

REPRODUCTION OF EARLIE EDITION OF THE
SABDARTHACINTAMANIH

शब्दार्थचिन्तामणिः ŚABDĀRTHACĪNTĀMANIH

चतुर्थ खण्ड

भाग - अ

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथः

प्रिन्टवैल

जयपुर- 302 004

Accession No 039169
Shantarakshita Library
Vibetan Institute, Sanganur

Published by
PRINTWELL
S-12 Shopping Complex
Tilak Nagar Jaipur 302 004

Distributed by
RUPA BOOKS PVT LTD
H O S-12 Shopping Complex Tilak Nagar Jaipur 302 004
B O 295-B Bharti Nagar P N Pudur Colmbatore 641 041

ISBN 81 7044-369 5 (Set)

SABADARTH CHINTAMANI

First Published 1860
Reprint - 1992

Printed at

Efficient Offset Printers
215, Shahzada Bagh Indl Complex
Phase-II, Phone 533736 533762
Tilak 110025

श्री .

शब्दार्थचिन्तामणि .

(————*———)

श्रीमत्सज्जनसिंहधोर पतिभिः समुद्रितं पतिं भाक् श्रीमत्सूर्यसुधान्व
वाय फलह श्रीसद्भिदेशदयं कीर्तिं गायतिगापयत्यखिलसत्कार्येषु
कर्तुं क्रियाशब्दानां निधिष्विष्योविजयतेशब्दार्थचिन्तामणि
भवतु सुखार्थं सततं सस्कृतं विद्यैक रसिकानाम् ।
कीर्तिं गौर्वाणं गिरिस्थितामणि रिवसमस्तशब्दार्थं ।
श्री सुखा नन्दनाथे न रचिते मुद्रिते पुरे ॥
उदये कविराज श्री श्यामल प्रेरणावशात् ॥१॥

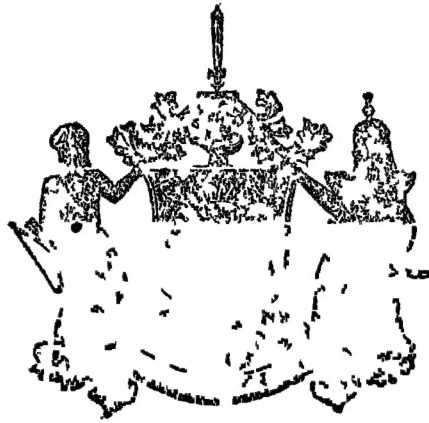
—++—*

चतुर्थभागीयवर्गादि :

श्रीमन्महाराजाधिराज रविकुलावतंस महोमहोन्द्र यावदाय कुलकमल
दिवाकरमेदपाटदेशेश श्री १०८ श्रीसज्जनभूपतिरोमय्याज्ञयाकविराज
राजप्रेरणयो मुद्रणारब्ध, श्रीमत्सज्जनसिंहासना धिरुठसर्वाधि
कारसम्पद् श्री १८ श्री फलहसिंह महोप सुकुटेन
द्विचतुर्नवचन्द्रमिति १८४२ बेकमेन्देराजधान्युदयपुरे
श्रीसज्जन यन्त्रालये बाजपेयवशोधरप्रबन्धत श्रीमे
दपाटेश्वरकोधनव्ययत पूर्णतानोत

—+—

श्रीमदेकलिंगोविजयते

यक्ष

य । पुं० वायौ ॥ यवने ॥ गन्तरि ॥
यशसि । योगे ॥ याने ॥ सर्वनाम
यदर्थे ॥ यकारे ॥ आदिलघौ
। ५५ ।

यकृत् । न० कुक्षेर्दक्षिणभागस्थमास
खण्डे । कालखण्डे ॥ अधोदक्षिण
तस्यापि हृदयाद्यकृतस्थिति । त
त्तुरङ्गकवित्तस्य स्थानशोणितजमत
म् । रोगविशेषे ॥ यथा । झीहाम
यस्य हृत्वादि समस्त यकृदामये ।
किन्तु स्थितिसंयोज्ञेया वामदक्षिण
पार्श्वयो ॥ यमनम् । यमउपरमे
। सम्पदादित्वात्क्लिप् । गमादीना
मितिमलोपः । आगमानित्यत्वान्न
तुक । य० संयम० कृन्तति । कृतौ
। क्लिप् । तुक् ॥

यक्षदात्मिका । स्त्री० परोष्यङ्गाम् ।
तेलपायिकायाम् ॥

यक्षदेरो । पुं० ग्रीष्मे । रोहितकव
चे ॥

यक्षधूपः

कुवेरे ॥ शक्रसङ्गनि ॥ चि० पूज्ये
॥ यक्ष्यते० पूज्यते । यक्षपूजायाम्
। अकर्तरिचकारकेस ज्ञायामिति०
कर्मणिघञ् । पुंसीतिघोवा ॥ य-
हा । ईलक्ष्मीमण्योतिव्याप्नोति ।
अचूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ यहा ।
। इः कामस्तस्येवाक्षिणीचल । इ
रक्षिषुयम्यवा । बहुव्रीहौसक्यच्चा
रितिघञ् ॥

यक्षकर्दमः । पुं० कर्पूराद्यैः समै
कृतेऽनुलेपनविशेषे ॥ यथा । कर्पू
रागुरुकस्तूरीकक्कोलघुसृणानिच ।
एकौकृत्यमिदसर्वं यक्षकर्दमउच्यते ॥
अपिच । कुङ्कुमागुरुकस्तूरीकर्पूरच
न्दनतया महासुगन्धमित्युक्तं नाम
तोयक्षकर्दमः ॥ यक्षप्रितकर्दमः ॥

यक्षतरुः । पुं० वटवृक्षः ॥

यक्षधूपः । पुं० अराले । सर्जरसे ।
रालद्रुतिख्याते ॥ यक्षान्० धूपाय
ति । धूपसन्तापे । आयादयषाई

यच्चा

रसे । श्रीवासे । सरस्वद्वे । तरपण
 तैल० इ० गौ० दे० भाषा० ॥
 यच्चरसः । पुं० मध्वासवे । पुष्पमध्ये
 यच्चप्रियोरस ॥
 यच्चराट् । पु० गुह्यकैश्वरे । कुवेरे ॥
 यच्चपुराजसे । राज० । सत्सूत्रिषेति
 द्विप् ॥ मङ्गानारङ्गत्वरे ॥
 यच्चराजः । पु० कुवेरे ॥ यच्चाणा
 राजा । राजाह सखिभ्यष्टच् ॥
 यच्चराट्पुरी । स्त्री० चलकायाम् ॥
 यच्चरात्रि । स्त्री० दीपान्वितायाम् ।
 यच्चाणारात्रि ॥
 यच्चाधिप । पु० कुवेरे ॥
 यच्चसाधनम् । न० यच्चोपासनायाम्
 यच्चामलकम् । न० पिण्डसर्जूरफले ।
 यच्चवासः । पुं० षट्पञ्चे ॥
 यच्चिणी । स्त्री० चलकायाम् ॥ यच्चा
 सन्तियस्याम् । इनि । डीप् ॥
 कुवेरपरान्याम् ॥ यच्चभार्यायाम् ।
 यच्चो । स्त्री० कुवेरपत्न्याम् ॥
 यच्चोदुम्बरकम् । न० षड्व्यफले ।
 यच्चम् । पुं० रोगराजि ॥ यच्चते
 यच्च० । आत्तं सुखितिमन् ॥
 यच्चमौ । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥
 यच्चा पुं० रोगराजि । राजयच्च
 षि । क्षये । शोषे ॥ यच्चनिदानन्तु
 । विगरोधातृक्षयाच्चैव साहसादिष
 माशनात् । चिदोषो जायतेयच्चा
 गदोहेतुवतुष्टयात् ॥ वैद्योव्याधिम

यजनम्

तायस्त्राद्व्याधेर्यमं नयस्यते । सव
 द्वाप्रोच्यतेतीक्ष्णं शब्दश्चास्त्रविभार
 है ॥ यजते० यज्यतेवा । यच्च०
 मग्निम् ॥
 यज्जमी । चि० क्षयरोगिणि ॥
 यज्य । षि० पूज्ये ॥
 यजन् । न० यागकर्तारि । यजति ।
 यज० । शतृ० ॥
 यजत । पुं० षट्त्विति ॥ यजति ।
 यज० । भृशुष्टिपञ्जीत्यादिनाऽतच्
 ॥ यजत० यष्टव्यवृत्तिवेदभाष्य-
 म् ॥
 यजति । पुं० यागे ॥
 यजश्च । पुं० अग्निहोत्रे ॥ यज्यन्तेऽ
 चदेवा० । यज० । अग्निर्वायजि
 षविपतिभ्योऽचन ॥ यजनौये ॥
 यजनम् । न० समन्वयकृद्वि० प्रश्ने प-
 षादिक्रियायाम् । यागे ॥ अथ्यस्य
 य यथा । पशुजीराण्यपुरोडाशसो-
 मीपयिष्वप्रमृतिभिर्हविर्भि० । य-
 दिरपलाशाश्वत्यन्ययोधोदुम्बरप्रमृ-
 तिभिः समितिः । सुक्खुवाटूष्ण-
 क्षमुलक्षुठारखनिचयूपदारुदभं-
 चमंयावपयिषभाजनादिभिर्द्रव्यो
 पकरणैरुदगाद्यहोऽध्वयुं ब्रह्मादि-
 भिरुत्पिग्भिः । आत्यनैमित्तिका
 मांपचादिपूर्वकाणांयथोक्तदक्षिणानां
 समापनंयजनम् । इतिशास्त्रविवेक
 धृतदेवस्यवचनम् ॥

यज्ञ .

यजनकर्त्ता । पु० यजनव्यापारवति०
 षट्स्विजि व्रीक्षादिस्वादिनि० ॥
 यजमान । पु० अध्वरे० यादेष्टरि ।
 तिमित्र । यष्टरि ॥ यजते । यज-
 देयपूजासङ्गतिशरणादानेषु । पूज-
 यजो शानन् । शानज्या । शाने
 मुक् ॥

यजाक । चि० दानकर्त्तरि ॥

यजि । पु० यागकर्त्तरि । यजमा-
 ने ॥ यजते । यज० । सर्वधातुभ्य-
 इनि । ॥

यजुर्वेद । पु० नवाधिकशतशाखा
 त्पूज्यया । खखे प्रजज्ञेभगवान्य
 ज्ञोमामादिपूरुष अहूष्योमिति ॥
 शुक्लाधिपेवेदविशेष ॥ अध्वर्यवय
 जुभिः स्यादृग्भिर्होच द्विजोत्त-
 मा । औद्गात्र सामभिस्रक्तेब्रह्मस्व
 स्वाप्यथर्वभिः ॥

यजुर्वेदाधिप . पु० भृगौ । शुक्ले ॥

यजु । न० वेदविशेषे । गीतिरहि-
 ताऽनियताक्षरपादेवेदभागे ॥ इष्य
 तेऽनेन । यज० । अस्तिपृवपिय-
 क्षितनिधनितपिभ्योनिदिह्युसि । ॥

यज्ञः । पु० आत्मनि । नारायणे ।
 त्रिष्वी ॥ हुताग्ने । सवे । अध्व-
 रे । यागे सप्ततन्तौ । मुखे । क्र-
 तौ । विताने ॥ दक्षिणादौवाचय
 ज्ञसपत्नी ॥ ययूपे ॥ अग्निहोमा-
 दौ । अग्निहोत्रदशपूरुषमासादौ

यज्ञ

श्रौतयानि ॥ स्मार्थवैश्वदेवादौ ।
 महायज्ञत्वेनश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धे ।
 देवयज्ञ पितृयज्ञ भूतयज्ञ मनु-
 प्ययज्ञइतिचतुर्विधेस्मार्तयज्ञे ॥
 अव्यापनादिपञ्चविधमहायज्ञे ॥ य-
 था । अव्यापन ब्रह्मयज्ञ पितृयज्ञ
 श्रुतपर्णम् । होमोदैवोबलिर्भौतौ
 नृयज्ञोतिथिपूजनमिति ॥ यज्ञ-
 व्याख्यास्यामोद्रव्य देयतास्वागइति
 कल्पकारेदेवतोद्देशेनद्रव्यत्यागोय-
 ज्ञइतिनिरुक्तः । सचयजतिनाजु-
 होतिनाचोदितत्वेन० यागोहोमश्चे-
 तिविविधः । उत्तिष्ठहोमावषट्का-
 रप्रयोगान्तायाज्यापुरोनुवाक्यान्ता
 यजतय । उपविष्टहोमा । स्वाहा-
 कारप्रयोगान्तायाज्यापुरोनुवाक्यर-
 हितानुहोतयइतिकल्पकारेर्व्याख्या-
 ताः ॥ अग्निहोत्रदशपूरुषमास-
 चातुर्मास्यपशुवधज्योतिष्ठोमादिः ।
 सप्तदिविधः । काम्योऽनित्यश्च ॥ अ-
 दृष्टार्थे । स्वाश्रमेचित्तधर्मे० अती-
 न्द्रिये ॥ समाध्यवस्थावांसर्वेन्द्रि-
 यवृत्तिनिरोध आत्रादीनीन्द्रिया-
 ग्यन्ये० इच्छुक्तत्वात्सण्कायश्च ।
 व्युत्थानावस्थावारागद्वेषराहित्ये
 नविषयभोगीयः साऽपरोयज्ञः
 शब्दादीन्विषयानन्येन्द्रियान्नि-
 षुजुर्वहतीत्युक्तत्वात् ॥ अन्येव्यु-
 त्थितावस्थाः आत्रादिभिरविरुद्ध

यज्ञपुरुष

विषययज्ञेण स्पृष्टाशून्यत्वेनानन्य-
साधारण कुर्वन्ति । स एवैवाहोम
॥ सर्ववैदिकश्रेयः साधनरूपे ॥
यज्ञ सात्त्विकादिभेदेन विविधः ।
यथा । अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो वि-
धिदृष्टो यद्विज्यते । यद्विज्यमेवेति-
मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥
अभिसन्धाय तु फलदम्भार्थमपि चैव
यत् । इज्यते भरतश्चैतदयं यज्ञविधि-
राजसम् ॥ विधिहीनमरुष्टान्न
मचहीनमदक्षिणम् । अह्नादिरहि-
तयज्ञं तामसं परिचक्षते ॥ स चा-
नेकविधो यथा । द्रव्ययज्ञास्तपो
यज्ञायोगयज्ञास्तथापरे । साध्याय
ज्ञानयज्ञाश्च यतयः सशितव्रताः ॥
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्तीति भगवतो विभु-
तिस्वरूपेन जपयज्ञे ॥ जप्येनैव तु स-
तिर्होत्रास्त्रयोनात्र स श्रेयः । कुर्याद-
न्यन्नं वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥
इज्यते । अनेन वा । अत्र वा । यज-
याचेति नङ् ॥ वर्णानां स्वधर्मयज्ञा-
यथा । आरभ्य यज्ञाः क्षत्राः । सुहं
विर्यज्ञाविशं स्मृताः । परिचार-
यज्ञाश्शुद्धास्तु जपयज्ञास्तु ब्राह्मणा-
इति ॥ यजनोयि । पूज्ये ॥
यज्ञकृत् । पुं० यागकर्त्तरि ॥ यज्ञ-
करोति । क्तिप् तुक् ॥
यज्ञपशुः । पुं० चोटीके ॥ हागे ॥
यज्ञपुरुषः । पुं० विष्णौ ॥ यज्ञवारा

यज्ञसूचम्

हे ॥

यज्ञभाजनम् । न० यागपात्रे ॥
यज्ञभूषणम् । पुं० श्वेतदम्भे ॥
यज्ञयोग्यम् । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि-
यागार्हे ॥
यज्ञवल्ली । स्त्री० सोमलतायाम् ॥
यज्ञवाटम् । पुं० यागस्थाने ॥
यज्ञवित् । पुं० यज्ञानां ज्ञातरि ॥
यज्ञानां कर्त्तरि ॥ ते च वैधाया नाद-
यः । ते हि ज्योतिष्टोमादयो यज्ञाव-
स्तुभूता भवन्तीति मन्यन्ते । तच्च तेषां
भ्रान्तिमात्रम् । यज्ञं व्याख्यास्यामी-
द्रव्यदेवतात्यागइति । अत्रैकैक-
स्मिन् । यज्ञविज्ञानाभावात् । स-
मुदायश्चावस्तुत्वात् ॥ यज्ञान्वे-
त्ति । जानाति । विन्दति लभते वा
। विद० । विदुः ॥ क्तिप् ॥
यज्ञवृक्षः । पुं० विकस्यते । सुवाह-
क्षि ॥ वटीवृक्षे ॥
यज्ञशाता । स्त्री० देवयजने ॥
यज्ञशिष्टाशी । पुं० वैश्वदेवादियज्ञा-
वशिष्टाश्च तमेजिनि ।
यज्ञश्रेयः । पुं० होमावशिष्टाज्यपुरी-
डाश्चादी ॥
यज्ञश्रेष्ठा । स्त्री० सोमवल्क्याम् ॥
यज्ञसारम् । पुं० यज्ञोदुम्बरे ॥
यज्ञसूचम् । न० उपवीति । यज्ञोप-
वीते ॥ अथ प्रमाणयथा ॥ ऊर्ध्वं तु
त्रिहृतं सूचं सध्वानिर्मितं यज्ञैः ।

यज्ञाङ्ग .

तन्तुययमधोवृत्त यज्ञसूत्रविदुर्बुधा
 । त्रिगुणतद्यन्ययुक्त वेदप्रवरस-
 क्षितम् ॥ शिरोधराङ्गाभिमध्यात्
 पृष्ठाङ्गपरिमाणकम् ॥ यजुर्विदां
 नाभिमितसामगानामय विधि ।
 वामस्कथेनविधृतयज्ञसूत्रवत्प्रदम्
 ॥ इति कल्किपुराणे ४ अध्याय य-
 ज्ञसूत्रम् । यज्ञार्थधृतसूत्र वा ।
 शाकपार्थिवादि ॥

यज्ञसेन । पु० द्वाद्वे ॥

यज्ञस्थानम् । न० यज्ञवाटे ॥

यज्ञाङ्ग । पु० ईमदुग्धके । उदुम्बरे

॥ यज्ञमङ्गति । अगिगतौ । कर्म-

य्यम् ॥ खदिरवृक्षे ॥ ब्राह्मण्यष्टि

कायाम् ॥ वराहमूर्त्ति । यज्ञाञ्च

ज्ञान्यस्य ॥ यज्ञवराहस्याङ्गान्युक्ता

निहरिवशी । वेदपादोयूपदष्ट क

तुहस्ताद्वितीमुख । अग्निजिवहो

दर्भरेमा० ब्रह्मशीर्षमहातपा ॥

अहेरात्रेज्योदिव्योवेदाङ्गश्रुतिभू-

षण् । आज्यनोस सुवस्तुण्डः

सामघोषस्वनीमहान् ॥ धर्मसत्य

मय श्रीमान्क्रमविक्रमसत्क्रिय

प्रायश्चित्तनखोवार , पशुजानुम-

हाभुज उद्गाचान्वोद्गामादिङ्ग फ

लबीजमहीषधि , । वाय्वन्तरात्मा

मन्त्रस्त्रिगुणतः , सीमशेषित ॥

वेदिस्त्र्योहविर्गन्धो हव्यकव्याति

विगवान् । प्राग्वशकायेद्युतिमा

यज्ञायुधम्

नूनानादीक्षाभिरर्चित दक्षिणा
 हृदयेऽयोगीमहासचमयोमहान् ।

उपाकर्माष्टरुचका प्रवर्ग्यावर्तभू

मण ॥ नानाच्छन्दोगतिपथोऽगु-

ह्यापनिषदासन . । क्षायापत्नीस-

हृदयोवैमेरुशृङ्गमिवाच्छित्तवृत्ति ॥

न० प्रयाजादौ ॥ यज्ञे द्विविधम

ज्ञजातभवति । सिद्धरूप० साध्यरू

पञ्च । तत्रसिद्धरूप जातिद्रव्यसङ्

ख्यादि० साध्यरूपन्तुक्रियैव । तच्च

द्विविधम् । सन्निपत्योपकारकमारा

दुपकारकञ्च । तत्रद्रव्यादिसंस्कार

कत्वेनविधीयमानयागस्वरूपान्तर्भू

तकर्मसन्निपत्योपकारकम्० ब्रौह्मीन

बह्वन्यात्० ब्रौह्मिन्प्रोक्षतीत्येवविधि

तावधातप्रोक्षणादि । तस्मिन्नीतञ्च

फलजननसामर्थ्यजनकत्वादिनस्या

शेनितकर्मारोपकारकम् ॥

यज्ञाङ्गा । स्त्री० सीमन्तुल्याम् ॥

यज्ञान्त । पु० अवस्थये । यागशेषे ॥

यज्ञायज्ञीयम् । न० सामविशेषे ॥ यज्ञा

यज्ञापदयुक्तसाम० यज्ञायज्ञीयम्०

इतिव्याख्यातार । यज्ञायज्ञाशब्दे

ऽस्मिन्नस्ति । मतौच्छः सूक्तसाम्नो

रितिच्छ ॥

यज्ञायुधम् । न० स्फयकपालादिदश-

सु । तानियथा । स्फयकपाला

निचाग्निहोत्रहवशीचसुर्पञ्चकणा

जिनश्चशम्पाचोखलसमुसलसह

यज्ञोपवीतम्

षष्ठोपलाचेतानिवैदश्यज्ञायुधानी
तिदर्शपूर्णमासयो श्रुतानि ॥

यज्ञायुधी । पुं० यजमाने ॥

यज्ञारि । पुं० शिवे ॥ राजसे ॥

यज्ञिय । पुं० किशुकद्रुमे । पलाशवृक्षे

हापरयुगे ॥ त्रि० यज्ञकर्माहं । य-

ज्ञानापात्रे । क्रतुक्रियासम्पादनयो

ग्ये द्विजद्रव्यादौ ॥ यज्ञमर्हति ।

यज्ञस्त्विग्भ्यामित्यत्र० तत्कर्माहं-

त्युपसङ्ख्यानात्० घ ॥ यज-

नीये ॥

यज्ञियदेश । पु० यागकरणोपयुक्त-

कुरुपञ्चालादौ ॥ कृष्णसारस्तुचर

तिसृगीयत्रस्रभावतः सन्नेयोय-

ज्ञियोदेशास्तेच्छदेशस्त्वतः पर ॥

यज्ञियश्चासीदेशश्च ॥

यज्ञियशाला । स्त्री० यज्ञार्थशालाया-

म् ॥ यागमण्डपे ॥

यज्ञीय । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि०

यागसम्बन्धिनि ॥

यज्ञीयव्रजपादपः । पु० विकङ्कतवृ-

क्षे ।

यज्ञेश्वरः । पुं० शिवे ॥ विष्णौ ॥

यज्ञेष्टम् । न० दौर्धरोद्दिषकवृक्षे ।

यज्ञोदुम्बर । पु० उदुम्बरे । जन्तु

फलम् ॥

यज्ञोपवीतम् । न० यज्ञसूत्रम् । यज्ञा

र्थधृतमुपवीतम् । शाकपार्थिवा-

दि । यज्ञोपवीतमवा । यज्ञस्य

यतन्

श्रौतस्यस्मार्त्तस्यचविविधस्यद्रव्यत

मेयोगस्त्राध्यायज्ञानादेरुपसामी-

प्येनविशेषिणित्यसयोगेन० इत्तं

प्राप्तवित्यर्थः ॥ ब्राह्मणेनयदादेवा

चक्षिन्नयज्ञोपवीतकम् । मनस्ता

पेनशुद्धिं स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्

मुनिः ॥

यज्यु । पुं० यजुर्वेदविदि । अध्वर्यौ

॥ यजति । यज । यजिमनीति-

युच् ।

यज्वा । पु० वेदविधानतः कृतया

गे । इष्टवान्० यजतेस्मवा । यज

देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । सुय-

जीड्वर्णिपः ।

यज्वनाम्पति । पुं० चन्द्रे ॥

यत् । अ० हेतौ । पश्यान्नयद्० अव्य

यम् ॥

यत् । त्रि० यदर्थे । गच्छति । एति ।

इण्गत्तौ । शतृप्रत्ययः ॥ यच्छब्दे

नोच्यतेयोर्यस्तच्छब्दस्तस्यवाचकः ॥

यतम् । न० हस्तिप्रेरणाय० पादाघा

ते ॥ पादकर्मयतप्रोक्तं यातमङ्गुशवार

णम् । त्रि० सयते ॥ नियते ॥

यतचेता । त्रि० सयतचित्ते ॥ यतं

चेतायस्य ॥

यतन् । त्रि० प्रयत्नवति ॥ यथा । ना

हंनमामिदेवान्देवानतीत्यनसिबते-

देवः । नतदनुकरोतिविधानतस्मै

यततेनमोनमोमह्यम् ॥ इतिपूज्य

यतात्मा

पादानामार्या । अहं देवान् नमा
मि० ननमस्करामि० यो देवान् तौत्य०
अतिक्रम्य स्थितः स देवा देवान् न से
वते० तदनु तदनन्तरं विधानं विध्युक्तं
कर्म न करोति० तस्मै सर्वात्मभूताय
यतते प्रयत्नवते मद्य न मे नम इत्याद
रार्थे द्विरुक्तिः ॥

यतमः । चि० बहूनामर्थे निर्धारिते०
एकस्मिन् ॥ बावहूना जातिपरिप्र-
शेडतमम् ॥

यतमानः । चि० व्याप्रियमाणे । प्र-
यतमाने ॥ यती प्रयत्ने । शानच ।
मुक् ॥ प्रार्थयमाने ॥

यतमानसच्चा । स्त्री० वैराग्यविशेषे ॥
यथा । रागादयः कषायाश्चित्तव-
र्तिनः तैरिन्द्रियाणि यथास्त्रविषये
षु प्रवर्त्यन्ते० तन्मा प्रवर्त्तिष्यतविष-
येष्विन्द्रियाणीति० तत्परिपाचना
यच्चारम्भः प्रयत्नो यतमानसच्चा वैरा-
ग्यम् ॥ अचञ्जगति किंसार किमसार-
मिति गुणशास्त्राभ्याञ्चास्यामीत्यु-
च्योने ॥

यतरः । चि० द्वयोर्मध्ये निर्धारिते० ए-
कस्मिन् ॥

यतः । अ० यदर्थे ॥ द्विती ॥ यस्मा-
त् । पञ्चम्यास्तसिद्ध । त्यदाद्य-
त्वम् ॥

यतात्मा । चि० संयतचित्ते ॥ संयत
शरीरेन्द्रियादिसङ्घाते ॥ निदि-

यतिपात्रम्

ध्यासनपरिपाकेण परमात्मन्येवैका
यचित्ते ॥

यतिः । पुं० यतिनि । निर्जितेन्द्रिय
व्यूह ॥ कुटीचरवहूदकहसपरमहसि
षु सन्यासिषु ॥ विदितात्मनि० च
बधूते ॥ यत्नशीले । सुनी । यत-
ते । यती प्रयत्ने । सर्वधातुभ्यङ्-
न ॥ नहुषस्य राज्ञो ज्येष्ठा पत्न्ये ॥ नि-
कारे ॥

यतिः । स्त्री० विरती । पाठविच्छे-
दे । द्रुतमध्यविलम्बितरूपायां परि-
पाद्याम् ॥ विधवायाम् ॥ यमे
स्त्रियाक्तिन् । मलोपः ॥ रागे ॥
सन्धौ ॥ वाद्याङ्गप्रवधविशेषे ॥

यतिचान्द्रायणम् । न० व्रतविशेषे ।
यथा । अष्टावष्टौ समश्लोयत्पिण्डा-
न्मध्यन्दिने स्थिते । नियतः पाद-
विध्यशो यतिचान्द्रायणं चरन् ॥ ३-
तिमनु । यतिचान्द्रायणे पादोन-
धेनुचतुष्टयतदशक्तौ सपादैकादशका-
र्षापणा इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

यती । पुं० यती । निर्जितेन्द्रियग्रामे-
॥ यमनम् । यमउपरमे । भावेत्तः
। मलोपः । यतमुपरमणमस्ति नि-
त्यवायस्य । अत इति ठनाविती-
नि । वशिष्ठादौ ॥

यतिनी । स्त्री० विधवायां ॥

यतिपात्रम् । न० अलाभ्यादिपात्रे ॥
अलाबुदारुपात्रञ्च मृन्मयवैदलतथा

यथा

। एतानियतिपात्राणिमनु स्वाय
क्षुषोन्नयौत् ।

यतिमैथुनम् न० रुद्धनरते यति-
गोप्यरतौ ।

यतौ । स्त्री० गच्छन्त्याम् ॥ इयं शत
रि० डौप् ॥ विधवायाम् ॥

यतुका । स्त्री० }
यतूका । स्त्री० } वृक्षविशेषे ।

यत्तः । चि० यत्नवति ॥

यत्नः । पुं० प्रयत्ने ॥ उत्साहे । उ-
द्योगे । यत्नम् । यत्नतेऽनेनाच्
का । यतौ० । यजयाचयतेतिन-
ङ् ॥ रूपादिचतुर्विंशतिगुणान्तर्ग-
तगुणविशेषे ॥ सञ्चित्रिविधः । प्र-
वृत्तिः । निवृत्तिः । जीवनयोनिस्रो-
तिः ॥

यत्नवान् । चि० प्रयत्नविशिष्टे । यत्न-
मन्तरेणनकिञ्चिद्व्यत्येत० एवञ्चात्वा-
यत्नतत्परे ॥ यत्नोत्थस्य । मतुप् ॥
यत् । अ० अनवकृष्टौ ॥ अमर्षे ॥ ग-
र्हायाम् ॥ आश्चर्ये यस्मिन् । स-
प्तम्यास्त्रल् ॥

यथा । अ० तुल्यार्थे माने । प्रशस्ता-
याम् ॥ निदर्शने । दृष्टान्ते ॥ नि-
र्दिष्टे ॥ इतूपपत्तौ ॥ योग्यतायो-
म् ॥ धीप्पायाम् ॥ पदार्थानति-
वृत्तौ ॥ येनप्रकारेण । प्रकारवचने
काल् ॥ विगतित्वात् । व्युदाद्यत्व-
म् ॥

यथापूर्वम्

यथाकथञ्चित् । म० येनकेनप्रकारेण-
त्यर्थे ॥ यथाच० कथञ्चित् ॥

यथाकथाच । अ० अनादरे ।

यथाकामी । चि० स्वेच्छाचारिणि । स्व-
तन्त्रे । स्वसूची । स्वच्छन्दे । स्त्रैरि-
णि । निर्यन्त्रणे ॥

यथाकालम् । अ० विहितकाले ॥

यथाक्रमम् । अ० क्रमानुरूपे परिपा-
द्याम् । मूलावधिक्रमे ॥ क्रममनति-
क्रम्यवर्ततइत्यर्थे पदार्थानतिवृत्ताव-
व्ययीभावव्ययम् ॥

यथाज्ञात । चि० मूर्खे ॥ ज्ञातजन्म-
कालविशेषमनतिक्रम्यवर्तते । पदा-
र्थानतिवृत्तावव्ययीभावः । तदस्या-
स्ति । अर्शश्चाद्यच् ॥ नीचे ॥

यथाज्ञातरूपधरः । चि० दिगम्बरे ॥
परमहंसे ॥ यथा । यादृशज्ञातमात्र-
स्यरूपधारयतीतितथो ॥

यथातथम् । अ० न० यथावर्ततेतथेत्य-
र्थे ॥ यथार्थे । सत्यार्थे ॥ सत्यमनति-
क्रम्य । पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभा-
वः । यथाशब्दस्तथाशब्दोवासत्त्वार्थः
। यथार्थेव्ययीभाकोवा । सनपुंसक-
मितिनपुंसकत्वम् । इस्त्रोनपुंसक-
इतिद्वुस्त्वम् ॥

यथापूर्वम् । अ० पूर्वदिगदेशकालानु-
रूपे ॥ यथा । अकृतायाप्रतिष्ठार्था-
प्राणानाप्रतिमासुच यथापूर्वतथा-
भावः स्वर्णादीनांनविष्णुता ।

यथार्थानुभाव :

यथामुखम् । अ० प्रतिविम्बे ॥ मुखस
सदृशम्० यथामुखम् । निपातनाद
व्ययीभावः । पदार्थानतिवृत्तौ यथा
शब्दोवा ॥

यथामुखीन । चि० मुखप्रतिविम्बा
श्रये । दर्पणे ॥ यथामुखदर्शन .
यथामुखसम्मुखस्यदर्शनः स्व-
दृतिख ॥

यथायथम् । अ० यथार्थे ॥ अनतिरुद्ध
नेनेत्यर्थे ॥

यथायथम् । न० यथास्वमित्यर्थे ॥
यथास्वैर्ये० यथाशब्दस्य द्वित्व नपुं-
सकत्वस्य निपात्यते० यथास्वे यथा-
यथमितिसूत्रेण ॥ योयमात्मा० य
ज्ञात्मीय० तदयथास्वम् । आत्मानि
ज्ञाता सर्वेपदार्थायथायथम्० य
थास्वभावमित्यर्थ ॥ आत्मीये ।
सर्वेषामुदयथायथम् । यददात्मीय-
मित्यर्थः ॥

यथायोग्यम् । अ० यथोचिते ॥

यथार्थम् । अ० सत्त्वार्थे ॥ अर्थमनति
क्रम्य । पदार्थानतिवृत्ताव्ययी-
भावः ॥

यथार्थः । चि० युक्ते ॥

यथार्थानुभावः । पुं० तद्वतितत्प्रका
राऽनुभवे ॥ स एव प्रमेत्युच्यते । य
थार्थानुभवस्तुर्विधः । प्रत्यक्षानु-
मित्युपमितिशब्दभेदात् । तत्कर
णमपि चतुर्विधम् । प्रत्यक्षानुमा-

यथेष्टाचरण .

नोपमानशब्दभेदात् ॥

यथाईवम् । अ० यथायोग्यं ॥

यथाईवर्णः । पु० चरे । प्रविधौ ॥

अईति । अई० । अच् योऽयोऽई

यथाईवर्णोरूपमस्य ॥

यथाविधि । अ० य सहाय्योचितमि
त्यर्थे ॥ यथाविधानमित्यर्थे ॥

यथावृत्तः । चि० यथाचारे ॥

यथाशक्ति । अ० साध्यानुसारे ॥ शक्ति
मनतिक्रम्य । यथार्थेपदार्थानतिवृ
त्ताव्ययीभावः । अव्ययीभावश्च
त्यव्ययत्वम् ॥

यथाशास्त्रम् । अ० शास्त्रसम्मतं ॥ शा
स्त्रमनतिक्रम्य । यथार्थेऽव्ययीभावः ॥

यथास्थितः । चि० सत्त्वे ॥

यथास्वम् । अ० यथार्थे ॥ यथायथमि-
त्यर्थे । स्वात्मीये ॥ यथास्वमिति
बोद्धव्यामव्ययीभावः । योयमात्मा
यदज्ञात्मीयतदयथास्वमित्युच्यते ॥

यथेष्टितम् । अ० कामम् । प्रकाम-
मित्यर्थे ॥ दृष्टानतिक्रमे । निष्ठा
ने ॥ आप्तुमिष्टम् । आप्तुव्याप्तौ ।
सन् । क्त । आप्ज्ञपुधामीत् ।
अव्ययविभक्तीत्यव्ययीभावः ॥

यथेष्टम् । न० दृष्टमनतिक्रम्यस्थिते ॥

यथेष्टचारी । पुं० पक्षिणि ॥

यथेष्टाचरणः । चि० यथेष्टाचारिणि
॥ यथा । क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महा
रीतिरप्येव च । यथेष्टाचरणस्याहु-

यदा

मैरण्यान्तमशीचकम् ॥

यथेष्टाचारौ । त्रि० स्वेष्टाचारिणि ॥

यथेष्टमाचरितुशीलमस्य । णिनि ।

यथोक्तकारी । त्रि० काम्यनिषिद्धवर्ज

नपुरस्सरनिष्ठाद्यनुष्ठानलब्धं प्रवर-

प्रौती ॥ यथाज्ञाकारिणि ॥

यथोचितः । त्रि० यथायोग्ये । यथा

प्राप्ते ॥

यथोत्तरम् । अ० उत्तरमुत्तरप्रतीत्य-

र्थे ॥

यथोदितम् । न० यथोक्ते ॥

यथोपजीषम् । अ० यथासुखमि-

त्यर्थे ॥

यद् । अ० हेतौ ॥ यच्चैक्येति । यम०

। क्षिप । अनुदात्तोपदेशे त्यनुना-

सिकलोपः ॥ यदर्थे ॥

यत्०द् । त्रि० यदर्थे ॥ बुद्धिस्थित्वो-

पलक्षितधर्मावच्छिन्ने । जी० इ-

तिभाषा ॥ यत्तत्तदोर्नित्यसम्बन्धः

यच्छब्देनोच्यतेयथैतच्छब्दस्तस्य-

वाचकः ॥ अपिच । तच्छब्देनतु

यच्छब्देवोद्भव्यः सततंबुधैः ।

उदाहृतेतुयच्छब्देतच्छब्दः स्या

दुदाहृतः ॥ यजेत्यजितनियजिभ्यो

डिदित्यदिः ।

यदा । अ० यस्मिन्काले ॥ यथा ।

यदायदासतांहा निर्वंदमार्गानुसा-

रिणाम् । तदातदाकलीवृद्धिरनुमे

याविचक्षणैः ॥ सर्वैकान्येत्यादि-

यदृच्छालाभ

ना० दा ॥

यदि । अ० पक्षान्तरे ॥ सम्भावनाया

म् । चेदर्थे । असन्देहसन्देहव

चने ॥ यदिवेदाः प्रमाणस्य ।

वेदाः प्रमाणमिचेत्तुल्यादियथा-

॥ यतनम् । यतौ० । इन् । पृ

षोदरादित्वात्तस्यद् ॥

यदीयः । त्रि० यत्सम्बन्धिनि ।

यदु । पुं० देवयान्याययातेर्जातेऽप्ये

ष्टपुत्रे ॥ दशार्हदेशे ॥ तद्देशवासि

नि० यदवः ॥

यदुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

यदुदेवः । पुं० यमुदेवे ॥

यदुनाथः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

यदुपतिः । पु० श्रीकृष्णे ॥

यदूनापति ॥

यदुवंशः । पु० यदो सन्ताने ।

यदृच्छा । स्त्री० स्वातन्त्र्ये । खैरिता

याम् ॥ स्वारसिक्यामिच्छायाम् ।

शास्त्रानुमतप्रयत्नव्यतिरेके । ऋच्छ

नमृच्छा । ऋच्छगत्यादौ । गुरोस्ते

त्य । याच्छा । विशेषणमिति

समासः ॥ सहसार्थे । निर्निमित्ते

॥ यथायदृच्छाशब्दः । अथमतप्रवृ

त्ति निमित्तमनपेक्ष्ययः शब्दः प्र

योक्तुं भिप्रायेणैव प्रवर्ततेसयदृच्छाश

ब्दोद्धित्यादिरिति ॥ दैवगतौ ॥

यदृच्छालाभः । पुं० अप्रार्थितोपस्थि

तेलाभे ॥

यन्त्रम्

यदृच्छालाभसन्तुष्ट । पुं० तत्त्वज्ञे ॥
शास्त्रानुमतप्रयत्नव्यतिरेकात्० य
दृच्छा० तयैवयोलाभोऽन्नाच्छादनादे
शास्त्रानुमतस्य० सयदृच्छालाभ
तेनसन्तुष्ट ०० तदधिकतृणारहि
त ॥ यतयोभिद्यार्थं ग्रामप्रविशन्ती
तिशास्त्रानुमतस्तु प्रयत्न कर्तव्य
एव ।

यद्गविष्य । चि० मूर्खे ॥ दैष्टिके ॥

यद्गविष्योविनश्यति ॥

यद्यपि । अ० अवधारणे ॥ अप्यर्थे ॥

यद्युक्ता । अ० यदि ॥

यद्वात् । अ० प्रश्ने ॥ वितर्के ॥

यद्वा । अ० पक्षान्तरे ॥

यन्ता । पुं० मेढे । इस्तिपके ॥ सूते
॥ सारथौ ॥ यच्छति । यम० ।
तृच् ॥

यन्त्रम् । न० देवाद्यधिष्ठाने ॥ पात्र
भेदे ॥ नियन्त्रणे । छन्द्रा० ताला
इ० भा० ॥ बन्धने ॥ मृगबन्धन
विशेषे ॥ यच्छति । यम० । गुधूवी
पक्षियमीतिच । यन्त्र्यतेनियन्त्र्य
ते० निगृह्णाति० असाधून्० चाय
ते० असाधून्० अनुगृह्णाति
साधून् इतिचयन्त्रमितिचतुर्बरी
लकणः ॥ तोप० अग्नयुत्यादि
भक्ष्याप्रसिद्धिमह्यन्त्रियन्त्रे ॥ बन्दू
कइतिप्रथितेसीसगुलिकोत्क्षेपणा
र्थे लघ्वन्त्रियन्त्रे ॥ इतिमहाभारत

यन्त्रिका

टीकायानीलकण्ठ ॥ वाद्ये ॥

यथा । यन्त्रस्यगुणदोषौनविचार्यौ
मधुसूदन । अहयन्त्र भवान्यन्त्रौ
नमेदोषानमेगुणा ॥ दास्यन्ता
दौ ॥ कल० इ० भा० ॥ यथा
। ईश्वर सर्वभूतानां हृद्देशेर्जुनति
ष्ठति । भ्रामयन्सर्वभूतानियन्त्रारू
ढानिमायया ॥ औषधस्यचप्राकार्ये
यानियन्त्राणिसन्तिहि । तानिभाज
प्रकाशादीद्रष्टव्यानिमनीषिभिः ॥
तत्रकीषास्त्रिन्नामानि लिख्यन्ते ।
जलकच्छपपाताल दोलाभूधरबालु
का । वकादायन्त्रमेदा स्तुर्व्या
न्त्राद्याश्चमूषिका इतिशब्दचन्द्रिका ॥

यन्त्रकम् । न० यन्त्रकाष्ठे । कुद० इ०
गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ यन्त्रले
काष्ठमनेन । यम० पूर्ववत्च । स्वा
र्थेकः ॥

यन्त्रगृहम् । न० तैलशास्त्रायाम् ॥
यन्त्राणांस्थाने ॥

यन्त्रगोल । पुं० मटरइतिप्रसिद्धेक
लाथे ॥

यन्त्रणम् । न० रक्षणे ॥ बन्धने ॥ नि
यमने ॥

यन्त्रणा । स्त्री० पीडायाम् ॥

यन्त्रपेक्षी । स्त्री० पेक्षणार्थं यन्त्रे ।
जाता० चाकी० इतिभाषाप्रसि
द्धेः ॥

यन्त्रिका । स्त्री० पत्न्याः कनिष्ठभ

यम .

गिन्याम् ॥ यथा । कनिष्ठाश्यालि
काहालोयन्त्रिकाकेलिकुञ्चिकीतिहे
मचन्द्र ॥

यन्त्रित । चि० यथिते । वहे । नि
यमिते । वशीकृते ।

यन्त्री । चि० यन्त्रवति । अस्त्यर्थे०
इनि . ॥

यन्त्रलः । चि० यदाश्रयभूते । यत्
सत्तातिरिक्तसत्ताशून्ये ।

यमः । पु० दक्षिणाश्रयपतौ । शमने ।
काले । धर्मराजे । पितृपतौ । स
मवर्त्तिनि । यम स यमतामहम्
। स यमताधर्माधर्मफलदानेन०
नियमानुग्रहकुर्वतामध्ये० यमोवै
वस्ततोभगवद्विभृति । अस्यानुशा
सनयथा । कैवलयेजगद्धाममनन्तस-
मुपाश्रिता । भयदुभि परिहार्या
स्तत्तेषानास्तीहस स्थिति ॥ नमः
कृष्णाऽच्युतानन्तवासुदेवेत्युदीरित
म् । यैर्भावर्भावितैर्दूर्तास्तं चत्वाज्या
सुदूरतद्वतिर्वाङ्मपुराणम् ॥ सर्वेषां
स यमनात्यम यच्छति० उपर
मयतिप्रारब्धेक्षीये प्राणैर्वियोज
यतिद्वतियम ॥ आदित्ये ॥ शनौ
काके । ध्वाङ्क्षे ॥ स यमे ॥ श
रीरसाधनापेक्षनित्यकर्मणि । उपा
यान्तरनिरपेक्षशरीरमात्रेणसाध्य नि
त्ययावज्जीवमवश्यकार्ययत्कर्म० अ
हिंसादि० तद्यमद्वत्यर्थः ॥ अहि

यमौ

सासत्यवचनब्रह्मचर्यमकल्पाता ।
अस्तेयमितिपक्षैतेयमावैपरिकीर्त्ति
ता ॥ निषिद्धानाचरणे । इन्द्रि
याणाविषयेभ्योनिवारणे ॥ यमा
न्सेवेतसतत ननित्य नियमानुवृ-
ध । यमानपतत्यकुर्वाणोनियमा
न्कीवलान्भजन् ॥ अहिंसासत्यास्ते
यत्रह्यचर्यापरिग्रहायमाद्वतिपातश्च
लसूक्ष्म ॥ सर्वैर्ब्रह्मेतिविज्ञानादिन्द्रि
ययामसयम० । यमीयमिति स
म्प्रोक्तोभ्यसनीयोमुहुर्मुहुः ॥ यम
यति । यमउपरमे । शिञ्जितादच्
यच्छति० अनेनवा० यमनवा । य
म० । पचाद्यच्० यम० समुपनिवि
षुचेत्यप्० वा ॥ उपरमे । उपरति
मात्रे ॥ ब्रह्मचर्यादिदशसु ॥ यथा
। ब्रह्मचर्येदयाक्षातिर्ध्यानसत्यमक
ल्पाता । अहिंसास्तेयमाद्येयमश्चे
तियमा० स्मृताः ॥

यमौ । पु० द्विवचनान्त . . . एकयो
क्त्यानकुलसहदेवयो . ॥

यमौ । चि० यमजे ॥ वीजेन्तवायुना
भिन्ने द्वौजीवौकुक्षिमागता । यमा
विष्यभिधीयेतेधर्मेतरपुर० सरो ॥
धर्मस्तदितरोऽधर्म० . . . तौपुर० स-
रौययो . । तेनयमौधर्मादधर्माच्चभ
वत इत्यर्थः ॥ तद्योज्येष्ठस्वनिर्
पचाद्यथा । अहिर्वर्षेपुचारित्याद्यम
रुयो० पूर्वकृन्तत । वस्तुकातस्य

यमघण्ट

यमयो. पश्यन्तिप्रथमसुखम् ॥ मन्त्रा
न . पितरश्चैव तस्मिन् ज्यैष्ठ्याप्रतिष्ठि
तम् ॥ जन्मप्रायस्यात् . ज्येष्ठायम
यो . न तु निषेकप्रायस्यात् . जन्म
प्रायस्यसन्दे हे सुखदर्शनप्रायस्यात् ।
इत्युदाहृतत्वं ॥

यमज . । पुं . सयमे । ब्रते ॥ न . श
ब्दालङ्कारे । तल्लक्षणं यथा । अर्थे स
त्यर्थं भिन्नानावर्णानां साधुनः श्रु
ति । यमकपादतद्वागवृत्तितद्यात्य
नेकताम् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । यथा ।
नगणमनुहिलघुकुरु । फणिभणित
यमकमिति । यथा । विषमतरविष
मशर । प्रहरमपिनविरमपि ॥ चि .
यमजे ॥

यमकालिन्दी । स्त्री . सञ्ज्ञायाम् । सू
र्यपत्न्याम् ॥

यमकौट . । पुं . कौटविशेषे । चु-
र्चरे ॥

यमकौटि . । स्त्री . पुरीविशेष . सा
चभद्राश्ववर्षश्चनिरक्षदेशेलङ्कायाः
पूर्वपृथिव्याश्चतुर्थेभागेवर्तते ॥ य
था । लङ्काकुमध्ये यमकौटिरस्याः
प्राक् पश्चिमेरोमकपत्तनञ्च . अध
स्ततः सिङ्गपुरं सुमेरुः सौम्येऽथ
याम्ये बडवानलञ्च ॥ कुहसपादा
न्तरितानितानि स्थानानि षड्गोल-
विदो वदन्ति इति ॥

यमघण्ट . । पुं . अशुभयोगविशेषे ॥

यमपत्नी

यथा । रवौ मघाचन्द्रदिने विशाखा
चाद्रा कुजे चन्द्रमुते च मूला । जीवेऽ
नलर्क्षं भृगुजे विधिक्षेपस्तामनी स्या-
द्यमघण्टयोगः ॥

यमजः । चि . समकालीनैकगर्भजा-
तसन्तानद्वये ॥

यमदग्निः पुं . ऋषीकमुनिपुत्रे । प
रशुरामपितरि मुनिविशेषे ॥

यमदूतकः । पुं . कृतान्तचरे ॥ का
के ॥

यमदूतकः । पुं . वायसे । यमस्य
चरे ॥

यमदूतिका । स्त्री . चम्पिकायाम् ।
तिन्तिडोवृक्षे ॥ विशेषतः चारभू
मीप्रोणदायमदूतिका ॥

यमदेवता । स्त्री . भरणीनक्षत्रे ॥

यमद्रुमः । पुं . शाल्मलिवृक्षे ॥

यमद्वितीया । स्त्री . कार्त्तिकशुक्लद्विती
यायाम् ।

यमधार . । पुं . पार्श्वद्वयधारयुक्ताख-
विशेषोद्दिधाराखांडा . इ . भा . ॥

यमनः । पुं . यमे ॥ न . बधने ॥
उपरतौ ॥

यमनिका । स्त्री . जवनिकायाम् ।
व्यवधायकवाससि । तिरस्करिण्या
म् ॥ यमयति । यम . । ल्युट् .
स्वार्थे कन् ॥

यमपत्नी । स्त्री . धूमिकायाम् विज
यायाम् ।

यमानिका

यमप्रिय । पुं० बटवृक्षे ।

यमभगिनी । स्त्री० यमुनायाम् ॥

यमभट । पुं० यमदूते ॥ अरेयमभ
टाः शठाः । कपटविग्रहैषूटानिवे
द्यतवोवचस्तवनचाधिकारिमयि ।
अहन्तुशिवसुन्दरीचरणचारुपद्मेरुह
सखलनमधुसुधासवसमपिवन्-
जानीतरे ।

यमराट् । पुं० शमने । यमे ॥ यमे
नसयमेनराजते । राज० । क्षिप् ॥

यमराजः । पुं० यमे ॥

यमलम् । न० युग्मे । युगले ॥ द्विगु
णिते ।

यमलपञ्चकः । पुं० अश्वन्तकवृक्षे ॥
कोविदारवृक्षे ॥

यमलार्जुनम् । पुं० श्रीकृष्णे ॥

यमलौ । स्त्री० छोटीहथे । आटीहथे ।

यमखिलकः । पुं० चित्रगुप्ते ॥ यमस्य
खिलकः ॥

यमवान् । त्रि० सयमिनि ।

यमवाहनः । पुं० मण्डिपे ॥

यमव्रतम् । न० पृथ्वीपतीर्धर्मविशिषे
॥ यथा । यथायम, प्रियद्वेष्योप्राप्ते
काक्षिनिन्यच्छति तथाराज्ञानियन्त
व्याः प्रजास्तान्नियमव्रतम् ॥

यमस्यसा । स्त्री० यमुनायाम् । कालि
न्द्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यमस्य-
सा ॥

यमानिका । स्त्री० अन्नसोदायाम् ॥

ययोः

ब्रह्मदर्भायाम् ॥ यमेनचनिति ।

अन० शत्रुन् ॥

यमानी । स्त्री० यमानिकायाम् ॥

यमान्तकः । पुं० शिवे ॥ यमस्य
न्तकः ॥

यमी । त्रि० संयमविशिष्टे ॥ यमवति

यमी । स्त्री० यमुनायाम् ॥

यमुना । स्त्री० कालिन्द्याम् । सूर्यत
नयायाम् । शमनखसरि ॥ यच्छ-
ति । यमउपरमे । अजियमिणी
श्रीङ्भ्यस्तेत्युनम् ॥ दुर्गायाम् ।
यथोक्तदेशीपुराणे । सङ्गमाङ्गमना
हङ्गास्त्रोक्तेष्वेवविभाव्यते । यमस्य
भगिनीयातायमुनातेनसामतेति ।

यमुनाजनकः । पुं० सूर्ये ॥

यमुनाप्रभवः । पुं० तीर्थविशिषे ॥

यमुनाभित् । पुं० वलभट्टे ॥

यमुनाभाता । पुं० कृतान्ते । यमने
। यमे । यमुनायाः भाता ॥

यमेरुका । स्त्री० दण्डकजायाम् ॥

ययातिः । पुं० नहुषात्मजेपुराणप्रसि
द्धेनृपतेनाहुषौ ॥ यस्यायस्योक्तः ।
यत्पृथिव्यात्रीहिवद्विरय्यपशवः
स्त्रियः । नदुश्चान्तिमनः प्रीति-
पुस्तः कामहतस्यमे ।

ययातिप्रतनम् । न० भौमतीर्थवि-
शिषे ॥

ययौः । पुं० महादेवे । मोक्षमार्गे ॥
याच्यनेनयाः । यायौः किङ्कर्तव्ये

यव .

तिर्हः ॥

ययुः । पुं० अश्वमेधीयतुरगे ॥ तुरङ्ग
मे । इये । याति । याप्रापणे यो-
हि चेत्युः । यर्हि । अ० यस्मिन्
क्षये । यदार्थे ॥ यस्मिन्काक्षे । अ
नयातर्नेर्हिलन्यतरस्या ।

यव । पुं० खनाम्नाप्रसिद्धे शुकधान्ये
। शितशुके । यवस्तुशितशुक स्या
न्निः शुकोतियव स्मृतः । तो
क्नस्तद्वत्सहरितस्ततः स्यात्पशुकी
त्तित । ॥ यव कषायोमधुर
शीतलोलेखनोमृदु । कषयेषु ति-
खवत्पथ्योरुक्षोभेधाग्निवह्निं ॥
कटुपाकीऽनभिष्यन्दीखयौवलकरी
गुरुः । बहुवातमलीनस्थः स्त्री-
यंकारोचपिच्छिलः ॥ कण्ठत्वगा
मयश्चेष्टापित्तमेदः प्रणाशनः ।
पीनसश्वासकासीरुक्तामलीहितल
ट्प्रणुत् ॥ अस्यादलिययोन्यूनस्त्री
क्रीम्यूनतर स्मृतः ॥ षड्भि
गौरसर्षपैः परिमितेपरिमाणवि
शिष्टे । सर्षपाः षड्भ्योमध्वकृति
मनूक्तेः । मध्वानस्थूलानापिसू-
क्ष्णोयवोभवतोऽर्थः । अपिच ।
जालान्तरगतेभानौयश्चाणुदृश्यते-
रख । तैस्तुभिर्भवेद्विजालि-
क्षाषड्भिश्चसर्षपैः ॥ षट्सर्षपै
र्यवस्त्वेकोगुण्यैकातुयवैस्त्रिभिः ॥
योतिःयुक्तेषा । युमिश्रणे । अ-

यवज .

अ० अप्वा ॥ यदा । यवस्यफला य
व । अवयवेचप्राणीत्यर्थः । फलपा
कशुभामितिलुप् । लुपियुक्तव-
त् ॥ पृथक्कृते ॥ इन्द्रयवे ॥ यव
सदृशबीजत्वात् । अङ्गुलिस्थयवा
काररेखाविशिष्टे ॥ यथा । तज्ज-
नीमूलसम्पृक्तौयवौपुचार्थदौक्रमा
त् । मध्यमायायवश्चैवाङ्गुष्ठेऽप्यूर्ध्व
धनप्रदः ॥ अपिच । मध्यमायाय-
दियवोदृश्यतेचसुशोभनः । तदा-
न्यसञ्चितद्रव्यप्राप्नोत्यङ्गुष्ठेयवे ॥
अस्यापिचक्रमङ्गुष्ठेयवपूर्णसदृश्य
ते । तदापितामहादीनामर्जित
लभतेधनम् ॥

यवक । पुं० शुकशून्ययवे ॥
यवकयम । त्रि० यवभक्षणेचित्तश्चे
त्ते ॥ यवानाभवनत्वेऽयम् । यवय
वकीतियत् ॥

यवक्षार । पुं० यवायजे । पाक्ये ॥
यवानाक्षार ॥ यवक्षारोलेषु
क्षिग्धः सुसूक्ष्मोवह्निदीपनः ।
निहन्तिशूलवातामश्लेष्माश्वासगला
मयान् ॥ पाण्डुरोयिहणीशुल्माना
हृष्टीहृष्टदामयान् ॥ सौराष्ट्रभा-
प्रक्षारे ।

यवक्षौद्र । पुं० चिकसी । यवच्छो ॥
यवगण्डः । पुं० यूनोगण्डस्यव्रणवि-
शिष्टे । युवगण्डः ॥ (५) ॥

यवज । पुं० यवक्षारे ॥ पवान्याम् ॥

यवनाचार्यः

यवजोऽवम् । म० तवक्षीरे ।
 यवतिक्ता । स्त्री० लताप्रभेदे । मङ्गा-
 तिक्तायाम् । दृढपादविसर्पिण्या
 म् । सूक्ष्मपुष्पायाम् ।
 यवतैलम् । न० यवचूर्णादियुक्तपक्वतै-
 लविशेषे ॥ यथा । यवचूर्णाङ्गकुडव
 मञ्जिष्ठोष्णलेनतु । तैलप्रस्थशतशु-
 ण्णकाञ्जिकेसाधितोजयेत् । ज्वरदा-
 हमहारोगमङ्गानाश्चाप्रहर्षणम् ॥
 यवक्षीप । पु० सप्तखण्डात्मकेऽप-
 क्षीपविशेषे ॥
 यवन । पुं० देशविशेषे ॥ वेगाधि-
 काश्चे ॥ गोधूमे ॥ गर्जरत्ने ॥
 तुरुष्के ॥ सुदाम्नः पितरिनुपान्त-
 रे ॥ जातिविशेषे । यथातेः पुत्रस्य
 तुवं गोवंशे ॥ यथोक्तमाख्ये । य-
 दीस्तुजातायदवस्तुवंसीर्यवना सु-
 ता । द्रुह्योस्तुतनयामोजाश्वनी-
 स्तुम्भेऽजातयः । पुरोस्तुपौरवीव-
 शोयचजातोसिपार्थिववृत्तिः ॥ सु-
 निविशेषे ॥ यथा । जातंदिनदूष-
 यतेवसिष्ठश्चाष्टौचगर्गीयवनोदशा-
 हम् । जन्माख्यमासकिलभोगुरिश्च
 क्षीरेविवाहमिचकणंविधे ॥ चि०
 वेगिनि ॥
 यवनहिष्टः । पुं० गुग्गुली ॥
 यवनप्रियम् । न० मरिचे ।
 यवनाचार्यः । पुं० ज्योतिः शास्त्र-
 कर्तारिमुनिविशेषे ॥

यवमम्

यवनानी । स्त्री० यवनानांलिप्याम् ॥
 इन्द्रवरुणेत्योदिनाः नुगागमोऽङ्गीष्-
 च ॥
 यवनारिः । पुं० श्रीकृष्णे ॥
 यवनालः । पु० देवधान्ये । जूणाव-
 ये । बीजपुष्पिकायाम् । सुवार-
 षाजराः इ० भा० ।
 यवनालजः । पुं० यवक्षारे ।
 यवनिका । स्त्री० जवनिकायाम् ।
 यवनी । स्त्री० यवनस्त्रियाम् । यवन-
 स्पस्त्रीजातेरितिङ्गीष् ।
 यवनेष्टः । पुं० लशुने ॥ राजपला-
 ण्डी । निम्बे । पलाण्डी ॥ न०
 सीसके ॥ मरीचे ॥ गृध्रने । सख-
 गमः इ० भा० प्र० ॥
 यवनेष्टा । स्त्री० खजूर्याम् ॥
 यवफलः । पुं० विणीच्चक्सारे ॥ यव-
 इवफलान्यस्याः । मांस्याम् । कुट-
 जी ॥ प्रचवचे ॥
 यवमध्यम् । न० चान्द्रायणप्रभेदे ॥
 यवमयः । चि० यवस्यवि कारे ॥ अस-
 न्नायोमितिमयट ॥
 यवलासः । पुं० यवक्षारे ॥
 यवशाकम् । न० वास्तूकशाके । यथु-
 षाः इ० भा० प्र० ॥ प्रायशोयवमध्य-
 स्थायवशाकमिदंततः ॥
 यवशूकः । पुं०)
 यवशूकजः । पुं०) यवक्षारे ॥
 यवसम् । न० चासे । गवादादनीयवदे

यवानो

॥ यैति० यूयतेवा । युमिश्र येऽ
मिश्रणेच । वरियुभ्यांणिदिक्ष्यसच्
। संज्ञापूर्वकत्वान्नवृषि . ॥

यवसुरम् । न० यवजातसुरायाम् ।
यवागूः । स्त्री० यवद्रव्यविशिषे ॥ य
वद्रव्यजलपक्वघनद्रवद्रव्यविशिषे ।
आवायाम् ॥ यथा । यवागू षड्
गुणे तोयेसंसिद्धाघनसिक्धिका ।
पृथग्द्रव्यैस्तुविरजैः सयुक्ताज्वरि-
णेहिता ॥ यवागूदीपनीलघ्नीह
णास्त्रीवस्तिशिथनी ॥ अमग्लानिह
रौपय्याज्वरेचैवातिसारकी ॥ यै
ति० यूयतेवा यु० । स्युबन्धिभ्यो
ऽन्युवागूजक्तुवद्रव्यागूच् ॥

यवायज । पुं० यवक्षारे । यवाया
ज्जायतेस्म । जनी० । पञ्चम्यामि
तिङ् ॥

यवान् । चि० विगिनि ॥

यवानिका । स्त्री० ब्रह्मदर्भायाम् ।
अजवायन० द्र० भा० । यवान्याम् ।
दुष्टोयवः । इन्द्रवरुणेति० ङीष्वा
नुकी । इवार्थे० स्वार्थेवाक् ॥

यवानी । स्त्री० यमान्यामोषधी । य
वानिकायाम् ॥ अस्यानामानिगु
णाश्च । यवानिकीयगन्धाचब्रह्मदर्भा
जमीदिका । सैवाक्तादोषकीदीप्य
तथास्याद्यवसाह्वया ॥ यवानीपाच
नीरुष्यातीष्णोष्णाकटुकालघुः ।
दोऽनीचतथातिक्तापित्तलाशुक्रशूल

यवीयान्

इत् ॥ वातश्चेप्पोदरानाहगुल्मभी
हक्तामिप्रणुत् ॥ दुष्टोयवद्रव्यार्थे० इ
न्द्रवरुणे तिसूनस्यववाहोषइतिवा
त्तिकात् । यवशब्दस्यानुगागमस्त
तोङीप्च । अयमेवासक्षोषोयदुत
यवत्वजातेरभाविदितदाकारानुक्ता-
तिरिति ।

यवानीशाकम् । न० यवान्याः शाकी
॥ यवानीशाकमान्नेयंरुच्यवातक
फप्रणुत् । उष्णकटुचित्तक्वपित्त
लंलघुशूलहृत् ॥

यवापत्थम् । न० यवक्षारे ॥

यवाग्नजम् । न० सौवीरके ॥

यवास । पुं० यासे । दुस्यर्शायाम् ।
रोदन्याम् । दुरालभायाम् । जवा
सा० इ० भा० ॥ खदिरे ॥ यैति
। यु० षटतन्यङ्गीति० आस ॥

यवासक । पु० यवासे ॥ स्वार्थेक० ॥

यवासशर्करा । स्त्री० यवासरुघटित
शर्करायाम् । सुधामोदके । तव-
रासे ॥

यवासा । स्त्री० गुण्डासनीदृश्ये ॥

यवाह्न । पुं० यवक्षारे ॥

यविष्ठः । चि० कनिष्ठे ॥ अयमेवा
मतिशयेनयुवा । अतिशायनइती-
ष्ठन् । स्थूलदूरेति० यथादिलिप
गुणौ ॥

यवीयान् । चि० अतितरुणे ॥ कनि
ष्ठे ॥ अयमनयोरातिशयेनयुवा ।

यश .

द्विष वनविमज्जोपपदेतस्वीरमुना-
धितीयमुन् । स्युः सुदुरयवेष्टादि
नायथादिले. वगु गौ ॥

यवेत्यम् । न० मौवीरके ॥

ययम् । चि० यवक्ये ॥ ययानामय
नलोद्गम् । यययतकषट्काद्यत ॥
यवेत्योषितवा । खलयवेतियन् ॥
पु० माते ॥ वैशाखे ॥

यशःपटम् । पु० उक्तायाम् । महा
राजमगाणसमयेषाद्यस्य० यशो
सकाशात्पाप्मराज्यस्यस्वीयत्वसू
चनायताड्यमानवायस्यचटोल० इ
तिप्यातस्वीकृतेवादनीयस्यनास्ति
॥ यश स्यापक पटह । शाक
पार्थिवश्च ॥

यश शेषः । पु० मरणे ॥ चि०
मृते ॥

यदम् । न० यसदे ॥

यशः । न० सुख्याती । कीर्त्तौ । सम
ज्ञायाम् ॥ दानादिप्रभवाकीर्त्तिः
शौर्यादिप्रभवंयशः । इतिमाधवी-
। अतएवयशः कीर्त्त्योर्भेदादृश्यते ।
यशः कीर्त्तिपरिभ्रष्टोजीवन्नपिन-
जीवतीतिकस्याचित्प्रयोगः । धर्मनि
मित्ताजीवतोलोकज्ञाचारूपाप्रसि-
धिर्यशः० मृतस्यख्याति कीर्त्ति
रितिकेचित् । तन्नसाधु । कीर्त्ति
लो नृपदृत्तिकेतिप्रयोगदर्शनात् ॥
यशुते० व्याप्नोति । यशुव्याप्नोस

यशोदा

उत्थातेच । यशोदेवनेयुट् चेत्यसुन्०
प्रकृतेर्गुडाजमस्य । विश्रुतत्त्वे ॥

यशस्कार । चि० कीर्त्तिकारके । सु
ख्यातिजनके ॥ यशः करोति ।
उक्तञ्० । कृत्रोष्ट्वितिहेतौट् ॥
यशस्कारी । स्त्री० विद्यायाम् । टित्वा
नृडोप् ॥

यशस्य । चि० यशस्करे ॥ यशसेहि
ते ॥ यशसोर्निमित्ते ॥ यशसोर्नि
मित्तसंयोगउत्पातीवा । गोदुच-
इत्यादिनायत् ॥

यशस्या । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥ यद्वि
नामोषधी ॥

यशस्वान । चि० यशस्विनि ॥

यशस्वी । चि० यशोविशिष्टे । कीर्त्ति
मति । यशोऽस्यस्य । अस्मायामेधा
स्रजेविनिरितिचिनि ।

यशस्विनी । स्त्री० वनकापास्याम् ॥
यवतिक्तायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्या
म् । कीर्त्तिमत्याम् ॥ पलङ्गपु-
रः स्थायानाड्याम् ॥ यथा । यश
स्विनीशङ्खवर्णापिङ्गलापूर्वदेश-
गा । याम्यभागस्यमूर्धादिपादाङ्गुष्ठा
न्तमाश्रिता ॥

यशोदः । पु० पारदे ॥ चि० यशोदा
तरि ॥

यशोदा । स्त्री० नन्दपत्न्याम् । यशो
दयते । दिङ्पालने । आतद्भुतिकः
। यशोददातिवा । उदाङ्० ।

यष्टियङ् .

यातइतिकः ॥

यशोधन . । त्रि० स्वयशोरत्नके य
शोधनानां हियशोगरीयः ॥यशोधरेयः । पुं० बाहुले । शक्यमु-
नेः पुत्रे ॥यशोवती । स्त्री० मेरोच्चक्राटाख्यो-
र्द्धमेखलायार्द्धशानदिशि० दर्द्शनपु-
ष्याम् ॥ यशोक्त श्रीमृगेन्द्रसहिता-
याम् । ज्वलत्तलाटदृग्दग्धस्मरमृत्पु-
यशोभूत । पुरीयशोवतीसर्वरत्न-
कारुद्रसेविता ॥ ज्वलतातृतीयेना
च्छादग्धौकामकालौयेन० चतएवत
याविधसकलजगद्दैरिविनाशाद्०-
यशोभूतदर्द्शननाथस्यसर्वरत्ननिभिं
तारुद्रैः सेविताच० यशोवतीनाम
पुरीच्छर्थः ॥ (*)

यष्ट्यः । त्रि० यज्ञेषु यजनौये ॥

यष्टिः । पुं० ध्वजदण्डे ॥ पुं० स्त्री०
हारलतायाम् ॥ भार्याम् ॥ मधुय-
ष्ट्याम् ॥ शस्त्रमेदे । दण्डे । लघु-
डे ॥ तन्तौ ॥ यज्ञेः क्तिन्-
क्तिज्वा ॥

यष्टिकः । पुं० जलकुक्कुटे । दण्डे ॥

यष्टिका । स्त्री० मौनगोधिकायाम् ।
बाण्याम् ॥ लघुडे । यष्ट्याम् । ल-
ट्टी० इ० भा० ॥ हारमेदे । मधुय-
ष्ट्याम् ॥ स्वार्येकः । द्रुसः ॥यष्टियङ्गः । पुं० लघुडयादिभिः । य-
ष्टिधारके । लुडीवरदार० इ० भा०

यष्ट .

। लठेत० इतिच ॥

यष्टिमधु । न० यष्टिमधुकायाम् ॥

यष्टिमधुका । स्त्री० क्रीतके । मधुय-
ष्टिकायाम् । मुलहठी० इतिस्थ्या-
तौषधी ॥ यष्टिः मध्विवास्याः ।
कपः ॥यष्टिहेतिक । त्रि० याष्टीके । लठै-
त० इ० भा० । यष्टिहेतिर्यस्यस ॥
यष्टी । स्त्री० यष्टिमधुनि ॥ यष्टीहि-
मागुरु स्वादीचक्षुष्यबलवर्णक
त् । मुक्तिगधाशुक्रलाकेष्ट्यास्वर्यापि
त्तानिलास्रजित् ॥ व्रणशोथविषच्छ
र्दित्वाग्लानिचयापहा ॥ बद्धा-
दिह्वात्पक्षे ङीष् ॥

यष्टीकम् । न० यष्टिमधुनि ॥

यष्टीपुष्पः । पुं० पुत्रजीववृक्षे ॥

यष्टीमधु । न०
यष्टीमधुकम् । न० } यष्ट्याम् । मधु-
यष्टीमधूकम् । न० } यष्टिकायाम् ॥यष्टा । पुं० यजमाने । यागकर्त्तरि ॥
यजते । यजदेवपूजासङ्कतिकरणदा
नेषु । लृच् ॥

यष्ट्याज्यम् । न० मधुयष्ट्याम् ॥

यसदम् । न० रत्नसदृशे । रीतिहेतौ
अस्तइतिभाषा । यसदतुवरतिक्त
शीतलंकफवित्तइत् । चक्षुष्यपरम
मेहान्पाण्डुश्वासघ्ननाशयेत् ॥

यस्तः । पुं० मुनिविशेषे ।

यस्तः । त्रि० मइति । यान्यनेन ।

यागः

या० । शिवयज्ञजिह्वेति० यन्० धा
तोर्ह्रस्वोक्तुगागमश्च॥ अन्येतु० यज
दीर्घकारस्यश्चकारोनिपात्यतद्रत्याहु
॥ यजमाने ॥

या । स्त्री० यात्रायाम् ॥ आसौ ॥ धू
मित्रे ॥ त्यागे ॥ वारणे ॥ यागे ॥ स
मन्नायाम् ॥ याने । यानम् । यो०
सम्पदादित्वात्क्रिप ॥

याचः । पु० देवसर्गविशेषे ॥

यागः । पु० देवतोद्देशेनद्रव्यत्यागे यज्ञे ॥

तत्रश्रीताग्निहोत्रव्यहिर्यज्ञा । सप्त

यथा । अन्याधानम्० तदेशाग्निहो

त्रम् । १ । दर्शपौर्णमासौ । २ ।

पिण्डपितृयज्ञः । ३ । आगयणम्

। ४ । चातुर्मास्यः । ५ । निरुद्ध

पशुवधः । ६ । सौत्रामणिः । ७ ।

श्रुतार्त्ताग्निहोत्रपाकयज्ञाः । सप्तय

था । औपासनम् । १ । वैश्वदेव

। २ । स्थालीपाकः । ३ । आगयण

म् । ४ । सर्पबलिः । ५ । ईशान

बलिः । ६ । अष्टकान्वष्टकाः । ७

श्रीताग्निसप्तसंख्यायथा । सोमया

गः । सएवाग्निष्टोमः । १ । अत्य

ग्निष्टोमः । २ । उक्थ्यः । ३ ।

षोडशी । ४ । वाजपेयः । ५ । स

द्विविधः । सस्थाः कुरुक्षेत्रातिरा

जः । ६ । अप्तूर्याम् । ७ । उत्त

रक्रमतोऽहोयथा । महाव्रतम्

। १ । सर्वतोमुखम् । २ । राजसूय

याचनकः

। ३ । पौण्डरीकम् । ४ । अभि

कृत् । ५ । विप्रवृजित् । ६ । अप्रव

मेव । ७ । वृहस्पतिसवः । ८ ।

आङ्गिरसः । ९ । चमनान्यष्टादश

। २० । इत्यादिश्रीतसूचम् ॥

गन्धादिनादेवपूजायाम् ॥ गन्ध

पुष्पादिनादेवपूजायागोभिधीयते ॥

कृष्यतेऽग्निनाचम्य । यजदेवपूजास

कृतिकरणदानेषु । यज् । यजनवा

। भाववचनाद्येतिभाविघञ् ॥

यागमण्डपः । पु० न० यजनगृहे ॥ या

गायमण्डपः ॥

याचकः । चि० वनोद्यक्षे । याचनक्षे

। मार्गणे । अर्थिनि । याज्याकर्तारि

॥ याचति । टुयाचूयाज्यायाम् ।

शबुल्लत्तचावितिशबुल् । तृणादपि

घुसूलस्तूलादपिचयाचकः । वायु

नाकिन्ननीतोऽभौकिञ्चित्प्रार्थनश्च

ह्वया ॥ जगत्प्रतिर्हियाचिच्चाविष्णु

र्षामनतागतः । किन्त्योऽधिकतरस्त

स्येयर्थीयातिभलाधवम् ॥

याचन् । चि० याचके ॥ याचति । टु

याचू० । लट् शट् ॥ मुखभङ्गस्त्रोदौ

नागाचस्त्रेदोमह्वयम् । मरुचेयानि-

चिन्धानितानिचिञ्जानियाचतः ॥

याचनम् । न० याज्यायाम् ॥ याचि

भाविष्युट् ॥

याचनकः । चि० याचके ॥ याचति

टुयाचू० । ल्युः । सार्थकम् ॥

याज :

याचना । स्त्री० याज्जायाम् ॥ याचे
सुरादिष्वन्तात् ० ग्यासश्रन्योयुच
टाप् ॥

याचमानः । चि० याचके ॥ यथा ।
मयीनदीनभावस्य याचमानस्यमा
निन ० वचोजीवितयोरासीत्पुरो
नि । सरणेरणः ॥ इतिवररु
चि ॥

याचित ० । चि० प्रार्थिते । टुयाचृ०
। क्तः । न० याचनवृत्तौ । मृते
। मृतन्तुयाचित प्रोक्तमितिमनुः ॥

याचितकम् । न० याज्जालब्धे ॥ या
चितेननिर्घृतम् । अपमिष्ययाचि
ताभ्याकककनाबितिकन् ॥ प्रत्य
पंणीयत्वेनयाज्जयायत्प्राप्तमलङ्का
रादिवस्तुतत्याचितकम् । कार्या
मन्तर वस्तुस्वामीयत्पुनर्गृह्णाति०
तदिच्छर्थः । मगनीकी० इ०
भा० ॥

याचिष्णुः । चि० याचके ॥

याच्यम् । चि० याचितुंयोग्ये ॥ टुया
चृ० । ऋहलोर्णत् । यजयाचेति
कुत्वनिषेधः ॥

याज्जा । स्त्री० याचने । अभिशस्तौ ।
याचनायाम् । अर्थनायाम् । भि
क्षायाम् । अर्दनायाम् । मांगना
इ० भा० ॥ याचनम् । टुयाचृ० ।
यजयाचेतिनङ् ॥

याजः । पुं० याजि । प्रसादने । अर्धे

याजि :

। भक्ते ॥

याजकः । पुं० याजिके ॥ राजकुञ्ज
रे ॥ ऋत्वजि ॥ यथा । आग्नीध्रा
द्याधनैर्वायांऋत्वजोयाजकाश्चते
इत्यमर । यजमानेनधनैर्वायांः
धनानिदत्त्वा० इष्टसम्पादनायत्रिय
न्तेप्रार्थ्यन्तेयेआग्नीध्रप्रभृतयस्तेऋ
त्विजोयाजकाश्चकथ्य ते ॥ बहुया-
जकयामयाजकयोर्निन्दायथा । अ
ब्राह्मणास्तुषट्प्रोक्ताऋषिभिस्तत्पु-
दशिभिः । आद्योराजभृतस्ते पां-
द्वितीयः क्रयविक्रयो ॥ तृतीयो-
बहुयाज्यः स्याच्चतुर्थोयामयाज-
कः । पञ्चमस्तुभृतस्ते षायामस्थान
गरस्यच ॥ अनादिष्याश्चयः पूर्वा-
सादिष्याश्चैवपश्चिमाम् । नोपा-
सीतद्विजः सन् ध्यांसषष्ठोऽब्राह्मणः
स्मृतः ॥ यजति । यज० । यज्
ल् । पुरोहिते ॥

याजनम् । न० ब्राह्मणस्यकर्मविशेषः ।
यागक्रियाकारणायाम् । यागकरा
वणाद्भा० ॥ अविदित्तातुवः
कुर्याद्याजनाध्यापनंजपम् । होम-
मन्तर्जलादीनितश्चाख्यपक्षंभवे-
दितियाज्जबल्लक्ष्यः ।

याजमानम् । न० यजमानस्यभावक-
र्मणोः । युवादित्वादण् ॥

याजिः । पुं० यष्टरि ॥ यागकर्त्त-
रि ॥ यागे । यजति । यज० । य-

यात :

सिधपियधिराजौत्थादिना • इज् •
प्रार्थनायाम् ।

याजुषः । चि० यजुर्वेदसम्बन्धिनि ।
याज्ञवल्क्यः । पुं० यजुश्शाखावि-
शेषस्य प्रवर्तके • मुनिविशेषे । ग-
ङ्गाराधौ । योगेशे । योगीश्वरे ॥
यज्ञस्य वल्क्यः • वक्ता • यज्ञवल्क्यः ।
यज्ञवल्क्यस्य मोक्षापत्यम् । गर्गादि-
भ्यो यज् ॥

याज्ञसेनी । स्त्री० द्रौपद्याम् । याज्ञ-
सेनस्यापत्यं स्त्री । अण् । ङीप् ॥
याज्ञिकः । पुं० याजके । आध्यर्ष्या
दियज्ञकर्म कुशले ॥ यज्ञकारुण्डद्रष्ट-
रिच्छ्रौयज्ञमधीती • वेत्ति वा । क्र-
तूकथादोतिष्ठक् ॥ कुशे । रत्नखदि-
रे । पलाशे अश्वत्थे ॥

याज्ञिक्यम् । न० याज्ञिकानां • धर्म-
प्रसाये च । इन्दोगौक्षिकेति •
ज्यः ॥

याज्यः । वि० याजनीये । यजमाने ।
यष्टुयोग्यः । यज् । ऋहलोऽय-
त् । यजयाचेति क्लृप्तनिषेधः ।
याजयितुं योग्यो वा ॥ न० यागल-
ब्धनादौ ।

याज्या । स्त्री० यज्ञाङ्गसाधने । ऋह-
लोऽयत् । इज्यतेऽनया । य-
ज् । ऋहलोऽयत् । यजयाचरुच-
प्रवचर्षयेति क्लृप्ताभावः ।

यातः । चि० गते ॥ यात्रापथे ।

याता

ज्ञः ॥ न० अङ्गशवारणे ॥ पाद-
कर्मयत् प्रोक्तयातमङ्गशवारणमि-
ति हलायुधः ॥

यातना । स्त्री० प्रगाढायावेदनाया-
म् । कारणायाम् । तीव्रवेदनाया-
म् ॥ यतनिकारीपस्कारयोः । अ-
स्त्राणि जन्तात् • श्वासश्चन्येति युच् ।
यातयाम् । चि० जीये । पक्षे स-
तिग्रहरादिव्यवहिते • चोदनादौ •
शैत्यप्राप्ते ॥ यथा । 'यातयाम'-
गतरसं पूतिपयुषितश्चयदिति ॥
यातो गतोयामउपभोगकालो यस्य ।
परिभुक्तोऽस्मिन्ने । भुक्तान्मुञ्चते ॥
यथा । दर्भाः कृष्णाजिनमन्त्रा-
ब्राह्मणाहरिरग्नयः । अयातया-
मान्येतानि नियोज्यानि पुनः पु-
नः ॥

यातायातम् । न० गमनागमने ॥
यातु । न० राक्षसे ॥ पुं० काले ।
याति । या० । कस्मिन्निजनिगा-
भायाद्विभ्यस्येति तु । अर्धर्षादि ।
चि० गतरि । पथिके ॥

यातुम् । पुं० गुणुलौ ॥
यातुधानः । पुं० राक्षसे । यातूनिर-
क्षासिदधाति • पुण्याति • खजाति
प्रायकत्वात् । ङुधाञ् । बहुल-
मन्यवापीति युच् । कालव्युद्धिति
व्युद्धा ।

याता । पुं० सारथ्यादौ । स्त्री० प-

यात्रा

विष्णुपत्न्याम् ॥ भर्तृसुखात्
धर्मस्यतरस्य, परस्परम् ॥
वि० जमनकर्त्तरि ॥ यत्तत् । यत्ती
प्रपत्ने । यत्तद्विद्येतिष्ठन् ॥

यात्रा ॥ पु० पात्रे ॥

यात्रा ॥ वि० यत्तत्तत् । यत्तत्तत् ।

यात्रा । स्त्री० यात्रा । भोजनादि

भिर्भर्त्तने । वृत्ती । यथा० शरी-

रयात्रापिचतेनप्रसिद्धिर्दकर्मणश्च-

तिगीता । अपिच येनेपायेनम

र्त्यानालीकयात्राप्रसिध्यति । तदे

वकार्येब्रह्मज्ञैरिदधर्मसनातनमि

तिश्रीमहानिर्यातन्त्रम् ॥ उत्सवे

। उपाये ॥ ब्रज्यायाम् । अभिनि

र्याय ॥ प्रस्थाने । गमने । गमे ।

यात्रालक्षणयथा । यत्किञ्चित्कार्यं

मुद्दिश्यदेशान्तरगगनयात्रेतिज्या-

तिर्विद । सावित्रा । सङ्ग्राम

विजयाख्या० सामान्याचेतिभेदा

त् । तत्रवशिष्ट । परविषयेविज

यार्थगन्तुर्यात्रातुसमरविजयाख्या ।

निखिलापरयात्रायासामान्यासाच

द्विविधास्यात् ॥ अन्यच्च । कथित

तिथिवासरर्ध्वभिमत्तफलदाभवे-

च्चसामान्या । समरविजयाज्ञयाया

योगविलम्बचितीशयोगेषु ॥ साया

त्रा० लम्बयद्बलवशेन० नवधा य

था । उत्तमा० मध्यमा० अधमा०

उत्तमात्तमा० उत्तममध्यमा० म

यात्रा

धममध्यमा० मध्यमाधमा० अध

माधमाचेति । आसालक्षणान्याह

० वशिष्ठ । सवीर्योत्तमश्रीयस्या

भास्वरसुहृद्यदि । सायात्राचात्त

माज्ञेया० यातुरिष्टफलप्रदा ॥ १ ॥

लक्ष्मेशमज्जमवलीयस्यासूर्यस्यमध्य

म । सायानामध्यमाज्ञेयायातुमं

ध्यफलप्रदा ॥ २ ॥ हिरण्यदुर्बलीय

स्याप्रतिद्वलिरवेर्यदि । सातुयात्रा

ऽधमाज्ञेयासर्वदाफलयर्जिता ॥ ३ ॥

यर्गोत्तमेस्तुङ्गेवाल्लग्न्यसूर्यवा

न्धव । उत्तमात्तमयात्रायाश्चाधि

कफलप्रदा ॥ ४ ॥ उदयेशोवलीयस्या

मनुक्तस्थोरवे सुहृत् दृष्ट्वाफ

लदायातुर्यात्रासोत्तममध्यमा ५ ॥

हिरण्यवलवान्यस्याश्चुग सूर्य

बाधव । उत्तमाधमयात्रासाश्चु

पुष्टफलप्रदा ॥ ६ ॥ उत्तलक्षणरवा

सावलुक्तस्थानगीयदि । यातु सा

मध्यमायात्रादु । खाधिकफलप्रदा

॥ ७ ॥ उत्तलम्नाधिप्रीयस्थामनुक्त-

स्थानगीयदि । प्राख्यार्थहानिदानि

त्यसयात्राऽधममध्यमा ८ ॥

उत्तलम्नाधिप्रीयस्याश्चुस्थानगती

यदि । अधमाधमयात्रासामृष्ट्यु

दाऽनर्थकारिणी ॥ ९ ॥ यानम्०-

अनयावा । या० । इयामाश्रुभसि

भ्यस्तन् । प्राच्यांशक्रूरौचसौरि-

शशिनौत्थाज्यौनवाद्यातिथिः ।

याद :

याम्यापञ्चकदास्रभंगुरुदिन प चत्र
यादश्यपि । पुष्पारोहिणिकारवि-
भंगुकुजौषधौमनु : पश्चिमे सौम्ये
वित्कुजभानवायमकरौदिग्वैद्विती
यातिथि रितिकश्चित् ॥

याथातथ्यम् । न० यथातथभावे ॥ ब्रा-
ह्मणादिस्वात्प्यञ् । यथातथा ॥
स्वार्थं प्यञ् ॥

याथार्थ्यम् । न० सत्त्वार्थतायाम् ।
वास्तवार्थं ॥ यथा अजस्रगृह्य-
तो जन्मनिरीहस्यतद्विष । स्वप-
तो जागरुकस्य याथार्थ्यं वेदकस्तवे-
तिसुरैः कृताविष्णोः स्तुतिः ।
कौवेदकोवेति । विदो लटोवेति ण-
लादेशः ॥

याद पतिः । पुं० समुद्रे । वरु-
णे ॥ यादसांपतिः ॥

यादृशः । पुं० समुद्रे ।

यादव । पुं० केशवे । श्रीकृष्णे व-
ष्णी ॥ न० गोमहिष्यादौ । पाद-
बन्धने ॥ यदोरपत्यम् । अण् ॥
यदूनामिदम् । तस्यदमिष्यण् ॥

यादवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ बदूना-
मियम् । अण् ॥

यादः । न० जलजन्तौ ॥ यातिवेगेन
। या० । असुन् बाहुलकात्
दुक् ॥ यद्वा याति । क्तिप् । या-
मतिचद० । असुन् । यादस्यतिवा
। दमुचपचये । क्तिप्

यानपाचम्

यादसां नाथः । पुं० वरुणे ॥

यादसांपतिः । पुं० समुद्रे ॥ वरुणे
॥ तत्पुरुषे कृतौ त्यलुक् ॥

यादृक्षः । चि० यादृशि । कैसा० इ०
भा० ॥ यद्भवदृश्यते० यमिवपश्य-
तिवा । दृशिर० । त्यदादिष्वित्यच
क्लोपिवाच्यइतिक्सः । आसर्वनाम्न
। दृक्षेचेति दीर्घः ॥

यादृच्छिकः । चि० यदृच्छया प्राप्ते ।
स्वप्रयोजनसङ्कल्पशून्ये ॥

यादृक् । चि० यथाविधे । यादृशे ॥
यमिवपश्यति० यद्वायदृश्यते ।
दृशिर० । त्यदादिषु दृश्यइति क्तिन्
। आसर्वनाम्नइत्यात्वम् ॥

यादृशः । चि० यादृशि ॥ त्यदादिषु
दृशोनालोचने कञ्चेति कञ् । पू-
र्ववद्वियहादिकम् ॥

यादो नाथः । पुं० समुद्रे ॥

यादो निवासः । न० जले ॥

यानम् । न० युग्ये । पचे । रथादिवाह-
ने ॥ गतौ ॥ शचीरास्कन्दने । वि-
जिगौषोररिम्रति यात्रायाम् ॥
यथा । परस्परचक्षयस्त्रीत्वात्स्वस्यवृद्धिं
निरीक्ष्यच । राज्ञायानमुक्तं च
मिष्याहुर्नयकीविदाः । यात्र्यच
। या० ल्युट् ॥ यात्र्यनेनवा ।
करणे ति ल्युट् ॥

यानपाचम् । न० निष्पदयानविशि-
ष्टे । वहिचक्षे । वाहित्वे । वहने ।

याप्य .

पोते । जहाजकृतिसानान्यजगभा
घाप्रसिखे । समुद्रयाने ॥

यानपात्रकम् । न० यानपात्रे ॥

यानमुखम् । न० रघादे पुरोभागे ।

धुरि । बोटुबत्नमस्थाने ॥ यानस्य
मुखम् । पुरोभाग ॥

यापकम् । चि० प्रापके ॥

यापनम् । न० यत्ने ॥ कालक्षेपे ॥

निरसने । निरासे ॥ यातैर्णना
ल्ल्युट् । अतिद्वीच्यादिनापुगाग
म . ॥

यापित । चि० अपसारिते ॥ प्रस्था
पिते ॥

याप्ता । स्त्री० जटायाम् ॥

याप्यः । चि० यापनीये ॥ क्षेपणीय
कालादौ ॥ निन्दिते । गर्हिते ॥
याप्यतेऽस्म । या० । ग्यन्ताद् ।
अचोयत् ॥ क्वाचित्के ॥ व्याधिविशि
ष्टे ॥ यथा । साध्यायाप्याअसाध्या
स्य व्याधयस्त्रिविधा . स्मृता ।
सुखसाध्य कष्टसाध्यो द्विविध
साध्यउच्यते ॥ यापनीयन्तुतविद्यात्
क्रियाधारयतेहिताम् । क्रियायान्तु
निवृत्तायासद्योयस्यविनश्यति ॥
प्राप्ताक्रियाधारयतिसुखिनयाप्यमा
तुरम् । प्रपतिष्यदिवागारस्तम्भोय
जेनयोजित . ॥ साध्यायाप्यस्त्वमा
यान्तियाप्यासासाध्यतांतथा । व्रन्ति
प्राणानसाध्यास्तु नराणामक्रियाव

यामलम्

ताम ॥ चक्रिणावताचिकित्सारहि
तानाम् ॥

याप्ययानम् । न० शिविकायाम् । पाल
की० इ० गा० । मङ्गापाया० इ०
गी० दे० भा० ॥ याप्यैरधर्मेयान
म् । याप्यस्याशक्तस्यवायानम् ॥

याम . । पुं० न० मैथुने ॥

याम . । पु० दिवसस्य . रात्रेश्च०
चतुर्थभागेकभागे । प्रहरे ॥ याति ।
या० । अतिस्तुसुहुइतिमन् ॥ मय
मे ॥ उपरतिमात्रे । यमे ॥ यमनम्

। यम . समुपनिविषुचेतिपक्षेघञ्

यामकौ । पुं० २ पुनर्बखो . ॥

यामघोषा । पुं० कुक्कुटे ॥ यामेघोषा
स्य ॥

यामघोषा । स्त्री० यन्त्रविशेषे । याम
नाल्याम् । घव्याम् । घडी० इ०
भा० ॥

यामतूर्य्य । प्रहारावसानसूचकीवाद्
नौययन्त्रे ॥ यामस्यतूर्य्य . ॥

यामदम्य . । पुं० परशुरामे ॥

यामनादौ । पुं० कुक्कुटे ॥

यामनाली । स्त्री० नाल्याम् । यामघो
षायाम् ॥

यामनैमि . । पुं० शचीपती । इन्द्रे ॥

यामलम् । न० युगले ॥ तन्त्रशास्त्रवि

शिषे ॥ तल्लक्षणयथा । सृष्टिश्चज्यो

तिषाख्याननित्यकृत्य प्रदीपनम् ।

क्रमसूचवर्षभेदोजातिभेदस्तथैवच

यामिकभट .

। युगधर्मसङ्ख्यातो यामलध्या
 एतच्चक्षम् ॥ ततषड्विधम् यथा
 आदिब्रह्मविष्णुऋद्धगणेशादित्यमे
 दत्त । षड्विधं यामलप्रोक्तं शरा
 होमन्त्रमस्ततम् ॥ तयाहि ॥ याम
 ला षट्चसङ्ख्यातास्तत्रादावादि
 यामले । द्वाविंशत्सहस्राणिचयस्त्रिं
 शच्छदानिच ॥ द्वितीयेत्रह्य सञ्ज्ञे
 तुष्टाविंशतिसहस्रया । सहस्राणिश
 तान्य शतान्येव कथितानिच ॥ २ ॥
 तावत्सहस्रासहस्राणिशतानिपरि
 सङ्ख्याया । विंशतिशतयासंख्याशो
 कानिबिष्णुयामज्ञे । ३ ॥ कालस
 ह्यासहस्राणिवेदसहस्राशतानिच ।
 पञ्चषष्टिशतया श्लोका कनिष्ठे रुद्र
 यामले ॥ ४ ॥ नवश्लोकसहस्राणि
 द्वायोदशशतानिच । द्वाविंशतिस
 त्वाश्लोका गणेशयामलेऽन्तमे ॥ ५ ॥
 रविसहस्रासहस्राणि आदित्याख्येतु
 यामले ॥ ६ ॥

यामती । स्त्री० रात्री ।

यामाता । पुं० जामातरि ॥

यामादम् । न० प्रहरादौ ।

यामि । स्त्री० स्वसरि । भगिन्याम्
 । कुलस्त्रियाम् । याति । या० ।
 बाहुलाकान्मिः ॥ जाम्याम् ॥
 रात्री ॥

यामिकभटः । पुं० प्रहरिके । चौकी
 दार० वृत्तिभाषा ॥

यामी

यामिचम् । न० लग्नात्सप्तमेभवने ।
 यामिचवेध । पु० विवाहादौवर्जनौ
 येवेधविशेषे । यथा । लग्नाच्छशा
 कृत । क्रूरा सौम्याश्चसप्तमेयदि ।
 तदायामिचवेधः स्याद्विवाहतश्च
 वर्जयेत् ॥ मुहूर्तचिन्तामणौतु ।
 लग्नाच्चन्द्रान्मदनभवनगेखेटेनस्या
 दिहपरिणयनम् । किंवावाणाशुग
 ५५ मितलवगेयामिचस्यादशुभकर
 मिदम् ॥ किवेति । यद्वाधिष्ठित
 राशेर्नक्षत्रमांशमारभ्य० वाणाशुग५५
 मितलवगे० पञ्चपञ्चाशन्मितनवां
 शगेवन्द्रे लग्नेवायामिच सूक्ष्म स्या
 त् । यथा । मेघे पञ्चमनवाग्नेभीमो
 स्ति० तस्मात्तुलायापञ्चमनवमांश
 स्यचन्द्रोनिषिद्धः । अन्येष्टौनवांशा
 तुलायांशुभाः एवविधसूक्ष्मया
 मि वमशुभकरस्यादिति । विशेषमा
 ह गुरुः । चन्द्रात्सप्तमराशिस्था
 स्यास्या । सूर्यादयोमहाः । हानि
 दावलवन्तश्चेद्भूलहो नानतादृशाः ॥
 यामिनी । स्त्री० रात्री ॥ भीतिहेतु
 स्वाङ्गिन्दितायामायध्याः । हनुहो
 पतापार्थादितिनिदोयामिनिः ।
 ह्रीम् ॥ हरिद्रायाम् ॥
 यामिनीपतिः । पुं० चन्द्रमसि ॥ या
 मिन्या । पति० ॥ कर्पूरे ॥
 यामी । स्त्री० जाम्याम् ॥ यमसम्ब
 धिन्याम् ॥ दक्षिणदिशि ॥

यायावर

यामुनम् । न० चक्षुष्ये । मौवौराक्षने
 ॥ यमुजायाभवम् । अण् ॥ यद्वा ।
 यमुनायाद्दम् । तद्वच्छामत्वात् ॥
 देशविशेषे ॥ कुलत्वाकारेप्रसरे ॥ य
 मुनाजले ॥ यथा । त्रिभि सारस्व
 ततोयमसभिस्त्वययामुनम् । नाम्
 ददशभिर्मासैर्गाङ्गवर्षेणजीर्यति ॥
 चि० यमुनातीरवासिनि ॥ यमुना
 सम्बन्धिनि ॥

यामुनेष्टकम् । न० सीसके ॥
 यामेय० । पु० भागिनेये ॥
 याम्य० । पु० अगस्त्यमुनी ॥ चन्दने ॥
 यमथायम् । यमाञ्चेतिष्ठ ॥ न०
 भरणीजज्ञचे ॥

याम्या । स्त्री० णवाच्याम् । दक्षिण
 स्यादिशि ॥ भरणीजज्ञचे ॥
 याम्यायनम् । न० दक्षिणायने । ता
 म्यायनेहरीसुप्ते सर्वकर्माणिबर्जयेत्
 ॥ याम्येयनम् ॥

याम्योद्भूत० । पु० श्रीतालवृक्षे ॥
 यायजूक । पु० ब्रज्याशीले । भूयो
 भूयोयागकर्त्तरि ॥ पुन पुन भ
 शशयजते । यजदेवपूजादौ । त्रि
 यासमभिहारे० इतिवङ् । यजजप
 दशायङ् इत्यूक० ॥

यायावर० । पु० अश्वमेधोयाज्ञे ॥
 जरत्कारमुनी चि० शश्वहमनशी
 ले ॥ पुन पुनरतिशयेनयाति० त
 स्त्रील । या० । यश्चयङ् इति याते

यावदर्थ

यडन्ताद्वरच् ॥

यायी । पु० वैरिणमुद्दिश्यजिगमिषी
 राञ्चि ॥ याति । या० । यद्यादि
 त्वास्मिनि । आतोयुक् ॥ विनप्रवरे ॥
 याव । पु० अलक्ते । लाक्षारसे ॥
 यौति० यूयसेषा । यु० । अच्० ऋदो
 रब्वा । यत्रएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पाक
 प्रभेदे ॥

यावक । पु० कुल्माषि अलक्तके ।
 यौति । यु० । कृजादिभ्योबुञ् ।
 तत । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । यवस्त्व
 कार । अण् । यवादिभ्यङ् इतिस्त्रा
 र्थेकन् ॥ यावान्ने ॥

यावज्जीवन् । न० यावदायुषि । जीव
 नपयन्ते ॥

यावत् । अ० फाल्गुने ॥ अ धारणे ॥ प्र
 शसायाम् । परिच्छेदे ॥ माने ॥
 अधिकारे ॥ सम्भवे ॥ पक्षान्तरे ॥
 अवधौ ॥ यत्परिमाणमस्य । तच्च
 तादृतिः ऋचनेनान्येऽनुक्ताअपित
 दिताज्ञापिता० । तेन० डाबतु ॥
 यावान् । चि० परिमाणविशेषे ।
 जितना० इतिभा० ॥ यत्परिमाण
 मल्य । यत्तदेतेभ्य परिमाणेबतु
 श । आसर्वजान्द्रव्यात्वम् ॥

यावतिथ । चि० यावतापूरणे ॥ त
 स्यपूरणेडट् । बतोरिथुक् ॥

यावदर्थ । चि० देहनिर्वाहाधिकारस्य
 हाश्रुन्त्ये ॥ यावदर्थसेवार्थीयस्य । म

याष्टीक .

धमपदलोपीसमास । यावताय
धीदिहनिर्वाहोयेन० दस्यवा ॥

यावन । सिङ्गके । नागौरीगूंदवृत्ति
प्रसिद्धेधूपे ॥ यवनदेशेभव । तत्र
भवद्वत्त्वण् ॥ याव्यतेवा । यौतेर्य
स्तल्ल्युद्धा । जुवार० योन्हरीवृत्ति
र्यःतेधान्यप्रभेदे ॥ यावनेलोहित
तः खादुर्लोहित० श्लेष्मपित्तजि
त् । अष्टप्यस्तुबरोरुच क्तेदक्तत्क
थितोलघु० ॥

यावनाल । पुं० धान्यभेदे । वृत्तत
ण्डुले । दीर्घनाले । दीर्घशरे । चोच
ची । इक्षुपत्रके । यावने । जुवार०
इ० भा० ॥

यावनालशरः । पुं० शरविशेषे । न
दीजे । दृढत्वचि । वारिसम्भवे । ख
रपत्रे । जोहुरली० इतिभाषा ॥

यावनाली । स्त्री० यावनालशर्कराया
म् । हिमोत्पन्नायाम् । हिमशर्क
रायाम् ॥

यावशुक । पुं० यवक्षारे ॥ इतिरत्न
माला ॥

यावस । पु० न० घासे ॥ दणसङ्घा
ते ॥ यूयते । यु० । वहियुभ्याणि
दित्यासच् ॥

याव्य । चि० मिश्रणौये ॥

याशीधरेय । शाक्यमुनिपुत्रे ॥

याष्टीकः । चि० यष्ट्यायोधिनि । य-
ष्टिहेतुके ॥ यष्टि० प्रहरणमस्य ।

यियासु :

शक्तियष्ट्योरीकक् । स्त्रियाङीपि०
याष्टीकौ ॥

यासः । पुं० दुरालभायाम् । यवासेः
यास स्वादु सरस्तिक्तस्तुवर० शी
तलोलाघु० । कफमेदोमदभ्रान्ति
पित्तास्रकुष्ठकासनुत् ॥ तृष्णाविसर्प
वातास्रवमिज्वरहर स्मृतः । य
वासस्रगुणैस्तुल्या बुधैरुक्तादुराल
भा ॥ यसनम् । यमुप्रयत्ने । भावे
घञ् ॥ यासोक्त्यस्य । अशचाद्यच्
॥ याति । बाहुल क्तेदसच्

यासा । स्त्री० मदनशलाकापक्षिणि
यासापद्मम् । न० विकसितोत्पले ।
सद्योविकसितपद्म यासापद्म प्रचक्ष
ते ।

यास्क० । पुं० मुनिविशेषे ॥ यस्क-
स्यापत्यम् । शिवादिभ्योण् । बहु
त्वे० यस्काः ॥

यियक्षमाणः । चि० यष्टुमिच्छति ।
यजते सन्नन्ताङ्गट शानच् ॥

यियक्षुः । चि० यष्टुमिच्छी ॥ यजे ।
सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

यियासन् । चि० यातुमिच्छति । या
तेसन्नन्ताङ्गटः यत्नादेशः ।

यियासितः । चि० जिगमिषिषी । या
तुमिष्टे ॥ यातेः सन्नन्तात्कर्मणि
क्तः ॥

यियासः । चि० यातुमिच्छी ॥ या-
तेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

युक्ति .

युक्तम् । न० हस्तचतुष्टये ॥ चि० यु-
 ते । अपृथग्भूते । मिलिते ॥ औप-
 यिके । न्यायगतद्रव्ये ॥ युक्तिसि-
 ष्टे । यथार्थे ॥ स्थिते ॥ नियुक्ते ॥
 अवहिते । अप्रमत्ते । निगृहीतम-
 नसि । समाहितचित्ते । ईश्वराये-
 वैतानिककर्माणिनममफलायेत्येवम-
 भिप्रायवति ॥ परिमिते ॥ पुं० अ-
 भ्यस्तयोगे ॥ यथा । योगौतुष्टिवि-
 धि प्रीक्तोयुक्तयुञ्जानभेदत । यु-
 क्तस्यसर्वदाभानचिन्तासहकृतोप-
 र ॥ युज्यतेस्म । युजिर्योगे
 क्त ॥

युक्तदण्ड । पु० यथापराधदण्डे० नृ-
 पे ॥ उच्चैजयतितीक्ष्णान्मृदुनापरि-
 भूयते । दण्डेननृपतिस्तस्माद्युक्तद-
 ण्ड प्रशस्यते ।

युक्तरसा । स्त्री० राज्ञायाम् । काटा-
 षाम्, रुक्मी० इ० गौ० दे० भा० । एला-
 पण्याम् ॥ युक्तोरसायस्था ।

युक्ता । स्त्री० एलानौ० इ० गौ० दे० भा०
 • प्र० वृक्षविशेषे ॥

युक्ति । स्त्री० न्याये । कार्यकारण-
 भेदभेदसाधने० न्यायोपयोगे । मृदि-
 मृदात्मनाघटे प्रागसति० मृदियत्नो-
 नस्यात्० तस्मात्० कार्यकारणयोर-
 भेदएव । कार्यकारणयोरन्यत्वे०-
 एककारणज्ञानात्० सर्वकार्यज्ञानन-
 स्यादित्यादिः । योगे । योजना-

युगम्

याम् ॥ लोकव्यवहारे ॥ धर्मशास्त्र-
 विरोधेतुयुक्तियुक्तोविधि स्मृत ॥
 अनुमाने ॥ अपूर्वार्थप्राप्तौ । सन्धि-
 विग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रया-
 ख्येषुषड्गुणेषु ॥ शास्त्रदीपिका-
 यायुक्तिशब्दस्य० प्रमाणपरतयाव्या-
 ख्यानात्० प्रत्यक्षादिषट्सुप्रमाणे-
 षु ॥ योजनम् । युजे स्त्रियाक्ति-
 न् । नाय्यालङ्कारविशेषे ॥ तत्त्व-
 क्षणंयथा । युक्तिरर्थावधारणमि-
 ति ॥ उदाहरणंयथा । यदिस्मर-
 मपास्यनास्तिमृत्योर्भयमिति युक्तमि-
 तीत्यतः । प्रयातुम् । अश्मरणमव-
 श्यमेवजन्तो किमितिमुधामलि-
 नयशः कुरुध्वमिति ॥

युग । पुं० रथहलाद्यङ्गे । जूषा० इ-
 तिभाषा ॥

युगम् । न० युग्मे ॥ हस्तचतुष्के ॥
 वृद्धिनामौषधे ॥ कृतादिषुचतुर्षु ॥
 देवानाद्वादशसहस्रवत्सरेण० चतुर्यु-
 गंभवति । मनुष्यमानेनचतुर्युगप-
 रिमाणं विशतिसहस्राधिकचिचत्वा-
 रिशङ्क्यम् । ४३२०००० ॥ तत्रस-
 त्वयुगस्यमानम् १७२८००० वर्षा ।
 चैतायुगस्यमानम् । १२८६०००
 वर्षा । द्वापरयुगस्यमानम् ।
 ८६४००० वर्षाः । कलियुगस्यमा-
 नम् । ४३२००० वर्षा । तेषां-
 भारतवर्षंभवति० च यथा । चत्वारि

युगलय :

भारतेवर्षेयुगानिसुनयोऽब्रुवन् ।
 कृतचेतादापरश्चकलिश्चेतिचतुर्यु-
 गम् ॥ चत्वार्याहुः सहस्राणिवर्षा-
 णान्तुकृतयुगम् । तस्यतावत्च्छ-
 तौसन्ध्यासन्ध्यांशश्चतथाविधः ॥
 इतरेषुससन्ध्येषुससन्ध्यांशिषुच-
 त्रिषु । एकापायेनवर्त्तन्तेसहस्रा-
 णिशतानिच ॥ यदेतत्परिसङ्ख्या-
 तमादावेवचतुर्युगम् । एतद्द्वाद-
 शसहस्रदेवानायुगमुच्यते ॥ इ-
 तिमनु । तथाविष्णुपुराणे ।
 चत्वारिशीणिहैचैककृतादिषुयथा-
 क्रमम् । दिव्याब्दानांसहस्राणि-
 युगमाहुः पुराविदः ॥ तत्प्रमा-
 णैः शतैः सन्ध्यापूर्वातत्राभिधी-
 यते । सन्ध्यांशकस्तुतत्तुल्योयुग-
 स्थानन्तरोद्दिष्टः ॥ सन्ध्यासन्-
 ध्यांशयोरन्तर्यं । कालोमुनिसत्तम-
 । युगाख्यः सतुविज्ञेयः कृतचेता-
 दिसञ्चितः ॥ इति ॥ योजनम्-
 युज्यतेवा । युजिर्योगे । घञ् ।
 कृत्वम् । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणः ।
 रथयुगेतिनिपातनाद्वा ॥

युगकीलः । पुं० युगकीलके ॥

युगकीलकः । पुं० युगकाष्ठस्यकील-
 के । शम्पायाम् । जुएकीकील-
 इ० भाषा ॥ स्वार्थेकम् ॥

युगीश्वरः । पुं० महाप्रलये ॥ युगानां
 स्वयंशक्तिः ॥

युगाशक

युगम्बरः । पुं० यच्चरथयुगकाष्ठमास-
 ञ्जतेतस्मिन्काष्ठे ॥ कूषरे ॥ युगवे-
 दृषन्ध्वनकाष्ठम्धारयति । सञ्ज्ञायां
 भृतृवृजिधारौतिखच् । अरुहिंषद-
 जन्तस्येतिमुम् ॥ पर्वतविशेषे ॥

युगपत् । अ० एकदा । एकस्मिन्नव-
 काले । युवन्त्यस्मिन्काले । यु० ॥
 गपतक्प्रत्ययः ॥ यद्वा । युगप-
 तेस्मिन् । पयगतौ । उतप्रत्ययः ॥

युगपत्रः । पुं० कौविदारैः । रत्नका-
 ष्चनारवृक्षे ॥ युगपत्रमस्य ॥ युरम-
 पर्णवृक्षमार्चः ॥

युगपचकः । पुं० कौविदारः । रत्न-
 काष्ठनटुमे । युगयुरमपत्रमस्य ॥
 युगपचिका । स्त्री० शिशपावृक्षे ॥
 युगपार्श्वगः । पुं० दमनकालेकसठा-
 रोपितकाष्ठवाहे । प्रष्टौहि ॥ यु-
 गस्यस्वत्सकाष्ठस्यपार्श्वगश्चति । अ-
 न्यध्वपीतिङः ॥

युगलम् । न० युगे । युग्मे ॥ युज्य-
 ते । युजिर्योगे । वृषादिभ्यः कण-
 श्चित् । न्यङ्कादित्वात्कुत्वम् ॥
 युगंलातिवा । आतद्धितिकः ॥ यु-
 गंयुग्ममस्यस्यशः । सिध्मादित्वा-
 ल्लच् ।

युगलाख्यः । पुं० बर्बुरवृक्षे । त्रि-
 युग्मनामके ॥

युगांशकः । पुं० वत्सरे ॥ युगवि-
 भाजके ॥

युग्मादरणम्

युगादिः । स्त्री० तिथिप्रशेषेषु ॥ यथा
 । वैशाखमासस्यसिताहतीया० न
 बन्धसौकार्तिकशुक्लपक्षे । नभस्य
 मासश्चक्रणपक्षे चयोशीपञ्चदशी
 चमाघे ॥ एतायुगादयः प्राक्ताः
 स्वाध्यायवर्ज्येदुध । महापुण्य
 प्रदाश्चेताहृतस्यास्यकारिका ॥
 विशेषमाह्नारद । कार्तिकेशुक्ल
 नवमीचादि कृतयुगस्यच । चेता
 दिर्माधवेशुक्लहतीयापुण्यसम्भिता-
 ॥ कृष्णपञ्चदशीमाघेष्टापरारुदौ
 रिता । कल्पादि स्यात्कृष्णपक्षे
 नभस्येचचयोदशीति ॥ कालविशि
 षे ॥ युगस्यचादि ॥

युगान्त । पुं० प्रलये । युगशेषे ।
 युग्मम् । न० द्वन्द्वे । युगले । युगे
 । जोडा० जोडी० इ० भा० ॥
 युज्यते । युजिर्योगे । युजिरुजि
 तिजांकुर्वेतिमक० ॥ द्वयो स्त्रोक्तयो
 रन्वये ॥

युग्मपत्र । पुं० रक्तकाष्ठेने कीविदा
 र्हे ॥ न० युगलपत्रे ॥ युग्मप
 त्रमस्य ।

युग्मपत्रिका । स्त्री० शिशपावृक्षे ।
 युग्मपत्रं । पुं० कीविदारि ॥ सप्त
 पत्रं वृक्ष ॥

युग्मपक्षा स्त्री० इन्द्रवर्भिव्याम् ॥
 वृक्षिकाल्याम् । गन्धिकायाम् ॥

युग्मादरणम् । न० युग्मतिथिपूज्यता ।

युञ्जान्

याम् ॥ द्वयोर्मान्यत्वे ॥

युज्य । पु० प्रासङ्ग्ये । शाकटे
 युगादीनाबोठरि ॥ युग रयाद्यङ्गवृ
 त्तितद्वहतिरययुगग्रामङ्गमितियत् ॥
 न० यानि ॥ इत्यपवादिवाहने ॥
 युज्यते । युजिर० । युज्यधुपचवृत्ति
 क्यन्तोनिपातित ॥ युगायहितो
 वा । उगादिभ्योश्चत् युगमर्हति
 वा । दण्डादित्वाद्यत् ॥

युक्ती । पु० वर्यसङ्करजातिविशेषे ।
 यथा । गङ्गापुत्रस्यकन्यायाबोर्येष्वेश
 धारिण । बभूववेशधरोचयुक्ती
 युक्तीप्रकीर्तित । इ० व्र० वै० पु० ॥

युक्० ग्० । वि० समाधिमति ।
 युग्मे ॥ युज्यतेसमाधत्ते । युजस
 माधीदैवादिक् । क्तिप्चेतिक्तिर् ॥

युङ् । पु० योगकर्तरि । मेलनकर्त-
 रि । युनक्ति । युजिर्योगे । ऋत्वि
 गादिनाक्तिन् । युजिरममासे । इ०
 नुम् । क्तिन्प्रत्ययस्यक् । इतिन
 स्यकुत्वेन० सानुनासिकोडकार ॥

युजौ । पु० नित्यद्विषचनान्तः । अ
 श्विनीकुमारयो ॥

युजान् । पु० सारथी ॥

युञ्जान् । पुं० सारथी ॥ विप्रे ॥

भावनासहकारणसर्वज्ञयोगिविशि-
 षे ॥ यथा । योगीतुद्विविध प्रो

क्तियुक्तयुञ्जानभेदत । युक्तस्यसर्व

दाभानचिन्तासहकृतोऽपरः ॥ इ०

युतयामित्रवेधः

भा० प० ॥ युक्तस्येति- योगभ्यामा-
 रगत्यावगीकृत समाधिसमाप्तादि
 तोर्विनिर्वासिनियुक्त इत्युच्यते । अ-
 यमेवविशिष्टयोगवत्वात् युक्त इत्युच्य-
 ते । सर्वदेति चिन्तासहकारविनेत्य-
 थं । भानसर्वविषयाणाप्रत्यक्षम्
 अपरोयुञ्जान । विषयव्यावृत्त्यामा-
 न्ससमाधिरथ । अयञ्च । युञ्जान
 उच्यते । चिन्ताध्यानम् । तदेवका-
 रणम् । तत्सहकारात्स्थूलसूक्ष्म-
 व्यवहितविप्रकृष्टानर्थानमन प्रत्य-
 क्षीकरोतीत्यर्थं । इतिसिद्धान्तमु-
 क्तावली ॥

युत् । अ० कुत्सायाम् ।

युतम् । न० हस्तचतुष्टये । वि० यु-
 क्ते । अपृथग्भूते ॥ पृथग्योगे ॥

यतकम् । न० स शये । युगे ।

युग्मे ॥ नारीबस्त्राञ्चले । पटाञ्चले

॥ चलनाये । पादाये ॥ युक्ते ॥

यौतके ॥ स्त्रीवस्त्रप्रभेदे । सूर्याये

॥ मैत्रीकरणे ॥ योनिस्त्वस्ये ॥

युतयामित्रवेधः । पुं० वेधविशेषे ॥

सयथा । पापात्सप्तमग शशीयदि

भवेत्पापेनयुक्तोयथायत्नेनाशुबिब-

र्जयेन्मुनिमित्तोदोषोप्ययकथ्यते । या

चायाविपदोद्वेगमुतवध क्षीरेचरो-

गागमोवैधव्यविवहेत्रतेचमरणंशूल

चपुंस्कर्मणि ॥ अस्यापवादीयथा

। तुक्तिकीर्णजिमन्दिरगोष्ठप्रपूषी

युधामन्यु

मित्रर्क्षसौम्यग्रहगोयतदीक्षितोवा-
 यामित्रवेधविहितानपहृच्छदोषान्
 दोषाकर सुखमनेकविध विधत्ते
 हृषककंटसि हकन्यामियुनधनुर्मौ-
 नतुलास्ये चन्द्रे शुभग्रहवीक्षितोवा
 • युतयामित्रदोषानास्ति ॥

युतवेध । पु० वेधविशेषे । सयथा
 । चन्द्र करोतिरविणासहितोयं
 नाशभौमान्वित पतिविनाशकर
 सुचन्द्र । स्वभानुकेतुशनिभिर्भू-
 तिमदधातिनानामुखानिकविना-
 गुरुणाबुधेन ॥

युद्धम् । न० आयोधने । जन्मे प्रधने
 मृधे । रणे युद्धम् । लङ्कार्थे । इ०
 भा० ॥ योधनम् । युसम्प्रहारे ।
 भावेक्त ॥

युद्धरङ्ग । पुं० कार्तिकेये ॥

युद्धसारः । पुं० घोटके ॥

युद्धाचार्यः । पुं० युद्धार्थमायुधविद्या ।
 पदेशके ॥

युत् । स्त्री० समिति । आजी । सङ्-
 ग्रामे । युद्धे ॥ योधनम् युध० । स
 म्यदादित्वात्किप् ॥

युधाजितः । पुं० कौक्याभातरि । भ-
 रतमातुले ॥

युधान । पुं० क्षत्रिये ॥ युध्यते ।

युध० । युधिबुधिद्वयः किञ्चेच्छा-
 नम् ॥

युधामन्युः । पु० नृपतिविशेषे ॥

युवती

युविष्ठिर । धर्मात्मजे । कुल्यगर्भे-
धर्मादुत्पन्ने • अर्जुनात्मजे • प्रथमपाण्ड
दे । अजातशत्रौ । शत्रुघ्नारौ । अ-
जनीडे ॥ युविस्थिजयभागिस्त्वेन
स्थिर । इत्यदन्तादिष्वणुक् । ग
विद्युधिम्यास्थिरइतिषस्त्वम् ॥
युष्म । पु० धनुषि ॥ स युगे ॥ यु
ध्वने । युध० । वृषियुधीष्वादि-
नामन् ॥ वार्ध ॥

युयुक्षुर । पु० जुह्व्याप्ते ॥
युयुत्सु । वि० युधिष्ठी ॥ युध
सन्नन्तादुपस्यय ॥ धृतराष्ट्रादेश्या
यांजाते ॥

युयुधान । पु० सात्यकौ । शिने-
नमरि ॥ इन्द्रे ॥ अग्निये ॥ योद्ध-
रि ॥

युवगण्ड . । पु० युनोगण्डस्थत्रण-
विशेषे । यवगण्डे । वयस्फोटे ॥

युवति । स्त्री० प्राप्तयौवनायांस्त्रि-
याम् । तरुण्याम् ॥ यौति० निच्य
नैमित्तकाभ्येषु सवर्षकर्मसुमि-
श्रीभवतिपाणिग्रहणेन सहाधिका-
रात् । युमिश्रणे । कनिन् युव-
पितृजीतिकनिन् । युनक्ति ।
हरिद्रायाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥

युवती । स्त्री० तरुण्याम् । दिक्षयां
म् । वयस्याम् । युवती । तस्या
अक्षयादियथा । आधोऽक्षयाद्वैदा-
जातरुणीणि शतामता । पञ्चपञ्चा-

युवनाश्रव

यतः प्रौढाहवाभरतितत्परम् ॥
वासातुप्राणदाप्रोक्त युवतीप्राणदा
रिणी । प्रौढाकरोतिहृदस्त्व हृदाम-
रणमादिशेत् ॥ निदाघशरदोर्वा-
लाप्रौढावर्षावसन्तयो । हिमन्ते-
शिशिरयोग्यानहृदं क्षापिशस्यते ॥
योग्या० युवती ॥ हरिद्रायाम् ॥
यौति० शास्त्रविहितसर्वकर्मसुमिश्री
भवति० दम्पत्यो सहाधिकारात् ।
युमिश्रणे । लट् । शतृ । उगितश्चे
तिङीप् ॥ यहा । युवतिशब्दात् ।
सर्वतोक्तिवर्षादितिङीष् ॥ स्त्री-
सामान्ये ॥

युवतीष्टा । स्त्री० स्वर्णयुयिकायाम् ॥
युवा । पु० वयस्ये । तरुणे । षोडश
वर्षमारभ्यविश्ववर्षपर्यन्तावस्थान
ति । मतान्तरेणषोडशवर्षादरभ्यस
प्ततिवर्षपर्यन्तवयस्के ॥ यथा । आधो
ऽक्षयाद्वैदासत्तरुणस्ततश्च्यते । हृद
स्यात्सप्ततेहृद्वर्षायांभवति पर
मितिस्मृते । यौति० यु० । कनिन् यु
वृषीतिकनिन् । वि० अक्षयवयसि ॥
श्रीष्टे ॥ निसर्गवत्तयातिनि । षष्टिव
त्सरान्तगतनवमवत्सरे ॥ तत्फल
यथा । महावर्षजायतेसर्वधृततैत्सर
सादिकम् । प्रजानाश्चभवैदृष्टिर्बु
निसवत्सरे शुभे ॥

युवनाश्रव . । पु० सूर्यवशीयराजवि
श्वे ॥ माभ्याहपितरि ।

यूयप

युवनाश्रय । पु० माभ्यातरिजपे ॥
 युवराज । पु० माव्योक्त्या० राजपु-
 ने । कुमारे । भट्टदारके । पित-
 रिराज्य कुर्वाण्ये वसवर्निर्वाहकत्वे
 नाभिषिक्तेषु ॥ युवाचासौराजा
 च । राजाह सखिभ्यदृष्ट् ॥ भा
 विबुधविशेषे । मैत्रये । अजिते ॥
 त्वम्भि० भवति । त्वत्पदवाच्ये ॥
 युष्यति । युषसौचोधातुर्भजने ।
 युष्यसिभ्याम्दिक् ॥

यू० । स्त्री० यूषे ॥

यूक । पु० केशकीटे । खेदजे । पट्
 पदे ॥ यूति । यु० । अजिथुध-
 नौभ्योदीर्घश्चेति कम् ॥ तुलाराशौ ॥
 यूका । स्त्री० यूके । केशकीटे । जू०
 इ० भाषा ॥ लिप्ताष्टके ॥ टाप् ॥
 यूति । स्त्री० मिश्रणे । मिश्रीभाषे ॥
 युवनम् । यु० । जतियूतीत्यादि
 नाक्तिन् । निपानादीर्घः ॥

यूय । पुं० न० सजातीयसमूहे । ति
 रक्षाङ्गणे । गणे । समूहे ॥ यूति०
 यूययतिश । यु० । तिथपृष्ठगूथय
 यप्रोयाहृतिसाधु ॥

यूयचरः । पुं० इक्षिगूकरादौ ॥

यूयनाथः । पुं० यूयपे । अन्यइक्षि
 नांसमूहेऽदरे । यूयमुख्यद्विपे ॥ यू
 यसाइक्षिवृन्दस्यनाथः ॥

यूयपः । पुं० यूयनाथे ॥ यूयइक्षि
 वृन्दपाति । पा० । आतोनुपेति

यूयप

क ॥

यूयभट्ट । पु० यूयात्पक्षावितेशकी ॥
 यूयिका । स्त्री० अन्नामके ॥ जूही०
 इतिख्याते० पुष्ये । यूय्याम् ॥ यू
 यमख्यस्या । अतस्मिन्नावितठन
 ॥ यदा । यूयिकाया पुष्पम् पुष्प
 मूलेषुबहुलमिष्यनुदासादेरजीऽणश्च
 लुप । लुपियुक्तवत् ॥

यूयी । स्त्री० प्रहसत्याम् । मागभ्या
 म् । जूहीतिप्रभिषेपुष्यं ॥ अतपी
 तप्रभेदेनप्रोक्तं यूयीयुगं युधे ॥ यू
 यीयुग इमतिक्तं कटुपाकसरक्तवु
 मधुरतुषरं हृद्य पित्तघ्न कफवातक्षम
 ॥ व्रणामसुखदन्नादिशिरोरोगवि
 षापहम् ॥ यूय्या पुष्पम् । पुष्पमूले
 पुबहुलमिष्यनुदासादेरजीऽणश्च लु
 प् । लुपियुक्तवत् । गौरादि
 । दुरण्टकी ॥

यूयनः । पुं० यूयपे ॥

यूय्य । चि० यूयभवे ॥ दिगादि
 त्वाद्यत् ॥

यूनिः । स्त्री० योनि । मिश्रणे ॥

यूजी । स्त्री० युवत्याम् ॥

यूयप । पुं० जयस्तम्भे ॥ वज्रस्तम्भे ॥
 ब्रह्मदारुणि । मूदे ॥ पुं० न० यज्ञे स
 तपश्रवभनकाहे ॥ वेदेवैख स्वा
 दिरोवायूप । स्वादिष्युच्यते । त
 स्मपरिमाणादियं वास्मृती । अतु
 ईतोभवेद्यपोयज्ञवृक्षसमुद्भवः ।

युद्ध :

वर्तुल शोभन - स्थूल - कर्तव्यो-
द्यमौलिक । भविष्ये । वित्त-
स्यवकुलस्यैवकलीयूप प्रशस्यते ॥
इतिसामवेदिनां ह्येतात्सर्गतत्वम् ॥
युवन्त्यनेन । यु० । कुयुभ्याश्चि-
ति० योदीर्घश्च ॥ युवन्तिवन्नन्त्य-
स्मिन् पशुमिति वा ॥

यूपकटका । पुं० चयासी ॥ यूपस्था
ये कृत कटकाकारः । यूपमूली
निहिते लोहस्यवकये ॥

यूपकण्ठं । पुं० यूपैकदेशे । घृता
वनौ ॥

यूपकण्ड । पुं० तक्ष्यमाणस्य यूप-
स्य प्रथमपतितेशकले ॥

यूपद्वं । पुं० खदिरवृक्षे ॥

यूपद्रुमः । पु० खदिरवृक्षे ॥ यूप
काद्रुसः । तत्रोपयुक्तत्वात् ॥ रक्त
खदिरैः ॥

यूपकक्ष्यः । पुं० पतच्चिपिपक्षिणि ॥

यूपायम् । न० तन्मणि । यूपस्थाय
भागी ॥ यूपस्थायम् ॥

यूपः । पुं० न० मुह्रादिजाथरसैः ।

जूस० इ० भा० ॥ मुह्रामककयू
षस्तुमेदीदीपनपाचनः । यद्वण्यु
पयोगिषड्-वृषं यथा । मुह्रयूषं र
संतर्ज्जाम्यजोरकस वतम् । सै
न्वेनाम्बितंदद्यात्पण्ड्यूपमिति-
कीर्तितम् । रसं० लघु याहिमांसभव
न ॥ मृदादावृक्षे ॥ यूपति । यूप

योग

य० । यच् ॥ इष्टुपधेति क्रीडा ॥

येय । चि० यातव्ये ॥ यातुयोग्य ।

या० । यचोयत् । ईदृशति ।

गुणः ॥

योगात्ता । चि० योगकर्त्तरि ॥ युजे०
कर्त्तरितृन् ॥

योक्त्वम् । न० सन्त्यनरज्यौ । चाव

न्त्ये ॥ योचै ॥ युज्यतेऽनेन । यु

जिर् ॥ दाम्नीशसयुज्येतिष्टृन् ॥

योग । पु० सङ्गृहणे । कवचादिधा

रणे ॥ उपाये ॥ ध्याने ॥ सङ्गत्या

म् ॥ युक्तौ ॥ अपूर्वार्थसम्प्राप्तौ ।

यशस्वलाभे ॥ वयु स्यैर्ये ॥ प्र

योगे ॥ भेषजे ॥ विस्तव्यचातकी ।

द्रव्ये । धने ॥ काम्ये ॥ नैया

यिके ॥ चारे ॥ सूत्रे ॥ निष्कन्मा

दिषु ॥ तीर्थया । निष्कन्मा प्रीति

रायुधान् सौभाग्य । शोभनस्तथा-

यतिगण्डः सुकर्मधृति शूलस्त-

यैवच ॥ गण्डयेष्टविभुं वक्ष्ये व्याघाती

वर्षणस्तथा । वक्ष्यसामुगम्यतीषा

तीक्ष्णरीयान् परिघः शिव ॥ सि

ध साध्यः शुभः शुक्रो ब्रह्मन्द्वा

वेधुतिसयेति ॥ सयोगमार्गः ॥ प

रस्परसमागमे । वित्तवृत्तिनिरोधे

॥ सम्यग्दर्शनापायः ॥ निष्कामक

र्मणि ॥ समाधौ ॥ इः खसयोग-

वियोगे ॥ यन्तःकरणशुद्धिर्हृदये

राग्ये ॥ यवटनघटनासामर्थ्याति

योग .

शये ॥ प्रभाते ॥ निरतिशयज्ञा
नैश्वर्यादिशक्तौ ॥ चित्तैकाग्रत-
त्वात्मतत्त्वदृष्टानुभावरुढत्वे ॥
मनोनाशवासनाद्यनानुकूले पुरु-
षप्रयत्ने । चित्तदात्माकारप्र-
त्ययेन निर्वृत्तिकतापादने ॥ सि-
द्ध्यसिद्ध्या समत्वे ॥ ध्या-
नार्थे वीरासनादिनामनिशरीरब-
न्धे ॥ जीवात्मपरमात्मैक्ये ॥ सं-
योगीये गृह्यतुक्ता जीवात्मपरमात्म
नैरित्युक्ते ॥ जीवात्मपरमात्मैक्य
लक्षणे . तत्त्वमहादिवाक्यजनितै .
अखण्डसाक्षात्कारै . सर्वयोगफल
भूतै ॥ योगजम् । युजसमाधौ . बु-
जिर्योगेया . घञ् ॥ अवश्यार्थे ॥
परमात्मचिन्तने ॥ योगिनि ॥ भग-
वदर्पणबुद्ध्याफलाभिसन्धिराहित्ये
न . कृतानि शास्त्रौ याणि कर्मा-
णि योगा . सैविद्यान्ते यस्य स
योगः । अर्श आदित्वात्मत्वर्थीयाच् ॥
इष्टवरसङ्कल्पे ॥ योगो जीवात्मनो
रैक्यपूजनसिद्धौ शयो . सर्वब्रह्म
तिविदुषो न योगो न च पूजनमिति म-
हानिर्वाणतन्त्रम् ॥ बाचायोगविशि-
ष्टे . यथा । बुधगुरुशुक्राणां मध्ये .
एकोग्रह केन्द्रे . अथवा पञ्चमे .
नवमे वा स्थितश्चेत्तदा योगः स्यात्
तत्र याताश्च मणभते ॥ युज्यते जीवो
ब्रह्मणानेन । युजिर्योगि । करणे च

योगप्रतिपक्ष .

अ . ॥
योगचर । पु . अक्षुण्णमन्दने । महा-
वीरे । इनुमति ॥
योगज । अलौकिकसन्निवर्षनिश्चये ॥
न . अगुरुणि ॥ योगीत्यन्ते ॥
योगतारा । स्त्री . दीप्तिमत्तरायां तारा-
याम् ॥ यथा । स्वतारागणमध्ये तु
यामारा दीप्तिमत्तरा । योगतारैति
साप्ताक्षानक्षत्राणां पुरातनैः ।
योगदानम् । न . हस्तिनदानम् ॥
योगनाबिक । पुं . मत्स्यविशिष्टे ।
गंगांटे ॥
योगनिद्रा । स्त्री . हरेः परमानन्दम-
व्यांशकौ ॥ योगः स्वात्मनिष्ठैव .
निद्रैव निद्रा ॥ योगः समाधि . .
तद्रूपानिद्रायाः ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा
। यानिमान्ताः स्थलाभ्याजगदगण-
कपालतः । विभज्य पुरुषयाति योग-
निद्रे तिसीच्यते ॥
योगपदकम् । न . पूजादीधार्ये . उत्त-
रीयविशिष्टे । योगपटा . इ . गौ .
दे . भा . ॥ यथा । विविधयोगपद-
कमाद्य व्याघ्राणि नैहवन् । द्वितीय
मृगचर्माद्य तृतीयतन्तुनिर्मितम् ॥
चतुर्माचप्रवित्सारदेव्यं ययसूचय-
त् । चतुर्माचम् . चतुरङ्गमाचम्
योगपौठम् । न . देवानां योगासने ॥
योगप्रतिपक्षः । पु . योगमधि ॥ योग-
प्रतिपक्षः ॥

योगविद्

योगमक । पुं० अन्तरायशब्दवाच्ये-
षु व्याधिष्व्यामादिषु । चित्तविशे-
षे ॥

योगमाया । स्त्री० सर्वसङ्कल्पाधिष्ठान
भूतादाभयगत्याचिच्छक्तौ । ईश्वर
सङ्कल्पवशवर्तिन्यामायायाम् ।
सत्तुरजस्तमसां च यासां गुणानां यो-
गीयुः क्लिष्टं तन्माया । योगस्य मा-
या ॥

योगयज्ञ । यमनियमादियोगाङ्गानु-
ष्ठाने ॥ योगएव यज्ञ ॥ चि० त-
त्परे ॥

योगरूढ । पुं० योगार्थसङ्गभावेन रु-
ढ्यर्थबोधकशब्दे ॥ यथा । योगरू-
ढाश्चरूढाश्च योगिनाश्चेति तैत्तिरीयाः ।
वैशब्दाद्विधाभवन्ति । योगरूढाः ।
पङ्कजादयः । पङ्कजनिष्ठप्रकृत्यै-
व पङ्कजनिकर्षं भिन्नायकैर्न योगिनापि
पञ्चार्येण प्रतिपाद्यते न कुसुमाख्यं
वृत्तिः । योगार्थपुरस्कृतैरेवापि रुढ्या
र्णैरेवेति ॥ योगरूढः । एवमौष्ठर-
सङ्केतमहिम्नाभट्टित्तिपद्मस्यैव सू-
क्ष्मे ॥

योगवाची । चि० अध्यादौ । स सगं
गुणवाचकः ।

योगवाही । स्त्री० चारविंशत्यै । सर्जि-
कायाम् ॥

योगविद् । चि० प्राप्तयोगी योगविद्-
तिवचनम् । विद्वत् ० । सत्सूत्रिष्य्या

योगारूढ

दिनाक्षिपः ॥

योग । न० समाधौ ॥ धुनक्ति । धु-
नक्तिर० । अल्पव्यस्तियुजिभजिभ्यः ।
कुक्षे ल्यसुन० श्ववर्गं शान्तादिभ्यः ।
योगक्षौ० योगाक्षि ॥

योगसार । पुं० तन्त्रविशेषः ॥ सर्व
रोमहरोपायैः ॥

योगाङ्गम् । न० यमनियमासनप्राणा-
यामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधि-
षु ॥

योगात्मा । पुं० निरस्तसमस्तप्रपञ्च
परमात्मनि । यविनिद्राजितशब्दा
सा स तुष्टा स यतीन्द्रियाः ।
न्योति पश्यन्मियुक्तानास्तस्मै यो-
गात्मने नमः ॥

योगाधमनम् । न० रुद्धमनस्यै ॥

योगाधियोगः । पुं० याचायोगात्मा-
रे ॥ यथा । एकोऽपि न्यस्तिसृषु पञ्च
मतप क्रेट्रेषु योगसायाः शौचं त-
द्वैध्वधियोगएव सङ्कलायोगाधिभो-
गः स्मृतः ॥ योगिभेदमथाधियो-
गगमनेर्ध्वं न रिपूणां वधसाधोर्ध्वं
यशोवनीशसभसैर्योगाधिभोगीव्रज-
नः ॥

योगान्तराय । पुं० शेषमक्षौ । शेष
अ० योगेवाचान्तरायः ॥

योगारूढः । पुं० नारदः ।

योगारूढः । चि० बुद्धिवाच्यं तस्याध-
नकर्मणासङ्गे ॥ यथा । यदाविजे-

योगिनी

न्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुपपन्नैः । स-
र्वसङ्कल्पसन्त्यासीयोगारूढसदे-
ष्यते ॥

योगासनम् । न० ब्रह्मासने । ध्याना-
सने ॥

योगिदण्डः । पु० बैचे ॥

योगी । वि० बसुद्रादिध्यादिदेवता-
भक्ते ॥ दरिद्रब्राह्मणे । ध्याननि-
ष्ठे ॥ निरतिशयज्ञानैश्वर्यादिशो-
लिनि ॥ समाधिनिष्ठेऽन्तर्हंष्टौ ॥
परमहंसपरिव्राजके ॥ परवैराग्य-
युक्ते ॥ योगयुक्ते ॥ योगेननि-
त्यसम्बन्धिनि ॥ योगारूढे ॥
सर्वविधोऽपरमः परमश्च । तच्चो-
त्पन्नतत्त्वज्ञानोऽनुत्पन्नजीवन्मुक्ति-
रपरमः । उत्पन्नतत्त्वज्ञानउत्पन्नजी-
वन्मुक्तिस्तुपरमोयोगीति ॥ स्वर्ण-
कीर्णं रुहेरण्यं सुक्लिग्धं चन्दनेतथा ।
समताभावनायस्यसयोगीपरिकी-
र्तितः ॥ आत्मौपम्येनसम्बन्धस-
मं पश्यतियोर्जुन । सुखयायदिवा-
दुःखसयोगीपरमोमतः ॥ योगो-
ऽस्यास्ति । अतश्च निठनावितीनिः-
कर्मयोगिणि ॥ यथा । योगिन-
कर्मकुर्वन्तिसङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्ध्य-
इति ॥

योगिनी । स्त्री० योगयुक्तायानार्याम् ।
॥ भगवत्या । सखीरूपास्त्रावरणदेव-
तासु । ताः कोटिदिधा । तासांच

योगिनीचक्रम्

तु षष्टिः प्रधानाः । तास्तेष्टयो-
गिन्यो यथा । ततोष्टपचेष्वङ्गस्य पू-
जयेदष्टयोगिनी । शैलपुत्रीचण्ड-
घण्टास्कन्दमातरमेवच । आक्षरा-
विष्णुपूर्वादिचतुर्दिक्षुप्रपूजयेत् ॥
चण्डिकाभयकृष्णाङ्गीतथाकात्याय-
नीशुभाम् । महागौरीस्त्राम्बिकोणे-
नैर्ऋत्यादिषुपूजयेत् ॥ इन्द्रमाद्यो-
गिनः स्त्रीत्वविवक्षायां मन्त्रेभ्योऽङ्गी-
वितिनान्तलक्षणीडोप ॥ पश्चाद्व-
योगिनीचक्रम् ॥ मङ्गलादिषु । यथा-
मङ्गलापिङ्गलाधम्याभ्रामरीभद्रिका-
तथा । उक्तासिद्धिं सङ्कटाचरो-
गिन्योऽष्टौप्रकीर्तिताः ॥

योगिनीचक्रम् । न० त्रिविधं त्रि-
दिग्विधं वा वस्थिति योगिनीषु ॥
यथा । ब्रह्माङ्गीसंस्थितापूर्वेप्रतिप-
न्नवमीतिथौ । साहस्ररीचोत्तरेष-
्वितीयादशमीतिथौ ॥ स्थिताग्ने-
येचक्षौमारीतृतीयेकादशीतिथौ ।
नारायणीचनैर्ऋत्येचतुर्थीद्वादशी-
तिथौ ॥ पञ्चम्याश्चत्रयोदश्यावाराही-
दक्षिणे तथा । षष्ठ्याश्चैवत्रयोदश्या-
मिन्द्राङ्गीपश्चिमेऽष्टम्या ॥ सप्तम्यापौ-
र्णिमास्याचचासुख्यावायुगोचरे ।
अष्टम्यमावास्यायोचमहालक्ष्मीशगो-
चरे ॥ योगिनीगण्यस्त्रिनैवगमनादि-
प्रकारयेत् ॥ अपिच । नवमीप्रति-
पत्पूर्वे । बहिरुद्देऽग्निर्गोचके ।

योगेश्वर

चयोदशशरेयाम्ये • वेदादिस्थे च नै
कते । चतुर्दशरसेपञ्चात् • पूणिं
मासुनिमाहते । तापक्षोत्तरेदर्शा
ष्टमीशानेचयोपि ॥ ॥ वामेशुभप्र
दापृष्ठे बाह्यायप्रदायिनिनी ॥ द
क्षिणे धनहन्त्रौचसम्मुखेऽस्त्युदायि
नी ॥

योगीन्द्र । पुं • शिवे । योग पर
मात्मचिन्तनम् • तद्वत्तुष्टेष्ट ॥
योगीश । पुं • शिवे ॥ विष्णौ • अ
न्ये योगिनोयोगान्तरायैर्हन्त्यन्ते • स्व
स्वरूपात्प्रमाद्यन्ति • अयन्तुतद्रहि
तत्वात् • तेषामीश ॥ याज्ञवल्क्य
मुनी ॥

योगीश्वर . । पुं • शिवे ॥ योगिनामी
श्वरः ॥ याज्ञवल्क्यमुनी ॥

योगीश्वरी । स्त्री • दुर्गायाम् । यथा
। योगिशक्ताद्योदेवा • समकान्ता
क्षपावणा • तेषास्वामीतथायोगी
श्वरीप्रभुपालना ॥ आत्मेन्द्रियम
नादीनांसंयोगोयोगच्छते । तेषां
वायोजनाद्योगी योगेश्वर्यविवोधने
तिदेवीपुराणम्

योगेश । पुं • याज्ञवल्क्ये ॥

योगेश्वर . । पुं • सदाशिवे • सर्वज्ञ
सर्वज्ञशक्तौभगवति । श्रीकृष्ण
॥ सर्वेषामधिमादिसिद्धिपालिना
योगिनामीश्वर । सर्वयोगसिद्धी
नामीश्वर ॥

योग्यता

योगेश्वरो । स्त्री • वराटदेशस्थिताया
मदुर्गायाम् ॥ बन्ध्याककौटक्याम् ॥
योगीष्टम् । न • सीसके । नागे । सी-
साकृतिप्रसिद्धेधातौ ॥ योगेधातु-
सम्बन्धेदृष्टम् । सप्तभौतिसमाप्त ॥
योग्यम् । न • ऋद्धिनामौषधी ॥ वृद्धि
नामौषधी ॥ पुं • पुष्यनक्षत्रे ॥
त्रि • प्रवीणे ॥ योगार्हे ॥ उपाये
योग्येनाथ • कस्यनस्याप्यनस्य ॥
शक्ते ॥ युज्यते । युजिर • । ऋद्धि
लौक्यत् ॥ यद्वा । योगायप्रभवति
। योगाद्यच्च ॥ अभ्यासि • यथा ।
अपर • प्रणिधानयोग्ययामरुत प
ञ्चशरीरगोचरानितिरधु • । प्रणि-
धानयोग्ययासमाध्यभ्यासेनवशमन
यदितिसम्बन्धः ॥

योग्यता । स्त्री • वाक्यार्थज्ञानहेतौ ।
अर्थाबाधे ॥ अग्निनासिद्धेदिति
नप्रमाणम् • योग्यताविरहात् ॥
भावेतत् ॥ शाब्दबोधकारणविशे
षे ॥ सतुपदार्थानांपरस्परसम्बन्धे
बाधाभावः • इतिसाहित्यदर्पण
॥ न्यायमते • तत्पदार्थेतत्पदार्थ
वत्ता । यथा । पदार्थेतत्तद्वत्ता
योग्यतापरिकीर्तिता । एकपदार्थे
ऽपरपदार्थसम्बन्धोयोग्यताकृत्यर्थ
। तत्तज्ज्ञानाभावाच्चवज्जिनासिद्धतौ
व्यादीनशाब्दबोधः ॥ जमतायामि
तिलोक्तप्रसिद्धिः • ।

योगनवजिका

योग्यरथः । पुं० धैर्ययिषी ॥

योग्या । स्त्री० अभ्यासी ॥ अर्कयोगि
ति ॥ शस्त्राभ्यासी । खुरक्ष्याम ।
अमे ॥ टाप ॥

योगक । वि० निरोगकस्तंरि ॥
योगयति । यु० । यवुज् ॥

योगनम् । न० परमात्मनि ॥ योगे ॥
चतुष्क्रोश्याम् । क्रोशचतुष्टयि ॥
यथा । वादशाङ्गुलिक मङ्गु
स्तद्वयन्तुयव स्मृत । तच्च
तुष्कभन्तु प्रोक्तक्रोशोभन्तु सङ्ग
जिह्व ॥ तच्चतुष्कयोगनस्यादि
त्यादिमानशास्त्रम् ॥ एतन्मतेषा
उद्यसङ्गसङ्गसो योगनभवति ॥ वा
चिंशब्दसङ्गसो योगनसुक्त लोका
वर्त्तनीयया । बभौदरेरङ्गुलमङ्गसङ्ग
स्येर्हस्तोक्तुमे यङ्गुपितैश्चतुभिं
। हस्तैश्चतुभिंभवंतीश्चदण्ड क्रो
श । सङ्गसङ्गितवेनैषाम् ॥ स्या
दयोगनश्लोशचतुष्टयेन० तथाच
राणां दशमेनव य ॥ कृति ॥ युजे
क्युट् ॥

योगनगधा । स्त्री० कस्तूर्याम् । सी
तायाम् । व्यासमातरि । सत्यव
त्ताम् ॥ योगनाद्गधोयस्या ॥

योगनगंधिका । स्त्री० योगनगंधार्थे ॥
स्वार्थेक । प्रत्ययस्यादितौत्वम् ॥

योगनपर्णी । स्त्री०)

योगनवजिका । स्त्री०) मञ्जिष्ठायाम् ॥

योगसराव

योगनवसौ । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

योगनगामिनीवल्ली ॥

योगना । स्त्री० युक्तौ । योगकारण्या
याम् ॥

योगित । वि० निवृत्ते ॥ प्रवर्जिते
॥ सम्पादिते ॥ युष्मतेत्या । युजे
कर्मस्थित ॥

योगक । पुं० विवाहोपयोगिविधा
रविशेषे ॥ सच० चर्चवश्यादिभू
टभेदादृष्टया । तदुक्तम् । चर्चो न
श्रुतयातारावो निश्चयमेवकम ।
गणमेव भङ्गुटसुमासीयेतिगुणाधि
का ॥ एतेवणादिमेव्यासस्यागु
णाधिका । स्मृ० । यथावचमेव्या
सैवो गुण० वश्येवाविद्यादि ।

योगु । पुं० परिमाणे ॥

योगम् । न० योगी । इवादिगंभीरुगज
नृपते ॥ यूपतेनेन । यु० । दाक्षी
तिङ्ग ॥

योगा । पुं० योगि । भट्टे । युवकस्तं
रि ॥ युधते । युधसम्पदारे । ङ
ङ् ॥

योग । पुं० योगरि । युध्यते । युध०
। पचाद्यच् । सात्यक्षौ ॥

योगनम् । न० चखे । युधे ॥

योगसराव । पुं० कन्दने । चख्यो
ग्यस्यवयायोधानामाज्ञाने । यो
धानां च वरणम् । वयम् । उपस
गं वयमितिचम् ।

योनिक्लूट .

येनाल . । पु० यवनाले । जूर्णाङ्गये
। देवधान्ये । जुन्दरी० जुषार० इ०
प्र० धान्ये ।

योनि : । पु० स्त्री० आकारे ॥ कार
णे ॥ ताये ॥ स्मरमन्दिरे । भगे
। वराङ्गे । उपस्थे । रतिगृहे ।
जन्मवर्त्मनि । गर्भाधानस्थाने ।
तस्यलक्षणयथा । शुभ कमठपृष्ठा
भागजस्कन्धोपमोभग । बामोन्न
तश्चेत्कन्याज . पु० चोदचिणोन्न
त ॥ आखुरोमागूढमणि सु
श्लिष्ट सहित . पृथु । तुङ्ग :
कमलवर्णाभि शुभो प्रवत्यदला
कृति ॥ कुरङ्गखुररूपोयश्चुल्लिको
दरसन्निभ । रोमशोविवृतास्यश्च
दृश्यनाशोतिदुर्भग . ॥ शङ्कावर्त्तो
भगीयस्या : सागर्भमिहनेच्छति ।
चिपिट कर्पराकार किङ्करीप
ददोभग ॥ व शवेतसपचाभोग
जरोमोक्षनासिक . । विकट . कु
टिलाकारोलम्बगजस्तथाशुभ . ॥
अपिच । शङ्खनाभ्याकृतियोनि
सव्यावर्त्तासाप्रकीर्तिता । तस्यास्तु
तोयेत्वावर्तेगर्भशय्या प्रतिष्ठिता ॥
यौति । युमिश्रणे । वहिश्चौतिनि
। प्रकृतौ ॥

योनिक्लन्द : । पु० योनिरोगविशेषे ।

योनिक्लूट । पु० वैवाहिकविचारो
पयोगिनि . योतकविशेषे । सयथा

योनिमुद्रा

। तायेशाश्विभयोस्तुरङ्गदितौबा
तार्कयो कासर : पूर्वाभाद्रपदनि
ष्ठयोऽमृतगपतिर्यामान्त्ययो कुम्भ-
र . । मेघोऽनीज्यभयोर्जलश्रवणयो .
कौशोऽभिजिह्वैश्वर्योर्दम्भ ब्राह्मणश
ङ्खयोरहिरपिज्येष्ठानुराधर्कयो ॥
वातायु शिवमूलयोस्तुसरमागौर्य
मोयान्त्ययोर्व्याघ्रश्चित्रविशाखयो
फणिपुनर्वखोस्तुमार्जारक । आ-
खु पितृभगर्चयोस्तु कथितायोनि
स्तुभानामियवैरश्वापितयोर्हयोरपि
महत्पाणिग्रहवर्जयेत् ॥ गोव्याघ्र
गजसिंहमश्वमहिष प्रवैष्णवभृगं
वैरवानरमेषकक्षसुमहत्तद्वह्निडा-
लीन्द्रम् । लीकानां व्यवहारतो
न्यदपिचक्षात्वाप्रयत्नादिर्दम्पत्यो
नृपभृत्ययोरपिसदावर्ज्यशुभस्थार्थि
भि . ॥ एकयोनिषुसम्पत्तिर्दम्पत्यो
सङ्गम . सदा । भिन्नयोनिषुमध्या
स्यादरिभावो नचेत्तयो . ॥ अपवा
दश्च । योनेरभावेनोद्वाह कार्यं सतु
वियोगद । राशिवश्याश्चयद्यस्ति-
कारयेन्नतुदोषभाग् इति ॥

योनिज । चि० योनिनि सतशरी
रे ॥

योनिदेवता । स्त्री० पूर्वफल्गुनी-
नक्षत्रे ॥

योनिमुद्रा । स्त्री० देवतापूजायाप्रदश
नीयाङ्गुलीरचितयोन्या कारमुद्रा

योषित्

कारविशेषे ॥

योनिरोग । पु० भगगदे ।

योन्यर्थ । न० भगजातरोगविशेषे ।
कन्दस च्चे ॥

योषा । स्त्री० अवलायाम् । नार्याम् ॥

योषति० योषयतिवा । युषसौच
सेषायाम् । पचाद्यच् ॥ युष्यते०
योष्यतेषा । घञ् ॥

योषित् । स्त्री० स्त्रीमात्रे । योषायाम्
॥ सात्रिविधा । यथा । योषितस्त्रि
विधात्रहान्पृथिव्या मूढचेतसाम् ।
साधोभोग्याच कुलटाता । सर्वाः
स्वार्थतत्परा । ॥ परलोकाभयात्सा
धोतयेहयशसात्मन । कामक्षेप्ता
चक्रुस्तेभर्तुं स्त्री इच्छसन्ततम् १ ॥
भोग्याभोग्यार्थिनीशश्वत्कामक्षेप्ते
ऽयकीवलम् । कुरुतेप्रतिसेवाश्चनच-
भोग्यादृढेक्षणम् ॥ वस्त्रालङ्कारस-
न्भोगमुस्त्रिधाहारमुत्तमम् । यावत्
प्राप्नोतिसाभोग्यातावच्चवशगप्रिया
॥ २ ॥ कुलाङ्कारसमानारौकुलटा
कुलनाशिनी । कपटात्कुरुतेसेवा
स्वामिनो न च भक्तितः ॥ सदापु योग
मांशसुर्मनसामदनातुरा । आहारा
दधिकज्वारप्रार्थयन्ती नवनवम् ॥

ज्वारार्थेक्षपतितातद्वन्तुमिच्छतिपुंश्च
स्त्री । तस्यांथो विश्वसेन्मूढो जीवन
तस्यनिष्फलम् । कथितायोषित्
सर्वाङ्गमाधममध्यमा । स्वात्मा

यौतकम्

रामाविजानन्तिमनसातानपरिहृता

॥ योषते युष्यतेवा । युष० । हसृ
रुद्धियुषिन्यद्भति ॥ अवध्या सर्व
भूतानाद्योषित० क्षम्यतामिति ॥

योषिता । स्त्री० योषिति ॥ युषेणिञ्ज
न्तात्कर्मणिक्त ॥

योषित्प्रिया । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

यौक्तिक । पु० नर्मसचिवे । चि०
युक्तियोग्ये ॥

यौगपदम् । न० एकतायाम् ॥

यौगिकः । चि० योग्ये ॥ योगनित्यम
हति । छेदादित्वाद्भृत् ॥ प्रकृतिप्रं
त्यययोगलभ्यार्थश्चाचके । योगायप्र
भवति । योगायञ्चति० ठञ् ॥ यो
गरूढाश्चरूढाश्चयौगिकाश्चेतितेष्विधा
आदितेयादिशब्दायौगिकाः । अ-
दित्यापत्यमिति० क्वादिकारादक्ति
नङ्गतिङीष्तात्स्त्रीभ्यामितिठक्
प्रत्ययेनकीवलयोगार्थेण ॥

यौजनशक्तिक । चि० शतयोजनया-
धिनि ॥ योजनानांशतम्० योजन
शतम् । योजनशतमच्छति । ठञ् ।
पु० आचार्ये । योजनशतादभिगम
नमहति । ततोभिगमनमहतीति
चवक्तव्यमितिठञ् ॥

यौजनिक । चि० योजनमात्रयायि
नि ॥ योजनगच्छति । योजनगच्छ
तीतिठञ् ॥

यौतकम् । न० यौतुके । परिणयनल

यौवनम्

व्येच्छीधने ॥ युतकयोनिस्त्वम्ब
। तत्रभवम् । तत्रभवत्त्वम् ॥ युत
योर्वधूवरयोर्व्यां । इदम् । तस्य दमि
त्यम् ॥

यौतवम् । न० द्रव्ये । परिमाणे ॥

यौतेर्वाहुलकाद्भावे । कर्तरिवातुन्
। योतु धोधनम् । शोधकोवा ।
तस्येदम् । अण् ॥

यौतुकम् न० यौतुके ॥

यौध । पु० योध । योधएव । स्वा-
र्थिक प्रकाशम् ॥

यौधिष्ठिरः । चि० युधिष्ठिरसम्बन्धि
मि ॥ सायग्रौधिष्ठिरोसेनागाङ्गे यश
रताडिता । प्रतियत्पाठशैलाना
विशेषतनुतांगता ॥ युधिष्ठिरस्या
यम् । तस्य दमित्यम् ॥

यौधिष्ठिरि । पुं० युधिष्ठिरात्मजे ॥
कुर्वादिष्य बाधित्वा । बाध्नादित्वा
दिङ् । बहुत्वे । युधिष्ठिराः ।
बद्धवद्भित्तुक् ॥

यौनः । पुं० कन्यादानादिसम्बन्धे ॥
न० योनिस्त्वम्बाधौनपापे ॥

यौवतम् । न० युवतीनांवृन्दे ॥ परि-
माणे । युवतीनांसमूहः ।
यौते शब्दादुगितश्रुतिङीप् ।
अनदात्तादेरञित्यञ् ॥ लास्यप्रमे
दे ॥

यौवनम् । न० अवस्थाविशेषे । ताड-
ये ॥ यूनीभावः । हायनांतित्यञ्

यौष्माक

अन्नितिप्रकृतिभावः ॥ कौमारप-
ञ्चमाब्दान्तपौगण्डदशमानधि । कै-
शोरमापञ्चदशाद्यौवनचतुतत पर-
म् ॥ नवयौवनलक्षणयथा । दरोहि-
न्नस्तनकिचिच्चलाक्षमे दुरस्मितम् ।
मनागभिस्फुरद्भाववन्वयौवनमुच्य-
ते ॥ नव्ययौवनकारकमौषध यथा
अश्वगन्धानागवल गुडमांसविषैषि-
णाम् । रूपभवेद्यथातद्वययौवनया-
रिणाम् ॥ इति यशस्विबृन्दे ।
युवतीनांसमूहः । अचक्षित्युनक्ति-
रिति । त्वन्तोयुवतिश्च इ । तस्मा
द्विधादित्वादणिविधिल्लिङ् । पु वद्भा-
वेऽन्नितिप्रकृतिभावः ॥

यौवनकण्टकः । पु० न० युवगणः ।
वयस्फोटे ॥

यौवनलक्षणम् । न० लावण्ये । कुच ॥
यौवनाश्रयः । पुं० माध्यातरिनृपे ॥
यौवनाश्रयोऽमाधाताचक्रवर्त्यवनी-
प्रभु । सप्तद्वीपवतीमेक शशासा
च्युततेजसा । यावत्सूर्यउदेतिस्म
यावच्चप्रतितिष्ठति । सर्वतयौवना
श्रव्यमाधातु क्षेचमुच्यते ॥ इति
वज्रिपुराणम् ॥

यौवनाश्रयः । पुं० माधातुनृपे ॥

यौष्माकः । चि० युष्मदीये । युवयो-
र्युष्माकंवाऽयम् । युष्मदस्मदोरन्य
तरस्याखञ्चेत्युक्तेः पच्चेऽण् ।
प्रकृतियुष्माकादेशः ॥

रकार :

यौष्माकीण । चि० युष्मात्सम्बन्धिनि
। युष्मादीये । यौष्माके ॥ युष्येयुं
प्राक्वाऽयम् । युष्मादस्मादेरिति ख
अतस्मिन्नयिचयुष्माकास्माकी ॥

* * *

र । पुं० पावकी । दहने ॥ तीक्ष्णे ॥
कामाग्नौ ॥ रेफे ॥ लघुमध्ये ऽऽ
पु० न० ॥

रस्थन् । चि० रममाणे ॥

रह० । न० वेगे ॥ रमतेऽनेन । रमक्री
डायाम् । रमेर्हुक्चेत्यमुन् । हुगा
गमश्च ॥ रहत्यनेनवा । रहणवा ।
रहिगतौ । अमुन् अचैववदन्ति
रहेरमुनासिद्धे । रङ्गेरमुनि० रङ्ग
इतिमाभूदिति० रमेरितिसूचम् । त
थाच । स्थान्मध्येऽपचतुष्टयत्वमहसोर
हसस्तथेतिद्विरूपकीश । एवञ्च०
रङ्ग० सङ्घेऽसुगणां जगदुपकृतये
नित्ययुक्तस्ययस्यसौतिप्रौतिप्रसन्ने
न्वहमहिमरुचे सौऽवतात्स्यन्द
नोबद्धतिपाठोऽनुप्रासरसिकानांप्रा
मादिकइति ॥ सवेगगतिवचनेस्य
प्रयोग ॥ वेगाख्यगुणे ॥

रकार । पु० रेफाख्यवर्णे ॥ वासरु
पविधिना० रात्कारप्रत्ययोपिभव-
ति । रकारादीनिनामानिशूण्यतो

रक्त

ममपार्वतीतिलिङ्गात् ॥

रक्त । पुं० वम्बूके ॥ लोहितवर्णे
यथा । पाणिपादतलीरक्तौनेचान्त
निनखानिच । जिह्वाताल्वधरोष्ठौ
चसप्तरक्तोधनीभवेदितिसामुद्रिकम्
॥ कुसुम्भे । हिज्जले ॥ न० कुङ्कु
मे ॥ ताम्बे ॥ प्राचीनामलकी ॥
पद्मके ॥ सिन्दूरे ॥ हिङ्गुले ॥
रक्तचन्दने ॥ शरीरस्थसप्तधात्वन्तर्ग
तधातुविशेषे ॥ रुधिरं ॥ असृजि
लोहिते । अस्ते । क्षतजि । शोणिते
। कीलाले । त्वग्जे । रक्तात्० इ०
भा० प्र० ॥ रक्तस्यस्वरूपमाह । य
दारसीयकृद्यातितत्ररजकपित्तत ॥
। रागपाकश्चसम्प्राप्यसमवेद्रक्तसञ्च
क ॥ रक्तसर्वशरीरस्थ जीवस्थाधा
रउत्तम० ॥ क्षिग्ध गुरुचलस्वादुषिद
ग्ध पित्तवद्भवेत् ॥ जीवस्थाधारउत्त
मइति । यतच्चाह । जीवोषसति
सर्वस्मिन्देहेतवविशेषत । बी-
र्यैरक्तेमलेयस्मिन्क्षीणेयातिक्षयश्च
णात् इति ॥ बीर्यैरक्तेमलेचशरीरा
रक्तके । वाग्भटोक्तपरिमाणमिसे
शुद्धे जीवोवसति० नतुदुष्टे प्रवृद्धे
रक्तसावणोपदेशस्यवैयर्थ्यप्रसङ्गात्
। पित्तवद्भवेत्० अस्त भवेदित्यर्थ
॥ रक्तस्यस्थानमाह । । यत्कतमोहा
न्नरक्तस्यमुख स्थानंतयो , स्थितम्
। अन्यत्रापिस्थितवतारक्तानांपोष

रक्तकाण्डा

र्भवित् ॥ इति ॥ रक्तदीपनाशक
 मौषध यथा । ब्रह्मयष्टिफलपिष्ट-
 धारिणातनुलेपत . । तेनघृष्ट रक्त
 दीप प्रणश्यतिनस शय . ॥ रज-
 तिस्र . रज्यतेवा । रज्जुरागे । गच्छ
 र्थेतिक्त . । कर्मणिक्तोवा ॥ त्रि .
 अनुरक्ते ॥ नील्यादिरजिते ॥ ला-
 हिते ॥ क्रीडारते ॥
 रक्तक . पुं . अम्लाने ॥ बन्धूके ॥
 रक्तवस्त्रे ॥ रक्तशिथौ ॥ रक्तैर-
 ण्डे ॥ न . हिङ्गुले ॥ त्रि . अनुरा-
 गिणि ॥ विनीदिनि ॥ रक्तपुष्पत्वा
 त् . रक्त . स्वार्थेकन् .
 रक्तकन्द . पुं . त्रिदुमे ॥ राजपला
 ण्डौ ॥ रक्ताली ॥
 रक्तकन्दल . पुं . प्रवाले ॥
 रक्तकमलम् . न . रक्तोत्पले ॥ कोक-
 नदे ॥
 रक्तकम्बलम् . न . रक्तोत्पले ॥ यथा
 पादे . रक्तकमलै कुमुदै पुष्पै
 कण्डारैरक्तक वजैरिति ॥
 रक्तकरवीरक . पुं . रक्तप्रसवे । ग-
 णेशकुसुमे । चण्डीकुसुमे । भूत
 द्राविणि । रविप्रिये । लालकनेर .
 इतिभाषाप्रसिद्धे ॥
 रक्तकाञ्चन . पुं . रक्तकोविदारद्रु-
 म् । चमरिके ॥
 रक्तकाण्डा . स्त्री . रक्तपुनर्वाया-
 म् ॥

रक्तचिचक :

रक्त काष्ठम् . न . पतङ्ग .
 रक्तकुसुदम् . न . रक्तकैरवे ॥
 रक्तकुसुम . पुं . पारिभद्रे . धन्वन-
 वृक्षे ॥
 रक्तकेशरः . पुं . पारिभद्रे ॥ पुत्रा-
 गवृक्षे ॥
 रक्तकैरवम् . न . रक्तकुसुदे ॥
 रक्तकीकनदम् . न . रक्तोत्पले ॥
 रक्तखदिर . पुं . रक्तसारे । बहुश-
 ल्ये . याज्ञिके ॥
 रक्तगन्धकम् . न . वीक्षे ॥
 रक्तगुल्म . स्त्रीणांरक्तजगुल्मरोगे ॥
 तस्यौषध यथा । द्विजयष्टीचिकटुक
 चूर्णं पीत हरेच्छिव . तिलकाधेन-
 सयुक्त रक्तगुल्म स्त्रियाहर ॥
 रक्तघ्न . पुं . रोहितकटुणे ॥
 रक्तघ्नी . स्त्री . दूर्वाग्निषे । गांठिया-
 दूर्वाद् . गौ . दे . भा . प्र . ॥
 रक्तचन्दनम् . न . खनाम्नाप्रसिद्धे च
 न्दने । पचाङ्गे । कुचन्दने । ताम्र
 सारे ॥ रक्तशीत गुरुखादुर्कृद्द-
 ष्ठाक्षपित्तहृत् . पित्तनेत्रहित वृष्य
 ज्वरत्रणत्रिषापहम् ॥ रक्तक्षतत्च
 न्दनञ्च ॥ रक्तसारे ॥ रक्तचन्दनमि
 व । रक्तसारत्वात् ॥
 रक्तचिचक . पुं . चूपविशेषे ।
 काले । कालमूले । दाहके । चि-
 खाङ्गे । राङ्गचिता . दू . गौ . दे . भा
 याप्र . ॥

रक्तपत्रिका

रक्तचूर्णम् । न० सिन्दूरे ॥ रक्त-
वर्णचूर्णमात्रे ॥

रक्तजन्तक । पु० भूनागे ॥ र-
क्तवर्णजन्तमात्रे ॥

रक्तजिह्व । पु० सिंहे ॥ त्रि० र-
क्तवर्णजिह्वायुक्ते ॥

रक्तभिण्डो । स्त्री० कुसुमके ॥

रक्ततुण्ड । पु० शुकप्रक्षिणि ॥
त्रि० लोहितमुखयुक्ते ॥

रक्ततुण्डक । पु० भूनागे ॥

रक्तनट्या । स्त्री० गीमृत्तिकायाम् ॥

रक्तचिह्नम् । स्त्री० रक्तवर्णचिह्न-
तायाम् त्रिपुटायाम् । ताम्रपु-
ष्पिकायाम् ॥

रक्तदन्तिका । स्त्री० चण्डिकाया-
म् ॥ तत्स्थाने ॥

रक्तशला । स्त्री० नलिकायाम् ॥
चिबिह्निकायाम् ॥

रक्तवातु । पु० गैरिके ॥ ताम्बे ॥

रक्तनाल । पु० जौवशाके ॥

रक्तनासिक । पु० मेचके ॥ त्रि०
लोहितनासिकविशिष्टे ॥

रक्तप । पु० यातुधाने । राक्षसे ॥

रक्तपिबति । मा० । आतानुमे-
तिक, त्रि० रक्तपानकर्त्तरि ॥

रक्तपट । पु० वैनाशिकविशिष्टे ॥

साङ्ख्यभिचौ ॥

रक्तपत्रिका । स्त्री० नाकल्याम् ॥ रक्त-
पुनर्नगायाम् ॥

रक्तपुनर्नगा

रक्तपटौ । स्त्री० समझायाम् । बुद्ध-
पविशेषे ॥

रक्तपङ्क । पु० न० रक्तात्मने । लोका-
नन्दे ।

रक्तपल्लव । पु० अशोकवृक्ष ॥ लो-
हितपत्रे ।

रक्तपा । स्त्री० जलोकायाम् ॥ ङाकि-
न्याम् ॥ रक्तपिबति । मा० आलो-
नुरसर्गक ॥

रक्तपाक्षी । स्त्री० वृष्ट्याम् ॥

रक्तपाता । स्त्री० जलोकायाम् ॥

रक्तपाद । पु० शुकप्रक्षिणि ॥

रक्तपादौ । स्त्री० लज्जालौ ॥ हस्तप-
द्याम् ॥

रक्तपाथी । स्त्री० रक्तपाजशोले ॥

रक्तपाथिनी । स्त्री० जलोका-
याम् ॥

रक्तपारद । पु० न० हिङ्गुले ॥

रक्तपिण्डम् । न० जशपुष्प ॥ इ०
शदरत्नावली ॥

रक्तपिण्डक । पु० रक्तताली ।
रतालू । इ० भा० ॥

रक्तपित्तम् । न० रे गविशेषे ॥

रक्तपित्तहा । पु० रक्तवन्ध्याम् ॥

रक्तपुच्छिका । स्त्री० ब्राह्मण्याम् ।
बाह्मनीतिप्रसिद्धे जन्तुविशिष्टे ॥

रक्तपुनर्नगा । स्त्री० रक्तपुनर्नगा

शाके । मण्डलपत्रिकायाम् । रक्त-
तकाण्डायाम् । रक्तपुष्पिकाया

रक्तमत्स्य

म. शीतपत्रे ॥

रक्तपुष्प । रक्तकरवीरे ॥ रक्ता-
र्कं बन्धूकवर्चे ॥ पुन्नागवर्चे ॥
वकवर्चे ॥ दाडिमे ॥ रौहितकवर्चे
॥ रक्तकाचनवर्चे ॥

रक्तपुष्पक । पु. रौहितकद्रुमे ॥ पना-
शवर्चे ॥ पर्यट्टे ॥ शास्त्रलिखर्चे ॥

रक्तपुष्पा । स्त्री. शास्त्रलिखर्चे । र-
क्तपुनर्नवायाम् । सिन्दूर्याम
रक्तानिलोदितानिपुष्पाण्यस्या ॥

रक्तपुष्पिका । स्त्री. लज्जाली । रक्त-
पुनर्नवायाम् ॥ भृपाटकी

रक्तपुष्पी । स्त्री. पाटलिपत्र ॥ ल-
वाशाम् । अर्कवर्कोदितानाम् ॥
नागद्वयाम् । कर्णवीटवर्चे ॥ चट्ट-
काण्डााम् ॥

रक्तपूरकम् । न. वृक्षाम् ॥

रक्तप्रमथ । पु. रक्तकरवीरे
रक्ततन्त्रानि ॥

रक्तफल । पु. वटवर्चे ॥

रक्तफला । स्त्री. प्रोलुपण्याम्
विम्बिकायाम् । कुदुरु. कुदूरी.
इतिख्यतौषधी ॥ रक्तानिफला
न्यस्या । अजादित्वाप ॥

रक्तफेनज । पु. वामपाश्वर्यस्थीको-
क्ति । पुष्पसे ।

रक्तवालुकम् । न. सिन्दूरे ॥

रक्तमञ्जर । प. निचुलवर्चे ॥

रक्तमन्थ । पु. रक्तवर्णमन्थविशेषे

रक्तलशुन

॥ यथा । योरक्ताङ्गोनातिदीर्घानवा-
ल्पानातिस्थूलोरक्तमत्स्य मत्-
क्त । शीतोश्च पुष्टिहर्षोपनो-
सौनाश धत्ते किञ्चटोषत्रयस्य ॥

रक्तमाल । पु. चिराञ्ज्ये । करञ्ज-
के ॥

रक्तमूजक । पु. दे. सर्षपवर्चे

रक्तमेह । पु. प्रमेहहोगावशेषे ॥

रक्तमेघणम् । न. शीतलस्रावे ।

वेङ्गोपशमाथयित्वापाकप्रसापच

। अचिरोत्पानिदेशैः शीतलस्राव-
चरेत् ॥ चरेत् । कुशान् । एकतन्तु-

क्रिया सारकत्वाच्चक्षुःशून्य

। रक्तहिबेदनमूनतच्च शीतल-

चागिरक्त । विषर्ककठमेप्रदावेप्रण-

चात्यन्तवेदने । सपिशेषाः शिषतज-

लौकीभिः पदैरपि ॥ शीतलस्राव-

श्च चरेद्विषमेनान्वयः ॥

रक्तयष्टि । स्त्री.)

रक्तप्रष्टिका स्त्री.) मञ्जिष्ठायाम् ॥

रक्तशालनाल । पु. तु. रश्मिवनसि ॥

रक्तवज्रतन्त्र । न. अजान्तफले

रक्तरेणु । पु. सिन्दूरं ॥ पलाशवर्चे

रक्ते पुनर्णे ॥ रक्तरेणुवैद्यस्य ॥

रक्तरेणुका । स्त्री. पलाशकलिकाया-

म् ॥

रक्तरेवतकम् । न. महापारिवर्ते ॥

रक्तलशुन । पु. महाकन्दे । गृह्य-

ने । दीर्घपत्रके । पृथुपत्रे । स्थूल-

रक्तबीजका

कन्दे । यवर्नष्टे ॥ गृह्णन्समधुर
कटुककन्द नालमप्युपदिशन्तिकषा
यम् । पनसञ्चयमुशन्तिसत्तिसूर
द्यालवणमस्थिवदन्तोतिराजनिर्घ-
रुट् ॥

रक्तला । स्त्री० काकतुण्ड्याम् ॥
रक्तलोचन । पुं० कपीते ॥ त्रि०
लोहितलोचनयुक्ते ॥ रक्तलोच
नेयस्यसः ॥

रक्तपटो । स्त्री० मसूरिकायाम् ॥
रक्तपत्रा । पुं० किशुकैः ॥ दाडिमै
बभ्रुकैः ॥ लाक्षायाम् ॥ निशादये
कुरङ्गपुष्पे ॥ मञ्जिष्ठागम् ॥

रक्तपर्ण । पुं० इन्द्रगीर्णे ॥

रक्तार्जुन । पुं० वार्ताकौ ॥

रक्तवर्षाभू । स्त्री० रक्तपुनर्नवा
याम् ॥

रक्तवसन । पुं० सन्यासिनि ॥
त्रि० लोहितवस्त्रवति ॥ न० रक्त
तर्पणस्ये ॥

रक्तवात । पुं० रोगविशेषे ॥ नारि
कीलस्यैवमूलाङ्गीक्षीरेणसयुतम्
। पिवेच्चनिविधस्तस्यरक्तवातोवि
नश्यति ॥

रक्तवालुका । स्त्री० सिन्दूरे ॥

रक्तविन्दु । पुं० रुधिरस्यकण्ये ॥

रक्तबीज । पुं० दाडिमे । शुभ
निशादयो सेनापतावसुरविशेषे ॥

रक्तबीजका । स्त्री० तरदौहर्षे ॥

रक्तसर्षप

रक्तवृन्ता । स्त्री० शिफालिकाया
म् ॥

रक्तवृष्टि । स्त्री० रुधिरवर्षणरूपे०
उत्पातविशेषे ॥ तत्फलशस्त्रोद्यो
गीयथा रक्तेशस्त्रोद्योगीमासास्थि
वसादिभिर्मरक । धान्यहिरण्य-
स्त्वक्फलकुसुमाद्यैर्वर्धितेभयवि-
विद्यात् ॥

रक्तशालि । पुं० रक्तवर्णधान्यवि-
शेषे ॥ ताम्रशाली । शीतशाली ॥

रक्तशासनम् । न० सिन्दूरे ॥

रक्तशिशुः । पुं० रक्तश्रीभाञ्जनवृ
क्षे । रक्तते । मधुरे ॥ रक्तमधुर
• रक्तकण्ठानामितिदर्शनात् ।
सचासीशिशु । रक्तोवर्णनपु
ष्पेणवा ॥

रक्तशीर्षक । पुं० सरलद्रवे ।

रक्तशृङ्गिकम् । न० विषे ॥

रक्तसञ्ज । पुं० कुण्डकुमे ॥

रक्तसन्दशिका । स्त्री० जलौका-
याम् ॥

रक्तसन्ध्यकम् । न० रक्तकल्लारे ।
हृल्लके ॥ रक्तसन्ध्यैव । इवार्थे
कन् । केष ॥ रक्तान्सन्धीन-
कति । अककुटिलायागतौ । मूल
विमुजोदित्वात्कीवा ॥

रक्तसरोरुहम् । न० रक्तपद्मे ॥

रक्तसप्ततलसरोरुहम् ॥

रक्तसर्षप । पुं० राजिकायाम् ॥

रक्ताङ्गा

रक्तसहा । स्त्री० रक्ताम्नाने ॥
 रक्तसार । पुं० रक्तखादरे ॥ अ
 स्नवेतसे ॥ न० रक्तचन्दने ॥ पत्त
 ङ्गे । वकम० इतिख्याते ॥
 रक्तसौगन्धिकम् । न० रक्तकङ्का
 रे । रक्तसोधी० इ० भा० प्र० ॥ र-
 क्तवर्णचिकालविकाशिपुष्पवृक्षे ॥
 रक्तधृतसौगन्धिकम् ॥
 रक्तस्त्राव । पु० रक्तपतने ॥
 रक्तहसा । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥
 रक्ता । स्त्री० गुल्फायाम् ॥ लाक्षाया
 म् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ उष्ट्रकाण्डा-
 म् ॥
 रक्ताकार । पु० प्रबाले ॥
 रक्ताक्तम् । न० रक्तचन्दने ॥
 चि० शोणितमिश्रिते ॥
 रक्ताक्ष । पु० कासरे । महिषे ॥
 क्रूरे ॥ पारावते ॥ चकोरे ॥ सा-
 रसे ॥ षष्ठिवत्सरान्तर्गतशस्तरवि-
 शेषे ॥ दुर्भिक्षमरणरोगोधान्यौष-
 धिप्रघीडनम् । मादरोगोभवेद्देवि-
 रक्ताक्षेऽमरवन्दिते ॥ ५८ ॥ चि०
 रक्तनेत्रवति ॥ रक्तेष्विष्यौयय-
 स । अष्टोदशनादिष्वच् ॥
 रक्ताङ्ग । पु० भीमयज्ञे ॥ काम्य
 ज्ञे ॥ प्रबाले ॥ मत्कुण्डे ॥ मण्ड-
 ले ॥ कृकलासे ॥ न० विद्रुमे ॥ धी
 रे । रक्तचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥
 रक्ताङ्गा । स्त्री० जीवतिकायाम् ॥

रक्ताङ्क

रक्ताङ्गी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥
 रक्तातिसार । पुं० रोगविशेषे ॥ पित्त
 कृचुयदात्यर्थद्रव्यमभ्रातिपैत्तिके ।
 तद्दोषाज्जायते शौघं रक्तातौसार
 उल्लेख ॥ वत्सकतृत्त्वगार्द्रादा-
 डिमफलसम्भवात्त्वक्च । त्वग्युग-
 लपलमानविपचेदष्टाङ्गसंमितेतो-
 ये ॥ अष्टमभागं शेषं क्वाथं मधुना-
 पिबेत्पुरुष । रक्तातिसारमुल्ले-
 खमतिशयितं नाशयेद्भूयतम् ॥ कु-
 टजदाडिमक्वाथ ॥ गोदुग्धनव-
 नीतन्तुमधुनासितया सह । लौठ
 रक्तातिसारे तु ग्राहकं परमं भव-
 त् ॥ नवनीतावलेह ॥ पीतमधु-
 सितायुक्तं चन्दनतण्डुलाम्बुना
 । रक्तातिसारजिद्रक्तापित्तदण्डाह
 मेहनुत् ॥ चन्दनमचक्षते तम् । च-
 न्दनकल्कः ॥
 रक्ताधार । पुं० चर्मणि ॥
 रक्तापहम । न० बोलि ॥
 रक्तापामार्ग । पु० क्षुद्रापामार्गे ।
 आघट्टके ॥
 रक्ताम्बरम् । न० वङ्गशिखाख्यकुसु-
 म्भरञ्जिते वस्त्रे ॥ काषायवस्त्रे ॥
 चि० तद्वति ॥
 रक्ताम् । पु० कोशाम्बे ॥
 रक्ताम्नान । पुं० कुरुवके ॥
 रक्ताङ्क । पु० अर्कपर्णे । विकीर-
 णे ॥ रक्ताङ्कपुष्पमधुरसतिक्तकु

रक्ष . सभम्

ष्ठकमिन्न कफनाशनञ्च । आखोर्वि
षहन्तिचरक्तपित्त सङ्ग ग्राहिगुल्म-
श्रययौहित तत् ॥

रक्ताश्मर्म । न० नेचरोगविशेषि ॥ तल्ल
क्षय यथा । पद्माभ मृदुरक्तार्मय
न्मासचौयतेसिते ॥

रक्तार्बुद । पु० लपपापोह्वरोगविशेषि ॥

रक्ताश्व । न० अर्शोरोगविशेषि ॥

रक्तालु । पु० रक्तपिण्डालौ । रक्त
कन्दे । लोहितालौ । रतालु० रत
गुडा० इ० भा० प्र० कन्दे ॥

रक्ताशोक । पु० वृक्षविशेषि ॥

रक्तिका । स्त्री० गुल्मायाम् । रक्ती० घु
घचौ० चिरमिठी० इ० भा० प्र० भिन्न
भूषणायाम् ॥ राजिकायाम् ॥ र-
क्तिक्वापरिमाणे ॥

रक्तिमा ॥ पु० लोहितत्वे ॥

रक्तीक्षु । पु० रक्तवर्णक्षौ । सूक्ष्मपत्रे ॥

रक्षैरगुड । पु० व्याघ्रे । इस्तिक
र्ण । रुवौ ॥

रक्षैर्वारु । पु० इन्द्रवारुण्याम् ॥

रक्षोत्पलः । पु० शास्त्रलिङ्गवृक्षे ॥

न० कोकनदे । रक्तसरोरुह ॥

रक्षोभ्यलाभ । पु० शीतवर्ण । चि०
तद्वति ॥

रक्तोत्पलम् । न० गैरिकी ॥

रक्षः । पु० म चगुप्तसमर्थे ॥ रक्षति

। रक्षपालने । पञ्चाद्यञ्च ॥

रक्षः सभम् । न० रक्षः समूहे ॥

रक्षा

रक्षक । चि० रक्षितरि ॥ अनाथवा
लवृद्धानारक्षका । सर्वदेवताः ॥

रक्षति । रक्ष० । श्वलु ॥

रक्षणम् । न० पालने ॥ रक्षेर्लुट् ॥

आपदर्थे धनरक्षेद्दारांश्चैव नैर

पि । आत्मानसततरक्षेद्दारेर

पिधनैरपि ॥ चि० रक्षके । पाल

के ॥ रक्षति० पालयति । रक्ष०

। नन्द्यादिस्त्रालल्यु ॥

रक्षणि । स्त्री० त्रायमाणायालता
याम् ॥

रक्षणीय । चि० रक्ष्ये । रक्ष० । अ
नीयर ॥

रक्षन् चि० रक्षितरि । रक्षति । र
क्ष० । शट् ॥

रक्षः । न० राक्षसे । निवृत्तिप्रभृतौ

। रावणादौ । रक्षन्त्यस्मात् । रक्ष०

। सर्वधातुभ्यङ्ग्यसुन ॥ निर्दये ॥

यथा । दृष्ट्वातुबिकलान्व्यङ्गानना

थान् रोगिणस्तथा । दयानजायतेय

स्यसरत्नप्रतिमेमति ॥

रक्षा । स्त्री० जतुनि । रक्षणे । वा

धानिरुत्तौ ॥ योगयुक्तोजनार्दन

चिन्तयेदित्यत्साख्यचिन्तकस्यप

रारक्षेत्त्यहमन्ये । यथोक्त सहस्र

नामभाष्ये । निश्च स चिन्तयेदेष

योगयुक्तोजनार्दनम् । साख्यरक्षा

परामन्येकोहिनस्त्यच्युताश्रयमि

ति ॥ रक्षणम् । रक्ष० । गुरोश्चक्षुः

रक्षा

इत्थ . । टाप ॥ भस्मनि ॥ श्राव
 य्यापौर्णमायान्तरक्षाबन्धनमिष्यते
 । यथा . पौर्णमास्यां हरिरक्षाबन्धनं
 विधिपूर्वकम् . ब्रजराजकुमारत्वा
 त्केचिदिच्छन्तिसाधव . ॥ तत्रभ
 द्रासङ्गावेतामतिक्रम्यैवकुप्यान् ।
 तथाचस्मृति . भद्रायाह्नेनकर्त्त
 व्यै श्रावणीफाल्गुनीतथा । श्राव
 णीन्दपति हन्तिग्रामान्दहतिफाल्
 गुनीति ॥ विधिव्यभिषिष्यात्तरे ।
 उपाकर्मदिनेप्रोक्तमृषीणांचैवतर्प
 णम् . ततोऽपराह्णसमयेरक्षापोठ
 लिकाशुभाम् ॥ कारयेदक्षतै
 शस्तै सिद्धार्थैर्हमभूषिताम् । व
 स्त्रैर्विचित्रै कार्पासै . क्षौमैर्वा
 मलवज्जितै ॥ विचित्रयथितं
 सूत्रं स्थापयेद्वाजनोपरि । उपलशि
 लागृहमव्येदगुडचतुष्कोन्यसेच्छुभ
 पौठम् । तत्रोपविशेद्राजासामा
 ल्य सपुरोहित समुहत् ॥ तद
 नुपुरोधान्पतेरक्षाबधोतमन्त्रेण ।
 येनबहोवलौराजादानवेन्द्रोमहाव
 ल . । तेनत्वांप्रतिबध्नामिरक्षेमा
 चलमाचल ॥ यदाबध्नादाद्यायणा
 इत्यादिवैदिकोप्यवमन्त्रः पठनी
 य . ॥ ब्राह्मणे . क्षत्रियैर्वैश्यैः
 शूद्रैश्चान्यैश्चमानवै . । कर्त्तव्यो
 रक्षणाचाराविप्रान्सम्पूज्यशक्ति
 त . । अनेनविधिनायस्तुरक्षिका

रक्षोहा

बन्धमाचरेत् . ससर्वदोषरहित .
 सुखसम्बन्धर वसेत् । इति .
 रक्षापत्र . । पुं . भूर्जीवृक्षे ॥ न . भू
 र्जत्वचि ॥
 रक्षिका । स्त्री . रक्षायाम् . रखडी .
 इ . भा . ॥
 रक्षित । चि . चाते . गोपायिते ।
 गुप्ते ॥ रक्ष्यतेत्य . रक्ष . । क्त . ॥
 रक्षिता । चि . रक्षाकर्त्तरि । रक्षके
 ॥ यथा । आयव्ययज्ञोलोकज्ञोदेशो
 र्त्पात्तविशारद . कृताकृतज्ञोभृत्या
 नांज्ञेय . स्यादेष्टरक्षिता ॥
 रक्षौ । चि . रक्षके ॥ अवश्यं रक्षति ।
 रक्ष . । णिनि ॥
 रक्षिवर्ग . । पुं . अनीकस्थे . राजर
 क्षकगणे ॥ अवश्यं रक्षन्ति . रक्ष
 पालने । आवश्यकेतिणिनि । र
 क्षिणांश्वर्ग ॥
 रक्षोघ्न . । पुं . सिद्धार्थे . सितसर्ष
 पे ॥ भज्जातकवृक्षे ॥ न . काञ्चि
 के ॥ हिङ्गुनि ॥
 रक्षोघ्नधूप . । पुं . गुग्गुल्वगुडसर्जरस
 वचागौरसर्षपचूर्णैर्लवणनिम्बपत्र
 व्यामिश्रे घृतस युक्ते ॥
 रक्षोघ्नी । स्त्री . वचायाम् ॥ दुर्गाया
 म् ॥
 रक्षोजननी । स्त्री . रात्र्याम् ॥ राक्ष
 समात्तरि ॥
 रक्षोहा । चि . रक्षसांहन्तरि ॥ पुं .

रघूदह .

गुग्गुली ॥

रक्ष्ण । पु० चाणे ॥ रक्ष० । यज
याचेतिनङ् ॥रघु । पु० सूर्यव शीयदिलीपराज
पुत्रे । श्रीरामचन्द्रस्यप्रपितामहे ।
लङ्घते । लघिगतौ । लघिव ह्योर्न
लोपश्चेति कुर्नलोपश्च । वालमूलल
घुङ्गुलीनाबालारत्वमापद्यते । इतिर
त्वम् ॥ रङ्घतेनाश गच्छतीतिव्युत्
पत्त्या० व्यष्टिसमष्टिरूपेऽन्नमयको
षे ॥रघुकार । पु० कालिदासकवी ॥
रघुकाव्यविशेष करोति । उक्तञ्०
। कर्मण्यण् ॥रघुनन्दन । } रामचन्द्रे ॥
रघुनाथ । }रघुपति । पु० श्रीरामे ॥ यथा । य
दुपते कगतामधुरापुरीरघुपते
कगतीत्तरकोशला । इतिविचिन्त्य
कुरुष्वमग स्थिरनसदिदकगदित्य
व वारयेतिरूपगोस्वारी ॥रघुवश । पु० रघो सन्ततौ ॥ र-
घोवैश० । कालिदासकृते काव्य-
विशेषे ॥रघवशकीर्तु । }
रघवशतिलक । प० } श्रीरामे ॥
रघुवत् । }रघुदह । पु० श्रीरामे ॥ उद्वहति ।
वह० । पचाद्यच् । रघूनामुद्वहोना
यक ॥

रङ्ग

रङ्ग । त्रि० कृपणे ॥ मदे ॥ रमते ।
रमेर्वाहुलकात्क ॥रङ्गु । पुं० शबलपृष्ठे । मृगविशेषे ।
रमते० रज्यतेवा । मृगख्यादित्वात्
साधु ॥ जनपदविशेषे ॥रङ्गः । पु० रागे ॥ नृत्ये ॥ नृत्यस्थाने
॥ रणक्षिती ॥ ठङ्गणे ॥ खादिर-
सारे ॥ पु० न० त्रयुणि । आपूषे
। बङ्ग । कुरुष्ये । पिञ्चटे । पूतिग
न्धे । रांग० इ० भा० ॥ तद्विशेषो
यथा । श्वेतमृदुलघुसुखच्छ स्निग्धमु
ष्णसहहिमम् । सूत्रपत्रहरकान्त च
पुश्रष्ठमुदाहृतम् ॥ क्षुरकमिश्रकक्षा
पिष्टिविधरङ्गमुच्यते । उत्तमक्षुरकतत्र
मिश्रकृत्वहिकमतम् ॥ तस्याशुहृष्य
दोषोयथा । रङ्गोविधत्ते खलुशुद्धिही
नस्तथाह्यपक्षश्चकिलासगुल्मी । कुष्ठा
निशूल किलवातशीथं पाण्डुप्रमेह
सुभगन्दरञ्च ॥ विषोपम रक्तविका
रवृन्द क्षयक्षुक्लच्छाणिक फज्वरञ्च ।
मेहाश्मरीविद्राधिरुख्यरोगान्नागो
पिकुर्यात् कथितान् विकारान् ॥
तस्यशोधन यथा । वङ्गनागौप्रतप्तौ
चगालितौतौनिर्षेचयेत् । त्रिधा
त्रिधाविशुद्धि स्याद्रविदुग्धेपिच
त्रिधा ॥ तैलतक्रकाष्ठिकगोमूत्र
कुलत्यक्वाथेषुप्रत्येकत्रिधात्रिधा ।
ततोऽर्कदुग्धत्रिधा ॥ अथमारण्य
विधिः । मृत्पात्रेद्रावितेरङ्गे

रङ्गदृष्टा

चिञ्चाप्रवृत्त्यत्वे चारज । क्षिपत्वा
 ङ्ग चतुर्थांशमयोदव्याप्रचालयेत् ॥
 चिञ्चाश्मिली । रज . सूर्यम् । अ-
 योदर्वीजोदकी . करष्कुली ॥ ततो
 द्वियाममात्रेण वङ्गभस्मप्रजायते । अ-
 यभस्मसमतालक्षिपत्वास्त्री नविमर्दं
 येत् ॥ ततो गजपुटे पक्षा पुनरस्त्रे न
 मर्दयेत् । तालेन दशमांशिनयाममे-
 कतत पुटेत् ॥ एवदशपुटे पक्क
 वङ्ग भवतिमारितम् ॥ अस्य गुणायथा
 । रङ्ग लघु, सररुक्षकुष्ठमेहकफकृमो-
 न् । निहन्ति पाण्डुमश्वसाचक्षुष्य पि-
 त्तलमनाक ॥ सिङ्गागजौघन्तुयथा
 निहन्ति तथैव रङ्गाखिलमेहवर्गम् ।
 देहस्य सौख्यं प्रवर्धयति नरस्य पु-
 ष्ठिं विदधाति नूनम् ॥ रङ्गति । रगि
 गती । पचाद्यच् ॥ रज्यत्यस्मिन् .
 रज्यतेऽनेन वा । रङ्गरागे । अकत्तं
 रिचितिषञ् । कुत्तम् ॥
 रङ्गकार । त्रि . वस्त्रादौ नारङ्गकर्त्तरि
 । रगरेज . इ . भा . ॥
 रङ्गकाष्ठम् । न . पतङ्ग ॥
 रङ्गजम् । न . सिन्दूरे ॥
 रङ्गजीवक । पु . चिचकारे ॥
 रङ्गद । पु . ठङ्गणे ॥ खादिरसा
 रे ॥
 रङ्गदा । स्त्री . स्फटिकायाम् ॥
 रङ्गदायकम् । न . कङ्कुष्ठ ॥
 रङ्गदृष्टा । स्त्री . स्फटिकायाम् ॥

रङ्गावतारक

रङ्गपत्रो । स्त्री .)
 रङ्गपुष्पो । स्त्री .) नीलीवृक्षे ॥
 रङ्गभूति । स्त्री . कोजागरपूणिं
 मायाम् ॥
 रङ्गभूमि . । स्त्री . मल्लभूमौ । ना-
 व्यभूमौ ॥
 रङ्गमल्ली । स्त्री . वीणाया ॥
 रङ्गमाणिक्यम् । न . साणिक्यरत्ने ॥
 रङ्गमाता । स्त्री . कुट्टन्यम् ॥ जतु-
 नि । लाक्षायां ॥ चूड्याम् ॥
 रङ्गमातृका । स्त्री . लाक्षायां ॥
 रङ्गलासिनी । स्त्री . शिफालिका-
 याम् ॥
 रङ्गक्षीजम् । न . रुप्ये ॥
 रङ्गशाला । स्त्री . नाव्यगृहे । नाच-
 घर . इति भाषाप्र . ॥
 रङ्गसदृशम् । न . यसदे । कश्च .
 इ . भा . ॥
 रङ्गाङ्गा । स्त्री . स्फटिकायाम् ॥
 रङ्गाजीव . । पु . चिचकारे ॥ रङ्गी-
 णजीवति । जीव . । इगुपधेतिकः
 ॥ रङ्ग . आजीवीस्य तिवा ॥
 रङ्गारि . । पु . कारवीरे ॥
 रङ्गावतारकः । पु . रङ्गावतारि-
 णि । शैलूषि । भरते । नटे ॥ नृच्य-
 गीतस्थाने गीतवाद्यादिना तदनुगु-
 णतया प्रसङ्गिनि ॥ इ . प्रायश्चि-
 त्तविवेक . । नटगायनव्यतिरिक्ते र-
 ङ्गावतारणजीविनि द्वितकुलूक-

रज

भट्टः ॥

रङ्गावतारी । पुं० नटे ॥

रङ्गिणी । स्त्री० कैवर्त्तिकायाम् ॥

शतमूल्यां ॥

रङ्गोपजीवी । पुं० नटमत्तादिद्वयौ ॥

रङ्गोपजीविप्रभृतीनामद्वादाना-
नरकप्राप्तिरुक्ताविष्णुपुराणे २ अ
शे ॥ यथा । रङ्गोपजीवीकैवर्त्त-
कुण्डाशीगरदस्तथा । सूचीमाहिषि
कश्चैवपर्वकारोचयोद्विजः ॥ आ
गारदाहीमिचम्र शाकुनिर्यामया
जकः । रुधिरान्येपतन्येतैसोमवि
क्रीणतेचये इति ॥

रङ्घः न० रहसि ॥ इतिभरतहि
रूपकोषः ॥

रचनम् । न० ग्रन्थने । निर्माणे ॥

रचना । स्त्री० कुसुमप्रकारादेः पञ्चा
षल्यादिश्चरचने । परिस्पन्दे ॥

रचप्रतिपत्ते । चुरादिरदन्तः ।

ग्यासन्नन्योयुच् ॥ रच्यते० इतिवा

॥ यथाक्रमेणस्थापने । निवेशे ।

स्थितौ ॥ निर्मितौ ॥ यथा । अ-

साधारणचमत्कारकारिणोरचनादि

निर्मितिः । तत्पर्याया सन्दर्भः ।

। गुम्फः । सन्न्यनम् ॥ ग्रन्थनम् ॥

रचितः । चि० कल्पिते । कृते ॥

स्थापिते ॥ रच० । कर्मणिक्तः ॥

रजः । पुं० रेणी । धूलौ ॥ परागे ॥

आर्तवे ॥ गुणान्तरे । रञ्जयति ।

रजतम्

रञ्जरागे । धञर्थेकप्रत्ययः ॥ न०

स्त्रीकुसुमे ॥

रजः शयः । पुं० शुनि । रजसि श्रे
ते । शीङ्० । अधिकरणे श्रेते
रित्यच् ॥

रज सारथिः । पुं० वायौ ॥

रजकः । पुं० निर्णयके । वस्त्रधावकौ

॥ अयश्चतोवरपत्न्यांधोवराज्यात

सङ्करजाति वासांसिफलकैः

सञ्च्यैर्निर्णिज्याद्रजकः शनैः ।

अतोऽन्यथाहिकुर्वीतदण्डा स्या

द्रुक्कमाषकम् ॥ रञ्जयति । रञ्ज

० । नृतिखनिरञ्जिभ्यइति० ष्वन् ।

असि० अके० अनेचरञ्जेर्नलोपः ।

। धित्वान्ङोषि० रजकौ । भाष्य

मते० क्कुन् । टाप० रजिका । शु-

के ॥ रजकौधातकशुकावितिहैमः ॥

रजतम् । न० दुर्बणे । रूप्ये ॥ अ

स्योत्पत्तिर्यथा । निपुरश्चबभार्थाय-

निर्निमेषैर्विलोचने । निरीक्षया

मासशिवः क्रोधिपरिपूरितः ।

ततस्तुक्त्वासमपतत्तस्यै कस्मादि

लोचनात् । ततोऽरुद्रः समभवद्दृष्ट्वा

नरमिषज्वलन् ॥ द्वितीयादपतन्ने

चादशुविन्दुस्तुवामकात् ॥ तस्मा

द्रजतमुत्पन्नमुक्तकर्मसुयोजयेत् । क

चिमञ्चभवेत्तद्विरङ्गादिरसयोग

तः । पश्चाद्व्यगुणान् रूप्ये ॥ इति

दन्तिदन्तयोः । शिष्येति ॥ इदे

रजनीजलम्

। शैले ॥ स्वर्णे । रजतिरज्यतेऽने
नवा । रज्जुः । पृषिरञ्जिभ्याकिदि
त्यतच् ॥ त्रि० शुक्ले ॥

रजतद्युति । पुं० हनुमति ।
रजतप्रस्थ । पुं० कैलासाचले ॥
रजताचल । पुं० रौप्यपर्वते ॥
रजताद्रिः । पुं० कैलासपर्वते ॥
रजनम् । न० स्वर्णे । सुवर्णे । कुसु
मादिरागे ॥ रज्यतेनेन । रज्जुः ।
क्युन् ॥

रजनिः । स्त्री० निशि । रात्रौ ॥ र
जन्ति० अनुरक्ताभवन्ति० रागिणी-
स्याम् बाहुलकाद्रञ्जेरनिर्लो-
पश्च ॥

रजनिकरः । पुं० चन्द्रे ॥

रजनी । स्त्री० नीलिन्याम् ॥ रात्रौ ॥
हरिद्रायाम् ॥ जतुकायाम् । ला-
जायाम् ॥ रजन्त्यनुरक्ताभवन्त्यस्यां
रागिणः । रज्जुः । क्षिपेः किक्षे
तिषकारादनि । कित्त्वान्नलो-
पः । बाहुलकाद्वा० रजनिः । गौ
रादिस्त्वान्ढीष् ॥

रजनीकरः । पुं० हिमाशौ ॥

रजनीगन्धा । स्त्री० पुष्पविशेषे ॥

रजनौचर । पुं० राजसे । रात्रिच
रे ॥ रजन्यांचरति । चरेष्टः ॥
चौरे ॥ यामिकभटे ॥

रजनीजलम् । न० नीहारे । ओसः
इ० भा० । रजन्याजलम् ॥

रज

रजनीपुष्पः । पुं० पूतिकरञ्जे ॥

रजनीमुखम् । न० प्रदोषे ॥ रजन्या-
मुखमिव ॥

रजनीहासा । स्त्री० श्रेफालिकापुष्पे
हारमृङ्गार० पारिजात० इ० लो
कप्रसिद्धे ॥ रजन्याहासीय
स्याः ॥

रजः । न० गुणान्तरे । प्रकृतिगुण-
विशेषे । रागद्वेषात्मकेदुःखद्वे-
तौ ॥ रजोरागात्मकविषिदृष्ट्यास-
ङ्गसमुद्भवम् । तन्निवध्नातिकौणो-
यकर्मसङ्गेन देहिनम् । आर्त्तवे ।
स्त्रीपुष्पे ॥ परागे । सुमनोरज
सि ॥ रेणुमात्रे । धूलिमात्रे ॥
निषिद्धाऽनिषिद्ध रजोयथा । आयु
ष्कामीनसेविततथासम्भार्जनीरजः ।
तथाश्वरथधान्यानागवाञ्चैवरजः शु
भम् ॥ अशुभञ्चविजानीयात्खर
ष्टाजाविकीषुच । गवारजोधान्यर-
जः पुत्रस्याङ्गभवंरजः ॥ एतद्रजो
महाशस्त महापातकनाशनम् ॥
अजारज खररजस्तथासम्भार्जनी
रजः । स्त्रियः पादरजोराजन्श
क्रादपिहरेच्छ्रियम् इ० ल० च० ॥
रज्जयति० रजनम्० रज्यतेऽनेनवा ।
रज्जुरागे । भूरजिभ्याकिदिष्यसुन्
। नक्षिपः ॥ असृजि ॥ दिवसे ॥
असृगहनीरजसीउच्यते० इतिनिरु
क्तोक्तेः ॥ स्वस्तिहीनरजोहीनशि

रजित .

रामासि विजितम् । सुद्राहीनहस्त
तपत्र सिद्धि करनहीतिलक्ष्यम् ॥

रजसालु । पु० मेघे ॥ चित्ते ।

रजखल । पु० महिषि । सैरिमे । चि०

सरजस्वो ॥ रजोऽस्थस्य । रज
कृषोतवच ॥

रजलला । स्त्री० स्त्रीधर्मण्याम् । अ

याम् । आचैय्याम् । पुष्पगत्या

स्थियाम् । उदक्यायाम् ॥ द्वादशा

हत्सरादृध्वनापञ्चाशत्समा । स्त्रि

य । मालिमासिभगद्वाराप्रकृत्यै

धातुधसवेत् ॥ तत्र । प्रथमेऽहनि

चण्डालीद्वितीयेब्रह्मघातिनी । तृ-

तीयेरजकीपु सायथावर्ज्यातथाङ्ग-

ना ॥ शुद्धाभर्तुः कृतुर्थेऽन्धशुद्धादै

वपैत्रयो । दैविकर्मणिपैत्रैचप-

ञ्चमेहनिशुद्ध्यति । रजोस्थस्या ।

रज कृष्यासुतिपरिषदीषलच् ।

तसौमस्त्वर्थद्वतिभक्तम् ॥ सिंहक-

र्काटस्थर्केनद्याम् ॥ यथा । सिंहक-

र्काटयोर्मध्येसर्पानद्योरजखला ।

तामुज्जान नकुर्वीतवर्जयिष्यासमु-

द्रगा ॥ उपाकर्मणिचात्सर्गेप्रेत-

ज्ञानितयैवच । चन्द्रसूर्योपरागेचर

जोदीधानविद्यते ॥ दशवर्षाधिका

यानार्याम् ॥

रजि : । पु० चन्द्रवशीयरजविशे-
षि ।

रजित । चि० आकृष्टे ॥ रज्ज्वर्ण-

रज्यमान :

न्तात्कर्मणिक्त । रज्ज्वर्णैर्मृगरम-
णद्वयपुधानकारलोप ॥

रजोगुण । पुं० अप्रीत्यात्मकीप्रकृते-
र्गुणे ॥ अप्रीतिरात्मभावायस्य । उ

पष्टम्भकचलश्चरज । सत्त्वतमसौ

स्वयमक्रियत्वात्स्वकार्यप्रवृत्ति प्रत्य

वसौदन्तीरजसोपष्टभ्येते । उत्साहप्र

यत्न कार्येते । तदिदमुक्तमुपष्टम्भक

रजइति । कस्मादित्यतउक्त । चलमि

ति । तदनेन । रजस । प्रवृत्त्यर्थत्त्व

दर्शितम् । यद्दु खहेतुस्तद्दु खा

त्मकरज ॥ रजःकार्येहास्यहर्षादौ ॥

रजोनिमीलित । चि० रजोगुणावृ

त्ते । अप्रथिपदसर्पयन्तिहिश्रुतव-

न्तापिरजोनिमीलिता ॥

रजोपलम् ।)

रजोरसम् ।) न० अन्धकारे ॥

रजोविशाल । पुं० भूर्लोकं ॥ मध्ये

रजोविशाल सचधर्माधर्मानुष्ठा-

नपरत्नात् । दुःखबहुलत्तुच्च । रजो

विशालइतिसाङ्ख्याचार्याः ॥

रजोहर पुं० रजके ॥

रज्जुः । स्त्री० वेण्याम् ॥ बन्धनसाध

नवस्तुनि । शुल्के । वराटके । गुणे

। डोरी । रज्ज्वी । इ० भा० । सृज्यते ।

सृजविसर्गे । सृजिरमुच्च । चात्

सलोपउप्रत्ययश्च । ससृज्त्वेनशः ।

जश्वेनज ॥ मध्यगुरौ । ५ ।

रज्यमानः चि० लोहितायमाने ॥

रथतूर्य्यम्

रक्षेद्देवादिक्तात्कर्तारिज्ञानम् । च
निदितामिति नलोपः ॥

रक्षकः । पुं० कुसुमादिना वस्त्रादि
रागकर्तारि । कम्पित्यर्थे ॥ प्रीति
जनके । न० हिङ्गुले ॥

रक्षन्तः । पुं० रागजनने । सुञ्जत
र्थे । न० रक्तचन्दने । हिङ्गुले । प
तङ्गे । वकम् । इ० भा० । वर्णान्त
रापादने । रक्षयति । रक्षरागे । ग्य
न्तः । युच्० ल्युट्वा ।

रक्षनकः । पुं० कट्फलम् ।

रक्षनी । स्त्री० गुण्डारोचनिकायाम्
। नील्याम् । मञ्जिष्ठायाम् । शि-
फालिकायाम् ॥ हरिद्रायाम् । प
पंथ्याम् । रक्षयति । रक्षन् । ल्यु
ट् । स्थितिपथ्यस्यानिवज्ञावादशन
ये । श्वेतिज्ञानलोपोन ॥ रक्ष्यतेऽनये
तिविग्रहेतु० करणे ति ल्युटिभवत्ये
व । रक्षे क्युन्निति वा ॥

रक्षनीयः । चि० रागेत्यादनयोग्ये ।

रटितः । चि० कथिते ॥ रटे कर्म
शिक्षः । न० कथनमात्रे ॥

रथः । पुं० कौण्डे । कौणादिवादने ।
कथे । पुं० न० युधि । समरे । यु
धे ॥ रथनम् । रथन्ति । शब्दायन्तेऽ
स्मिन्निति वा । रथशब्दे । वशिरथ्यो
रिच्छप् ॥ रथति । रथे । पञ्चाद्यञ्वा ।

रथन् । पुं० ध्वनति ॥

रथतूर्य्यम् । न० सङ्ख्यामपठहे । च

रतम्

भयङ्गिणिङ्मे । युद्धवाद्ये ॥

रथप्रियः । पुं० श्येनविहगे ॥ न० च

शौरे । बीरणस्यमूले ॥

रथमत्तः । पुं० इस्तिनि । द्विपे ॥

रथमुष्टिः । पुं० विषमुष्टिश्चुपे ॥

रथरङ्गः । पुं० रथकातरइस्तिनि । प्र
तिमे ॥

रथरणः । पुं० मशके ॥ न० उद्वाहने

रथरणकः । पुं० उत्कण्ठायाम् । का
मे ॥

रथसङ्कुलम् । न० तुमुले । व्याकुले र
थे ॥ रथस्यसङ्कुलम् ॥

रथसमुद्यमः । पुं० युद्धोद्योगे ॥

रथाङ्गनम् । न० युद्धस्थले ॥

रथालङ्कारः । पुं० कङ्कपक्षिणि ॥

रथङ्गः । चि० अर्धचर्मावच्छिन्नावयवे
॥ धूर्त्ते ॥

रथङ्कः । पुं० अफलद्रुमे ॥

रथङ्गा । स्त्री० मूषिकपण्यामि ॥ विध
वायाम् । रमन्तेऽच । रमज्जीडा
याम् । अमन्ताड्ड । टाप ॥

रथङ्गाश्रमी । पुं० अष्टचत्वारिंशदक्ष
रोपरिभार्याविहीने । यथा । च
त्वारिंशदक्षराणां साष्टानाचपरेय
दि । स्त्रियावियुज्यते कश्चित्सतुर
ङ्गाश्रमीमतः ॥

रतम् । न० मैथुने । सुरते ॥ तद्द्वि
विधम् । यथाह्वातस्यायनः ।

वाद्यमाभ्यन्तरश्चेति द्विविधं रतम् ॥

रतार्थिनी

च्यते । तत्राद्यं बुभुक्षनाशेषनखद-
न्तक्षतादिकम् । द्वितीयं सुरत
साक्षाद्भानाकारेण कल्पितमिति ॥
त्रि० गुह्ये ॥ अभिरते । अनुरक्ते
रमणम् । रम० । नपुंसकेभावेत्त
। अनुदात्तोपदेशेति नलोपः ॥

रतकीलः । पुं० कुक्कुरे ॥

रतकूजितम् । न० रतिकूलकथाया
म् । मणिते ॥

रतगुरुः । पुं० भर्तृरि हृदये ॥

रतज्वरः । पुं० काके ॥

रतताली । पुं० पिङ्गे ॥

रतताली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥

रतनाराचः । पु० नारीणां शौत्कारे
॥ स्मरे ॥ शुनि ॥ पिङ्गे ॥

रतनिधिः । पुं० खड्गने ॥

रतरागः । पु० सुरताभिलाषि ॥

रतर्षिकम् । न० दिवसे ॥ सुखसा-
ने । अष्टमङ्गले ॥

रतव्रणः ।)

रतशायी ।) पुं० कुक्कुरे । शुनि ॥

रतहिण्डकः । पुं० स्त्रीचौरे । लम्प-
टे ॥

रतान्दकः । पुं० कुक्कुरे ॥

रतान्दी । स्त्री० कुम्भार्याम् ॥

रतामहः । पु० कुक्कुरे ॥

रतायनी । स्त्री० वेष्ट्यायाम् ॥

रतार्थिनी । स्त्री० मैथुनाभिलाषिण्या
म् ॥ कामुकायाम् ॥

रतिनागः

रतिः । स्त्री० स्मरदारेषु । कामदेव-
स्यपत्न्याम् ॥ आषाढिस्थानस्था-
यादेव्याम् ॥ सुरते ॥ गुह्ये ॥ रा-
गे ॥ अनुरागे । यथा । भगवान्०
ब्रह्म० कात्स्न्येन चिरन्वीक्ष्यमनीष
या । तदध्यवस्यत्कूटस्योरतिरात्म
न्यतोभवेत्तद्वति ॥ रम्यतेऽनया
रम० । क्लिप् । अनुदात्तोपदेशवन
तितनोत्थादीनामनुनासिकलोपो-
भक्तिकङ्कितेऽङ्गितमलोपः ॥ चेत
परितोषि ॥ दृष्टार्थसंयोगजनितायां
क्रीडायाम् ॥ दृष्टादिशेषि ॥ य
था । यूनोरन्योन्यविषयस्याधिनी-
च्छारति । स्मृतेति रसाणं वसुधा-
करः ॥

रतिकुहरम् । न० भगे । योनौ ॥

रतिकूजितम् । न० मणिते । मैथुनश
ब्दे ॥ रते कूजितम् ॥

रतिक्रिया । स्त्री० संवेशने । मैथुने ॥

रतिगृहम् । न० योनौ ॥ रमणम-
न्दिरे ॥

रतिचक्रम् । न० कामिन्यासहक्रोड-
ने ॥ यथा । शास्त्रविषयस्तावद्या
वन्मन्दरसोनरः । रतिचक्रेप्रवृत्ते
तुलशाच्च नापिचक्रम् ॥

रतिनागः । पुं० षोडशवन्धान्तर्गतप
द्मदेशेवत्ये । तल्लक्षणं यथा । षोड
येदूरयुग्मेन कामुकां कामिनीयदि ।
रतिनागः समाख्यातः कामिनी

रतिमित्र

नामनारम ॥

रतिपति । पु० कामदेवे ॥ रते
पति ॥ देशविशेषस्थस्त्रीणास्था-
नविशेषितस्याविर्भावयथा । वाचि
श्रीमाधुरीणाजनकजनगदस्थाधिनी
नाकटाक्षे० दन्तेगौडाङ्गनाना० सु
ललितजघनेचोत्कलप्रेयसौनाम् ।
तैलङ्गोनानितवे० सजलघनरुचौके
रलीकेशपाशे० कार्णाटीनाकटौच-
स्फुरतिरतिप्रतिगुर्जरीणास्तनेषु ॥

रतिपाशक । पु० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा
। पीडयेदूरयुग्मेनकामुकोयदिसुन्द
रीम् । रतिपाशस्तथाख्यात का
मिनीनामुखावह ॥

रतिप्रिय । पु० कामदेवे ॥ रति
प्रियायस्य । सुरतप्रिये ॥

रतिबन्ध । पु० पद्मासनादिषोडश
सु । तेयथा । पद्मासनोनागपाशो
जतावेष्टोऽर्द्धसम्पुटम् । कुलिश सु
न्दरश्चैवतथाकेशरणवच ॥ हिल्लो
लीनरसि होपिविपरीतस्तथापर
। क्षुब्धोवैधेनुकश्चैवमुत्कठस्तुतत
परम् ॥ सिंहासनोरतिर्नागोवि
द्याधरस्तुषोडश ॥

रतिमदा । स्त्री० अप्सरसि । स्वर्गे
श्यायाम् ॥

रतिमन्दिरम् । न० योनौ ॥ मैथुन
गृहे ॥

रतिमित्र । पु० रतिबन्धविशेषे ॥

रत्नम्

यथा । पातयेदूरयुग्मेचकामुकय
दिकामुकी । रतिमित्रस्तथाख्यात
कामिनीनामुखावह ॥

रतिरमण । पु० कामदेवे ॥

रतिलक्ष्म । न० निधुवने ॥

रतिलाभ । पु० सुरतसुखप्राप्तौ ॥
यथोक्त रतिरहस्ये । सस्ततावपुषि
मीलन दृशोर्मूर्च्छनाचरतिलाभल
क्षणम् । श्लेषयेत्स्वजघन मुहुर्मुहु
सीत्करोतिगलगङ्गाकुलेति ॥

रतिसत्त्वर । स्त्री० चिरस्त्रीवायाम् ।

पिडिङ्गशाक० द्र० गी० दे० भा० ॥

रतिसुन्दर । पु० रतिबन्धविशेषे ॥

यथा । नारीपदद्वयंकामीधारयेद्
दयेयदि । धृतक ठोरमेत्कामीबन्ध
स्याद्रतिसुन्दर । ॥

रतू । स्त्री० देवनद्याम् । सत्यवाचि
॥ ऋदितिसौत्रेधातु । तत् ऋ
तेरम्चेतिक्व अमागमश्च ॥

रतोदहः । पु० कोकिले ॥

रत्नङ्गम् । न० भगे । योनौ ॥ रते
सुरतस्यङ्गम् ॥

रत्नम् । न० स्वजातिश्रेष्ठे ॥ जातौ
जातौशदुत्कृष्टतद्रत्नमभिधीयते ॥
मणौ ॥ धनार्थिनाजना सर्वैरम
न्तेस्मिन्नतीवयत् । ततोऽरत्नमिति
प्राक्तशब्दशास्त्रविशारदै ॥ तत्तु
पाषाणभेदोस्तिमुक्तादिचतदुच्यते
तानि नवधानिरूपितानियथा । व

रत्नपञ्चकम्

अ गारुत्मतपुष्परागोमाणिक्यमेव
च । इन्द्रनीलशुभोमेदस्तथावैदूर्य
मित्यपि ॥ मौक्तिकविद्रुमश्चेतिर
त्नान्युक्तानिवैनव । रत्नानिभक्षितानि
स्युर्मधुराणिसराणिच । चक्षुष्याणि
चशीतानिबिषग्नानिधृतानितु ॥ मङ्ग
ल्यानिमनोज्ञानिग्रहदोषहराणिच ॥
माणिक्यतरण्ये : मुजातममलमु
क्ताफलशीतगोमार्हिवस्यतुविद्रुमो
निगदित : सौम्यस्यगारुत्मतम् ।
देवेभ्यस्त्यचपुष्परामसुराचार्यस्यव
चशनेनीलनिर्मलमन्ययोर्निगदि
तेगोमेदवैदूर्यके ॥ रत्नानांशिधन
मारणविधिर्वच्चब्रह्मोद्ध्या । रमयति
। रमक्रीडायाम् । रमतेऽस्मिन्वा
। रमेस्तचेतिन । नेट् । माणि
क्ये ॥ वच्चे ॥ सगणं ॥ ५० ॥

रत्नकन्दल । पुं० प्रवालि ॥

रत्नकूटः । पुं० पर्वतविशिष्टे ॥

रत्नगर्भः । पुं० समुद्रे ॥ रत्नानिग
र्भेऽस्य ॥ कुबेरे ॥

रत्नगर्भा । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानिगर्भेऽ
स्या । उपचाराद्गुणवत्पुत्रायाम् ॥

रत्नचषकः । पुं० न० स्फटिकादि
मणिपात्रे ॥

रत्नक्षीपः । पुं० न० रत्नप्रचुरेक्षीपविशिष्टे ॥

रत्नधेनु । स्त्री० महादानविशिष्टे ॥

रत्ननिधिः । पुं० खड्गनपक्षिणि ॥

रत्नपञ्चकम् । न० सुवर्णादिपञ्चसु ॥

रत्नपरीक्षा

यथा । सुवर्णरजतमुक्तालाजावर्त्त
प्रवालकम् । रत्नपञ्चकमाख्यातं
मुनिभिः कर्मवेदिभिः ॥

रत्नपरीक्षा । स्त्री० मणिविचारे । तत्र
मणीनांतावद्गुणप्रधानार्थमाह । र
त्नेनशुभेनशुभं भवतिनृपाणामनि
ष्टमशुभेन । यस्मादतः परीक्ष्य दै
वरत्नाश्रिततज्ज्ञे ॥ द्विपद्मव-
नितादीनास्त्वगुणविशेषिणरत्नशब्दो
स्ति । इहतूपलरत्नानामधिकारोव
चपूर्वाणाम् ॥ रत्नानामुत्पत्तिप्रद
शर्नार्थममृतभेदमाचार्याणामाह ।
रत्नानिबलाहैत्यादधीचतोन्वेवद-
न्तिजातानि । केचिद्भुवः स्वभावा
द्देचित्वं प्रादुरूपलानाम् ॥ वच्चेन्द्र
नीलमरकतकर्कोतनपद्मरागरुधिरा
ख्याः । वैदूर्यपुलकविमलकराजम
णिस्फटिकशशिकान्ताः ॥ सौग-
न्धिकगोमेदकशङ्खमहानीलपुष्प
रागाख्याः । ब्रह्ममणिज्योतीरसस-
स्यकमुक्ताप्रवालानि ॥ वेणातटविशु
द्धशिरीषकुसुमोपमसुकौशलकम् ।
सीराष्ट्रकमातामहृणाशुपरसम्भू-
तम् ॥ ईषत्ताम्रं हिमवतिमतङ्गजं
वल्गुपुष्पसङ्काशम् । आपीतकालि-
ङ्गश्यावपौण्ड्रेषुसम्भूतम् ॥ ऐद्र
षडश्रियुक्तं याभ्यसर्पास्यरूपमसित
सु । कदलीकाण्डनिकाशवैष्णव-
मिति सर्वसंख्यानम् ॥ बाहणमेव-

रत्नपरीक्षा

लागुह्योपमभवेत्कर्णिकारपुष्पनि-
भम् । शृङ्गाटकसंस्थानव्याघ्राच्च
निभश्चहौतभुजम् ॥ वायव्यश्चयवो
पममशोककुसुमप्रभंसमुद्दिष्टम् ।
स्रोतः खनिप्रकौर्णकमित्वाकरस
भवस्त्रिविधः ॥ १० ॥ रक्तपीच्छ
शुभं राजन्यानासितद्विजातीनाम्
। शैरीषवैश्यानांशूद्राणांशस्तेऽ
सिनिभम् ॥ ११ ॥ वज्रमण्यं
ल्यपरिज्ञानार्थमाह । सितसर्प
पाष्टकंतण्डुलोभवत्तण्डुलैस्तुविं
शत्या । तुलितस्यद्वेलक्षेद्गान् द्वि
हानितेचैतत् ॥ पादत्यशाहीन
चिभागपद्मांशषोडशांशश्च । भाग
श्चपञ्चविंशतिकः स्यात्साहस्रिक
श्चैव ॥ १२ ॥ शुभवज्रलक्षणान्या
ह । सर्वद्रव्यामेव लघ्वभसितरति
रश्मिवत्क्षिग्धम् । तडिदनलश
क्रचापोपमश्चवज्रहितायोक्तम् ॥
अथाशुभलक्षणम् । काकपदमच्चि
काकीशधातुयुक्तानिशाकैरविहम् ।
द्विगुणाग्निदग्धकलुषचस्तविशीर्णा
निनशुभानि ॥ यानिचबुद्बुददलि
तार्ग्विपिटवाशीफलप्रदीपानि ।
सर्वेषाञ्चैतेषांमूल्यान्नागोष्टमोहा
नि ॥ १६ ॥ वज्रं न किंचिदपि
धारयितव्यमेकेषु नार्थिनीभिरवला
गिरुशतितज्ज्ञा । शृङ्गाटकचि
पुटधान्यकवत्स्थितं यच्छोषीनिभ

रत्नाङ्कः

श्चशुभदतनयार्थिनीनाम् ॥ खज
नविभवजीवितक्षयजनयतिवज्रम
निष्टलक्षणम् । अशनिभयविषारि
नाशनशुभमुपभोगकरश्चभूभृताम्
॥ इतिवाराद्यांसप्तसप्ततितमः ॥
रत्नपारायणम् । न० सर्वरत्नस्थाने
॥ यथा । समुद्रोपत्यकाहैमौपर्वता
धित्यकापुरी । रत्नपारायणनाम्ना
लङ्घेतिमममैथिली ॥
रत्नप्रभा । स्त्री० जिजनानरक्वविशे
षे ॥
रत्नभूः । स्त्री० मणिप्रधानभूमौ ॥
रत्नमुखम् । न० हीरके ।
रत्नमुट् । चि० मणिचौरे ॥ रत्नं
मुष्णाति । मुषस्तीये । क्षिप् ॥
रत्नराट् । पुं० माणिक्ये ॥ रत्न
श्रेष्ठे ॥
रत्नवती । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानि
विद्यन्तेयस्याम् । मतुप् । उगि
त्वान्० डीप् ।
रत्नवर्षुकम् । न० पुष्पकरथे ॥ चि०
रत्नवर्षणशीले ॥
रत्नसानुः । पुं० सुरालये । सुमेरु
पर्वते ॥ रत्नानिसानौशिखरे
ऽस्य ॥
रत्नसूः । स्त्री० भूमौ ॥
रत्नाकरः । पुं० खलनिधौ ॥ रत्ना
नामाधिक्यमुक्तादीनामाकरः ॥
रत्नाङ्कः । पुं० विष्णुरथे ॥ रत्नचि

रथकारः

ॐ ॥

रत्नाचल । पु० दानार्थमणिमय
पर्वते ॥

रत्नाभरणम् । न० मणिमयालङ्करणे
। जडाजगहना० इ० भा० ॥ तस्य
धारणगुणा । धन्य यशस्यमायुष्य
श्रीमद्व्यसनसूदनम् । हर्षणका
स्यमोजस्य रत्नाभरणधारणम् ॥

रत्नि । पुं० बहुमुष्टिकरे ॥ कच्छ
ति० अयतेऽभनवा । कृगतौ ।
कृतन्यञ्जोत्यर्त्ते । कत्निच् । य
ण् ॥

रथ । पुं० शताङ्गे । स्य दने ॥ पादे
। चरणे ॥ वेतसे ॥ देहे । शरीरे ॥
रथवहयस्थानीयैरिन्द्रियैराकृष्यमा
णात्वाच्छरीरस्य ॥ रम्यतेऽत्र० रमन्तेऽ
चानेनवा । रम० । हनिकुषीति-
कथन् । अनुनासिकलोप ॥ ए-
नेनसहयोद्धरि ॥ सगणे० ॥ ५० ॥
पौरुषे ॥

रथकव्या । स्त्री० रथवन्दे ॥ रथानांस
मूह । हानिश्चकव्यचस्रे तिकव्यच् ॥

रथकारः । पु० रथकारः । रथस्य-
कारः ॥

रथकारः । पुं० तक्षणि । बह्वर्कौ ।
रथनिर्माणकर्त्तरि । माहिष्यात्
करण्यामुत्पन्ने जातिविशेषे । बठ
ई० तखाण० इतिभाषाप्रसिद्धे
॥ माहिष्येणकरण्यान्तरथकार प्र

रथन्तरम्

जायते० इ० याज्ञवल्क्य ॥ रथ
करोति । डुकुञ्ज० । कर्मण्यण् ॥

रथकुटुबी । पु० सारथी ॥ रथकुटु
म्बयितुशौलमय । कुटुम्बधारणो ।
सुपीतिणिनि ॥ यद्वा । रथएवकुटु
म्बम् । रथकुटुम्बमस्यास्ति । इ
नि ॥

रथगर्भकः । पुं० स्कन्धवाह्यायाने ।
नररथे । कर्णरथे । प्रवहणे । ह-
यने ॥

रथगुप्तिः । स्त्री० बह्व्ये । परप्रहरणा
भिघातरक्षार्थरथस्यसन्नाहवदावर-
ण ॥ रथस्यगुप्तिरावरणम् ॥

रथगोपनम् । न० रथगुप्ता ॥

रथचरणः । पु० कीकनक्षिणि । च
क्रवाके ॥ रथचक्रे । पैय्या० इ०-
भाषा ॥

रथद्रु । पु० तिनिशब्दच् ॥ रथस्य
द्रुः । तत्रोपयुक्तत्वात् ॥

रथद्वितीया । स्त्री० आषाढशुक्लद्विती
यायाम् ॥ यथा । आषाढशुक्लद्वितीये
क्षेद्वितीयापुष्यसयुता । तस्यारथेस
मारोप्यराममाभद्रय नह ॥ याज्ञो-
त्सवप्रवृत्त्याथप्रोक्षणे वृद्धिजान्वहू-
न् । कृत्वाभावेतिथो शार्वासदासाप्रोत
थेममेतिस्कन्दपुराणम् । सायात्रा ।
माजगन्नाथम् ॥

रथन्तरम् । न० सामविशेषे ॥ रथेन-
तरति । तृप्तवनसन्तरणयोः ।

रथावर्त्तः

संज्ञायांभृतृवृजोतिखच् । व्युत्पत्ति
माच नस्त्ववयवार्थानुगमः ॥
रथपय्यायि । पु० वेतसवृक्षे ॥ रथः
पर्यायोऽस्य ॥
रथपादः । पु० चक्रे ॥
रथव्रज । पु० रथकव्यायाम् ॥ रथा
नां व्रजः ॥
रथपुष्पा । स्त्री० नदीनांशेषे ॥ रथपि-
नति । पा० । क । पारस्करादि
त्वात्सुट् षत्वेनिपातसिद्धे ॥
रथसाधकः । पुं० तिनिशे ॥ रथस्य-
साधकः ॥
रथाङ्गः । पु० कौकपल्लिणि ॥ अप-
स्करे । चक्राभिन्नेरथारम्भके । न०-
चक्रे ॥ रथस्यचक्रम् ॥
रथाङ्गपाणि । पु० त्रिष्णौ ॥ रथाङ्ग
पाणौयस्यसः । प्रहरणार्थेभ्यः परे
निष्ठासप्तम्यौभवतः ॥
रथाङ्गाह्वयः । पुं० चक्रवाक्ते ॥ रथाङ्ग
स्याह्वयोनामयस्य ॥
रथाङ्गी । पुं० श्रीहरी ॥ रथाङ्ग चक्र
मस्यास्ति । इनि ॥
रथाङ्गी । स्त्री० ऋद्धिनामौषधौ ॥
रथान्तरः । पुं० कल्पभेदे ॥
रथाभः । पुं० वेतसवृक्षे ॥
रथावरोही । पुं० रथस्ययुद्धकर्त्तरि ।
रथिनि ॥
रथावर्त्तः । पु० धूमावतीदक्षिणाङ्गे
तीर्थविशेषे ॥

रथ्यः

रथिकः । त्रि० रथिनि । रथस्वामि
नि ॥ रथोस्यास्ति । अतद्वनिठना
वितिठन् ॥ रथेनचरतिवा । पर्या
दिभ्यष्ठन् ॥ षिङ्गौरादिभ्यश्च तिङी
षि० रथिकौ ॥
रथिका । स्त्री० क्षुद्ररथे । त्वाष्ट्रम् ॥
रथी । पु० स्यन्दनारोहि । रथावरोहि
णि । रथस्वामिनि । रथिके ॥ रथो
ऽस्यास्ति । इनि ॥
रथिनः । पु० रथिनि । रथस्यइन
। शकन्ध्वादि ॥
रथिनी । स्त्री० रथकव्यायाम् ॥ रथा
नासमूहः । खलादिभ्यङ्निर्वक्त
व्यः ॥
रथिरः । पुं० रथिके । स्यास्ति ।
मेधारथाभ्यामिराज्जरावक्तव्यावि
तीरच् ॥
रथी । स्त्री० शकव्याम् । मज्भोली
० इ० भा० ॥ वद्धादिभ्यश्च तिङी
षः ।
रथोद्धता । स्त्री० त्रिष्टुप् ११ प्रभे
दे ॥ रात्परैर्नरलगैरथोद्धता ।
यथा । राधिकादधिविलोडनस्थि
ताकृष्णवेषुनिनदैरथोद्धता । यामु
नतटनिकुञ्जमञ्जसासाजगामसलि
लाहतिच्छलात् ॥ रथवदुद्धता ॥
रथ्यः । पुं० रथवाङ्मकाश्वे । रथगोठ
रि ॥ रथ वहति । तद्वहतिरथयुग
प्रासङ्गमित्यत् ॥ रथासे । चक्रे

रद

॥ रथस्याङ्गम् । रथाद्यत् ॥

रथ्या । स्त्री० रथौघे ॥ रथानासमूह
। खलुगोरथादितिथत् ॥ प्रतोल्या
म् । विशिखायाम् । राजमार्गेत
रमार्गे । जनसञ्चारिणिमार्गे । वत्त
न्याम् । पथि ॥ चत्वरे ॥ रथाय
हिता । यत्प्रकरणे रथाच्चेति
यत् ॥ रथवङ्गतिवा । तद्वङ्गतीति
यत् ॥

रद । पु० विलेखने ॥ दत्ते ॥ पुरुष-
दन्तलक्षण यथा । विवर्णैर्धनहीना
स्यदन्ता स्निग्धघना शुभा ।
तीक्ष्णादष्टा समा । श्रेष्ठाजिह्वा-
रक्तासमाशुभा ॥ अपिच । कुन्दकु
ड्मलसङ्काशै प्रकारैर्दशनैर्दुप ।
कृच्चवानरदन्ताश्चनिच्य क्षुपरिपी
डिता । ॥ हस्तिदन्ता खररदा :
स्निग्धदन्तागुणान्विता । करालैर्वि
भ्रमैर्दोर्धेर्दशनैर्दु । खजीविन । ॥
हात्रिशद्व ताराजानएकोनोच्चस्रभो
गयान् । त्रिशद्वतानरायेतिसुखदु
खस्यभागिन ॥ एकीनत्रिशद्वश-
ना । पुरुषादु खजीविन । अ-
ष्टावि शद्वदायेषातेतिदु खस्यभा-
जना ॥ स्त्रीदन्तलक्षण यथा । कु-
न्दपुष्पसमादन्ताभाषितकोकिलास
मम् । दाक्षिण्ययुक्तमशठ हसशब्द
सुखावहम् ॥ नासासमासमपुटा-
स्त्रीणान्तरुचिराशुभा । करालविष

रन्तिदेव .

मादन्ता क्लेशायचभयायच ॥ चो
र्यापकृष्टमासाश्चदीर्घाभर्तुश्चमृत्स्ववे
। इति ॥ दन्तस्यलग्नशुचिस्त्व
यथा । दन्तवदन्तलग्नेषुजिह्वास्प
र्शिशुचिर्भवेत् ॥ अपिच । दन्तलग्न
समहार्थलेप मन्येतदन्तवत् । नत
चवहुश । कुर्याद्यत्सुहृदरणेपुनः ॥
भवेदशौचमन्त्यर्थं तृणविधाद्वृणेकृते ॥
रदति । रदविलेखने । पचाद्यच् ॥
रदच्छदः । पुं० ओष्ठे ॥
रदनः । पु० रदे । दन्ते ॥ रदातेने-
न । रद० । करणेति ल्युट् ॥ न०
उत्खनने ॥
रदनच्छदः । पुं० ओष्ठे ॥ अधरे ॥
रदनाश्चाद्यन्तेऽनेन । छदस वरणे०
चुरादि । पुंसीतिघः । छादे-
र्घइतिङ्गस्व ॥ अस्यशुभाशुभलक्ष
णंयथा । मांसलैश्चधनोपेताश्वक्रै
रधरैर्दुपाः । बिम्बोपमैश्चस्फुटितैरी
ष्ठैरुच्चैश्चखण्डितै । विवर्णैर्धनहीना
स्यदन्ताः स्निग्धघना शुभाः ॥
रदनी । पुं० हस्तिनि ॥
रदौ ।)
रन्तव्यः । चि० रन्तुंयोग्ये ॥ रम० ।
तव्यः ॥
रन्तिदेवः । पुं० साङ्कृतिपुत्रभरता
न्वयोत्पन्ने । चन्द्रवशौयन्तपतिर्ग्रहे ।
यस्ययशः पुराणेप्रसिद्धम् । यस्य-
करुणावतोयशोक्तः । नकामयेङ्ग

रम्भुवश .

तिमौश्वरात्परामर्शयुक्तामपुन-
र्भवञ्च । आर्त्तिप्रपद्ये खिलदेहभा-
जामन्त स्थितोयेनभवन्त्यदुःखाः ॥
गरुडध्वजे । विष्णौ ॥ कुङ्कुरे ॥
रन्तु । पु० वत्सर्नि ॥ स्त्री० नद्याम् ॥
रधनम् । न० पाके ॥ छदने ॥
रम्भुम् । न० दूषणे ॥ छिद्रे ॥ रमण-
म् । सम्पदादित्वात्किप् । स ज्ञा
पूर्वकत्वाद्गदीर्घं । रमक्रीडाधर-
ति । मूलविभुजादित्वात्क . ॥ य
हा । रधयति । रधिहिसासरांध्यो ।
वाहुलकोद्वक् ॥ अष्टमभवने ॥ अ
श्वस्यकुक्षिनाभिमध्यभागे ॥ यथो-
क्तम् । कुक्षिनाभ्यन्तरेरम्भुमुपरम्भु
तथोपरीति ॥

रम्भुकण्ट । पु० जालवर्चुरके ॥
रम्भुकरः । त्रि० छिद्रस्यकारके । र
म्भुहेतौविधिरा० इ० भाषा० प्र० ॥
रम्भु करोति । कृजोहेतुताच्छील्या
नुलोभ्ये ध्वितिकृज द्रष्टव्यः ॥
रम्भुवम्भु । पुं० उदुरौ ॥
रम्भुवंशः । पु० सच्छिद्रवशे, कीच
काङ्क्षये । मस्करे । सुषिरास्ये ॥
अस्यगुणायथा । वशीत्वस्त्रीकषायौ
चकिञ्चित्तिक्तौचशीतलौ । मूत्रक
च्छप्रमेहार्शं पित्तदाहस्रनाशनौ ।
विशेषोरम्भुवशस्तुदीपनोजीर्णनाश-
कः ॥ रुचिकृत्पाचनोद्दयः शूल
होशूलनाशकः ॥

रमणः

रप . । न० पापे ॥
रभस । पुं० हर्षे ॥ यथा, शुचापा
चधात्रीपरिणतिरमेध्यप्रचयभूरयंभू
तावासोविमृशकियतीयातिनदशा
म् । तदस्मिन्धीराणाञ्चणमपिकिमा
स्यातुमुचितफलीकार कोययदह
महमेवेतिरभसद्वृत्तिशिल्पमिश्राः ॥
पुं० अभिधानविशेषे ॥ पौर्वापर्यवि-
चारे ॥ त्रि० तद्वति ॥ रभते । रभ
राभस्ये । अथ्यविचमीच्यादिनाऽस-
च् ॥ तद्वत्त्वर्थआदाच् ॥
रम । पुं० कान्ते ॥ रक्ताशोकद्रुमे ।
स्मरे ॥ रमते । रम० । पचादाच् ॥
रमणे ॥
रमक . । पुं० विलासिनि । कान्ते ॥
रमते । रम० । रमेरस्यलोवेतिक्कु-
न ॥ कीनापिकर्मणापररङ्गके ॥ र
मयति । कुन् ॥
रमठम् । न०) हिङ्गुनि ॥
रमठध्वनिः । पुं०)
रमण । पुं० धवे । प्रिये । पत्न्यौ ॥
स्मरे । कामदेवे ॥ रमयति । र-
म० । नन्दादित्वाल्ल्यु . ॥ व-
र्णावृत्तान्तरे ॥ सगणोरमण . । क
विनाकथितः ॥ यथा । धनदोधन
द । भवतांभवतात् ॥ रासभे ॥
हृषणे ॥ महारिष्टे ॥ न० पटोल-
मूले ॥ जघने ॥ लम्बने । आभ्यधर्मे ।
सुरते । मेथुने । क्रीडारत्ने ॥ महा

रमय्य .

मुख ॥ क्रीडने ॥

रमणकम् । न० जम्बुद्वीपस्योपद्वीप
विशेषे । रम्यकवर्षे ॥ यथा । एवमेवो
त्तरैर्चीणिवर्षाणि च तपोधन । कुरु
वर्षं सिन्धुकुलाच्छृङ्गवानवधि स्मृ
त ॥ द्विरण्मयततोवर्षं श्वेताव
धिनिगद्यते । रम्यकञ्चततोवर्षं नी
लस्तम्भावधि . स्मृत ॥ अपिच ।
दक्षिणं नतुश्वेतस्य निषवस्योत्तरेण
तु । वर्षं रमणकनामजायन्ते तत्र
मानवाः ॥ शुक्लाभिजनसम्पन्ना .
सर्वमुप्रियदर्शना । दशवर्षं सहा-
स्त्राणि शतानि दशपञ्चच ॥ जीवन्ति
ते महाभागनिष्ठ मुदितमानसाः ॥
इति पाद्मे भूखण्डे ॥

रमणा । स्त्री० रमय्याम् ॥

रमणी । स्त्री० विशेषाङ्गनायाम् । ना
याम् ॥ रमयति० रम्यतवास्थाम् ।
रम० । ल्युट् ॥ बालाख्ये ॥
वेदिकायाम् ॥ • (*) •

रमणीय . । त्रि० सुन्दरे । शोभने ।

रम० । अनौयर् ॥

रमणीयकम् । न० छन्दोविशेषे । रा
त्र्यभहितयैरुदितरमणीयकम् ।
इतिलज्जिते ॥

रमणीयचरण . । त्रि० सुकृतिनि । पु
ण्यकर्मणि ॥ रमणीयशोभनचर-
ण शीलयस्य ॥

रमय्यः । त्रि० रमणीये ॥ रमतेऽस्मि

रम्भा

न् । रम० । शूरस्योश्चेत्यन्यः ॥

रमति । पु० नायके ॥ नाके ॥
कामदेवे ॥ काले ॥ रमतेऽस्मिन् ।
रम० । रमेर्निदिध्यति ॥

रमा । स्त्री० लज्जस्याम् । पद्मालयाया
म् । सर्वत्ररमसे यस्माद्रमातस्माद्-
विष्यसीति विष्णुशापोत्र हेतुरुक्त
श्रीदेवीभागवते ॥ हालाहलो नैव-
विष विष रमापर जनाव्यस्य मेवम
न्वते । योगेन जागर्त्ति निपीयत
शिवः स्मरन् रमामुच्चतिनिद्रया ह
रि ॥ रमयति । रमक्रीडा याम् ।
पचाद्यच् ० टाप् ॥ शशिध्वजराजक
न्यायाम् । कल्किदेवपत्न्याम् ॥
शोभायाम् ॥

रमाधवः । पु०)

रमानाथः । पु०)

रमापतिः । पु०) विष्णौ । रमाया
धवः ॥ नाथः पतिर्वा ॥ *

रमाप्रियम् । न० पद्मे ॥

रमावेष्टः । पु० । श्रीवासि ॥

रमितः । त्रि० रतिप्रापिते ॥

रमेश्वरः । पु० । विष्णौ ॥

रम्भा . । पु० । वैष्णवी ॥ वैष्णवदण्डे ।
वानरविशेषे ॥ महिषासुरस्यपित
रि रमते । रभराभस्ये । पचाद्य
च् । रभेरशबलिटोरिति नुम् ॥

रम्भा । स्त्री० कदल्याम् ॥ अपस्त्रो
भेदे ॥ दुर्गायाम् ॥ गोध्वनी । वै

रथ :

श्यायाम् ॥ रभते । रभ० अच् ।
 टाप ॥ रभ्यतेवा । घञ् ॥
 रम्भातृतीया । स्त्री० व्रतविशेषकाले ॥
 रम्भोरु० । स्त्री० स्त्रीविशेषे ॥ रम्भे०
 कदलीसम्भाविबजरूपस्था । सा ।
 जरुत्तरपदादौपम्यद्वयङ् ॥
 रम्य० । पु० चम्पके ॥ बम्पकवृक्षे ॥
 न० पटोलमूले ॥ प्रधानधातौ ॥
 चि० मनोज्ञे । हृद्ये । स्वभाव
 सुन्दरे ॥ रम्याणाविकृतिरपिश्रिय
 तनोति ॥ रम्यतेक्रीडार्तयत् । रम
 ० । पोरदुपधादितयत् ॥ बलकरे ॥
 रम्यकम् । न० पटोलमूले ॥ नील
 गिरेरुदग्दशिवर्त्तमाने० वर्षं वि
 शेषे ॥ नीलनीरजरम्यस्वरम्यकेहा
 दशस्थितिः । जनस्याव्सहस्राणि
 न्ययोधफलमश्नतः ॥
 रम्यपदपाठ० । पु० देवतापदस्त्रोभै
 कालपूर्णे ॥
 रम्यपुष्प० । पु० शाल्मलिपादपे ॥
 रम्यफल० । पु० कारस्करवृक्षे ॥
 रम्या । स्त्री० रात्री ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥
 रम्ब० । पु० अरुणवर्णे ॥ श्रीभायाम् ॥
 रथः । पु० वेगे । वेगाख्यगुणे ॥ स
 वेगगतिः चने स्यप्रयोगः ॥ प्रवाहे
 ॥ रथत्यनेन । रथश्वा । रथगतौ
 । पुंसीतिघः । रौणाख्यनेवा ।
 रौगतिरेषणयोः । पुंसीतिघः ॥
 हलस्येतिघञितु० सञ्ज्ञापू० क्त्वा

रवथः

हृद्यभावः ।

रथि० । पुं० चन्द्रे । जले ।
 रराटी । स्त्री० ललाटे ॥
 रत्नकः । पुं० कम्बले ॥ कम्बलमृगे
 ॥ पद्मणि ॥ रमते । रम० । कि
 प् । गमादौनांक्तावितिमलाप
 । तुक् । लाति । ला० । किप ।
 रञ्चासौलाञ्च । स्वार्थेकन । कंठ्य
 वृत्तिह्रस्व० ॥ यद्वा । रमणम् ।
 रमे सम्पदादिक्लिप । रत्नक्रीडा
 लक्ष्यतेऽनेन । लक्ष्यास्वादाने ।
 घः ॥ रत जातिवाक्नुन ॥ स्त्रीणां
 सि दूरसरण्याम् ॥
 रत्नकभङ्गकम् । न० सिन्दूररणी ।
 मागङ्ग० भा० ॥ शिरः सिन्दूरस
 रणि० स्त्रीणारत्नकभङ्गकमिष्युक्ते
 ॥ सीतारत्नकभङ्गभग्नद्वय स्वस्थो
 नलङ्घे प्रवरद्वतिलक्ष्यम् ॥ रत्नकीभ
 ङ्गकमिव ॥
 रव० । पु० ध्वाने । खने । शब्दे ॥
 रवणम् । रुशब्दे । ऋदोरप् ॥ ल
 घुवर्णे० ॥
 रवण० । पु० उष्ट्रे ॥ कीकिलि ॥ खरे
 ॥ न० कांक्षे ॥ रवे ॥ चि० शब्द-
 ने । तौच्छे ॥ भण्डके ॥ चञ्चले ॥
 रौति० तच्छीलः । रु० । चलन
 शब्दार्थादकर्मकाद्यच् । सुयुरुवञो
 युजितियुज्वा ॥
 रवथ० । पुं० कीकिलि ॥ रौति ।

रविपार्श्वग .

रु० शीङ्गपिसगमीत्यादिनाऽथप्र
त्यय ॥

रवि । पु० सूर्ये । आदिष्ये । दिवा
करे ॥ रसान् आदत्ते । इतिरवि
। अत्ररसशब्दसंज्ञाप बीज्यस्यादा
नमर्थ । वीगत्यादावितिधातीर्ण
तिरूपम् । पृषादरादिच्चात्साधु
त्वम् । पृषादरादित्वकल्पनामूल
न्तुविष्णुधर्मीत्तरवचनम् । तदा
था । रसानाश्चतथादानाद्रविरित्य
भिधीयतेइति ॥ प्रकाशानामध्येर
विर्विष्णोर्विभूति ॥ रूयते । स्तूयते ।
रुशब्दे । अचङ् । ॥

रविकान्त । पु० सूर्यकान्तमणौ ।
रविचक्रम् । न० नराकारसूर्यचक्रवि
शेषे ॥

रविजः । पु० शनैश्चरे ॥

रवितनय । पु० सावर्णिकमनौ ॥
शनौ ॥ यमे ॥

रविनन्दन । पु० सुग्रीवाख्यवानरे
॥ वैदस्वतमनौ ॥ सावर्णिकमनौ ॥
शनौ ॥ यमे ॥

रविनाथम् । न० बन्धुजीवके ।
पञ्चे ॥

रविपत्र । पु० आदिष्यपत्रक्षुपे ।

रविपार्श्वगः । पु० चण्डांश । पा
शिवकेषु ॥ तैयथा । माठर । मिह
लादण्डस्यगण्डांशे । पारिपार्श्व -
चोत् । अपिच । बाहुः । शेषः खर

रश्मि .

पक्षीद्वारकाजानुकारक । पि गो
यजश्चपुरुष प्राप्तयातप्रतापकौ ।
आश्विनेयौतथादण्डीकुल्माष पा
श्वर्गारवेः ॥

रविप्रिय । पु० आदिष्यपत्रे । र-
क्तकरवीरे । लकुचे ॥ न० ताम्ने
॥ रक्तकामले ॥

रविप्रीता । स्त्री० सुवर्षलायाम् ॥

रविरत्नकम् । न० माणिक्ये ॥

रविलोचन । पु० विष्णौ ॥ रविलो
चनमस्यविराडात्मनइतिरविलोच
न ॥

रविलोहम् । न० ताम्ने ॥

रविसत्त्वकम् । न० ताम्ने ॥

रविसुत । पु० सुग्रीवे ॥

रविसूनु । पु० शनौ ।

रबीन्दम् । न० पञ्चे ॥

रबीषु । पु० कामे ॥

रशना । स्त्री० काञ्च्याम् । कटिभूषणे
॥ अश्रुते । अश्रुङ् व्याप्तौसङ्घा
तेच । अशमेजनेवा ॥ अशिरशचेति
युच् । धातोरशदेशः ॥ यद्वा ।
रशति । रशशब्देसौचः । बहुलम
न्यनापीतियुच् ॥ जिह्वायाम् ॥

रश्मि । पुं । दीधितौ ॥ पक्ष्मणि ।
नेचपत्रे ॥ अश्वरज्जौ । प्रयहे ।

रवाइयुक्ताश्वत्थादीनांसंयमनरज्जौ
। अश्रुतेनेवा । अश्रु । अश्रुते
रशचेतिमि । ॥ सूर्यस्यरश्मिना

रस

जलादानादानेयथा । तेजोभिः सर्व
लोकेभ्यो ह्यादत्तेरश्मिभिर्जलम् । स
मुद्राद्वायुसयोगाद्ब्रह्मन्वापोगमस्तय
॥ ततस्तु पयसा काले परिवर्त्तन्दिवा
करः । नियच्छत्यपोमेघेभ्यः शुक्ला
शुक्लैस्तुरश्मिभिरिति ॥ अत्रयादवः
। तासां शतानि चत्वारि रश्मौ नां वृ
ष्टिसर्जने । शतत्रयहिमोत्सर्गे ताव
द्गर्भस्य सर्जने ॥ आनन्दाश्च हि मे
ध्याश्च नूतना पूतना इति । चतु
शतवृष्टिवाहास्ता सर्वाश्चमृतास्त
य इति ॥

रश्मिपतिः । पुं० आदित्यपञ्चमुपे ॥
रस । पुं० गन्धरसे ॥ जले ॥ विषे ॥
बीर्ये ॥ द्रवे ॥ रोगे ॥ स्वादे ॥ रस
नाशोद्योगुणे ॥ सचकालसहायभू
मिविद्यदनिलानलससर्गेण परिणामा
न्तरगतः षड्विधो भवति । तत्र
पृथिव्यम्बुगुणबाहुल्यान्मधुरः १ ।
तोयाम्निगुणबाहुल्यादम्लः २ । पृ
थिव्यग्निगुणबाहुल्याद्वदणः ३ ।
वाय्वग्निगुणबाहुल्यात्कटुकः ४
। वाय्वाकाशगुणबाहुल्यात्तिक्तः
५ । पृथिव्यनिलगुणबाहुल्यात्कषा
यः ६ । आपोरसानामाधारकार
णम् ० अतेशाब्दानाम् । अपांपृथि
व्यामनुप्रवेशात्पृथिव्यप्याधारकार
णमेव । तेन जलक्षितौ अपितदाधा
रतयोरसानामभिव्यक्तौ कारणे ।

रस

अभिव्यक्तेश्च मधुरादिरूपमन्तरेणास
त्त्वात् ० मधुरादिविशेषिण जलक्षितौ
कारणे । अन्यथा दयस्तुत्रयोनौ रसत
यामधुरादिविशेषिप्राधान्येन निमि
त्तकारणम् । तद्व्यतिरेकेणान्नादि
रसाभावात् । रसाभिव्यक्तेश्च ० अ
न्यादिभूतत्रयसङ्निधानविना तु पल
ब्धेरभिव्यक्तावपि ० अन्यादीनाकार
णत्वम् । अत्राह माधवाचार्यः ।
कफवाती वातकफौ वातः पित्तञ्च वृ
द्धिशमौ । त्रिभिराद्यैस्त्रिभिरन्यै
स्त्रिभिराद्यपरैस्तदन्यैश्च १ ॥ अ
न्याद्यावाद्यमाद्यान्याबन्धकोपशम
मलम् । मध्यमध्येतरौ मध्यप्रयोगा
न्नयतस्त्रिकौ ॥ २ ॥ आद्यमध्यन
यन्त्यन्त्यमधुराद्या शमेतरौ । आ
द्यमध्यान्त्यमाद्यश्चमध्यमान्तिमम
न्तिमम् ॥ ३ ॥ आद्यमध्यश्चमध्या
न्त्यमाद्यमध्यान्तिमक्रमात् । आद्य
दे।षरसाः प्रायः प्रयोगपरिशौलि
ता इति ॥ ४ ॥ मधुराम्ललवणक
टुतिक्तकषाया षड्रसाः । तत्र त्रि
भिराद्यैर्मधुराम्ललवणैः कफवाती
यथाक्रममवृद्धिशमौ वातः । वातद्व
त्यर्थः । कफे वृद्धिर्वातिवातः शमया
तीत्यर्थः । वातद्वतिवागतिगन्धनयो
रिच्छत्यधातीरूपम् । वातद्वतिसर्व
चसम्बध्यते । अन्यैस्त्रिभिः कटु
तिक्तकषायाः वातकफौ वृद्धिशमौ

रस .

वात . वातौष्ठि वातिकफ . शम
यातीत्यर्थं ॥ आद्यपरैस्तदन्यैरेवपि
तत्र द्वि वातिचर्यवशाद्बचनविपरि
णाम . आद्योमधुर . तस्मात्परैरम्न
लवणकटु कैश्चिभि पिप्तवृद्धियातित
दन्यैस्तेभ्योन्यैर्मधुरतिक्तकषायै शम
याति । केचित्तुतदन्यैरित्येवम्पठित्वा
सचन्यैरेवेतिविग्रहकृत्वासमधुर अ
न्यौतिक्तकषायौतैर्मधुरतिक्तकषा
यैरिति व्याख्यानयति ॥ पिण्डार्थस्तु .
कफवाती . वातकफौ . त्रिभिराद्यै
स्त्रिभिरन्यैश्चयथासङ्ख्य वृद्धिशमौ
वात । पिप्तञ्चत्रिभिराद्यपरैस्तद
न्यैर्वृद्धिशमौवातीत्येकोऽर्थः . ॥ १
अन्येति । अन्यस्त्रिक : कटुतिक्त
कषायाख्य . । त्रयाणांसङ्ख्य त्रि
क . आद्यस्त्रिकोमधुराम्ललवणा
ख्यः . एतौ द्वौ त्रिकौ . आद्य मल
वातंकोपशमौनयतः . । मध्यमध्येत
रौत्रिकौमध्यमध्यौचविद्वान्त्यस्मि
न्नसौमध्य इतरश्चतौत्रिकौ . मधु
राम्ललवणा . आद्यस्त्रिक . तत्रम
ध्योऽम्न . प्रथमातिरिक्तकारणाऽभा
वात्स्वाहम्ललवणकटुतिक्तकषायै
षुषट्सुमध्यौलवणकटुसमध्यस्त्रि
क . इतरौऽस्मादन्योमधुरतिक्तक
षायाख्यः . एतौमध्यवातपित्तक
फेषुपित्ताख्यंक्रमेणकोपशमौनयत .
। अन्यैकफमाद्यान्यौ . आद्यस्त्रिको

रस

मधुराम्ललवणाख्य । अन्यस्त्रि
क कटुतिक्तकषायाख्य क्रमे
णकोपशमौनयत ॥ २ ॥ (+)
मधुराद्या षड्रसा प्रयोगेभ-
क्षणादिनापरिशोलिताश्चभ्यस्ता .
क्रमेणआद्यमध्यमन्यमिच्छादीन्प्रा
योबाहुल्येन . शमेतरौशमप्रशममि
तरकोप तेनयन्तिप्रापयन्ति । तत्र
मधुराद्यामध्यम . आद्यश्चमध्यश्चेति-
हन्द्वाक्यम् . आद्यवायुममध्य-
पित्त शम नयति । अन्योभवमन्य
कफकोप नयति . अम्न . आद्य
वायुशमनयतिमध्यान्यमपित्तक
फौकोप नयति ॥ लवण . आद्य
वायुशमनयतिमध्यमान्तिमपित्त
कफौकोप नयति ॥ कटुरन्तिम कफ
शमनयतिआद्यमध्यश्चवातपित्तौ
कोप नयति । तिक्त मध्यान्य-
पित्तकफौशम नयतिआद्यवायुको
पनयति ॥ कषाय . मध्यान्यम-
पित्तकफौशम नयतिआद्यवायुको
पनयति प्रायद्वुतिव्यभिचारात् ।
यथामधुरशीतापिजीवन्तीकफ शम
यति । मधुरोरसावायुकोपयति ।
एवकटुकोपिरसीनोवायुशमनय-
ति । एवमन्नादिष्वपिक्वचिद्व्यभि
चार . ॥ ३ ॥ ४ ॥ तदुक्तं चरके ।
रसनाथोरसस्तस्यद्रव्यमाप चिति
स्तथा ' निष्ठसौचविशेषचप्रत्यया

रस :

खादयस्तयः ॥ एतेचरसा . परस्परं
 रसयोगात्सप्तपञ्चाशद्वन्तीतिचक्र
 पाणिदत्त ॥ अपिच । स्वादुमूल
 वणास्तित्त . कटुकश्चकषायक ।
 चमीतुषड्रसा ख्याताः निर्वली
 अपर पर ॥ न्यायमतेतु । रस
 स्वरसनायाश्चोमधुरादिरनेकधा ।
 सहकारौरसज्ञायानिच्यत्वादिचपू
 र्ववत् ॥ सहकारौति . रासनज्ञानेर
 सकारणमित्यर्थ । पूर्ववदिति ।
 जलपरमाणोरसोनित्य . अन्य .
 सर्वोपिरसोऽनिच्यद्वत्यर्थ . ॥ शृङ्गा
 रादौ ॥ तेषथा । शृङ्गारहास्यकसु-
 णारौद्रवीरभयानका . वीभत्सा
 क्रुतसञ्जीवेत्यष्टौनाय्ये रसा स्मृ
 ता ॥ चमन्दात् . शान्तोपिनवम प्रो
 क्तोवात्सल्य दशम स्मृत । अष्टावि
 षप्रसिद्धत्वादित्येनान्यत्रविस्तार ॥
 देहस्थधातुप्रभेदे । रसिकायाम् ।
 खेदमातरि । चर्मसारे । रक्तसारे
 ॥ भुक्तस्यपक्वस्यसारभूतोयोद्रव .
 सरस . सोपिपच्यते । इतिभिष
 ज ॥ अस्यस्वरूपपञ्चाहु . यथा
 । सम्यक्पक्वस्यभुक्तस्यसारोनिगदि
 तोरस . सतुद्रवः सितः शीतः
 स्वादु . क्षिग्धश्चलोभवेत् ॥ तस्य
 स्थानमाह । सर्वदेहचरस्यापिरस
 स्यहृदयस्थत्वम् । समानमस्तता
 पूर्वयदय हृदयेधृत . ॥ तस्यकर्मा

रसगन्धक .

ग्याह । चारुद्वधमनीर्गत्वाधातून्
 सर्वानय रस । पुष्पातितदनुस्ती
 यैर्व्याप्नोतिचतनु गुणै ॥ गुणै
 शीतक्षिग्धपोषकत्वै ॥ मन्दवज्रि
 विदग्धस्तुकटुर्वाम्नोभवेद्रस ।
 सकुर्याद्वहुलान् रोगान् विषकृत्य क
 रोत्यपि ॥ पारदे ॥ रमायनार्थिभि
 र्लीकै पारदोरस्यतेयत । ततो
 रसद्वितीप्रोक्त . सचधातुरपिस्मृत
 ॥ रागे ॥ तृणायाम् ॥ क्षुद्रसुख
 रागे ॥ सविकल्पकानन्दे ॥ रसय
 ति . आस्वाद्यते । रसआस्वादेने ।
 चुरादिरदन्त । एरच् ॥ रस्यते .
 आस्वाद्यतेऽनेनवा । कर्मणिघञ्
 । अस्त्रापस्यस्थानिवत्वान्नवञि ॥
 अपांसारोरसद्वत्यन्यत्र ॥ षष्ठाह्नि ॥
 लघ्वादितिकले . ॥ ५ ॥ मात्रामा
 चे ॥ न . बोले ॥

रसक । पु . निष्कायमासे ॥ न .
 खर्परीतुत्ये ॥ येगुणास्तुत्यकीप्रोक्ता
 स्तेगुणारसकैस्मृता ॥

रसकर्पूर । पु . न . कर्पूररसे ।
 रसकर्पूर इतिख्याते ॥

रसकीशरम् । न . कर्पूरे । सिता
 भे ॥

रसगन्ध . । पु . गन्धरसे । बोले ॥
 गन्धवान् रसोऽस्य । राजदता
 दि ॥

रसगन्धक । पु . गन्धरसे । बोले

रसना

॥ स्त र्थे कङ्कतिका ॥ गन्धके ॥
 रसगर्भम् । न० रसाञ्जने ॥ रसोग
 भेऽस्य ॥ हिङ्गुले ॥
 रसघ्न । पु० टङ्कणे ॥
 रसजम् । न० रक्ते ॥ रसाञ्जने ॥
 मदयकीटे ॥ गुडे ॥
 रसज्ञ । त्रि० रसिके ॥ रस जाना
 ति । ज्ञा० । आतीनुपेतिक । ॥
 रसज्ञा । स्त्री० जिह्वायाम् ॥ टाप् ॥
 रसज्ञेष्ट । पुं० मधुररसे ॥ रसज्ञा
 नामिष्ट ॥
 रसज्येष्ठ । पु० मधुररसे ॥ शृङ्गार
 रसे ॥
 रसत् । त्रि० गर्जति ॥ रसति । रस-
 शब्दे । लट् । शट् ॥
 रसतेजः । न० रक्ते ॥
 रसशब्दः । पुं० सशब्दमेधे ॥
 रसदीलिका । स्त्री० पुङ्गुकेक्षी ॥
 रसद्रावी । पुं० मधुररसस्त्रीरे ॥
 रसधातुः । पुं० पारदे ॥
 रसधेनुः । स्त्री० दानार्थे क्षुरसनिर्मि
 तधेनौ ॥
 रसनम् । न० खदने । खादे ॥ ध्वनौ ॥
 रसग्रहणलिंगेन्द्रिये । जिह्वाया-
 म् ॥
 रसना । स्त्री० राक्षायाम् । काञ्च्या
 म् ॥ रञ्जी ॥ गन्धालिकायाम् ॥
 जिह्वायाम् । अस्याः शुभाशुभल-
 लक्षणं यथा । कृष्णाजिह्वाभवेद्य

रसमूर्कनम्

स्यसमलाशदिवाभवेत् । नपापवान्
 भवेन्मर्त्यज्ज्वास्थूलायथाभवेत् ॥
 ज्वेतजिह्वानरा ज्ञया शौचा-
 चारविवर्जिता । पद्मपत्रसमाजि
 ह्वासूक्ष्मादीर्घासुशोभना ॥ नस्थू-
 लानातिविस्तीर्णयिषांतिमनुजाधि
 पाः । निम्नदीर्घाचक्रखाचरक्ता-
 यारसनायदि ॥ सर्वविद्याप्रवक्ता
 सौभवेन्नास्थवसंशयः ॥ रसयति ।
 रसआखादने । नन्दादिस्त्वान्-
 ल्यु ॥ रसयन्त्यनया । ग्यासप्र-
 न्येतियुज्वा ॥ रसति । रसशब्दे ।
 बहुलमन्यवापीतिवायुच् ॥
 रसनाथ । पुं० पारदे ॥
 रसनायकः । पुं० शिषे ॥
 रसनालिट् । पुं० कुक्कुरे ॥
 रसनेत्रिका । स्त्री० मनः शिलाया-
 म् ॥
 रसपाकजः । पुं० गुडे ॥
 रसफलः । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥
 रसभवम् । न० रक्ते ॥
 रसमर्दनम् । न० पारदचूर्णीकरणे ॥
 रसमानः । त्रि० कूजनशीले ॥ रस-
 तेः परस्मैपदित्वात् ० ताच्छील्यव-
 यावचनशक्तिपुचानश्रुत्ययेनशा-
 नच् ॥
 रसमारणम् । न० पारदस्यमारणे ॥
 रसमूर्कनम् । न० पारदस्यमूर्कक-
 रणे ॥

रसाञ्जनम्

रसराजः । पुं० पारदे ॥ रसाञ्जने ॥
 रसवान् । त्रि० सरसे ॥
 रसवती । स्त्री० पाकस्थाने । महान-
 से ॥ रसा सन्ध्याम् । रसादि-
 भ्यश्चेतिमतुप् । उगितश्चेति ङीप् ॥
 रसलेहः । पुं० पारदे ॥
 रसविक्रयी । त्रि० द्रव्यादिरसविक्रे-
 तरि ॥
 रसवित् । त्रि० रसत्रये ॥
 रसशेषः । पुं० अपक्वरसे ॥ भुक्तस्यप-
 क्तस्यसारभूतीयोद्रवः सरसः । स
 चापक्व सरसशेषद्रव्युच्यते ॥
 रसशोधनम् । न० टङ्कणे ॥ पारदशु-
 द्धौ ॥
 रससिन्दूरम् । न० सिन्दूररसाख्यौ
 षधे ॥
 रसस्थानम् । न० हिङ्गुले ॥ हृदये ॥
 रसा । स्त्री० रसनायाम् । रास्नायाम्
 ॥ पाठायाम् ॥ शल्लक्यामोषधौ ॥
 कङ्ग्वाम् ॥ भूमौ ॥ द्राक्षायाम्
 ॥ काकील्याम् ॥ रसीस्थामस्ति ।
 अर्शआद्यच् ॥ रस्यतेवारसआस्ता
 दनेचुरादावदन्तः । घञ्० अज्वा ॥
 रसाखनः । पुं० कुकुटे ॥
 रसायजस् । न० रसाञ्जने ॥
 रसाञ्जनम् । न० रसजाताञ्जनविशेषे ।
 रसगर्भे । ताक्ष्यशैले । रसवत् । र-
 सीत इतिभाषा ॥ रीत्यानुधाय
 मानायांतत्किदृन्तुरसाञ्जनम् ।

रसायनम्

तदन्तितुक्तस्यदावीकाथसमुद्भव-
 म् । इतिराजनिर्घण्टः । अदिच-
 । दावीकाथसमक्षीरपाकनौत्वाय
 थायनम् । तदारसाञ्जनाख्यतन्नेत्र-
 यो परमहितम् ॥ रसाञ्जनता-
 क्ष्यशैलरसगर्भञ्जताक्ष्यजम् । रसा-
 ञ्जनकटुश्लेष्मविषनेत्रविकारनुत् ॥
 उष्णरसाञ्जनतितक्तक्षेदनव्रणदोषहृत्
 । इति ॥ रसयुक्तमञ्जनम् । शाक-
 पार्थिवादि ॥
 रसाख्यः । पुं० आस्नातके ॥ त्रि० स-
 रसे ॥
 रसातलम् । न० पाताले ॥ रसायामु-
 वस्तलमधः ॥
 रसात्मकः । त्रि० रसस्वभावे ॥ रस-
 आत्मायस्य ॥
 रसादानम् । न० शीषणे ॥ रसा-
 नामादानम् ॥ भूमिदाने ॥
 रसाधारः । पुं० सूर्ये ॥ रसस्याधारः ॥
 रसाधिकः । पुं० टङ्कणे ॥ अधिक-
 रसे ॥
 रसाधिका । स्त्री० काकीलीद्राक्षाया-
 म् ।
 रसाभासः । पुं० अनौचित्यावाशष्ट-
 रसे ॥
 रसाञ्जः । पुं० अम्बवेतसे ॥ न० द-
 क्षाम्ने ॥ चुक्रे ॥
 रसायकः । पुं० दृणविशेषे ॥
 रसायनम् । न० जराव्याधिनिदोषधे ॥

रसा

॥ नसूक्ष्मविनाकान्तनकान्ते नवि
मारसः । सूतकान्तसमायोगाद्रसा
यनमुदीरितमितिराजनिर्घण्टः ॥
भावप्रकाशितलक्षणादियथा । यज्ज
राव्याधिविध्वंसिवयसस्तम्भकतथा
। चक्षुष्यवृहणवृष्यभेषजतद्रसायन
म् ॥ दौर्घमायुः स्मृतिमेधामा
रोग्यतरुणवयः । देहेन्द्रियबलका
न्ति नरोविन्देद्रसायनात् ॥ विशेषो
स्यभावप्रकाशादिषुद्रष्टव्यः ॥ विधि
॥ कटौ ॥ तक्ते ॥ पु० पक्षिराजी ।
गरुडे ॥ विडङ्गे ॥

रसायनफला । स्त्री० इरीतक्याम् ॥

रसायनानिफलान्यस्याः ॥

रसायनश्रेष्ठः । पु० पारदे ॥

रसायनी । स्त्री० मक्षिष्ठायाम् ॥ गुडू
च्याम् । काकमाच्याम् ॥ महा
करञ्जे ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥
नासच्छदायाम् ॥

रसालः । पु० आन्ने ॥ इक्षौ ॥ रस
मलति । अल० । कर्मण्यण् ॥
यदा । रसेनचलति । अल्यतेवा०
पूर्यते० पूरयतिवा । अलेख० च-
ञ्वा । पनसि । कुन्दरटणे ॥ गो-
धूमे ॥ पुण्ड्रकनामिनी ॥ न० वा-
ले ॥ सिद्धके ॥

रसालवट । पु० यक्षपुर्यावटयक्षि-
णीस्थाने ॥

रसालसा । स्त्री० नाड्यां ।

रसाला

रसाला । स्त्री० रसनायाम् । जिह्वा-
याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ विदार्याम्
द्राक्षायाम् ॥ शिल्पिणीतिप्रसिद्धा
याम् । मार्जितायाम् । अस्या ।
करणप्रकारोयथा । आदौमाहिषम
स्तमम्बुरहितदध्याढकशर्कराशुभाप्र
स्थयुगोन्मितांशुचिपटेकिञ्चिच्चकि
ञ्चित्क्षिपेत् । दुग्धेनार्द्धघनेनमृन्म
यनवस्थाल्यादुदुक्तावयेदेलावीजल
वक्त्रचन्द्रमरिचैर्योग्यैश्चतद्योजयेत्
॥ भीमेनप्रियभोजनेनरचितानाम्ना
रसालास्त्रयश्रीकृष्णो नपुरापुनः पु
नरियप्रौढ्यासमाख्यादिता । एषाये
नवसन्तवर्जितदिनेससिञ्च्यतेनिश्चय
स्तस्यस्यार्द्रतरीर्यवृद्धिरनिशसर्वेन्द्रि
याणांवलम् ॥ यौषो तथाशरदिये
रविशोषिताक्वायेचप्रमत्तनितासुर
तातिखिन्नाः । येचापिमार्गपरि
सर्पणशीर्णगात्रास्तेषामियं वपुषि
पोषणमाशुकर्यात् ॥ रसालाशुक्ल
लावल्यारोचनीवातपित्तक्षित् ।
दीपनीवृहणीक्षिग्धामधुराशिशि
रासरा ॥ रक्तपित्ततृषांदाहप्रति
श्यायंविनाशयेदिति ॥ अपिच ।
अर्शाटकसुचिरपर्युषितस्यदधः ख
ण्डस्यषोडशपलानिशशिप्रभस्य ।
सर्पिण्यलंमधुपलमरिचंदिक्पर्पेशु
प्लष्टाः पलाईमपिचार्द्धपलंचतुर्णा
म् ॥ सूक्ष्ममटेतलनयाम्दृपाणिह

रसिकेश्वर .

ष्टाकपूर्ववृत्तिपुरभीकृतपाचसखा
 एषावकोदरकृतासरसारसालाया
 स्नादिताभगवतामधुसूदनेनेति ॥
 रसान् चालाति । ला० । मूलविभु
 जादिस्वात्क । टाप् ॥
 रसालिहा । स्त्री० शीर्षनालायाम् ।
 पृथक्पण्याम् । चाकुलिया० इ०
 गौ० दे० भाषा ॥
 रसाली । स्त्री० पुङ्गुकेक्षी ॥
 रसाश्वासा । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥
 रसास्वाद । पु० अखण्डवस्तुवस्तु
 नेनापिचित्तवृत्ते सविकल्पका
 नन्दास्वादेने । धन्योऽहमित्याद्यान
 दाकारवृत्तौ ॥
 रसास्वादौ । पु० भ्रमरे ॥ त्रि० रसा
 स्वादविशिष्टे ॥ रसानामासूदौ ॥
 रसाङ्ग । पु० सरलद्रुमरसौ ॥
 रसिक । पु० सारसखगे ॥ तुरगे ॥
 हस्तिनि ॥ त्रि० सरसे । रसज्ञे ।
 रसिया० इ० भा० रसोत्पत्त्यादि
 नृवाठन् ॥
 रसिका । स्त्री० रसालायाम् ॥ इक्षुर
 से ॥ कटिमुखे । काञ्च्याम् ॥
 रसनायाम् ॥ रागव्याम् । रसौ
 लौ० इ० भा० ॥ टाप् ॥
 रसिकेश्वर । पु० श्रीकृष्णे ॥ वृन्दा
 वनान्तरे रम्ये रासोत्सवसमुत्सुकम्
 । रासमण्डलमभ्यक्षन्मामिरसि
 केश्वरम् ॥

रसीन .

रसिकेश्वरी । स्त्री० श्रीराविक या
 म् ॥
 रसितम् । न० कृते ॥ स्तनिते । मेघ
 निर्घोषे ॥ दि० स्वर्णादिखचिते ।
 मूर्णादिलिप्ते ॥ रमशब्दे । भावे
 क्त ॥
 रसितवान् । त्रि० आस्वादितवति ॥
 रसचास्वादने । क्तवतुप्रत्यय ॥
 उगितश्चेतिङीप् ० रसितवती ॥
 रसुन । पु० कन्दविशिष्टे । लशुने ॥
 रसेन्द्र । पु० पारदे । रसानामिन्द्र ॥
 रसोत्तम । पु० मुङ्गे श्रेष्ठरसे ॥
 चि० तद्वति ॥
 रसोद्भवम् । न० हिङ्गुले ॥ चि० रस
 जाते ॥
 रसीन । पु० लशुने । रसानके ॥
 रसचास्वादने चुरादिदन्त
 जन्यते । पातकहेतुत्वात् । जन
 परिहाणे । चुरा षट्ठन्तः । एर
 च् । घञ्वा । लशुनस्तुरसीनः
 स्नादुपगन्धोमहौषधम शरिष्ठा
 स्ते क्वकन्दश्चयवनेष्टोरसीनक ॥
 अस्थोत्पत्तिर्यथा । अदाकृतयेति
 योजहारसुरसत्तमात् तदातगीऽ
 पतद्भिन्दुः सरसीसीम द्भुवि ॥
 पञ्चभिस्वरसैर्युक्तोरसीनाम्बनवर्जि
 तः । तस्माद्रसीन इत्युक्तेद्रव्या
 णांगुणवेदिभिः ॥ कटुकश्चापि मू
 लेषुतित्त पञ्चेषुस्थितः ।

रह :

न. लंकषाय उद्दिष्टीनालागेलवण
स्मृत ॥ वीजु १२२ प्रोक्तोर
सस्तङ्गुणवेदिभिः ॥ तस्य भक्षणगु
याः । रसीनां हृद्यो हृद्य स्निग्धो
ष्णः पाचन सरः । रसे प्राक्किचक
टुकसीच्छामधुरकोमलः ॥ भग्न
सन्धानकृतकगुह्यागुरु पित्तास्र
वृद्धिद । वलवर्णकरीमेधाहिताने
त्योरसायन ॥ हृद्रोगजीर्णज्वरकु
क्षिशूलविबन्धगुल्मारुषिकासशोफा
न् । दुर्नामकुष्ठानलसादजन्तुसमी
रणप्रवासकफाश्च हन्ति । मद्यमां
सतयः स्निग्धहितलघुनसेवितम् ।
व्यायाममातप रोषमतिनीरपयोशु
डम् । रसीनमश्नन् पुरुषस्त्वज्जिदेत
न्निरन्तरः ।

रसीनक । पुं० रसीने । सूर्येकन् ॥
रसीपलम् । न० मौक्तिके ॥
रसीदनम् । न० पुं० मासरसेनसिक्तभी
दने । रसीदनीगुरुहृष्योवल्गोवा
तज्वरापहः ॥

रसम् । न० द्रव्ये ॥ रस्यते चास्राद्य
ते । रसः । दृषिगुणिरसिभ्यः कि
दितिनः ॥

रसम् । न० रक्ते । वि० चास्राद्ये ।
मधुररसप्रधाने ॥

रसा । स्त्री० पाठायाम् । रास्ना-
याम् ॥

रहः । अ० विजने । विविक्ती ॥ रह्य

राकिनी

ते । रहिरमुन् ॥ रमन्ति ऽचवा । र-
सेर्देशे हचेत्यमुन् ० ह्यन्तादेशश्च ॥

रह । न० तत्त्वे ॥ रते । गुह्ये ॥ र
ह्यते । रहत्यागे । अमुन् ॥ यद्वा ।
रमन्ति ऽत्र । रमेर्देशे हचेत्यमुन् हा-
न्तादेशश्च ॥

रहस्यम् । वि० अभिप्राये । उपनिष-
दि ॥ उपासने । अतिगोप्ये ॥ गो
पनीयत्वं सर्वत्र समानम् । रहस्यरो
मस्यर्शनिषिधायय । न स पर्शस्वै
क्रीडेत्सूनिखानिचनस्पृशीत् ।
रोमाणि च रहस्यानि नाशिष्टे न सदा
ब्रजेत् ॥ इ० रहोभवम् दिगादि
त्वाद्यत् ॥

रहस्या । स्त्री० सरिद्विशीषे ॥ पाठा
याम् ॥ रास्नायाम् ॥ टापम् ॥

रहितः । वि० वर्जिते ॥

रहूगणः । पुं० पुराणप्रसिद्धे सिन्धुसौ
वीरदेशयोः कर्त्तृपतिविशिषे ॥

रा । स्त्री० दाने । काश्चने । विभ्रमे ।

राका । स्त्री० पूर्णेन्दुपूर्णमायाम् ॥ न
दीविशिषे । कच्छूरोगे । नवजात-
रजः स्त्रियाम् ॥ रातिशुभम् । रा
दाने । कदाधारार्थकलिभ्यः । क-
द्वत्यौणादिकः कप्रत्ययः । बाहु
लकाग्रकस्येत्संज्ञा । संज्ञापूर्वक-
विधेरनित्यत्वात्कीचद्वतिहस्तीनः ।

राकिनी । स्त्री० दुर्गायापनुचरोविशि
षे ॥

राक्षसी

राक्षसः । पुं० कौण्डिने । क्रव्यादे ।
 आशरे । राक्षिचरे । यातुधाने ॥
 रक्षन्त्यस्मात् । रक्षपालने । असु
 न् । प्रज्ञाद्यणि० राक्षसः । सार्थि
 का । प्रकृतितोलिङ्गवचनान्यतिव
 तन्तद्धतिपुंस्त्वम् ॥ विवाहविशेषे ।
 यथा । हत्वाच्छित्वाचभित्वाचक्रो
 शन्तीरुदतीगृहात् । प्रसङ्गकन्या
 हरणराक्षसीविधिरुच्यते ॥ रक्षस
 इवायम् । अण् । षष्ठिवत्सरान्तर्ग
 तवत्सरविशेषे ॥ यथा । कीद्रवा
 शालिसुङ्गाश्चपीड्यन्तेवरवर्णिनि ।
 सर्वौषधानिधान्यानिराक्षसेनिष्ठ
 रा प्रजा ॥

राक्षसिका । स्त्री० राक्षसीसङ्क्रान्ती ॥
 राक्षसी । स्त्री० चण्डायाम् । धनहर्या
 मौषधी ॥ कौण्डिप्याम् । राक्षसश्चि
 याम् । दष्टायाम् । डाढ दाढ०
 इ० भा० ॥ सायाङ्गवेलायाम् ॥
 सूर्यस्कान्तिविशेषे ॥ यथा । शनी
 तोष्णसञ्ज्ञे भवेद्राक्षसीसामुखायान्त
 जानातदामासमेकम् ॥ तामस्याप्र
 कृतौ ॥ अविहितहिंसाहेतुर्द्वेषप्र
 धानाराक्षसीप्रकृतिः । बौद्धिक
 निषेधातिक्रमेण स्वभावसिद्धरागद्वे
 षानुसारिसर्वानर्थहेतुप्रवृत्तिहेतु
 भूतातामसी हिंसाप्राधान्येन द्वेष
 प्रावल्याद्राक्षसीत्वमस्याः ॥ रक्ष
 सद्वयम् । तस्येदमित्यण् । डीप् ॥

राग

राक्षसेन्द्र । पुं० रावणे ॥
 राक्षा । स्त्री० लाक्षायाम् । रक्ष्यतेऽ
 नया । रक्ष० । गुरोश्चलद्वय
 । प्रज्ञाद्यण् । अजादिच्चाट्टाप ॥
 रागः । पुं० मात्स्वर्थ्ये ॥ लोहितादि
 षु ॥ जपाकुसुमादिद्रव्ये ॥ क्ले
 शादौ ॥ अनुरागे । परस्परप्रीतौ ।
 स्नेहे ॥ तल्लक्षणं यथा । सुखमप्यधिक
 चित्ते सुखत्वे नैव रक्ष्यते । यतस्तु प्रणया
 त्कर्षात् स राग इति कौत्स्यते ॥ इति ॥
 सुखानुशयिनि । साधनरहितस्या
 पि० सर्वसुखजातीयमेभूयादिति वि
 पर्यविशेषे । महामोहे ॥ मोहादनु
 भूयमानसुखमनुशेते कश्चिद्बीवृत्तिवि
 शेषो राजसः सर्वसुखजातीयमेभू
 यादिति । तच्च दृष्टादृष्टसामग्रभा
 वात्सम्प्रादयितुमशक्यम् । अत
 सचित्तकलुषीकरोति । यदा तु० सु
 खिषु प्राणिष्वयमैवीभावयेत्० सर्वे
 प्येते सुखिनो मदीया इति० तदा तत्
 सुखस्वकीयमेव सम्पन्नमिति भावय
 तस्तच्चरागो निवर्तते । यथा स्वस्य रा
 ग्यनिवृत्तावपि पुत्रादिराग्यमेव सु
 कीयराज्यं तद्वत् । निवृत्ते चरागे०
 वर्षाव्यपाये जलमिव चित्तं प्रसीद
 ति ॥ रक्ष्यते विषयेषु पुरुषोऽनेनेति
 व्युत्पत्त्या० कामे । गर्हे । तत्तत्फल
 लक्षणायाम् ॥ प्राप्तो विषयः । क्षय
 कारणे सत्यपि न क्षीयतामित्येवमा

राग :

कारश्चित्तवृत्तिविशेषोरञ्जनात्मारग
ग ॥ सदाकामाभिनिविष्टस्वरूपो
भिष्वङ्गोराग . ॥ शोभनाध्यासनि
बन्धनोविषयेषुरञ्जनात्मकश्चित्तवृ-
त्तिविशेषोऽत्यन्ताभिनिवेशरूपोरा-
ग : ॥ रागोलिङ्गमबोधस्यचित्तव्या-
यामभूमिषु । कुतः शास्त्रलतातस्य
यस्याग्निः कोटरेतरो . ॥ रागाद-
य . सन्तुकामनतज्ञावापराध्यति ।
उत्खातदधोरगवदविद्याकिकरिष्य
तौतिचाचार्यः ॥ सितादौनांवि-
कारविशेषे ॥ यथा । सितामध्वा-
दिमधुरोद्गातादाडिमजीरसः ।
विरलश्चेत्कृतोरागइति ॥ गान्धा-
रादौ ॥ नृपे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ लाक्षा-
दौ ॥ रक्तिमस्त्विषि ॥ रञ्जने ॥ गा-
नशास्त्रीयरागेषु ॥ यथा । भरतम-
ते ० हनुमन्मतेचरागः षड्विधः ।
वैष्णानामानि यथा । भैरवः १ कौ-
शिकः २ हिन्दोलः ३ दीप-
कः ४ श्रोरागः ५ मेघः । हनु-
मन्मतयोर्मतेप्रत्येकमेष्वापञ्चरागि-
य्य सोमेश्वरकलानाथयोर्मतेप्र-
त्येकमेतेषांषड्गणित्यः । एतेषांप्र-
त्येकमष्टौपुत्राः एकैकापुत्रभार्या-
च । कलानाथसोमेश्वरमतेषड्गागा-
यथा । श्रीरागः १ वसन्तः २ पं-
चमः ३ भैरवः ४ मेघः ५ नट-
नारायणः ६ । इतिनानासङ्गीत

राग :

शास्त्रम् ॥ अथरागस्यव्युत्पत्तिसङ्-
ख्यास्थानानि । यैस्तुचेतांसिरण्य-
न्तेऽगत्चित्तयवर्तिनाम् । तेराग-
इतिकथ्यन्ते मुनिभिर्भरतादिभिः .
॥ गोपीभिर्गीतमारब्धमेकैकं कृष्ण-
सन्निधौ । तेनजातानिरागाणांस-
हस्राणितुषोऽंशः ॥ रागेषुतेषुषड्-
त्रिंशद्गाजागतिविश्रुताः ॥ काल-
क्रमेणतत्रापिक्लासएवतुष्टयते ॥
केचिद्वदन्तितेरागाः सर्वेसन्तीति
निश्चितम् । मेरोरुत्तरतः पू-
र्वेपश्चिमेदक्षिणेतथा ॥ ससु-
द्रकण्ठेयेदेशास्तत्रामीषांप्रचारणा-
। तथाच । अङ्गवङ्गकलिङ्गते-
लिङ्गभूलिङ्गहावङ्गसुरङ्गपूपलङ्गखेल-
ङ्गसौवीरकौरकाश्मीरनाभीरनाहौ-
रसिन्धुजालन्धरमगमगधनिषधम-
लयहौहयगजाङ्गयमालवजालवम-
रुमरुचोलोत्कलकुन्तलसिंहलहरि-
किलकेरलकोशलमल्लिवालमल्लभङ्ग-
सौविदल्लवातकिञ्जातगुजरातगुञ्ज-
रकांजरगौडद्रविडोड्रान्तर्वेदिका-
स्त्रीपाञ्चालसौराष्ट्रशबरलौहावरख-
शकौकशबरूपकामरूपहरिगर्भवि-
दर्भदुर्मटवाटकौकटदेविकनटङ्गन-
नाटभोटकवाटकरहाटकणाटककुन्ति-
कामन्तिककनकाङ्गकान्यकुजभोज-
काम्बोजतीजतुखारबिहारबलिहा-
रराजगेहविदेहवाङ्गीकचञ्चरीकनी

राग .

गर्तानर्तादिदेशेषुरागा प्रचरन्ती
ति । यस्यश्रवणमात्रेणरञ्ज्यन्ते स
कला : प्रजा : । सर्वाचरञ्जनाद्देतो
स्तेनरागइतिस्मृत ॥ अथरागा :
। आदीमालवरागेन्द्रस्तोमस्त्वारसं
ज्ञित : । श्रीरामस्ततत : पञ्चादस
न्तस्तदनन्तरम् ॥ हिस्त्रोलञ्चायक
र्णाटएतेरागा : षडेवतु । षड्त्रि
शद्रागिणीतचक्रमशः कथितामया
॥ धानसीमामसीचैवरागकीरीच
सिन्धुडा । आशावरीभैरवीचमाल
वस्यप्रियाङ्गमा : ६ । बेलावलीपू
रवीचकानडाभाधवीतया । कीडा
कीदारिकाचापिमस्त्वारदयिताङ्गमा :
६ ॥ गान्धारीशुभगाचैवगौरीकौमा
रिकातया । बेलायारीचवैरागीश्री
रागस्यप्रियाङ्गमा . ॥ ६ ॥ तुडीचप
ञ्चमीचैवललितापठमञ्जरी । गुञ्ज
रीचविभाषाचवसतस्यप्रियाङ्गमा
६ ॥ मायूरीदोपिकाचैवदेशकारीचपा
हिडा । बराडीमोरहाटीचहिस्त्रोल
स्यप्रियाङ्गमा ६ ॥ नाटिकाचायभू
पालीरामकेलीगडातया । कामो
दाचापिकल्याणीकर्णाटस्यप्रियाङ्ग
मा . ६ ॥ ३६ ॥ अथकालनियमः
। विभाषाललिताचैवकामोदौपठ
मञ्जरी । रामकीरीरामकेलीबेलोया
रीचगुञ्जरी देशकारीचशुभगा
पञ्चमीचगडातुडी । भैरवीचायकौ

राग :

मारीरागिण्योदशपञ्चच ॥ एता
पूर्वाह्यकालेतुगीयन्ते गायनोत्तमै
। बराडीमायूरीकोडावैरागीचाय-
धानुषी ॥ बेलावलीमोरहाटीसमै
तारागयोषित : । गेयामध्याह्नका
लेतुयथाभरतभाषितम् ॥ गान्धारी
दोपिकाचैवकल्याणीपूरवीतया ।
कानडाशावरीचैवगौरीकीदारपाहि
डा ॥ मायूरीमालसीनाटीभूपाली
सिन्धुडातया । सायाह्नेताश्चरा-
गिण्यः प्रगायन्तिचतुर्दश ॥ पुरु
षावस्तुभूषाख्यारागास्ते मालवादय
। प्रदोषेचापराह्णेचरजन्यागान-
गोचरा . ॥ दशदण्डात्पररात्रौस
र्वेषागानमीरितम् । मेघमस्त्वाररा-
गस्यगानवर्षासुसर्वदा ॥ श्रीपञ्च-
मीसमारभ्ययावज्जन्मोत्सवहरे ।
तावदसन्तरागस्यगानमुक्त मनोषि
भि . ॥ शक्नोत्यानसमारभ्ययावहु
र्गमहेत्सवम् । गीयतेतदुधैर्निर्ज
मालसीसामनेहरा ॥ सर्वेषामिह
रागाणारागिणीनाञ्चसर्वश । र-
ङ्गभूमौनृपाञ्जायाकालदोषानविद्य
ते ॥ रागञ्जालापायेदादौतत्पत्नी
स्तदनन्तरम् । नान्यपत्नीप्रगातव्या
नृपाञ्जायांनदूषणम् ॥ रागा षडय
रागिण्य षट्त्रिंशश्चासुविद्यहा
आगताब्रह्मसदनात्ब्रह्माणसमुपास
ते ॥ अथध्यानम् । नितम्बिनीचु ।

राग .

स्वितवत्पद्म शुक्लद्युति कुण्ड
लवान्ममत्त । रुद्धीतशाभीप्रविश
न्प्रदेष्टिमालाधरोमालवरागराज
॥ १ ॥ नीलेत्पलकर्णयुगेवहन्ती
श्यामासुकेशीचसुमध्यभागा । ईष-
त्सहासाम्बुजरस्यः क्लासाधानसीप-
द्मसुचारुनेत्रा ॥ १ ॥ करेयुताच्चा
म्बुजयुग्मरस्याद्भुतस्ततश्चाक्षविलोका
यन्तो । कण्ठस्फुरन्मौक्तिकारत्नहा
रासामालसीसङ्कथिताविचित्रा ॥ २ ॥
प्रतप्तचामीकरचारुवक्त्राकर्णा तस
कमलवहन्ती । पौष्पधनुः पुष्पश
रैर्दधानाचन्द्राननारामकिरीप्रदि-
ष्टा ॥ ३ ॥ महेन्द्रनीलद्युतिर
म्बुजाक्षीप्रवादयन्तीकपिलाशयन्त्र-
म् । विचित्ररत्नाभरणसुकेशी-
सासिन्धुडाकान्तसमौपसस्या ॥ ४ ॥
॥ जवाप्रसूनद्युतिविम्बवक्त्रास
कक्षपद्म करयोर्दधाना । क्षौमां
शुक्लाच्छादितगात्रयष्टिराशावरीरङ्ग
कलाविदग्धा ॥ ५ ॥ सरोवरस्था
स्फटिकस्यमन्दिरोसरोरुहैः शङ्कर
मर्चयन्ती । तालप्रयोगप्रतिरङ्गगी
तैर्गौरीतनुभैरविकासतीयम् ॥
६ ॥ अथमङ्गारः । विहारशीला
तिसुकान्तिदेहः कान्ताप्रियोधार्मि
कशीलयुक्तः । कामातुरः पिङ्गल
नेत्रयुग्मेमङ्गाररागः प्रियकृतसु
विशः ॥ २ ॥ सङ्केतितात्फुल्ल

राग

तानिकुञ्जकृतस्थिति कान्तसमा
गमाय । वेलावलीचम्पकमौलिनी
सावालाविचित्राभरणानिरुक्ता ॥
१ ॥ रहः सुकान्तद्विधमाणपच
रस्य वहन्तीकुचकुम्भयुग्मे । दूर्वाद
लश्यामतनु सक्तामापुरातनै
सापुरवीनिरुक्ता ॥ २ ॥ अशोक
वृक्षस्तलेविषण्णावियोगिनीवाष्प
कणाञ्चिताङ्गी । विभूषिताङ्गीजटि
लीववालासाकानडाहेमलतेवतन्वी
॥ ३ ॥ सङ्ग्रथ्यसङ्ग्रथ्यगलेदधानाप्र
सूनमालादयितेनवाला । गौरीस्व
कान्ता ननचुम्बितास्यात्सासुन्दरी
माधविकानिकुञ्जे ॥ ४ ॥ सुकच्छ
पीवादयतिस्वभर्तुर्गानार्थमभ्यस्य
तिसम्मुखेन । सदैवतालाविहि
ताचमाला कोङ्काकलातानवतीम
तासा ॥ ५ ॥ स्नात्वासमुत्तीर्णव
तौमुदेहकेशप्रणिष्टन्दितावारिवि
न्दुः । निष्पीडयन्तीतिमिरांशु
कान्तकेदारिकारक्तपयोधरश्रीः ॥
६ ॥ अथश्रीरागः । लौलावतारेण
वचान्तराणिचिन्वन्प्रसूनानिवधूस
हाय । विलासवेशाञ्छतिदिव्यमू
र्त्तिः श्रीरागपञ्चप्रथितः पृथिव्या
म् ॥ ३ ॥ सध्यासुकालेऽहमध्यदे
शेप्रवादयन्तीहपिनाकयन्त्रम् । धा
राधराधातुविचित्रिताङ्गीगान्धारि
कागन्धसृजनिधत्ते ॥ १ ॥ रस

राग .

नयामुविचारितकौतुक विदधतौक
 विकीविदकौतुकम् । सुकविताम्
 तभावनतत्पराभगवतौमुभगासमु
 दाहता ॥ २ ॥ पुष्ट्याद्यानेसार्द्धमा
 लीकलापैः क्रीडन्त्यवकीकिला
 काकलीषु । रामाश्यामासद्गुणा
 नाञ्चसीमागौरीगौरीगौरवालीक
 दिष्टा ॥ ३ ॥ अट्टालिकायांस्फुट
 कौमुदीभिः प्रकाशितायारजनीवि
 हारम् । अज्जायकान्तेनसमवसन्ती
 कौमारिकाकामकलावहन्ती ॥ ४ ॥
 गौरीपादाम्बोजमभ्यर्चयन्तीगन्धोद्
 तगन्धमाल्य'दधाना । नानारत्नो
 पायनैर्भक्तिभावेर्वलोयारीकथ्य
 तेषालिकेयम् ॥ ५ ॥ उज्जासयन्ती
 धम्मिस्त्रिरहः स्थान्प्राणवन्मुना ।
 मालतीकुसुमस्रग्भिर्वैरागौरागि
 णीस्मृता ॥ ६ ॥ अथवसन्त . ।
 चूताङ्कुरैर्यैवकृतावतसोविघ्णं
 मानारुणनेत्रपद्मः । पीताम्बरः
 काञ्चनचारुदेहोऽसन्तरागोयुवती
 प्रियञ्च ॥ ७ ॥ सुनृत्यमानातिमुशी
 लयुक्तामुक्तालताकल्पितहारयष्टि
 । चूताङ्कुरं पाणियुगेऽहन्तीजवा
 रुषाकौतुडिकेरितेयम् १ ॥ स
 क्रीतगोष्ठीषु गरिष्ठभावसमाश्रिता
 गायनसम्प्रदायैः । खर्व्वङ्गिनीन्
 पुरपादपद्मासापञ्चमीपञ्चमवेदवेत्ती
 ॥ २ ॥ उरसिकेशचयस्यसुसारविद

राग .

धतीशयनोत्थितचारुवेशम् । विलु
 लितालकवस्त्रिकृशाङ्गीभासुराललि
 ताकथिताबुधैः ॥ ३ ॥ सखीक
 लापैः परिहासमानावियोगिनी
 कान्तवियोगदेहा । प्रीनस्तनीचैव
 धराप्रसुप्ताश्यामासुकेशीपठमञ्ज
 रीयम् ॥ ४ ॥ कर्णोत्पलालम्बिमधु
 व्रतालीशृणोतिसामञ्जुलकूजिता
 नि । कान्तान्तिकगन्तुमना प्रदो
 षे सागुर्जरीवेशकलोचिताङ्गी ॥
 ५ ॥ अध्यापयन्तीनिजशिष्यवन्द
 संगीतशास्त्राणिविवेचनाभिः ॥ म
 नेहाराहारलताभिरामासमस्तभा
 षाकुशलाविशेषा ॥ ६ ॥ अथहिजो
 ल . । हासाभिलासेनपतनपृथि
 व्यामुत्थापितस्तत्क्षणमालिवन्देः
 । उज्ज्वलसंगीतरसैर्विदग्धोद्विग्नो
 लराग . कथितोरसज्ञैः ॥ ५ ॥ मयूरकं
 काञ्चनयोक्तासन्तीमयूरिकानृत्यतत
 किरन्ती । मयूरकांतीवसिति दधा
 नामायूरिकासङ्घथितागुणज्ञैः ॥ १ ॥
 प्रदोषकालेष्टहसम्प्रविष्टाप्रदीपह
 स्तारुणगात्रवस्त्रा । सीमन्तसिन्दू
 रविराजमानासुरक्तमालाकिलदी
 पिकेयम् ॥ २ ॥ सार्धसखीभिर्वि
 जनेवसन्तीविचित्रवच्चोजनितम्बस
 ङ्गा । निरीक्ष्यमाणाननदर्पणाया
 सादेशकारीकथितागुणज्ञैः ॥ ३ ॥
 भर्तुर्दधानाचरणारविन्दनिषेधय

राग .

स्तीपरदेशयानम् । प्रकामदाम्यत्य
 सुखेनिमग्नासापाहिडासङ्कथिता-
 कवीन्द्रे ॥ ४ ॥ कर्णेदधानासुर-
 पुष्पयुग्मस्फुरत्सुश्लोचमनोहरा-
 ङ्गी । स्मिराननाचारुविलोलनेत्रा
 वराङ्गनेयकथितावडारी ॥ ५ ॥ उ-
 त्पन्नमात्रे प्रथमापराधेमानंपुनः क-
 र्तुमनाश्चिरेण । ऋजुस्वभावान्नि-
 यतरुदन्तीसामोरहाटीहठकेलिरु-
 ष्टा । ६ ॥ अथकर्णाटः । कृपाण-
 पाणिस्तुरगाधिरूढोमयूरकण्ठाति-
 मुकण्ठकान्ति । स्फुरत्सितस्त्रि-
 ग्धरसः प्रशान्त कर्णाटरागोह-
 रितालवण्यं ॥ ६ ॥ चिरनटन्ती-
 शुभरङ्गमध्ये सप्रार्थयन्तीनटिनंवस-
 न्तम् । सुगीततालिषुक्तावधाना-
 नटीषुनाटीपरिधानदेहा ॥ १ ॥
 खनागकपुष्पलतादिरूढाहसन्मुखो
 सर्वमुदबहन्ती । खनानिशश्रद्धित
 नोतिमुग्धाभूपालिकासास्खलदु-
 त्तरीया ॥ २ ॥ अध्यापयन्तीशुक
 सारसारी : श्रीरामरामेतिमुवेशल-
 क्ष्मी । वामस्तनोर्ध्वस्खलितांशुक
 श्री . श्रीरामकीर्तीकथिताकवीन्द्रे .
 ॥ ३ ॥ विशेषवैदग्ध्यवतीसमस्ता
 न्कलाविलासिनविमोहयन्ती । वृ-
 हन्नितम्बापरिपुष्टदेहावडाप्रलम्बस्त-
 नभारभव्या ॥ ४ ॥ भर्तुः सम-
 पायसिसन्तरन्तीपयीविहारिणसरो

राग :

रुहाणि । विचिन्वतीसौरभमोद
 मानाकामोदरागिण्युदितागुणज्ञैः
 ॥ ५ ॥ व्याधूतानटनृत्यपरिश्रमेण
 बालालीलाभि . मुदतीकृतादरा
 । नटीनाकल्याणीकलयतिमतह
 स्तीएणप्रस्थानसुखरिताकिङ्कणीक-
 लापम् ॥ ६ ॥ अथरागरागिणीना
 भावनिरूपणम् । मालव . श्रीश्र-
 द्दिङ्गोलोमङ्गारस्तदनन्तरम् । गाय-
 न्तिगायकाधीरसानन्देनचतुष्टय-
 म् ॥ वसन्तराग कर्णाटोद्गीवीरौभञ्ज-
 त . क्रमात् ॥ धानसीमालसीचै-
 वभैरवीमाधवीतथा ॥ सुभगापञ्चमी
 नाटीविलोयारीचगुर्जरी । कामो-
 दाचापिकल्याणीकोडाकिदारिका
 तुडी ॥ कौमारौमायुरीचैवदेशका
 रीचसिधुडा । रामकेलीचभूपाली
 रागिण्यष्टेतिविशतिः ॥ आनन्दां-
 शाद्वतिप्रेक्षागीयन्तगानकोविदै .
 । पूरवोकानडागौरीरामकौरी-
 चदोपिका ॥ आशात्रोविभाषाच-
 वडारीचगडातथा । एताश्चनवरा
 गिण्योवीराश्रीगानमुत्तमम् ॥ विला-
 वलीचगाभारीललितापठमञ्जरी ।
 वैरागिरागिणीचापिमोरहाटीच-
 पाहिडा ॥ करुणाशाविभानोया
 त्सप्तैतारागोपितः ॥ रागेण
 रसभागेनषट्चि शत्रागिणीषुच
 । करुणानन्दवीरेषुच्चापनार्थमत

रागवृत्तः

त्रयम् ॥ इतिसंगीतदामोदरेशिव
मारदसबादे १॥३ अध्यायी ॥ रञ्जन
म् । रञ्ज० भाविषज् ॥ रञ्जतेऽने
नेतिबा । अकर्त्तरिचकारकेस ज्ञाया
मितिघज् । घञिचभावकरणयो
रितिरध्वे नलोपः ॥

रागचूर्णः । पु० दन्तधावने । खदिरे
॥ मकरध्वजि । कन्दर्पे ॥ लाचारसे
॥ फल्गुचूर्णे । गुलाल० इ० भा० ॥
सिन्दुरे ॥

रागच्छन्नः । पु० कामदेवे ॥ त्रि० रा
गेणच्छन्ने ॥

रागदः । पु० तैरणीक्षुपे ॥ त्रि० राग
दातरि ॥

रागदालि । पु० मसूरे ॥

रागपञ्चः । पु० कामादिषु ॥ काम
समत्सरश्चैवस्पृहाटणातथैवच । ला
भोमायाचदम्भश्चरागपञ्चद्वतीरित ॥

रागपुष्पः । पु० बन्धूके रक्ताम्भा
ने ॥

रागपुष्पी । स्त्री० जवायाम् ॥

रागप्रसवः । पु० बन्धूके ॥ रक्ताम्
भाने ॥

रागबन्धी । त्रि० रागप्रवर्त्तके ॥

रागयुक् । पु० माणिक्ये ॥

रागरञ्जुः । पु० कामदेवे ॥

रागलता । स्त्री० रत्याम् । कामप्रिय
याम् ॥

रागवृन्तः । पु० कामदेवे ॥

राघवः

रागषाडवः । पु० दाडिमद्राक्षायुक्त
मुद्गयूषे ॥

रागसूत्रम् । न० तुलासूत्रे । पट्टसू
त्रे ॥

रागाङ्गी । स्त्री०)

रागाव्या । स्त्री०) मञ्जिष्ठायाम् ॥

रागारु । त्रि० आशादत्त्वादानहीने ॥

रागाशनिः । पु० बुद्धे ॥

रागिणी । स्त्री० विदग्धायानार्याम् ॥

मेनकायाज्येष्ठकन्यायाम् ॥ जय

श्रीनाम्न्यालक्ष्म्याम् ॥ षड्रागा

णाचिषु ॥ ताश्चहनुमन्मतेभरतम

तेचचि शत्प्रकाराः ॥ सीमेश्वरम

तेकलानाथमतेचषट्चि शत्प्रका

रा । आसाविवरण रागशब्देदृष्टव्य

म् ॥

रागो । त्रि० कामाद्याकुलचित्ते । का

मुक्ते । रक्तरि । अनुरक्ते ॥ रागि

णोदेहऽन्तोदिसदेशासुरमानुषाः ॥

यथोक्तभागवतेव्यासिन । रागौविष्णुः

ः शिवोरागौ ब्रह्मापिरागसयुतः ।

रागवानप्रिचातुर्याद्विदेहद्वलक्ष्यत

इति । रञ्जिः सम्पृचानुरुधे तित

च्छीलादिषु चिनुग् ॥ दणधान्यवि

शेषे । लाञ्छने । बहुतरकणिशे ।

गुच्छकण्ठिषे ॥

राक्० ग्० । त्रि० समर्थे ॥ राघति ।

राघसामर्थ्येक्षिप् ॥

राघवः । पु० राघव शब्दे । श्रीरामे ॥

राजकम्

पुराणप्रसिद्धेऽब्धेर्महामौने ॥ यथा
 । अस्तिमत्स्यस्तिमिर्नामशतधाजन
 विस्तृतः । तिमिङ्गिलस्तद्विलोपित
 द्विलोप्यस्तिराघव . ॥ इति ॥ ब्रह्मा
 ण्डाभिमानिनि ॥ रङ्गतिनाशगच्छ
 तोतिरघुरन्नमय . कीश . । तत्रवि
 दितः । अण् . ॥
 राघवायण . । पुं . रामायणे ॥ यथा
 । सेतिहासपुराणानिराघवायणभा
 रतम् । समाप्तिरहितान्ये वसन्तिता
 निश्रुतानिते ॥ इत्यग्निपुराणम् ॥
 राजलः . । पुं . द्रुमकण्टके ॥
 राजवम् . । न . मृगरोमजवस्त्रे ॥ रङ्गौ
 भवम् । रङ्गोरमनुष्येण चित्यण्
 मृगरोमजद्रुत्यत्रमृगशब्देनपशुमात्र
 याद्यम् । तेनकम्बलाद्यपिराजवम्
 ॥ पु . गवि ॥ रङ्गौ . देशविशेषिभ
 व . । पूर्व . णाण् . ॥
 राजवक . । पुं . मनुष्ये ॥ रङ्गौभवः
 । मनुष्यतत्स्यथैर्बुज् . ॥
 राजवायणः . । चि . राजवार्थे ॥ रङ्गौ
 भवः । रङ्गोरमनुष्येण चितिष्कक् ॥
 राज्गणम् . । न . रङ्गन् . इ . गौ . भा .
 प्र . पुष्पविशेषे ॥
 राट् . ड् . पुं . राजनि ॥ राजते । रा
 जूदीप्तौ ॥ सत्स्वित्तिक्त्वाप्
 राजकम् . । न . नृपवृदे ॥ राज्ञासमूहः
 । गोत्रोच्चोद्गारभ्रराजराजन्यराजपु
 ष्वत्समनुष्याणाहुज् . ॥ पुं . राजनि ।

राजघ

राजकदम्ब . । पु . कदम्बविशेषे ॥
 राजकन्या . । स्त्री . केविकापुष्ये ॥ भू
 पसुतायाम् ॥
 राजकर्कटी . । स्त्री . चीनाकर्कश्याम् ॥
 राजकशिपुः . । पुं . न . जलजकंदविशि
 षे ॥ भद्रसुस्तायाम् ॥
 राजकीयः . । चि . राजसम्बन्धिवस्तु
 नि ॥ राजद्रुदम् । राज्ञः कचेति
 च्छ . ककारोन्तादेश . ॥
 राजकुमारः . । पु . राजपुत्रे ॥
 राजकूष्माण्ड . । पुं . वार्ताक्याम् ॥
 राजकोशातशी ॥ स्त्री . धामार्गवे ।
 तोरजो . इ . भा . प्र . फलशाकीरा
 जकोशातकीशीतामधुराकफवात
 ला । पित्तघ्नोदीपनीश्वासज्वरका
 सकृमिप्रणुत् ॥
 राजक्षवकः . । पुं . सर्पे ॥
 राजखर्जूरी . । स्त्री . श्रेष्ठखर्जूर्याम् ।
 पिण्डखर्जूरिकायाम् । राजपिण्डा
 याम् । नृपप्रियायाम् ॥
 राजगामि . । चि . राजसम्बन्धिनि ॥
 राजगिरि . । पुं . शाकप्रभेदे । राजा
 द्रौ । राजशाकिन्याम् ॥
 राजगुह्यम् . । न . सर्वेषागुह्यानांरा
 च्छि . ॥ गुह्यानां राजा । राजदन्तादि ॥
 राजगृहम् . । न . । तीर्थविशेषे ॥
 राजगीवः . । पुं . मत्स्यविशेषे ॥ मदा
 र्भेदे ॥
 राजघः . । चि . तीक्ष्णे ॥ राजहन्तरि ।

राजदन्त :

राजानंहन्ति । इन० । राजवउप-
सङ्ख्यानाहम् ॥ टिलोपीचत्त्व
निपात्यते ॥

राजचिह्नम् । न० नृपास्त्रासूचकेल
स्मविशिष्टे ॥ चिह्नानाराजा । रा
जदन्तादि ।

राजचिह्नकम् । न० उपलब्धे ॥ चिह्ना
नास्त्रीपुंविभाजकानाराजा ॥

राजजम्बू । स्त्री० पिण्डखर्जुरे ॥
जम्बूप्रभेदे । फलेन्द्रे । फरैदा०
इ० भा० । राजजम्बूफलखादुवि
ष्टमिश्रुतरोचनम् ॥ जम्बूनां रा
जा ॥ राजदन्तादि : ॥

राजतम् । न० रजते ॥ चि० रज
तनिर्मिते । रूप्यमये ॥ रजतस्य वि
कारः । प्राणिरजतादिभ्योजि
त्यञ् ॥

राजतरुः । पु० कर्णिकारवृक्षे ॥
आरम्बधे ॥

राजतरुणी । स्त्री० पुष्पविशिष्टे । महा
सहायाम् । वर्षपुष्पे । अस्ताने
। सुपुष्पे । सुवर्णपुष्पे ॥

राजता । स्त्री० राजत्वे ॥

राजताल । पुं० स्तनामख्यातपा
दमे ॥ गुवाके ॥

राजतेमिषः । पुं० नाटास्त्रे ॥ सु
खाशे ॥ इ० चिकाण्डशेषः ॥

राजदण्डः । पुं० राजशासने ॥

राजदन्तः । पुं० अधोदन्तपङ्क्तिस्थ

राजा

मध्यदन्तयुग्मे ॥ दन्तानाराजा ।
राजदन्तादिषुपरम् ॥ उपरिश्चे
यीस्त्रमध्यवर्तिदन्तद्वये ॥ यथा ।
राजदन्तोत्तुमध्यस्थावुपरिश्चे णिकौ
काचिदितिहमचन्द्रः ॥

राजदेशीयः । पुं० राजकल्पे । राज
देश्ये ॥ ईषदूनोराजा । ईषदसमा
मासौकल्पपदेश्यदेशीयरः ॥

राजधत्तूरकः । पु० वृद्धत्तूरके । रा
जधूर्त्ते । महाशठे ॥

राजधर्मः । पुं० राजाकर्त्तव्येकर्म-
णि । सचमनुस्मृतेः सप्तमाध्याये०
कालीपुराणस्य ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अ-
ध्याययोः महाभारतस्यशान्तिपर्व-
णिपद्मपुराणस्यस्वर्गखण्डे ॥ १२८ ॥
अध्यायेचद्रष्टव्यः ॥

राजधानकम् । न० राजपुरे ॥ (*) ॥

राजधानी । स्त्री० कोट्टे । राजपुरे ।
स्कत्वावारे ॥ धौयतेऽस्याम् इति०
धानी । करणाधिकरणयोश्चेत्यधि-
करणे ल्युट् । डीप् । राजाधानी ॥

राजधान्यम् । न० श्यामाके ॥

राजधत्तूरकः । पुं० वृद्धत्तूरके ॥
राजधूर्त्ते । महाशठे । निस्त्रैष्यु
ष्यके । भ्रान्ते । राजखर्णे ॥

राजा । पुं० प्रभौ ॥ अत्रिथे ॥ मृगा-
ङ्गे । रजनीपतौ । यक्षे । शत्रौ ॥
नृपे । वार्धिनि । राज्याभिषिक्ते च
त्रिथे ॥ अभिषिक्तजनपदपुरपाल-

राजा

धितपुरुषश्रेष्ठे । क्षमाभूति । भूपे ।
 प्रणताशेषसामन्ते ॥ अराजकेहि
 लोकीस्मिन्सर्वतोविद्रुतेभयात् ।
 रक्षार्थमस्य सर्वस्य राजानमसृजत्प्र
 भुः ॥ अस्य व्युत्पत्तिर्विष्णुपुराणे •
 यथा । महाराजराज्येन पृथुर्वैश्यः
 प्रतापवान् । सोभिषिक्तो महातेजा
 विधिवद्भर्मकोविदैः ॥ पित्राऽपर
 स्त्रितास्तथप्रजास्ते नानुरक्षिताः
 अनुरागात्ततस्तस्मान्मराजं त्यभा
 षतेति ॥ राजकर्त्तव्यकर्माणि यथा
 मदालसोवाच । वत्स राज्ञाभिषिक्ते
 न प्रजारञ्जनमादित । कर्त्तव्यमवि
 रोधेन स्वधर्मं क्षमहीभृताम् । अविसे
 धेन • धर्मशास्त्राविरोधेन । व्यस
 नानिपरित्यज्य सप्तमूकहराणि वै ।
 आत्मारिपुभ्यः सरस्योर्वाहिर्मन्त्रवि
 निर्गमात् ॥ अष्टधानाशमाप्नोति
 स्ववक्रस्थन्दनाद्यथा । तथाराजाप्य
 सन्दिग्धवद्भिर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥
 दुष्टादुष्टाञ्च जानोयादमात्यानरिदो
 षतः । चरैश्चरास्तथाश्चोरन्वेष्ट
 व्याः प्रयत्नतः ॥ त्रिश्वांसो न तु क
 र्तव्यो राज्ञाभिवात्मबन्धुषु । का
 र्ययोगादमित्रेषु विश्वस्यीत नराधिपः
 । स्थानविविचयज्ञेन षाडगुण्यविदि
 तात्मना । भवितव्यं नरेन्द्रेण न का
 मवशवर्त्तिनाम् । प्रागात्मा मन्त्रिण-
 यै रथततोभूत्यामहीभृता । जियाद्या

राजा

नन्तर पौराविरुद्धो तततोरिभिः ॥
 यस्त्वेतानविजित्यैव वैरिणो विजि-
 गीषते । सोऽजितात्मा जितामा-
 त्त्यः शत्रुवर्गेण बाध्यते । तस्मात्
 कामादयः पूर्वजेयाः पुत्रमहीभृ-
 ता । तज्ययेद्विजयोरारक्षी राजानश्च
 तितैर्जितः ॥ कामः क्रोधश्च लोभ
 श्च मदो मानस्तथैव च । इषंश्च शत्रवो
 ह्येतेनाशाय • कुमहीभृताम् ॥ का-
 मप्रसक्तमात्मानं स्मृत्त्वादण्ड निपा
 तितम् । निवर्त्तयेत्तथाक्रोधादनु
 द्वादहतात्मजम् ॥ हतमेवं तथा लो
 भाद्भादाद्देन विजैर्हतम् । मानादना
 युषः पृथ्वी हतवर्षात्पुरुञ्जयम् ॥
 एभिर्जितैर्जितसर्वमरुते न महात्म-
 ना । स्मृत्त्वा विवर्जयेदेतान् षड्दो
 षांश्चमहीपतिः ॥ कायको किल-
 भृङ्गाणां च कव्यालशिखडिनाम् ।
 हसानां लिङ्कुडानां शिखेतचरित-
 नृपः । काकात् • सर्वशङ्किता । कौ
 किलात् • माधुर्यम् । भृङ्गात् • अपी
 डयाऽर्थादानम् । वकात् • शत्रुयुद्ध
 णे एकाग्रताम् । व्यालात् • दुरुपस
 र्पित्वम् । शिखण्डिनः चित्रता •
 म् • सर्पग्रहणाय मूकताम् • राचा-
 वात्मगोपनञ्च । हसात् • सारयाहि-
 त्वम् । लिङ्कुडात् • सधानम् ॥ कौ
 शिकस्य क्रियां कुर्याद्विपक्षे मनुजैश्च
 तः । चेष्टां पिपीलिकानाञ्च कालेभू

राजा

प. प्रदर्शयेत् ॥ कौशिकस्य • उलू-
कस्य राक्षसाकाकावस्कन्दनम् पिपौ-
लिकानाम् • सीनावहुत्वसर्पभक्ष-
णश्च ॥ ज्ञेयान्निबिस्फुलिङ्गानां वी-
जचेष्टाचशाल्वले • । चन्द्रसूर्यस्व-
रूपश्च नीलार्थे पृथिवीक्षिता ॥ अ-
ग्निबिस्फुलिङ्गात् • दूराद्वाह • । वी-
जात् • महदर्थं निष्पादनम् • । उष्ण-
काले • चन्द्र सुखदायौ • शीतका-
लेन • । एव सूर्य शीते सुखदायौ उ-
ष्णकालेन एव कालानुसारेण सुखदु-
खदाहत्वम् • । वधकात्पद्मसरभश्च
लिन्यागुर्विणोस्तनात् • । प्रजान्पे-
यन्नादेया तथा चण्डालयोषित • ॥
वधकात् निघृणत्वम् • । पद्मात् •
कण्टकगोपनम् स्मितमुखता च • ।
सरभात् • हत्वा पिशचून् नोद्रेक • ।
यथा सरभोऽष्टापदं परोन्नतिं न
सहते • । शूलिन्याश्चातिश्चापनम् • ।
गुर्विण्या • स्तनात्कालिर्यादानम् • ।
चण्डालयोषित्शौनिको • ह्यगशि-
रोदर्शयित्वा अन्यद्विक्रीणाति ॥
शक्रार्कयमसोमानातद्वायोर्मही-
पति • । रूपाणि पञ्चकुर्वीतमहीपा-
लनकर्मणि ॥ यथेन्द्रश्चतुरोमासान्
वार्योघेणैवभूतलम् • । आप्याययेत्
तथालोकान् परिचारैर्महीपति •
॥ परिचारैरर्थदानादिभि • ॥ मा-
सानष्टौ यथासूर्यस्ताय हरति रश्मि-

राजा

भिः • । सूर्येणैवाभ्युपायेन तथा शु-
क्लादिना नृप • ॥ यथायम • प्रिय
द्वेष्यौ प्राप्तौ काले नियच्छति • । तथा
प्रियाप्रियौ राजा दुष्टादुष्टे समीभवेत्
॥ पूर्णेन्दुमालीक्य यथा प्रीतिमान्
जायते नर • । एव यत्र प्रजा सर्वा
निर्वृत्तास्तच्छत्रव्रतम् • ॥ मरुत
सर्वभूतेषु निगूढश्चरते यथा • । एव
चरेन्नृपश्चरै पौरामात्यारिवन्धु-
षु ॥ नलोभार्थे न कामार्थे न धार्थ्ये
यस्य मानसम् • । पदार्थे ह्यप्यते
धर्मात्सराजा स्वर्गमृच्छति ॥ लो-
भादिप्रयोजनै • । उत्पथग्राहिणो
मूढान् स्वधर्माच्चलितान्नरान् • । य •
करोति निजधर्मं स राजा स्वर्गमृच्छ-
ति ॥ उत्पथग्राहिण पापिन ॥
वर्णधर्मान्सीदन्ति यस्मिन् राष्ट्रं तथा श-
मा • । राज्ञस्तस्य सुखतातपरश्च ह-
वशाश्चतम् • ॥ एतद्राज्ञ परकृत्य
तथैतद्द्विकारणम् • । स्वधर्मस्था-
पनं नृणां चाल्यते न कुबुद्धिभि • । पा-
लनेनैव भृत्यानां कृतकृत्यो महीप-
ति • । सत्यकपालयिता भागधर्मं
स्थाप्नोति वैश्रत • ॥ एवमाचरते रा-
जा चातुर्वर्ण्यं स्वरक्षणै • । स सु-
खी विहरत्यप्रशङ्कस्यैतिसलोकता-
म् • । इति मार्कण्डेयपुराणे मद्दाल-
सापाख्यानाध्यायः ॥ राजते • रा-
ज • । कनिन्युवधोति कनिन • ॥

राजन्यः

दोषिमिति ॥ उत्तरपदेचेत् श्रेष्ठार्थं
वाचक ॥

राजनम् । न० सामविशेषे ॥ त्रि०
राज्ञः शूद्रायामुत्पन्ने ॥ राज्ञोऽ
पत्यम् । राजश्चशूराद्यत् । राज्ञो
जातावेवेतिवार्त्तिकेण शूद्रायामु
त्पन्ने क्षत्रियजातित्वाभावादय् ।
अन्नितिप्रकृतिभावः ॥

राजनामा । पुं० पटोले ॥

राजनीतिः । स्त्री० नीतिशास्त्रे । रा
जवृत्तौ ॥ पश्यान्वचनीतिराजनौ
तिष्ठ ॥

राजनौलम् । न० मरकतमणौ ॥

राजन्यः । पुं० क्षत्रिये ॥ अस्यविधि
बोधितानिकर्माण्ययथा । राजन्या
नाञ्चसङ्गत्सङ्ग्यामीभूमिशासन-
म् । अत्राशक्तौषण्णिगृहत्त शूद्रवृत्त
मथाशयेदिति ॥ अस्यनिषिद्धकर्मा
ण्ययथा । राजन्यानांकरादानवि
नावेवाहिकस्ययः । प्रतिग्रहः स
नियोचपरत्रचासुखप्रदः ॥ युष्मेप
लायनञ्चैवतथाकातरतार्थिषु । अ
पालनं प्रजानाञ्चदानधर्मेविरक्तता-
॥ अनवेक्षास्वराष्ट्रस्यत्राज्ञानाम-
नादरः । अमात्यानामसम्मानते
षां कर्मानवेक्षयाम् ॥ भृत्त्वानाञ्चप
रौहासीनिषिद्धः क्षत्रजन्यनामिति
॥ राज्ञोपत्यम् । राजश्चशूराद्यत् ।
राज्ञो जातावेव । येषाभावकर्मणो

राजपणी

रितिप्रकृत्या ॥ राजपुत्रे ॥ वज्रौ
॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ राजति । राज०
। राजेरन्यः ॥

राजन्यकम् । न० क्षत्रियसमूहे ॥ रा
जन्यानां क्षत्रियाणासमूहः । गो
त्रोक्षीष्टोरभराजराजन्येतिबुज् ।
प्रकृत्याश्वकेराजन्यमनुष्ययुवान् ॥
पुं० राजन्यादेशे ॥ राजन्यानांविष
योदेशः । राजन्यादिभ्योबुज् ॥

राजन्यबन्धुः । पुं० दुर्वृत्तनृपतौ ।
राजाभासे ॥ राजन्यावन्धवोऽस्य ॥

राजन्यान् । त्रि० सुरास्त्रिदेशे । यत्र
देशेस्त्वधर्मशीलैराजाः तत्रदेशे ॥
राजाशस्तिअस्त्राचवाः । प्रशसायां
मतुप् । राजन्वान्सौराज्ये । इ-
तिनिपातनाञ्जलोपाभावः ॥ रा
जन्यती० भूमिः ।

राजपटोलः । पुं० पटोले ॥

राजपटोली । स्त्री० मधुपटोल्याम् ॥

राजपट्टः । पुं० मणिविशेषे । विरा
जते ॥

राजपट्टिका । स्त्री० चातकखणे ॥

राजपथः । पुं० राजमार्गे ॥ राज्ञः
पन्थाः । ऋक्पूरितिसमासांतः ॥
तक्षक्षयंयथाधनूषिदश्वविस्तीर्णः
श्रीमान् राजपथः स्मृतः । नृवा
जिरथनागानामसम्बाधः सुसञ्चरः
इति ॥

राजपणी । स्त्री० प्रसारिणीलतायाम् ॥

राजपुत्र :

राजपलाण्डु : । पुं० रक्तवर्णपलाण्डौ
। यवनेष्टे । राजप्रिये । महामूले ।
दीर्घपत्रे । रक्तकन्दे । लालकादा०
लालप्याज० इ० भा० ॥

राजपौलु । पुं० महापौलुवर्धे ॥
राजपुत्रः । पुं० बुधयज्ञे ॥ महाराजा
स्ये ॥ राजनन्दने । युवराजे । रा
जकुमारि । भट्टदारके ॥ कुमार
रक्षाकर्त्तव्याराज्यायत्नेनसर्वदा ॥
तथाहि । राजपुत्रस्यरक्षाचकर्त्त
व्यापृथिवीक्षिता । आचार्यैश्चास्य
कर्त्तव्यं नित्यमुक्तैश्चरक्षणम् ॥ धर्म
कामार्थशास्त्राणिधनुर्वेदश्चशिक्ष
येत् । रथेचकुञ्जरेचैनंव्यायामं
कारयेत्सदा ॥ शिल्पानिशिक्षये
च्चैवनाम्नेर्मिथ्याप्रियवदेत् । गुणा
धानमश्वयन्तुयस्यकर्त्तुंस्वभावतः
॥ बन्धनतस्यकर्त्तव्यं गुप्तेदेशेमुखा
न्वितम् । अविनीतकुमारं हि कुल
माशुविशीर्यते ॥ अधिकारेषुसर्वे
षुविनीतं हि नियोजयेत् । आदौ
स्वल्पे षु तत्पश्चात्क्रमेणायमहत्
स्वपि ॥ मृगयापानमच्चांश्चवर्जयेत्
पृथिवीपतिः । एतान्यासेवमानो
स्तुविनष्टाः पृथिवीक्षितः ॥ बह
वीनृपशादूलायेषांसङ्ख्यानविद्य
ते । वृथाटनं दिवास्वप्नंविशेषिणवि
वर्जयेत् ॥ वाक्पादव्यनकर्त्तव्यं
दण्डपादव्यमेवच । परोक्षनिन्दा

राजपुत्र :

अतथावर्जनीयामहीक्षिता ॥ अर्थ
स्यदूषणं राजादिप्रकारं विवर्ज
येत् । अर्थानादूषणञ्चैवतथाचार्ये
षु दूषणम् ॥ अकारणात्समुच्छे
ददुर्गादीनामसत्क्रिया । अर्थानां
दूषणं प्रोक्तं विप्रकीर्णत्वमेवच ॥
अदेशकालियद्दानमपात्रेदानमेवच
। अर्थस्यदूषणं प्रोक्तमसत्कर्मप्रवर्त्त
नम् ॥ कामक्रोधमदमानलो
भं हर्षन्तथैवच । जेतव्यमरिषडुर्गं
सादरं पृथिवीक्षिता ॥ एतेषां विज
यं कृत्वा कार्यभृत्यजयततः । कृ
त्वाभृत्यजयंसर्वराजाजनपदं जये
त् ॥ कृत्वा तु विजयतेषां शत्रून्
बाह्यांस्ततो जयेत् । बाह्याश्च विवि
धास्ते यास्तुल्याभ्यन्तरकृत्विमाः ॥
गुरवस्ते यथापूर्वतेषु यत्नपरो भवेत्
। पितृपैतामहमित्रंसामन्तस्य त
थारिपोः ॥ कृत्विमञ्चमहाभा
गमित्रं विविधमुच्यते । तथा
पिचगुरुः पूर्वभवेत्तत्रापिचा
द्वतः ॥ स्वाम्यमात्यो जनपदो दुर्ग
सैन्यंतथैवच । कोषो मित्रश्च धर्म
ज्ञसप्ताङ्गं राज्यमुच्यते । सप्ताङ्गस्या
पिराज्यस्य मूलखामी प्रकीर्तितः ।
तन्मूलत्वात् तथाङ्गानां राजारज्यः
प्रयत्नतः ॥ षडङ्गरक्षाकर्त्तव्यात्
थातेन प्रयत्नतः । अङ्गेभ्यो यस्त
थैकस्याद्गोहमाचरतीत्यधीः ॥ बधस्त

राजपुत्र .

स्यतु कर्त्तव्य . शीघ्रमेवमहीक्षिता ।
 नराज्ञामृदुनाभाव्य मृदुहिं परिभू-
 यते ॥ नभाव्यं दारुणे नापि तीक्ष्णा
 दुहिजते जन . । कालेमृदुर्यो भवति
 काले भवति दारुण ॥ राजालोक
 इधामेक्षीत स्थलोकद्वयभवेत् । भृ-
 क्ष्यै . सहमहीपाल परिहासवि
 वर्जयेत् ॥ भृक्ष्या : परिभवन्तीह नृ
 प हर्षवशङ्कतम् । व्यसनानि च स-
 र्वाणि भूपति . परिवर्जयेत् ॥ लो
 कसङ्गहणार्थयिक्ततकव्यसनो भवेत् ।
 शीटीरस्थनरेन्द्रस्थानिव्यमुद्रितचेत
 स : ॥ जनाविरागमायां तिसदा-
 दु सेव्यभावत . । स्मितपूर्वाभि-
 भाषी स्यात्सर्वस्यैवमहीपति : ॥ म
 र्ध्यं पिसहभागमृकुटि'नसमाच
 रेत् । भाव्यधर्मभृतां श्रेष्ठस्थूललक्षे
 णभूभृता ॥ स्थूललक्ष्यवशगा सर्वा
 भवति मेदिनी । अदीर्घसूत्रश्च भवे-
 त्सर्वकर्मसु पार्यय : ॥ दीर्घसूत्र-
 स्थानृपते : कर्मज्ञानिर्भुव भवेत् । रा
 गे द्वेषे च कामे च द्रोहे पापे च कर्मणि ॥
 'अप्रिये चैव कर्त्तव्ये दीर्घसूत्र : प्रश-
 स्यते । राज्ञा सन्भृतमन्त्रेण सदा भा-
 व्यद्विजोत्तम ॥ तस्या सन्भृतम च स्य
 क्षेया : सर्वापदे भुवा . । कृत्वा-
 न्येव तु कर्माणि जायन्ते यस्य भूपते : ॥
 नारद्वानिमहाभाग तस्य स्यादमुधा
 वशी । मन्त्रमूलसदाराध्यं तस्मा-

राजपुत्र :

मूलं सुरक्षितम् ॥ कर्त्तव्य पृथिवी
 पालैर्मन्त्रभेदभयात्सदा । मन्त्रवि
 त्साधितो मन्त्र : सयतानामुखाव-
 ह ॥ मन्त्रश्च लेनवहवा विनष्टा
 पृथिवीक्षित : । आकारैरिद्वितैर्ग-
 त्वाचेष्टया भाषितेन च ॥ नेत्रवक्त्रा
 विकारैश्च गृह्यते न्तर्गतमन . । न-
 यस्तकुशलैस्तस्य वशे सर्वावमुन्धरा ।
 भवतीहमहीभर्तु सदा पार्ययन
 न्दन । नैकस्तु मन्त्रेण मन्त्रनराजा
 बहुभि . सह ॥ नारो हे द्विषमां ना
 वनापरोक्षितना विकाम् । येषा
 स्यभूमिं जयतो भवेयु परिपन्थिनः
 ॥ तानानयेद्विशेषान्सामादिभि-
 रुपक्रमै . । यथानस्यात्कृषीभाव .
 प्रजानामनपेक्षया ॥ तथाराज्ञा प्रक
 र्त्तव्यं स्वराष्ट्रं परिरक्षता । मोहाद्वा
 जास्वराष्ट्रं य . कर्षयत्यनपेक्षया ॥
 सोचिराद्भ्रश्यते राज्याज्जीविताश्च स
 बान्धवः ॥ भृतीव त्साजोतवल .
 कर्मयोग्यो यथा भवेत् । तथाराष्ट्रं
 महाभागभृतकर्मसमभवेत् । योरा
 ष्ट्रमनुगृह्णाति राजा स्वपरिरक्षति-
 ॥ सङ्घातमुपयाचेत्तु विन्दते सुमह
 तफलम् । राष्ट्राविरुध्य धान्यश्चमहो
 राज्ञा सुरक्षिता ॥ नित्यं स्वेभ्यः
 परेभ्यश्च यथामाता यथापिता । नि
 त्यं राजास्वराष्ट्रं यः कर्षयत्यस्य चे
 क्षया ॥ गोपितानि सदा कुर्यात्-

राजफलम्

सविभागौप्रियाणिच । अजस्रमुप
 याक्तव्य फलतेभ्यस्तथैवच ॥ धर्मं
 कर्मदमायत्त विधानेदैवमानुषे ।
 तयोर्दैवमचिन्त्यद्विपौरुषेबिद्यतेक्रि
 या ॥ एवमर्होपालयतोऽस्यभर्तुर्लो
 कानुरागः परमोभवेच्च । लोका
 नुरागप्रभवाचलक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चैव
 पराचकीर्त्तिः ॥ इतिमाख्ये १६४
 अध्याय ॥ रजपूतद्वतिलोकप्रसिद्धे
 वर्णसङ्गरजातिविशेषे ॥ यथा । वै
 श्यादम्बष्ठकन्यायाराजपुत्रस्यसम्भ-
 व इतिपराशरपद्धति ॥ करणक
 न्यायाक्षचियाज्जातश्चेतिपुराणम् ॥
 राजपुत्रकस । न० राज्ञः पुत्राणास
 मूहे ॥ राजपुत्राणासमूहः । गो
 चाक्षोष्टोरभेत्यादिनावुज् ॥ पुं०
 राजास्य ॥
 राजपुत्रिका । स्त्री० राजकन्यायाम् ॥
 शरारिपक्षिणि ॥ जात्याम् ॥ राज्ञ
 पुत्रिकेव ॥
 राजपुत्री । स्त्री० राजकन्यायाम् ।
 मालात्याम् ॥ रेणुकास्थौषधी ॥
 ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ राजरीतौ ॥
 कुक्कुन्दर्याम् ॥
 राजपुष्प । पुं० नागकेशरवृक्षे ॥
 राजपुष्पी । स्त्री०)
 राजप्रिया । स्त्री०) करुणीवृक्षे ॥
 राजफणिज्भक्त । पुं० नागरज्जवृक्षे ॥
 राजफलम् । न० पटोलि ॥

राजमाष

राजफला । स्त्री० जम्बू ॥
 राजवदर । पुं० उत्तमकीर्त्तौ । नृप
 श्रेष्ठे । नृपवदरे । राजवृक्षभे ।
 पृथुकीर्त्तौ । तनुबीजे । मधुरफ
 ले । राजकीर्त्तौ ॥ न० रक्तामलके
 ॥ लवणे ॥ लवल्याम् ॥
 राजवला । स्त्री० गधालिकायाम् ।
 प्रसारण्यामीषधी ॥ बलानावलप्र
 दानाराजिव । राजदन्तादि ॥
 राजभट्टिका । स्त्री० हापुचीपक्षिणि ॥
 राजभूयम् । न० राजत्वे ॥
 राजभोगीणम् । न० राज्ञः शरीरा
 यद्विते ॥ राज्ञोभोगः शरीरम् । त
 स्मैहितम् । आत्मन्विप्रव्रजनभो
 गोत्तरपदातख ॥
 राजभोग्य । पुं० पियालवृक्षे ॥ न०
 जातीकीर्षे । जातीफल ॥
 राजभोजी । पुं० वाजपेययज्ञे ॥
 राजमण्डूक । पुं० बृहद्वेके । महा
 मण्डूके । पीताङ्गे । वर्षाघोषे ॥
 राजमल्ल । पुं० नृपमल्ले । उत्प्लिक्ते
 । उद्धते ॥ राज्ञामल्ल । मल्लाना
 राजावा ॥
 राजमार्गः । पुं० राजपथे ॥
 राजमाष । पुं० बर्बटे । नीलमाषे
 । महामाषे । चौरा० लोबियावडो
 इ० भा० ॥ राजमाषागुरु स्वादु
 स्तुवरस्तर्पणः सरः । रुक्षावतक
 रोरुच्यः स्तन्याभूरिमलप्रदः ॥

राजयोग .

श्वेतोरक्तस्तथाकृष्णस्त्रिविधः स
प्रकीर्तितः । योमहास्तेषु भवति
स एवोक्तोगुणाधिकः ॥ अपिच ।
राजमाषं परं हृद्यं कफपित्तहरं पर-
मम् । आध्यानवातकुङ्गाह्वीतत्यच-
तद्गुणावहम् ॥ माषाणाराजा ।
राजदन्तादिः ॥

राजमुद्गः । पुं० मकुष्ठके ॥

राजयक्ष्मा । पुं० क्षयरोगे । यक्ष्मणि
॥ राज्ञश्चन्द्रमसोयक्ष्मादभूदेषकि-
लामयः । तस्मात्त राजयक्ष्मेति
केचिदाहुर्मनीषिणः ॥ षष्ठीतत्पु-
रुषः कर्मधारयोवा । तथाहवा-
गभटः । अनेकरोगानुगतोबहुरो-
गपुरः सरः । राजयक्ष्माक्षयः
शोषोरीगराडितिवस्मृतः ॥ नक्ष-
त्राणाद्विजानाञ्चराज्ञोभूयद्यपुरा-
। यच्चराजाक्षयक्ष्माचराजयक्ष्मात-
तोगतः ॥ इति ॥ महापातकज-
चिह्नमध्यमम् । यथाहविष्णुः ।
अथनरकानुभूतदुःखानातिर्यक्-
त्वमुत्तीर्णानामानुष्येलक्षणानिभ-
वन्ति । कुष्ठतिपातकी० ब्रह्महा-
यक्ष्मी० सुरापः श्यावदन्तकः सुव-
र्णहारौकुनखौगुरुतल्पगेदुश्चर्म-
त्यादिक्रमपुराणम् ॥

राजयज्ञः । पुं० अश्वमेधे ॥ राज्ञेय-
वतत्राधिकारात् ॥ राज्ञोयज्ञः ॥

राजयोगः । पुं० ज्ञानपरिपाके । व्य-

राजवंशश्च .

वहारेप्यविचित्रचित्ततालक्षणेयो-
गविशेषः । राजत्वात्सर्वयोगाना-
राजयोगइतिस्मृतः । राजवञ्चोप्य-
मानतपरब्रह्माणमव्ययम् ॥ देहि-
नप्रापयेद्यस्तुराजयोगः स उच्यते-
इत्युक्तेः ॥ राज्ञोऽप्युक्तोयोगः ।
योगानाराजेतिवा ॥ हठयोगोदेह-
आयासकरः । अथगुरोरवाप्तश्चजि-
रायासेनमोक्षरूपपुरुषार्थप्रदः ।
हठवदस्याप्यष्टाङ्गानि सन्ति ॥

राजयोगी । चि० ज्ञानपरिपाकयुक्ते ।
व्यवहारेप्यविचित्रचित्ततालक्षणयो-
गश्चेष्टवति ॥

राजयोग्यः । चि० राजार्हः ॥

राजरङ्गम् । न० रजते ॥

राजरजः । पुं० धनाधिपे, कुर्वरे ॥ रा-
जायक्षाणाराजा । राजाहः सखि-
भ्यष्टच् । नृपेशे । सार्वभौमे ॥ सु-
धाकरे । चन्द्रे ॥

राजरीतिः । स्त्री० पित्तलविशेषः ।
पाकतुण्ड्याम् । महेश्वर्याम् । क-
पिलायाम् ॥

राजर्षिः । पुं० प्रभुत्वसितिसूक्ष्माय-
निरीक्षणक्षमे० प्रजापालनाधिका-
रिणिकृतपण्यनिमिप्रमुखे ॥ राजा-
चासौष्टविश्वः ॥

राजलक्ष्मा । पुं० युधिष्ठिरे ॥

राजवंशश्चः । चि० राजबीजिनि । रा-
जवंशोद्भवे ॥ वंशेभवः । दिगादि-

राजवृक्ष :

त्वान्यत् । राज्ञोवश्य ॥ राजवशे
साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥
राजवान् । त्रि० राजमात्रयुक्तदेशे ॥
सुराज्जिदेशे राजन्वान् स्यात्ततो न्यत्र
राजवान् । राजास्त्वस्यास्मिन्वा ।
मतुप् ॥
राजवत्सर्प । न० घण्टोपथे । राजप
थे ॥
राजवला । स्त्री० भद्रवलायाम् ॥
राजवल्लभ । पुं० राजादन्याम् ॥ रा
जास्त्रे ॥ राजवदरे ॥ नारायणदा
सकविराजकृतद्रव्यगुणग्रन्थविशेषे
॥ त्रि० नृपतिप्रिये ॥
राजवल्ली । स्त्री० तोयबल्ल्याम् ।
उक्षा० इ० गौ० दे० भा० ॥
राजवारुणी । स्त्री० सुराप्रभेदे ॥
राजवाह । पुं० घोटके ॥ वाहानां
राक्षा । राजदन्तादि ॥
राजवाह्य । पु० राजवाहकहस्तिनि
। उपवाह्ये । विजयकुञ्जरे ॥ त्रि०
राजवहनीये
राजवीजौ । त्रि० राजवश्ये । राज्ञो
बीजयितुंशीलमस्य । बीजव्यजनेऽ
दन्त । सुपीतिणिनि ॥ यद्वा ।
राज्ञोबीजम् । राजबीजम् । तद
स्यास्ति । अतद्गुनि ॥
राजवृक्ष । पुं० गिरिमाल० इतिप्र
सिद्धे सुशर्णके । आरम्बधे । राजा
चासौवृक्षश्च ॥ वृक्षाणां राजावा ॥

राजसं

राजदन्तादि ॥ रोगाणाराजानं
वृक्षतिवा । ओत्रशूरेदने । बाहुल
कात्सुक् ॥ पियासि ॥ लङ्का
स्यायिनिवृक्षे । लङ्कायूहर० इ०
भा० ॥
राजवृक्षम् । न० नृपचारित्र्ये । तत्र
तुविधर्मम् । यथाहकामन्दकः ।
न्यायेनार्जनमर्थस्यवर्द्धनंपालनं त
था । सत्याच्चे प्रतिपत्तिश्च राज्ञोवृक्षं
चतुर्विधमिति ॥
राजशण । पुं० मट्टवृक्षे । पाटसन
० इ० भा० ॥
राजशफर । पुं० इक्षिशमत्स्ये ॥
राजशय्या । स्त्री० राज्ञ शयनीये ।
महाशय्यायाम् ॥
राजशाक । पुं० वास्तूके ॥
राजशास्त्रम् । न० नीतिशास्त्रे ॥
राज्ञाशास्त्रम् ॥
राजशिख । पुं० निष्पावे ॥
राजशुक । पु० प्राज्ञे । शतपत्रे ।
नृपप्रिये । राजसूत्रा० इ० भा०
प्र० पक्षिणि ॥
राजशृङ्ग । पुं० मङ्गुरमत्स्ये ॥ न०
राजच्छत्रे । कनकदण्डके ॥
राजस । पुं० राजसाहङ्कारे । इन्द्र
यार्थाकारश्च । तैजसे ॥ त्रि०
रजोगुणोद्भवः । रजोगुणप्रधाने ॥
तल्लक्षणे यथा । आरम्भरचिताधैर्यं
मसत्कार्यपरिमह । विषयोपसे

राजसर्प .

वाचाजसं राजस गुणलक्षणम् ।
आरम्भरचिताफलार्थकमनुष्ठान
शीलता ॥ अपिच । येनास्मिन्
कर्मणास्तीक्ष्णव्यातिमिच्छति पुष्क
लाम् । नचशोचत्यसम्पत्तौतद्विज्ञे
यन्तुराजसमिति ॥ राजसोयम् ।
अण् ॥

राजसदनम् । न० राजगृहे । सौधे-
॥ राज्ञः सदनम् । योग्यत्वात् ॥
यद्वा । सदनानाराजा । राजदन्ता
दिः ॥ तद्देदायथा । सौधोऽस्त्री
राजसदनमुपकार्योपकारिका । स्व
स्तिक . सर्वतोभद्रोनूद्यावर्त्तादि
योपिच । विष्कन्दकः प्रभेदादि
भवन्तीश्वरसङ्गनाम् ॥

राजसधनम् । न० धनविशेषे ॥ यथा
। कुसौदक्षपिषाणिज्यशुल्कागानानु
वृत्तिभिः । कृतोपकारोदात्तश्चरा
जसंसमुदाहृतम् ॥ अनुवृत्त्यासेव
या ॥

राजसभा । स्त्री० नृपतिसभा ॥
राज्ञः सभा । सभाराजेत्यत्रराज
पर्यायस्यैवपद्व्याप्राप्तीवत्वम् ॥

राजसयज्ञः । पुं० सकामानायज्ञे ॥
अभिसन्धायतुफलदम्भार्थमपिचैव
यत् । इज्यतेभरतश्रेष्ठतयज्ञविधि
राजसम् ॥

राजसर्पः । पुं० सर्पविशेषे । भुज
भोजिनि ॥

राजस्वर्ण

राजसर्पः । पुं० राजिकायाम् ।
आसुर्याम् ॥ तिसृभित्तिर्वाभि .
परिमिते ॥

राजसायुज्यम् । न० राजत्वे । राज्ञ
सायुज्यम् ॥

राजसारसः । पुं० मयूरे ॥

राजसाङ्गारः । पु० तैजसाङ्गारे
। इन्द्रियाणाकारणे ॥

राजसाहारः । पुं० रजोगुणिनाम्नो
जने ॥ यथा । कटुमूलवणाश्च, शा
लीज्जलविविदाहिनः । आहारा
राजसकृष्टा दुःखशोका मयप्र
दाः ॥

राजसी । स्त्री० दुर्गायाम् । रजोगुण
सम्बन्धिन्याम् ॥

राजसूयः । पु० राज्ञाकर्तव्ययज्ञ
विशेषे । नृपाध्वरे । क्रतुराजे ।
क्रतूत्तमे ॥ राज्ञासोतव्योऽभिषवद्वा
रानिष्पादयितव्यः । षुञ्ज्, अभिष
वे । यद्वा । लतात्मकः । सोमोरा
जाससूयते . कण्डातेऽत्रैव्यधिकर
णैक्यम् । राजसूयसूर्येत्यादिना
निपातनाद्दीर्घः ॥

राजसूयकी । स्त्री० राजसूयस्यदक्षि
णायाम् ॥

राजस्क्रन्धः । पुं० घोटके ॥

राजस्त्रम् । न० करे । राजयाज्ञभा
गे ॥

राजस्वर्णः । पुं० राजधूसूरके ।

राजानुजीवी

राजह स . । पु . कलह से ॥ चरणै
सुसहितै लीहितायेख्य सिता
। तेराजहं साविख्याता इत्याहु
कोषकोविदा ॥ हं सानाराजा ।
राजदन्तादि ॥ कादम्बे । वालि
हंस . इतिगौडदेशप्रसिद्धे । नील
ह सीयम् ॥ नृपोत्तमे ॥

राजह सिनी । स्त्री . रसालाया प्रभे
दे । राजह स्याम् ॥ निर्नीर पाचि
त क्षीर माहिष तद्वदधि । शुभ्रश
कर्यै लाव्य गालित राजह सिनी
॥ राजह सीसुमधुरावल्यावृष्यतरा
हिमा । अत्यर्थं पित्तशमनीकिञ्चित्
कफकरीसृता ॥

राजहर्षणम् । न . तगरपुष्पे ॥

राजहस्री । पुं . राजगजे । मारीचि ।
याजकगजे । मदोत्कटे ॥

राजहासक . । पु . मत्स्यविशेषे । का
तरे । कतले । राजीवे ॥

राजातन । पुं . पियालवृक्षे । रा-
जानमतति । अत . । कर्तारि-
ल्युट् ॥

गजादन । पुं . फलाध्यक्षे । क्षीरि-
कायाम् न . पियाले ॥ राजभि-
रयते । अद . । कर्म्मणि ल्युट् ॥
किंशुके । चिपचके ॥

राजादनौ । स्त्री . क्षीरिकायाम् ।
खिती . इ . भा . ॥

राजानुजीवी । वि . राजोपजीविनि ॥

राजानुजीवी

तस्यकर्माणि यथा । मत्स्यउवाच ।
यथानुवर्त्तितव्यं स्यान्ननो राजोपजी-
विनो । तथातेकयद्यिष्यामिनिवा-
धगदितोमम । आज्ञासर्वात्मना-
कार्यं स्वशक्त्यारविनन्दन । आक्षि-
प्यवचनन्त्यनवक्तव्यं तथावन ॥
अनुकूलप्रियतस्य वक्तव्यं ज्ञानसंसदि-
रहागतस्य वक्तव्यं मप्रियं यद्वितर्भवे-
त् ॥ परार्थं मस्य वक्तव्यं स्वस्थं चेत-
सिभार्गव । स्वायं सुहृद्विर्भक्तव्यो
न स्वयन्तुकदाचन ॥ कार्याभिघात-
सर्वेषुरक्षितव्यं प्रयत्नतः । न-
चहिंस्वधनं किञ्चिद्भित्तुक्तनञ्चर्भ-
णि ॥ नोपेक्ष्यभाष्यमाणं सुतथारा-
जं प्रियोभवेत् । राज्ञश्च न तथा-
कार्यवेषभाषितचेष्टितम् ॥ राज-
लीलानकर्त्तव्या तद्विद्विष्टविषर्जये-
त् । राज्ञं समोधिकोवान् कार्यो-
वेशो विजानता ॥ द्यूतादिषु तथै-
वास्त्रकौशलञ्च प्रदर्शयेत् । प्रदृश्य-
कौशलचास्य राजानञ्च विशेषयेत् ॥
अन्तःपुरधनाध्यक्षैश्चरदूतैः समा-
गतैः । ससर्गनव्रजैर्द्राजन्विनापा-
र्यिवशासनम् ॥ निःस्रेहताचाव-
मानप्रयत्नेन च गोपयेत् । यच्च गुह्यं
भवेद्राज्ञो न तल्लोके प्रकाशयेत् ॥ नृपे-
यश्चावितयत्साहाय्यावाच्यं नृपो-
त्तम । न तत्संशयलोकोक्तिदरा-
जः प्रियोभवेत् । आज्ञाप्यमाने-

राजानुजीवी

चान्यस्मिन्समुत्थायत्वरान्वित ।
 अह्निककरवाणीतिवाच्यो राजा वि-
 जानता ॥ कार्यावस्थाञ्च विज्ञाय-
 कार्यमेव तथा भयेत् । सततक्रियमा-
 गोस्मिन्लाघवन्तु ब्रजेद्भुवम् ॥ रा-
 ज्ञं प्रियाणि वाक्यानि न चात्यर्थं पु-
 न पुन न हास्यशीलश्च भवेन्न
 चापि भृकुटीमुखः । नातिवक्तान-
 निर्बक्तानचमत्सारकस्तथा । आ-
 तसम्भाविताश्चैव न भवेत्तु कथञ्चन ॥
 दुष्कृतानि नरेन्द्राय न तु सङ्गीतं येत्
 क्वचित् । वस्त्रं शस्त्रमनङ्गारराज्ञा
 दत्तञ्च वारयेत् औदार्यं न तर्ह्य-
 दमन्यस्त्वै भूतिमिच्छता । तच्चैवो-
 पासनञ्च यदि वा स्तुभ विवर्जयेत् ॥
 नानिर्दिष्टे तथा हारे प्रविशितकदाच-
 न । न च पश्येत् राजानमधोग्यासु-
 चभूमिषु । राजस्तु दक्षिणे पार्श्वे वा
 भेचोपविशितथा । पुरस्तात्तथाप्य-
 स्थादासनन्तु विगर्हितम् ॥ कृष्णानि
 धीवनकासकीपं पर्यस्तिकाश्रयम् ।
 गृकुटीदान्तमुद्गारतत्समीपे विव-
 र्जयेत् ॥ स्वयत्तत्र न कुर्वीत स्वगुणा-
 ख्यापनतथा । स्वगुणख्यापने चैव
 परमेव प्रयोजयेत् ॥ हृदयनिर्मल-
 कृत्वा पराभक्तिमुपाश्रितैः । अनु-
 जीविगुणैर्भाव्य निच्य राज्ञामतन्द्रि-
 तैः ॥ शाठ्यं लौल्यञ्च पशुन्यना-
 स्ति क्वचिद्गतां तथा । चापल्यञ्चप

राजानुजीवी

परित्याज्य नित्य राजानुजीविना ॥ शु-
 तेन विद्याशिल्पैश्च स योज्यात्मानमा-
 त्मना । राजसेवा तत कुर्याद्भूत-
 ये भूतिवर्धिनीम् ॥ नमस्कार्या-
 सदा चाष्टपुत्रवत्सभमन्त्रिण । स-
 चिवैश्चास्य बिभ्रत्वा सीनतुकार्यं क-
 थञ्चन ॥ अपृष्टस्यास्य न ब्रूयात्का-
 म ब्रूयात्तथा यदि । हितपथ्यञ्च
 वचनं हितैः सह मुनिश्चितम् ॥
 चित्तञ्चैव । स्य बिभ्रत् य नित्यमेवोप-
 जीविना । भर्तुराराधनं कुर्याच्चित्त-
 स्त्रीमानव सुखम् ॥ रागापरागौ
 चैवास्य विज्ञेयो भूतिमिच्छता । त्यजि-
 हृत्तिविरक्तस्तुरतोऽपि न तु कारयेत् ।
 विरक्तं कारयेद्वाशविपक्षाभ्युदयन्तथा ।
 आशावर्द्धनं कृत्वा फलनाशकरो-
 ति च अज्ञोऽपि स कीपान्तं प्रसन्नो
 ऽपि च निष्कलः । वाक्यं समन्दं ब-
 र्दातवृत्तिच्छेदकरोति च ॥ प्रदेश-
 वाक्यमुदितो न सम्भाषयते न्यथा ।
 आराधनासु सर्वासु सुप्रवञ्चविर्बलैः ।
 कथासु दोषं हि पतिवाक्यभङ्गं करो-
 ति च । लक्ष्यते विमुखैश्चैव गुणस-
 ङ्घीर्षने कृते ॥ दृष्टिं हि पत्ययान्य-
 च क्रियमाणं च कर्मणि । विरक्तलक्ष-
 णं ह्येतच्च कृणुरक्तस्य लक्षणम् ॥ द-
 ष्ट्वा प्रसन्नो भवति वाक्यं गृह्णाति
 चादरात् । कुशलादिपरिप्रश्री-
 तं प्रयच्छति चासनम् ॥ विरक्तदर्शने

राजाहं

चाभ्यरहस्ये च न शङ्कते । जायते-
हृष्टवदनः श्रुत्वा तस्य तु तत्क-
याम् ॥ अप्रियाण्यपि वाक्यानि
तदुक्तान्यभिनन्दते । उपाय न क्षय-
हृणाति स्तोकमप्यादरात् तथा ॥
कथान्तरेषु स्मरति प्रहृष्टवदनस्तथा ।
इति रक्तस्य कर्तव्यासे वारविकुलोद-
ह ॥ आपत्सु न त्यजेत्पूर्वविरक्तमपि
सेवितम् । मित्रं न चापत्सु तथा च
भृत्यं त्यजन्ति ये निगुणमप्रमेयम् । प्र-
भुवि शेषेण च ते ब्रजन्ति सुरेन्द्रधामा-
मरवन्दजुष्टम् ॥ इति मत्स्यपुराणे
राजधर्मेऽनुजीविवृत्तिनामाध्यायः
॥ १६० ॥

राजान्नम् । न० आन्मदेशोद्भवशालिवि-
शेषे । राजाहं । दीर्घशृङ्गके ।
धान्यश्रेष्ठे ॥ राजस्वामिकभक्ते ॥
राजाम् । पुं० न० आन्मविशेषे ।
राजफले । मधुरे । कामाह्वे ।
ठह्वे ॥ राजाम् तु वरं स्वादुविशदं
शीतलगुरु । ग्राहिरुक्षविवन्धाध्म-
वातकृत्कफपित्तनुत् ॥

राजाम् । पुं० अन्मवेतसे ॥

राजाक्षः । पुं० सिताक्षवृक्षे । वसुके-
। मन्दारे । सदापुष्पे । अलर्के ॥
राजाहम् । न० जाङ्गके । अगुरुणि ॥
चि० राजयोग्ये ॥ राजानमर्हति
। अच ॥

राजाहं । स्त्री० जम्ब्वाम् ॥

राजिमत्फल

राजा लावूः । स्त्री० स्वादुतुम्व्या-
म् । महातुम्व्याम् । शाकाला-
व्या ॥

राजालुकः । पुं० महाकन्दे । मूलके ॥

राजावत्तः । पुं० उपरत्नभे-
दे । आवत्तमथौ । रेवटी० इ०
भा० प्र० ॥ राजावत्तः प्रमेहघ्नश्च
हिहिक्कानिबारणः ॥ विराटदेशज
हीरके । विराटजे ॥ राजपट्टे ॥

राजाहिः । पुं० द्विमुखसर्पे । विषा-
युधे । अहीरणौ ॥ अहीनां राजा
। राजदन्तादिः ॥

राजिः । स्त्री० धीय्याम् । पङ्क्तौ ॥
रेखायाम् । निरन्तरं पङ्क्तिसाधा-
रणे ॥ राजति । राज० । इन् ।
वसिष्ठपियत्रिराजीत्यादिनाम् । इज्-
वा ॥

राजिका । स्त्री० आसुर्याम् । जवे ।
क्षुधाभिजनने । राजसर्पे । रा-
ई० इ० भा० ॥ राजिका कफपित्त-
घ्नीतीक्ष्णारक्तपित्तकृत् । किञ्चि-
द्रूक्षाग्निदाकण्डूकुष्ठकीष्ठक्षमीन्
हरेत् । अतितीक्ष्णा विशिष्यत इ-
त्क्षणापिराजिका ॥ केदारे ॥
रेखायाम् । पङ्क्तौ ॥ राजति०
राजयति वा । राज० । क्नुन् ॥

राजिकाफल । पुं० गौरसर्पे ॥

राजिफला । स्त्री० चीनाकर्कश्याम् ॥

राजिमत्फला । स्त्री० राजकीशत-

राजोद्देजनसंज्ञक .

क्याम् ॥

राजिल । पुं० डुण्डुभसर्पं ॥ राजि
लोनिर्विष सर्पं ॥ राजि . रेखाऽ
स्यास्ति । सिन्धादित्वाङ्गच् ॥ यद्वा ।
राजिलाति । लाऽऽदाने । आतोनुपे
तिकः ॥

राजौ । स्त्री० निष्क्रिद्रपङ्क्तौ ॥ कृ-
दिकारादितिडीष् ॥

राजौफल . । पुं० पटोले ॥

राजौव । पुं० हरिणप्रभेदे ॥ राजौ
वस्तुमृगोच्चोराजौभि परितो-
वृतः । राजौवस्तुगुणेर्ज्ञेयः पृष-
तेनसमोजनैः ॥ राड्खड्ङ्ङतिख्या
तेबृहन्मत्स्यविशेषे ॥ हस्तिनि ॥ सा
रसपक्षिणि ॥ न० नलिने । पद्मे ॥
राजौरेखाऽस्यास्ति । अन्येभ्योपिह-
श्यतङ्ङतिवार्त्तिके ॥ केशरस्यरा
ज्यस्यास्तीतिवा ॥ चि० राजोपजी
विनि ॥

राजौवलोचन . । चि० कमलनयने ॥

राजेन्द्रः । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मण्ड-
लेश्वरादृशगुणे राजनि ॥ यथा । च
तुर्थीजनपर्यन्तमधिकारो नृपस्यच ।
योराजातच्छतगुणः स एवमण्डले
श्वरः ॥ तस्मादृशगुणोराकाराजे-
न्द्रः परिकीर्तितः ॥ इ० ब्र० वैष-
सपुराणे ॥

राजोद्देजनसंज्ञकः । पुं० भूताङ्गु-
लौ ॥

राज्याङ्गम्

राज्ञी । स्त्री० राजप्रियायाम् । नृप-
ते पत्न्याम् । राणी० इ० भा० ॥
भास्करस्यभार्यायाम् ॥ कास्ये ॥
नील्याम् ॥ चैलोक्यात्मनः कोश-
स्यपश्चिमदिग्भागे ॥ राज्ञावरुणे-
नाधिष्ठितत्वात् । सन्ध्यारागयो-
गाद्या ॥

राज्यम् । न० नीवृत्ति । जनपदे । दे-
शे । विषये । उपपत्तने ॥ तल्लक्ष-
णमुक्तवरदातन्त्रे । यथा । लक्षा-
धिपत्यं राज्यं स्थात्सास्त्राज्यं दशलक्ष-
के । शतलक्षं महेशानिमहासास्त्रा-
ज्यमुच्यते ॥ इति ॥ अपिच ॥ स्वा-
म्यमाख्यौपुरराष्ट्रकोशदण्डोसुदृष्ट-
या । सप्तप्रकृतयोद्धेयाः सप्ताङ्ग-
राज्यमुच्यते ॥ इति ॥ राज्ञः क-
र्मभाविवा ॥ पत्न्यन्तपुरोहितादि-
भ्योयक् ॥ राज्यं नैष्यद्यति पि-
त्रादत्ततत्परिणामवित् । यच्चप्र-
विष्टः पुरुषश्चात्माननावबुध्यते ।

राज्यक्ता । स्त्री० पिष्टराजिकादधिल-
वणमिश्रितवास्तूकादौ । रायता०
इ० भा० ॥ राज्यक्तयातिरोचन्यापाच-
न्यातांस्तुभक्षयेत् ॥ तान्वटकान् ॥

राज्यमूलम् । न० मन्त्रसंरक्षणे ॥

राज्याङ्गम् । न० राज्यस्थोपाये । प्र-
कृतौ । स्वाम्यमाख्यमुद्वत्कोषराष्ट्र-
दुर्गवर्तुषु ॥ राज्यस्यराजकर्मणो
ङ्गसाधनम् । स्वामी० राजा० पुरो

राठौय .

हितवृत्तिश्रीधर : । अमात्योमन्त्री
। सुहृत् . मित्रम् . कोशोभाण्डा
गार . । राष्ट्र देश . पर्वतादीनि
दुर्गाणि । वलसैन्यम् . उक्तसुकाम
न्दकीये । स्वाम्यमात्यसुराष्ट्रदुर्ग-
कोशिवलसुहृत् . परस्परपेकारौ
द्रसप्ताङ्ग राज्यमुच्यते । भौरश्रेण्या
सहाष्टाङ्गमपिराज्यप्रकीर्तितमिति
॥ सप्ताङ्गस्यापिराज्यस्यमूलस्वामी-
प्रकीर्तित . । तन्मूलत्वात्तथा
ज्ञानांराजारज्य प्रयत्नत . ॥ षड
ङ्गरचाकर्त्तव्यातथातेनप्रयत्नत . ।
अगेभ्योयस्त्वयैकस्यद्रोहमाचरतेऽ-
ल्पधी . ॥ वधस्तस्यतुकर्त्तव्य . शौ
भ्रमेवमज्ञोक्षिता ॥

राटि . । स्त्री . युवे . राड . इ . भा .
प्र . ॥

राडि . । स्त्री . शरारिखी ॥

राठ . । पुं . मदनद्रुमे . मयनफ
लाख्ये ॥

राठक . । पुं . खनाम्नाख्यातेदेशे .
यथा . प्राच्यामागधशीखीचकारे
न्द्रौगौडराठका : । इतिज्योतिष
तत्त्वम् ॥

राठा . । स्त्री . अनपदविशिष्टे . सुहृष्टे पु
॥ शोभायाम् ॥ गौडदेशेपुरीषि
श्रेष्ठे ॥

राठि . । स्त्री . युवे ॥

राठौय : । त्रि . राठदेशोक्तवे ॥

रात्रिजागर .

रात . । त्रि . दत्ते ॥

रात्रम् . न . ज्ञाने . यथा रात्रश्चज्ञान
वचनज्ञानपचविध स्मृतम् . तेनेद
पचरात्रचप्रवदन्तिमनीषिणः ॥

रात्रक . । पुं . पणवधूगृहान्तर्वर्षवा
सिनि . सवत्सरमभिव्याप्यवेश्या
वेश्मनिवासिनि ॥ न . पचरा
त्रे ॥

रात्रि . । स्त्री . सूर्यकिरणानवच्छिन्न
काशे . निशायाम् . निशीथि
न्याम् . त्रिधामायाम् . रात .
इ . भा . ॥ तस्या कारणयथा
। यदादिक्षुचअष्टासुमेरोभूर्गोल
कोङ्गवा . छायाभवेत्तदारात्रि .
स्याश्चतद्विरहादिनम् ॥ इतिवर्णि
पुराणम् ॥ इयकालस्यपत्नी . प
श्चसन्ध्यायाम् ॥ रात्रिसुखम् . रा .
। राशदिभ्यात्रिप् ॥ रात्रे पूर्वी
त्तरौयामीवेदाभ्यासेनतौनयेत् ॥
हरिद्रायाम् ॥

रात्रिचर . । पुं . रात्रसे ॥ रात्रौचर
ति . चरेष्ट . रात्रे कृतिविभा
षेतिपक्षेसुमभाव ॥ त्रि . रात्रौम
मनकर्त्तरि ॥

रात्रिचरी . । स्त्री . रात्रस्याम् . टित्त्वा
न्ङीप् ॥

रात्रिजलम् . न . कुज्भटिकायाम् .
रार्ज्जलम् ॥

रात्रिजागर . । पुं . कुक्कुरे . त्रि .

रात्रिविगम .

रात्रौजागरणकर्त्तरि ॥

रात्रिजागरद । पु० मशके ॥

रात्रिश्चर । पु० यातुधाने । राक्षसे
॥ रात्रौचरति । चरेष्ट । रात्रे :
कृतिविभाषेतिपक्षेसुम् ॥ त्रि० रा
त्रौगमनकर्त्तरि ॥

रात्रिश्चरी । स्त्री० राजस्थाम् ॥

रात्रिन्दिषम् । अ० अहोरात्रयोः ॥

रात्रौचदिवाच । अचतुरेत्यादिना
ऽधिकरणार्थयोर्द्वन्द्वेसमासान्तो-
निपातितः । अव्ययान्तत्वादव्य
यम् ॥

रात्रिपुष्पम् । न० उत्पले ॥

रात्रिमटः । पुं० राज्ञसे ॥ अ
टति । अटगतौ । पचाद्यच् । स
प्तमीतियोगविभागात्समासः ॥
रात्रौअटतिवा । रात्रे कृतिविभा
षेतिमुम् ॥

रात्रिमणिः । पुं० चन्द्रे ॥ रात्रेर्म-
णिरिव ॥

रात्रिवास । पुं० अश्वकारे ॥ रात्रौ
वासीऽस्य ॥

रात्रिवास । न० रात्रौशयनकाली
नपरिधयेवस्त्रे ॥ यथाशयनश्चाश्व
कारेषु रात्रिवासीदिने तथा । स्नाना
म्बरकुवेशश्च वक्ष्येष्कुष्कभोजन
म् ।

रात्रिविगमः । पुं० प्रभाते ॥ रात्रे
विगमोऽत्र

राधना

रात्रिविशेषगामी । पुं० चक्रवाके ॥

रात्रिवेद । पु० कुक्कुटे ॥

रात्रिवेदी । पु० कुक्कुटे ॥

रात्रिहासः । पु० श्वेतोत्पले ॥

रात्रिहिण्डकः । पुं० अन्तःपुरर-
क्षके ॥

रात्री । स्त्री० निशायाम् । रात्रौ ॥

कृदिकारादितिपाक्षिकोडौष् ॥

रात्रौ । अ० निशि ॥

रात्र्यम्ब । त्रि० रात्रौदृष्टिहीनेनरे ।

रतन्या० इ० भा० ॥ तन्नाशकौषधय
था । देवदारोस्त्रवैचूर्णमजामूर्चण-
भावयेत् । एकविंशतिवारमक्षिणी
तेनचाञ्चयेत् । रात्र्यम्बतापटलता
नश्येदिति विनिश्चयः ॥ इतिगारु-
डः ॥ १८८ ॥ अध्यायः ॥ का-
कादौ ॥

रात्रः । त्रि० पक्षे । सिद्धे ॥ स-
म्ब ॥ राध्यति । राध० ॥ राधे
रनिटः क्तः ॥

रात्रान्तः । पुं० सिद्धान्ते ॥ रात्रः
सिद्धोन्तोनिश्चयोयस्मिन् ॥

राधः । पुं० वैशाखमासे । माधवे ॥
राधा० विशाखा० तद्वतीपौर्णमासी०
राधी । सास्मिन्नस्ति । सास्मिन्पौ-
र्णमासीत्यण् ॥

राधनम् । न० साधने ॥ प्राप्ती ॥
तोषे ॥

राधना । स्त्री० भाषणे ॥

राधा

राधरङ्ग । पुं० सुनासीरे ॥ सीर-
के ॥ घनोपले ॥ श्रीकरे ॥ इ०
मेदिनी ॥

राधरङ्ग । पुं० राधरङ्गार्थे ॥ इति
ह्रिमचन्द्र ॥ *

राध । न० ऐश्वर्ये ॥

राधा । स्त्री० गोपीविशेषे । तस्याना
मानियथा । राधारासेश्वरीरासवा
सिनौरसिकेश्वरी । कृष्णप्राणाधि
काकृष्णप्रियकृष्णस्वरूपिणी । कृष्ण
वामाशसम्भूतापरमानन्दरूपिणी ।
कृष्णावृन्दावनीवृन्दावृन्दावनविनी
दिनी ॥ चन्द्रावतीचन्द्रकान्ताश
तचन्द्रनिभानना । नामान्येतानि
साराणितेषामभ्यन्तराणिचेति ॥
राधेत्येवञ्चसिञ्चाराकारोदानवा
चकः । स्वयनिर्वाणधात्रीयासारा
धपरिकीर्तिता इतिब्रह्मवैवर्तपु
राणम् । राधोतिसकलान्कामांस्त
ताराधेतिकीर्तितेतिदेवीभाववत
म् । राधोतिसाधयतीत्यर्थः ॥
महालक्ष्म्याम् ॥ यथा । यन्माय
यामोहितास्रब्रह्मविष्णुशिवादयः
। वैष्णवास्तामहालक्ष्मींपराराधाव
दन्ति ॥ यदर्वाङ्गामहालक्ष्मी
प्रियानारायणस्यच ॥ धन्विनाचि
चभेदे । वैधविशेषे ॥ विशाखान
ल्लवे ॥ आमलक्याम् ॥ विष्णुक्रा
न्तायाम् ॥ विद्युति ॥ राधोति

राधाकान्तः

कार्यमनया । राधसंसिद्धौ । गुरो
श्चहलङ्घ्यकार ॥ यद्वा । राधय
यति । अच् । टाप् ॥

राधाकान्तः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

राधाकृष्ण । पुं० राधाऽविनाभूत
कृष्णे । श्रीकृष्णे । विभुजे । मुरली
धरे ॥ राधानामोच्चारणानन्तरकृ
ष्णनामोच्चारणे विधिर्यथा । नारद
उवाच । आदौराधासमुच्चार्यपश्चा
त्कृष्णविदुर्बुधाः ॥ निमित्तम
वमाभक्तवदभक्तजनप्रिय ॥ श्रीना
रायणउवाच । निमित्तमस्यत्रिवि
धकथयामिनिशामय । जगन्माता
चप्रकृतिपुरुषश्चजगत्पिता ॥ ग
रीयसीतिजगतामाताशतगुणैः
पितुः । राधाकृष्णतिगौरीशेत्ये
वशब्दः श्रुतौश्रुतः ॥ कृष्णराधे
शगौरोतिलोकेनचकदाश्रुतः ।
प्रसीदरोहिणीचन्द्रगृहाणार्घ्यमिद
मम । गृहाणार्घ्यमयादत्तंसज्जया
सहभास्कर । प्रसीदकमलाकान्त
गृहाणममपूजनम् ॥ इतिदृष्टसा
मवेदेकौथुमेमुनिसत्तम । राशब्दो
च्चारणादेवस्तीतिभावतिमाधवः
॥ राशब्दोच्चारतः पश्चाद्वावत्येव
ससम्भ्रमः । आदौपुरुषमुच्चार्य
पश्चात्प्रकृतिमुच्चरेत् । सभवेन्मा
तृगामीचवेदातिक्रमणेमुने । इ०
इ० ब्र० वै० पु० ॥

राम .

राधातनयः । पुं० कर्णनामनि ॥

राधायास्तनयः ॥

राधावल्लभः । पुं० श्रोतृणां ॥

राधावल्लभी । पुं० सम्प्रदायविशेषे ॥

राधावल्लभीयः । चि० सम्प्रदायवि

शेषयुक्तो वैष्णवः ॥ न । तत्तिलक

विशेषे ॥ यथा ॥ आनासामूलमा

श्रित्यशिरोमध्यगतं मुने । हरिपादा

कृतनासा मूलमाश्रित्ययत्नतः ।

हरिमन्दिरवत्सर्वतद्राधावल्लभीय

कम् । श्रीराधावल्लभीयं यत्तिलक

सुमनोहरम् । यौगुलतत्तुविज्ञेय

यद्विषयसुरगितमङ्गतिपद्मपुरा

णम् ॥

राधाभेदी । पुं० अर्जुने ॥

राधाविधौ । पुं० अर्जुने ॥

राधासुतः । पुं० कर्णे । चम्पाधिपे

। अगराजि । अर्कतनये ॥

राधेयः । पुं० राधासुते । कर्णे ॥ रा

धायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योठक् ।

राभस्यम् । न० उपक्रमे ॥

रामः । पुं० राघवे । दशरथतनये ।

श्रीरामचन्द्रे ॥ रामः शस्त्रभूतामह

म् । युद्धकुशलानां मध्ये रामोऽखि-

लरोक्षसह्यकरः परमवीरो भगव

त्विभूतिः ॥ अयमवतारस्त्रेतायुगा

न्तेरावणादिवधार्थः ॥ रैणुकीये ।

परशुरामे ॥ हलायुधे । बलभद्रे ॥

भागवोराघवोगोपस्त्रयोरामा प्र-

रामः

कीर्तिता ॥ राशक्तिरिति विख्या

ताम शिवः परिकीर्तितः ।

शिवशक्त्यात्मकब्रह्मरामरामेति गी-

यते । रागद्वेषिष्ववचनो मन्त्रापी

श्वरवाचकः । विश्वेषामीश्वरो यो

हितेन रामः प्रकीर्तितः ॥ रमते र

मया सार्द्धं तेन रामविदुर्बुधाः । रमा

णारमणस्य न रामं रामश्चिदाविदुः ।

राचेतिलक्ष्मीवचनो मन्त्रापी श्वरवा

चाचकः । लक्ष्मीपतिगतिरामप्रव-

दन्ति मनीषिणः ॥ नास्मांसहस्रं दि

व्यानास्मरथे यत्फलं भवेत् । तत्

फलं लभते नूनं रामोच्चारणमात्रतः ॥

वरुणे । हये ॥ पशुभेदे ॥ न० वा-

स्तुके ॥ कुष्ठौषधौ ॥ तमालपत्रे ॥

चि० चारौ । मनोरमे ॥ सिते ॥ अ

सिते । श्यामे ॥ परमात्मनि ॥ र-

मन्तयोगिनी नन्ते निश्चानन्दे चिदा

त्मनि । इति रामपदेनासौ परब्रह्मा

भिधीयते ॥ इति पद्मपुराणम् ॥ र-

मते । रमक्रीडायाम् । ज्वलितिक

सन्तभ्योणः ॥ यद्धारमन्तं सत्यज्ञा

नानन्दलक्षणं योगिनाऽस्मिन्ननेन-

वा । हलश्चेति घञ् ॥ रमयतीति

वा ॥ मथुरात्रविलोमेन मध्यमेन य

दक्षरम् । योनस्मरति लोके स्मिन्स्त

न्मध्यतन्मुखोपरि ॥ रामोपासक

स्य तिलकवध्या । श्रीरामोपासनाय

स्य तिलकतूर्ध्वपुण्ड्रकम् । भुवोर्मध्ये

रामदूत :

सविन्दु. स्यात्पदिविप्रमनोहरम् ॥
 रामकरी । स्त्री० रामकलीरागि-
 ण्याम् ॥
 रामकर्पूरकः । पुं० खनान्नाख्याते-
 त्वये ॥
 रामगिरि । पुं० खनाम्नाप्रसिद्धे० प-
 र्वते ॥ चिचकूटपर्वते० इतिकश्चित् ॥
 रामचन्द्रः । पु० श्रीरामे । राव-
 णारौ ॥
 रामजननी । स्त्री० रेणुकायाम् ॥ कौ-
 शल्यायाम् ॥ रोहिण्याम् ॥
 रामठ । पु० अद्धोठवृद्धे ॥ न० हि-
 ङ्गुनि ॥ रामठदेशोद्भवत्वादुपचा-
 रः । रमन्ते ऽनेनवा । रम० । रमे
 ष्वङ्गिष्वेत्यठ० ॥ रमयतिवा ॥
 रामठौ । स्त्री० नाडीहिङ्गुनि ॥
 रामथः । पुं० गिरिनिम्बे ॥ ति-
 न्दुके ॥
 रामणीयकम् । न० मनोहरत्वे ।
 रमणीयत्वे ॥ रमणीयस्यभावः ।
 योपधाङ्ग रूपोत्तमाङ्गु ॥
 रामण्यकम् । न० रमणीयतायाम् ॥
 रामतरणी । स्त्री० लताविशेषे ॥
 रामतरुणी । स्त्री० तरुणीपुष्पे । सेव-
 ती० इ० भाषाप्र० ॥
 रामतीर्थम् । न० गोमत्स्याम् प्रसिद्धे-
 ॥ सूर्यारके ।
 रामदूतः । पुं० हनूमति ॥ यथा
 । मनोजवभासुततुल्यवेगजितेन्द्र

रामबाण .

बुद्धिमतावरिष्ठम् । वातात्मजया
 नरयूथमुख्य श्रीरामदूतमनसास्मरा
 मीतिरामायण ॥ रामस्यदूतः ॥
 रामदूति । स्त्री० तुलसीविशेषे ।
 विशल्यायाम् ॥
 रामदूतिका । स्त्री० नागिन्याम् । ना-
 गपुष्प्याम् ॥
 रामदूती । स्त्री० पर्बपुष्प्याम् । पि-
 शल्यायाम् ॥
 रामनवमौ । स्त्री० चैपञ्चकनवस्था-
 म् ॥ रामनवमौत्रतेपारणक्तालस्तु
 । नवमौचाष्टमीविवाहाज्याधिष्ठा-
 परायणे । उपोषणनवम्यावैदश्या
 मेवपारणमिति ॥
 रामपदम् । न० तीर्थविशेषे ॥
 रामपूगः । पुं० पूगभेदे । कामीने ।
 सुनिपूगे । सुरेवटे ॥
 रामभद्रः । पु० श्रीरामे ॥
 रामलवणम् । न० रोमके । सांभर-
 इ० भा० ॥
 रामवल्लभम् । न० त्वचे ॥ चि० राम
 प्रिये ॥
 रामबाणः । पुं० औषधविशेषे ॥ य-
 था । पारदामृतलवङ्गगन्धकभागयु-
 ग्मसरिचैनमिश्रितम् । तत्रजाति
 फलमर्द्धभागिकंतिन्तिडीफलरसेन-
 मर्दितम् ॥ वज्रिमान्द्यदशवक्त्रना-
 शनोरामबाणइतिविश्रुतोरसः ।
 सङ्ग्रहणइति कुम्भकर्णकमामबा-

रामानुज

तखरटूषणं जयेत् ॥ दीयते तु शा
णकानुमानत सद्य एव जठराग्नि-
दीपन । रोचक कफकुलान्तका
रक श्वासकासबमिजन्तुनाशन ॥
पारदभाग. १ विषभाग १ लवङ्गभा
ग १ गन्धकभाग. १ मरिचभा
गा ८ जातीफलभागौ २ रामबा
णोरसोऽजीर्ण ॥ रामस्य शरे । राम
शरे ॥

रामवीणा । स्त्री० वीणाप्रभेदे ॥

रामशरः । पु० शरश्च भेदे । राम
काण्डे ॥

रामशीतला । स्त्री० आरामशीतला
याम् ॥

रामसखः । पुं० सुग्रीवे ॥ रामस्य स
खा । टच् ॥

रामसेनकः । पुं० भूनिम्बे ॥ कट्
फले ॥

रामऋदः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

रामा । स्त्री० उत्कृष्टयोषिति । रमते
शीतकलाभिरिति० रमयति पुरुष
मिति वा पुरुषरमणकारिण्यामबला
याम् ॥ रम० । ज्वलादित्वाच्च ॥
हिगुलिन्याम् । कष्टकार्याम् ॥
गृह्णन्त्यायाम् ॥ आरामशीतला-
याम् ॥ अशोके ॥ गौराचनायाम्
॥ गैरिके ॥ हिगुले ॥

रामानुजः । पुं० लक्ष्मणे ॥ श्रीकृष्णे ॥
आधुनिकवैष्णवसंप्रदाये ॥ न०

रायभाटी

तिलकविशेषे ॥ यदृक् पुण्ड्र तिलक
शोभनतन्मनोहरम् । तन्मध्यपीत
रेख च श्रीमद्रामानुजविदु ॥

रामायणम् । न० बाल्मीकीये महा
काव्ये । इक्ष्वाकूणावशउत्पन्ने
महदाख्याने । रामेण रावणवधका
व्ये । कुशलवोपदिष्टचतुर्विंशतिस
हस्रश्लोकसङ्ख्याकमादिकाव्ये ॥ य
था । प्राप्तराज्यस्य रामस्य बाल्मी
किर्भगवानृषिः । चकार चरितकृ
त्स्न विचित्रपदमर्थवत् ॥ चतुर्विं
शत्सहस्राणि श्लोकानामुक्तवानृष-
िः । तथासर्गशतान् प चषट् का
ण्डानितथोत्तरम् । तच्च शतकोटिसङ्ख्या
कमपि । चरितरघुनाथस्य शतकोटि
प्रविस्तरम् । एकैकमक्षरपु साम्ना
पातकनाशनम् ॥ तत्तु सम्पूर्णं ब्रह्म
लोके स्थितमित्यैतिह्यम् ॥ रामस्य च
यनचरितम् । पूर्वपदादिति यत्त्वम् ॥

रामालिङ्गनकामः । पुं० रक्तास्नाने ॥

रामावचजीपमः । पुं० चक्रवाके ॥

रामावरजः । पुं० लक्ष्मणे ॥ श्री
कृष्णे ॥

रामिलः । पु० रमणे ॥ कामे ॥

राम्भ । पुं० व्रतिनो वैश्ववेदण्डे ॥ र
म्भस्य वैशीर्विकारः । पलाशादि
भ्यो विक्ष्यञ् ॥

रायभाटी । स्त्री० आशीउ० इ० गौ०
प्र० । नदीस्रोतोविशेषे ॥

रावणगङ्गा

रायस्पोषः । पुं० धनपुष्टौ ॥ राये
धनस्यपोषः । अलुक्समासः ।
छान्दसोविसर्गस्यसकारः ॥
रालः । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धे० यच्च
धूपे ॥ अस्यनामानिगुणाश्चयथा ।
रालस्तुसालनिर्यासस्तथासर्जरसः
स्मृतः । देवधूपोयच्चधूपस्तथास
र्वरसश्चसः ॥ रालोहिमोगुरुस्ति
क्तः कषायोयाहकोहरेत् । दोषा
स्तस्वेदबौसर्पज्वरव्रणविपादिकाः
॥ यहभग्नाग्निदग्धांश्चमूलातीसार
नाशनः ॥

रालकार्यः । पुं० सालवृक्षे ॥

रावः । पुं० शब्दे । ध्वनौ ॥ रवणम्
। रुशब्दे । भावेघञ् ॥

रावणः । पुं० लङ्केश्वरे । दशग्रीवे ।
पौलस्त्ये । पङ्क्तिग्रीवे ॥ रावणो लो
करावणद्वतिन्यायात् । रावयति ।
रु० । नन्द्यादित्त्वान्त्त्यु । तदुक्तं
मुत्तरकाण्डे । यस्माज्जोकचयंचै
तद्रावित भयमागतम् । तस्मात्त्वं
रावणो नाम नाम्नावीरो भविष्यसी
ति ॥ यद्वा । विश्रवसीपत्यम् ।
शिवादिषु० विश्रवसीविश्रवणरव
णावादेशौ निपातितौ० अण् च ॥

रावणगङ्गा । स्त्री० सिङ्गलदेशस्थनदी
विशेषे । येतुरावणगङ्गायां जाय
न्ते कुरुविन्दकाः । पद्मरागाघनं
रागविभाणा स्वस्फुटाचिषः ॥

राशिचक्रम्

रावणारिः । पुं० श्रीरामे ॥ रावण
स्य अरिः ॥

रावणिः । पुं० रावणस्यन्येष्टपुत्रे ।
ब्रुन्दजिति ॥ अक्षाख्ये रावणकुमा
रे ॥ रावणस्यापत्यम् । अतद्ब्रुञ् ॥

राशिः । पुं० पुञ्जे । उत्करे । कूटे
। धान्यादिसमूहे ॥ मेषादिस्वरूपे
ज्योतिषचक्रस्यद्वादशांशे ॥ तस्य स
स्थानयथा । विषुवत्क्रान्तिवृत्तौ
क्यात्पूर्वभागस्थितास्थिराः । मे
षाद्याः राशयः क्रान्तिवृत्तयः पू
र्वदिक्क्रमात् ॥ ते यथा । मेषोवृषो
थमिथुनकर्कटः सिंह एव च ॥
कन्यातुलावृश्चिकश्च धनुर्मकर एव
च ॥ कुम्भोमीनश्चविज्जियाराशयो
द्वादशैवते ॥ रश्मते० रशतिवा ।
रशद्वतिसौचोधातुः स्वनाय ॥
बाहुलकादिण् । णिजन्तादचङ्गर्वा
॥ यद्वा । अश्रुते । अश्रुव्याप्तौ ।
अशिपण्योरुडायलुको चेति०
द्वण्० धातोरुडागमश्च ॥ गणिते ॥

राशिचक्रम् । न० मेषादिद्वादशराश्या
दियुक्तवृत्ते । भचक्रे । ज्योतिष
चक्रे ॥ सप्तविंशतिभैर्ज्योतिषचक्र
स्तिमितवायुगम् । तदर्कांशोभवे
द्राशिर्नवर्चचरणाङ्कितः ॥ तद्विव
रणयथा । भचक्रप्रवयोर्ब्रह्मा
क्षिप्रप्रवहानिलैः । पर्येत्यजसं
तन्नहायहकदायथाक्रमम् ॥ उप

राशिचक्रम्

रिष्यस्यमहतीकक्षात्पाधः स्थित
 स्यच । महत्याकक्षयाभागामहान्तो
 ल्पास्तयाल्पया ॥ कालेनाल्पेनभ
 गण'भुङ्क्तेऽल्पभमणाश्रितः । य
 हः कालेनमहतामण्डलेमहतिभ
 मन् ॥ स्वऽल्पयातुबहून्भुङ्क्ते
 भगणान्शीतदीधितिः । महत्या
 कक्षयागच्छन् ततः स्वल्पंशनैश्च
 रः ॥ मन्दादधः क्रमेणस्युच्चतुर्था
 दिवसाधिपाः । वर्षाधिपतयस्तद्व
 त्दतौया । परिकीर्त्तिताः ॥ ज
 ष्ट्वक्रमेणशशिनोमासानामधिपाः
 स्मृताः ॥ ह्यरेणः सूर्यतनयाद
 धोधः क्रमशस्तथा । भवेन्नकजा
 तिगमांशोर्भमणंषष्टिताडितम् ।
 सर्वोपरिष्ठादुभमति योजनैस्तैर्भ
 मण्डलम् ॥ तत्रकक्षाक्रममाह ।
 ब्रह्माण्डमध्ये परिधिर्ज्योतिर्मकक्षाभि
 धीयते । तन्मध्येभमणंभानामधो
 धः क्रमशस्तथा ॥ मन्दामरेण्यभू
 पुत्रसूर्यशुक्रेन्दुजेन्दवः । परिभ्रम
 न्त्यधोधः स्यात्सिद्धविद्याधराव
 नाः ॥ रविर्मास'निशानाथ' सपा
 द्दिवसद्वयम् । पञ्चत्रयंभूमिपुत्री
 बुधाष्टादशवासराः ॥ वर्षमेक'सु
 राचार्य'आष्टाविंशदिन'भृगुः ।
 शनिः सार्द्धद्वय'वर्ष'स्वर्भानुः सार्द्ध
 वत्सरम् ॥ एव प्रमाणात्सकलाः
 स्वराशि'भुङ्क्तेयद्वा ॥ इतिराशि

राष्ट्रः

भोगः ॥

राशिविभागः । पुं० अश्विन्यादिन
 जत्रैर्मेषादीनाविभजने ॥ यथा ।
 सपादद्वयनचचैरश्विन्यादिभिरेवच
 । राशयः कथितास्तेतेषादिद्वाद
 शक्रमात् ॥ तथाहि । अश्विनीभर
 णीकृत्तिकापादोमेष १ । कृत्ति
 काशेषपादत्रयरोहिणीमृगशिरोर्द्व
 द्वयः २ । मृगशिरः शेषार्द्धमाद्रा
 पुनर्वसुपादत्रयमिथुनम् ३ । पुन
 र्वसुशेषपादेकपुष्याश्लेषाकर्कटः ४
 । मघापूर्वफलगुन्युत्तरफल्गुनीप्र
 थमपादः सिंह ५ । उत्तरफल्गुनी
 शेषपादत्रयहस्ताचित्रार्द्धचक्रन्या ६
 । चित्राशेषार्द्ध स्वातीविशाखापाद
 त्रयतुला ७ । विशाखाशेषैकपादो
 ऽनुराधाज्येष्ठाश्विज्येष्ठः ८ । मूलं
 पूर्वाषाढात्तराषाढाप्रथमपादोधनुः
 ९ । उत्तराषाढाशेषपादत्रयश्रवणा
 धनिष्ठादर्द्धचक्रमकरः १० । धनि
 ष्ठाशेषार्द्धशतभिषापूषाभाद्रपाद
 त्रयकुम्भः ११ । पूषाभाद्रशेषपाद
 उत्तरभाद्ररेवतीमीनराशि १२ ।
 रिति ॥ उक्तञ्च । सप्तविंशतिभै
 र्योतिश्चक्रसिमितवायुगम् । तद्
 कांशोभवेद्राशिर्नवर्षचरणाक्षितव
 त्ति ॥

राष्ट्रः । पुं० न० उपवर्त्तने । चक्रे ।
 नोवति । देशे । विषये ॥ उपद्रवे

रासभौ

॥ राजति । राजृ० । इन् । व्रश्चे
तिष० ॥

राष्ट्रनिवासी । चि० जानपदे । देश
वासिनि ॥

राष्ट्रिका । स्त्री० कण्टकारिकायाम्
॥ राष्ट्रमस्थस्याः । अतद्वनिठना
वितिठन् ॥

राष्ट्रियः । पुं० नाव्योक्त्याराजश्याले
॥ राष्ट्रिऽधिकृतः । राष्ट्रावारपारा
द्वखावितिष । घखेयादेशः ॥
राष्ट्रीयः । पुं० राष्ट्रिये ॥ चि० राष्ट्र
सम्बन्धिनि ॥

रासः । पु० कीलाहले ॥ ध्वाने ॥
भाषाशृङ्खलके ॥ विलासे । गोपानां
गोपीभिः सहक्रीडाविशेषे ॥ रास
ते । रास्यश्चे । अच् ॥ गर्ज्जते ॥
रासगोष्ठी । स्त्री० हल्लीषके ॥ तल्लक्षण
यथा । पृथुसुवृत्त मसृण वितस्तिमा
ओन्नतकौषिनिखन्यशङ्कुम् । आ
क्रम्यपदभ्यामितरेतरन्तुहस्तैर्भूमौ
यखलुरासगोष्ठीतिहरिवशटीकायां
नीलकण्ठः ॥

रासनः । पुं० रसे ॥ रसनया गृह्यते
। शेषद्वत्यण् ॥

रासभः । पुं० गर्हभे । रासते ।
रास्य० । रासिबद्धिभ्याञ्चेत्यभच् ॥
रासभवन्दिनी । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥
रासभौ । स्त्री० गर्हभ्याम् । गर्ही० इ०
भा० ॥ जातिखण्डोडीप् ॥

रास्ना

रास्यमण्डपानम् । न० श्रोत्रणखरासती
डास्थले ॥

रासिरसः । पुं० रासगोष्ठ्याम् ॥ रा
सी ॥ शृङ्गारे ॥ रससिद्धौ ॥ रसा-
वासे ॥ षष्ठीजागरके ॥ उत्सवे ॥
परिहासे ॥

रासिश्चरौ । स्त्री० राधायाम् ॥

रास्ना । स्त्री० खनामस्यातलताविशि
षे । नाकुल्याम् । सुगसायाम् ।
भुजङ्गाद्याम् । रास्यसन० जैत० इ०
भा० प्र० ॥ रास्नातुन्निविधाप्रोक्तासू
खपत्रदण तथा । स्त्रीयौमूलदली-
क्षिष्टौदणारास्नातुमध्यमा ॥ इ०
रा० नि० ॥ अपिच । नाकुलीतुव-
रातिक्ताकटुकीणाविनाशयेत् ।
भोगिलूतावृद्धिकाखुविषज्वरकृमि
त्रणान् ॥ इ० भा० प्र० ॥ रास्नाशा
यामवातघ्नोतिराजवल्लभः ॥ एला
वती० इ० दे० भा० प्र० औषधिविशे-
षे । एलापण्याम् । सुभहायाम् ।
युक्तरसायाम् । कांटाशामरुली०
इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ अस्यागुणाय
था । रास्नामपाचनीतिक्तागुरुणाक
फवातजित् । शीथश्वाससमीरा-
स्नवातशूलोदरापहा ॥ कासज्वर-
विषाशीतिवातिकामयद्विध्वज्जित् ॥
राति० रायतेवा । रासते० रस्यतेवा
। रादाने । रसन्ना स्वादने० रास्य
शब्दे वा । रास्नासास्नेतिसाधुः ॥

रिक्थम्

राहु . । पुं० तमोग्रहे । स्वर्भानौ ।
 सैहिकेये ॥ रहति० गृहीष्वात्यजति
 चन्द्राकौ । रहत्यागे । बाहुलका-
 दुण् ॥
 राहुगृहम् । न० कन्याराशी ॥ राहो
 गृहम् ॥
 राहुग्रह . । पुं०)
 राहुग्राह । पुं०) उपरागेचन्द्रसूर्य
 योग्रहणे ॥
 राहुच्छत्रम् । न० आर्द्रके ॥
 राहुदर्शनम् । न० राहोश्चाक्षुषज्ञा
 ने । ग्रहणे ॥
 राहुमेदी । पुं० विष्णौ ॥
 राहुमूर्धभित् । पुं० केशवे ॥
 राहुरत्नम् । न० गोमेदके ॥
 राहुलसू . । पु० बुद्धे । सुगते ॥
 राहुस्पर्शः । पु० उपरागे ॥
 राहुष्ठा । पुं० विष्णौ ॥
 राहुष्मिष्टः । पुं०)
 राहुत्वष्टः । पुं०) लशुने ॥
 रिक्त . । त्रि० शून्ये ॥ यथा । रिक्ताह
 स्तेननोपेयाद्राजानदेवतांगुस्मि-
 ति ॥ निर्घर्णे ॥ न० घने ॥ रि-
 च्यतेस्म । रिचवियोजनसम्पर्वन
 याः । त्त . ॥
 रिक्तकम् । त्रि० शून्ये ॥ स्वार्थे कन् ॥
 रिक्ता । स्त्री० चतुर्थीनवमीचतुर्दशी
 पुतिथिषु ॥
 रिक्थम् । न० धनमात्रे । वसुनि ॥

रिपुः

रिच्यते । रिचिर्बिरेचने । पातृतु
 दिवचिरिचीतिथक् ॥
 रिक्थहारी । त्रि० दायादे ॥
 रिक्थाद . । पु० पुत्रे ॥
 रिक्थौ । त्रि० धनहरिणि ॥
 रिच्चा । स्त्री० लिङ्गायाम् । लीख०
 इ० भा० इतिहेमचन्द्रः ॥ लक्ष्य
 ते । लक्ष्मालीचने । घञ् । पु
 षोदरादिः ॥
 रिङ्खणम् । न० सुखलने ॥ धर्मादे
 खलने ॥ बालानां हस्तपादाभ्यां च-
 लने । रिखिगतौ । भावे ल्युट् ॥
 रिङ्गणम् । न० सुखलने ॥ धर्मादिखल
 ने ॥ बालानां हस्तपादाभ्यां चलने
 । रौगणा० इ० भा० प्र० ॥ शौ
 चिच्छात्पिच्छिलादेस्सुखलनरिङ्ग
 ण क्चित् ॥ रिगिगतौ । भावे ल्यु
 ट् ॥
 रिङ्गन् । त्रि० जानुभ्यांगच्छति । ग
 च्छति ॥
 रिधमः । पुं० कामे । वसन्ते ॥
 रिपु . । पुं० शत्रौ । अहितकारि
 णि ॥ आभ्यन्तरारिप्रवीयथा । का
 मक्रोधीलोभमे।हौमदोमात्सर्यएव-
 च । आभ्यन्तराहमेप्राक्कारिप्रवस्त-
 त्ववेदिभिः ॥ अनित्याः शत्रवो
 बाह्याविप्रकृष्टास्तैयतः । अतः
 सोभ्यन्तरान्निष्ठान् षट्पञ्चमजय
 द्विपून् ॥ अनिष्टरपति । रपव्य

रिष्ट .

क्तायावाचि । रपेरिच्चेपधायाइति
 कु . ॥ लम्नात्षष्ठभवने ॥ चोरक
 नामगत्वद्रव्ये ॥
 रिपुधातिनी । स्त्री० लताविशेषे ।
 कुचिकायाम् । कुचुङ्ग० गौ० दे०
 भा० प्र० ॥ शङ्खनाशकारिण्याम् ॥
 रिपुदः । पुं० दक्षिणोत्तरद्वारगृहे ॥
 रिपुभम् । न० षष्ठराशौ ॥
 रिप्फम् । न० व्ययभवने ॥
 रिप्रः । त्रि० अधमे । कुत्सिते ॥
 रीयते । रीङ् स्तवणे । लीरीङोङ्
 ख . पुट् चतसृश्लेषणकुत्सनयोरि
 तिरप्रत्ययोधातोङ् खः प्रत्ययस्य पु
 ट् च ॥
 रिमेदः । पुं० अरिमेदे ॥
 रिरंसा । स्त्री० रन्तुमिच्छायाम् ॥
 रमेः सन् ॥ अप्रत्ययात् । टाप ॥
 ररंसुः । त्रि० रन्तुमिच्छौ ॥ रमेः
 सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥
 रिरक्षा । स्त्री० रक्षितुमिच्छायाम् ॥
 रिरक्षिषुः । त्रि० रक्षितुमिच्छौ ॥
 रिररी । स्त्री० प्रित्तले ॥
 रिश्यः । पुं० मृगे ॥
 रिष्ट । पुं० खड्गे ॥ फी निले । री
 ठा० इ० भा० ॥ न० एनसि ।
 पापे ॥ चमे । कुशले ॥ अशुभे ।
 अकल्याणे ॥ अभावे । नाशे ॥
 चे माशुभाभावेष् ॥ रेपणम्०
 रिष्यतेस्म तिवा । रिष्विंसायाम्

रीति .

। क्त० ॥
 रिष्टक । पुं० फी निले । रीठा० इ०
 भा० ॥
 रिष्टिः । पुं० खड्गे । असी ॥ स्त्री०
 शुभे ॥ रेपति । रिष० क्तिच् ॥
 रिष्फम् । न० व्ययभवने ॥
 रिष्यः । पुं० मृगप्रभेदे ॥ रिष्यते ।
 रिष० । अधन्यादित्वात्साधुः ॥
 रिष्वः । त्रि० द्विंस्त्रे ॥ न० शस्त्रे ॥
 रिष्यतेऽनेन । रिष० । सर्वनिष्ठेष्व
 रिष्वेतिसाधुः ॥
 री । स्त्री० गतौ ॥
 रीठा । स्त्री० रीठाकरञ्चे ॥
 रीठाकरञ्चः । पुं० खनामख्यातवृत्ते
 । गुच्छके । गुच्छपुष्पके । गुच्छफले
 । फी निले ॥
 रीठकः । पुं० पृष्ठवर्शे ॥
 रीठा । स्त्री० अवमाननायाम् । अव
 ज्ञायाम् ॥ रेहणम् । रिहवत्त्वे ।
 औणादिकः क्तः । स्त्रीत्व लोका
 त् ॥
 रीणः । त्रि० सुतजलादौ । क्षरिते ।
 सुते ॥ रीयतेस्म । रीङ् स्तवणे ।
 क्त० । स्वादयेषोदितः । ओदित
 स्वेतिगत्वम् ॥ जीर्णे ॥
 रीति । स्त्री० स्पन्दे । गतौ ॥ प्रचा
 रे ॥ लोहकिट्टे ॥ दग्धखर्णादिम
 ले ॥ सीमनि ॥ स्तवणे ॥ स्वभा
 वे । रूपे । लक्षण्ये । भावे । आत्म

रौति .

नि । प्रकृतौ । सहजे ॥ पित्तले ॥
 पित्तलन्त्वारकूटं स्यादारौरीतिश्च
 कथ्यते । राजरौतिर्ब्रह्मारोति .
 कपिलापिङ्गलापिच ॥ रौतिरप्युप
 धातुः स्यात्तान्त्रस्यसदस्यच । पि
 त्तलस्यगुणाज्ञेया स्वयोनिसदृशा
 जनैः स योगजप्रभावेण तस्यान्ये
 पिगुणा . स्मृताः रौतिकायुगल
 रूच्यतिक्तचलवणरसे ॥ शोधनं
 पाण्डुरोगघ्नं कृमिघ्नं नातिलेखनम्
 । कांस्यशब्दे स्यादवश्य . शोधनेमा
 रणे विधिः ॥ वैदर्भ्यादी ॥ रौति
 रात्माकाव्यस्य . विशिष्टापदरचना
 रौतिरिति च वामनसूत्रे । गुणभेदे
 नतद्विभागमाह । ओज . प्रसाद
 माधुर्य्यं गुणचितयभेदतः । गौड
 वैदर्भ्यपाञ्चालीरौतयः परिकीर्त्ति
 ताः प्रत्येकमेषालक्षणानि यथा ।
 ओजः समासभूयस्त्व मांसलपद
 डम्बरम् । व्यक्तार्थपदमयाम्यं प्र
 साद . परिकीर्त्तित . शब्दार्थयो
 स्तुरसवन्मधुर परिकीर्त्तितम् ।
 सर्वलोकावगम्ययद्ग्राम्यतदभिधी
 यते ॥ सुश्राव्यमपिगम्भीर प्रसन्नमु
 पनागरम् । ग्राम्यं यथा । कन्ये
 मन्येऽप्यसौधन्योयस्त्वामद्यविवाह
 येत् । नाल्पे नतपसालभ्य . सुन्द
 रस्त्रीसमागमः ॥ उपनागर यथा
 । तन्वित्वदधर मृादुनाविद नविदो

रौतिपुष्पम्

जना . वसुधायासुधाभावान्मृषा
 सुर्गयियासव ॥ शब्दालङ्करणं
 तत्स्याद्यदनुप्रासभासूरम् । वर्णा
 वृत्तिरनुप्रास पादेपादेविधीयते
 पदावृत्तिस्तुयमकमादिमध्यान्तसर्व
 गम् । क्रमेणरौतिचयाणामुदाहर
 णानि । ग गीत्तुंगतरंगस गतज
 टाजूटायजायत्फणिस्रूजत्फूत्
 कृतिभौतिसम्भृतिचमत्कारस्फुर-
 त्सम्भ्रमा । आनन्दामृतवापिकां
 विदधतौचित्ते गिरीशप्रभोस्त्वां पा
 याम्नवस गमेभगवत्तोलज्जावतीपा
 वती ॥ भवतौघिरहव्याधिमधिग
 म्यससम्भ्रमा । कामिनीयामिनीका
 न्त कृतान्तमिव पश्यति ॥ हन्तालि
 सन्तायनिवृत्तयेऽस्या . किन्तालवृ
 त्त तरलीकरोषि । उत्तापएषोन्तर
 तोपहेतुर्न तन्भुवानव्यजनापनेयः
 ॥ इतिकाव्यचन्द्रिका ॥ अपिच ।
 वैदर्भीसाथपाञ्चालोगौडीयावन्ति
 कातथा । लाठीयामागधीचेतिषो
 ठारौतिर्निगद्यते ॥ रौयते . रौणा
 तिवा . रयण वा । रौखवणे . रौग
 तिरेषणयो . क्तिच् . क्तिन्वा ॥
 रितिकम् । न . पुष्पाञ्जने ॥
 रौतिका । स्त्री . कुसुमाञ्जनेपित्तले ॥
 रौतिपुष्पम् । न . कुसुमाञ्जनेरौति
 कायांभायमानायांजातिमले ॥ रौ
 तेः पित्तलस्यपुष्पमिव . तन्मल-

रुक्माङ्गद .

त्वात् ॥
 रीतिहेतुः । पु० रङ्गे । वङ्गे ॥ री
 तेहेतु ॥
 रुः । पु० शब्दे ॥
 रुकः । वि० बहुप्रभेदे ॥
 रुक्प्रतिक्रिया । स्त्री० रोगनिवार-
 णे । चिकित्सायाम् ॥ रुज प्रति
 क्रियानिरसनम् ॥
 रुक्मम् । न० काष्ठने ॥ धूलूरे ॥
 क्षीहे ॥ नागकेशरे ॥ रोचते । रु
 चदीप्तौ । युजिरुजितिजाकुञ्चेति
 मक् ॥
 रुक्मकारः । पु० स्वर्णकारे ॥ रुक्म
 करोति । डुकृञ् । कर्मण्यण् ॥
 रुक्मकारकः । पु० स्वर्णकारे ॥
 रुक्मकारणम् । स्वार्थेकः ॥
 रुक्मवती । स्त्री० पङ्क्तिच्छन्दः १०
 प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । रुक्मवती
 सायचभमसङ्गी ॥ यथा । कायम
 नावाक्यैः परिशुद्धैर्यस्य सदाकसद्वि-
 शिभक्तिः । राज्यपदेहर्म्यालिरुदा
 रा रुक्मवतीविघ्नः खलु तस्य ॥ इय
 मेश० चम्पकमाला० रूपवतीचबो
 ध्या ॥ वि० स्वर्णवति ॥
 रुक्मवेदी । स्त्री० काष्ठनवेदिकाया-
 म् ॥ रुक्महिरण्यं तन्मयाभिरिष्ट
 काभिश्चितावेदी० रुक्मवेदी ॥
 रुक्माङ्गदः । प० परमभागवतेनृप
 तितितिकी ॥

रुचक

रुक्मिणी । स्त्री० कृष्णल्यप्रधानमहि
 प्याम् । लक्ष्म्याम् । हरिप्रि
 यायाम् ॥
 रुक्मिणीव्रतम् । न० व्रतविशेषे ॥
 रुक्मिदम्पः । पु०)
 रुक्मिटारी । पु०) बलरामे । बल-
 भद्रे ॥
 रुक्मी । पु० भौष्मकात्मजे । रुक्मि
 णीभातरि ॥
 रुक्मिभित् । पु० बलदेवे ॥
 रुच . । वि० अग्नेर्मणि । परपे ॥ अ
 चिक्रये । अस्त्रिग्धे ॥ रुखा० रु
 त्पुभयेर्भाषा ॥ रुचयति । रुचपा
 रुध्ये । पचाद्यच् ॥ यद्वा । रुहेरौ
 णादिक . सः ॥
 रुग्ण . । वि० रोगादिनाकुटिलीकृ
 तेभुम्ने । वक्त्रे ॥ रुज्यतेस्म । रुजो
 भङ्गे । क्तः । ओदितश्चेतिनत्व
 म् ॥ रोगिणि
 रुक्० ग्० । स्त्री० शिभायाम् ॥ तेजसि
 ॥ द्युतौ ॥ द्रुष्टायाम् ॥ रोचते
 । रुचदीप्तौ । क्तिप् । शारिकाशुक
 वाचि ॥
 रुच . । वि० शोभमाने ॥ रुचेरिगु
 पधेतिकः ॥
 रुचकः । पु० बीजपूरे ॥ निष्के ॥
 दन्ते ॥ कपोते ॥ एरण्डे ॥ न०
 सर्जिकाचारि ॥ अश्वस्याभरणे ॥
 माल्ये ॥ सौवर्चले ॥ यथा । रु-

रुचिफलम्

चकरोचनभेदिदीपनपाचनपरम् ।
 सकेहवातनुज्ञातिपित्तलविशदल-
 घु ॥ उद्गारशुद्धिदृष्टम् विवन्धाना
 ऋगुलहृत् ॥ माङ्गल्यद्रव्ये ॥ उत्क
 टे ॥ रोचनायाम् ॥ विडङ्गे ॥
 लवणे ॥ पु० न० राजवेश्मविशे
 षे ॥ वनान्तरे० । रोचतेऽनेन ।
 रुचदीप्तावभिप्रीतौच । अन्तर्भावि
 तण्यर्थं । कुन्शिल्पिसंज्ञयोरि
 ति कुन् ॥

रुचा । स्त्री० इच्छायाम् । दीप्तौ ॥ शो
 भायाम् ॥ शारिकाशुकवाचि ॥

रुचि । पु० प्रजापतिविशेषे । आकू
 तीपतौरोच्यमनो । पितरि ॥

रुचि । स्त्री० दीप्तौ ॥ शोभायाम् ॥
 अभिष्वङ्गे । उत्कटानुरागे ॥ अभि
 लाषे ॥ रोचते । रुच० । इगुपधा
 त्किदितीन् ॥ वुमुदायाम् ॥ गो
 रोचनायाम् ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥
 तल्लक्षणं यथा नायिकायानायक
 स्यसम्मुखेजान्वोरुपर्युपविश्यवत्
 सिवक्षोदत्त्वायदवस्थानमितिकाम
 शास्त्र ॥

रुचिऋर । चि० रोचने ॥

रुचित । चि० द्रष्टव्यद्रव्ये ॥ रुचि
 कर्तारक्त ॥ यद्वा । रोचते । रुच०
 । रुचिवचीतिकितच ।

रुचिफलम् । न० अमृताह्वे । अमृत
 फले ॥

रुच्यः

रुचिरम् । न० मूलके । कुङ्कुमे । ल
 वङ्गे । चि० सुन्दरे ॥ सौम्ये ॥
 मिष्टे ॥ रोचते । रुच० । इषिमदि
 मुदौतिकिरच् ।

रुचिरा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ अति
 जगतीकृन्द १३ प्रभेदे । तल्लक्षणा
 दियथा । जभौसजौगितिरुचिराच
 तुयैः । यथा । पुनातुबोहरिरति
 रासविभमी० परिभमन्त्रजरुचिराङ्ग
 नान्तरेसमीरणोल्लसितलतान्तराल
 गीयथामरुत्तरलतमालभूरुङ्गः ॥
 इतिमाचावृत्तान्तरेपियथा । सप्तच
 तुष्कलकलितसकलदलसंशोभितकु
 ण्डलरुचिरा । नकुरूपयोधरमिहफ
 णिपतिवरभणितमिदृशंरुचिरा ॥
 यथा । कस्यतनुर्मनुजस्यसितासित
 सङ्गममधिर्वाधतः पतिता । वस्य
 कृतेकरमोरुविषीदसिमिहिरातप
 निहतेवलता ॥

रुचिराञ्जनः । पु० शोभाञ्जने ॥

रुचिराश्वः । पु० नृपतिविशेषे ॥ शो
 भनतुरगे ॥ चि० तद्वति ॥

रुचिष्यः । चि० द्रष्टव्यस्तुनि ॥ रोचते०
 रुच्यतेवा । रुच० । रुचिभुजिभ्या
 किष्यन् ॥ अभिप्रते ॥

रुचि । स्त्री० दीप्तौ ॥ रुकरुचीरुचयः
 समाङ्गल्यकार्यसङ्ग्रहः । कृदिका
 रादितिङीष् ॥

रुच्यः । पु० कतकवृक्षे ॥ शाशिधा

रुदन्ती

न्य ॥ पथ्यौ ॥ न० सौवर्चले ॥ चि०
मनोच्चे । मुन्दरे ॥ रोचते० रुच्यते
वा । रुच० । राजसूयेतिसाधु० ॥
रुच्यकन्द० । पु० सूरणे ॥
रुग् । स्त्री० रोगे ॥ रुजतिदेहम् । रु-
जोभङ्गे । क्तिप् ॥ रोजनवा, सम्प-
दादिक्तिप् ॥ कुष्ठौषधौ ॥
रुजा । स्त्री० रोगे ॥ भङ्गे ॥ रुजति ।
रुजो० । भिदादिपाठात्० रुजार्था-
नामिति निर्देशाद्वाऽङिटाप् ॥ इ
शु० धेति कोश ॥ कुष्ठे ॥ मेघ्याम् ॥
रुजाकर । पु० व्याधौ । न० कर्मर-
ङ्गफले ॥ चि० पीडाकारिणि ॥
रुजासह० । पु० धन्वनवृत्ते ॥
रुणस्करा । स्त्री० सुव्रतायाम् । सुख-
सन्दोद्यायागवि ॥
रुण्ड । पु० कश्चमे ॥
रुण्डिका । स्त्री० द्वारपिण्डायाम् । देह-
ल्याम् ॥ दूतिकायाम् ॥ रणभूमौ ।
रुतम् । न० वाशिते । तिरस्त्रांशब्द ।
कूजिते ॥
रुदथ० । पु० कुक्कुटे ॥ शुनि ॥ शि-
शौ ॥ रोदिति । रुदिर्अश्रुविमोच-
ने । रुदिविदिभ्याङिदिश्यर्थ० ॥
रुदन्तिका ।) स्त्री०
रुदन्ती ।) स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशिष्ये ।
स्रवत्तोयायाम् । सञ्ज्ञोवन्याम् । रो-
माञ्चिकायाम् । चणपल्याम् । अ-
स्या स्वरूपयथा । चणपत्रसमप

रुद्र०

त्र क्षुपसैवतथाकृति । शैशिरेज-
लविन्दूनास्रवन्तीति रुदन्तिका ॥ रु-
दन्तीषङ्गिहृष्ट्यापित्तघ्नीचरसाय-
नी ॥
रुदितम् । न० क्रन्दिते । क्रुष्टे ॥ रु-
दिर्० । भावेत्त ॥ चि० तद्वति ॥
रुद्रः । चि० नदोप्राकारादिनाकृतवे-
ष्टने । वेष्टिते । वलयिते । स वी-
ते । आवृते ॥ रुध्यतेऽस्य । रुधिर्-
आवरणे । क्त० ॥
रुद्र । पु० गणदेवताविशिष्ये ॥ एका-
दशरुद्रेषु ॥ तेषां नामानियथा ।
अजैकपादहिब्रह्मो विरूपाक्षो यरैव-
त । हरश्च बहुरूपश्चत्यम्बकश्चसुरे-
श्वर ॥ सावित्रश्च जयन्तश्च पिनाकी-
चापराजितः । एते रुद्राः समा-
ख्याता एकादशगणेश्वराः । एते
षामानसानान्तु त्रिशूलवरधारिणा-
म् । कोटयश्चतुरशीतिस्तत्पुत्रा-
श्चाक्षमामता ॥ दिक्षु सर्वासु ये
रक्षां प्रकुर्वन्ति गणेश्वराः । पुत्रपौत्र-
सुतास्त्वेते सुरभीर्गर्भसम्भवाः ॥
इति मातृ ५ अध्यायः ॥ शिवे ।
शम्भौ । ईशे ॥ रोदयत्यसुरान् ।
स द्वारकाले प्रजा । स हरन् रोदय-
ति वा । रुदिर्० । रोदयितुं लुक् च
तिरक्थेऽलुक् ॥ सर्वगत रुजाद्रा-
वणात्० रोदनहननाद्वा रुद्रः । त-
था च स्कान्दे । रुजः सर्वगता

रुद्रचण्डी

यस्माद्द्रावयामिजगत्त्रयम् । गीटन
 रन्मियस्माच्चरुद्रस्तस्मादहं प्रिये ॥
 यद्वा । रुत वेदात्मकशब्द कल्पादौ
 ब्रह्मणे राति । ददाति । गदाने ।
 आतोनुपसर्गेक ॥ यद्वा । रुता
 नादेनमकल जगदिदं द्रावयतिरक्ष
 यतीति । नादात्मकत्वाद्द्रुद्र ॥ यद्वा ।
 रुतानादेन । प्रणवरूपेण । वेदरूपेण
 वा । दापयति । इष्टमर्थमिति रु
 द्द्र । यद्वा । रुत संसारदुःखतद्भेत्तु-
 वा द्रावयतीति रुद्र । तदुक्तं रुतदुः
 खस्तद्भेत्तु विद्रावयति य प्रभु
 । रुद्र इत्युच्यते तस्माच्छिवः परम
 कारणमिति ॥ विष्णु रुद्रयोरभेदो
 यथाकौर्मे । सदैव देशे भगवान्म
 हादेवोनस शय । मन्यन्ते ये जग
 द्योनिं विभिन्न विष्णुमीश्वरात् ॥
 मोहाद्वेदनिष्ठाहा तेषां न्तिनरक
 नरा । वेदानुवर्तिन रुद्रदेव ना
 रायण तथा । एकैभावेन पश्यन्ति
 मुक्तिभाजो भवन्ति ते ॥ श्रीमहागवते
 देव्याहौ रुद्रौ परिकीर्त्तितौ । यथा ।
 इच्छया ब्रह्मणो वक्ता दूरदानार्थं मुद्
 भौ । मूलरुद्रस्यांशभूतौ रुद्रनामा
 द्वितीयक इति ॥ आदिष्य पञ्चवक्त्रे
 ॥ एकादशाङ्गे ॥ न० रौद्रसि ॥
 रुद्रकीटी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥
 रुद्रगणः । पुं० शिवपार्षदसमूहे ॥
 रुद्रचण्डी । स्त्री० रुद्रयामलाक्तदेवी

रुद्राक्ष

माहात्म्ये ॥

रुद्रज । पु० पारदे ॥
 रुद्रजटा । स्त्री० लताविशेषे । रौद्रायाम् ।
 मौस्यायाम् । सुगन्धायाम् । सुपत्रा
 याम् । सुगन्धपत्रायाम् । पत्रवल्क्या
 म् जटावल्ल्याम् ॥ अस्यागुणा । क
 टुरसत्वम् । श्वासकासहृद्गोभूत
 रक्षोनाशित्वञ्चेति ॥
 रुद्रपत्नी । स्त्री० चण्ड्याम् । दुर्गा
 याम् ॥ अतस्याम् ॥
 रुद्रप्रिया । स्त्री० हरोतक्याम् ॥ रुद्रा
 य्याम् ॥
 रुद्रशीणा । स्त्री० सङ्गीतनारायणो
 क्तो वीणाविशेषे । रुद्रायाम् ॥
 रुद्रसर्गः । पुं० रुद्रकर्तृकभूतवेत्ता
 लादिस्पष्टौ ॥
 रुद्रसावर्णिः । पुं० द्वादशे मनौ ॥
 रुद्रसू । स्त्री० एकादशपुत्रप्रस्थाम् ॥
 रुद्राक्षौडः । पुं० श्मशाने ॥
 रुद्राक्षः । पुं० खनाम्ना प्रसिद्धे वृक्षे ।
 तृणमेरौ । अमरे । पुष्पचामरे ।
 अस्यफले । शिवाक्षे । सर्पाक्षे । भू
 तनाशने ॥ विनाभस्मचिपुण्ड्रिण-
 विनारुद्राक्षमालया । पूजितोपि
 महादेवो न स्यात्तत्त्वफलप्रदः ॥ वि
 नामन्त्रेण यो धर्त्त रुद्राक्ष भुविमान
 व । स याति नरकान् घोरान् या
 वदिन्द्राश्चतुर्दशेति पञ्चपुराणम् ॥
 रुद्राक्षान्कण्ठदेशे दशन ३२ परि

रुद्रास्पदम्

मितान् मस्तकेविंशतिहे ४० प
ट् ६ षट् ६ कर्णप्रदेशे० करयु
गलकृतेद्वादशे १२ द्वादशै १२ व
। वाङ्मोरिन्दो कलाभि १६ न
यनयुगकृतेत्वेक १ मेक १ शिखा
याम्० वक्षस्पष्टाधिक य कलय
तिशतक १०८ सख्यं नीलकण्ठ
इतिदेवीभागवतम् ॥ मन्त्रेणेति
द्विजेतरविषयम् । सर्वाश्रमाणां
वर्णानां रुद्राक्षस्यधारणम् । कर्त्त
व्य मन्त्रत प्रोक्त द्विजानानान्यव
र्णिनामिति नारायणवचनात् ॥
रुद्राक्षी । स्त्री० शिवायाम् । भवा
न्याम् । सर्वमङ्गलायाम् ॥ रुद्राक्ष
स्त्री० इन्द्रवरुणभवसर्वरुद्रमण्डहि
मारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामा
नुगिति० ङीषानुकौ ।
रुद्रावर्त्तः । पुं० तीर्थविशेषे ॥ अद्रि
कूटस्थानस्थायापरमेश्वर्याम् । रु
द्रकटायाम् ॥

रुद्रास्पदम् । न० तीर्थविशेषे ॥
रुद्रौ । स्त्री० रुद्रवीणायां ॥
रुधिरः । पुं० अङ्गारके । कुजे । भौ
मे । मङ्गलयज्ञे ॥ न० कुङ्कुमे ॥ श-
रीरस्थरसभवधातौ । रक्ते । अ-
स्त्रे । त्वग्ने । शोणिते । असृजि ।
लोहू० इ० भा० ॥ रुणद्धि० रुध्यते
वा । रुधिर० । इषिमदिसुदीति-
किरच् ॥

रुमा

रुधिराख्यम् । न० मणिप्रभेदे । यथो
क्त गरुडपुराणे । हुतभुगुरुपमादा
यदानवख्ययधेप्सितम् । नर्मदाया-
निचिच्च पकिञ्चिहीनादिभूतले ॥
तत्रेन्द्रगोपकलितशुकवक्त्रवर्णस-
स्यानत । प्रकटपौलुसमानमाच-
म् । नानाप्रकारविहितरुधिराख्य-
रत्नमुद्बृहत्तस्यस्त्वसर्वसमानमेव ॥
मध्येन्दुपाण्डुरमतौवविशुद्धवर्णत
चेन्द्रनीलसदृशपटलतुल्येष्टात् ।
सैश्वर्यभृत्त्यजननकथिततदेवपक्वञ्च
तत्किलभवेत्सुरव्यञ्जवर्णम् । इति
गारुडे ॥ ७८ ॥ अध्याय ॥

रुधिरोद्गारी । पुं० षष्ठिसवत्सराणा
मध्येवत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा ।
महिषीगोहिरण्यादिताम्रकास्याद्य
शिषत । तत्सर्वदेविविक्रीयकर्त्त
व्योधान्यसञ्चय ॥ रक्तसवत्सरेदे
विक्रूरवृद्धिर्नराधिपः । मानवा क्रूर
र्चष्टास्रसङ्ख्यामेनजयोभवेत् ॥ ५८ ॥

रुमखान् । पु० लवणाक्षे ॥ लव-
णमस्यस्निग्धम् । मतुप् । आसन्दौ-
वदिति० लवणस्यरुमणभाव ॥ ल
वणाकरवाचकरुमन्शब्दस्यैतन्निपा
तननलोपाभावाद्यर्थत्वात्तर्ह्यपि
मतम् ॥

रुमा । पुं० लवणाकरे ॥

रुमा । स्त्री० सुग्रीवदारेषु ॥ विशिष्टल
वणाकरे ॥

रुषित .

रुम् । पु० रुमणे ॥ अरुणे ॥ रुम्य-
तेचस्मिन् । रुमक्रीडायाम् । चकि
रुम्योरञ्चोपधायाद्धतिरक् ॥

रुरु । पुं० मृगविशेषे । हरिणजात्य
न्तरे । भारशृङ्गाख्ये ॥ रुरुर्महान्-
कृष्णसारद्धतियादव ॥ व्याघ्रे ॥ य
था । गे।गी।पी।गी।पवीती।रु।रुनखवि-
लसत्करुणभूषश्चिरवद्धति ॥ दैत्य-
भेदे ॥ रौति । रुशब्दे । जम्बादय
श्चेतिसाधु ॥ रुशातिभ्यांक्रुन्वा ॥

रुवु ।) पुं०

रुवुक ।) पु० एरण्डे ॥ इतिरत्न-
माला । रत्नैरण्डे ॥ इतिराजनि
र्घण्टः ॥

रुशन् । चि० निन्द्यार्थायांवाचि ॥ रु
शति । रुशहिसायाम्तालव्यान्तस्तौ
दादिकस्तस्माच्छतप्रत्ययः । रुशन्
शब्दः । रुशतीहि स्ता । रुशद्वच
नम् ॥

रुशती । स्त्री० निन्द्यार्थायांवाचि ॥ श-
न्नान्डीप् । आच्छीनद्योरितिनु
म्बिकल्पान्नुमभावः । स्त्रियावा
हुल्येनास्यदर्शनम् ॥

रुट् । स्त्री० क्रोधे ॥ रुशहिसायाम्
। सम्पदादित्वात्किप् ॥

रुषा । स्त्री० अमर्षे । कोपे । मन्यौ
। क्रोधे ॥ किवन्ताङ्गागुरिमतेनटा
प् ॥

रुषित । चि० रुष्टे । क्रोधयुक्ते ॥ रु

रुचा

ध्यतेस्म । रुषरीषे । त्त । रुष्यम्
त्वरितिपक्षे ० इड्विकल्पः ।

रुष्टः । चि० रुषिते । शिवेरुष्टे गुरुखा
तागुरौरुष्टे नकञ्चन । रुष्यतेस्म । रु-
षः । त्त । रुष्यम्त्वरसङ्घुषा
स्वनामितिपक्षेइडभावः ॥

रुष्ट । चि० जाते ॥ आरुष्टे ॥ रुष्टे
कर्त्तरिकः ॥

रुष्टकम् । न० छिद्रे ॥

रुष्टा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ छिन्नापिरोह
ति । हवीजुरुजम्भनिप्रादुर्भावे इ-
शुपधञ्जापृक्किर कः । टाप् ॥ म
हासमङ्गायाम् ॥

रुष्टिरुष्टिका । स्त्री० उत्कठायाम् ॥ इ
तिपुराणम् ॥

रुष्टा । पुं० वृक्षे ॥ रोहति । रुष्टः
शीङ्क्रुशिरुहीत्यादिना० कनिप् ॥

रुक्षः । पु० वृक्षे ॥ वरकटयः ॥ चि०
अप्रेम्णि । परुषे । अचिकण्ये ।
अक्षिग्धे । रुखा० इतिभाषायाम् ॥
रुक्षयति । रुक्षपारुष्ये । पचाद्यच् ॥

रुक्षगन्धकः । पुं० गुग्गुली ॥

रुक्षणात्मिका । स्त्री० लङ्काधान्ये ॥

रुक्षदर्भः । पुं० हरिदर्भे ॥

रुक्षपत्रः । पुं० शाखोटवृक्षे ॥

रुक्षप्रियः । पु० ऋषभौषधे ॥

रुक्षस्त्रादुफलः । पु० धन्वनवृक्षे ॥

रुक्षा । स्त्री० दन्तीवृक्षे ॥ क्रूरायाम् ॥

अक्षिग्धायाम् ॥

रूढ :

रूढ : । पुं० प्रकृतिप्रत्यायार्थमनपे-
क्ष्यशब्दबोधजनकीशब्दे ॥ यथा । सु-
ख्योलाक्षणिकोगीणः शब्द . स्या-
दौपचारिकः । यौगिकीयोगरूढो
वारूढोऽमुष्यएवसः ॥ इतिशा-
ब्दिका ॥ अपिच । रूढमालक्ष्य-
ति० विभजतेच । रूढसङ्केतवन्नाम
सैवसंज्ञेतिक्तीर्त्यते । नैमित्तिकीपा-
रिभाषिक्यौपाधिक्यपितद्भिदा । य-
न्नामयादृशार्थेसङ्केतितमेव० नतुयौ-
गिकमपि० तद्रूढम् । योगरूढनुप-
ह्वजादिकंनतयारूढानामेवचसञ्ज्ञाप-
देनाभिलप्यते । नतुरूढादिवत्स-
ञ्ज्ञानाम्नोऽवान्तरमेद० । येनविभा-
गव्याघात० स्यात् । सञ्ज्ञायाश्चचयो-
भेदा नैमित्तिकीपारिभाषिकी० चौ-
पाधिकीचेति । पाचकपाठकादय-
स्तुनसंज्ञाः सङ्केतशून्यत्वात् ॥ ये-
तुरूढस्यनालक्ष्यतुर्विधस्वमाहुस्तन्म-
तमुपन्यस्यति । जातिद्रव्यगुणस्य-
न्दैधर्म्यैः सङ्केतवत्तया । जाति-
शब्दादिभेदेनचातुर्विध्यं परेजगुः ॥
गोवयादीनांगोत्वादिजात्या । प-
श्याद्यादीनांलालूधनादिद्रव्ये-
ण । धन्यपिशुनादीनापुण्यद्वेषादि-
गुणेन । चलचपलादीनाश्चशब्दाना-
कर्मणाऽवच्छिन्नशक्तिमत्त्वाच्चातुर्वि-
ध्यमेवरूढानामिति । यदुक्तं दण्डा-
चार्यैः । शब्देरेवप्रतीयन्ते जाति-

रूढ :

द्रव्यगुणक्रियाः । चातुर्विध्यादमी-
षानुशब्दसङ्केततुर्विधइति ॥ तदे-
तज्जडमूर्खादीनामन्यशून्यादीना-
श्चशब्दानामपरिग्रहापत्त्यापरित्य-
क्तमस्माभिः ॥ नैमित्तिकसञ्ज्ञांल-
क्षयति । जात्यवच्छिन्नसङ्केतवत्तौ
नैमित्तिकीमता । जातिमात्रेहिस-
ङ्केताद्व्यक्तेर्भांनसुदुष्करम् ॥ यन्ना-
मजात्यवच्छिन्नसङ्केतवत्सानैमि-
त्तिकीसञ्ज्ञा । यथागोचैवादि० ।
साहिगोत्त्वचैवादिजात्यवच्छिन्नमे-
वगवादिमभिधत्ते नतुगोत्वादि-
जातिमात्रम् । गोपदगोत्त्वेसङ्केति-
तमित्याकारकग्रहाद्गमानयेत्यादौ
गोत्वादिनागवादेरन्वयानुपपत्तेः
एकशक्तस्त्वग्रहस्यान्यानुभावकत्वेऽ-
तिप्रसङ्गात् ॥ पारिभाषिकीमौ-
पाधिकीश्चसंज्ञाक्रमेणलक्षयति । उ-
भयावृत्तिधर्मेणसञ्ज्ञास्यात्पारिभा-
षिकी । चौपाधिकीस्वनुगतौपाधि-
नायाप्रवर्तते ॥ उभयावृत्तिधर्माव-
च्छिन्नसङ्केतवत्तौसंज्ञापारिभाषि-
की । यथाकाशडित्यादिः ॥ याचा-
नुगतौपाध्यवच्छिन्नसङ्केतवत्तौस-
ञ्ज्ञासास्त्वौपाधिकी । यथाभूतद्रुता-
दि । साहिसचेतनवृत्तविशेषगुणव-
त्प्राप्ताङ्गारकत्वाद्यनुगतौपाधिपुर-
स्कारेणैवप्रवर्तते । इतिशब्दशक्ति-
प्रकाशिकादि० जाते ॥ प्रसिद्धे ॥

रूपम्

रुहिर्गच्छयेतिक्त । ठत्तुधत्तुष्टुत्वठ
लोपदीर्घः ॥

रूढपदः । चि० बहूमूले ॥

रूढिः । स्त्री० शिष्टप्रयोगे ॥ प्रसिद्धौ
॥ अनादिव्यवहारसिद्धेसम्बन्धवि
शेषे ॥ मुख्यशब्दवृत्तेर्भेदे ॥ सा
चस्वरूपेणजात्यागुणेन वानिर्देशा
र्हवस्तुनिसंज्ञासंज्ञिसङ्केतेनप्रव
र्त्तते । यथा । डित्य , डवित्यः
गौःशुक्लवृत्ति ॥ रूढशब्दनिष्ठश
क्तौ ॥

रूपम् । न० वाच्याकारे । स्वभावे ॥
सौन्दर्ये । मनोहराकृतौ । तस्यल
क्षण यथा । अङ्गान्यभूषितान्येव
केनचिद्गूषणादिना । येनभूषितव
ज्ञान्तिद्रूपमितिकथ्यते ॥ इत्यु
ज्ज्वलनीलमणिः । नाणके । प्रश
स्ते ॥ पशौ ॥ शब्दे ॥ ग्रन्थावृत्तौ
नाटकादौ ॥ आकारे ॥ श्लोके ॥
अवकाशरुद्धिपदान्ते नानाविकार
विशेषे ॥ रूपन्तुषोडशविधंमोक्ष
धर्मेप्रकीर्तितम् । यथा । द्रुखम्
१ दीर्घम् २ स्थूलम् ३ चतुरस्र
म् ४ वृत्तम् ५ शुक्लम् ६ कृष्णम्
७ नीलारुणम् ८ रक्तम् ९ पीतम्
१० कठिनम् ११ चिकणम् १२
शृङ्गम् १३ पिच्छलम् १४ मृदु
१५ दारुणम् १६ मिति ॥ चक्षुर्मा
त्रयाद्येगुणे ॥ तच्चशुक्लनीलपीत

रूपकम्

रक्तहरितकपिशचिचभेदात्सप्तवि
धम् । पृथिवीजलतेजोवात । तत्र
पृथिव्यासप्तविधम् । अभास्वरशु
क्लजले । शुक्लभास्वरतेजसि ॥ मा
त्रामात्रे ॥ ०० ॥ चि० उत्तरपदस्थि
त्यास्वसदृशे ॥ यथापितृरूपपुत्रमा
तृरूपाकन्या ॥ प्रापके ॥ रोपयतिवि
मोहयति । रूपविमोहने । अच् ॥
यद्वा । रूप्यतेऽनेन । खण्डशिल्पशण्ये
तिसाधु ॥ रौतिषा । रुशब्दे ।
खण्डशिल्पेतिपः रौतेर्दीर्घश्च ॥
अतिरूपन्तुनिन्दितम् ॥

रूपकम् । न० नाटके ॥ मूर्त्ते ॥ रूप्ये
॥ काव्यालङ्कारे ॥ तल्लक्षणादि
यथा । विषय्यभेदाद्रूप्यरञ्जनवि
षयस्ययत् । रूपकतत्त्वविधाधिक्य
न्यूनत्वानुभयोक्तिभिः ॥ अथ हि
धूर्जटिः साक्षाद्यनदग्धाः पुरः
क्षणात् अथमास्तेविनाशमनुस्तीर्णी
यीकविलोचनम् ॥ शम्भुर्विश्वमवत्यद्य
स्त्रीकृत्यसमदृष्टिताम् । अस्यामुखेन्दु
नालब्धेनेजानन्दे किमिन्दुना ॥ सा
ध्वीयमपरालक्ष्मीरमुधासागरोदिता
। अथकलङ्किनश्चन्द्रान्मुखचन्द्रेति
रिच्यते ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा
। सञ्चालीप्राच्यतेगुञ्जासातिस्रोतु
पकभवेत् । रूपकैर्दशभिः प्रोक्तः
कलङ्कोनामनामतः । चि० । मू-
र्त्तिमिति ॥ पुं० । दृढादिसप्तसु ॥

रूपमाली

तैयथा । दृढ प्रौढोऽथखचरोविभ
नश्चतुरक्रमः । निशारुक प्रतिता
लः कथिताः सप्तरूपकाद्वतिदामो
दरः ॥

रूपकमेदः । पुं० अभिनेयप्रकारे ॥

रूपतत्त्वम् । न० शौली ॥

रूपधारी । चि० सौन्दर्यविशिष्टे ॥

रूपधेयम् । न० रूपे ॥ रूपमेव । भाग
रूपनामभ्याधेयः ॥

रूपनाशनः । पुं० पेचकी

रूपवान् । चि० आकारविशिष्टे ॥ सौं
दर्ययुक्ते ॥

रूपस्कन्धः । पुं० विषयप्रपञ्चे । वास
नामयचित्तेन निरूप्यमाणेषु शब्दस्य
शादिषु । पञ्चेन्द्रियेषु च ॥ रूप्यन्ते
एभिर्वाविषयाद्वतिकर्मकारणव्युत्प
त्तिर्भासविषयाणीन्द्रियाणिरूपस्क
न्धः । रूप्यमाणपृथिव्यादीनावाद्या
त्वेपि देहस्थत्वादिन्द्रियसम्बन्धाच्चा
ध्यात्मिकत्वम् ॥

रूपाजीवा । स्त्री० वारस्त्रियाम् । वैश्या
याम् ॥ रूपमाजीवास्याः ॥

रूपमाली । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ य
था । चत्वारोऽस्यां कर्णावायन्ते हृन्दस्थे
वह्णरकुर्वन्ते । भव्यावर्णापादेराज
न्त रूपमालीवृत्ततत्त्वान्ते ॥ यथा
। हत्वा शत्रुं हृन्त्यान्ती चण्डसाचण्डी
व । कल्याणं कुर्यात् । देवेन्द्राद्याः
प्रौढ्यासम्प्राप्ताः ससिबन्ते तत्पादा

रूप्यम्

भोजम् ॥

रूपाखः । पुं० कामदेवे ॥ रूपमस्त्रम
स्य ॥

रूपिका । स्त्री० श्वेतार्कवृक्षे ॥ ओङ्
पुष्पे ॥

रूपी । चि० रूपवति ॥ मूर्तिमति ॥

रूपेश्वरी । स्त्री० देवीविशेषे ॥

रूप्यम् । न० आहत रजते ॥ आहत हे
मनि ॥ तारे । चन्द्रहासे । रजते
चन्द्रलोहके । चादी० इ० भा० ॥
अक्षलक्षण गुणादयस्य यथा । गुरु
स्निग्धमृदु खेत दाहच्छेदघनक्षमम्
। स्वर्णाद्व्यचन्द्रवत् स्वच्छरूप्य नवगु
ण शुभम् ॥ मारणाय योग्यम् ॥
कठिनं कृत्रिमं रूक्षं रक्त पीत दल ल
घु । दाहच्छेदघनैर्नष्ट रूप्य दुष्ट प्र
कीर्तितम् ॥ मारणाय योग्यम् । रू
प्य शीतं कषायान्नं स्वादुपाकरससर
म् । वयसः स्थापनस्निग्धं लेखनवा
तपित्तजित् ॥ प्रमेहादिकरोगाश्च
नाशयत्यचिराद्भुवम् ॥ तारं शरी
रस्य करोति तापविडम्बनयच्छति
शुक्रनाशम् । वीर्यबलं हन्ति तनोश्च
पुष्टिं महागदान् पोषयति ह्यशुभम्
॥ अथ शोधनविधिः । पतलीकृत्य प
चाशितारस्याग्नीप्रतापयेत् । निषि
ञ्चेत् तप्ततप्तानितैलेतक्त्रे च काञ्चिके
॥ गोमूत्रे च कुलत्थाना कषायैश्च त्रिधा
त्रिधा । एव रजतपचाया विशुद्धिः स

रूपाध्यक्ष :

प्रजायते । अथास्यमारणविधिः ।
 भागैकतालकंमर्द्यं याममस्तेनवीन
 चित् । तेनभागत्रयतारपचाणिप-
 रिलेपयेत् ॥ धृत्वा मूषापुटे रुद्ध्वा पुटे
 त्वि शब्दनापलैः । समुद्धृत्य पुन
 स्तालदत्त्वारुद्ध्वा पुटे पचेत् ॥ एवं च
 तुद्दंशपुटे स्तारभस्मप्रजायते ॥ अ
 न्योपि प्रकारो यथा । कुहीचीरेण स
 म्पिष्टं माक्षिकतेन लेपयेत् । तालक
 स्य प्रकारेण तारपचाणि बुद्धिमान् ।
 पुटे च तुद्दंशपुटे स्तारभस्मप्रजाय-
 यते ॥ इति ॥ अथ रूपाकरणम् ।
 मध्वाज्य गुडताम्र च करेणामाक्षि-
 कां रसम् । धमनाच्च भवेद्वैष्यमुवर्णं
 करणं शृणु ॥ इति गारुडे १८८
 अध्यायः ॥ कार्पापणे ॥ त्रि० रूप
 वति । सुन्दरे ॥ आहतं० प्रशस्तं
 वा० रूपमस्यास्ति । रूपादाहतप्र
 शंस्योरितियत् ॥ रूपायते । रूप
 रूपाक्षिप्रायाम् । गयन्तः ॥ अच०
 वा ॥

रूप्यकः । पु० लङ्कादिद्वीपवत्समुद्रा
 न्तर्भवति निह्वीपविशिषे ॥

रूप्यमाषकः । पु० कृष्णालादयमि
 ते रूप्यमाने । हे कृष्णाले समधृते विशि
 योरूप्यमाषकः ॥

रूप्यशाला । स्त्री० टकसाल० इति
 प्रसिद्धे रजतादिमुद्रागृहे ॥

रूपाध्यक्षः । पु० नैष्किकी । रूप्यस्य

रेखा

अध्यक्षः ॥

रूप्यकः । पु० एरण्डे ॥

रूमः । पु० शकदेशे । यथा । योरू
 मदेशाधिपतिशकेश्वर जित्वा गृही-
 त्वाज्यिनीं महाहवे । आनीय सम
 भ्राम्यसुमोचतन्त्वहो श्रीविक्रमार्कं
 समसद्भाविक्रमः ॥

रूपकः । पु० वासके ॥

रूपणम् । न० मिश्रणे ॥ रूप० ।
 ल्युट् ॥

रूपितः । त्रि० गुणिते । गुणिते ।
 रूप्यते स्म । रूपिर्बेष्टनार्थोऽपठि
 तापि० भ्रातृद्वयभ्रातृदेववृत्कृत
 त्वात् । त्तः । रूपीकृते ॥ लिप्ते
 ॥ लगे । लगा० इ० भा० ॥ रूप
 त० क० विस्फुरणे० इति कविक
 ल्पदुमः । अरूपत् ॥

रे । अ० सम्बोधनविशिषे ॥ यथा ।
 सम्बोधनेऽभोः पाठ्याटहेहैह हो
 ऽरेरेपिचितिहेमचन्द्रः ॥ अनादरे ॥
 रेकः । पु० शकायाम् ॥ नौचे ।
 हीने ॥ विरेचने । मेकी । गूढव-
 चंसि ॥

रेका । स्त्री० सन्देहे ॥

रेक्षणः । न० सुवर्णे । स्वर्णे । रिणक्ति ।
 रिचिर् विरेचने । रिचिर्धने धिक्चैत्य
 ऽसुन् । चात्प्रत्ययस्यनुट् । चित्वा
 त्कुत्वम् ॥

रेखा । स्त्री० अल्पके ॥ छानि ॥

रेचनक :

आभोगे ॥ उल्लेखे ॥ उल्लेखस्त्वच
दण्डाकारलिपिविशेषः । उं डी
र० लकीर० रेख० इ० भा० ॥ राख्या
म् ॥ लिख्यते । लिखचक्षरविन्या
से । भिदादित्वाद्ङु, शौरलयो
रेकत्वम् ॥

रेखाभूमिः । स्त्री० वारप्रवृत्तिस्थले । लङ्का
सुमेधोर्मध्यसूचगतदेशे ॥ यथा ।
यल्लङ्काज्जयिनीपु, रोपरिकुरुक्षेत्रा
दिदेशान्संपृशन्सूचमेरुगत बुधै
र्निर्गदितासामध्यरेखाभुवः । आदौ
प्रागुदयोऽपरचविषयेपश्चाद्धिरेखो
दयात्स्यात्तस्मात्क्रियतेतदन्तरभु
वर्खे टे प्लृण ख फलमिति सिद्धा
न्तशिरोमणिः ॥

रेचकः । पुं० यवक्षारे ॥ जयपालव
क्षे ॥ तिलकवृक्षे ॥ क्रीडार्थजल
निर्क्षेपयन्त्रे । पिचकारी० इ०
भा० प्र० ॥ प्राणवायोः शनैर्नाम
नासापुटाद्वक्षिण नासापुटाद्वा०
सव्यापसव्यन्यायेनबहिर्निर्गच्छरणे
॥ सुच्यमानस्तुरेचककृतियान्नबल्
क्यः । श्वास्तइतिशेषः ॥ चनात्मो
पेक्षायाम् ॥ निषेधनंप्रप चस्य
रेचकाख्यः समीरणः ॥ न० कङ्
कुष्ठमृत्तिकायाम् ॥

रेचनम् । न० मलमेदने । प्रस्कन्दने
। विरेके । विरेचने ॥

रेचनकः । पुं० कम्पिज्जके ॥

रेणुका

रेचना । स्त्री० काम्पिज्जे ॥

रेचनी । स्त्री० चिह्नतायाम् ॥ दन्
त्याम् ॥ गुन्द्रायाम् ॥ रेचनका
याम् ॥ रिचिर्० । ल्युट् । डीप्
कालाञ्जन्याम् ॥ काम्पिज्जे ॥

रेचितम् । न० उत्तेजिताख्ये । यथा
। उत्तेजितमध्यवेगं योजनं स्रव
लायेति ॥ रेचनम् । रिचिर्० ।
क्तः ॥ चि० रिक्तीकृते ॥ अश्वग
तिविशेषे ॥

रेची । स्त्री० अङ्कोठे ॥ काम्पिज्ज
के ॥

रेजः । चि० तेजति ॥ रेजति ।
रेजतेवा । रेजृदीप्ती । पचाद्य
च् ॥

रेणुः । पुं० पर्पटे ॥ रेणुकायाम्
॥ पांशौ । पुं० स्त्री० धूलौ ॥
दीपखट्वातनुच्छायाच्छिन्नकेशनखा
दिकम् । अजमार्जाररेणुसहस्रं
पुच्छं पुराकृतम् ० इ० क० लो०
॥ रिणाति० रीयतेवा । रीगतिरे
षण्योः । अजिह्वरीभ्योनिर्जति
णुः ॥

रेणुकम् । न० कङ्कुष्ठभेदे ॥

रेणुका । स्त्री० मरिचाकृतिसुगन्धि
द्रव्यविशेषे । द्विजायाम् । हरेणौ
। भस्मगन्धिन्यामौषधौ । अस्यागु
णाः रेणुकाकटुकापाकेतित्तानु
ष्णाकटुलघुः । पित्तखादीपनी

रेप :

मेध्यापाचनौगर्भपातनी ॥ बलास
वातवैकान्तट्काण्डूविषदाहनुत्
॥ परशुराममातरि ॥ रेणुरस्यास्ति
। ब्रीह्यादित्वाहन् । वसुसुक्तान्ता
त्कः ॥ रेणुरिवमा । स ज्ञायामि
तिकन् ॥

रेणुकातीर्थम् । न० तीर्थविशि
षे ॥

रेणुकासुतः । पुं० परशुरामे ॥
रेणुरूपितः । पुं० गर्दभे ॥ चि०
धूलिलक्ष्मि ॥

रेणुवासः । पुं० भभरे ॥
रेणुसारः । पुं० कर्पूरे ॥
रेणुसारकः । पुं० कर्पूरे ॥

रेतजा । स्त्री० बालुकायाम् ॥
रेतनम् । न० वीर्ये । शुक्ले ॥

रेतः । न० वीर्ये । शुक्ले ॥ अप्सु
रेतः पातनिषेधोयथा । नवामह
स्त्रोमोक्षत्यपिवेदकोणवाजलम् ।
नात्तरेदनुपस्पृश्यनाप्सुरेतः समु
त्सृजेत् ॥ पारदे ॥ रिणाति । रौ
गतिरेषणया । स्तुरीभ्यांतुट्चेत्य
सुन् ॥ पु० । कार्ये ॥ अथातोरे
तसः स्मृष्टिरित्यादौरेतः शब्दस्य
कायपरत्वेनव्याख्यानात् ॥

रेचम् । न० रेतसि ॥ पीयूषे ॥ पट
वासे ॥ सूतके । पारदे ॥

रेपः । चि० निन्दिते । विगर्हिते ॥
क्रूरे ॥ री० बाहुलकात्पः ॥

रेवती

रेपाः । चि० अधमे ॥ क्रूरे ॥ कृपणे
॥ रपति । रपव्यक्तायांवाचि । रपे
रतएचेत्यमुन् ॥

रेफः । पुं० स्वर्णे ॥ रादिफः ॥
रिफ्यते० रिफतिवा । रिफेघञ्०
पचाद्यज्वा । रागे ॥ चि० अव
द्ये । कुत्सिते ॥ रिफति । रिफकत्य
नयुहनिन्दाहिंसादानेषु । अकसं
रिचेतिघञ् ॥ यद्वा । रिफते ।
अवद्यावमाधमेतिअप्रत्ययान्तोनि
पातः ॥

रेभणम् । न० इम्भायाम् । गोधु
नी ॥

रेरिहाणः । पुं० वृषाङ्के । महा
देवे । सदाशिवे ॥ अम्बरे ॥

रेवटः । पु० शूकरे ॥ वेषौ ॥ वातु
ले ॥ विषवैद्ये ॥ न० दक्षिणावसं
शङ्खे ॥

रेवतः । पुं० जम्बीरे ॥ आरग्वधे
॥ रेवतीपितरि० नृपतिविशिषे ।
बलरामश्वशुरे ॥

रेवतकम् । न० पारेवते ॥

रेवती । स्त्री० ककुच्चिकन्यायाम् ।
बलदेवपत्न्याम् ॥ मातृभेदे ॥
अनृत्यनक्षत्रे ॥ अस्मिन्नक्षत्रेजात
स्यफलंयथा । चारुशीलविभवोजि
तेन्द्रियः सत्कुले स्वभवनैकमान
सः । मानवो ननुभवेन्महीपती
रेवतीभवतियस्यजन्मभम् ॥ बाल

रे

रोग .

यहविशेषे ॥ रेवतमनुमातरि ॥
धेनौ ॥ दुर्गायाम् ॥ रेवतीनक्षत्रे
० इतिगौरादिषु पाठान्डीष् ॥
रेवत्यांजातायाम् ॥ चिचारेवती
तिनक्षत्राण्योक्तम् ॥ पिप्पल्यादित्वा
न्डीष् ॥

रेवत्यः । स्त्री० सामविशेषे ॥ नित्य
बहुवचनान्तोरेवतीशब्दः ॥

रेवतीजानि । पुं० रेवतीरमणे ॥
रेवतीजायायश्च । जायायानिष्ठि
तिसमासान्तोनिडादेशः । लोपो
व्योर्लोतियलोपः ॥

रेवतीभवः । पुं० शनैश्चरे ॥

रेवतीरमणः । पुं० रामे । इलायुधे
। बलदेवे ॥ रेवत्यारमणः ॥

रेवतीशः । पुं० बलभद्रे । रेवती
रमणे ॥

रेवन्तः । पुं० सूर्यात्मजविशेषे ॥
गुह्यकाधिपतौ ॥

रेवन्तप्रसू । स्त्री० स ज्ञायाम् ।
सूर्यपत्न्याम् ॥

रेवा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ नर्मदाया
म् । मेकलकन्यायाम् ॥ रत्याम् ।
मन्मथयोषिति ॥ नीलीवृक्षे ॥
दुर्गायाम् ॥ रेवते । रेवतवृक्षगती ।
प्रचाद्यच् । टाप् ॥

रेवणम् । न० वृक्षशब्दे ॥ हि साया
म् । रिषहि सायाम् । ल्युट् ॥

रे । अ० दाने ॥ अनादरे ॥

रा । पुं० स्वर्णे ॥ वित्ते । धने ॥
जलदे ॥ ध्वनौ । शब्दे ॥ रातिसु
खम् ॥ रायतेवा । रादाने । राते
डें ॥

रैक्षः । पुं० संवर्गविद्याविदिमुनि
विशेषे ॥

रैणुकीयः । पुं० पशुरामे ॥ रेणु
कायाक्षपत्यम् । स्त्रीभ्योठक् ॥

रैभ्यः । पुं० ऋषिविशेषे ॥ रेभस्य
गात्राऽपत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् ॥

रैवतः । पुं० सुवर्णालौ ॥ शैलभेदे
॥ शङ्करे ॥ जयन्ते ॥ दैत्यविशेषे
॥ वत्समानकल्पीयेप चमेमनौ ॥

रैवतकः । पुं० द्वारकासमौपत्येप
वत्तविशेषे । उज्जयन्ते ॥ श्रुतिपु
राणप्रसिद्धे परमहंसे ॥ न० पारे
वतवृक्षे ॥

रौक्षः । पुं० क्रयभेदे ॥ दीप्तौ ॥
न० नाबि ॥ चरे ॥ विले । छिद्रे
॥ चि० च चले ॥ रोचतेऽत्र । रुच
दीप्तौ । हलश्चेति घञ् ॥ निष्ठासे
ट्त्वान्न्यक्तादित्वात्कुत्वम् ॥

रोगः । पुं० कुष्ठौषधौ । दोषवैषम्ये
। व्याधौ आमये । गदे ॥ दुष्कर्म
जानूणारोगायान्तिचैवक्रमाच्छम
म् । जपे । सुरार्चनैर्दामैर्दानैस्ते
षाशमोभवेत् इतिकर्मविपोक्तः ॥
रोजनम् । भाविघञ् । रुजतिवा
। रुजोभङ्गे । पदरुजतिघञ् ॥

रोगी

रुज्यतेपीडातेदेहानेनेतिवारोग ॥
 रोगघ्नम् । न० औषधे । त्रि० रोग
 नाशके ॥
 रोगभूः । स्त्री० शरीरे ॥
 रोगरोगः । पुं० पापरोगे । राजय
 क्षणि ॥ रोगाणां राजे । टच् ॥
 रोगलक्षणम् । न० निदाने ॥
 रोगशान्तकः । पुं० वैद्ये ॥
 रोगशिला । स्त्री० मनः शिलाया
 म् ॥
 रोगशिल्पी । पुं० शरालु० द्र० गौ०
 दे० भा० प्र० वृक्षविशेषे ॥
 रोगश्रेष्ठः । पुं० ज्वरे ॥ रोगेषु श्रे
 ष्ठः ॥
 रोगहम् । न० औषधे । भैषज्ये ॥
 रोगहारी । पुं० चिकित्सके । वैद्ये
 ॥ रोगहरतितप्शीलः । सुपीति
 णिनिः ॥ त्रि० रोगनाशके ॥
 रोगितरुः । पुं० अशोकवृक्षे ॥
 रोगी । त्रि० रोगयुक्ते । व्याधिते ।
 आतुरे । अभ्यसिते । रोगार्ते ॥
 रोगमस्त्रास्ति । इनिः ॥ अथवर्षे
 चिकित्सार्थं परीक्षां रोगितस्य हि ॥
 तत्राहवाग्भटः । दर्शनं स्पर्शनं
 प्रश्नं । परीक्षे द्य रोगिणम् । आयु
 रादिदृशा स्पर्शाच्छीतादेः प्रश्नतोऽ
 परम् ॥ आयुरादीत्यत्रादिशब्दात्
 साध्यत्वाऽसाध्यत्वादिबोध्यम् । दृ
 शा० दर्शनेन । अथसम्पदादिभ्यश्च

रोचनः

तिभावेक्तिप् । स्पर्शात्० शीतादे
 । शीतोष्णमृदुक्ठिनत्वादिनापरी
 क्षणञ्च । प्रश्नतः । उदरलाघवगौ
 रवत्तृषाऽतृषा० वुभुक्षाऽवुभुक्षावला
 ऽबलादिना । मिथ्यादृष्टाविकारादि
 दुराख्यातास्तथैव च । तथादुष्परि
 पृष्टाश्चमोहयेयुश्चिकित्सकान् ॥
 तच्चदर्शनं नेचजिज्ञासूपादेः कर्त्त
 व्यम् ॥
 रोगिवक्षभम् । न० भैषज्ये । औषधे
 त्रि० रोगिप्रिये ॥
 रोग्यम् । त्रि० अपथ्ये । अहिते । रो
 गायहितम् । यत् । रोगसम्बन्धिनि ।
 रोचकः । पुं० वुभुक्षायाम् । अशना
 याम् । निवृत्तयाम् । कदल्याम्
 ॥ राजपलाण्डौ ॥ अत्रदंशे ॥ यन्त्रि
 पण्यं भेदे । निशाचरे । धनज्वरे ।
 कितवे । गणहासके । नेपालदे
 शीभण्डिउर० इतिप्रसिद्धे ॥ अस्त्रशु
 षाः । रोचकोमधुरसिक्तः कटु
 पाकः कटुर्लघुः । तीक्ष्णोऽह्यो
 हिमोऽहन्तिकुष्ठकण्डूकफानिलान् ॥
 रक्षोऽग्नौस्त्रेदमेदोस ज्वरगंधविषत्र
 याम् ॥ त्रि० रुचिकारके ॥
 रोचनः । पुं० कूटशात्मनौ ॥ श्वेत
 शिथौ ॥ पलाण्डौ ॥ आरम्बधे ।
 कारक्षे ॥ अहोठे । दाडिमे ॥ त्रि०
 रोचके । रुचिकरे ॥ रोचते । रुच
 दीप्तौ । अनुदात्ते तच्चेति युच ॥

रोचिष्णु .

रोचयति । नन्दादिखाल्ल्युवां
बहुलमन्यचापीतियुज्वा ॥

रोचनक । पु० कम्बोरे ।

रोचनफल । पु० बीजपूरके ॥

रोचनफला । स्त्री० चिभिंठायाम् ॥

रोचना । स्त्री० रक्तकङ्कारे ॥ गोपि
त्ति ॥ वरयोषिति ॥ रोचते ।

रुच० । बहुलमन्यचापीतियुच् ।
टाप् ॥

रोचनिका । स्त्री० व शरोचनायाम् ॥
शुण्डारोचन्याम् ॥

रोचनी । स्त्री० आमलक्याम् ॥ गोरेच
नायाम् ॥ मन० शिलायाम् ॥
श्वेतचिह्नतायाम् ॥ काम्पिल्यौष
धौ ॥ रोचते । रुचदीप्तावभिप्रीतौ
च । कृत्यल्युटइति ल्युट् ॥

रोचमान० । पु० अश्वस्ययीवास्थे रो
मावर्त्ते ॥ यथा । श्रीवृक्षोद्भूदयाव
र्त्ते रोचमानो गजोद्भव इति चिका
ण्डशेषः ॥ अपिच । कण्ठजो रोच
मानश्च स्वाभिसौभाग्यवहं न इति वै
जयन्ती ॥ चि० अत्यन्तदीप्यमाने
॥ रोचते । रुच० । लट् । शानच्
। आनेमुक् ॥

रोचित । चि० प्रकाशते ॥

रोची । चि० रोचिष्णी ॥

रोचिष्णु । चि० अलङ्कारादिना शोभ
माने । विभाजि । भाजिष्णी ॥

रोचतेतच्छील । रुच० । अलङ्

रोदनम्

जिति० कृष्णच् ॥

रोचि । न० शोचिषि । त्विषि ।

प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ रोचतेऽनेन
। रुच० । बाहुलकादिसिः ॥

रोची । स्त्री० हिलनोचिकायाम् ॥

रोच्यः । चि० प्रकाश्ये ॥ प्रीतिवि
षये ॥

रोटिका । स्त्री० रोटी० इति भाषा
प्रसिद्धेऽपिष्टकविशेषे ॥ अस्या क
रणप्रकारो यथा । शुष्कगोधूमचूर्णे
नक्षिपित्पुष्टासुमेलिकाम् । तप्त
केलेदयेत्कृत्वा भूयोद्गारेपितां पचे
त् । सिद्धैषारोटिका प्रोक्ता गुणान
स्याः प्रचक्ष्महे । रोटिकावलकदु
च्याह हृणीधातुवर्धनी ॥ वातघ्नी
कफकृद्गुर्वीदीप्ताग्नीनां प्रयुजिता
। यवजारोटिकारुच्यामधुराविश
दालघुः । मलशुक्रानिलकरीव
ल्याहन्ति कफमयान् ॥ पीनसङ्खा
सकासांश्च मेदोमेहगलामयान् ॥

रोड । पु० लोदे ॥ चि० तप्ते ॥

रोदनम् । न० क्रन्दने । शिकादिना
सुपतने । रोना० इ० भा० ॥

असे । अश्रुणि । आसू० इ० भा०

रुद्यते । रुदिश्च अश्रुविमोचने । वा
हुलकात्कर्माणि ल्युट् । तस्य शु

भाशुभ यथा । अनश्रुक्लिग्धरुदि
तमदीन शुभद नृपाम् । प्रचुरा

श्रुदीन रुचश्चरुदित न सुखावहम्

रोधवक्रा

॥ रोदनाश्रुपतनेनमृतानानरक
यथा ॥ ज्ञानिनामारुदल्येवमारो
दी ' पुत्रसाम्प्रतम् ॥ रोदनाश्रु
प्रपतनान्मृतानानरकध्रुवम् ।' मृ
तमुद्दिश्यरोदननिषेधोयथा ॥ श्ले
ष्माश्रुबान्धवैमुक्तप्रेतोभुङ्क्तेयतो
ऽवश । अतो नरोदितव्यं हि क्रिया
कार्याविधानतः इति ॥

रोदनिका । स्त्री० यवासे ॥

रोदनी । स्त्री० कच्छुरायाम् । दुराल
भायाम् । यवासे ॥ रोदयति । रु
दिर्० । ल्युट् । डौप् ॥

रोदः । न० दिवि ॥ भूमौ ॥ द्यावापृ
थिव्यो ॥ रोदितिसर्वमस्मिन् ।
रुदिर्० । असुन् ॥

रोदसौ । अ० द्यावापृथिव्यो । ॥ दि
वि ॥ भूमौ ॥

रोदसी । स्त्री० स्वर्गे ॥ भूमौ ॥ द्यावा
भूम्योः ॥ गौरादित्वात्पक्षेडौष् ॥

रोदस्यौ । स्त्री० द्विवचनान्तः । भूमि
स्वर्गयोः ॥

रोधः । पुं० नदीतीरे । कूले । रुण-
धि । रुधिरावरणे । पचाद्यच् ॥ प्र
तिबन्धे ॥

रोधकः । वि० रोधिनि ॥ रुधिर्० ।
शब्दुल् ॥

रोधनः । वि० रोधकर्त्तरि ॥ न०
रोधे ॥

रोधवक्रा । स्त्री० सरिति ॥ रोधेन-

रोपणम्

वक्रा ॥

रोध । न० तीरे ॥ रुणधि । रुधि
र्० । सर्वधातुभ्यामुन्निति० असुन् ॥

रोधोवक्रा । स्त्री० नद्याम् ॥ रोधसा-
वक्रा ॥

रोधोवती । स्त्री० नद्याम् ॥

रोध्रः । पुं० गालवे । लोभ्रे न० अ
पराधे ॥ किल्बिषे ॥ रुणधि । रु
धिर्० । बाहुलकाद्गन् ॥

रोध्रपुष्पः । पुं० मधूकवृक्षे ॥

रोध्रपुष्पिणी । स्त्री० धातकौवृक्षे ॥

रोपः । पुं० रोपणे ॥ दूषी । द्याये ॥
न० लोभ्रे ॥ रोप्यतेऽनेनवा रूपवि
मोहने । यत्नन्तः । घञ् ॥ यद्वा ।
रूप्यतेऽनेन । हलश्चेति घञ् ॥

रोपकः । पुं० सुवर्णसप्ततितमेभा-
गे ॥ यथाहविष्णुगुप्तः । क्षीनारा-
रोपकैरष्टाविंशत्यापरिकीर्तितः ।
सुवर्णसप्ततितमेभागोरोपकउच्य
तइति ॥

रोपणम् । न० विमोहने ॥ जनने ॥
प्रादुर्भावे । रूपेर्भावे ल्युट् ॥ अ-
ञ्जनविशेषे ॥ यथा । रोपणरसक
पिष्टासम्यक्सम्प्राप्त्यारिणा । गृ
हणीयात्तज्जलसर्वत्यजे चूर्णमधि
गतम् ॥ शुष्कञ्चतज्जलसर्वपपटो
सन्निभमवेत् । विचूर्ण्यभावयेत्स-
म्यक्त्रिवेलत्रिफलारसैः । कर्पूर-
स्यरसतत्रदशमांशिननि चिपेत् ।

रोमकन्द .

अञ्जयेन्नयनेतेननेत्राखिलगदच्छि
दः ॥

रोपणचूर्णम् । न० नयनाञ्जनविशे-
षे ॥ यथा । शिलायारसकपिष्ठ्वास
म्यगान्नाप्यवारिणा । गृह्णीयात्त
ज्जलसर्वत्वजेच्चूर्णमधोगतम् । शु
ष्क तच्चजलसर्वपर्पटीसन्निभभवेत्
। विचूर्ण्य भावयेत्सम्यक्त्रिवेल-
त्रिफलारसैः ॥ कर्पूरस्वरजस्तत्रद
शमाशेननि क्षिपेत् । अञ्जयेन्नय
नतेनसर्वदोषोपशान्तये ॥ समस्त
नेत्ररोगघ्न चूर्णमेतन्नसशय ॥

रोपणवर्ति । स्त्री० नेत्राञ्जनप्रभेदे ॥
यथा । अशीतिस्तिलपुष्पाणिषष्टि
पिप्पलतण्डुला । जातीपुष्पाणि
पञ्चाशन्मरिचानिचषोडश ॥ सू-
क्ष्म पिष्ट्वाम्बुनावर्ति । कृताकुसु-
मिकाभिधा । तिमिरार्जुनशुक्रा
णानाशिनीमासवद्विनुत् ॥ एतस्या
अञ्जनेप्राक्तामात्रासाढं हरेणुका ।
कुसुमिकावटी० रोपणी ॥

रोप्यातिरोप्य । पु० धान्यविशेषे ॥ य
था । रोप्यातिरोप्यालघव शीघ्रपा
कागुणोत्तरा । अदाहिनादोषह-
रावल्यामूत्रविवर्धना ॥

रोमम् । न० जले ।

रोमकम् । न० पाशुलवर्णे । अथस्का
तप्रभेदे । पु० रुमाभिधेनगरे ॥

रोमकन्द । पु० पिण्डालौ ॥

रोमलता

रोमकपत्तनम् । न० पश्चिमेकेतुमाल-
वर्षस्यनिरजदेशेविद्यमानेपत्तने ॥
रुमे ॥ तच्चाधुनारुमश्याम् । इति
नाम्नाप्रसिद्धम् ॥

रोमकूप । पु० रोममूले ॥

रोमकेशरम् ।
रोमगुच्छम् ।
रोमगुच्छकम् } न० चामरे । अथ
रोमगुत्सम् । } चूलके ॥

रोम । न० लोम्नि । अङ्गजे । तनूरु
द्वे ॥ तस्यफलमयदा । अल्परोमयुता
श्रेष्ठाजङ्घाहस्तिकरोपमा । रोमै
कैककूपकेत्यातृपाणान्तुमहात्म-
नाम् ॥ द्वे हेरोमेप्रण्डितानाश्चाचि
याणातथैवच । रोमत्रयदरिद्राणा
रोगीनिमोसजानुक ॥ अपित्र ।
रोमैकैककूपकेपार्थिवानाद्देहे च ये
प्रण्डितश्चेचियाणाम् । त्याद्यैर्नि
खामानवादु स्वभाज केशाश्चैव
निन्दिता पूजिताश्चेति ॥ रोह
ति । रुह० । नामन्सौमन्व्याम
न्रामन्निह्यादिनासाधु । यदा ।
रूयते । रुग्ण्दे० रुङ्गतौ० भा
षणेवा मनिन ॥

रोमन्य पु० उद्दीर्यवर्षणे । पशूनाव
र्वितस्याकृष्यपुनश्चर्वणे । जुगार०
हृ० भा० ॥

रोमभूमि स्त्री० चर्मणि ॥

रोमलता । स्त्री० रोमावल्याम् ॥

रोमाञ्चित

रोमवान् । त्रि० रोमशे । लोमवि
शिष्टे ॥

रोमविकार ।) पुं० रोमाञ्चे ।
रोमविक्रिया ।) स्त्री० रोमहर्षणे ।

रोमश । पुं० पिण्डाली । मेघे ॥
कुम्भिनि ॥ शूकरे । त्रि० अतिशय
लोमविशिष्टे ॥ रोमाणिसन्त्यस्य
। लोमादित्वात्० श । रलयो
रभेद ॥

रोमशफल । पुं० डिण्डिशे । मुनि
निर्मिते । डिण्डिसी० टिण्डा०
पू० भा०

रोमशा । स्त्री० दग्धावृक्षे ॥

रोमशकम् । न० स्थौण्येयके ॥

रोमहर्ष । पु० पुलकितत्वे ।
रोमाञ्चे ॥

रोमहर्षण । पु० सूते । इतिहासपु
राणानाधारकेव्यासशिष्ये ॥ अस्म
त्ते सर्वरोमाणि वचसा हृषितानियत्
। द्वैपायनस्य भगवस्ततो वै रोमहर्षणः
॥ भवन्तमेव भगवान् व्याजहारस्व
यंप्रभु ॥ विभीतकवृक्षे ॥ न० रो
माञ्चे ॥ रोम्याहर्षणम् ॥

रोमाञ्च । पु० रोमहर्षणे । रोमोद्ग
मे ॥ रोम्यामञ्चनं पूजनम् । भा
वेषज् ॥

रोमाञ्चिका । स्त्री० रुदन्तीवृक्षे ॥

रोमाञ्चित । त्रि० जातपुलके । दृष्ट
रोमाणि ॥ रोमाञ्च सञ्जातोऽस्य ।

रोष ।

तारकादित्वादितच् ॥

रोमाली । स्त्री० वय सन्धौ ॥ रोमा
वल्याम् ॥

रोमालु । पु० पिण्डाली ॥

रोमालुविटपी । पु० कुम्भीवृक्षे ॥

रोमावली । स्त्री० नाभेरुपरिलोमश्रे
ण्याम् ॥

रोमाश्रयफला । स्त्री० भिज्जिरिष्टालु
पे ॥

रोमोद्गम ।) पुं० रोमहर्षणे ।
रोमोदभेद ।) पुं० रोमाञ्चे ॥

रोल । पुं० पानोयामलके ॥

रोलम्ब । पुं० भमरे ॥

रोला । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥ यथा
। रोलावृत्तमवेहिनागपतिपिङ्गल-
भञ्जितप्रतिपदमिहचतुरधिककला
विशतिपरिगणितम् । एकादश
मधिवरतिरखिलजनचित्ताहरण
मुललितपदमदकारिविमलकविक
गुहाभरणम् ॥ यथा । तरतिपयोनि
धिसलिलमयतिगिरिशिखरशिखा
परि० विशतिरसातलमटतियशस्त
वसकलदिशोपरि । गगनगमनम
भिनयतिसमंशशिनाश्रियमञ्जति-
चित्रमिदनतयापिभवन्त भूपविसु-
ञ्जति ॥

रोट । त्रि० बधके । हिंसे ॥ रोषति
। रुष० । बिच् ॥

रोष । पुं० क्रोधे । क्रोधे ॥ अपने

रोहि

यमुदेतुमिच्छतातिमिररोषमयं धि
यापुर । अविभिद्यनिशाकृत त
म प्रभयानाश्रमताप्यदीयते ॥
रोषणम् । रुषहि सायाम् । भावे
षज् ॥

रोषण । पु० पारदे ॥ हेमहर्षणे ॥
उपले ॥ ऊषरे ॥ चि० क्रोधने ।
अमर्षणे ॥ रोषतितच्छौल ।
रुष० । क्रुधमण्डार्थे भ्यञ्जेतियु
च् ॥

रोषमय । चि० रोषादागते । मयङ्
तिमयट् ॥

रोषित । चि० रोषं प्रापिते । रुष्टे ॥

रोह । पु० अङ्कुरे ॥ सादिनि ॥

रोहक । पु० प्रेतविशेषे ॥ चि०

रोठरि । रोहकारे ॥ रुहवीजजन्म

निप्रादुर्भावे । ण्वुल् ॥

रोहण । पु० गिरिप्रभेदे । विदूरादौ

॥ न० शुक्रे ॥ जन्मनि ॥ प्रादुर्भा
वे ॥

रोहन्त । पु० द्रुमविशेषे ॥ रुह्यात्

। रुह० । रुहिनन्दिजीविप्राणि

भ्यः षिदाशिषीतिभक्त् ॥ वृक्षमा

च ॥

रोहन्ती । स्त्री० लतान्तरे ॥ षित्वान्

डौष् ॥

रोहि । पु० बीजे ॥ वृक्षे ॥ धामि

के ॥ व्रतत्याम् ॥ रोहित । रुह० ।

हपिशिरुहिवृतिविदिच्छिदिकीर्त्ति

रोहिणी

भ्यञ्जेतीन् ॥ गन्धमृगे ॥

रोहिण । पु० भूदण्ये ॥ षट् वृक्षे ॥

रोहितकवृक्षे ॥ न० कालभेदे ।

रौहिणे । दिनस्थानवसेमुहूर्त्ते ॥

सचपूर्वाह्णश्राद्धस्यगौणकालत्वे

नोत्तरावधि । अपराह्णश्राद्ध

स्यपूर्वावधि । एकोद्दिष्टश्राद्धस्य

समानकाल ॥ रोहित । रुह० ।

रुह्येति० इन् ॥ चि० रोहिण्यां

जाते । नक्षत्रे भ्यावहुलमितिलुक्

। लुक् तद्धितलुकि ॥

रोहिणि । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रे ॥

रोहिणिका । स्त्री० रागादिनारक्तव

र्णायास्त्रियाम् ॥

रोहिणी । स्त्री० अश्विन्यादिषुचतुर्थ

नक्षत्रे । ब्राह्मणाम् ॥ तत्रजातस्य

फलं यथा । श्राद्धमकार्यकुशलः

कुलीनः सुचारुदेहाविलसत्कलि

वरः । स्मरान्निनाचाकुलिताखि

लाशयोयारोहिणीज सधनीसमा

नी ॥ इति ॥ रोहिणीनक्षत्रे इति

गौरादिषु पाठान् डौष् ॥ कण्ठ

रीगविशेषे ॥ अस्यनामानिसङ्

ख्याचयथा । रोहिणीपञ्चधाप्रोक्ता

कण्ठशालूकएवच । अधिजिह्वस्य

बलयोऽलासनामैकवृन्दकः ॥

ततोवृन्दं शतघ्नीचगिलायुः क

ण्ठविद्रधि । गलौघः प्रस्तरघ्नस्य

मासतालस्तथैवच ॥ विदाहीकण्ठ

रोहित

देशतुरोगाश्चष्टादशस्मृता । इति
॥ धनौ । सोमभेद्याम् ॥ रोहित
वर्णयोगान् । डी० नौ ॥ लोहिता
याम् ॥ रोगितशब्दात्स्त्रोत्रे फश
या० वर्णादनुदात्तात् तोप तात्पाने
तिडीप तकारखनकारादेशश्च ॥
तडिति ॥ कटम्भरायाम् । कट,
रोहिण्याम् ॥ सोमवल्के ॥ जिना
नाविद्यादेवीविशेषे ॥ बलदेवस्य
मातरि ॥ सुरभिकन्यायाम् ॥ न
ववर्षीयायाकन्यायाम् ॥ हरीत
क्याम् ॥ वृत्तासारोहिणीस्मृतेति
लक्षणात् । कपिलवर्णावर्तुलाका
राबिरे चनेप्रशस्ता ॥ काश्मर्याम् ॥
रागाद्यै रक्तितस्त्रियाम् ॥ रोहिण्या
जातायाम् ॥ चित्रारेवतीरोहि
णीभ्य स्त्रियामितिनक्षत्राणेलुक्
। गौरादिच्चान्डीष् ॥

रोहिणीपतिः । पुं० इन्द्रौ ॥ रोहि
ण्या पति ॥ इन्द्रुमे ॥

रोहिणीरमणः । पुं० वृषभे ॥ वसुदे
वे ॥ चन्द्रे ॥

रोहिणीवल्लभः । पुं० चन्द्रमसि
वसुदेवे ॥

रोहिण्युत्तमो । स्त्री० रोहिणीयुक्तभा
द्रकृष्णाष्टम्याम्
रोहित् । पुं० चर्जे । स्त्री०-
मृग्याम् ॥ लताप्रभेदे रोहित ।

रोहित

रुद्र० । ह्रस्वकहियुषिभ्यङ्गति ॥
रोहित । पुं० लोनविशेषे । रोह्
इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्यनक्षत्रगु
णाश्चयथा । कृष्णा शक्तीश्वरे तक्
क्षिप्तुमत्क्याय श्रेष्ठोसौलोहितो
वृत्तवक्त्र । कौष्ण वल्क्यरोहितस्या
पिमासमातहन्तिस्निग्धमृध्नातिपी-
र्यम् ॥ अपिच । रक्तोदरोरक्तमुखा
रक्ताक्षोरक्तपक्षतिः । कृष्णपक्षोभ
षश्रेष्ठोरोहित कथितोबुधैः ॥
रोहित सर्वमत्स्यानावरोबुध्योर्दि
तार्त्तिजित् । कषायानुरस स्वादु
र्वीतघ्नोनातिपित्तकृत् ॥ ऊर्ध्वज-
चुगतान् रोगान् हन्याद्रोहितमुण्ड
कम् ॥ अस्त्रपाकप्रकारेयथा । रो
हितोदरखण्डाश्चकासमर्दनमर्दि
ता । कटुतैलपरिभृष्टाहिङ्गुमै-
न्धवसयुता ॥ शकलपृष्ठसम्भूत-
रोहितदधिमर्दितम् । वेसवारान्वि
तपाच्य प्रलेहविधिनाभृशम् ॥ त-
न्मुण्डयतु । रोहितस्योत्तमदेहप्रले
हिनावलेपितम् । योशूनातीहने
र पूर्वभदेऽसम्भारूपभृत् ॥ रोहि
त । प्रवरोमत्स्यानातिपित्तकरोगु
रु । वातहापुष्टिदोहृद्य । स्निग्ध
पथ्य समीरिण ॥ इति ॥ मृग
विशेषे ॥ रोहितकद्रुमे ॥ हारभेदे
॥ रक्तवर्णे ॥ कृष्णभाद्रिवासिगन्ध-
र्वविशेषाणासन्नायाम् ॥ न० कु

रोहिताश्व .

हृमे ॥ रतो ॥ वृजशक्रशरासने ।
 दण्ड आरे नानागर्भे दिविदृश्यमा
 नेज्योतिर्विशेषे ॥ चन्द्रधनुरे वा-
 त्यातादिनाऽज्ज्वलक सद्रोहितस्या
 त् ॥ चि० रक्तवर्णविशिष्टे ॥ रोहि
 ति । रुह० । रुहेरश्वलोवेतीतन् ॥
 यद्वा । रोहण'रोह । सजातोऽ-
 स्य । तारकादिच्चादितच् ॥
 रोहितक । पुं० वृजविशेषे । रोहि
 णि । म्लीहश्चौ । दाडिमपुष्पके ।
 सदाप्रसूने । रोहिडा० इ० भा० -
 प्र० ॥ रोहितोवर्णोऽस्ति । अ-
 च । स्वार्थेकम् ॥
 रोहितगिरि । पुं० पर्वतान्तरे । रो
 हितासङ्ग० भा० प्र० ॥
 रोहितगिरौय । पुं० आयुधजीविबि
 शेषे ॥ रोहितगिरिरभिजना -
 स्यायुधजीविनः । छः ॥
 रोहिता । स्त्री० रागादिनारक्तवर्णा-
 यांस्त्रियाम् ॥ वर्णादनुदात्तादिति
 पाक्षिकोऽप्युत्कारस्थानकारादेश
 स्वन ॥
 रोहिताश्व । पुं० अग्नौ । वैश्वानरे
 ॥ रोहिताश्वायस्य । वरुणस्त्व
 सितानश्वान्० कुबेर कुमुदोप
 मान् । हुताशन किशुकाभान्०
 वायुर्बभूवुस्तथावृणोदितिशालिहा-
 चात् ॥ रलयो सावर्ण्यात्'रोहि
 ताश्व ॥ रोहितोऽमृगोवाहनमखे

रौद्र

तिवा ॥ हरिचन्द्रनृपात्मजे ।
 रोहितिका । स्त्री० कोपादिनारक्तव
 र्णायाम्स्त्रियाम् ॥
 रोहितेय । पुं० रोहितके ॥ मोहा
 रौरोहितेय । स्याद्रक्तपुष्पस्य रोहित
 इतिरत्नकोष ॥
 रोही । पुं० रोहितके ॥ अश्वत्ये ॥
 वटद्रुमे ॥ अवश्य रोहिति । रुह०
 आवश्यकेणिनि ॥
 रोहिषः । पुं० रौहिषे ॥ न० दृणा
 न्तरे ॥
 रोहीतक । पुं० रोहितकद्रुमे ॥ रो
 हीतक म्लीहवातीरुच्यारक्तप्रसा-
 दन रोहीतकोयकृत्'म्लीहगुल्फोद
 रहर स्मृतः ॥
 रौच्यम् । न० रुचतायाम् ॥ पारुष्ये
 ॥ रुचस्यभाव । प्यञ् ॥
 रौच्य । पुं० मनुविशेषे ॥ ॥ रुचे
 प्रजापते । पुत्रारौच्योनामभविष्य
 ति ॥ विल्वकाष्ठदण्डे । वैल्व ॥
 रौद्र । पुं० घर्मे । सूर्यतेजसि । आ
 तपे ॥ अस्यगुणायथा । आतप
 कटुकीरुत्त खेदमूर्च्छातषावह
 दाहवैषम्यजननानेचरोगप्रकीपण
 ॥ रसविशेषे ॥ प्रष्टिवत्सरान्तर्गतय
 त्सरविभूषे ॥ तत्फलयथा । अल्प
 तोयावना वैवकीटका । प्रयत्ना
 र्णात् ॥ अरुहा पार्थिवादेविरौद्रे स
 वम्भे ॥ ५४ ॥ शृङ्गाराद्यटर

रौहिण .

सान्तर्गतविशेषरसे । उये ॥ त्रि०
तीज्रे ॥ भीषणे ॥ रुद्रसम्बन्धिनि
॥ रुद्रदैवत्ये ॥ रुद्रस्येदग् ।
अण् ॥

रौद्री । स्त्री० चण्ड्याम् ॥ डीप् ॥
रुद्रजटायाम् ॥

रौप्यम् । न० रूप्ये ॥

रौप्यमाक्षिकम् । न० तारमाक्षिके ॥

रौमम् । न० रौमके ॥ रुमायाभव
म् । अण् ॥

रौमकम् । न० साभरि० इ० भा०
प्र० रात्रये । रौमे । वसुक्ते ॥ रुमा
याभवम् । तत्रभवद्वत्यण् । सञ्जा-
याकल् । १० रौमकीभवस्तत्रा
गताया । पलयादिच्चादण् ॥

रौमहर्षणि । पु० उग्रश्रवसि । सू
ते ॥ रौमहर्षणस्यापत्यम् । अत
इज् ॥

रौरव । पु० नरकविशेषे ॥ घोरै ॥
त्रि० चञ्चले ॥ घोरै ॥ धूर्त्ते ॥ रुद्र
सम्बन्धिनि ॥ रुद्रभारशृङ्गाख्य
प्राणिविशेषः । तस्यायम् । तस्यै
दमित्यण् ॥

रौहिण । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ न०
दिनश्चानवमेमुहूर्त्ते । यथा । अथ
पूर्वाहणे आढमभिधायरौहिणन्तु-
नखड्घयेदित्यभिधानेनपूर्वाहण
आढसङ्गवात्परोरौहिणपर्यन्तगौ
णपूर्वाहणकाल प्रतीयते । तेन

रौहिणी

रौहिणं पूर्वाहण आढसङ्गौणका-
लत्वेनात्तरात्राधि । अपराह्णश्चाद्
धस्यपूर्वावधिरित्यवगम्यते । ततश्च
पूर्वदिनेसङ्गवात्पर रौहिणपर्यन्त
तिथेर्लाभेपरदिनेमुहूर्त्तत्रयमात्रे-
तत्तिथिलाभेपूर्वदिनेश्चाद्धम् ।
रौहिणान्तरूपगौणपूर्वाहणलाभान्
नपरदिनेतथात्त्वभावात् । उभयदिने
सङ्गवलाभेपरदिने । शुक्लपक्षेतिथि
याञ्छेतिवचनात् । रौहिणन्तुदिव-
सस्यनवममुहूर्त्तस्तस्योतिषोक्त-
रौहिणीदैवतत्वात् रौहिणत्वमिति
वृत्तिश्चाद्धतत्त्वम् ॥ त्रि० रौहि
ण्याजाते ॥ सम्बिबलादीत्त्वेनेना
ण् ॥

रौहिणेयः । पुं० बुधग्रहे ॥ इलायु
धे । बलदेवे ॥ न० भरकातमथौ
त्रि० गोर्वात्से ॥ रौहिण्याश्चपत्य
म् । शुभादित्वाट्ठक् ॥

रौहिष । पुं० मृगविशेषे ॥ रौहिषत
णभेदमस्ति । शेषद्वत्यण् ॥ रौहित
मत्स्ये ॥ न० कस्तुर्ये । रौहितकृत्ति०
रौहिसद्वृत्तिवख्यातीत्यण् ॥ रौहिषतुव
रतिक्ताकटुपाकव्यपोहति । हृत्क
रुहव्याधिपितास्रशूलकासकफज्व-
रान् । रौहित । रुह० । रुहेर्वृद्धि
श्चेतिटिषच् ॥

रौहिणी । स्त्री० मृग्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥
॥ रकारसमाप्तः ॥

लकारस्यप्रारम्भः

लक्तकम् ।

ल । पुं० इन्द्रे । शक्ने ॥ लकारे ॥
लघुक्षरे ० । ० ॥ न० पृथ्वीवीजे ॥
लीयते । लीङ्० । अन्येभ्योपिह-
श्यतइतिङ् ॥

लकाच । पु० डहौ । लकुचे । इ-
तिशब्दरत्नावली ॥

लकुच । पु० लिकुचे । डहौ । इ-
ठवल्कले । स्थूलस्कन्धे । क्षुद्रपन-
से । वडहल० इ० गा० प्र० ॥

अस्यगुणा । आभलकुचमुष्णश्चगुरुवि-
ष्टम्भकृततथा । मधुरश्चतयाम्बुदो-
षचितयरक्तकृत ॥ शुक्राग्निनाशन-
श्चापिनेत्रयोरहितस्मृतम् । सुप-
क्कांततुमधुरमम्बुचानिलपित्तकृ-
त् ॥ कफवन्धिकररुच्यवृष्यविष्ट-
म्भकश्चतत् ॥ लक्ष्यते । लक्षणास्वा-
दने । बाहुलकादुचः ॥

लक्तक । पुं० जीर्णवस्त्रखण्डे । क-
र्पटे । लक्ता० इ० भ० प्र० ॥ द्रवद्र-
व्ययेनपूयतेतच्छुष्यतिमितिस्वामी ॥
तत्तुल्यवस्त्रेपिवर्तते । मलिन-
त्वादिदुष्टजीर्णवस्त्रखण्डे इतिमुकु-
टः ॥ प्रखेदादिमार्जनार्थेहस्तस्य
वस्त्रखण्डस्यसन्निधिमिति नव्याभा-
हुः ॥ लक्षते । चोलजीवीडे । बाहुल-
कात्तन् । स्वार्थेकन । यद्वा । लक्ष्यते
स्म । लक० । लः । स्वार्थेकन् ॥

लक्तकम् । पुं० पट्टिकास्थे । रक्तव

लक्षणम्

अंशोऽधो ॥

लक्षम् । न० व्याजे । अपदेशे । परद्रो-
हफलकातिरिक्तव्याजे ॥ शरव्ये ॥
न० स्त्री० दशायुतसङ्ख्यायाम्-
१००००० लाखइ० भा० ॥ लक्षण-
म् । लक्षणांलोचने । घञ् ॥ ल-
क्ष्यतेवा ॥

लक्षक । नि० लक्षयितरि । लक्षय-
तियस्तस्मिन् ॥ यथा ॥ लक्षकं नाम
लक्षयति । यादृशार्थस्यसम्बन्धवति
शक्त्युपपत्तये । तत्रतल्लक्षकं नामत-
त्त्वशक्तिविधुर्यदि ॥ यादृशार्थसम्ब-
न्धवतियन्नामसङ्केतिततदेवतादृश-
र्थेलक्षकम् । यदितादृशार्थशक्तिशून्यं
भवेत् । सैववादयस्तुशब्दास्तुरगा-
दिसम्बन्धिनि० लवणादाविवतुरगा-
दावपिशक्ताएव । गङ्गादयस्तुती-
रादावसङ्केतिता । तत्सम्बन्धि-
नीरादिशक्तत्वेनगृहीताएवतीरा-
द्यन्वयवोधयन्तितत्रलक्षकाएव ॥

लक्षणम् । न० नाम्नि ॥ चिह्ने । स्व-
रूपे ॥ फले ॥ लक्ष्यतेज्ञायतेपदा-
र्थेनेन । लक्षदृशं नाङ्गनयोः । क-
रणेच्छुट् ॥ तद्विविधम् । इतरमे-
दानुमापकम् । व्यवहारप्रयोजकश्चे-
तिन्यायमतम् ॥ व्याकरणमतानु ।
कृतत्तद्वितसमासानामभिधानं नि-
यामकम् । लक्षणान्त्वत्रभिज्ञाना-
तदभिज्ञानसूचकमिति ॥ सजाती

लक्षणा

यविजातीयव्यावर्तकोलक्ष्यगत ।
 कश्चिल्लोकप्रसिद्धाकारोलक्षणमि
 तिमौमासका । ॥ ऋषयोपिपदार्था
 नानान्तर्धातिपृथक्त्वशः । लक्ष
 णेनतुसिद्धानामन्तर्धान्तिविप्रक्षित
 कृतिपूर्वाचार्याः । ॥ स्वरूपतटस्थ
 द्विधालक्षणस्यात्स्वरूपस्यबोधोय-
 तीलक्षणाभ्याम् । स्वरूपेप्रविष्टात्
 स्वरूपेऽप्रविष्टाद्यथाकाकबन्तोऽगृहा-
 खविलक्ष्णः ॥ शास्त्रे ॥ इतिवैयाकर
 णाः ॥ पुं० रामभातरि । सौमि
 त्री ॥ सारसखगे ॥ लक्षेश्वरादिण्य
 न्ताल्लक्षेरट्चेतिनप्रत्ययस्तस्याडा-
 गमश्च ॥

लक्षणा । पु० वृत्तिविशेषे ॥ यथा ।
 अभिधेयाविनाभूतप्रवृत्तिर्लक्षणे
 प्यते ॥ साचन्निविधा । जहल्लक्षणा
 • अजहल्लक्षणा • जहदजहल्लक्षणेति
 । यथास्थानमासांलक्षणमनुसन्धि
 यम् ॥ शक्यसम्बन्धि ॥ यथा ।
 लक्षणाशक्यसम्बन्धस्तात्पर्यानुपप
 त्तितः ॥ अस्थायः । गङ्गायांबो
 षडित्यादौ • गङ्गापदस्यशक्यार्थेप्रवा
 हरूपे • घोषस्यान्वयानुपपत्तिस्तात्
 पर्यानुपपत्तिर्वायच्च प्रतिसम्धीयते
 तच्चलक्षणातीरस्यबोधः । साच
 शक्यसम्बन्धरूपा । तथाहि प्रवा
 हरूपशक्यार्थसम्बन्धस्यतीरेऽगृहीत
 त्वात्तीरस्यस्मरणंततः शब्दबो

लक्षणा

वद्वतिसिद्धान्तमुक्ताबली ॥ शब्दा
 नामौपचारिकौषुप्रवृत्तिषु । य
 था । आधारेकारणेकार्येसमीपे
 चोपकारके । धर्माद्यनुकृतौचेति
 लक्षणांसूरयोजगुः । सुख्यार्थानु
 गमानुपपत्तेर्गुणार्थप्रतिप्रतीतिका
 रिणीलक्षणासूरयस्तद्विदोऽजगुः । ऊ
 च्चु । कुत्रकुत्रेत्याह । आधारवृ
 त्त्यादि । तत्रतावदाधारेयथा ।
 मञ्ज्वा क्रोशन्तीति । अत्रहिमञ्ज्वा
 नामधिकरणभूतानामाद्यैतन्यात्
 • रोदनलक्षणेनक्रोशनार्थेनाननु
 गमादानर्थक्यात् • तत्स्थानांबाला
 नांसम्बन्धियत्क्रोशनतत्तेषुतात्
 स्य्यात्मलक्षणयोक्तम् ॥ कारणे
 तुलक्षणायथा । शालीन्बृष्टोदेव
 इति । अत्रहिमुख्ययावृत्त्याशालि
 बर्षणस्यार्थेनन्वितइतिलक्षणा •
 कालोचितार्थांबृष्टीशालिकारणभू
 तायाप्रतिबन्धवैकल्पयोरसम्भाव
 नात् • सम्पन्नमेवशालिलक्षणंका
 र्यमुपचर्यते । अथवा आयुष्टं तमि
 ति । आयुष्कारणेष्टते • आयुषस्त
 त्कार्यंलोपचारः ॥ एवकार्येपि
 लक्षणासम्भवति • यथा । ऊर्णाः
 प्रावरणाः । केचिदपरेतूलावास
 इति । अत्रकिलसूत्रभावविना
 भाविना कम्बलपटादिभावेना
 परिणतयो रूपांतूलयोर्मुख्ययावृ

लक्षणा

त्याप्रावरणत्वमसम्भावितम् • तत्
कार्यक्षकम्लपटात्मनएवतदुपपत्ते.
। ततश्चकम्बलेपटादौचतयो कार
णभूतयो कुर्यात्कार्पासयोरुपचार .
कृत ॥ समीपार्थलक्षणा यथा ।
ग गार्थाघोषइति । अत्रहिमुख्यया
बृत्त्याप्रबहज्जलरूप स्त्रोत गुणबृ
त्यावातद्विशेष यदि किञ्चित् ग गाश
ब्द कथयेत् तदाभ्यासम्भाव्येवया
माधिकरणतेति सामर्थ्यात्तत्सा
मीप्यलक्षणत्वेनतद्व्यवतिष्ठते ॥
उपकारकेपिलक्षणादृश्यते यथा ।
भिच्चावासयन्तिकारीषोऽध्यापयती
ति । अत्रहिकिलनभिच्चास्तत्प्राव
रणाचलकरेणगृहीत्वागमननिषेध-
कुर्वन्ति • नापिसर्वथाऽस्मात्स्या
नान्नगन्तव्यमितिप्रणयवचनैरवस्था-
पयन्ति । अपितुप्रचुरानव्यञ्जनव
क्षस्तृप्तिहेतुत्वान्निरसनक्रियामुपका
रकत्वेनसम्भाव्यमाना प्रयोजक-
त्वेनोपचर्यन्ते । एव चनकारौषाङ्ग
पुत्राधीर्ष्व तिब्रुवनमाणवकमध्याप
यति । नापितच्छरीरमनुप्रविश्यभू
तवेतालादिभिरिवैन पाठयति ।
किन्तहिंशीतापनुतिहेतुतयाध्यय-
नविध्युपकारकत्वेनानुकूल्य भज
स्तत्प्रयोजकत्वेनोपचरित • कि
चधर्माद्यनुकृताविति आदिग्रह
णादाकारानुकृतौषा । तत्रधर्मानु

लक्षणीय .

कृतौयथा । सिद्धे माणवके • गौ
वाहीकइति । अत्रकिन्नरद्वयया
सिंहधर्माणांशौर्यादीनामनुकृत्यर्थ
माणवकेसामानाधिकरण्येनसिंह
शब्द प्रवृत्त • मुख्ययावत्त्यातस्थ-
सिंहत्वम्यासम्भवात् । वाहीकेति
पृष्ठबहनत्वासम्भवात्तिष्ठन्नक्षणा
च्छन्तृणादिश्लीवद'गतधर्मानुक
रणाद्यगोशब्द . सामानाधिकरण्ये-
नोपचरितवृत्तिरेवप्रवृत्त • मुख्यया-
वत्त्यातथाऽनन्वयात् ॥ एवमाकारा
नुकृतौयथा । सूचिभेद्यैस्तमोभिरि
ति । अत्रहितमसौऽमूर्त्तत्वात्सूचि
भेद्यत्य मुख्ययावृत्त्यानसङ्गतमतोल
क्षणायातिनिषिद्धत्ववस्तुमाकृति सू
चिभेद्यत्वेनानुकृता । एव नामघ
नानितमासियद्वयादिषत्सूच्यादि-
नाभेदमप्येषावक्तुंशक्यमिच्छर्थ , •
मानान्तरोपरिधिमुख्यार्थस्यापरिग्रहे
जाते मुख्यविनाकृतेर्येयावृत्ति
सैवलक्षणाप्रोक्तं तिपूज्यपादाचा-
र्या हसयोषायाम् ॥ प्रमाणे ॥
लक्ष्यऽनयेतिलक्षणा । टाप् ॥
सारस्यालक्षणाकचिदितिमेदिनि
कर •

लक्षणाथ' । पुं • लक्षणस्यप्रयोजने ॥

समानासमानजातीयव्यवच्छेदे ॥

लक्षणस्यअर्थ' • ॥

लक्षणीय । चि • लक्ष्ये ॥ भाव

लक्षणा

नीये ॥

लक्षत्तुम् । न० लक्षणावृत्त्याप्यत्वे ॥

लक्षा । स्त्री० दशायुतसङ्ख्यायाम् ॥

लक्षितः । चि० ज्ञापिते ॥ आलोचि

ते ॥ दृष्टे ॥ अक्षिते ॥ लक्षे । कर्म

णिक्त ॥ लक्षणाश्रये ॥

लक्षितलक्षणा । स्त्री० लक्षितैलक्षणा

याम् ॥

लक्षिता । स्त्री० परकीयान्तर्गतनायि
काभेदे ॥

लक्ष्मणः । पुं० सौमित्रौ । श्रीरामभा

तरि ॥ सारसि ॥ यक्षे ॥ न० चिह्ने

॥ नामनि ॥ लक्षयति । लक्ष० । लु

रादिष्टताङ्गर्च रट् चतिनप्रत्ययस्त

स्मसुडागमोपीत्येके ॥ चि० श्रीयुक्त

सश्रीके ॥ लक्ष्मीरस्यस्य । यामादि

त्वान्न । लक्ष्म्याश्चैतिगणसूत्रेणा

त्वबोध् ॥

लक्ष्मणप्रसूः । स्त्री० सुमित्रायाम् ॥

लक्ष्मणा । स्त्री० सारसस्त्रियाम् ॥ श्वे

तकण्ठकार्याम् । लुद्रावर्त्ताकिन्या

म् । कटुवोर्त्ताक्याम् नि० स्त्री

फलायाम् । चन्द्रपुण्यायाम् ॥ औष

धीभेदे । पुत्रकन्दायाम् । पुत्रदा

याम् । नागपत्रायाम् । असविन्दु

च्छदायाम् । लक्ष्मणाकन्दवृत्तिना

कागौडदेशप्रसिद्धे ॥ गुणास्तु यथा

। पुत्रकाकाररक्ताल्पविन्दुभिर्ला-

ज्जितासदा । लक्ष्मणापुत्रजननी

लक्ष्मीजनार्दनः ।

वस्तुगन्धाकृतिर्भवेत् ॥ कथितापु

त्रदावश्यं लक्ष्मणामुनिपुङ्गवै ॥ अ-

दन्तत्वाद्याप ॥ दुर्योधनकन्ययाम् ।

साम्बपत्न्यां ॥

लक्ष्म न० चिह्ने ॥ प्रधाने ॥ लक्ष

यतिः । लक्ष्यतेवा । लक्ष० । मनि

न् ।

लक्ष्मीः । स्त्री० विष्णुपत्न्याम् । प

ञ्चालयायाम् । पद्मायाम् । लोका

मातरि । मायाम् ॥ सम्पत्तौ ॥

शोभायाम् ॥ ऋषौषधे ॥ वृद्धिना

मौषधे ॥ फलनौबुद्धे ॥ सीताया

म् ॥ बीरभार्यायाम् ॥ स्थलपद्मि

न्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ शम्भ्याम्

द्रव्ये ॥ मुक्तायाम् ॥ मोक्षप्राप्तौ

॥ लक्षयति० पश्यतिनीतिज्ञम् ।

लक्ष० । लक्षे सुट् चेति० प्रप्रत्य

यस्तस्य सुट् ॥ लक्षते० लक्ष्यतेवा

दुर्गायाम् ॥

लक्ष्मी । स्त्री० लक्ष्म्यर्थेषु ॥ कृदिति

ङीष् ॥ लक्ष्मीर्लक्ष्मीहरिस्त्रिया

मिति द्विरूपाभिधानम् ॥

लक्ष्मीकान्तः । पुं० नारायणे ॥

लक्ष्मीगृहम् । न० रक्तोत्पले ॥ ल

क्ष्म्यागृहमिवगृहम् ॥ लक्ष्म्यावे

श्मनि ॥

लक्ष्मीजनार्दनः । पुं० शालग्रामवि

शेषे ॥ तल्लक्षणयथा । एकद्वारेचतु

श्चक्र नवीननौरदोपमम् । लक्ष्मी

लक्ष्मीवान्

जनाह्नं यरहित वनमालया ॥
 इतिव्रक्षवैवर्ते प्रकृतिखण्डम् ।
 लक्ष्मीतालः । पुं० श्रौतालवृक्षे ॥
 तौर्यं त्रिकस्य परिच्छेदविशेषे ॥
 लक्ष्मीनारायणः । पुं० शालिग्राम
 विशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । एकद्वारे
 चतुश्चक्रं वनमालाविभूषितम् ।
 नवीननीरदाकारं लक्ष्मीनाराय
 णाभिधम् ॥
 लक्ष्मीनृसिंहः । पुं० शालिग्रामवि
 शेषे ॥ तल्लक्षणं तु । द्विचक्रं विस्तृ
 तास्यश्च वनमालासमन्वितम् । ल
 क्ष्मीनृसिंहं विच्छेद्य गृहिणाश्च सु
 खप्रदम् ॥
 लक्ष्मीपतिः । पुं० वासुदेवे । नारा
 यणे ॥ लक्ष्म्याः पतिः नरपती
 ॥ पूगे ॥ लवङ्गवृक्षे ॥ सम्पत्तियु
 क्ते ॥
 लक्ष्मीपुष्पः । पुं० कामदेवे तुरङ्ग
 मे ॥ लवे ॥ कुशे ॥
 लक्ष्मीपुष्पः । पुं० पद्मरागमणौ ।
 लक्ष्मीफलः । पुं० विष्वक्वृक्षे ॥ ल
 क्ष्मीप्रदं प्रियं वाफलमस्य । शोक
 पार्थिवादिः ॥
 लक्ष्मीवान् । पुं० पनसवृक्षे ॥ श्वे
 तरोहितवृक्षे ॥ त्रि० श्रीले ।
 श्रीमति । श्रीसमन्विते ॥ लक्ष्मीर
 स्वास्ति । मतुप् । मादुपधायाङ्
 तिबत्त्वं ॥

लग्नकः

लक्ष्मीवेष्टः । पुं० श्रीवेष्टे ॥
 लक्ष्मीशः । पुं० श्रीशे । विष्णौ ॥
 लक्ष्मीसमाह्वया । स्त्री० रामपत्न्या
 न् । सीतायाम् । लक्ष्मीसमाह्व
 यीयस्याः ॥
 लक्ष्मीसहजः । पुं० चन्द्रे ॥
 लक्ष्म्यारामः । पुं० वनविशेषे ॥
 लक्ष्म्याः आरामः ॥
 लक्ष्यम् न० शरवेध्ये । शरव्यं ॥
 व्याजे । अपदेशे ॥ त्रि० अनुमेये
 ॥ लक्षणया बोध्ये । दर्शनीये ॥
 लक्षणम् । लक्ष्यतेवा । लक्ष्मालो
 चने । ग्यत् ॥
 लक्ष्मीकृतः । त्रि० वेदुमिष्ठे ॥
 लगडम् । त्रि० चारुणि । बन्धुरे ।
 मनोज्ञे ॥
 लगितः । त्रि० सङ्गयुक्ते । लगाङ्-
 भा० ॥ लगेसङ्गे । क्तः ॥
 लगुडः । पुं० दण्डे । दण्डकाष्ठे ।
 लाठी० इ० भा० ॥
 लग्नः । पुं० स्तुतिपाठके । प्रातर्गोत्रे
 ॥ न० मेषादिराशीनामुदये । त्रि
 शङ्गागात्मके ॥ त्रि० लज्जितेसक्ते
 ॥ लगतिफले । लगे० । क्षुब्धस्त्रा
 न्ते तित्तस्येडभावो निष्ठानत्वमपि
 निपात्यते ॥
 लग्नकः । पुं० प्रतिभुविद्योहिदायं वि
 नाऽन्यकृतकणस्य परिग्रोधं कर्त्तुं
 मात्मानं स्वीकरोति । यथा । यद्य

लघु

यमृथापनयन न करिष्यति० तद्धां
ह करिष्यामीतितस्मिन् । जामन०
इ० भा० ॥ लजतेस्म । ओलजी
ब्रीडने । गत्यर्थेतिक्त । स्वार्थे
क० ॥

लघट् । पुं० पदने । वायौ ॥ लङ्गते
। लघिगती । लङ्गे नलोपश्चेत्य
टि० ॥

लघटिः । पुं० वायौ ॥

लघिमा । पुं० शिवैश्वर्यप्रभेदे ॥
येनलघुर्भवति० यतः सूर्यरश्मी
नालम्ब्यादित्यलोक याति ॥ लघु
तायाम् ॥ लघोर्भाक् । इमानि
च० ॥

लघिष्ठः । चि० अत्यल्पके ॥ अयमेषा
मतिशयेनलघुः । अतिशयने०
इष्टन् ॥ भेले ॥

लघीयान् । चि० अतिशयेनलघौ ।
लघुतरे ॥ यथालघीयान्शब्दोप
देशोगरीयानपशब्दोपदेश इति ॥
अयमनयोरतिशयेनलघुः । द्वेय
मुन् ॥

लघुः । पुं० एकमात्रेवर्णे ॥ यथा
। गुरोर्विभिन्नोलघुरेकमात्रोद्ग्रा
दिपूर्वोपिलघुर्विकल्पात् । क्वचित्
सन्दिग्धः । क्वचिद्वर्द्धन्दिग्धोकारयु
क्तोपिलघुः । क्वचित्स्यात् ॥ उच्चा
यमाणास्त्वरितप्रयत्नात्दिवाद्यव
र्णाः क्वचिदेकभावम् । भजन्ति

लघुपञ्चमूलम्

भाषास्वयस स्तुतेषु विनाशमित्य
बह्वधानयोज्यम् ॥ स्त्री० पृक्काना
मौषधी ॥ न० शीघ्रे ॥ कृष्णागुरु
णि ॥ लामञ्जके ॥ सत्वगुणे ॥
विशेषनचत्रादौ ॥ यथा । पुष्पा
श्विन्यभिजिहस्तालघुक्षिप्रगुरुस्त
या । अत्रपण्यरतिज्ञानंभूषाशिल्प
कलादिकम् ॥ चि० अगुरौ ॥ मनो
ज्ञे । निः सारे ॥ ह्रस्वे ॥ लङ्गते
। लघि० लघिश्चोर्नलोपश्चेति
कुर्नलोपश्च ॥ लङ्गतेवा ॥

लघुकाम । चि० अल्पयाचके ॥

लघुकायः । पुं० अल्पायुषि । काने
। वक्त्रे ॥ चि० क्षुद्रशरौरे ॥

लघुकाश्मर्यः । पुं० कट्फलवृक्षे ॥

लघुक्रियः । चि० क्षिप्रव्यापारे ॥

लघुखटिका । स्त्री० आसन्द्याम् ।

क्षुद्रखट्टायाम् ॥

लघुगर्गः । पुं० चिकण्टकमत्स्ये ॥

लघुचर्मिटा । स्त्री० मृगेशरी ॥

लघुजङ्गलः । पुं० लावकपक्षिणि ॥

लघुतमः । चि० लघिहे ॥ अतिशा
यनेतमप् ॥

लघुदन्ती । स्त्री० क्षुद्रदन्तीवृक्षे ॥

लघुदुन्दुभिः । पुं० द्रगडवाद्ये ॥

लघुद्राक्षा । स्त्री० काकलीद्राक्षायाम्
। निर्वीजायाम् ॥

लघुनाम । न० अगुरुणि ॥

लघुपञ्चमूलम् । न० क्षुद्रपञ्चमूल

लघुराजसृगाङ्ग .

पाचने ॥ तद्यथा । शालपर्णीपृश्नि
पर्णीवार्ताकौकटकारिका । गोक्षु
र पञ्चभिर्हैते कनिष्ठपञ्चमूल
कम् ॥ अष्टगुणाः । पञ्चमूल लघु
खादुबल्यपित्तानिलापहम् । ना
त्युष्णं हृदयं वाहिज्वरश्लासाश्मरी
प्रणुत् ॥

लघुपञ्चमूली । स्त्री० लघुपञ्चमूले
। शालपर्ण्यादौ ॥ पञ्चानांमूला
नांसमाहार . पञ्चमूली । लघ्वी
चासौपञ्चमूलीचेतिविग्रहः ॥
लघुपत्रिका । स्त्री० रोचन्याम् ॥ गु
ल्हारोचन्याम् ॥

लघुपत्री । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥
लघुपिच्छिल . । पुं० भूकर्षुदारकी ।
लघुपुष्पः । पुं० भूमिकदम्बे ॥
लघुवदर . । पुं० लुद्रकोली । सूक्ष्म
फले ॥

लघुवदरी । स्त्री० भूवदर्याम् ॥
लघुब्राह्मी । स्त्री० लुद्रब्राह्म्याम् । जलो
द्वायाम् । सूक्ष्मपत्रायाम् ॥
लघुमन्य . । पुं० लुद्राग्निमन्ये ॥
लघुमास . । पुं० तित्तिरिपक्षिणि ॥
लघुमासी । स्त्री० गन्धमांस्याम् ।
भूतकीश्याम् ॥

लघुराजसृगाङ्ग . । पुं० औषधिविशि
ष्टे ॥ यथा । चतुर्तीक्ष्णायुत सुर
सास्त्ररसोलघुराजसृगाङ्गइतिप्रथि
तः । अपहृत्यनिलान्सबलान्बहु

लङ्का

लान्निजभक्तारिपूनिवच्छाधरइति
लोलिम्भराज ॥ #

लघुलयम् । न० वीरणमूले । नलदे
॥ लङ्घतेरोगान् . लङ्घ्यतेषामूख्य
त्वात् । लघि० । लघिश्च क्षीरिति
कु . । लीयते । लीङ्घ्ये षण् ।
अच् . लघुचतत्तयश्च ॥

लघुसदाफला । स्त्री० लुद्रोदुम्बरे ॥
लघुहस्त . । पुं० शीघ्रवेधिनि ॥
लघुहस्तक . । पुं० कृतहस्ते ॥
लघुहैमदुग्धा । स्त्री० लघुदुम्बरिका
याम् ॥

लघुदुम्बरिका । स्त्री० लुद्रोदुम्बरि
कायाम् ॥ लघुसदाफलायाम् ॥
लघुक्षरम् । न० मात्राकाले ॥ निमे
षोन्मेषणमात्राकालोलघ्वक्षरन्त
थेतिपुराणम् ॥

लघ्वाशी । वि० परिमितमेध्याशिति
लघुपरिमितमेध्यञ्चाशितुशी
ल यस्य ॥ निद्रालस्यादिचित्तलय
कारिरहिते ॥

लघ्वी । स्त्री० लाघवयुक्तायाम् ॥
स्पन्दनस्यप्रभेदे ॥ पृक्कायाम् ॥ द-
न्त्याम् ॥ लघुस्त्रियाम् ॥

लङ्का । स्त्री० दक्षिणभारतवर्षस्य
निरक्षदेशेविद्यमानाधारक्ष . पुर्या
म् । अधुनाशैलन् . इतिख्याता
याम् ॥ जम्बूद्वीपश्चोपद्वीपविशेषे
शाखायाम् ॥ शाकिन्याम् ॥

लङ्ग :

कुलटायाम् । धान्यविशेषे ।
 करालत्रिपुटायाम् ॥ लक्ष्यतेसुख
 मस्याम् । लक्ष्म्यास्तादने । चुरा
 दि । एरच् । घञ्वा । पृष्ठीदरा
 दिक्त्वाङ्गुम् । नुम्यनुपधत्वाङ्गु
 हि ॥ यद्वा । रमन्ते स्याम् । बा
 हुलकात्कोलत्वञ्च ॥

लङ्कादाही । पुं० हनूमति ॥

लङ्काधिपतिः । पुं० रावणे ॥
 लङ्कापतिः ।

लङ्कापिका । स्त्री० पृक्कायाम् ।
 पिडिङ्ग्शक० इ० गौ० दे० भा०
 प्र० ॥

लङ्कामलयः । पुं० लङ्काद्वीपस्थमलय
 शैले ॥

लङ्कायिका । स्त्री०)
 लङ्कारिका । स्त्री० लङ्कायिका
 याम् ॥

लङ्कास्थायी । पुं० वृक्षविशेषे ।
 लङ्काक्षुद्द्याम् । लङ्कासिज०
 इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

लङ्केशः । पुं० रावणे ॥
 लङ्कोपिका । स्त्री० पृक्कोपधौ ॥ ल
 ङ्कायामुप्यते । टुक्पक्षीजसन्ताने
 । कुन् । बचिस्त्वपीतिवस्यउ ॥
 लङ्कोयिका । स्त्री० पृक्कायाम् ॥ ल-
 ङ्कायामुप्यते । जयौतन्तुसन्ताने
 । कुन् ॥

लङ्गः । पुं० लङ्गे ॥ पिङ्गे । नाङ्

लज्जा

इ० गौ० भा० प्र० बिटे ॥

लङ्गूलम् । न० लाङ्गूले । पुच्छे ॥
 लङ्गुनम् । न० उपवासे ॥ कर्षणे ॥

चतुष्पकारासशुद्धि पिपासामा
 रुतातपौ । पाचनान्युपवासश्च
 व्यायामश्चेतिलङ्गुनमितिचरकोक्तौ
 यथानिर्णीतत्वात् ॥ अनशने ॥

लङ्गुनेनक्षय नीतेदीर्घेसम्बुद्धितेऽ
 नले । विज्वरत्वलघुत्वञ्चक्षुश्चैवा
 स्थोपजायते ॥ इत्युच्चारणशून्यरूपस्य

लङ्गुनस्यफलकथनात् ॥ चिराच्च
 पञ्चचराच्च वादशराचमथापिवा ।

लङ्गुन सन्निपातेषु कुर्यादारोग्यद
 शर्नादितचक्रपाणिदत्तः ॥ क्रम
 णे ॥ भवने ॥ अश्वत्थतीयगतौ ॥

भूतन्तुलङ्गुन पक्षिभृगगत्यनुहारक
 मितिहेमचन्द्रोक्ते ॥ क्रमणे । यथा
 । नचाग्निंलङ्गुयेहीमान् नोपद
 ध्यादध । क्वचित् । नचैन पादत,
 कुर्यान्मुखेननधमेदुधः ॥

लजकारिका । स्त्री० लज्जालौ । वरा
 हक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । ति
 क्तगन्धायाम् । नमस्कारायाम् ॥

लज्जा । स्त्री० मन्दाक्षे । वर्षायाम्
 सुशीलस्यभार्येयम् । पश्यशान्ति
 म ॥ कृतेऽक्षरयोयेपरज्ञानसशङ्क
 यादु । खे ॥ अक्षरशीयाप्रवृत्ति
 जनकीऽन्तः कारणस्यवृत्तिविशेषे
 ॥ लज्जनम् । शीलसज्जीब्रौडने ।

लट्

गुरोश्चलद्वय । भर्ताजश्व-
शि । टाप् । लज्जालौ ॥

लज्जालु । पु० स्त्री० वराहक्रान्ताया
म् । नमस्कार्याम् । खदिरपत्रिका
याम् । सङ्कोचिन्याम् ॥ लज्जा
लु शीतलातिक्ताकषायाकफपि-
त्तनुत् । रक्तपित्तमतोसरथोनिरो
गान्विनोशयेत् ॥

लज्जाशील । चि० अपत्रपिण्णौ । ल
ज्जिते ॥

लज्जितः । चि० लज्जायुक्ते । सल
ज्जे । ह्रीणे । ह्रीते ॥ लज्जासञ्जा-
तास्य । तारकादित्वादितच् ॥

लज्जिरो । स्त्री० लज्जालौ ॥

लज्या । स्त्री० लज्जायाम् ॥ इतिश-
ब्दरत्नावली ॥

लज्ज । पु० पदे ॥ कच्छे ॥ पुच्छे ॥

लज्जिका । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

लट् । पु० प्रमादवचने । दोषे ॥ ल
टति । लट्वाल्थे । अच् ॥

लटक । पु० दुर्जने । सञ्जायांकन् ॥

लटपर्यम् । न० त्वचे ॥

लट् । पुं० दुर्जने ॥

लट् । जातिविशेषे । नट० इ० भा० ।
रागभेदे ॥ तुरङ्गमे ॥ इत्युणादि-
कोष ॥

लट् । स्त्री० करञ्जप्रभेदे । फले ॥ अ
वद्ये ॥ पक्षिविशेषे ॥ कुसुम्भे ॥

लटति । लट् । अशुप्रपिकटीति

लताकस्तूरिका

कन् । टाप ॥

लडङ् । चि० मनोज्ञे ॥ इतित्रिका
खड्गिष ॥

लड् । चि० दुर्जने ॥ इतिशब्दरत्ना-
वली ॥

लङ्क । पुं० मोदके । लङ् । लाङ् ।
इ० भा ॥ लङ्कोदुर्ज्जरागुरुरिति-
राजवल्लभ ॥ दधिशालपतथादुग्ध
कानिक्वामाषपपंटा । शूरपाद्रे
कक्ष्माखण्डशालूकामिषमख्यजाः ॥
नालिकेरप्रियालस्यमज्जाकृष्णखण्ड-
कादय । एतेषांलङ्काः प्रो-
क्ता सम्भवन्त्यन्यतोपिच ॥

लण्ड् । पु० लण्डन्इतिख्यातेइङ्गे
जपुरे ॥

लण्ड् । पु० लेण्ड्जे । इङ्गेरेजे ॥

लता । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥ शःखाया-
म् ॥ पृक्कायाम् । ज्योतिष्मत्या-
म् ॥ लताकस्तूरिकायाम् ॥ मा-
धव्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ शाखिशा
खायाम् ॥ अशनपण्याम् ॥ कौव
र्तिकायाम् ॥ सारिवायाम् ॥ वल्
ल्याम् । व्रततौ ॥ लतति । ल-
ति । सौचोविह्वनार्थः । लतथाघा
तेवा । पचाद्यच् टाप ॥

लताकस्तूरिका । स्त्री० लताकस्तूर्या
म् । दक्षिणदेशजायाम् । सुष्कदा
ना० इतिख्यातायाम् ॥ लताकस्तू-
रिकातिक्ताखाद्वीषण्याहिमालघुः ।

लतालक .

चक्षुष्याऽदनीष्णं प्लवङ्गावस्थास्य
रोगहृत् ॥

लताजिह्व । पुं० सर्पे ॥ लतेवजि-
ह्वाऽस्य ॥

लतातरु पुं० तालवृक्षे ॥ नारङ्गवृ-
क्षे ॥ शालवृक्षे ॥

लताद्रुम । पुं० लताशाले । अश्व-
कर्णाक्षये । तार्क्ष्ये ॥

लतापनसः । पुं० चलाले । चित्रफ-
ले । सुखाशि । नाटान्ते । तरमु-
ञ्चंति० तरबूजवृक्षे चक्ष्याते ॥

लतापृष्ठा । स्त्री० समुद्रान्तायाम् ।
पिण्डिङ्गशाक० दू० गौ० दे० भा० प्र० ॥

लताफलम् । न० पटोले । लताया .
फले ॥

लताभद्रा । स्त्री० भद्रालीवृक्षे ॥

लतामण्डिः । पुं० विद्रुमे । प्रवाले ॥

लतामरुत् । स्त्री० पृष्ठायाम् ॥

लतायष्टि . स्त्री० भण्डार्याम् । मञ्जि-
ष्ठायाम् ॥

लतायावकम् । न० प्रवाले ॥

लतारसन . । पुं० सर्पे ॥

लताकर्क . । पुं० दुद्रुमे । हरिद्वर्णप-
लाण्डौ ॥ लतामुच्यते तैश्चर्यं ते वापि
रुबलक्षणयानि न्यस्यते । अर्कस्तव-
ने० अर्चपूजायां भाषणम् ॥

लताकर्ककः । पुं० दुद्रुमे ॥ स्वार्थे-
कम् ॥

लतालक . पुं० गजे । हस्तिनि ॥

लपनम्

लतावेष्ट . । पुं० देशविशेषे ॥ रतिवृ-
क्षप्रभेदे ॥ यथा ॥ बाहुभ्यां पादयु-
ग्माभ्यां वेष्टयित्वा स्थिरमवेत् । लघु-
लिङ्गताडनयोनौ लतावेष्टो यमुच्य-
ते ॥

लतावेष्टितकम् । पुं० आलिङ्गनभेदे ॥

लताशङ्खः । पुं० शालवृक्षे ॥

लताश्रम . । पुं० लतामण्डपे ॥ ल-
ताविशिष्ट आश्रम ॥

लतिका । स्त्री० लतायाम् । स्वार्थेक-
म् । प्रत्ययस्थादितित्वम् ॥

लत्ता । स्त्री० योगविशेषे ॥ यथा । ज्ञ-
राहुपूर्णेन्दुसिता . स्वपृष्टे० भस्म-
मृगोजातिशरे ७ । ६ । २२ । ५
मिर्मतहि । सलत्तयन्तेऽर्कशनीज्य
भोमा सूर्याष्टतर्काग्निनित १२८ ।

६३ पुरस्तात् ॥ अस्या . फलं यथा
। रवेर्लतावित्तहरीनिष्ठ्य कौजीवि-
निर्दिशेन्मरणम् । चान्द्रीनाश
कुर्याद्बौधीनाशंवदत्येवम् । सौ-
रौमरण करोतिबधू विनाश बृहस्प-
तेर्लत्ता । मरण लत्ताराष्ट्र कार्य-
विनाश भृगोर्वदति ॥

लत्तिका । स्त्री० गोधायाम् । लति-
सौत्र । कृदिभिदिलतिभ्यः कि-
दितितिकम् ॥ लत्तायाम् ॥

लपनम् । न० आनने । मुदे ॥ लप्य-
तेनेन । लपव्यक्तायां वाचि । कर-
णं ल्युट् ॥ भाषणे ॥

लब्धा

लपितम । न० वचने ॥ लप० । भा
वेत्ता । चि० उक्ते । कथिते ॥ ल
प्यतेस्म । लप० । क्त ॥
लप्सिका । स्त्री० सपि० पयेभ्यापक्त
खाद्यवस्तुनि । लपसी० क्लापसौ
तिच० ख्यातायाम् ॥ सायथा ।
समितासपि०षाभृष्टाशर्करापदसि-
क्षिपेत् । तस्मिन्वचनौकतेन्यस्यल्ल
ङ्गमरिचादिकम् ॥ सिद्धौषालप्सिका
ख्यातागुणानस्यावदाम्यहम् ॥ ल-
प्सिकावृ इणौष्ठ्यावल्पापित्तानि-
लापहः । स्निग्धाश्चेष्टकतौगुर्वीरे
चनौतर्पणीपरम् ॥
लब्ध । चि० प्राप्ते ॥ सातेभवतुसुप्री
तादेवीशिखरवासिनी । उर्येणत
पसालब्धायथापशुपति पतिरिति
लभ्यतेस्म । लुलभष्प्राप्तौ ॥ क्त ॥
लब्धप्रशमनम् । न० न्यायलब्धधनस्य
सत्पात्रेप्रतिपादने ॥ राज्यपचिर
लब्धस्यशमनपरिपन्थिनाम् । रञ्जन
प्रतिकाराभ्यालब्धप्रशमनविदुः ॥
लब्धलक्ष् । चि० आयुधविदि । ल
क्षादप्रच्युतशरे ॥ लब्धलक्षयेन ॥
लब्धवर्णः । पु० विचक्षणो ॥ विदुषि
। पण्डिते ॥ लब्धवर्णं स्तुति-
र्येन ।
लब्धव्यः । चि० प्राप्तव्ये । लभ्ये ॥
लब्धस्यार्थः । चि० प्राप्तप्रवेशे ॥
लब्धा । स्त्री० नायिकाभेदे ॥

लभकर्ण

लब्धि । स्त्री० प्राप्तौ ॥ लुलभष् ।
स्त्रियात्तिङ्गावादिभ्यः ॥
लभस । पु० धने ॥ याचके ॥ बाजि
दम्भनरज्जौ ॥ लभते । लुलभष् ।
अत्यविषमितामौल्यादिना० असच ।
लभ्यः । चि० युक्तं ॥ लब्धव्ये ॥ ल
भ्यते । लुलभष् । पौरदुपधादि
तियत् ॥ लाभे ॥
लभक । पु० ऋषिविशेषे ॥ रमते ।
रम० । रमेरस्यलेखितकान् ।
लम्पट । पु० पिङ्गे ॥ मूर्खे ॥ यथो
क्तश्रीभागवते । यथैहिकामुष्मिकका
मलम्पट सुतेषुदारेषुधनेषुचिन्तय
न् । शङ्केत० विद्वान्कुक्कलेवरात्थया
त्० यस्तस्ययत्न श्रमएवकेवलमिति ॥
ऐहिकामुष्मिककामेषु० लम्पटोमू
खं सुतादिषुयोगक्षेमचिन्तयन्०
कुत्सितस्यकुक्कलेवरस्य० अत्ययात्
मृत्त्योः शङ्केत० । तथाविद्वानपि
सन्यः शङ्केत० तस्ययत्न श्रमएव
त्यर्थः ॥ लालुपे ॥
लम्पाकः । पु० लम्पटे । देशविशेषे ॥
लम्पापटह । पु० वाद्यप्रभेदे । पटहे ॥
लफ । पु० भुतगतौ । लाफ० द्र० भा० ॥
लम्ब । पु० नर्तके ॥ अङ्गे । कान्ते
उत्कोच ॥ अलम्बेदे ॥ लम्बादौ
लम्बमानरेखासूत्रे ॥ चि० दीर्घे
॥ लम्बते । लम्बवस्तुसने । अच् ॥
लम्बकर्णः । पु० अङ्गोष्ठपादपे ॥

लम्बित

रुग्ने । राक्षसे ॥ हस्तिनि ॥ श्ये
नपक्षिणि ॥ दीर्घश्रोत्रे ॥ त्रि०
दीर्घश्रोत्रवति ॥

लम्बकर्णी । स्त्री० गोविशेषे ॥

लम्बकेश । पुं० बिष्टरे ॥ सतुबिबाह
कालिवरोपवेशनार्थसार्द्धद्वितयवा-
मावर्त्तबलिताधोमुखाभसङ्ख्याताद्
भर्त्ता । यथा । लम्बकेशोभवेद्ब्रह्मा
लम्बकेशन्तुबिष्टर । दक्षिणावर्त्त
क्षोब्रह्मावानावर्त्तस्तुबिष्टर ॥ केशो
ऽवायम् । त्रि० दीर्घकेशयुक्ते ॥

लम्बदन्ता । स्त्री० सै हलौ पेप्पल्या
म् । त्रि० दृढदशनविशिष्टे ॥

लम्बनः । पुं० कफे ॥ लम्बते ।
लवि० । नन्द्यादित्वाल्ह्यु० ॥
न० नालिलम्बितकण्ठिकादौ ।
ललन्तकायाम् ॥

लम्बमानः । त्रि० लम्बायमानेवस्तु
नि ।

लम्बबोजा । स्त्री० सै हल्यापिप्पल्या
म् ॥

लम्बा । स्त्री० पद्मालयायाम् ॥ गौ
र्याम् ॥ तित्ततुमव्याम् ॥ दक्षदुहि
तविशिष्टे ॥ हिमालयकन्याविशि
ष्टे ।

लम्बिका । स्त्री० घण्टिकायाम् ।
उपजिह्वायाम् । तालूर्ध्वसूक्ष्मजिह्वा
याम् ॥

लम्बितः । त्रि० लम्बमानेमाल्यादौ

लयः

॥ शब्दिते ॥ ससिते ॥ लम्बते ।

लवि० । क्त० । डूट् ॥

लम्बोदरः । पुं० श्रौगणेशे । गजान
ने ॥ उद्दामे ॥ त्रि० चायूने ।
भीदरिक्ते ॥ लम्बमुदरयम्यसः ॥

लम्बोष्ठ । पुं०)

लम्बोष्ठः । पुं०) उष्ट्रे त्रि० लम्बितौ
ष्ठे ॥ लम्बाविष्टौयम्यसः । आत्वे
ष्ठयो समासे वा ॥

लम्बनम् । न० प्राग्लम्बे । लाभे
॥ ध्वनौ ॥

लम्बनीयः । त्रि० प्रापणीये ॥

लम्बा । स्त्री० बाटशृङ्खलायाम् ॥

लम्बितः । त्रि० प्रयुक्ते ॥ प्रापिते
यादिते ॥ लभेय्यन्तात्कर्मणि
क्त० । रभेरशब्दलिटीरितिनुमाग
म् ॥

लम्बकः । त्रि० लम्बनशीले । लब्ध
रि ॥

लयः । पुं० विनाशे ॥ संश्लेषे
॥ तीर्थत्रिकल्पसाम्ये । गीतवा
द्यपादादिन्यासानां क्रियाकालयोः
साम्ये ॥ लयनम् । लीड् स्त्रीषणे
। एरच् ॥ लीयन्तेस्त्रिष्यतेचनेन
वा । प्रलये । मोक्षे । लीयतेस्या
नद्वयमस्मिन्निति । सुषुप्तौ ॥ अख
ण्डवस्तुनवलम्बनेनचित्तवृत्तेर्नि
द्रायाम् ॥ न० उशीरे । लीयते ॥
लीड् ० । पचाद्यच् ॥

ललनाप्रिय .

लयनम् । न० गृहे । वस्त्रनि ॥ ली
 यतेऽस्मिन् । लीडोल्थुट् ॥
 लयपुत्री । स्त्री० नर्तक्याम्
 लयारम्भ । पु० सर्ववेशिनिनटे ॥
 लयालम्ब । पु० बिलासे ॥ लडति ।
 लडबिलासे । ललतेवा । ललईप्
 सायाम् । पचाद्यच् । पूर्ववडल
 योरैक्यम् ॥ ईप्सायाम् ॥
 ललज्जिह्व । पु० क्रमेलके । उष्ट्रे ॥
 शुनि ॥ चि० हि से ॥
 ललत् । चि० विलासयुक्ते ॥ उन्मन्य
 नविशिष्टे ॥ जिह्वाक्रियाविशिष्टे
 ॥ सच्च पे ॥ ललते । कर्त्तरिशट्
 ॥ ईप्साविशिष्टे ॥ उपसेवायुक्ते
 ॥ भाषणविशिष्टे ॥
 ललदम्बु । पु० लिम्पाके ॥
 ललन । पु० वाली ॥ सालि ॥ प्रिया
 ले ॥ न० केलौ ॥ चालने ॥ अति
 विस्तारवदनाजिह्वाललनभीषणा ॥
 ललना । स्त्री० विशिषाङ्गनायाम् ।
 कामिन्याम् । नारीभेदे ॥ जिह्वा
 याम् ॥ ललते । लल० पुरादीनां
 बाणिजितिपक्षे । ल्युयुज्वा ॥ लड
 ति । लडबिलासे । बहुलमन्यवा
 पीतियुच् । डलयोरैक्यम् । टा
 प् ॥
 ललनाप्रिय । पु० कदम्बे । कामि
 नीवल्लभे । न० ह्रीवरे ॥

ललाटम्

ललन्तिका । स्त्री० लम्बने । आनाभि
 लंबिकण्डिकायाम् ॥ किञ्चिद्वल
 म्बमानकण्ठभूषणे ॥ लडति ।
 लड० । लट् शट् । उगितश्चेति
 ङीप् । डलयोरैक्यम् । ललन्त्ये
 व । स्वार्थेकन् ॥ गोधायाम् ॥
 ललाकः । पु० मेहने ॥
 ललाटम् । न० अलिके । गौधौ ॥
 भाले ॥ ललभ्रुवोरुपरिस्थाने ।
 विलासमीप्सावा० अटति० । अटग
 लौ । कर्मण्यण् ॥ लडतिललतेवा
 । लडललधातुभ्यावाहुलकादाटच्
 ॥ अत्यशुभाशुभलक्षणमुक्त गारुडे
 यथा । उन्नते विपुले । शङ्खैर्लला
 टैर्विषमैस्तथा । निर्वनाधनवन्त
 स्रग्भेन्दुसदृशैर्नराः ॥ आचा
 र्यां शुक्तिविशालैः शिरालैः पा
 प्रकारिणः । उन्नताभिश्चिराभिस्तु
 स्वस्तिकाभिर्बनेश्वराः ॥ निम्नैर्ल
 लाटैर्बद्धाङ्गा क्रूरकर्मरतास्तथा ।
 संवृत्तैश्चललाटैश्चक्रपणाउन्नतैर्नृ
 पा । ललाटोपसृतास्त्रिस्तोरेखास्तु
 शतवर्षिणाम् । नृपत्वस्याश्वतस
 भिरायुः पञ्चनवत्यथ ॥ अरेखेणा
 युर्नवतिर्विंशतिर्नाभिश्चपुंशलाः
 । केशान्तोपगताभिश्चअशीत्यायुर्न
 रोभवेत् ॥ पञ्चभिः सप्तभिः
 षड्भिः पञ्चाशद्विंशतिस्तथा ।
 चत्वारिंशद्विंशतिस्तथा ।

ललामकम्

गामिभि ॥ वि शतिर्वामवक्राभि
 रायु क्षुद्राभिरल्पकम् । नपृथू
 बालेन्दु निर्भे भुवौचायललाटकम्
 ॥ शुभमर्धेन्दु स स्थावमतुङ्ग स्याद
 लामशम् । इति ६५ अध्यायः ॥
 ललाटकम् । न० प्रशस्तललाटे ॥
 ललाटमात्रे ॥
 ललाटन्तप । पुं० सूर्ये ॥ ललाट
 तपति । तपसन्तापे । असूर्यलला
 टयोरिति खश् । सुम् ॥
 ललाटिका । स्त्री० स्वर्णादिकृतेभाल
 भूषणे । पत्रपाश्यायाम् । पानेपा
 टी० विन्दीवेना० टोकाटीकी० इ
 ति ख्याते ॥ ललाटस्थालङ्कारः ।
 ललाटे भवोऽलङ्कारोवा । कर्णल
 लाटात्कनलङ्कारे ।
 ललामम् । न० पु० लाञ्छने ।
 ध्वजे ॥ शृङ्गे ॥ प्रधाने ॥ भूषायाम् ॥ रम्ये ॥ बालधौ ॥ पुण्ड्रे ।
 अश्वत्थीनाभालेऽन्यवर्णचिह्ने ॥
 तुरङ्गे ॥ प्रभावे । अश्वत्थभूषायाम् ॥ लङ्घनम् । लङ्घाल्ये० ल
 ङ्घविलासेवा । सम्पदादित्वात्किप् ।
 डलयोरेकता । ललममतिअमग
 व्यादौ । कर्मण्यण् ॥
 ललामकम् । न० पुरोभागेन्यस्ते
 ललाटपर्यन्तमागतेशिखालविमा
 ल्ये ॥ ललाममिव । इवार्थेकान्
 ॥ मुण्डमालायाम् ।

ललित

ललाम । न० अश्वे ॥ चिह्ने ॥ शृ
 ङ्गे ॥ पताकायाम् ॥ रम्ये ॥ प्रधा
 ने ॥ भूषायाम् ॥ पुण्ड्रे ॥ पुच्छे
 ॥ प्रभावे लङ्घनम्० लल् । लज
 माअमति । अम० । वाहुलकात्
 कनिन् ॥
 ललामौ । स्त्री० उत्क्षिप्तिकायाम् ।
 करणाभरणविशेषे ।
 ललितः । पु० प्रातर्गेयेरागविशेषे
 ॥ यथा । प्रातर्गेयास्तुदेशागोललि
 तः पठमञ्जरी । विभाषाभैरवीचै
 वकामोदोऽगोण्डकीर्यपि ॥ अस्यस्व
 रूपयथा । प्रफुल्लसमच्छदमाल्यधा
 रीयुवातिगौरोऽलसलोचनश्रो ।
 विनि सरन्वासगृहात्प्रभातेवि
 लासिवेशोललितः प्रदिष्टः ॥ न०
 स्त्रीणां शृङ्गारभावजक्रियाविशेषरू
 पेहावविशेषे ॥ सुकुमारविधानेनभू
 नेचादिक्रियासचिवकरचरणाङ्गवि
 न्यासोललितम् । तथाच । सुकु
 माराङ्गविन्यासेमसृणाललितमभवेत्
 । यथा । सभूभङ्ग करकिशलयाम्
 त्तनैरापतन्तीसालिम्यन्तीललित-
 ललितालोचनस्याङ्गनेन । विन्य
 स्यन्तीचरणकरुलेलीलयालैरयाते-
 निः शङ्काचप्रथमवयसानर्त्तिताप
 ङ्गजाक्षी ॥ भूनेचादिक्रियाशालि
 सुकुमारविधानतः । इत्यपादाङ्ग
 विन्याससमस्याललितं विदुरिच्यन्ते

लल्ल .

पि ॥ अनाचार्योपदिष्ट स्याल्ललित
रतिचेष्टितमिच्छन्त्ये । अपिच ।
विन्यासभङ्गिरङ्गानाभूविलासमनो
हरा । मुकुमाराभवेद्यच्चललितत
दुदीरितम् ॥ विषमवृत्तप्रभेदे । य
था । नयुगसकारयुगलञ्चभवतिथ
दिचेत्तृतीयके । तदुदितमुरुम-
तिभिर्ललितयदिशेषमस्यसकलय-
योद्धता । यथा । ब्रजसुन्दरीसमु
दयेनमुदितमनसास्मपीयते । हि
मकरगलितमिवाभूत्कललितमुरा
रिमुखचन्द्रविद्युत्तम् ॥ वि० ई-
सपिते ॥ कोमले ॥ ललिते । मधु
रे ॥ लङ्गेर्ललेर्वाभावेत्त । डल
योरभेद ॥ सुन्दरे ॥

ललितकान्ता । स्त्री० मङ्गलचण्डि
कायाम् ॥

ललिता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ गोपी
विशेषे ॥ नदीविशेषे ॥ सागरा
हस्तिणात्पूर्वमहादेवावतारिता ।
वैशाखशुक्लपक्षस्यतृतीयायांनरस्तु
य । । कुर्याद्वेललिताज्ञानसशम्भु
सदनव्रजेत् ॥ कसूर्याम् ॥ लप्सि
काभेदे ॥ मेघरागस्वरागिण्याम् ॥

ललितासप्तमौ । स्त्री० भाद्रशुक्लसप्त
म्याम् ॥

ललितिका । स्त्री० शान्तनुतीर्थे ॥

लल्लः । पुं० चार्यविशेषे । वराह
मिहिरसुते ॥

लवण

लवः । पुं० लेशे ॥ विनाशे ॥ छेदने
कालभेदे । अष्टादशनिमेषास्तुका-
ष्टाद्वयक्षणद्वतिहेमचन्द्रोक्ते ॥ पक्षि
विशेषे । लवा० इ० भा० प्र० गो
पुच्छलोमसु ॥ रामनन्दने ॥ लवो
न्मृष्टोलवः । वाल्मीकिना० लवै
र्गोपुच्छलोमभिरुन्मृष्टोगर्भक्तेदो-
यस्य ॥ नवाशे ॥ लवनम्० लूयते
वा । लूज्छेदने । ऋदोरप् ॥
विलासे । इतिविनाशस्थानेपाठो
विश्वहेमचन्द्रयोः सस्मृतः ॥ न०
लामञ्जके ॥ जातोफले ॥ लवङ्गे ।
लवङ्गम् । न० देवकुसुमे । श्रीसञ्जे
। श्रीपुष्पे । वारिसम्भवे । भङ्गारे
। लौग० इ० मा० प्र० ॥ गुणा
स्तु । लवङ्गकटुकतित्तलघुनेत्र
हितमतम् । दीपनपाचनरुच्य
कफपित्तासनाशकृत् ॥ तृष्णाच्छर्दि
तथाभानशूलमाशुविनाशयेत् ।
कासश्वासश्चह्रिकाश्चक्षयक्षपयति
ध्रुवम् ॥ लुनाति० लूयतेवा । लू-
ज्छेत् । तरल्यादिभ्यश्चेत्यङ्गच् ॥

लवङ्गकम् । न०) लवगे
लवगकलिका । स्त्री०)

लवंगलता । स्त्री० पुष्पविशेषे । ग
न्धराजइतिकश्चित् ॥

लवण । पुं० समुद्रविशेषे ॥ राक्षस
भेदे । लवणासुरे ॥ रसविशेषे ।
पटौ ॥ पृथ्व्यग्निगुणवाहल्लव

लवणः

णस्यचसम्भ्र । अस्य गुणायथा ।
 लवण . शोधनोक्त्यः पाचन . क
 फपित्तद . । पुस्त्ववातहरः
 कायशैथिल्यमृदुताकर . ॥ सीति
 युक्तेऽक्षिपाकासपित्तकोष्ठक्षयाप-
 क्तत् ॥ अपिच । लवणोरुचिकृद्र
 सोग्निदायीपचन स्नादुकरश्च । र
 सितीनितराजराश्वपित्त शितिमा
 नक्षददातिकुष्ठकारी । पुनश्च ।
 लवण . क्षेदनस्तीक्ष्ण पाचनोदी
 पन . सर . खिग्धोरुचिकरः स्य-
 न्दीदृष्टिशुक्रहरेलघुरिति ॥ पु
 नश्च । अस्थिभेदः ॥ न . सैन्धवादौ ।
 तथाहि । सामुद्रयत्तुलवणमक्षौव
 यशिरश्चतत् । सैन्धवोस्त्रीशीतशि
 व माग्निमन्त्रघ्नसिन्धुर्ज ॥ रौमक
 वसुक पाक्य विडम्बकृतकीदृयम् ।
 सौयर्षलेऽक्षरुचके . तिलक तन्मे
 चके इत्यमरः । लवण नेचयोर्द्वे
 प्रिप्रायश्च . सैन्धवविनैतिविशेषः
 पूर्वाङ्ग्यकालेचाश्वानांप्रायशोलव
 य इतिम् । शूलानाहविवन्ध्न ल
 वण सैन्धववरमिति सिद्धयोगीश्वर
 सङ्ग्रह . १ वि . लवणरसयुक्त ।
 सलवण । सलूणा . इ . भा . ॥
 लुनातिजाड्यम् । लूञ् . । न
 न्द्यादित्वाल्क्युः । लवणाक्षुगिति
 लिंगाणत्वम् ॥ लवणं न स सृष्टः
 । लवणः सूप . लवणायवागू .

लवणाचल

लवणं शाकम् । स सृष्टेर्धेजातस्य
 ठकोलवणाक्षुगितिलुक् ॥ लवणो
 सत्यस्यास्मिन्वा । अर्शभाद्यच् ॥
 लवणकि शुका । स्त्री . महाज्योतिष्म
 त्याम् ॥
 लवणक्षारः । पुं . क्षारविशेषे । लो
 णारि ॥
 लवणखानि . । स्त्री . रुमायाम् । सांभ
 रलवणोत्पत्तिस्थाने ॥ लवणाकर
 मात्रे ॥
 लवणतणम् । न . लोणतण्ये । तृणा
 स्त । पटुतणके । अम्लकाण्डे ॥
 लवणत्रयम् । न . विड्भुचकसैन्धवे
 ष . ॥
 लवणधेनु । स्त्री . दानार्थलवणा
 दिनिर्मितधेनौ ॥
 लवणपञ्चकम् । न . सैन्धवादिषु ॥
 सैन्धव रुचकश्चैव विड सामुद्रक ग
 ङम् ॥
 लवणमदः । पुं . लोणारि । लवण
 क्षारि ॥
 लवणा । स्त्री . नदीविशेषे । त्विषि
 महाज्योतिष्मत्याम् ॥ लोनाख्यव
 च्छे . इतिकश्चित् ॥
 लवणाकरः । पुं . लवणोत्पत्तिस्थले
 ॥ रुमायाम् ॥
 लवणाकरवम् । न . लोणारि ॥
 लवणाचल . । पुं . दानार्थलवणादि
 कृतेपर्वते ॥

लवाक :

लवणाब्धि । पुं० लवणोदे । क्षारा
ब्धी ॥

लवणाब्धिजम् । न० सामुद्रलवणे ॥

लवणाम्नाः । पुं० लवणाब्धी ॥ लवणं
क्षारमम्भोयस्य ॥

लवणारजम् । न० लोणारक्षारे ॥

लवणाष्टकम् । न० सैम्भवादिषु ॥
तेयथा । लवणाष्टकमेतच्चसैम्भवस्तु
वर्चलम् । विडसमुद्रसञ्जातमुद्भि
दरोमकगडम ॥

लवणोत्तमम् । न० सैधवे ॥

लवणोत्थम् । न० लोणारक्षारे ॥

लवणोद । पुं० लवणाण्यवे ॥ लव
णमुदकंयस्य । उत्तरपदस्यचेल्युद
कस्योदादेश ॥

लवनम् । न० छेदने । अभिलावे ।

लूणनाडति भाषाप्रसिद्धे ॥ लूञ्
ल्युट् ॥

लवणी । स्त्री० फलवृक्षविशेषे । यी
प्रजायाम् । अयिमायामलोना
इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

लवपति । पु० नवांशिशे ॥

लवली । स्त्री० सुगन्धमूलायाम् ।

कोमलवलकलायाम् । नोयाडि०

इ० गौ० दे० भा० प्र० फलवृक्षे

। अक्षफलगुणायथा । लवलीफल

मस्तार्शं कफपित्तहरंगुरु । विश

दरोचनरुच्य स्वादुस्त्रुतुररसी ॥

लवाकः । पुं० छेदनद्रव्ये ॥

लसकः

लवाणकः । पुं० दाचदौ ॥

लूयतेऽनेन । लूञ्० । आणकोलूधूशि
क्षिधाञ्भ्यङ्ख्याणक ॥

लवि । वि० क्षिदुरे ॥

लवित्रम् । न० दाचे । लूयतेऽनेन ।
अर्त्तिलूधित्यादिना० इव ॥

लशुन । पुं० न० रसोने । अस्यप
र्यायादयोयथा । रसोनोलशुनोरि
ष्टोम्नेच्छकन्दोमहौषधम् । महाक
न्दोरसोनान्योगृह्णन्नादौर्ध्वपचकः

। गन्धाकृतिरसैस्तुल्योगृह्णन्स्तुप
लाण्डुना । दीर्घनालायपत्रत्वाद्

भिद्यतेसौपलाण्डुत ॥ अन्नाति
० अग्नौतेवा । अशभोक्षणे० अश

व्याप्तौवा । अग्निर्लश्चेत्युनन् ॥

लघ्व । पु० नर्तके ॥ लघ्यते । लघ
कान्तौ । सर्वनिष्ठत्वेतिसाधुः ॥

लसत् । वि० उल्लसति ॥ प्रकाशमा
ने ॥

लसमानः । वि० दीप्यमाने ॥

लसा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

लसिका । स्त्री० लालायाम् ॥

लसितम् । न० चोदिते ॥

लसीका । स्त्री० इक्षुरसि । त्वडमास
मध्यगिरसि ॥

लस्त । वि० क्षिष्टे । क्रीडिते ॥ शि
ल्ययुक्ते ॥ ल० तेसा । लसन्नेष

णक्रीडनयोः । क्त ॥

लसकः । पुं० धनुषोमध्यभागे ॥

लाक्षातैलम्

स्वार्थेकम् ॥

लक्ष्मी । पुं० कामकी । धनु
षि ॥

लहरिः । स्त्री०)

लहरी । स्त्री०) तरङ्गे ॥ महातरङ्गे
। उल्लोले ॥ कल्लोले ॥

ला । स्त्री० दाने षष्ठ्ये ॥ लाले
क्षिप ॥

लाक्षकी । स्त्री० सौतायाम् ॥

लाक्षणिकः । वि० लक्षणाभिन्ने ॥

लक्षणमधीते० वेदवा । क्रतुश्रुता
दिसूचान्तादृक् ॥ लक्षणयान्तपा
दके ॥ लक्षणागम्यर्थे ॥

लाक्षा स्त्री० राक्षायाम् । कतुनि ।

यावे । अलक्ष्मी । द्रुमामये ॥ लाक्षा

वर्णाहिमावल्यास्त्रिधाचतुर्वराल

घुः । अनुष्णावाफपित्तासहिष्काका

सञ्जरप्रणुत् । वणोरः क्षतधीसर्प

क्षमिकुष्ठगदापहा । अलक्ष्मीगुणै

स्तद्वांक्षिषाद्व्यङ्गनाशनः ॥ लोप्यते

। लषशिल्पयोगेश्वरादिः । बाहू

लकात्सः । यद्वा लक्ष्यते । लक्ष

आलोचने । घञ् । पृषादरादित्वा

त् । लाक्षारोचनेतिविदेशाद्वादौ

र्वः ॥ लक्ष्यतेऽनयोवा । गुरोश्च

हलङ्गत् । प्रज्ञाद्यण् । अजादि

त्वाष्टापः ॥

लाक्षातरुः । पुं० पलाशवृक्षे ॥

लाक्षातैलम् । न० लाक्षादितैलमिति

लाङ्गलम्

प्रसिद्धेपक्रतैलविशेषे ॥ तद्विविध

स्वल्पवृद्धति ॥

लाक्षापुष्पा । स्त्री० गुलावाख्यशतप
ल्याम् ॥

लाक्षाप्रसाद । पुं० पट्टिकालो
ध्रे ॥

लाक्षाप्रसादन । पुं० रक्तलोध्रे ।

क्रतुके । पट्टिकायाम् ॥ लाक्षाप्र

सौदध्यनेन । षट्ठ् । करणेति

व्युट् ॥

लाक्षावृक्ष । पुं० केशाम्ने ॥ पला
शवृक्षे ॥

लाक्षिकः । पुं० लक्षाभिन्ने ॥

लाक्ष्यकः । पुं० लक्ष्याभिन्ने ॥ अ

ध्यतरिवेदितरिच० क्रतुक्थादिसू

चक्ष्यानुसूर्लक्ष्यलक्षणे० इतिवार्त्ति

काट्ठक् ॥

लाघवम् । न० आनाम्ये ॥ अप्रभुत्वे

अनादरविशये । लघिमनि ॥ आ

र्योद्गमनेहेतुर्भावालाघवम्० गौरव

प्रतिद्वन्द्वियतेऽग्नेरुद्धंज्वन्ननम्

भवति । तदेव लघवकक्षचित्

तिर्गमनहेतु यथावायो । यथा

करणानावृत्तिपटुत्वहेतुर्लाघवम्०

गुरुत्वे मन्दानिष्ठुरिति ॥ सत्वगु

णे ॥ लघोर्भावे । इगन्ताञ्चलघु

पूर्वादित्यण् ॥

लाङ्गलम् । न० कुसुमविशेषे ।

भूमिकर्षणयन्त्रविशेषे । गोदारणे

लाङ्गूलम्

। सौर । हले ॥ तृणराज । ताले ॥
गृहदारुविशेषे ॥ लिङ्गे ॥ लङ्ग
ति । लगिगती । बाहुलकात्कल
च् । दीर्घश्च ॥

लाङ्गुलग्रहः । पु० कृष्णके ।

लाङ्गुलचक्रम् । न० कृष्णकर्मणिह
लाकारेचक्रविशेषे ॥

लाङ्गुलदण्ड पु० ईषायाम् । हल
युगयोर्मध्यकाष्ठ ॥ लाङ्गुलस्य
दण्ड ॥

लाङ्गुलपद्धति । स्त्री० सीतायाम् । हल
रेखायाम् ॥ लाङ्गुलस्य पद्धति ॥

लाङ्गुलिक पु० स्यावरविषभेदे ॥

लाङ्गुलिका । स्त्री० लाङ्गुलीवृक्षे ॥

लाङ्गुलिकी । स्त्री० अग्निशिखौष

धौ ॥ लाङ्गुलपुष्पविशेषोऽस्त्य

स्या । अतद्वनिठनावितिठन् ।

आतेरितिगौरादित्वाडाडौष् ॥

लाङ्गुली । पु० बलदेवे ॥ हलिनि

। नारिकेलि ॥ सर्पे ॥ लाङ्गुलमस्य

स्य । इनिः ॥

लाङ्गुली । स्त्री० लाङ्गुलाकारपुष्पज

लश्याकविशेषे । शारदाम् । ताय

पिप्पल्याम् ॥ कांचडा० इ० गौ०

दे० भा० लाङ्गुलाकारोस्त्यस्या ।

अच् । गौरादि ।

लाङ्गुलम् । न० पु० ॥

लाङ्गुली । पु० कपिकच्छ्वाम् ।

लाङ्गुलम् । न० पु० ॥ लूने ।

लाञ्छन

वालहस्ते । वालधौ ॥ लङ्गति

। लङि० । खर्जपिप्पलादिभ्यजरोल

चाविच्छूलच् । लङ्गेर्द्ध्विश्च ॥

श्रेफसि । शिश्रे ॥ कुमूले ॥

लाङ्गुलिका । स्त्री० पृश्निप्रख्याम् ॥

लाङ्गुली । पु० वानरे । कृष्णभना

मौषधौ ॥

लाजः । पु० आर्द्रतण्डुले ।

लाजा । पु० भूमिचक्षते । भृष्टधान्ये ।

एतेचब्रीहयोभृष्टास्तेलाजाइतिसन्धि

ता । यवादयश्चभृष्टास्तधाना

परिकीर्त्तिता ॥ लाजाश्चयवधा

नाश्चतर्णाः पित्तनाशना ।

गोधूमयावनालेत्या किञ्चिदुष्णा

श्चक्षेपना ॥ तृणातोसारगमनेऽ-

धातुसाम्यकर पर मन्दाम्निवि

षमाणोनाबालस्यविरयोपिताम ॥

देयश्चसुकुमाराणालाजमण्ड सुस

स्त्रत ॥ अपिच । येषांस्तुलण्ड

लास्तानिधान्यानिसतुषाणिच । भृ

ष्टानिस्फुटितान्याहुर्लाजाइतिम-

नीषिण । लाजा । शुर्मधुरा शौ

तालघवेदोपनाश्चतेखल्पमूत्रमला

हृत्ताबल्या । पित्तकफच्छिद ॥ क

र्थातोसारदाहसमेहमेदक्षुषापहा

॥ न० चशीरे ॥ लज्जते । लज

भर्जने ॥ घञ् ॥

लाजा । स्त्री० अक्षते ।

लाञ्छनः । पु० रागौधान्ये ॥ न०

लाभ .

नामनि ॥ चिह्ने ॥ लाञ्छ्यते ।
लाञ्छिलक्षणे ल्युट् ॥

लाट । पुं० देशविशेषे । स य
था । अवन्तीत पश्चिमेतुवैदर्भा
इक्षिणोत्तरे । लाटदेश समाख्या
तस्तत्रेशक्तिस्त्वमे ॥ अशुके ।
वस्त्रे ॥ जीर्णभूषणादिषु ॥

लाटानुप्रास । पुं० शब्दालङ्का
रेषुवृत्तिप्रभं दे ॥ यथा शब्दस्तु
लाटानुप्रासोभेदेतात्पर्यमात्रत ॥
शब्दगतोनुप्रासः । शब्दार्थधार-
भेदेप्यन्वयमात्रमेदालाटजनवत्तम
त्वाच्च० लाटानुप्रासः ॥ एषपदानु
प्रासइत्यन्ये । पदानांसः । सङ्गति
लाटानुप्रासः उदाहरणम् । यस्य
नमदिपे दयितादषदहनस्तुहिनदी
धितस्तस्य । यस्यचसविधेदयिताद
वदहनस्तुहिनदीधितस्तस्य ॥ प
दस्यापि ॥ अपिशब्देनसङ्गतिसम्
ञ्जीयते । उदाहरणम् । वदनवर
वरवर्णिन्यास्तस्याः सत्यसुधाक
रः । सुधाकरः कनुपुनः कलङ्क
विकलोभवेत् ॥

लापः । पुं० कथने । लपनम् । लप० ।
अञ् ॥

लाभः । पुं० मूलधनादधिकार्जिते ।
विक्रीणापटादीनामूल्यादधिकया
होद्ध्यै । कले । इष्टप्राप्तौ ॥
आत्मलाभतुपरीक्षाभाः नास्तीति

लालसा

बिदुषामतमम् ॥ प्राप्तौ ॥ लम्नादे
कादशेस्थाने ॥ लभ्यते । डुलभ
ष्प्राप्तौ । अकतरौतिघञ् । स
न्नायामित्यस्यप्रायिकत्वात् ॥ उत्कृ
ष्टपुरुषार्थलाभेसम्भवत्यधमं कामं
यमानोमुखं ॥

लामञ्जकम् । न० वीरणमूले । नल
दे । उशीरवत्पौतच्छविट्णविशे
ष ॥ लामञ्जक हिमंतिक्तलघु
दोषत्रयास्त्रजित् । त्वगामयस्त्रेदक
च्छदहपित्ताक्षरोगनुत् ॥

लालनम् । न० अत्यन्तस्नेहकरणे ।
प्रेमपूर्वकबालकादरणे ॥ यथा
। लालनेवहवोदोषास्ताडनेवहवो
गुणा । तस्मात्पुत्रश्चशिष्यश्चता
डयेन्नतुलालयेत् ॥ चतुर्वर्षावधि
सुतानूलालयेत्पालयेत्पिता । त
त षोडशार्थान्तगुणानविद्याश्च
शिक्षयेत् ॥ बिंशत्यब्दाधिकान्पु-
त्रान्प्रैरयेदृष्टकर्मसु । ततस्ता-
स्तुल्यभावेनमत्वास्त्रेहप्रदर्शयेत् ॥

लालसः । पुं० लालसायाअर्थेषु ।
त्रि० उत्सुके ॥ भृशलसनमित्य
र्थेयङन्तादृष ॥

लालसा । स्त्री० शीत्सुक्ये । दृष्ट्या
तिरेके ॥ महाभिलोषे ॥ याज्जा
याम । लाले ॥ दोहदे ॥ लल
ईसायाम् । शीथादिकोअसख ॥
यद्वा । लसकान्तौ । भृशलसन

लालाटिक :

मिथ्यर्थे यदन्ताद । टाप् ॥ यद्वा
। ललसनम् । लसदौघौ । यगन्त ।
। अप्रत्ययात् । टाप् ॥

लालसौकम् । न० पिच्छले ॥ विजि
ले ॥

लाला । स्त्री० दृष्टिकायाम् । स्यन्दि
न्याम् । मुखस्रावे । लाल० इ० भा०
॥ लालयते । लल० । चुरादिः ।
पचाद्यच् ॥

लालाटिक । पु० आश्लेषणविशेषे
॥ मौहूर्त्तिकानायोगविशेषे ॥
यथा । लग्ने १ के व्ययलाभयो १२
। ११ भृगुसुतेकर्मस्थिते १० भूमि
र्ज० राहौधर्मविनाशयो ९ । ८
रविमुते । द्यूने ७ ५ रिसून्वो ६
। ५ विंधौ । बन्धौ ४ ज्ञे० सहजा
र्थयो ३ । २ सुरगुरावेव ललाटो
द्भवयोगेनाशमुपैतिमानवपतिः पू
र्वादिक्काष्ठगत ॥ याचालग्नं सूर्ये
स्थिते सति पूर्वस्थालालाटिकोयोगः
स्यात् । एव द्वादशैकादशस्थानस्थि
तेशुक्र० आनय्याम् । दशमस्थिते
कुजे दक्षिणस्याम् । नवमाष्टमस्थान
स्थे राहौ नैऋत्याम् । सप्तमस्थे
शनौ पश्चिमायाम् । षष्ठपञ्चमस्थान
स्थिते विधौ वायव्याम् । चतुर्थस्था
नस्थिते बुधे उत्तरस्याम् । तृतीय
द्वितीयस्थानस्थिते गुरावे शान्यां ला
लाटिकोयोगः इति । एव लला

लालाटिक :

टोद्भवयोगे पूर्वादिदिशाङ्गतान् पो
नाशमुपैतीत्यर्थः ॥ प्रकारान्तरञ्च
यथा । दिनेशाधिष्ठितोराशिर्यदा
लग्नगतस्तदा । यातुर्मृत्युप्रदः
प्राच्यादिशिसूर्यो ललाटगः ॥ सूर्य
स्य राशितस्तस्माद्द्वादशे लग्नगे गृहे
। एकादशे वा आनय्यादिशि शुक्रो
ललाटगः ॥ ललाटगः कुजो या
म्ये दशमे लग्नगे गृहे ॥ लग्नगे नवमे
राशावष्टमे वापि नैऋते । ललाट
गः सैहिकीये यातुर्द्राक्निधनप्रदः
॥ लग्नगे सप्तमे राशौ शनिः । प्रच्छन्न
लाटगः । षष्ठराशौ लग्नगते पञ्चमे
वापि चन्द्रमाः । ललाटगो वायुदि
शियातुर्मृत्युप्रदस्तदा ॥ चतुर्थ
राशौ लग्नस्ये बुधः । सौम्ये ललाटगः
राशौ तृतीये लग्नस्य द्वितीये चन्द्रपू
जितः । ललाटगश्चन्द्रमौलेर्दिशि
यातुर्विनाशदः । लालाटिनिदि
ग्धौ शिर्दिग्धलिबिहगेललाटगे वापि
। प्रतिभृगुर्ज प्रतिशशिर्ये कालाशु
होचसन्त्यजे द्याचाम् ॥ स्पष्टमाह
मार्त्तण्डे । लग्ने ऽर्केन्दुजशुक्रसौ
रिगुरवः । प्राप्तिव्यये विदग्धगूखे शु
क्रार्ककुजेन्दुजा अथतपो मृत्योः
सितज्ञासुराः । द्यूने शुक्रकुजार्क
जारिपुसुते चन्द्रज्ञशुक्राः । सुखे चै
ते खन्निकयोः । सितज्ञगुरवः प्रा
च्यादिलालाटिनः । चि० प्रभोभा

लाव

लदशिर्निसेवके । प्रभुभावनिद
शिर्नि ॥ ललाट कोपप्रसादविज्ञं
ललाटमेववापश्यति । संज्ञायल
लाटकुक्कुट्यौपश्यतीतिठक् ॥ का
याक्षमेसेवके ॥ दूरेस्थित्वाप्रभोर्ल
लाट पश्यतिनतुकार्येषूपतिष्ठत इ
त्यर्थः ॥ चि० ललाटसम्बन्धि
नि ॥

लालाभक्षः । पुं० नरकविशेषे ॥
लालामिक । चि० ललामग्राहिणि
॥ ललामगृह्णाति । प्रतिकण्ठार्थं
ललाक्षेतिठक् ॥

लालामेह । पुं० प्रमेहविशेषे ॥ य
था । लालातनुयुत मूत्र लालामे
हेनपिच्छिलम् । प्रमेहतीतिशेष
भीषधन्तु । गुडूच्याः खरस . पे
योमधुनासर्वमेहजित् । हरिद्रा
चूर्णयुक्तोवारसोधाव्याः समाक्षि
कः ॥

लालाविषः । पुं० लूतादौ ॥
लालास्त्रावः । पुं० ऊर्णनाभे ॥
लालिक । पुं० मन्त्रिणे ॥
लालित . चि० पालिते ॥ उपस्कृते ॥
लालित्यम् । न० ललितस्यभावे ॥
प्यञ् ॥

लाव . । पुं० पक्षिविशेषे । लवा .
इ० भा० प्र० ॥ अस्यप्रभेदामांस
गुणाश्चयथा । लावाविष्किरवर्गेषु
स्तेचतुर्धामतावुधैः । पाशुलोगौ

लावण्यम्

रकोन्योस्तिपौण्ड्रकोदम्भकस्तथा ।
लवावज्जिकरा . स्निग्धाज्वरघ्नाग्रा
हिणोहिमा । पांशुल . श्लेष्मल
स्तेषुवीर्यीणो निलनाशनः ॥
गौरोलघुतरोरुक्षोवज्जिकारौचिदा
प्रजित् । पौण्ड्रक पित्तकृत्कि
ञ्चिज्जघुर्वातकफापह ॥ दम्भको
रक्तपित्तघ्नोदामयहरोहिम . पौ
ण्ड्रक किञ्चिद्रक्तः ॥ लावयति ।
लूञ् . । स्वार्येय्यन्तः । अच् ॥
छेदे ॥

लावक . । पुं० लावपक्षिणि । लघु
जङ्गले ॥

लावणम् । न० लवणे ॥ नस्ये ॥
इतिरत्नमाला ॥ चि० लवणेनसं
स्कृते ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ लवण
सम्बन्धिनि ॥

लावणिक . । पुं० लवणवणिजि ॥
लवणपथ्यमस्य । लवणाद्व्यञ् ॥
चि० लावण्यवति ॥ लावण्यका
न्तिविशेषोस्यास्ति । अतश्चनिठना
वितिठन् । ठस्येक . । यस्येतिचे
त्यङ्गोपेहलस्तद्वितस्येतियलीप . ॥
लवणेनसंस्कृते ॥

लावण्यम् । न० कान्तिविशेषे ॥
तस्यलक्षणंयथा । मुक्ताफलेषुच्छा
यायास्तरलत्वमिवान्तरो । प्रतिभा
तियदङ्गेषुलावण्यंतन्निगद्यते ॥
लवणात्विट् विद्यतेयस्यतल्लवणम्

लासक :

। अर्थादिभ्योऽच् । लवणस्य भा
व । दृढादित्वात्प्यञ् ॥ यद्वा ।
लवणात्विट् । सैव । चतुर्वर्णादि
त्वात्स्वार्थेप्यञ् ॥ रूपे ॥

लावण्याजितम् । न० विवाहकाली
नेश्वशुराभ्यादत्ते धने ॥ यथा । प्री
त्यादत्तस्य तत्किञ्चित् । श्वश्रवावा
श्वसुरेणवा । पादवन्दनकथं यत्
तत्लावण्याजितमुच्यते । लाव
ण्यशीलने पुण्यादि । तथाचपाद
प्रणतायेशीलादिमत्वेवास्त्रियैश्वश
रादिनादत्तं तृतीय स्त्रीधनमित्य
र्थः ॥

लावा । स्त्री० लावपक्षणि ।

लावुः ।) स्त्री० तुम्ब्याम् ।
लावुकम् ।) न० तुम्ब्याम् ।

लावुका । स्त्री० तुम्बिकाभेदे ॥

लावुकी० सूत्रवीणायाम् ॥ इ० डा०
ली० ॥

लावू । स्त्री० तुम्ब्याम् ॥

लावुकः । चि० लषनशीले ॥ लष्य
ति० लषतिवातच्छीलः । लषका
न्तौ ॥ लषपतपदेत्युक्ञ् ॥

लासः । पुं० नृत्यमात्रे ॥ स्त्रीणां नृ
त्ये ॥ य० ॥ लसनम् । लसश्चेष्ट
यक्रीडनयो । घञ् ॥

लासकः । पुं० लास्यकारिणि । नर्त
के ॥ क्रीडनि । मयूरे । वेष्टके ॥
लसति । लस० लुब्धुल् ॥

लिङ्गा

लासिका । स्त्री० नृत्यकारिण्याम् ॥
नर्तक्याम् । लसति । लस० लुब्धुल् ।
प्रत्ययस्यादितौत्वम् ॥

लास्फोटनी । स्त्री० आस्फोटन्याम् ।
वेधनिकायाम् ॥

लास्यम् । न० नृत्ये । सुकुमारनृत्ये ।
ताललययाश्रये ॥ पुं० नृत्य ताण्डवं
प्राहुः स्त्रीनृत्य लास्यमुच्यते ॥
अपिच । क्षुरित यौवतश्चेति ला
स्यं द्विविधमुच्यते । यथाभिनयाद्यै
र्भाषैरसैराश्लेषचुम्बनैः ॥ नायि
कानायकौ रङ्गे नृत्यतश्च क्षुरित हि
तम् । मधुरवदलीलाभिर्नटीभि
र्यच्च नृत्यते ॥ वशीकरणविद्याभ
तलास्य यौवतं मतमिति ॥ लस०
। ऋहलोप्यत् ॥ तौर्यं चिके ॥
पुं० नर्तके ॥

लास्यकम् । न० नृत्ये ॥

लास्या । स्त्री० नर्तक्याम् ।

लिकुचः । पुं० लकुचे । डही । बड
हलङ् । भा० प्र० ॥ लक्ष्यते । लक
आस्तादने । बाहुलकादुचप्रत्ययः ।
। पृषोदरादिः ॥ न० चुके ॥

लिका । स्त्री० लिङ्गायाम् ॥

लिङ्गा । स्त्री० यूकाण्डे । लिङ्गिका
याम् । लीक० लीख० इ० भा०
प्र० केशकौटे । यूकाभेदे ॥ ल
क्ष्यते । लक्ष्मालोचने । घञ् ।
पृषोदरादित्वादस्येत्वम् ॥ परि

लिङ्गम्

माणविशेषे । कचायाष्टके ॥ यथा ।
। चसरेणबोष्टौविज्ञेयालिङ्गैकाप
रिमाणत । इतिमनु ॥ अपिच
। जालान्तरगतेभानौयद्याणुदृश्य
तेरजः । तैस्तुभिर्भवेद्विद्यालि
ङ्गाष्टद्विसप्तपद्वति ॥

लिङ्गिका । स्त्री० लिङ्गाग्राम् ॥

लिखनम् । न० लिखने ॥ अखण्डनी
यायांविधिलिपौ ॥ यथा । यस्यय
लिखनपूर्वयत्रकालिनिरूपितम् ।
तदेवखण्डितुंरार्धक्षम्येनाहस्रको
विधि ॥ विधातुश्चविधाताहये
षांयलिखनकृतम् । ब्रह्मादीना
श्चक्षुद्राणानतत्खण्डाकदाचन ॥
द्र० ब्र० बै० पु० ॥

लिखित पु० धर्मशास्त्रप्रवर्तके
मुनिविशेषे ॥ न० वर्षसंस्थाने ।
लिपौ ॥ लिख्यतेऽस्म । लिखञ्चर
विन्यासे । क्त० ॥ चि० लिखितप
चादौ ॥ यथा । प्रमाणं लिखितं भुक्ति
साक्षिणश्चेति कीर्तितम् ॥ इति
मिताक्षरायायाञ्चबलक्यः ॥

लिखिताक्षरविन्यासः । पुं० लि
पौ ॥

लिगु । पुं० मूर्खे ॥ भूप्रदेशे ॥ मृगे
॥ न० चित्ते ॥ लिगति । लगेस
ङ्गे ॥ खरुशङ्कितिकुप्रत्ययान्तः
साधुः ॥

लिङ्गम् । न० चिह्ने ॥ शिवमूर्तिवि

लिङ्गम्

शेषे ॥ यथा । नेहलिङ्गाचं नात्
किञ्चित्पुण्यमभ्यधिकं क्वचित् । इ
तिविज्ञाययन्नेनपूजनीय सदा
शिव ॥ तथा । दुर्गाचं नरतोनि
त्यं महापातकसम्भवै । दोषैर्न
लिप्यतेवीरपद्मपत्र मिबाम्भसेच्छा
चारादर्शभविष्यपुराणम् ॥ साङ्
ख्योक्तप्रकृतौ ॥ हेतौ ॥ धर्मे ॥
व्याप्ये । व्यापकश्चस्मारके ॥ व्यक्ते
॥ तच्चलिङ्गं प्रधानम् । महदादि
सूक्ष्मपर्यन्ते ॥ लिङ्गनाज्ज्ञापना
बुद्ध्यादिषु ॥ लयकृच्छतीति०
सूक्ष्मशरीरे । पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि०
पञ्चकर्मेन्द्रियाणि० पञ्चप्राणा
मनोबुद्धिश्चेतिसप्तदशात्मके ॥ य
था । बुद्धिकर्मेन्द्रियप्राणपञ्चकैर्म
नसाधिया । शरीरसप्तदशभिः
सूक्ष्मतलिङ्गमुच्यते ॥ लिङ्गातेगम्य
तयेनेति० बुद्ध्यादौ ॥ अनुमाने ॥
तत्त्रिविधम् । अन्वयव्यतिरेकिके
वलान्वयिकेवलव्यतिरेकिकेति ॥
उपक्रमादिषट्सु ॥ यथा । उपक्र
मेपस हारावभ्यासीऽपूर्वताफलम्
। अर्थवादीपपत्तीचलिङ्गतात्पर्यं
निर्णये ॥ प्रमाणविशेषे ॥ शब्दसा
मर्थ्यं लिङ्गम् । यथाहुः । सामर्थ्यं
सर्वभावानां लिङ्गमित्यभिधीयते०
इति० । सामर्थ्यं कठिरेव० समा
ख्यातीमेदः । तेनवर्हिर्देवसदनन्ता

लिङ्गम

मीतिमन्त्रस्य कुशलवनाङ्गत्वनतु ।
 उलपादिलवनाङ्गत्वम् । तस्य बहिर्
 दांमीतिलिङ्गात्तत्त्वजन प्रकाशयि
 तु समर्थत्वात् । एवमन्यत्रापि
 लिङ्गादिनियोगोद्वेष्टव्यः । त
 दिद लिङ्गवाक्यादिभ्यो बलवत् ।
 अतएव स्थाने सदनं कृणोमीति म
 न्त्रस्य पुरोडाशसदनकरणाङ्गत्वं
 सदनं कृणोमीतिलिङ्गात् नतु
 वाक्यात् । मनसि । अवगम्यते ज्ञा
 यतेऽवगच्छति येन तल्लिङ्गमिति पू
 ज्यपादा ॥ पुंस्त्वादी ॥ शिफसि
 । मेहने ॥ अस्य शुभाशुभलक्षण
 यथा । दीर्घलिङ्गेन दारिद्र्यं स्थू
 ललिङ्गेन निर्वृत्तिः । क्लृप्तलिङ्गे
 न सौभाग्यं ह्रस्वलिङ्गेन भूपतिः ।
 कर्कशं कठिनं लिङ्गं । परदा
 ररतः सदा । रमते च सदा दासीम्
 निर्वृत्तौ भवति भ्रमम् ॥ कृशलिङ्
 गेन सूक्ष्मेण रक्तलिङ्गेन भूपतिः ।
 परस्त्रीरमते नित्यं नारीणां हर्षो भवे
 त् ॥ कृशलिङ्गेन रक्तं नलभते चो
 त्तमाङ्गनाम । राजसुखञ्च दि
 व्याङ्ग्या कन्यकायाः पतिर्भवे
 त् ॥ इतिसामुद्रकम् ॥ अपि च ।
 दक्षिणावर्त्तलिङ्गोऽयं स भवेत्
 पुत्रवान् नर वामावर्त्तं तथा कन्या
 सुवर्णाश्च भवन्ति च । स्थूले सि
 रालौ कठिनैर्नरदारीभ्यः भाजना ।

लिङ्गशरीरम्

। ऋजुभिर्वर्तुलैर्लिङ्गं पुद्गला
 सुखभङ्गिनः ॥ यस्य पद्मोपनिष्टस्य
 भूमिः स्पृशति ते हनम् । भोगवान्
 स तु विह्वलः प्रोक्तो दारिद्र्यभाजनः ॥
 भूमौ पादोपनिष्टस्य स्पृशति मेह
 नम् । भोगवान् स तु विह्वलस्तथा तु
 रगमेहः ॥ स्थूलग्रन्थियुते लिङ्
 गेन रोऽति सुखभाग्यं भवेत् । लिङ्गे
 न ऋदुना मर्त्योऽपि गते कृच्छ्रपीडित
 इति ॥ लिङ्गं स्थूलेनेन । लिङ्गिग
 ती । हलस्येति घञ् । वेषि ॥
 लिङ्गकः । पुं । दन्तशठे । कपित्थे ॥
 लिङ्गधारिणी । स्त्री । देवीविशेषे
 । नैमिषे तु महास्त्रान् देवीसालिङ्
 गधारिणीति देवीगीता ॥
 लिङ्गपुराणम् । न । लैङ्गे महापु
 राणे । तल्लिङ्गकस्य यथा ।
 एकादशसहस्राणि लिङ्गाण्यत्रा
 तिबिस्तृतिमिति ॥
 लिङ्गवर्धनः । पुं । कपित्थवृक्षे ।
 लिङ्गवर्धनी । स्त्री । अपागार्गे ॥
 लिङ्गवर्त्ति । पुं । धर्मध्वजिनि ।
 जीविकार्थं कटादिचक्रधारिणि ॥
 जीविकादिनिमित्ततु यो विभक्तिं क
 टादिकम् । धर्मध्वजो लिङ्गव
 र्त्तिर्न तत्र निगद्यते ॥ लिङ्गमाश्र
 मादिचक्रधारणं वृत्तिर्जीविका इति
 यं स्थितः ॥
 लिङ्गशरीरम् । न । सप्तदशावयवै

लिपि .

सूक्ष्मशरीरे । सप्तदशावयवास्तु ।
ज्ञानेन्द्रियपचकम् कर्मेन्द्रियपच
क प्राणादिवायुपचक बुद्धिमन
सौचेति ॥ लिङ्ग्यतेज्ञायतेप्रत्य
गात्मसद्भावोयेन . तल्लिङ्गम् ।
लिङ्गि . हलश्चेतिघञ् । लिङ्गश्च
तत्शरीरश्चेतिविग्रहः ॥

लिङ्गस्थ । पुं . ब्रह्मचारिणि । ब-
र्हिनि ॥

लिङ्गानुशासनम् । न . वररुच्यादि-
कृतेनाम्नालिङ्गबोधकेयन्ये ॥ तच्च
शासनानर्हम् । लिङ्गमशिष्यलोका
श्रयत्वाल्लिङ्गस्थेति समासान्ताद्वृत्ति
सूत्रभाष्याक्तेर्लिङ्गानुवदनलोका
देवसिद्धमितिनिर्णयात् ॥

लिङ्गालिका । स्त्री . दीनायाम् ।
क्षुद्रमूषिके ॥

लिङ्गी । पुं . प्रव्रजितादिषु । ब्रह्म
चार्यादिषु ॥ धर्मध्वजिनि । वेश-
धरे ॥ गजे । आत्मनि ॥ लिङ्ग
मस्यास्ति । इति . ॥ न . व्यापके ॥

लिङ्गिनी । स्त्री . लताविशेषे ।
बहुपत्याम् । शिवशक्तिकायाम् ।
चित्रफलायाम् । चाण्डाल्याम् ।
आपस्तम्बिन्याम् । पचगुरिया .
इ . भाषाप्रसिद्धे ॥

लिन्दुः । त्रि . पिच्छले अशुभे ॥ वै
दिकीयम् ॥

लिपि . स्त्री . लिखिताक्षरे । लि-

लिप्त

बौ ॥ सापञ्चविधायथा । सुद्रालि-
पि शिल्पलिपिलिपिलेखनिसम्भ
वा । गुण्डिकागुणसम्भूताल्लिपय
पञ्चधास्मृता ॥ एताभिलिपिभि
र्व्याप्ताधरि वीशुभदाहरेतिवाराही-
तन्त्रोक्तेः ॥ लेखन्यालिखितविप्रे-
मुद्राभिरङ्कितश्चयत् । शिल्पादिनि
र्मितयच्चपाठ्यधार्यश्चसर्वदेतिमुण्ड
मालातन्त्रोक्तेश्च ॥ लिप्यते । लिप-
उपलिपे । इगुपधात्किदितौन् ॥
लिपि . प्रमाणसर्वेषांसर्वैवप्रश-
स्यते । विशेषाद्युपहारेषुनविनश्ये-
च्चिरयतद्वृत्तिश्चीमहानिर्वाणतन्त्र-
म् ॥

लिपिकर । पुं . लेखके ॥ लिपिंक-
रोति । डुकृञ् . । दिशविभे-
तिट् ॥

लिपिका । स्त्री . लिपौ ॥

लिपिकारः । पुं . लेखके ॥ लिपिंक-
रोति । कर्मण्यण् ॥

लिपौ । स्त्री . लिपौ ॥ लिप्यतेलिपेरि
ब्रन्तात्कृदिकारादतिङ्गीप् ॥

लिप्तः । त्रि . कृतलिपने । विलि-
प्ते ॥ विषदिगर्धे विषाक्ते ॥ भु-
क्ते । भक्षिते ॥ दिग्धि ॥ लिप्यते-
स्म । लिप . । क्तः ॥ यद्वा । लि-
नाति । लीश्लेषणे । लीयतेवा ।
लङ्श्लेषणे । लीरीङोङ्स्व . पु-
ट् चतरीश्लेषणकुत्सनयोरितितप्त-

लिम्पाक

ल्ययोधतोऽङ्गं प्रत्ययस्यपुट् ॥
मिलिते ॥

लिप्तक . । चि० विधातवशे । दि-
ग्धे ॥ स्वार्थे कन् ॥

लिप्ता । स्त्री० घटिकायाम् । दण्डे ॥

लिप्तिका । स्त्री० दण्ड ॥ लिप्तैव ।
स्वार्थे कन् ॥

लिप्ता । स्त्री० इच्छायाम् । वाञ्छा-
याम् ॥ लभे सन्नन्तादप्रत्यया-
दिति० च ॥ लभेच्छायाम् ॥ य
था । अर्थिनिबिलसतिलिप्तादात
रिदिक्षातुदूरतोपास्ता । आस्ताक
यलकथेयरमापतेनोचिताभवती-
नि ॥

लिप्सु । चि० लब्धुमिच्छौ । गृ-
धौ ॥ लुब्धे । अभिलाषुके ॥ ल-
भे सन्नन्तादु ॥

लिबि । स्त्री० लिपौ । लिखितवर्णे ॥
लिप्यते । लिप० । इगुपधात्लि
दितौन् । बाहुलकात्पम्यबत्वम् ॥
लिबि सौबोधातुर्बा ॥

लिबिकर . । पुं० लिपिकरे ॥ लिबि
करोति । डुकृञ् . । दिवाविभे
तिट् ॥

लिम्प । पु० लेपनकर्त्तरि ॥

लिम्पट् . । पु० पिङ्गे ॥ इतिहारा
बली ।

लिम्पाक . । पु० जम्बोरे ॥ खर ॥
न० निम्बूके । पातनीवू . इ०

लीला

भा० ॥

लिष्वः । पुं० नर्तके ॥ लप्यते । ल
षकान्तो । सर्वनिवृद्धं तिसाधु
उपधेत्वम् ॥

ली . । पुं० श्लेषणे ॥ चपले ॥ लीड्
क्रिप् ॥

लीका ।) स्त्री० लिचायाम् । इतिश
लीचा ।)
द्वरबावली ॥

लीट् । चि० आस्वादिते । भक्षिते
॥ लिङ्घतेस्म । लिहयास्वाद्ने ।
क्त० टत्त्वधत्त्वष्ट्वलोपदीर्घा ॥

लीन । चि० प्राप्तलये । विलीने ॥
कृन्ने ॥ लीयतेस्म । लीड् श्लेषणे ।
क्त० स्वादयच्चदितइतिनत्वम् ॥

लीला । स्त्री० केलौ ॥ विलासि ॥ शृ
ङ्गारभावचेष्टायाम् । गतिहा
स्येक्षणादिभि शृङ्गारभावतो-
जातक्रियानुकरणे ॥ प्रियस्थानुक्त
तिर्लीलाश्लिष्टावाग्वेषचेष्टितै । अ
लब्धप्रियसमागमयास्वचित्तविना
दार्थप्रियस्थयावेशगतिदृष्टिहसितभ
णितैरनुकृति क्रियतेसालीलेत्यर्थ
तथोहि । अप्राप्तवक्ष्यसमागमना
यिकाया . सख्या पुरोचनिजचि
त्तविनोदबुद्ध्या । आलापवेशग
तिहास्यविलोचनाद्यै प्राणेश्वरा-
नुकृतिमाकथयन्तिलीलामितिभर
त ॥ शोभायाम् ॥ लयनली . ।

लीलावती

लीङ् । मन्पदादिच्चात्किप् ।
नियलाति । ला० । आलोनुपेति
क । यद्वा । लेलायनम् । लेला
दीप्ती० कण्ठादि । निदाद्यङ् ।
अप्रक्षयादित्वा । पृषोऽरादि
॥ यद्वा । लयनम् । लीडोवाहुल
काङ्गागुणाभावश्च ॥

लीलाखेल । पु० अतिशर्करौकन्द
१५ प्रमेदे ॥ तल्लक्ष्णोदाहरणे यथा
एकन्यूनीविद्युन्मालापादौचल्लीला
खेल । यथा । पायाद्वागेबिन्द
कालिनदीकूलचोरीचक्रे० रासी
लास क्रीडद्गोपीभि साङ्गली
लाखेल । मन्दाकिन्यास्तीरेपा
न्ते स्वेरक्रीडाभिर्लेली० यद्वा वा
न मीम स्वर्देश्चानि खेलन्तोभि
॥ चि० विलासमुभगे ॥

लीलावती । स्त्री० केलियुक्तायाम् ॥
विलासयन्त्र्याम् ॥ शृङ्गारभावचष्टा
ऽन्वितायाम् । खेलाविशिष्टाया
म् ॥ भास्कराचार्यस्यपत्न्याम् ॥
भास्कराचार्यकृतेपाटीगणितग्रन्थे
॥ न्यायग्रन्थविशेषे ॥ वैश्याविशेषे
॥ माचावृत्तविशेषे ॥ तल्लक्ष्णोदाह
रणे यथा । लघुगुरुवर्णनियमविर
हितमिहहिमुकलयचतुष्कलमष्टग
णम् । हाचि शत्कलविरचितमिद
मतिशयसहृदयहृदयदुःखहरण-
म् । लौलावतिकाभवतिचकरकर्णं

लुगटाक .

द्विजगणजगणभगणकलिता० फ
णिनायकपिङ्गलविरचितमङ्गुतवृत्त
ममलगुम्फनललिता ॥ यथा । गो
कोटिप्रतिदिनमिहवितरन्द्विजवर-
निवहेमुदमातनुषेरिपुतिमिरदलन
कारहस्तकुशेशयमपिलक्ष्मीवसतित
नुषे । । दुरितविलयमिलितस्वज
नोदयनृपराजवल्लयमवस्यसिरणे-
त्वयिचलतिचलतिवसुधावसुधाधि
पकीर्त्तिसिद्धवरणीरमणे । लीला
श्रीभाऽस्त्यस्याम् । मतुप् । डौप् ।
लीलाद्यानम् । न० देववने ॥
लुकायितः । चि० अन्तर्हिते ॥
लुङ्ग । पुं० सातुलुङ्गे । बीज
पूरे ॥ लुज्ज्यते । लुजिभाषार्थ ।
घञ् । चञ्जोरितिकृत्वम् । न्यङ्गा
दित्वाद्वा ॥

लुङ्गुषः । पुं० क्लोलङ्गे ॥
लुठनम् । न० वेङ्गने । अश्लक्षभूमौ
पुनः पुनः श्रमोपहनने । लोट
न० इ० भा० प्र० ॥
लुठितः । चि० श्रमशान्त्यर्थमुहुर्मुहुः
परावृत्तिं श्ने । उपोवृत्ते ॥ वेङ्गते
। अपावृत्ते । परावृत्ते ॥ लुठति
स्म । लुठप्रतिघाते । अकर्मकत्वा
त्कृत् ॥

लुगटाक । पुं० शाकविशेषे । नम्या०
इ० गौ० भा० प्रसिद्धे ॥
लुगटाक । पु० चौरैः ॥

लुप्तान्द

लुग्टाको । स्त्री० चौरायास्त्रिया
म् ॥

लुग्टक । त्रि० स्तंभकारके ॥

लुग्टनम् । न० हयलुठिते ॥ लूटइति
प्रसिद्धे साहसे ॥ लुठिस्ते ये । ल्यु
ट् ॥

लुग्टाक । पुं० परमृत्त्यौ । द्विके ।
काके ॥

लुग्टका । स्त्री०)
लुग्टी । स्त्री०) न्यायसारिण्याम् ।

लौडी० इ० भा० प्र० ॥

लुप्तम् । न० चौर्यधने ॥ त्रि० बिलु
प्ते । लोपवति ॥

लुप्तवर्णपदम् । न० ग्रस्ते ॥ लुप्तोव
र्णं पदं वायव्यवाक्ये पदेवातत् ॥

लुप्तस वत्सर । पुं० बिलुप्तान्दे ॥

यथा । अतिचारगतोजीवस्त राशि
नैतिचेत्पुन । लुप्तसंवत्सरोच्चे
योगहितं सर्वकर्मसु ॥ अष्ट्या
पवादश्च वृषिमेधेभूषेकुम्भेयद्यतीचा
रगोगुरु । नतत्रकाललोप स्या
दित्याहभगवान्यम ॥ अन्यश्च ।
मासान्दशैकादशवाप्रभुज्यराशेयं
दाराशिमुपैतिजीव । भुङ्क्तेनपू
र्वचपुनस्तथापि न लुप्तस वत्सरमा
हुरार्या ॥ लुप्तान्ददोषोऽविमते
नमध्येसीमोहवाया सुरनिम्नगा
या ॥

लुप्तान्द । पुं० लुप्तसम्बत्सरे ॥

लुलित .

लुब्ध । पुं० व्याधे ॥ लम्पटे ॥ त्रि०
आकाङ्क्षिणि । गृध्री । परधना
भिलाषुके ॥ धर्मार्थस्वद्रव्यत्यागा
समर्थे ॥ मातर पितर भ्रातृन्सर्वा
श्चमुद्दस्तथा । घ्नन्तिह्यमुतृपोलुब्धा
राजान प्रायशोभुवि । लुभ्यति
स्म । लुभगाह्ये । गत्यर्थेतिक्त ॥

लुब्धक । पुं० व्याधे ॥ स्वार्थे० स
न्नायावाकन ॥ आर्द्रायाम् ॥

लुलाय । पुं० महिषे ॥ लुडति । लुडस
श्लेषणे । इगुपधेतिक । डलया
रेकत्वम् । आप्रोति । आप्लु० ।
अच् । लुलस्यासावायश्च । यद्वा ।
लुडाते । लुडलोडने । भिदाद्यङ्
। लुलाबिलोडिताआपोयेन । लुल
विमर्दनेसौवोधातुर्वा ॥

लुलायकान्द । पुं० महिषकान्दे ॥

लुलायकान्ता । स्त्री० महिष्याम् ॥

लुलाय । पुं० महिषे ॥ लुडति ।

लुड० । क । डलयारभेद ॥

यद्वा । लुडाते । लुडविलोडने ।

भिदाद्यङ् । लुलविमर्दनेसौवो

धातुर्वा । बाहुलकादायप्रत्यय ॥

यद्वा । अयते । अय० । अच् ।

लुलस्यासौचयश्च ॥

लुलित । त्रि० आन्दोलिते । तरलि
ते ॥ उल्मुष्टे ॥ लिप्ते । यथा । वा
ल्पेदु खातिरेकोमललुलितवपुरि
ति ।

लूमम्

लुषभ । पुं० मत्तमातङ्गे । मत्तग
जे ॥ रोषति । रुषहि सायाम् ।
रुषेर्निष्पृचेत्यभच्० इतिरुषि
रभच्नित्किञ्चातोर्लुषादेशश्च ॥
लू । स्त्री० लवने ॥ लवनम् । लूञ्
भावेक्किप् ॥ लुनातिवा । अत्रवा
च्यलिङ्गः ॥

लूता । स्त्री० ऊर्णनाभे । मर्कटके ॥
पिपीलिकायाम् ॥ रागविशेषे । म
र्मत्रये ॥ लुनाति । लूञ्० । इ
सिमृश्याण्वामौतितन् । सञ्जापू
र्वकत्वाद्गुणाभावः ॥

लूतातन्तु । पुं० मर्कटकजाले । मक
डीकाजाला० इ० भा० लूताया
न्तु ॥

लूतामर्कटक । पुं० लूतामर्कटक
पुत्री० नवमालिकयोः कपाविति-
हेमचन्द्रः ॥

लूतारिः । पुं० दुग्धफेनीक्षुपे ॥

लूतिका । स्त्री० ऊर्णनाभौ । मर्कट-
के । मकडी० इ० भा० ॥ लूतैव ।
स्वार्थेकः ॥

लून । चि० छिन्ने ॥ लूयतेस्म । लूञ्० ।
क्तः । ल्वादिभ्यश्च तिनत्तुम् ॥

लूनकः । पुं० भिन्ने । भेदिते ॥ प-
शौ ॥ यावादिषु पशौलूनविपात-
इतिस्वार्थेकन् ॥

लूनि । स्त्री० छेदे ॥

लूमम् । न० पुच्छे । लाङ्गुले ॥ लूय-

लेखक .

ते । लूञ्० । बाहुलकान्मक् ॥

लेख । पुं० अदितिनन्दने । देवे
सुरे ॥ ध्यानार्थचित्रादौलिख्यते ।
लिखचक्षरविन्यासे । अकर्त्तरिच
कारकेसञ्जायामितिकर्मणिघञ् ।
ग्रीवाहस्तपादेषुतिस्त्रोलेखा सन्ति
यस्येतिवा । अर्शबाद्यच् ॥ ले-
ख्ये ॥

लेखकः । पुं० लिपिकरे । अक्षरचु-
धौ । लेखनकर्त्तरि । लिखारी०
इ० भा० ॥ लिखति । लिख० । शि
ल्पिनिष्पुन् । गवुल्वा ॥ अक्षल-
क्षणानियथा । सर्वदेशाक्षराभिज्ञ
सर्वशास्त्रविशारदः । लेखकः क
थितोराज्ञ सर्वाधिकरणेषुवै ॥ श्री
र्षपेतान्सुसम्पूर्णान्समश्रेणिग-
तान्समान् । अक्षरान्वैलिखेद्यस्तुले
खकः सवरः स्मृतः ॥ उपायवा
क्यकुशल सर्वशास्त्रविशारदः ।
बह्वर्थवक्ताचाख्ये नलेखकः स्याद्गृ
हूत्तम ॥ वाक्याभिप्रायतत्त्वोद्देश
कालविभागवित् । अनाहार्योन्मये
भक्तोलखकः स्याद्गृहूत्तम ॥ इति
मात्स्ये १८६ अध्यायः ॥ अपि-
च । सकृदुक्तगृहीतार्थोलघुहस्तो
जिताक्षरः । सर्वशास्त्रसमालोकी
प्रकृष्टोनामलेखकः ॥ राजलेखक
लक्षणं यथा । ब्राह्मणोमन्त्रणाभिज्ञो
राजनोतिविशारदः । नानालिपि

लेखर्षभ

ज्ञोमेधावीनानाभाषासमन्वित ॥
मन्त्रणाचतुरोधीमान्नीतिशास्त्रा-
र्थकोविद् । सन्धिविग्रहभेदज्ञोरा-
जकार्येविचक्षण ॥ सदाराजहिता-
न्वणोराजसन्निधिसंस्थितः । कार्या-
कार्यविचारज्ञः सत्यवादीजितेन्द्रि-
यः ॥ स्वरूपवादीशुद्धात्माधर्मज्ञो-
राजधर्मवित् । एवमादिगुणैर्युक्तः
स एव राजलेखकः ॥ नृपानुवर्त्ती
स ततन्त्रपविश्रवासरक्षकः । नृपते-
र्हितकान्वेषी स एव राजलेखकः ॥
इति पञ्चकौमुदी ॥

लेखनः । पु० काशे । न० च्छर्द्दने ॥
भूर्जे ॥ लिपिन्यासे ॥ लिख० ।
ल्युट् ॥

लेखनाञ्जनः । न० अञ्जनविशेषे ॥ य-
था । दद्यादण्डत्वक्शिलाकाचशङ्ख-
चन्दनसैन्धवैः । चूर्णितैरञ्जनप्रो-
क्तपुष्पार्मादिनिकृन्तनम् ॥ कुक्कुटा-
ण्डस्यत्वक् । शिलामनः । शिला ॥
लेखनिकः । पु० लेखहारः ॥ लेखेषु
परहस्तेन खड्गस्तस्य च लेखके । य-
खड्गस्त परहस्तेन लिखितेषु विलेख-
येत् । तच् ॥

लेखनी । स्त्री० कलमे । वण्त्तुलिका-
याम् ॥

लेखनीयः । चि० लेख्ये

लेखर्षभः । पु० जिष्णौ । शक्रे ।

इन्द्रे ॥ लेखेषु च प्रभः । सप्तमी

लेख्यस्थानम्

तियोगविभागात्समासः ॥ लेख-
ऋषभद्वेतिवा । उपमितसमासः ॥

लेखहारः । पु० पञ्चवाहके ॥ लेख-
लेखहारकः । हरति । हञ् । कर्मण्यण् ॥

लेखा । स्त्री० लिपौ ॥ राजिकाया-
म् । रेखायाम् ॥ लिख्यते । लिख०
। भिदादिपाठादङ्गुणौ ॥ ज्याया-
म् ॥

लेखार्हः । प० श्रीतालवृत्ते । मृदु-
च्छदे ॥

लेख्यम् । न० भागदानादिव्यवहार-
करणे । पञ्चे ॥ चि० लेखितव्यः ।
लेखनीये ॥ व्यवहाराङ्गकक्रिया-
पादाङ्गे ॥ यथा । यन्मासिकेपि
समये भ्रान्तिः सञ्जायते यतः । धा-
त्राक्षराणिसृष्टानि पञ्चारूढान्यत्र पु-
रा ॥ लेख्यन्तु द्विविधप्रोक्तं खड्गस्ता-
न्यकृततथाचसाक्षिकसाक्षिमञ्चसि-
द्धिर्देशस्थितेस्तथा ॥ मृतास्तुसा-
क्षिणो यत्र धनिकर्णिकलेखकाः । तद-
प्यपार्यकरणमृतेत्वाधे स्थिराश्र-
यात् ॥ दर्शितप्रतिकालञ्चपठित-
श्रावितञ्चयत् । लेख्यसिद्धयतिसर्व-
चमृतेष्वपि च साक्षिषु ॥

लेख्यचूर्णिका । स्त्री० तुलिकायाम् ॥

लेख्यपत्रः । पु० तालद्रुमे ॥ न० ले-
खनीयपत्रे ॥

लेख्यस्थानम् । न० ग्रन्थकुक्ष्याम् ।

लेप्यमयी

दफ्तरद्वतीतरजनभा० प्र०
 लेण्डम् । न० गूथे । शक्तति । लैण्ड
 इ० भा० प्र० ॥
 लेण्डज . । पु० इड्ग्येजे ॥ इड्ग्ये
 जानवषट्पञ्चलेण्डजाश्चापिभावि
 नद्रत्यागमात् ॥
 लेप . । पु० लेपने ॥ जग्धी । अश
 ने ॥ अनुशये । अनुबन्धे ॥ सच०
 इदमहमकार्षमेतत्फलभीक्ष्ये० इ
 त्थनुसन्धानकर्तृत्ववासनानिमि-
 त्त । सचपुण्ये कर्मणिपुण्यरूप०
 पःपेचपश्चात्तापरूपोभवति ॥ लेप
 नम् । लिप० घञ् ॥ सुधायाम् ।
 चूना० इ० भा० प्र० ॥
 लेपक । पु० पलगण्डे । राज इ०
 प्र० ज तो ॥ त्रि० लेपकर्त्तरि ॥
 लिपति । लिप० खलुल् ॥
 लेपनम् । न० लेपे । चन्दनागुर्वादि
 नाङ्गविलेपने ॥ देवगृहादिलेपने
 । लीपना० इ० भा० लिपेल्युट्
 ॥ पु० तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये ॥
 लेपभुक् । पु० पितामहपित्रादिषु ॥
 लेपी । पु० लेपके । पलगण्डे । शैक
 र० इ० गौ० दे० भा० । राज०
 इ० दे० भा० ॥
 लेप्य । त्रि० लेपनीये ॥
 लेप्यकृत् । पु० लेपके ॥
 लेप्यमयी । स्त्री० काष्ठादिवटितपुस्तलि
 कायाम् । अञ्जलिकारिकायाम् ॥

लेष्ट

लेभिरम् । न० उन्मुखने ॥
 लेय । पु० सिहराशौ ॥
 लेलायनम् । न० चलने ॥
 लेलायमान । त्रि० अतिशयचलन
 विशिष्टे ॥ यथानिर्हविर्गहणायलेला
 यमानोभवति ॥
 लेलिह । पु० सर्पे ॥
 लेलिहा । स्त्री० जीवन्यासमुद्राया
 म् ॥ यथा । तर्जनीमध्यमानामा स
 मा कुर्यादधीमुखा । अनामा
 याक्षिपेद्दृष्ट्वाकृत्वाकनिष्ठिका
 म् । लेलिहानाममुद्रेयजीवन्या
 सेप्रकीर्तिता ॥
 लेलिहान . । पु० शिवे ॥ सर्पे ॥
 त्रि० ललज्जिह्वे ॥ लेहिातिशय
 कारके । पुन . पुनर्लेहनकर्त्तरि-
 ॥ लिहेर्यङ्लुगन्तात्ताच्छील्पे चा
 नश्प्रत्यये० गुणोयङ्लुकोरित्य
 भ्यासप्तगुण ॥
 लेलिहाना । स्त्री० लेलिहायामुद्राया
 म् ।
 लेश । पु० अल्पे कर्णे ॥ लिशति
 । लिशगती । पचाद्यच् ॥ लिश्य
 तेवा । घञ् ॥
 लेशैज . । त्रि० अतिकम्पने ॥ लेशे
 नास्तीनापिजति । एजृ० । पचा
 द्यच् ॥
 लेष्ट . । पु० दृढमृत्पिण्डे । लोष्टे ।
 ठीम्० ठेला० डलाइ० भा० प्र० ॥

लेङ् ।

लिश्यते • लिशति वा । लिश • । वा
हुलकात्तुन् ॥

लेष्टुम् । पुं • लोष्टभेदने ॥

लेष्टुभेदन । पुं • कोटिशे । लोष्टभे
दनमुद्धरे ॥

लेसिक । पुं • कटिरोहके । हस्त्या
रोहके ॥

लेह । पुं • आहारे । भोजने । स्वाद
ने ॥ लेहने ॥ लेहनम् लिहयास्वा
दने । घञ् ॥ लेठि । शास्त्राधेति-
शोवा ॥

लेहनम् । न • जिह्वास्वादे । जिह्वया
रसग्रहणे । चाटना • इ • भा • ॥ लि
हेल्युट् ॥

लेह्यम् । न • अमृते । सुधायाम् ॥
त्रि • लेहयोग्ये । आस्वाद्ये । यज्जि
ह्वायानि क्षिप्यरसास्वादेननिर्गो-
यते किञ्चिद्ब्रवीभूतगुडरसालादित
च ॥

लेङ् । पुं • वैयाकरणे ॥ वैयाकरणा
हिस्त्रीपुनपुसकशब्दजाततत्त्वमि-
तिवर्णयतितदयुक्तम् । स्त्रादे
शब्दस्वभावत्वे सर्वादीनाञ्जिलिङ्
त्वायोगादेकस्यानेकभावत्वायोगा
त् । औपाधिकवर्मत्वे चतस्यावस्तु-
त्वात् ॥ न • लिङ्गपुराणे ॥ त्रि •
लिङ्गसंख्येयम् ॥ लिङ्गस्येदम् ।
तस्येदमित्यण् ॥

लेङ्गी । स्त्री • लिङ्गन्यामोषधी ॥

लोकचक्र

लोक । पुं • जने आत्मनि ॥ लो
क्यते अनुभूयते शास्त्रोपदेशशीलित-
बुद्धायामितिव्युत्पादनात् ॥ दश
ने ॥ लोक्यमाने विषये ॥ प्राणिनि
व्याये । भुवने ॥ त्रयो लोका स्वर्ग
मर्त्यप्रातालानि ॥ अत्र सप्तलोकना
मानियथा । भूर्भुव स्वर्गमहश्चैव
जनस्य तप एव च । सत्यलोकश्च सप्त
ते लोकास्तु परिकीर्त्तिता ॥ दृश्य
वर्गे ॥ ग्राह्यग्राह्यविषये स्मिन् शरी
रे ॥ लोका हि द्विविधे प्रोक्तया
त्मानात्मविभेदत । मनुष्यपितृदे
वाख्याऽनात्मलोकस्त्रिधामत ॥
आत्मलोकस्त्वस्वरूपमित्याहुः शा
स्त्रदर्शि न • मनुष्यलोक पुत्र
णपितृलोकस्तु कर्मणः । विद्ययादे
वलोकश्चेत्यब्रवीत्सद्गुरुश्रुति ॥
लोक्यतेऽनुभूयते • दृश्यते • भुज्यते -
वा । लोकदर्शने । घञ् ॥ कर्म फ
ले ॥ प्रसिद्धिमागम प्राप्तोलोकदृ-
श्यभिधीयते । चतुर्दशविद्यास्था
नानि लोका इति व्याख्यातार ।
लोक्यते ज्ञातधर्मब्रह्मादिरूपोऽर्थ
एभिरिति निरुक्ते ॥ चिदानन्दस्व
रूपब्रह्मातिरिक्तसर्वम् लोकपदा
र्थत्वाद्देहस्यापि लोकान्तर्गतत्वम् ॥
लोककान्ता । स्त्री • ऋद्धिनामोषधी ॥
लोकचक्र । पुं • सूर्ये । जनलो
चने

लोकलोचन .

लोकजित् । पुं० जिने ॥ लोकं जयति ।
जि० । सत्सूद्विषे च्यादिना क्विप् ।
तुक् ॥ लोकान् जयत्युपरमयतीति
वा ॥ त्रि० लोकजेतरि ॥

लोकतुषार । पु० कर्पूरे ॥

लोकत्रयम् । न० सर्वस्मिन् जगति ॥
लोकानां त्रयम् ॥

लोकदम्भक । पुं० नि० क्षेपापहा-
रादिना जन्मवञ्चके ॥

लोकधातुः । जम्बुद्वीपे ॥

लोकनाथः । पुं० शिवे ॥ ब्रह्मणि ॥
विष्णौ ॥ बुधे ॥ लोकानां ना-
थः ॥ लोकैर्नाथ्यते याच्यते वाक-
स्मिन् णिघञ् ॥

लोकपालः । इन्द्रादिषु ॥ तेषां ।
इन्द्रावक्रिः पितृपतिर्निर्जटिर्तिर्वरु-
णोऽनिलः । धनदः शङ्करश्चैव-
लोकपालाः पुरातनाः ॥ रा-
जनि ॥

लोकबान्धवः । पुं० रवौ । सूर्ये ॥

लोकभावनः । पुं० लोककर्तारि ॥

लोकमाता । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ लो-
कानां माता ॥

लोकयात्रा । स्त्री० लोकनिर्वाहे ॥

लोकाचारे । येनोपायेन मर्त्यानां
लोकयात्राप्रतिपद्यति । तदेव कार्यं
ब्रह्मन्नेरिदं धर्मसनातनम् ॥ लो-
कानां यात्रा ॥

लोकलोचनः । पुं० सूर्ये ॥

लोकाध्यक्षः

लोकवाह्यः । त्रि० सर्वाचारविबक्षि-
ते ॥ लोकाह्वह्यः ॥

लोकवित् । पुं० पौराणिके भूर्भुवः
स्वरितिवयो लोका वस्तुभूताः
सन्तीति सकल्पयति ॥

लोकविनायकः । पु० ग्रहविशेषे ॥
लोकविश्रुतिः । स्त्री० जनश्रुतौ ॥

लोकवृत्तम् । न० विचित्रपरिहासक
यादिके ॥ असत्प्रियाख्याने ॥ न
लोकवृत्तं वर्त्तते तद्वृत्तिहेतोः कथञ्च
न । अजिह्मामशठां तस्मिं जीवेद्वा
ह्मणजीविकाम् ॥ लोकानाम् वृत्त-
म् ॥

लोकसङ्ग्रहः । पुं० लोकानां स्वेस्वे ध-
र्मे प्रवर्त्तने ॥ उन्मार्गांश्चिवर्त्तने च
॥ सङ्ग्रहणं सङ्ग्रहः । लोकानां
सङ्ग्रहणं सङ्ग्रहम् ॥

लोकसारः । पु० प्रणवे ॥

लोकाकाशास्तिकायः । पु० लोका-
नामन्तराकाशे ॥

लोकात्मा । पुं० परमेश्वरे ॥ यथा ।
यस्याग्निरास्य द्यौर्मूर्धा ख नाभिश्चर-
णौ चित्तिः । सूर्यश्चक्षुर्दिशः श्रो-
त्रे तस्मै लोकात्म्यमेतत् ॥

लोकादिः । पु० चम्पौ ॥ लोकानां
मादिः प्रथमशरीरत्वात् ॥

लोकाध्यक्षः । पुं० परमेश्वरे ॥ लोकं
दृश्यवर्गं सृजामाविकेन बोधेन साक्षा-
त्पश्यतीति ॥ लोकाध्यक्षः । लोका-

लोकेश .

नामध्यक्ष . । लोकाध्यक्षायस्य
तिवा । लोकान्ध्यक्षयतीतिकर्म्म
ग्यष्टिउपपदसमासीवा ॥

लोकापवाद . पु० लोककर्त्तृकाया
निन्दायाम् ॥ लोकापवादादभय
म् ॥

लोकायतम् । न० तर्कभेदे । चार्वा
कदर्शने ॥ लोकैवायतम् ॥

लोकायतिक . पु० चार्वाकि ॥

लोकालोक . पु० परमेश्वरे ॥ लो
कात्राहस्तम्पर्यन्त . अलोक्यते
प्रकाशयतेयेनस ॥ चक्रवालेऽद्रि
विशिषे ॥ लोकालोकावहिस्तस्या
लोकालोकनियामक . । योजना
युतविष्कम्भस्तुङ्गशृङ्गपरिच्छद .

॥ अन्त . स्थित लोक वहि . स्थि
तञ्चालोकनियमयतीति० लोका
लोकनियामक . । तद्वाञ्छेलोका
भावादित्यर्थ . ॥ लोकदर्शने ।

भावेघञ् । नलोक . अलोक . ।
लोकश्चालोकश्च . लोकालोकौ . प्र
काशान्धकारावचस्त अन्तर्वहि
सूर्यकिरणानास्पर्शास्पर्शाम् ॥

लोकालोकौ . त्रि० त्रैलोक्यदर्शिनि
॥ लोकानालोकते . तच्छील . ।
णिनि ॥

लोकेश . पु० हिरण्यगर्भे । ब्रह्म
णि ॥ लोकानामीश ॥ बुद्धभेदे
॥ पारदे ॥

लोचनम्

लोकेशाधिष्ठित . पु० राजनि ॥

लोकेश्वर . पु० शिवे ॥ लोकानाज
नानाश्रद्धेश्वर प्रभु ॥ बुद्धभेदे ॥

लोकेश्वरात्मजा . स्त्री० बुद्धशक्तिवि
शिषे । तारायाम् । श्रियि । मने
रमायाम् ॥

लोकैषणा . स्त्री० देवलौकादिकाम
नायाम् ॥ लोकैषणेतितेवादिलो
कार्योपासनार्थिता ॥

लोकाक्षर . त्रि० लोकातीते ॥

लोकाहार . पु० तीर्थविशिषे ॥

लोक्य . त्रि० परलोकादिसाधने ।
लोकायहिते ॥

लोचनम् । न० अश्रुणि । वास्ये ॥

लोचक . पु० मासपिण्डे ॥ अक्षि
तारकायाम् ॥ कज्जले ॥ स्त्रीभा
लभूषणे ॥ कदल्याम् ॥ नीलव
स्त्रे ॥ कर्णपूरे । कर्णिकायाम्
। कर्णाभरणे ॥ ज्यायाम् । मौ
व्याम् ॥ भूषणचर्मणि ॥ निर्मो
के ॥ त्रि० निर्वुद्धौ ॥

लोचनम् । न० अक्ष्णिचक्षुषि ॥ अ
स्यशुभाशुभलक्षण यथा । कर्णान्तै
पद्मपत्राभैर्लोचनैः . सुखभागिनः ।
मार्जारलोचनैः . पापेभ्योऽहामधु
पिङ्गलैः ॥ क्रूरा किकरनेचासह
रिणाञ्चा . सकल्मषाः । जिह्वैश्च
लोचनैः क्रूरा सेनान्योगजलोच
ना ॥ गम्भीराञ्चाश्चक्षुरा . शुभम्

लोणा

न्विय स्थूलचक्षुष । नीलोत्पला
 चाविहास सौभाग्यश्याबचक्षुषा
 म् ॥ स्नातृक्पातारकाद्याणाम-
 क्षणामुत्पाटनकिन । मण्डलाक्षा
 स्रपापा स्युर्निष्ठा स्युर्दीर्घलो-
 चना ॥ दृक्स्निग्धाविपुलाभोगे
 अल्पायुर्यातिचान्नता । विशालोन्न-
 तामुखिनिदरिद्राविषमभुव ॥ इ-
 तिगारुडो ६६ ॥ लोच्यतेनेन ।
 लोचृदर्शने । ल्युट् ॥ आलोचने ।
 लोचनहिता । स्त्री० तुत्याक्षने ॥
 लोचना । स्त्री० तुङ्गशक्तिविशेषे ॥
 लोचनामय । पुं० चक्षुरोगविशेषे ।
 अभिमन्ये ॥
 लोचनी । स्त्री० महःश्रावणिका-
 याम् ॥
 लोचमर्कट । पुं० लोचमस्तके ॥
 लोचमस्तक । पुं० खराश्रायाम् ।
 कार्याम । दीप्ये । मयूरे । म-
 यूरशिखीषधे । रुद्रजटाङ्ग० गौ०
 दे० प्र० ॥ लोच्यते । लोचृदर्शने
 घञ् ॥ यडा । लोचयति । लोचृ
 भासार्थ । पचाद्यच् । लोचोदर्श-
 नीयोभासमानोवा० मस्तकीष्ट ॥
 लोठनम् । न० द्रुतस्ततश्चालने ॥
 लोडनम् । न० प्रतिघाते ॥
 लोढणम् । न० लवणतृणे ॥
 लोणा । स्त्री० लुद्रास्त्रिकायाम् । चा-
 ङ्गेर्याम् ॥ लोणौशके । लोनिजा०

लोध्र

लोनी० इ० भा० श्रुते ॥ अस्यगु-
 णा । लोणारूक्षागुरु कट्टीवात
 श्लेष्महरोपटु । अर्शोघ्नीदीपनीचा
 स्नामन्दाग्निविषनाशिनी ॥
 लोणाम् ला । स्त्री० लुद्राम्लिकायाम्
 । चाङ्गेर्याम् ॥
 लोणारम् । न० चारत्रिशेषे । लवणो-
 त्थे । लवणाकारजे । लवणक्षारे ।
 लवणमदे ॥
 लोणितम् । न० लोनिद्याख्यशाके ॥
 शाकलोणितसज्जकमुदलिततमेष्टते
 तापितहिग्वाद्र्द्रेणविमिश्रितंसलवण
 तक्रेणसपाचितम् । नोवास्वेद्यमि-
 दमुद्दिष्टसहिततैलेनवावामित
 खिन्नतण्डुलसयुतसलवण तक्रैर्वि-
 नापाचितम् ॥ लोणित शुभशौतो
 ण्यारूक्ष विष्टम्भकारकम् । दोषघ्नं
 मधुरणकीवातहृच्चाम्लपितकृतम् ॥
 लोणी । स्त्री० लोणायाम् ॥
 लोत । पुं० न० वाख्ये । अश्रुणि ।
 नेत्राख्युनि ॥ न० लोप्त्रे ॥ लुना-
 ति । लूञ् ॥ हसिमृगित्पादिना
 तन् । लोतोमेषद्रुतिक्तवतूनि
 छेतिस्त्रुचैकैयट् ॥
 लोचम् । न० लोप्त्रे ॥ नेत्रजले ॥
 लूञ् । सर्वधातुभ्यद्रुतिघ्नम् ॥
 लोध्र । पुं० गालवे । शावरे । ति-
 रीटे । तिल्वे । मार्जने । लोध्र०
 इ० भा० प्र० ॥ लोध्रोयाहीलघु

लोप्त्री

शोतश्चक्षुष्य . कफपित्तमुत् । क
षायारक्तपित्तासृग्ज्वगतीसारशी
यहृत् ॥ रुणद्धि । रुधिरं . । वा
हलकाट्द्रन् । कपिलकादि ॥

लोभ्रवृक्ष । पुं . गालवे ॥

लोभ्रपुष्पक . । पुं . शालिप्रभेदे ॥

लोप । पुं . अदर्शने ॥ गम्यमाना
र्यस्यप्रयोगएवलोप । यथाविभक्त
धनेषु . विभक्ताभ्यातर अचोत्तर
पदस्यधनस्यलोप ॥ लुप्यते । लु
प्लच्छेदने । कर्म्मणिपञ्च ॥ कृदे ॥

लोपा । स्त्री . लोपामुद्राया ॥

लोपाक) पुं . शृगाले । फेरौ ॥
लोपापक)

लोपायिका । स्त्री . शृगाल्याम् ॥

लोपामुद्रा । स्त्री . अगस्त्यमुने पत्
न्याम् ॥ नमुदरातिअमुद्रायाती
नुपेतिक . । लोपेधर्मलोपाअमुद्रा
वर्धनलभतद्वच्यर्थ ॥

लोपामुद्रापति । पुं . अगस्त्यमुनौ ॥

लोपाशक . । पुं . शृगाले ॥

लोपाशिका । स्त्री . शृगाल्याम् ॥

लोप्त्रम् । न . चोरिते । चौरधने ॥
लुप्लृप्तं . । घृन् ॥

लोप्त्री । स्त्री . हस्तलालनयाकृतै .
वारिमिश्रितगेधूमादिचूर्णपिण्डे ।
लोयी . पीडी . इतिचलीकभाषा
याप्रसिद्ध ॥ प्रित्त्वान्डीष . लो
प्त्रे ॥

लोभ

लोभ । पुं . धनदृष्टायाम् । मवृ
तिधनागमेजावमाने प्यनुक्षणवर्द्ध
मानेतदभिलाषे । स्वविषयप्राप्त
निषर्त्ये . इच्छाविशेषे ॥ आत्मनो
ऽनुकूलेषुसुखहेतुषुदृश्यमानेषुशूय
माणेषुस्मर्यमाणेषुवातद्गुणानु
सन्धानाभ्यासेनयोरत्यात्मकीर्गर्जा
भिलाषस्तृष्णा . लोभ ॥ धर्म
विवेधनपरद्रव्येच्छायाम् ॥ यथा
। परवित्तादिक दृष्टानेतु योऽहदि
जायते । अभिलाषाद्विजयेष्ठसलो
भ परिकीर्तितवृत्ति ॥ सतुनाश
कारणम् । यथा । लोभप्रमादवि
श्र्वासैः पुरुषानश्रयतेचिभिः ।
तस्मान्नोभेनकर्त्तव्य प्रमादो नन
विश्रसेत् ॥ अपिच । त्रिविधं नर
कस्येद द्वार नाशनमात्मन . । का
म . क्रोधस्तयालोभस्तस्मादेतत्त्र
य त्यजेदिति ॥ अस्यस्वरूप यथा ।
सन्त्येतेमददन्तिनोमदजलप्रह्लान
गण्डस्थलावातव्यायतपातिनश्चतुर
गाभूयोऽपिलप्स्येपराम् । एतल्लब्ध
मिदं लभे पुनरिदं लब्ध्वाधिकध्या
यताचिन्ताजर्जरचेतसांशतनूणा
कानामशान्ते कथा ॥ अपिच ।
क्षेत्रग्रामवनाद्रिपत्तनपुरीडीपक्षमा
मण्डलप्रत्याशाधनसूचवहमनसां
लब्ध्वाधिक ध्यायताम् । तृष्णेदे
वियदिप्रसीदसितनोप्यङ्गानितुङ्गा

लोमघ्न

निचेत् तज्ज्ञो प्राणभृताकुत
 शमकथाव्रज्जागृडलचैरपीति ॥ लो
 भएवमनुष्याणादेहसंस्थोमहारिपु
 । सर्वदुःखाकर प्रीतोदुःखद
 प्राणनाशक ॥ सर्वपापसमूल हि
 सर्वदादृष्टयान्वित । विरोधक
 त्वविषयानासर्वार्त्ते । कारण तथा
 ॥ लोभात्त्यजन्निधर्मवैकुलधर्मंत
 र्थैव हि । मातर भ्रातर हन्तिपित
 रं बान्धव तथा ॥ गुरु मित्र तथाभा
 म पुत्रश्च भगिनी तथा । लोभाविष्टो
 न किंकुर्वादृक्त्व पापमोहित ॥
 क्रोधात्कामादङ्गकारास्त्रोभएव
 महारिपु । प्राणान्त्यजतिलोभे
 न किं पुनः स्यादनादृतम् ॥ त
 स्मास्त्रोभाभिभूतस्तु किंकुर्वान्नर
 किलेति देवीभागवतम् ॥

लोभनी । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥
 लोभनीय । त्रि० दृष्टोत्पादके ॥
 लोभी । त्रि० गृध्री । लुब्धे । लोभयु
 क्ते ॥ लोभोत्थय । इति । ॥
 लोभ्यः । पुं० मुद्गे ॥ त्रि० लोभनो
 ये ॥

लोमम् । न० पुच्छे । लाङ्गूले ॥
 लोमकरणी । स्त्री० मासच्छदायाम् ॥
 लोमकर्णः । पुं० शशके ॥ त्रि० लो
 मयुक्तकर्णविशिष्टे ॥

लोमघ्नः । पुं० इन्द्रलुप्तकीरोगे ॥ त्रि०
 लोमघातके ॥ लोमानिहन्ति ।

लोमशमाज्जारि .

हन० । अमनुष्यकटं केचित्तिटक ॥
 लोम । न० तनूरुहे । रोमणि ॥ रोह
 ति । रुह० नामन्सीमन्त्योमन्
 रोमन्लोमन्नितिसाधु ॥ यदा ।
 रुयते । रुशब्दे० रुहतीभाषणे वा
 । मनिन् । कपिलकादित्वास्तृत्वम्
 लूयते वा ॥

लोमपादः । पुं० ऋष्यशृङ्गमुने पु
 त्रे । अङ्गदेशीयराजविशेषे ।

लोमपादपूः । स्त्री० चम्पापुर्याम् ।
 मालिन्याम् । कर्णपुरि ॥

लोमफलम् । न० भव्ये ॥

लोमवान् । त्रि० लोमशे ॥ लोमानि
 सन्त्यस्य । मतुप् ॥

लोमविष । पुं० व्याघ्रादौ ॥

लोमश । पुं० मुनिविशेषे ॥ मेघे
 ॥ त्रि० अतिशयलोमान्विते ॥ य
 था । कदाचिदन्तुरोमूखं । कदा
 चिस्त्रोमश सुखी । कदाचित्तुन्द
 लोदुःखी कदाचिच्चञ्चलासती ॥
 लोमानिसन्त्यस्य । लोमादिभ्य
 शः ॥

लोमशकान्ता । स्त्री० कर्कश्याम् ॥

लोमशपर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

लोमशपुष्पकः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥

लोमशमाज्जारिः । पुं० पूतिके ।

मार्जातके । सुगन्धिनि । मूत्रपतने

। गन्धमाज्जारिके गन्धगीकुला० इ०

गौ० दे० भा० प्र० ॥ गन्धमाज्जारि

लोला

वीर्यन्तुवीर्यकृत्कफबातहृत् । क
गडूकीठहर नेत्य मुगमखेदगम्वनु
त् ॥

लोमशा । स्त्री० काकजङ्घायाम् ॥
मास्याम् ॥ वचायाम् ॥ शूकशि
म्व्याम् ॥ महामेदायाम् ॥ काशी
शे ॥ शाकिनीभेदे ॥ शृगाल्याम् ॥
अतिबलायाम् ॥ घण्टारवायाम्
। शणपुष्प्याम् ॥ एवारी ॥ गम्व
मास्याम् ॥ लोमानिसन्ध्या . ।
लोमादिच्चाच्छ । टाप् ॥

लोमशातनम् । न० लोमपातने ॥
लोमहर्ष ॥ पुं० रोमहर्षे रोमाह्वे ॥
लोमहर्षण ॥ पुं० सूते । व्यासशि
ष्ये ॥ न० रोमाह्वे ॥

लोमहृत् । पुं० हरिताले ॥
लोमालिका । स्त्री० शृगालिकायाम्
। दीप्तजिह्वायाम् । उल्कामुख्या ॥
लोमावली । स्त्री० रोमावल्याम् ॥
लोल । चि० सदृशे ॥ चञ्चले ॥
लोडति । लुडबिलोडने । क्वचिद
पवादविषयेप्युत्सर्गप्रवृत्तेरच् । ड
लयारेकत्वम् ॥ यद्वा । लोडति
। लोडुडन्मादे । पचाद्यच् ॥ देश
विशिष्टे ॥

लोलमान । चि० चलनशीले ॥ ता
च्छील्येतिचानश् ॥ लुण्ठमाने ॥
लोला । स्त्री० जिह्वायाम् ॥ कमला
याम् । श्रियि ॥ चञ्चलार्यानार्या

लोष्ट .

म् ॥ कामनायाम् । शर्करौकन्द
१४ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । द्वि
सप्तच्छिदिलोलाम् सौभौगौचरणे
चेत् ॥ यथा । मुग्धे यौवनलक्ष्मो
विद्युद्विभ्रमलोला० चैलोक्याङ्गुत
रूपोगोविन्दोतिदुराप तद्दृन्दाव
नकुञ्जे गुञ्जद्गुञ्जसनाथैश्रीनाथेनसमे
ताल्लच्छन्द कुरुकीलिम् । लोलाष्टा
प् ॥

लोलार्क . । पुं० सूर्ये । काशिस्थ
रवी । लोलार्ककेशवौकीटीगङ्गा
ज्यानगरधनु । कलिर्लक्ष्म शरी
धम्म । शिवोधन्वोपुनातुमाम् ॥

लोलिका । स्त्री० चाङ्गेय्याम् ॥
लोलित । चि० वर्तुलीकृते ॥ चा
लिते ॥ झथे ॥ लोल . सञ्जातोऽ
स्य । इतच् ॥

लोलुप । चि० अतिलुब्धे ॥ गर्हित
लुम्पति । लुप् लृच्छेदने । लुपसदे
तियडन्तादच् ॥

लोलुभ . । चि० लोलुपे ॥ भृश लुब्ध
ति । लुभगाह्ये । धातोरिकाचङ्
तियडन्तादच् ॥

लोष्ट । पुं० न० मृत्खण्डे । पाशु
पिण्डे । लोष्टौ । ढौम् . ठे ला०
इ० भा० ॥ लोष्टति । लोष्टसङ्का
ते । पचाद्यच् ॥ यद्वा । लुनाति ।
लूज् . लोष्टपलितावितित्तः त
स्यमुट् . धातोर्गुणश्चनिपातनात्

लोह .

॥ न० लोहमले ॥

लो० ए० पु० लो० भेदेन ॥

लो० भेदेन । पु० की० टि० । लो०
भङ्गसाधनकाष्ठे ॥

लो० म० । चि० लो० म० न० शोले ॥

लो० । पु० लो० । दृढमृत्पि
रुडे ॥

लोह । पु० सर्वलोहितच्छागे ॥

पु० न० लो० । लो० विकारे ॥

लो० । अ० गु० । सर्वतैजसे

रुधरे ॥ कृष्णायसे । दृष्टत्सारे ।

शस्त्रके । कालायसे । लो० हा० । द्र०

भा० प्र० । अथलो० ह० स्तोत्रत्यादयो

यथा । पुरालो० मि० न० दैत्यानां निह

तानामुरैर्युधि । उत्पन्नानि शरीरे

भ्यां लो० ह० । न० वि० वि० निच ॥ लो० हा०

स्त्रीशस्त्रकतीक्ष्ण पिण्ड कालायसा

यसी । गुरुतादृढतात्क्लेदकश्मल

दाहकारिता ॥ अस्मदेष्टः सुदु

र्गभ्येष्टोऽष्टः सप्तायसस्यतु । लो०

तिक्तसरशीतमधुरतुवरगुरु ॥

रुच्यवयस्यचक्षुष्यलेखनचानिल

जयेत् । कफपित्तगरशूलशोथा

शं । लो० ह० पाण्डुता ॥ मेदेमेहक

मौनकुष्ठतत्किट्टतद्वेदह । षण्ड

त्वकुष्ठामयमृत्युदभवेद्दृष्टो गशूलौ

कुरुते स्मरीषु । नानारुजानाञ्चत

थाप्रकीर्णं करोति हृत्तासमग्रलो० ह

म् ॥ जी० ह० रि० म० द० कारिचायस

लोह

अ० द० शु० मि० द० स० स्नातध्रुवम् ॥ पा

ट० न० त० न० तै० शरीरकेदारुणाद्विदु

जाश्चयच्छति ॥ अथलो० ह० दोषप्रशा

न्त्येशोधनमभिधीयते । पत्तलीक

तपचाणिलो० ह० स्नाग्नीप्रतापयेत् ।

निषिञ्च्य तत्पतमानि तैलितक्रेच

काञ्जिके ॥ गोमूत्रचकुलत्याना

कषायेचत्रिधात्रिधा । एव लो० ह०

पचाणाविशुद्धिः । सम्प्रजायते ॥

अथास्थमारणविधिः । शुद्धलो० ह०

भवं चूर्णं पातालगरुडीरसैः । म

र्दयित्वा पु० ट० ह० दद्यादेव पु० ट० त्रय

म् ॥ पु० ट० त्रय कुमारीश्चकुठारिष्ठी

क्षिकारसैः । पु० ट० षट्क ततो दद्या

देव तीक्ष्णमृतिर्भवेत् ॥ अन्यच्च ।

क्षिपेद्दहादशमाशेन दरद तीक्ष्णचूर्णं

त । मर्दयेत्कन्यकाद्रात्रैर्यामयु

ग्मतत पु० ट० ॥ एव सप्तपु० ट० मृ

त्युलो० ह० चूर्णं मवाप्रयात् । सत्यानु

भूतियो गीन्द्रैः क्रमोऽन्योलो० ह० मार

णैः ॥ कथ्यते रामराजिनकौतूहल

धियाधुना । सूतकाद्विगुणगन्ध

दत्वा कुर्याच्चकञ्जलीम् । द्वयोः स

म लो० ह० चूर्णं मर्दयेत्कन्यकाद्रवैः ।

॥ यामयुग्मततः पिण्डं कृत्वा ता

मस्यपात्रके । घर्मे धृत्वा रुक्कस्यप

त्रैराच्छादयेद्बुधः ॥ यामद्वयाङ्गवे

दुष्णा धान्यराशीन्यसितत । दत्वो

परिशरावच्चत्रिदिनान्तसमुद्धरेत् ॥

लोहकण्टक .

पिष्टाचगालयेद्वस्त्रादेश वारितरं
भवेत् । दाडिमसुदल पिष्टातच्चतु
गुणधारिणा ॥ तद्रसेनायससूयं
सन्नीयात्प्रावयेदपि आतपेथोषये
त्तच्चपुटे देव पुन पुन ॥ एक
वि शतिरात्रैस्तन्मिथतेनात्रसंश
य एव सर्वाणिलोहानिस्वर्णादीन्य
पिमारेयेत् । एवंमारितस्यलोहस्य
मात्रा । गुष्ठामेकासमारभ्ययावत्
स्थुनंवरत्तिका । तावत्लोहसम
ग्रीयाद्यथादोषानल नर . ॥ कूष्मा
ण्ड तिलतैलस्यमाषान्न राजिकात
था । मद्यमम्बरसञ्चैववर्जयेत्लोहसेव
क ॥ लुह्यते । लुहगार्धे । घञ्
॥ लोहतिषा । अच् . ॥ यद्वा । रोह
ति । रुह . ॥ अच् . रलयैरैक्यम् ॥
रुह्यतेवा । घञ् . कपिलकादि
॥ लूयतेऽनेनवा । लूञ् . वाहु
लकात् . होवा ॥ यदातुषाथसे
पात्रेपक्कमग्रातिवैद्विज । सपा
पिष्ठोपिभुङ्क्तेऽन्न रौरवेपरिपच्य
ते इतिमत्स्यसूक्ततन्त्रेलोहपात्रे
भक्षणनिषिध ॥ ब्रह्मवैवर्तेपि ।
यथा । अथ . पात्रेपयः पान
गथ सिद्धान्तमेवच । भृष्टादिक
मधुगुड नारिकेलोदकं तथा । फ
लंमूल चयत्किञ्चिदभक्ष्य मुनिरत्र
वीदिति ॥

लोहकण्टक . । पुं . मदनद्रुमे ॥

लोहल .

लोहमयकण्टके ॥

लोहकान्त । पुं . अयस्कान्ते ॥ लो
ह कान्ताऽभ्य ॥

लोहकार । पुं . लोहकारके ।

व्योकारे ॥ लोह करोति । डुकृञ्
० । कर्मण्यण् ॥

लोहकारक . । पुं . लोहकृति । व्यो
कारे । लोहार . इ . भा . ॥ कर्म
कारे ॥ सङ्करजातिरय यथा । गो
पालात्तन्नुवाय्यावैकर्मकारोप्य
भूत्सुत । इ . प . पु . ॥

लोहकिट्टम् . न . लोहमले । किट्टे
॥ यत्लोह यद्गुण प्रोक्त तत्किट्टमपि
तद्गुणम् ॥ लोहस्यकिट्टम् ॥

लोहचूर्णम् . न . लोहकिट्टे ॥

लोहजम् . न . कास्ये ॥ लोहकि
ट्टे ॥

लोहद्रावी . पुं . टङ्गने ॥

लोहधमनी . स्त्री . भस्त्रायाम् ।

लोहनाल . पुं . नाराचे ॥

लोहपृष्ठ . पुं . कङ्कपक्षिणि ॥ लो
हमिवपृष्ठमस्य ॥

लोहप्रतिमा . स्त्री . लोहमय्याप्रति
मायाम् . सूर्याम् ॥

लोहमय . नि . लोहात्मके ॥

लोहमारक . पुं . शालि चशाके ॥

लोहराजकम् . न . कलधीते ।
रूप्ये ॥

लोहल . पुं . गृहलाधार्ये ॥ नि .

लोहाभिहारः

अव्यक्तशक्तिनि ॥ लोहम लोह
लुहकल्पनादावितिस्वामी । लुह
श्रीगाङ्गेद्वितीयापदेव । भावेघञ्
। लोह लाति । आतीनुपेतिक् ॥
यद्वा । रोहयतेर्वाहुलकादलच् ।
कपिलकादित्वास्तत्त्व ॥

लोहवरम् । न० स्वर्णे ॥

लोहशिङ्गाणिका । स्त्री० लोहमले ।
मण्डूरे ॥

लोहशेषणः । पुं० टङ्कने ॥

लोहसङ्करम् । न० वत्तलोहे ॥

लोहसारः । पुं० साराख्यलोहे ॥ यमा
भृष्टिखराकारान्यङ्गान्यन्तेनले पि
ते । लोहेष्ट्युयवसूक्ष्माणितसारम
भिधीयते ॥ लोहसाराह्वयह्वयात्
यह्वीमतिसारकम् । अर्द्धसर्वाङ्ग
जवातशूलस्रपरिणामजम् । अर्द्ध
स्रपीनसपित्तश्लासमाश्रुव्यपीडितः ॥

लोहाख्यम् । न० अगुरुणि ॥

लोहाभिसारः । पुं० भूपानानीराज
नाविधी । महानवम्याप्राक्प्रस्था
नाच्छस्त्रबाहनादिपूजनविधी । लो
हाभिहारे ॥ लोहस्रशस्त्रस्रचभितः
सरणम् । स्रगती । भावेघञ् ॥
लोहाभिसारोऽस्त्रभृतां राज्ञानीरा-
जनाविधिः ॥

लोहाभिहारः । पुं० लोहाभिसारि ।
लोहस्रशस्त्रस्रचभितोहरणम् । ह
ओभावेघञ् । लोहाभिहारद्वय

लोहिता

लोहिधिर्नीराजनीत्तर ॥

लोहार्गल । पु० तीर्थविशेषे ॥ न०

स्त्री० लोहकीलके ॥

लोहि । न० श्वेतटङ्कने ॥

लोहिका । स्त्री० खरसीन्दे । खर
पात्रे । लोहपात्रे ॥

लोहितः । पु० नदविशेषे ॥ भीमे
। मङ्गले ॥ रक्तवर्णे ॥ रोहित म
व्ये ॥ मृगविशेषे ॥ सर्प ॥ सुरा
न्तरे ॥ मसूरे ॥ रक्ताली ॥ रक्त-
शाली ॥ बलमेदे ॥ न० रक्तगोशीर्षे
कुङ्कुमे ॥ रक्तचन्दने ॥ पद्मरागेपतगे
॥ हरिचन्दने ॥ तृणकुङ्कुमे ॥ रु
धिरे ॥ युद्धे ॥ चि० रक्तवर्णांस्त्रि
ते ॥ रोहितः । रुद्धतेवा । रुद्धः ।
रुद्धरस्रलोवेतीतन ॥

लोहितकः । पुं० पद्मरागमणौ ॥
भीमयहे ॥ लोहितएवमणि । लो
हितान्मणावितिकन ॥ न० रीतौ ॥
लोहितचन्दनम् । न० कुङ्कुमे ॥ लो
हितचतस्रचन्दनं च ॥ रक्तचन्दने ॥

लोहितपुष्पः) पुं० दाडिमवृक्षे ॥
लोहितपुष्पकः) पुं०

लोहिमृत्तिका । स्त्री० गैरिकी रक्तवर्ण
मृत्तिकायाम् ॥ लोहिताचासौ
मृत्तिकाच ॥

लोहिता । स्त्री० रागादिरक्तायाम् ॥
वराहक्रान्तायाम् ॥ रक्तपुनर्नव
याम् ॥ वर्णादनुदात्तादितिपाचि

लौकायतिक

क्रौडौवभावस्तकारस्यनकारादेश
स्यन ।

लोहिताक्ष । पुं० बिण्णौ ॥ प्रति
ष्टायामग्निशेषे ॥ की० किले ॥ बि०
रक्तवर्णचक्षुर्युक्तौ ॥ लोहितेभ्यश्चि
ण्योयस्यस । बहुव्रीहौसक्य्यक्षणी
स्वाङ्गात्षष् ।

लोहिताङ्ग । पु० कुञ्जे ॥ कम्पित
के । लोहितान्यङ्गान्यस्य ॥

लोहितानन । पु० नकुले । बि०
रक्तवर्णमुखे ।

लोहिताय । न० ताम्ने ॥

लोहितायसम् । न० रक्तवर्णलोहजा
तौ ॥

लोहितिका । स्त्री० लोहितायाम् ॥
लोहितैव । लोहितान्मयावित्यत्र
० लोहितास्त्रिङ्गवाधनवेतिकन ॥

लोहित्य । पु० अय्यौ ॥ नदे ॥
ब्रीहौ ।

लोहितिका । स्त्री० लोहित्याम् ।
लोहित्येव । लोहितास्त्रिङ्गवाधनवे
तिकन् ॥

लोहिनी । स्त्री० लोहितायाम् ॥ वर्णा
दनुदात्तादितिडौप्० तकारस्यव
नकारादेश ॥ गुह्यायाम् ॥

लोहितात्तमम् । न० स्वर्णे काञ्चने ॥

लोहिषुसर्वतैजसेषु उत्तमम् ॥

लौकायतिक । पुं० चार्वाकदर्शना
भिन्ने ॥ लौकायतसधौतेवेदवा ।

लोहभाण्ड

उक्ष्यादित्वात्० क्रतूकथादिसूत्रा
न्ताड्ढक् ॥ तार्किकभेदे ॥

लौकिक । त्रि० अप्राप्तशास्त्रपरिशी
लनजन्यबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपाद्ये ॥
लोकप्रसिद्धे ॥ लोकव्यवहारमात्र
परे ॥ लाकानुरञ्जनमेवतत्त्वमिति
लौकिकानाभ्रान्तिमात्रमेव । लोक
स्यभिन्नबुद्धित्वात्० तदनुरञ्जनस्यो
श्वरेणापि कर्तुमशक्यत्वात् ॥ यथा
हु । विद्यतेनखलु कश्चिदुपाय
सर्वलोकपरितोषकराय । सर्व
यास्त्वहितमाचरणोय किं करिष्यति
जनोबहुजल्पइति ॥ लोकेविदि
त । अर्थशास्त्राद्विज्ञाने ॥ लो
कसर्वलोकाट्ठञ् । भवार्थेत्वध्या
त्मादित्वाट्ठञ् ॥ स्मृत्युपनिबद्धे
धर्मादौ । न० जागरिते ॥

लौकिकाग्नि । पु० असंस्कृताग्नी ।
लौल्यम् । न० चापल्ये ॥ लोलस्यभा
व ष्यञ् ॥

लौह । पुं० न० लोहे । लोहएव
। प्रज्ञाद्यण् ॥ लोहस्यविकार ।
रजतादित्वादञ् ॥

लौहचारक । पु० नरकभेदे ॥

लौहजम् । न० मण्डूरे ॥

लौहभाण्ड । पुं० अस्मभाले । हि
माम्जिह्वा, इतिसाधारणभाषा
प्रसिद्धे ॥ न० लोहनिर्मितभा
ण्डे ॥

व श

लौहभू . । स्त्री० कठिन्याम् ॥
लौहशङ्कु . । पु० नरकविशेषे ॥ लौ
हनिर्मितकौलके ॥

लौहा . ।) स्त्री० कठिन्याम् ॥
लौहात्मा . ।) स्त्री०

लौहित . । पु० लोहिते ॥ चि० लोहि
तसम्बन्धिनि ॥

लौहितीक . । पु० स्फटिके . चि०
लोहितवर्णतुल्ये ॥ लोहितद्रव .
कर्कलोहितादीकक् ॥

लौहित्य . । पु० नदविशेषे . वृक्षपु-
त्रद्विप्रसिद्धे . । अश्वी . सागरे ॥
व्रीही ॥ न० लोहितत्वे . रक्तिम
नि ॥ तीर्थविशेषे ॥ + * +

तकारस्यमाप्त

• + — | •

वकारस्य प्रारम्भ

व० . अ० इशार्थे . औपम्ये ॥ पाद
पूरण ॥

व . पुं० वकारे . सान्त्वने ॥ वाते ॥
वरुणे ॥ वातिवानवा ॥ वागति-
गमनयो . उ ॥ वाही ॥ मन्त्र
यो ॥ कल्याणे . बलवति ॥ शा-
दूले ॥ वस्त्रे ॥ शालूकी ॥ वन्द-
ने ॥ न० प्रचेतसि ॥ वरुणबीजे ॥

वंश . पुं० पितृपितामहाद्युत्पादक
प्रबन्धे . सन्ततौ . गीर्चे . जनने .

व शक

कुले . जन्मनैकलक्षण्ये . सन्ताने ॥
शिष्याचार्यसन्तानाविच्छेदे ॥ त्व
कसारे . कमारि . त्वचिसारे . दृग

ध्वजे . वास० इ० भा० प्र० ॥ अष्ट
गुणायथा . वश सरोहिम स्वा

दु कषायोवस्तिशोधन . केद
न कफपित्तघ्न कुष्ठस्रग्गणशाय

जित् ॥ तत्कारीर कटु पाकीर
सेरुलोगुरु . सर . कषाय क-

फक्तत्खादुर्विदाहीवातपित्तल ॥
तद्यवास्तुसरास्त्रुचा कषाया क

टुपाकिन . वातपित्तकराउष्णा
वहमूत्रा कफापहा : ॥ पृष्ठावय-

वे ॥ वर्गे . सङ्घे ॥ वाद्यविशेषे .
वसी . वासी . इ० भा० ॥ इक्षुविशे

षे . वशके ॥ सालवृक्षे ॥ वम-
ति . वम्यतेवा . टूवमउद्गिरणे .

बृष्टमिभ्य शक् . इति तु न . उ
क्तसूत्रस्योक्त्वलदत्तादिसूत्रवृत्तिष्व

दर्शनात् . अनुनासिकस्येच्छुपधा
दीर्घप्रसङ्गाच्च ॥ वनति . वन्यते-

वा . वनशब्दे . वनसम्भतौवा . वा
हुलकात् . श ॥ उच्यते . वष्टिवा .

वशकान्तौ . वज् . वज्वा . स-
ङ्ख्याव शिनेति निर्देशाद्गुम् . आ

च्छीत्यनुमितियोगविभागाद्वा ॥
व शक पु० इक्षुविशेषे . वडोखा .

इ० देशभा० प्र० . वाशा . सोमसा-
डा . इ० व० गौ० दे० भा० प्र० . दीर्घ

दीर्घ

व शपत्र

पोर सुकठिन सत्तारोवशक
स्मृत ॥ वशकस्तूनभिष्यन्दीलघु
दौषत्रयापह ॥ वंशद्वव । द्वेप्र
तिकृतायितिकन ॥ वाशपातामा-
च० इ० गो० दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥ न०
अगुरुणि ॥

व शकठिन । पु० देशविशेष ॥ व
शा वेणव कठिनायस्मिन
स ॥

वंशकफम् । न० इन्द्रतले । वृद्धसूत्र
के । ग्रीष्महासे । बुढियाकासूत०
इ० भा० प्र० ॥

वंशकपूररोचना । स्त्री० व शरोचना
याम् ॥

व शक्षीरी । स्त्री० व शरोचनायाम् ॥
व शात्क्षीरमया । गौरादि ॥

व शगुल्म । पु० तीर्थविशेषे ॥

व शज । पु० वेणुयवे । वंशबीजे ॥
वि० व श्ये । सह शजाते ॥ बीज्ये ॥

व शेजात । जनी० । ड ॥

व शजा । स्त्री० व शरोचनायाम् ॥ वं-
शात् जायते । जनी० । पञ्चम्या
मितिङ् ॥

वंशतण्डुल । पु० वेणुयवे । व
व शधान्यम् । न०
शयवे ॥

व शनालिका । स्त्री० व शीवाद्ये ॥

व शनेचम् । न० इक्षुमूले ॥

व शपत्रः । पु० नले ॥ न० व शस्यदले ॥

व शरोचना

व शपत्रक । पु० श्वेतो ॥ वाश
पातामाच० इ० गो० दे० भा० प्र० च्चु
द्रमत्स्ये ॥ नले ॥ न० हरिताले ॥

व शपत्रपतितम् । न० अत्यष्टिच्छद
१७ प्रभेदे ॥ यथा । दिङ् मुनिय
शपत्रपतितभरनभनलगै ॥ य-
था । नूतनव शपत्रपतितरजनिजल
लघ० पश्यमुकुन्दमौक्तिकमिवात्त-
ममरकातगम् । एषचतचकोरनिका
र प्रपिबतिमुदिता० वान्तमवेत्य-
चन्द्रकिरणैरमृतकणमिव ॥

व शपत्री । स्त्री० वेणुपत्न्याम् । हिङ्गु-
पत्न्याम् ॥ हिङ्गुपत्रीगुणाविज्ञैर्व
शपत्रीचक्षीर्त्तिता ॥ नाडीहिङ्गु-
नि ॥ तृणविशेषे । व शदलाया-
म ॥ अस्यागुणा । सुमधुरत्वशि
शिरत्वपित्तरक्तदोषनाशित्वरुच्यत्वा
नि० पशूनादुग्धदायित्वञ्चैतिराज
निर्घण्ट ॥

व शपीत । पुं० कणगुगुलौ ॥

व शपुष्या । स्त्री० सहदेवोलताया-
याम् ॥

व शपूरकम् । न० इक्षुमूले ॥

व शमूलकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

व शयत्र । पु० व शधान्ये ॥ यवाव-
शभवारुक्षा कषाया कटुपा-
किन । बद्धमूत्रा . कफघ्नाश्वा-
तपित्तकरा . सरा ॥

व शरोचना । स्त्री० त्वक्क्षीर्याम् वै

वशाङ्कुर

शय्याम् । श्वेतायाम् ॥ गुणाय-
था । वशजात्र ऋणीवृथ्यावल्याम्वा
हीचशीतला । तृणाकासज्वरश्वा
सन्नयपित्तास्रकामला । हरेत्कु
ष्ठत्रण पाण्डुकषायावातकृच्छ्रजि-
त् ॥ रोचते । रुचः । नन्द्यादि ।
वशस्थरोचना ॥

वंशरोचनिका । स्त्री० । वशरोचनाया
म् ॥

वशलोचना । स्त्री० । वशरोचना
वशशर्करा । स्त्री० । याम् ॥

वशशलाका । स्त्री० । वीणामूर्त्ति ॥

वशस्तनितम् । न० । वंशस्थविले ॥

वशस्थम् । न० । जगतौ १२ प्रभेदे ॥

यथा । पुरेजकार . परतस्तसन्न-
कौगणोजकारोरगणस्तत . परम् ।
निवेशितश्चेदशबन्तभूपतेत्रवीतिव
शस्थमदस्तदाफणी ॥ जतौतु वश-
स्थमुदीरितंजरावितिचास्यलक्षण-
म् ॥ त्रि० वशस्थिते ॥

वंशस्थविलम् । न० । जगति १० प्रभे-
दे । वंशस्थेवृत्ते ॥ यथा । वदन्ति
वशस्थविलजतौजरौ । यथा । वि-
लासवंशस्थविलमुखानिलै प्रपू-
र्ययः पञ्चमरागमुद्गिरम् । ब्रजाङ्ग-
नानामपिगानशालिनाजहारमान
सहरिः पुनातुनः ॥

वशायम् । न० । वशाङ्कुरे ।

वंशाङ्कुरः । पुं० । करीरे । वंशाये ।

वक्

यवफलाङ्कुरे ॥

वशानुचरितम् । न० । वशचरिचव-
र्णने ॥

वशिकम् । न० । अगुरणि ॥ वशोस्त्य-
च । अतद्वनिठनावितिठन् ॥

वशिका । स्त्री० । वश्याम । वेशी ॥ अ-
गुरिणि ॥

वशी । स्त्री० । मुरलीवाद्ये । वंसरी-
ङ्गभा० ॥ कर्षचतुष्टये ॥

वशीधर । पुं० । श्रीकृष्णे । धरतीति
धर । वश्याधर ॥ त्रि० वश्याधा-
रके ॥

वश्य । त्रि० । सद्रशजाते । कुल्ये ।
बौज्ये ॥ वशेभवः । दिगादित्वा
द्यत् ॥

वहिष्ठः । त्रि० । अत्यन्तबहुले ॥ अय-
मेषामतिशयेनबहुल । अतिशय
नेतमविष्ठनावितीष्ठन् ॥ प्रियस्थि-
रस्मिरोरुबहुलगुरुबहुप्रदीर्घ-
न्दारकाणाप्रस्थसप्तवर्षाद्विगर्वषिच
व्द्राचिष्ठन्दाद्वतिवद्वादेशेनसाधु ।
वहीयान् । त्रि० । बहुलतरे ॥ अयमन-
योरतिशयेनबहुलः । द्विवचनं व-
भज्योपपदेतरबीयमुनाबितीयमुनि
प्रियस्थिरेत्यादिनावद्वादेशः ॥

वक् । पुं० । वक्त्रार्थेषु ॥ यन्त्यविशेषे ॥
यथा । जलकच्छपातालदोलाभूध-
रबालुकः । वक्त्राद्यायन्त्रभेदास्युर्ब-
वान्धाद्याश्चमृषिणाः ॥ दीर्घक-

वक्त्रम्

रुठकाचकुप्यागिलयेत्स्वल्पभाण्ड
कम् । तिर्यक्कृत्त्वपचेच्चुल्याव-
क्षयन्त्रमिदस्मृतम् ॥ असुरवि-
शेषे ॥

वक्त्रवृत्ति । पुं० वक्त्रवृत्तौ ॥ तल्लज
ण यथा । अधोदृष्टिर्नैकृत्तिका ।
स्वार्थसाधनतत्परः । शठोमिथ्या
विनोतश्चवक्त्रवृत्तिरुदाहृतः ॥

वकुल । पुं० वकुले ॥ न० अस्थि
ले ॥ अस्थगुणाः । वकुलमधुर
ग्राहिदन्तस्थैर्यकरपरम् ॥ पुष्पगु-
णास्तु । पद्मकषायमधुरशीतं
पित्तकफासनुत् । तद्वक्त्रकुलपुञ्जा
गकङ्कारोत्पलपाटलम् ॥

वक्तव्य । चि० कुत्सिते । विहितक
र्मत्यागालोक्त्रविगर्हिते ॥ हीने
वचनाहं । अधीने ॥ वचनाहं ।
वचपरिभाषणे० ब्रूज् आदेशोवा-
तव्य ॥ न० वचने ॥

वक्त्रा । चि० पण्डिते ॥ वदे । वदावदे
। योहिबक्तुजानातितस्मिन् औ-
चित्याद्बहुविशिष्टयोवदतितत्रेत्य-
र्थः ॥ सुष्ठुवक्त्ररिः । बहुभाषिणि
। वाचायुक्तिपटौ । वाग्मिनि ।
वावटूके ॥ वक्ति । वचपरिभाषणे
। टन् ॥

वक्त्रम् । न० आस्थे । मुखे ॥ यथा ।
सौम्यचक्षुःश्रुतं वक्त्रममलं यस्य देहि-
नः । महाराजाभवेन्नित्यं विपरोते

वक्त्र .

तुनिर्बन्धन इति ॥ उच्यतेऽनेन । वच-
० । ब्रूजोवचिर्वा । शुधृवीपचिव-
चियमिसदिच्चदिभ्यश्च ॥ वक्त्रभेदे
तगरमूले । विषमवृत्तान्तरे ॥ तस्य
लक्षणादियथा । भवत्यर्धसमवक्त्रा
विषमवृत्तकदाचन । तयोर्धैरुपा-
न्तेवच्छन्दस्तदधुनोच्यते ॥ वक्त्रयुग्म्या
मगौस्थातामब्धेयोऽनुष्टुभिख्यात-
म् ॥ अत्रद्विरावृत्याश्लोकपूरयि-
तव्यः ॥ वक्त्राभोजसदास्मरेच-
क्षुर्नीलोत्पलफुल्लम् । पल्लवीना
मुरारातिष्ठेतीभृङ्गजहारोच्चैः ॥

वक्त्राखुरः । पुं० दन्ते ॥

वक्त्रज । पुं० ब्राह्मणे ॥ चि० मुख-
जाते ॥

वक्त्रतालम् । न० मुखवाद्ये ॥

वक्त्रपट्ट । पुं० अश्वान्नभोजनपात्रे
। तीवडा० इ० भा० प्र० ॥

वक्त्रभेदो । पुं० तित्तरसे ॥ चि० सु-
खभेदके ॥

वक्त्रवास । पुं० नागरङ्ग ॥ सुखग-
न्धे ॥

वक्त्रशोधनम् । न० भव्ये ॥ मुखशु-
द्धिकरणे ॥

वक्त्रशीधी । पुं० जम्बोरे ॥ चि० आस्य-
शोधके ॥

वक्त्रासवः । पुं० अधरमधुनि ॥

वक्त्र । पुं० शनैश्चरे ॥ मङ्गलगृहे ।
रुद्रे ॥ त्रिपुरासुरे ॥ पर्यटे ॥ वक्त्र

वक्रम

गतिविशिष्टेयहे ॥ न० सरिद्धके पुट
भेदे ॥ चि० अन्तर्जो । अराले । कु
टिले । क्रूरे ॥ वक्षतिस्म । वक्षुग
तौ । स्मायितश्चीतिरक् । न्यङ्क्षा
दिच्चात्कुत्त्वम् ।

वक्रकण्ट । पु० खदिरवृक्षे ॥

वक्रकण्टक । पु० खदिरवृक्षे ॥

वक्रखड्ग । पु० करवाले ।

वक्रग्रीव । पु० उष्ट्रे ॥

वक्रचक्षु । पु० शुके । कीरे ॥

वक्रतालम् । न०)
वक्रताली । स्त्री) सुखवाद्ये ॥

वक्रतुण्ड । पु० गणेशे ॥ शुक्ल
गे ॥

वक्रदंष्ट्र । पु० शूकरे ॥

वक्रनक्र । चि० खलि । पिशुने ॥

पु० शुक्लखगे ।

वक्रनालम् । न० सुखवाद्ये ॥

वक्रनासिक । पु० पेचके । चि०

कुटिलनासायुक्ते ॥

वक्रपट्ट । पु० तलसारके । तङ्ग०

द्व० भा० प्र० ॥

वक्रपुष्प । पु० कुङ्कुरे ॥

वक्रपुष्प । पु० पलाशद्रुमे ॥ वक्र
वृक्षे ॥

वक्रवालधि । पु० शुनि ॥

वक्रभणितम् । न० छेकोक्तौ । कुटि
लवाक्ये ॥

वक्रमः । पु० पलायने

वक्रोक्ति

वक्रलाङ्गूल । पु० कुङ्कुरे ॥

वक्रवक्र । पु० शूकरे ॥

वक्रशल्या । स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे ।

वक्रशृङ्गी । स्त्री० गोविंशेषे ॥

वक्रा । स्त्री० शृङ्गाम् । अजशृङ्ग्या
म् ॥

वक्रायम् । न० कवाटवक्रवृक्षे ॥

वक्राङ्ग । पु० हसे । न० कुटिलाव
ववे ॥

वक्रौ । पु० वृक्षे ॥ चि० वक्रगतिवि
शिष्टे ॥

वक्रोक्ति । स्त्री० काकूक्तौ ॥ शब्दा
लङ्कारप्रभेदे । यथा । यदुक्तमन्य
थावाक्यमन्यथात्वेनयोज्यते । श्ले
षेणकाकावाक्षेया सावक्रोक्तिस
यादिधा ॥ तथेतिश्लेषवक्रोक्ति ।
कातुवक्रोक्तिश्च ॥ पदभङ्गश्लेषेणयथा

। नारीणामनुकूलमाचरसिचेज्जाना

सिक्खे तनोवामानाप्रियमादधा

सिंहिस कन्नैवऽवलानांभवान् ।

युक्ताकिहितकर्त्तनननुबलाभावप्र

सिद्धात्मन सामर्थ्यभवत । पुर

न्दरमतच्छेदविधातुकुत ॥ अ

भङ्गश्लेषेणयथा । वहीकेनेदृशीबु

द्धिर्दारुणातवनिर्मिता । चिगुणा

श्रूयतेबुद्धिर्नतुदारुमयीकचित्

॥ काकायथा । गुरुजनपरतन्त्रतया

दूरतरदेशमुद्यतीगन्तुम् । अलिकु

लकोक्किलललितेनैष्यतिसखिसुरभि

वचोरुहम्

समयेसौ ॥ कुटिलोक्तौ ॥ यथा ।
 वादीव्याकरण विनैवविदुषाधृष्ट
 प्रविष्ट सभाजल्पन्नल्पमति स्म
 यात्पटुवटुभूभङ्गवक्तोक्तिभि ।
 ह्रीत सन्नपहासमेतिगणकोगोला
 नभिन्नस्तथाज्योतिर्वित्सदसिप्रग
 ल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभि ॥
 वक्रोष्ठिका । स्त्री० स्मिते । अट्टिर
 दहास्ये । ईषदास्ये ॥
 वक्ष्यम् । पु० वक्षसि ॥
 वक्षा । पु० अनडुहि ॥ वहति ।
 वह० । वहिहाधाज्भ्यश्चन्दसीत्य
 सुन्० प्रत्ययस्यचसुट् इतिवृत्तिक्क
 त् ॥
 वक्ष । न० अत्रयवविशेषे । हृदयादु
 परिकठादधोभागे । क्रोडे । भु
 जान्तरे । उरसि । वर्त्य ॥ अस्यशु
 भाशुभलक्षण यथा । अन्नवान्सम
 वक्षा स्यात्पीनैर्वक्षोभिरुज्जित
 । वक्षोभिविषमैर्निस्व शस्त्रेण
 निधनस्तथेतिगारुडे ६६ ॥ अथ
 वान्समवक्षा स्यात्पीनै शूरा
 धनान्विता । अल्पैश्चविकलादी
 नाविषमै शस्त्रमृत्यवइतिसमुद्र
 ॥ वक्षति । वक्षसङ्घाते । असुन् ॥
 उच्यतेऽनेनवा । वच० । पचिवचि
 भ्यामुद्धेत्यसुन् ॥

वक्षोज । पु०) कुचे । सने ॥
 वचोरुहम् । न०)

वङ्क्षय

वगला । स्त्री० देवीविशेषे ॥ यथा ।
 वैद्यनाथेतुवगलास्थान सर्वोत्तम म
 तमिति ॥
 वगलामुखी । स्त्री० महाविद्याविशे
 षे । प्रीतावरायाम् । वगलायाम् ॥
 वगाह । पु० अवगाह ॥ भागुरीच्छ
 याल्लोप ॥
 वग्न । पु० वक्तरि ॥ वक्ति । वच०
 । वचं गच्छेतिनु ॥
 वक्क । पु० पर्यायभागे । पर्यायको
 टी ॥ नदीपात्रे ॥ भङ्गुरे । व
 क्रं । इतिमेदिनिकर ॥
 वक्कसेन । पु० अगस्तिदुमे ॥
 वक्का । स्त्री० वल्गायभागे ॥
 वङ्किल । पु० कण्टके । दुमनखे०
 इ० चि० शेष ॥
 वङ्क्ष्य । चि० वक्त्रे ॥
 वङ्क्षि । पु० न० वाद्यप्रभेदे ॥
 वङ्क्षते । वक्षिकौटिल्ये । वङ्क्ष्याद
 यश्चेतिक्किन्नन्ता साधु ॥ गृहदा
 रुणि ॥ पाश्चाऽस्थनि । पशुंके ॥
 वङ्क्षिम । चि० कुटिले ॥
 वङ्क्षय । पु० वक्ष्यधजरुमेद्राया
 मन्तरालसन्धौ ॥ वाङ्क्षति० वाङ्
 क्ष्यतेषा । वाङ्क्षिकाङ्क्षायाम् ।
 ल्युट् वाहुलकाज्ञातोर्हस्व ॥
 वङ्क्षतेवङ्क्षयइतिस्वामी ॥ यडा
 । वक्षति । वक्षरोषस हत्यो ।
 ल्युट् । आक्षीनद्योनुमित्यच०

वङ्गशुल्बजम्

नुमितियोगविभागानुम् ॥

वङ्ग । स्त्री० गङ्गास्रोताविशेषः । यथा । तस्या स्रोतसिसीताचवङ्गभृद्वाचकीर्तितेतिशब्दमाला ॥ सातत्रपतितादिक्षुचतुर्हाप्रतिपद्यते । सीताचालकनन्दाचवङ्गभृद्वाचवैक्रमात् ॥ सागङ्गा ॥ वक्षुश्चपश्चिमगिरीनतीत्यमकलततः । पश्चिमकेतुमालास्य वर्षमन्वेतिसार्णवम ॥

वङ्ग । पु० कार्पासि ॥ वृन्ताके ॥ चन्द्रवशीयबलिराजपुत्रे ॥ वङ्गा . पु० भूमि० . जनपदविशेषः ॥ रत्नाकरममारभ्यब्रह्मपुत्रान्तगशिखे । वङ्गदेशीमयाप्रोक्त सर्वसिद्धिप्रदर्शक ॥ वङ्गानानिवासीजनपद वङ्गा । निवासीणोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवजाव ॥ १०००० । चमुणि । स्वर्णजि । नागजीवने । मृदङ्गे । रङ्गे । सिङ्गले । रागङ्ग० भा० प्र० धातुविशेषः ॥ खुरकमिश्रकवापिद्विविधवङ्गमुच्यते । उत्तमखुरकतत्र० मिश्रकन्त्वहितमतम् ॥ पश्याचरङ्गम् ॥ सीसके ॥ वङ्गति । वगिगतौ । पचाद्यच् ॥

वङ्गजम् । न० सिन्दूरे ॥ त्रि० वङ्गदेशजाते ॥

वङ्गन . । पु० वात्सकी ॥

वङ्गशुल्बजम् । न० कांखे ॥

वचनीय

वङ्गसेन .) पु० वकट्रमे । अग-
वङ्गसेनक .)

स्तिवत्ते । मुनिद्रुमे ॥ अस्यपुष्पगुणा । वासकस्यचपुष्पाणि वङ्गसेनम्यचैवहि । कटुपाकानितित्तानिकासक्षयकराणिच ॥

वङ्गला । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥

वङ्गारि । पुं० हरिताले ॥

वङ्गाल . । पु० भैरवरागपुत्रे ॥

वङ्गाली । स्त्री० भैरवरागस्यरागिण्याम् ॥

वच । पु० कीरे । शुक्लपक्षिणि ॥ वक्ति । वचपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥ वचक्नुः । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ ऋषिविशेषे ॥ त्रि० वावटूकी ॥ वक्ति । वच० । सद्युवचिभ्योन्युजागूजक्नुचङ्कत्यक्नुच् ॥

वचण्डा । स्त्री० वरिण्डार्ये ॥

वचण्डौ । स्त्री० शारिकायाम् ॥ वक्तौ ॥ शस्त्रप्रभेदे । ऋरिकायाम् ॥

वचनम् । न० इरायाम् । उक्तौ । वाचि । भाषणे ॥ श्रुतिमात्रात्सुधातुल्यसर्वकालसुखावहम् । सत्यसारहितकरवचनश्रेष्ठमौप्सितम् ॥ वचेर्भाविष्युट् उच्यते ० ऽनेनवा ॥

शुण्डाम् ॥ वाचोवृत्तौ ॥

वचनग्राही । त्रि० वचनेस्थिते ॥

वचनीय । त्रि० वक्तव्ये ॥ वचेरनौयर् ॥

वचा

वचनीयता । स्त्री० निदायाम् । लो
कापवादे ॥ भावेतल् ॥

वचनेस्थित । चि० विधेये । विनय
याहिणि । आश्रवे । प्रवृत्तिनिवृ-
त्त्योर्विधातुशक्यं ॥ वचनेतिष्ठति
स्म । षा० । गत्यर्थेतिक्तः । तत्पु
रुषेकृतौच्यलुक् ॥

वचनोपक्रम । पु० वाक्यारम्भे । उ
पन्यासे ॥

वचर . । पु० कुक्कटे ॥ शठे ॥

वचलुः । पु० वैरिणि ॥ शत्रौ ॥

वच । न० वाक्ये । वाचि । वच-
ने ॥ वच० । सर्वधातुभ्योऽसुन्नि-
च्यसुन् ॥

ववसाम्पत्ति । पुं० सुरगुरौ । वृह-
स्पतौ ॥

वचा । स्त्री० शारिकायाम् ॥ उद्यग-
न्धीषधौ । षड्यन्यायाम् । गोला
स्याम् । शतप्रविकायाम् । अस्या
गुणायथा । वचोद्यगन्धाकटुकाति
क्तोष्णावान्तिःक्लृप्तत् । विवन्धा-
धानशूलघ्नीशक्तन्मूत्रविशोधनी ॥
अपस्मारकफान्मादभूतजन्वनिला
नृहरेत् ॥ अपिच । अङ्गिर्वापयसा-
ज्येनमासमेकान्तुसेविता । वचाकुर्या
न्नरप्राज्ञश्रुतिधारणसयुतम् ॥ चन्द्र
सूर्यग्रहेपीतपलमेकपयान्वितम् ।
वचायास्तत्तज्जणकुर्वाणमहापञ्चान्वि
तनरम् ॥ अथवचामेदा । पारसी

वज्र .

कवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसाहै
मवच्युदितातद्वच्छूलहन्तिविशेष-
त ॥ अथमहाभरीवचा० यस्या
कुलञ्जन० इतिभाषायानामान्तर-
म् । सुगन्धायुगन्धाचविशेषात्क
फकासनुत् । सुखरत्नकरीरुच्याह
त्कण्ठमुखशोधनी ॥ अपरासुगन्धा
स्थूलग्रन्थिर्यस्यालौकीमहाभराइति
नाम । स्थूलग्रन्थि . सुगन्धान्यात-
तोहोनगुणास्मृता ॥ द्वीपातर
वचा० याचोपचीनीतिनाम्नालो
कीविख्याता । द्वीपान्तरवचाक
ट्वीतिक्तोष्णावक्लिदीप्तिकृत् । विव
न्धाधानशूलघ्नीशक्तन्मूत्रविशोधनी
॥ वातव्याधिमपस्मारमुन्मादतनु
वेदनामव्ययोहतिविशेषणफिरड्
गामयमुद्धतम् ॥ वक्ति । वचि
रन्तर्भावितव्यर्थात्पचाद्यच् । टा
प् ।

वचोद्यहः । पु० कर्णे ॥

वचोहर . । चि० दूते ॥ वचोहरति ।
हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥

वज्र । पुं० श्रीकृष्णस्यप्रपौत्रे ॥ अ
निरुद्धात्सुभद्रायावज्जानामन्वयोभ
वत् इतिगारुड १४४ ऽ ध्याय
॥ विष्कम्भादिषुपञ्चदशियोगे ॥
अवज्रतस्तुफल यथा । गुणीगुणज्ञो
बलवान्महौजा , सद्रव्यवचादिप-
रीक्षक , स्यात् । वज्राभिधानेयदि

वज्र .

चेत्प्रसूतोऽप्योपम स्याद्रिपुका
मिनौनाम् ॥ कौकिलाक्षवृक्ष ॥
श्वेतकुशे ॥ सैहगडवृक्षे ॥ न.
वालके ॥ धात्यामे । काञ्चिके
॥ वज्रपुष्पे ॥ लोहविशेषे ॥ सच
बहुविधोऽयथा । नीलपिण्डम्.
अरुणाभम्. मोरकम्. नागकेश
रम्. तित्तिराङ्गम्. स्वर्णवज्रम्.
शैवालवज्रम्. शोणवज्रम्. रोहि
णीकाङ्किलम्. ग्रन्थिवज्रकम्. मद
नाख्यमित्यादि. एतेषानामानुरूप
चिह्नमिति पुराणम् ॥ अश्वविशेषे ॥
अस्योत्पत्त्यादियथा । पुरावधायवृ
क्षस्य वज्रिणा वज्रमुद्धृतम्. विस्फु
लिप स्तनस्य गगने परिसर्पिता
॥ तैनिपेतुर्धनध्वानां स्विखरेषु म
हीभृताम्. तैभ्य एव समुत्पन्नं तत्
तद्विरिपुत्राभकम्. तद्वज्रवज्रजा
तत्त्वाद्भ्रमभरवीक्षवात् । गगना
त्सखलितं यस्माद्गगनश्च ततो मत
म् ॥ पिनाकाददुरं नाग वज्रचेति
चतुर्विधम् । वज्रन्तु वज्रवृत्तिष्ठत्
तद्वाग्नीविकृतिं व्रजित् ॥ सर्वाभ्रे
षु वर वज्रव्याधिवाङ्मयमृत्युहृत् ।
पु. न. इन्द्रास्त्रविशेषे । ज्ञादि
न्याम्. कुलिशे । भिदुरे । पर्वी
। शतकोटौ । खरौ । शम्भे । दम्भो
लौ । अशनौ । दधीचेरस्थिसम्भवे
ऽस्त्रे । आयुधानां मध्ये भगवती वि

वज्र

भूतो ॥ वज्रशरकविधिर्यथा मुने
कल्याणमित्रस्य जे मिनेश्चापिकौर्त्त
नात् ॥ विद्युदग्निभयं नास्ति पठि
तं च गृहोदरे ॥ लिखिते च गृहोदरे.
द्वतिषा पाठ ॥ जैमिनिश्च सुमन्तु
श्च वैशम्पायन एव च । पुलस्त्य पु
लहश्चैव पञ्चैते वज्रवारका ॥ रत्न
विशेषे । अमेद्यो । हीरके । होरा.
इ. भा. प्र. अत्र विशेषोऽयथा ।
स्वच्छं विद्युत्प्रभं स्निग्धं सौन्दर्यं ल
घुं लिखनम् । षडारतीक्ष्णधारश्च
सुशाम्पारश्च दिशेत् ॥ भस्मा
भ काकपादश्च रेखाक्रान्तश्च वर्तुल
म्. आधारमलिनं बिन्दुसन्तासे
स्फुटितं तथा ॥ नीलाभं चिपिटं
रुक्मं तद्वज्रं दोषलं त्यजेत् ॥ वज्रश्च
चतुर्वर्णं लक्षणं यथा । श्वेतं लोहि
तं पीतं वक्रं नयाच्छायाश्च तस्य क्रमा
दिप्रादित्वमिहाभ्यत्सुमनसं श
सं तिसत्यतत. । स्फोताकीर्त्तिम
नुत्तमाश्रियमिदं दत्तं यथासनधृतं
मर्त्यानामयथायथं तु कुलिशं पश्य
हितं जात्यत ॥ तस्य परीक्षा यथा
। यत्पाषाणतलेनिकाशानकरेनाद्
घृष्यते निष्ठुरेयञ्चो न्योपललीहमुद्गर
मुखैर्लेखाद्गन्धात्पाहनम्. यञ्चा
न्यं निजलीलयैव दलयेद्बर्जं यावा
भिद्यते तज्जात्यकुलिशं वदन्तिकश
ला. श्लाघ्यं महाव्यञ्जितम् ॥ तस्य

वज्र

वर्णगुणोयथा । विप्र सोपिरसाय
 नेषुबलवानष्टाङ्गसिद्धिप्रदो राजन्य
 स्तुनृणां वलीपलितजिन्मृत्यु जयेद
 क्षसा । द्रव्याकर्षणसिद्धिदस्तु सुत
 रावैश्योऽथ शूद्रो भवेत्सर्वव्याधिहर
 स्तदेषकथितो वज्रस्य वर्णगुण ॥ अ
 पिच । वज्रस्य नाम लक्षण गुणायथा
 । हीरक पुंसि वज्रोऽस्त्री चन्द्रो म
 णिव रश्मस । स तु श्वेत स्मृतो
 विप्रो लोहित क्षत्रियो मत ॥
 पीतो वैश्योऽच सित शूद्रस्तु वर्णा
 त्मकश्च स । रसायने मतो विप्र
 सर्वसिद्धिप्रदायक ॥ क्षत्रियो व्या
 धिविध्वंसी जरा मृत्यु हर पर ।
 वैश्यो धनप्रद प्रोक्तस्तथा देहस्य दो
 ष्यं कृत् ॥ शूद्रो नाशयति व्याधीन्
 वयस्तम्भ करोति च । पुंस्त्रीनपुंस
 काश्चैते लक्षणानि सलक्षणै ॥ सु
 वृत्ता फलसम्पूर्णस्ते जोयुक्ता वृह
 त्तरा । पुरुषास्ते समाख्याता रश्वा
 बिन्दु बिबर्जिता ॥ रेखा बिन्दु
 समायुक्ता षडङ्गास्ते स्त्रिय स्मृ
 ता । षडङ्गा षट्कोणा ॥
 त्रिकोणाश्च सुदीर्घाश्च ते विज्ञेयान
 पुंसका ॥ तेषु पुरुषा
 श्रेष्ठारसम्बन्धनकारिण । स्त्रिय
 कुर्वन्ति कायस्य कार्ति स्त्रीणां मुख
 प्रदाः ॥ नपुंसकास्त्ववीर्यां स्तु
 रकामाः सत्त्वबर्जिता । स्त्रियः

वज्र .

स्त्रीभ्यः प्रदातव्याः क्लीबा क्लीवे
 पुंयोजयेत् ॥ सर्वेभ्यः सर्वदा देया
 पुरुषावीर्यवर्द्धना ॥ अशुद्धकुरु
 ते वज्रं कुष्ठपाश्वर्यव्यातथा । पा
 ण्डुताप गुरुत्वञ्च तस्मात्स शोध्य
 मारयेत् ॥ शोधनविधिस्तु कुलत्वं
 कोद्रवकाये दोलायन्ते विपाचयेत्
 । व्याघ्रीकन्दगत वज्रं त्रिदिनं तद्वि
 शुध्यति ॥ व्याघ्रीकण्टकारिका ।
 अन्य शोधनविधिर्यथा गृहीत्वा
 क्षिशुर्भे वज्रं व्याघ्रीकन्दोदरे क्षिपे
 त् । महिषी विष्टया लिप्त्वा करी
 षाग्नी विपाचयेत् ॥ त्रियामाया चतु
 र्याम यामिन्यन्ते श्वमूत्रके । सेचये
 त्पाचयेदेव सप्तरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 अथास्य मारणविधिः ॥ हिङ्गुसैन्ध
 वस युक्ते क्षिपेत् काये कुलत्वं जे ।
 तप्त तप्त पुनर्वज्रं भवेत्तस्माच्चिसप्त
 धा ॥ अन्ये मारणप्रकारो यथा ।
 मेषशृङ्ग भुजङ्गास्थिकूर्मपृष्ठा म्भवेत्
 सम । शशदन्तसम पिष्ट्वा वज्रीक्षीरे
 ण गोलकम् ॥ कृत्वा तन्मध्यग वज्रं
 स्त्रियते ध्मातमेव हि ॥ मारितस्य
 वज्रस्य गुणायथा । आयु पुष्टि ब
 लवीर्यवर्णसौख्यं करोति च । से
 वित सर्वरोगघ्न मृत वज्रं न स शय
 ॥ शिषरत्नानां शोधनमारणविधिः
 ॥ वज्रवत्सर्वरत्नानि शोधयेन्मारये
 त्तथा । शुद्धानां मारितानां च

वज्रचर्मा

तेषांशृणुगुणानपि ॥ मणयोदीर्यत
 शीतामधुरास्तुवरारसात् । चक्षु
 ष्यालेखनाद्यापि सारकाविषहार
 का . ॥ धारणात्तेतुमङ्गल्यायह
 दुष्टिहराअपि ॥ वज्रगणनातम्यो
 त्यत्तिपरीक्षामूल्यानिचपश्यान्यत्र
 युक्तिकल्पतरुप्रभृतिषु ॥ मणिवेध
 कीरत्नविशेषे । मणिवेधकसूच्याम्
 ॥ वज्रतिगच्छतिपर्वतादौ । वज्रग
 तौ । वज्रेन्द्रेतिरन् ॥ सगणे . ॥ ५० ॥
 वज्रकम् । न० वज्रक्षारे ॥ दुग्धपाच
 ने ॥ वज्रकदुग्धपाचनमिति हारा
 बली ॥
 वज्रकङ्कट . । पुं० हनुमति ॥
 वज्रकण्टक . । पुं० कीकिलाक्षबृक्षे ॥
 क्षुहीबृक्षे ॥
 वज्रकण्टकशाल्मली । स्त्री० नरकविशे
 षे ॥
 वज्रकन्द . । पुं० वज्रकर्ण । सकारक
 न्द इ० भा० प्र० ॥
 वज्रकन्दा । स्त्री० क्षुद्धां ॥
 वज्रकपाली । पुं० बुद्धविशेषे ।
 हेरुके ॥
 वज्रकालिका । स्त्री० मायादेव्याम् ॥
 वज्रकूट । पुं० मन्त्रदीपस्थाद्विप्रभेदे ॥
 वज्रकीतु . । पुं० नरकराजे ॥
 वज्रक्षारम् । न० क्षारभेदे । वज्रके
 धूमोत्थे । क्षारश्रेष्ठे ॥
 वज्रचर्मा । पुं० खड्गिनि । गण्डके

वज्रपुष्पम्

वज्रजित् । पुं० गरुडे ॥
 वज्रज्वाला । स्त्री० वज्रान्नौ ॥
 वज्रटीक । पुं० बुद्धविशेषे । चक्रस
 वरे । वज्रकपालिनि ।
 वज्रतुण्ड । पुं० गणेशे ॥ गरुडे
 गृध्रे । मशके ॥
 वज्रदन्तः । पुं० शूकरे ॥ मूषिके ॥
 वज्रदशन . । पुं० मूषिके ॥
 वज्रद्व . । पुं० क्षुहीबृक्षे ॥ वज्रना
 माद्रुः ॥
 वज्रदुम . । पुं० क्षुहीबृक्षे ॥
 वज्रधर . । पुं० इन्द्रे ॥ जिनविशे
 षे ॥
 वज्रध्वनिः । पुं० वज्रनिर्घषे ॥
 वज्रनिर्घोषः । पुं० अशनिशब्दे ॥
 वज्रस्थनिर्घोष ॥
 वज्रनिर्घोषः । पुं० स्फूर्जयौ । व
 ज्रनिर्घोषे ॥ निर्घोषणम् । पिष्ट
 सञ्चूर्णने । घञ । इदुदुपधस्येति
 ष . ॥ निर्घोषशब्दस्तदुत्थशब्दपरः
 । सङ्घट्टमात्रपरइत्यन्ये । वज्रस्थ
 निर्घोषः ॥
 वज्रपञ्जर . । पुं० यात्रायागान्तरे ॥
 यथा । उच्चमूलत्रिकोणेषु भवनेषु
 शनैश्चर । वज्रपञ्जरयोगाय हन्ति
 क्रूरानरीन्प्रति ॥
 वज्रपाणि । पुं० पुरन्दरे । इन्द्रे ॥
 वज्रपाणीयस्यसः ॥
 वज्रपुष्पम् । न० तिलपुष्पे । वज्र

वज्रलेप

मिवपुष्प ॥

वज्रपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

वज्रबाहु । पु० इन्द्रे ॥

वज्रमूली । स्त्री० माषपण्याम् ॥

वज्ररथ । पु० क्षत्रिये ॥

वज्ररद । पु० शूकरे ॥

वज्रलेप । पुं० कल्कविशेषे ॥ स

चाक्षोवाराह्यायथा । आसांतिन्दु

कमामकपित्यकं पुष्पमपिचशाल्म

ल्या । बीजानिमल्लकीनां बन्धन

कल्कस्त्ववाचेति ॥ एतैः सलिल

द्रोणं क्षाथयितव्योऽष्टभागशेषश्च

। अश्वत्थार्योऽथचकल्कोद्रव्यैरेतैः

समनुयोज्यः ॥ श्रीवासकरसगुग्गु

लुभल्लातककुर्मरूकसर्जरसैः ।

अतसीविल्वैश्चयुतः कल्कोऽथ व

ज्रलेपाख्यः ॥ ३ ॥ अस्यगुणाना

ह । प्रासादहर्म्यं बलभीलिङ्गप्रति

मासुकुण्डाकूपेषु । सन्तप्तोदात

व्यावर्षं सहस्रायुतस्थायी ॥ ४ ॥

अन्यमप्याह । लाक्षाकुन्दकगुग्गुलु

रुहधूमकपित्यविल्वमध्यानि । ना

गफलनिम्बतिन्दुकमदनफलमधुक

मक्षिष्ठाः ॥ सर्जरससालकानिचेति

कल्कः कृतोद्वितीयायाम् । अत्राख्य

प्रथमगुणैरथमपितेष्वेवकार्येषु ॥ ६

अपिच । गोमहिषाजविषाणैः खर

रोम्णामहिषचर्मगव्यैश्च । निम्बक

पित्तरसैः सहवज्रलेपानामकल्को

वज्राभ

न्य ॥ ७ ॥ अपिच अष्टौसौसक

भागा कास्यस्यदौतुरीतिकाम्ना-

ग । मयकथितोयजोभिरिज्जो

वज्रराडवतः ॥ ८ ॥ इति ॥

वज्रवल्ली । स्त्री० अस्थिसंहारलता-
याम् ॥

वज्रवारक । पु० जैमिन्यादौ ॥

यथा । जैमिनिश्चसुमन्तुश्चवैशम्पा

यनएव । पुलस्त्यः पुलहश्चैवप-

ञ्चैतेवज्रवारकाः ॥

वज्रवाराहौ । स्त्री० मायादेव्याम् ।

मारौच्याम् । त्रिसुखायाम् ॥

वज्रबीजक । पु० लताकरञ्जे ॥

वज्रवृक्ष । पु० सेहुण्डवृक्षे ॥

वज्रव्यूहः । पु० वज्राकाररचनशक्ति
धाव्यवस्थितबले ॥

वज्रशल्पः । पुं० शल्पकनामजन्तौ ॥

वज्रशृङ्खला । स्त्री० विद्यादेव्याम् ।

वज्रसारः । त्रि० वज्रवत्कठिने ॥

वज्रसूर्यः । पुं० बुद्धविशेषे ॥

वज्रा । स्त्री० क्षुद्रायाम् । गुडूच्याम् ।

दुर्गायाम् ॥ वज्राङ्गुशकरीदेवीव

ज्रातेनापगौयतेद्वितीयेपुत्रायाम्

वज्राङ्ग । पुं० भुजङ्गमे ॥ त्रि० वज्र

तुल्याङ्गयुक्ते ॥

वज्राङ्गी । स्त्री० अस्थिसंहारिणि ।

हाडजोडा दू० भा० प्र० ॥ गवे

धुकायाम् ॥

वज्राभः । पुं० दुग्धपाशायाम् ॥ त्रि०

वञ्चना

वञ्जसमानदीप्तिमति ॥
 वञ्जायुध । पु० इन्द्रे ॥
 वञ्जाशनि । पु० स्त्री० वञ्ज ॥
 वञ्जाशनम् । न० अष्टाङ्गयोगस्य दत्ती
 याङ्गविशेषे ॥ यथा । ऊर्वा पा
 दौ क्रमाश्रयकृत्वा प्रत्यङ्मुखाङ्ग-
 ली । करौ निदध्यादाख्यातञ्जास
 नमनुत्तममिति ॥
 वञ्जास्थिशृङ्खला । स्त्री० कोकिला
 क्षत्रध्वे ॥
 वञ्जी । पुं० देवाधिपे । शक्ते ॥ व
 ज्ञास्यास्ति अतद्वनिठनावितीनि
 ॥ लुबे ॥
 वञ्जी । स्त्री० स्नुहीप्रभेदे ॥
 वञ्जक । पु० लम्बुके । शृङ्गाले
 ॥ गृहवभौ ॥ त्रि० खले । धूर्त्ते
 । परप्रतारणस्वभावे । सुवर्णादिद्र
 व्यग्रहोत्त्वऽपदव्यप्रक्षेपेण वञ्चन
 शीले ॥ वञ्चयति । वञ्च चुगतौ
 । ग्यन्तः । गदुल ॥ वञ्चयते वा
 । वञ्च चुप्रलम्भने । आकुस्मीय ।
 गदुल् ॥
 वञ्चय । पुं० धूर्त्ते ॥ वञ्चति । व
 ञ्चु० । शीङ् शपोत्यादिनाऽथप्रत्य
 य ॥ कोकिले ॥ वञ्चनायाम् ॥
 वञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ शाठ्ये ॥
 वञ्चुप्रलम्भने । ल्युट् ॥
 वञ्चना । स्त्री० प्रतारणायाम् । प्रमा
 दे ॥ यथा । मन्यतेऽपि वतादिलो

वट

चनै पक्षपातमपि वञ्चनामनङ्ग० ११
 सर्गेरघु ॥ ३६ ॥
 वञ्चनीय । त्रि० प्रतारणीये ॥ वञ्चि
 तुमह ॥ अर्हे कृत्यत्तवस्वेति वञ्चे
 रनोयर् ॥
 वञ्चित । त्रि० प्रतारिते । विप्रलब्धे-
 । वञ्चनाविशिष्टे ॥ वञ्च्यतेऽस्म ।
 वञ्च० । ग्यन्तः । क्त ॥
 वञ्जुल । पु० तिनिशे ॥ अशोकवृ-
 क्षे ॥ वानीरे । वेतसे ॥ वञ्च्य-
 ते । बाहुलकादुल्लोक्तवञ्च ॥ व
 ज्जतिना । वज्रगतौ । बाहुलकादुल्ल-
 नुम्च ॥ दीर्घपत्रे वेतसे ॥ स्थलप-
 द्म ॥ पक्षिविशेषे ॥
 वञ्जुलक । पुं० कर्णशालखणे ॥
 वञ्जुलद्रुम । पु० अशोकवृक्षे ॥
 वञ्जुलप्रिय । पुं० वानीरे । वे-
 तसे ॥
 वञ्जुला । स्त्री० बहुक्षीरायांगवि ॥
 वट । पु० वृक्षविशेषे । न्ययोधे ।
 त्रहुपदि । पादरोहणे । यक्षावा
 से । अस्य गुणाः । वटः शीतो गु-
 रुर्माहीकफपित्तत्रणापहः । वण्यो
 विसर्पदाहघ्न कषायोयानिदोष
 हृदिति ॥ कपर्दे । वराटके ॥ गो
 ले ॥ गुणे । रज्जौ ॥ भक्ष्ये । वडा०
 इ० भा० प्र० ॥ साम्ये ॥ पिशाच
 विषे ॥ पश्यवक्त्रम् ॥ वटति
 । वटवेष्टने । अच् ॥

बटारका

बटक । पु० तोलकी ॥ पिष्टकप्रभेदे ।
 । बडा० भक्षा० द्र० भा० प्र० भक्ष्ये
 ॥ तस्यनिर्माणादिदृष्ट्या । माषाणां
 पिष्टिकांयुक्तालवणाद्रकहिङ्गुभि
 । कृत्वाविदध्यावटकास्तांस्त्रीलेषुप
 चेच्छनै ॥ विशुष्कावटकावल्या
 हृहणावीर्यवर्धनाः । वातामय
 हरारुच्याविशेषाददितापहा ॥
 विवन्धमेदिन स्त्रीषकारिणोत्पन्नि
 पूजिता । सञ्चर्य निष्क्षिपेत्तन्ने
 भृष्टजीरकहिङ्गुच ॥ लवणं तत्रव
 टकान्सकलानपिमज्जयेत् । शुक्र
 लस्तत्रवटकीबलकद्रोचनोगुरु ॥
 विवन्धहृदिदाहीचक्षुष्मल पबना
 पहा । राज्यक्षयातिरोचन्यापोच
 न्यातास्तुभक्षयेत् ॥ बटति । बट०
 । कुन् ॥

बटपत्र । पु० बर्बराप्रभेदे । सिता
 र्जकी । न० न्ययोधपर्णे ॥

बटपत्रा । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पवृक्षे ।

बटपत्री । स्त्री० मोहिन्याख्यलताया
 म् । ऐरावत्याम् ॥ बटपत्रीकषा
 योषायांनिमूचगदापहा ॥

बटवासी । पु० यक्षे ॥ त्रि० बटवृक्ष
 वासकर्त्तरि ॥

बटाकर । पु० शुल्के । रज्जौ । आ
 करोति । पचाद्यच् ॥ बटस्यचा
 करः ॥

बटारका । स्त्री० रज्जौ ॥

बटु

बटावीक । पु० नामचौरे ।

बटि । स्त्री० उपजिह्विकायाम् ॥
 बटिकायाम् ॥ बटति । बट० ।
 सवंधातुभ्यङ् ॥

बटिका । स्त्री० बध्याम् । मोदके
 गुटिकायाम् । पिण्डायाम् ॥ व्यञ्ज
 नोपयोगिमाषादिद्रव्ये । बडी०
 इत्युभयोर्भाषायांप्रसिद्धिः । अस्या
 निर्माणविधिर्यथा । माषाणांपिष्टि
 काहिङ्गुलवणाद्रकसयुता । तथा
 बिरचितावस्त्रेबटिका साधुशो
 षिता ॥ तलितास्तप्तलेताअथ
 बासुप्रलेहिता । बटकाग्रगुणैर्यु
 क्ताज्जातव्यारुचिदाभृशम् ॥ कु
 ष्माण्डकबटीज्ञेयापूर्वाक्तबटिकागु
 णा । विशेषात्पित्तरक्तघ्नौलघ्वीच
 कथिताबुधैः ॥ मुद्गनाबटिकातद्व
 द्रचितासाधितातथा । पथ्यारुच्या
 ततोल्घ्वीमुद्गसूणुणास्मृतेति ॥

बटितम् । न० शिलापिष्टमांसे ॥
 त्रि० शिलापिष्टद्रव्ये ॥

बटी । स्त्री० बटिकायाम् ॥ वृक्षविशे
 षे । नदीवटे । यज्ञवृक्षे ॥ त्रि०
 रज्जौ । गुण्ये ॥ बटति । बट० । अच्
 ॥ बध्यतेवा ॥ खनोद्यतेतिघ ।
 गौरादि । यथा । सिताचतुर्गु
 णादेयावटीषुडिगुणोगुडइति ॥

बटु । पु० ब्रह्मचारिणि ॥ ब्राह्मण
 माणवके ॥ बालके ॥ कुटजवृक्षे ।

बडवाकृत

श्यानाके । बटति । बट० । अण
श्च तिसूत्रे चादु ॥

बटुक । पु० । बालके । माणवके ।
भैरवविशेषे ॥

बटुकरणम् । न० । उपनयने ॥

बटेश्वरपुरम् । न० । तीर्थविशेषे ॥

बठर । पु० । मूर्खे ॥ अम्बष्टे ॥ शब्द
कारे ॥ वक्रो ॥ चि० । शठे ॥ मन्दे
वक्ति । वच० । वचिमचिभ्याक्चि
त्यरष्टोन्तादेशश्च ।

बडभी । स्त्री० । मुदनी० । गृहचूडा०
द्र० । गौ० । दे० । भा० । प्र० । कुडि
पुष्पादनार्थं दत्ते वक्रकाष्ठे । गोपा
नस्याम् ॥ बलते । बलसवरणे ।
बाहुलकादभच् । गौरादित्वान्
डीष् ॥ चन्द्रशालायाम् ॥ चन्द्र
शालाचबडभीस्यातांप्रासादमूर्धनी
तिश्रीधरः ॥

बडजा । स्त्री० । द्विजयोषिति । ब्राह्म
ण्याम् ॥ अश्वायाम् । घोटक्याम् ।
कुम्भदास्याम् ॥ नारीजात्यन्तरे ॥
बलं सामर्थ्यं मतिशयितमस्याः । अ
न्येभ्योपौतिवः । डलयारेकता ॥
बलवातिवा । आतौनुपेतिक ॥ व
लिनवजतिवा । अन्येभ्योपौतिङः ॥
बडवाकृत । पुं० । पञ्चदशदासान्तर्ग-
तदासविशेषे ॥ यथा । भक्तदासश्च
विजयसथैवबडवाकृतः । बडवा
दासीतलोभादङ्गीकृतदास्यद्रव्य

बडिशम्

र्थ ॥

बाडवाग्नि । पु० । समुद्राग्नी । सलि
लेम्बने । बडवाग्नौ ॥

बडवादुग्धम् । न० । अश्वालीरे ॥ अस्य
गुणा ॥ रूक्षोष्ण बडवालीरबल्य
शाखानिलापहम् । अम्ब पटुलघु
स्वादुसर्वभैकशफ्तया ॥

बडवानल । पुं० । शीर्वे । बाडवे ।
बडवाग्नौ ॥ बडवायाचनल ।
ओराधोघेयभावएवसम्बन्धस्त्वेनष
ष्ठार्थः । पुराकिलशीर्वेणमुनिना०
अथानिज पुत्रमिच्छतावक्षीमथित
तत्रज्वालामय पुरुषोजातः सचस
मुद्रेबडवामुखेऽवस्थापितइतिपौरा
णिकाः ॥

बडवामुख । पुं० । शीर्वे । अम्ब्यग्नौ
बडवानले ॥ न० । पाताले ॥

बडवासुती । पुं० । २ । अश्विनीकुमार
योः स्वर्वेदयोः ॥

बडवाहतः । पुं० । बडवाकृते । दा
सविशेषे ॥ बडवागृहदासीतयाह
तस्तलोमेनतामुद्वाह्यदासत्वं नप्र-
विष्टः ॥

बडा । स्त्री० । बटके ॥

बडिशम् । न० । मत्स्यधरणार्थं वक्रलो
हकण्टकविशेषे । मत्स्यविधने ॥
बलिनीमत्स्यान्श्रयति । शीतन्
करणे । आतौनुपेतिकः । डल
यारेकता ॥

वण्टाल

वडिशी । स्त्री० वडिशे ॥

वड्ड । चि० वड्डति । वडा० वड्डी०
इ० भा० ॥ वलते । वलसवरणे
सञ्चरणे च । बहुलमन्यत्रापीतिर-
क् । डलयारेकत्वस्मरणात्तस्य ड ॥
वण । पुं० वण्डे ॥

वणिकपथ । पुं० वण्डे । आपणे ॥
स्थलवणिज्यायाम् ॥ स्थलजलादि
नाशविषयमिति कुल्लूकभट्ट ॥

वणिक । पु० क्रयविक्रयकर्त्तरि । वा
णिज्यकारके । वैदेहके । सार्थवाहे
। नैगमे । एण्याजोवे । क्रयविक्रयि
के ॥ करणान्तरे ॥ स्त्री० वणिज्या
याम् ॥ प्रणते । पण० । पणे रिज्या
देशश्च ॥

वणिज्या । स्त्री० विपण्ये ॥ न० वणि
ज । कर्मभावयो ॥ दूतवणिग्
भ्याश्चेति य । माधवस्तु० वणिज्या
शब्द स्वभावात्स्त्रीलिङ्गोभावएवा
चप्रत्ययानतुकर्मणीत्याह ॥ भाष्ये
तु० वार्त्तिकमेवनास्ति ॥

वण्ट । पुं० अग्ने । भागे । वाण्टा०
इ० भा० ॥ दाचमुष्टौ । वैण्टा०
इ० भा० ॥ अनूठपुरुषे ॥

वण्टकः । पु० अग्ने । भागे ॥ वण्ट
ते । वटिविभाजने । कर्मणिषञ्
। स्वार्थेकः

वण्टाल । पुं० युग्मेदे । शूयुडे
॥ नौकायाम् । खनिवे ॥

वत स

वण्ड । पु० अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ।
कुन्तायुधि ॥ वृत्ते । वाठ० इ०
प० भा० प्र० वण्डते । वटि एकच
र्यायाम् । अच् ।

वण्डर । पुं० स्थगिकायाम् ॥ रज्जौ
कुक्कुरस्यलाङ्गूले ॥ करीरकीर्षे ।
तान्नस्यपक्षवे ॥ पयोधरे ॥ वण्डर
रच् ।

वण्ड । पु० अनावृतमेष्ट्रे । दुश्मं
णि । चि० हन्तादिवर्जिते ॥ छि
न्नलाङ्गूले । वाडा० इ० भा० प्र०
॥ छिन्नहस्ते ॥ वनुते । अनुयाच
ने । वनतिश । वनसम्भक्तौ ।
जमलाङ्क ॥

वण्डा । स्त्री० प्रांशुलायाम् ॥ अजा
दित्वाष्टाप ॥

वत् । अ० सादृश्ये । तेनतुल्यमित्या
दिभिर्विहितोवतिप्रत्यय । यस्तु
पसर्गाच्चात्त्वर्थद्विति विहित । सनष्ट
ह्यते ॥

वत । अ० आमन्त्रणे । सन्तोषे ॥
खिदे । अनुक्राप्ते ॥ विस्मये ॥ वय
लेस्म । वयगतौ । गत्यर्थेतिक्त ।
नेटयलीप ॥ वन्यतेस्मवा । वनु
याचने । क्त अनुदात्तोपदेशेति-
नलीप ।

वतंस । पु० कर्णपूरे । कर्णाभरणे ॥
शिराभूषणे । शिखरे ॥ अवतस
पति० अवतस्यतेऽनेनवा । तसि ।

दत्तनाम

लोभमृजार्थ । पचाद्यच्० ह्ना
अतिघञ्त्ता । भागुरिमतेनाका
रलोप ॥

दत्तगद । पु० मुनिविशिष्य ॥

वत्तोका । म्ली० अवत्तोकायाम् । म्ब
लितगर्भायाम् ॥

वत्स । पु० पुत्रादौ । वच्चा० व० भा०
॥ तर्गाके । शक्तत्करो ॥ बदध्यभी-
न्ना मातरम् । यदव्यक्तायां वाचि०
वदस्यैर्यवा । वृत्तुवदीतिम् ॥ कट
प्रविशेषे ॥ वर्षे ॥ न० । उरसि ।
वत्सि ॥

वत्सज । पु० कुटजवृक्षे ॥ न० पुष्प
कासीसे ॥ सज्जायाकन ॥ अनुक-
म्पितत्वे अनुकम्पितो वत्स ।
अनुकम्पयायामित्क ॥

वत्सकवीजम् । न० इन्द्रयवे ।

वत्सकामा । स्त्री० वत्साभिलाषिण्यां
गवि । वत्सलायाम् ॥ पुत्रादिका
भनाविशिष्टायां नार्याम् ॥

वत्सतर । पु० दस्ये । वत्सभावमती
त्यद्वितीयवय प्राप्ते ॥ तनुर्वत्स
वत्सोच्चाश्वर्षभेभ्यस्तनुत्त्वद्वि-
ष्टरच् ॥

वत्सतरी । स्त्री० वत्सायाभावमतीत्यद्वि
तीयवय प्राप्तायाम् । विहायण्यां
गवि ॥ तन्योवत्सा । ष्टरच् ।
ऊष् ॥

वत्सनाभः । पु० विषष्ठविशिष्ये । अ

वत्सर

सृते । उग्रे । महौषधे । मारणे ।
माहुराङ्ग० भा० प्र० ॥ अ० स्वरूप
निरूपणयथा । सिन्धुवारसदृक्प
त्रोवत्सनाभ्याकृतिस्तथा । यत्पा
श्वेनतरोर्वृद्धिर्वत्सनाभ सभाषित
इति ॥ अस्यगुणा । अतिमधुर
त्वम० वातकफकण्ठरुक्सन्निपात-
नाशित्वम् । पित्तसन्तापकारकत्व-
ञचेति राजनिर्घण्ट ॥ वत्सानन
भ्रातिहिनस्ति । शमहिंसायाम् ।
कर्मण्यम् ॥ वत्सस्यनाभिरिवनाभि
रस्येति वा ॥

वत्सप । पु० वत्सचारकवालके ।
वत्सपत्तनम् । न० भारतवर्षस्त्रीक्षरे
देशविशिष्ये । कौशाम्याम् ॥
वत्सपाल । पु० बलदेवे । श्रीकृ-
ष्ण ॥ वत्सपे ॥

वत्सर । पु० द्वादशमासात्मकीका-
ले । सवत्सरे । अर्द्धे । हायने । श
रदि । समायाम् । वर्षे । सवस
वत्सरादिभेदेन पञ्चधा भवति । त
थाहि । शकाब्दात्पञ्चभि श्रे-
ष्ठात्समाद्यादिषु वत्सरा । सम्परी
दानुपूर्वाश्च तथादापूर्वकामताः ॥
अथ षष्टिसवत्सराणां गणना । माने
शुरोरगभिद् । पञ्चवत्सराणां षष्टि-
स्मृता मुनिवरैः प्रभवादिकाना-
म् । स्यादेकवत्सरमिति शुद्धमध्यमे-
कराशेस्तु भोगमिति रेवसदा तथा हि ॥

वत्सर *

प्रभवो • बिभव • शुक्र, प्रमोदो •
 य • प्रजापति । अङ्गिरा, श्रीमु
 खो • भावो • युवा • धातेश्चराभिधौ ॥
 बहुधान्य प्रमाथीच • विक्रमो • व
 प्रसन्नक । चित्रमानु सुमानुश्च •
 तारण पार्थिवो • व्यय सर्वजि
 त् • सर्वधारीच • विरोधो • विकृतस्त
 त । खर • नन्दनसन्नीच • विज
 यो • जय • मन्मथौ ॥ दुर्मुखस्त दनु
 प्रोक्तो • हेमलम्बकसन्नक , विल
 म्बाख्यो • विकारी • म्याच् • कर्बरी
 भवसन्नको ॥ उक्त • शुभकृतस्तस्माद
 व्द शोभनकृतस्मृत । क्रोधी •
 विश्वाशुर्ज्ञेयो • वत्सरोहिपराम
 व । भवङ्ग कीलकाख्यो • थसौ
 म्य साधारणाह्वय , ततोविरो
 धकृन्नामा • परिधावि • प्रमाथिनौ ॥
 आनन्दो • राक्षस प्रोक्तो • अनल
 पिङ्गलसन्नक । कालयुक्ताख्यसि
 ष्ठाथौ • रौद्रो • दुर्मतिदुन्दुभी । रु
 धिरोद्गारिरक्ताक्षौ • क्रोधन • क्षयक
 र्णमत । वत्सराणागुरोर्मानिषाष्ट
 रियमुदाहृता ॥ वत्सरानयन य
 था । नगैर्नखै • समिहतीद्विधाश
 क सखचिशक्रोक्षयमाङ्गभाजि-
 त । गता • सतल्लव्यशकौभषड्द
 तोऽवशिषकेषु : प्रभवादि वत्स-
 राः । अत्र • आद्यातुविंशतिर्ब्राह्मी
 द्वितीयावेष्णावीष्मृता तृतीया रुद्रदे

वट *

वज्राश्रेष्ठामध्याधमाभवेत् ॥ वसन्त्य
 स्मिन्नयनर्तुमासपक्षादय । वस
 निवासी । वसेद्येति मरप्रस्थय : ।
 सस्याहर्द्धातुकद्वतिसंख्यत ॥
 वत्सरान्तक । पु • फाल्गुनेमासि ॥
 वत्सल । पु • शृङ्गारादिरसान्तर्गत-
 रसविशेषे । वात्सल्ये । तृणा-
 म्नी , चि • स्नेहयुक्ते । क्षिगधे ॥ व
 त्सेपुत्रादिकेहपात्रेऽभिलाषोऽस्या-
 स्ति वत्मासाभ्याकामबले • इति
 लच् ॥
 वत्सला । स्त्री • वत्सकामायाधेनौ ॥
 वत्सशालम् । न •)
 वत्सशाला । स्त्री •) नत्सानागृहे ॥
 वत्सानाशला पु • । विभाषासिनेति • प
 चेत्कीवता ॥ चि • वत्सशालीत्प-
 न्ने ॥ वत्सशालेजात । जातार्थ
 स्यबालुक् ॥ पक्षेणि • वात्सशा-
 लीपि ।
 वत्सा । स्त्री • पु • त्याम ॥ वयसिप्रथ-
 मद्वतिडौपवाधित्वा • अजादित्वा
 दृप् ।
 वत्साक्षी । स्त्री • गोडुम्बायाम् । चि
 वायाम् ॥
 वत्सादन • । पु • वृके ॥
 वत्सादनौ । स्त्री • छिन्नरुहायाम् ।
 गुडुच्याम् । वत्सेरदाते । अद • ।
 ल्युट् ॥
 वद । चि • वक्तरि ॥ वदति । वद-

बधूजन

व्यक्तायावचि । पचाद्यच् ॥
 वदनम् । न० अ० नने । मुखे । वद
 न्यनेन । वद० । करणे ल्युट् ॥
 वदनासव । पु० अधरमधुनि । वक्ता
 सवे ॥ वदनस्य आसव ॥
 वदन्ति । स्त्री० कथायाम् ॥
 वदन्य । त्रि० वदान्ये ॥
 वदान्य । त्रि० अच्युदारे । दानशी
 लडे । बहुप्रदे । मायाचर्येति वद
 ति । वद० । वदेरान्य ॥ चारुवा
 दिनि । प्रियवादिनि ॥
 वदामम् । न० फलविशेषे । मुफले ।
 वातवैरिणि । वातादे ।
 वदात् । पुं० पाठोनमत्स्ये वाचा-
 लि० इ० गौ० दे० भा० प्रा० ॥
 वदावद । त्रि० वक्तरि ॥ वदति ।
 वद० । पचाद्यचि० चरिचलीति ति-
 त्त्वदि ॥
 वदि । अ० कृष्णपत्ते ॥
 वध । पुं० हिसकी ॥ हिसायाम् ॥
 वधुका । स्त्री० बध्वाम् ॥
 वधू । स्त्री० स्नुषायाम् । वद्ध० इ०
 भा० प्रसिद्धे । बहति० उच्चतेषा । व
 हप्रापणे । वहेष्वेति ल्युट् ॥ शारि
 षीषधी ॥ शब्दम् ॥ नवेढायम् ॥
 भार्यायाम् ॥ पृष्ठायाम् ॥ अङ्ग
 नायाम् ॥
 वधूजन । पुं० योषिति ॥

वनकोद्रव

वधूट । पुं० यौवने ॥
 वधूटशयनम् । न० गवाक्षे ॥
 वधूटी । स्त्री० खल्वध्वाम् ॥ स्नुषा
 याम् ॥ सुवासिन्याम् ॥ युवती ॥
 वयस्यचरमद्वितीया ॥
 वधूत्सवप्रसव । पु० रक्ताम्बुने ॥
 वध्रम् । न० इयरज्जौ ॥ वध्यतेऽनेन ।
 वधेरीणादिकः । द्रुम् ॥
 वध्रि । स्त्री० वध्रे ॥
 वध्री । स्त्री० वध्रे ॥ पित्तवान्डीष ।
 चक्ष्वा । पश्यवध्रिका पश्येति भा-
 ष्यम् ॥
 वनम् । न० लीरे । जले । निवासे ।
 आलये ॥ प्रसन्नये । कानने । ख-
 तः । सिद्धेवक्षसमृद्धे । गहने । व
 ना० इ० भा० ॥ प्रवासे । वन्यते०
 सम्भज्यते० सेज्यते० पाच्यते वा व-
 नसम्भक्तौ० वनयाचने वा हलश्चेति
 कर्मणि घञ् । उच्चापूर्वकत्वाद्
 दृध्यभावः ॥ कर्त्तरि पचाद्यच् ॥
 त्रि० वननीये ॥ सम्भजनीये ॥
 वनकदली । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥
 वनकन्द । पुं० सितशूरणे ॥ धरणी
 कन्दे ॥
 वनकार्पासी । स्त्री० त्रिपर्णायाम् ।
 भारद्वाज्याम् । वनकपास० इ०
 भा० ॥
 वनकुलत्पः । पुं० कुलत्पायाम् ॥
 वनकोद्रवः । पुं० उद्वाले ॥

वनतित्ता

वनकोलि । पुं० वनजवदर्याम् ।

कक'शिकायाम् ॥

वनगौ । पुं० स्त्री० गवये ॥

वनगोचर । पुं० नारायणे ॥ वन'

जल गोचरेनिवासस्थान यश्चस '

॥ व्याधे ॥

वनचन्दनम् । न० अगुरुणि । देवदा

रुणि ।

वनचन्द्रिका । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥

वनचम्पक । पुं० वनदीपे । हेमा

चै ॥

वनचर । पुं० किराते ॥ वनमृगे

॥ वनेचरति । चर० । चरेष्ट ॥

वनच्छाग । पुं० वनच्छगले । एडके

। शिशुशाच्छके ॥ शूकरे ॥

वनज । पुं० मुस्तके ॥ स्तम्बरमे ।

वनशूरणे चखुजे ॥ त्रि० वनो

त्पन्न ॥ वनेजायते । जनी० ।

ड ।

वनजा । स्त्री० मुद्गपण्याम् ॥ वनका

पांश्याम् ॥ बन्योपिदक्याम् ॥

अश्वगन्धायाम् ॥ गन्धपत्रायाम् ॥

मिश्रेयायाम् ॥ ऐन्द्रे । वनार्द्रका

याम् ॥

वनजायतेक्षणः । त्रि० पद्मलोचने ।

वनजीर । पुं० सूक्ष्मपत्रे । अरण्य

जीरे ॥

वनतित्तः । पुं० रोहितकद्रुमे ॥

वनतित्ता । स्त्री० वनतित्तिकायाम् ॥

वनमाला

वनतित्तिका । स्त्री० दाठायाम् ॥ ह

रीतक्यां ॥

वनद । पुं० घने । मेघे ॥ वनज

लंददाति । डुदाज्० । क ॥

त्रि० वनदातरि ॥

वनदमन । पुं० अरण्यदमने ॥

वनदीप । पुं० वनचम्पके ॥

वनधेनु । स्त्री० गवय्या ॥

वननीय । त्रि० सम्भजनीये ॥

वनपल्लव । पुं० शोभाप्लवनवर्त्ते ॥ अ

रण्यजपत्रे ॥

वनपाशुल । पुं० व्याधे ॥

वनपिप्पली । स्त्री० क्षुद्रपिप्पल्या

म् ॥

वनपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

वनपूरक । पुं० वनबीजपूरे ॥

वनप्रिय । पुं० परभृते । कोकिले ॥

न० त्वचे । गुडत्वचि ॥ त्रि० अर

ण्यप्रियमात्रे ॥

वनभुक् । पुं० ऋषभौषधे ॥

वनमल्लिका । स्त्री० दशे ॥ वनस्यम

ल्लिका ॥

वनमल्लिका ।) स्त्री० वनोद्भवमल्लिका
वनमल्ली ।) याम् ॥

वनमाला । स्त्री० श्रीकृष्णस्रजि सप

ल्लवपुष्पग्रथितायामाजानुलम्बिन्या

स्रजि ॥ तस्याः स्वरूपं यथा । आ

जानुलम्बिनीमालासर्वतु'कुसुमो

ज्वला । मध्यस्थूलकदम्बाव्यावन

वनराजि

मालेति कीर्तिता ॥ वनपुष्पस्र
जि ॥

वनमाली । पु० हरी । श्रीकृष्णे ॥
वन वनपुष्प तन्माला अस्थेति वन
माली । व्रीह्यादित्वादिनि । सप
ह्वयपुष्पयितास्रक् वनमालेन्यन्ये
॥ आपादपद्म यामालावनमालेति
सामतेतितुकलिङ्ग । सास्य स्ती
तिश ॥ वन मणितु शीलमस्थेति
वा । सनधारणे । सुप्रीतिनिनि
॥ अदा भूततन्मात्ररूपावेजमन्त्रा
॥ वनमाला अहन् वनमाली । व
नमालापरि ज्ञप्त धन्या पश्यतिते
मुखमिति हरिब शोक्तिः ॥

वनगानिनी । स्त्री० वाराह्याम् ॥ वा
रकापुण्याम् ॥

वनमुक्ता । पु० जलदे । मेघे ॥ वननी
रमुक्षति मुच्छ० । क्षिप् ॥

वनमुक्ता । पु० सकुष्ठके ॥

वनमुक्ता । स्त्री० मुद्रपण्याम् ॥

वनमूर्धजा । स्त्री० कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

वनमेधिका । स्त्री० मेधिकाप्रभेदे ॥

वनमोचा । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

वनर । पु० वानरे ॥

वनराज । पुं० मृगेन्द्रे ॥ वनस्यरा
जनि ॥

वनराजक । पुं० सिङ्गे ॥

वनराजि : । स्त्री० वनवृक्षाणां पङ्
क्तौ ॥

वनशृङ्गाटक

वनरुहम् । न० पद्मे ॥ वनेरोहति ।

रुह० । द्रुगुपधेतिक ॥

वनलक्ष्मी । स्त्री० कदल्याम् ॥

वनवर्ष्मर । पु० कृष्णार्जके ॥

वनवर्ष्मरिका । स्त्री० अरण्यजवर्ष्या
म् । सुप्रसन्नके । विषमे । सूक्ष्मप
त्रके । निद्राली ॥

वनवल्ली । स्त्री० नि त्रेणिकाटणे ॥

वनवल्ली । पुं० दवानले ॥

वनवासन । पुं० गम्भीरौ । खट्वा
श्री ॥

वनवासो । पुं० नीलमहिषकन्दे ।

शाल्मलिकन्दे ॥ पाटल्याम् । मु

ष्ककवर्चे । शृङ्ग्याम् । ऋषभौ

षधि ॥ शूकरकन्दे । वाराहिकन्दे

॥ नि० वनवासकर्त्तरि ॥

वनबीज । { मातुलुङ्गिका
वनबीजक । { पु० याम् ॥ अर
वनबीजपूरक । { यज्जातबीजपू

रे । अत्यस्त्रायाम् ॥

वनवृन्ताकी । स्त्री० वृहत्याम् ॥

वनव्रोहि । पुं० नीवारे ॥

वनशूकरी । स्त्री० शूकशिम व्याम् ॥

अरण्यवाराह्याम् ॥

वनशूरण । पुं० वनोद्भवोत्पे । सित

शूरणे । वनकन्दे ॥

वगशृङ्गाट । पुं० गोक्षुरके ॥ वनस्य

शृङ्गाटद्रव ॥

वनशृङ्गाटक । पुं० गोक्षुरके ॥

वनाटु

वनशीभनम् । न० पद्मे ॥ त्रि० वन
 स्थशीभाकत्तरि ॥
 वनश्रवा । पु० गन्धमाज्जारे ॥ वञ्चके
 । गोमाथौ ॥ व्याघ्रे ॥
 वनसङ्कट । पु० मसूरे ॥
 वनसद् । त्रि० बनेचरे ॥
 वनसमूह । पु० बन्धायाम् ॥ वना
 नांसमूह ॥
 वनसरोजिनी । स्त्री० वनकार्पास्या
 म् ॥
 वनस्थ । पु० भृगे ॥ त्रि० वनवा
 सिनि ॥
 वनस्था । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥
 वनस्पति । पु० द्रुममात्रे ॥ विना
 पुष्पफलशालिनिवृक्षे ॥ अपुष्पाफल
 वन्तोये तेष्वनस्यतयः स्मृताद्वृति
 मनुः ॥ स्थालीवृक्षे । नन्दीवृक्षे
 ॥ वनस्पति । पारस्करादित्वात्
 सुट् ॥ वटे ॥
 वनहरिद्रा । स्त्री० काननोत्पन्नहरि
 द्रायाम् । शोलिकायाम् ॥
 वनहास । पु० अश्वबाले । काशट
 णे ॥ कुन्दवृक्षे ॥
 वनहासक । पु० काशटर्ण ॥
 वनाखुः । पु० शशके ॥
 वनाखुक । पु० मुङ्गे ॥
 वनाज । पु० वनच्छागे । इडिक्के ॥
 वनाटु । पु० स्त्री० वर्वणायाम् ।
 नीलमञ्जिकायाम् ॥

वनिता

वनाधिवासी । त्रि० वनस्थे ॥ वनम
 धिवसतितच्छील । णिनिः ॥
 वनामल । पु० करमर्दे । कृष्णपा
 कफले ॥
 वनाम्रः । पु० कीषाम्ने ॥
 वनायुः । पु० हरिणे ॥ देशविशेषे ॥
 वनायव । पु० बहुवचनान्तोयम् ।
 देशविशेषे ॥
 वनायुज । पु० हयविशेषे । वनायु
 जे ॥ वनायुषुदेशेजातः । सप्तम्या
 म्जनेड् ॥
 वनारिष्टा । स्त्री० वनहरिद्रायाम् ॥
 वनार्चक । पु० पुष्पजीविनि ।
 मालाकारे ॥
 वनार्द्रका । स्त्री० ऐन्द्रे । वनभवाद्रं
 के ॥
 वनालिका । स्त्री० वञ्चबल्ल्याम् ।
 हस्तिशृण्डायाम् ॥
 वनाश्रय । पु० द्रोणकाके ॥
 वनाहिरः । पु० दन्तायुधे । शूकरे ॥
 वनि । पु० अग्नौ ॥ वन्यतेयाचते ।
 वनुयाचने । खनिकष्यन्त्यसिर्वासि
 वनिसनिध्वनियन्थिबलिचरिभ्यश्चे
 ति० इप्रत्ययः ॥
 वनित । त्रि० याचिते ॥ सेविते ॥
 वनिता । स्त्री० उत्पादितात्थर्यानुरा
 गनार्याम् ॥ योषिन्मात्रे ॥ वन्यते
 स्म । वनुयाचने० वनसम्पत्तौवा ।
 क्तः । यस्यविभाषित्यस्यानित्यत्वा

वनौका

दिट् ॥ यहा । वनतेर्बाहुलकादि
तन् ॥

वनौ । पुं० कन्दमूलफलाद्याहारिणसा
ग्निहोत्रे० निरग्निहोत्रे० बाबानप्र
स्थे । तृतीयाश्रमे ॥ वन निवासस्था
नमस्यास्ति । अतद्वनिठनाविती
नि ॥

वनौ । स्त्री० विपिने । गह्वने ॥ वनति
। वन० । पचाद्यच् । गौरादि ॥
वनौपक । चि० याचके ॥ वनीपा
ति । आतद्धतिका । तत । स ज्ञा
याकन् ॥

वनीयकः । चि० याचके ॥ वननम्
। वनु० । सर्वधातुभ्यङ् । वनि
र्याञ्जा० तामिच्छति । सुपञ्चात्मन
क्यच् । ण्वुल् ॥

वनेक्षुद्रा । स्त्री० करञ्जे ॥

वनेचरः । पुं० किराते ॥ चि० अर
ण्यचारिणि ॥ वनेचरति । चरेष्ट
ङ्गतिट् ॥ तत्पुरुषेकतौत्यलुक् ॥

वनेज्यः । पुं० वहरसाले ॥

वनेसद् । पुं० वनेचरे ॥ वनेसीदति
। षट् ॥ क्विप् । तत्पुरुषङ्गत्वा
दिनाऽलुक् ॥

वनेसज्जः । पुं० असनवृत्ते ॥

वनोज्जवा । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥

चि० वनजे ॥

वनोपलः । पुं० आरण्यगोमये ॥

वनौकाः । पुं० वानरे ॥ वनस्थिते ।

वन्दनमाला

पुलिन्दे ॥ वनमोकोस्य ॥

वनौषधी । स्त्री० वनोज्जवौषधिमात्रे
॥ प्रायोजना सन्निवनेचराद्यागो
पादय प्राकृतनामतज्ज्ञा । प्र
योजनार्थावचन प्रवृत्तिर्यतस्तत
प्राकृतद्रव्यदोष ॥ किञ्च । रसवी
र्यविपाकेभ्योमूलात्पृष्ठात्फलाद्
लात् । आकाराद्देशकालादेर्वनी
प्रध्यर्थमुन्नयेत् ॥

वन्दक । पुं० नीलवल्ल्याम् । व-
न्दायाम् ॥ चि० वन्दनकृति ॥

वन्दका । स्त्री० वृक्षादन्याम् । वन्दा
याम् ॥

वन्दयः । चि० स्तोतरि ॥

स्तुत्ये ॥ वन्दते० वन्द्यतेवा । वदि
अभिवादनस्तुत्यो शीङ्शपिरु
गमिवच्चिजीविप्राणिभ्योऽयङ्गत्यच्
वञ्चीत्यस्य स्थाने वन्दोतिपाठोपि बहु
श्रुतैर्निर्धारितइतिवन्देरथ ॥

वन्दनम् । न० नतौ । प्रणामे ॥ वन्दे
ल्युट् ॥ सुखे ॥

वन्दनमाला । स्त्री० तोरण्ये । रम्भा
स्तम्भचतुष्टयवेष्टिताम्रपत्ररचितमा
लायाम् ॥ यथा । कुर्याद्वन्दनमा
लायोरम्भास्तम्भौ सुशोभनौ । चूत
वृक्षोज्जवौ । पत्रैर्जागरेचक्रपाणिनः
॥ युगानिपत्रसङ्ख्यानां स्वर्गे तस्यो
त्सवो भवेत् । पूज्यतेवासत्राद्यैश्च
क्रीडते चाप्सरोहृतः ॥

वन्दाक

वन्दनमालिका । स्त्री० वह्निर्दारोपरि
शुभदायांमालायाम् ॥ यथा । ती
रणोर्ध्वतुमङ्गल्य दामवन्दनमालि
का ॥

वन्दना । स्त्री० समीच्याम् । स्तुती
॥ हेमभस्मनातिलके ॥ यथा ।
ऐशान्यामाहरेक्ष्मश्रुचाबायश्रुवेण
वा । वन्दनाकारयेत्तेनशिर क
शठांसकेषुच ॥ कश्यपस्येतिमन्त्रेण
यथानुक्रमयोगतद्भुतिवशिष्ट ॥

वन्दनी । स्त्री० नती ॥ जीवाती ॥
बध्याम् ॥ पाचनकर्मणि ॥
वन्दनीय । पु० पीतभृङ्गराजी ॥ चि०
नमस्ये । वन्द्ये । स्तवनीये ॥
वन्दितुमर्ह ॥ । वदि० । अनौ
यर् ॥

वन्दनीया । स्त्री० गीरोचनायाम् ॥
अजादित्त्वाष्टाप ॥

वन्दा । स्त्री० वृक्षोपरिजातेवृक्षे । वृक्षा
दन्याम् । वृक्षरुहायाम् । जीव
न्तिकायाम् । वन्दाके ॥ वृक्षे वि
जातीयप्ररोहोवन्दा । वन्द्यते ।
वदि० । गुरोश्चेत्यः ॥ भिक्षुक्याम्
। वन्द्यां ॥

वन्दाकः । पुं० द्रुमरुहायाम् । वन्दा
याम् ॥ यथा । वन्दाकः स्याद्विम
स्तिक्तः कषायोमधुरोरसि । मङ्ग
ल्य । कफवातास्तरजोव्रणविषाप
ह ॥ + * +

वन्द्या

वन्दाका ।) स्त्री० वन्दायाम् ।
वन्दाकी ।) वृक्षादन्याम् ॥

वन्दाकः । चि० वन्दनशीले । अभि
वादके ॥ वन्दते । वदि० । शृवन्
द्योराकः ॥

वन्दिः । स्त्री० निवहमनुजादौ ।
प्रग्रहे । उपग्रहे । वन्दी० इ०
लोक० प्र० ॥ सोपानके ॥

वन्दिग्राह । पु० अग्न्यायुधदेवता
गारभेदके ॥

वन्दिचौरः । पुं० माचले । सन्धि
चौरे ॥

वन्दित । चि० पूजिते ॥

वन्दी । पुं० राजादेः स्तुतिपाठिनि
। स्तुतिपाठके । भाट० इ० प्र० ॥
प्रस्तावानुवक्तरि ॥ वन्दिनस्त्वमल
प्रज्ञाः प्रस्तावसदृशोक्तयः ॥ वन्द
ते । वदि० । ग्रन्थादित्त्वादावश्यकै
तिवाणिनि ॥ पणमध्यस्थे ॥

वन्दिपाठ । पु० भोगावल्याम् ।
स्तुतिग्रन्थे ॥

वन्दी । स्त्री० आहतस्त्रियाम् ॥ पण
मध्यस्थायाम् ॥ वन्द्यते० वन्दते
वा । वदि० इन् । डीष् ॥ शूद्रा
यांचत्रियेणात्पादितायाम् ॥

वन्दोकारः । पु० वन्दिग्राहे । प्रस
न्नचौरे । माचले ॥

वन्द्य । चि० स्तव्ये । वन्दनीये ॥
वन्द्या । स्त्री० स्तव्यायाम् । वन्दनीयाया

वपनम्

म॥ गीरोचनायाम् ॥ वन्दायाम् ॥
वन्दः । त्रि० पूजके ॥ पु० गुरौ ॥
वन्दते० वन्द्यतेवा । वदि० ।
स्फायितस्त्रीत्यादिनारक् ॥ न०
जल्याणे ॥

वन्य० । पुं० वनौक्षे । वनशूरणे ॥
वाराहीकन्दे ॥ देवनले ॥ न०
कौवर्तीमुस्तके ॥ त्वचे ॥ त्रि० वने
कृते ॥ वनेभव । यत् ॥

वन्या । स्त्री० वनसमूहे ॥ अम्बुसमू
हे ॥ वनानांसमूह० । पाशादि
भ्यायः ॥ गोपालकर्क्याम् ॥
सुज्ञपण्याम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ भद्र
सुस्तायाम् ॥ गन्धपत्रायाम् ॥
मिश्रयायाम् ॥

वन्योपोदकौ । स्त्री० लताप्रभेदे वन
आयाम् । वनसाङ्गयायाम् ॥ इ
तिराजनिर्घण्टः ॥

वन्न । त्रि० अग्निनि । भागिनि ॥
वनति । वनसम्भक्तौ । ऋज्वेन्द्राये
त्यादिनारन् ॥

वपः । पु० मेदसि ॥ केशमुण्डने ॥
बीजवपने ॥ वपति । टुवप्० ।
पचाद्यच् ॥ वपतियदिकृषाण०
क्षेत्रमासाद्यबीजम् ॥

वपनम् । न० बीजाधाने ॥ मुण्डने
॥ यथा । गङ्गायाभास्करक्षेत्रे मा
तापित्रोर्गुरोऽमृतौ । आधानेसा
मपानेच वपनं सप्तमुष्मृतम् ॥

वप्र

टुवप्० । ल्युट् ॥ अन्यवनिध
नात्पत्यु पत्नीकेशान्नवापयेत् ॥
वीर्ये ॥

वपनी । स्त्री० नापितशालायाम् ॥
वपा । स्त्री० विषरे । छिद्रे ॥ मेदसि
॥ उप्यतेऽच । टुवप्० । भिदाद्य
ङ् ॥ यद्वा । वपति । पचाद्यच्
। टाप् ॥

वपिल । पुं० पितरि ॥
वपुस्तव । पुं० शरीरस्थरसधातौ ।
वपुन० । पु० देवे । सुरे ॥
वपुषा । स्त्री० हवुषायाम् । हौहवेर०
इ० भा ॥

वपुष्टमा । स्त्री० पद्मचारिण्याम् ॥
वपुः । न० तनौ । शरीरे ॥ प्रशस्ता
कृतौ ॥ वपति० उप्यतेवा । टुव
प्० बीजसन्ताने । अतिपृथ्वीत्यु
सि० ॥

वप्त्रव्यः । त्रि० अपर्णीये ॥ भूमौबी
जं हिवप्त्रव्य० सुर्वरायानक्षिपरे ॥
वप्त्रा । पुं० जनके ॥ त्रि० बापके ।
वपति । टुवप्० । खलुल्टचावि
तिहृच् ॥ कबौ ॥

वप्र० । पुं० ताते ॥ प्रकारे ॥ न०
सीसके ॥ पुं० न० प्राकाराधारवे
दिकायाम् । चये ॥ तथाचार्थशा
स्त्रम् । खातादुहृतमृदावप्र कारये
त्० तस्योपरिप्राकारमिति ॥ महा
वप्रोयथा । महीद्यानामहावप्रां

वमि

तडागशतशोभिताम् । प्राकारगृह
सम्बाधामिन्द्रस्येवामरावतीम् ॥
महान्वप्रोयस्या । प्राकाराधार
भूताकृत्रिमोच्छ्रिताभूमिर्वप्रसञ्जे
तिवि० पु० ॥ रोधसि । तटे ॥
रेणौ ॥ चित्रे । केदारे । सानुनि ॥
उप्यसिञ्च । टुवप० । वधिवपिभ्यां
रन् ॥

वप्रक्रीडा । स्त्री० वृषभादीनावप्रक्रि-
यायाम् ॥ यथा । उत्खातकेलि श्रु
क्वाथैर्वप्रक्रीडानिगद्यतेद्वतिशब्दा-
र्थव० ॥

वप्रा । स्त्री० मल्लिषायाम् ॥

वप्रिः । स्त्री० चित्रे ॥ वपति । टुव
प० । बङ्क्रादित्वात्साधुः ॥

वप्री । स्त्री० बल्मीके ॥

वम । पु० स्त्री० वमने ॥

वमयुः । पु० वमने ॥ गजस्यकरशी
करे ॥ वमन० वम्यतेवा टुवमउ
ह्निरणे ॥ द्वितोयुच् ॥

वमन । पु० शये ॥ न० कृद्गने ॥
अर्द्गने ॥ आहृतौ । आहरणे ॥

वमनौ । स्त्री० जलौकायाम् ॥

वमनीया । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥
त्रि० वमनयोग्ये ॥

वमि० । पुं० हुताशने । अग्नौ ॥
धूर्त्ते ॥ स्त्री० बान्ती । कृद्गने ॥

वमनम् । टुवम० । इक्कृष्या
दिभ्यः ॥

वय

वमित । त्रि० कृतवमने ॥ यथा ।
वमितलङ्घयेत्प्राञ्चोलङ्घितन
तुवामयेत् । वमनेकेशवाहुल्याञ्च
न्याल्लङ्घनकर्षितम् ॥

वमी । स्त्री० वमने ॥ कृदिकारादिति
ङीष् ॥

वम्भः । पुं० वशे ॥

वम्बी । स्त्री० उपजिह्वायाम् । सीम
क० इ० दे० भा० । बालबी० इ०
महारोष्ट्रभाषा ॥ इ० हे० न्द्र० ॥

वम्बीकूट । पु० बल्मीके ॥

वयः । पुं० पक्षिणि । खगे ॥ तारु
ग्ये ॥ यौवने ॥ कालकृतायायौव
नादिरूपायाशरीरावस्थायाम् । बा
ल्यादौ ॥ अवहित्वय . पक्षाः ।

यथा । कौमारयौवनमध्यत्वस्थवि-
रत्त्वानिचत्वारिवयांसीत्येक० प
क्षः । तथाचाहुः । आद्येवयसि
नाधीतद्वितीयेनार्जितधनम् । तृती
येनतपस्तप्त चतुर्थेनिकारिष्यतीति ॥

त्रीणि वयांसीत्यन्ये । यदाहुः ।
पितारक्षतिकौमारभर्त्तारक्षतियौ
वने ॥ पुत्रास्तुस्थाविरेभावेनस्त्रीस्ता
तन्त्यमर्हतीति ॥ अन्ये तु० कौमार
यौवनस्थविरत्त्वानि० त्रीणीच्छन्ति ।

चाहुस्त्ये । आषोडशाब्देवास्त्रियावत्
क्षौरनिवर्त्तकः । मध्यम . समति
र्यावत्परतोवृद्धउच्यतइति ॥ के-
चित्तु उपचयापचयलक्षणं द्वेवयसी

वयस्या

ब्रह्मन्ति अस्मिन्पक्षे यौवनस्य प्रथम
वयोवाचिच्छादायसिप्रथमवृत्तिवधू-
टीचिरगटीत्यत्रडोपिसिद्धं । वय
स्यचरमवृत्तिनवक्तव्यमितिस्थितम् ।
यस्त्वर्थप्रकरणादिकमनपेक्ष्यश्रवण
मात्रेणवय प्रतिपादयति । सव
योवाचीत्युच्यते । अन्तरङ्गत्वात् ।
तेनेह न । उत्तानशया । लोहित
पादा । ब्रह्मप्रकरणादिनावयस
प्रतीतावपि । शब्दादप्रतीते । अ
वालापिहिब्याध्यादिवशादुत्तानाश्रि
ते । अजक्तकौनचरक्तचरणाभवति
॥ वयते । वेति । अजतित्रा । वय
गतौ । योग्यादौ । अजगतौवा
चसुन् ॥ वयस्तुचिविधवात्य मध्य
मवार्जकतयेतिमुश्रुत ॥

वयस्य । चि । मध्यमवयसि । तरु
णे ॥ वयसितिष्ठति । सुपौतियो
गविभागात्क्व । ॥

वयस्या ।) स्त्री । ब्राह्म्याम् ॥ गुड
वयस्या ।)

च्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ सूक्ष्मैला
याम् ॥ काकोल्याम् । पय्याया
म् । पूतनायाम् । हरोतक्याम् ॥
सोमलतायाम् ॥ शाल्मलौ ॥ जौ
रकाकोल्याम् ॥ अत्यम्नपण्याम् ॥
मत्स्याच्याम् ॥ वयोयौवनतिष्ठ
त्यनया । छा । धञर्थेक । युवतौ ।
तरुण्याम् । सख्याम् । आल्या

वर .

म् ॥ खर्परेशरिवाविसर्गलोप ॥
वयस्य । पु० समानवयस्को । स्त्रि
गधे । सबर्यासि ॥ वयसातुल्य
। नौवयोधर्मेत्यादिनायत् ॥ स
ख्यौ ॥

वयस्या । स्त्री । सख्याम् ॥ टाप ॥
वयस्यौ । पु० तरुणे ॥

वयुग । पु० देवतालये ॥ न० प्रज्ञा
ने ॥ कर्मणि ॥ अजति । अज० ।
अजियमिश्रीङ्भ्यश्चत्युनन्चित्
। अजिर्वी गुणायादेशौ ॥

वयोधा । पु० यूनि । तरुणे ॥ वयो
दधाति । डुधाञ् । वयसिधाञ्
ब्रह्मसिद्धिंत् ॥

वयोवङ्गम् । न० सीसके ॥

वयोवाची । पु० अर्थप्रकरणादिकम
नपेक्ष्यश्रवणमात्रेणवयस प्रतिपा
दकेकुमारादिशब्दे ॥

वर । पु० देवावृत्ते । देवतादेरभी
प्सिते ॥ तपोभिरिष्यतेयस्तुदेवेभ्य
सत्ररोमतवृत्तिभरत । ॥ भर्त्तरि ॥
जामातरि ॥ वृत्तौ । वरणे ॥ वि
टे । षिङ्गे ॥ गुग्गुलौ ॥ कन्या
र्थिनि ॥ वरपरीक्ष्यकन्यादेया ।
तथाहिबिद्याप्रभाव ज्ञानस्यपरीक्ष्य
वृणुयाद्वरम् । अत्रोक्त देवीभागवते
। वरायगुणहीनायवृद्धायाज्ञानिने
तथा । दरिद्रायचमूखायरोगिणि
कुत्सितायच ॥ अत्यन्तकीपयुक्ताय

वरट

वाऽत्यन्तदुर्मुखायच । पङ्कवेपङ्क्ति
हीनायचान्धायबधिरायच ॥ जडा
यचैवमूकायक्तोबतुल्यायपापिने
। ब्रह्महत्यालभेत्सापिय स्वकन्यां
प्रयच्छति ॥ शान्तायगुणिनेचैवयूने
चविदुषेपिच । साधकायसुतादत्त्वा
दशयज्ञफल लभेदितिनवम स्क-
न्ध ॥ न० कुङ्कुमे ॥ किञ्चिदिष्टे
। मनाक्प्रिये ॥ तथाहि । वर प्रा-
णास्थान्यानचशिशुविनाशेष्वभिर-
तिवर मौन कार्य नचवचनमुक्त य-
दन्तम् । वर क्लीबभाव्य नचपरक
लजाभिगमन वर भिक्षाशित्व नच
परधनानाहिहरणम् ॥ त्रि० श्रेष्ठे
॥ साधुनि ॥ त्रियते० वरण वा ।
वृज् वरणे । ग्रहवृद्धित्वम् ॥ यद्वा
। वृणोति० वरतिवा । पचादाच् ॥
वरक । पु० वनसुद्धे ॥ पर्पटे ॥
तृणधान्यप्रभेदे । स्थूलकङ्कौ । ची-
णा० इ० भा० प्र० ॥ मधुरोवर
कोरूढ कषायावातपित्तकृत् ॥
न० पत्रार्थे । धौताधौतसाधार-
णवस्त्रे ॥ पोताच्छादने ॥
वरक्रतु ॥ पु० इन्द्रे । मरुत्वति ॥
वरचन्दनम् । न० कालीये ॥ देव-
दारुणि ॥ वरश्चतच्चन्दनञ्च ॥
वरट । पु० ह सी ॥ गन्धोल्याम् ।
वरडै० इ० प्र० कीटे ॥ स्निग्ध
जातिविभेदे ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥

वरणीय .

वृणीतेसेवतेसर । वृड्सम्भक्तौ ।
वृणोतिवा । वृज् वरणे । शका-
दिभ्योऽटन् ॥
वरटा । स्त्री० ह सम्ययोषिति । ह स्या-
म् ॥ गन्धोल्याम् । वरडै० इ०
भा० प्र० कीटे ॥ कुसुम्भबीजे ।
वरट्टिकायाम् ॥ यथा । वरटाम
धुरास्त्रिगधारक्तपित्तकफापहा ।
कषायाशीतलागुर्भी स्यादवृष्यानि
लापहा ॥ +
वरटौ । स्त्री० ह स्याम् । वरडै० इ०-
प्र० सपक्षकीटे । गन्धोल्याम् ॥ गौ-
रादि ।
वरट्टिका । स्त्री० वरटायाम् । कुसुम्भ-
बीजे ॥
वरण । पु० तित्तशाके । वरुणद्रुमे ॥
प्राकारे । सालि ॥ उष्ट्रे ॥ सङ्क्रमे ॥
न० कन्यादिवरणे ॥ वेष्टने । वृत्त्या-
म् ॥ त्रियते० वृणोतिवा । वृज्० ।
युच् ॥ कर्तृकरणयोर्बाल्युट् ॥ व-
रुणे । यथा वरवृण्वन्तितदेवावर-
दृष्टवरार्थिनाम् । धातुर्वै वरणेप्रो-
क्तस्तस्मात्सवरण स्मृत ॥ इति
साम्बपुराणम् ॥ पूजनादौ ॥
वरणसी । स्त्री० वाराणस्याम् ॥
वरणा । स्त्री० काश्या उत्तरसीमिस्थि-
तायानद्याम् ॥
वरणीय । त्रि० उपासनीये । व-
रेण्ये ॥

वरत्त्वच

वरण्ड । पु० अन्तरावेदाम् । वर
ण्डके ॥ समूहे । सङ्घे ॥ वदना
मये । वयस्फोडा० इ० भा० प्र० ॥
वृणोति । वृज्० । अण्डनृकसभृ-
वृजद्वयण्डन् ॥

वरण्डक । पु० अन्तर्वेदौ । वरण्डे ।
मातङ्गवेदाम् ॥ अभ्यासकालिका
श्चनवेदिमन्तर्द्वायदन्तिनौषोधयेतेद
तिप्रसिद्धिः ॥ यौवनकण्टके ॥ स
वर्तुले । गोलवृत्तिस्थिते ॥ भि-
न्तौ ॥ त्रि० विशाले ॥ भयसम्प-
न्न ॥ कृपणे ॥

वरण्डा । स्त्री० शरिकायाम् ॥ व
र्ध्याम् । शस्त्रविशेषे । कुरिका
याम् ॥

वरण्डालु । पु० फलपुच्छे ॥

वरतिक्त । पु० कुटजवृक्षे ॥

वरतिक्तिका । स्त्री० पाठायाम् ॥

वरत्करी । स्त्री० रेशुकानामनिगन्ध
द्रव्ये ॥

वरत्वा । स्त्री० नदध्याम् । चर्ममयर
ज्जी० । वरत० इ० भा० प्र० ॥ दू-
ष्यायाम् । कक्षायाम् । गजमध्य
बन्धनरज्जी । त्रियतेऽनया । वृ-
ज्ज० । बाहुलकादत्र । वृजश्चिदि-
स्थचन्वा ॥ यहा । वरत्वायते ।
चैङ्पालने । आतीनुपेतिक ॥

वरत्त्वच । पु० निम्बवृक्षे ॥ न० श्रेष्ठ
वल्कले ॥

वरप्रदा

वरद । त्रि० प्रसन्ने । अभीष्टदात
रि । समर्द्धके ॥ शान्तचित्ते ॥ व
रददाति । डुदाज्० । आतीनुप
सर्गइतिक ॥ पुं० अग्नौ ॥ शा-
न्तिकर्मणिपुष्टौचवरदोद्व्यवाहन
इत्यागमात् ॥

वरदा । स्त्री० कन्यायाम् । कुमारि-
कायाम् । वरदाय्याम् ॥ अश्वग-
न्वायाम् । आदिच्यभक्तायाम् ॥
टाप ॥ तिथिविशेषे । माघशुक्लच-
तुर्थ्याम् ॥

वरदाचतुर्थी । स्त्री० माघशुक्लचतु-
र्थ्याम् ॥ तस्यांगौरीपूज्या । यथा ।
भविष्योत्तरेमाघशुक्लमधिकृत्य ।
चतुर्थीवरदानामतस्यांगौरीमुपूजि-
ता । सौभाग्यमतुलंकुर्यात्पञ्चम्यां
श्रीरपिश्रियम् ॥

वरदातुः । पुं० भूमिसङ्घवृक्षे ॥

वरदात्री । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

वरदानम् । न० भीमेतीर्थभेदे ॥ यत्र
विष्णवेदुर्वाससावरोदत्त ॥

वरदारु । पु० शाकवृक्षे ॥

वरदासङ्गमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वरपर्णास्थः । पु० क्षीरकशुको-
वृक्षे ॥

वरप्रदः । त्रि० वरदे ॥

वरप्रदा । स्त्री० अगस्त्यमुनेः पत्न्या
म् । लोपामुद्रायाम् ॥ वरप्रददा-
ति । डुदाज्० कः । टाप ॥

वरवर्णिनी

वरफ । पु० पिशाचविशेषे ॥ यथो-
क्तं शूलिनोमन्त्रविधाने । सहस्र प्र-
जपेन्मन्त्रशूलिन्यायस्पृशन्नर । ब-
टाश्चवरफाश्चैव नस्पृशन्तिकदाच-
नेति ॥

वरफल । पु० नारिकेलवृक्षे ॥ वराणि
फलानियस्य ॥ न० श्रेष्ठफले ॥

वरम् । अ० ईषदुत्कर्षे ॥ मनागिष्टे ।
वरमुखी । स्त्री० रेणुकाभिधगन्धद्र-
व्ये ॥

वरम्बरा । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

वरयिता । पुं० भर्त्सरि ॥ वरणकार-
यितरि ॥

वरर । त्रि० वरप्रदे ॥ वरान् राति ।
रादाने । आतङ्कतिक ॥

वररुचि । पु० पुनर्वसौ ॥ कात्या-
यनमुनौ ॥ विक्रमादिच्यराजसभा-
स्थेकविशिषे ॥ वरेषुरुचिर्यस्य ॥

वरल । पुं० वरटे । गन्धोल्याम् ॥

वरलम्ब । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ त्रि०
वरप्राप्ते ॥

वरला । स्त्री० गन्धोल्याम् ॥ हस्याम् ॥

वरली । स्त्री० वरटायाम् ॥

वरवत्सला । स्त्री० श्वश्रुाम् ॥

वरवर्णिनी । स्त्री० वरारोहायाम् ।

मत्तकाशिन्याम् । उत्तमायानार्या

म् ॥ अस्या । लक्षणयथा । शीतेसु

खोष्णासर्गङ्गौघीघ्रेयासुखशीत-

ला । भट्टभक्ताचयानारीसाभवेवर

वराङ्गकम्

वर्णिनी ॥ इतिशब्द ॥ वरोवर्णी
स्थस्या । डनि । डीप् ॥ लाच्चा-
याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ रोचनाया-
म् ॥ फलिन्याम् ॥ साधीयस्याम्
वरस्यासौवर्ण्यसोस्थस्या । ड-
नि । डीप् ॥ श्रियि ॥ गौर्याम् ॥
सरस्वत्याम् ॥

वरवाङ्गीकम् । न० कुङ्कुमे ॥

वरवृद्ध । पु० सुप्रसादे । शिवे ।
वरेषुवृद्ध ॥

वरा । स्त्री० फलचिके । त्रिफलाया-
म् ॥ पाठायाम् ॥ रेणुकाख्यगन्ध-
द्रव्ये ॥ शुङ्ख्याम् ॥ मेदायाम् ॥
ब्राह्म्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ बिड-
ङ्गे । श्रेष्ठायाम् ॥ गृहवृद्धिच्यवन्ता-
वृजष्टाप् ॥

वराक । पु० सङ्करे । रणे । युद्धे ॥
त्रि० शोचनीये । शोच्ये ॥ अव-
रे ॥ वृणीतेतच्छील । वृङ्क्सम्भ-
त्तौ । जल्दमिचकुट्टलुगटवृङ् । पा-
कान् ॥

वराकौ । स्त्री० अवरोयाम् ॥ डीप् ॥

वराङ्गः । पुं० पुष्करिणि । गजे ।

मातङ्गे ॥ न० योनौ ॥ मस्तके ॥

गुडत्वचि ॥ शोभनावयवे ॥ त्रि०

शोभनावयवविशिष्टे ॥ वरञ्चतद-

ङ्गश्च । वराण्यङ्गान्यस्य ॥

वराङ्गकम् । न० गुडत्वचि । त्वक्प-

चि । त्वचे ॥ वरमङ्गमस्य । शेषा

वराटक :

द्विभाषितिकम् ॥

वराङ्गना । स्त्री० अतिप्रशस्ताङ्गयुक्ता
यास्त्रियाम् ॥ यथा । शिरः सपुष्प
चरणौ सुपूजितौ वराङ्गनासेवनम-
त्पूज्यभोजनम् । अनमनशायित्वमपर्व
मैथुनमचिरप्रनष्टांश्रियमानयन्ति
षट् ॥

वराङ्गरूपेति : । त्रि० श्रेष्ठरूपयुक्ते ।
सिंहसहनने ॥ अङ्गानिचरूपश्च-
ङ्गरूपाणि । वराणिचतानिचङ्गरू-
पाणिच० तैरुपेत ॥

वराङ्गी । पुं० अम्नवेतसे ॥

वराङ्गी । स्त्री० हरिद्रायां ।

वराट् । पुं० कपर्दके ॥ तस्यभेदाः
पञ्चयथा । सि० ही० व्याघ्री० मृगी०
हंसी० विदन्तेतिराजनिर्घण्टः ॥ र
ज्जौ ॥ वरमटति । षट्गतौ । क-
र्मण्यथ ॥

वराटकः । पुं० पद्मबीजकोषे ॥ रज्जौ
॥ कपर्दके कौडी० इ० भा०
प्र० ॥ तस्यसङ्ख्याभेदेनसंज्ञाभेदा
यथा । वराटकानादशकद्वयं यत्
साक्षात्किणीताश्चपञ्चतस्रः । तेषो
डशद्रुमद्रुमावगम्योद्रुमैस्तथाषोड-
शभिश्चनिष्कः ॥ इति लीलावती ।
अपिच । ताम्रिकः कार्ष्णिक् ।
पण्डितियाज्ञवल्क्यवचनेन० गुह्या
पञ्चाद्यमाषकस्तेषोडशाश्च० कर्षी
ऽर्धौत्वमरसिहेतौ नचअशीतिरन्ति

वरारोहः ।

कापरिमिततामेवपणशब्दः सङ्के-
तितः सचतावत्सङ्ख्यकवराट्
कैर्लभ्यतेइतिवराट्केष्वपितथाव्यव-
हारः । एतन्मूलकमविष्यमतस्य
सूक्तयोर्वचनं यथा । अशीतिभिर्व
राटकैः पणइत्यभिधीयते । तै

षोडशैः पुराणस्याद्रजतसप्तभि-
स्तुतैरितिप्रायश्चित्ततत्त्वम् ॥ तैच
दक्षिणार्थंविधीयन्ते । यथा । इत
मश्रेचियं दानं हतोयज्ञस्त्वदक्षिणः
। तस्मात्पणं काकिणीं वाफलं पुष्पं
मथापिवा ॥ प्रदद्यादक्षिणायज्ञे त
याससफलाभवेत् । इतिशुद्धितत्त्व
म् ॥ त्रियतेदलैः । वृज्ज् आबर
णैः । अन्येभ्योपीत्याट्च० तत
स्वार्थेकः ॥ यथा । वरदलवर्णं
मटति । षट्० । कर्मण्यथ । त
तः स्वार्थेकम् ॥ वराट्कारजाः

। पुं० नागकेशरवृक्षे ॥

वराटिका । स्त्री० कपर्दके ॥

वराणः । पुं० इन्द्रे ॥ वरुणवृक्षे ॥

वराणसी । स्त्री० काश्याम् ॥

वरादनम् । न० राजादने ॥

वराभिधः । पुं० अम्नवेतसे ॥ श्रेष्ठ
नामनि ॥

वरारकम् । न० हीरके ॥

वरारोहः । पुं० परमेश्वरे ॥ वरश्चा
रोहीत्य । पुनरावृत्त्यसम्भवात्० व
रमारोहणं यस्मिन्वा ॥ गवारी

वराह

हे ॥ अवरौहे ॥

वरारोहा । स्त्री० मत्तकाशिन्याम् ।

वरवर्णिन्याम् । वरारोहानित
म्बोऽस्या ० ॥ कटौ ॥

वरालिका । स्त्री० आर्यायाम् ।

पार्वत्याम् ॥ इ० चि० ॥

वराशि । पुं० स्थूलवस्त्रे । स्थूल

शाटके ॥ वरश्रेष्ठवरण वाचश्रुते

। अशुव्याप्तौ । इन् ॥

वरासन । पुं० षिङ्गे ॥ द्वारपा

ले ॥ न० ओङ्गपुष्पे ॥ श्रेष्ठास

ने ॥

वरासि । पुं० स्थूलशाटके ॥ खड्

गधरे ॥

वरासी । स्त्री० स्नानवस्त्रे ॥

वराह । पु० विष्णौ ॥ मानप्रभेदे ॥

तीर्थप्रभेदे ॥ अद्रिविशेषे ॥ मुस्ता

याम् ॥ शिशुमारि । वाराहीकन्दे

॥ अष्टादशद्वीपान्तर्गतक्षुद्रद्वीपवि

शेषे ॥ यथा । गन्धर्वी० वरुण सौ

म्यावराहः कङ्कएवच । कुमुदस्य

कशेरुच्यनागीभद्रारकस्तथा ॥ चन्द्रे

न्द्रमलयः शङ्खयवाङ्गकगभस्ति

मान् । ताम्बाङ्गसकुमारौचतच

द्वीपादशाष्टभिरिति ॥ सूकरे ।

कोलि । भूदारे ॥ अस्यमांससाधना

दियथा । वराहस्यतनु तोयै स-

म्यक्प्रक्षालितामुहुः । दण्णाग्निनाथ

बादग्धाकिञ्चित्तोयेनसेकिताम् ॥

वराहव्यूह .

शस्त्रेणदशयेत्तान्तुयावन्निर्लीमता

भवेत् । ततोतितीक्ष्णशस्त्रेणकट्ट

यित्त्वायथाचितम् ॥ गृह्णीयाच्चा

मिष तस्यपृथगङ्गविभागश । र

न्धयेद्वहुधाव्रजप्रसेहतलनादिकम् ॥

खेदनवृहणं वृष्य शीतलतर्पणं गु

रु । अमानिलहरस्निग्ध वाराहबल

वर्धनम् ॥ वरश्रेष्ठमाहन्ति । इ

न० । अन्येभ्योपीतिङ् ॥ तन्मां

सविष्णावेनदेयम् ॥ तदुक्त विष्णु

सूत्रे । नाभक्ष्य नैवेद्यार्थेभक्षेष्वा

जामद्विषीक्षीरवर्जयेत् । पञ्चनख

मक्ष्यवराहमांसानिचेति ॥ आर

ण्यवराहमासश्चाद्यादौविहितम् ।

अश्रन्तीत्यनुवृत्तौ० महारण्यवासिन

श्चवराहास्तथेतिहारोतीक्ते ॥

वराहकन्द । पुं० वाराह्याम् ॥

वराहकर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

वराहक्रान्ता । स्त्री० वाराह्याम् । व

दराहुमे ॥

वराहकाली । स्त्री० सूर्यमणिपुष्पवृ

क्षे ॥ सूर्यावर्त्ते ॥

वराहक्रान्ता । स्त्री० लज्जाली । ति

क्तगन्धिकायाम् । नमस्कृत्याम् ॥

वराहनामा । पुं० वाराहीकन्दे ॥

वराहपुराणम् । न० वाराहे ॥

वराहव्यूह । पुं० वराहाकृतिवत्कृ

तरचनेव्यूहे ॥ सूक्ष्मसुखपद्याहा

ग पृथुमध्योवराहव्यूहोभवति ।

वरिष्ठ

अनेनपार्श्वयोर्भग्नसतियातव्य मा
र्गव्रजेत् ॥

वराहाङ्गी । स्त्री० दन्त्याम् ॥

वराहिका । स्त्री० लपिकच्छो ॥

वराही । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥ श
करकन्दे ॥

वरिमा । पु० उरुत्वे । विशालता
याम् ॥ उरोर्भाव । पृष्ठादित्वा
टिमनिच् । प्रियस्थिरेति० उरो
र्वर्भाव ॥

वरिव । न० परिचर्यायाम् ॥ धने ॥

वरिउसित । चि० उपासिते ॥ वरि

व कृतम् ननोवरिवद्वतिक्वच ।

क्ता क्यस्यविभाषेतिपक्षेयलोप ॥

वरिदसिता । चि० नमस्कृत्तरि ॥

वरिवस्या । स्त्री० शुश्रूषायाम् । से

वायाम् ॥ वरिवस कारणम् । व

रिवश्शब्द पूजार्थ । नमेव

रिवश्चिञ्ङ क्यच् । अप्रत्ययादि

च्छ । टाप् ॥

वरिवस्थित । चि० उपासिते । वरि

वसिते ॥ वरिवस क्यच् । क्ता ।

क्यस्यविभाषेतिपक्षेयलोपाभाव ॥

वरिशौ । स्त्री० मत्स्यवेधने ॥

वरिषम् । न० वत्सरे ॥

वरिषा । स्त्री० भूमि० वर्षासु ।

प्रावृषि ॥ *

वरिषाप्रिय । पुं० चातकीखने ॥

वरिष्ठ । पु० तित्तिरौ ॥ नारदवृक्षे

वरुड

॥ न० मरिचे ॥ ताम्बे च० वरतमे ॥

उरुतमे ॥ अथमेषामतिशयेनर

० उरुर्वा । अतिशयने० दूष्टन् ।

प्रियस्थिरेति० उरोर्वर्भाव ॥ वत्से ॥

वरी । स्त्री० शतावरीयाम् ॥ नोलोत्प

लाकारपुष्पत्वात् । वृणोति । वृ

ञ् । पचाद्यच् । गौरादि ॥ सू

र्ययोषिति ॥

वरीयान् । पुं० विष्कम्भादिष्वष्टादशे

येगे । तत्रजातस्यफलयथा । दा

तादयालु । सुतरासुवेश सत्कर्म

कर्त्तामधुर स्वभाव । नरोबलौया

न्धनवान्जनाढ्योयोगोवरीयान्

यदिजन्मकाले ॥ चि० अतियूनि

॥ श्रेष्ठे । अतिविस्तारे ॥ अयमन

योरतिशयितउरुर्वरोवा । द्विवचने

तौयसुनिप्रियस्थिरेति० उरोर्वरा

देश ॥

वरीवर्द । पुं० वलीवर्दे ॥

वरुट । पुं० क्लृप्तातिविशेषे ॥

यथा । पुलिन्दानाङ्गलानिष्ठ्याः

शवरावरुटाभटाः । मालाभिज्ञा

किरातासर्वेपिक्लेच्छजातय ॥

इतिहेमचन्द्र ॥

वरुड । पु० अन्यजजातिविशेषे ॥

यथा । रजकस्यमकारश्चनटोवरु

डएवच । कैवर्त्तमेदभिज्ञाससप्तैते

चात्यजाः स्मृताः । एतेषांचस्त्रियो

गत्वाभुक्ताचप्रतिगृह्यच । पतस्य

वरुणाजी

ज्ञानतोषिप्रोक्षानात् साम्यन्तु गच्छ
ति ॥ इतिथम ॥ अस्योत्पत्तिर्य
था । कैवर्त्तस्य च कन्यायाः शौण्डि
कादेवमोचिक । सौचिक्याशो
विष्काज्जातो नटो वरुडएवच ॥ इ०
प० प० ॥

वरुण । पु० पश्चिमाशापतौ । प्रचे
तसि । पाशिनि । यादसापतौ ।
अप्पतौ ॥ यादसामर्ध्वतेषारजा
वरुणो नाम भगवतो विभूति ॥ त्रिय
ते० वृणोतिवा । वृज्० । कृडदा
रिभ्यउनन् ॥ अप्सु । जलि ॥ स्वर
श्मिस वरणात्सावङ्गनेसूर्ये ॥ तरु
विशेषे । वरणे । सेतौ । तित्तशा
के । कुमारके । अश्मरीघ्रे । प्रवेत
वृक्षे । तमाले । वरुणा० इ० भा०
ग्र० ॥ अस्यगुणा । वरुण पित्त
लोभेदीप्ते श्मकृच्छाश्ममारुतान् ।
निहन्तिगुल्मशतासु कर्माँश्चोष्णो
ग्निदीपन ॥ कषायोमधुरस्तिक्त
कटुकोरुक्षकोलघु ॥ अपिच ।
वरुणोनिलशूलघ्नोभेदीचोष्णोऽश्मरी
हर । पुष्प वरुणज याहीपित्तघ्न
मामवातजित् ॥ *

वरुणजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

वरुणात्मजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ व

रुणालयीपिवरुणः । तस्य आत्मजा ।

वरुणानी । स्त्री० वरुणस्य रत्न्याम् ॥

वरुणस्य स्त्री० । इन्द्रवरुणेति डी

वरुण

प्राणुको ॥

वरुणालय । पु० पमुद्दे ॥ वरुणस्य
आलय ॥

वरुचम् । न० प्रावरणे । उन्नरीयम
स्त्रे ॥ वृणोति । वृज्० । अशित्रा
दिभ्यद्वौचात्रिनिउत्रप्रत्यय ॥

वरुन । पु० सम्भक्ते ॥

वरुथ । पु० रथगुप्तौ । परप्रहरणा
भिघातरत्नार्थं रथस्य सद्भाह्वदाहर
णकद्रव्ये ॥ वरुथोरथगुप्तिर्वाति
रोधत्ते ग्यस्थितमिति मज्जन ॥
पिके ॥ काले ॥ समूहे ॥ त्रि०
वरणीये ॥ न० चर्मणि ॥ वर्म
न्नि ॥ वेश्मनि ॥ त्रियतेरथोऽनेन
। वृज्० वरणे । जृवृज्० श्यामूथन् ॥

वरुथाधिपति । पु० सेनान्याम् ॥

वरुथी । त्रि० गुप्तिमति ॥ रथिनि ॥

वरुथिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ वरु

था सन्ध्यायाम् । इनि डीप् ॥

वरुथ्य । पु० वरुथी ॥ प्रजापतौ ॥

ध्यानेन सूर्यमण्डले द्रष्टव्यं पुरुषे ॥

तथा च योगिनां बलवत् ॥ वरुथ्य

वरणीयश्च जन्मस सारभौरुभि ॥

आदित्यान्तर्गतं यच्च भर्गाख्यं वासु

मुक्षुभि । जन्ममृत्युविनाशाय

दु खयत्रिविधस्य च । ध्यानेन पु

रुषोऽवस्तु द्रष्टव्यं सूर्यमण्डले इति

॥ न० कुड्मे ॥ त्रि० प्रधाने

॥ वरणीये ॥ त्रियते । वृज्० ।

वर्कर

वृजएण्य ॥
 वरेन्द्री । स्त्री० गौडदेशे ॥
 वरेप्रवर । पु० सदाशिवे । वराणा
 मीप्रवर ॥
 वरोटम् । न० मरुवकपुष्पे ॥
 वरोल ।) पु० वरटे ॥
 वरोली ।) स्त्री०
 वर्कर पु० नर्मणि । परिहासे ॥
 युवपथौ ॥ कागे । वकरा० इ० भा०
 प्र० अस्त्रमांसगुणा० । यथा सङ्घिष्ट
 नाज्ये नयुतमुपक्रमजासुतस्यामिष
 मल्पकस्य । एलालवङ्गोषणयोग्यो
 गात्करोतिपुष्टि जठरानलस्य ॥ अ
 जासुतस्यबालस्यमांसं गुहतरस्मृत
 म् । हृद्य मृदुतरश्चेष्ट सुखादुबलद
 स्मृतम् ॥ वर्कर्यास्तु । सिद्धार्यसम्भवेतै
 लिष्टतेवोपस्करान्विते । साधितञ्चा
 प्रसूताया । पलमाज गुणोत्तमम् ॥
 अजाऽप्रसूतासम्भूत मांसं पौनस-
 नाशनम् । शुक्रकासां रुचेशिफेहित
 मग्ने क्षदीपनम् ॥ अजासुतस्यपौन-
 स्यथौवनस्थस्यसाधितम् । घृतराम
 ठस युक्तोपस्करैरसवत्पलम् ॥ वा
 तपित्तहरवल्गुं सुखादुसचिकारक-
 म् । हृद्य पौनसकासाशं । श्लेष्म-
 न् पुष्टिकृत्परम् ॥ इतिपिठौरा ॥
 अथहिलोधिषा । स्थूलनिष्कासि-
 तान्त्वमांसकृतमजश्च । रन्धित
 बहुधासूदेराखुरादिकमस्तकम् ॥ त

वर्गोत्तम .

न्यांसमासदबल्य रुच्यं पित्तानिला
 पङ्कम् । सुखादुमधुरपाकीकञ्चित्क
 फकरस्मृतम् ॥ वर्कते । वृकभादा
 ने । बाहुलकादरन् ॥
 वर्कराट् । पु० कटाक्षे ॥ तरुणादि
 त्थरोचिषि ॥ नारीपयोधरोत्स-
 ङ्गकान्तदत्तनखक्षते ॥ इतिमेदि
 निकरः ॥
 वर्गः । पु० स्वजातीयसमूहे । समा
 नधर्मिभिः प्राणिभिरप्राणिभिर्बो
 पलक्षितैर्वन्दे ॥ यथा । कवर्ग
 पशुवर्गः । इति ॥ अन्यपरिच्छे
 दे ॥ यथा । सर्गोवर्गपरिच्छेदोद्-
 घाताध्यायाङ्गसङ्ग्रहाः । उच्छ्वा
 सः परिवर्त्तश्चपटलः काण्डम-
 स्त्रियाम् ॥ स्थानप्रकरणपर्वाङ्गि
 कञ्चयन्यसम्भयः ॥ समानाङ्गद्वय
 स्य पूरणे । कृतौ ॥ वृक्ष्यते । वृक्षीव
 जने । घञ् । कुत्त्वम् ॥
 वर्गोत्तमः । पुं० नवाशानामध्येस्त्रां
 शि ॥ यथाचराणामेषकर्कटतुलाम
 करराशीनाप्रथमोऽंशः । स्थिराणा
 वृषसि हृषिककुम्भानापञ्चमोऽंशः ।
 द्वात्रिंशत्कानांमिथुनकन्याधनुर्मीना
 नानवमोऽंशः । चराणाप्रथमेचांशि
 स्थिराणांपञ्चमेतथा । नवमेद्वात्रिं
 शत्कानाञ्चवर्गोत्तमइतिस्मृतः ॥
 अपिच । मेषाद्यामकराद्याश्चतुला
 द्याः कर्कटादयः । क्रमानुवांशा

वर्ण .

राशीनां स्त्राशावर्गीतमा स्मृता . ॥

इति ॥

वर्णा . पुं . चन्द्रात्मजे ॥ यथा । रो
हिण्यामभवद्वर्णावर्णस्त्रीयेनचन्द्र-
माः । त्रि . ॥ न . रूपे ॥ विष्टाया
म् ॥ तेजसि ॥ वर्णते । वर्णदौ
सौ । सर्वधातुभ्योऽमुन् ॥

वर्णस्क । पु . न . गूथे । पुरीषे । वि
ष्टायाम् । वर्णते . वर्ण्यतेवा । व-
र्ण . अमुन् । कुत्सायां कन् ॥
वर्णस्त्री । पुं . चन्द्रमसि ॥ त्रि . वर्णो
विशिष्टे ॥ अस्मायामेधेतिमत्त्वथी
येविनि ॥

वर्णनम् । न . हिंसायाम् ॥ त्यागे ॥
वर्णनीय । त्रि . त्यागार्हे । वर्ज्ये ॥
वर्जित . त्रि . परिच्यक्ते ॥ वृजे : ॥
क्त : ॥

वर्णार् . त्रि . त्याग्ये । वर्णनीये ॥
वर्ण . पुं . विजादौ । ब्राह्म
णादौ । ब्राह्मणे । क्षत्रिये ।
वैश्ये । शूद्रे ॥ देवेषु वर्णायथा ।
आदिष्ट्या . क्षत्रियास्तेषां विषयमरु
तस्तथा । अश्विनौ च स्मृतौ शूद्रौ त
पशुग्रेसमास्थितौ । स्मृतास्त्वाङ्
गिरसादेवा ब्राह्मणा इति निश्चयः ।
अपिच । चत्वारः कथिता वर्णाश्चा
ग्रमा अपि मुव्रते । आचाराश्चापि ब-
र्णानामाग्रमाणां पृथक् पृथक् ॥ क
तादौ कलिकाले तु वर्णाः पञ्च प्रकी

वर्ण

र्त्तिता । ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य
शूद्र . सामान्य एव च ॥ सामान्यो व
र्णसङ्करः ॥ शुक्तादौ ॥ सच बहु
विधायथा । श्वेत १ । पाण्डु २
धूसर ३ । कृष्ण ४ । पीत ५ ।
हरित ६ । रक्त ७ । शीण ८
। अरुण ९ । पाटल १० । श्या
व ११ । धूस्र १२ । पिङ्गल
१३ । कर्बुर १४ । यथाहामर ।
शुक्लशुभशुचि श्वेतविशदश्वेतपाण्ड
रा । अवदात सितोगैरोऽवल
लोधवलार्जुन . ॥ १ ॥ हरिण
पाण्डुर पाण्डु २ । रौषत्पा
ण्डु सुधूसर ३ । कृष्ण नीलासि
तश्यामकालश्यामलमेचका ४ ॥
पीतो गैरो हरिद्राभ ५ पासाशा-
हरितो हरित् ६ लोहितो रोहितो
रक्त ७ शीण कोकनदच्छवि
८ ॥ अव्यक्तरागस्वरुण ९ । श्वे
तरक्तसुपाटल १० । श्याव स्या
त्कपिशो ११ धूस्रधूमलौ कृष्णलो
हिते १२ ॥ कडार कपिलः पि
ङ्गपिशङ्गी कद्रु पिङ्गलौ १३ । चि
च किर्मीरकल्माषशबलौ ताश्च कर्बु
रे १४ ॥ गुणे शुक्तादयः पुंसि गुणि
लि गास्तुत इति । इति । यशसि ॥
गुणे । गजक्षिप्रकम्बले । प्रवेण्या
म् । आस्तरणे । हाथीकीभूल .
इ . भा . ॥ सुतौ ॥ काश्चने ॥

वर्णकवि .

व्रते ॥ गीतक्रमे ॥ न० कुङ्कुमे ॥
 पु० न० भेदे ॥ रूपे ॥ विलिपने ॥
 अक्षरे । अकारादिवर्णसचद्विवि
 धः । ध्वन्यात्मकीऽक्षरात्मकश्च ॥
 अक्षरात्मकस्योच्चारणमुक्ता वरदात
 न्ते । यथा । श्रीशिवउवाच । वि
 शेषकथयाम्यद्यप्राज्ञार्या कण्ठत
 स्वरः । ऋद्वयजिह्वयामूर्ध्नाल्लिङ्गय
 जिह्वदन्तजम् ॥ मुखस्थानावलोभा
 च्या चकार . कण्ठवातजइति ॥
 चित्रे ॥ गच्छे ॥ तालविशेषे ॥ ष
 ड्जादिगतौ ॥ अङ्गरागे ॥ त्रिय
 तेऽनेन । वृज् ० । कृञ्जुसिद्रुपन्य
 निस्त्रिपिभ्योनिदितिन ॥ यद्वा ।
 बहवोवर्णा सन्त्यस्य । अर्था
 द्यच् ॥ वर्ण्यतेऽर्थीऽनेनवा । व-
 र्णवर्णने० वर्णप्रेरणेवा । घञ्
 ॥ वर्णयतिवा । अन् ॥
 वर्णकाः । पु० चारणे ॥ मण्डले ॥
 न० हरिताले ॥ घृष्टचन्दनादिले
 पमात्रे ॥ गात्रानुलिपनयोग्येऽपिष्टे
 घृष्टेवासुगन्धिद्रव्ये ॥ चन्दने ॥
 पु० स्त्री० हिङ्गुलहरितालका
 चनौलीकादौ ॥ पु० न० चन्दने
 ॥ विलिपने ॥ चि० वक्तरि ॥ वर्ण
 करोति० वर्णयति० वक्तीतिवा ।
 वर्ण० ॥ खलु ॥

वर्णकम्बलः । पु० आस्तरणे ॥

वर्णकविः । पु० कुवेरात्मजे ॥

वर्णदात्री

मायुराजे ॥

वर्णका । स्त्री० प्रावर्णभेदे ॥ व
 र्णवर्णक्रियाविस्तारगुणवर्धनेऽस्ति
 चौरादिक ॥ ततोखलु ॥ वर्ण
 कातान्तवद्भूतीत्वन ॥
 वर्णकूट । पु० योऽटकविशेषे ॥ य
 था । चोत्रविट्शूद्रविप्रा स्मृ
 क्रमान्मेशादिराशय ॥ तत्रवर्णा
 धिकाकन्यानैवाद्याद्याकदाचन ॥
 दोषस्तु । वर्ण्येष्ठातुयानारीवर्ण
 हीनस्तुय ॥ पुमान् ॥ विवाह्यदि
 कुर्वीततस्याभर्ताविनश्यतीति ॥
 वर्णकूपिका । स्त्री० मसौधान्याम् ॥
 वर्णक्रिया । स्त्री० वर्णकरणे ॥ यथा ।
 वर्ण्यकरणेदेयकुङ्कुमरक्तचन्दन-
 म । ताम्बूलयत्रयद्युक्ततत्रतत्र
 प्रयोजयेत् ॥ पाक्षिषुगुरुणादेयो-
 गाल्पजिह्वीरजेषुच ॥ शेषिषुपाक्
 योगेषुधूपयेद्विड्गुसर्पिषा ॥
 वर्णचारकः । पु० चित्रकारे ॥
 वर्ण्येष्ठ ॥ पु० ब्राह्मणे ॥ वर्णानां
 वर्णेषुवाक्येष्ठ ॥ चि० स्ववर्णपि
 क्षयोत्तमवर्णे ॥

वर्णतलि ।)

वर्णतूलिका ।) स्त्री० लेखन्याम् ॥

वर्णतूली ।)

वर्णदम् । न० कालौयकी ॥ चि० व
 र्णदातरि ॥

वर्णदात्री । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

वर्णधर्म

त्रि० वर्णदातरि ॥

वर्णदूत । पु० लेखे । वाचिकहार
के ॥

वर्णधर्मः । पु० न० वर्णाधिकृत
धर्मः ॥ वर्णत्वमेकमाश्रित्ययोधर्म
सम्प्रवर्तते । वर्णधर्मः स उक्तस्तु
यथोपनयन नृपेति भविष्यपुराणम्
॥ अपिच । यजन याजन दान ब्रा
ह्मणस्य प्रतिग्रह । अध्यापनं चाध्य
यन षट्कर्माणि द्विजोत्तमाः ॥
दानमध्ययन यज्ञोपनिषद् विप्रैश्च
यो । दण्डो युद्धं च त्रियस्य कृषिर्बै
श्यस्य शस्यते ॥ शुश्रूषै बहिजाती
नाशुद्राणां वर्णसाधनम् । कारुक
मं तथा जीव । पाकयज्ञोपि धर्मत
॥ क्षमादमोदयादानमलोभस्थ्याग
एव च । आजैव चानसूयाचतीर्था
नुसरण तथा ॥ सत्यसन्तोष आस्ति
क्य श्रद्धा चन्द्रियनियह । देवता
भ्यर्चन पूजा ब्राह्मणानां विशेषत
॥ अहिंसा प्रियवादित्वमपैशुन्य म
कल्कता । सामासिकमिम धर्म
चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन् मुनिः ॥ प्राजा
पत्य ब्राह्मणानां स्मृत स्थान क्रिया
वताम् । स्थानमैन्द्र क्षत्रियाणां
सङ्ग्रामेष्वपलायिनाम् ॥ वैश्यानां
मारुत स्थान स्वधर्ममनुवर्तताम्
। गान्धर्वं शुद्रजातीनां परिचारे तु व
र्तताम् । इति कौर्म २ अध्या

वर्णमाला

य ॥

वर्णनम् । न० उपवर्णने ॥ स्तवने
॥ शुक्लपौतादिवर्णयोजने ॥

वर्णना । स्त्री० प्रश सायाम् । गुण
कथने । स्तवे ॥

वर्णनोय । त्रि० वर्ण्ये । वर्णित
व्ये ॥

वर्णपात्रम् । न० चित्रकारस्य नौल्या
दिवर्णाधारे ॥

वर्णपुष्पः । पु० महासङ्ख्यायाम्
वर्णपुष्पकः । पु०

। राजतरुणीपुष्पवृक्षे । अम्लाने ।
वर्णपुष्पी । स्त्री० उष्ट्रकाण्डौपुष्पवृ
क्षे ॥

वर्णप्रसादनम् । न० अगुरुणि ॥

वर्णमाता । स्त्री० भारक्ष्याम् ॥ लेख
न्याम् ॥

वर्णमातृका । स्त्री० सरस्वक्ष्याम् ॥

वर्णमाला । स्त्री० क्रमागताकाराद्य

क्षरसमूहे । मातृकायाम् ॥ वर्णा

नामालेख ॥ तत्र स स्तववर्णा ५० ।

जपमालायाम् ५१ । इह जयव

र्णा २६ । फरासीया २३ । हि

वर् २० । अर्थात् इह दूया २२ । आ

रवीया २८ । पारसीयाः ३१ ।

तुरस्कीया ३३ । रूसीया ४१ ।

ग्रिक ० अर्थात् इयुनानीया २४ ।

लाटिन्देशीया २२ । डच् ०

अर्थात् ओलन्दाजीया २६ । स्थान्

वर्णसि :

देशीया . २७ । इटेलीदेशीया .
२० । तातारोया . २०२ । वर्म
देशीया . १६ । चीनदेशीयवर्णा
शब्दात्मका : तच्छब्दसङ्ख्या :
८०००० ॥ इतिशब्दकल्पद्रुमेरा
धाकान्तदेव . ॥

वर्णरेखा ।)
वर्णलेखा ।) स्त्री० कठिन्याम् ॥
वर्णलेखिका ।)

वर्णवती । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ चि०
वर्णविशिष्टे ॥ वर्णोत्पत्त्याम् ।
रसादिभ्यश्चेतिमतुप । उगित्वान्
ङीप् ॥

वर्णविक्रिया । स्त्री० वर्णापचारे ॥ †
वर्णविलोडक . । पु० श्लोकस्तीने ।
काव्यच्छायाकृति । सन्धिचौरे ॥

वर्णसङ्कर . । पु० सङ्कीर्णाक्षरे ॥
मिश्रितजातौ । मूर्खाभिषिक्तमाहि
ष्यकरणाद्यनुलोमप्रतिलोमजातेऽ
न्तरालजातौ ॥ वर्णयोर्वर्णानावास
ङ्करोयस्मिन्जनयितव्येसवर्णः सङ्क
र ॥ व्यभिचारेणवर्णानामवेद्यावे
दनेनच । स्वकर्मणाश्चत्यागेनजाय
न्तेवर्णसङ्करा ॥

वर्णसङ्कात . । पु० अक्षरसमास्त्राये ॥
वर्णसमास्त्राय : । पु० वर्णमालाया
म् ।

वर्णसि . । पु० जले । वृणोति । वृ
ञ् . । सानसिवर्णसौत्यादिना .

वर्णाश्रमधर्मः :

असिप्रत्ययोधातोर्नुक्च ॥

वर्णा । स्त्री० आठक्याम् ॥

वर्णाङ्गा । स्त्री० लेखन्याम् ॥

वर्णाटः । पु० गायने ॥ चित्रकरे ॥

स्त्रीकृतजीरने ॥

वर्णात्मा । पु० शब्दे ॥

वर्णाश्रमधर्मः । पु० वर्णाश्रमोभयाऽ

धिकृतधर्मे ॥ यथा । वर्णत्वमाश्रम

त्वच्चयोधिकृत्यप्रवर्त्तते । सबर्णाश्र

मधर्मस्तुमौञ्जीयामेखलायथा ॥

वर्णाश्रमयोर्धर्मः ॥ सचोक्तः श्री

महानिर्वाणतन्त्रे । यथा । श्रुत्वा

धर्मान्बहुविधान्भवानीभवमोचि

नो । हितायजगतामाताभूय श

ङ्करमब्रवीत् ॥ श्रीदेव्युवाच । श्रुत

बहुविधधर्ममिहामुवमुखप्रदम् ।

धर्मार्थकामदः । शङ्करनिर्वाणकार

णम् ॥ साम्प्रतश्रोतुमिच्छामिब्रू

हिबर्णाश्रमान्विभो । यत्रयेविहि

ताचारा कृपयावदतानपि ॥ श्रो

सदाशिवउवाच ॥ चत्वारः कथि

तावर्णाश्रमाश्चपिसुव्रते । आचा

राश्चापिबर्णानामाश्रमाणापृथक्पृ

थक् ॥ कृतादौ कलिकालेतुव

र्णा पञ्चप्रकीर्त्तिताः । ब्राह्मण

क्षत्रियवैश्यः शूद्रसामान्यएवच

॥ एतेषासर्ववर्णानामाश्रमौद्दामहे

श्वरि । तेषामाचारधर्माश्चगृणुष्व

द्योवदामि ते ॥ पुरैवकथिततावत्

वर्णाश्रमधर्मः

कलिसम्भवचेष्टितम् । तप स्वा
ध्यायहीनानानृत्यामल्पायुषामपि ।
क्लेशप्रयासाशक्तानाकुतोदेहपरिश्र
मः ॥ ब्रह्मचर्याश्रमेनास्त्वानप्र
स्थोऽपि न प्रिये । गार्हस्थीभैक्षुकश्चै
व आश्रमौहोक्कलौयुगे ॥ गृहस्थस्य
क्रिया सर्वाङ्गागमेताक्ता कलौयु
गे । नान्यमार्गे क्रियासिद्धि
कदापि गृहमेधिनाम् ॥ भैक्षुके
प्याश्रमेदेविवेदाक्त दण्डधारणम् ।
कलौनास्थे बतत्त्वज्ञेयतस्तच्छ्रौत
संस्तुतिः ॥ शैबसंस्कारविधिना
ऽवधूताश्रमधारणम् । तदेव कथि
त भद्रे स न्यासग्रहण कलौ ॥ विप्रा
णामितरेषाञ्च वर्णानाप्रवलेकलौ ।
उभयत्राश्रमेदेविसर्वेषामधिकारि
ता ॥ सर्वेषामेव संस्कारा कर्मा
णि शैबवर्त्मना । विप्राणामितरेषा
ञ्च कर्म्मसिद्धि पृथक् पृथक् ॥ जात
मात्रो गृहस्थः स्त्रात्संस्कारादाश्र
मी भवेत् । गार्हस्थ्यप्रथमं कुर्याद्य
थाविधिभङ्गेऽपि ॥ तत्त्वज्ञानेसमु
त्पन्ने वैराग्य जायते यदा । तदा सर्व
परित्यज्य स न्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ वि
द्यामुपाज्जयेद्बाल्ये धन दारांश्च यौव
ने । प्रौढे धर्म्याणिकर्माणि चतुर्थे प्रव्र
जितुं सुधी ॥ मातर पितर वृद्धभार्या
श्चैव पतिव्रताम् । शिशुश्च तनयहि
त्वानावधूताश्रमं व्रजेत् ॥ मातृ :

वर्णाश्रमधर्मः .

पितृन् शिशून् द राजस्वजनान् वा
न्धवानपि । यः प्रव्रजति हित्वैता
न समहापातकी भवेत् ॥ मातृहा
पितृहा स स्त्रात्स्त्रीबन्धो ब्रह्मघातक
। असन्त्यर्प्य स्वपित्रादीन् योगच्छेत्
भिक्षुकाश्रमे ॥ ब्राह्मणो विप्रभिन्न
श्च स्वस्ववर्णोऽसंक्रियः । शैवेन
वर्त्मना कुर्यादेशधर्मः कलौयुगे ।
श्रीदेव्युवाच । को वाधर्मो गृहस्थस्य
भिक्षुकस्य च किं विमो । विप्रस्य वि
प्रभिन्नानां संस्कारादीनि मे वद ॥
श्रीसदाशिव उवाच ॥ गार्हस्थ्यप्र
थमधर्मसर्वेषामनुजल्पनाम् ।
तदेव कथयाम्यादौ शृणु कोऽन्त
त्त्वतः ॥ ब्रह्मनिष्ठो गृहस्थः स्याद्ब्र
ह्मज्ञानपरायणः । यदा तत्कर्म प्रकु
र्वीत तद्ब्रह्मणि समर्पयेत् ॥ न मि
थ्याभाषणं कुर्यात् न च शाठ्यं समा
चरेत् ॥ देवतातिथिपूर्णासु गृहस्थो
निरतो भवेत् ॥ मातर पितरश्चैव
साक्षात् प्रत्यक्षदेवताम् । मत्स्य गृ
हीनिषेवेत सदा सर्वप्रयत्नतः ॥ तु
ष्टायामातरि शिवेतुष्टे पितरि पार्व
ति । तव प्रीतिर्भवेद्देवि परब्रह्मप्र
सीदति ॥ त्वमाद्ये जगतामातापि
ता ब्रह्मपरात्परम् युवयो प्रीण
न यस्मात् तस्मात्किं गृहिण्यातप
॥ आसनं शयनं वस्त्रं पानं भोजनमे
व च । तत्तत्समयमाज्ञायमाच

वर्णाश्रमधर्मः .

पित्रे नियोजयेत् ॥ श्रावयेन्मृदुला
वाणीं सर्वदा प्रियमाचरेत् । पित्रोरा
ज्ञानुसारीक्यात्सत्यञ्च कुलपाव
नः ॥ औदत्य परिहासश्चतर्जनं
परिभाषणम् । पित्रोरग्रे न कुर्वीत
यदीच्छेदात्मनोहितम् ॥ मातर
पितरं वीक्ष्य न त्वोत्तिष्ठेत्ससम्भ्रमः
। विनाज्ञयानोपविशेत्स स्थितः
पितृशासने ॥ विद्याधनमदोन्मत्ता
य कुर्यात्पितृहेलनम् । सयाति
नरकं घोरं सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥
मातरं पितरं पुत्रं दारानतिथिसि
दरान् । हित्वा गृहीन भुञ्जीयात्प्रा
णैः कण्ठगतैरपि । वञ्चयित्वा गु
ह्यं नृबन्धून् यो भुङ्क्ते स्त्रोदरम्भरः
। इहैव लोके गच्छी सौपरचनारको
भवेत् ॥ गृहस्थो गोपयेद्द्वारान् विद्या
मभ्यासयेत्सुतान् । पोषयेत्स्वज
नान् नृबन्धून् प्रथमम् । सनातनः ॥
जनन्यावर्जितो देहजनकेन प्रपोषि
तः । स्वजनैः शिद्धितः प्रीत्या
साधमस्तान्परित्यजेत् । एषामर्थे
महेशानि कृत्वा कष्टतान्यपि । प्री
णयेत्सततं शक्त्या धर्मी ह्येष सना
तनः ॥ सधन्यः पुरुषो लोके सकृ
त्पारमार्थवित् । ब्रह्मनिष्ठः सत्य
सन्धो यो भवेद्भुवि मानवः ॥ नभार्या
ताडयेत्कापि मातृवत्पालयेत्सदा
। न त्यजेद्घोरकष्टेऽपि यदि साध्वी

वर्णाश्रमधर्मः :

पतिव्रता ॥ स्थितेषु स्त्रीयदारेषु स्त्रि
यमन्या न स स्पृशेत् । दुष्टे न चेतसा
विद्वानन्यथानारको भवेत् ॥ विरले
शयनवासं त्यजेत्प्राज्ञः परस्त्रिया
। अयुक्तभाषणञ्चैव स्त्रियं शौर्यं न द
र्शयेत् ॥ धनेन वाससाग्रे मृणाश्च
यामृतभाषणैः । सततं तोषयेद्द्वी
रान् नानाप्रियं कृचिदाचरेत् ॥ उत्स
वेलोकायात्रायातीर्थेष्वन्यनिकेतने
। न पत्नीं प्रेषयेत्प्राज्ञः पुत्रामात्य
विवर्जिताम् ॥ यस्मिन्नरे महेशानि
तुष्टाभार्या पतिव्रता । सर्वधर्मकृतं
तेन भवती प्रिय एव सः ॥ चतुर्वर्णा
वधिसुतान् लालयेत् पालयेत्पिता
। ततः षोडशपर्यन्तं गुणान्विद्या
श्च शिष्ययेत् ॥ विशत्यब्दाधिकान्
पुत्रान् प्रेरयेद्गृहकर्मसु । ततस्ता
स्तुल्यभावेन मत्वा स्नेहं प्रदर्शयेत् ॥
कन्याप्येव पालनीया शिष्यणीयाति
यत्नतः । देयावशायं विदुषे धनरत्न
समन्विता एव क्रमेण भ्रातृश्वस्र
सृभ्रातृसुतानपि । ज्ञातीन् मित्राणि
भृत्याश्च पालयेत्तोषयेद्गृही ॥ त
तः स्वधर्मं निरतानेकग्रामनिवा
सिनः । अभ्यागतानुदासीनान्
गृहस्थं परिपालयेत् ॥ यद्येव
नाचरेद्देवि गृहस्थो विभवे सति ।
पशुरेव स विज्ञेयः स प्रापी लोकाग
र्हितः ॥ निद्रालस्य देहयत्नं केशवि

वर्णाश्रमधर्मः

न्यासमेव । आसक्तिमज्जेवर्त्त-
नातिरिक्त समाचरेत् ॥ ५१ ॥ यु-
क्ताहारोयुक्तनिद्रोमितवाङ्मितमै-
थुन । स्वर्चानमश्नुचिर्दक्षोयु-
क्ता स्यात्सर्वकर्मसु ॥ शूर श-
चौविनीत । स्थाब्धान्वेगुरुसन्नि-
धौ । जुगुप्सितान् न मन्येत नावम-
न्येत मानिन ॥ सौहार्दं व्यवहारा-
श्च प्रवृत्ति प्रकृतिवृत्तानाम् । सहवासे-
नतर्कैश्च विदित्वा विप्रवृत्तत ॥
चसेद्द्वेष्टुरपि क्षुद्रात्सम यवीक्ष्य
बुद्धिमान् । प्रदर्शयेत् स्वप्रभाषा-
न् नैव धर्मं विलङ्घयेत् ॥ स्वीय य-
श्च पौरुषश्च गुप्तयेकथितश्च यत् ।
कृत यदुपकाराय धर्मं ज्ञोन प्रकाशये-
त् ॥ जुगुप्सितप्रवृत्तौ च निश्चितेऽपि
पराजये । गुरुणालघुना चापि यश्च
स्त्रीन विवादेत् ॥ विद्याधनयशो-
धर्मान् यतमान उपार्जयेत् । व्यस-
नश्चासतासङ्ग मिथ्याद्रोहपरित्यजि-
त् ॥ अवस्थानुगताश्चेष्टा समया-
नुगता क्रिया । तस्मादवस्थास-
मय वीक्ष्य कर्म समाचरेत् ॥ योगक्षे-
मरतीदक्षो धार्मिक प्रियवान्भव-
। मितवाङ्मितहास स्यान्मा-
न्यार्थे तु विशेषतः ॥ जितेन्द्रिय
प्रसन्नात्मा मुचिन्त्य स्याद्दृढव्र-
त । अप्रमत्ता दीर्घदर्शी मात्रास्य
शान् विचारयेत् ॥ सत्यं मृदुप्रिय

वर्णाश्रमधर्मः

धीरो वादग्रहितकर वदेत् । आत्मौ-
त्कर्ष्यं तथानिन्दापरेषापरिष्कार्ये-
त् । जलाशयाश्च वृक्षाश्च विश्रामगृ-
हमध्वनि । सेतु प्रतिष्ठितो येन ते-
न लोकाचयजितम् ॥ सन्तुष्टौ पितरौ
यस्मिन्ननुरक्ता सुहृद्गणा । गाय-
न्ति यद्यशो लोकास्ते न लोकाचयजित-
म् ॥ सत्यमेव व्रतयस्तदयादीनेषु-
सर्वथा । कामक्रोधौ वशेयस्य तेन लो-
काचयजितम् ॥ विरक्त परदार-
ेषु निस्पृह परवस्तुषु । दम्भमात्स-
र्यहीनो यस्तेन लोकाचयजितम् ॥ न
विभेति रणाद्यो वै सङ्ग्रामेऽप्यपराङ्-
मुख । धर्मयुक्ते मृतो वापि तेन लो-
काचयजितम् ॥ असंशयात्मा सुश-
्रव शास्त्रवाचारतत्पर । मच्छास-
ने हितीयस्य तेन लोकाचयजितम् ॥
ज्ञानिना लोकाया चायै सर्वत्र समदृष्टि-
ना । क्रियन्ते येन कर्माणि तेन लोका-
चयजितम् ॥ शौचन्तु द्विविधप्रोक्त-
वाद्याभ्यन्तरभेदत ब्रह्मण्यात्मा
पण्यतु तच्छौचमान्तरिकस्मृतम् ॥
अद्विर्वाभस्मभावापिमलानामपक्-
र्षणम् । देहशुद्धिर्भवेद्य न बहि-
शौचतदुच्यते ॥ गङ्गानद्योऽङ्गदावा-
प्यस्तथा कूपश्चक्षुःक्षका । सर्वपवित्रं
जननसुर्णदीकृतमत प्रिये ॥ भस्माच्च
याज्ञिकश्रेष्ठ मृतञ्चातु मलवर्जिता
वासीऽजिनवृणादीनि मृद्वज्जानी-

वर्णाश्रमधर्मः :

हिसुव्रते ॥ किमत्रवहुनोक्तेनशौ-
चाशौचविधौशिवे । मन . पूतभवे
द्येनगृहस्थस्तत्तदाचरेत् ॥ निद्रा
न्तेमैथुनस्यान्तेत्यागान्तेमलमूत्रयोः ।
भोजनान्तेमलेस्पृष्टेबहि शौचवि-
धीयते । सन्ध्याचैकालिकोकार्या
वैदिकीतान्त्रिकीक्रमात् । उपास-
नायाभेदेनपूजांकुर्याद्यथाविधि ॥
ब्रह्ममन्त्रोपासकानांगायत्रीजपना-
त्प्रिये । ज्ञानाद्ब्रह्मेतितद्वाच्यस-
न्ध्याभक्तिवैदिकी ॥ अन्येषां
वैदिकीसध्यान्सूर्योपस्थानपूर्वक
म् । अर्घ्यदानदिनेशायगाय-
त्रीजपनतथा । अष्टोत्तरसहस्रवा-
शतवादशधाप्रिया । जपानांनिध-
नोभद्रेसर्ववाङ्मिककर्मणि ॥ शु-
द्रसामान्यजातीनामधिकारोस्तिके
वलम् । आगमोक्तविधौदेविसर्व-
सिद्धिस्ततोभवेत् ॥ प्रातः सूर्योद-
यः कालोमध्याह्नस्तदनन्तरम् ।
सायसूर्यास्तसमयस्त्रिकालानामय-
क्रमः ॥ ओदेव्युवाच । विप्रादि
सर्ववर्णानांविहितातान्त्रिकीक्रिया
त्वयैवकथितानाथसम्प्राप्तं प्रबलेक-
लौ ॥ तदिदानींकथ्य देवविप्रान्बै-
दिककर्मणि । नियोजयसितत्स-
र्वविशेषादक्तुमर्हसि । श्रीसदाश-
वउवाच ॥ सत्यब्रवीषितत्त्वज्ञेस-
र्वेषातान्त्रिकीक्रिया । लोकानांभि-

वर्णाश्रमधर्मः

गमेच्छायसर्वकर्मसुसिद्धिदा ॥ इ-
यन्तुमन्त्रसावित्रीयथाभवतिबैदि-
की । तथैवतान्त्रिकीज्ञेयाप्रशस्तौ
भयकर्मणि ॥ अतोचकथित देवि
द्विजानांप्रबलेकलौ । गायत्र्यामधि-
कारोस्तिनान्यमन्त्रेषु कर्हिचित् ॥
तारोद्याक्रमलायाचवागभवाद्याय-
थाक्रमात् । ब्राह्मणक्षत्रियविशासा-
वित्रीकथिताकलौ ॥ द्विजातीना-
प्रभेदार्थंशुद्धेभ्यः परमेश्वरि ।
सन्ध्यायैवैदिकीप्राक्ताप्रागेवाङ्गि-
ककर्मणाम् ॥ अन्यथाशांभवैर्मा-
गे . केवलं सिद्धिभागंभवेत् ।
सत्यसत्यपुनः सत्यंसत्यमेतन्नसं-
शयः ॥ कालात्ययेपिसन्ध्यायैक-
र्तव्यादेवबन्दिते । उतैतत्सद्ब्रह्म
चोच्चार्यमैक्षे सुभिरनातुरैः ।
आसनवसनपात्रशय्यायाननि-
केतनम् । गृह्यकवस्तुजातसुख-
च्छातस्नच्छप्रशस्यते ॥ समाप्याङ्गि-
ककर्मणिस्त्राध्यायगृहकर्मणा ।
गृहस्थोऽनियतंकुर्यान्नैवतिष्ठेन्निरु-
द्यम् ॥ पुण्यतीर्थेषुपुण्यतिथौगृह-
णचन्द्रसूर्ययोः । जपदानंप्रकु-
र्वाणः श्रेयसांनिजयोभवेत् ॥ क-
लावन्नगताप्राणानीपवासःप्रशस्य-
ते । उपवासप्रतिनिधायेकदान-
विधीयते । कलौदानमहेशानिस-
र्वसिद्धिकरभवेत् । तत्पात्र

वर्णाश्रमधर्मः .

केवलं ज्ञेयोदरिद्र सत्क्रियान्वि-
त ॥ मासवत्सरपक्षाणामारम्भ-
दिनमम्बिके । चतुर्दश्यष्टमीशुक्ला
तथैवैकादशीकुङ्क ॥ निजजन्म
दिन चैव पित्रामरणवासरः ।
वैधात्सवदिनञ्चैव पुण्यकाल-
प्रकीर्तित ॥ गङ्गानदामहानद्यो-
गुरोः सदनमेव च । प्रसिद्धदेवता-
श्चैव पुण्यतीर्थं प्रकीर्तितम् ॥
त्यक्त्वासाध्ययन पित्राः शुश्रूषा-
दाररक्षणम् । नरकाय भवेत्तीर्थती-
र्थयित्रततान्दृष्टव्यम् ॥ नतीर्थसेवा
भारौर्णानोपवासादिका क्रिया
। नैव ब्रतानां नियमो भर्तुः शुश्रूष-
ण विना भर्तुर्वयोपितातीर्थं त-
पोदानं व्रतं गुरुः । तस्मात्सर्वा-
त्मनानारोपतिसेवासमाचरेत् ॥
१०१ ॥ पत्युः प्रियं सदा कुर्याद्वच-
सापरिचर्यया तदा ज्ञानुचरीभू-
त्त्वातीषयेत्पतिबान्धवान् ॥ नेष्टे-
त्यति क्रूरदृष्ट्या श्रावयेन्नैव दुर्व-
चः । नाप्रियमनसावापिचरेद्भर्तु-
पतिव्रताः । कायेन मनसा वाचा सर्वं
दाप्रियकर्म्मभिः । याप्रीणयति भ-
र्तारं सैव ब्रह्मपदं लभेत् ॥ नान्य-
वज्जनिरौघे तनान्यैः सम्भाषण-
चरेत् । न चाङ्गदशैर्दन्यानाभ-
र्तुराज्ञानुसारिणी ॥ तिष्ठेत्पित्रो-
र्विश्रित्य भर्तुः सम्प्राप्तयौवने

वर्णाश्रमधर्मः .

। बार्हक्ये पितृव्यनानुसृतत्वाभवे-
त्क्वचित् ॥ अज्ञातपतिमर्यादा-
मज्ञातपतिसेवनाम् । निदाहयेत्-
पिताबालामज्ञातधर्मशासनाम् ॥
नरमासनभुञ्जीयाद्गराकृतिपशून्स-
या । बह्वपकारकान्गाश्चमासादा-
न्रसवर्जितान् फलोनिग्राम्य
वन्यानिमूलानिविविधानि च । भू-
मिजातीनि सर्वाणि भोग्यानि स्वेच्छ-
याशिवे ॥ १०६ ॥ अध्यापनया ज-
नस्य विप्राणां व्रतमुत्तमम् । अशक्तौ
क्षत्रियविशाहृतौ निर्बाहमाचरेत् ॥
राजन्यानां क्षत्रसङ्घातं सङ्घायामोभू-
मिशासनम् । अचाशक्तौ बणिगश्च
क्षत्रशूद्रव्रतमयाश्रयेत् ॥ बाणिज्या-
शक्तवैश्यानां शूद्रव्रतमदूषणम् । शूद्रा-
णां परमेशानि सेवा व्रतं विधीयते ॥
सामान्यानां तु वर्णानां विप्रव्रत्यन्यव-
्रतेषु । अधिकारोऽस्ति देवेशि देहया-
याच्चाप्रसिद्धये ॥ अद्वैष्टानिर्ममश्वा-
न्तः सत्यवशेऽजितेन्द्रियः । नि-
र्मत्सरो निष्कपटः स्वव्रतौ ब्रह्मणो-
भवेत् ॥ अध्यापयेत्पुत्रवृक्षादि-
ष्यान्सन्मार्गवर्त्तिनः । सर्वलोका-
हितैषीत्यात पक्षपातविनिर्मुक्तः
॥ मिथ्यालापमसूयाचव्यसनाप्रिय-
भाषणम् । नीचैः प्रसक्तिदम्भश्च
सर्वथा ब्राह्मणस्य जीतः ॥ युयुत्सा-
गर्हितासन्धौ सन्मानैः सन्धिरुक्तः

वर्णाश्रमधर्मः .

मा । मृत्पुर्जयोवायुहोषुराजन्त्या
 नावरानने ॥ अलोभीत्यात्प्रजा
 वित्ते गृह्णीयात्सम्मित करम् ।
 रत्नज्ञौकृतधर्मपुत्रवत्पालयेत्
 प्रजा ॥ न्याययुक्तथासन्धि कर्मा
 ग्यन्यानियानिच । मन्त्रिभिः सह
 कुर्वीतविचार्यसर्वथानृप ॥ धर्म
 युक्तेनयोद्धव्य न्यायदण्डपुरस्क्रियाः
 । करणीयायथाशास्त्रं सन्धिकुर्याद्य
 थावलम् ॥ उपायैः साधयेत्कार्यं
 युद्धसन्धिञ्चशत्रुभिः । उपाया-
 नुगता . सर्वाजयर्जमविभूतय ॥
 श्लाघीचसङ्गाद्विरतः सदाविद्वज्ज
 नप्रियः । धीरोविपत्तौदक्षश्चशी
 लवान्सम्मितव्ययी । निपुणोदु
 र्गसंस्कारेशस्त्रशिखाविचक्षणः ।
 स्वसैन्यभावान्वेषीत्यात्शिक्षयेद्र-
 णकौशलम् ॥ न हन्यान्मूर्छिता
 न्युद्धेत्यक्तशस्त्रान्पराडमुखान्
 । बलानीतान् रिपून् देविरिपुदा
 रशिश्नपि ॥ जयलब्धानि वस्तुनिस
 म्धिप्राप्तानियानिच । वितरेत ता
 नि सैन्येभ्योयथायोग्यविभागत ॥
 शौर्यवृत्तचयोद्धृणाञ्चैरराज्ञापृथ
 कपृथक् । बहुसैन्याधिप नैक
 कुर्यादात्महिते रतः । नैकस्मिन्-
 विश्वसेद्राजानैकन्यायेनियोजयेत्
 । सास्यं क्रौडोपहासश्चनौचैः सह
 विवर्णयेत् ॥ बहुश्रुतस्त्वल्पभा

वर्णाश्रमधर्मः .

षीजिज्ञासुर्ज्ञानवानपि । बहुमा
 नोपि निर्दम्भोधीरोदण्डप्रसादयो
 स्वयवाचारदृष्ट्यावाप्रजाभावान् वि
 लोकायेत । एतस्वजनमृत्त्यानां भावा
 न्पश्येन्नराधिप ॥ क्रोधाद-
 म्भात्प्रमादादासन्मानशासनतथा
 । सहसानैवकर्त्तव्यस्वामिनातत्त्वद
 दर्शिना ॥ सैन्यसेनाधिपामात्यव-
 नितापत्यसेवकाः । पालनीयाः
 सदोषाश्च ददण्डाराज्ञायथाविधि
 ॥ उन्मत्तानसमर्थान्शबालान्मृत-
 वान्मवान् । ज्वराभिभूतान्बुद्धा
 स्वरक्षयेत्पितृवन्नृपः ॥ वैश्याना
 कृषिवाणिज्यवृत्तविदधिसनातन-
 म । येनोपायेनलोकानादेहया
 चाप्रसिध्यति ॥ अतः सर्वात्मनादे
 विवाणिज्यकृषिकर्मसु । प्रमादव्य
 सनालस्य मिथ्याशाठ्यविवर्णयेत्
 निश्चित्यवस्तुतन्मूल्यमुभयोः सस्र
 तौशिवे । परस्परार्थाकरणक्रय
 सिद्धिस्ततोभवेत् ॥ मत्तत्रिंश
 प्रवालानामरियस्तनुणांप्रिये । रो
 गविभ्रान्तबुद्धीनामसिद्धौदान
 विक्रयौ ॥ क्रयसिद्धिरदृष्टानां गुण
 श्रवणतोभवेत् । विपर्ययेतद्गुणा
 नामन्यथाभवतिक्रयः ॥ कुञ्जरोष्ठ
 तुरङ्गाणां गुप्तदोषप्रकाशनात् ।
 वर्षातीतिपितृक्रयमनयाकर्त्तुम
 र्हति ॥ धर्मार्थकाममाचार्याभाज

वर्णाश्रमधर्मः

न मानव वपु । अत कुलेशित
 तृक्यो नसिद्धो नमशासनात् ॥
 यवगोधूमधान्यानालाभो वर्षे गते
 प्रिये । युक्तश्चतुर्थो धातूनामष्टमः
 परिकीर्तितः ॥ ऋषेः कृषौ च वाणि
 ज्ये तथा सर्वेषु कर्मसु । यदादङ्गीकृतं
 मत्तुं सत्कार्यं शास्त्रसम्मतम् ॥
 दक्षः शुचि सत्यभाषी जितनिद्रो
 जितेन्द्रियः । अप्रमत्तो निरालस्यः
 सेवावृत्तौ भवेन्नरः प्रभुर्विष्णुसमो
 मान्यस्तज्जायाजननौ समा । मान्या
 स्तशान्धवाभृत्यैरिहा सुखसुखेषुभिः ॥
 भर्तुर्मित्राणि मित्राणि जानीयात्
 तदरौ नरीन् । स भीतिः सर्वदा
 तिष्ठेत् प्रभो राज्ञा प्रतौक्ष्यन् । अप
 मान गृहच्छिद्रं गुप्त्यर्थं कथितञ्च य
 त् । भर्तुर्गानिकर यच्च गोपयेदति
 यत्नतः ॥ अलोभः स्यात्स्वामिध
 ने सदा स्वामिहितैरतः तत्सन्निधा
 वसन्नाप क्रीडाहास्य परित्यजेत् ॥
 न पापमनसा पश्येदपितदगृहकिङ्क
 री । विविक्तशय्यां हास्यञ्च ताभि
 सह विवर्जयेत् ॥ प्रभो । शय्यास
 नयान वसन भाजनानि च । उपा
 नङ्गुषण शस्त्रनात्मार्थं विनियोजये
 त् ॥ क्षमाकृतापराधश्चेत्प्रार्थयेद्
 यत्नतः प्रभोः । प्रागलभ्यं प्रौढवा
 दश्च साम्याचारं विवर्जयेत् ॥ सर्वे
 वर्णाः स्वस्ववर्णैर्ब्राह्मीणां तथा श

वर्णाश्रमधर्मः .

नम् । कुपिरन् भैरवी चक्रात तत्त्व
 चक्रादृते शिवे ॥ उभयधर्महेतुजि
 शैवोद्वाहः प्रकीर्तितः । तथाद
 ने च पाने च वर्णभेदो न विद्यते ॥ श्री
 देव्युवाच ॥ गृहस्थानामशेषेण ध
 र्मानि कथय प्रभो । स न्यासविहि
 तान् धर्मान् कृतपथावक्तुमर्हसि ॥
 श्रीसदाशिव उवाच ॥ अवधूताश्च
 मे देविकलो स न्यास उच्यते । विधि
 नायेन कर्तव्यस्तत्सर्वं शृणु साम्प्रत
 म् ॥ ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्नविरते सर्वं
 कर्मणि । अध्यात्मविद्यानिपुण
 सव्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ विहाय बृद्धै
 पितरौ शिशुभार्यपतिव्रताम् ।
 त्यक्त्वाऽऽसमर्थान् बधून् सुप्रव्रजन्नार
 कौ भवेत् ॥ ब्राह्मण क्षत्रियो वै
 श्य शूद्रः सामान्य एव च । कुला
 बधूतसंस्कारे पञ्चानामधिकारि
 ताः ॥ सम्पाद्य गृहकर्मणि परि
 तोष्य परानपि । निर्ममो निलयः क
 ष्छेन्नृष्णामो विजितेन्द्रियः ॥ आहू
 यस्वजनान् बधून् ग्रामस्थान् प्रतिश
 सिनः । प्रीत्यानुमतिमन्विच्छेद्
 गृहाज्जिगमिषुर्जनः ॥ तेषाम
 नुज्ञामादाय प्रणम्य परदेवताम् ।
 ग्रामप्रदक्षिणीकृत्य निरपेक्षो गृहा
 दियात् ॥ मुक्तः स सारपाशेभ्य
 परमानन्दनिर्बृतः । कुलाबधूत
 ब्रह्मज्ञ गत्वा सम्प्रार्थयेदिदम् ॥ गृ

वर्णाश्रमधर्मः

हाश्रमेपरब्रह्मन्ममैतद्विगतं वय
 । प्रसादं कुर्वन्मेनायसञ्चासयहण
 प्रति ॥ निवृत्तगृहकर्माणि विचा-
 र्यं विधिबद्धं ॥ शान्तं विवेकिन
 वीक्ष्य द्वितीयाश्रममादिशेत् तत
 शिष्यं कृतज्ञानेयतात्माविहिता
 ङ्गिक ॥ ऋणचर्याविमुक्त्यर्थं देव
 र्जीनचर्येत्पितृनिव्यादिविधानेन
 द्वितीयाश्रमं स्वीकृत्य यथातिष्ठेत्त
 दाह ॥ ततोनिर्दून्द्वरूपेऽसौ निष्का-
 मः स्थिरमानसः । विहरेत्स्वच्छ
 याशिष्यः साक्षाद्ब्रह्ममयोभुवि ॥
 आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं सद्रूपेण विभाव
 यन् ॥ विस्मरन्नामरूपाणि ध्यायन्ना
 त्मानमात्मनि ॥ अनिकेतं क्षमा
 वृत्तानि शङ्कं सङ्गवर्जितं ।
 निर्ममो निरहङ्कार सञ्चासी विह
 रेत्क्षितौ ॥ मुक्तो विधिनिषेधभ्यो
 नियोगक्षेमभात्मवित् ॥ सुखदु-
 खसन्तोषीरोजितात्मा विगतस्पृहः
 स्थिरात्मा प्राप्तदुःखोपि सुखे प्राप्ते
 पि निस्पृहः । सदानन्दं शुचि
 शान्तो निरपेक्षो निराकुलः ॥ नो द्वे
 जक स्याज्जीवानां सदा प्राणिहिते
 रतः । विगतामर्षं भीर्दान्तो निष्का
 ङ्गलो निरुद्यमः ॥ शोकद्वेषविमु
 क्तः स्याच्छौचमित्रसमो भवेत् । शी
 तत्रातातपसह समोमानापमान
 येन ॥ समः शुभाशुभेतुष्टोयद-

वर्णाश्रमधर्मः

च्छा प्राप्तवस्तुना । निखैगुण्यो निर्वि
 कल्पो निर्लोभः स्यादसञ्चयी ॥ य
 थः सत्यमुपाश्रित्य मृषाविश्वप्रतिष्ठ-
 ते । आत्माश्रितस्तथा देहे जानन्नेवं
 सुखी भवेत् ॥ इन्द्रियाण्येव कुर्वन्ति
 स्वस्वकर्मपृथक्पृथक् । आत्मा सा
 चो विनिर्लिप्तो ज्ञात्वैव मोक्षभाग्भ
 वेत् ॥ धातुप्रतियह निन्दा मनुतक्रौ
 डनस्त्रिया । रेतस्त्यागमसूयाश्च स
 न्यासी परिवर्जयेत् ॥ सर्वं च समदृ-
 ष्टिं स्यात्कीटे देवतथानरे । सर्वं
 ब्रह्मेति जानौ यात्परिव्राट्सर्वकर्म
 सु ॥ विप्राङ्गं श्वपचाङ्गं वायस्मात्त-
 स्मात्समागतमः । देशकालतथा-
 पात्रमशनीयादविचारयन् ॥ अध्या
 त्मशास्त्राध्ययनैः सदा तत्त्वविचार
 यैः । अश्रद्धेतो नयेत्कालखेच्छा
 चारपरायणः ॥ सञ्चासिनामृतं
 कायदाहयेन्न कदाचन सम्पूज्य गन्ध
 पुष्पाद्यैर्निखनेद्वापु मज्जयेत् ॥ अ
 प्राप्तयोगमर्थानां सदा कामाभिला
 षिणाम् । स्वभावाज्जायते देविप्रवृ-
 त्ति कर्मसङ्कुले ॥ तत्रापि ते सानु
 रक्ताध्यानाच्चाजपसाधने । श्रेयस्त
 देवजानन्तस्तत्रैव दृढनिश्चया ॥ अ
 तः कर्मविधानानि प्रोक्तानि चित्त
 शुद्धये । नामरूपबहुविधं तदर्थैक-
 लिप्तमया ब्रह्मज्ञानादुत्ती देविक
 मंसञ्चसनविना । कुर्वन्कल्पयत

वर्णिनी

कर्मनभवेन्मुक्तिभाग्जान . ॥ कु-
लावधूतस्तत्त्वज्ञो जीवन्मुक्तो नराकृ-
ति . साक्षाद्गारायणमत्तागृहस्य
स्तप्रपूजयेत् ॥ यतिर्दर्शनमात्रेण वि-
मुक्तः सर्वपातकात् . तीर्थव्रततपो
दानसर्वयज्ञफललभेत् ॥ इति श्री
महानिर्णयतन्त्रेऽष्टमेऽध्याये वर्णाश्र-
मधर्मनिरूपणम् ॥

वर्णाङ्ग . । पु० . मुद्ग ॥

वर्णि . । न० . सुवर्णे ॥ वर्णेर्वलिस्त्राहि
रय्यद्वल्युक्ते . अहिरय्येतु . व
लि ॥

वर्णिक . । पु० . लेखके ॥

वर्णिका . स्त्री० . कथनस्योत्कर्षे ॥ क
ठिन्याम् ॥ मसौ ॥ नील्यादिरा-
गे ॥ व्याख्यायिकायाम् . ग्रन्थवि-
शेषस्य व्याख्यायाम् . स्तोत्रकव्या-
म् ॥ वर्ण० . । चौरादिक . गता
खलु . प्रत्यस्यादितोत्त्व ॥

वर्णित . । त्रि० . स्तुतियुक्ते . अभि-
ष्टुते . ईडिते . वर्ण्यतेऽस्मै . वर्णव-
र्णक्रियोविस्तारगुणवचनेषु . क्त ॥

वर्णी . पु० . लेखके ॥ चित्रकरे ॥ ब्रह्म-
चारिणि ॥ वर्ण . अष्टविधमैयुनाऽ
भावरूपास्तुति सास्त्रास्ति . वर्णा
ब्रह्मचारिणीति . इति . । त्रि० . व
र्णवति ॥

वर्णिनी . स्त्री० . वनितायाम् ॥ हरि-
द्रायाम् ॥

वर्तन

वर्णिलिङ्गो . पु० . ब्रह्मचारिवेशवति
॥ वर्णीब्रह्मचारी . तस्य लिङ्गं चि-
ह्नमस्यास्ति . इति ॥

वर्णु . । पु० . सूर्ये . नदविशेषे ॥ व
र्णोति . वृज् . । अजिह्वरीभ्यानि
च्चेतिण् ॥ देशविशेषे ॥ वर्णु
नदसमीपदेशे वर्णु . अदूरभवश्च
त्यर्थे . सुवास्त्वाद्यणोजनपदेलुवि-
तिलुप ॥

वर्ण्य . । त्रि० . वर्णनीये . श्लाघ्ये ॥
व्याख्यातव्ये ॥

वर्त्तक . पु० . अश्वस्यखुरे ॥ व्याघ्रा-
टपक्षिणि . भारद्वाज . गौ .
दे . भा . प्र . ॥ अस्य मासगुणाय
था . वर्त्तकीग्निकर शीतोच्चर
दोषत्रयापह . सुरुच्य शुक्रदो-
षव्योवर्त्तकाल्पगुणातत ॥ वर्त्तते
वृत्तुवर्त्तने . खलु . न . वर्त्तलो
हे . नीललोहे . विदर . इ .
भा . इ . केचित् ॥

वर्त्तका . स्त्री० . वर्त्तिकायाम् .
व्याघ्राटशकुनौ . वटेर . इ . भा .
प्र . खगे ॥ वर्त्तकाशकुनौ प्राचा-
मितीत्वन ॥

वर्त्तकी . स्त्री० . अश्वस्यखुरे . व्याघ्राटे ॥
वर्त्तकम्मा . पु० . अम्बुदे . मेघे ॥
वर्त्तन . । पु० . वामने ॥ न . वृत्तौ
। जीविकायाम् ॥ बहवो वर्त्तना-
प्रायः कृषिभिः परिकीर्त्तिता .

वर्तमान

सर्वेषामपि चैषा कुसीदमविक्रवि
 टु । विशेष कुसीदेद्रष्टव्यः ॥
 वर्ततेऽनेन, वृत्तने । ल्युट् ॥
 साधारणवर्तुल ॥ न० स्त्री० तूल
 नालायाम् । तर्कुपीठे ॥ जीवने
 ॥ द्वि० वर्त्तिष्णो ॥ वर्त्तनशील ।
 वृत्तु० । अनुदात्ततश्चेति युच् ॥
 वर्त्तनि । पु० पूर्वदेशे ॥ स्त्री० प
 थि ॥ वर्त्ततेऽनया । वृत्तु० । वृत्तेश्च
 ल्यनि ॥
 वर्त्तनी । स्त्री० पथि । वर्त्तने ॥ त
 कुपीठे । प्रेषणायाम् ॥ कृदिका
 रादिति डीष् ।
 वर्त्तमान । पु० अतीतानागतभि
 न्नकाले ॥ आख्यापरिसमाप्तिव
 र्तमान, कालः । यथा । महा
 भारतपठति । सचतुर्विधः यथा
 । प्रवृत्तापरतश्चैव० वृत्ताविरत
 एवच ॥ निश्चप्रवृत्तः । सामीप्यो
 वर्त्तमानश्चतुर्विधः ॥ क्रमेणोदा
 हरणानि । मासनखादति । आ
 दौ प्रवृत्त मांसभोजन निवृत्तय-
 ति० इत्यर्थः । इहकुमाराः क्री
 डन्ति० तदानीन्तनक्रीडनाभावेपि
 पूर्वक्रीडानां वृद्धौ वर्त्तमानत्वात्
 त् । पर्वतास्तिष्ठन्ति० निश्चप्रवृत्त
 तत्त्वात् । किञ्चपर्वतानास्थितत्वे
 वर्त्तमानत्वं प्रभूतभविष्यत्काला
 भ्यासम्बन्धविवक्षयापर्वतास्तस्यु०

वर्ति

स्थास्यन्तीत्यपि स्यात् । सामीप्यो
 द्विविधः । भूतसामीप्ये यथा ।
 कदा आगतोसि० इति प्रश्ने० । अ
 ध्वखेदादेर्वर्त्तमानत्वात्० एषो
 हमागच्छामि० इत्यागतोपि वदति
 भविष्यत्सामीप्ये यथा । कदा०
 गमिष्यसीति प्रश्ने० । एषो हमागच्छा-
 मोतिगमनक्रियमाणोऽपि वद-
 ति० इति मुग्धवीधटीकायां दुर्गा-
 दासः । प्रयोगाधिकरणीभूतका
 लावर्त्तमानः । कालवृत्तिनैयायि
 का ॥ अद्यतने । अधुनातने ॥
 चि० तत्कालवृत्ते । विद्यमाने
 । स्थिते ॥ वर्त्तते । वृत्तु० ।
 शानच् । । मुक् ।
 वर्त्तक ॥ पुं० दौःसाधिके ।
 द्वारपाले ॥ नदीभेदे ॥ काकनीड
 जलावटे ॥
 वर्त्तलीहम । न० लोहविशेषः । ला
 हसकरे । नीललोहः । विदरः
 इ० भा० प्र० इति केचित् ॥
 वर्त्ति । स्त्री० वटिकायाम् । भेष
 जनिर्माणे ॥ नयनाञ्जने । लेखि ॥
 गात्रानुलेपन्याम् ॥ दौप्रकण्ड
 शायाम् ॥ दीपे ॥ वर्त्तते । वृत्तु०
 । प्यन्तः अचङ् । वर्त्ततेऽनया
 वा वृत्तु० । वृत्तिरुद्दीप्यादि
 नेन वा ॥ वृत्तिश्छन्दसीति० इवा
 । स्वरभेदः । बाहुलकाद्योक्तिपि ।

वर्त्तिष्यमाण

वर्त्तिविशिषे ॥ यथा । कतकस्यफल
शङ्ख सैन्धव व्युषण वचा । फेनो
रसाञ्जन चौरा विडङ्गानि मन
शिला ॥ एषाद्वर्त्तिर्हन्तिकास ति
मिर पटल तथेति ॥

वर्त्तिक । पु० पक्षिविशिषे । वर्त्तिके
। वटेर० इ० भा० प्र० ॥

वर्त्तिका । स्त्री० वर्त्तकायाम् । व्या
घ्राटे । वटेर । इ० भा० प्र०
खग ॥ अस्यामासगुणायथा वर्त्ति
कामधुराहृत्ताकफमासुतनाशिनी
॥ अजमृद्ग्राम् ॥ वर्त्ती । वर्त्ती०
इ० भा० ॥ सापञ्चविधायथा ।
पद्मसूत्रभवादर्भगर्भसूत्रभवाथवा
। शण्काबादरीवापिफलकोषोद्भवा
यथा । वर्त्तिकादीपकृत्येषुसदापञ्च
विधास्मृता ॥ वर्त्तते० वर्त्त्यतेवा
। वृत्तु० खलुच् । उदीचामते० प्रत्य
यस्यादितीत्वम् ॥ वस्तुतस्तुवतेस्ति
कन्नितिकान्बोध्य ॥

वर्त्तित । चि० नीते ॥ निष्पादिते
॥ ग्रथिते ॥

वर्त्तितव्य । चि० वर्त्तितुमर्हे ॥

वर्त्ती । चि० वर्त्तिष्णी ॥

वर्त्तिष्णु० । चि० वर्त्तने ॥ वर्त्तनशी
ल । अलङ्कृज्जितीष्णुच् ॥ वर्त्ति
नि ॥

वर्त्तिष्यमाण । चि० भविष्यत्काला
दी ॥ वर्त्तनप्रागभावाश्रये ।

वर्द्धक

वर्ती । स्त्री० वर्ती ॥

वर्तुल । पु० कलायविशिषे । बाटु
ला० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

यथा । कलायस्यत्रयोभेदास्त्रिपु
टोवर्तुलोद्धटी । इतिशब्दमाला

॥ न० गृह्णने ॥ चि० गोलवस्तु
नि । निस्तले । वृते ॥ वर्तते ।

वृत्तु० । बाहुलकादुलच् ॥

वर्तुला । स्त्री० तर्कुपीठ्याम् । टैको
रबाटुल इ० गौ० भा० ॥ इति
हारावली ॥

वर्त्तुली । स्त्री० गजपिप्पल्याम् ॥

वर्त्म । न० नेत्रच्छेदे ॥ मार्गे ।
अध्वनि ॥ वर्त्ततेऽनेनास्मिन्वा ।
वृत्तु० । मनिन् ॥

वर्त्मनि । स्त्री० पथि ॥ वर्त्तन्तेऽ
नया । वृत्तु० । वृतेष्टेत्यनि ।
चान्मुडितिगोवर्द्धन ॥

वर्त्मनौ । स्त्री० पथि । कृदिकारादि
तिडौष् ॥

वर्त्यन् । चि० वर्द्धिष्यमाणे ॥ लृट्
सङ्केतिसदादेशे० बृदभ्य स्यसगो
रितिबिभाषयापरस्मैपदम् ॥

वर्द्ध । पु० ब्राह्मणयष्टिकायाम् ।
पूर्ती ॥ छेदे ॥ न० सीसके ॥

वर्द्धक । पु० ब्राह्मणयष्टिकायाम् ।
भाग्याम् ॥ वर्द्धते । बृधुच्छेदने ।
खलु ॥ चि० पूरके । छेद
के ॥

वर्धमानक .

वृद्धिक् । पुं० त्वष्टरि । रथकारे
तक्षणि । वृद्धे० इ० तस्वाण०
इ० भा० प्र० । वर्द्धते । वर्द्धच्छे
दने । अच् । वर्द्ध कषति । कष
हि सायाम् । बाहुलकाङ्गि ॥
वर्द्धकी । पुं० वृद्धे० इ० भा० प्र०
वर्णासङ्करजाती । त्वष्टरि । सूत्र
धारे । रथकारे । काष्ठतक्षके ॥
वर्धनम् । न० वृद्धौ ॥ छेदने
॥ वर्धच्छेदनपूरणयो ल्युट्
॥ वि० वर्धिष्णौ ॥ वर्धतेत
च्छील० । वृधुवृद्धौ । अनुदात्ते
तक्षेति युच् ॥ वर्धयति । नन्द्या
दित्वाल् ल्युर्वा ॥
वर्धनी । स्त्री० गलन्तिकायाम् ।
सनालजलपात्रे । वधना० वधनौ
० इ० भा० सम्भार्ज्याम् । वृद्ध
नौ० इ० भा० ॥
वर्धमान । पुं० प्रसन्नमेदे ॥ शरावे
॥ एरण्डे ॥ वीरजिने । चरमती
र्थकृति । महावीरे ॥ विष्णो ।
नारायणे ॥ स्वस्तिके ॥ रावगृह
विशेषे । दक्षिणद्वाररहितो वर्धमा
नोधनप्रदः ॥ वर्धते । वर्धच्छे
दनपूरणयो । शानच् । स्वना
म्नाप्रसिद्धे देशविशेषे । वि० वृ
द्धिमति ॥
वर्धमानकः । पुं० शरावे ॥ वर्ध
ते । वृधु० । शानच् । शप् ।

वर्मा

मुक् । संज्ञायांकन् ॥ वि०
वृद्धिर्वावशिष्टे ॥
वर्धापनम् । न० नाडीच्छेदने ॥ *
वर्धित । वि० प्रसूते ॥ छिन्ने ॥ पू
रिते ॥
वर्धिष्णु । वि० वर्द्धने । वृद्धिशी
ले ॥ वर्द्धिते० तच्छील० वृधु०
। अलङ्कारजितीष्णुच् ॥
वर्धुं । पुं० न० चपुणि । सीसे ॥
वरचायाम् ॥ वर्द्धते० दृढवन्धनेन
दीर्घीभवति । वृधु० । वृधिवपिभ्या
रन् । लघूपधगुणोरपर० ॥
वर्द्धौ । स्त्री० नङ्गाम् । वरचायाम् ।
चर्मरज्जौ । बह्वी० इ० भा० ॥
वर्द्धते । वृधु० । रन् । गौरादित्वा
नङ्ङीप् ॥ यद्वा । औणादिकः
घृन् । गुणोरपर । प्रत्ययतकार
स्थ० ऋषस्तथोदीधृतिधत्वे० पि
त्त्वानङ्ङीप् ॥
वर्पं । न० रूपे ॥ वृणीते । वृद्ध स
म्भक्तौ । वृद्धशीङ्भ्यांरूपस्त्राङ्गयोः
पुट्चिच्छसुन्० प्रत्ययस्यपुट् ॥
वर्मकण्टक । पुं० पर्पटे ॥
वर्मकषा । स्त्री० चर्मकषायाम् ।
सप्तलायाम् ॥
वर्मा । पुं० चक्षियस्यपक्षतौ ॥ यथा
। शर्मान्तब्राह्मणश्रुत्यावर्मानं
चक्षिवस्यव । गुप्तदासात्मकनाम
प्रशस्तवैश्यशूद्रयो ॥ न० कवचे

वर्ष्मर :

। तनुचे ॥ वृणोतिदेहम् । वृञ् व
रणे । मनिन् ॥
वर्ष्मि । पुं० मत्स्यविशेषि । बाँवो०
बामो० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥
वर्ष्मिक । चि० वर्मणि । वर्मास्या
स्तिब्रीह्यादित्वात् । ठक् ॥
वर्ष्मित । चि० धृतसन्नाहे । सन्नहे
। सज्जे । वर्मसञ्जातमस्य । तार
कादिस्वादितच् ॥
वर्ष्मी । चि० वर्मवति । वर्मिके ॥ व
र्मास्यास्ति ब्रीह्यादित्वादिनि ॥
वर्ष्मिमत्स्य । पुं० बावोतिख्याते
मत्स्ये । वर्मिमख्योहरेदातपि
तृतरुचिकरोलघुः ॥
वर्ष्मुष । पु० बामिरूष० इ० गौ०
दे० भा० प्र० मख्यं ॥
वर्ष्य । पु० कन्दर्पे । स्मरे ॥ चि०
वर्य्ये ॥ वर्य्यते । वरर्द्धपायां
पुरादावदन्त । अचोयत ॥
वर्ष्या । स्त्री० पतिवरायाम् ॥ अव
द्यप्रथमवर्षागच्छपणितव्यानिरोधे-
ष्विति । अप्रतिबन्धविषये । वृड्
सम्भक्ताविध्यस्मात् । यत् ॥
वर्ष्या । स्त्री० बृहन्मन्त्रिकायाम् ।
नीलमन्त्रिकायाम् ॥ वरिति । व
रयति । वणशब्दे । अच् ॥ यद्वा
। वर्वति । वर्वगतौ । युच् ॥
वर्ष्मर । पुं० पामरे । नीचे ॥ केशि । वक्र
केशि । बावरौ० इ० भा० ॥ चक्रले ॥

वर्ष्मरा

देशविशेषि ॥ यथा । मायापुरंसमा
रभ्यसप्तशृङ्गात तथोत्तरे । वर्ष्मरा
ख्योमहादेश प्राक्त । श्रीशक्तिसङ्ग
मे ॥ पारसिकेजने ॥ वृक्षविशेषि ।
सुमुखि । गरुडे । गन्धपत्रे । का
लवाबुद्ध० गौ० दे० भा० प्र० ॥
वर्वर्त्ति । वृञ् । यङ्लुगन्त ।
पचाद्यच् ॥ यद्वा । वृणोति । वृ
ञ् । कृगृशृवृञ्चतिभ्य ध्वर
च् ॥ न० हिङ्गुलि ॥ पीतचन्दने
बाले । हिमवत्प्रान्ते वरु० वड्०
प्र० यूपविशेषि ॥ यथा । जलेना
लोडित शालिपिष्टसङ्गण्डमिश्रित
म् । धारायूपकवत्पाच्य तद्भवे
वर्ष्मराख्यकम् ॥ वर्ष्मरवलकृतम्दय
श्रेष्ठपित्तानिलापहम् । रोचन
कफकृच्छोत हृद्य हृक्षासनाशनम् ।
वर्ष्मरकम् । न० चन्दनभेदे । श्वेत
वर्ष्मरके ॥
वर्ष्मरा । स्त्री० शोकविशेषि । तुङ्
ग्याम् । खरपुष्पायाम् । अजग
न्धिकायाम् । वाबुद्ध० इ० भा०
प्र० ॥ कृष्णार्जकस्तथाशुक्लोवटप
चक्षुषोपर । वर्ष्मराचितयवुक्ष श्री
त कटुभिदाहिक ॥ तीक्ष्णरुचिकर
हृद्य दीपन लघुपाकिच । पित्त
ल कफवातास्रददृक्कमिविषापहम्
॥ पुष्पप्रभेदे ॥ वृणोति । वृञ् ।
कृगृशृवृञ्चतिभ्य ध्वरच् । अनि

वर्षाकरी

त्व पिताडौष ॥
 वर्षा । स्त्री० वर्षराऽर्थे ॥ पित्वान्
 डौष ॥
 वर्षरीक । पुं० भाग्याम् । ब्राह्म
 णयष्टिकाग्राम् ॥ कुटिलकुन्तले ।
 वावरी० द्र० भा० ॥ अजगन्धिकाया
 म । वावुद्र० द्र० भा० ॥ यूनि ॥
 वृणुते । वृज्० । शृपृवृजाद्वेरुक्
 चाभ्यासस्येति० ईकन् ॥
 वर्षा । स्त्री० वर्षय्याम् ॥
 वर्षि । पु० चक्षरे ॥ वृणुते । वृ
 ज्० । वृष्टृभ्याविन् ॥
 वर्षुर । पु० युगलाद्ये । तीक्ष्णकण्ट
 के । गोशृङ्गे । कफान्तके । ववूर०
 ववल० द्र० प्र० वृक्षे ॥ वरुर कफ
 बुद्धाहीकुष्ठकमिविषापह ॥
 वर्षूर । पुं० वर्षुरे ॥ इतिराजनि
 र्धगट ॥
 वर्ष । पु० न० भारतादौ ॥ जम्बुद्वी
 पे ॥ अर्द्धे । समायाम् । वत्सरे ।
 वृष्टौ ॥ वर्षधरे । मेघे ॥ वर्षणम्०
 वृष्यतेभो । वृषुसेचने । अज्विधौ-
 भयादौनामुपसङ्ख्यानमित्यच् ॥
 वर्षयति० वर्षतिवा । पचाद्यच् ॥
 यद्वा ॥ वृणाति । वृज्वरण । वृ-
 त्तुवदीतिस ॥ वर्षशब्दोदिवसप-
 रोपिहृष्यतेच० दौर्घसञ्जाणिवार्षश
 तिकानि० वार्षसहस्रिकाणिचेति ॥
 वर्षाकरी । स्त्री० भिक्षिकायाम् ॥

वर्षा

वर्षकेतु । पुं० रक्तपुनर्नवायाम् ॥
 वर्षकोष । पुं० देवज्ञे ॥ मासे ॥
 वर्ष । कोषाऽस्य
 वर्षज । चि० वृष्टिजाते ॥
 वर्षणम् । न० वृष्टौ ॥ वृषुसेचने ।
 ल्युट् ॥ नचाऽचाल्युटेबाध । वृष
 भोवर्षणादितिभाष्यप्रयोगात् ॥ ल्यु
 ङपिभवतीतिकैयटादय ॥
 वर्षणि । स्त्री० वर्तने ॥
 वर्षपर्वत । पुं० वर्षविकृतौ । भाजकगिरौ
 ॥ यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोमे
 करेवच । चैव : कर्णौचशृङ्गौचसप्तै
 तेवर्षपर्वता । इतिहारावली ॥
 वर्षपाकी । पु० आस्मातके ॥
 वर्षपुष्पा । स्त्री० सहदेवौलतायाम् ॥
 वर्षप्रिय । पु० चातकपक्षिणि ॥
 वर्षवर । पु० शण्डे । अत्यन्तान्त-
 र्महल्लके । खोजा० द्र० भा० प्र० ॥
 वृणोति० वरतिवा । वृज्वरणे०-
 वरणावरणेवा । अच् । वर्षस्वव-
 र । येत्त्वल्पसत्त्वा प्रथमस्त्रीवा-
 सस्त्रीस्वभाविन । जात्यानदु-
 ष्टा । कार्येषुतेवैवर्षवरा स्मृता ।
 वर्षवृद्धि । स्त्री० जन्मतिथौ ॥
 वर्षा । स्त्री० भूम्नि० प्रावृट्काले ।
 नभोनभस्त्रयो । श्रावणभाद्रयोः ॥
 आषाढादिचतुर्षुमासेषु । यथा ।
 वर्षासुसविष तोयदिव्यमप्याश्विन-
 विनेति ॥ वर्षवर्षणमचास्ति ।

वर्षुकः

अर्थादायच् । टाप् ॥
 वर्षांशः । पु० मासि ॥
 वर्षादिषः । पु० महाभेके ॥
 वर्षाङ्गः । पु० मासि ॥
 वर्षाभवः । पु० रक्तपुनर्नवायाम् ॥
 चि० वर्षासुजाते ॥
 वर्षाभूः । पु० भेके । मण्डूके ॥ भूल
 तायाम् । गण्डूपदे । किञ्चुलुके ॥
 इन्द्रगोपे ॥ वर्षासुभवति । भू०
 । भुव० सञ्ज्ञान्तरयोरिति क्विप् ॥
 वर्षाभू । स्त्री० शीथञ्चन्याम् । पुनर्न
 वायाम् ॥ भेक्याम् ॥
 वर्षाभ्वी । स्त्री० भेक्याम् । वर्षासुभव
 ति । भू० । क्विप् । वर्षाभ्वीत्यसा
 धुः । ङीष् विधायकाभावात् ॥
 गौरादिस्त्वाद्वाङीष् ॥ पुनर्नवाया
 म् ॥
 वर्षाञ्चि । पु० कुजि । भौमे ॥
 वर्षावसानः । पु० शरत्काशे ॥
 वर्षाष्ठः । चि० अतिवृद्धे ॥ अयमेषा
 मतिशयेन वृद्धः । वृद्धनि० प्रियस्थि
 रिति० वृद्धस्य वर्षि० आदेशः ॥
 वर्षांयान् । चि० वृद्धतरे । ज्यायसि
 ॥ अयमनयोरतिशयेन वृद्धः ।
 द्विवचनेतीयसुनि० प्रियस्थिरेतिव
 षिं आदेशः ॥
 वर्षुकः । चि० वृष्टिकारिणि ॥ वर्ष
 तितच्छीलः । वृष्टुसेचने । लघप
 तपदेत्यादिनोक्ताम् ॥

वर्हिचूडा

वर्षुकाब्दः । पु० वर्षाशीलमेव ॥
 वर्षेजः । चि० वर्षाकालजाते । वर्ष
 जे ॥ विभाषावर्षाक्षरशरवरादित्य
 लुक् ॥
 वर्षोपलः । पु० करकायाम् ॥ वर्षा
 याउपल ॥
 वर्षम् । न० देहे ॥ इति हि रूपको
 षः ॥
 वर्षम् । न० देहे । तनौ ॥ प्रमाणे
 । प्रमाणमाचोन्नतिरिति खामी ।
 दूयसेति भरतः ॥ अतिसुन्दराक्त
 तौ ॥ वर्षति० वृध्यते वा । वृष्णु०
 । मनिन् ॥
 वर्हम् । न० पु० कलापे । मयूरपि
 ष्ठे ॥ दक्षे ॥ न० ग्रन्थिपर्णे ।
 स्थौण्ये ॥ परीक्षारे ॥ वर्हति ।
 वृहद्वृद्धौ । पचायच् ॥ वर्हति वा
 । वर्हति सायां । चञ् ॥
 वर्हणम् । न० पर्णे ॥
 वर्हिः । पु० पावके ॥
 वर्हिः पुष्पम् । न० ग्रन्थिपर्णे ॥
 वर्हिः शुभा । पु० अम्नौ ॥ वर्हिः
 कुशः । शुभबलमस्येति विग्रहः ॥
 वर्हिः । न० स्थौण्ये ॥ कुकुरौ धा०
 इ० भा० ॥ वर्हपचं प्रशस्तमस्य ।
 अतद्वनि ॥
 वर्हि कुसुमम् । न० ग्रन्थिपर्णे ॥
 वर्हिचूडा । स्त्री० खराश्रवायाम् ।
 मयूरशिखेति प्रसिद्धायामोषधौ ॥

बलञ्च

बहिर्णः । पुं० मयूरे ॥ बहिर्मस्यस्य
। फलबर्हाभ्यामिनच् ॥

बहिर्णवाहनः । पुं० षडानने ॥

बहिर्ध्वजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

बर्ही । पुं० मयूरे ॥ बर्हीस्यस्य ।
इनिः ॥

बहिर्घुष्यम् । न० ग्रन्थिपर्णे ॥

बहिर्घ्योतिः । पुं० अग्नौ ॥

बहिर्मुखः । पुं० गीर्वाणे । देवे ॥

बहिर्गनिर्मुखयस्यसः ॥

बहिर्षद् । पुं० दैत्यदानवादीनां पि
तृषु ॥ यथा । दैत्यदानवयक्षाणां

गन्धर्वीरगरक्षसाम् । सुपर्णकिन्न
राणाञ्चस्मृताबहिर्षदोन्निजाः ॥

बहिर्षम् । न० बाले । ऋषेरे । बा-

ला० । इ० भा० प्र० ओषधी ।

बहिर्षिकुशेतिष्ठति । सुपिस्थइति

कः । अम्बास्वेतिषत्वम् ॥

बहिर्ः । पुं० हुताशने ॥ चित्रके ॥

यज्ञे ॥ दौमौ ॥ न० ग्रन्थिपर्णे ॥

पुं० न० कुशे । दर्भे ॥ बहिर्द्वि

विधम् । मुख्य गौणञ्च । तत्रमुख्य

कुशकाशादिदशदर्भमयम् । गौण

न्तु० तत्सदृश तृणान्तरम् । वृहति

वृहिवृद्धौ । ओष्ठ्यादि० । वृहेर्न

लोपश्चेति० इतिः । बहिर्ः सा

न्तः ॥

बलम् । न० सैन्ये ॥

बलञ्चः । पुं० शुक्लवर्णे । धवले ॥

बलाकः ।

बि० तद्वति ॥ बलते । बलसंवर
णसञ्चरणञ्च । क्लिप् । बलमच्चत्य
स्मिन् । अक्ष० । घञ् ॥ अबलञ्च
तेषा । अकारलोपः ॥

बलञ्चगुः । पुं० चन्द्रे ॥ बलञ्चाः
गावोयस्यसः । गोस्त्रियोरितिङ्
स्वः ॥

बलभी । स्त्री० गोपानस्याम् । कुड्रे
पुच्छादनार्थं दत्तवक्रकाष्ठे । वडभ्या
म् ॥ पटलाधारव शपञ्चरे ॥ बल
ति । बल० । बाहुलकादभच् । गौ
रादिः ॥

बलयः । पुं० कण्ठरोगे ॥ बलायाम्
॥ पुं० न० कङ्कणे । कटके । प्रकी
ष्टाभरणे ॥ बल्यते । बल० ।
बलिमलितनिभ्यः क्यन् ॥ अस्थि
विशेषे ॥ यथा । पाण्ड्योः पार्श्वयु
गेपृष्ठे बच्चोजठरपायुषु । पादयोर
पिचास्थीनिबलयानिबभाषिरे ॥
लघ्वादिनिजाले० । ५५० ॥ गुर्वं
चरेपुं० ॥

बलधितः । बि० वेष्टिते । नद्यादि
नारुहे ॥ बलय जातमस्य । तार
कादित्वादितच् ॥ यद्वा । बलयव
तृकृतम् । तत्करोतीतिणिच् ॥
क्तः ॥

बला । स्त्री० बलायाम् । वाय्यालके ॥
विद्याविशेषे ॥

बलाकः । पुं० सुद्रवके । बलायाम् ॥

वल्कवान्

वल्काहकः । पुं० वल्काहके ॥

वल्किकरः । चि० वल्किकर्त्तरि ॥ वल्कि
करोति । डुकृञ् । दिवाविभे
तिटः ॥

वल्कितः । चि० वेष्टिते ॥

वल्किरः । चि० केकरे । निम्नोन्नता
क्षिप्ति ॥ वल्कते । वल्क० । बाहुलका
तृकिरच् ॥

वल्किशम् ।) न०

वल्किशि ।) स्त्री० वल्किशि । वल्किशि ॥

वल्किशी ।)

वल्की । स्त्री० मध्यमरेखायाम् ॥ जर्म्या
म् ॥ जीर्णत्वचि ॥ गृहदारुणि ॥वल्कः । पुं० न० त्वचि । वल्कले ॥
शल्के । खण्डे । पुं० पट्टिकाली
ध्रे ॥ वल्कते । वल्क० । शुल्कवल्को
ल्काद्वतिकाक् ॥ यदा । वल्कयति
। वल्कपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥

वल्कातरुः । पु० पूगवृक्षे ॥

वल्काद्रुमः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥

वल्कलः । पुं० न० द्रुमत्वचि । वल्के
वल्कल० वृ० भा० प्र० ॥ त्वचि ।
दालचीनीतिभा० प्र० ॥ वल्कति ।
वल्क० । बाहुलकात्कलः ॥ वल्क
लातीति तुलामी ॥

वल्कला । स्त्री० शिलावल्कायाम् ॥

वल्कलोध्रः । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

वल्कवान् । पुं० मत्स्ये ॥ चि० वल्क
युक्ते ॥

वल्गुः

वल्किलः । पुं० कण्टके ॥

वल्गा । पुं० न० अभ्यवहारे । जेम
ने ॥ वल्गामेजने । अच् ॥

वल्गान् । चि० धावति ॥

वल्गानम् । न० बहुभाषणे ॥ भुतगमने ॥

वल्गा । स्त्री० दन्तालिकायाम् । अव
क्षेपयाम् । अश्वमुखरज्जौ ॥
साचीतृक्षिप्तादिभेदेन चतुर्दशविधा
क्ताहयलीलावल्याम् । उत्क्षिप्ता
श्रिथिलातथोत्तरवतीमन्दाचवैहा
यसीदिक्षिप्तैककरार्द्धकम्बरसमीत्
कौर्णाविभक्तातथा । अत्युत्क्षिप्तत
लोद्भूतेखलुतथा व्यागूढगोकर्णिके
वाहानाङ्गयिताश्चतुर्दशविधावल्गा
प्रभेदाश्चमीति ॥ तल्लक्षणादितुतचै
वद्रष्टव्यानि ॥ अश्वप्रेरणविशेषे ॥
वल्गाविभागकुशलः । चि० वाहानां
षड्विधप्रेरणाभिज्ञे ॥ यथाहभो
जः । वाहनप्रतिवाहानांषड्वि
धप्रेरणविदुः । रागावल्गाकषा
प्राणिप्रतोदरवभेदतः ॥ वल्गा
याविभागीविदिच्यप्रयोगः । तत्रकु
शलः ॥वल्गातम् । न० घोटकस्यविशेषगम
ने । विगेनविक्षिप्तोपरिचरणे ॥
गमने ॥ बहुभाषणे ॥ वल्गानम् ।
वल्गागतौ । भावेक्तः ॥वल्गुः । पुं० कानि ॥ चि० मनोक्षे ।
मुन्दरे ॥ यथोक्तम् । क्षणमात्र

वल्गव :

मतिवल्गुजगदेतदतिफल्गु । धन
लोभमपह्नायनमपह्ननयनाय ॥ वल्गते
। वल्ग ० । वल्गुं क्चेत्यु ॥ वाचा
ले ॥

वल्गुकम् । न० चन्दने ॥ विप्रिने ॥
पणे ॥ चि० रुचिरे ॥

वल्गुपत्र । पुं० वनमुद्गे ॥

वल्गुला । स्त्री० वाकुच्याम् ॥ पक्षि
विशेषे । वल्गुविष्टायाम् । वादुड०
वृत्तिभाषा ॥

वल्गुलिका । स्त्री० तैलपायिकायाम् ॥
वल्गुली । स्त्री० स्वविष्टादेपक्षिविशे
षे ॥

वल्गुभनम् । न० भक्षणे ॥

वल्गुलोक । पुं० न० वामलूरे । वल्गुलौ
के ॥ तन्मृत्तिकायाशौचनिषिध्ययथा
। वल्गुलोकमृत्तिकोत्प्लातामृदमन्त
र्जलांतथा । शौचावशिष्टांगेहाञ्च
नादद्यात्ते पसम्भवाम् । अन्तः
प्राण्यवपद्माञ्च हलोत्प्लातानकवर्
भाम् ॥

वल्गुरिः । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥ वल्गते ।
वल्गु० । क्षिप् । ऋच्छति । ऋगतौ
अचष्टः । वल्गुचासावरिश्च ॥ मेथि
कायाम् ॥ विचमूले ॥

वल्गवः । पुं० गोदोग्धरि । गोधे ॥
भौमसेने ॥ चि० सुपकारे ॥ वल्ग
नम् । वल्गुसंवरणे सञ्चरणे च ।
वल्गिः सौभोवाप्रीतो । भावघञ्

वल्गुरम्

। वल्गोऽस्यास्ति । अन्ये भ्योपीतिवः
॥ वल्गुवाति० वायतिवा । वागति
गन्धनयोः श्रोत्रैश्चापण्येव । आ
तानुपेतिक् ॥

वल्गवी । स्त्री० आभीर्याम् । गोथिका
याम् । महाशुद्धायाम् ॥

वल्गुलि । स्त्री० वल्गुल्याम् । खता
याम् । पृथिव्याम् ॥ वल्गुत्ते ।

वल्गुल० । सर्वधातुभ्यङ् ।
वल्गुलिकशृङ्गकारिका । स्त्री० अग्निद
मनौचुपे ॥

वल्गुलिदूवी । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥
वल्गुलिशाकटपेटिका । स्त्री० मूल
पोल्याम् ॥

वल्गुलिशूरणः । पुं० अत्यन्तपथ्याम् ॥
वल्गुली । स्त्री० व्रतल्याम् । गुडूच्या
दिलतायाम् ॥ याभूमेष्टं चमारे
हन्तितावल्गुल्यः ॥ अजमोदायाम्
॥ कुसुमान्तरे । विलाङ्ग० भा० प्र०
॥ कृदिकारादितिङ्गीष ॥

वल्गुलीगडः । पुं० मत्स्यविशेषे ॥
मोला० वालिकाडा० इ० च०
गौ० दे० भाषाप्रसिद्धे ॥

वल्गुलीजम् । न० मरिचे । वेल्गुली ॥
वल्गुलीवदरी । स्त्री० भूवदर्याम् ॥
वल्गुलीमुद्गः । पुं० मकुष्ठके ॥

वल्गुलीवृक्षः । पुं० सालवृक्षे ॥
वल्गुलुरम् । न० शादले ॥ खेचि ॥
गहने ॥ शौषधे । कुङ्गे ॥ मञ्ज

वशवद .

र्याम् । औषधे । निर्जलस्थाने ॥
विश्वधरणिशब्दरत्नावलिषु . वक्षर-
मितिपाठ . ॥

वक्षरम् . चि० आतपादिनाशुष्कमां
से ॥ वनक्षेत्रे ॥ बाहने ॥ जषर-
भूमी ॥ कालमांसे ॥ वक्षते . वल्क्य
तेषां । वक्ष० । खर्जादिच्चादूर . ॥

वल्क्या । स्त्री० धात्रीवृत्ते ।

वल्कजा . . पु० भूम्नि . उत्तपे । वक्ष-
ही० इ० प्र० तृण ॥ वलते । वल० ।
क्षिप् । वक्षति । वक्षगती । अ
च् । वल्कासौवजस्य । एकीवल्कज
इतिभाष्यादेकत्वे पि ॥ यद्वा । व-
लतेभुववेष्टयतिविशादिच्चाहप्रत्य
ये . वल्क्य . पर्वत तत्रजाताः
वल्कजा । इत्यन्ये . स्वभावा
द्वृत्तेवल्कजाः ॥ अतएव . सुमनोऽ
प्सरोवल्कजादेवेतिपाक्षिकवक्ष्वाऽ
र्थक्रमदीश्वरसूचम् ॥

वल्कजा । स्त्री० . तृणविशेषे । दृढपत्त्या
म् । तृणोक्षौ । मौक्षीपत्रायाम् । सा
वेवागे० इ० भा० ॥

वज्र . . पुं० . एकादशकर्णान्तर्गतप्रथ
मकरणे ॥ तत्रजातस्यफल्यथा ।
ववाभिधानेजननं द्वियस्यशूरातिधी
रोमनुज कृतीस्यात् । पद्मालया
तन्त्रिलयेनिवासकरोतिनिर्घसुवि
वक्षयः स्यात् ॥

वशवद . . चि० आयत्तकरवाक्यस्य

वशिका

तारि । इष्टवादिनि ॥ वशवशकरम
धुरवदति । प्रियवशिवद खच ।
सुम् ॥

वश . पुं० कान्तौ । स्पृहायोम् । इ
च्छायाम् ॥ वेश्यागृहे ॥ आयत्तता
याम् ॥ योयस्यवशमापन्न सतस्य
किङ्करः किल ॥ प्रभुत्वे ॥ जन्म
नि ॥ न० आयत्तत्वे ॥ इच्छाया-
म् ॥ प्रभुत्वे ॥ चि० आयत्ते ॥ व
शनम । वशकान्तौ । वशिरग्योरुप
सङ्ख्यानमित्यप् ॥ वष्टि । अज्वा ॥

वशका । स्त्री० वश्यायानार्याम् ॥
वशक्रिया । स्त्री० वशीकरणे । सबद
ने ॥ मणिमन्त्रौषधैरायतीकरणे ॥
वशस्यकरणम । कृञ शच् ॥

वशगः । चि० वशीभूते ॥

वशा . स्त्री० वन्ध्यायाम् ॥ सुताया-
म । दुहितरि ॥ योषायाम् । ना
र्याम् ॥ वन्ध्यगव्याम् ॥ करिष्या
म् । हस्तिन्याम् ॥ वष्टि । वश० ।
पचाद्यच् । उश्चतेषां । वशिरग्यो
रुपसङ्ख्यानमित्यप् ॥

वशाव्यक्त . . पुं० विशुमारि ॥

वशापायी . पुं० कुक्कुरे ॥

वशि . न० वशित्वे ॥

वशिक . चि० रिक्ते । शून्ये ॥ उश्च
ते । वश० । सर्वधातुभ्यङ् । स
ज्ञायाकान् ॥

वशिका । स्त्री० अगुरौ ॥

वशीकारसञ्ज्ञा

वशिता । स्त्री० वशित्वे ॥ वशीभ्या
स्ति । इनि । वशिनेभावः ।
तत् ॥

वशित्वम् । न० शिवैश्वर्यविशेषे । अ
ष्टभूतिष्वेकस्याम् । येनभूतभौति
कक्षावश्यमेववशीभवति ॥

वशी । पु० जितेन्द्रिये ॥ अव्यसनिनि ॥
स्ववशीकृतकार्यकरणसङ्घाते ॥
स्वतन्त्रे । परमेश्वरे ॥ यतः सर्वं ह्य
स्यजगद्वशेवर्तते ॥ इतिवशी ॥

वशिनी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥ वन्दा-
याम् ॥

वशिरः । पु० किण्विद्याम् । अपामा-
र्गे ॥ इतिपिप्पल्याम् ॥ चव्ये ॥
वचायाम् ॥ न० अक्षौब्धे । सासुद्रल
वणे ॥ वष्टि । वश० । बाहुलका
त्किरच । सञ्ज्ञापूर्वकत्वाद्गन्तव्य-
सारणम् ॥ यदा । वशनम् । व-
श० । इनि । वशिराति । रा० ।
आतोनुपेतिकः ॥

वशिष्ठ । पु० स्वनाम्नाप्रसिद्धेमुनी ।
अथर्वनिधौ । अरुन्धतीपतौ ॥ त्रि०
वशकर्त्तरि ॥ श्रेष्ठतमे ॥

वशीकरणम् । न० मणिमन्त्रौषधैराय
त्तीकरणे । वशक्रियायाम् ॥

वशीकारसञ्ज्ञा । स्त्री० ज्ञानप्रसाद
रूपायादृष्टाविरोधिन्याम्चित्तवृ
त्तौ । दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्ण
स्यवैराग्ये ॥ श्रीकृष्णमात्रस्यापि

वश्यात्म

निवृत्तिरुपस्थितेष्वपिदृष्टानश्रवि-
कविषयेषुयास ज्ञात्रयात्पराचीना
सावशीकारसंज्ञावैराग्यम् । उक्त
चपतञ्जलिना । दृष्टानुश्रविकवि
षयवितृष्णस्यवशीकारसंज्ञावैरा-
ग्यमिति ॥

वशीकृतः । त्रि० जिते ॥

वशीभूतः । त्रि० वश्यताम्प्राप्ते ॥
अवशीवशीभवति । त्रि० । अस्य
च ॥

वशीरः । पु० गजपिप्पल्याम् ॥

वश्यम् । नलवङ्गे ॥ आयत्तीकरणे ॥
वश्य जनानांसर्वेषाविधेयत्वमुदाह-
तम् ॥ त्रि० प्रथेये । प्रवर्त्तयितुं
निवर्त्तयितुं वाशक्ये ॥ वशमधीन
त्वगतः । वशगतवृत्तियत् ॥

वश्यका । स्त्री० वशगायाम् ॥

वश्यकूटः । पु० वैबाहिकविचारवि-
शेषे । यथा । सिंहस्यसर्वेवशगा
विनालिंविहायसिंहवशिनीनरा
याम् । भक्त्यास्तथेषाजलराशयस्ते
वश्यास्तुलोकव्यवहारतोन्ये ॥ एव
वश्यसमायोगेदम्पत्यो प्रीतिरुक्त
मा । वश्याभावपिदम्पत्योर्विबाह-
कलहप्रदः ॥

वश्या । स्त्री० वशगायाम् ॥ टापः ॥

वश्यात्मा । पु० स्वाधीनान्तःकरणे
॥ वैराग्यपरिपाकेण वासनाक्ष-
येसति ॥ वश्यः स्वाधीनोविषयपा

वसति :

रतन्वाशून्य आत्माचन्त कर
ण यस्यसः ॥

वषट् । अ० देवहविर्दानमन्त्रे ॥
उद्यतेऽनेन । वह० बाहुलकात्०
डषट् ॥

वषट्कार । पु० देवयज्ञे । आहु
तौ । हेमे ॥ वषट् क्रियाक्रिय
तैयस्मिन्प्रधिकरणे चञ् ॥ वि
ष्णौ ॥

वषट्कृतम् । चि० हुते । अग्नौप्र
क्षिप्ते ॥ अग्नौहुतन्तुयव्य तत्
स्यात्त्रिषुवषट्कृतम् ॥ वषडि
तिसन्तोषलक्षणम् । वषट्मन्त्रे
णकृतम्० अग्नौप्रक्षिप्तम् ॥

वष्कय । पुं० तरुणवत्से ॥ एकहा
यनेवत्से । वष्कते । वष्कगतौ ।
बाहुलकादयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ।
चिरप्रसूतायांगवि ॥ वष्कयस्त्वेक
हायनेवत्स इतिशाकटायन ।
तेननीयते । णीञ् ० । क्षिप् ।
सर्वतोक्षिन्नर्यादितिङीष् । गौरा
दित्वाद्वा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥
वष्कयिणी । स्त्री० वष्कयण्याम् ॥
वष्कयस्तरुणोवत्स । सोऽस्यस्या ।
अतइनि । अट्कुप्पाडितिणत्व
म् ॥

वसति । स्त्री० वासे । अवस्थाने ॥
यामिन्याम् । निशायाम् ॥

वसन्तकुसुमाकर .

निकेतने । सद्ने ॥ वसन्त्यस्याम्
० वसन वा । वसनिववासे । वहि
वस्यत्तिभ्यश्चिदित्यति ॥

वसती । स्त्री० वसतौ ॥ कृदिकारा
दितिङीष् ॥

वसनम् । न० क्वादने ॥ वस्त्रे ॥ अ
स्यधारणेनक्षत्रादयोयथा । धाता
नुराधवसुपुष्पविशाखहस्ताचिन्नोत्त
राश्विपवनादितिरेवतौषु । जम्भ
र्जजीववुधशुक्रदिनेत्सवादीधार्य-
नववसनमौष्वरविप्रतुष्टावितिसम
यप्रदीप ॥ वस्यतेऽनेनवा । वस
आच्छादने ॥ ल्युट् ॥ निवासे ॥
स्त्रीकटौभूषणे ॥

वसना । स्त्री० स्त्रोकटौभूषणे । सा
रसने ॥

वसन्त । पुं० ऋतुराजे । पुष्पसमये
। कुसुमाकरे । सुरभौ । पिकान
न्दे । कामसखे । मधुमाधवयोः ।
चैत्रवैशाखयोः ॥ वसन्त्यत्रपठनात्स
वा ० । वस० । तृभूवह्विर्वसिभा
सीतिभच् । अतिसारे ॥ रागवि
शेषे ॥ तालविशेषे ॥ वसन्तताले
कर्त्तव्योऽनगणोऽमगणस्तथा ॥ श्रु
नाकविशेषे ॥ क्रतुविशेषे ॥

वसन्तक । पुं० श्रुतानाकप्रभेदे ॥ व
सन्ते ॥

वसन्तकुसुम । पुं० श्रुतवृक्षे ॥
वसन्तकुसुमाकर । पुं० औषधवि

वसन्तदूत

श्रेष्ठे ॥ यथा । प्रबालरसमौक्तिका
स्वरमिदचतुर्भागभाक्पृथक्पृथग
यस्मृतेरजतहेमतीक्ष्णशक्ते । अयो
भुजगरङ्गकचिलवकविमर्द्याखिल-
शुभेहनिविभावयेद्भिषगिदधिया
सप्तशः ॥ द्रवैर्बृषनिशेचुजैः । क
मलमालतीपुष्पजैः । पयः । कदलि
कन्दजैर्मलयजैर्णनाभ्युद्भवैः । व
सन्तकुसुमोकरोरसपतिर्द्विबल्लोशि
त समस्तगदहृद्वेत्किलनिजानु
पानैरयमितिहृदयेऽगतरङ्गिणी ॥
वसन्तजा । स्त्री० वसन्तीलतायाम् ।
वसन्ततिलकम् । न० शर्करौकन्दः । १४
प्रभेदे । सिंहावतावृत्तिः ॥ यथा ।
र्चा यवसन्ततिलकतभजाजगौगः ।
यथा फुल्लवसन्ततिलकतिलकशना
ल्यालीलापरपिककुलंकलमचरौति ।
वाच्ये प्रपुष्पसुरभिर्मलयाद्रिवाती-
यातीहारिः समथुरांविधिनाहता
स्मः ॥ पुष्पविशेषे ॥ औषधविशे
षे ॥ यथा । अक्षारलूदहनसैन्धववि
श्वशक्तचूर्णकरञ्जसहितमथितेनपी
तम् । नैवप्ररोहतिपुनर्गुदजः स्व
हेतोस्तस्मै वसन्ततिलकैरपिकल्पक
ल्पम् ॥

वसन्ततिलका । स्त्री० वसन्ततिलके ।

यथा । उक्तावसन्ततिलकातभजा
जगौगः ॥

वसन्तदूतः । पुं० चैत्रे ॥ पिके पञ्च

वसिरम्

मरागे ॥ धाम्ने ॥

वसन्तदूतौ । स्त्री० पाटलीवृक्षे ॥ अ
तिभुक्त । भाधवीलतायाम् ॥ ग
णिकार्याम् । काकिलायाम् ।
पिक्याम् ॥

वसन्तदूतः । पुं० धाम्ने ॥
वसन्तदुमः । पुं० धाम्ने ॥

वसन्तमालिका । स्त्री० विषमवृत्तप्र
भेदे ॥ यथा । विषमेससजागुरुस
मेचेत्सभरायस्त्ववसन्तमालिकासा ॥

वसन्तसखः । पुं० कामदेवे ॥

वसन्तोत्सवः । पुं० होलाकायास् ॥

वसा । स्त्री० मांसप्रभवधातुविशेषे
कायकेहे । मेदसि । वपायाम् ॥
वसति० वस्तेवा । वसनिवासे०
वसपाच्छादनेवा । पचाद्यच्० भि
दाद्यङ्वा ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

वसाव्यः । पुं० शिशुमारि ॥

वसादनौ । स्त्री० सिद्धमुख्याम् ॥ वा
सके ॥

वसानः । चि० चाच्छादयति । वस०
। शानच् ॥

वसापायी । पुं० कुक्कुरि ॥

वसिः । पुं० वसने ॥ वस्ते० वस्यतेवा
वसपाच्छादने । खनिकाप्यन्यसी
त्यादिनाङ् ॥

वसिरम् । न० चक्षुर्वि । सामुद्रलव
णे । वशिरे वस्ते वस० । वा
हुलकात्किरच् ॥ यथा । वसनम् ।

वसुक्त :

। वसुस्तम्भे । इन् । वसिराति ।
रादाने । आतोनुपेतिक । करि
प्रिप्यल्याम् ॥

वसिष्ठः । पुं० वसिष्ठमुनी । अरुन्धती
जानी । अरुन्धतीनाथे ॥

वसु । पुं० देवभेदे । गणदेवता
विशिषे ॥ यथा । धरोध्रुवस्यसामस्य
विष्णुस्यैवानिलोऽनल । प्रच्छूष
स्यप्रभासस्यवसवोऽष्टौऽक्रमात्सृताः
॥ धनाधिपे ॥ भायाम् । दीप्तौ
॥ अग्नौ ॥ येऽक्रौ ॥ वक्रवृद्धे ।
शिवमल्ल्याम् । पाशुपते ॥ रा
जनि ॥ साधौ ॥ पीतमुद्गे ॥
शिवे ॥ सूर्ये ॥ अष्टसङ्ख्या
याम् ॥ धनिष्ठानक्षत्रे ॥ पुष्करि
ण्याम् ॥ क्लीबे ॥ वृक्षौषधे ॥ अ
श्वे ॥ विष्णौ ॥ वसन्तिसर्वभूता
न्यत्र ० तेष्वयमपि वसतीति वा वसु ॥
न० रत्ने ॥ धने । राधि ॥ हाटके ॥
जले ॥ स्त्री० दीप्तौ । वृक्षौषधे ॥
त्रि० मधुरे ॥ शुष्के ॥ वसतिसर्व-
व० उष्यते वा गुणैः सर्वोष्यतेऽने
नवा० वस्ते ० वस्यते वा । वसनिषा
से० वसन्नाच्छादने वा । शृत्स्वृक्षिहि
अप्यसि वसिष्ठनिकृतिदिवन्विमनिभ्य
श्चेत्यु ॥

वसुक्तः । पुं० शिववल्ल्याम् । वक्रपु
ष्पे । सुरेष्टे ॥ अकर्णणे । रक्ता-
कर्णे । मन्दारे ॥ न० रौमके । साम्भ

वसुधारा

रिलवणे ॥ पाशवे ॥ वासूके ॥
स्वार्थेकन् ॥ वसुकायतिवा । कै० ।
आतोनुपेतिक । वस्त्रेव । यावा
दित्वात्कन्वा ॥ वस्त्रस्थस्मिन् ।
ब्रौह्मादित्वाद्वाक् । इमुस्विति
कोषा ॥

वसुकीटः । पुं० याचके ॥

वसुचरणम् । न० भगणे ० ५ ॥ ० ॥

वसुच्छिद्रा । स्त्री० महाभेदावृत्ते ॥

वसुद । पुं० धनाधिपे । कुबेरे ॥

इरौ ॥ त्रि० धनदातरि ॥ वसुदय

ते । देङ्पालने । वसुददातिवा ।

ङुदाज् । आतद्धतिकाः ॥

वसुदान । त्रि० सर्वफलदे ।

वसुदेव । पुं० श्रीकृष्णजनके । आ

नकदुन्दुभौ । शूरे ॥ वसुधुधनेषुदी

व्यतिमोदते । दिवु० । पचाद्यच् ॥

वसुदेवता । स्त्री० धनिष्ठानक्षत्रे ॥

वसुदेवभू । पुं० श्रीकृष्णे ॥

वसुधा । स्त्री० क्षितौ ॥ वसुदधाति ।

ङुधाज् । आतद्धतिका ॥

वसुधाखर्जूरिका । स्त्री० भूखर्जूरि

काया ॥

वसुधाधिपः । पुं० भूपतौ ॥ जग-

णे० । ५ । ० ॥

वसुधानः । पुं० कोशे ॥ वसुधीयते

स्मिन् ॥

वसुधारा । स्त्री० वृद्धिश्राद्धपूर्वकर्त्तव्य
चेदिराजवसू इत्येककुण्डलग्नघृत

वसुमना :

धारायाम् ॥ यथा । कुडालज्जाव
 सीधारांसप्तवारान्घृतेनतु । कार
 येत्पञ्चवारान्बानातिनीचानचो
 ष्छिताम् ॥ आयुष्मानितिशान्त्य
 र्थजम्मातचसमाहित । षड्भ्य
 पितृभ्यस्तदनुश्रावदानमुपक्रमेत् ॥
 इति कात्यायनः । अपिच । देह-
 ल्यानाभिमाचायांप्रादेशपरिमाण-
 तः । सप्तवापञ्चवाविन्दून् दद्यात्
 सिन्दूरचन्दनैः ॥ प्रष्टे कविन्दुम-
 तिमान् काममायारमांश्चरन् । घृ
 तधारामविच्छिन्नादत्त्वातचवसुयज
 त् ॥ कुवेरपुर्याम् ॥ धनसन्ततौ ॥
 जिनशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ व
 सीशेदिराजस्यधारा ॥ भौमेतीय-
 विशेषे ॥
 वसुनन्दक । पुं० खेटके । धनवृद्धि
 जीवके ॥
 वसुन्धरा । स्त्री० गोत्रायाम् । उर्व्या
 म् ॥ वसूनिधारयति । सन्नायांभृ
 तृवृजिधारीतिखच् । खचिङ्गस्व ।
 अरुद्धिषदितिमुम् ॥
 वसुप्राणः । पुं० वज्रौ ॥
 वसुमती । स्त्री० भुवि ॥ यथासप्तद्वी-
 पावसुमतोति । वसुधनमस्त्यऽस्या
 म् ॥ मतुप् । डीप् ॥
 वसुमनाः । पुं० विष्णौ ॥ वसुशब्दे
 नप्राणस्य लक्ष्यते । वसुप्रशस्त मनो
 यश्च । रागद्वेषादिभिः क्लेशैर्म

वस्तगन्धा

दादिभिरुपक्लेषैश्चयतीनकलुषि
 तचित्तततस्तन्मन प्रशस्तम् ॥
 वसुरोचि । न० यज्ञे ॥ वसव
 रोचन्तेऽस्मिन् । रुचदीप्तौ । वसौ
 रुचिः स ज्ञायामिति० इतिन् ॥
 वसुजः । पुं० देवतायाम् ॥
 वसुश्रेष्ठम् । न० रूप्ये ॥
 वसुसेन । पुं० कर्णे । चम्पाधि
 पे ॥
 वसुस्थली । स्त्री० कुवेरपुर्याम् ॥
 वसुष्टुः । पुं० वक्त्रदुमे ॥
 वसूकः । पुं० वक्त्रवृद्धे ॥ न० साञ्ज
 रिखवणे ॥
 वसूत्तमः । पुं० भौषपितामहे ॥
 वस्तक्यः । पुं० वस्तक्ये ॥
 वस्तक्यनी । } स्त्री० वस्तक्यिण्याम् ।
 वस्तक्यिनी । }
 चिरप्रसूतायां धिनौ ॥ वस्तक्यिन्या
 चिदोषघ्नतर्पणवलकृत्यय ॥
 वस्तराटिका । स्त्री० वृद्धिकायाम् ।
 कालिकाश्रुपे ॥
 वस्तः । पुं० कृत्वा ॥ वस्तयते । वस्त
 अर्हनेचुरादि । पचाद्यच् ॥
 वस्तकम् । न० कृत्विमलवणे ॥ वस्त
 इव । अजगन्धित्वात् । इवेप्रति
 कृतावितिकन ॥
 वस्तकणः । पुं० शालवृद्धे ॥
 वस्तगन्धा । स्त्री० अजगन्धायाम् ॥
 वस्तस्य वस्तगन्धाः । वस्तशब्द

वस्ति

स्वगन्धलोचणिक ॥
 वस्तमोदा । स्त्री० अजमोदायाम् ॥
 वस्तमोदयति । मुद० । ख्यन्तः
 , कर्मण्यण् ॥
 वस्तान्नी । स्त्री० कृगलान्नीक्षुपे । वृ
 षगन्धायाम् । मेघान्धायाम् ॥ व
 स्तस्तेवान्धमस्या । गौरादि ॥
 वस्ति । पुं० स्त्री० नाभेरधाभागे ।
 नाभिलि गयोरन्तरे ॥ मूत्राशयो
 धनुर्वक्रावस्तिरित्यभिधीयते ॥ ना
 भेरधस्तादलावूसदृशमधोनालमने
 कच्छिद्रमूत्रभाजन वस्तिरुच्यते ॥
 अस्थालक्षणं यथा । विसृष्टीर्णामांस
 लास्त्रिधावस्ति । पुंसाप्रशस्यते ।
 निर्मासात्कर्कशारुणादु खदारिद्र्य
 दास्यता । गोनायुसदृशायस्यखरो
 ह्रमहिषस्य च । समवेददुःखितो
 नित्यधनहीनश्चमानवः ॥ वसति
 मूत्रमत्र । यद्वा । वस्ते० वस्यते
 वा । वस० निवासे० आच्छादने
 वा । वस्यतिवा । वसुस्तम्भे । व
 सेस्तिः ॥ चिकित्साविशेषे ॥ य
 था । वस्तिर्बिधानुवासाख्यो निरुह
 स्यततः पर । य स्नेहैर्दीयते स
 स्थादनुवासननामकः । कषाय
 क्षीरतैलेर्बो निरुहः । सनिगद्यते ।
 वस्तिभिर्दीयते यस्मात्तस्माद्वस्तिरि
 तस्मृत ॥ वस्तिभिः सृगादीना
 मूत्राशयैः ॥ भूक्षि० वस्तयः --

वस्त्यम्

वस्त्रान्तावयवेषु ॥ दशासु ॥
 वस्तिकर्माख्य । पु० अरिष्टवृक्षे ।
 फेनिले ॥
 वस्तिमलम् । न० मूत्रे ॥
 वस्तु । न० द्रव्ये ॥ पदार्थे ॥ जग
 तिवस्तुद्वयभावेऽभावश्चेतिन्याय
 शास्त्रम् ॥ वस्तु० सञ्चिदानन्दा
 द्वयब्रह्मेतिवेदान्तशास्त्रम् ॥ वस
 ति । वस० । वसेस्तुन् ॥ लक्षणप्र
 माणाभ्यां हि वस्तुसिद्धिर्भवतीतिव्या
 ख्यातारः ॥
 वस्तुकम् । न० वास्तुके ॥
 वस्तुकी । स्त्री० श्वेतचिह्नीशायके ॥
 वस्तुपरिच्छेदः । पुं० सजातीयभेदे
 विजातीयभेदे स्वगतभेदश्चतिवि
 धिभेदे । जीवेश्वरभेद० जीवज
 गन्नेद० जीवपरस्परभेद० ईश्वरज
 ह्नेद० जगत्परस्परभेदश्चतिपञ्चवि
 धिभेदे ॥ वस्तुनः परिच्छेदः परि
 छिन्नत्वम् ॥
 वस्तुविवेकः । पुं० अनित्यान्निष्ठस्य
 पृथक्करणे ॥ नित्यमात्मस्वरूपं
 हिदृश्यं तद्विपरीतगम् । एवंयोनौ
 स्य सम्यक् विवेकी वस्तुनः सवै
 ॥ वस्तुनोविवेकः ॥
 वस्ता । पुं० वास्तव्ये ॥ वसति । व
 स० । तच् ॥
 वस्त्यम् । न० निशान्ते । गृहे ॥ वस
 नम् । वस० वसेस्ति । ॥ तवसा

वस्त्ररञ्जन

धुरितियत् । यद्वा । अवस्थाय
ति । छ्यैस्थैशब्दसङ्घातयो ।
आतश्चापसर्गद्वितिक । वष्टीत्य
ह्योप ॥

वस्त्रम् । न० आच्छादने । वाससि ।
चिले । वसने । अशुके । कपडा०
इ० भा० प्र० ॥ वस्यतेऽनेन । व
सचाच्छादने । सर्वधातुभ्यः ष्टन् ॥
वस्त्रकुट्टिमम् । न० वस्त्रजालये । त
वूटी० इ० भा० प्र० ॥ वस्त्रकु
ट्टिममल्पगृहम् ॥ क्वचि ॥

वस्त्रगृहम् । न० पटवैश्वानि । प
टवापि । पटमये । दूष्ये । स्थले ।
तस्मू० इ० भा० प्र० ॥ वस्त्रस्य
गृहम् ॥

वस्त्रयन्त्रि । पुं० उच्चये । नीव्याम् ।
परिधान वस्त्रस्ययन्त्रिने ॥

वस्त्रपञ्चल । पुं० कालकन्दे ॥
वस्त्रपुत्रिका । स्त्री० वस्त्रनिर्मितपुत्र
लिकायाम् । गुडिया० इ० भा० ॥

वस्त्रभूषणः । पुं० शाकदण्डवृक्षे ॥
वस्त्रभूषणा । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥
वस्त्रयेनि । पुं० स्त्री० वसनेनात्यन्ति
कारणे त्वगादौ । त्वक् फलकमिरो
मम् ॥ वस्त्रस्ययेनिः कारणम् ॥

वस्त्ररञ्जकम् । न० कुसुम्भे । वज्रिणि
खे ॥ वस्त्राणारञ्जकम् ॥ चि० व
स्त्राणांकुसुम्भादिनारञ्जनकर्त्तरि ॥

वस्त्ररञ्जनः । पुं० कुसुम्भे ॥

वस्त्रोक्तसारा

वस्त्ररञ्जनौ । स्त्री० मञ्जिष्ठा
याम् ॥

वस्त्रभासः । पुं० मायामयेरञ्जस
र्पादौ० कृष्णो गौरेदौर्घोऽस्त्रद्विति
व्यवहारे ॥ वस्तुधर्मिद्रव्यम्० त
द्वद्वभासते० इतितया ॥

वस्त्रः । पुं० मूल्ये । अवक्रये ॥
न० वितने ॥ वस्त्रे ॥ धने ॥ मू
ल्ये ॥ सृता ॥ द्रव्ये ॥ त्वचि ॥
वसत्यत्रवा । वस० । धापृवस्यज्य
तिभ्योनः ॥

वस्त्रनम् । म० कटिभूषणे ॥

वस्त्रसा । स्त्री० वायुवाहिन्यांनाड्या
म् । स्त्रायौ ॥ वस्त्रेशरीरम् । व
सचाच्छादने । धापृवस्यज्यतिभ्यो
नः । वस्त्रचर्म० स्यति । वीषन्तक
र्मणि । आतीनुपसर्गद्वितिकः ।
टाप् ॥

वस्त्रिक । चि० वस्त्रजीवातौ ॥ व
स्त्रेनमूल्येनजीवति । वस्त्रत्रय
विक्रयाट्ठन् । यद्वा । वस्त्रं मू
ल्य हरति० वहति० आदहतिवा
॥ वस्त्रद्रव्याभ्यांठन्कनाविच्छाहीय
ठन् ॥

वस्त्रोक्तसारा । स्त्री० अलकायाम् ।
कुबेरपुर्याम् ॥ कुबेरनलिन्याम् ॥
मामसात्तरशिखरवर्तिन्यामिन्द्रस्य
नगर्याम् । इन्द्रपुर्याम् ॥ इन्द्रन
लिन्याम् ॥

बहला

बखोकसारिका । स्त्री० बखोकसारा-
याम् ॥

बहलिङ् । पु० गवि ॥ बह स्तम्भ
स्त लेटि । लिङ्० । बहाम्ने लिङ्ङ
तिखश् । मुम् । खशोडित्त्वान्न-
गुणः ॥

बह । पु० वृषभस्तम्भे ॥ बाहे । ह
ये ॥ गन्धबहे । बायौ ॥ पथि ॥
नदे ॥ बहति युगमनेन । बहप्राप
थि । गोचरसञ्चरेतिसाधुः ॥

बहत । पुं० वृषे ॥ पान्ये ।
बहति । पु० गवि ॥ सचिवे ॥ वा
यौ ॥ बहति । बह० । बहिवस्य
तिभ्यश्चिदित्यति ॥

बहतु । पु० पथिके ॥ वृषभे ॥ बह
ति । बह० । एधिवद्योस्तुः ॥
बहनम् । न० प्रापणे ॥ होडि । तरा
न्धौ । हुडि । द्र० गौ० भा० प्र० नौका
विशेषे ॥ बह० । ल्युट् ॥

बहन्त । पुं० वायौ ॥ त्रि० बालके ।
बहति । बह० । तृभूबहिवसी-
त्यादिनाभच्षित् ॥

बहलम् । न० बावटोपोते ॥ त्रि० ब
हुले ॥ टठे ॥

बहलगन्धम् । न० शम्बरचन्दने ॥
बहलचक्षुः । पुं० मेघशृङ्गग्राम ॥
बहलत्वचः । पुं० श्वेतलोभे ॥

बहला । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ स्थू-
लेलायाम् ॥

बहिष्यमान

बहा । स्त्री० नद्याम् ॥ बहति । ब
ह० । अच् ॥

बहि कुटीचर । पुं० तिर्यग्याने ।
कुलीरे ॥

बहि प्रज्ञ । पु० विश्वस्मिन् । व्यष्ट्यु
पहितचैतन्य ॥ बहि स्वात्मव्यति
रित्ते विषये प्रज्ञायस्यसः ॥

बहित । त्रि० अवहिते ॥ अवधीय-
तेस्म । डुधाज् । क्त । दधाते
हिं । भागुरिमतेऽक्षोप ॥

बहित्रम् । न० पोते । बावटो ॥ ब
हति । बह० । अशिचादिभ्यश्चो-
चाबिति० इत्रप्रत्यय ॥

बहिचक्रम् । न० जलयाने । यान
पान्ने ॥

बहिद्वारम् । न० द्वारवाद्यभागे । ती
रणे ॥ बहिद्वारात् । बहिश्चतद्वार-
श्चेतिवा ॥

बहिद्वारप्रकीर्षकम् । न० प्रघाणे ॥

बहिर्भूतः । त्रि० बहिर्गते ॥

बहिर्मुख । त्रि० विमुखे ॥ यथा ।
श्रीवैवावैष्णवोवापियोवास्यादन्य-
पूजक । सर्वपूजाफलहन्तिशिव-
रात्रिबहिर्मुख ॥

बहिश्चरः । पु० कर्काटे ॥

बहिष्ठः । त्रि० बहिर्भवे । बहिः
स्थिते ॥

बहिष्यमानः । पुं० याज्ञिकस्तो-
त्रे । सामगानासुक्तत्रयगानसाध्ये

वह्निगन्ध

स्तोत्रे ।

वह्नि । अ० वाद्ये ॥ वहति । वह० ।

वृत् ।

वहुल । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपद्मे ॥

न० आकाशे ॥ सितमरिचे ॥ चि०-

प्राज्ये । प्रचुरे ॥ कृष्णवर्णे ॥ वहू-

नयान् लाति । ला० । आतद्धति-

क ॥ वहति । वह० । वाहुलका

दुलब्ध ॥ बहुलायां जाते ॥ सन्निधि

लाद्युतुनचर्चभ्योऽप्य । तस्यश्रविष्ठा

षाढे तिलुक् ॥

वहुला । स्त्री० नीलिकोयाम् ॥ एलाया

म् ॥ मवि ॥ मानसाचलस्यदेवी-

विशेषे ॥

वहुला : । स्त्री० भूमि० कृत्तिकासु ॥

वहेडुकः । पुं० विभीतकवृक्षे । व

हेडा० इ० भा० प्र० ॥

वह्नि । पुं० वैश्वानरे । वीतिहोत्रे ।

धनञ्जये । अग्नौ ॥ स्वाहादेवीवह्नि

पत्नी ॥ विचकाख्यौषधी ॥ भस्मात्

के ॥ निम्बुके ॥ वहतिहव्यम् ० देवे

भ्योऽहवि । प्रापयतिवा । वहप्राप

ये । वह्निमिश्रयुद्गुल्माहास्वरिभ्यो

निदिति० नि० ॥

वह्निहरी । स्त्री० धातुपुष्प्याम् । धा

तव्याम् ॥

वह्निवर्णम् । न० दाहागुहणि । दा

हकाष्ठे ॥

वह्निवर्णम् । पुं० यक्षधूये ॥

वह्निवर्णम्

वह्निगर्भः । पुं० वंशे ॥

वह्निगर्भा । स्त्री० शमीद्रुमे ॥

वह्निवक्त्रा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

वह्निज्वाला । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥

वह्नेरिवज्वालाऽस्या । वह्नेर्ज्वालि

ववा । रक्तपुष्पत्वात् ॥

वह्निदमनी । स्त्री० अग्निदमनीषु प

वह्निदीपकः । पुं० कुसुम्भे ॥

वह्निदीपिका । स्त्री० अजमोदायाम् ।

वह्निनामा । पुं० चिकी । भस्मात्

के ॥

वह्निनी । स्त्री० जटामास्याम् ॥

वह्निपुष्पी । स्त्री० धातव्यां ॥

वह्निभोग्यम् । न० घृते ॥

वह्निमन्यः । पुं० गणिकारिकावृ

क्षे ॥

वह्निमन्यकः । पुं० अग्निमन्ये ॥

वह्निमारकम् । न० जले ॥

वह्निमित्रः । पुं० वायौ ॥

वह्निरेताः । पुं० शिवे । कृष्णानुरेत

सि ॥ वह्नौरेतोऽस्य ॥

वह्निलोहकम् । न० कांक्षे ॥

वह्निवक्त्रा । स्त्री० कलिहायाम् ।

लाङ्गल्याम् ॥

वह्निवधूः । स्त्री० अमास्याम् ।

स्वाहायाम् ॥

वह्निवर्णम् । न० रक्ताल्पे ॥

वह्निवर्णम् । पुं० सज्जरसि । धून्

के ॥ अनिले ॥ वह्नेर्वर्णम् ॥

वाशिक :

वज्रिबीजम् । न० निम्बूके ॥ ख
यो ॥

वज्रिशिखम् । न० कुसुम्भे ॥ वज्रि
वत् ० शिखाऽस्य ॥

वज्रिशिखरः । पुं० लोचमस्तके ॥
वज्रिशिखा । स्त्री० अनंतायाम् ॥
फलिन्याम् ॥ कालिकार्याम् ॥
धातक्याम् ।

वज्रिसञ्ज्ञः ।) पुं० विषकाख्यौ
वह्निसञ्ज्ञकः ।)
षधौ ॥ वज्रि स ज्ञायस्यसः ॥
वह्निसखः । पुं० बायौ ॥ जीरके ॥
वद्यम् । न० बाहने ॥ शकटे ॥
वहन्यनेन ॥ वह० । वद्यकरण
मितियत् ॥

वद्या । स्त्री० मुनिपत्न्याम् ॥
वज्जीकः । देशविशेषे ॥ वज्जते । व
ज्जप्राधान्ये । बाहुलकादौकान् ॥
वा । विकल्पे ॥ उपमायाम् । उप
माने ॥ वितर्के ॥ पादपूरणे ॥
समुच्चये ॥ विसर्गम् ॥ नानार्थे
॥ अतीते ॥ एवार्थे ॥ अवधारणे
वाति । वागतिगमनयोः । कि
म् ॥

वाशः । त्रि० वशसम्बन्धिनि ॥
वांशिकः । पुं० वशीवादके । वैश
विके ॥ वशीवादनशिल्पमस्य ।
ठक् ॥ भोरभूतान् वशान्हरति
० वहति० आवहतिवा । तहरति

वाकुलम्

वहतीत्यादिनाठज् ॥

वांशी । स्त्री० वशरोचनायां ॥

वाः किटि । पुं० शिशुमारे ॥ कु
म्भीरे ॥ वारीजलस्य किटिः शूकरः ॥
वा । सदनम् । न० जलाधारे ॥ ज
लान्तस्थगृहे । जलमन्दिरं । इ०
भा० प्र० ॥

वाक । पुं० वाचि ॥ उच्यतेऽनये
ति । वचपरिभाषणे । करणे घञ्
॥ न० वकसमूहे ॥ वक्त्राणां समू
हः । तस्य समूह इच्छण् ॥ त्रि० व
कसम्बन्धिनि ॥ वक्त्रावयवो वि
कारोवा । प्राणित्वाद् अञ् ॥
वाक्त्रो । त्रि० वाग्विशिष्टे ॥ वाक्त्रो वि
द्यतेऽस्य । अत इति ॥

वाकुची । स्त्री० चोषधिविशेषे । सो
मराज्याम् । सुप्रभायाम् । काम्बो
ज्याम् । पूतिगन्धायाम् ॥ वाकु
चीमधुरातिक्ताकटुपाकारसायनी
। विष्टम्भहृदिमातृच्यासरास्त्रे प्रास्त्र
पित्तनुत् ॥ रुक्षा हृद्याश्वासकुष्ठमे
हज्वरकृमिघ्नत् । तत्फलं पित्त
ल कुष्ठकफानिलहरकटु ॥ केश्यं
त्वच्यं कृमीश्वासकासशोथामपाण्डु
हृत् ॥ वातं सङ्कीरयति । कुचश
ब्दतारे । मूलविभुजादित्वात्क
पृषादरादिः ॥

वाकुलम् । न० वकुलफले ॥ वाकु
लमधुरग्राहिदन्तस्थं रिकारपरम् ॥

वाक्पारुष्यम्

वाकीवाक्यम् । न० तर्कशास्त्रे ॥
उक्तिप्रत्युक्तिरूपेवैदिकग्रन्थे ॥ यथा
किंस्त्रिदावपनमहत्० भूमिरावप
नमहदिति ॥

वाकीर . । पुं० श्यालकी ॥

वाक् कलम् । न० कलविर्भेदे । वा
क्यव्याजि ॥ यथा । अविशेषाभिहिते
र्थेवक्तुरभिप्रायादर्थान्तरकल्पना-
वाक् कलम् ॥ यत्रशक्यार्थद्वयसम्भ-
वति० एकार्थनिर्णयैकविशेषाभा-
वादनभिप्रेतशक्यार्थकल्पनेनदूष-
णाभिधानतद्वाक्कलम् । लक्षण-
न्तु० शक्यैकार्यशब्दबोधतात्पर्यक-
शब्दस्यशक्त्यर्थान्तरतात्पर्यकत्वक-
ल्पनयादूषणाभिधानम् । यथा ।
नेपालादागतोयनबकम्बलबत्त्वादि-
त्युक्ते० कुतोऽयनबसङ्ख्याकाः
कम्बलादिति ॥ एवगौर्विषाणीत्यु-
क्ते० कुतोऽगजस्यशृङ्गमग्र्येतोधा-
वतीतिश्वेतरूपवदभिप्रायेणोक्ते०
श्वेतोऽनधावतीत्यभिधानमित्यादि
कमूचम् ॥

वाक्पतिः । पुं० वृहस्पतौ ॥ वाचा
पतिः ॥ वि० वागीशि । पटुव-
चने ॥

वाक्पारुष्यम् । न० अप्रियवाक्यो-
च्चारणे । तत्तुसप्तधाव्यसनान्तर्गत-
व्यसनविशेषः । यथा । मृगयाच्चा-
स्त्रियः पानंवाक्पारुष्यार्थदूषणे ।

वाक्पाम्

दण्डादप्यमित्यतज्ज्ञेयव्यसनस-
प्तकम् ॥ तल्लक्षणमाह नारदः । दे-
शजातिकुलादौनामाक्रोशन्यङ्गसयु-
तम् । अदृष्टं प्रतिक्लृप्तार्थवाक्-
पारुष्यं तदुच्यते इति ॥ देशादौना-
माक्रोशन्यङ्गसयुतम् । उच्चैर्भाषण-
माक्रोशः० न्यङ्गमवयवम्० तदुभययु-
क्तं यत्प्रतिकूलार्थमुद्वेगजननार्थ-
वाक्यतद्वाक्पारुष्यं कथ्यते ॥

वाक्यम् । न० परस्पराकाङ्क्षीपेतप-
दचये । तिङ्मुबन्तचये । तिङन्ताना-
चयेयथा । पचतिपश्येत्यादिवाक्य-
म् । सुबन्तानाञ्चयेयथा । प्रकृतिसि-
द्धिमिदं हि महात्मनामित्यादि ॥ का-
रकान्वितक्रियायाम् ॥ धात्वर्थ-
क्रिया० कारकै कर्त्तादिभिरन्वि-
तामस्वह्यार्थाकारकान्विता० अन्वि-
तत्वञ्चक्रियाकारकाणामाकाङ्क्षा-
योग्यतासन्निधिवशाज्ज्ञेयम्० ति-
ङ्मुबन्तचयात्मकेपिसम्बन्धार्थता-
वाध्या० असम्बन्धार्थस्याप्रयोगात्०
अतएवपरस्पराभिसम्बन्धः पदस-
मूहोपाक्यमितिबुद्धाः । कारका-
न्वितोक्तिरयथा० घटमानयेत्यादि ॥
वाक्यस्वरूपमाह । वाक्यं स्यादोग्य-
ताकाङ्क्षासत्तियुक्तः पदोच्चयः ।
वाक्योच्चयेमहावाक्यमित्यत्र वाक्यं
द्विधामतम् ॥ उक्तञ्च । स्वार्थवा-
धसमाप्तानामङ्गाङ्गित्वव्यपेक्षया ।

वाक्यम्.

वाक्यानामेकवाक्यत्वपुनः सम्भूय
जायतइति ॥ अत्रवाक्यं यथा ।
शून्यवासगृहमित्यादि । महावा
क्यं यथा । रामायणमहाभारतरघु
वशादि । इति ॥ पुनश्चतद्वि
धम् । लौकिकं वैदिकञ्चेति । वै
दिकमौश्वरोक्तत्वात्सर्वमेवप्रमाण-
म्, लौकिकं नृत्वाप्तोक्तप्रमाणम् ।
अन्यदप्रमाणम् ॥ समभिहारोवा
क्यम् । समभिहारश्चसाध्यत्वादि
वाचकद्वितीयाद्यभावेऽप्यस्तुतः शि
ष्येष्विवाचकपदयोः सहेच्चारण
म् । यथा । यस्यपर्यमयीजुह्वं
वतिनसपापश्चैकशृणोतीत्यत्र० प
र्यंताजुह्वोः । समभिहारादेवपर्यं
तायाः । जुह्वत्त्वम् । नचानर्थक्य
जुह्वोः सिद्धत्वादितिवाच्यम् ।
जुह्वशब्देनतत्साध्यापूर्वलक्षणात्
तथाचवाक्यार्थः० पर्यंतयाऽवन्नह-
विर्धारणद्वाराजुह्वपूर्वभाष्येदिति ।
एवञ्चपर्यंतयायदिजुह्वः । क्रियतेत
दैवतत्साध्यमपूर्वभतिनान्यथेतिग
म्यते० इतिनपर्यंतयावैयर्थ्यम् ।
अवन्नहविर्धारणद्वारेतिचावश्यं वक्त
व्यम्० अन्यथासुवादिष्वपिपर्यंताप
त्तेः । सेयपर्यंता० अनारभ्याधीता
पिसर्वप्रकृतिष्वेवान्वेतिनविकृतिषु
० तच्चोदकेनापितत्प्राप्तिसम्भवात्
पौनरुक्त्यापत्तेः । तदिदवाक्यं प्र

वागधिपः .

करणादिभ्योऽवलवत् । अतएवैन्द्रा
ग्नीद्वदहविरित्यादेरेकवाक्यत्वाद्
शाङ्गत्वम् । नतुप्रकरणादृशंपूर्णं
मासाङ्गत्वम् ॥ उच्यतेइतिवाक्यम्
। वचिष्यत् । चजोरिति कुत्वम् ।
शब्दसञ्ज्ञात्वात्० वचोऽशब्दसञ्ज्ञाया
मितिनिषेधोऽन ॥ शुभाशुभवाक्या
नितु । नैवराज्येनमहतानचैवार्थं
स्थराशिभिः । प्राप्यतेज्ञानकथन
परलोकसुभाषितम् ॥ स्वर्गापवर्गं
सिद्ध्यर्थंभाषितयत्सुशोभनम् । वा
क्यमुनिवरैः शान्तैस्तद्विज्ञेयसुभा
षितम् ॥ रागद्वेषानृतक्रोधकामद
णानुसारियत् । वाक्यनिरसहेतुत्वा
त्तदभाषितमुच्यते ॥ सस्कृतेनापि
किन्तिनमृदुनाललितेनवा । अवि
द्यारागवाक्येनससारक्षेत्रहेतुना ॥
यच्छ्रुत्वाजायतेपुण्यरागादीनाञ्चस
ङ्ख्यः । निरुद्धमपितद्वाक्यं विज्ञे
यमतिशोभनम् ॥ इतिवक्त्रिपुराण
म् ॥

वाक्यलक्षणवित् । पुं० मीमांसाशास्त्र
ज्ञे ॥

वाक्याध्याहारः । पुं० आकाङ्क्षिते
कदेशपूरणे ॥ वाक्यस्यअध्याहारः ॥
वाक्याभिधायी । त्रि० पृष्ठमासादे ॥
वाक्यभिधायीपुरुषः पृष्ठमांसादु
च्यतइतिविकारणशेषः ॥

वागधिपः । पुं० ब्रह्मस्यतौ ॥ वाचा

वागुरा

मधिपः ।

वागरः । पुं० गतातङ्गि । परित्यक्तभ
ये । मुमुक्षौ ॥ वातवेष्टके ॥ विशा
रदे । पण्डिते ॥ विषाणे ॥ निर्ण
ये । वारके ॥ शान्ते ॥ वाडवे ॥ वृ
के ॥

वागारुः । चि० आशाहन्तरि ॥ यथा
। आशांवलवतीदत्तायोहन्तिपिशु
नाजनः । सजीवासापिवागारुदुं
यो०दानुस्तदातरि ॥ इतिशब्दमा
ला

वागाशनिः । पुं० वृहे ॥

वागाशीः । पुं० शुभवाचि ॥ वाचि
आशीर्यक्षसः ॥

वागीशः । पुं० जीवे । वृहस्पतौ ॥
चि० वाक्पतौ ॥

वागीशा । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ वाचा
मौशा ॥

वागीश्वरः । पुं० ब्रह्मणि ॥ वृहस्पतौ
॥ ऋग्वेदादिरूपाणांवाचामौश्वरः
। मङ्गुघात्रे ॥ चि० वाचामौश्व
रे ॥

वागीश्वरी । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥

वागुजी । स्त्री० सीमराज्याम् ॥ वाचं
गुञ्जति । गुञ्जिष्यतीत्यर्थे । मूल
विभुजादिस्वात्कः । पुषादरादिः ॥

वागुणः । पुं० कर्मरङ्गे ॥

वागुरा । स्त्री० मृगवधनार्थजाले । मृ
गवधन्याम् ॥ खावल० खावली०

वाग्मी

इ०जाल०इ०च०भषा ॥ अवागुरते
। गुरौहि सायाम् । इगुपधितिकः
। वष्टिभागुरौच्यवाकारलोपः ॥
वागुरिकः । पुं० व्याधिविशेषे । जालि
के ॥ वागुरयाचरति । चरतीतिठ
क् ॥

वाग्गुदः । पुं० पक्षिविशेषे । वाग्गुड०
वाड०इ०भा०प्र० ॥

वाग्गुलि । पुं० ताम्बूलिनि । रा
ज्जाताम्बूलदातरि ॥ जातिविशेषे
॥

वाग्गुलिकः । पुं० ताम्बूलदे ॥

वाग्जालम् । न० शास्त्रमात्रे ॥ यथा
। परिनिर्मथ्यवाग्जालंनिर्णीतमि
दमेवहि । नापकारात्परोधर्मानाप
कारादद्यपरम् ॥

वाग्दरिद्रः । चि० वाग्ये । मितभा
षिणि ॥ वाचादरिद्रः ॥

वाग्दलम् । न० दन्तवाससि । चोष्ठा
धरयोः ॥

वाग्दुष्टः । पुं० ब्राह्मे ॥ चि० वाचा
दूषिते । परुषभाषिणि ॥ वाचादु
ष्टः ॥

वाग्देवता ।) स्त्री० सरस्वत्याम् ॥
वाग्देवी ।)

वाग्वन्धः । पुं० पथे । समये ॥ #

वाग्मी । पुं० सुराचार्ये ॥ चि० पटौ ॥

वक्तरि । विविधशास्त्राभ्यासाधिवा
सितप्रशस्तवाग्युक्ते ॥ वाग्मीसत्त्व

वाङ्मयी

वाग्भवतीतिनिश्चितौथं ॥ प्रश
स्तावागस्य । वाचाग्निनि । गका
रोच्चारण प्रत्ययेभाषायामित्यनुना
सिकाभावाय । उत्तरसूत्रस्य बहुभा
षिणीत्यस्यापिसम्बन्धात् । सम्यग्वहु
भाषिणि वाग्मीति बोध्यम् ॥

वाग्य । चि० निर्वेदे ॥ कल्पे ॥ वा
गदरिद्रे ॥

वाग्यत । चि० यतवाचि । मौतिनि
॥ वाचियत . ॥

वाग्याम । चि० योच्चशक्त्यादिनावा
चयच्छतितस्मिन् ॥

वाग्वच . । पु० शापे ॥ वागेववचोहिं
सकत्वात् ॥

वाग्वित् । चि० वैयाकरणे । वाक्यको
विदे ॥ वाच विन्दति० वक्तु० वि
वेकञ्जानातिवा । सत्सू विषित्या
दिनाक्तिप् ॥

वाग्विसर्गः । पु० वाचः प्रयोगे ॥

वाङ् । पु० कचङ्गले । समुद्रे ॥

वाङ्मयी । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा ।

हिमाद्रस्तुङ्गशिखरात्प्रोद्भूतावाङ्
मतौनदी । भागीरथ्याः शतगुण
पवित्रतज्जलसमृतम् ॥

वाङ्मयः । चि० वाक्यात्मके । यथा
। म्यरस्तजभूगैर्लान्तेरेभिर्देशभिरक्ष
रैः । समस्त वाङ्मयव्याप्तचैलो
क्यमिवविष्णुना ॥

वाङ्मयी । स्त्री० परापश्यन्तीमध्यमा

वाक्

वैखरीरूपायांवाण्याम् । सरस्वत्या
म ॥

वाङ्मात्रा । स्त्री० वाचिमात्रायाम्
॥ यथा । निमेषोन्विषण्णपुसामङ्
गुल्याछिटिकाथवा । गुर्वञ्जरोच्चार
णवावाङ्मात्रेयस्मृताबुधैः ॥

वाङ्मुखम् । न० वचनोपक्रमे । उप
न्यासे ॥ वाचोमुखमिवमुखम् । उप
क्रम ॥

वाक् । स्त्री० वाण्याम् । भारत्याम् ।
अर्थपरिज्ञानफलायाम् । सर्वस्यार्थ
स्यप्रकोशिकायासस्कारवाण्याम् ॥
योच्चार्थसम्यगवबुध्यतेतेनैवसासम्य
क्श्रुताभवति । प्रत्यक्षेणशब्दस्वरू
पमुपलभमानोऽपिअर्थपरिज्ञानान्न
पश्यतिनशृणोतीत्यनुभवात् ॥ शब्द
सामान्ये ॥ वचने । वाक्ये ॥ तौच्छा
नारुन्तुदाबुद्धिः । कर्मशान्तप्रतापव
त् । नोपतापिमनः । सोष्मवागेका
वाग्मिनः सतः ॥ कण्ठताल्वादि
स्थानेन्द्रिये ॥ जिह्वाभूलादिष्वष्ट
मुख्यानेषुविपत्तेर्वाग्नेयैवर्णानामभि
व्यञ्जकीकरणे ॥ अकारादिबर्णेषु ॥
वर्णाश्चार्थसङ्केतपरिचिन्नाएतावन्तए
वक्रमप्रयुक्तावृत्यवतदभिव्यङ्ग्य
शब्दः पदवागिष्युच्यते ॥ इतिभा
ष्यम् ॥ वक्तौति० उच्यते०ऽनयावा ।
वचपरिभाषणे । क्तिबवचीत्यादि
नाक्तिप्० दौर्घीऽसम्प्रसारणञ्च ॥

वाचनिक :

वाच । पुं० मत्स्यविशेषि । वाचा०
इ० गौ० दे० भा० ॥

वाचयम । पुं० मुनी । मौनव्रतिनि
॥ वाचयच्छति । यमउपरमे । वाचि
यमोव्रतव्रतिखच् । वाचयमपुरन्द
रौचित्यमन्तत्त्वम् ॥

वाचक । पुं० शब्दे ॥ यथा । शास्त्रे
शब्दस्तुवाचकः । शास्त्रे व्याकरणा
दौयोवाचकः । साधुशब्दः स एव नि
रुपपदेन शब्दशब्देन व्यवह्रियते ॥
वर्णव्यतिरिक्तस्य पदस्य वाक्यस्य वा वा
चकत्वमिच्छन्ति वैयाकरणाः । वर्णा
नां प्रत्येकवाचकत्वे द्वितीयादिवर्णा
च्चारणानर्थक्यप्रसङ्गादिति कैयट
॥ कथके । पुराणादिपाठके ॥ सच ब्रा
ह्मण एव भवति । यथा । ब्राह्मणं वा
चकं विद्यान्नान्यवर्णजमादरात् ।
श्रुत्वान्यवर्णजाद्राजन्वाचकान्नरक
ब्रजेदिति ॥ त्रि० वक्तरि ॥ वक्ति ॥
वाचकत्वौ । स्त्री० वचक्तोर्दुहितरि ।
गार्ग्याम् ॥

वाचनम् । न० कथने ॥ पठने ॥ यथा
। श्रुतेनानन्यचित्तेन पठितव्यप्रयत्न
तः । नकार्यासक्तमनसा कार्यस्तो
त्रस्य वाचनमिति वाराहीतन्त्रम् ॥

वाचनकम् । न० प्रहेलिकायाम् ॥ वा
यने । व्रतोप्रायने । यूपविशेषि ॥

वाचनिकः । त्रि० वचनप्राप्ते ॥ वच
नादागतः । ठक् ॥

वाचालः

वाचनीय । त्रि० वाचयितुमर्हे ॥

वाचस्पति । पुं० जोवे । बृहस्पतौ
॥ वाचः, समस्तविद्यारूपस्य वचस
पतिः । षष्ठाः, पतिपुत्रपृष्ठपारपद
पयस्यार्षे ध्वितिसत्त्वविधानात् ० ष
ष्ठाश्चलुक् ॥

वाचस्पतिवल्गुभः । पुं० पुष्परागमणौ
। पोखराजः । इति भाषाप्रः ॥

वाचस्पत्यम् । न० वाग्मिन्त्वे ॥ ब्राह्म
णादित्वाद्वावेप्यञ् ॥

वाचा । स्त्री० वाचि । वाण्याम् ॥ क्वि
वक्ताद्वाचा० भागुरिमतेटाप ॥

वाचाट । त्रि० जल्पाके । वाचाले ।
बहुगच्छं वाचि ॥ कुत्सित बहुभाष
ते । आलजाटचौ बहुभाषिणि । कु
त्सित इति वक्तव्यमिति वाक्शब्दादा
टच् ॥ सुबहुभाषिण्यपि जल्पाकवा
चाटवाचालावर्तन्ते । वाचाटो वा
चालो जल्पाकः । सुबहुभाषी स्यादि
ति श्लोकार्धपर्यायेनोपाहितः ।
निश्चयप्रगल्भवाचालो मुपतिष्ठे सर
स्वतीमिति मुरारिश्च ॥

वाचारम्भणम् । न० अनृतजडानात्म
रूपे ॥ निरूप्यमाणे स्वतः सत्ताही
नमपियदपरोक्षव्यवहारगोचरतया
ग्रस्यते तदिच्छ्यः ॥

वाचालः । त्रि० वाचाटे ॥ कुत्सितं
बहुभाषते । वाचो बहुष्योऽस्य सन्ति वा ।
आलजाटचौ बहुभाषिणि । कुत्सित

वाच्यम्

द्रुतिवक्तव्य मितिवाच्यालम् ॥
 वाचिकम् । न० सन्देशवाचि ॥
 वाचाव्याहृताया मितिठक् ॥
 वाचिकतद्भवेद्यत्रदूतत्वेनाभिश्च सन
 मितिशब्दरत्नावली ॥ पुं० वाक्या
 रम्भे ॥ यथा । आलापश्चबिलापश्च
 स लापश्चबिलापकः । अनुलापो
 पलापश्चसन्देशश्चातिदेशिकः ॥
 अपदेशोपदेशौचनिर्देशोव्यपदेशक
 । कीर्त्तितावचनारम्भाद्वादशा
 मौमनीषिभिरित्युज्ज्वलनीलमणिः
 ॥ चि० वाचा० वचसाकृते ॥ यथा ।
 आधिकवाचिकवापिमानसवायथा
 मति । आराधनेपरिश्रमभावशुद्धि
 विधीयते ॥
 वाचिकहारक । पुं० लेखे । वर्णदू
 ते ॥
 वाचोयुक्तिः । चि० वाग्मिनि ॥ वा
 चोवचस युक्तिः सयुक्तिकत्वम्
 । वाक्दिकपश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरे
 ध्वितिषष्ट्याञ्जलुक् ॥
 वाचोयुक्तिपटुः । चि० सुवक्तरि । वा
 ग्मिनि । वाचोयुक्तिश्चासौपटुश्च ॥
 वाच्यम् । न० प्रतिपादने । दूषणे ॥
 चि० कुत्सिते । हौने ॥ वचनार्हे ॥
 अभिधेये ॥ यद्यस्माच्छब्दान्नियमत
 : प्रतीयते । तत्तत्स्यवाच्यम् । यथा
 । गामानयेत्यस्मिन्वाक्ये० गोशब्द
 स्यगीत्वम् ॥ उच्यते । वचपरिभाष

वाजसनेयः

णे । ग्यत् । वचोऽशब्दसंज्ञायामि
 निनकुत्वम् ॥ अर्थोवाच्यश्चल्यश्च
 व्यङ्गाश्वेतिचिधामत । वाच्योर्थो
 मिधयाविध्योऽलक्ष्योऽलक्षयामत ।
 । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाता स्युस्तिस्त्र
 शब्दप्रशक्तयः ॥
 वाच्यमानः । चि० प्रस्तूयमाने ॥ व
 चेस्त्रीरादिकात्कर्मणि लट् । शान
 च् ॥
 वाजः । पुं० निखने । शब्दे ॥ प
 क्षे ॥ शरपक्षे ॥ वेगे ॥ मुनौ ॥
 न० घृते । यज्ञे । अग्ने ॥ वारि
 णि ॥ वज्रत्यनेन । वज्रगतौ । हस्त
 स्तेतिघञ् । निष्ठायांसिट्त्वात्तकु
 त्वम् ॥ वाजयतिवा । ग्यन्त ।
 पचाद्यच् ॥
 वाजपेयः । पुं० न० अन्नसुराप्रधाने
 यागविशेषे ॥ वाजपेयप्रतिपादके
 यन्ये ॥
 वाजपेयिकः । पुं० वाजपेययागविदि
 तरि ॥ वाजपेयप्रतिपादकयन्या
 ध्येतरि ॥ वाजपेयमधीते । वेदवा
 । क्रतूक्यादिसूचान्ताट्ठक् ॥
 वाजभोजी । पुं० वाजपेययज्ञे ॥
 वाजश्रवाः । पुं० अन्नदानादिनिमि
 त्तयशोविशिष्टे ॥ वाजमन्नं तद्वा
 नादिनिमित्तश्रवणशोयशसः ॥
 वाजश्रवसः । पुं० वाजश्रवसोपत्ये ॥
 वाजसनेयः । पुं० जनमेजयकृतवदा

वाजिभोजन :

यंयन्त्ये ॥ सतुवैशम्पायनशापादु
च्छिन्नः ॥

वाजसनेयी । पुं० यजुर्वेदिनि ॥
वाजिगन्धा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥
वाजिता । स्त्री० अश्वत्वे ॥ पद्मे ॥
वाजिदन्तः । पुं० वासके ॥ वाजी
दन्तोऽस्य० वाजिदन्ताभक्षेशरत्वा
त् ॥

वाजिदन्तकः । पुं० वैद्यमातरि ।
अट्ठरूपि ॥ स्त्रार्येक ॥
वाजी । पुं० अश्वे ॥ पक्षिणि । खगे
॥ वाणे ॥ वाजा पक्षाः सन्त्य
स्य । अतश्च निः । पूर्वञ्चशब्दा स
पक्षाश्चासन् । तथाचशालिहोत्र
म् । सपक्षावाजिनः पूर्वसञ्ज्ञा
तोऽव्योमचारिणः गन्धर्वेभ्योयथा
कामगच्छन्तिचसमन्ततइति ॥
अवश्यं वजति । वजगती । आव
श्यकैतिणिनिर्वा ॥

वाजिनम् । न० आमिच्छाजले ॥ व
जीभूतः पिण्डआमिच्छा० जलवा
जिनमिति व्यवहारात् ॥

वाजिनी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥
अश्वायाम् । बडवायाम् ॥

वाजिपृष्ठः । पुं० अम्बानवर्त्ते ॥

वाजिभक्षः । पुं० चणके ॥ वाजि
वाजिभक्षः । पुं०
जीभक्षः ॥

वाजिभोजनः । पुं० सुद्धे ॥

वाञ्छा

वाजिमानः । पुं० पटाले ॥
वाजिवाहनः । पुं० गन्धर्वे ॥
वाजिशाला । स्त्री० मदुरायाम् । घृ
डशालः इ० भा० ॥ वाजिना
शाला ॥
वाजीकरः । चि० वाजीकरणे ॥
वाजीकरणम् । न० वीर्यवर्धकद्र
व्ये ॥ येनस्त्रीषुविषयेवाजीवनरः
सामर्थ्यं प्राप्नोति । अस्यलक्षणात् ॥
यद्द्रव्यं पुरुषकुर्यात्वाजिवत्सुरत
क्षमम् । तद्वाजीकरमाख्यातमुनि
भिर्भिषजांवरैरिति ॥ वाजीकरणत
न्नाम० अदुष्टविशुष्कजीवरैत
सामाध्यायनप्रसादिपचयजनननि
मित्तं प्रहर्षजननार्थचेतिमुश्रुतः ॥
विधिमाह । नरोवाजीकरणं या
गान्सम्यक् शुद्धीनिरामयः । स
सत्त्वन्तं प्रकुर्वीतवर्षादूर्ध्वं नुषाडशा
त् ॥ नचवैषाडशादूर्ध्वं सप्तम्या
परतो न च । आयुष्कामो नरः स्त्री
भिः सयोगकर्तुमर्हति ॥

वाञ्छनम् । न० वाञ्छायाम् ॥

वाञ्छा । स्त्री० वृद्धायाम् । काष्ठ
क्षायाम् । स्पृहायाम् । वाञ्छ
नम् । वाञ्छिद्वृद्धायाम् । गुरोश्चे
त्यः । टाप ॥ आत्मवृत्तिगुणवि
शेषवृत्तिनेयायिका । साद्विविधा
॥ यथा । उपायविषयिणी० फल
विषयिणीवा । फलसुखं दुःखा

वाटी

भावश्च । तत्र० फलेष्ट्याप्रतिफल
ज्ञानकारणम् । उपाधिष्ट्याप्रति०
दृष्टसाधनताज्ञानकारणमितिसि-
द्धान्तमुक्तावली । ननाकपृष्ठनच
सार्वभौमनपारमेष्ठ्य नरसाधिपत्य
म । नयोगसिद्धीरपुनर्भवबावा
व्यक्तितत्पादरज प्रपन्ना ॥

वाञ्छितम् । वि० अभिलषिते ॥

वाञ्छनी । स्त्री० वाञ्छनीयायाना
याम् । लज्जिकायाम् । कलत्
लिकायाम् ॥

वाट० । पुं० पथि । मार्गे ॥ वृत्ति
स्थाने । वृत्तौ । वाड० इ० भा०
॥ न० वरण्डे ॥ अङ्गे ॥ अन्नप्रभे
दे ॥ पुष्पादिवाटिकायाम् ॥

वाटधन । पु० भूर्जकण्टकोव्यस
होर्णजाती ।

वाटरम् । न० मधुविशेषि ॥ वटरे
कृतम् । क्षुद्राभ्रमरवटरेत्यञ् ॥

वाटशृङ्गला । स्त्री० पथरोधकशृङ्ग
लायाम् । लभायाम् ॥

वाटिका । स्त्री० द्विजपत्न्याम् ॥ कु
व्याम् ॥ वास्तुनि ॥ वाञ्छालके ॥

गृहाद्यानि ॥ वक्ष्यते । वटवेष्टने ।
सन्नायामितिण्वल् । टाप् । प्र
त्ययस्यादित्तीत्यम् ॥

वाटी । पु० वाञ्छाले । वि० वेष्टित-
स्थले ॥

वाटी । स्त्री० कुव्याम् । वास्तौ ॥ गु-

वाडवेयौ

हाद्याने । पूगपुष्पादिततोपवने ॥
वाञ्छालके ॥

वाटीदीर्घ । पुं० इत्कटवृत्ते ।

वाङ्कम् । न० भृष्टयवे ॥

वाञ्छपुष्पी । स्त्री० वाञ्छालके ॥

वाञ्छा । स्त्री० वलायाम् । वरिष्ठा-
रा० इ० भा० ॥

वाञ्छाल । पु० वाञ्छायाम् ॥

वाञ्छालक । पुं० क्षुपविशेषि । वा
व्यायाम् ॥ वाटीमलति । अलभू
षणादौ । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन्
। शतृल्वा ॥ वाञ्छालकोवा ॥

वाञ्छाली । स्त्री० वाञ्छालके ॥

वाड । पु० वेष्टने ॥

वाडव । पु० ब्राह्मणे ॥ वडवानले

॥ न० स्त्रीणांकरणे ॥ घोटकौघे

॥ पुं० न० पाताले ॥ वडवायां

भव । तत्रभवद्व्यण् ॥ वडवा

यांजात । तत्रजातद्व्यण्वा ॥

वडवानांसमूह । खण्डिकादि
भ्यश्चेत्यञ् ॥

वाडवाग्नि । पुं० वाडवाग्नौ ॥ वा
डवद्यासावग्नियञ् ॥

वाडवाग्न्य । पुं० ब्राह्मणश्रेष्ठे ॥

वाडवेय । पु० अश्विनीसुते । बीजा

ऽश्वे ॥ वडवायावृष । वडवा

यावृषेवाच्ये । इतिठक् ॥

वाडवेयौ । पु० द्विवचनान्तः नासत्य
योः ॥

वाण .

वाङ्मयम् । न० विप्रवन्दे ॥ वाङ्वा
नासमूह । ब्राह्मणमाणववाङ्वा
दान् ॥ वाङ्वातायाम् ॥ वाङ्वावस्यक
मंभावोवा । ब्राह्मणादित्वात्प्यञ् ॥
वाङ्वालि । पु० वाङ्वादस्यापत्ये ॥
अपत्ये० अतइञ् । वाचोवादेड
त्व बल्भावस्योत्तरपदस्येञि ॥
वाढम् न० दृढे । भृशे । अतिशये
॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ चि० अतिशयि
नि ॥ आविष्टकी । वाहते । वाहप्र
यत्ने० ओष्ठ्यादि । गत्यर्थेतिक्त
प्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातित
म् ॥ उद्यतेस्त्रवा । बह्मप्रापणे ।
क्त । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधुः ॥
वाढम् । ष० स्त्रीकारे । अङ्गौ
कृतौ ॥
वाण । पु० काण्डे । शरे । पृषत्वे
। विशिखे । अजिह्वगे । खगे । क
लम्बे । मार्गणे ॥ गोस्तने ॥ की
बले ॥ अम्भौ ॥ शरस्यावयवे ॥
वृक्षविशेषे ॥ भद्रमुद्धे ॥ दैत्यवि
शेषे । बलीर्ज्येष्ठपुत्रे ॥ कविधरे
॥ मुद्धे ॥ नीलकिण्ठ्याम् ॥
ध्वनौ । चि० ध्वनियुक्ते ॥ वाण
अति० रोषमुत्पादयतिशब्दम् ।
वयशब्दे । स्तार्थं गन्त । पचा
द्यच् ॥ वण्यते । कर्मणिघञ्वा ॥
वणनम् । भावेघञ्वा ॥ वाणः
शब्दोऽस्यस्य । अशंभाद्यञ्वा ॥

वाणयुद्धम्

वाणगङ्गा । स्त्री० रावणवाणनिर्भ
न्नसोमेश्वरगिरिप्रभवनदीविशेषे ॥
यथा । सोमेशाद्वक्षिणभागेवाण
नाद्रिंविभियथै । रावणेनप्रकटि
ताजलधारातिपुण्यदा ॥ वाणगङ्गे
तिविख्यातायास्नानादवहारिणी ।
ज्ञात्वातुवाणगङ्गाया दृष्ट्वावाणे-
श्वरविभुम् । गङ्गाज्ञानफलप्राप्य
मोदतेदेवबह्विवि ॥

वाणदण्ड । पु० वापदण्डे । वि
मनि ॥

वाणपुङ्गा । स्त्री० शरपुङ्गायाम् ॥
वाणपुरम् । न० देवीकेटे । शि
णितपुरे ॥ वाणस्यअसुरविशेषस्य
पुरम् ॥

वाणभट्ट । पु० यन्त्रकारविशेषे ॥

वाणयुद्धम् । न० वाणासुरेणसङ्ग्रहो
क्तस्यास्ययुद्धे ॥ शरैर्मुद्धे ॥

वाणलिङ्गम् । न० नर्मदानद्युक्त
वशिवलिङ्गे ॥ यथा । नर्मदाजल
मध्यस्थ वाणलिङ्गमितस्मृतम् । वा
णलिङ्गे स्वयम्भूतेचन्द्रकान्ताङ्गयस्थि
तम् ॥ चान्द्रायणशतकार्यशम्भोर्नै
वेद्यभक्षणात् । याज्ञायाङ्गविभा-
गीयवाणलिङ्गेनविद्यते ॥ तदर्पि
तजलवाङ्ग याङ्ग प्रासादसङ्गया ।
शिवनाभमयलिङ्ग सदापूज्य मह-
र्षिभिः ॥ यतश्चसर्वलिङ्गेभ्यस्त-
दधिपूज्यतममतम् । चतुरङ्गुल

वाणिनी

मुक्तायस्म्य वेदिकयायुतम् ॥ उत्त
म लिङ्गमाख्यातपञ्चसूत्रसुसाधित
म् । तदर्धमध्यम प्रोक्तं तदर्धं
मवरस्मृतम् ॥ तस्य न्यूनपूजनीय
नकदापिन तत्फलम् ॥ रुद्राच्च शि
बलिङ्गस्य लस्य ल प्रशस्यते । शा
लयाभौनार्मदस्य सूक्ष्मसूक्ष्मोविशि
ष्यते ॥

वाणवार । पु० भटादेशोलाकृतिस
द्वाहे । वारवाणे । चोलके ॥

वाणवारक । पु० कञ्चुके ॥ वाणस्य
वारक ॥

वाणसुता । स्त्री० ऊषायाम् ॥ वाण
सुता ॥

वाणहा । पु० विष्णौ ॥

वाणा । स्त्री० वाणमूले । पु० स्त्री०
नीलभिण्डायाम् ॥ वण्यते । वणश
ब्दे । कर्मणि घञ् ॥

वाणास्य । पुं० सुञ्जे ॥ वाणद्वया
स्यास्य ॥

वाणाश्रय । पुं० धनुषि ॥

वाणासनम् । न० धनुषि ॥

वाणि । स्त्री० वसादेर्वयनक्रियाया
म् । व्यूतौ ॥ वयने ॥ वायदण्डे
अम्बुदे ॥ मूल्ये ॥ सरस्वत्याम् ॥
वाणनम् । वण० । चुरादि ।
अचङ् ॥

वाणिनी । स्त्री० नक्तं क्वाम् ॥ मत्ता
र्वाणायाम् ॥ विदग्धवनितायाम् ॥

वात

अवश्यवर्णति । वण० । आवश्यके
ति यच्चादित्वाद्वाणिनि ॥ अष्टिस
ञ्जककन्द १६ प्रभेदे ॥ नजमजरै
र्यदाभवति वाणिनी गयुक्तौ ॥ यथा
। स्फुरतुममाननेऽद्यननुवाणिनी-
तिरस्य तवचरणप्रसादपरिमाकतः
कवित्वम् । भवजलराशिपारकर
णक्षममुकुन्दं सततमहस्तवै स्वर
चितैस्तवानिनिच्यम् ॥

वाणी । स्त्री० सरस्वत्याम् । भारत्या
म् ॥ वायक्रियायाम् । व्यूतौ ॥
वचने ॥ वण्यते । वण० । सर्वधा
तुभ्यङ्निति । इन् । कृदिकाराद
क्तिनङ्निति ङीष् ॥

वातः । पुं० पवने । प्रवसने । वायौ
॥ निमित्तभेदेनास्य गुणायथा । व्य
जनस्थानिलस्य आस्वेदमूर्च्छाश्रमा
पह ॥ तालवृन्तभवावातस्त्रिदा
षशमनोमतः ॥ वंशव्यजनज. सी
थोरक्तपित्तप्रकोपन . । चामरोव
स्त्रसम्भूतीमायूरोवेचजस्तथा ॥ ए
तदोषजितावाता स्निग्धोद्दयास्तु
पूजिता ॥ वाति । वागतिगम्य
नयो . । हसिमृगिण वाऽमिदमि
लपूपूर्विभ्यस्तन्नितितन् ॥ स्वाति
नक्षत्रे ॥ रोगविशेषे ॥ हिमन्तवर्षा
शिशिरेषु वाये प्रकीर्षाभवति ।
यत . । मार्गेपौषितयामाघे वापा
ठे श्रावणे पित्त । भाट्टे मासि चिकि

वातचक्रम्

त्सार्चैर्वातिराजाप्रकीर्तितइति ।
वातकः । पुं० शीतले । अपराजि
त्रायाम् । शणपण्याम् । वातक
रोति । डुकृञ्० । अन्येभ्योपी
तिङ् ।

वातकम् । न० मरुत्क्रियायाम् ।
पदं न ।

वातकी । त्रि० वातरोगयुक्ते । वात
रोगिणि । वातेऽतिशयितोऽस्य ।
वातातीसाराभ्यां कुक्चेतीनि ।

वातकुम्भ । पुं० गजकुम्भाधीभागे ।

वातकेतुः । पुं० पाथी । धूलौ ।

वातकेलिः । पुं० कलालापे । चक्षुरी
के । धिङ्गदन्तच्चेति ।

वातखुडा । स्त्री० वात्स्यायाम् । पि
च्छिलस्फोटि । वामायाम् । वात
शोषिते ।

वातगुल्मः । पुं० वातूले ववण्डर०
ववूला० इतिभाषाप्रसिद्धे ।

वातघ्नम् । न० तैले । त्रि० वातना
शकृत् । वातहन्ति । इन० अ
मनुष्यकटुकेचेतिटक् ।

वातघ्नी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् । गा
लपण्याम् । शिम्बडीजुपे ।

वातचक्रम् । न० आषाढ्यावायुविचारे
॥ तच्चोक्तं बोरार्चाभट्टोत्पलेन । य
था । आषाढपौषं मास्यान्तुयद्यथा
नानिलो भवेत् । अस्त गच्छतिती
ष्णाशौसस्यसम्पत्तिरुत्तमा ॥ पूर्व

वातचक्रम्

पूर्वसमुद्रबीचिशिखरप्रस्फालनाधू
र्णितस्रन्द्रार्केशुसटाकलापकलि-
तोवायुर्यदाकाशत । नैकान्तस्थि
तनीलमेघपटलाशरद्यसवर्जितावा
सन्तोत्त्कटसस्यमण्डिततलासर्वा
महीशाभते ॥ यदावङ्गीवायुर्वहतिम
गनेखण्डिततनु । प्रपश्यन्मन्योने
भगवतिपतङ्गे प्रवसति । तदानि
ष्योद्गोष्ठाज्वलनशिखरालिङ्गिततला
स्वर्गाचाप्नोच्छ्वासैर्वमतिवमुधाभस्म
निकरम् ॥ तालीपचलतावितान
तरुभिः शाखामृगान्नर्तयन्योगेस्मि
न्प्रवतिध्वनिः । सुपुरुषावायुर्यदाद
क्षिणः । तद्वद्योगसमुत्थितस्तुगज
वत्तालाङ्कुशैर्वहिताः कीनाशा
इवमन्दवारिकणिकामुच्चन्तिमेघा
स्तदा ॥ स्रग्मलालवलीलवङ्गनि
चयान्व्याघ्रैर्यन्सागरेभानोरस्त
मयेऽवच्यविरतोवायुर्यदानैर्हृतः ।
क्षुत्तृष्णावृतमानुषास्थिथक्ल
प्रस्तारभारच्छदामत्ताप्रेतवधूरिषी
यचपलाभूमिस्तदालक्ष्यते ॥ (१)
यदारेणूपाते । प्रविचलसटाटोप
चपलः प्रवातः पश्चाच्चैद्दिनकर
करापातसमये । तदासञ्जोपेताप्र
वरनिकरावहसमराक्षिति स्थान
स्थानेष्वविरतवसामांसरुधिरा ॥
आषाढीपर्वकालियदिकिरणपतीर
स्तकालोपपत्तौ वायव्यावृद्धवेगः ।

वातपुत्र .

पवनघनवपु . पन्नगार्धानुकारी ।
 जानीयाद्धारिधाराप्रमुदितमुदितां
 मुक्तमण्डूककण्ठासस्योद्भासैकचि
 ह्रस्वमुखबहुलतया भाग्यसीनामिवो
 वीम् ॥ मेरुयस्तमरीचिमण्डलत
 खेयीष्मावसानेरधौ बात्यामोदिक
 दम्बगन्धसुरभिर्वायुर्यदाचित्तरः ।
 विद्युदस्वान्तिसमस्तकान्तिकलना
 म्भक्तास्तदातीयदाउन्मत्ताद्भवनष्टच
 न्द्रकिरणगांपूरयन्त्यम्बुभिः ॥
 इतिवातचक्रनामाध्यायः । ९७ ॥
 वृत्तायामाषाढ्याकृष्णचतुर्थ्यामजै
 कपादर्चे । यदिवर्षतिपर्जन्यः .
 प्रावृष्ट्यस्तानचेन्नततः ॥
 वातचटकः । पुं० वार्त्तिकेखगे ।
 बटेर० इ० भा० ॥
 वाततूलम् । न० मरुद्वृजि । वृद्धसू
 चे । आकाशि० उडोयमानसूचे ।
 ग्रीष्महासे ।
 वातयुडा । स्त्री० वातखुडा
 र्थे ।
 वातध्वजः । पुं० मेघे ।
 वातपित्तजशूलम् । न० शूलरीगवि
 श्विषि ॥ तस्यौषधयथा । मातुलुङ्ग
 स्थनिर्यासगुडार्ज्येनसमन्वितम् ।
 वातपित्तजशूलानिहन्तिवैपानयो
 गतः ॥
 वातपुत्रः । पुं० महाधूर्त्तः ॥ भीमसि
 ने । इन्मति ॥

वातमण्डली

वातपीतः । पुं० पलाशे ॥
 वातपीतकः । पुं० पलाशे । किं शुके
 । पर्णे । वीसू० इ० भा० प्र० वृक्षे
 ॥ वातपीययति । पुथहि सायाम्
 । कर्मण्यण् ॥
 वातप्रमी । पु० स्त्री० वातमृगे । वा
 ताटहरिणे । नि शृङ्गेमृगाकृतौ
 ॥ वातप्रमिमीते० वाताभिमुख
 धावनात् । माड्माने । वातप्रमी
 ल्युणादिसूत्रेणभाडर्द्रप्रत्ययः कित्
 । स्त्रीत्वेकृदिकाशदितिबाढीप्रित्ये
 के । अन्येतुकारग्रहणस्यतपरार्थं
 त्वाद्द्वौर्घान्तान्ढीष्नेत्याहु महि
 कारग्रहणेकेवलग्रहणमितिसुनि
 चयेणपरिभाषितम् । अतएव०
 वातप्रमीश्रीलक्ष्मीतिपक्षेऽन्ता
 मुसाधवद्भतिरक्षितः ॥ अश्वे ॥
 नकुले ॥
 वातफुल्लान्दम् । न० पुपफुसे
 वातमजः । पुं० वातप्रमी । वाताट
 हरिणे ॥ वातमजति । अजगति
 क्षेपणयो । वातशुनीतिलशर्ध्वे
 ष्वजधीटतुदजहातिभ्यउपसङ्ख्या
 नमितिखश् । अरुद्धिषदितिमु
 म् ॥
 वातमजा । स्त्री० वातमृग्याम् ॥
 वातमण्डली । स्त्री० वायुसहती ।
 वाच्यायाम् ॥

वातल

वातमृग । पुं० वातमज । वातप्र
 मी । वातद्वय० वातस्थवामृग० ॥
 वातरक्तम् । न० रोगविशेषे ॥
 वातरक्तघ्न । पुं० कुकुरे । यन्त्रिपर्ये ॥
 वातरक्तारि । पुं० पित्तघ्न्याम् । गु
 डूच्याम् ॥
 वातरङ्ग । पुं० अश्वत्थे ॥
 वातरथ । पुं० मेघे ॥ वातोरथोऽस्य
 ॥ गन्धे ॥
 वारशन । त्रि० दिग्वाससि । दिग
 म्वरे ॥
 वातरायणः । पुं० उन्मत्ते ॥ निष्
 प्रयाजनपुरुषे ॥ काण्डे । साय
 के । करपत्रे । क्रकचे । कूटे ॥
 शरसङ्क्रमे ॥ परसङ्क्रमे० इ०
 मेदिनी ॥ सरलद्रुमे ॥
 वातरूष । पुं० वातूक्षे ॥ शक्रका
 मुंके । उत्कटे । इ० मेदिनी ॥
 उल्कोचि । इ० हेमचन्द्र ॥
 वातरोग । पुं० वायुव्याधौ । चलात्
 द्वे । अनिलामये ॥
 वातरोगी । त्रि० वातरोगयुक्ते ।
 वातकिनि ॥ वातरोगोऽस्यास्ति ।
 हन्द्वापतापेतीनि ॥
 वातर्षि । पुं० काष्ठलौहिभयनिर्मि
 तपार्श्वे । काष्ठलौच्याम् ॥
 वातलः । पुं० चणके ॥ त्रि० वायु
 कारके ॥ वातलाति । ला० ।
 क्क ॥

वातात्मज०

वातलमण्डली । स्त्री० वात्स्यायाम् ॥
 वातवैरी । पुं० वातादे । त्रि० वा
 तहरे ॥ वातस्थवैरी ॥
 वातव्याधि । पुं० वातरोगे । कृष्णम
 न्त्रिणि । उडवे ॥
 वातशीर्षम् । न० वस्तौ ॥
 वातशीणितम् । न० वातरक्तरीगे ॥
 वातष्टीला । स्त्री० वातव्याधिविशेषे
 ॥ यथा । नाभेरधस्तात्सञ्जला
 तः सञ्चारोयदिवाचलः । अष्टी
 लावदधनोयन्त्रिरुर्ध्वमायतमुन्नत
 । वातष्टीलोऽपि जानीयोऽहिर्मार्गनि
 रोधिनीम् ॥
 वातसह । त्रि० अत्यन्तवायुयुक्ते ॥
 वातूक्षे ॥
 वातसारथिः । पुं० अम्नौ ॥
 वातस्कन्धः । पुं० आकाशस्यभाग
 विशेषे ॥
 वातहा । त्रि० वातघ्ने । वायुनाश
 कौषधौ ॥
 वातहुडा । स्त्री० वातयुडार्थे ॥
 वातह्न । पुं० वायुयस्ताङ्गे ॥ वा
 तह्न पारदारिक ॥
 वाताट । पुं० सूर्यघोटके । वातमृगे ॥
 वाताण्ड । पुं० मृष्कारोगविशेषे ॥
 तल्लक्षणं यथा । वृषणौदूषयेद्वायु
 श्लेष्मणायस्यसंघतः । तस्यमुष्णस्य
 लत्येकीरिगीवाताण्डसञ्ज्ञकः ॥
 वातात्मज । पुं० हनुमति ॥

वातारि :

वाताद . । पुं० बहामपादपे । नेत्रो
पमफले ॥ वातादउष्णः सुस्निग्धो
वातघ्नः शुक्रकृद्गुरुः । वातादम
ज्जामधुरोवृष्यः पित्तानिलापहः ॥
स्निग्धोष्णः कफकृद्गोरोरक्तपित्त
विकारिणाम् ॥ वातमत्ति । अद० ।
कर्मण्यण् ॥

वाताध्वा । पुं० वातायने ॥

वातापिः । पुं० ब्रह्मलभातर्यसुरवि
शिषे ॥ वातमाप्नोति । आभू० । फ
लियहिरात्मभरिश्च तिचकारादिन ॥

वातापिद्विट् . ।
वातापिसूदन . । } पुं० अगस्त्यसु
वातापिहा । } नौ ॥

वातामः । पुं० वातादे ॥

वातायनः । पुं० एकशफे । अश्वे ।
इये ॥ न० गवाक्षे ॥ ईयतेऽनेन ।
इण्० । करणेति ल्युट् वातस्य
यनम् ॥ चि० शीघ्रगे ॥

वातायुः । पुं० मृगे । कुरङ्गे । हरि
णे ॥ वातमयते । अय० । बाहुल
कादुण् ॥

वातारिः । पुं० रक्तैरण्डे ॥ सयथा ।
वातारिवीजप्रस्थजचमुपक्कानिस्त
षीकृतम् । क्षीरद्रोणार्धसयुक्तं
भिषकमन्दाग्निनापचेत् ॥ घृत
प्रस्थार्धसयुक्तं खण्डप्रस्थद्वयं क्षिपेत् ।
व्यूषणञ्चचतुर्जातयन्त्रिकवह्निचि
कम् ॥ छत्रामिसीशटीविल्वदो

वातिकः

प्यमीरौनिशायुगम् । अश्वगन्धा
वलपाठाहपुषावेरपौष्करम् ॥ श्व
दद्वारग्वधादारुवेज्जबालकवरी ।
एतानिपिचुमाचाणिचूर्णयित्वावि
निक्षिपेत् ॥ वातव्याधिसशलक्ष
राजयक्षातथोदरम् । आनाहव
धर्गुल्मस्यभामवातकटिग्रहम् ॥ ज
रुग्रहतथाहिष्माश्वासकासहृदाम
यान् । अर्दिताक्षीपविश्वाक्षीग्रध
सीमपतन्त्रकम् ॥ पक्षाघातपाण्डु
वातभङ्गदण्डापतानकम् । मन्या
स्तम्भहनुस्तम्भनाशयेदपिवेगतद्र
ति ॥ पुत्रदात्रीलतायाम् ॥ यवा
न्याम् ॥ शिफालिकायाम् ॥ कु
द्याम् ॥ भाग्याम् ॥ बिडङ्गे ॥ शु
रणे ॥ भस्मातके ॥ जतुकायोम् ॥
शतमूल्याम् ॥

वाताली । स्त्री० वातसंहती । वा
त्यायाम् ॥

वाताश्व । पुं० कुलीनाश्वे । इयोक्त
मे । जात्ये । आजानेये ॥

वातासह । चि० वातूले ॥

वाति । पुं० अनिले । वायौ ॥ सू
र्ये ॥ सीमे ॥ वाति । वागतिगन्ध
योः । क्तिच् । वातेर्निर्दिष्ट्य
तिर्वा ॥

वातिकः । पुं० क्षीयुजव्याधौ ॥ न०
वातस्यशमने ॥ वातस्यक्षीपने ॥
वातपित्तस्यैश्वर्यः शमनक्षीपकयो

वातोर्मी

रूपसङ्ख्यानमितिष्ठत् ।
 वातिग . । पु० भण्टाक्याम् ॥ चि०
 धातुवादिनि ॥
 वातिगम । पु० वात्ताकौ ॥
 वातिङ्गणः । पु० वात्ताकौ । भण्ट०
 भटा० दू० च० प्र० फलशाके ॥
 वातीयम् । न० काश्चिके ॥
 वातुलः । पु० वात्तायाम् ॥ चि०
 वायुरोगिणि ॥ वातसुखसेवनयोर
 दन्त . । बाहुलकादुलच् ॥ उ
 न्नत्ते ॥
 वातुलिः । स्त्री० तरुतूलिकायाम् ।
 बाहु० दू० भा० ॥
 वातूल . । पु० वात्तायाम् ॥ चि० वा
 तासहे । मारुतासहे ॥ वातानांस
 मूह . । वातनसहतेवा । वातात्
 समूहेचिच्छूलः । वाततदसहने ॥
 यद्वा । वाताः सन्त्यस्यास्मिन्वा ।
 सिन्धादिस्त्राक्षच् । वातदन्तबलल
 लाटानामूच्चिच्छूल् ॥ उन्नत्ते ॥
 वाता । पु० वाते । वाति । वागति
 गन्धनयोः ॥ दृच ॥
 वातोना । स्त्री० गोजिह्वाक्षुपे ॥ चि०
 वायुहीने ॥
 वातोर्मी । स्त्री० चिष्टपृच्छन्दः ११
 प्रमेदे ॥ तल्लक्षणादियथा । वातो
 र्मीयंगदिताम्नीतगौगः । यथा ॥
 ध्यातामूर्त्ति . क्षणमप्यच्युतस्यश्रे
 णीनाम्नागदिताङ्गेलयापि । ससा

वाद.

रेऽस्मिन् दुरितं हन्ति पुंसावातोर्मी
 पोतमिवास्मोधिमध्ये ।
 वात्त्या । स्त्री० वातसमूहे । वाताल्या
 म् ॥ वातानासमूह . पाशादिभ्यो
 यः ॥
 वात्सकम् । न० वत्सानां वन्दे । वत्सा
 नांगणे ॥ वत्सानांसमूह . गोत्रो
 द्घोष्टेतिबुञ्ज ॥
 वात्सल्यः । पु० रसविशेषे ॥ न० प्रेम्
 णि ॥ चि० तद्वति ॥
 वात्सल्यतो । स्त्री० कृपालुत्वे ॥
 वात्सीपुत्रः । पु० नापिते ॥
 वात्स्यः । पु० मुनिविशेषे ॥ वत्सस्य
 गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्यो यच् । व
 हुत्वे वत्साः । यजजोश्चेति लु
 क् ॥
 वात्स्यायन . । पु० शब्दादयोविषया
 भूयोभूयोभुज्यमानास्तत्त्वमतिकल्प
 नापरिच्छेदविशेषे । मन्दनागे । प
 च्चिले । स्वामिनि ॥
 वाद . । पु० यथार्थबोधेच्छीर्षाव्ये ॥
 अरिविदिषिर्हयोः कथायाम् ॥ व्य
 क्तवाक्ये ॥ भगवद्भिभूतिविशेषे ॥
 यथोक्तं भगवद्गीतायां वादः प्रवद
 तामहमिति । अस्यार्थः । प्रवद
 तावादिनांसम्बन्धिन्यो वादजल्पवि
 तण्डाख्यास्तिस्रः कथाः प्रसिद्
 धाः तासामध्ये वादोऽहम् । यत्र
 द्वाभ्यामपि प्रमाणतस्तर्कतस्तत्त्वपक्षः

वाद :

स्थाप्यते • परपक्षश्चलजातिविग्रह
 स्थानैर्दूष्यते सज्जलोनाम । यत्र त्वे
 कः स्वपक्षं स्थापयति • अन्यस्तु •
 चलजातिविग्रहस्थानैस्तत्पक्षं दूष
 यति • न तु स्वपक्षं स्थापयति • सा
 वितण्डानामकथा तत्र जल्पवितण्डे
 विजिगीषमाणयोर्बादिना • शक्ति
 परीक्षामात्रफले • वादस्तु बीतराग
 यो • शिष्याचार्य्योरन्ययोर्बातत्वे
 निरूपणफलः । अतोऽसौ श्रेष्ठत्वा
 न्मादिभूतिरिच्छ्यर्थः । इति श्रीध
 रस्वामिनः ॥ अस्य लक्षणं गीतमे
 क्तं यथा । प्रमाणतर्कसाधनोपाल
 लब्धः सिद्धान्ताविरुद्धः ॥ १ ।
 ४१ ॥ अत्रच • वादद्वतिलक्ष्यनि
 र्हेयः • पक्षप्रतिपक्षौ विप्रतिपक्षि
 कीटौ • तयोः परिग्रहस्तत्साधने
 हेतुशक्तिप्रत्युक्तिरूपवचनसन्दर्भ
 तावन्मात्रञ्च कथान्तरसाधारणम
 तच्चाह • प्रमाणेत्यादि । प्रमाण
 तर्काभ्यां तद्रूपेण ज्ञाताभ्यां साधने
 पालम्भोऽयं स तथा । उभयत्रापि
 प्रमाणादिसद्भावकीटिद्वयस्यापि सि
 द्धिः स्यादतस्तद्रूपेण ज्ञाताभ्यामि
 ति । ज्ञानमनाहार्यविबक्षितम् •
 उपालम्भो दूषणम् • जल्पादौ तु प्र
 माणाभासच्चादिना ज्ञाताभ्यामपि
 साधनोपालम्भो भवत इति तद्वारणं
 तथा • इतरथा तु तद्वैतरेव दुष्टत्व

वादः .

म् • इत्यञ्च प्रमाणाभासत्वप्रका
 रकज्ञानविषयकरणकसाधनोपाल
 लब्धयोग्यान्यत्वे सतीत्यर्थः । तेन
 तादृशजल्पविशिषेनातिव्याप्तिः । तत्र
 च विग्रहस्थानविशिषेनियमार्थसिद्धा
 न्तेत्यादिविशिषणद्वयम् अन्येतु तदपि
 लक्षणघटकमेव • तदर्थं च • तावन्मा
 त्रविग्रहस्थानयोग्यत्वम् • तावद
 तिरिक्तविग्रहस्थानोपन्यासायोग्य
 त्ववा • विग्रहस्थानप्रतिज्ञाहान्या
 दीनामेकधृत्वा • तदुपन्यासायोग्य
 त्वमिति निष्कर्षः । तेनाक्तजल्प
 विशिषवारणमित्याहुः । सिद्धा
 न्ताविरुद्ध इत्यन्येनापि सिद्धान्तो
 ज्ञावनम् • पञ्चावयवोपपन्न इत्य
 नेन न्यूनाधिकी ज्ञावने । अवयवा •
 भासस्य दृष्टान्तासिद्ध्या देहो ज्ञावनम्
 • प्रमाणेत्यनेन च प्रमाणाभासत्वेन हे
 त्वाभासानां तर्काभासश्चोपन्यासे
 नियम्यते तथा चात्र हेत्वाभास न्यूनाधि
 कापसिद्धां तरूपविग्रहस्थानचतुष्ट
 यो ज्ञावनमिति वदति । वस्तुतस्तु वाद
 स्थबीतरागकथात्वेन • तत्त्वनिर्णयस्यो
 हेतुतया पुरुषदोषस्याविज्ञातार्थादे
 रिव न्यूनाधिक्योरपि नो ज्ञावनमुचि
 तम् । अतएव पञ्चावयवावश्यकत्वं
 मपि भाष्यकारो नानुमेने । हेत्वाभा
 साद्युज्ञावनेनापि च तदेव कथाविच्छे
 दायदि हेत्वकारेणापि साधयितुं न श

बाद .

कथते . इतरथातुतद्धेतोरेषदुष्ट
त्वम् । इत्यञ्चपञ्चावयवोपप
न्नइतिप्रायिकत्वाभिप्रायेणेतितत्
त्वम् । बादाधिकारिणस्तुतत्त्वबुभुक्ष
वः . प्रकृतोक्तिका : . अविप्रल
म्भका . . यथाकालस्फूर्त्तिका :
• अनार्क्षेपका : युक्तिसिद्धप्रत्ये
तार . । अनुविधेयस्थेय . सभ्य
पुरुषवतीजनतासभा अनुविधेयो
राजादि . स्थेयान्मध्य . साचवा
देनावश्यकीर्तीतरागकथात्वादिति
॥ १ । ४१ ॥ अपिच । बादफलस्यत
त्त्वनिर्णयस्यदुर्दुर्लभत्वादिनिराक
रणेन . संरक्षणार्थं विजगौषुकथं
जल्पवितण्डे . जयपराजयमात्रप
र्यन्ते । तदुक्तम् । तत्त्वाध्यवसाय
संरक्षणार्थं जल्पवितण्डे बीजप्ररो
हसंरक्षणार्थं कण्टकशाखाप्रावरण
वदिति ॥ छलजातिनियहस्यानै .
परपक्षोदूष्यते . इतिजल्पे वितण्डा
याञ्चसमानम् । तद्वितण्डा
यामेकेनस्वपक्षस्याप्यतएव . अन्ये
नचसदूष्यतएव । जल्पे तु . उभा
भ्यामपिस्वपक्ष स्थाप्यते . उभा
भ्यामपिपरपक्षोदूष्यतइतिविशेषः
। तदुक्तम् । यथोक्तोपपन्नश्छलजा
तिनियह स्यान्साधनीपालम्भोज
ल्पः ॥ १ । ४२ ॥ सप्रतिपक्षस्याप
नाहीनोवितण्डेति । १ ॥ ४३ ।

बाद .

अतीवितण्डादय शरीरत्वाज्ज
ल्पोनामनैकाकथा . किन्तुशक्त्य
तिशयज्ञानार्थसमयबन्धमात्रेणप्र
वर्त्ततइतिखण्डनकाराः ॥ तत्त्वा
ध्यवसायपर्यवसायित्वेनतुवादस्य
श्रेष्ठत्वमेव ॥ सङ्घातादिवादिषु ॥
तेचोक्तारामगौतोत्सवेयथा । सङ्घा
तवादीलौकायतिकानानास्तिका
नाम् । अनादौक्षणिकेलीकेनेश्व
रादिरपेक्ष्यते । प्रत्यक्षसङ्घातभेद
शक्तिभिः सर्वसिद्धितः ॥ यथौ
षधानांसङ्घातेमादोरानीरसायनम्
। तथैवभूतसङ्घाते चैतन्यकान्य
जीवता ॥ १ ॥ यथाचारम्भवादस्ता
र्किकाणामीमांसकानाञ्च । आ
त्माकाशाणामुखतः कारणपूर्व
मिष्यते । कुलालादिबदण्डानुषट्ठ
बज्जन्मनाशभाक् ॥ पृथिव्यम्भो
ग्निवायूनाकर्मसंयोजिताणव .
दाणुकादिक्रमेणाण्डमारभन्तइद
महत् ॥ २ ॥ यथाचपरिणामवाद
साङ्ख्यपातञ्जलपाशुपतानाम्गु
णसाम्यप्रधानस्याहुणाः सत्त्वर
जस्तमः । सुखदुःखमोहरूपदृश्य
तेहिस्फुटजगत् ॥ प्रधानस्यान्महा
न्सीऽहङ्कारोऽसौषोडशात्मना ।
जायतेपञ्चतन्मात्राण्यक्षाण्येका
दशापिबत् । तन्मात्राणितुभूतानि
जायन्तेतत्रसङ्ख्यया । चतुर्विंशति

वाद :

रेतानितचात्मापञ्चविंशतिः ॥ स
देवकार्यमुत्पत्तेः पूर्वकारणरूप
कम् । आभिर्भावतिरोभावौजन्म
माशुबुदौरितौ ॥ ३ ॥ यथाचजी
षोत्पत्तिवादः पाञ्चरात्राणाम् ।
ब्रह्मणोवासुदेवाख्याज्जीवः सङ्घर्ष
णाभिधः । जायतेचमनस्तस्मात्प्र
द्युस्त्राख्यततः पुनः ॥ अहङ्कारोऽ
निरुद्धाख्यश्चत्वारोविश्वरूपका ।
वासुदेवाराधनाद्यैर्जायतेवन्धमोक्ष
णाम् ॥ ४ ॥ यथाचक्षुणिकविज्ञा
नातिरिक्तभावाभाववादोबौद्धाना
म् । विज्ञानबुद्धिरितिनार्थान्तर
म् । यदन्तर्ज्ञेयतत्त्वतद्विर्वदव
द्यासते । स्वप्नवज्जागरेसुप्तावभावः
स्फुटएवहि ॥ ५ ॥ यथाचवाच्या
स्तित्ववादीबौद्धैकदेशिनाम् । समु
दायोऽणुसम्भूतोवाच्योभूम्यापगादि
कः । आन्तरः स्कन्धजश्चित्तश्चे
त्यरूपश्चतौजगत् ॥ मृदम्वुद्धिवा
यूनाखरक्षिग्धोणाचक्षुला । चतु
र्धात्राणवः पञ्चस्कन्धारूपादिभेद
तः ॥ रूपः शब्दादयस्तेषांव्यति
र्विज्ञानमुच्यते । वेदनासुखदुःखे
स्तः संज्ञादित्यादिनामयत् ॥ स
स्कन्धोवासनीर्षवमुक्तसङ्घद्वया
त्मकम् । जगत्प्रत्यक्षतः सिद्धं
किमन्यपरिकल्पनैः ॥ ६ ॥ यथा
चसप्तद्वयवाद्वाच्यार्हताणाम् । जी

वाद :

वाजीवात्मकंविश्वचेतनः स्वशरी
रवत् । परिणामावयववानऽजीवः
षड्विधः स्मृतः ॥ महीधरादिरे
कः स्यात्पञ्चधाचास्त्रवादिषः ।
आस्त्रवः स वरोनिर्जरोवन्धोमोक्ष
एवच ॥ इन्द्रियाण्यविवेकादिः के
शीलुश्चादिभिस्तपः । जन्मान्युर्ध्व
गतिश्चेतिपञ्चानामर्थ उच्यते ॥ स्या
दस्तीच्यादिनासप्तभङ्गीन्यायेनवा
दिनः । सप्तैवब्रह्मणोऽपास्यस्वमत
साधयेत्सुधीः ॥ सत्त्वासत्त्वोभयाऽ
वाच्यवादिनः स्युश्चतुर्विधाः । हि
धाऽऽद्याश्चावाच्ययोक्तावादिनः स
प्तकौर्त्तिताः ॥ ७ ॥ एतेषावादा
नांप्रमाणानपेक्षस्वायद्दमात्रमूलक्षत्रा
द्व्यमाणप्रमाणबाधितक्षान्नसाम
क्ष्यम् । तथाहि । तावत्सङ्घा
तवादीनयुक्तिसहः । घटोपलब्धि
वत्सङ्घोपलब्धिर्भेद्यतेस्फुटम् ।
साजीवोममदेहियमितिभेदानुभूति
तः ॥ योगिनश्चायमूतादेर्देहान्तर
यतिः स्फुटम् । आत्माभाविहृत
ध्वसोच्छ्रिताम्यागमस्तथा ॥ क्षणि
कान्नोकार्थजन्मसहकार्यप्रतीक्षि
णः । सहकारिप्रतीक्षायांक्षणिक
क्षुपराहतम् ॥ ईशानुमानस्तुपुण्य
दत्तः समर्थयामास । यत्रज्ञानो
त्पत्ताः किमवयववन्तोपिजयतास
धिष्ठातारंविभवविधिरनादस्यभ

वाद :

वति । अनौशावाकुर्याद्बनजननी
 कः परिकरोयतोमन्दास्त्वाप्रथमरव
 रसं शिरतद्वमे ॥ इति ॥ यतोवाङ्मा
 निमूतानिजायन्ते येनजातानिजीव
 न्तिनित्यत्प्रयत्नमिसंविशन्तिनित्यं
 त्यादिश्रुतयस्तु स्वतन्त्रमेवप्रमाणम्
 ॥ १ ॥ आरम्भवादोपिनयुक्तिसहः । यथा । अणुसं योजकं कर्म
 निनिर्मितं यदाभवेत् प्रलयस्तर्हि
 नमवेत् सनिमित्तं कथं नद ॥ शरी
 राभावतस्तत्रप्रयत्नादेरसम्भवात् ।
 निश्चत्वादीशयत्नोपिकादाचित्के ऽ
 र्हितो नहि ॥ जीवात्मसमवेतत्वाद्
 दृष्टं नाणुषुक्तचित् । एवमादिवि
 चारेणदुष्टाणुपरिकल्पना ॥ कुला
 लवत्तत्तदस्यैव दीश्वरस्तर्हिमतसमः
 । शरीरोपस्कराकाङ्क्षीविषमोनि
 र्धृत्तस्तथा ॥ ईशेवेदः प्रमाणं च तत्त्वा
 व्यातर्हिततदस्यता ॥ यतः स्फुटं निरा
 वाधं मायित्वतत्रवर्ण्यते ॥ अखण्डस
 च्चिदानन्दोजगद्रूपेणभासते । मा
 यायादुर्वर्तनास्तिकिञ्चित्तत्तद्वृष
 णाहिसा ॥ परमाणवादिकल्पना
 विरोधिन्यः श्रुतयः । एकोऽह
 बहुलांप्रजायेयेति । एतस्मादात्म
 नश्चाकाशः सम्भूतः आकाशाद्वा
 युर्वायोरग्निरग्नेरापः अद्भ्यः पृ
 थिवीति । मार्यान्तुप्रकृतिविद्या
 न्मायिनन्तुमहेश्वरमिति । इन्द्रे

वादः .

मायाभिः पुरुषपदैर्यते ० इत्येव
 माद्यासङ्ख्याताएव । एवंस्मृ
 तीतिहासवाक्यान्यपि ॥ २ ॥ परि
 णामवादोपिनयुक्तिसहः । यथा ।
 विविचजगतोहितुर्नप्रधानमचितन
 म् । चित्तोपिहिनिश्चिन्नो नसहाय
 त्वमर्हति ॥ गुणकार्यं सुखादीना
 मान्तरत्वमनिस्रयात् । घटादावन्व
 योनास्तिकयमव्यक्तकार्यता ॥ वि
 ज्ञाचापरिणतितस्मिन्कार्योत्पत्ति
 र्नयुज्यते । परिणामेतत्प्रनाशः
 कार्यस्यापिनिराश्रयात् ॥ नचप्र
 णानकल्पनायाम् ० अजामेकालो
 हितशुक्लकृष्णमित्यादिश्रुतिः प्र
 माणम् । तस्याः यदग्नेरोहितं
 रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपांय
 त्कृष्णं तदन्नस्येतिच्छान्देग्योक्तत्वे
 जीवन्नात्मकप्रकृतिपरत्वेनमायापर
 त्वेनापिसूरिभिर्व्याख्यातत्वात् । ए
 वमन्यत्स्वयसमाधेयम् ॥ ३ ॥ जीवा
 त्यत्तिष्ठनयुक्तिसहा । यथा । जीवाव्य
 त्तिर्नयुक्तेतिजीवस्यानादिताश्रुता ।
 विनाशिकृतनाशः स्यादकृताभ्या
 गमस्तथा ॥ ४ ॥ विज्ञानवादोपि
 नयुक्तिसहः । यथा । जागदेवाध्य
 तेस्वप्नो जागरीनैववाध्यते । तवत
 द्वाधकाभावाद्वाद्यमस्त्युपलब्धित
 ॥ बहिर्बदितितेप्युक्तिर्वाद्यमर्थ
 प्रसाधयेत् । एव नयुज्यतेबुद्धे

वाद :

जगदाकारतातव ॥ स्थिरचितन
राहित्यात्स्वयञ्चक्षणीकसूतः ।
स्मृत्त्यादिव्यवहारस्यलोपश्चतव
दारुणः ॥ ममतु० जागरादिममा
विष्ठानस्याखण्डबोधानन्दरूपस्य
क्षण साक्षात्कारोबाधकोस्ति ॥
५ ॥ बाह्यास्तित्ववादो ऽपिनयुक्ति
सह । यथा । स्थिरचेतनराहित्या
त्स्वयञ्चाचेतनत्वतः । नस्त
न्यानामणूनांवासमुदायोऽत्रयुज्य
ते ॥ ६ ॥ सप्तपदार्थीवादश्चनयु
क्तिसह । यथा । एकस्मिन्सदस
त्त्वादिविरुद्धप्रतिपादनात् ।
अपन्यायः सप्तमङ्गीनचजीवस्यसां
शता ॥ अश्लायः । स्यादस्ति १
। स्यान्नास्ति २ । स्यादस्तिचनास्ति
च ३ । स्यादवक्तव्यः ४ । स्याद
स्तिचाऽवक्तव्यः ५ । स्यान्नास्तिचा
वक्तव्य ६ । स्यादस्तिचनास्तिचा
वक्तव्यश्चेति ७ । सप्तमङ्गीवाक्यानि
। तेषुचस्याच्छब्द ईषदर्थवाचो
निपातः । तदर्थेचपूर्वपक्षश्लोको
क्तानांसदाद्यसदाद्यमयवाद्यनिर्ब
चनीयवादयसदनिर्बचनीयवाद्य
मयानिर्बचनीयवादिनामत्वानि ।
क्रमेणाभिहितानि । तेचवादिनः
समागच्छाहन्तप्रतिक्लित्वन्मते
मोक्षोक्षीत्यादिस्वस्वमतक्रमेणपृ
च्छन्ति । तत्राहन्तान्प्रतिप्रत्ये

वादः .

कक्रमेणतान्येववाक्यानीषत्तन्म
तास्युपगमनार्थकानिपृथक्पृथगे
बीत्तरत्वेनब्रूते । तावतासर्वे
वादिनोनिर्विषण्णाः । सन्तोबी
त्तरप्रतिपदयन्तेएवविषयेषासप्त
मङ्गीरूपोयन्यायोऽपन्यायएव०
अपकृष्टोन्यायोऽन्यायाभ्यासएव
त्यर्थः । कुतइत्यतआह ।
एकस्मिन्निति । एकस्यजीवप
दार्थस्यसदादिनप्रतिसद्रूपत्वम्०
असदादिनप्रत्यसद्रूपत्वञ्चेत्येवमा
दिविरुद्धधर्म्मप्रतिपादकत्वात् ।
नचजीवस्यसावयवत्वयुज्यते० श
रीरादिषदनिच्यत्वप्रसङ्गात् । तद
निच्यत्वेमेव । कस्यपुरुषार्थः स्या
त् । तस्माद्यायाभासेनसप्तमङ्गीवाक्य
नजीवादिपदार्थानानसिद्धिरिति
॥ ततश्चपारिशेष्याज्जगतीमायाम
यत्वसिद्धिः । तदुक्तम् । ततोनि
रशचानन्दविवर्तीजगदिष्यताम् ।
अवस्थान्तरभान्तुविवर्तीरज्जुसर्प
वत् ॥ मायाशक्तिः कल्पिकास्या
दिन्द्रजालिकशक्तियत् । शक्तिश्च
क्तात्पृथङ्नास्तिवदृष्टेनचाभि
दा ॥ प्रतिबन्धसदृष्टत्वाच्छक्त्यभावे
तुक्कस्य । शक्तेकार्यानुमेयाया
अनिर्वाच्यत्वमिष्यताम् ॥ इति ॥
वदनम् । वदव्यक्तायाम्वाचि ।
वञ् ॥

वादवित्

वादकः । चि० वाद्यकरे ॥ वक्तरि ॥
 यादनम् । न० शार्द्ये ॥ शिवागारेभ्यः
 क्वकस्त्र्युगारेचशङ्खकम् । दु
 र्गागारेवशिवाद्यमधुरीक्षनवादयेत्
 वादफलम् । न० तत्त्वनिर्णये ॥
 वादरम् । न० कृष्णालाबीजे । काक
 चिञ्च्याबीजे ॥ दक्षिणावर्त्तश
 ङ्खे ॥ वीरे ॥ काकचिञ्चयाम्
 ॥ भारथ्याम् ॥ कृमिजे ॥ जले ॥
 कार्पासीफले ॥ बदरायाविकारः
 फलम् । अवयवेचेत्यण् । तस्य फ
 लेलुक् । बदरस्यविकारः । तस्य
 विकारद्वत्यण् ॥ चि० कार्पासी
 निमित्तवस्त्रादौ ॥

वादरङ्गः । पुं० अश्वत्थवृक्षे ॥
 वादरा । स्त्री० कार्पास्याम् ॥
 वादरायणः । पुं० व्यासदेवे ॥
 वादरायणिः । पुं० शुकदेवे । व्यास
 तनये । वादरायणस्यापत्यम् । अ
 तद्वज् ॥ व्यासदेवे ॥
 वादलम् । न० मधुयष्टिकायाम् ॥
 वादवादी । पुं० जिनभेदे । शार्द्ये ॥
 वादवित् । चि० धातुवादीमन्त्रवाद
 स्तेत्याद्यावादानस्तुभूतामवन्तीति
 वादन्ते ॥ कल्पनैवैषां तावदादि
 मावेत्येतेनष्टे चकनेकादिस्वभावा
 सम्भावात् । मन्त्रवादेपि । कालद
 टोनजीवति । अकालदष्टः स्वय
 मेवात्यास्यतीत्यभ्युपगमात् । व्या

वादिराजः

मोहमाचमेव ॥ वादन्ते ॥
 वादान्य । चि० बहुदातरि । बहु
 प्रदे ॥
 वादमम् । न० वादामे । वातादे ॥
 वादालः । पुं० मत्स्यप्रभेदे । सहस्र
 दंष्ट्रे । वायालि । इ० गौ० दे०
 भाषाप्रसिद्धे ॥
 वादिः । चि० विदुषि ॥ वक्तरि ॥ वा
 दयति । वद० । वसिष्ठपियजिरा
 जिब्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य
 इज् । सूत्रे वादीतिव्यन्तोनिर्दि
 ष्टः । बाहुलकादव्यन्तादपि । त
 थाचभूवादिसूत्रे । वदन्तीतिवाद
 यावाचकाद्वतिन्यासकारादयः ॥
 वादिचम् । न० चातीद्ये । वाद्ये ॥
 वाद्यते । ध्वन्यते । वदेत्यन्तात् ।
 भूवदिगृभ्याणिबल् । इति० शि
 बल् ॥
 वादी । चि० वक्तरि । वदनशीलि ॥
 अर्थिनि । विवादकर्त्तरि । युक्ता
 क० वादू० इ० मा० प्र० पूर्वप
 क्षकर्त्तरि । वादीऽप्यास्ति । इति० ॥
 वादिरम् । न० बदरीसहस्रसूक्ष्मफल
 वृक्षे ॥
 वादिराट् । पुं० पूर्वजिनि । मञ्जु
 घोषि ॥
 वादिराजः । चि० वादिश्रेष्ठे ॥ वा
 दिर्नाराजा । टप् ॥ पुं० मञ्जु
 घोषि ॥

बाद्यम्,

बादिशः । चि० साधुवादिनि ॥

बाद्यम् । न० बादनीये । बादिचे ।

आतोद्ये ॥ बाद्यते० ध्वन्यते । वदेष्ट्यं

न्नादचोयत् ॥ तच्चतुर्विधं यथा ।

तत बीणादिकं बाद्यमानदधसुर

आदिकम् । व श्यादिकनुशुषिरं

कांक्षतालादिक घनम् ॥ अथवा

द्यानि । तालेनराजतेगीतं ताली

बादिचसम्भवः । गरौयस्तेनबादि

चतच्चतुर्विधमुच्यते ॥ ततं शुषिर

मानदध घनमित्य चतुर्विधम् ।

ततं तन्मौगत बाद्य व श्याद शुषि

रन्तथा । चर्मावनदधमानदध घनं

तालादिक मतम् ॥ तच्चतत यथा

। अलावननीत्रलबीणाकिन्नरीलघु

किन्नरी । विपक्षीवल्लकौर्ण्येष्टाचि

त्राण्योषवतीजया ॥ हस्तिकाकुञ्जि

काकूर्मीशारङ्गीपरिवादिनी । चि

शवीशतचन्द्रीचनकुलीष्ठीचठसवो ॥

षौडम्बरीपिनाकीचनिबन्धः शुष्क

लस्तथा । गदावारणहस्तचक्रद्वेऽथ

शरमण्डलः ॥ कपिलासीमधुस्पन्दौ

घोर्ण्येष्टादिततभवेत् ॥ अलावणी

यथा । कनिष्ठिकापरिध्यर्धमध्यच्छि

द्रेणसंयुतः । दशयष्टिमितीदण्डः

स्थादिरोवैषवीथवा ॥ अधः करभ

वानूर्ध्वेष्टावल्याभिशीभिः । न

बाहुलादधच्छिद्रेपरिचन्द्रार्धसन्नि

भाम् ॥ निवेश्यचुम्बिकांभद्रालावु

बाद्यम्,

खण्ड निवेशयेत् । द्वादशाङ्गुलवि

स्तारदृढपक्क मनोहरम् ॥ तुम्बिका

वैधमध्यनदण्डच्छिद्रे तुनिर्मिताम्

। अलावुमध्यगांङ्गीर्वाङ्गुत्वास्त्रल्पा

नुकाष्ठिकाम् ॥ तथासवेष्ट्यतन्म

ध्येकाष्ठिकाभामयेत्ततः । यथा

स्यान्निश्चलालावुर्वन्धस्त्रकरभोपरि ॥

पञ्चाङ्गुलिषुसन्त्यग्यालावुस्त्रल्पाश्च

बन्धयेत् । केशान्निर्मितापट्टम

यीसूचकृताथवा ॥ समासूक्ष्मादृढा

तच्चतचदेयाविचक्षणैः । एतल्लक्षण

संयोग्यान्यालावणीप्रकीर्तिता ॥

विन्दुनानसमुपेत तुम्बिनि च्छिप्य

बक्षसि । मध्यमानामिकाभ्याञ्च

बाद्यादक्षिणपाणिना ॥ तारेमद्रे

चघोषेचविस्थानेविन्दुरिष्यते ।

तुम्बीमूल समुत्पत्त्यवामाङ्गुष्टेन

धारयेत् ॥ ततस्ताभिस्तुसर्वाभिः

स्वरव्यक्तिविधीयते । चिस्वरोदक्षि

णः पाणिर्धामस्तचचतुः स्वरः ॥

अलावण्यास्थिताज्ञेयाः सप्तषड्

जादयः स्वराः । रागव्यक्तिर्यथारा

गेभवेत्षड्जादिभेदतः ॥ अंश

न्यासविभेदाच्चतथापापिविधीयते

। इयमलावणीप्रोक्तामनः श्रवणर

क्षणी ॥ प्रत्यक्षाभारदादेवीवीणा

रूपेणसंस्थिता । इत्यलावणी ॥

अन्येपालक्षणाविस्तरभयाज्ञोक्तम्

॥ शुषिरं यथा । वंशीयपारौमधु

वाद्यम्

रीतित्तिरीशङ्काहला . । तीडही
 मुरलीवृक्काशृङ्गिकास्वरनाभय . ॥
 शृङ्गंकापालिक व शश्वर्म व शस्तथा
 पर । एते शृण्विरभेदास्तुकथिताः
 पूर्वसूरिभिः . ॥ वर्तुल . सरलश्चै
 कपर्वदोषविवर्जित । वैश्व .
 खादिरोवापिरक्तचन्दनजीयवा ॥
 श्रीखण्डजिथसौषणीदन्तिदन्तमयो
 ऽपिवा ॥ राजतस्ताम्रजोवापिलौह
 ज . स्फाटिकीयवा । कनिष्ठाङ्गुलि
 तुल्यनगभरन्ध्रेणशोधित . शि
 ल्पविद्याप्रवीणनवशः कार्योम
 नोहर . ॥ व शैनै वमतोपीतिमतङ्ग
 मुनिनोदितम् । ततोऽन्येपितदा
 कारावशाएवप्रकीर्तिता ॥ तत्र
 च्यन्वाशिरोदेशा दधोद्विमितमङ्गु
 लम् । फूत्काररन्ध्रकुर्वीतमित
 मङ्गुलिपर्वणा ॥ पञ्चाङ्गुलानिसन्
 त्यज्यतावद्वन्ध्राणिकारयेत् । कु
 र्यात्तथान्यरन्ध्राणिसप्तसङ्ख्या
 निकीशलात् . ॥ बदरीवीजतुल्या
 निसन्त्यज्याङ्गुलमङ्गुलम् । प्रा
 न्तयोर्वन्धनं कार्यस्वराद्यैर्नादहेतवे
 ॥ सिक्थकीनकलादेयातेनमुखरता
 भवेत् । पञ्चाङ्गुलियवशः स्या
 देकैकाङ्गुलिद्विधित . ॥ षडङ्गु
 लानिनाम्नोऽद्यावदष्टादशाङ्गु
 लम् । फूत्कारताररन्ध्रस्यावावद
 ङ्गुलिमन्तरम् . ॥ तदेकनामवश

वाद्यम्

स्वर्वांशिकैः परिकीर्त्यते । एका
 ङ्गुलोद्वाङ्गुलस्यत्यङ्गुलस्यतुर
 ङ्गुल ॥ अतितारतरत्वेनवाशि
 कौः समुपेक्षित . । त्रयोदशाङ्गु
 लीवीणापरः । निन्दितोव शततत्त्व
 ज्ञैस्तथासप्तदशाङ्गुल . ॥ महान
 न्दस्तथानन्दोविजयोयजयस्तथा ।
 चत्वारउत्तमावशामतङ्गमुनि
 सम्मता . ॥ दशाङ्गुलोमहानन्दो
 नन्दएकादशाङ्गुलः । द्वादशा
 ङ्गुलमानस्तुविजयः परिकीर्ति
 त . ॥ चतुर्दशाङ्गुलमितोजयइ
 त्यभिधीयते । ब्रह्मारुद्रोरविर्विष्णु
 क्रमादव्यवस्थिताः . ॥ नैविडा
 प्रौढताचापिसुखरत्त्वञ्च शीघ्रता
 । माधुर्यमितिपञ्चामीफूत्कृतेषु
 गुणा स्मृताः . ॥ शीत्कारबहुल
 स्तब्धोविस्तर . स्फुटतोलच . ।
 अमधुराश्चविज्ञेयाः षड्दोषाः
 फूत्कृतेक्रमात् . ॥ द्वयाप्रयोगबाहु
 ल्यमल्पतागीतवादने । एभिर्दोषै
 र्युतोतीवनिन्दितोवांशिकीमत
 ॥ स्यानकादिलयाभिज्ञोगमकाढा
 स्फुटाक्षर . शीघ्रश्चः कलाभि
 ज्ञोवाशिकारक्तउच्यते ॥ प्रसुप्ति
 र्वर्षमुक्तिस्रयुक्तिस्येत्यङ्गुलिगुणाः
 । मुख्यानत्वमुखरत्त्वमङ्गुलीसा
 वनक्रिया ॥ समस्तगमकज्ञानं राग
 रोगाववेदिता । क्रियाभाषाविभा

वाद्यम्

प्रासुदक्षतागीतवादने ॥ स्वस्थाने
चापिदु स्थानेनादनिर्माणकौश
ल । गातृणास्थानदातृत्वतद्दो
षाच्छादनतयो ॥ वाशिकस्यगुणा
एतेमयासङ्क्षिप्यदर्शिता । इति
व शः ॥ ॥ काहलास्त्रीनिषङ्ग .
। तोडहीमुरलीवृक्षादृत्यैतेचस्त्रि
यांसप्तस्वराणांनाभिरिवस्वरनाभि .
स्त्रियांवर्त्तते । इतरेषाविस्तरभया
न्नोक्तम् ॥ ॥ आनद्धयथा ।
आनद्धेमदंलः श्रेयान् इत्युक्त
भरतादिभिः । अपिच । मुरजपट
हठकाविस्वकीदपंवाद्यपणवचनस
रुझालावजाह्विबल्य । करठक
मठमेरीयात्कुडुकाहुडुकाभनस
मुरलीभल्लीटुकलीदौण्डशाना ॥
डमरुटमुकिमडु . कुण्डलीरुडु
नामारणमभिघटवाद्य दुन्दुभीचर
जघ । कचिदपिटुटुकौस्याद्दुरं
चाप्युपाङ्गप्रकटितमन बद्धवाद्यमि
त्यंजगत्याम् ॥ त्रिपुरमथनकर्तुं
स्ताण्डवेतपुयाणे ततमुखशुषिर
ज्ञानवमित्य घनञ्च ॥ ॥ मर्दल
खादिरः श्रेष्ठोहीनः स्यादन्यदा
रुजः । रक्तचन्दनजीवाद्योगभीर
ध्वनिरुच्यते . ॥ सार्धहस्तप्रमाणस्तु
दैर्घ्यमस्यविधीयते । त्रयोदशाङ्गु
लं वाममथवाद्वादशाङ्गुलम् ॥ द
क्षिणसम्भवेदधीनमेकैनार्धाङ्गुलेन

वाद्यम्

षा । करणानववदनेमध्येचैवपु
युर्भवेत् ॥ षण्मासौयोभवेद्वस्त
स्तश्चर्मकरणमतम् । सृत्तिकानि
र्मितस्यैवसृदङ्ग परिकीर्त्तित
॥ पातयेत्खरलिवाद्यमादनार्थं
चमदंलि । विभूतिर्गेरिकभक्तकेन्दु
केनचसंयुतम् ॥ यद्वाचिपीठक
देयजीवनौसत्त्वमिश्रितम् । सर्व
मेकचपिष्टतल्लेप . खरलिरुच्यते
॥ वामाक्षेपूरिकांकृत्वालिपदद्या
च्चदक्षिणे ॥ एषमर्दलक . प्रोक्तः
सर्ववाद्योत्तमोमतः ॥ अस्यसयो
गमासाद्यसर्ववाद्यश्चशोभते ।
एतदङ्गेबीजकाष्ठेदलमर्द्धाङ्गु
लविदु . ॥ तद्विधीतमितिज्ञेया .
पाठवर्णाः सृदङ्गजा . । योद
ठेधिक्कटस्तद्धीताकंददयोगधि
धि ॥ खर्भक्तिनगटदंथाकूटपा
टामताचमी । तथियोदंतेतद्धीदी
ददधिगणांततं तधि ॥ तत्ततध
धिदीताधिपाटखण्डेत्वयंक्रम ॥
तथाचयतिमानेपाटखण्ड . । द्रग
तथेजाद्रगतथेजांधोधाधिकताधि
काधोजांधोजातकतताधिकाधोता
द्रगतताधिधिधिधिकतताकडना
धोधिकथोधाधोताद्रगतताद्रतता
धि । इतिवतिमानेपाटखण्ड ॥ ॥
यतिरोढाप्यवच्छेदो गजरोरूपकं
ध्रुवम् । गल्प . सारिणीणीचनाद

बादाम्

सकथितं तथा ॥ प्रहरणं वन्दनञ्च
 प्रवन्धाद्वाद्दशस्रुताः । यथा । द
 यातद्वत्येकताल्यांयतिः ॥ चोठ
 बादयंयथा । दांतयोतधिकतधिक
 दंथादथाधोधिधोधितततततथविध
 विदिश्यांदिश्यांठटु नकिटटु नकित
 दटङ्गतटंद्गथवटङ्ग्थवटङ्गत
 गिनगितगिनगिदांदादददौदौदता
 मथा । इत्योठबादयम् ॥ अबच्छेद्यै
 बादयंयथा । दयातः दयातः धि
 क्षिधिक्षिदिगणं दयातः । इत्यव
 च्छेदबादयम् ॥ ॥ गजाबादयं
 यथा । थोकाटे अनेअठे डेंगेथोगथो
 ड्गटङ्कथोगतकिधिकटे क्कनधिधि
 कटतकथोक्ततधिकटतक्ततथोग
 तद्धीम् । इत्येकताल्यांगजरः ॥
 रूपकबादययथा । तक्तधिक्तक्त
 धिक्तथवितक्थिवितक्थिधिक्षदयातः
 । इतिरूपकबादयम् ॥ भुवकबा
 दयंयथा । तक्ततक्तधिक्षिधिक्षट ।
 इतिनिसारतालीधुवकः ॥ ॥
 गलपोयथा । तधिद्धिधिक्षतक्तधि
 गलग योथादेंतथाठे नञ ॥ इत्ये
 कताल्यांगलपः ॥ ॥ सारिगो
 षीयथा । थोङ्गटं अत्तक्कधिक्षत
 कधिक्षतकथोड्ठङ्गनड्ठङ्गनयो
 गकथो । इतिप्रथमखण्डः ॥ ॥
 टेअथोः धियोः टेअठे अदक्
 कतगदक्कधिक्षतदिदक्कदंगदं

बादाम्

गथोगथोक्त तक्ततक्त धिक्षत धिक्षत
 धोटेअधोटेअथटे गलखोगगलखो
 गखोड्ठगेंठगेंखोड्ठअ । इत्यस्य
 न्दनम् । इतिसारिगोषी ॥ ॥
 नादोयथा । दांकारचितयपूर्व दां
 धिगिति ततस्त्रयम् । दांदांधिक्क
 चययचइतिनादः शचीप्रियः ॥
 इतिनादः ॥ ॥ द्रुतमानसमार
 व्व शुद्ध कूटविनिर्मितम् । सप्त
 खण्डमयंबादयंकथितं तदिहोच्यते
 ॥ द्रुतमानच्चात्प्रतितालेयथा ।
 तततततततक्तक्तक्तदिदधि
 गनयोधिगनयोधिक्षधिक्षधिक्ष
 धिक्षधिक्षनगिनगमियोथोधिधि
 धिः दांदांधिक्कथोथोथोड्ठोड्ठ
 नजियोनजियोथोड्ठोड्ठोड्ठोड्ठो
 ठियोड्ठोड्ठोड्ठोड्ठोड्ठोड्ठोड्ठो
 गिधगितततधे ततधेतततगिडो
 अडोथोथोथोथोथोथोथोथोथो
 ता । इतिसप्तपदान्याहुः कथित बा
 दयपण्डितैः । प्रतितालेनतालेन
 पादवर्णसमासतः ॥ गन्धर्वपति
 नापूर्वमूर्वशीलास्यनर्तने । सुध
 मारिण्यार्थश्चकथित प्रकटीकृतम्
 ॥ ॥ प्रहरणं यथा । थोगक्का
 तद्धिकायागकटगगोदंथागदिद
 धिक्षधिक्षदिक्कटेअ । इत्येकता
 ल्यांप्रहरणम् ॥ ॥ बादयंविमुच्य
 तेयेनकृन्दनंतन्निगद्यते । यथा ।

बादाम्

तद्धियोदिजट्टतन्नः । इति
 च्छन्दनम् ॥ ॥ कलासोविकलास
 सटाकलीचार्द्धटाकली । जाला
 टाकलिकाचैव गोमुद्रौमुरजस्तथा
 । अलावुजवाद्यन्ते च्छवाद्यम् ।
 मर्दलस्योदशाङ्गुलवाममुखोद्वाद्
 शाङ्गुलदक्षिणमुखः । मुरजस्त्वष्टा
 दशाङ्गुलवाममुखः सप्तदशाङ्गुलद
 क्षिणमुखः । मर्दलमुरजयोरयमे
 द ॥ ॥ घनयथा । अनुरक्तविर
 क्तञ्चर्द्विविधघनवाद्यकम् । गीता
 नुगमनुरक्तविरक्ततालसञ्चयम् ॥ कर
 तालः कांस्यवलो जयघण्टोद्यशुक्ति
 का । कम्बिकापटवाद्यञ्चपट्टा
 तोघञ्चघर्षरम् ॥ भज्ज्भातालस्य
 मञ्जीरकत्तयुङ्करद्वयपि । वादशै
 तैमुनीन्द्रेणकथिताघनसञ्ज्ञकाः ॥
 चयोशाङ्गुलव्यामौशुद्धकांस्यवि
 निर्मितौ । मध्यमुखौस्तनाकारौत
 म्मध्ये रज्जुगुम्फितौ । पद्मिनीपत्र
 सदृशौकराभ्या रज्जुयन्त्रितौ । कर
 तालाबुभौवाद्यौपाटेभानटकैरि
 ति ॥ यद्वाचयोदशयवव्यामवक्रय
 वान्मितम् । यवपञ्चकगम्भीरमध्ये
 चयवसप्तकम् ॥ विमृत्तवत्तुलनि
 स्त्रयवचयमितततः । पृष्ठतौमध्य
 देशेचशिवलिंगसमाकृतम् ॥ अ
 स्त्र्यम्पैष्टीनिर्दिग्धशुद्धकांस्यवि
 निर्मितम् । स रक्ताङ्गुलिसुक्ति

बादाम्

गधसुदीर्घमधुरध्वनिम् । घनानि
 साविसरक्तदृढशुष्कमनोहरम् ।
 काश्मीरादिसमुद्भूततालमाहुर्मनो
 विणः ॥ सुनादं दक्षिणतालततो
 हीनञ्चवामकम् । कुर्वीततद्द्व
 यकार्यं तर्जन्यङ्गुष्ठयोगतः ॥ वा
 मस्यस्यतालस्यमध्यमसन्निधादि-
 तम् । तिर्यग्दक्षिणतालस्यपरि
 व्यथेनतालयेत् ॥ तालादौवादये
 च्चैवमृत्तदीर्घलघुद्रुतैः । इतिक
 रतालविशेषः । कर्त्तरीघनविशे
 षः । उङ्कुरस्यघनविशेषोऽदन्तरेफा
 न्तपुङ्क्तिङ्ग अन्येषालक्षणविस्तर
 भयाज्ञीकृतम् ॥ ॥ रुक्मिण्याः स
 त्यभामायाः कालिन्दीमित्रविन्द
 योः । काम्बवल्यानाग्निजिह्वाल
 क्षणाभद्रयोरपि ॥ कृष्णस्याष्टमहि
 षीणापुरोद्वाहमष्टाक्षवे । ततश्चप्रि
 मानद्धघनञ्चयुगपज्जनाः । अवा
 दयन्नसङ्ख्यातमितिपौराणिकी-
 श्रुतिः । ततवाद्यन्तुदेवानांगन्ध
 र्वाणाञ्चशौप्रिरम् । आनद्धं
 राक्षसानान्तुकिन्नराणांघनविदुः ।
 निजावतारेणोविन्दः सर्वमेवानय
 त्वाचतौ ॥ यावन्निवादयभांडानि
 रामरावणयोर्युधि । तावन्तीनाम
 वन्सिनाः कुरुपाण्डवसङ्गरे ॥ ॥
 किञ्च । निलिम्पद्वल्कम्पनतोम
 रेथरणं सुसारेभ्यनात्सुरेण । अ

वानम्

भूततादयैरपिसि हनादैः साप
 ज्चशब्दीतिकणादवादः ॥ युद्धे
 सैन्यानां योऽहङ्काररवः ससिहना
 दः । ततादिभिरेभिष्यतुभिंवादयै
 समूनांसिहनादैश्चपञ्चशब्दीवादा
 मभूत् । सि हनादेन सहवादां पञ्च
 विधं भवतीत्यर्थः ॥ इतिसङ्गी
 तदामोदरः ॥ शिवागारेभक्तक
 ज्चसूर्यागारेचण्डखकम् । दुर्गा
 गारेवंशीवादां माधुरीञ्चनवाद
 येत् ॥ भक्तकंकांस्थनिर्मितकर
 तालम् । इतियोगिनौतन्त्रम् ॥
 मत्स्यपुराणे पि । गीतवादिचनि
 र्घोषदेवस्यायेचकारयेत् । विरि
 ष्टेष्टष्टैटकांघण्टालक्ष्मीष्टैत्यजेत्
 ॥ घण्टाभवेदशक्तस्य सर्ववादा मयी
 यतः ॥

वादाभाण्डम् । न० वादनौयपात्रं ॥

वादाकरः । चि० वादिवक्तरि ।

वज्रकीर्तिभाषाप्रसिद्धे ॥

वाधनम् । न० वाधायाम् ॥

वाधुक्थम् । न० विवाहे ।

वाधूः । पुं० वदित्वे ।

वाद्भीषसः । पुं० खड्गे । गण्डके

॥ वाधींषसि ॥ पश्चिमिषि ।

यथा । रक्तयीशोरक्तधिराः श्वेत

पक्षोविहङ्गमः । सर्ववाधीषसः

प्रीतद्व्यघ्रानेगमीश्रुतिः ॥

वानम् । न० स्तुतिकर्मणि । सौवने

वानरी

॥ कटे ॥ गतौ । गमने ॥ जलस
 मभूतवातोर्म्याम् ॥ सुसङ्गायाम्
 ॥ सौरभे ॥ गोक्षीरजेतवक्षीरे ॥
 वाजिनागतौ ॥ चि० शुष्कफले ॥
 शुष्के ॥ वनजे । वनसम्बन्धिनि
 ॥ वायतिस्म । पैषोवैशाषणे ।
 गत्यर्थकर्मकेतिक्तः । ओदितश्चे
 तिनत्वम् ॥ वन्यते । वनुयाचने ।
 वज्रवा ॥

वानप्रस्थः । पुं० मधूकवृक्षे । गुड
 पुष्पे । किंशुके । पलाशवृक्षे ॥
 द्वतीयाश्रमे ॥ सचकलौनास्थेव ॥
 वनमिवप्रस्थोवनस्यवाप्रस्थः । प्रवे
 शः । वनप्रस्थेवनैकदेशेभवः ।
 तत्रभवः इत्यण् ॥

वानरः । पुं० मर्कटे । कपौ । प्रव
 ङ्गे । शाखाभृगे । वन्दरः इ०
 भा० ॥ वनेभवम् । फलादि वा
 नम् । चण् । वानराति । रा० ।
 आतीनुपसर्गेकः ॥ यद्वा । वान
 म् । वा० । सम्प्रदादित्वात्क्रिप
 । वा० गमनेपि । नृणाति० बाल
 कम् । नृनये । पचादाच ॥

वानरप्रियः । पुं० क्षीरवृक्षे ।

वानराक्षः । पुं० वनच्छागे ॥

वानराघातः । पुं० क्षीप्रवृक्षे ॥

वानरी । स्त्री० मर्कट्याम् । वांदरी

॥ इ० भा० ॥ वानरस्यस्त्री । क्षीष

॥ शुक्रधिम्व्याम् ॥ वानरीवृक्षविधि

बानेयम्

धचेष्टाहेतुत्वात् ।

बानरेन्द्र । पुं० सुयोधे । बानराणा
मिन्द्र ॥

बानल । पुं० बायवे । कालीबाबु
इ० इ० भा० ॥

बानस्पत्यः । पुं० पुष्पजातफलवृक्षे
॥ बानस्पत्यः फलैः पुष्पादित्य
भरः ॥ वनस्पतिः । पारस्करा
दित्वात्सुट् । वनस्पतौभवः
। दिव्यदिव्यादित्यपत्युत्तरपदाख्य
वनस्पतिसमूहे । तस्यसमूहद्वय
र्थे० पूर्वेष्व० ख्यः ।

बाना । स्त्री० वर्तिकापक्षिणि ।

बानायुः । पुं० हरिये ॥ वनवनमु
वमयते । अयः । बाहुलकादुण् ॥
भारतवर्षस्थोत्तरपश्चिमस्थदेशविशि
ष्टे । बहुवचनान्तः ।

बानायुजः । पुं० इयविशेषे । बनायु
जुजातः । सप्तम्यांजनेङ् । सप
व । प्रज्ञादाण् ॥

बानीरः । पुं० वेतसि । वज्रुर्लं ।
बायति । प्रोबैशेषणे । क्तिप्
बांशुष्कमासमन्ताग्रीरमस्य ।

बानीरकः । पुं० मुञ्जवृक्षे ॥

बानीरवम् । न० कुष्ठे । कूटइ० प्र०
बोवधौ ।

बानेयम् । न० कौबर्त्तिसुस्तके । मो
याख्ये । बनीपानीवेजायते । नदा
दिभ्योठक् ।

बापी

बान्तम् । न० उद्गीर्णे । चि० कृतव
मने ॥

बान्तादः । पुं० कुक्कुरे । बान्तम
त्ति । अण् ॥

बान्ताशी । चि० उद्गीर्णाशिनि । पुं०
शुनि ॥

बान्तिः । स्त्री० उल्लेखने । वमने ॥

बान्तिकृत् । पु० मदनद्रुमे । मयनफ
ल० इ० भा० प्र० ॥ बान्ति करोति ।

डुकृञ् । क्तिप् । तुक् ॥

बान्तिदा । स्त्री० कटुक्याम् ॥

बान्या । स्त्री० वनसमूहे ॥

बाप । पुं० जेवे ॥ उप्यतेस्मिन् । डु
वप्घञ् ॥ वपने ॥

बापकः । चि० वपनकारयित्तरि ॥

बापदण्डः । पु० तन्तुवायदण्डे । वेम
नि ॥ वपनम् । डुवप्० । घञ् ।
बापदण्डः ॥

बापि । स्त्री० बापिकायाम् ॥ उप्य
तेप्रज्ञादास्याम् । डुवप्बोजसन्ता
ने । वसिवापियजिराजिब्रजिसदिह
निवाशिवादिवारिभ्यङ् । भावे
ङ् । वपादिभ्यङ्गतीज्वा ॥

बापिका । स्त्री० बाप्याम् ॥

बापितः । चि० मुण्डिते ॥ बीजाकृ
ते । उत्प्लष्टे ॥ न० धान्यविशेषे ।

बायाधान० इ० भा० ॥ बापितंगुस

तद्धान्यकिञ्चिद्भीनमबापित ॥

बापी । स्त्री० दौर्घिकायावे ॥ वद्धसी

वाप्यम्

पानकूपे ॥ पाषाणैरिष्टिकाभिर्वा
 बद्धकूपावृत्तरा । ससीपानाभवे
 द्वापौप्राहुः । शास्त्रविशारदा ॥ प
 परिमाणे नद्रोणदशगुणावापौति ।
 यथा । नव्यवर्द्धमानधृतोवशिष्ठः
 । शतेनधनुभिः । पुष्करिणी० चि
 भिः शतैर्दीर्घिका० चतुर्भिर्दीर्घः
 पञ्चभिस्तडागः । द्रोणादशगुणावा
 वापौ । तेनचतुर्दिक्षु पञ्चत्रिंशद्ब
 स्तान्यूनतायाद्वादशशतहस्तान्तरा
 न्यूनत्वेनदीर्घिका ॥ चतुर्दिक्षुच
 त्वारिंशद्बस्तान्यूनतायाषोडशश
 तहस्तान्तरान्यूनत्वेनद्रोणः । चतु
 र्दिक्षुचिंशदधिकशतहस्तान्यून
 तायाम् षोडशसहस्रहस्तान्तरान्यून
 त्वेनवापौतिजलाशयोत्सर्गं तत्त्वम ॥
 येवापौमथवाकूपदेशेवारिविवर्जि
 ते । खानयेत्सदिवंयातिविन्दौ
 विन्दौशतंसमा ॥ तज्जलगुणा
 स्तु । वाप्यगुरुकटुचारपित्तलकफ
 वातजित्० इ० ॥ उष्यतेपद्मादिक
 मक्षाम् । उ० वप० । वसिष्ठपीत्या
 दिना० इज्ज । ततः कृदिकारा
 तिपाक्षिकोडीष् ॥ यात्रायोगा
 न्तरे ॥ यथा । एकान्तरगतैलम्ना
 क्कुमेखेटेऽथवाऽशुभे । वापौया
 गस्त्विरित्राततिमिरौघदिवाकर ॥

वापौहः । पुं० चातकखगे ॥

वाप्यम् । न० कुष्ठौषधे । पारिभा

वामदेव्यम्

व्ये ॥ वाप्यांभवम् । दिगादिभ्यो
 यत् ॥ वापौजले ॥ वाप्यवारियदि
 चारपित्तकृत्कफवातहृत् । तदे
 वमिष्ट कफकृत्वातपित्तहरभवेत् ॥
 चि० वापौभवे ॥

वाभवी । स्त्री० चण्ड्याम् । दुर्गाया
 म् ॥ वभोरपत्यंस्त्री । अण् ।
 डौप् ॥ वभोर्विष्णोरियवा ॥
 वाम् । अ० युवामित्यर्थे ॥

वाम । पुं० उमानाथे । हरे ॥
 कामदेवे । पयोधरे ॥ न० धने ॥
 वास्तूके ॥ पुण्यकर्मफले ॥ चि०
 बलमौ । चारौ । शोभने । च
 तिसुन्दरे ॥ प्रतीपे । प्रतिकूले ॥
 सव्ये ॥ वसति० वस्यतेवा । टु
 वमउद्गिरणे । ज्वलितिकसन्तेभ्योणः
 भावेघञ्वा ॥ यद्वा । वाति ।
 वागतिगन्धनयोः । अर्त्तिस्तुखि
 तिमन् ॥

वामदृक् । स्त्री० वनितायाम् ॥
 वामामनोहरादृक् दृष्टिर्यथा सा ॥
 वामदेव । पुं० शिवे ॥ वामयति०
 दृष्टानामदमिति वाम । टु वम्०
) णिजन्तात्पचाद्यच् । वामसासी
 देवश्च ॥ लोकविपरीतत्वात्०
 सुन्दरत्वाद्वावामः । सचासीदेव
 च ॥ ऋषिविशेषे ॥

वामदेव्यम् । न० सामविशेषे ॥

वामदेवेनदृष्टम् । वामदेवात्

वाममार्गः :

डातुडौ ॥

वामन । पुं० अच्युते । हरौ । मन्व
न्तरेप्यसम्प्राप्ते तथा वै बल्लते द्विज ।
वामन । कश्यपाद्विष्णुरदित्यांस
स्वभूवहेति विष्णुपुराणम् ॥ अड-
कोठवर्त्ते । दक्षिणाशास्त्र ॥ दुर्गाजे ॥
मुमुक्षुभिः सम्भजनौये ॥ त्रि० प
तिखर्वे । इखे । बीना० इ० भा
प्र० ॥ खर्वत्त्वाद्दामन वामयति
त्याजयति मदम् । टुवम्० । नन्द्या
दिच्वाल्ल्यु ॥ वामशब्दादस्यर्थे
पाक्षिकीनावा ॥ न० अयुतवामना
स्यष्टौ च्युक्तसङ्ख्याविशिष्टे महा-
पुराणविशेषे ॥

वामनतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥ त
चकौशिकीदेवीतिष्ठति ॥

वामनीः । पु० अक्षिस्थं निरङ्घनेपुरु
षे ॥ वामानिपुण्यकर्मफलानि० पु
ण्यानुरूपं प्राणिभ्योनयति प्रापयती
तितथा ॥

वामनी । स्त्री० खर्वायांगवि ॥ वमन
प्रदौषधिप्रभेदे ॥

वामनेत्रम् । न० सव्ये चक्षुषि ॥ नेत्र
स्थाध 'स्फुरणममकृतसङ्करेभङ्गहेतु
र्नेत्रोपान्ते हरति नयनं नेत्रमूले च-
मृच्छुः । नेत्रस्थोर्द्ध्वं हरति सकल
मानसं दुःखं वातं वामे चैव फलम
विकलं दक्षिणे वै परीत्यम् ॥

वाममार्गः । पुं० पुनः पुनर्गम-

वामा

नागमनवर्जितैविद्यावतां मार्गे ।
देवयानाख्येऽर्चिरादिमार्गे शुक्लक
णो गतीन्ने तेजगतः शाश्वते मते ।
एकयायात्त्यनावृत्तिमन्ययावर्त्तते
पुनः ॥ दक्षिणादुत्तम वाममित्यु
क्तसङ्कुलार्थे ॥ अग्ने नयमुपयेति
मन्त्रे० सुपर्येति विशेषणं दक्षिणमा
र्गं निवृत्त्यर्थम्० निर्विषोऽहदक्षि
णे न मार्गे षगतागतलक्षणे न० अतो
याचेत्त्वापुनः पुनर्गमनागमनव
र्जितेन शोभनेन पथानयेत्याचार्य्य
भाष्यम् ॥

वामलूरः । पु० नाकौ । बल्लमीके ।
वांवी० इ० भा० प्र० ॥ वामैर्वा
मंवा० लूयते । लूज छेदने । वा
हुलकाद्रक् ॥

वामलोचना । स्त्री० उत्कृष्टस्त्रीविशे
षे ॥ वामः कामोलोचने चालोच
ने० नेत्रे वा० यस्याः यद्वा । वा
मे सुन्दरे लोचने च क्षुणीयस्याः ॥

वामशीलः । चि० वक्रस्वभावे ॥ सु
न्दरस्वभावे ॥

वामा । स्त्री० नार्याम् । वनिताया
म् ॥ वसतिर्ज्ञेयम् । टुवम्० ज्व
लादिच्छाण्णः ॥ यद्वा वामः का
मोऽस्य स्यात् । अर्शश्चाद्यच् ॥
दुर्गायाम् ॥ वामविरुद्धरूपन्तुविप
रीतन्तुगीयते । वामेन सुखदा देवी
वामातेन मता बुधैः ॥ पक्षिविशेषे ॥

वायदण्ड

वामाक्षी । स्त्री० वामलीचनायाम् ॥
वामेमनोहरेश्चक्षिणीयस्या । प
च् । डीप् ॥

वामाचार । पुं० देवयानमार्गसाध
केदक्षिणाचारादुत्तमेसदाशिवेक्षा
चारविशेषे ॥ वामश्चासावाचारश्च ॥

वामापीडन । पुं० पीलुवृक्षे ॥

वामिका । स्त्री० चण्डिकायाम् ॥

वामी । पुं० वामाचारयुक्ते ॥ वाम.
सव्य सुन्दरीवादक्षिणादुत्कृष्टत्वा
दाचार ० सीऽस्यास्ति । अतद्वनि
ठनावितोनि । नतचदक्षिणाया
न्तिनाविद्वासस्तपस्विन । तत्र
क्षालोके ॥

वामिल । चि० दाम्भिके । वामे ॥

वामी । स्त्री० शृगाल्याम् ॥ वडवा
याम् ॥ रासभ्याम् ॥ करभ्याम्
वामयति । टुबम् ० स्वार्थेऽप्यन्त ।
मिताङ्गखड्गवैद्यवैद्यनुवर्त्तनङ्गख
॥ यद्वा । ववरुणममति । अमग
त्यादौ । कर्मण्यण् । घञ्वा ।
गौरादि ० ॥

वामोहः । स्त्री० नारीविशेषे ॥ वा
मौसुन्दरीजहयस्या । सहितश
फलक्षयवामादेर्बलूङ् ॥

वायक । पुं० गण्ये । समूहे ॥ तन्त्र
वायविशेषे ॥

वायदण्ड । पुं० विमनि । वापदण्डे ॥

वायनम् । विज्त्तमुसन्ताने । भा

वायसी

विघञ् । आतोयुक् । वायस्य
दण्ड ॥

वायनम् । न० व्रतोपायने । प्रहेण
के । वायना० इ० भा० प्र० पू
पादिद्रव्ये ॥

वायवी । स्त्री० वायुकोणे ॥

वायव्यम् । न० वायुदेवताकहवि
षि ॥ वायुदेवताकेऽस्त्रविशेषे ॥
वायुदेवतास्य । वायवृतुपिचुषसी
यत् । गुणावादेशौ । चि० वा
युसम्बन्धिदिगादौ ॥ न० षट्शत
श्लोकाधिकचतुर्विंशतिसहस्रश्लोका
त्मकीमहापुराणविशेषे ॥ वायव्य
षट्शतानिचतुर्विंशतिसङ्ख्या
तद्वतिदेवीभागवतौक्तेः ॥

वायस । पुं० अगुरुवृक्षे ॥ श्रीवा
से ॥ ध्वाङ्क्षे । काके ॥ वयते
। वयगतौ । वयस्येत्यसच् । णि
त् ॥ वायससमूहे ॥ तस्यसमूह
इत्यण् ॥

वायसविरुतम् । न० शकुनविशेषे ॥

वायसादनी । स्त्री० तेजोवत्याम् ॥

महाज्योतिष्मत्याम् ॥ काकतु
ण्ड्याम् ॥

वायसारातिः । पुं० प्रेवके ॥ वायस
स्यकाकस्यारातिः ॥

वायसाब्जः । स्त्री० काकनामनि ॥

काकमाच्या ॥

वायसी । स्त्री० काकोदुम्बरिकाया

वायु :

म् ॥ काकमाच्याम् । महाज्योति
षात्याम् ॥ काकनामनि ॥ काकतु
ण्ड्याम् ॥ वायसानामियम् । त
स्तेदमिच्छन् । डीप् ॥ काक्याम् ॥
वायसीन् । पु० काशि । द्रक्षुगन्धा
याम् ॥

वायसोलिका । स्त्री० काकोल्याम् ॥
वायसोली । स्त्री० काकोल्याम् ॥ वा
यसान्भोलण्डयति । भोलण्डित्
क्षेपे । अन्येभ्योपीतिङ । शक-
न्वादि ॥

वायुः । पु० श्वसने । स्पर्शने । शा
तरिश्वनि । शब्दतन्मात्रसङ्घितात्
स्पर्शतन्मात्रादुत्पन्ने शब्दस्पर्शगुणे
सर्वदाचलनस्वभाविरूपरहितस्पर्श
वृत्तिमावृते । शरीरान्तर्वाह्यभेदेन
वायुर्दशविधायथा । प्राण ॥ १ ॥
तस्यकर्मबहिर्गमनम् । अपानः
॥ २ ॥ तस्यकर्मधिगमनम् । व्या-
नः ॥ ३ ॥ तस्यकर्मकुक्षनप्रसार
णादि । समानः ॥ ४ ॥ तस्यकर्मा
ऽश्रितपीतादौनासमनयनम् । उ
दानः ॥ ५ ॥ तस्यकर्मजडनय
नम् । उद्धारिनाग ॥ ६ ॥ आख्या
तः कर्म ॥ ७ ॥ उन्मीलनेस्मृतः ।
कृत्कार ॥ ८ ॥ क्षुत्करोक्षेये देव
दत्ता ॥ ९ ॥ विजृम्भणे ॥ नजहा
तिमृतश्चापिसर्वव्याप्रीधनञ्जयः
॥ १० ॥ अन्यदप्युक्तं यथा । द्वितीयं

वायु .

मारुतीभूतं त्वगध्यात्मञ्चविश्रुता ।
स्पृष्टव्यमधिभूतञ्चविद्युत्तत्राधिदे
वतम् ॥ अस्त्वगुणायथा । स्पर्शस्त्व
गिन्द्रियञ्चापिलघुतास्यन्दनतने ।
चेष्टासर्वशरीरव्यापारेतेगुणाम
ता ॥ अपिच । वायोरनियमस्य
शीवादस्यानखतन्त्रता । वलशै
व्रास्रमेक्षस्यकर्मचेष्टात्मताभव ॥
इ०म०भा०मेक्षधर्मः । अष्टा-
र्थः । अनियमस्पर्शः अनुष्णाशी
तस्पर्शः ॥ १ ॥ वादस्यानम्वा
गिन्द्रियगोलकानि ॥ २ ॥ खतन्त्र
तागमनादौ ॥ ३ ॥ वलम् ॥ ४ ॥
शैव्राम् ॥ ५ ॥ मेक्षः सूत्रादेः
॥ ६ ॥ कर्म उत्क्षेपणादि ॥ ७ ॥
चेष्टाश्वासप्रश्वासादि ॥ ८ ॥ आ
त्मताप्राणरूपेण हि दुर्धित्वम् ॥ ९
भव जन्ममरणे ॥ १० ॥ इतित
ट्टीका । न्यायमतेऽस्यगुणादिर्यं
था । अपाकजानुष्णाशीतस्पर्शस्तुप
वनीमतः । तिर्यग्गमनवानेपञ्च
य स्पर्शादिलिङ्गक ॥ पूर्ववन्न
क्ष्यताद्युक्तं देहव्यापित्वगिन्द्रियम् ।
प्राणादिस्तुमहावायुपर्यन्तोविषयो
मतः ॥ वायुनिरूपयति अपाकज
इति । अनुष्णाशीतस्पर्शस्त्वप्यि
व्यामपिसत्त्वात् अपाकजइति ।
अपाकजस्पर्शस्यजलादावपिसत्त्वा
दुक्तम् अनुष्णाशीतइति । एतेन

वायुः .

वायोर्विजातीयस्पर्शोऽर्शितः । त
 ज्ञनकतावच्छेदक वायुसुमितिभा
 वः । एषवायु स्पर्शोऽदिलिङ्गकः । वा
 युर्हिस्पर्शशब्दधृतिकम्पैरनुमीयते ।
 विजातीयस्पर्शेन • विलक्षणशब्देन
 • तृणादीनां धृत्या • शाखादीनां क
 म्पनेन च • वायोरनुमानात् । तथा
 च वायुर्न प्रत्यक्षः । वायुर्निश्च्योऽ
 निश्च्योवा • परमाणुरूपो निश्च्यस्तद
 न्योऽनिश्च्यः समवेतश्च । सोऽपि वि
 विध शरीरेन्द्रियविषयभेदात् ।
 अत्र शरीरमयो निज पिशाचादीना
 म् । देहव्यापीति । शरीरव्यापकं
 स्पर्शग्राहकमिन्द्रियत्वम् । तच्च
 वायव्यमरूपादिषु मध्ये स्पर्शस्यैव
 व्यञ्जकत्वात् । अङ्गस सगिंसलिल
 शैत्यव्यञ्जकव्यजनवातवत् । विष
 य दर्शयति • प्राणादिरिति यद्यप्यनि
 श्च्योवायुश्चतुर्विधः तस्य चातुर्वि
 ध्यप्राणादिना • इत्युक्तमाकरे ।
 तथापि सङ्ख्ये पादत्रयै विध्यमुक्तम्
 • प्राणस्त्वैक एव हृदादिनानास्था
 नवशान्मुखनिर्गमादिनानाक्रिया
 वशाच्च • नानासंज्ञां लभत इत्यर्थः ।
 • ॥ सप्तवायवो यथा । भूवायुराव
 हङ्गप्रवहस्तदूर्ध्वः स्यादुहस्तदनुसं
 वहस चित्तश्च । अन्यस्ततोऽपि सुबहः
 परिपूर्वकीऽस्माद्वाह्यः परावह
 इमे पञ्चानाः प्रदिष्टा इति शिरोमणिः ।

वायुः

॥ प्रावाहे निवहस्यैव उद्वहः संवह
 स्तथा । विवह • प्रवहस्यैव परिवह
 स्तथैव ॥ अन्तरीक्षे च वाह्ये ते पृथ
 ङ्मार्गविचारिणः । महेन्द्रप्रवि
 भक्ताङ्गामरुतः सप्तकीर्त्तिताः ॥
 ॥ वायोः सप्तस्कन्धा यथा । वायु
 स्कन्धाः सप्ततेषामेकैक सप्तसप्त
 भिः । आमेयादेवावहादिरुपयुं प
 रिसंस्थिताः । आवहप्रवहानुवह
 उद्वहङ् • पाठान्तरम् स वहविबह
 परावहान्धपरिवहेति पाठान्तरम्
 बर्त्तेति भेदात् सप्तवायो • स्कन्धाः
 ॥ तथा च पुराणम् । आवाह •
 प्रवहस्यैव तथा चैवोद्वहः परः ।
 सबहो विवहस्यैव तदूर्ध्वं स्यात्परावहः
 ॥ तथा परिवहस्योर्ध्वं वायो वै सप्तने
 मयवृत्तिः । तेषां स्थानानि यथा ।
 मध्ये भूमे च योर्वायुरावहः प्रवहस्त
 तः । मेघभास्करयोः सूर्यशशिना
 रुहस्ततः ॥ चन्द्रनक्षत्रगणयोः
 संवहो विवहस्ततः । नक्षत्रयहम
 ध्यस्थो यह सप्तर्षिर्मध्यगः ॥ परा
 वह • परिवहः सप्तर्षिर्भुवमध्यगः
 ॥ इत्येवं वाग्रवः सप्तवहन्ति भू
 वनचयमिति ॥ वाति । वा •
 कृवापाजीत्युक् । आतोयुगितियु
 क् ॥ वायुरायुर्वै वायुर्वायुर्धाता
 शरीरिणाम् । वायुर्विश्वमिदं सर्वं
 प्रकृत्यैवायुः प्रकीर्त्तितः ॥ वाह्यम

बायुसख :

गडलचक्रे पुयथाराजाप्रशस्यते ।
 तथाशरीरमध्ये पिबायुरेक परेवि
 भु . ॥ बायो : पत्नीस्त्रिदेवी ॥
 बायुकेतु । पुं० क्षितिकर्णे । धूलौ ॥
 बायुगण्ड । पु० अजौर्णे ॥
 बायुगुल्मः । पुं० आवर्त्ते । अन्मसा
 बायुगुल्मक) पुं०
 रुभ्रमे ॥
 बायुयस्तः । त्रि० विक्षिप्तचित्ते ॥
 बायुदारु . पुं० व्योमधूमे । मेघे ॥
 बायुपुत्रः । पु० भीमसेने ॥ हनु
 मति ॥
 बायुफलम् । न० शक्रकार्मुके ॥ जल
 दोषके ॥
 बायुभक्ष्यः । पुं० सर्पे । त्रि० वात
 भक्षके ॥
 बायुवर्त्म । न० ख । नभसि ॥ बायो
 वर्त्म ॥
 बायुवाहः । पुं० धूमे ॥
 बायुवाहनः । पुं० विष्णौ ॥ बहतः
 सप्त० शिवहादीन् बाहयतीति ग्य
 तादृङ्ङित्युः ॥
 बायुवाहिनी । स्त्री० बायुसञ्चारिण्यां
 शिरायाम् ॥
 बायुषः । पुं० मत्स्यविशेषे । काल
 बायुषपौना . इ० गौ० दे० भा०
 प्र० ॥ बायुषोह ह्योह्योमधुरा
 धातुवर्धनः ॥
 बायुसखः । पुं० पावके । बह्वी ॥

बारकौरः

बायो . सखा । राजाह . सखिभ्य
 ष्टच् ॥
 बायुसखा । पुं० अनली ॥ अग्नौ ॥
 बायु सखास्येति तथा । टजभा
 वादनडसाविष्यनड् ॥
 बाय्व स्पदम् । न० आकाशे ॥
 वाः । न० जले ॥ बारयति । वृजो
 ग्यन्तात्किप् ॥
 बार . पु० सूर्यादिवासरे ॥ यथा ।
 रविः सीमोमङ्गलश्चबुधोजीव सि
 तः शनिः । एतेषां नामतो वारावि
 ख्याताः सर्वकर्मसु ॥ सितेन्दु
 बुधजीवानां वाराः सर्वशोभनाः
 भानुभूसुतमन्दानां शुभकर्मसुकेष्व
 पि ॥ द्वारे ॥ हरे ॥ कुजवृक्षे ॥
 निबद्धे । वृन्दे । अवसरे । क्षणे ।
 बारयति । त्रिवर्ते वा । वृज् . प
 चाद्यच् । घञ् वा ॥ यद्वा । वार्यते .
 आच्छद्यते ऽनेन । वृज्छुरादेः पु०
 सौतिघः ॥ स्यन्दने ॥ न० मदि
 रापात्रे ॥
 बारक . पुं० अश्वगतौ ॥ अश्वविशे
 षे ॥ न० कष्टस्थाने ॥ ह्रीवरे ॥
 त्रि० कार्यनिषिधके । बारयति
 वृज् . शत्रुल् ॥
 बारकौ । पुं० शत्रौ ॥ चित्राश्वे ॥
 पण्ड्याम् ॥ जीवे ॥ पण्याजीविनि
 पयोधौ ॥ इ० मेदिनिकरः ॥
 बारकौरः । पुं० श्याले ॥ द्वारग्राहि

वारप्रवृत्तिः

णि ॥ बाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेणि
वेधिन्याम् ॥ जलीकायाम् ॥ नी
राजितहये ॥

वारङ्गः । पुं० पक्षिणि ॥

वारङ्गः । पु० खड्गादिमुष्टौ ॥ वा
रवति० त्रियतेवा । वृज्० । वृह
ओष्ठं दधिसंलक्ष्य ॥

वारटम् । न० वीचे ॥ वीचसमूहे ॥

वरटा । स्त्री० वृक्षाम् ।

वारण० । पुं० मतङ्गजे । गजे ॥
वाणवारि ॥ न० प्रतिषेधे । प्रह
तिविचाते ॥ नदेवगुरुविप्राणां दी
यमानस्तुवारयेत् । नचात्मानं प्रशं
सेद्वापरनिन्दाच्चवर्जयेत् ॥ वार
यतिश्च बलम् । वृज्वावरणे ।
ल्यु० ॥

वारणवल्गुभा । स्त्री० कदल्याम् ॥
वारणवुसा । स्त्री० कदल्याम् । र
भायाम् ॥ वुस्यते । वुसउत्सर्गे ।
इगुपधञ्जापृक्किरः कः । वारणा
नांवुसा ॥

वारणसी । स्त्री० वारणस्याम् । का
श्याम् ॥ वरश्चतदनश्च० वरान०
श्रेष्ठोदकम् । तस्याप्रदूरेभवा । अ
दूरभवश्चेत्यण् । वृद्धिः । डौप्
। पृषिदोदिः ॥

वारप्रवृत्तिः । स्त्री० रेखादेशस्थलीका
नांसूर्यांस्तीक्ष्णसमये ॥ रेखाभूसौ
र्षिप्रवृत्तिर्भवति । रेखाभूभि

वारप्रवृत्तिः

स० लङ्का सुमेरुपर्वतयोर्मध्यसूत्रग
तोदेशः । यथा । यत्तद्धोऽज्यनौप
रोपरिकुरुक्षेत्रादिदेशान्स्पृशन्
सूत्रमेकगतं बुधैर्निर्गदितासामध्य
रेखाभुवः । आदौ प्रागुदयोऽपरवदि
षये पश्चादधिरेखादयात् स्यात्त
स्मात् क्रियते तदन्तरभुवस्तेष्टवृण
स्वफलम् ॥ इतिसिद्धान्तशिरोमणि
॥ अपिच । रेखाक्तासूर्यसिद्धा
न्तयथा । रेखामधिकृत्य । राक्ष
सालयदेशैकश्रृंखलीर्मध्यसूत्रगाः
। रौहितकमवन्ती च तथा सन्निहतं
सरः ॥ अस्मार्थः । लङ्कासुमेरुप
र्वतयोर्मध्यसूत्रगादेशारेखासंज्ञि
ताः । तान्देशानाह । रौहितक
देशोऽवन्तीदेशः सन्निहतसरः कु
रुक्षेत्रश्चेत्यर्थः । रेखायाः पूर्व
देशः परदेशश्च० यथासङ्ख्यसूर्यो
दयकालात्परकालम् । पूर्वकाल
श्च० वारप्रवृत्तिः स्यादित्यर्थः । ए
तेनैतदुक्तं भवति । रेखासंज्ञकदेशस्थ
लीकायदासूर्यपश्यति । तदैव सर्व
देशे वारप्रवृत्तिरित्यर्थः । तत्र रे
खापूर्वस्थाः सन्निहितत्वादादौ
सूर्यपश्यन्ति । तदनन्तररेखास्थाः
। अतोरेखापूर्वः सूर्योदयात्पर
वारः । तथा रेखास्थैः सूर्योदये स
ति । पश्चात् रेखापरस्थाः पश्यन्ति
अतोरेखापरदेशे सूर्योदयात् पूर्ववारः

वारवन्तीयम्

इत्यर्थः । तत्रकालपरिमाणमा
ह । रेखातोयोवन्तिदेशान्तरयो
जनानि । तत्परिमिताभिर्बिघटौ
भिः पलैः पादहोनाभिः चतु
र्धभागहीनाभिर्धारप्रवृत्तिः स्यादि
त्यर्थः । देशान्तरसाधनप्रकारस्तु
सूर्यसिद्धान्ते । उक्तः ॥ रामदै
वज्ञोप्याह । पादोनरेखापरपूर्व
योजनैः पलैर्युतोनास्तिथयोदि
नार्हतः । जनाधिकास्तद्विरोह
नैः पलैरुक्ततथाधोदिनपप्रवेशन
मिति ॥

वारमुख्या । स्त्री । जनैः सत्कृतायां
वेष्टायाम् ॥ वारे । वेष्ट्याहन्दे सु
ख्या ॥

वारम्मारम् । च । पौनः पुन्ये ॥

वारम्मारिष । च । शश्वदर्थे ॥

वारयिता । पुं । भर्त्तरि । चि । निधि
धके ॥

वारवचः । पुं । वररुचिनाकृतयेत्यर्थे ॥
कृतयेत्यन्वद्वयम् ॥

वारला । स्त्री । गन्धोष्ठ्याम् । वरटा
वाम् ॥ हंसकान्तायाम् ॥

वारलीकः । पुं । वल्वजायाम् ।
वावुङ् । इ । भा ॥

वारवधूः । स्त्री । वेष्ट्यायाम् ॥ वार
स्य । समूहस्यवधूः साधारणत्वा
त् ॥

वारवन्तीयम् । न । सामविशिषे ॥ वा

वारसिद्धा

रवन्तशब्देऽस्मिन्नस्ति । मतौच्छ
सूक्तसाम्नोरितिच्छ ॥

वारवाण । पुं । न । लोहमणि ।
कवचे । कञ्चुके । चोलकाकृतिस
न्नाह ॥ वाण वारयति । ठणोति वा
। वृञ् । यन्तोवा । कर्मण्यण् ।
राजदन्तादित्वात्परनिपातः ॥
वारमाच्छादकवानमस्यवा । पूर्व
पदादितिणत्वम् ॥

वारवाणि । पुं । वशीवादके । उत्तम
गायके ॥ धर्माध्यक्षे ॥ स वत्सरे ॥

वारवाणि ।) स्त्री । वेष्ट्यायाम् ।
वारवाणी ।)

शुक्लायाम् । भर्त्तरायाम् ॥

वारविलासिनी । स्त्री । वेष्ट्यायाम् ।
वारे । जनसमूहे । विलासिनी ।
विलसनशैला ॥

वारविला । स्त्री । यामार्हविशेषे ॥
यथा । चतुः सप्तद्विपञ्चाष्टत्रिषष्ट्
सूर्यादिवारतः । यामार्हवारविला
स्यान्नशुभाशुभकर्मसु ॥ अपिच ।
कृतमनुनियमशरमङ्गलरामर्तुशुभा
स्करादियामार्हे । प्रभवति हि वारवे
लानशुभाशुभकार्यकरणाय ॥
इति ॥

वारसिद्धा । स्त्री । वासरविशिषेनन्दादि
तिथौ ॥ यथा । वारेनन्दापूर्वदे
वाधिस्ताडनेभद्राविद्याऽऽरेजया ।
सैनिरिक्ता । पूर्वांगीर्वाणेशवन्द्ये

वाराणसी

ऽखिलेषु कर्मस्त्रे वन्दोषवच्छस्त्रिसि
 द्धा ॥ भौमादिशारेण ता एव नेष्टा
 यथा । सर्वारम्भे भूमिदायादभान्वो
 नन्दा • गुर्विन्दोऽस्य भद्रा जयाज्ञे ।
 रिक्ताधिष्ठात्रे • हेलिसूनौ हि पूर्णा •
 ज्ञो यां याभ्यां गारदा • कालविद्धि ॥
 वारसुन्दरी । स्त्री • वैश्यायाम् । म
 स्त्रिकायाम् ॥ वारस्य जनतायाः
 सुन्दरी • स्त्रीसामान्यत्वात् ॥
 वारस्त्री । स्त्री • गणिकायाम् । वैश्या
 याम् ॥ वारस्य वृन्दस्य स्त्री । साधार
 णत्वात् ॥
 वारानिधिः । पुं • अम्बुधी । समु
 द्रे ॥
 वाराणसी । स्त्री • मिश्रनाथनगर्याम्
 । काश्याम् । तपस्व्यस्थाम् । महा
 श्मसानि ॥ अविमुक्तौ । आनन्दका
 नने ॥ मोक्षसुदुर्लभमत्वा • स
 सारश्चातिभीषणम् । अश्मनाचर
 णौ हत्वा वाराणस्यां वसेन्नरः ॥
 वरणायास्तथा काश्यामध्ववाराणसी
 पुरी । वाराणस्यां महादेशज्ज्ञान
 लब्ध्वा विमुच्यते ॥ वरणासीचन
 द्यौर्हेमगुण्ये पापहरेऽरुमे । तयोरन्त
 र्गताया तु सैषा वाराणसी स्मृता ॥
 विशेषोऽसि शब्दे द्रष्टव्यः ॥ वरञ्च
 तत् अनञ्च वरानः श्रेष्ठेदकम् ।
 तस्य च दूरभवा । च दूरभवश्चेच्छण्
 । आदिबुद्धिः । स्त्रीपुं । पूर्वप

वाराही

दाटस ज्ञायामगङ्गातिष्ठत्त्वम् ॥
 वाराणसीचेचम् । न • सिद्धर्ची च विशेषे
 षि । काश्यां ॥
 वाराणसीयः । त्रि • वाराणसीभवै ।
 वाराणस्यां जातादिः । नद्यादिभ्यो
 टक् ॥
 वारासनम् । न • जलालये । वाः स
 दने ॥
 वाराहः । पुं • महापिण्डीतकवृद्धे
 ॥ वराहार्थं ॥ वराहएव । अण् ॥
 त्रि • वराहसम्बन्धिनि ॥ न • चतु
 र्विंशतिसहस्रश्लोकात्मके महापुरा
 णविशेषि ॥ चतुर्विंशतिसहस्रवारा
 ह परमाद्भुतमिति भागवतीकृतेः ॥
 वाराहकर्णी । स्त्री • अश्वगन्धायाम् ॥
 वाराहपत्नी । स्त्री • दन्तोवृद्धे ॥
 वाराहक्री । स्त्री • मातृप्रभेदे ॥ योगिनी
 विशेषे । तीर्थविशेषे वराहदेवस्य शक्तौ
 श्रद्धाभापक्षिणि • विध्वक्सी न प्रियाया
 म् । छुष्टिभेषजी । गेठी • इ • भा •
 ॥ अस्य गुणायथा । वाराहीपित्तला
 वल्ल्या कटोतिक्ता रसायनौ । आयुः
 शुक्राग्निद्वन्द्वे इकफकुष्ठानिलापहा
 ॥ वाराहीकन्दसंज्ञस्तु पश्चिमे गृष्टि
 सञ्ज्ञकः । वाराहीकन्द एवान्ये च
 मङ्कारालुको मतः ॥ अनूपे सभ
 वेदशेवाराहवृत्तौ मवान् ॥ वराह
 स्त्रीयम् • प्रियत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥

वारिदा

वाराह्या । स्त्री० शूकर्याम् ॥ वराह
 स्थापत्य स्त्री । अतश्च ज् । तस्य०
 अणिञोरनाषं यीगुं रूपोत्तमयो
 ष्यङ्गीच० इति ष्यङादेशः ॥
 वारिः । स्त्री० वाचि । सरस्वत्या
 म् ॥ गजवन्धनभूमौ ॥ वन्द्याम्
 । वारयति० वार्यते ऽनयावा । व
 सिवपियजिराजौतीज् ॥ न० वा
 रुके । ऋविरे ॥ अम्बुनि । जले ।
 नीरे । रसोरसेन्द्रियशैत्य को ह्य
 गुमतातया । सर्वद्रवसमूहश्च शुक्र
 वारियुष्मात्ताः ॥

वारिकण्टकः । पु० शृङ्गाटकै । सि
 घाडा० इ० भा० ॥

वारिकणिका । स्त्री० कुम्भिकाया
 म् । खमूलिकायाम् ॥

वारिकर्पूरः । पु० इक्षिभमख्ये ॥

वारिकुलः
 वारिकुलकः } पु० वारिकण्टके ।
 शृङ्गाटकै ॥

वारिक्रिमिः । पु० जलमल्लिकायाम् ॥

वारिवत्वरः । पु० कुम्भिकायाम् ॥

वारिवरः । पु० मख्ये ॥ यादीमाच० ॥

वारिचामरम् । न० शैबले ।

वारिजः । पु० शङ्खे ॥ शम्बुके ।

न० पद्मे ॥ द्रोणीलवणे ॥ गौर
 सुवर्णे । लवङ्गे ॥

वारितस्करः । पु० सूर्ये ॥ मेघे ॥

वारिवा । स्त्री० जङ्गमकुम्भ्याम् । रा

वारिपालिका

जान्के० वारिवरस्तेमे० चलत्तौ
 तम्बू० इ० भा० यथा । जलवा
 जङ्गमकुटीकावारौमूर्धकपर्णीति
 हारावली । कृत्रे ॥

वारिदः । पु० जलदे । मेघे । मु
 स्तके ॥ वारिददाति । डुदाज्०
 । आतीनुपसर्गेकः ॥ न० बाला
 याम् । ऋविरे ॥

वारिधरः । पु० मेघे ॥

वारिधारः । पु० अद्विषिशेषे ॥

वारिधारा । स्त्री० जलधारायाम् ॥

वारिधिः । पु० ससुद्रे । अकूपारे ।
 अर्णवे ॥ वारौणिधौयन्ते ऽन ।
 डुधाज्० । कर्मण्यधिकरणे च
 ति० किः ॥

वारिनिधिः । पु० वारिधौ ॥

वारिपथिकः । पि० जलपथिनागते ।
 जलपथगामिनि ॥ वारिपथिनाहत
 म् । तेनगच्छतिवा० । ठक् ॥

वारिपर्षिका । स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥

वारिपर्णी । स्त्री० कुम्भिकायाल् ।
 खमूल्याम् । वारिपर्णीहिमाति

क्तालघ्वीखाशीसरापटुः । दोषच

यकरीरुक्षाशीषितज्वरशीघ्रतात् ॥

वारिपिपर्ण्याः । माककर्णे

तिडोष । यद्वा वारिपिपत्तिः ।

पृ० । धापृष्यत्यतिभ्येनः । जाते

रितिडोष ॥

वारिपालिका । स्त्री० खमूल्याम् ॥

वारिसम्भवः

वारिप्रवाहः । पुं० निर्भरे । भरे ।
उत्सन्निगतजलप्रवाहः । वारिण्य-
प्रवाहः ॥

वारिप्रश्नी । स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥
वारिवदरम् । न० प्रोचीनामलकी ॥
वारिभवम् । न० स्त्रोताक्षुने ॥
वारिमसिः । स्त्री० पाथीदे । मेघे ॥
वारिसुक् । पुं० स्वतमालि । मेघे ॥
वारिमूली । स्त्री० वारिपण्याम् ॥
वारिणिमूलयस्याः । पाककर्णेति
लौक् ॥

वारिरयः । पुं० नाभि । तरिकी ॥
वारिराशिः । पुं० समुद्रे ॥
वारिरुहम् । न० कमले । वारिणि
शेहति । रुहः । वृक्षपधितिक ॥
वारिलोमा । पुं० अप्यतौ । वरुणे ॥
वारिवल्लभा । स्त्री० विदार्याम् ॥
वारिवासः । पुं० सुराजोविनि । शौ
खिङ्की ॥

वारिवाहः । पुं० जलदे । मेघे ॥ वा-
रिवहति । वहः । कर्मण्यब् ॥
सुस्तोयम् ॥

वारिवाहकः । पुं० बलाहकी । मे-
घ ॥ वारिणीवाहकः ॥

वारिवाहनः । पुं० वारिदे ॥

वारिणः । पुं० विष्णौ ॥

वारिगिरीपिका । स्त्री० गिरीपिका-
याम् ॥

वारिगिरीपिका । पुं० वावनालशरे ॥

वारुणी

न० उग्रोरे ॥ लवङ्गे ॥ सोवीरा-
क्षुने ॥

वारौ । स्त्री० गजवन्ध्याम् । हस्ति-
शालायाम् ॥ कलस्याम् ॥ वार्यतेऽन-
या । वृज् । श्यन्तः । वसिवापि
यजिराजीबीज् । वद्वादित्वान् ली-
प्ता ॥

वारौटः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

वारौशः । पुं० समुद्रे ॥

वारुः । पुं० विजयकुक्षरे ॥

वारुठः । पुं० अन्तश्चय्यायाम् ॥

वरुडकि । पुं० वरुडापत्ये ॥ व्या-
मवरुडः । आदिनेज् । अकडादेशश्च ॥

वारुण । पुं० भारतवर्षी । योप-
द्वीपविशिषि ॥ न० उपपुराणविशि ॥
शतभिषर्त्ते ॥ जले ॥ त्रि० वरुणस-
स्वन्धिनि ॥

वरुणकर्म । न० जलाशयखननादौ ॥
वारुणव्रतम् । न० नृपतेर्नियमविशि-
षि ॥ यथा । वरुणेन यथापाशैर्व-
द्धपवाभिहृष्यते । तथापापान्नि-
गृह्णीयाद्व्रतमेतदधिवारुणम् ॥

वारुणिः । पुं० अगस्त्यमुनी ॥ व-
सिष्ठे ॥

वारुणी । स्त्री० गरुडद्वीपयाम् ॥ प-
श्चिमायाम् । प्रतोच्यादिशि ॥ इ-
न्द्रवारुण्याम् ॥ दूर्वायाम् । शत-
भिषानक्षत्रे ॥ त्रिभिर्विशिषि ॥ व-
याः । वारुणिनि । वारुणिकमयीकया

रीतृन्दावनवनीत्यद्भुतस्तुती
 टरे ॥ विचरन्वलदेवीपिमदिराग
 भ्वसुत्तमम् । आघ्रायमदिरातर्षम
 बापायपुरातनम् ॥ तत कदम्बात्
 सहसामद्यधारासलाङ्गली । पतन्ती
 बीज्यमैत्रेयप्रययौपरमासुदम् ॥ प
 पौचगीपगीपीभि समवेतोमुदा
 न्वित । उपगीयमानोललितं
 गीतवाद्यविशारदै । इतिविष्णु
 पुराणेपञ्चमांशे २५ अध्याय । अ
 चाङ्गाधिकारिण प्रतिश्रोसदाशि
 वः । सम्यग्बिधिविधानेनसुस
 माहितचेतसा । पिबन्तिमदिरांम
 र्त्थाभमर्त्थाएवतैलितौ ॥ इयञ्चेद्वा
 रुणीदेवीनिपीताविधिवर्जिता । नृ
 णाविनाशयेत्सर्वबुदधिमायुर्यशोध
 नमितिकुलार्णवसेतु ॥ कुलार्ण
 वेपिनिसङ्कोनिर्भयावीरोनिलज्जो
 निष्कृतहल । निर्णीतवेदशास्त्रा
 र्थीवरदाशरुणीपिवेदिति । वरुण
 स्त्रियम् । तस्येदमित्यण् । डीप ॥
 वारुणीवल्लभः । पुं० वरुणे । वारु
 णीवल्लभायस्स ।
 वारुण्ड । पुं० फणिनारिण्डि । पुं०
 न० सिकपात्रे । नौस्थलनिसुसा
 रणभाजवे । नेत्रमले ॥ कर्णमले ॥
 वारुण्डौ । स्त्री० द्वारपिण्डायाम् ॥
 वारुठः । पुं० वस्त्राक्षले ॥ कपाटे
 ॥ अम्लौ ॥ पञ्चरे ॥ शम्बले ॥

वार्ता

इतिमेदिनिकरः ॥

वारेन्द्र . । वि० वरेन्द्रांजाते ।
अथ ॥

वरेन्द्रौ । स्त्री० देशविशेषः । राजसा
ही० इतिगौडदेशभाषाप्रसिद्धे ॥

वार्धम् । न० वने ॥ वृक्षाणांसमूहः
। तस्यसमूहवृत्त्यर्थः ॥ चि० वृक्षस
म्बन्धिनि ॥

वार्धदुर्गम् । न० वृक्षैः समन्ताद्
ष्ठितेपुरेपुरादृष्टिः सर्वतोऽयोजनमा
नं व्याप्यतिष्ठतिमहावृक्षकण्टकिगु-
ल्मलताद्याचितीराक्षोवासस्थाने ॥

वार्धौ । स्त्री० स्त्रीविशेषः । इतिमहाभा
रतम् ॥

वार्धम् । न० पद्मे ॥

वार्धवः । चि० वर्णदेशके । कच्छा
द्यर्थः ॥

वार्धिकः । चि० लेखके ॥

वार्धम् । न० निस्सारि ॥ आरि
ग्ये । पाठवे । स्वास्थ्ये ॥ चि० वृ
क्षिमति । वृक्षिशालिनि ॥ नीरो
गे ॥ वृक्षिरस्थस्य । वृक्षेतिथिः ॥

वार्धकः । पुं० पक्षिविशेषः । बटे
रद्र० भा० । वर्धके ॥ न० वर्ध
कानागणे ॥ वर्धकानांसमूहः
। तस्यसमूहवृत्त्यर्थः ॥

वार्धौ । स्त्री० वर्धने ॥ वातिवृत्ते ॥

वार्धक्याम् ॥ कृष्यादीवृत्तौ ॥

यथा । कृषिर्वाणिज्यादवृत्ततया ॥

वार्ताकुः

पशुपालनम् । विद्यादेतामहाभा
गवार्तावृत्तित्रयाश्रया ॥ चतुर्विधा
पिसाप्रोक्ताकृष्णेनपितरंप्रति । कृ
षिर्वाणिज्यागोरक्षाकुसौदन्तुर्यमुच्य
तेवृत्तिः ॥ जनश्रुतौ ॥ उदन्ते ॥
वृत्तान्ते ॥ वृत्तिर्लोकवृत्तम्
तदस्थस्याम् । वृत्तिश्चेतिवार्त्ति
केन० यः ॥ दुर्गावाम् ॥ यथा ।
पञ्चादिपालनाद्देवीकृषिकर्मान्तका
रणात् । वर्त्तनाच्चारणाद्वापिवार्त्ता
सोऽवगीयते ॥

वार्त्तिकः । पुं० वार्त्तिकौ ॥ वातिवृ
त्ते । वनभण्डा० इतिख्याते ॥ वा
र्त्तमारोग्यमाकवति । अककुटि
लायाकृतौ । ख्यन्तः कर्मस्थस्य
वार्त्तिकप्रणुत्तयस्यभा ॥ वार्त्तिक
पक्षिणि ॥

वार्त्तिकौ । स्त्री० द्विगुल्याम् । भ
ण्डाक्याम् ॥ आतिरितिडोष् । वृक्ष
ल्याम् ॥ वातिवृत्ते । वनभण्डा०
इतिभा० ॥

वार्त्तिकुः । स्त्री० द्विगुल्याम् । भ
ण्डाक्याम् । वृत्ताके । अष्टागुणा
यथा । अग्निप्रदामाकृतनाशिनीव
शक्रप्रदाशिवितवर्धनीव । इत्या
सकासारुचिनाशिनीववार्त्तिकुरे
षागुणसमयुक्ता ॥ सोऽवगीयते
वातवृत्तिप्रदासञ्चारपितृतया । सदा
फलान्निदोषप्रहरीरक्तपितृतयासदनी ॥

वार्त्तम .

अङ्गारपक्वावार्त्ताकु . किञ्चित्पित्त
करीमता । कफमेदोऽनिलहरासरा
लघुतरापरा ॥ पुंस्त्रिङ्गोपीतिचिका
गुडशेष ॥ वसंते । वृत्तु . । वृत्तेर्बु
द्विष्टेतिचाकु . ॥ बाहुलकादुक्ता
रस्यात्त्वेवार्त्ताकमपि ॥

वार्त्तायनः । पुं . हेरिके । गूढपुरुषि
। प्रवृत्तिज्ञे । प्रणिधौ । चरे ॥
इतिहेमचन्द्रः ॥

वार्त्तावहः । पुं . कृषिवाणिज्यादि
जीवे . वैश्वधिके ॥ वार्त्तायाव
हः ॥

वार्त्ताहारी । पुं . चारे । यथाहर्ष
यो ॥

वार्त्तिकः । पुं . वार्त्तिके । वटेर .
इ . भा . ॥ वार्त्तिकोमधुरोक्तः
शोतश्चकफपित्तनुत् ॥ वार्त्तिकौ ॥
चरे . स्पशि ॥ वैश्ये . न . उक्ताऽ
नुक्तदुरुक्तार्थव्यञ्जकसङ्ग्रहे ॥ उक्ता
नुक्तदुरुक्तार्थचिन्ताकारितुवार्त्तिक
मितिहेमचन्द्र . ॥ वृत्तिमधीते .
वेदशा . उक्थादित्त्वद्वक् ॥ वृ
त्तौसाधुर्वा . कथादिभ्यष्टक् ॥
वार्त्तिकौ । स्त्री . वार्त्तिकायाम् .
विष्णुलिङ्गाम् । वटेर . इ . भा .
॥ वार्त्तिकेतिशारावली ॥

वार्त्तमः । पुं . पार्थे . अर्जुने ॥ वृ
षष्ठोऽपच्यम् . अण् ॥ जयन्तवि .
वृषसम्बन्धिनि ॥

वार्धुषिकः

वार्धुल । पु . मेलानन्दायाम् .
न . दुर्हिने । बादला . इ . भा .
॥ मस्याम् ।

वार्धकम् . न . वृद्धसङ्घाते ॥ वृ
द्धानासमूह . वृद्धार्धेतिवक्त
व्यमितिवृज् ॥ वृद्धस्यभावकम्
णो . । वृद्धत्वे . यौवनात्पराव
स्थायाम् ॥ यथा . तिथिवर्षमत
वात्यचिंशद्वर्षान्तुयौवनम् . सु
ख्यगौणद्विधाभिन्नवार्धकानुतत .
परम् ॥ वृद्धस्यकर्माभावोवा .
मनोज्ञादित्त्वाद्वृज् ॥ वार्धकेतप
चातिष्ठेदितिशास्त्रोदितवच . ॥

वार्धक्यम् . न . वृद्धत्वे . वार्धके ॥
वृद्धसङ्घाते ॥ वार्धकमेव . चतु
र्वर्णादित्त्वात् . स्वार्थेऽप्यज् ॥

वार्धिः । पु . समुद्रे ॥ वारीणिधीय
न्तोऽत्र . कर्मण्यधिकरणेचितिधा
जः किः ॥

वार्धिभवम् . न . द्रोणीलवण्ये ॥ *
वार्धुषि . चि . वृद्धाजीवे ॥ वृद्ध
र्थद्रव्यवृद्धि . तत्प्रयच्छति .
प्रयच्छतीतिगद्यमितिठक् . वृ
द्धेर्बृधुषिभावः ॥ पृषोदरादि
त्वात्कलोप . ॥

वार्धुषिक . वि . कुसीदिके . वृद्ध
ध्याजीवे . वार्धुषौ . बहुरा . इ .
भा . ॥ तल्लक्षणंयथा . समर्धधा
न्यमादायमहर्धयः प्रयच्छति ।

बाघ्रीणस :

सर्वे बाघ्रीणि कोनाम हव्यकव्यवहि
ष्कृत . ॥ तस्य बृद्धिग्रहणनियमो
यथा । अशीतिभागं गृहणीयान्मा
सादृष्टं षिकः शतात् । द्विकं शतं
बागृहणीयात्सताधर्ममनुस्मरन् ।
द्विकं शतं गृहणानोनभवत्यर्थं कि
त्विषीति । शतकार्पापणे ऽशीति
भागं वि शतिपथा . । द्विकं पुराण
द्वयम् । एव विध नियममतिक्रम्य
अनापदि . स्वयमन्यद्वारावासाच्छ
न्ये नयोव्यवहरतितस्यैव प्रायश्चित्त
म् । आपदितुस्वयङ्करणे . नियमा
तिक्रमेचनदोषः । इति प्रायश्चित्त
विवेक ॥ हृद्ध्यर्थं द्रव्यबृद्धि .
। तांप्रयच्छति । प्रयच्छति गच्छं मि
ति ठक् । बृद्धिर्बृधुषिभावोक्त
व्यः ॥

बाघ्रीण्यम् । न . धान्यवर्द्धने ॥
बाघ्रीयम् । न . द्रोणीलवणे ॥
बाघ्रीम् । न . स्त्री . चर्मणि ॥ व-
ध्यै बृद्धम् । चर्मणिञ् . त्रि . बध्नं
स्य विकारे । तस्य विकार इत्यण् ॥
बाघ्री . स्त्री . चर्मरज्ज्याम् । बघी . इ .
भा . । बाघ्रीन् . ङीष् .
बाघ्रीणसः । बु . बाघ्रीणसे । छाग
विशेषे ॥ यथा । त्रिपिण्डस्त्रिन्द्रिय
क्षीणं श्वेतं हृद्धमजापतिम् । बा
घ्रीणसमिति प्राहुर्थाङ्गिका . पितृक
र्माशीतिनिगमे ॥ एकचरे । गण्ड

बाघ्रीणः :

के । गौडा . इ . भा . ॥ पक्षिविशे
षे . यथा । नीलग्रीवोरक्तग्रीवः
कृष्णपादः सितच्छदः । बाघ्रीण
सः स्यात्पक्षीशोममविष्णोरतिप्रि
य . ॥ रोहितश्चतुर्मख्यस्य मांसेषां
घ्रीणसस्य च । तस्मिन् प्रोतिवर्षाणां
शतानि चोणिमत्प्रिया ॥ महिषा
णां सुखङ्गानां रुधिरैः शतबाधि
कीम् । तस्मिन् प्रोतिपरमांशादूर्ल
रुधिरैस्तथा ॥ इति कालिकापुरा
णे ६६ अध्यायः । बाघ्रीवनासि
का ऽस्य । अञ् . नासिकाया इत्यच् .
नसादेशश्च । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥
बाघ्रीणम् । पुं . नक्र . कुम्भीरे । बा
रिजले . भटः ॥
बाघ्रीणम् । न . बर्मसमूहे ॥ बर्मणां
समूहः । भिक्षादिभ्योण् ॥
बाघ्रीणम् । न . बर्मिणासमूहे ॥
बाघ्रीणम् । पुं . अम्भोदे । मेघे ॥
बा . सुञ्चति . मुञ्च . । क्तिप् ॥
बाघ्री . पुं . कृत्स्विनि ॥ त्रियते ।
हृङ् . सम्भक्तौ । ग्यत् । क्यप् . तु . व
बुञ्जएव ॥ — * — ॥
बाघ्री . चि . वरणीये ॥ बारिसम्ब
न्धिनि ॥
बाघ्रीणम् । न . पक्षे . चि . जलजे ।
बारिणिः । पुं . समुद्रे । इति पुरा
णम् ॥
बाघ्रीणम् । पुं . बहिने ॥

वार्षिकम्

वार्षिका । स्त्री० वर्षणायां ।
 वार्षिकम् । न० सुशुक्लतपूथिबीद
 शभागान्तर्गतभागविशेषे ॥
 वार्षगद्य । पुं० पतञ्जलौ ॥ वृषग
 यस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादित्वा
 यञ् ॥
 वार्षभाणवी । स्त्री० वृषभाणुकन्या
 याम् । श्रीराधायाम् ॥ यथापरा
 त्पर . कृष्णसथिय वार्षभाणवीति
 पद्मपुराणम् ॥
 वार्षलम् । न० वृषलकर्मणि ॥ य
 था । नकथन्ननकुर्वीतब्राह्मणः क
 र्मवार्षलम् । वृषल . कर्मचत्रा
 ह्यपतनीयेदितेतयोः ॥
 वार्षिकम् । न० चायमाणायाम् । व
 लभद्रिकायाम् ॥ वृष्टिजले ॥ य
 था । वार्षिक तदहर्बृष्टभूमिष्ठम
 दित जलम् । तिरावमुषित तत्तु
 प्रसन्नममृतोपमम् ॥ त्रि० वर्षाभ
 वे ॥ वर्षासुभयम् । जातम्० साधु
 वा । वर्षाभ्यष्ठक । ठ० खेक ॥ व
 र्षाभवे वात्सरिके । वर्षासम्बन्धि
 नि ॥ यथा । वार्षिकाश्चतुरमासा
 दुर्गमाः पयिसर्बदा । तस्मादेकत्र
 विबुधैः स्थातव्यमितिनिश्चयः ॥
 चतुरमासास्तुप्रवसेत्सदाकार्यवशा
 द्विज . । वर्षाकालेनगन्तव्य प्र
 वासीमुखमिच्छते तिभागवते नार
 द . ॥

वार्हस्पत्य .

वार्षिकी । स्त्री० चायमाणायादमेध
 धी ॥ विलङ्घ० प्र० पुष्पविशेषे ॥
 यथा । श्रीपदोषट्पदानन्दावार्षि
 कोमुक्तवन्नेतिभावप्रकाश । वा
 र्षिकीशीतलालघ्नीतिक्तादोषत्रया
 पहा । कर्णाक्षिमुखरोगघ्नो० तत्तैल
 तद्गुणस्मृतम् ॥ इतिच ॥ वर्ष
 कर्त्तव्यपूजादौ ॥ वर्षासुभवा । ठ
 क् । डीप् ॥ कालाट्ठञ्वा ॥
 वार्षिला । स्त्री० कर्कायाम् ॥
 वार्षीय । त्रि० वृष्णावशेऽज्ञवे ॥
 वार्हतम् । न० वृहतीफलम् ॥ वृहत्या
 फलम् । ब्रह्मादिभ्योऽन्विगोनसा
 मध्यान्तस्थफलेनलुक् ॥
 वार्हद्रथ । पु०) नृपे ॥ वृहद्रथस्या
 वार्हद्रथि । पु०)
 पत्यम् । अण् वृज्वा ॥
 वार्हस्पत्य . पुं० नास्तिके ॥ यथा
 । स्याद्वाद्याहृत स्या० शून्य
 वादीतुसौगत । नैयायिकस्त्वज
 पादो० योग साङ्ख्यस्तुकापिल
 वैशेषिक स्यादौलूक्यो० वार्हस्प
 त्यस्तुनास्तिक . । चार्वाकालौका
 यतिकश्चैतेषडपिताकिंका . ॥ मै
 त्रेयै ॥ कक्षास्त्रिद्विद्यायामेवैयोवृ
 हस्पते . शिष्य ॥ न० नीतिशा
 स्त्रे ॥ वृहस्पतिदेवताके त्रि० वृ
 हस्पतिसम्बन्धिनि ॥ वृहस्पतिर्दे
 ताऽस्य० वृहस्पतेरिदंवा । दिव्य

वावय .

दिच्यादिह्यपत्युत्तरपदाख्य . ॥

वातक . पु . न . पारिहार्ये ॥ चि .
अङ्गुरीयके . बालके . स्त्रीपारिहा
र्ये . त्रिषुस्यादङ्गुरीयके . इ . मेदि
नि . ॥ बालके ॥

वालव : . पु . द्वितीयकरणे . तत्र
जातस्य फलयथा . कार्यस्य कर्तास्व
जनस्य भर्तासिनाप्रणेताकुलशीलयु
क्त . । उदारबुद्धिर्बलवान्मनुष्य
स्येहालवाख्ये जननहियस्य ॥

वाल्कम् . न . क्षौमादिवस्त्रे ॥ चि .
वल्कलभवे . वल्कलस्य वल्कलस्य . वि
स्कार : . तस्य विकारद्वयम् ॥

वाल्कलम् . चि . वल्कलनिर्मिते ॥
वल्कलस्येदम् . अण् .

वाल्कली . स्त्री . मदिरोयाम् ॥

वाल्मिकि .
वाल्मीक : . पु .
वाल्मीकि . } कविर्ज्येष्ठे .

प्राचेतसेभृगुवशीयमुनिविशेषि ॥

वाव . अ . अवधारणार्थे . प्रसि
द्धौ .

वावटूक . चि . वाचोयुक्तिपटौ .

वाग्मिनि . वक्त्रि ॥ कुर्वादिषु

वाटूकशब्दपाठसामर्थ्याद्देहक

॥ ॥ यद्वा पुन पुनरतिशयेन वाव

वदति . इति . वदेर्यङन्तात् . उल

कादयस्येत्युक्त . ॥

वावय : . पु . तुलसीविशेषि . वावुव .

वाशुरा

इ . भा . ॥ इतिशब्दचन्द्रिका . ॥

वावृत . चि . कृतवरणे . वृते .
वृत्ते . स्वयंवरादिनास्त्रीकृतवरा
दौ ॥ वावृत्यतेस्म . वावृतुवते
ने . क्त ॥

वाशा . स्त्री . वासके ॥ वाश्र्यते .
वाश्र्यशब्द . गुरोश्चैत्य . टाप् .
वाशि . पु . क्तेदनसाधने . कृठा
रप्रभेदे ॥ अम्नौ ॥ वाश्र्यते . वा
श्र्य . वसिषपीत्यादिना कृञ् .

वाशिका . स्त्री . वासके ॥ वाश्र्यते .
वाश्र्य . गुरोश्चैत्य . टाप् .
क . यद्वा . उश्र्यते . वशकाक्षौ
। सञ्जायामित्यनेन . श्वल् .

वाशितम् . न . पशुपद्यादिशब्दे .

वाशनम . वाश्र्य . भाषेत् ॥

वाशिनायनि : . पु . वाशिनापत्ये ॥
उद्दीर्घावृद्धादगोत्रादिति . फि
ञ् . दाण्डिनायनेति . द्वितीया
भाव ॥

वाशिष्ठ . चि . वशिष्ठसम्बन्धिनि ॥

वाशिष्टी . स्त्री . गोमत्यानयाम् ॥

तीर्थविशेषि ॥ अत्रैव क्वेपिकुल्या

तीर्थम् ॥ वशिष्ठसम्बन्धिन्याम् .

वाशुर : . पु . गर्दभे ॥ वाश्र्यते .

वाश्र्य . मन्दिवाशिमयिचित्तच

ङ्गादिभ्यउरच् . ॥

वाशुरा . स्त्री . राक्षी ॥ वाश्र्यते

ऽस्याम् . वाश्र्य . मन्दिवाशी

वास .

ख्युरच् । टाप् ॥

वाश्र . । पु० दिवसे ॥ शकुनौ ॥
रासमे ॥ न० मन्दिरे ॥ चतुष्पथे ॥
वाश्रयते । वाश्र० । स्फायितश्चिव
स्त्रोश्वादिना - रक् ॥

वाष्पः । पु० न० नेत्रजले । भाफद्वा-
भा० प्र० ॥ ऊष्मणि ॥ वायति ।
ओषैशोषणे० वातिवा । वागश्वा
दौ । खष्पशिल्पशष्पवाष्परूपपरं
तल्पा . इतिसाधु । बाधतेनेत्र
मितिवा । बाधते : प्रोनिपातना
त् ॥ लोढे ॥ इतिमेदिनीकरः ॥

वाष्पक । पु० भारिषे । यथा । मा
रिषोवाष्पकोमार्षं प्रेतोरक्तश्चस
क्षृत . ॥

वाष्पका । स्त्री० हिङ्गुपल्याम् ॥
वाष्पायमाण . । चि० वाष्पमुद्भवमिति ॥
वाष्पिका । स्त्री० हिङ्गुपल्याम् । कार
व्याम् ॥ वाष्पमिव द्रुविप्रतिष्ठता
वितिकन् ॥

वाष्पी । स्त्री० वाष्पकायाम् ॥
वाष्पीका । स्त्री० त्वक्पल्याम् । वाष्प
कायाम् । राधुनी० द्र० गौ० दे०
भा० प्र० ॥ वाष्पमिव । कन् ।
टाप् । पृषोदरादि . ॥

वासः । पु० वैश्वमनि ॥ अवस्थाने ॥
वासके । वसन्त्यव । वसनिवासी ।
इलक्षेतिघञ् ॥ लघ्वादित्रिक
सि० । ङ० ॥

वासनम्

वासकोष . । पुं० बस्त्रपेटके ॥

वासक । पु० वैद्यमातरि । वृषे ।
अटरूपे । सिंहास्ये । वासा० वासू
टी० द्र० भा० प्र० वृक्षे ॥ अश्व
गुणायथा । वासकोवातकृतस्वर्यं
कफपित्तासनाशन । तिक्तस्तुवर
कोद्दयोऽलघु . शीतस्तृड्भिर्द्वित्
॥ प्रवासकासज्वरच्छर्दिमेहकुष्ठक्षया
पह . ॥ गानाद्विशेषे ॥ चि० गन्ध
कृति ॥ वासयति । खलु ॥ यद्वा
। वस्त्रं० आच्छादयति । वसन्ना
च्छादने । खलु ॥

वासकर्णी । स्त्री० यज्ञशालाया
म् ॥

वासकसज्जा । स्त्री० स्त्रीयादिनायिका
भेदे ॥ अद्यमेप्रियवासर . ० इत्य
निश्चिद्य०या० सुरतसामर्थीसज्जी
करोतिसा० वासकसज्जा । वास
कोवासरः ॥

वासका । स्त्री० वासकवृक्षे ॥

वासगृहम् । न० गर्भागारे । गृहमध्य
भागे ॥ शयनगृहे ॥ स्थितिगृहे ॥
वासाय० वासध्व वागृहम् ॥

वासतेयी । स्त्री० रोचौ ॥ वसनम्०
वसति . वसतौसाधुः । पथ्यति
थिवसतिस्वपतेर्ढञ् ॥

वासनम् । न० धूपने ॥ वारिधान्या
म् ॥ वस्त्रे ॥ निक्षेपाधारे ॥ वासे
॥ ज्ञाने ॥ चि० वसनेनक्रीते ॥

वासना

शतमानविंशतिकसहस्रवसनाद
यम् ॥

वासना । स्त्री० प्रख्याशायाम् ॥ ज्ञाने
॥ देहात्मबुद्धिजन्यमिष्ट्यासंस्कारे
। दुर्गायाम् ॥ यथा । वसत्यदृष्टा
सर्वेषुभूतेष्वन्तर्हितायच । धातुर्व
सनिवासेतोवासनातेनसाम्प्रतृतेति
॥ स्मृतिहेतौ । संस्कारे । भाव
नायाम् ॥ धर्माधर्मरूपेजीवगत
संस्कारविशेषे ॥ वासनाद्विविधा ।
मलिना० शुद्धाच । शुद्धा०
दैवीसम्पत्० शास्त्रसंस्कारप्राव
ल्यात्तत्त्वज्ञानसाधनत्वेनैकरूपे
व । मलिनातु० त्रिविधा ।
लोकवासना० शास्त्रवासना० देह
वासनाचेति । सर्वेजनायथा ननि
न्दन्ति० तथैवाचरिष्यामीति० अश
क्यार्थाभिनिवेशो लोकवासना ।
तस्याश्चकौलोकमाराधयितुम्सम
र्थ इतिन्यायेन० सम्पादयितुमशक्य
त्वात्० पुरुषार्थानुपयोगित्वाच्चम
लिनत्वम् । शास्त्रवासनातु० त्रिवि
धा । पाठव्यसनम्० बहुशास्त्रव्य
सनम्० अनुष्ठानव्यसनञ्चेति ।
क्रमेण० भरद्वाजस्य० दुर्वाससो०
निदाघस्यप्रसिद्धा । मलिनत्व
स्याध्याः क्रेशावहत्वात्० पुरुषार्था
नुपयोगित्वात्० दर्पहेतुत्वात्०
जन्महेतुत्वाच्च । देहवासनाप्रति

तना

विधा । आत्मतत्त्वभ्रान्ति० गुणा
धानभ्रान्ति० दोषापनयनभ्रान्ति
श्चेति । तत्रात्मत्वभ्रान्तिर्विरोच
नादिषुप्रसिद्धा० सोर्वलौकिकी
। गुणाधानद्विविधम्० लौकिक०
शास्त्रीयञ्च । समीचीनशब्दादिभि
षयसम्पादनम् लौकिकम्० गङ्गा
ज्ञानशालयामतीर्थादिसम्पादनं
शास्त्रीयम् । दोषापनयनमप्रिद्वि
विधम्० लौकिक० शास्त्रीयञ्च ।
चिकित्सकोक्तैरौषधैर्व्याध्याद्यपन
यनलौकिकं० ज्ञानाचमनादिभि
रशौचाद्यपनयनं वैदिकम् एत
स्यास्यसर्वप्रकाराया मलिनत्वम्०
अप्रामाणिकत्वात्० अशक्यत्वात्०
पुरुषार्थानुपयोगित्वात्० पुनर्जन्म
हेतुत्वाच्चशास्त्रप्रसिद्धम् । तदेत
ल्लोकशास्त्रदेहवासनाचयमविवेकि
नामुपादेयत्वेनप्रतिभासमानमपि
० विविदिषोर्वदनोत्पत्तिविरोधि
त्वात्० विदुषोज्ञाननिष्ठाविरोधि
त्वाच्च० विवेकिभिर्हेयम् । तदेव
वाङ्मयविषयवासना० त्रिविधानिरु
पिता । अभ्यन्तरवासनातु० काम
क्रोधदम्भदर्पाद्यसुरसम्पद्गुणसर्वा
नर्थमूलमानसोवासनेच्छुच्यते ।
तदेव बाह्याभ्यन्तरवासनाचतुष्टय
स्य० शुद्धवासनयाच्ययः सम्पाद
नीयाविवेकिभिः ॥ अत्रवशिष्ट

वासनाक्षयः

॥ शुभाशुभाभ्यामार्गाभ्यां वदन्ती वा
सनासरित् । पौरुषेण प्रयत्नेन योज
नीयाशुभेषु ॥ अशुभेषु समाविष्ट
शुभेष्वेव शवतारयेत् । स्वमनः पुरु
षार्थेन बलेन बलिनाश्वर ॥ अशुभा
ञ्चालितयातिशुभतस्मादपीतरत्
। जन्तोश्चित्तन्तुशिशुवत्तस्मात्
तच्चालयेद्वलात् । अपिच । वास
नानापरित्यागे यद्येककरोष्यलम्
। तत्तैश्चिथिलतांथान्तिसर्वाधिव्या
धयः क्षणात् ॥ पौरुषेण प्रयत्नेन
बलात् सन्त्यज्य वासनाः । स्थिति
बध्नासिचेत् तर्हि पदमासादयच्छल
मिति ॥

वासनाक्षयः । पुं० वासनानाशि ॥

यथा । पूर्वापरपरामर्शमन्तरेण
सहसोत्पद्यमानस्य क्रोधादिदृष्टिर्वि
शेषः । हेतुश्चित्तगतः स स्कार
विशेषावासना । पूर्वपूर्वाभ्यासेन
चित्तेवाश्रयमानत्वात् । तस्याः
क्षयिनामः विवेकजन्यायां चित्तप्र
शमनासनायां दृढायां सत्यपि वाद्ये
निमित्तं क्रोधाद्यनुत्पत्तिः । तच्च
तत्त्वज्ञानेन सति । मिथ्याभूते जगति
। नरविषाणादाविव । धीवृत्त्यनुद
यात् । आत्मनश्च दृष्ट्वेन । पुनर्हं
त्यन्पयोगमतः । निरन्ध्रनाम्निबन्
मनो नश्यति । नष्टे च मनसि । सस्का
रादोषकस्य वाद्यनिमित्तस्याऽप्र

वासनाः

तिपत्तौ । वासनाक्षीयते । ए
क्षीयमाणायां वासनायां । हेत्वभावे
न क्रोधादिदृष्ट्यनुदयात् । मनो नश्य
ति । नष्टे च मनसि । शमदमादिसम्प
त्त्या । तत्त्वज्ञानमुदेति । एवमुत्पन्ने
तत्त्वज्ञाने । रागद्वेषादिरूपा वासना
क्षीयते । क्षीयायाश्च वासनायाप्रति
बन्धाभावात् । तत्त्वज्ञानोदय इति
परस्परत्वदर्शनं नीयम् ॥ वासनाया
क्षयः ॥

वासनाक्षयाभ्यासः । पुं० वासनाक्ष
यस्यावृत्तौ । यथा । दृष्ट्यासम्भव
बोधेन रागद्वेषादितानवै । रति
र्वाग्निनादितायासौ ब्रह्माभ्यासः स उ
च्यते ॥

वासनात्यागः । पुं० पूर्वसंस्कारो
मेक्षायां ॥ वासनायाः त्या
गः ॥

वासनापरित्यागः । पुं० मनोनिग्रह
स्वीपायविशेषः ॥ यस्तु । विद्यामदा
दिदुर्भासनया पीडयमानो न साधून्
नुवर्त्तितुमुत्सहते । तस्य विवेकेन
वासनापरित्याग एवोपायः ॥ वास
नायाः परित्यागः ॥

वासनिका । पुं० निवासि । मार्गे
निवासी ॥

वासन्तः । पुं० परपुष्टे । कौकिलि ॥
करभे । उष्ट्रे ॥ विटे ॥ मुह्ये ॥
कृष्णमुह्ये ॥ मदमह्ये ॥ चि० चव

वासन्ती

हिते ॥ वसन्तीहवे ॥ वसन्तीभव
सन्धिवेलाद्युतुनक्षत्रेभ्योऽथ ॥

वासन्तक . । त्रि० वसन्तसम्बन्धि
नि ॥

वासन्तिक . । पु० बिदूषके । केलि
किले । त्रि० वसन्तजीत्सवे ॥
वसन्तसहचरिताध्ययनवति ॥ वस
न्तमधीतेवेदेवा । वसन्तादिभ्यश्च
क् ॥

वासन्ती । स्त्री० लताविशेष । माध
व्याम् ॥ यूथ्याम् ॥ पाठलायाम्
॥ स्मरेश्वरवे । चैत्रावस्थाम् ।
मधूत्सवे । गणिकार्याम् ॥ पुष्प
लताविशेष । प्रहसन्त्याम् । वसन्त
लायाम् । नवमल्लिकायाम् । लेशा
रा० निवारो० इ० प्र० पुष्पवृक्ष
विशेष ॥ यथा । नेपालीकथिता
तज्ज्ञैः सप्तलानवमल्लिका ।
वासन्तीभीतलालघोतितक्तादोषत्रया
क्षजित् । वसन्तेपुष्प्यति । का
लतत् साधुपुष्प्यत्प्रच्यमानेष्वि
त्यण् ॥ शर्करौच्यन्दः १४ प्रभेदे
॥ लक्षणयथा । मासेनीमोगौ
शदिगदितावासन्तीयम् । यथा ।
आभ्यङ्गक्रीनिर्भरमधुसक्तपिङ्गीते
श्रीखण्डाद्रेरङ्गुतपवनैर्मन्दहृदी
ला । लौकिकलोलापङ्कजविकसद्भक्तो
क्तासः । कसारलेनृत्पतिसहशी
वासन्तीहम् ॥ वासन्तीदुर्गापूजा

वासवः

प्रमाणं यथा । चैत्रे मासिसिते षष्ठे
सप्तम्यादिदिनत्रये । पूजयेद्विधिबद्ध
गौदशम्याश्च विसर्जयेत् ॥ अपिच
। श्रीनारायणउवाच । पुरास्तुता
सागोलोके कृष्णेन परमात्मना ।
। सम्पूज्यमधुमासिचप्रीतेन सप्तम
शुद्धे ॥ मधुकौटभयोर्युद्धे द्वितीये
विष्णुनापुरा । तत्रैकाक्षिसादुर्गा
ब्रह्मणा प्राणसङ्कटे ॥ कृतिब्रह्मवैव
र्ते प्रकृतिखण्डे ६३ अध्याय ॥

वासयोग । पुं० चूर्णायाम् । पाठ
वासादिहोदे । गन्धचूर्णे ॥ वासि
सुगन्धीकरणे योगउपायः ॥

वासर . । पुं० न० अहि । दिने ॥
रागप्रभेदे ॥ वासयति वसतीत्य
न्तात् । अतिरिक्तमिभमीत्यादिनाऽ
रः ॥

वासरश्चविः । स्त्री० प्रकाशे । आत
पे ॥

वासवः । पुं० इन्द्रे । मरुत्वति ।
मचेनि । देवाधिपतौ ॥ सप्तदेवा
नामध्ये भगवतो विभूतिः ॥ वसवी
देवाः ॥ वसुनिरत्नानि वा । अथ स
न्ति । ज्योत्स्नादिस्वादण् ॥ वासी
रपत्य वा ॥ दैत्यानां वासः वाति ।
वागतिगन्धर्वाः । वासीतुपसर्गे
॥ वाः । पि० वसुदेवताकी । सप्त
देवतेत्यण् ॥ वसुमन्त्रात् स्वार्थि
॥ वाः प्रज्ञाव्यण् वा ॥

वासि .

वासवदत्ता । स्त्री० गदारूपे० आख्या
यिकाग्रन्थविशेषे ॥ वासवदत्ताम
धिकृत्यकृता० आख्यायिका । वृषा
च्छ । तच्छलुकः ॥

वासवानुज । पुं० उपेन्द्रे ॥ वासव
श्चानुजः ॥

वासवी । स्त्री० व्यासमातरि । सत्य
वत्याम् । दास्य्याम् । उपरिचर
रु वसीर्षीर्यजातायाम् ॥ वसोरा
ज्ञस्त्रापत्यम् । अण् । डीप् ॥
इन्द्राण्याम् ॥

वासवेयः । पुं० व्यासि । पाराशर्ये ॥
वासव्याचपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

वास । न० वस्त्रे ॥ वस्यतेऽनेनवा०
वस्ते शरीरं वा । वसचाच्छादने ।
वसेषिर्दित्यसुन् ॥

वाससप्या । स्त्री० नायिकाप्रभे
दे ॥

वासा । स्त्री० अठरूपे । वासके ॥
वासायां विद्यमानायामाश्रयांजो
वितत्यच । रक्तापित्तक्षयीकासौक्लि
मर्थमवसीदति ॥ वासयति । वस
निवासे । गत्यन्तः । पचाद्य
च् ॥

वासागारम् । न० भोगगृहे । कन्या
टे ॥ वासस्थानागारम् ॥

वासिः । पुं० कुठारभेदे । छेदनसा
धने । वसूला० इ० भा० ॥ वास्या
दीनामिवकरणानां कष्टं व्यापार्यत्व

वासु .

नियमादितिवैशेषिकाः ॥ वसन्ति
० वस्ते वा । वसनिवासे० आख्या
दने वा । वसिवापियजीत्यादिना०
इज् ॥

वासिका । स्त्री० वासके । वासैव ।
स्वार्थेकन् । प्रत्ययस्थादित्यत्व
म् ॥

वासितम् । न० कृते । खगाऽऽरावे ॥
ज्ञानमात्रे ॥ त्रि० सुरभीकृतं ।
धूपितव्यञ्जनादौ । भाविते ॥ वस्त्र
च्छन्ने ॥ वास्यतेत्य । वास्येष्टना
दौ । चुरादि । क्त ॥ वासउपमे
वायाम वा ॥ ख्याते ॥

वासिता । स्त्री० कस्मिण्याम् । नाय्या
म् ॥ वासयति । वसनिवासे०
गत्यन्तः । वाससेवाग्राम् वा । क्तः
। टाप् ॥

वासिनी । स्त्री० सितभिरुद्राम् ॥

वासिष्ठः । पुं० वसिष्ठार्ये ॥ अथ
ण् । बहुत्वे० वसिष्ठाः । न० क
धिरे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ वसिष्ठ
कृतेश्यागशमस्त्रौदौ ॥ त्रि० ७ वसिष्ठ
सर्वस्वनि ॥

वासी । स्त्री० तक्षण्याम् । वसूली० इ०
भा० प्र० ॥

वासुः । पुं० विष्णौ । नासस्ये ॥
वसतिसर्वभूतेषु जीवरूपेणान्वयो
मिरूपेण वा० वासयतिसर्वाणिभूता
निष्ठात्मनि वा । वस० । बाहुल्य

वासुदेव :

दुष् ॥ पुनर्वसौ ॥ विश्वरूपे ॥

वासुकिः । पुं० अहिराजि । सर्पराजि ।
सर्पजातिभेदानामध्ये० भगव
तोविभूतौ ॥ वसु रत्न किमूष्णि
यस्य । वसुकायतिवा । कौशब्दे ।
आसीनुपसर्गेकः । वसुकास्यापत्
त्यम् । अतद्रज् ॥

वासुकीयः । पुं० अहिराजि ॥

वासुकीयस्वसा । स्त्री० विषहयाम् । म
नसादेव्याम् ॥ आस्तीकसुनेमा
ताभगिनीवासुकीस्तथा । जरत्कारुमु
ने० पत्नी मनसादेविनमोस्तुति ॥

वासुदेवः । पुं० चित्ताधिष्ठातरि ।
विष्णौ । नारायणे । वृष्णीनांम
ध्ये० वसुदेवपुत्रत्वेनप्रसिद्धे० ऽ
र्जुनीपदेष्टरिभगवद्विभूतौ ॥ तस्यै
श्वरस्यापि विभूत्यन्तः पाठस्तैन्नरु
पेणचिन्तनार्थः । एवरामादावप्य
वगन्तव्यम् ॥ वसुदेवस्यापत्यम् ।
कथ्यन्वकीत्यण् ॥ यद्वा । वसतीति
वासुः । वस० बाहुलकादुष् ।
वासु, चासौदेवश्च ॥ विष्णुपुराणे
नामव्युत्पत्तिर्यथा । सर्वचासौस
मस्तच्चवसत्यर्चतिवैयत । ततोमौ
वासुदेवेतिविद्वद्भिः परिगीयते ॥
इतिविष्णुपुराणम् ॥ यद्वा । वस्ते
आप्यादयति० स्वमाययाआवृणो
तिजगदितिवासुः । वसैरीणादि
कण्ठ । अथेषामपिदृश्यतइतिव

वास्तव्यः ।

मुशब्दाकारस्यदीर्घः । बाहुलकादु
ष्प्रत्ययोवा । दौव्यतिप्रकाशतइति
देवः वासु, चासौदेवश्च ॥ छाद
यामिजगत्सर्वंभूत्यासूर्यइवांशुभि
रितिमोक्षधर्मभारतम् ॥ लक्ष्मण
स्त्वयथा । दक्षिणे तुकरेचक्रधस्ता
त्पद्ममेवच । वामेशङ्खगदाधस्ता
द्वासुदेवस्यलक्ष्मणमित्यग्निपुराण-
म् ॥

वासुदेवप्रियङ्करी । स्त्री० शतावर्या
म् ॥ श्रीकृष्णप्रियकारिख्याम् ॥

वासुदेववरीयसी । स्त्री० शतावर्याम्
वासुपूज्यः । पुं० जिनविशिष्टि ॥

वासुभद्रः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

वासुरा । स्त्री० वासितायाम् । रा
जौ ॥ भुवि । वासतीयभूमौ ॥

वासूः । स्त्री० नाव्यीक्यावालाया
म् ॥ वास्यते० खण्डे । वसैर्यन्ता
द्बाहुलकाद् ॥

वासौकः । न० शयनाश्रये । वासम
न्दिरे ॥

वास्तवम् । न० परमार्थभूते । पर
मात्मनि ॥ वस्तुवै । स्वार्थेऽण् ॥
जीवि ॥ वस्तुनोऽशत्वात् ॥ मायाया
म ॥ वस्तुनः शक्तिस्त्वात् ॥ जगति
वस्तुनः कार्यस्त्वात् ॥

वास्तविकः । चि० परमार्थभूतेव
स्तुति ॥

वास्तव्यः । चि० वस्तुनि । वासकत्तं

वास्तुकी

रि । वसति । वस० । वसिस्तव्यत्
कर्त्तरिणिच्चेतितव्यत् । वासयो
ग्ये ॥ पु० वसतौ ॥

वास्तु । न० वास्तुकशाकि । वास्तुकी ॥
पुं० न० पुण्याम् । सौमि । सुरङ्गा-
याम् । गृहार्भूमौ । वैश्वभूमौ ।
वसन्त्यच । वसनिवासे । वसिस्तुन् ।
अगारेणिच् । पु० दैत्यविशेषे ॥
जलाशयगृहारामसेतुसङ्क्रमशा-
खिनाम् । देवतानाप्रतिष्ठायावा-
स्तुदैत्य प्रपूजयेत् ॥ अनर्चयित्वा
यीवास्तु कुर्यात्कर्माणिमानवः ।
विघ्न तस्यचरेद्वास्तु । परिवारगणैः
सहेतिनिर्वाणतन्त्रम् ॥ अपिच ।
मारीभयेरोगभयेडाकिन्यादिभयेत-
था । औत्पातिकेपत्यदोषिव्यालिर-
क्षाभये पिचेति ॥ ध्यात्वाचपू-
जयेद्वास्तु सर्वशान्तिस्ततो भवेदि-
त्युह ॥

वास्तुकम् । न० वास्तुकशाकि । वयु-
वा० इ० भा० प्र० ॥ यथास्यगुणा-
। लघुदीर्घपचभेदाद्वास्तुकद्वितयं
मतम् । वास्तुकद्वितयस्यादुच्चारंपा-
कीकटूदितम् ॥ दीपनं पाचनं रु-
च्य लघुशुक्रबलप्रदम् । सरंभोहा-
सपित्तार्शं । कृमिदोषचयापहम्
। वास्तुभवम् । अध्यात्मादित्वा
ट्ठञ् । इमुमुक्तान्तात्क ॥

वास्तुकी । स्त्री० चिखीशाकि । शुद्ध

वास्तु

वास्तुके ॥

वास्तुपुरुष । पुं० वास्तुरक्षसि । पू-
र्वमासीन्महद्भूतसर्वज्ञः कभयद्वारम्
। तद्देवैर्निर्हृतभूमीसवास्तुपुरुष
स्मृतः ॥

वास्तुविद्या । स्त्री० वास्तुविधानशा-
स्त्रे ॥ पश्यबाराहोमन्यत्रच ॥

वास्तुकम् । न० वास्तुकी । वयुवा०
इ० प्र० शाकि । वसतिर्देहिचिरम्०
गुणावाऽस्मिन्वसन्ति । वस० । उ-
लूकादयश्चेतिसाधु ॥

वास्त्यम् । त्रि० वस्तिषड्वये ॥ वस्ति-
रिव । वस्ते ठञ् । डीपि० वा-
स्त्यौ ॥

वास्तोष्पतिः । पु० सुरपती । बला-
रातौ । इन्द्र ॥ वास्तोर्गृहक्षेत्रम् ।
पतिरधिष्ठाता । वास्तोष्पतिर्गृहमे-
धाच्छचेतिनिपातनादलुक्० षत्तु-
श्चित्येके । इणः परत्वात्० क-
स्कादिषुचेतिषत्तुम् । देवे ॥

वास्तोष्पतीयम् । न० वास्तोष्पतये०
हविषि ॥ वास्तोष्पतिर्देवतास्य ।
द्यावापृथिवीत्यादिनाह ॥

वास्तोष्पत्यम् । न० वास्तोष्पतीये ।
वास्तोष्पतिर्देवताऽस्य । द्यावापृ-
थिवीत्यादिनायत् ॥

वास्तु । त्रि० वस्त्रावृत्तरथे ॥ वस्त्रे-
णपरिवृत्तेरथ परिवृत्तेरथइत्यण् ।
वास्तु । त्रि० जलस्थे ॥

वाहनम्

वाहः । चि० वाह्याह्ये ॥ वसवाह्या
दने० कर्मणि गृह्यते ॥

वाहः । पुं० भुज्जे ॥ धान्यमानप्रभे
दे० यथाहुः । पलंप्रकुञ्चकमुष्टिः
कुण्वस्तवतुष्टयम् । चत्वारः क
उवाः प्रस्थश्चतुः प्रस्थमयाठकम् ।
षष्ठाठको भवेद्वाणी द्विद्रोणः सूर्प
उच्यते । सार्धं सूर्पं भवेत्स्वारीवे
खाप्यैर्निगद्युद्भूता ॥ तामेवमा
रजानीयाद्वाहीभारचतुष्टयमिति
। अष्टे ॥ वृषे ॥ वायौ ॥ वहति
वहप्रापणे । हलश्चेति घञ् ॥ उ
ह्यते ॥ इति वा । वहिः कर्मणि
कारणे प्रा० घञ् वाह्यते वा । ह्य
न्तः । अच् ॥ वाहते वा । वाहप्र
यत्ने । अच् ॥ रथादौ ॥ चि० व
हनकर्त्तरि ॥

वाहकः । चि० वहनकर्त्तरि ॥ वह
ति ॥ वह० गतुस् ॥

वाहद्विषत् । पुं० भविषे ॥ वाहानां
द्विषन् ॥ वाहेषु द्विषन्वा । सप्त
मीतियोगमिभमात्समासः ॥

वाहनम् । न० हस्त्यश्वरथादौ । याने
युज्यते । पञ्च । शीरये ॥ देव्याना
हजानि यथा । विष्णुब्रह्माग्निर्दे
वैर्वायते सप्तमन्त्रयौ । सितप्रेतो
महादेवो जितरात्रिर्हितपङ्कजाः ॥ इ
ति चि० सुमित्रिर्वाही वाहनानि मङ्गीज
सप्त । तत्सु सुमित्रिर्वाहकस्तुते वायसा

वाहा

त्रयुज्यते ॥ तस्मान्मूर्त्यन्तरं कृत्वा
वाहनत्वं गतास्त्रयः । यस्मिन् य
स्मिन् महामायाप्रीणातिसततं शि
वा ॥ तेन तेनैव रूपेण आसनान्यभ
वस्त्रयः । वृत्तिकालिकापुराणम्
॥ वहत्यनेन । वह० । कारणेति ल्यु
ट् । वाहनमाहितादिति निपातना
द्दौघः ॥ यद्वा । वाहयति । वहिः
स्वार्थे गतत्वात् कर्त्तरि ल्युट् ॥ वा
हामाप्रेरणे ॥ यथा । वाहनप्रति
वाहानां प्रविष्टं प्रेरणं विदुः । रागाव
बलगात्रापाणिं प्रतोदरवभेदतः
चतुर्थं भवने ॥

वाहनश्चेष्टः । पु० अष्टे । ह्ये ॥

वाहना । स्त्री० निर्वाहयितृत्वे ॥ ग्या
सश्चत्यो युच् ॥

वाहवेगः । पुं० पशुभेदे ॥

वाहा । पुं० अनङुहि ॥ वहति ।
वह० । वहिहाधाज्भ्यश्चन्दसीत्य
सुन् । णिच् । शोणाष्टुणा नृवाह
सा ॥

वाहसः । पुं० अजगरे । शयै ।
शयालौ ॥ जलनिर्याणे ॥ सुनिष
स्वकी ॥ वहति । वह० । वहि
युभ्यां णिदित्यसच् । णित्वाद्बुद्धिः
॥ वाह गतिं श्यतीति वा । शोन्तक
र्मणि । आतोनुपेत्तिकः ॥

वाहा । स्त्री० वाही । भुजे ॥ अजा
दित्वाष्टटाम् ॥

बाहीक :

वाहीकः । पुं० ठकायाम् ॥ गोवा
ह । शकटादौ ॥

वाहितः । चि० लङ्घिते ॥

वाहित्यम् । न० हस्तिकुम्भाधीभागे ॥
कुम्भोऽत्रवातकुम्भः । वाहित्यं वा
तकुम्भाध्वजतिभागुरिः । सचलला
टाधीभागः । अवश्यवहति । वह०
। आवश्यकीणिनिः । सतिष्ठत्यत्र ।
घञर्थेकः । पुषीदरादित्वात्स
स्यतः ॥

वाहिनी । स्त्री० तरङ्गिण्याम् । शैव
लिङ्ग्याम् ॥ सेनायाम् ॥ सेनावि
शिषि । त्रिषुगणेषु ॥ यथा । इभाः
८१ । रथाः ८१ । अश्वः २४३ ।
पदातयः ४०५ । एतत्परिमाण
परिमितायास्त्रीनायामिच्छ्यर्थः ।
समस्तसङ्ख्याया ८१० ॥ वहति ।
वह० । यच्चादिस्वाण्णिनिः ॥
वाहाः सन्त्यस्मावा । इनिः ॥

वाहिनीपतिः । पुं० सेनापतौ । से
नान्याम् ॥ समुद्रे ॥ वाहिन्या ।
सेनाया • वाहिनीगान्दीनांश
पतिः ॥

बाहीकः । पुं० देशविशेषे ॥ जस्ति
कजाती जाट० लङ्० इ० भा०
प्र० जातौ ॥ यथोक्तं कर्णपर्वणि
२०० अध्याये । तत्रवह पुरात
ताः कथा । कश्चिद् द्विजोत्तमः
। बाहीकदेशमद्रांशकुत्सयन्वाक्य

बाह्यप्रपञ्चः

मन्त्रवीत् ॥ पञ्चानांसिन्धुषष्ठाना
मन्तरयेसमाश्रिताः । तान्धर्मं
वाह्यानशुचीन्वाहीकान्परिवर्ज
यित् ॥ आकलनामनगरमापगा
नामनिम्नगा । जस्तिंकानामवाही
कास्तेषां वृत्तं मुनिन्दितमिति ॥
शतद्रुविपाशैरावतीवितस्ताचन्द्र
भागेतिपञ्चनद्यः सिन्धुः षष्ठः
तन्मध्यदेशीवाहीकइतिव्याख्याता
रः ॥ स्तैष्ठ्यप्रमेदे ॥ गवि ॥ वाह
की ॥ वहति । वह० । अलीकादि
त्वात्कीकन् । वहतेवृद्धिश्च ॥
चि० बाह्ये ॥ प्राग्दीव्यतीर्थेध्वर्थे
पु० ईकक्चेतिवार्तिकेन • ईकक्
• वहिषष्टिलोपश्च ॥ बाहीका •
पुं० भूम्नि • देशविशिषे । टकनाम
सु ॥ बाहीकाटकनामानोवाह्नी
कावह्निकाह्याइतिह्रिमचन्द्रः ॥

बाहुवारः । पुं० श्रेष्ठांतके । बहु
वारे ॥

बाह्यम् । न० याने । युग्ये । पवे ।
वाहने । वह्नी ॥ चि० वहनीये ।
वलीवर्दादौ ॥ वहिरर्थे ॥ वहिर्भ
वे ॥ बाह्यितुयोग्यः । वहिर्ग्यत्
॥ वहिर्भवेवा । वहिषष्टिलोपोय
ञ्चेतिवञ् ॥

बाह्यप्रपञ्चः । पुं० आन्तरप्रपञ्चाति
रिक्ते ॥ सद्यथा । पृथिव्यादिपञ्च
भूततत्त्वान्यब्रह्माण्ड तदन्तर्भूताप

वाङ्मेन्द्रियम्

य्युपरिविद्यमानमूर्ध्वः स्वर्गं हजं
नक्षत्रं सत्यनामकाधिधीविद्यमा
नातलवितलमुतलतलातलमहात
लरसातलपातालनामकचतुर्दशमु
बनतद्विष्ठजरायुजाण्डजस्वेदजाहि
म्यचतुर्विधभूतग्रामसमुदायोयथा
योग्यविविधनामरूपगुणधर्मश
क्त्याश्रयो वाङ्मेन्द्रियप्रपञ्च ॥ ३

वाङ्मेन्द्रियमानः । वि० पृष्ठे नोद्यमाने ।

वाङ्मेन्द्रियवृत्तिः । पुं० श्रोत्रवागादी ॥

वाङ्मेन्द्रियवृत्तित्ववाङ् । पुं० बौद्धैकदे

शिर्वावादे ॥ सयथा । समुदायोऽ

णुसम्भूतीवाङ्मेन्द्रियभूम्यापगादिक

। आन्तरः स्तम्भजश्चित्तचेत्यरूपश्च

तौजगतः ॥ मृदम्बुवज्जिवायूनां

खरस्निग्धीणाचक्षुला । चतुर्धाचा

णवः पञ्चस्कत्वारूपदिभेदतः ॥

रूपशब्दादयस्तेषां व्यक्तित्वविज्ञानमु

च्यते । विदनामुखदुःखेस्तसंज्ञा

दित्वादिनामयत् ॥ सस्कारोवास

नाचैवमुक्तसङ्घवयात्मकम् । ज

गतप्रपञ्चतः सिद्धकिमव्यपरिक

ल्पनैरिति ॥ नायवादीयुक्तिसहः

। यतः । यथा । स्थिरचित्तनराहि

त्यात्स्वपञ्चाचित्तनस्यतः । नस्त

स्यानामणूनावाससमुदायोचयुज्यते ।

वाङ्मेन्द्रियम् । न० श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जि

व्हाघ्राणेषु ॥ वाक्पाणिपादपा

यूपस्थेषु ॥

वाङ्मेन्द्रियविषयम्

वाङ्मेन्द्रियविषयम् । न० श्रोत्रादिवि
षयेषु ॥ यथाहुः । बुद्धीन्द्रिया
णितेषांपञ्चविशेषाविशेषविषयाणि
। वाग्भवतिशब्दविषयाशेषाणितुप
ञ्चविषयाणि ॥ अस्यार्थः । तेषांद
शानामिन्द्रियाणांमध्ये । पञ्च । वि
शेषाविशेषविषयाणि । विशेषाः ।
स्थूला शब्दादयः शान्ताघोरामू
ढाः पृथिव्यादिरूपाः । अविशेषाः
तन्मात्राणि । सूक्ष्माः शब्दादयः
। तन्मात्रचयहर्णेन । स्थूलभूतभा
वमपाकरोति । विशेषाश्चविशे
षाश्चविशेषाविशेषाः । तएवविषया
शेषाबुद्धीन्द्रियाणातानि । तथो
क्तानि । तत्रोद्धरेतसांयोगिनां
चश्रोत्रम् । शब्दतन्मात्रविषयस्थू
लशब्दविषयञ्च । अस्मदादीना
न्तुस्थूलविषयमेव । एव तेषांत्व
क् । स्थूलसूक्ष्मस्पर्शविषयाः । अ
स्मदादीनान्तुस्थूलस्पर्शविषयैव ।
एवंचक्षुरादयोपि । तेषामस्मदा
दीनाञ्चरूपादिषु स्थूलेषुद्रष्टव्या
एव अस्मेन्द्रियेषु मध्ये । वाग्भव
तिशब्दविषयाः स्थूलशब्दविषयाः
तत्रेतुत्वात् । नतुशब्दतन्मात्रस्यहे
तु । तस्याहङ्कारकार्यत्वेन । वा
गिन्द्रियेणसहैककारणत्वात् । शेषा
णितुचत्वारि । पाणिपादपायूप
स्थानि । पञ्चविषयाणि । पायूप

वि

द्याहार्याणांपटादीनापञ्चशब्दा-
द्यात्मकत्वात् ॥

वह्निः । पुं० अश्वथोनौदेशविशेषे ॥

वाह्निः । पुं० वाह्नीकदेशे ॥ वा
ह्नीकदेशोत्पन्नेऽश्वे ॥ न० धीरे ।

कुङ्कुमे ॥ हिङ्गुनि ॥ वाह्नीकदेशे

भवः । कोपधादिष्वण् ॥

वाह्निः । पुं० वाह्नीकदेशोत्पन्नेतु
रगि ॥

वाह्नीकः । पुं० वलख० इ० मा०

प्र० देशविशेषे ॥ यथाक्तं शक्तिस

ङ्गमे । कम्बोजदेशमारम्यमहा

वह्निस्तुपूर्वके । वाह्नीकदेशोदे

वेशिअश्वतोत्पत्तिपरायणः ॥ तद्दे

शोत्पन्नाश्वे ॥ न० हिङ्गुनि ॥ धी

रे । कुङ्कुमे ॥ उच्यते० वहतिवा ।

वहप्रपञ्च । अलीकोदयस्येति स

धुः ॥ यद्वा० वहते । वहप्रधान्ये ।

वाह्नीकदेशोक्तम् ॥ त्रि० वाह्नीकदेशो

क्तम् ॥ वाह्नीकदेशोभवः काष्ठादिभ्य

स्त्वोष्णम् ॥ पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

वि० अ० निग्रहे ॥ निग्रहे ॥ पदपूर

णे ॥ निग्रहे । सङ्गने ॥ हेती ॥

अश्वतो ॥ विनिग्रहे ॥ वृषदर्थे ॥

परिभवे ॥ शुद्धावलम्बने ॥ वि

ज्ञाने ॥ श्रेष्ठे ॥ अतीति ॥ विग

ते ॥ विशिषे ॥ गती ॥ आलम्बे ॥

पालने ॥ नानार्थे ॥ गते ॥ वि

सद्वर्धे ॥

विकम्

वि । पुं० स्त्री० पश्चिम्नि । पानति

गन्धनयो । वातेडिंश्चेतीत्य् ॥

विश । त्रि० विशते पूरणे विश

तितमे ॥ तस्यपूरणेडट् ॥

विशकः । त्रि० विशती ॥ विशल्या

क्रीते ॥ विशतिविशदभ्याङ्बुन्न

सञ्ज्ञायाम् । तिबिशतेडिंतीति-

लोपः ॥

विशति । स्त्री० सङ्ख्याविशेषे ।

एकाऽधिकोनविशती ॥ सङ्ख्या

र्थे० एकद्विबहुवचनान्तः । सङ्-

ख्येये० एकवचनान्तः । यथा । वि

शल्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः स-

ङ्ख्येयसङ्ख्ययोः । सङ्ख्या

र्थेद्विबहुत्वेस्तस्मात्सुचानवती स्त्रि

यः ॥ द्वौदशतौपरिमाणमस्य ।

पक्षविशतीतिनिपातनात्० प्रक

तेर्विन्भावः शतिप्रत्ययश्च ॥

विशतिकः । त्रि० विशल्याक्रीतश्च

ख्यादर्थे० विशतिविशदभ्याङ्बुन्नसं

ज्ञायामित्यचयोगविभागात्कन् ॥

विशतितमः । त्रि० विशे ॥ विश

ते पूरणे ॥ तस्यपूरणेडट् ।

विशल्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम्०

इतिडटस्तमडागमः ॥

विशी । पुं० विशती ॥

विकम् । न० सद्यः प्रसूतायाः गोः

क्षीरे ॥ यथा । क्षीरसद्यः प्रसूता

या पेयूषः पालनविकामितिशब्द

विकटा

चन्द्रिका ॥

विकट ॥ पुं० गोजुरे ॥ इतिशब्द
माला ॥विकटत . ॥ पुं० स्वादुकण्टके । कु
वाहणे । ग्रन्थिनि । व्याघ्रपादि । कृ
दुफली । वङ्ग च् । वृ० गौ० दे० भा० प्र०
॥ विकटते । ककिगती । अतच् प्र
त्ययः ॥ विकटतफलपकमधुरं स-
र्वदोषजित् ॥

विकटता । स्त्री० अतिदलायाम् ॥

विकष । पुं० क्षयणे ॥ कृत्यये ॥
चि० अक्षिणि । केशग्रन्थे ॥ विनासि
ते । स्फुटिते ॥ कचति । कचव-
त्यने । पचाद्यच् ॥ विगतः क
चोऽप्राप्ता ॥विकचा । स्त्री० महाश्रावणिकाया
म् ॥विकच्छः । चि० कच्छरहिते । सुक्त
कच्छे ॥विकट . ॥ पुं० विस्फोटके । साकुरु
ण्डहर्त्रे ॥ चि० उरी । विषाले ।
पृथुले ॥ पृथौ । विकराले ।
रम्ये । सुन्दरे । दन्तुरे । कटाभा
वे । विकटति । कटेवर्धवरण
या . ॥ पचाद्यच् ॥ यडा । सम्रो
दश्चेतिचकारादुरपिकटच् ॥विकटा । स्त्री० बौद्धदेव्यन्तरे । मायो
देव्याम् । मारीच्याम् । त्रिमुखा
याम् । वज्रकालिकायाम् । वज्र

विकथं .

व राक्षाम् । जीर्णाम् । पाचिर
यायाम् ॥विकटानन । पुं० राक्षसान्तरे ॥
चि० भीषणास्थे ॥विकटक । पुं० विकटते ॥ दुरा
लभायाम् ॥ विरुद्धः कण्टको
स्य ॥विकत्यनम न० मिथ्याज्ञाघाया-
म् ॥ यथा । ज्ञाघाप्रशंसार्थपा
दः सातुमिथ्याविकत्यनम् । वृ०
हेमचन्द्र ॥ विकत्यते । कत्य
ज्ञाघायाम् । भावेऽप्यट् । चि० तच्छी
ले ॥ ताच्छीतिक्विप् । वासरूपविधिर्ना
सीत्यस्य प्राविकत्वात् । वीकषलसे
तिघिनुष् विषये । चलनशब्दे तियु
च् ॥ खगुणज्ञाघनादौ ॥विकत्यी । चि० विकत्यनग्रीसे ॥ वि
कत्यते । तच्छील । कत्य . ॥ वीक
षलसकत्यस्यम्भः । इतिघिनुष् ॥विकथा । स्त्री० चध्ययनेऽनुपयुक्तायां
कथायां ॥विकनीनिकः । चि० कान्ते । विम
ताकनीनिकातारायस्मात् ॥विकम्पितः । चि० विशेषणकम्प
विशिष्टे ॥

विकर . ॥ पुं० रोगे । विकीर्यते ।

कृ० । च्छदोरप् । चि० करग्रन्थे ॥

विकरालः । चि० भयानके ॥

विकथं . ॥ पुं० विदिशि । कीर्णे ।

विकल

द्वयोर्मध्ये ॥ यथा । शक्रादीनापु
रेति ऽनस्यृशस्यै पपुरत्रयम् । वि
कर्णैर्द्वौ । विकर्णस्य स्त्रीन्कीर्णान्
द्वेपुरेतयेति विष्णुपुराणम् ॥ दुर्यो
धनानुजे ॥ चि० कर्णरहिते ॥
विकर्णिका । चि० कर्णिकारहिते ॥
पु० भूम्नि० सारस्वतदेशे ॥ यथा ।
काश्मीरस्तुमाधुमता सारस्वता
विकर्णिका । इति हिमचन्द्रः ॥
विकर्णी । स्त्री० चयाङ्कुशेश्वरे० उवा
रेऽन्तहारिणि ॥
विकर्त्तन । पु० अर्के । मात्तण्डे ।
सूर्ये ॥ विकर्त्तयति भक्तं रागात् ।
कृतीर्दने । विजन्ताल्ल्युट् ॥
यद्वा । विशेषणकर्त्तन यस्य । वि-
प्रवृत्तकर्मणो यन्नोत्तीढत्वात् ॥ अक-
र्त्तव्ये ॥
विकर्म्मकृत् । चि० निषिद्धकर्मका
रिणि ॥
विकर्म्म । न० शास्त्रपतिषिद्धि० व्या
पारे ॥
विकर्म्मस्य । चि० निषिद्धकृति ।
चौर्द्धदैहिकस्य कर्मणो विरोधीनि
यानि कर्माणि अगस्यागमनादीनि
तत्कारिणि ॥
विकर्षणम् । पु० । कर्षणम् ॥ विकर्षणम् ।
कृषणम् । वज्रम् ॥ बाणे ॥
विकर्षणम् । न० आकर्षणे ॥
विकर्ज । चि० जने ॥ विह्वले ॥ स्व

विकसत्

भावहीने । विकसितकलास्य ॥
जिह्वले ॥
विकलपाणिक । पु० कुशौ । कुक
रे । विकृतकरे ॥ विकल पा
णिर्यस्य ॥
विकला । स्त्री० ऋतुहीनायाम् ॥ रा
श्यादिकलाया षष्ठितमांशे ॥
विकलाङ्ग । चि० स्वभावतोऽन्यूना
धिकाङ्गे । अपोगण्डे ॥ विकल
मङ्गमस्य ॥
विकली । स्त्री० ऋतुहीनायाम् ।
गौरादित्वान्ङीप् ॥
विकल्प । पु० भ्रमे । भ्रान्तौ ॥ क
ल्पने ॥ सङ्कल्पविपर्यये ॥ वित
र्के ॥ स शये ॥ तुल्यबलरूपविरो
धे विकल्पो भवति । शब्दज्ञानानु
पातीवस्तुशून्यो विकल्पः ॥ विक
ल्पनम् । कृपूप्सामर्थ्ये । भावे च
ञ् । विविधकल्पे । विशिष्टक
ल्पे ॥
विकल्पक । चि० निर्मातरि ॥
विकल्पित । चि० विपरीतत्वेन क
ल्पिते ॥
विकषा । स्त्री० मासरोहिण्याम् ॥ स
ञ्जिष्ठायाम् ॥ विकषति । काषट्ठि
सायाम् । पचाद्यच् ॥
विकस । पु० सिन्धुनन्दने ॥ च
न्द्रे ॥
विकसत् । चि० जून्ममाणे ॥

विकारहीन . ।

विकसनम् । न० स्फुटने ॥

विकसा । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् । विकसति । कसगतौ । अच् ॥

विकसितः । चि० उज्जृम्भिते । विनिद्रे । दलानामन्योन्यविश्लेषे । दलिते । व्यकासीत् । कस० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

विकस्वर । चि० विकसनशीले । विकशिनि ॥ विकसति । कस० । स्थेशभासपिसकसीवरच् ॥

विकस्वरा । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

विकारः । पुं० प्रकृतेरन्यथाभावे । विकृतौ ॥ स्वरूपपरित्यागेनरूपान्तरापत्तौ । कार्ये ॥ प्रपञ्चमहाभूतान्येकादशेन्द्रियाणीतिषोडशकीरणे ॥ जन्मादिनाशान्ते परिणामे । सत्त्वयास्तेनपठितोयथा । जायते० अस्ति० वर्द्धते० विपरिणमते० अपघ्नीयते० विनश्यतीतिषट्भावविकाराः कृति शान्तं ज्योति कथमनुदितानस्तनिर्घप्रकोशं विश्वेत्पत्तौव्रजतिविकृति निष्कलं निर्मलं लक्ष्म । शश्वन्नौलोत्पलदलरुचामम्बुवाहावलौनाप्रादुर्भावे भवतिनभसः कोटशेवाविकारः । विकरणम् । कृञ् । घञ् । रुजि । शिगे ॥

विकारहीनः । चि० निर्विकारे । जायतेऽस्तीत्यादिप्रज्ञाविकारशून्ये ॥

विकालिका

विकारावर्त्तिः । न० निगुंथे० भगवद्रूपे ॥ विकारेषुनवत्तं तद्वृत्तितथो ॥ विकारी । पुं० षष्ठित्तरान्तगतवत्सरविशेषे ॥ विषमस्य जगत्सर्वविरोधिभयसम्भवम् । विकारीसर्वतोऽपायोममवाक्यन्तुनान्यथा ॥ ३३ ॥ चि० उपन्यादिमति । परिणामिनि ॥ विकारोऽस्यास्ति । इति निः ॥ प्रज्ञाविकारयुक्ते देहवृत्ति ॥ तथाहि । ब्रह्मादिदृष्टपथं ज्ञादेहवन्तोविकारिणः । किंविशुक्तिं शिवो ब्रह्मा मघवाक्कि वृहस्पतिः । देहवान् प्रभवत्येव विकारैः । स युतः सदेतिव्यासः ॥

विकार्यः । पुं० सीमादौ० कर्मशेषे ॥ विक्रियते । डृक्कृञ् । विभाषाकृतषोडशितिव्यवभाषे० कृद्वृत्तौ लीग्यत् । वृद्धिः ॥ अहङ्कारे ॥ विविधकार्यमस्य । सत्त्विविधः । तामसीराजससात्त्विककृतिर्भेदात् । तत्रतामसाज्जडानिभूतसूक्ष्माणिजायन्ते० राजसाद्वहिर्मुखा निदशेन्द्रियाणि० सात्त्विकान्मज्जन्दिन्द्रियदेवताश्चजायन्ते ॥

विकालः । पुं० दिनान्ते । सायाह्नि ॥ देवप्रेषादिकर्मणि विसृद्धः कालः ॥

विकालकः । पुं० विकाली ॥

विकालिका । स्त्री० ताम्ब्राम् । मा

विकिर

नरन्ध्रायाम् । तावी० इ० गौ
दे० भा० प्र० बाद्ये ॥

विकाशः । पु० विजने । रहसि ॥
प्रकाशि । व्यक्ते ॥ विकाशनमस्मि
न वा । काश्टदौप्तौ । भावेहलखे
त्यधिकरणे बाधञ् ॥ यद्वा । विक
शनमचवा कशशब्दे । पूर्वबद्ध
ञ् ॥ विजृम्भणे ॥

विकाशनम् । न० विकाशि ॥

विकाशी । चि० विकसरे । विकास
शीले ॥ विकाशीऽस्यास्ति । अतद्
नि० ॥

विकाशी । चि० विकाशिनि ॥ बौक
षेतिघिनुण् ॥

विकासः । पु० विसृत्तरे ॥

विकासी । चि० विकसुरे । विकसति
। कसगतौ ॥ बौकषेतिघिनुण् ।
पृषादरादि० ॥ विकासीऽस्यास्ति
वा । अतद्बनि० ॥

विकिरः । पुं० खगे । पक्षिणि । वि
किरति । कृबिर्चेपे । इगुपधेति
क ॥ कूपे ॥ पूजासमयेविघ्नो
त्सारणार्थं च पथीयलाजादौ । य
था । लाजाचन्दनसिद्धार्थभस्मदू
र्वाकुशाक्षताः । विकिरादृतिस
न्दिष्टाः सर्वविघ्नघनाशकाः ॥
अग्निदग्धादीनापिण्डदाने ॥ न०
जलविशेषे ॥ यथा । नद्यादिनिक
टे भूमिर्याभवेद्बालुकामयी । उहा

विकूननम्

व्यतीततोयत्तुत्तज्जल विकिर बिदु
॥ विकिरं शीतलं सुच्छं निर्दोषं ल
घुचस्मृतम् । तुवरं स्यादुपित्तघ्न
मनाक् कफकरं स्मृतम् ॥

विकीरणः । पुं० रक्ताकर्षणे ॥ वि
किरति । कृबिर्चेपे । कृबृद्धतिक्थ
न् । इत्वरपरत्वम् । बाहुलकाद्दी
र्घः ॥ विक्षेपणे । बखेरणा०
इ० भा० ॥ विहि सने । विज्ञाने ॥
विकीर्णः । चि० विस्तीर्णः । लुलिते
कीर्णे । विक्षिप्ते । बिखरादृति
ख्याते ॥ विललापविकीर्णमूर्ध्वजे
ति० कुमारसम्भवः ॥ विकीर्यते
स्म । कृ० । क्तः ॥

विकीर्णरोमः । न० स्थौणये । कुकु
रौधा० इ० भा० प्र० ओषधी ॥
विकीर्णानिरोमाण्यस्मिन् ॥

विकीर्णसज्जम् । न० स्थौणये ॥ *

विकुण्ठितः । चि० कुण्ठीकृते ॥

विकुर्वाणः । चि० हर्षमाणे । हृष्ट
चित्ति ॥ विकुरुते । करोतेऽद्यानश्
० शानज्वा ॥ विक्रियमाणे ॥ वि
कृते ॥

विकुसलः । पुं० चन्द्रे ॥ विकसति ।
बौकसेरितिरक्तः । उच्चोपधोया ॥

विकूणिका । स्त्री० नासिकायाम् ।

विकूननम् । न० आस्यगतविकारे ।

विरावना० कूटकटावना० क्रील
ना० इत्यादिभाषाप्रसिद्धे ॥

विक्रम

विक्रमम् । न० । विकारे । तत्रचय य
 था । क्रीडतेत्यादिभिर्यवनेाच्यते
 स्वविवक्षितम् । व्ययतेचेष्टयैवेद
 दिकृततद्दुर्बुधा ॥ पु० । वत्सर
 विशेष्टे ॥ तत्तत्पल्यथा । सर्वा
 ऽजा प्रणीडन्तीनाधि ई क
 शजायते । शिरोबद्धोच्चिरेगाश्चपा
 पाद्विद्विक्ततेजना ॥ २४ ॥ वि०
 बीभत्से ॥ रागिते ॥ असस्कृते
 ॥ बीभत्साश्चरसान्विते ॥ विक
 रण विकृतम् । जुगुप्साप्रभञ्च
 त् ॥ विक्रियतेस्त्रया । क्त ॥
 विकृतिः । स्त्री० । विकारे ॥ रुजि ॥
 डिञ्जे ॥ यवनसमयाङ्गापदेश .
 साविकृतिरितिभौमासकाः० यथा
 सौर्यादि । तत्रकतिपयाऽङ्गाना
 मतिदेशेनापिप्राप्तत्वात् ॥ मद्यादौ
 ॥ विकरणम् । कृजः क्तिन् ॥
 विकृष्टः । वि० । दीर्घे ॥ आकृष्टे ॥
 दिक्कृष्यतेस्म । कृषविलेखने । क्तः॥
 विक्रीशः । वि० । क्रीशरहिते ॥
 विक्रीशौ । स्त्री० । क्रीशशून्यायाम् ॥ प
 टवर्त्तमानम् ॥
 विक्रीक । पुं० । कृक् । सुरपुञ्जे ॥
 विक्रीषः । वि० । क्रीप्तरहिते । नि
 ष्क्रीषे ॥
 विक्रि । पुं० । करिशावके । कलमे ॥
 विक्रमः । पुं० । पादविन्यासे ॥ आ
 क्रमे । क्रान्तिमात्रे ॥ शक्तिसम्प

विक्रमादित्य .

त्तौ । यथा । प्रमत्तध्वभियुक्तेषु
 दैवेनप्रवृत्तेषुच । विक्रमास्तत्रसिद्
 धान्तिपरीक्ष्यविधिनाकृताः ॥ इ
 तियुद्धकाण्डे रावण प्रतिविभीष
 णवाक्यम् ॥ शौर्यातिशये ॥ चर
 णे ॥ शिक्षाशास्त्रप्रयोगकौशले ॥
 लग्नात्तृतीयभवने । प्रभवादिषु
 चतुर्हंशवर्षे ॥ यथा । जायन्ते स
 सर्वशस्यानिमेदिनीनिरुपद्रवा ।
 कवणमधुगव्यश्चमहाध्वं विक्रमेप्रि
 ये ॥ विक्रमादित्यभूपतौ । विक्र
 मणम् । अनेनवा । क्रमुपादवि
 क्षेपे । घञ् ॥ वि० । क्रमात्
 च्युते ॥

विक्रमादित्यः । पुं० । खनाम्नातिप्र
 सिद्धेनृपतिश्चेष्टे । साहसार्के ।
 शकारौ ॥ विक्रमेवादित्यश्च ॥
 अथविक्रमाकर्णनम्सन्दधाति-
 न्योतिर्विदाभरणसमाप्तौश्रीकालि
 दासः । वर्षेऽश्रुतिस्मृतिविचारविवे
 करस्ये श्रीभारतेखड्गृतिसम्मित १८०
 देशपीठे । मत्तोऽधुनाकृतिरियं स
 तिमालवेन्द्रे श्रीविक्रमाकर्णनृपराज
 वरेसमासीत् ॥ प्रथमनृपतमाया
 पण्डितवर्गवर्णयति । शङ्ख सुबा
 ग्बरकचिर्मणिरश्रुदत्तोनिष्ठास्त्रि
 लाचनहरीघटखपराख्यः । अन्ये
 पिसन्तिवाक्योऽमरसि हृषीकेश्यै
 वविक्रमनृपस्य सभासदोऽभौ ॥

विक्रमादित्य

सख्योवराहमिहिर श्रुतसेननामाश्री
 वादरायणमणित्यकुमारसि हा .
 । श्रीविक्रमार्कानृपस सदिसन्ति
 चैतेश्रीकालतन्त्रकवयस्त्वपरे मदा-
 द्या ॥ धन्वन्तरि क्षपणकोऽमर
 मि हृषङ्कुवेतालभट्टघटखर्परका-
 लिदासा । स्यातोवराहमिहिरो
 नृपते सभाधारत्नानिवेवरत्निर्न
 वविक्रमस्य । अथपरिजनान्वर्ण
 यति । अष्टौयस्यशतानिमण्डलध
 राधीशा . सभायामदास्यु सस
 त्परिणाहकोटिसुभटा . सत्पण्डि
 ता षोडश । दैवज्ञादशप्रणमि
 ता . अमिषजो . भट्टा . स्तथा . ठड्ढि
 नो . वेदज्ञारसचन्द्रमा १६ विजयते
 श्रीविक्रम . सोधिभू ॥ अथास्य
 सैन्यवर्णयति । यस्याष्टादशथीज
 नानि कठको . पादातिकोटिचयम्
 ३००००००० बाह्यानामयुतायुतम्
 १००००००० च . नवतेक्षिप्रा । कृ
 ति २४३०० हस्तिनाम । नौकाल
 क्षचतुष्टय . विजयिनायस्यप्रशान्ते
 भवेत् . सोय विक्रमभूपतिर्विजयते .
 नान्योधरित्रीबली । अथास्यशाकप्र
 वृत्ति दर्शयति । येवास्मिन् वसुधा
 तल्लिखकगणान्सर्वादिश . सङ्करेह
 त्वापस्वनवप्रमान् ५५५५५५५५५५
 कलियुगेशाकप्रवृत्ति कृता ।
 श्रीमद्विक्रमभूमजाप्रतिदिन मुक्ता

विक्रमादित्य

मणिस्वर्णनीमप्रोभापवर्ज्जनेनवि
 हितौधर्म सुवर्णानन ॥ अथा
 स्यदिग्विजयमाह । उह मद्रविडद्र
 मैकपरशुलाटाटवीपाथकीबलाद्वह
 भुजङ्गराजगरुडोगौडाविकुभोद्वव
 । गर्ज्जङ्गर्ज्जगजमिन्नुर्गर्गर्धारा
 न्यकारार्थमाकाम्बोजाम्बुजचन्द्र
 भाविजयतेश्रीविक्रमार्कानृप . ॥
 अथास्यप्रभुत्वादिगुणान्वर्णयति
 । येनाप्ययमहोधरायविषयेदुर्गाख्या
 सद्धान्यङ्गानीत्वायानिनतीकृतास्त
 दधिपादतानितेषापुन । इन्द्रा
 षोध्यमरद्रुमस्यसुरक्ष्माभट्टुणेना
 क्सस'श्रीमद्विक्रमभूमृताखलजनाम्बो
 जेदुनामण्डले ॥ अस्यपुरीवर्णय
 ति । यद्राजधान्युज्जयिनीमहापुरी
 सदामहाकालमहेशयोगिनी । स
 माश्रितप्राण्यपवर्गदायिनी श्रीवि
 क्रमार्कोऽनुरिपोजयत्यपि ॥ योऋ
 मदेशाधिपति शकेश्वर जिह्वाग्रही
 त्वोज्जयिनीमहाहवे । आनीयस
 म्भ्रास्यमुमेचतन्तुहोश्रीविक्रमार्कः
 समसद्यविक्रम ॥ तस्मिन्सदा
 विक्रममैदिनौशिविराजमानेसमव
 न्तिकायाम् । सर्वप्रजामण्डलसौ
 ख्यसम्पदभूवसर्ववर्षवेदकर्म ॥ श
 ड्कादिपण्डितवरा कवयस्त्वने
 केज्योतिर्विदः सममवक्ष्यवराहपू-
 र्वा . श्रीविक्रमार्कानृपस सदिसा

विक्रय .

मृदुबिसोरप्यह नृपसखाकिलका
लिदास ॥ इतिज्जीतिर्विदाभरण
म् ॥ पाकविशेषे ॥ यथा । घृतेगु
न्दपल विशत्पचेत्सम्यग्भिषग्वर
। उतार्य चक्षिपेदेषांखण्डस्यपलवि
शति ॥ तावमूलीतुरङ्गीचशुण्ठी
चेतिपलार्द्धकम् । जातीफल चक
कोल लवङ्गचे तिकाषिकम् ॥ मा
लतीसुकुलिस्तकवावकरभत्वच
म् । एतेषांकोलमात्रासुआयसस्य
पलद्वयम् ॥ पलैक मोदक कृत्वाए
कैक भक्षयेद्दिने । धातुक्षीणीमि
क्षीणस्यबलानलकर परम् ॥ नेत्र
रोगेषुसर्वेषुकासश्वासेचकामले ।
प्रमेहान् विशतिहृन्त्याद्विक्रमादि
त्यमोदकइति ॥

विक्रमाकं । पुं० विक्रमादिभ्ये ॥
विक्रमौ । पुं० सि हे ॥ चि० शक्ति
मति ॥ विक्रम . शौर्यम् . तद
स्याधिन्वाचसि । अतइनिठना
वितौनि ॥

विक्रय . । पु० विक्रयणक्रियायाम्
। विपण्ये । मूल्यग्रहणपूर्वकद्रव्य
त्यागे । वेदा० इ० भा० ॥ का
न्याविक्रयेदोषो यथा । य . फन्या
पालन कृत्वाकरोतिविक्रयं यदि ।
त्रिपदाधनलोभेन कुम्भीपाकं सग
च्छति ॥ कन्यामूदपुरीषसूतत्रभञ्ज
तिपातकी । कुम्भिभिर्दशित . का

विक्रीत .

कौश्यादिन्द्रास्तुर्दश । मृतसञ्ज्ञाध
योनौच सलमेज्जन्मनिश्चितम् ।
विक्रीणौतेमासभार वक्ष्ये बदिवा
निशमितिब्रह्मवैवर्त्तपुराणे ॥
विक्रयणम् । उक्तीञ्द्रव्यवित्तिस
ये । एरच् ॥

विक्रयणम् . न० विक्रये ॥ यथा ।
यमाहिशकाम्निहुताशपूर्वनेष्टा :
क्रयेविक्रयणे प्रशस्ता . । यौष्मि
चिचाशतविन्दुवाता : क्षयेक्षिता
विक्रयणे निषिधा . ॥

विक्रयिक . । चि० विक्रोतरि ॥ विक्र
येणजीवति । वज्रकृयविक्रयाट ठ
न् । कथविक्रयग्रहण सङ्ग्राहविमू
होतार्यम् ॥

विक्रयो . चि० विक्रयकर्त्तरि ॥

विक्रान्तः । पुं० शूरे ॥ विक्रान्तस्य
लज्जाभूषणम् ॥ सि हे ॥ न०
वैक्रान्तमणौ । नीचवज्जे । कुव
ज्जे ॥ विक्रामतिस्त्र । क० सु० गत्य
र्थेतिक्त . ॥

विक्रान्ति । स्त्री० अश्रयतौ । पुला
यिते ॥ विक्रमे ॥

विक्रयिक . । चि० विक्रोतरि ॥

विक्रिया . स्त्री० विकारे . विकृती
॥ विकरणम् । क० अः शच ॥
विशिधत्वे नक्रियतेइतिवा ॥ विशि
षाकारे ॥

विक्रीत . । चि० कृतविक्रये । वेष

विज्ञातः

दिया • भा • ॥ विक्रीतेकरिणि
मङ्गुशिविवाहः ॥

विक्रुष्टः । त्रि • मिष्टुरे ॥

विक्रीता । त्रि • विक्रयकर्त्तरि ॥ वि
क्रयिके ॥ विक्रीयाति । उ, क्रीष्
• ढच् ॥

विक्रीय • । चि • विक्रययोग्यद्रव्ये ।
पणितव्ये । विक्रयक्रियाकर्म्मणि
॥ विक्रीयते । उ, क्रीष् • । चचे
यत् । गुणः ॥

विक्रवः । चि • विक्रवले । मयादिना
विभूते ॥ विक्रवते । कृ, कृत् । प
चाद्यच् ॥

विक्रस्ता । स्त्री • मीरुतायाम् ॥ भव
तिहिविक्रवतागुणोद्जनानाम् ॥

विक्रिप्तिः । स्त्री • विक्रीदने ॥ क्ति
न् ॥

विक्रिधिः । पुं • विचर्चिकादियुक्तदे
हे ॥

विक्रन्न • । चि • जरसाजीये ॥ शी
ये ॥ चार्द्रे ॥ विक्रियतिस्म ।

क्तिट् • । कर्त्तरिक्तः ॥

विक्षतः । पु • विशेषिष्यते ॥

विक्षरः । चि • अविनाशिनि ॥ वि
विगतः क्षरोविनाशोयस्यस । ॥

विक्षयणम् । न • विक्षावे । कासि ॥

टु, ङु, शब्दे । ल्युट् ॥

विक्षारः । पुं • मोजनादौ ॥

विज्ञातः । चि • धीते ॥

विक्षेप

विक्षान • । पुं • विक्षयणे ॥ शब्दे ॥

विक्षयणम् । टु, ङु • । वै, ङु, शु, क
ङ्कतिघञ् ॥

विक्षिप्तम् । न • विक्षिप्तभूमिकाविशि
ष्टे ॥ यथा । सर्वदाविषयासक्तम
पि • कदाचिद्धाननिष्ठ क्षिप्तादिशि
ष्टतया • विक्षिप्तम् • विक्षिप्ततृतीया
भूमि । तच्च • विक्षिप्तमूढयो • स
माविशङ्कैवनास्ति • विक्षिप्ते तुचे
तसि • कदाचित्क • समाधिवि
क्षेपप्राधान्याद्योगप्रक्षेपप्रवर्तते •
किन्तु • तीव्रपवनविक्षिप्तप्रदीपवत्
स्वयमेव नश्यति ॥ वि • विप्रसृते
॥ विक्षेपयुक्ते • विक्षिप्यतेस्म ।
क्षिपप्रैरण्ये । क्त • ल्यक्ते ॥

विक्षौरः । पुं • चर्चवर्धे ॥

विक्षुब्धः । चि • कुट्टिते । कूटागथा
ङ् • भा • ॥

विक्षेपः । पुं • प्रेरणे । त्यागे । वि
क्षेपणे ॥ ताडने ॥ अखण्डवस्त्व
नवलम्बनेन • विक्षेपस्तेरन्यावल
म्बने । विषयस्फुरणे ॥ ज्ञानेना
वरणे नष्टे विक्षेपस्त्ववशिष्यते • इ
वाराहोक्तिः ॥ विक्षेपलक्षयति
गीतमः कार्यव्यासङ्गात्कथाविच्छे
दोविक्षेपः । इति ॥ अष्टाथं • ।
कार्यव्यासङ्गात् • कार्यव्यासङ्गमु
न्नाव्येत्यर्थ • ल्यवलीपेपक्षमी ।
कार्यव्यासङ्गस्यासम्भवात्कालान्त

विष्णु पञ्चशक्ति

रक्षत्वेनारोपित • तेनतादृशकथा
विष्णु देविष्णु प. । तेनराजपुरुषा
दिभिराकारणे • गृहजनादि मिर्वा
वश्यककार्यार्थमाकारणे • स्वगृह
दाहादिक पश्यतीगमनेवा • शिरो
रोगादिनाप्रतिबन्धेवा • नविष्णु
प. । ननुकार्यव्यासङ्गोद्भावनं
कुत • सभाक्षोभादिनाचेत् • अत्र
नुभाषणमेव • उत्तराप्रतिपक्ष्याचे
त् • अप्रतिभेदेतिर्षेभ । उत्तरात्र
सराभावात् । वस्तुतस्तूत्तरस्मू
र्त्तावपि • तद्दूषणसम्भावयथावि
क्षेपसम्भवात् । यथाक्षितिः सक
र्तृकाकार्यश्चादिच्युक्तम् • अत्राङ्कुरे
व्यभिचारस्त्वान्मथोवाद्वाव्य • तत्र
अद्वयपक्षसमस्तं ब्रूयात् • तदानी
किमुत्तरम् • अतीऽत्रमहात्माबलि
क्षितमयाचविचारितम् • किञ्चि
त्कार्यमुद्भाव्यगृहेगत्वाहृश्यते • इ
त्येवविष्णुपसम्भवादिति ॥ वि
क्षेपणम् • छिप • भावे • चञ् ॥
विष्णु पञ्चशक्ति • । स्त्री • अज्ञानसाम
र्थ्ये • मायाशक्तौ ॥ यथा • रज्ज्व
ज्ञान • स्वाहतरङ्गी • स्वशक्त्या •
सर्पादिषुमुद्रावयति । एवम् • अ
ज्ञानमपि • स्वाहतात्मनि • तथा
विष्णु पञ्चशक्त्या • आकाशादिप्रपञ्च
मुद्भावयतिलादृशसामर्थ्यम् • वि
क्षेपशक्तिर्जिज्ञादिब्रह्माण्डान्तंजग

विष्णु .

तृप्त्यदिच्युक्ते • । विविधस्वरूपेण
भवनविष्णु पञ्चशक्तिः ॥
विष्णु पसङ्गम् • पुं • अन्तरायविशि
ष्टम् ॥ तेचयोगसूत्रेणदर्शिता • ।
यथा • दुःखदौर्मनस्वाङ्गमेजयत्वभ्या
सप्रश्नासाविष्णुपसङ्गमुच्यते • इति •
अस्यार्थः • । कुतश्चिन्मिच्छादुत्प
न्नेषुविष्णुपेषु • एतेदुःखादय
प्रवर्त्तन्ते • तत्रदुःखचित्तस्यराग
ज • परिणामोवाधनालक्षण • य
द्वाधात्प्राणिनस्तदपघातायप्रवर्त्त
न्ते • दौर्मनस्य वाङ्माभ्यन्तरे •
कारणैर्मनसादौष्ठ्याम् • अत्र ग
मेजयत्व सर्वागाथाविषयरासनमन
स्थैर्यं क्वापचक • । प्राणीयद्वाङ्मा
युमाचोमत्तिसप्रश्नास • । यत्कौ
ष्ठ्यवायु नि श्वसितिसप्रश्नास •
। तएते विष्णुपैः • सहप्रवर्त्तमाना
यथादिताभ्यासबैराग्याभ्यानिरोध
व्या • समाहितचित्तस्यैतेनभवन्ति
• विशिष्टचित्तस्यैवमवन्तीतिविष्णु
पसङ्गमुवाऽन्तरायाएव • एते अभ्या
सबैराग्याभ्यानिरोधव्या • ईश्वर
प्रणिधानेनवा ॥
विष्णुः • । वि • विगतनासिके •
विष्णुना • । पुं • सृष्टि • ब्रह्मणि •
विष्णुः • । वि • गतनासिके ॥ विगता
नासिकाऽय • ख, खौचवक्तव्यावि
तिनासिकाया • ख, • ॥

विगतज्वर .

विखुर । पु० राजसे ॥ चौरे ॥
विखिद । त्रि० गतमोह ॥ विगत
खेदोस्य ॥

विख्य । त्रि० विखी ॥ विगताना
सिकाचस्य । ख्यञ्चेतिनासिकाया
ख्यादेशोऽचप्रख्ययस्य ॥

विख्यात । त्रि० प्रसिद्धे । ख्याच्या
पन्न ॥ विपूर्वात्ख्याते क्तः ॥

विख्याति । स्त्री० अतिप्रसिद्धौ ॥
विख्यानम् । ख्याप्रकथने । स्त्रियां
क्तिन् ॥

विख्यापनम् । न० व्याख्याने ॥ प्रका
शने

विख्र । त्रि० विख्य ॥ विगतानासि
कास्य । ख्रुख्रीचवक्तव्यावितनासि
कायाः ख्र ॥

विगणनम् । न० ऋणमुक्तौ । ऋणा
दिनिर्घातने ॥

विगत । त्रि० निष्प्रभे । अरोकि ।
प्रभारहिते ॥ भीते । गते ॥ विग
च्छतिस्म । गच्छृगतौ । गच्छर्थेति
क्तः ॥ च्युते ॥

विगतकल्मष । त्रि० निर्गतमले ।
निर्मले । स्वच्छे ॥ ससारहेतुध-
र्माधिर्म्सरहिते ॥

विगतक्लम । त्रि० शरीरक्लं शर-
हिते ॥

विगतज्वर । त्रि० ऐहिकपारत्रिकदुः
शीनरक्पातादिनिमित्तशोकरहि

विगम .

ते ॥ ज्वरहोने ॥

विगतश्रीक । त्रि० निःश्रीके ।
श्रीरहिते ॥ विगताश्रीर्यस्यस ॥

विगतस्पृहः । त्रि० देहजीवितभोगे
ष्वपिवाञ्छारहिते । सर्वदृश्येषुदे
षदृश्येन० निच्छिवाधपरमानन्दरू
पमोक्षगुणदृश्येनच० सर्वतोविरक्तो
॥ स्पृहारहिते ॥ विगतास्पृहाय
स्य ॥

विगतात्तवा । स्त्री० निष्कलायाम् ।
पञ्चपञ्चाशदब्देभ्योनिष्ठत्तरजसिस्त्रि
याम् ॥ विगत आत्तवरजोऽ-
स्या ॥

विगन्धक । पुं० द्रव्युद्याम् ॥

विगन्धिका । स्त्री० हवुषायाम् ॥

विगमः । पु० नाशे ॥ यथा । एकद
ण्डिनोविदान्तिनस्तु० यदुपाध्यनवच्छि
न्नस्यब्रह्मणोविशुद्धरूपता० तादृशी-
पाधिविगमएवकौबल्यम् । त्रिद
ण्डिनस्तु० आनन्दमयपरमात्मनि०
जीवात्मनोलयोमोक्षः । जीवात्म
परमात्मनोरभेदेपि० उपाधिविशेष
विशिष्टस्यात्मनोजीवरूपतया० त
थौपाधिका० परमात्मभेद । इति
भेदकोपाधिविगमएवजीबस्यपरमा
त्मनिलयः । यथाघटाकाशस्यघट
विगमएवशुद्धभाकाशितस्थलयः ।
लिङ्गशरीरावच्छिन्नस्यैवात्मनो
जीवभावः । इतिलिङ्गशरीरनाश

विगाहमान :

एवपय्यं वसितोमोक्षः । इतिमु
क्तिवादः ॥

विगर्हणम् । न० विगर्हणायाम् ॥
विगर्हणा । स्त्री० निन्दने । भर्त्सना
याम्

विगर्हितः । चि० जुगुप्सिते । निन्दि
ते ॥ निषिद्धे ॥

विगलित । चि० सुखलिते ॥ यथा ।
विगलितवसन परिहृतवसन घटय
जघनमपिधानम् । किशलयशयने
पङ्कजनयनेनिधिमिवहर्षनिधान
म् ॥

विगाढ । चि० प्रविष्टे ॥ विगाहते
स्म । गाहूँबलीङने । क्तः ॥ क
ठिने ॥ प्रकूटे ॥ ज्ञाते । अवगा
हिते ॥

विगाथा । स्त्री० माचावृत्तप्रभेदे । य
था । गोथाद्वितीयतुर्यौ० पादौभव
तोयदाचविपरीतौ । सियंभवतिवि
गाथा० फणिनायकपिङ्गलिनेः क्तः ॥
यथा । हुन्दारव्यविहारी० बल्लवनारी
मनोहारी । गोपालीकरताली० न
संनशालीपुनातुवनमाली ॥

विगानम् । न० निन्दायाम् ॥ परदे
वते ॥ विरुद्धानम् ॥

विगाहनम् । न० ज्ञाने ॥

विगाहमानः । चि० प्रविशमाने ॥

विगाहते । गाहू० । शानच् ।
मुक् ॥

विग्रहः .

विगौतः । चि० निन्दिते ॥

विगुणः । चि० गुणवैपरीत्यविशि
ष्टे ॥ यथा । यथामनोममाचष्टने
य मातातथामम । विगुणेष्वपिपु
त्रेषुनमाताविगुणाभवेत् ॥ अ
ङ्गविकाले ॥

विगूढः । चि० गर्हिते ॥ गुप्ते ॥

विगृह्यवादः । पुं० जयपराजयप्रधा
नेजल्पन्याये ॥

विग्नः । चि० भीते ॥

विग्रहः । चि० गतनासिके ॥ विग
तानासिकाऽस्त्र । विद्योवक्तव्यः ।
प्रादिभ्योधातुजस्येति समासः ॥

विग्रहः । पुं० काये । शरीरे ॥ वि
भागे ॥ विस्तारे ॥ समासवाक्ये ।
विस्तरे । वृत्त्यर्थबोधकीवाक्ये ॥ पुं०
न० राज्ञागुणभेदे । वीरे । रणे ।
युद्धे । कलत्रे । सङ्ग्रामे ॥ सम
ज्यायोभ्यासन्दधीतः । हीनेनविष्ट
हणीयात् । यथा । बालीवृद्धादी
र्वीरगौ तयाज्ञातिर्वाह्यकृतः

भीरुकीभीरुकजनोलुब्धाः लुब्धजन
स्तथा ॥ विरक्तप्रकृतिश्चैवविषयेष्वति
शक्तिमान् । अनेकचित्तमन्त्रसदेव
ब्राह्मणनिन्दकः । दैवेनापहतश्चैव
दैवचिन्तकएव । दुर्भिक्षव्यसने
पेतोबलव्यसनसयुतः ॥ अदेश
स्थोवहुरिपुयुक्ताकालविपर्ययः ।
सत्यधर्मव्यपेतश्चविशतिः पुरुषः ॥

विचसाशी

धमा : ॥ एतैः सन्धिनकुर्वीत
 विग्रहणीयास्तु केवलम् वृत्तिकामन्द
 कीर्तिः ॥ विरुद्ध विविध वा०
 ग्रहणम् । ग्रह० । ग्रहत्रयिणम् ॥
 विविधैर्व्याधिभिर्गुह्यते वा । अप्
 ॥ विविध सुखदुःखादिगृह्णाति
 वा । अप् ॥ वि० ग्रहण्ये ॥
 विग्रहावरम् । न० पुष्टे ।
 विग्लापनम् । न० श्रमहीनौ ॥ विग्ल
 पयति । ग्लौ० । ल्युट् ॥
 विघटनम् । न० विरुद्धनिर्माणे ॥
 विघटिका । स्त्री० पत्नी ॥
 विघटितः । वि० नाशिते ॥
 विघटी । स्त्री० पत्नी ॥
 विघटनम् । न० सङ्घर्षे ॥
 विघटितः । वि० अभिहतौ ॥ विशेषे
 ण्यवाति ॥ विपूर्वात् ० घट्टते :
 क्तः ॥ कट् ॥
 विघसः । पु० मुक्तशेषे । अतिथिगु
 षादिभुक्तावशेषे ॥ विविष्टैर्यते ।
 अद० उपसर्गेऽद्वयम् । घञपो
 सेतिघसल ॥ आहारे ॥ न० सि
 ष्यके ॥
 विचसाशी । वि० अतिथिगुषादिभुक्त
 शेषभाज ॥ विघसः मुक्तशेषमेवाश्रा
 ति । अश० । णिनि ॥ विचसा
 शीभवेन्निश्च नित्य वाऽमृतभोजनः
 । विचसाभुक्तशेषस्तु यज्ञशेषं तथा
 मृतम् ॥

विघ्नविनायकः

विघातः । पु० मारणे ॥ हनन घात
 । विविष्टोघात ॥ व्याघाते ।
 आघाते ॥
 विघाती । वि० निवारके । घातके ॥
 विघूर्णम् । वि० भ्रमति ॥ घुर्णघू
 र्णभ्रमणे । अनुदात्तं त्वप्रयुक्तात्म
 नेपदञ्च ० चङिङोङित्वेनाविच्छेद
 ज्ञापनात् ० परस्मैपदम् ॥ ॥
 विघ्न । पु० अन्तराये । प्रच्छेदे ।
 समाभिप्रतिबन्धकदुरिति ॥ विहन
 नम् ० विघ्नन्तिमनां स्थस्मिन्वा०
 विहन्यतेऽनेन वा । हन० । घञ
 र्येकः ॥
 विघ्नकारी । वि० घेरदर्शने ॥ वि
 घातिनि । विघातश्चकारके ॥
 विघ्नचतुष्टयम् । न० लयविच्छेदकषा
 यरसास्वादलक्षणेषु चतुर्षु ॥ नि
 र्विकल्पसमाधौ क्रियमाणे चैते चत्वा
 रो विघ्नो सम्भवन्ति ॥ विघ्नानां च
 तुष्टयम् ॥
 विघ्ननायकः । पु० गणेशे । विघ्नानां
 नायक ॥
 विघ्ननाशकः । पु० विनायके । गणे
 शे ॥ विघ्नानानाशक ॥
 विघ्ननाशनः । पु० गणेशे ॥
 विघ्नराजः । पु० विनायके । गणा
 धिपे ॥ विघ्नानाराजा । राजाह
 सखिभ्यश्च ॥
 विघ्नविनायकः । पु० योगेशे ॥

विचयनम्

विघ्नहारी । पुं० गणाविप्रे । लम्बो
दरे ॥ अवश्य हरति । वृज० ।
णिनि । विघ्नहारी ।
विघ्नित । चि० सञ्ज्ञातविघ्ने ॥ वृ
तच् ॥
विमश । पुं० हिरण्ये ॥ विघ्नाना
मौश ।
विमेशवाहन । पुं० महाभूषणे ॥
विघ्नेशस्यवाहन ।
विघ्ने शानकान्ता । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥
विह्व । पुं० अश्वखुरे । पुटे ॥
विह्व । स्त्री० अश्वगतिप्रभेदे ॥ शुक्
विभूष्याम् ॥ नक्षत्रे । इ० मेदि
निकर ॥
विचकिल । पुं० मल्लीप्रभेदे । द्विपु
टायाम् ॥ मदनवृक्षे ॥ कृतिमेदि
निकर ॥
विचक्षण । पुं० परिणते ॥ विचष्टे
चक्षिङ् । अनुदात्ततश्च हलादे
रितियुच् । कर्त्तरि ल्युङितिन्या
सकार ॥ चि० विचारकुशले ॥
निपुणे । तत्तत्कालकर्त्तव्यतायां
चतुरे ॥ निपुणतरवस्तुदर्शिनि ॥
विचक्षणा । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥
विचक्षुः । चि० विमनसि ॥ चक्षु
र्हीने ॥
विचयः । पुं० धनवेषणं ॥ विचयी
ते । चिञ्चयने । कर्मण्ये रच् ॥
विचयनम् । न० मार्गणे ॥ सबीच

विचारजा

यि ॥ विविधम् । चयनम् ॥ चि
ञ्ज० । ल्युट् ॥
विचर्चिका । स्त्री० रोगविशेषि । पा
मनि । पामायाम् ॥ दाह्यते त्वक्
खरारूक्षापाण्डोर्ज्ञेयाविचर्चिका ।
पादेविपादिकाज्ञेया स्थानभेदा
द्विचर्चिका । दाह्यते ॥ विदार्य
ते ॥ विचर्च्यते । चर्चअध्ययने ।
रोगाभ्याशांखल्वहुलम् । प्र
क्षयोपसर्गाभ्यारोगप्रतीतिः ॥
विचल । चि० अस्थिरे ॥
विचलनम् । न० विभ्रमे ॥
विचलित । चि० सुखलिते । पति
ते ॥ स्थानान्तरप्राप्ते ॥
विचार । पुं० कार्याकार्यरूपेविम
शे ॥ तत्त्वनिर्णये । सन्दिग्धे वस्तु
निप्रमाणे न तत्त्वपरीक्षायाम् । वि
तर्के । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षाया
म् । चर्चयाम् । सङ्ख्यायाम् ॥
सन्दिग्ध सप्रयोजनञ्च । विचारमर्ह
ति ॥ विवेके ॥ कोह कथमिदं जा
तं कावैकर्त्तास्यविद्यते । उपादा
न किमस्तीहविचारः सायमीदृ
श ॥
विचरणम् । न० विचरन्त्यनेनवा ।
चर० । घञ् ॥
विचारजा । स्त्री० विद्यायाम् ॥
यथा । परीक्षायापरीक्षाविद्याहे
धाविचारजा । तच्चापरीक्षाविद्यायां

विचिकित्सा

विचारोऽयं समाप्यते ॥ वि० वि
चारोत्पन्न । विचाराज्जाते ॥ ज-
नी० । ड ॥

विचारणम् । न० विचारे ॥ चरस श
येषु रादि० युच् ॥

विचारणा । स्त्री० विचारे । चर्चाया
म् ॥ मीमांसाशास्त्रे ॥ चरस शये०
चरादि । ण्यासश्चन्योयुच् ।
टाप् ॥

विचारणीयम् । न० शास्त्रे ॥ वि०
विचार्ये ॥

विचारितः । वि० कृतविचारे । वि
मे । विन्ते ॥ विचार्यतेत्य । चर
गतौ० ग्यन्त । क्त ॥ विचार
सञ्जातोऽस्त्व । तारकादिस्त्वादित
तव् ॥

विचार्यः । वि० विचारयोग्ये । वि
चारितव्ये । विचारणीये ॥

विचार्यमाणः । वि० चिन्त्यमाने ॥
ज्ञानं ह्येतथाज्ञाताचितय भाति
मायया । विचार्यमाणे चितयेचा
त्मैवेकोऽवशिष्यतइति श्रीमहानि
र्वाणतन्त्रम् ॥

विचालः । पुं० न० चान्तरे । चान्त
रे । चान्तराशि । रूपान्तरापत्तौ ॥
यथापयसीदृष्ट्यादिरूपताविचालः ॥

विचिः । पुं० स्त्री० चल्पतरु ॥

विचिकित्सा । स्त्री० स शये । विरुद्धा
मेककोऽवयवादिज्ञाने ॥ विचिकि

विचिन्वन्

त्वनम् । कितस शये । गुप त्विज्
किङ्गा । सन् । तत० अप्रच्छयो
दिश्यकारप्रत्यय । टाप् ॥

विचिकित्सितः । वि० स'शयिते ।
सन्दिग्धे ॥ विचिकित्सासञ्जाता
या । तारकादिस्त्वादितच् ॥

विचिकिल । पुं० द्विपुटार्यामञ्जिका
याम् ॥ दमनके । इ० हि० चन्द्रः ॥

विचितः । वि० चान्विष्टे ॥

विचित्तः । वि० उ ग्राप्ते ॥

विचित्रम् । न० कवुरवर्णे । पुं०
म० अलङ्कारविशेषे ॥ विचित्रं स्ववि
रुद्धस्य फलस्य स्यात्समुद्यमइतिल
क्षणात् ॥ वि० विचित्रवर्णं वाति ॥
नानाविधे ॥

विचित्रवः । पुं० भृजवृक्षे ॥

विचित्रदेशः । पुं० मेघे ॥ वि० चाक्ष
यं शरीरे । मानावर्णं देशे ॥

विचित्रवीर्यः । पुं० चन्द्रवंशीयान्
पतिविशेषे ॥

विचित्रवीर्यसुः । स्त्री० सत्यवत्या
म् ॥

विचिषा । स्त्री० मृगीवारी ॥ विचा
ख्यनाड्याम् ॥

विचिषाक्षः । पुं० कीकिनि । मयूरे ।
व्याघ्रे ॥ वि० चाक्षयं शरीरे ॥ वि
चिषाणि० चक्षानियस्यसः ॥

विचिन्वन् । वि० मृगयमार्थे । अ
न्विष्यति ॥

विच्छाया

विचो । स्त्री० वीच्याम् । तरङ्ग ॥
वृ० विरूपकोष ॥

विचेतन । वि० चेष्टारहिते । विग
ताचेतनायस्थसः ॥ (७) ॥

विचेता । वि० दुर्मनसि । अन्तर्म
नसि । विमनसि । विगतचित्तं ।
मगधदज्ञानजनितदुरितप्रतिबद्ध
मिवैकविज्ञाने । विविमनचित्ते ॥
उद्दिमनचित्ते ॥

विचेयः । वि० कृष्ये ॥

विचेष्टकम् । न० अङ्गपरिवर्त्तने ॥

विचेष्टितम् । न० विरुद्धाचरणे ॥
व्यापारे ॥

विच्छन्दः । पुं० विच्छन्दके । वि
शिष्टच्छन्दोऽयम् ॥

विच्छन्दकः । पु० ईश्वरसङ्गप्रभेदे ।
विशिष्टच्छन्दोऽभिप्रायोऽयम् ॥ य
द्वा । विशिष्टान्छन्दयति० साभि
लाषान्करोति । छदि० । गव्
ल० कुन्वा । उपर्युपरिगृहेषु तदि
च्छन्दससक्तमिति भरतः ॥

विच्छर्दकः । पुं० विच्छन्दके ।
उच्छृदिर्दीप्ति ॥ गव्० ल० ॥

विच्छायाः । पुं० मणौ ॥ न० पश्चिमाः
कायाग्राम् । वि० हस्तप्रभे ॥ छाया
रहिते । विगताच्छायायस्थः ॥

विच्छायाः । स्त्री० पश्चिच्छायाग्राम् ॥
लोबलोचिता० छायावाहुल्यवृत्तिसा
रणात् ॥

विचनः

विच्छति । स्त्री० चङ्गहारे ॥ विच्छि
दे । हावमेदे ॥ यथा । मण्डनाना
दरव्यासीविच्छितीरुपदर्पतः । आ
भरणविलेपनादौनांकुतश्चित्प्रिया
पराधादीर्ष्यानादरेण स्वत्नानांसखी
नांप्रयवतोधारणं विच्छति । प्रि
येषु दत्तप्रीतिनिबन्धनं स्वल्पमपि वि
भूषणं विच्छति रिच्यन्ते । आक्
ल्पकल्पनाख्यामिविच्छतिः का
मिपोषकृदित्युत्पलनीलमणिः ।
विच्छेदकम् । छिदिर्द्वैधीकरण
। क्षिन् । छेदे० विनाशि० विच्छति
रिति चिकारल्लशेषः ॥ गेहावधौ ।
इति हेमचन्द्रः ॥

विच्छिन्नः । वि० समाख्ये । कृत्ते ।
काटा० वृ० मा० ॥ विभक्ते ॥ कुटि
ले ॥ विशिष्यविच्छिन्नः ॥

विच्छिन्नावस्था । स्त्री० विच्छिदावस्था
याम् । अभिव्यक्तस्य जनितकार्यं
स्यापि० किमपि दुर्लभताभिभवः ।

विच्छेदः । पुं० विधौ । विरहे ।
कान्तायाः कान्तविच्छेदो मरणा
दतिरिच्यते ॥ विच्छेदकम् । छि
दिर् । घञ् ॥

विच्छिदावस्था । स्त्री० विच्छिन्नावस्था
याम् ॥

विच्युतः । वि० विचरिते ॥ विगतं ॥

विच्युतिः । स्त्री० विधौ ।

विचन । वि० निजने । विविक्ते ।

विजय :

नि . शलाके । रहसि ॥ यथा ।
आहारनिर्हारविहारयोगा सदैव
सन्निर्विजनेविधेया ॥ अखण्डान
न्दे नृणां ॥ आदावन्तेचमध्येचज
नोयस्मिन्नविद्यते । धेनेदसततव्या
प्तसदेशाविजन स्मृतः । विगतौ
जनेऽस्मात् ॥

विजयनम् । न . प्रसवे ॥ पुं . स्तुति
माप्ति । विजयतेऽस्मिन् । जनौ .

कारणेतिह्युट् .

विजग्मा । पुं . मैत्रे । सुधन्वाचार्य्ये ।

विजपिलम् । न . पिच्छिले ॥

विजय . । पुं . जये । शत्रुपराजयनि
मित्तत्कर्णे ॥ पार्थे । चर्जुनपा
ण्डवे ॥ विमाने । विष्णुचरविशि
ष्टे ॥ हतार्हतपितरि ॥ जिनवल
देवे ॥ यमे ॥ कल्किपुत्रे । बल
रविशेषे ॥ तत्फलयथा । अल्यती
यास्तयामेवावर्णन्तिखण्डमण्डले ।
नश्यन्तिसर्वशस्त्रानिविजयेनाप्त
शय . ॥ २० ॥ याचायोगान्तरे ॥
यथा । दिगीशादिद्वलीचेत् । आका
शेशसुहृदादि । विजयेनामयो
धाय याताराजाजयौभवेत् । सम
रयाचायोगे ॥ गुरौवीर्येकेन्द्रयुतेषु
धैराभ्युन्नन्दने । विजयेनामयो
धाययातुर्विजयदः सदा ॥ विजय
नम् । विजये । एरच् ॥ एकादशे
सुहृते ॥ चतुर्दिग्द्वारगृहे ॥ परमे

विजया

श्वरे ॥ विजयतीत्याजवैराग्यैश्वर्या
दिगुणैर्विश्वम् । विपूर्वाप्नयते
पञ्चाद्यच् ॥

विजयश्च . । पुं . विजयेकुशले । आ
कर्षादिस्वात्कम् ॥

विजयकुक्षुर . । पुं . राजवाह्येमा
तङ्गी ॥

विजयचक्रन्द . । पुं . पञ्चवतमौक्ति
कहारे ॥

विजयनन्दन . । पुं . इक्ष्वाकुवंशज
राजविशेषे ॥ जये । अभिमन्यौ ॥

विजयश्चनन्दन ॥

विजयमर्दल . । पुं . ठकायाम् ।
जयठाक . इ . भा . ॥

विजयसखः . । पुं . शौक्ये ॥ विज
यसखा । राजाह . सखिभ्य-
ष्टच् ॥

विजया । स्त्री . उमायाम् । आख्या
यन्याम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । वि
जिह्वपद्मनामानदेवराजमहावल
म् । विजयातिनसादेवीसीक्त्रिचैवाप
राजितेतिदेवीपुराणम् ॥ उमास
ख्याम् ॥ तिथिविशेषे ॥ यथा ।
इक्ष्मासिसितादशमीविजयाशुभ-
कर्मसुसिद्धिकरीकथिता । अक्षय्य
युतासुतरांशुभदानृषीस्तुगमेजयस
न्धिकरी ॥ अस्थानीलकण्ठदर्शन
विधिर्यथा । कृत्वानीराजनराजा
वल्लभोयथावलम् । शोभनखञ्ज

विजया

न पश्येज्जलगीगोष्ठसन्निधौ ॥ द
 र्शानानन्तरतन्मस्कारमन्त्रोद्यम् ।
 नीलयीवशुभयीवसर्वकामफलप्रद
 । पृथिव्यामवतीर्थोसिखञ्जरीटन
 मेस्तुते ॥ त्वयागयुक्तोमुनिपुत्रक
 स्त्वमदृश्यतामेपिशिखोद्गमेन । त्व
 दृश्यसेप्रावृत्तिनिर्गतायां त्व खञ्जना
 स्वर्यमयेनमस्ते ॥ द्रव्यविशेषापरि
 स्थितस्तत्तत्तद्दर्शनफलं यथा ॥ अ
 र्जुनेषु गजबालिमहोरगेषु राश्या
 प्रदं कुशलदं शुचिशालिलेषु ।
 मस्यास्थिकेशनखलोमतुषिषु दृष्टो-
 षु खददाति बहुश खलु खञ्ज
 रीटः ॥ अशुभदर्शनप्रायश्चित्तं य
 था । अशुभखञ्जनदृष्टादेव ब्राह्म
 णपूजनम् । दोनकुर्वीत कुर्याच्चक्रा
 नसर्वोपधीजलैरिति ॥ मादकद्रव्य
 विशिषे । भङ्गायाम् । तस्याना
 मानिगुणाश्च यथा । भङ्गागञ्जा
 मातुलानीमादनीविजयाजया ।
 भङ्गाकफहरीतिक्ताग्राहिणीपाच
 नीलघ्नुः । तीक्ष्णोष्णपित्तलामोह
 मदबाग्वज्जिह्वनी इतिभावप्र
 काशः ॥ अपिच । शक्राशनतुती
 षोष्णमोहकतृकुष्ठनाशनम् । वल
 मेधाम्निक्वच क्लृप्तेषुहारिरसाय
 नम् ॥ जातामन्दरमन्यनाञ्जलिनि
 धौपीयूषरूपापुराचैलोक्ये विजय-
 प्रदेतिविजयाश्रीदेवराजप्रिया ॥ ला

विजाता

कानाहितकाम्ययाचितितत्प्राप्ता
 नरैः कामदासर्वातङ्कविनाशघ्नं
 जननीयैः सिवितासर्वदा इतिरा
 जवत्तमः ॥ वचायाम् । यमभार्या
 याम् ॥ हरीतक्याम् ॥ खलाबुत्र
 ताविजयेतिलक्षयम् । जयन्त्या
 म् ॥ शिफालिकायाम् ॥ मज्जि
 ष्टायाम् । शमीभेदे । अग्निमन्थे
 । गणिकार्याम् ॥ अष्टमहाहाद
 श्यन्तर्गतहादशौविशेषे ॥
 विजयासप्तमी । स्त्री । सप्तमीतिथिप्र
 भेदे ॥ सायथा । शुक्रपक्षसप्तम्यां
 सूर्यवारोदयदाभवेत् । सप्तमीविज
 यानामतत्तदत्तमहाफलम् ।
 विजयी । चि० विजयशीले । विशिषे
 णजितुशीलमस्य । विहङ्गीत्यादि
 ना० इति ॥
 विजरः । पुं० वेदान्तवेद्यशास्त्रिनि ।
 चि० जरारहिते ॥ विगताजरा
 यस्य ॥
 विजलम् । न० विजिले । पिचक्षिले
 इतिहैमचन्द्रः ॥ चि० जलशून्ये ।
 विजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥ यथा
 । व्यक्तयासूययागूढमानमुद्रान्तरा
 लया । अथद्विषिकटाचीक्तिर्विज
 ल्पोविदुषां मतः ॥ इत्युज्ज्वल
 नीलमणिः ॥
 विजातः । चि० विवृते ॥ जाते ॥
 विजाता । स्त्री० जातापत्न्यायाम् ।

विजित .

प्रजातियाम् ॥

विजातीय . । त्रि. विभिन्नधर्माद्वा-
न्ते ॥ विलक्षणे । भिन्ने ॥ यथाह
आदिजातीय : शिखादि . ॥

विजिगौष . । चि. जयेच्छौ ॥

विजिगीषा । स्त्री० विजयेच्छायाम् ॥
 खोदरपूरणासक्तिनिमित्तकनिन्दा
 त्यागेच्छायाम् ॥

विजिगीषाविचर्जित . । त्रि० आद्य
ने । औदरिके ॥ खीदरपूरणास
क्षिनिमित्तकनिन्दात्यागाविजिगी
षा०व्यवसाय : कश्चित्प्रकर्षावा०
आलस्यात्तेनविहीनेय : केवलमु
दराधीनवृत्तिभाव : ॥

विजिगीषुः । चि० जयैषिणि । जये
 प्लाशीले । प्रतिवादिजयकामे ॥
 यथा । जेतुमीषणशीलस्रविजिगी
 षुरितिस्रृत । इति ॥ शक्तस्यहि
 विजिगीषोः कार्यसाधनप्रधानम्
 अन्यत्समयवक्ष्याद्यशक्तस्येतिगी
 तिः ॥ विजितुमिच्छाधाता . कर्म
 णइतिसन् । सनाशंसभिन्नड . ॥

विजिघत्सा : । चि० विगताशनेष्टे ॥
विगताजिघत्साच्चुधायस्य ॥

विजिज्ञासितव्यः । वि० स्वसंविद्य
तामापादयितव्यः । निष्ठात्मनि ॥
विशेषेण ज्ञातुमेष्टव्यः ॥

विजित . । वि० पराजिते ॥ विजौय
तेस्मा । जिअभिभवे । ता . ।

विजृम्भितम्

विजितात्मा । त्रि० स्ववशीकृतदेहे ॥
वशीकृतान्त धारणे ॥ विजित
आत्मादेहे० मनोवायेन ॥

विजिताश्च । पुं० पृथः पुषे ।
चि० वशीकृततुरगे ॥

विजिति । स्त्री० विजये ॥ यथाह
दण्डी । चितिविजितिस्थितिर्विहि
तिव्रतरतयः परगतयः । उरुरुर
धुगुंरुधुतुयुं भिबुरब . स्वमरिबु
लम् ॥ इति ।

विजिलम् । बि० पिच्छिसे । मण्डयु
 त्तजलयुक्त्यञ्जनयोः ॥ विजन बि
 जि । शोबिजौभयचलनयोः ।
 द्दगुपधात्क्विदितौन् । विजिंजा
 ति । ला० । आतौनुपसर्गेकः ॥
 बिजिविलः । बि० बिजिले । इतिहे
 मचन्द्रः ।

विविहीषां । स्त्री-विहर्षुमिच्छा-
याम् ॥

विजिह्वा • । वि० कुटिले । यन्त्रे ॥
विशेषणजिह्वा : ॥

विजुल . । पुं . भास्मलीकन्दे ।

विजृम्भणम् । न० विध्वसे ॥ विधा
से ॥ जृम्भणे ॥

विजृम्भितम् । न० चेष्टायाम् ॥ चि०
विकस्ररे । विकसनशीले ॥ अथ
ज्जिते ॥ उल्लसिते ॥ जृम्भायुक्ते ॥
विजृम्भासङ्घाताय । तारकादिस्था
दितच् ॥

विज्ञानम्

विज्ञोहा । स्त्री० वणं वृत्तान्तरे ॥ य
था । यच्चपक्षिद्वयं दृश्यते सुन्दरम् ।
सर्पराजोदितासाविज्ञोहामता ॥
यथा । आलिवशीघरेकामकेलीप
रे । किमयासाधित मौनमारोपि
तम् ॥

विज्जलम् । न० तीरे । सायके ॥
चि० पिच्छिले ॥

विज्जलम् । न० विजिले ॥
विज्जुलम् । न० गुडत्वचि । त्वचे ॥
विज्जुलिका । स्त्री० जतुकायाम् ॥
विज्ञः । चि० निपुणे । अभिज्ञे ।
शिक्षिते । प्रवीणे ॥ विजानाति ।
ज्ञापवधाधने । आतखोपसर्गद्व
तिकः ॥

विज्ञप्तिः । स्त्री० विज्ञापने ॥ वि-
ज्ञाने ॥

विज्ञबुद्धिः । स्त्री० जटामास्याम् ॥
चि० सुशिक्षिते ॥

विज्ञातः । चि० विद्युते ॥ ख्याते ॥
निश्चिते ॥ अर्थपरिज्ञानात्सर्ववि
ज्ञात भवति ॥ ज्ञाते । विशिष्य
ज्ञातेर्थे ॥ व्यज्ञायि । ज्ञा० ।
ज्ञा' ॥ यद्वा । विजानाति । मति
बुद्धौतिक्तः ॥

विज्ञाता । चि० अनुभवितरि ॥

विज्ञानम् । न० ज्ञाने । कर्मणि ॥
विज्ञानं ज्ञानकर्मणोरिति मेदिनी ॥
कामं ॥ विज्ञानं कामं ज्ञाने

विज्ञानम्

इति हिमचन्द्र ॥ निश्चये । संश
यविपर्ययरहिते ज्ञाने ॥ चिच्छक्तौ ।
विज्ञप्तिरूपे ब्रह्मणि ॥ अपरोक्षे ज्ञा
ने फले । ब्रह्मात्मैक्यानुभवे । वि
ज्ञप्ता ॥ यज्ञादिकर्मकौशले ॥ वि
वेकबुद्धौ ॥ उपासने । शास्त्रा
र्थविषयज्ञाने । शिल्पबुद्धौ ।
शिल्पकर्मणि ॥ विज्ञायतेऽनेन ।
ज्ञा० । करणे ल्युट् ॥ विवेकेन
ज्ञानवा । मोक्षधीर्ज्ञानमन्यत्रवि
ज्ञानं शिल्पशास्त्रयोरित्यमरः । अ
स्यार्थः । विशिष्यसामान्येन च ।
अववेधो मोक्षो मुक्तिः । शिल्पं चि
त्तादि-शास्त्र व्याकरणादि । मो-
क्षे-शिल्पे-शास्त्रे च याधौः सा-
ज्ञान-विज्ञाने चोच्यते-एषा विशेष
प्रवृत्तिः । अन्यच्च-घटपटादौ-
याधौः सापि ज्ञानं विज्ञानस्योच्य-
ते । एषा सामान्यप्रवृत्तिः ।
मोक्षधीर्ज्ञानं-विज्ञानञ्च यथा ।
ज्ञानान्मुक्तिरिति-सायाचिता च
विज्ञानतुष्टाद्विप्रयच्छतीति । अ
न्यच यथा-ज्ञानमस्ति समस्तस्य जन्तो
र्विषयगोचरे-इति । घटत्वप्रका
रकज्ञानमिति । येकेचित्प्राणिना
लोकैस्सर्वे विज्ञानिनामता इति । ब्र
ह्मणो निश्चयविज्ञानानन्दरूपत्वात्-
इति । एवं चिच्चज्ञानं व्याकरणज्ञा
नं चटपटविज्ञानां मध्यादिकप्रयुज्य

विज्ञानवादः

तएव तद्दिग्मे • गरुत्मदादिशब्दव
त् • गरुत्मच्छब्दो हि गरुडं पक्षिमा
चैव वर्तते । मोक्षद्विति निमित्तस
ममी • मोक्षनिमित्तं शिल्पशास्त्रयो
र्धीर्ज्ञानमुच्यते । तन्निमित्ततोऽन्य
निमित्त • यातयोर्धीं साविज्ञा
नमितिकेचित् । मोक्षविषयामोक्ष
फलाधीर्ज्ञानम् • अन्यधीर्विज्ञान
म् । कान्यचेत्याह शिल्पशास्त्रयोरि
तिकेचित् । अवबोधद्वयव्यावृत्त्य •
मोक्षविषये • अवबोधाधीर्ज्ञानम् •
अथ च छठपटादिविज्ञानं शिल्पशा
स्त्रविषये विज्ञानमितिकेचिदिति भ
वति ।

विज्ञानतत्त्वम् । न • महत्तत्त्वे ॥

विज्ञानपादः । पु • वेदव्यासे ॥ इ
तिकेचित् ॥

विज्ञानमयः । पु • पञ्चसुकोषेषु चतु
र्थे । ज्ञानेन्द्रियैः सहितायां बुद्धौ
। ज्ञानशक्तिमतिकर्तृरूपे • बुद्धि
मये • लौनामुभौ • अपुर्धीधे •
व्याप्नुयादानखायगा । विष्कायो
पेतधीर्नात्मा विज्ञानमयशब्दभोक् ।

विज्ञानमातृका । पु • सुखे । सुगते ।

विज्ञानवान् । प्रि • निपुणे । विवे
कविशिष्टे ॥ विज्ञानमस्त्यश्च । तद्
स्यास्मिन्निति मतुप ॥

विज्ञानवादः । पु • बौद्धानाञ्चणिक
विज्ञानातिरिक्तभावाभाववादे । वि

विज्ञानस्कन्धः

ज्ञान । बुद्धिरिति नार्थान्तरम् ।
रुदन्तर्ज्ञेयतत्त्वतद्बुद्धिर्बुद्धयभासते ।
स्वप्नवज्जागरे सुप्तावभावः स्फुटप
रहि ॥ अयञ्च जादौ न युक्तिसह ।
तथाहि । जागरे बाध्यतैस्त्वप्राजाग
रो नैव बाध्यते । तत्र तद्बाधकाभावा
द्बाध्यमस्त्युपलब्धित ॥ बहिर्बुद्धि
तितेप्युक्तिर्बाध्यमर्थप्रसाधयेत् । ए
व न युज्यते बुद्धिर्जगदाकारतात
व । स्थिरचेतनराहित्यात् स्वयञ्च
चणिकत्वतः । स्मृत्यादिव्यवहार
श्रुतीपञ्चतयद्वारा ॥ समतु जाग
रादिभमाधिष्ठानस्याऽखण्डबोधान
न्दरूपस्य ब्रह्मण साक्षात्कारोपाध
कीति ॥

विज्ञानवादी । पु • बौद्धविशिष्टे । तेषां
भान्तिस्तु । एकैका वासना तत्र प्रति
क्षणविनाशिनोम् । आहु चणिक
मात्मानबौद्धविज्ञानादिधन ॥ त
त्र • बुद्धौ • वासनां तदुत्पत्तिभूता
वृत्तिमिति यावत् ।

विज्ञानस्कन्धः । पु • आलक्ष्यविज्ञानस
न्ताने । रूपस्वाभाभिर्व्यक्तौ • अह
मित्याकाररूपादिविषयइन्द्रियज
न्योदण्डाद्यमानो विज्ञानस्कन्ध इति
वाचस्पतिमिश्रा । अहमित्याकारमा
लयविज्ञानमिन्द्रियादिजन्यं • रूपा
दिविषयञ्च ज्ञानमेतद्द्वयं • दण्डा
यमान • प्रवाहापन्नविज्ञानस्कन्ध इ

विटका

त्यर्थं द्रुतिकल्पतरु । अहमितिप्रत्य
 योविज्ञानस्कन्धवृत्त्यानन्दगिरि ॥
 विज्ञानावसित । त्रि० विज्ञानेननि
 स्थिते ॥
 विज्ञानिका । त्रि० वैज्ञानिकी । प्रक्षी
 ण ॥ विज्ञानमस्त्यस्य । ब्रह्मादि
 त्वान्मत्त्वर्थीयस्य ॥
 विज्ञापनम् । न० बोधने । ज्ञावना०
 बुक्तावना० इ० भा० प्र० ॥ विपूर्वाण्
 यन्तजानातेर्लुट् ॥
 विज्ञेयम् । न० परमात्मतत्त्वे ॥ त्रि०
 विज्ञातव्ये । इदमेवमिति विस्पष्ट
 ज्ञानार्हे ॥ विज्ञातुयोग्यः । ज्ञा० ।
 अधीयत् । ईदति ॥
 विज्यम् । न० निगुणे धनुषि ॥ विग
 ताज्यायस्त्रिन् दद्याद्वा० तत् ॥
 विज्वर० । त्रि० विगतज्वरे ॥ विगत
 मनस्तापे ॥ विगतोज्वरोयस्य ॥
 विभर्त्तर । त्रि० विषमे ।
 विज्ञामरम् । न० चक्षुष शुक्रक्षेत्र ॥
 द्रुतिकश्चित् ॥
 विज्ञाली । स्त्री० वीथ्याम् । पङ्क्तौ ॥
 विट । पुं० अद्वौ ॥ लक्षणविशेषि ॥
 विट् । स्त्री० ॥ मूषिके ॥ खदि
 रे ॥ कामुकानुचरे ॥ धूर्त्ते ॥ काम
 तन्त्रकलाकोविदे ॥ नारदवृत्ते ॥ वि
 टति । विटशब्दे । द्रुगुपधलक्षण
 कः ॥

विटका । स्त्री० वीटिकायाम् ॥ इति

विटप्रियः

कश्चित् ॥

विटङ्क । पु० न० गृहप्रान्ते रचितप
 क्षिस्थाने । कपोतपालिकायाम् ॥
 विशेषेणटङ्कान्तोऽत्र । टक्किबन्धने ।
 हलश्चेतिघञ् ॥ तोरणस्तम्भयोरुप
 रितर्यङ्निहितेदारुणि ॥ त्रि० सु
 न्दरे ॥ यथा । तस्मिन्नतीक्ष्णमुनय
 षडसज्जमाना । कक्षाः समानव
 यसावयसप्तमायाम् । देवावचक्षत
 गृहीतगदौपरार्द्धाकीयूरकुण्डलकि
 रीटविटङ्कवेशौ ॥ इतिभा० इ० स्क
 न्धे १५ अध्यायः ॥

विटङ्कितः । त्रि० अलङ्कृते ॥

विटपः । पु० विटाधिपे । पारदारिकश्रे
 ष्ठे ॥ आदिष्यपचे ॥ पुं० न० शाखा
 पञ्चवसमुदाये । विस्तारे ॥ स्तम्भे ।
 गुल्मे ॥ शाखायाम् ॥ पञ्चवे । सु
 ष्कवङ्क्षणायेरन्तरे । महाबीज्ये
 ॥ विटान्पाति । पा० । आतीनुपे
 तिकः ॥ यद्वा । विटानांपानम् ।
 पा० । घञर्थकः ॥ विटति० विव्य
 तीवा । विटपाक्तीशे० शब्दश्च । वि
 टपविष्टपविशिपोलपाः ० इ० सा
 धुः ॥

विटपी । पुं० पादपी । तरौ । वृत्ते ॥
 बटे ॥ विटपः शाखाविस्तारोऽस्या
 स्ति । अतइति ॥

विटप्रियः । पुं० सुहृदवृत्ते । मोगरा०
 इ० भा० प्र० ॥ विटानांप्रियः ॥

विट्पति .

विट्माक्षिक । पु० धातुविशेषे ।

ताप्ये । नदीजे । कामारौ ॥

विटि । स्त्री० पीतचन्दने ॥

विट्कारिका । स्त्री० पक्षिविशेषे ।

गिराव्याम् ॥

विट्खदिर । पुं० दुर्गन्धिखदिरे ।

चरिमेदे ॥ विड्गन्धि खदि
र ॥

वेट्चर । पुं० ग्राम्यशूकरे ॥ वि

ष विष्टाचरति । चर० । पचाद्य

च् । मूलविभुजादिस्वात्कीवा ॥

विषसरोवा ॥

विट्ठल । पुं० अज्ञानुयाहकिदेवे ॥

यदाहुरर्वाचीनादाक्षिणाध्या ।

विदाज्ञानेनठान्शून्यान्लाति

अदत्ते आत्मीयतयागृह्णाति ।

ला० । आतीनुपसर्गइतिकः ।

विदाज्ञानेनठान्शून्यान्लातिगृ-

ह्णातिय । स्वयम् । अज्ञानुयाह

कृद्देवेविट्ठल । कथ्यतेबुधैरिति

प्रक्रियाप्रसादः ॥

विट्पतिः । पु० जामातरि ॥ य

था । मातामहमातुलस्रस्वस्त्रीय श्र

शुरगुरुम् । दौहित्रविट्पतिं व

ध्वमृत्विग्ग्याज्यौचभोजयेत् । एता

न्मातामहादीन् दशमुख्यशोचिया

दाससर्वभोजयेद् । गुरुर्विद्यागुरुरा

चार्यादि । विट्दुहितातस्या ।

पतिः । इतिकुल्लकमट्टः ॥ भोज

विडम्वा .

येत्० श्राद्धे० इतिशेषोवाध्यः ॥ नृ

पतौ ॥ वैश्यवर्ग्ये ॥

विट्सारिका । स्त्री० पक्षिविशेषे ।

कुण्ठ्याम् । गुयासालुक्० इ० गौ०

दे० भा० प्रसिद्धे ॥

विठर । पुं० बाग्मिनि ॥

विडम् । न० कृन्निमलवणे । पाक्ये । खा

रीलूण० इ० भा० ॥ अस्यगुणायथा

। विडसन्धारमूर्द्धाधः कफवातानु

लोमनम् । ऊर्ध्वकफमधोवात सञ्चा

रयेदिच्छ्यते । दीपनं लघु तौक्ष्ण्यं

प्रा रुक्ष रुच्य व्यवायिच । विबन्धाना

हविष्टम्बद्वद्रुग्गौरवशूलनुत् ॥ विड

ति । विडभेदने ॥ इगुपधन्नाप्रीक्षि

र । क० ॥

विडङ्ग । पुं० न० वेल्ले । विचतगडु

लायाम् । कृमिघ्ने ॥ विडङ्गकटु

तौक्ष्ण्ये प्रा रुक्ष बर्जकर लघु । शू

लाध्मानोदरर्शं भक्तमिवातविबन्ध

नुत् ॥ चि० अभिघ्ने ॥ विडति ॥

विड० । विडपाक्रोशिव । विडा

दिभ्यः । किदिच्छ्यच् ॥

विडम्बनम् । न० अनुक् रूपाप्रतारणे ॥

विडम्बना । स्त्री० विडम्बने । अनु

कृतौ ॥

विडम्बमानः । चि० अनुक्रियमाणे ॥

विडम्बितः । चि० अनुकृते ॥

व्यस्ते ॥ दुर्गते ॥ उपहसिते ॥

विडम्वाः । चि० उपहासासदे ॥

विडोजा :

विडारः । पुं० विडाले ॥ रत्नयोर
भेदः ॥

विडारकः । पुं० विडाले ॥

विडालः । पुं० चोतौ । मार्जारः ।

वृषदंशके ॥ नेत्रपिण्डे ॥ विडति ।
विडतिवा । विडआक्रोशे ॥ तमि
विशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपक्षि
भ्यः कालन् ॥ भेषोषधविशेषे ॥ र
गणे ०५ । ५० ॥

विडालकम् । न० हरिताले ॥ पुं० ने
त्रोर्गौषधविशेषे ॥

विडालपदः । पुं० तैलकद्वयपरिमा
णे ॥ न० मार्जारचरणे ॥

विडालपदकम् । न० कर्षपरिमाणे ॥

विडाली । स्त्री० भूमिकूष्माण्डे । वि
दार्याम् ॥ मार्जार्याम् ॥

विडीनम् । न० खगानांगतिप्रभेदे ॥

विशिष्टं डयनम् । डीड्विहायसा
गतौ । स्वादि । नपुंसकेभावैक्तः
। स्वादयञ्चेदितद्रूप्यतिदेशात्ओदि
त्वान्निष्ठानत्त्वम् ॥ विडीनं विचि
ष पक्षिणः पतनमिति महाभा-
रतः ॥

विडुलः । पुं० वेतसवृक्षे ॥

विडोजाः । पुं० इन्द्रे ॥ वेवेष्टि ।

विषलृव्याप्तौ । क्तिप् । विट् । व्या
पकम् ० चोजस्ती जीऽस्य ॥ विट्
सुप्रजासु ० मनुष्येषु वा ० चोजायस्ये
ति वा ॥

वितण्डा

विडौजाः । पुं० पाकशासने । इ
न्द्रे ॥ विडति । विडभेदने । इगु
पधैतिकः । विडंभेदकमोजाऽ
स्य । सान्तः ॥

विडम्भम् । न० विडलवणे ॥

विड्जः । त्रि० विष्ठायाज्जाते ॥

विडलवणम् । न० विडे ॥

विड्वराहः । पुं० विट्चरे ॥

वितसः । पुं० वीतसे ॥

वितण्डा । स्त्री० कच्चोशाके ॥ शिला
द्वये ॥ करवीर्याम् ॥ दर्व्याम् ॥ वा

दप्रभेदे । परपक्षप्रतिवादे । स्वपक्ष
स्थापनाहीनायाम्बिजिगीषुकथाया

म् ॥ तथाचन्यायसूत्रम् । सप्रतिप
क्षस्थापनाहीनोवितण्डा । यद्यपि

तच्छब्देन जल्पो न परामर्शुं शक्यते ०
जल्पस्य स्थापनाद्वयवत् प्रतिपक्ष

स्थापनाहीनत्वस्य विरुद्धत्वात् । त
थापि स्थापनाद्वयवत्त्वं विहाय ० जल्पै

कदेशः परामृश्यते । प्रतिपक्षोद्दि
तीयपक्षः । तथाच ० प्रतिपक्षस्थाप

नाहीनाविजिगीषुकथा ० वितण्डेति
। नच स्वस्य स्थापनीयाभावात् कथमि

यंकथाप्रवर्त्ततामिति वाच्यम् । पर
पक्षखण्डनेन जयस्यैवाद्देश्यत्वात् ।

परितु ० यत्परपक्षखण्डनेनैव स्वपक्ष
सिद्धेरथादेव सिद्धे तत्साधनाभावेपि

न प्रबल्यनुपपत्तिरिति वदन्ति ॥
१ । ४२ ॥ वितण्डातिपरक्षोऽनया

वितर्ही

। तडिअघातै । गुरोस्ये च्यः ॥

विततः । चि० विसृते ॥ विशेषणत
त . ॥

वितति । स्त्री० विस्तारे ॥

वितथम् । न० अन्तेवचसि ॥ चि०
तद्वृत्ति ॥ विगतंतथासथ्यं यस्मात्
तत्० वितथम् । अजितयोगविभा
गात्समासान्तोऽच् ॥

वितन्द्रः । चि० जागरुके ॥ तन्द्रार
हिते ॥ विगतातन्द्रायस्यस० ॥

वितन्यमानः । चि० वितायमाने ॥
तनोतेः कर्मणि लट् : शानजा
देश . ॥

वितन्वन् । चि० विस्तारयति ॥

वितमाः । चि० तमोगुणरहिते ॥

वितरणम् । न० दाने ॥ तृप्तधनतरण
योः विपूर्व . । भावे ल्युट् ॥

वितर्कः । पुं० ऊहे ॥ सशये ॥ विप
रोततर्के ॥ वितर्कणम् । तर्कभा
षार्थसुरादौ । भावे घञ् ॥ ज्ञानसू
चके ॥

वितर्कणम् । न० वितर्के ॥ तर्क . ।
ल्युट् ॥

वितर्हिः । स्त्री० वेदिकायाम् ॥ वि
गतातर्हि हिंसाऽस्या . । तर्हि हिंसाया
म् । सर्वधातुभ्यङ्गितीन् ॥

वितर्हिका । स्त्री० वेदिकायाम् ॥
स्वार्थे क . ॥

वितर्ही । स्त्री० वेदिकायाम् ॥ कृदि

वितिष्ठमानः

कारादिति डीप् ॥

वितजम् । न० पातालप्रभेदे ॥

वितस्ता । स्त्री० नदीविशेषे ॥ तीर्थ
विशेषे ॥ काशीरे वितस्ताख्यनाग
सदनमस्ति ॥

वितस्ति । पुं० स्त्री० अनिष्ठयासह
विततेङ्गुष्ठे । द्वादशाङ्गुलपरिमा
णे ॥ वितस्यति० वितस्यतेवा । तसु
उपचये । वीतसीरितितिः ॥

वितानः । पुं० न० यज्ञे ॥ क्रतुकर्म
णि । गार्हपत्यकुण्डस्थानामग्नीना
माहवनीयदक्षिणाम्नि कुण्डयोर्विहा
रे ॥ कदके । उल्लोचे चन्द्रातपे ॥
विस्तारे ॥ न० वृत्तविशेषे । अवसरे
॥ चि० मत्ते ॥ तुच्छे ॥ शून्ये ॥ म
न्दे ॥ वितननम्० वितन्यतेवा ।
तनुविस्तारे । घञ् ॥

वितानकः । पु० माण्डव्ये ॥ पुं० न०
चन्द्रातपे ॥

वितानतनिका । स्त्री० पटमण्डपर
ज्जो ॥

वितानमूलकम् । न० उशीरे ॥

वितायमान । चि० वितन्यमाने । वि
स्तार्यमाणे ॥ वितनोते . कर्मणि
लट् शानजादेशः । तनोतेर्यकीति०
वा० आकारादेशः ॥ विटङ्किते ।
अलङ्कृते ॥

वितिष्ठमानः । चि० अवतिष्ठमाने ॥
समवप्रविभ्यस्यङ्ग्यात्मनेपदम् ॥

वित्तम्

वित्तोक्तं । वि० दत्ते ॥ चवगाढे ॥
वित्तुन्नम् । न० सुनिष्प्रणये । विषखप
रिया० इ० भा० प्र० शक्ते ॥ शै
वाले ॥ विगतस्तुन्न व्यथनमस्मात्
॥ वि० व्यथिते ॥

वित्तुन्नकः । पु० न० धन्याक्षे ॥ भाटा
मल्लोषधौ । तामलक्याम् । भू
म्यामलक्याम् ॥ सुस्तावत्पेजवपु
रशुकाभस्यावित्तुन्नकम् ॥ वित्तुन्न
काहिमतिक्तं कषायकटुकान्तिदम् ॥
कफपित्तास्रवासर्पकुष्ठकण्डूविषप्र
णुत ॥ वित्तुद्यतेस्त ॥ तुदव्यथने
कर्मणिक्ता । स्वार्थेकान् ॥ विगत
स्तुन्नदुःखमस्माद्वा । कपः ॥

वित्तुन्ना ।) स्त्री० तामलक्याम् ।
वित्तुन्निका ।) भूम्यामलक्याम् ॥ वित्तुन्नके ॥

वित्तम् । वि० सन्तुष्टे ॥ विशेषेण
तप्तः ॥

वित्तव्या । वि० निष्कामे ।

वित्तम् । न० धने ॥ न्यायाज्जितध
ने ॥ धर्माययशसेऽर्थायकामायस्वज
नायव । पञ्चधाविभजन्वित्तमि
हामुचचमोदते । प्रभूतेहिरण्य
रत्नादौ ॥ ज्ञाने ॥ लग्नादिद्वितीय
भवने । वि० ख्याते । विज्ञाते ।
विचारिते ॥ विद्यतेस्त ॥ विदविचार
णे । त्त ॥ नुदविदेतिप्रचोत्त्वा
भावः ॥ यद्वा । अवेदि । विदल्य

विथुरः

लामे । त्तः । वित्तोभोगप्रत्यय
योरितसाधु । लब्धे ॥

वित्तदः । पु० पूर्वदक्षिणोत्तरद्वारे
गृहे ॥ वि० धनदातरि ॥ वित्तद
दाति । कुदाज्दाने । आतद्व
तिकः ॥

वित्तपः । पुं० कुबेरे ॥ वि० धनर
क्षके ॥ वित्तपाति । पा० कः ॥

वित्तमयः । वि० धनप्राये ।

वित्ति । स्त्री० विचारे । ज्ञाने ॥
यथा । सख्यभोर्वनवित्तिर्व्यपनुद
तियतः । कर्मनाश्रयोघटादिभिर्गुणा
भूतचकर्मक्षयतिनतथावित्तिचा
त्ययतस्तत् । इत्यसिद्धं विभागेऽप्यु
तिशिखरगिरावित्तिचाक्षप्रतीतोव
न्धोमिथ्येतिसिद्धं नतदपहतयेक
मंजातसमर्थम् ॥ वृत्तिः ॥ लामे ॥
सम्भवे ॥ विदेर्भावादीस्त्रियांक्तिन् ।

वित्तेशः । पुं० धनपतौ कुबेरे ।

वित्तैषणा । स्त्री० धनलामेच्छायाम् ॥

कर्मणासाधनेवित्तैषणावित्तैष
णामता ।

वित्तस्तः । वि० चासयुक्ते ॥ विपु
र्वात्तसिः त्तः ॥

वित्तसः । पुं० भये । विसीउद्दे
गे० विपूर्वः । घञ् ॥

वित्तनः । पुं० वृषभे ॥

विथुरः । पुं० चौरि । राक्षसे ॥ व्य
थते ॥ व्यथभयचलनयोः । व्यथेः

विदर .

सम्प्रसारण किञ्चेत्युरच् ॥
 विद्या । स्त्री० गोजिज्ञायाम् ॥
 वित्० दृ० चि० विदुषि ॥ न० ज्ञा
 ने ॥ वेदनम् । विदज्ञाने । सम्प्र
 दादिच्छात्भावेक्तिप् ॥
 विद । पुं० पण्डिते । वेत्ति । वि
 द० कः ॥
 विदशः । पु० अवदशे ॥ विदश्यते ।
 दश० । कर्मणि० भावेवाघञ् ॥
 विदग्धः । चि० चतुरे । दृक् ॥ ना
 गरे ॥ पण्डिते ॥ अत्यन्तपक्वे ॥
 विदग्धता । स्त्री० विदग्धत्वे ॥
 विदग्धा । स्त्री० परकीयान्तर्गतनायि
 काप्रभेदे ॥
 विदथ । पुं० योगिनि ॥ कृतिनि ।
 प्राप्ते ॥ वेत्ति । विदज्ञाने । रुदिवि
 दिभ्यांङिदिक्ष्यः ॥ यञ्जे ॥ वेत्ति०
 अस्मिन्देवान् ॥
 विदन् । चि० पण्डिते ॥
 विददङ्ङु० । चि० विदष्टुमिच्छौ ।
 उपदशेष्ठावति । दशे सन्नन्तादु
 प्रच्यय ॥
 विदन्ता । स्त्री० नातिदीर्घायावरोटि
 कायाम् ॥
 विदरः । पुं० स्फुटने । भिदायाम् ।
 फटना० इ० भा० ॥ विदरणम् । दृवि
 दारणे । ऋदोरप् ॥ न० विश्वसार
 के । नागफणीयूहर० इ० भा० ॥ चि०
 दरशुन्ये । निर्भये ॥

विदाय .

विदरम् । न० विदरे ॥ विद्रुधौ ॥
 विदर्भः । पुं० कुण्डिनपुरे ॥ सतुवङ्ग
 देशस्यदक्षिणपश्चिमेवर्त्तते० अधुना०
 बडानागपुर० इतिख्यात । भद्रका
 लीमहापूर्वरामदुर्गाच्चपश्चिमे । श्री
 विदर्भाभिधोदेशोवैदर्भीतत्रतिष्ठति
 ॥ चि० दर्भशून्ये ॥ कर्मठे ॥ वि
 शिष्टे नदर्भोपलक्षित ॥
 विदर्भजा । स्त्री० अगस्त्यमुने पत्न्या
 म् । कौशीतक्याम् । लोपामुद्राया
 म् ॥ दमयन्त्याम् । रुक्मिण्याम् ॥
 विदर्भराजः । पुं० विदर्भदेशाधिपतौ
 । भीमाभिधे पुराणप्रसिद्धे राजनि ।
 दमयन्तीजनके ॥
 विदर्भसुभू । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥
 विदर्भाधिपतिः । पुं० कुण्डिनपतौ
 । भीष्मकाभिधे । रुक्मिणीजनके ॥
 विदलः । पुं० रक्तकाञ्चने ॥ पिष्टके
 ॥ न० वंशादिकृतपात्रविशेषे ॥ वेणु
 दले ॥ शिफाविदलरज्जाद्यैर्विदध्या
 न्नृपतिर्दममितिमनुः ॥ दाडिमब
 ल्लले ॥ द्विधाकृतकलायादौ । दा
 ल० इ० भा० ॥ स्वर्णादेरवयवे ॥
 विदला । स्त्री० चिह्नति ॥ पचशून्या
 याम् ॥
 विदा । स्त्री० ज्ञाने ॥ मनीषायाम् ॥
 भिदादिच्चाद्विदेरङ् । टाप ॥
 विदायः । पुं० गमनानुमतौ ॥ यथा
 । क्षणं वाचम्यकवर्नंगच्छवातिष्ठसु

विदारण :

न्दरि । क्षणगृह्ययास्यामिविशिष्टं
कार्यमस्तिमे । विदायदेष्टिसम्प्रीत्या
क्षणमांप्राणवक्षमे ॥ इतिब्रह्मवैवर्ते
श्रीराधाप्रतिश्रीकृष्णवाक्यम् ॥

विदारः । पुं० जलोच्छ्वसि । चाजौ
। युधि ॥ दारणे ॥ विदार्यते । दृ०
। क्षमं णिघञ् ॥

विदारकः । पुं० शुष्कनद्यादौवार्यर्थक
तगत्ते । कूपके । नद्यादौस्रोतोद्वै
धकारिणितरुशिलादौ । कूपके ॥
याचायोगान्तरे ॥ यथा । मार्गेशः
शनिसयुक्तः सप्तमेऽन्तगतोयहः
॥ विदारकमिममन्येप्राहुः पत्नीवि
नाशकम् ॥ पुनश्च । मार्गेशात्सप्त
मेभानुः पञ्चमेकूरखेचरः । विदा
रकाख्यएवासौभार्यामरिबशनयेत्
॥ न० बच्चक्षारे ॥ विदार्यते । दृ० वि
दारणे । णिघ् । बाहुलकात्कर्म
णिखल् ॥ यद्वा । विदार्यते । क
र्मणिघञ् ॥ कुत्सितोविदारः ।
कुत्सायां कः ॥ चि० विदारणकत्तं
रि ॥ विदृणाति । दृ० । खल् ॥

विदारकसमाख्यः । पुं० याचायानि
प्रियेयोगान्तरे ॥ यथा । भार्येशाव्य
यगोनीचपुत्रस्थानेशनैश्चरः । विदा
रकसमाख्योयंयातुः पत्नीनिहन्तिवै
॥ विदारकेणसमाचाख्यायस्यसः ॥

विदारणः । पुं० क्षणिकारवृक्षे ॥
न० विडम्बे । विडम्बने ॥ भेदे ॥

विदारी

भेदने ॥ पुं० स्त्री० रणे । सम्परा
ये । समौके ॥ विदार्यतेऽनेन दृ०
। ग्यन्तः । ल्युट् ॥ विदारय
तिवा ॥

विदारिका । स्त्री० शालपण्याम् ।
विदार्यर्थे ॥ विदार्येव । स्वार्थेक ॥
विदारिगन्धा । स्त्री० अशुमल्याम् ।
शालपण्याम् ॥ विदार्या गन्ध वि
दारिगन्धः । ड्रापेरितिङ्गस्वः ।
सोऽख्यस्याः ॥

विदारिणी । स्त्री० काश्मर्या ॥
विदारितः । चि० भेदिते ॥ विदार्य
तेस्म । दृ० । ग्यन्तः । क्तः ॥
विदारी । चि० विदारस्वकर्त्तरि ॥
विपूर्वाद्दृणाति । कर्त्तरिणिनिः ॥
विदारी । स्त्री० शालपण्याम् । अष्टा
दशप्रकारकण्ठरोगान्तर्गतरोगवि
शेषि ॥ यथा । सदाहृतायश्चययुंमु
ताम्बमन्तर्गत्क्षिपूतिविशीर्णमासम् ।
पित्तेनविद्याददनेविदारीपाश्वर्षेविशि
षात्सतुयेनश्नते ॥ संपुरुषीयेनपा
श्वर्षेन० विशिषाद्वाहुत्येनश्नते० त
स्मिन्पाश्वर्षेसाविदारीभवतीत्यर्थः
॥ इच्छुगन्धायाम् । श्वेतभूकृष्णा
खण्डे ॥ विदारीक्षीरशुक्लेक्षुगन्धा
कोष्टीचेत्यमरः । अस्याः गुणास्तु ।
विदारीमधुरास्निग्धाहृणीस्तन्यशु
क्रदा । शीतास्वर्यामूत्रलाचजीव
नोबलवर्णदा ॥ गुरु पित्ताक्षपव

विदिक्

नदाहं हन्ति रसायनीति ॥ विदारय
ति । दृविदारणे० ख्यन्त० । पचा
द्यच् । गौरादिः ॥ विदार्या० फलं
मूलञ्च० विदारौ । अनुदासादेश्च
खञ्च० पुष्पमूलेषु बहुलमिति० लु
पि० युक्तवद्भावाः ॥

विदारुः । पुं० कृकचपादे । कृक
कासी ॥

विदाहि । न० परिणामेऽमूलपाकमु
पयाते० दाहजनकद्रव्ये ॥ विदा
हिद्रव्यमुद्गोरमञ्च जुष्यात्तथावृषा
म् । हृदिदाहञ्चजनयेत्पाकगच्छ
तितच्चिरात् ॥

विदिक् चक्रः । पुं० हरिद्राङ्गप
क्षिणि

विदितः । पुं० कौ० । चि० बुधि
ते । अवगते । ज्ञाते । विदिक्रिय
यातिशयेनाप्ते । विदिक्रियाकर्म
मूले । यथा । तस्मिन् ब्रह्मणि वि
दिते विश्वमशेषं भवेदिदं विदितम् ।
कारणमृदि विदितायां घटकाकांक्षा-
यथाऽवगम्यन्ते ॥ ७५ ॥ श्रुते ॥
अर्थिते ॥ वृत्तान्तज्ञानवति ॥ अ
भ्युपगते ॥ व्याकृते ॥ विद्यते स्म ।
विदज्ञाने । क्तः । यस्य विभाषितौ
ट् ॥ विदितविदनमस्यास्ति वा । अ
शं आद्यच् ॥

विदिक् । स्त्री० अपदिशं । अपदिशि
। दिशामध्ये । अग्निनिष्कृतिवा

विहरम्

व्योशानकोणचतुष्टये ॥ दिग्भ्या
विनिर्गता० शान्ताविदिक् ॥
विदिशा । स्त्री० नगरीविशेषे ॥
विदीर्णं । चि० कृतविदारणे ।
चीरा० फाडा इ० भा० ॥ दृ० ।
कर्मणि क्तः । कृतकृत्० रपर ।
रदाभ्यामिति नत्वम् । णत्वम् ॥

विदुः । पुं० हस्तिकुम्भयोर्मध्यभागे
॥ कुम्भौ तु पिण्डौ शिरसस्तयोर्मध्ये
विदुः पुमान् । वेत्तिसञ्ज्ञामवचा
तेन । विदुः । बाहुलकात्कु
विदुरः । पुं० नागरे ॥ धीरे ॥ घृत
राष्ट्रानुजे । कौरवाणामन्विषि ॥
चि० ज्ञानशीले ॥ विदनशीलः ।
विदिभिदिच्छिदेः कुरच ॥

विदुलः । पुं० अम्युवेतसे ॥ वेतसे ॥
गन्धरसे । वीले ॥ वेत्तिविद्यते वा ।
बाहुलकादुलच्० गुणाभावश्च ॥ न
न्वेतसे ॥

विदुषी । स्त्री० पण्डितायां नार्याम् ।
वेत्ति । विदेः षतुर्वसु० । उगित
श्चेति ङीप् ॥

विदुष्यती । स्त्री० पण्डितवत्त्वापु-
र्याम् ॥

विदूनः । चि० परितप्ते ॥ विदूयते
स्म । टुडुडमस्ताभिः । क्तः । त्वादि
भ्यश्चेति निष्ठानत्वम् ॥ विशेषणदू
जावा ॥

विहरम् । न० देशविशेषे । बालवा

विदेहमुक्तिः

ये ॥ बालवायाद्रे • समीपवर्ति
निनगरे ॥ त्रि० अतिदूरस्थदेशा
दौ । विप्रकृष्टे ॥

विदूरजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥

विदूरथ । पु० राजविशेषे ॥

विदूरभूमि । स्त्री० विदूरदेशे ॥

विदूराद्रि । पु० रोहणपर्वते ॥

विदूषकः । पु० क्रीडनीयैकपात्रे ।

षिङ्गे । बिटे । व्यलीके । काम

केली । चाटुबटौ । वासन्तिके ।

वैहासिके । प्रहासिनि । परनिन्दा

करे । खले । अभीरी । सूचके ।

कण्टके । परवेषिणि ॥ नायकवि

शेषे ॥

विदेशः । पु० परदेशे । कीर्तिभा

र । समर्थानां किदूरव्यवसायिना

म् । कीर्तिदेशः सविद्यानाक ।

पर प्रियवादिनाम् ॥

विदेहः । पु० जनकान्वयभूमिपे ।

मैथिले ॥ विदेहाः पु० भूमि ।

देशविशेषे । तीरभुक्तौ । तिरुहि

त० इ० भा० प्र० ॥ यथा । गण्ड

कीतीरमारभ्य चम्पारण्यान्तकशि

वे । विदेहभूः समाख्यातातीरभु

क्त्यभिध० सतु ॥ त्रि० कायशून्ये ।

निर्देहे ॥

विदेहमुक्तिः । स्त्री० मुक्तिविशेषे ॥

सायथा । ततः । कालवशादेव प्रार

ब्धेतुचयङ्गते । वैदेहीमामकीसु

विद्वधः सः

क्ति यातिनास्त्यत्र स शयङ्गति ॥ त
तो जीवन्मुक्त्यनन्तरम् ॥

विदेहाः स्त्री० मिथिलायाम् ॥

विद्वः । त्रि० वेधते । कृतच्छिद्रे ॥

क्षिप्ते । सदृशे । बाधिते । ताडि

ते ॥ बिध्यते स्म । व्यधताडने ।

क्तः । ग्रहण्येति सम्प्रसारणम् ॥

विद्वकर्णः । पु० विद्वकर्ण्याम् ॥

त्रि० कृतकर्णवेधे ॥ विद्वौकर्णौ

यस्य ॥

विद्वकर्णा ।) स्त्री० विद्वकर्ण्याम् ।
विद्वकर्णिका ।)

विद्वकर्णी । स्त्री० पाठायाम् । अस्व

ष्ठायाम् ॥ विद्वौकर्णीयया० यस्या

वा । पाक्कर्णेति डीष् ॥

विध्यर्थः । पु० विधिफले ॥ कृति

साध्यत्वमर्थहेतुत्वमनर्थहेतुत्वञ्चे

तितार्किकाणादर्थनम् ॥ भाट्टमते

विद्वध्यर्थस्तु० श्येनफलस्यैवाभिचार

स्यानर्थहेतुत्वादधर्मत्वम्० श्येनस्य

तुविहितस्य समीहितसाधनस्य धर्म

त्वमेव । अर्थपदव्यावर्त्यन्तु० कल

स्रभक्षणादेर्निषिद्धस्यैवेति । फल

तोऽनर्थहेतुत्वेन तु० शिष्टानां श्येना

नौनधर्मत्वेन व्यवहारः । तदुक्त

म् । फलतोपि च यत्कर्म नानर्थे

नानुबध्यते । केवलप्रीतिहेतुत्वात्

तदधर्म इति कथ्यते ॥

विद्वंसः । पु० विनाशे ॥ विशि

प्रिया

ਫ਼ੋਬਸ . ॥

विद्यमान . । त्रि० वक्षमाने ॥

विद्या । स्त्री० उमायाम् । शिवायाम् । दुर्गायाम् ॥ मन्त्ररूपायाम् ॥ देवताज्ञाने । उपासनायाम् ॥ विज्ञाने ॥ श्रेयोविषयायाम् ब्रह्मविद्यायाम् ॥ अनावृतसवित्तादात्मापन्नयांत्रिज्ञाकारान्त . करणवत्तौ ॥ आत्मसाक्षात्कारि ॥ वेदार्थपरिज्ञाने ॥ शास्त्रे ॥ आन्वीक्षिकीत्रयीवाचां दण्डाख्यासुचतस्रसु ॥ यथा । आन्वीक्षिकीत्रयीवाचां दण्डनीतिष्वपार्थिवः । तद्विधैस्तत्क्रियोपेतैश्चिन्तयेद्दिनयान्वित . ॥ आन्वीक्षिक्यात्मविज्ञानं० धर्माधर्मौत्रयीस्थितौ । अथात्रयौतुवाचांयांदण्डनीत्यांनयानयौ ॥ विद्याश्चतस्रएवैतायोगक्षेमायदेहिनाम् । विद्याविनीतोन्मत्तपतिर्नृक्षश्चेध्ववसीदति ॥ इति ॥ पुराणादिचतुर्दशसु ॥ यथा । पुराणन्यायसौमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिता . । वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मश्च चतुर्दश ॥ इति ॥ अष्टादशविद्यासु ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे । अङ्गानि वेदाश्चत्वारोसौमांसान्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रंपुराणञ्चविद्याञ्चैताश्चतुर्दश । आयुर्वेदो धनुर्वेदोगार्ग्यवेदश्चेति तैत्तिरीयः । अथशास्त्रंचतुर्थञ्चविद्याश्चाष्टादशैवताः ॥ इति ॥ तत्रा

विद्या

ज्ञानिषट्, यथा । शिञ्जाकल्पोव्या
करण निरुक्त छन्दोज्योतिषमिति ।
कर्म्यजु ' सामाथर्वाख्या . वेदाश्च
त्वारर्द्धरिता . । विचारोवेदवाक्या
नामीमांसाप्रोच्यतेबुधै ॥ साचपू
र्वोत्तरमेदादद्विधा । तथाहि । कर्म
प्रतिपादनपराजैभिनिप्रणीताद्वाद
शाध्यायी . पूर्वमीमांसा । ब्रह्मप्रति
पादनपराव्यासप्रणीताचतुरध्यायी .
उत्तरमीमांसिति । पदार्थनिर्णयप
रंतर्कशास्त्रन्यायः . अथैवैशेषिक
नयस्थान्तर्भावः । मन्वन्त्रिबिष्णुहा
रीतादिप्रणीतधर्मशास्त्रम्, कापिलपा
तञ्जलपाशुपतपाञ्चराचादीनामाग
मानामपिधर्मशास्त्रेष्वन्तर्भावः ।
सर्गादिपञ्चलक्षणलक्षितम् . मुख्य
मार्कण्डेयभविष्यभागवतब्रह्मब्रह्मा
ण्डब्रह्मर्षैवर्त्तवायुषामनविष्णुबरा
ह्मिनारदीयपद्मलिङ्गगुरुडकूमंस्क
न्दमेदादष्टादशविधपुराणम् । तदु
क्तम् । सद्यभद्ययच्चैव . ब्रजयंबचतु
ष्टयम् । अनापलिङ्गकूस्कश्चपुराणा
निबिदुर्वुधा . ॥ उपपुराणानामप्य
र्थाभावात्तर्भावः । रीगोपशमपूर्वका
नन्दप्रफलकीऽष्टस्थानसंयुतचायुर्वे
दः । शस्त्रास्त्रप्रयोगोपसंहारप्रति
पादकमन्त्रसहितः पादचतुष्टयात्म
कोधनुर्वेदः । पदावस्थिततानपरि
च्छेदप्रयुक्तावधानेप्रथक्षण्डजादि

विद्यादल .

स्वरसमुदायोगात्त्वर्ववेदः । चतुः
षष्टिकलासङ्ख्याहकमौशनसादिशा
स्त्रमर्थशास्त्रमिति ॥ सर्वद्रव्येषु वि
द्यैवद्रव्यमाहुरनुत्तमम् । अहार्थ्यं
त्वादन्वर्थात्त्वादन्वत्त्वाच्च सर्वदा ॥
विद्याददाति विनयं विनयादयाति
पात्रताम् । पात्रत्वाद्धनमाप्नोति
धनाद्धर्मस्ततः सुखमुद्धतिविष्णु
शर्मा ॥ दानेन तपसा यज्ञैरुपवास
व्रतैस्तथा । न तागतमवाप्नोति वि
द्याया यामवाप्नुयादिति यमः ॥ वि
दन्त्यनयाः अस्मा मिति वा । विद-
ज्ञाने । स ज्ञायांसमजनिषदनिपत
मनविदेषु ज्ञातृभृजिण्डवृत्तिक्य
प् ॥ ब्रह्मविद्या हि दृश्यमिथ्यात्वं
दृग्बस्तुन स्वकाशत्वं बोधयति ॥ प
रापरविभेदेन विद्याद्वैविध्यमौरित
म् । ऋग्वेदाद्याऽपराविद्या परास्त्व
क्षरतत्परा ॥ व्यवहारस्य दृश्यवि
द्याविद्येति भेदपरिभाषा । नोत्थे
व्रतत्त्वदृष्ट्या तत्त्वब्रह्मैव नान्यदस्त्य
स्मात् ॥ तत्त्वदृष्ट्या ब्रह्मात्मैक
त्वसिद्धान्तदृष्ट्या । तत्त्वम् यथार्थं
स्वरूपम् ॥ गणिकार्यामोषधी ॥
विद्यागुरुः । पुं० आचार्यातिरिक्तञ्च
पाध्यायादौ ॥
विद्यातीर्थम् । न० सन्ध्यातीर्थे ॥
विद्यादानपात्रे ॥
विद्यादलः । पुं० भूजं वृज्जे ॥

विद्यादानम्

विद्यादाता । चि० विद्यादानकर्त्त
रि ॥ यथा । अन्नदाता भयचाताप
क्षीता तस्तथैव च । विद्यादाता ज
न्मदाता पञ्चेते पितरो नृणाम् ॥
विद्यादानम् । न० अध्यापने ॥ पुस्त
कादाने ॥ अन्नदान महादान वि-
द्यादानं ततोधिकम् । अन्नेन क्ष-
णिकादृष्टिर्यावज्जीवन्तु विद्यया ॥
अपि च । बाजपेयसहस्रस्य सम्यग्नि
ष्टस्य तत्फलम् । तत्फलं समवा
प्नोति विद्यादानोन्नतश्रयः ॥ त
स्माद्देवा लये निश्चयधर्मशास्त्रस्य वा
श्रुते । पठनकारयेद्राज न्यदीच्छेद्ब
र्मात्मानः ॥ गोभूहिरण्यवासा
सि शयनान्यासनानि च । प्रच्छह ते
न दत्तानि भवन्ति नृपसत्तम ॥ ध
र्माधर्मं न जानाति लोकाय विद्याया
विना । तस्मात्सदैव धर्मात्मन् वि
द्यादानरतीभव ॥ इति बह्मिपुराणे
विद्यादाननामाध्यायः ॥ अपि च
गारुड ५१ अध्याये । विद्यादत्तान्ना
क्ष्णाय ब्रह्मलीकिमहीयते । दद्याद
हरहस्तान् शुश्रूषया ब्रह्मचारिणे ॥ स
र्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मस्थानमवाप्नुया
त् इति ॥ यस्तु देव्या गृहे निश्चयविद्या
दानं प्रवर्त्तयेत् । स भवेत्सर्वलोका
नापूज्यः पूजापदं व्रजेत् ॥ धर्मा
र्थी धनस्यातां शुश्रूषावापित विधा
। तच्च विद्यानवमव्याशुभं बीजमिव

विद्याधनम्

षरे ॥ विद्यैवसमकाममत्तव्यत्र
 क्षमादिना । आपदापि हि घोराया
 नत्तेनामिरिषेवपेत् ॥ विद्याब्रा
 ह्मणमेत्याहशेषधित्तेऽस्मिरक्षमाम्
 । असूयकायमामादास्तथास्मावौर्य
 वत्तमा ॥ यमेतुशुचिं विद्यामिय
 त ब्रह्मचारिणम् । तस्मैमाब्रूहि वि
 प्रायनिधिपायाप्रमादिने ॥ इति
 मनुः ॥

विद्यादेवी । स्त्री० विद्याधिष्ठात्या
 म । सरस्वत्याम् ॥ जिनषोडश
 देवेषु ॥ यथा । विद्यादेव्यस्तुषोड
 श ॥ १५२ ॥ रोहिणीप्रज्ञप्तीवक्ष्य
 ङ्खलाकुलिशोङ्कुशा । चक्रेश्व
 रीनरदत्ताकाल्यथोऽस्मीमहापरा ॥
 गौरीगान्धारीसर्वास्त्रामहाज्वालाच
 मानवी । वैराग्याकुसमानसीमहा
 मानसिकेतिताः ॥ १५४ ॥ इ०
 द्वि० च० ॥

विद्याधनम् । न० विद्ययापाज्जिते
 धिते ॥ यथाहकाश्यायनः । उप
 न्यस्ते तु यज्ञबन्धविद्ययापणपूर्वक
 म् । विद्याधनन्तुतद्विद्याद्विभा
 गेननियोजयेत् ॥ शिष्यादाप्तिर्व्य
 तः प्रश्नात्सन्दिग्धप्रश्ननिर्णयात्
 । स्वज्ञानशसनाहदाज्ञबन्धप्राध्य
 नाशयत् । विद्याधनन्तुतत्प्रोह
 विभागेनप्रयोजयेत् । शिल्पेष्वपि
 हि धर्मीय० मूल्याद्यञ्चोधिकभवेत्

विद्याधनम्

साधारणस्वर्णादिकमादाय० कुण्ड
 लादिकानिर्माय० स्वर्णादिमूल्यात्०
 शिल्पगुणे नयदविकमूल्य स्यात्त
 दित्यर्थः ॥ परनिरस्ययज्ञव्य विद्य
 यादयूतपूर्वकम् । विद्यातिशयने
 पुण्येन० दयूतपूर्वकयज्ञव्यमित्यर्थ
 ॥ विद्याधनन्तुतद्विद्यान्नविभाज्य
 वृहस्पतिः ॥ अस्यार्थवचनार्थानु
 क्रमेणाह । यदौति । यदिभवान्भ
 द्रमुपन्यस्यति० तदाभवते० एवम
 यैतद्वेयमिति पणितयचोपन्यासनि
 स्तीर्यलभतेतन्नविभाज्यम् ॥ शिष्या
 दध्यापितात्० आत्विज्यतः ६
 यजमानाहक्षिणयालब्धधनम्० द
 क्षिणाचनप्रतिग्रहेवेतनरूपत्वात्त
 स्मा० तथायत्किञ्चिद्विद्ययाप्रश्ने
 निस्तीर्णे० अपणितमेवयद्विकश्चि
 त्यरितोषाद्वदति० प्रश्ने निस्तीर्णे०
 प्रश्नस्यसम्यगुत्तरदत्तत्वर्थः सन्दि
 ग्धप्रश्ननिर्णयार्थादिति व्याचष्टे । तथे
 ति० तथायेद्यस्मिन्शास्त्रार्थेममस
 शयमपनयति० तस्मै सुवर्णमिदद
 दानीत्युपस्थितस्यसशयमपनीययज्ञ
 व्यम् । तच्चैवविकल्पेनन्याख्यान्तर-
 माहवद्वेति । यदा० वादिनोवा
 दसन्देहे० न्यायकरणार्थमागतयोः
 सम्यङ्निरूपणेनयज्ञव्य षष्ठाशादि
 कम् । स्वज्ञानशसनादिति व्याच
 ष्टे० तथेति० तथाशास्त्रादिषु प्रकृ

विद्याधनम्

एज्ञानविभाव्ययत्प्रतिग्रहादिनाल
 व्यम् । वादादिह्यस्यार्थमाह । तथे
 ति । तथाद्वयो शास्त्रज्ञानविवादे
 अन्यत्रापि यच्च कुचविदन्योन्यज्ञान-
 विवादे । निर्जिह्ययल्लव्यम् । नि
 र्जिह्य । एककोटिव्यवस्थापनेनवि
 वादमपनीय । लव्यम् । वादिपणि
 तराज्ञावाप्रसाददत्तमिच्छर्थ । प्रा
 ध्ययनादितिव्याचष्टे । तथेति । त
 थैकस्मिन् देयेवह्नामुपपन्ने । येन
 प्रकृष्टमधीत्य । यल्लव्यम् । शिल्पे
 प्वपीत्यस्यार्थमाह । तथेति । तथा
 शिल्पादिबिद्यया । चित्रकरसुवर्ण
 कारादिभिर्यल्लव्यम् । शिल्पगुणेन
 यदधिकलव्यम् । तथाद्यूतेनापि
 परनिर्जिह्ययल्लव्यं । तत्सर्वविद्या
 धनमविभाज्यमितरैरित्यर्थ । । त
 स्माद्व्याकथाचविद्यालव्यमज-
 कस्यैवतन्नेतरेषामिति । प्रदर्शना
 र्यन्तुकात्यायनेनविस्तारितमितिदा-
 यमागः । । अचनारदः । कुटुम्बं
 विभूयान्नातुर्योविद्यामधिगच्छतः
 । भागविद्याधनात्तस्मात्सलभे
 ताश्रुतोपि सन्निति ॥ विभूयोदित्ये
 कवचननिर्देशाज्ञवह्व । यदिवि
 द्यामभ्यस्यतोभातुः कुटुम्बमपरो
 भाताखधनव्ययशरीरायासाभ्यासं-
 बधयति । तदातद्विद्याजितधने
 तस्माधिकारः । अश्रुतोमूर्खः ।

विद्याधिकारी

विद्याधर । पुं० । देवयानिविशेषि ।
 जीमूतवाहनपुष्पदन्तादौ । कामरू
 पिणि । खेचरे ॥ विद्यायागुटिका
 ज्ञानादिविषयिण्याः । धरोधारवा
 ॥ रतिबन्धविशेषि ॥ यथा । नायांज
 रुयुगधृत्वाकराभ्याताडयेत्पुनः ।
 कामयेन्निर्भयंकामोवन्मोविद्याधरो
 मतः ॥ यन्त्रविशेषि ॥ यथा ॥

विद्याधरयन्त्रम् । न० । डमरुयन्त्रे ॥

विद्याधारः । पुं० । वयं वृत्तान्तरे ॥

यथा । नागाधीशेनोक्तवृत्तविद्या
 धारम् । षड्विः कथं श्रुते पूर्णभू
 मीसारम् । स्यादस्मिन्विश्रामोविदै
 वेदेवेदे । कृत्वायस्यात्पूर्णधीरः की
 र्त्वायुक्तः ॥ यथा । बन्देपादान्मो
 जन्नित्यसीताभर्तुः कृत्वासिन्धो
 सेतुरक्षोनायहन्तु । पैत्यामाज्ञा
 ज्ञात्वाप्राप्तंराज्यहातु । स्त्रीयैः स
 वैलीकैः साकंनार्कयातुः ॥ वि
 द्यां धरति । घृञ् । कस्मिं
 यण् ॥

विद्योधिकारी । वि० । उपनिषद्भिर्वच
 नेनोक्ते ॥ विद्यायाः ब्रह्मविद्या
 याः अधिकारी ॥ सद्बिधः ।
 कृतापास्तिरकृतापास्तिथ । तत्रो
 पास्तिमात्रात्कारपर्यन्तामुपासना
 कृत्वाथान्नेप्रवर्त्ततेसमुख्याविद्या
 धिकारी । इदानीन्तनस्तप्रायेणा
 कृतापासनप्रीत्युक्तमात्रात्महसा

विद्याधिकारौ

विद्यायाप्रवर्ततेसतुगौणोधिकारौ ।
 तस्यज्ञानस्यसवातप्रदेशप्रदीपवत्स
 हसानिवर्तनात् । ननुसर्वेषाम
 पिबिदुषामात्मनानिच्यप्रोप्तिरूपो
 मुख्याधिकारः किन्नस्यादविशेषा
 दविद्यानिवृत्तिरितिचेत् । शृणु । अ
 स्यायम्भावः । यस्तूपास्यदेवतासा
 साक्षात्कारपर्यन्तसगुणोपासनवि
 धायविद्यायांप्रवृत्तस्तस्यविचारेणज्ञा
 नेत्पत्तौबिम्बपाभावात् । आत्मधौ
 निश्च्यप्राप्तैव । यः पुनरुपासनमकृ
 त्वाश्रयणायनुष्ठायतस्य निश्चिनाति
 तस्यचित्तवशीकरणाभावेबिम्बपस
 म्भावात्तत्प्रतिनियमविधिः । नच
 तत्त्वज्ञानेमाज्ञानमनष्टत्वाद्बिम्बै
 यर्ह्यमितिशङ्क्यम् । यशीकरणा
 भावे । शास्त्रेणनश्येत्परमार्थबुद्धिरि
 त्यज्ञानेपरमार्थत्वांशनाशेपि । जन्म
 हेत्वज्ञाननाशयोगात् । अन्यथा
 वेदान्तेषूपोपस्तिविधीनामैकाग्यद्वै
 राऽद्वितीयब्रह्मपरत्वनस्यात् । अ
 तस्तेषांश्रुतिप्रसिद्धप्रणवोच्चारणपूर्व
 क्तमप्रतिबद्धसाक्षात्कारायनिरन्तर
 मिगुणब्रह्मभावनाकार्या । अतएव
 शास्त्रे । बिदुषोविधिर्नास्तीत्युक्त्वा ।
 पुनर्विद्वानज्ञवद्विधिर्महतीतिब्रह्म
 निष्ठाविधीयते । इत्याद्युक्तिर्नविरु
 द्धते । अधिकारिभेदेनव्यवस्थ्यास
 म्भावात् ॥

विद्युत्

विद्यानिधि । पुं० विद्यासम्प्रदाय
 प्रवर्तके ॥
 विद्यानैपुण्यकामः । चि० विद्याति
 शयमाचार्यिनि ॥
 विद्याप्रयोजनम् । न० आत्तान्तिक्थांस
 सारनिवृत्तौब्रह्मप्राप्तिलक्षणायाम् ॥
 विद्यायाः प्रयोजनम् ॥
 विद्याभीप्सौ । चि० विद्यार्थिनि ॥
 विद्यारम्भः । पुं० प्राप्तेतुपञ्चमेवर्षे
 विद्यारम्भकारयेदितिवचनवाधि
 तैविद्यायाः प्रारम्भे ॥
 विद्यार्थी । चि० विद्याभीप्सिनि ॥
 विद्यैवार्थः । सोस्यास्तीति । इ-
 निः ॥
 विद्यावान् । चि० विद्याविशिष्टे ॥
 पण्डिते ॥ विद्यास्त्यस्य । म-
 तुप् ॥
 विद्याविषयः । पुं० परब्रह्मणि । प्र
 त्यगात्मभूते ॥ विद्यायाः विष
 यः ॥
 विद्युज्जिह्वः । पुं० राजसविशेषे ॥
 चि० तडिदामजिह्वे ॥
 विद्युज्जाला । स्त्री० कलिकारौह-
 चे ॥ तडित्प्रभायाम् ॥
 विद्युत् । स्त्री० मेघेषुदृश्ये । दीर्घाका
 रे । ज्योतिषि । तडिति । सौदा
 मिन्याम् । चक्षुलायाम् ॥ साचतु
 र्विधायथा । वातायकपिलाविद्युदा
 तपायहिलोहिता । पीतावर्षायवि

विद्योपयोग .

ज्ञयादुर्भिन्नायासिताभवेत् ॥ स
न्यायाम् ॥ विशेषेणद्योतते । द्यु
तदीप्तौ । भावभासितिक्रिप् ॥
चि० निष्प्रमे ॥

विद्युत्केशः । पुं० राक्षसविशेषे ॥

विद्युत्प्रियम् । न० कांस्ये ॥

विद्युत्त्वान् । पुं० मेघे ॥ विद्युतः
सन्धस्मिन् । मतुप् ॥

विद्युन्माला । स्त्री० अनुष्टुप्कन्दीमे
दे ॥ यथा । मीमोगोगोविद्युन्मा
ला । वासीवस्त्रीविद्युन्मालावर्द्धश्रे
णीशाक्रश्रापः । यस्मिन्नास्तातापो
च्छित्ये गेमध्यस्थः कृष्णाब्जोदः ॥
अपिच । उक्तायस्मामष्टौवर्णाः पा
देपादेसर्वेदीर्घाः । विश्रामः स्याद्दे
दैर्वदेः साविद्युन्मालानिर्दिष्टा
॥ यथा । आगामिन्योनीयामिन्यो
यायायाताभूयोभूयः । अभिष्ठाया
वक्षारुण्यमानेनानेनस्यात्किन्ते ॥

विद्युन्माली । पुं० राक्षसविशेषे ॥

विद्योपयोगः । पुं० विद्ययेष्टसिद्धौ ॥

चतुर्भिन्नप्रकारैर्विद्योपयुक्ताभवति

। आगमकालिन० आगमकालस्यवि

द्यायकालः । १ । स्वाध्यायका

लीन० स्वाध्यायकालस्यभ्यासकालः

। २ । प्रवचनकालिन० प्रवचनकालोऽ

ध्यापनकालः । ३ । व्यवहारकालिन०

व्यवहारोपयुक्तानुष्ठानकर्मणि । ४ ।

तत्राद्योर्विद्वद्विद्युत्तुविमानिष्याद

विद्वधिनाशनः

रपूर्वकमन्नबस्त्रादिलाभरूपोपयोग
। तृतीयेप्रतिष्ठा० सच्छिष्यलाभद्वारा
रार्थप्राप्ति सत्कारविशेषश्च । चतु
र्थे० यज्ञादानुष्ठानकालेऽप्यश्वत्थप्रयो
गप्रयुक्तप्रायश्चित्तोभावः । कर्मसा
ङ्गता० दक्षिणालाभः । प्रतिष्ठाचेत्युप
योगः । तादृशस्त्रीपयोगः सर्वाध्य
यनएवेतिमहाभाष्यकारादयः ॥

विद्वम् । न० छिद्रे ॥

विद्वधि । पुं० रोगविशेषे । हृद्गन्धौ
। हृद्गन्धे ॥ अस्यसम्प्राप्तिपूर्वकसा
मान्यलक्षणंयथा । त्वयत्तमासमेदां
सिप्रदुष्यास्थिसमाश्रिताः । दोषाः
श्रीयंशनेर्जीरजनयन्त्यायताभृशम् ॥
महामूलरुजावन्तं हृत्त व्याप्यथवाय
तम् । सविद्वधिरितिस्थिताविद्वधे
यः षड्विधश्चसः ॥ पृथग्दोषैः स
मसौच्यतेनाप्यसृजातया । विद्वधि
ः षड्विधः प्राक्तोविशेषोभावसङ्गुहे ॥
जलीकापातनंशस्तसर्वस्मिन्नपि विद्व
धौ । मृदुर्विरेकीलघ्वन्न खेदः पित्तो
त्तरविना ॥ वेदनम् । विदेर्वहुल
मन्यचापिसन्नाहन्दसौरितिवारक्
। यद्वा । विद्रास्त्रप्रेपलायने । आ
तस्त्रीपसर्गवृत्तिकः । विद्रधीयतेऽ
स्याम् । दुःखाज् । कर्मण्यधिक
रणेचेति किः ॥ यद्वा । विद्रध्यधा
नम् । इक्ष्वाक्यादिभ्यः ॥

विद्वधिनाशनः । पुं० श्रीभाष्यनवत्ते ॥

विद्वान्

विद्वद्भिः । पुं० विद्वत्तौ । पलायने ॥ धि
 धि । वुद्धौ ॥ विद्वद्वयम् । द्रुगत्तौ ।
 ऋदोरप् ॥ निन्दायाम् ॥ चरणे ॥
 विद्वद्भावितः । चि० पलायिते ॥
 विद्वत्तः । चि० पलायिते ॥ प्रचलिते
 ॥ द्रवीभूतेखत । प्राप्तद्रवीभावे ।
 विलीने । द्रुते ॥ विद्वद्वतिस्म । द्रु
 गत्तौ । गच्छर्थेतिक्त ॥
 विद्वत्ति । स्त्री० पलायने । प्रद्रावे ॥
 विद्वत्तः । पुं० रत्नवृक्षे ॥ प्रवाले
 ॥ किशलये ॥ विशिष्टोद्रुम ॥ य
 द्वा । विशिष्टेद्रौवृक्षे भव । विशि
 ष्टोद्रुवृक्षोऽस्यस्यवा । द्युद्रुभ्याम् ।
 ॥ चि० विगतद्रुमेभूमिपर्वतादौ ॥
 विद्रुमलता । स्त्री० नलीनामौषधी ॥
 शुषिराविद्रुमलताकपोताङ्घ्रिर्नटी
 नली ॥ विद्रुमस्येवलता ॥
 विद्रुमलतिका । स्त्री० विद्रुमलताया
 म् ॥
 विद्वत्कल्पः । चि० वृषटूने विदुषि ।
 विद्वद्देशीये ॥
 विद्वत्स न्यास । पुं० सम्यगनुष्ठितैः
 श्रवणमनननिदिध्यासनैः परन्तत्त्व
 विदितवद्भिः सम्यादयमानैः ज्ञा
 नफलभूतैश्चतुर्थाश्रमे ॥ तच्चयाज्ञव
 ल्क्यादयः सम्यादयामासुः ॥
 विद्वान् । चि० प्राज्ञे । दत्ते ॥ पण्डि
 ते ॥ वेदविदि ॥ विदितसकलवि
 द्ये । आत्मविदि ॥ व्युत्थानमप

विधरणः

रिग्रहश्चेतिद्वयविविदिषूणासाध-
 नत्वेनोक्तम् । तत् । विदुषाख
 तः सिद्धौमत्याह । लोकाचयार्थेण
 णाभ्योव्युत्थानञ्चापरिग्रह । द्युय
 वे।धमहिमैवविदुषानतुयत्तत । ॥
 चानन्दैकस्वभावस्वमात्मानपश्य
 त । कुत । काम परिग्रहोवा
 स्यादयोक्तामङ्गतिचश्रुते ॥ वेत्ति
 । विद्वत्तानि । विदे शतुर्गमुरिति
 पानिकोबमुरादेश ॥ नशिन्त्यादि
 ज्ञानयुक्तेविद्वच्छब्दः प्रयुज्यते ॥
 विद्वत्त्वञ्चनृपत्वञ्चनेषतुल्य कदाच
 नास्वदेशेपुण्यतीराजाविद्वान्सर्वत्रपू
 ज्यते ॥
 विद्विट् । चि० शत्रौ ॥
 विद्वेषः । पुं० विद्वेषणे ॥ द्विषञ्च
 प्रीतौ । घञ् ॥
 विद्वेषकः । चि० विद्वेषरि । द्वे
 षकर्त्तरि ॥ विद्वेष्टि । द्विष० शन्
 ल् ।
 विद्वेषणम् । न० विद्वेषि । वैरे ॥
 अभिचारकमविशेषे ॥ स्निग्धाना
 द्वेषजननमिथीविद्वेषणमतम् ॥
 विद्वेषणी । स्त्री० स्त्रीविशेषे ॥
 विद्वेषी । चि० शत्रौ । वैरिणि ॥
 विद्वेषोऽस्यस्यास्मिन्वा । इनिः ॥
 विधनम् । चि० विनाशयति ॥
 विधवनम् । न० कम्पने ॥
 विधरणः । चि० विधारयितरि ॥

विधानग .

विधवा । स्त्री० रण्डायाम् । मृतभ
 तृकायाम् । विप्रस्तायाम् । प
 तिहीनाचयानारीकामंभवतुपुत्रि
 षी । धनधान्यसमृद्धापिबिधवेत्त्यु
 च्यतेऽर्थे । विगतोधवोभर्ताः ॥
 विधा । स्त्री० गजाशने । इभान्ने ।
 ऋद्धौ ॥ विधी ॥ विधानम् । डु
 धाञ धारणपोषणयोः ॥ आतद्
 तिक ॥ वेत्तने ॥ कर्माणि विधी
 यन्तेऽनया ॥ प्रकारे ॥ विधने ॥
 विधाता । पुं० विधसि । दृष्टिणे ॥ स्म
 रे । कामदेवे ॥ विज्ञेय्यदपाति ।
 डुधाञ् । लृच् । विन्यापसर्ग
 निवृत्त्यर्थः ॥ मदिराद्यामिति रा
 जनिर्घण्ट ॥ मृगमुने पुच् ॥
 विष्णौ कर्माणि दशपूर्णभासादौ
 नि० तत्फलानि स्वर्गादीनि च विद
 धातिस्तजति । पूर्ववत् लृच् ।
 विधातृभू । पु० नारदमुनी ॥
 विधात्रायुः । पु० सूर्यशोभायाम् ॥
 ब्रह्मणोपयसि ॥
 विधात्री । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥ म
 द्ये ॥ विधानकर्त्याम् ॥
 विधानम् । न० हस्तिकवले ॥ विधी ॥
 करणे ॥ अप्रवृत्तप्रवर्तने ॥ विदे
 ॥ विधीयन्तेऽनेन कर्माणि विही
 तादीनि । डुधाञ् । ल्युट् ॥
 विधानगः । पुं० पण्डिते ॥ विधानं
 गायति । गैश्च ॥ गापीष्टक् ॥

विधि .

विधानोक्त । चि० विधिशास्त्रबोधि
 ते ॥ विधानेन उक्तः ॥
 विधाय । अ० कृत्वेत्यर्थे ॥
 विधायकः । चि० विधेर्ज्ञापके ।
 विधानस्य कर्त्तरि ॥ विपूषीजाजो
 गवल् ॥
 विधायी । चि० विधानकर्त्तरि ॥
 विधारकः । पुं० विधरणे ॥
 विधिः । पुं० ब्रह्मणि । परमेश्वरिणि ।
 काले ॥ दैवे । नियतौ ॥ विधाने
 ॥ विधिवाक्ये ॥ प्रकारे ॥ कल्पे
 ॥ क्रमे ॥ नियोगे ॥ विष्णौ ॥ वै
 द्ये ॥ यागोपदेशग्रन्थे ॥ कर्माणि
 ॥ लिङादर्थे ॥ वेदे । कुर्यात्क्रि
 येतकर्त्तव्य भवेत्स्यादिति पञ्चमम्
 । एतत्स्यैत सर्वविदेषु नियतविधि
 लक्षणमिति न्यायविदास्मरणम् ॥
 तथाच० पुरुषार्थमुद्दिश्य० कर्माणां
 सनाज्ञानात्मककाण्डत्रयविधायका
 वेदो० विधिरिति फलितार्थः ॥ अज्ञा
 तज्ञापको वेदभागी० विधिरिति मीमां
 सकाः । सचतादृशप्रयोजनवदर्थ
 विधानिनार्थवान्० यादृश चार्थ
 प्रमाणान्तरेणाप्राप्त विधत्ते । य
 था० अग्निहोत्रं कुड्यात् स्वर्गं का
 मद्वतिविधिर्मानान्तरेणाप्राप्त स्वर्ग
 प्रयोजनवद्धीमविधत्ते० अग्निहो
 त्रहोमेन स्वर्गं भावयेदिति वाक्यार्थो
 धः । यत्र कर्ममानान्तरेणाप्राप्त०

विधि :

तत्रतदुद्देशेनगुणमात्रंविधत्ते । यथादध्नाजुष्टेतीत्यत्र • हेमस्याग्निहोत्रंजुहुयादित्यनेनप्राप्तत्वाद्दिनोद्देशेन • दध्मात्रविधानं • दध्नाहेमंभावयेदिति । यत्रतूभयमप्राप्तं • तत्रविशिष्टविधत्ते । यथा • सीमेनयजेतेत्यत्र • सीमयागयोरप्राप्तत्वात् • सीमविशिष्टयागविधानम् । सीमपदेमत्त्वर्थलक्षणया • सीमवतायागेनेष्टभावयेदिति • वाक्यार्थबोधः । नचोभयविधानेवाक्यभेदः • प्रत्येकमुभयस्याविधानात् • किन्तु • विशिष्टस्यैकस्यविधानात् ॥ विधिसुतुर्विधः नियोगविधिरधिकारविधिः प्रयोगविधिश्चेति ॥ विधिरत्यन्तमप्राप्तौनिपमपादिकेसति । तस्यवान्यस्यचप्राप्तौपरिसङ्ख्याविधीयते ॥ अप्राप्तप्राप्तौविधिरितिवैयोकरणाः ॥ न्योयमतेविधिर्यथा । प्रवृत्तिः कृतिरेवात्रसाचेच्छातीयतत्त्वसा । तजज्ञानविषयस्तस्यविधिः स्तजज्ञापकीयवा ॥ विधिजन्यज्ञानात् • प्रवृत्तिर्ह्यप्रयते • सा • दृच्छातः • चिकीर्षातः • चिकीर्षाचकृतिसाध्यत्वेष्टसाधनत्वज्ञानात् • तजज्ञानस्यविषयः कार्यत्वमिष्टसाधनत्वस्यविधिरितिप्राचीनमतम् । स्वमतमाह • तजज्ञापकीयवेति । दृष्टसाधनत्वानुमायकप्राप्ताभिप्रायाविधिप्रत्ययार्थः । इत

विधिदृष्टः

हरिदासीयकुसुमाञ्जलिः ॥ विधिर्विधायकइतिन्यायसूचम् । दृष्टसाधनताबीधकप्रत्ययसमभिव्याहृतवाक्यविधिः • अग्निहोत्रंजुहुयात्स्वर्गकामइत्यादि ॥ विधीयेतेत्यनेनमुखदुःखे । दुःखाजः • उपसर्गेष्वेति किं • ॥ विधत्तइतिविधिर्वा । बाहुलकात्कर्त्तरिक्विः ॥ यद्वा । विधविधाने । इन् । इगुपधात्किदितिकित्त्वान्नगुणः ॥ विधानमनेनवा । पूर्ववत्किं • ॥ विधिगोचरः । चिं • विधिक्षिङ्कारे ॥ विधिज्ञः । चिं • शास्त्रज्ञे ॥ विधित्समानः । चिं • विधातुमिच्छति ॥ विधित्सा । स्त्री • विधातुमिच्छायाम् ॥ विपूर्वाद्दधाते • सनिमीमेच्छादिना • दृकारः । अचक्षीपोभ्यासस्थेभ्यासलोपः ततः स्त्रियामित्यनुष्ठत्तौ • अप्रत्यायादितिअप्रत्यायेटाप् । विधित्सितः । चिं • विधातुमीप्सिते । कर्त्तुमिष्टे ॥ विधित्सुः । चिं • विधातुमिच्छौ ॥ विपूर्वाद्दधातेः सन्नन्तादुपत्ताय • ॥ विधिदर्शी । पुं • सदस्ये । न्यूनाधिकविचारकेष्टत्विविशेषे ॥ विधिद्वष्टुशीलमस्य । णिनिः ॥ विधिदृष्टः । चिं • यथाशास्त्रनिश्चिते ॥ विधिनादृष्टः ।

विधुरम्

विधिदेशकः । पुं० सदृशे । विधिद
शिनि ॥

विधियज्ञः । पुं० विधितोनुष्ठीयमा
नेवाद्ययज्ञे । दर्शपौर्णमासादौ ॥

विधिविषयेयज्ञः ॥

विधिवत् । अ० यथाविधि । विध्यनु
सारणेत्यर्थे ॥

विधिविषयः । त्रि० विधिजन्यप्रय
त्नभाव्ये ॥ विधेर्विषयः ॥

विधिज्ञान । त्रि० यथाशास्त्रबोधित
विपरीते ॥ विधिनाज्ञानः ॥

विधुः । पुं० सुधांशु । सोमे । चन्द्रे
॥ कपूर्णे । अच्युते । हरौ । ब्रह्म
णि ॥ राजसे । विध्यतिविरहिणम्
० विध्यत्यसुरान्वा । व्यधताडने ।
पृभिदिव्यधिष्टविधुषिभ्यः क्तुः ।
अद्विज्येति सम्प्रसारणम् ॥

विधुक्षयः । पुं० अमावास्यायाम् ॥

विधुतः । त्रि० त्यक्ते ॥ निरस्ते ॥ क
म्पिते ॥ विशिष्येणधुतः ॥

विधुतिः । स्त्री० कम्पने ॥

विधुतुदः । पुं० राहौ । सैहिकीये ।
विधुतुदति । तुद० । विध्यरुषास्तु
दकृतिखण्ड । सुम् ॥

विधुपञ्जरः । पुं० खड्गे ॥

विधुप्रिया । स्त्री० चन्द्रपत्न्याम् ॥ दा
क्षायिण्योविधुप्रियाः । इतिकोषा
कारम् ॥

विधुरम् । न० प्रविशेधि । वैकल्ये

विधयः

त्रि० विकले । विगताधूः कार्यभा
रः । ऋक्पूरितग्रम् । धुरोविगतद्व
तिप्रादिसमासोबा । न० प्रत्यवाये ॥
काष्टे ॥

विधुरा । स्त्री० रसालायाम् । इ० ने० ॥

विधुरित । त्रि० विद्वलते ॥

विधुवनम् । न० विधूनने । कम्पने ॥
धूविधूनने । ल्युट् । गाङ्कुटादि
भ्यङ्गतिङित्त्वाद्गुणाभावः ॥

विधूतः । त्रि० कम्पिते ॥ त्यक्ते ॥ वि
धूयतेस्मा । धूञ्कम्पने । क्तः । य
स्यविभाषितिनेट् ॥

विधूननम् । न० कम्पने । विधुवने ।
धूञ्कम्पनेचुरादि । ल्युट् । धू
ञ्प्रियोनुंत्वक्तव्यः ॥ अश्वादीना
मगाचकम्पने ॥

विधूनितः । त्रि० व्याहते ॥ कम्पिते
॥ धूञ्जोष्यन्तात्कर्मणि । क्तः । धूञ्
प्रौञ्जोरितिनुगागमः ॥

विधुञ्चः । पुं० धूसरे । कृष्णरक्तमिश्रि
तवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

विधुतः । त्रि० विधारिते ॥ विशिष्येण
धुते ॥ विष्टब्धे ॥

विधुति । स्त्री० विधरणे ॥

विधेयः । पुं० मन्त्रे ॥ विधीयतेवि
नियुज्यतेब्राह्मणवाक्येनकर्माङ्गत्वे
नेतिहरिहरभाष्यम् ॥ त्रि० विनय
याहिणि । वचनेस्थिते ॥ विधिव
न्यबोधविषये ॥ यथा । अनुबोध्यम

विनमः

मुक्तातुनविधेयसुदौरयेत् । नञ्चल
व्यासदक्षिणत्कुञ्चितप्रतिष्ठति
॥ विधातु शक्यः । अचोयत् । ई
यति । । गुणः ॥ विधिगम्ये । अ
मुष्ठेये । कर्त्तव्ये ॥ वश्ये ॥
विधेयता । स्त्री० विधेयत्वे । विधिज
न्यबोधविषयत्वे ॥ यथा ॥ यथान्न
क्षयधादिषु पापस्य निषितयोपयुक्त
ब्राह्मणादिज्ञाने हेतुगुण्यः । तथा गङ्गा
ज्ञानादिषु पुण्यस्य विधेयतावच्छेदक
गङ्गादिज्ञाने हेतुगुण्यमिति प्रायश्चित्तत
त्त्वम् ॥

विधेयवर्त्ती । चि० वशवर्त्तिनि ॥ वि
धेयेवर्त्तते । विधेयवर्त्तयति वा । णि
नि । ॥

विधेयात्मा । पुं० वशीकृतान्तः । कर
ण्ये ॥ विधेयत्वात्मा यस्य ॥

विनतः । चि० प्रणते ॥ भुग्ने ॥ शि
चित्ते ॥ विनमति स्म । यत्नः । क्तः
॥ विशिष्टविनतोवा ॥

विनता । स्त्री० तोच्यंजनन्याम् । सुप
र्णांयाम् ॥ पिटकाभेदे ॥

विनतासूनुः । पुं० अरुणे । सूर्यसा
रथौ । गरुडे । खगेश्वरे ॥ विनता
शाः सूनुः ॥

विनतिः । स्त्री० विनये ॥ विशिष्टान
ति ॥

विनदः । पुं० छत्राक्षि । शिलीन्ध्रे ॥

विनमः । चि० विनयिनि ॥ विशिष्टे

विनययाही

वनमः ॥

विनमकम् । न० तगरपुष्पे ॥

विनय । पु० शिञ्जायाम् ॥ प्रणतौ
। विनोतत्वे । निरङ्कुलारे । सौशी
ल्ये । अनौदत्ये । अवनतौ ॥ वि
नयप्रशसायथा । विनयोपग्रहान्भू
ष्यैकुर्वीत नृपतिः सुतान् । अवि
नोतकुमारहिकुलमाशुविशीर्यते ।
विनोतमीरसपुत्रयौ वराज्येऽभिषेच
येत् ॥ अपिच । वृद्धांश्च निष्सीवेत
विप्रान् वेदविदः शुचिन् । वृद्धसि
वीहिसतत रक्षोभिरपि पूज्यते ॥ ते
भ्योधिगच्छे दिनयविनोतात्मापि नि
क्षयः ॥ विनोतत्मादिनृपतिर्न वि
नश्यति कर्हिचित् ॥ बह्वेऽविनया
ग्नष्टाराजानः सपरिच्छदाः । वन
स्याचपिराज्यानि विनयात्प्रतिपेदि
रे ॥ वेणोविनष्टोऽविनयाग्नहुषश्चैव
पार्थिवः । सुदासीयवनश्चैव सुमुखो
निमिरेवच ॥ पृथुस्तु विनयाद्वाज्यं प्रा
प्तवान्मनुरेवच । कुवेरश्च धनैश्चर्यं
ब्राह्मण्यश्चैव गाधिजः ॥ इति मनुः
॥ द्विविधो विनयः स्वाभाविकः कृ
त्रिमश्चेति कौटिल्यः । विशिष्टो न
यः ॥ दण्डे ॥ चि० वणिचि ॥ चि
त्ते ॥ निभृते ॥ दिजितेन्द्रिये ॥

विनययाही । चि० विधेये । वचने स्थिते
। आश्रये ॥ विनययाहीतुं शीलमस्य
। सुपोतिविनिः ॥

विनामक :

विनयस्थ . । वि० विधेये । आश्रये ।
वचनेस्थिते । आज्ञाकारिणि ॥ वि
नयेतिष्ठति । ष्टा० । कः ॥

विनया । स्त्री० बलौषधौ । बाव्याल
कै ॥

विनयी । नि० विनयान्विते ॥ विनयी
स्यास्ति । इनिः ॥

विनद् । पुं० ऋषभकृजितसमेस्वर
विशेषे ॥ विशिष्टो नद् ॥

विनशनम् । न० तीर्थविशेषे । कुरुक्षेत्रे । सरस्वत्या प्रथमादर्शनस्थ
ले ॥ विनाशे ॥

विनष्ट . । चि० अन्तर्हिते ॥ विनश्यति
स्म । यशश्चदर्शने । गत्यर्थेतिक्ता ॥
छिन्ने । भिन्ने ॥ नाशायवे । ध्वस
विशिष्टे ॥ पतिते ॥

विनष्टि . । स्त्री० विनाशे ॥ यशेर्भा
वेक्तिन् ॥

विनसः . । चि० विधे । गतनासिके ॥

विना । अ० वर्जने । पृथक् । अन्तरे
ण । ऋते । हिरक् । विनञ्भ्याना
नाञौनसङ्घेति० निषेधार्थाद्विशब्दा
न्ना ॥

विनाकृत . । चि० विरहिते । भिन्ने
॥ इ० चि० ॥

विनाम . । पु० शरीरस्थनस्रतायाम् ।
व्यथयावपुषोनमने ॥ विनमनम् ।
यम । घञ् ।

विनामकः । पुं० अधिमासी ॥

विनाहः

विनायक . । पुं० विघ्नराज । गजान
ने । हरिश्चे ॥ तार्क्ष्ये ॥ विघ्ने ॥
जिने ॥ गुरौ ॥ विनयतिष्ठितमनु
शास्ति । शौञ् । खलु ॥ विशि
ष्टोनायककृतिवा ॥ विगतोनायको
नियन्ताऽस्येतिवा ॥ चि० नायकव
र्जिते ॥

विनायिका । स्त्री० तार्क्ष्यपत्न्याम् ॥

विनायुहा । स्त्री० चिपणिकायाम् ॥

विनाशः । पुं० अदर्शने । विनष्टे ॥
ध्वसे ॥ विनशनम् । यशश्चदर्शने ।
घञ् ॥

विनाशकः । चि० विनाशकर्त्तरि ॥

विनाशयतितच्छीलादि । यश०

। विपूर्वाहितुमण्यन्त । निन्दहिंस
क्लिशखादिविनाशपरिचिपेत्यादि
नाबुञ् ॥

विनाशी । चि० अनित्ये । देशकालव
स्वात्मकचिबिधपरिच्छेदवति ॥

विनष्टुशीलमस्य । णिनि . ॥ विना
शकरणशीले ॥

विनाशान्मुख । चि० पक्वे ॥ नाशो
दाते ॥ विनशनविनाशः । भोवेघ
ञ् । उद्गतमुखमारम्भोऽयम् । विना
शितन्मुखः ॥

विनासक । चि० अनासिके । गतना
सिके ॥ विगतानासायस्यसः ॥

विनाह । पु० कूपाननपिधानके ॥
यहवन्धने । हलश्चेतिघञ् ॥

विनियोगविधि :

विनिगमकः । चि० विशिष्यनितरा
बोधके । ज्ञापके ॥

विनिगमना । स्त्री० एकतरपक्षपा
तिन्यायुक्तौ । वैकल्पिकेस्तुन्येक
स्मिन्नवधारणाशक्तौ ॥

विनिद्र । चि० उन्मीलिते । विव
सिते । स्फुटिते । निद्रारहिते ॥
विगतानिद्राऽस्य ॥

विनिद्रस्त्वम् । न० निद्रारहितत्वे ॥
प्रबोधे ॥

विनिमीषु । चि० विनेतुमिच्छौ ॥

विनिपातः । पुं० निपाते । अव-
पाते ॥ देवादिव्यसने । देविकान
र्थे ॥ विशिष्टोनिपातः ॥ अव-
माने ॥

विनिमयः । पुं० परिदाने । प्रति
दाने ॥ व्यतिहारे ॥ व्यत्यये । अ
न्यस्मिन्नन्याभासे ॥ बन्धके ॥ य
था । विन्ययेगीविनिमयेर्दत्त्वागोमां
सखादके । व्रतं चन्द्रायणं कुर्यादधि
साक्षाद्बधीभवेत् ॥ इतिगीभिलव
चनम् ॥ विशिष्यनिमीयते । मौ
ञ्जिसायाम् । एरच् ॥

विनियोगः । पु० विनियोजने ॥
अनेनेदन्तुक्तं व्यविनियोगः प्रकी
र्तितः ॥ विशिष्टोनिनियोगः ॥ वि
भजने ॥ विनियोगीऽप्यंफले ॥ इ०
हेमचन्द्र ॥

विनियोगविधिः । पुं० अङ्गप्रधानसम्ब

विनिवृत्तः

अवधारकेविधौ ॥ यथा । दध्वाजु
ज्ञातीति । संहिततीयाप्रतिपन्नाङ्ग
भावस्यदध्वाजुमसंभन्धविधत्ते ॥ द
ध्वाजोमभाषयेदिति । गुणविधौ च
धात्वर्थस्यसाध्यत्वेनैवान्वयः । क्त
विदाश्रयत्वेनापि । यथादध्वाजुन्द्रि
यकामस्यजुहुयादित्ताच ॥ दधिकार
यत्तेनेन्द्रियभाषयेत् । तच्चकिञ्चि
ष्ठमित्याकाङ्क्षायां सन्निधिप्राप्त
होमश्चाश्रयत्तेनान्वेति । एतस्य
धेः सङ्कारिभूतानि ॥ श्रुतिलिङ्ग
वाक्यप्रकरणस्थानसमाख्यारूपाणि
षट्प्रमाणानि । एतत्सङ्गृह्यतेनाने
नविधिनाङ्गत्वंपरोद्देशसाध्यप्रवृत्त
कृतिसाध्यत्वरूपपाराध्यापरपर्याय
ज्ञाप्यते ॥

विनियोजितः । चि० प्रवर्तिते ।
विनियुक्ते ॥

विनिर्णीतः । चि० विचार्यस्थापिते
॥ विशिष्यनिर्णीतः ॥

विनिर्द्देश्यः । चि० वक्तव्ये ॥

विनिर्द्भूतः । चि० दुरवस्थयाचलिते
॥ विशिष्यनितराकम्पिते ॥ समु
न्मूलिते ॥ परिच्यते ॥

विनिर्भयः । पुं० साध्यगणविशिषे ।
चि० भयरहिते ॥

विनिर्मुक्तः । चि० विद्युक्ते ॥

विनिर्मोक्तः । पुं० विनिर्मुक्तौ ॥

विनिवृत्तः । वि० निष्पन्ने । समाप्ते ॥

विनेता

विनिवृत्त । निवृत्तविशिष्टे । निर
स्थे । चान्ते ॥

विनिवृत्तकामः । त्रि० विवेकवैराग्य
द्वारात्यक्तसर्वकर्मणि ॥ विशेषेणनि
वृत्तः कामोऽस्य ॥

विनिवेशितः । त्रि० प्रतिष्ठापिते ।
स्थापिते ॥

विनिश्चितः । त्रि० प्रमाणतोनिर्णीते ॥

विनिष्कलः । त्रि० निरवयवे ॥ विशे
षेणनिर्गता कला यस्य त् ॥

विनिवृत्तः । त्रि० विनष्टे ॥

विनीतः । पु० सुवहाश्वे । साधुवा
हिनि ॥ वणिजि ॥ दमनकवृक्षे
शिक्षितवृषभादौ ॥ त्रि० जितेन्द्रि
ये । अपनीते । हते । निभृते ॥

विनयान्विते । अनुवृत्ते । नम्रे ॥

शिक्षिते ॥ क्षिप ॥ कृतदण्डे ॥

व्यनायि० विनीयतेस्मया । शीघ्रं
प्रापये । क्तः ॥

विनीतकः । पु० दमनकवृक्षे ॥ पु०

न० वैनीतके । परमपराबाहने ॥

विनीयः । पु० प्रिष्टमोक्षविशेषः ।

कल्के ॥ कपटः । विनीयतेसिद्धिं

प्राप्यत ॥ शीघ्रं । विपूयाविनीये
तिक्थप् ॥ पापे ॥

विनीयमानः । त्रि० शिक्ष्यमाणे ॥

विनेता । पु० देशके । नियामके ॥

राजनि ॥ इ० मे० ॥ विशिष्टोने

ता ॥ देशिके ॥ इ० हे० चन्द्रः ॥

विनोदितः

विनीयः । त्रि० नीतव्ये ॥ विनीतुंयो
ग्यः । शीघ्रं । अचोयत् ॥ दण्डे ॥

विनीयकः । पु० आदेशके ॥ राज्ञि ॥

विनोक्तिः । स्त्री० अलङ्कारविशेषि
॥ यथा । विनोक्तिशब्देदिनाकिञ्चित्

प्रस्तुतहीनमुच्यते । विद्याद्वयापि

सावद्याविनाविनयसम्पदम् । कि
ञ्चित् । विनाप्रस्तुतवर्ण्यहीनदुष्टमु

च्यतेचेत्तदाविनोक्तिर्नामालङ्कार
इत्यर्थः ॥ प्रकारान्तरमपि । तच्च

त्किञ्चिदिनारम्यविनोक्तिः सापि
कथ्यते । विनाखलैर्विभाष्येपाराणे

न्द्रभवतः सभा ॥ तत्प्रस्तुतं कि
ञ्चिदिनारम्यञ्चेत्सापि विनोक्तिर्ना

मालङ्कारः कथ्यते ॥

विनोदः । पु० क्रीडाशब्दः ॥ यथा ।

विनोदायचैतन्यमेकविभज्यहिधादे

वि० जीवस्वरूपेतिनाम्ना । शिवस्या

जीवत्त्वमापादयन्तीपुनर्जीवमेनशि

ववाकरापोति ॥ कुतूहले ॥ अम

त्कारविशेषि ॥ अपनादे ॥ राजगृह

विशेषि ॥ आलिङ्गनविशेषि ॥ तच्च

क्षययथा । नायकीनायिकायादक्षि

णपादं वामपादवास्त्वमध्यदेशे । स्वद

क्षिणपादवामपादवा० नायिकामध्य

देशे निधाय । वक्षसिवक्षः । ओष्ठे चो

ष्ठदत्त्वायदाश्लिष्यतितदितिकामश्रा

स्नम् ॥

विनोदितः । त्रि० अपनीते ॥ सञ्जा

विन्दुसरः

तविन्दोदे ॥ तारकादित्वादितच् ॥
विन्दुः । पुं० विजयाख्ये मुहूर्ते ॥ वि
न्दति । विदूलाभिः । अनुपसर्गाणि
म्यविन्दुधारीत्तादिनाथ । श्रेमु
चादौनामितिनुम् ॥

विन्दुः । पुं० जलकणायाम् । विप्रुषि
पृषते ॥ दन्तक्षतान्तरे ॥ भ्रुवो
र्मध्ये ॥ रूपकार्यप्रकृतौ ॥ लबे ॥
अनुसारे ॥ नादोद्भवे ॥ त्रि० वेदि
तरि । ज्ञातरि । विज्ञानशौले ॥
विन्दति० विदिषवयवे । बाहुलका
दुः । पवर्गीयादिः ॥ यद्वा । वे
त्तिताच्छील । विन्दुरिच्छुरितिसा
धुः ॥ दातरि ॥ वेदितरि ॥

विन्दुचित्रकः । पुं० मृगविशेषः ।

विन्दुभिश्चित्रः स एव च ॥

विन्दुजालम् । न० विन्दुजालके ॥

विन्दुजालकम् । न० तारुण्याज्जाय
मानेगजमुखादिस्थविन्दुसमूहे । प

द्मके ॥ विन्दुनांजालकमिव ॥

विन्दुतन्त्रः । पुं० शारिफलके ॥ तु
रङ्गके ॥

विन्दुपत्रः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥

विन्दुरेखकः । पुं० पक्षिविशेषः ॥

विन्दुसरः । न० हैमवते० सरोविशेषः

॥ यथा । अभ्युत्तरेणकैलासशिवस
र्वोपधिगिरिम् । गौरन्तुपर्वतश्रेष्ठं

हरितालमयप्रति ॥ हरिण्यमृङ्गः

० सुमहान्दिव्यौषधमयो गिरिः ।

विन्ध्यकूट

तद्यथादेमहदिव्य सरः काञ्चनस
न्निभम् ॥ रम्यविन्दुसरोनामयवरा
जाभगीरथः । गङ्गार्थे सतुराजर्षि
वासबहुला समा ॥ दिव्याश्च
न्तिमेपूर्वेगङ्गातीथपरिप्लुताः । त
च्चिपथगादेवीप्रथमन्तुप्रतिष्ठिता ॥
सोमपादात्प्रसूतासासप्तधाप्रतिभ
ज्यते । यूपामणिमयास्तचचितयश्च
हरिण्यमयाः ॥ तत्रेष्टाक्रतुभिः
सिद्धः शक्रः सुरगणैः सह । दि
व्यच्छायापथस्तवनक्षत्राणान्तुमण्ड
लम् ॥ दृश्यते भास्वराराचौ देवीचि
पथगा तुसा । अन्तरीक्षदिवश्चैव भा
वयित्वा भुवगताः । भवस्य स्वाङ्गे प
तितः सरुक्षो योगमायया । तस्याये
विन्दवः केचित्क्षुब्धायाः पतिता
भुवि ॥ कृतस्तुतेर्विन्दुसरस्ततो
विन्दुसरः स्मृतम् ॥ इति मातृ
१०१ अध्यायः ॥

विन्ध्यः । पुं० जलवालके । विन्ध्याचले
॥ व्याधिः ॥ विरुद्धध्यायति । ध्यै चि
न्तायाम् । आतश्चोपसर्ग इति क
पृषादरादिः ॥ यद्वा । विद्वन्ध्यते
। जिह्वस्वीदीप्तौ गत्यत् । अन्तर्भावि
तयर्थः । शकन्ध्यादिः । अघ्न्या
दिर्वा । नर्मदासुरसाद्याश्च नद्यो वि
न्ध्यविनिर्गताः ॥

विन्ध्यकूटः । पुं० अगस्त्यमुनी । वि
न्ध्याद्रिमृङ्गे ॥

विन्ध्याचलनिवासिनी

विन्ध्यवासिदेशः । पुं० विन्ध्यस्थदेशे
 पु० ॥ यथा । मालवाश्चक्रुषाश्चमे
 कलाश्चोत्कले । सह । उत्तमाशा
 दशार्णाश्चमेजाः । किष्किन्धिकै
 सह ॥ तोषला कोशलाश्चैवत्रै
 पुरावैदिकास्तथा । तुसुरास्तुम्वुरा
 श्वैवपट्मात्रिषधै सह ॥ अनूपा
 सुगुण्डकोराश्चर्वातष्टीवाचबन्तय ।
 एतैर्जनपदा ख्याताविन्ध्यपृष्ठनिवा
 सिन ॥ इतिमत्स्यपुराणम् ॥
 विन्ध्यभासौ पुं० व्याहृिमुभौ ॥
 विन्ध्यवासिनी । स्त्री० विन्ध्याचलनि
 वासिन्यादुर्गायाम् ॥ विन्ध्यवतीयं
 देवार्थं हतोचिरोमहाभट् । अद्या
 पितृन्सावासातेनसाविन्ध्यवासि-
 नी ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥
 विन्ध्यस्थः । पुं० व्याहृिमुनौ ॥ वि०
 विन्ध्याचलस्थिते ॥ विन्ध्येतिष्ठति
 षा० । क्तः ॥
 विन्ध्या । स्त्री० खण्डलोद्वह ॥ चुटौ
 । सूक्ष्मैलायां ।
 विन्ध्याचलनिवासिनी । स्त्री० विन्ध्य
 वासिन्याम् ॥ नन्दगोपमृष्टेजाता
 यशोदागर्भसंभवा । ततस्तौनाश
 विध्यामिविन्ध्याचलनिवासिनी ।
 विन्ध्याचलेतवापिगङ्गातीरेनि
 वासिनीतिबोध्यम् । अयमवता
 रोभगवत्याजातएवेतिपुराणेप्रसि
 दम् ॥

विपक्षी

विन्ध्यावली । स्त्री० बलिपत्न्याम् ।
 बाणराजमातरि ॥
 विन्ध्यावलीपुत्र । पुं० बाणासुरे ॥
 विन्ध्यावलीसुतः । पु० बाणराजः ॥
 विघ्नः । द्वि० विचारिते । लब्धे ॥
 स्थिते ॥ जाते । विद्यतेऽस्य । विद
 विचारिणे । क्तः । नुदविदेतिवा
 जत्वम् ॥
 विन्ध्यस्तः । वि० कर्मवस्थापिते ।
 रचिते ॥ कृतविन्ध्यासे ॥ विघ्नेषु
 णत्यक्ते ॥ विन्ध्यस्मृतिष्य । अस्तु०
 । क्तः ॥
 विन्ध्याक्तः । पुं० कृदाच् ॥
 विन्ध्यासः । पुं० विभज्यस्यापने ॥
 यथा । गृहेषु मणिविन्ध्यासोविघ्ने-
 यो न च दण्डवत् । विशुद्धहोत्रकन्या
 सोविधेयः सदगोपरि ॥ तेनस
 र्वाणिनश्यन्तिपरिष्टोनिमज्जीमुखा
 मितियुक्तकल्पतरुः ॥ विन्ध्य
 सनम् । असुखेपथे । विनिपू
 र्णः । ततोषण् ॥ सन्निवेशे ॥
 विशिष्टोन्ध्यासः । रचने ॥
 विपक्षः । पुं० रिपौ । द्विषि । अवि
 ते । शत्रौ ॥ स्वाभाववति ।
 निश्चितसाध्याभाववति ॥ यथा-
 धूमवत् हेतौद्दृढः ॥ विरुद्धः प
 क्षोऽस्य । विविधः पक्षोऽस्यवा ॥
 विपक्षिका । स्त्री० विपक्ष्याम् ॥
 विपक्षी । स्त्री० विपक्ष्याम् । बलवत्या

विपत्ति :

म् ॥ विपक्षीषु सप्तस्वरान्वा
दयन्त्यस्तबद्धारिगायन्तिगन्धर्वक-
न्या । क्षण सावधानेनचित्तेनमा
त समाकर्ण्य श्रुत्वा मया प्रार्थितासि
विपक्षपतिविस्तारयतिशब्द । पक्षि
विस्तारे । ग्यन्तादच् । गौरादि ।
॥ केलौ । लीलायाम् ॥

विपणः । पुं० विक्रये । विक्रयक्रिया
याम् ॥ विपणनम् । पथ्यव्यवहा
रे । घञ् । स ज्ञाप्यपूर्वकत्वाद्गुणविः
॥ खनोघचेतिघोषा ॥

विपणिः । पुं० स्त्री० विक्रयार्थप्रसा
रितनानाद्रव्यायां वणिग्वीथ्याम् ।
पथ्यवीथिकायाम् । वणिज् व्यवहा
र० बजार० बाणिजाबीथी० इतिच
भाषाप्रसिद्धायाम् । पथ्यवीथ्याम् ।
वणिजां विक्रयस्थाने ॥ विपण्यते०
अस्यांवा । पथ० । सर्वधातुभ्यङ् ॥
विपणन्तेऽच्वा । इक्कृष्यादिभ्यः ॥

विपणी । पुं० वणिजि ॥ विपणो व्यव
हार । सांख्यसिद्धि । इति ॥ बुद्ध
भेदे ॥

विपणी । स्त्री० पथ्यवीथ्याम् ॥ कृदि
कारादितिङीष् ॥

विपण्युः । चि० विगतव्यवहारे ॥

विपत्तिः । पुं० खगेश्वरे । गरुडे ॥

विपत्तिः । स्त्री० यातनायाम् ॥ आ
पदि । विपदि ॥ मरणे । विनाशे
॥ यथा । यस्मिन्नुरागिगतेभानौविप

विपरीतः

त्ति'यान्तिमानवा । तेषातत्रैवक
त्त'व्यापिण्डदानोदकक्रिया ॥ विपद
नमनयावा ॥ पदगतौ । स्त्रियाक्तिन् ॥
पु० विशिष्टे पदातौ ॥

विपथः । पुं० निन्दितपथे । व्यर्ध्वे ।
दुरर्ध्वे । कदध्वनि । कापथे ॥ वि
रुद्धः पन्थाः । प्रादयोगतादर्थ्यङ्
तिसमासः । ऋक्पूरिष्यः ॥

विपत्० द् । स्त्री० विपत्तौ ॥ विपदनम
नयावा । सम्पदादिच्चात्किप् ॥
तृतीयतारायाम् ॥

विपदम् । न० नभसि ॥ बीनांबयसां
पदविहारस्थानम् ॥ चि० विगतप्र
तिष्ठे ॥

विपदा । स्त्री० विपदि ॥

विपन्नः । पुं० भुजङ्गमे ॥ चि० विपदा
क्रान्ते ॥ नष्टे ॥ विपद्यतेत्यम् । प
द० । क्तः । नत्वम् ॥

विपरिणामः । पुं० विशिष्टेः परि
णामे ॥

विपरिश्रमः । पुं० आयासिसत्त्वपिश्र
मरहिते ॥

विपरीतः । चि० तमः प्रकाशावि
बान्धोन्यव्यावृत्तरूपे । प्रतिकूले ।
उल्टा० इ० भा० ॥ यथा० धर्मविप
रीतोऽधर्मः ॥ पुं० रतिबन्धविशेषे
॥ यथा । पादमेकमुखौकत्वाद्विती
यकटिसंस्थितम् । नारीपुरमते
कामौविपरीतस्तुबन्धकः ॥ अपिच

विपर्ययः

। पादमेकमुरीकृत्वा द्वितीयस्कन्धसं
 स्थितम् । कामिन्याः कामयेत्का
 नीबन्ध • स्थादिपरीतक ॥
 विपरीतभावना । स्त्री • अतस्मिंस्तदु
 द्धी ॥ यद्यथावर्त्तते तस्य तत्त्व द्विष्ट्वा
 ऽन्यथात्त्वधीः । विपरीताभावना
 स्यात्पिचादावरिधीर्यथा ॥
 विपरीता । स्त्री • कामुक्याम् ॥
 विपर्ययः । त्रि • पञ्चरहिते ॥
 विपर्ययः । पुं • प्रलाशवर्च ॥ त्रि •
 पञ्चरहिते ॥
 विपर्ययः । पुं • व्यतिक्रमे । व्यत्या
 से । विपर्यासे । व्यत्यये ॥ मिथ्या
 ज्ञाने । यथाशुक्तं बिन्दु रजतमिति
 ॥ अन्यथाभावे । देहादिष्वात्माभि
 मानलक्षणम् ॥ यथार्थानिश्चये । अ
 तत्त्वज्ञाने ॥ विपर्ययादिष्यतेबन्ध •
 । अबिद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवे
 शाः यथासङ्ख्यतमोमोहमहामो
 हतामिस्रान्धतामिस्रसन्नका • पञ्च
 विपर्ययभेदाभवन्ति ॥ लक्षणञ्चयथा
 । किञ्चित्साभान्यतोन्यत्रमतिरन्या
 विपर्ययः । किञ्चित्साधारण्यादन्य
 स्मिन्नन्यादृशौ बुद्धिर्विपर्ययः । मरु
 मरौचिकास्त्रिवजलावगतिः ॥ अ
 पिच । विपर्ययस्तमोयानिर्मिथ्या
 रूपवयासच । सामान्यमात्रकाभा
 सात्सत्त्वात्मेतिविनिश्चितः ॥ वि
 पर्ययस्यमिथ्यारूपत्वात्तम प्रभ

विपाक

बत्वम् • सचविपर्यय • साधारण्य
 मात्रप्रथनात्प्रकाशरूप • सत्त्वत्म
 कोपिनिश्चितः ॥ विपर्ययणम् । इ
 णगतौ । एरच ॥
 विपर्ययस्त । त्रि • मिथ्याज्ञानविशि
 ष्टे ॥ विपरीते ॥
 विपर्यय । पुं • विपरीतमयने ।
 अन्यस्यान्यरूपग्रहणे ॥
 विपर्यासः । पुं • विपर्यये । व्यत्य
 ये । व्यतिक्रमे । अतस्मिंस्तदुद्दी
 । अबिवेके ॥ विपर्ययसमम् । अ
 सु • । घञ् ॥
 विपयः । त्रि • शोधनीये ॥
 विपश्चित् । त्रि • विदुषि । दोषज्ञे ।
 पण्डिते । अत्यन्तविवेकिनि । मे
 धाविनि । सर्वज्ञे • निरस्तभेदे • अ
 विपरिप्लुतचैतन्यस्वभावे ॥ परमात्म
 नि । विप्रकृष्ट निश्चिनाति • चेतति •
 चिन्तयतिवा । पृषादरादिः ॥
 विपाकः । पुं • पचने ॥ खादे ॥
 कर्मणोविसदृशिफले ॥ कर्मणः
 परिणामे । दुर्गतौ ॥ जात्यायु
 भौगात्मज्ञेकर्मफले ॥ पचनं पा
 कः विशिष्टपाकः विरुचः पो
 कोऽस्यवा ॥ विपच्यतेवा । घ
 ञ् ॥ विपाककटुयत्कर्मगतपच्यं
 सन्तिपण्डिताः ॥ जाठरेणा
 ग्निनायौगात्पदुदेतिरसान्तरम् ।
 रसाणां परिणामान्तेसविपाकइति

विराट्

स्मृतइतिसुश्रुत . ॥ अपिच । मि
ट . कटु, क्षमधुरममूलेऽम्न पच्य
ते रस . । कटु, तिक्तकषायाणां पा
क स्यात्प्रोथश . कटु . ॥ तथा
चवाग्भटः । विधारसानां पाक
स्यात्स्वादकटु, कात्मक . । प्रा
य . पदेन . ब्रीहिः स्वादुरम्नविपा
क . शिवाकषायामधु, पाका . शु
ण्ठीकटु, कमधुरपाकेत्यादि . ॥
विपाकानां गुणायथा . श्लेष्मकृन्म
धुर . पाक्वावातपित्तहरीमत . ।
अम्लस्तुक्रुतेपित्तं वातश्चे भ्रगदा-
पहः ॥ कटुः करोति पचनं कफं
पित्तञ्चनाशयेत् । विशेषणपरसतो
विपाकानानिदर्शितः ॥

विपाचनम् । न . नरक्षी ॥

विपाटः । पुं . वाणे अस्त्रकण्टके
। शरी ॥ विपाटयति । पचाद्यच् ॥

विपाण्डुः । पुं . शुभे ॥ अति
शुभे ॥ चि . तर्हति ॥

विपादिका । स्त्री . । पादस्फोटी । वि
वाङ् . इ . भा . ॥ ग्रहीलकायाम् ।
वैपादिकपाणिपादेस्फुटवती ब्रवेद
नम् . । कण्डु, मन्नि . सरागैश्च ग
ण्डैरलसकचितम् ॥ विपादिका
वातश्लेष्मोद्भवितिमाधवः । अयं कु
ष्ठरोगः ॥

विपाट् . स्त्री . विपाशायाम् ॥ पा
श विमोचयति । सत्त्वापपाशेष्ट्या

विपीड

दिना . पाशान् मोचनइतिणिच् ।
क्षिप्चेतिक्लिप् ॥

विपाश . । चि . पाशरहिते ॥

विपाशा । स्त्री . नदीविशेषि । विपा
शि ॥ पाशं विमोचयति । सत्त्वा
पपाशेष्ट्यादिना . पाशान् मोचनइति
णिच् . ततः पचाद्यच् . । पुत्र
श्रीकादेवगलेपाश बद्धाप्रविष्टं वशिष्ठ
पाशच्छेदात्विपाशितवतीविमुक्त
पाशं कृतवतीतिविपाशा । अस्या
जलस्य गुणायथा . शतद्वे विपा
शायुज . सिन्धु, नद्या . सुशीत ल
घुस्वादुसर्वाभयघ्नम् . जल निर्मलं
दीपन पाचनञ्च प्रदत्ते बल बुद्धिमेधा
युषश्चेति राजनिर्वण्टः ॥

विपिनम् . । न . अरण्ये । गहने ।

वने ॥ विपन्तिऽच् । टुविपृकम्पने ।

विपितुश्चोर्हृस्वस्तेतीनन् ॥ विशेषे

अपियत्यत्रयो . पिगतौ । बाहुल
काद्गक् ॥

विपिनतिलकम् . । न . अतिशक्ती

छन्द . प्रमेदे ॥ तल्लक्षणां यथा ।

विपिनतिलक नसनरेफयुग्मैर्भवे

त् । यथा । विपिनतिलक विकसि

तं सिन्तागमेमधु, कृतमदैर्मधुकरै

काण्डिबृत्तम् . मलयमरुतारचित

लास्यमालोकयन् ब्रजयुवतिभिर्विह

रतिस्मसुग्धाहरिः ॥

विपीडः । चि . निर्वान्धे ॥

विपूय .

विपुल । पु० मेरुपश्चिमभूधरे । मे
रो स्थैर्यायवेधसासृष्टे पुचतुर्षु वि
ष्कम्भशैलेषु० प्रतीच्याविपुलीनाम
विष्कम्भशैलीनीलवर्णः । पञ्चाश
त्सहस्रयोजनोच्छ्रायोस्ति० यत्रयोज
नसहस्रोन्नतिमानश्रवत्यपादपोस्ति ॥
मुमेरौ ॥ हिमाचले ॥ त्रि० पृथुले ।
विशाले ॥ अगाधे । दक्षिणपश्चिमो
त्तरद्वोरगृहे ॥ विपोलति । पुलमह
त्वे । इगुपधेतिक ॥ विशिष्टपुलके ॥

विपुलपुलिना । स्त्री० नद्याम् ॥

विपुलरसः । पुं० इक्षौ ॥

विपुला । स्त्री० क्षोण्याम् । क्षितौ ॥

आर्याप्रभेदे ॥ यथा । पथ्याविपुला
अपलामुखचपलाजघनचपलाच ।
गौक्ष्यपगौक्ष्यद्वीतयआर्यागौतिश्चन
वधार्या ॥ संलङ्घ्यगणत्रयमादिमं
शकलयोर्द्वयो भवतिपादः । यस्या
स्तापिङ्गलनागोविपुलामितिसमा
ख्याति ॥ पुंसांकलिकालव्यालह
तानानास्थपहतिरल्पापि । वीर्यं
विपुलामुखेचेत्छाद्गोविन्दाख्यम
श्लोक्तिः ॥

विपुलांसः । त्रि० मांसलोन्नतभुज
शिरस्के ॥

विपुलास्तवा । स्त्री० गृहकुमार्याम् ॥

विपूय . । पुं० रज्ज्वादिकरणाय

शोधयितव्ये० मुञ्जे ॥ विपूयते ।

पूज्यवने । विपूयविनीयेतिक्य

विप्रकृत्यम्

प् । मुञ्जे ॥ यथा । वसाना
बल्कलेशुद्धविपूये० कृतमेखला
म् । क्षामामञ्जनपिण्डाभादण्ड
नीमजिनान्तरामितिभट्टिः ॥

विपोयितः । त्रि० आघातेनाधः
पातिते ॥ आमर्द्दिते ॥

विप्र । पुं० ब्राह्मणे ॥ तस्यल
यथा । जन्मनाब्राह्मणोऽज्ञेयः
सस्कारैर्द्विजउच्यते । विद्याया
तिविप्रस्त्वचिभिः श्रोत्रियलक्षणमि
तिप्रायश्चित्तविवेकः ॥ विशेषेण
प्रातिपूरयतिषट्कर्माणि । प्रा
पूती । आतश्चापसर्गद्वितिकः ॥
उप्यतेधर्मबीजमचवा । डुबप्
कृज्येन्द्रेतिसाधुः । विपातिवा०
विपतिवा । विपर्चये ॥ अश्व
त्ये ॥

विप्रकर्षः । पुं० विशेषे ॥ विशि
ष्टः प्रकर्षः ॥

विप्रकारः । पुं० अपकारे । निष्का
रे ॥ विप्रकरणम् । कृजोभा
वेधञ् । तिरस्कारे ॥

विप्रकाष्ठम् । न० तूलवृक्षे ॥

विप्रकृतः । त्रि० तिरस्कृते । नि
कृते । यस्यापकारः कृतस्तस्मि
न् ॥ विप्राकारि । कृ० ॥ वि
प्रेणकृते ॥

विप्रकृतिः । स्त्री० विप्रकारे ।

विप्रकृत्यम् । न० ब्राह्मणस्यकर्तव्ये ॥

विप्रचिति :

यथा । अध्यापनध्यायनध्याजन
दानद्विजस्युर्यजनप्रतियहः । क
र्माणिषड्वैयजनापवर्जनेचिकर्मवा
नध्ययनतथेतिराट् ॥ वैश्यः सदा
प्रापद्विजोद्धिजन्माद्विजन्मसेवारति
रेतदीयम् । 'कर्मस्यऽङ्गव्यवहार
जानिकर्मास्यनेकान्यपरान्यजाना
म् ॥ यदर्थं कर्माणि तदेव कालिसंसा
धितान्ये वदियन्तिसिद्धिम् । तत्स्व
स्ववर्णव्यवहारकालनयेन्मनीषीयुग
पन्नवर्हिम् ॥ अथविप्रादीनांस्वभाव
कृत्यमाह । शमेदमः सत्यमथा
र्जवक्षमाशौच तपोज्ञानकथामराच
नम् । तीर्थं तथास्तिक्यमभिज्ञसङ्ग
ति । स्वभावकर्मायजनेर्मखव्रतम्
॥ शौर्यैवलं धैर्यं धृतिर्धृतिर्मृध विद्या
सुदौर्घे श्वरतापवर्जनम् । क्षमा
भृतः कर्मनिसर्गजविशिवाचिज्य
गोजीवनकर्षणन्विति ॥ द्विजाति
सेवावनिदेवताज्ञयाधर्मीविधिः शु
द्रनिसर्गकर्मच । स्वभावकर्मप्रविष्टा
ययोन्यथास्ववक्षरेत् सान्यजकर्मनमं
भाक् ॥ कृतिकाक्षिदासः ॥

विप्रकृष्टः)
विप्रकृष्टकः) चि० दूरे ॥ विप्रकृष्ट
तैस्य । कृषिः कृ० । स्वार्थेकनिविप्र
कृष्टकोपि ॥

विप्रचितिः । पुं० दनेगर्भकश्चपा
ज्जातेऽसुरविशेषि ॥

विप्रयोगः

विप्रतिपत्ति स्त्री० विरुद्धकोटिद्वयोप
स्थापकेष्वे ॥ विरुद्धाप्रतिपत्ति ॥
विरोधे ॥ विरुद्धौ ॥

विप्रतिपन्नः । चि० विरुद्धतयावगते ॥

विप्रतिषिद्धः । चि० निषिद्धे ॥

विप्रतिषिद्धः । पुं० तुल्यबलविरोधे ॥
परस्परविरोधे ॥ विप्रतिपूर्वात्कर्म
व्यतिहारेवर्त्तमानात्सिधतेर्वञ् ॥

विप्रतिसारः । पुं० पश्चात्तापे ॥ विप्र
तिसरश्चम् । सगतौ । घञ् । उप
सर्गस्यघञीतिपाञ्चिकोदीर्घाभावः ॥

विप्रतीसारः । पुं० पश्चात्तापे । अ
नुतापे । कौकृत्ये ॥ अनुशये ॥ रु
षि । रोषे ॥ विप्रतिसरणम् । रु०
। घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

विप्रदेहः । पुं० फलमूलादिशुष्कद्रव्ये ॥ ब्रा
ह्मणतनौ ॥ विगतः प्रदेष्टा । विशिष्य
प्रकृष्टोवादेष्टो ॥ विप्रस्यवादेष्टः ॥

विप्रप्रियः । पुं० पलाशे ॥ विप्राणां
प्रियः । विष्णौ । श्रीरामचन्द्रे ॥ चि०
ब्राह्मणबलमे ॥ विप्राः प्रियायस्यम् ॥

विप्रदासः । पुं० कायस्थे । मसौशे ॥
विप्रयाणम् । न० पलायने ॥

विप्रयुक्तः । चि० विभिन्ने । विशिष्टे ॥

विप्रयोगः । पुं० विरुद्धे ॥ ब्राह्मणे
सहसङ्गमे ॥ विप्रयोजनम् । युजिर्
योगे । घञ् ॥ विरुद्धः प्रयोगो
वा ॥ विशिष्यप्रकृष्टोवायोगः ॥

विप्राणावायोगः ॥ विप्रलम्भे ॥

विप्रलिप्सु :

विरहीविसम्बादेवितिस्वामी ॥ रा
गिणोर्विच्छेदे ॥ इतिसुभूतिः ॥

विप्रलब्धः । चि० वञ्चिते ॥ विप्रल
भ्यतेस्म । डुलभप्रप्तौ । क्त० ॥

विप्रलब्धा । स्त्री० स्त्रीयादिनायिकाभे
दे ॥ सङ्केतनिकेतनेप्रियमनवलीक्य
समाकुलहृदयाविप्रलब्धे तिलक्षण
म् ॥

विप्रलब्धा । चि० प्रतारकी ॥

विप्रलम्भः । पुं० विसर्वादे । अङ्गीकृ
तासम्प्रादने ॥ वञ्चने ॥ वियोगे ।
विरहे । रागिणोर्विधीजने ॥ विशे
षणप्रलम्भनम् । डुलभप्रप्तौ । च
ञ् । उपसर्गादितिनुम् ॥ विप्रल
ब्धः । लभेर्षञ्वा ॥

विप्रलम्भकः । पुं० मिथ्यावचनेः पर
व्यवस्थके । ठगश्च० भा० प्र० ॥

विप्रलापः । पुं० विरोधोक्तौ । अन्यो
न्यपरुद्धवचने ॥ यथा० एकाव्रूते०
आगताकल्याणोति० अन्योव्रूतेनही
ति । तथाभ्युदाजहारसर्वांनन्दः ।
एकस्त्रयन्मधुसरोजमवैतिवक्त्रम
न्यः सुधाकिरणविम्वमदोमृगाख्याः
। यूनामुहुर्विबद्धतोर्वदनेवभूवुः
सिद्धान्तवनम्धुपराविगतागतानी
ति । विरुद्धः प्रलापः ॥ अनर्थक
वाक्ये । अपार्थवचने ॥

विप्रलिप्सा । स्त्री० वञ्चनेच्छायाम् ॥

विप्रलिप्सुः । चि० वञ्चके ॥

विभ्रुताक्षः

विप्रलुम्पकः । चि० अन्यायेनधनया
द्विष्टि ॥

विप्रलोभी । पुं० अशीकपादपे । कि
ञ्चिराते ॥

विप्रवसितः । चि० कृतदूरदेशग-
मने ॥

विप्रश्रिका । स्त्री० जनानांलक्षणादि
नाशुभाशुभनिरूपिण्याम् । ईक्षणि
कायाम् । दैवज्ञायाम् ॥ विवि
धः प्रशोक्त्यस्याः । ठन् ॥

विप्रसृतः । चि० विक्षिप्ते ॥ विप्रस
रतिस्म । सृगती । गच्छर्थेति-
क्तः ॥

विप्रियः । पुं० अपराधे । आग-
सि । चि० अप्रिये ॥

विप्रियक्तत् । चि० शठे ॥

विप्रुट् । स्त्री० विन्दौ । जलकण्ठे ॥
पुषुदाहे । सम्पदादिच्चाक्काविक्रिप् ।
विगतारुढावाप्रुट् दाहेऽस्मात् ॥

विप्रवः । पुं० डिम्बे । धाकडलुग्ट
नादौ ॥ अशस्त्रकालहे ॥ विप्रवन
म् । मृडगती । स्तदोरप् ॥ परच
क्रादिभये ॥ राष्ट्रायुपद्वे ॥ ना-
शे ॥ मतिसम्बोहे ॥

विप्रवावः । पुं० अश्वस्यभ्रुतगती ॥

विभ्रुतः । चि० व्यसनार्त्ते । विह्वले ॥
खण्डिते ॥ विप्रवनम् । मृड् ।
क्तः ॥

विभ्रुताक्षः । चि० अशुपूष्यनयने ॥

विवस्व .

विष्णुति . । स्त्री . स्वभाषच्युतौ ॥
 विष्णुष्ट . । त्रि . निर्दग्धे ॥ विशिषि
 ण्णुष्ट ॥
 विफल . । त्रि . निरर्थके । मोघे ॥
 विगतफलं यस्य ॥
 विफला . । स्त्री . केतव्याम् ॥ ऋतु
 हीनायाम् ॥
 विवध . । पुं . पर्याहारे । उभयतो-
 बद्धशिक्षेस्त्वन्वाह्येकाष्टे ॥ अथ
 नि ॥ भारे ॥ विगतोवधोऽस्मा
 त् ॥
 विवधिकः . । त्रि . वैवधिके ॥ विव
 धेनहरति । विभाषाविवधादिति
 षन् । डीप् . विवधकी ॥
 विवस्वः . । पुं . आनाहे । आधा
 ने । मूचादिरोधे ॥ अथास्यचि
 कित्सा । तुल्यकारणकार्यत्वादुदा
 वर्त्तहरौक्तियाम् । अनाहेपिचकु
 र्वीतविशिषस्याभिधीयते ॥ चिञ्चत्
 कृष्णाङ्गोतक्योद्विचतुष्पञ्चभागि
 काः । गुडेनतस्यावटिकाहरत्या
 नाहमुख्यम् ॥ वर्त्तिस्त्रिकटुक
 सेन्धवसर्षपगृध्रमकुष्ठमदनफलै
 । मधुनिगुडेवापक्वैर्निहितास्त्राह
 षपरिमाणा ॥ वर्त्तिरियदृष्टफला
 शने । प्रणिहितागुदेवृताभ्यक्ते ।
 आनाहेदावर्त्तिशमयतिजठरतथा
 गुल्मम् ॥ त्रिकटुकाद्यावर्त्तिर्भाष
 प्रकाशे ॥ विवस्वनम् । वस्ववस्वने

विभक्त .

। घञ् ॥ करणेवाघञ् ॥
 विबाधा . । स्त्री . विहिठने ॥
 विविध . । त्रि . नानाप्रकारे ॥
 विबुद्ध . । त्रि . तत्त्वसाक्षात्कार-
 वति ।
 विबुध . । पुं . ज्ञे । पण्डिते ॥ सु
 रे । देवे ॥ चन्द्रे ॥ विशिष्टोवैधा
 यस्य । विशिषणबुध्यतेनस्वपितीति
 वा । बुधश्चरगमने । इगुप्रथे
 तिका ॥
 विबुधानः . । पुं . आचार्य ॥ पण्डि
 ते ॥ देवे ॥
 विबुधानुगः . । पुं . किन्नरादिषु ॥
 विबुभूषु . । त्रि . विविधभक्षितुमि
 च्छौ ॥
 विबोधः . । पुं . प्रबोधे ॥
 विबोधनम् . । न . प्रबोधने । जगा
 वना . इ . भा . ॥
 विभक्त . । त्रि . विभज्यस्यापिते । कृ
 तविभागे ॥ विभिन्ने । परस्पर
 व्यापृत्ते ॥ प्राप्तविभागे ॥ विभज्य
 तेस्म । भज . । कर्मणिक्त ॥
 विभक्ताभ्यातरपृच्छचतु . विभक्तमे
 षामस्तीतिमन्त्वर्थीयाऽर्शआद्यजि-
 ह्वच् । नतुकर्त्तरिक्त । सकर्मके
 भ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ अथवा
 चरपदलोपोद्रष्टव्यः । विभक्तध
 नाविभक्ता . । गम्यार्थस्याप्रयोगए
 वलोपोभिमत . । तीनविभक्ताभा

विभध .

तरद्वयत्रधनस्ययदिभक्तस्त्वत्तत् •
 भाटव्वारोप्यते ॥ विभक्तेपिधने
 यस्तुस्त्रीयाशप्रतिपादयेत् । पुनर्वि
 भज्यतद्द्रव्यमप्राप्तांशायदापयेत् ॥
 विभक्तक . । पुं . विभागानन्तरजाता
 पत्ये ॥ पुत्रैः सहविभक्तीनपि
 चायत्स्वयमर्जितम् । विभक्तजस्यतत्
 सर्वमनीशा . पूर्वजा . स्मृता . ॥
 विभक्तिः । स्त्री . विभागे ॥ सुप्ति
 डो . ॥ यथा । सङ्ख्यास्त्वव्याप्य
 सामान्ये . शक्तिमान्प्रस्थयस्तुय . ।
 साविभक्तिर्द्धिधाप्रोक्ता सुप्तिङ्चेति
 प्रभेदतः ॥ सङ्ख्याच्चावान्तर
 ज्ञात्वावच्छिन्नशक्तिमान्य . प्रस्थ
 य . साविभक्ति . । सुप्तिङिति
 भेदात्साविधितिशब्दशक्तिप्रकाशि-
 का ॥ काश्कशक्तौ ॥ विभज्यतेप्रा
 तिपदिकार्योऽनया । स्त्रियांक्ति
 न् ॥
 विभजनीय । चि . विभा
 ज्ये । विभागयोग्ये ॥ भज
 नाह ॥
 विभज्यः । चि . विभक्तव्ये ॥ ऋह
 खीय्यतिप्राप्ते . द्विजनविभज्योप
 पदे . इतितदपवादोयन्निपात्यते
 । तेनविभाग्यमितिनभवति ॥
 विभवः । पुं . रायि । धने ऐश्व
 र्ये ॥ विभवति । भू . । पचा
 द्यच् ॥ भिक्षाप्राणस्वरचार्थकन्या

विभाजितः

शीतनिवारणी । अचक्षाकेशवेभ
 क्तिर्विभवैः किप्रयोजनमितिस
 व्यासिधम् ॥ निवृत्तौ ॥ मो
 क्षे ॥ विगतः भवार्थस्मिन् ॥ ष
 टिवत्सरान्तर्गतद्वितीयवत्सरे । य
 यामविष्यभैरवउवाच । सुभिर्ध
 क्षेममोरोग्य सर्वेव्याधिविबर्जिताः
 । प्रशान्तामानवास्तवबहुशस्यावसु
 त्वरा । इष्टास्तुष्टाजनाः सर्वेवि
 भवेचवरानने ॥ २ ॥
 विभवौ । चि . ऐश्वर्यवति ॥ विभ
 वोऽस्मास्ति ॥ इनिः ॥
 विभा । स्त्री . शोभायाम् ॥ प्रकाशे ॥
 किरणे ॥ उदीच्यासीमस्यपुर्याम ॥
 विभाकरः । पुं . अग्नौ । बङ्गी ॥
 सूर्ये . विभांकराति । दिवावि
 भानिश्रितः ॥ अर्कहृक्षे ॥ चि
 चकहृक्षे ॥
 विभागः । पुं . अग्ने । भागे ॥ वि
 वेके ॥ विविच्यप्रयोगे ॥ सयोगना
 शकेनबद्रव्यवर्तिनिगुणे ॥ स्वस्व
 निर्णयानुकूलेव्यापारे ॥ विभ
 ज्यते . विभजनंवा । भज . । भा
 वेवाधज् ॥
 विभागौ । चि . अंशनि ॥ विभा
 गोऽस्मास्ति । अतश्चनिठनाविती
 निः ॥
 विभाजितः । चि . विभागेनस्था
 पिते ॥

विभावरी

विभाज्य . । चि० विभजनीये । विभा
गयोग्ये ॥ विपूर्वाण्यन्ताङ्गिरचाय
त् ॥

विभण्डक . । पु० ऋष्यशृङ्गपितरि०
मुनिविशेषे ॥

विभाण्डी । स्त्री० आवत्तकौलताया ॥

विभान् । चि० भासमाने ॥ शचन्तु ॥

विभातम् । न० प्रभाते । प्रच्छूषे ॥ वि
भातु प्रवृत्तम् । भा० । आदिकर्म
णिक्तः ॥

विभातकम् । न० प्रच्छूषे ॥

विभावः । पु० परिचये ॥ रसस्योद्दी
पनादौ ॥ रज्ज्वादीनाकारणेषु । ल
ल्लनोद्यानादिष्वालम्बनोद्दीपनकार
णेषु ॥

विभावनम् । न० विभावनायाम् ॥

विभावना । स्त्री० अलङ्कारविशेषे ॥

विभावनाविनापि स्यात्कारणका
र्यजन्मचेत् । अप्यलाचारसासिक्त
रक्ततच्चरणद्वयम् ॥ अत्रलाचारसा
संज्ञकारणाभावेऽपिरक्तिमाकथितः
स्वाभाविकत्वेन विरोधपरिहारः ॥

विभावरी । स्त्री० तमस्विन्याम् ।

रजन्याम् । यामिन्याम् ॥ नि

शायाम् । हरिद्रायाम् । कुट्ट

न्याम् ॥ वक्रयोषिति ॥ वि

बादवस्त्रगुण्डाम् । विभातिन

चवादिभिः । कानिप् । वनो

रचेतिङ्गीनी ॥ मौख्यनिरतस्त्रि

विभीतक .

याम् ॥ मेदावृत्ते ॥

विभावसुः । पु० ग्रहपतौ । स
ये ॥ अर्कवृत्ते ॥ पावके ॥

हारभेदे ॥ चित्रकवृत्ते ॥ चन्द्रे ॥

विभाप्रभावमुधनयस्य ॥ अमुरवि
शेषे ॥ मणौ ॥

विभावित । चि० अभ्युहिते । ज्ञाते

॥ वि चन्तिते ॥ विशेषेणोत्पादिते ॥

विशेषेण प्रापिते ॥ विमिश्रयिते ॥

विशेषेण भावितः ॥

विभावि । चि० प्रभावसम्पन्ने ॥ विभा

वास्यास्ति । इनिः ॥

विभाव्यः । चि० सलज्ये ॥

विभाषा । स्त्री० विकल्पे ॥ विभाष्यते

॥ विकल्पते । भाष्यतायावाचि । गु

रोष्ठहलद्वयकारः । ततष्टाप् ॥

विभिन्नः । चि० मिश्रिते ॥ विदारि

ते ॥ विदीर्णे ॥ विभक्ते ॥ समाल

ब्धे ॥ पक्षिभिर्ने ॥ विकसिते ॥

विभीतः । चि० विभीतके ॥ विगतं

भीतं रोगभयमस्मात् ॥ त्रि० निर्भ

ये ॥

विभीतक । चि० कर्षफलं । भूतवा

से । कलिद्रुमे बहेडुके । बहेडा०

इति ख्याते ॥ विभीतकस्वादुपाकका

षायकफपित्तनुत् । उष्णवीर्यहिम

लस्पर्शभेदनकासनाशनम् ॥ रुज

नेत्रहितकेश्यकृमिवैखर्यनाशनम् ।

विभीतमज्जातट्कृद्दिकफवातहरेः

विभु :

लघु . ॥ कपायोमदहृत्वाथधातम
स्त्रापितङ्गुणा ॥ विगतभीतरोगभ
यमस्मात् ॥ स्वार्येक स्त्रिया० जा
तेरितिङीप् ॥

विभीषण । पु० रावणानुजि । नल
हृषी ॥ चि० भयानके ॥ विशेषेणभी
षयते । जिभीभये । नन्द्यादित्त्वा
स्त्रा . । भियोहेतुभयेषुक् ॥ निर
स्ताविद्ये ॥ विगतभीषण भयङ्करम
ज्ञानयस्यसः ॥

विभीषिका । स्त्री० भयप्रदर्शने ॥ य
थो । कृत्वाशस्त्रविभीषिकाकतिप
ययामेषुदीना . प्रजा ० मथुन्तो
विटजल्पितैरुपहृता . क्षीणीभुजस्ते
क्विल । विहासोपिबयपरचिजगतां
सर्गस्थितिव्यापदामौशस्तत्परिचर्य
याजगणितोयैरेषनारायण ॥ इति
शिङ्गणमिश्र . ॥

विभुः । पुं० शङ्करे । सदाशिवे ॥ प
रमेश्वरे ॥ सर्वमूर्त्तसंयोगिनि । प
रममहत्त्ववति ॥ सतु० आत्मादिर्य
था । आत्मेन्द्रियाद्यधिष्ठाताकरण
हिसकर्तृकम् । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवा
नृबुद्धिस्तुद्विविधामतेतिभाषापरिच्छे
द । विभुरिति० विभुत्त्वपरममह
त्त्वमिति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ काल
खात्मदिशांसर्वगतत्वं परममहदिति
भाषापरिच्छेदः ॥ अर्हति॥ निख्ये
॥ भृत्ये ॥ विष्णौ । चि० व्यापके ॥

विभूषित :

प्रभौ ॥ सर्वगते । दृढे ब्रह्मणि ॥ य
था । निवृत्ते . सर्वदुःखानामौशा
न प्रभुरव्यय । अद्वैत सर्वभा
वानादेवस्तुर्योविभु स्मृतइत्यागम
॥ विविधभवतिअस्मात् । भू० । वि
प्रसम्भाइतिङु . ॥

विभुता । स्त्री० सोमय्ये ॥ भावितल् ॥
विभूतिः । स्त्री० भूतौ । ऐश्वर्ये । अ
णिमादिषु ॥ यथा । अणिमालघि
माप्राप्ति . प्राकार्यमहिमातथा । ई
शितावशिताचैवराथाकामावशायि
तेति ॥ भस्मनि ॥ शिवधृतभस्मनि
॥ अग्ने ॥ विविधभवे । विशेषेणभ
वनम् । स्त्रियाक्तिन् ॥ विभूतिरिति
कथनमन्यप्रादिनिवृत्त्यर्थम् ॥

विभूतिद्वादशी । स्त्री० विष्णोर्ब्रतविशे
षे ॥

विभूतिमत् । चि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥ विभू
तिर्विद्यतेऽस्य । मतुप् ॥

विभूमा । चि० परिपूर्ण ॥ विगतोभू
मायस्मात् । यमपेक्ष्यान्यत्रमहत्त्व
नास्तीति ॥

विभूषणम् । न० अलङ्कारे । आभर
णे ॥ विशिष्टभूषणम् । विभूष्यते
ऽनेनवा । भूषणलङ्कारे । ल्युट् ॥
पुं० मञ्जुघोषे ॥

विभूषा । स्त्री० शोभायाम् ॥ आभर
णे ॥

विभूषितः । चि० अलङ्कृते ॥

विभ्रमः

विभ्रतः । चि० धृते ॥ पुष्टे ॥
 विभ्रत् । चि० भयकुर्वति ॥
 विभेदः । पुं० मिश्रिषि ॥
 विभ्रसः । पुं० नाशि ॥
 विभ्रत् । चि० धारणकर्त्तरि ॥ घोषण
 कर्त्तरि ॥
 विभ्रमः । पुं० भ्रान्तौ ॥ सशये ॥ शि
 भायाम् ॥ भ्रमणे ॥ हावप्रभेदे । स्त्री
 णां शृङ्गारभावजातक्रियाविशेषि ॥
 तथाहि । मदरागहर्षजनितविपर्य
 सोविभ्रमः । यथा । अन्यनिमित्तमा
 नसादुत्यायान्यत्रमनःप्रियारव्यक्त
 यामाक्षिप्यसख्यासहालपनः सुखैर्ह
 सितक्रोधौ । पुष्पादीनायाज्वाः सह
 सैवतत्परित्यागः । बस्त्राभरणमा
 ल्यानामकारणत खण्डनमाननञ्च
 । यदुक्तम् । क्रोध स्मितञ्जकुसुमाभर
 णादियोज्जातहर्षजनसहसैवविभ्र
 मण्डनञ्च । आक्षिप्यकान्तवचनलपन
 सखीभिर्निष्कारणोत्थितगतवर्द्धव
 भ्रमतत् ॥ इति ॥ चित्तवृत्तानवस्थान
 शृङ्गारादिभ्रमोमतः । इत्यन्यत्र ॥ अ
 पिच । विभ्रमस्त्वरयाकालीभूषास्थान
 विपर्ययः । यथा । श्रुत्वायातवहि
 कान्तमसमापितभूषया । भालेष्वा
 न दृष्टोर्लाक्षाक्षपोलेतिलक कृत
 । इति । योषितायौवनजोविको
 रोविभ्रमद्वत्येकी ॥ अपिच । वल्लभ
 प्राप्तिवैजायामदनावेशसम्भवात् ।

विमनीकृतः

विभ्रमे । हारमाल्यादिभूषास्थानवि
 पर्ययः ॥ विविधभ्रमणम् । अस्तु
 अनवस्थाने । घञ् । निदासोपदे
 शितिनहृदि ॥
 विभ्रमा । स्त्री० विस्वसायाम् । जरा
 याम् । वार्द्धके ॥
 विभ्राट् । चि० भ्राजिष्णौ । रोचि
 ष्यौ । चलङ्कारादिनाश्रीभ्रमणे ॥
 विशिषिणभ्राजते । भ्राजृदौष्ठी भ्रा
 जभासितिक्रिप् ॥
 विभ्रान्तः । चि० विभ्रमयुक्ते । यथा ।
 विभ्रान्तबुद्धेर्मनुजात्कार्याकार्यम
 जानतः । स्वानिष्टञ्चपरानिष्टजाय
 तेस्मात्पदेपदे ॥ इतिमहानिर्वाणत
 न्नम् ॥
 विभ्रान्ति । स्त्री० विभ्रमे ॥
 विमतः । चि० विरुद्धमतिविशिष्टे ॥
 विमतिः । स्त्री० नानामतौ ॥ विरुद्ध
 मतौ ॥
 विमत्सरः । चि० मात्सर्यरहिते ॥ अ
 द्वितीयात्मदर्शनेननिर्वेरबुद्धौ । वि
 गतोमत्सरोयस्मात् ॥
 विमनाः । चि० दुर्मनसि । अन्तर्मन
 सि । विन्तादिनाव्याकुलचित्ते ॥
 विमनस्कः । चि० विमनसि ॥
 विमनीकृतः । चि० वैमनस्यप्रापिते
 । अविमनाः विमनाः सम्प्रदमा
 नः कृतः । अन्तर्मनश्चक्षुस्तोरही
 रजसालोपश्चेतिचिप्रख्यसंलोपी ।

विमल

अस्य च्वावितौकार . ॥

विमय . पु० परिवर्तने । विनिम
ये ॥ विमयीयते । मीज् . । एरच् ॥
विमर्द्द . । पु० कालङ्कतवृत्ते । चक्र
मर्द्द ॥ युञ्जे ॥ व्यालोडने ॥ सङ्
घर्षे ॥

विमर्द्दक . । पु० चक्रमर्द्द । कसौ . दी
तिप्रसिद्धभृगुष्टे ॥

विमर्द्दनम् । न० कुङ्कुमादिनामर्द्दने ।
परिमले । मृदलोदे । ल्युट् ॥

विमर्द्दना । स्त्री० कुङ्कुमादिमर्द्दे ॥

विमर्द्दीत्य . । पु० परिमले । मर्द्दना
ज्जातेमुगन्धादौ ॥ यथा । अथगन्धे
परिमलोविमर्द्दीत्ये मनोहरे । दूरगा
मीमने । हारीगन्धश्चासौर्द्दिरित्युक्ति
शब्दरत्नावली ॥

विमर्शः . । पु० विचारे ॥ न्यायमार्गे
णविचारे ॥ सशयात्मिकायावृत्तौ ॥
विमर्शनम् । न० परामर्शे । वितर्के ॥
विमर्शितः . । चि० विचारिते ॥ विम
र्श . सञ्ज्ञातोऽस्य । तारकादिष्वदि
तच् ॥

विमर्ष . । पु० विचारणायाम् ॥ इति
जटाधर . । विशिष्टार्थाक्षमायाम् ॥
विमर्षणम् । न० ज्ञाने ॥ कर्मणाकर्म
निर्हारो नञ्चात्यन्तिकदृश्यते । अवि
द्वदधिकारित्वात् प्रायश्चित्तं विमर्ष
णम् ॥ इति भागवतेषष्ठस्कन्धः ॥

विमलः . । पु० सूर्यपरिवारे ॥ अर्हति

विमादज

। जिने ॥ न० तारहेमद्विधाकृते . उप
रसविशेषे । निर्मले । स्वच्छधातुके
॥ चि० निर्मले । बीधे ॥ विगत म
लंयस्मात् ॥ चारौ ॥ रागादिशून्ये ॥
विमलतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे । यथा
द्यापिमौबर्णराजतमव्यादृश्यन्ते ॥
विमलदानम् । न० निश्चयनैमित्तिक
काम्यदाने ॥ यथा त्तांगरुडपुराणे ।
निश्चयनैमित्तिके काम्यविमलदानमी
रितम् । चेतनासत्त्वयुक्ते नदानंत
द्विमलस्मृतमिति ग० पु० ॥ ईश्वरप्री
त्यनर्थदाने ॥

विमलमणि . । पु० स्फटिके ॥

विमला । स्त्री० शीतलायाम् । समला
याम् । सौहृण्डप्रभेदे ॥ भुव प्रभे
दे ॥ देवीप्रभेदे ॥ यथा । उत्कले
नाभिदेशस्तुविरजोच्चैश्चमुच्यते । वि
मलाश्चमहादेवीजगन्नाथस्तुभैरव ॥
विमलात्मक . । चि० बीधे । निर्मले
। स्वभावनिरमले ॥ विमलचात्मास्व
भावाख्य ॥

विमलाद्रि . । पु० शत्रुञ्जयपर्वते ॥

विमले श्वर . । पु० शिवे ॥ विश्वेश
देव्यधिष्ठिते पुण्यस्थाने ॥

विमाता । चि० गणयितरि ॥

विमाता । स्त्री० मातुः सपत्न्याम् ॥

विरुद्धामाता । प्रादयो गते तिसमा
सः ॥

विमादज . । पु० सापत्न्यातरि ।

विमुद्र

वैमात्रेये ॥ विमातुर्जात । पञ्च
स्यामजातादितिङः ॥

विमान । पु० न० देवतायाने । व्योम
याने ॥ सार्वभौमग्रहे ॥ घोटके ॥ या
नपात्रे ॥ विशिष्टमानयन्त्यनेन । पु
सिसञ्जायामितिकरणे घ ॥ विशे
षणमान्यस्मिन्नितिवा । अधिकरणे
ल्युट् ॥ विगतमानमुपमाऽस्येति
वा ॥ त्रि० मानहीने ॥

विमानक । पु० विमाने ॥

विमानता । स्त्री० तिरस्कारे ॥

विमानितः । त्रि० अनादृते ॥

विमार्गः । पुं० कुपथे ॥

विमिश्रः । त्रि० विभिन्ने ॥

विमुक्त । त्रि० विरहिते ॥ पृथग्भू
ते ॥ सर्वेष्व्याविनिर्मुक्ते ॥ निश्च
मुक्ते चिदानन्दरसआत्मनि ॥ विशे
षण० अविद्याकामक्राधादिभिर्मुक्त
परिच्युक्त ॥ द्विप्ते ॥ जीवन्मु
क्ते ॥ जीवन्ने बहद्व्यवस्थात्कामादे
विशेषिणमुक्तः सन् देहपातेभावि
बन्धाद्विशेषिणमुच्यते । विमुक्तश्च वि
मुच्यत इति श्रुते ॥

विमुक्तिः । स्त्री० मोक्षे ॥ विमोच
ने । अनुध्यानरूपेऽनुग्रहे ।

विमुखः । त्रि० पराङ्मुखे ॥ विरु
द्धमुखयश्च ॥

विमुद्र । त्रि० प्रस्फुटे । प्रफुल्ले ॥ सु
द्रारहिते ॥

विमोक्षणम्

विमूढः । त्रि० विचित्रे ॥ अनुत्पन्न
ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे । दृष्टादृष्ट
विषयभोगवासनाकृष्टचेतस्तथाचा
त्मानात्मविवेकायोग्ये । अदूर
दर्शिनि ॥ विगतमूढभावेऽतिचतु
रे० शुल्लयविवेचनकुशले ॥

विमूढभावः । पुं० व्याकुलचित्तत्वे ॥

विमूढात्मा । त्रि० रागद्वेषादिदूषिता
न्तकरणे ॥ विमूढआत्मायस्यस ॥

विमूढेन । त्रि० मूर्खशिरामणौ ।
देहात्मवादनि । शुल्लनादरकारि
णि ॥ विमूढानामिन ॥

विमूल्य । त्रि० अमोलविमोलइतिभा
षायांख्याते । महार्घे ॥

विमृत्युः । पुं० विगतकामाविद्ये ।
वेदान्तवेद्यआत्मनि ॥

विमृशः । पुं० विमर्शे ॥

विमृष्टः । त्रि० विभाविते ॥

विमृष्यः । त्रि० विचार्ये ॥ विमृषे
कटुपधाक्षात्कृपिचृतेरितिक्यप् ॥

विमृष्यकारी । त्रि० विवेकिनि ॥ वि
मृष्यकरोति । णिनि ॥

विमोक्षः । पु० विमोचने ॥

विमोक्षः । पुं० मुक्तौ ॥

विमोक्षणम् । न० विमोचने । परि
त्यजने ॥

विमोचनम् । न० दूरीकरणे । विमु
क्तौ । विपूर्वाङ्मुचेल्युट् ॥ ती
र्थविशिष्टे ॥

विश्विका

विमोहः । पुं० भ्रमपरम्पराशोम् ।
विशिष्टोमोहः ॥

विमोहनम् । न० आकुलीकरणे । वै
चित्तीकरणे ॥

विमोहितः । चि० विविध मोह भ्रम
परम्पराप्रापिते । मोहयुक्ते ।

विश्वः । पुं० कृकलासे ॥ न० प्रति
विश्वे ॥ विश्वीफले ॥ वर्णवृत्तान्त
रे ॥ नगणकरगन्धकर्णभवतिनवव
र्णपूर्णम् । फणिवदनभूषणयत्त
दितिकिलविश्वमेतत् ॥ यथा ।
कपटकृतगोपवेशः शयनवरभूत
शेषः । कथतिकृतनन्दहर्षीगिरि
विधुतवातवर्षः ॥ पुं० न० सूर्य
चन्द्रमण्डले ॥ वेतिशोभते । वीग
ह्यादिषु । उल्वादयश्चेति० वन्न्
मागमङ्गलत्वानि ॥ विश्वोष्ठद्व
यशान् ॥ जात्यन्तरे ॥

विश्वकम् । न० मण्डले ॥ विश्वी
फले ॥

विश्वजा । स्त्री० विश्विकायाम् ॥

विश्वटः । पुं० सर्षपे ॥

विश्वभूतः । चि० कारणभूते ॥

विश्वः । स्त्री० विश्विकायाम् ॥

विश्विका । स्त्री० तुण्डिकेर्याम् ।

रक्तफलायाम् । पीलपण्याम् ।

कंदूरी० कंदुरुद्धतिभाषा ॥ विश्वी

कायति ॥ कैशब्दे । आतेन, प

सर्गेकः । ड्रापेरितिक्रसः ॥

विषातः

विश्वी । स्त्री० विश्विकायाम् ॥ गौ
रादित्वानङ्गीप् ॥

विश्वीफलम् । न० विश्विकायाम् । क
टूरी० वृ० प्र० फले । विश्वीफलस्वा
दुशीतगुरुपित्तास्रवातजित् । सन्ध
न लेखन रुच्य विवस्वाभानकारक
म् ॥

विश्वुः । पुं० गुवाके ॥

विष्वारौ । पुं० चिह्नखगे ॥ चि० आ
काशगामिनि ॥

विष्यत् । न० विष्णुपदे । गगने । आ
काशे ॥ विविश्वतएतिव्याप्नोति ।
वृण शट् ॥ यद्वा । विष्यच्छ्रुति०
नविरमति । विपूर्वाद्यमेरन्येभ्यो
पीतिक्लिप् । कौचगमादीनामिति
मलोपेतुक ॥

विष्यङ्गङ्गा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् । स्व
र्णद्वाम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥
विष्यति० विष्यतोवागङ्गा ॥

विष्यङ्गूतिः । स्त्री० तमसे । अश्वका
रे ॥

विष्यन्मणिः । पुं० सूर्ये । सहस्रांशौ ॥
विष्यतोमणिरिव ॥

विष्यमः । पुं० सधमे ॥ विविधयमने
॥ विष्यमनम् । यमः समुपनिवि
षुचेतिपक्षे० अप् ॥

विषातः । पुं० धृष्टे । निर्लज्जे ॥ वि
रुद्धं यातचेष्टितं यस्य ॥ विरुद्धमया
सौदा । गर्ह्यर्थेतिक्तः ॥

विरक्ति .

वियामः । पुं० सयमे । विविधयमने

॥ वियमनम् । यमः ससुपनिविषु

चेति० चबभावेघञ् ।

वियुक्त । चि० वियोगविशिष्टे ।

वियोग । पुं० विच्छेदे । विप्रलम्भे

। रागिणोर्वियोजने । विरहे । स्मृ

त्वावियोगज दु खस्यजस्नेहप्रिये

जने । अतिस्नेहपरिष्वङ्गावर्तिरा

द्रांपिदह्यते ॥ वियोजनम् । युजि

र्यागे । घञ् । वियुज्यतेऽनेनवा ॥

वियोगभाक् । चि० विच्छेदयुक्ते ।

वियोगी । पुं० चक्रवाके । कैके ।

चि० विरहिणी । वियोगयुक्ते । वि

योगोऽस्यास्ति । इनि ।

वियोगिनी । स्त्री० विरहिण्याम् ॥

वियोजित । चि० पृथक्कृते । वि

योग प्रापति

विरक्तः । चि० विरागवति ॥ सच०

कुटोचकबहुदकहसपरमहसभेदाच्च

तुर्विधः ॥ विपूर्वाद्रञ्जे क्त ॥

अतिरक्तवर्णे ॥

विरक्ता । स्त्री० सांसारिकविषयेषु वि

रागविशिष्टायाम् ॥ दुर्भगोयाम्

॥ अननुकूलायाम् ॥ यांचिन्तया

मिसतत मतिसाविरक्ता ॥

विरक्तिः । स्त्री० वैट्ण्या ॥ तीव्राती

व्रतराचेतिविरक्तिर्द्विविधामता । त

वसच्यान्तुतीव्रायान्यसद्योगोऽकुटोच

के । शक्तेः बहुदकेतीव्रतरायाहमस

विरजाच्चेचम्

ज्ञिते । मुमुक्षु परमेहसेसाक्षाद्वि

ज्ञानसाधने ॥ रञ्जे क्तिन् ॥

विरज्जम् । न० कङ्कुष्ठे ॥

विरचनम् । न० निर्माणे ॥ विशिषे

णरचनम् ॥

विरचितः । चि० निर्मिते ॥ विशिषेणर

चित ॥

विरजम् । न० तीर्थविशिषे ॥

विरजाः । त्रि० विगतधर्माधर्मे ॥ र

जोगुणरहिते ॥ विगत रजोयस्य

स ॥

विरजाः । स्त्री० विगतात्तर्वायाम् ॥

विरजस्तमा । पुं० दूयातिने । निवृ

त्तरजस्तमोगुणे ॥ रजस्तमोभ्याविग

त । निरादयइतिसमासः ॥ वि

गतेरजस्तमसौयस्मादितिवा ॥

विरजा । स्त्री० कपित्थपर्णायाम् ॥

दूर्वायाम् ॥ ययातिमातरि ॥

गोलेकिश्रीकृष्णसखीविशिषे ॥ दौ

क्षाविशिषे ॥ देवयानपथवर्त्तिन्यां

नद्याम् ॥ जगन्नाथर्चने ॥ यथा

। मुण्डनञ्चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वथ

विधिः । वर्जयित्वागयागङ्गाविशा

लाविरजांतथा ॥

विरजाच्चेचम् । न० पुरुषोत्तमतौ

र्थे ॥ यथा । उत्कलेनाभिदेश

न्तुविरजाच्चेचमुच्यते । विमलासा

महादेवीजगन्नाथस्तुभैरव इति

तन्त्रबुद्धामणौपीठनिर्णयः ।

विरलद्रवा

विरजाहोम । पुं० अवधूतत्वस
म्पादके० आगमप्रोक्तकर्मविशेषः॥
विरञ्च । पुं० दृष्टिणे । ब्रह्माणि ॥
विरचयति । रचप्रतिपत्ते । पचा
द्यच् । पृषोदरादित्वाङ्गुमागम ॥
विरञ्चि । पुं० स्रष्टरि । ब्रह्माणि
॥ विरचयति । रच० । स्वार्थेण्य
न्तादचङ् । पृषोदरादित्वाङ्गु
म् ॥

विरणम् । न० धीरणत्वे ॥

विरत । चि० निवृत्ते । विरक्ते ॥

विरतिः । स्त्री० चारती । उपरा
मे । निवृत्तौ ॥ विरमणम् । र
मक्रीडायाम् । क्तिन् ॥

विरथः । चि० भग्नरथे ॥

विरमणम् । न० विरतौ ॥ विपू
र्वाद्रमेत्युट् ॥

विरमितः । चि० निरस्ते ॥

विरलम् । न० दधि ॥ वि० अवका
शे । प्रेलवे । तनौ । सान्तरे ॥

विराति । रादाने । बाहुलकात्क
लन् ॥ पुं० निर्जने ॥

विरलजानुकः । चि० वक्रजानुवि
शिष्टे । प्रज्ञौ । प्रज्ञे ॥ इ०
हे० चन्द्रः ॥

विरलद्रवा । स्त्री० श्लक्ष्णयवोग्वाम्
॥ यथा । यवागुरुष्णिकाश्राणा
सैवतुद्रुतसिकाश्राणा । विलेपीत
रणाचस्यात्साश्लक्ष्णाविरलद्रवा ॥

विराट्

विरस । चि० रसहोने ॥ विग
लारसीयस्मात् ॥

विरह । पुं० विप्रलम्भे । वियो
गे । विष्के दे ॥

विरहिणी । स्त्री० वियोगिन्याम् ॥
विष्केदविशिष्टायाम् ॥ नार्थाम्भु
तौ ॥ डौप् ॥

विरहितः । चि० ल्यक्ते । विहने
विशिष्यरहितः ॥

विरही । पुं० वियोगिनि । विरह
विशिष्टे ॥ विरहास्यास्ति । अ
तद्वनि ॥ रहतेराभीष्ण्येयेणनिर्वा ॥

विरहात्कण्ठता । स्त्री० नायिका
विशेषे ॥ चिरम्पथ्युरनालोकि
विरहात्कण्ठतोन्मनेतलक्षणात् ॥

विरोगः । पुं० वैराग्ये । रागप्र
तिद्वन्विनि ॥ चि० गताभिला
षे ॥ विगत रागोऽस्य ॥

विरगर्हः । चि० विरागयोग्ये ।
वैरङ्गिके ॥ अर्हति । अर्ह० ।

पचाद्यच् । विशिष्टोराग विरा
गः । विरागस्य अर्हः ॥ धन
वति ॥

विरागौ । चि० विरक्तिमति ॥

विराट् । पुं० विविधराजमानत्वा
त्स्थूलसमष्ट्युपहितचैतन्येभगवतः
स्थूलरूपे ॥ यथा तत्कार्यंश्चवि
राट् देहः स्थूलदेहायमात्मन इति
। पञ्चीकृतभूतानांयत्कार्यं तत्का-

विराधः

र्यविराट् देहो भवति स च देहः । प
 रमेश्वरस्य स्थूलदेहः ॥ आत्मनाममभ
 गवत्त्याङ्गः दे० भो० ॥ विराडात्माना
 म० स्थूलप्रपञ्चाभिमानौ सूर्यमण्ड
 लात्मकः समष्टिदेहश्चक्षुर्गोलकह
 यानुयाङ्गकोटिरण्यगर्भः । क्षी चक्ष्मा
 भ्यामर्थान्तरमिति व्याख्यातारः ॥
 विशेषेण राजते । राज्ञु दीप्तौ । विवि
 ध राजते वा । सत्सूक्ष्मिषेति क्विप् ॥
 क्षी विधे ॥ स्त्री० दशाचरायावृक्षौ ॥
 विराजः । पुं० विराजि ॥
 विराजमानः । चि० दीप्तिविशिष्टः ।
 शोभमाने ॥
 विराजितः । चि० शोभिते । दीप्ते ॥
 विराट् । पुं० मत्स्यदेशे ॥ वैदर्भदे
 शादूर्ध्वं चन्द्रप्रस्थाच्चदक्षिणे । म
 रुदेशात्पूर्वभागे विराट् । परि
 क्रीर्त्तितः ॥ मत्स्यदेशाधिपे ॥
 नगरविशेषे ॥
 विराटकः । पुं० राजपट्टे ॥ इति
 हेमचन्द्रः ॥
 विराटजः । पुं० विराटदेशौ यहीर
 की । राजपट्टे । राजावर्त्तः ॥ चि०
 विराटराजजाते ॥
 विराणी । पुं० इस्तिनि ॥ इति श-
 ब्दमाला ॥
 विराडः । चि० विप्रकृते ॥ राधेर
 निटः कर्मणिक्तः ॥
 विराधः । पुं० रामायणप्रसिद्धे राज

विरुद्धः

सविशेषे ॥
 विराधनम् । न० पौडायां ॥
 विराध्यन् । चि० अपकुर्वाणे ॥
 विरामः । पुं० अन्नसाने ॥ वितर्कवि
 चारानन्दास्मितादिरूपचिन्तात्या
 गे । वृत्त्युपरमे ॥ विपूर्वाद्गमेर्भावे
 घञ् ॥ विरमन्ते निवर्त्तन्ते ऽस्मि
 न्निति वा ॥
 विरावः । पुं० शब्दे । खाने । आ
 रावे ॥ विरक्षणम् । रु० उपसर्गे रु
 वङ्गतिभावे घञ् ॥
 विरिक्तः । चि० सञ्जातविरिक्ते ॥
 विरिञ्चः । पुं० वैकुण्ठे । विष्णौ ॥
 परमेष्ठिनि ॥ शिवे ॥ इ० श० रत्ना
 बली ॥
 विरिञ्चनः । पुं० विरिञ्चने । द्रुहि
 णे ॥ इ० हि० चन्द्रः ॥
 विरिञ्चिः । पुं० शिवे । विष्णौ ॥
 विधातरि । परमेष्ठिनि । सुरज्ये
 ष्ठे ॥ भूतानि विरचयति । रचप्र
 तियत्वे । स्वार्थे ण्यन्तादचङ्गः ।
 पृषोदरादित्वादकारस्येत्त्वं नुमाग
 मश्च ॥
 विरिञ्चः । पु० खरे ॥ रेभ्यश्चे
 सौचः । क्तः । क्तुञ्छान्तध्वान्ते
 ण्यादिनानि प्राप्तिताः ॥
 विरिष्टः । चि० विच्छिन्ने ॥
 विरुद्धः । पुं० द्वैत्वाभासान्तरे । सा
 ध्याभावव्याप्तिहेतौ ॥ यथा शब्दे नि

विरूपाक्ष :

य्य ' कृतकत्वादिति । कृतकत्वं
हि निवृत्त्याभावेनानित्यत्वे न व्या-
प्तम् ॥ न्यायसूत्रे ' सिद्धान्तम-
भ्युपेक्ष्य तद्विरोधी विरुद्धः । अत्र
च सिद्धान्तसाध्यम् । प्रतिज्ञायां हि प-
क्षस्य सिद्धस्यान्ते साध्यमभिधीयते ।
तथा च साध्यमभ्युपेक्ष्य उद्दिश्य प्रयुक्त-
स्तद्विरोधी साध्याभावव्याप्तिरिति फ-
लितार्थः । यथा षड्भिमान्, हृद-
त्वादिति । एतस्य साध्याभावानु-
मितिसामग्रीत्वे न साध्यानुमिति-
प्रतिबन्धोदूषकता बीजम् । न च
सत्प्रतिपक्षाविशेषः । तत्र हेत्व-
न्तरं साध्याऽभावसाधकम् । इदं तु
रे साध्याभावसाधकः । साध्यसाध-
कत्वे न च योपन्यस्तवस्थशक्तिविशि-
ष्टाज्ञापकत्वे न विशिष्टात् ॥ १ । ४६
३० ॥ विपरीतधर्माक्रान्ते ॥ वि-
रोधविशिष्टे ॥

विरुद्धः । चि० अङ्गुरिते । विरुद्धा०
इति ख्याते ॥ विपूर्वाद्द्रुहेर्गन्त्यर्थे
तित्ता । टत्वधत्तुष्टुत्तुल्लोपदी-
र्घाः ॥ आरोहणविशिष्टे ॥

विरूपम् । न० पिप्पलीमूले ॥ चि०
कुरुपे ॥ विरुद्धं रूपयस्य सः ॥

विरूपा । स्त्री० अतिविषायायाम् ॥ दु-
रालभायाम् ॥ कुरुपायाम् ॥

विरूपाक्षः । पुं० त्रिलोचने । श-
म्भौ । ईशे । शिवे ॥ रुद्रविशेषे

विरचनम्,

॥ विविधानिरविचन्द्राग्निरूपाय्य-
क्षीण्यस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्षी-
खाङ्गात्षच ॥ विरूपेष्वपि० अ-
क्षिप्तपाट्टिर्ग्रन्थेति वा ॥ विवि-
धरूपाणि० विविधरूपेषु० अक्षा-
णीन्द्रियाण्यस्येति वा ॥ असुर वि-
शेषे ॥

विरूपिका । स्त्री० कुरुपायाम् ॥

विरूपी । पुं० जाह्नके ॥ चि० कुरु-
पविशिष्टे ॥

विरिकः । पुं० मलभेदे । रेचने ।
रेकी । रेचनायाम् । विरेचने ।
पृथक्त्वे ॥ यथा । यच्चयदध्यासस्त-
द्विरेकाय हणनिबन्धने भ्रम इति भा-
ष्यम् ॥

विरेचकः । चि० विरेककारकी ॥
यथा । चूर्णमध्ये चित्तचूर्णं स्वरसे-
कारवेक्षणम् । स्नेहे ध्वेरण्डजतौ
लंफलेष्वे वहीतकीति वाग्भटः

विरेचनम् । न० विरेके । तत्कारकी
प्रथयथा । हरीतकीसमगुडामधु-
ना सह पेयिता । विरेचनकारी रुद्र-
भवतीति न स शयः । त्रिफलाचिच-
कंचित्तया कटुकारोद्दिगी । ऊरु-
स्तम्भहरो ह्येष उत्तमन्तु विरेचनम् ।
अपिच । त्रिफलाबदरद्राक्षापिप्प-
लीचविरेचकत् । हरीतकीसीष्णा-
नीराखण्डश्च विरेचकत् । इति गरु-
डपुराणे ॥ प० पीलुवृक्षे ॥

विरोध .

विरोधः । पुं० नदमात्रे ॥ वि०
रेफशून्ये ॥

विरोधितः । वि० शब्दिते ॥

विरोधः । पुं० सूर्यकिरणे ॥ न०
छिद्रे रन्ध्रे ॥ विरोचतेऽनेन । रु
चः । घञ् । चञी कृचिष्य
तीरितिकृत्वम् । लिङ्गमशिष्य लो
काश्रयत्वाल्लिङ्गस्येति नपुंसकत्वा-
विरोधः ॥

विरोचनम् । न० स्फुरणे ॥

विरोचन । पुं० प्रह्लादतनये ॥ अ
र्के । सूर्ये ॥ अग्ने । चन्द्रे । अ
र्कवृक्षे ॥ रोहितकवृक्षे ॥ श्यो
नाक्षप्रभेदे । घृतकरञ्जे ॥ विशेषेण
रोचते । रुचदीप्तौ ॥ अनुदासते
सहलादेरितियुच् । लि० रो
चके ।

विरोचनसुतः । पुं० बलिराजाख्य
दैत्ये ॥ विरोचनस्यसुतः ॥

विरोध । पुं० वैरे । विद्वेषे ॥
यथा । प्रधानस्य प्रधानेन सह विरो
धान्तुदुर्बलेनेति ॥ विरोधकरणे
दोषायथा । अथपुत्रेण कासाकृ
त्वात्तेहात्स्ववच्चसि । उवाचकिञ्चिद
चनपरिणामसुखावहम् ॥ अविरो
धाभवाब्धौ च सर्वमङ्गलमङ्गलम् । वि
रोधानाशबीजश्च सर्वोपद्रवकारणम्
॥ अक्षत्तव्यो विरोधश्च दारुणो । ज
त्रियैः सह । प्रतिज्ञाचैषाक्षत्तव्या

विरोध .

मदीयवचनशृणु । इति ॥ अपि
च । नक्त्यादुद्बुभि । साह विरो
धं बहुभिस्तथा । आत्मनः । प्रति
कूलानि परेषानसमाचरेदिति ।
विरोधनोत्तमैर्गच्छन्नाधमैश्च सदा
बुधइति च ॥ विरोधनम् । रुधिर
आवरणे । घञ् ॥ अलङ्कारवि
शेषे । यथा । विरोधः सौऽविरो
धेपि विरुद्धत्वेन यद्वच । वस्तुव
त्तेरविरुद्धेपि विरुद्धयोर्विषयद
भिधानं सविरोधः । जातिश्चतुर्भि
र्जात्याद्यैर्विरुद्धाभ्यां स्त्रिभिः
। त्रिधा द्वाभ्यामपि द्वयद्रव्ये शैवेति
तेदश ॥ अभिनवनलिनीकिसलय
मृणालवत्तयादिद्वदहनराशिः ।
सुभगकुरङ्गदृशाभ्यां विधिवशतस्त्व
द्वियोगपठियति । गिरयेऽप्यनु
व्रतियुजो मरुदप्यवलोऽव्येऽप्यग
म्भीरा । विश्वम्भराप्यतिलघुर्नरनाथ
तत्रान्तिकेति नियतम् ॥ (*)
येषां कण्ठपरिग्रहप्रणयितां सम्राप्य
धाराधरस्तोष्या सौप्यनुरज्यते च क
मपि ह्यहप्राप्नोति च । तेषां सङ्गरस
ङ्गसक्तमनसाराज्ञां त्वया भूपते पाशुना
पटलैः । प्रसाधनविधिर्निर्वर्त्यते कौ
तुकम् ॥ सृजति च जगदिदमवति च
सहरति च हेलयैऽथो नियतम् । अब
सरवशत शफरोजनाह्नन सौमि
चिचमिदम् ॥ सततमुसलासक्ताव

विरोध

हुतरगृहकर्मघटनयान्प्रते । द्विज
पत्नीनाकठिना . सतिभवतिकरा
सरोजकुसुमारा ॥ पेशलमपिख
लवचन दहतितरांमानसमुतत्त्ववि
दाम् । परुषमपिसुजनवाक्यमलय
जरसवत्प्रमोदयति ॥ क्रौञ्चाद्रिरुद्धा
मदृषदटोययन्मार्गानर्गलशातपा
ते । अभून्नवाभोजदलाभिजात स
भार्गव सत्यमपूर्वसर्ग . ॥ परिच्छे
दातीत सकलवचनानामविषयः
पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथ येनगत
यान् । विवेकप्रध्वंसादुपचितमहा
मोहगहनेविकारः कोप्यन्तर्जडय
तिचतापञ्चकुरुते . अयवारासेकोनि
लयद्वितिरन्नाकरद्वतिश्रितोऽस्माभि
स्तृष्णातरलितमनोनिर्जलनिधि .
। कएवजानीतेनिजकरपुटीकोटरग
तवणादेनताम्यत्तिमिमकरमापास्य
तिमुनि . ॥ समदमतङ्गजमदजलनि
स्यन्दतरङ्गिणीपरिध्वङ्गात् । क्षिति
तिलकत्वयितटजुपिशङ्करचूडापगा
पिकालिन्दो ॥ इति ॥ अनैक्ये ।
विपरीतोर्थे ॥ यथा । श्रुतिस्मृति
विरोधेतुश्रुतिरेवगरीयसी । अवि
रोधेसदाकार्यस्मार्तवैदिकवत्सता
॥ असामानाधिकरण्ये ॥ न्यायमते
• साध्यव्यापकाभावप्रतियोगित्वमि
तिचिन्तामणिः । साध्यासमानाधि
करण्यमितिदोषितिः । अहिनकु

विल .

लादेरन्यतरेणापरस्परार्थे ॥ विरोध
नाह्ववस्तुनि ॥
विरोधकत् । पुं . वत्सरविशेषि ॥ तत्फल
लयथा । वासवोवर्षतेदेविदेशेचा
खण्डमण्डले । अहिच्छन्नेकान्यकु
जेविरोधीक्षपिनाशकत् ॥ ४५ ॥
त्रि . विरोधकर्त्तरि ॥
विरोधनः । पुं . विविधिषि ॥ न . पर्यव
स्थायाम् । विरोधे ॥ रुधिर . ॥ ल्यु
ल्युङ्वा ॥
विरोधी । पुं . शत्रौ ॥ विरोधीस्यास्य
स्मिन्वा । इति ॥ वत्सरविशेषि ॥
यथा । अनग्निप्रबलालोकाधान्यौष
धिप्रपीडनम् । जायतेमानुषिकष्टं
विरोधिनिनसंशय ॥ त्रि . विवा
दिनि ॥ विरोधविशिष्टे ॥
विरोधिनी । स्त्री . विरोधकारिकाया
म् ॥ विरोधविशिष्टायाम् ॥
विरोधात्ति . स्त्री . विप्रलापे । पर
वचनविरोधिवचने ॥ विरोधस्यउ
त्ति ॥
विल । पुं . उच्चै . श्रवसि । इन्द्रस्य
हृये ॥ वितसे ॥ न . छिद्रे । रन्त्रे ॥
गुहायाम् । विलतिभिनति । वि
लभेदने . शीघ्रादिः । इगुपधेति
क . ॥ विल्यतेषा । कृत्त्यल्युटाव
हुलमिति . इगुपधेतिकः । चञ्चये
कोवा । खनेष्वेतिध्वे . सञ्चापूर्व
कत्वाद्वाभावावा ।

विलम्ब

विलम्बकारक । पुं० मूषके ।
 विलम्बकारी । पु० मूषिके ॥ गत्तं
 कारके ॥
 विलम्ब । चि० विलम्बयान्विते । पर
 कीयधर्मशौलादौप्राप्ताश्चर्ये ॥ विशेष
 षणलक्षयति । लक्ष्मालोचने । प
 चाद्यच् ॥ लक्षाद्भष्टे ॥ लप्ति
 ते । विलक्षणे ॥
 विलक्षणम् । न० हेतुशून्यायांस्थि-
 तौ । निष्प्रयोजनस्थितौ ॥ यथा ।
 विलक्षण मत स्थान यद्वेदनिष्प्रयोज
 नमिति भागुरि । चि० भिन्ने । अ
 न्यलक्षणे ॥ विशेषलक्षणयुक्ते ॥
 विगत लक्षणमालोचनं यच्च ॥
 विलक्षणा । स्त्री० शय्याविशेषे ॥
 विलक्षितः । चिह्निते ॥ विशेषणल
 क्षितः ॥
 विलम्ब । पुं० न० मध्ये । न० जन्म
 लम्ने ॥ मेघादिलम्बमात्रे ॥ चि०
 लम्ने । स सक्ते ॥ विशेषणल-
 ग्न ॥ वियुक्ते ॥
 विलङ्घनम् । न० अतिक्रमणे ॥
 विलङ्घित । चि० अतिक्रान्ते ॥
 विलङ्घ्य । चि० अतिक्रमणीये ॥
 विलज्ज । चि० लज्जयाहीने ॥ वि
 गतालज्जायस्यस ॥
 विलपनम् । न० विलापे ॥ भाष-
 णे ॥
 विलम्ब । पुं० उचितकालाधिकका

विलसन्

ले । लम्बने ॥ गौणे ॥ वत्सरविशे
 षे ॥ तत्फल यथा । तस्करे पा
 र्थिवैश्चैव अभिभूतमिदं जगत् । अ
 र्घो भवतिसामान्यो विलम्बे तु भय
 मश्नुते ॥ ३२ ॥
 विलम्बनम् । न० अशीन्ने ॥
 विलम्बितम् । न० तत्ताम्यनृच्छा
 दौ ॥ विशेषणलम्बन्ते कारचरणाद
 य । प्रत्येक मतिविशेषप्रदर्शना
 याच्च । लविचबलसंज्ञे । ओष्ठोप
 ध । क्रीडिकरणे चेतित ॥ चि०
 आश्रिते । विलम्बमाने ॥
 विलम्बी । चि० लम्बमाने ॥ विशेषे
 षणलम्बमाने ॥
 विलम्ब । पुं० अतिसर्जने । दा
 ने ॥ विलम्बिः । डुलभम्प्राप्तौ
 । घञ् । उपसर्गात्खलघञोरि
 तिनुम् ॥
 विलय । पु० प्रलये ॥ विशेषेण
 लीयन्ते पदार्थाश्चिन्तिन् । लीड् श्ये
 षणे । एरच् ॥ यथालक्षणस्य
 तीये ॥
 विलला । स्त्री० श्वेतबलायाम् ॥
 इ० राजनि ॥
 विलवास । पुं० जाह्नकजन्तौ ।
 विलवासौ । पु० सर्पे ॥ विलेखस
 ति । णिनि ॥
 विलशय । पु० विलेशये ॥
 विलसन् । चि० विलासयुक्ते ॥

विलासी

विलसितम् । न० चेष्टिते ॥ भावे
क्त ॥ उद्धृते ॥

विलाप . । पुं० परिदेवने । अनुशा
चनेाक्तौ । शोकाक्तौ ॥ विलपन
म् । लपेभाविघञ् ॥ दु . खजे
वचसि ॥

विलापितः । चि० घृतवद्धवीकृ
ते । विलीनताप्रापिते ॥

विलास . । पुं० यन्त्रे ।

विलास . । पुं० लीलायाम् । हाव
भेदे । सयथा । प्रियसमीपगमने
यः स्थानासनगतमनविलोकनेषुषि
कारोपकस्माच्चक्रोधस्मितचमत्कार
मुखविकूननंसविलासः । तथा
हि । योवक्त्रभाञ्चानुगताविकारोग
ध्यासनस्थानविलोकनेषु । तथा
स्मितक्रोधचमत्कृतौषविकूननस्मा
द्यगतविलासः ॥ अपिच । वि
लासीहे विशिषायः प्रियासावास
नादिषु । इति । विलसनम् ।
लसश्च षण्णे । घञ् ॥ प्रकाशि ॥
शारीरिकसुखानुभवे ॥

विलासकाननम् । न० क्रौडावने ॥

विलासायुध . । पुं० कामदेवे ॥

विलासी . । पुं० भोगिनि ॥ व्याले
सर्वे । विष्वक्त्सिने । हरी ।

चमौ ॥ चन्द्र विलसनगोल

। विपूर्वाक्षसेर्वैष्णवसेतचिनु-

पु ॥

विलेखनम्

विलासिनी । स्त्री० नार्याम् । वै
श्यायाम् ॥

विलिप्त . । चि० श्लिष्टे । विश्लेषि
लिप्तः ॥

विलिम्पन् । चि० उपदिहाने ॥
विलिम्पति । लिप० । शट् ॥

विलीनः । नि० स्वतः प्राप्तद्रवी
भावेघृतादौ । विद्रुते । द्रुते ।
श्लिष्टे । ससक्तौ ॥ विलीयते
स्म । लौङ्शेषणे । गत्यर्थेति
क्तः । स्वादयचोदितकृतिनत्वम्
॥ विश्लेषिलीनोवा ॥ विश्लेषि
लयकृते ॥ यथा । विलीनोवैवेकस्व
तनगरकोलाहलभरोगताद्रूतादूर-
व्यचिदपिपरेतानुसृगयितुम् । वि
मानानांवाताविदलयतिवीथीर्दिवि-
षादांकथतेकल्याणोयदवधिमही-
मण्डलमगात् ॥ विश्लिष्टे ॥

विलुप्त . । चि० संहृते ॥ चारिते ॥

विलुप्तब्दः । पुं० लुप्तसंबन्धरे ॥
यथा । गोजान्यकुम्भेतरमेऽतिचा
रगोमोपूर्वराशिगुरुरेतिवक्रित त
दाविलुप्ताब्दद्वयातिनिन्दितः शुभे
षु रेवासुरनिष्कान्तरे ॥

विलुप्यक . । चि० अपहर्तारि ॥

विलुपितः । चि० आलुलिते ।

आकर्षणाकुलिते ॥ विधुते ॥

विलेखनम् । न० छेदने ॥ आका

शरे ॥ लेखने ॥

विलेशय :

विलेपः । पुं० लीपे ॥ लिपेर्भाविषञ् ।
विलेपनम् । न० कृद्भावनुलिपने
। समालम्भे ॥ गात्रानुलिपनयो
म्येपिष्टे वृष्टे वासुगन्धिद्रव्ये । गा
त्रानुलिपन्यासः । वृष्टचन्दनादिले
पभावे । विलिप्यतेऽनेन । लि
पयदेष्टे । ल्युट् ॥

विलेपनी । स्त्री० यवाम्बाम् ॥
सुवेशस्त्रियाम् ॥

विलेपी । त्रि० विलेपनकर्त्तरि ॥
विलिपो । स्त्री० यवाम्बाम् । उष्णि
कायाम् ॥ अस्याविधिगुणोच्च
। चतुर्गुणाम्बुसंसिद्धाविलेपीचन
सिद्धयिका । पृथग्द्रव्यैराहता
ख्याताशियिलभक्तिका ॥ स सि
द्धा । अतीवसिद्धा । विलेपीगिल
ह्यो । वृत्तिलोके । विलेपीदीपनी
बल्याह्वयासङ्घाहिणीलघु ।
ब्रह्माक्षिरोगिणापख्यातपर्णीतृड्-
ज्वरापहा ॥ विलिम्पति । लि
पः । पश्चाद्यञ् । गौरादि ॥

विलेवासी । पुं० सर्पे ॥

विलेशयः । पुं० सर्पे ॥ मूषि
के ॥ गोधादिषु ॥ यथा । गो
धाशशभुजङ्गाखुगलक्यादाविलेश
याः । विलेशयावातहरामधुरो
रसपाकयो । तृह्यावबिण्मू
त्रावीर्योष्ठाभपिकौर्तिता । वि
लीशते ॥ अधिकारणे श्रुते । वृत्त्यञ्

विलोमजिह्वकः

। शयवासित्यलुक् ॥

विलोमकनम् । न० दर्शने ॥ लोक्त
दर्शने । ल्युट् ॥

विलोमित । त्रि० दृष्टे ॥ लोक्तः
। ततः ॥

विलोचनम् । न० चक्षुषि । विलो
च्यतेऽनेन । लोचुः । ल्युट् ॥
दर्शने ॥

विलोटकः । पुं० नलमीने । वा
लियामाचः इ० गौ० भा० प्र
सिद्धे ॥

विलोडनम् । न० मथने ॥ आलो
डने । विलोडनाः इ० भा०
प्र० ॥

विलोडितः । त्रि० आलोडिते ।
मथिते । विलोयाः इ० भा०
न० तन्त्रे ॥

विलोपः । पुं० विशिष्टलोपः ॥

विलोभः । पुं० विलोभने ॥ वि
लुभेर्वाञ् ॥

विलोमः । पुं० सर्पे ॥ वरुणे ॥ शु
नि ॥ न० अरघट्टके ॥ धेजणयन्त्रे
। त्रि० प्रतीपे । विपरीते ॥

विलोमकः । पुं० प्रतिकूले । विपरी
ते ॥

विलोमजिह्वः । पुं० अन्तः स्वेदे ।
महामृगे । हस्तिनि विलोमाजि
ह्वायस्यसः ॥

विलोमजिह्वकः । पुं० पीली । सि

अथ । इतिनि । विसोमाजिह्वा
सन् । अथ ॥

विजे.ममय. । पुं. मय.कारजा
सौ ॥

त्रिलोको । लो० आनन्दस्योम् ॥

विद्योक्तः । वि० प्रकृतिः ॥ यथा । का
 विमितासविमोक्तविमोक्तमजित
 मनीजम् । ध्यायतिमुखाध्वरविमो
 मध्वरुद्धमध्वरुद्धमरोक्तम् ॥

त्रिलोचनः । वि. विद्वांसिने ॥

विष्णुम् । नमः सर्वे । सर्वे । आत्मना ।
ले । विष्णुम् ।

[illegible]

विश्वपे शिक्षा

तित्तांवातकफापृथक् । पक्वगुरुचि
 दोषं स्याद्गुरुंरूपतमोरुतम् । वि
 दाद्विविष्टम्भकरमधुरवह्निमान्द्युक्त
 त् ॥ फलेषुपरिपक्वयङ्गुषवत्तदुदा
 हृतम् । विल्वान्द्युक्तविश्वंयमाम
 न्तविगुणाधिकम् ॥ द्राक्षाविल्वशि
 वादीनां फलशुष्कगुणाधिकमिति
 च ॥ असृग्नाकप्रकारस्तु । बाष्पिक
 सौरभ्युक्ततपकाशवैल्यंफलंखण्डित
 मेदतेषी । विपाचितपक्षजचूर्णकी
 र्णिकचिद्विधसोभ्यवहारकांक्षी ॥ कफा
 निकहरंश्चान्धकपायंदीपमलघु ।
 वातंतिक्तांफलवैल्यंहृद्यवैल्यंविभक्त्युक्त
 त् । कृत ॥ विल्वति । विल्वभेदवै
 । उज्ज्वलादिः । म० विल्ववृक्षफलं
 ॥ पक्षपरिमाणे ॥

दिव्यकर्मणी । श्री. वासुदेवकर्मणि ।
दिव्यमिदिकाव्यम् ॥

द्वित्वजम् । ज० द्वित्वजाके । यथा ।
 सुकृतं द्वित्वजं वाक्यं त्रित्वजाद्ये स हि तु
 के । उचितं द्वित्वं तत्रैव श्रुतमर्थे सु
 यादितम् ॥ द्वित्वजं बहुवचनं
 त्रित्वं बहुवचनं द्वित्वम् । सुमन्त्रं सुर
 संगीतं सुमोतद्विकारकम् ॥

दिल्लवर्षी । स्त्री० । दिल्लवर्ष्याम् ।
 ज्वर । वहावा । शुष्कविल्लवर्षी ॥
 दिल्लवर्षिका । स्त्री० । दिल्लवर्षिका
 म् । वेल्लवर्षी । इ० । भार । वारि
 वीककवीलासवर्षी । विल्लवर्षी ।

विवरत्

विवरमूना । स्त्री० वाराहीकन्दे ॥
 विवशुष्ठो । स्त्री० विवशुष्ठ्याम् । वि
 लशुष्ठो । द्र० गौ० दे० भा० प्र० ॥
 विवसू । स्त्री० दशपुत्रायाम् ॥
 विवसा । स्त्री० विवशुष्ठ्याम् ॥
 विव । वि० पक्षिवाहने ॥ विनापक्षि
 वाहातिगच्छति । वा० । आतद्गति
 क् ॥
 विवक्षा । स्त्री० कथनेच्छायाम् ॥ श
 क्ती ॥
 विवक्षित । वि० कथनेच्छाविषये । व
 क्तुमिष्टे ॥ शक्यार्थे ॥
 विवक्षुः । वि० वक्तुमिच्छौ ॥
 विवक्षा । स्त्री० नष्टापत्त्यायाम् ॥
 विवदमानः । वि० विवादकर्तारि ॥
 विवधः । पु० पर्याहारः । बीवधे । य
 ध्वनिः । भारे ॥ विविधोवधोहनन
 गमनंवाचानेनवा । प्रादिभ्योधातु
 क्ख्येति समासोत्तरपदलोपी ॥
 विवन्धः । पुं० मलाग्रवृत्तौ ॥
 विवरम् । न० दूषणे । गर्ते । छिद्रे ॥
 अलक्ष्यस्थाने ॥ विवृणोति । वृञ् व
 रणे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । विव्रिय
 ते । घञ्छट्ठनिश्चिगमश्च स्त्वप् ॥ वि
 गतीवरीऽस्मादा ॥ बीनापक्षिर्वा
 रंवा ॥ पुं० अतलादिविलेपु । यथा
 । अतल प्रथमप्रोक्त द्वितीयवितलत
 था । तृतीयसतलप्रोक्त चतुर्थवैत
 लातलम् । महातल पञ्चमस्तल प्रो

विवर्तवादः

क्तं रसातलम् । सप्तमविप्रपातात्
 समैते विवरा स्मृताः । एतेषु विव
 लर्गेषु दिव्यधिकमेव च । कामभो
 गैश्वर्यसुखसमृद्धिभवेषु चित्तदेवीभा
 गवत्तम् ॥
 विवरयन् । न० व्याख्यायाम् । अर्थ
 स्फुटीकरणे ॥ कथने ॥
 विवरनालिका । स्त्री० वक्ष्याम् । विषी ।
 विवरसद् । वि० मध्यवर्तिनि ॥ वि
 वरसीदति । षट् ॥ सत्सुखि
 व्यादिनास्त्रिप् । सत्सुखिज्ञतोत्था
 दिनाऽस्तुक् ॥
 विवर्णः । वि० पामरे । नीचे । स
 हरे ॥ विगतीवर्णोव । यस्यादा ॥
 मलिने ॥
 विवर्णमासाः । वि० काषायवाससि ॥
 विवर्तः । पुं० समुदाये । सङ्घे ॥
 अपावृत्तौ । अपवर्तने ॥ नर्तने ।
 नृत्ये ॥ स्वरूपानुपमर्देनकार्यान्तरा
 पत्तौ । अप्रच्युतपूर्वस्वरूपस्यासम्भ
 नानाऽऽकारावभासि ॥ यथा । सत
 त्वतोऽन्यथाप्रथाविकारइत्युदीरि
 तः । अतस्त्वतोऽन्यथाप्रथा । विवर्त
 इत्युदाहृतइति ॥ विवर्तनम् । वृ
 तु० । घञ् ॥
 विवर्तनम् । न० परिभ्रमणे ॥ प्रस्था
 वृत्तौ ॥ पराङ्मुखविक्षुब्धने ॥
 विवर्तवादः । पुं० वादविशेषः । प्रसीदा
 नाद्यनिर्वचनीयाविद्यावशाज्ज्ञानात्

विवस्त्रान्

प्रेषविवर्तते • मुखमिव तत्तज्जलाद्या
सम्बन्धमेदादित्येव निर्वहति ॥ त
थाह । ततो निरंशानन्दे विवर्त्ती
जगदिष्यताम् । अवस्थान्तरभान्तु
विवर्त्तीरज्जुसर्पवत् ॥ मायाशक्ति
कालिकास्यादिन्द्रजालिकशक्तिवत्
। शक्ति . प्रज्ञात्पृथङ्नास्तितवद
ष्टेन चाभिदा . प्रतिबन्धश्च दृष्टत्वा
चक्षुःश्रवणमात्रेण तु कस्यस . । शक्ते
कार्यानुमेयाया अनिर्वाच्यत्वसिध्य
ते ॥

विवर्त्तितः । वि० परिमण्डलिते ॥
विवर्द्धन । पुं० विशेषणवृद्धिहेतौ ॥
विषयः । वि० अस्वतन्त्रे । अवस्थात्म
नि ॥ अरिष्टदुष्टाधिनि । आसन्नमर
णसूचकलक्षणं न दुष्टमतौ ॥ विरुधं
वष्टि० कामयते । वश० । अच० ॥
कातरे ॥

विवसनः । पुं० अर्हति । जिने । बौ
द्धे ॥ वि० दिगम्बरे । विगतवसन
यस्यस ॥

विवस्त्र । वि० नग्ने ॥

विवस्त्रान् । पुं० सर्वज्ञचियवशबीजभू
ते • आदित्ये । सूर्ये । विविधवस्त्र
• आच्छादयति । वस० । क्तिप् ।
विवारश्चिरस्थास्ति , मतुप् । तसौ
मत्त्वर्थे द्रुतिभत्वादुत्वाभावः ॥ वि
वस्तोऽस्मात्सौतिवा ॥ अर्कवृद्धे ॥
विबुधे । सुरे ॥ अरुणे ॥ वैश्वत

विवादः

मनौ ॥

विवस्वतौ । स्त्री० सूर्यनगर्धाम् ॥

विवह । पुं० दारपरिग्रहे । बायोः
पञ्चमेऽस्तम्भे । सयथा । खुस्ताह
गौडगन्यासुदृकप्रतिष्ठातसम्मतौ
सम्भवश्चेत्याहभ्य पञ्चमो विवहो
गणः । ५ ॥

विवाक । वि० विवेचनकर्त्तारि ॥ य
था । अर्थप्रत्यर्थिनोर्वचनविरुद्धावि
रुद्धमभ्ये सहविविनक्तिविवेचयति
वा० विवाककृतिमितोक्षरा ॥

विवादः । पुं० व्यवहारे । कृणादि
न्याये । सचधनविभागादिविषय
न्यायादि ॥ यथा । कृणादिदाय
कलहेद्वयोर्वहुतरस्यवा । विवादेऽव्य
वहारसद्वयमेतन्निगद्यते ॥ अष्टादश
विवादस्थानानियथा । तेषामाद्या
कृणादाननि क्षेपोऽस्वामिविक्र
यः । सम्भूयचसमुत्थानदत्तस्थान
पकर्मच ॥ वेतनस्यैवचादानसविद
स्यव्यतिक्रमः । क्रयविक्रयानुशयो
विवादः स्वामिपालयो ॥ सीमा
विवादधर्मश्चपारुष्येदण्डधाचिके ।
स्तेयसुसाहसश्चैवस्त्रीसङ्ग्रहणमेवच
॥ स्त्रीपुन्यमोर्विभागश्चातमाश्रयमे
वच । पदान्यष्टादशैतानव्यवहार
स्थिताविहितमनुः । मिथ्याविरुध
वादे । पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेणविरुध
वदने ॥ विरुद्धोदादेविवादः ॥

विवाहः .

विवादानुगतः । चि० विवादकर्त्तरि
विवादौ चि० विवादयति । मत्त्वर्थी
यद्वनि । विवादकर्त्तरि ॥

विवाधनम् । न० शब्दः । पौड्या
म् ॥

विवाधा । स्त्री० पौड्याम् ॥

विवारः । पु० वस्त्रोच्चारणे प्रयत्नवि
शेषे ॥ विवारयति विकासयत्यास्य
मिति विवारइति कैयटः ॥

विवासः । पुं० समाप्तिः ॥

विवाहः । पु० भार्याप्राप्तिहेतौ । दार
परिग्रहे । उपयमे । परिग्रहे । उग्रहे
। उपयामे । पाणिपौडने ॥ धर्मप्र
चारत्यर्थी हि विवाहः ॥ विवाहे
ऽष्टविधः प्रोक्तः स्मृतिशास्त्रेषु
रिभिः । ब्राह्मणैर्बलिभेदेन कलौ
सहिविधौ मतः । परिणीतास्तु या
नार्थीत्र स्त्रीर्वाशैर्बवत्तमभिः । ता
एव दाराविज्ञेया अन्या सर्वा परस्मि
यः कृतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ विवा
हानन्तरकन्यायाभर्तृगृहगमनकाले
पिशादीनारोदनपुराणसिद्धम् । यथा
दुर्वाससासहस्रीर्वकन्याया कन्द
ल्याविवाहे । कन्यासमर्पणं कृत्वा
मोहादुच्चैरुदीर्य । मूर्च्छामवापस
मुनिः स्वकन्याविरहातुरः ॥ अ
पत्यभेदश्रीकौचः स्त्रोत्सारासनमु
च्यति । अर्धेन चेतनां प्राप्य बोधया
नासकन्यकाम् ॥ मूर्च्छितां तात

विविधः

विच्छेदाद्रुदन्तीशिकासयुताम् ॥

इति ब्रह्मवैवर्तपुराणम् ॥ विशिष्टं

वहनम् । वहप्रापणे । घञ् ॥

विवाहकः । पुं० विवाहे । स्वार्थे क ॥

विवाहितः । पु० स्त्री० कृतविवाहे ॥

विवाह्यः । वि० विवाहयोग्ये ॥

विविक्तः । पुं० वसुनन्दने ॥ चि० अ

सम्पृक्ते ॥ एकान्ते । रहसि ॥ ज

नसम्पर्करहितदेशे ॥ पूते ॥ विवे

किनि ॥ विविचिताजनाच्च । वि

चिर् ॥ ध्रौव्यार्थत्वाद्गन्धार्थत्वाद्वा

क्तोधिकारणं चिन्तितम् ॥ विविच्य

ते । विविच्यते श । विचिर्पृथग्भा

वे । विचिर्बिरेचनेवा । क्त ॥ ए

काये ॥

विविक्तदेशः । पुं० जनसम्बन्धविवर्जित

देशे । स्वभावतः स स्कारतोवा

शुद्धे । ऽशुचिभिः सर्पव्याघ्रादि

भिश्चरहिते । सुरधुनिपुलिनादौ । चि

त्तप्रसादकरदेशे ॥ विविक्तस्यासौदे

शस्य ॥

विविक्तसीमा । चि० एकान्तवासस्वभावे

विवेकिनि ॥ विविक्तजनसम्पर्क

रहितः । पूतश्च । यदर्थ्यगिरिगुहादि

तत्सीमितु शीलयस्य ॥

विविक्ता । स्त्री० दुर्भगायाम् ॥

विविन्नः । वि० भोते ॥

विविक्ता । स्त्री० वेदितुमिच्छायाम् ॥

विविक्ता । वि० ज्ञातुमिष्टे ॥ क

विविधप्रहरणनामा

अ. मिष्टे ॥

विविदिषा । स्त्री० वेदितुमिच्छायाम् ॥
 विविदिषासञ्चाम् । पु० ब्रह्मजन्मान्
 जन्मान्तरवासस्यगनुष्ठितैर्वेदानुव
 चनादिभिरुत्पन्नया० विविदिषया०
 सम्पादितेज्ञानसाधनभूतेत्यागे ॥
 अयञ्चविविध । जन्मापादककर्मा
 दित्यागमाचात्मकः प्रैषोश्चारणपू
 र्वकदण्डधारणाद्याश्रमरूपश्चेति ।
 तत्राद्ये० स्त्रिये० प्यधिक्रयन्ते । अ
 तएव० वेदे० येनाहनः सृताः स्यान्किम
 च तेनकुर्यामित्यादिभैत्रेयीवाक्यमा
 ख्यायते । ब्रह्मचारिण्यहस्यशानप्रस्था
 नां० केनचिन्निमित्तम० सञ्चासाश्रम
 स्त्रीकारेप्रतिषेधे० स्वाश्रमधर्मेष्वनु
 स्ठीयमानेष्वपि० वेदनार्थीमानसक
 र्मादित्यागेनविरुद्धाते० श्रुतिस्मृती
 तिहासपुराणेषु० लोकेच० तादृशात
 त्वविदांवहूनामुपलब्धात् । यस्तुद
 ण्डधारणादिरूपावेदनहेतुः परम
 हसाश्रमः सपूर्वाचार्यवहुधाप्रपञ्चि
 तस्तत्तद्वाक्यैरवधीयः ॥

विविदिषु । चि० विविदिषासञ्चासव
 ति ॥ यथा । ऋत्तुविविदिषु । पु
 ष्वितिलोकैषणाश्च । अनुतिष्ठति
 विद्यार्थश्रवणादीन्यहर्निशम् ॥

विविधः । चि० बहुविधे । मानाप्रका
 रे । विचित्राविधायकसः ।

विविधप्रहरणनामा । पु० पञ्च-

विवेकः

कले० ॥ १०० ॥

विवीत । पु० भूमिप्रिये । यथा ।
 सभनेषांविधीतेपिखरोष्ट्रमहिषीस
 मम् ॥ विवीतः ० प्रचुरदणकाष्ठो
 रक्ष्यमाणः । परिगृहीतोभूप्रदेशस्त
 दुपघातेपीतरक्षेत्रसमदण्डमेषामहि
 ष्यादीनांविद्यात्० प्रतिस्वामिपाल
 विवादेमिताक्षरा ॥

विवीतभर्ता । पु० विवीतभूस्वामिनि ॥

विहक्यः । चि० विह्वले ॥

विहता । चि० विस्तृते ॥ उद्घाटि
 ते । व्याप्ते । बाधो० इ० भा० ॥ प्र
 काशोक्तौ ॥

विहता । स्त्री० क्षुद्ररुग्भेदे ॥

विहताश्च । पुं० तासचूडे ॥ चि०
 व्यादिताश्च ॥

विहतिः । स्त्री० व्याख्यायाम् । वि
 वरथम् । वञ्च० । स्त्रियाक्तम् ॥
 विहत्तः । चि० लुठिते ॥ तिर्यक्च
 लिते । परावृत्ते ॥

विहता । स्त्री० क्षुद्ररुग्भेदे ।

विहति । स्त्री० स्फुरति ॥ घूर्णने ।
 अक्रवद्भ्रमणे । विवर्त्तनम् । वृत्त
 ० । क्लिप्तम् ॥

विवेकः । पुं० विचारे । मिथ्याव्याह
 र्यावस्तुस्वरूपनिश्चये । दृढदृष्टिनिद
 मुपादेवमिति विवेचनायाम् ॥ य
 थानिहानिह्यवस्तुनाः ॥ तत्त्वज्ञा
 नस्यश्रवणादिक साधनम् ० मनीना

विवेकी

शस्ययोगः । वासनक्षयस्यप्रतिकूलवा
 । सनेत्यादनमस्थेवविविच्यनिश्च
 ये ॥ पृथगात्मतायाम् । पृथग्भा
 वे । प्रकृतिपुरुषादिभेदज्ञाने । व्य
 क्ताव्यक्ताज्ञविज्ञानेविवेचनम् । वि
 चिर्पृथग्भावो । घञ् ॥ तत्त्वाव
 धारणे । विद्यामदधनमदकुलाचार
 मदादिमदानाविरोधिनि ॥ सच
 दर्शितैः जनकेन । अद्यथेमहतामू-
 र्द्ध्वंतेदिनेर्निपतन्त्यध । हन्तचि
 त्तमहतायाज्ञेषाविश्वस्ततातव ॥
 कथनानिमहोपालाब्राह्मणा कजग
 न्तिवा । प्राकृताननप्रयातानिकेय
 विश्वस्ततातव ॥ कीटयोब्रह्मणांया
 तागतासर्गपरम्पराः । प्रयातापां
 शुक्लपा । काधृतममजीविते ॥
 येषानिमेषयोन्मेषौजगतः प्रल
 यादयो तादृशाः पुरुषायातामा
 दृशामणनैवका ॥ इति ॥ जलद्रो
 य्याम् ॥ पृथग्भावविचारे ॥ वि
 भागे ॥ एकान्ते ॥

विवेकिता । खो० विवेकित्वे । का-
 र्याकार्यविचारतायाम् ॥ मदमूढबु
 द्धिषुविवेकिताकुतः ॥

विवेकी । त्रि० मनोषिणि । गुरुणा
 स्वाद्युपदेशयुक्ते ॥ विवेकीस्थास्ति
 । अतद्वनिः ॥ शास्त्रदृष्टिर्विवेकि-
 नाम् ॥ विचारकर्त्तरि ॥ पुं० देव
 सेनराजपुत्रे ॥

विशङ्कट .

विवेचक० । पुं० विवेचनस्यकर्त्तरि ॥
 विवेचयति । विचिर्० । खलु ॥
 विवेचनम् । न० विवेके ॥
 विवेचनीय० । चि० विवेच्ये । विवे
 चितञ्जे ॥

विवीठा । पुं० परिणेतारि । बरे ।
 पत्नी ॥

विब्रुवन् । चि० विरुद्धवत्तारि ।

विव्वोक । पु० हावविभेदे । स्त्रीणां
 शृङ्गारभावजायाक्रियायाम् ॥ य
 थाक्तम् । विव्वोकोऽभिमतप्राप्ताव
 पिगर्वादनादरवृत्तिः ॥ विवानम्
 वागती । विवुर्गतिविशेषः । नृ
 गव्यादिस्वात्कुप्रत्ययः । उच्यतेसम
 वैत्यत्र । उचसमवाये । हलश्चेति
 घञ् । घञर्थेकीवा । ओकउचः
 के० वृत्तिनिपातितः । विवोरोकः
 स्थानम् ॥

विट । पु० मनुजे ॥ वैश्ये ॥ प्रवेशे ॥
 विशति । विशप्रवेशने । क्लिप् ।
 व्रश्चेतिषत्वम् । जश्त्तुचर्त्तु ॥

विशम् । न० विसि । मृषालि ॥

विशकरुणौ । स्त्री० बलाकायाम् ॥

विशङ्कः । चि० निश्चङ्के । शङ्कार-
 हिते ॥

विशङ्कट । चि० पृथौ । विशालि ॥
 विसृताथर्वृत्ते विशब्दात्० वेः श्वा
 लच्छङ्कटौ ॥ स्त्री० विशङ्कटौ ।
 बङ्गादिभ्यश्चेतिङीष् ॥

विशल्या

विशदः । पुं० शुक्ले । शुभे । श्वे
 ते । पाण्डुरे । धवले ॥ चि० धवल
 वर्णयुक्ते ॥ प्रसन्ने ॥ विमले ।
 व्यक्ते ॥ विविक्तादयवे । यथा० ख
 रविशदमभ्यवहार्यमध्यमिति ॥
 विशीयते० शद्लशतने । अच् ॥
 विशदप्रभ० । चि० निर्मलकान्तौ ॥
 विशद्वनम् । न० प्रतिज्ञाने ॥ शब्दे
 नप्रकटौकताभिप्राये ॥
 विशम्बरा । स्त्री० पत्न्याम् । इतिरा
 जनिर्घण्टः ॥
 विशयः । पुं० संशयेष्वस्यायमर्थो नवि
 तिसन्देहे ॥ विविधेशयनम् । शौ
 ड्स्वप्ने । एरच् ॥
 विशयी । चि० संशयिनि ॥
 विशरः । पुं० वधे । मारणे । विश
 रणम् । ग्राहसायाम् । ऋदोरप् ॥
 विशरणम् । न० अवयवानां विश्लेषे ॥
 मारणे ॥ भेदने ॥
 विशल्यः । चि० शल्यरहिते ॥
 विशल्यकरणी । स्त्री० ओषधिविश्लेषे ॥
 विशल्यकृत् । पुं० अचोटके । भूपला
 शि । हापरमालाति० गौ० दे० भा०
 प्र० वृजे ॥ चि० विशल्यकारिणि ॥
 विशल्यं करोति । डुकृञ् । क्ति
 म् ॥
 विशल्या । स्त्री० अग्निशिखायाम्
 लाङ्गलिक्याम् ॥ लघुदन्त्याम् ॥ गु
 डूच्याम् ॥ किपुटायाम् । श्लेष्म

विशाखलम्

नरहितायाम् । लक्ष्मणाख्यौषधौ
 ॥ अकमोदायाम् ॥ कलिकार्याम्
 ॥ विगताशल्यात् । विगतशल्यमन
 या० यस्यावा । तीर्थविश्लेषे ॥
 विशल्यानदी । स्त्री० तीर्थविश्लेषे ॥
 विशसन । पुं० तरवारौ ॥ खड्गे ।
 नरकान्तरे ॥ न० मारणे ॥ शमुहिं
 सायाम् । ल्युट् ॥
 विशसित । चि० मारिते ॥ विपूर्वा
 ष्यसिः क्त ॥
 विशसिता । चि० पशिरङ्गानां कर्त्त
 र्यादिनापृथक् पृथक् कारके ॥
 विशस्तः । चि० अविनीते ॥ शसु० ।
 क्तः । ध्वनिशसीवेयाख्ये । एतौनि
 ष्टायामविनयएवानिटीस्तः ॥
 विशस्ता । पुं० चाण्डाले ॥
 विशाकरः । पुं० मद्रचूडे ॥
 विशाख । पुं० शिखिवाहने । कार्ति
 केये । षडानने ॥ विशाखाति । शा
 खृष्णाखृष्यामौ । पचाद्यच् ॥ विशा
 खायाजातइति या । सम्भवेलादौ
 ख्यण् । श्रविष्ठाफल्गुनीच्यादिनात
 ख्यलुक । लुक तद्धितलुकि । धन्वि
 नासमरकाले । वितस्थन्तरेणस्थितेपा
 दद्वयेसतिविशाखाख्यस्थानभवति०
 तस्मिन् । याचके । तर्कके । पुनर्न
 वायाम् ॥
 विशाखलम् । न० वेधानां पादविन्या
 समेदे ॥

विशालता

विशोखा । स्त्री० षोडशेनक्षत्रे । राधा
याम् ॥ अस्यांजातस्यफलयथा । स
दानुरक्तोविविधक्रियायामुष्णका
रैरपिसंख्यमेति । यस्यप्रसूतचौभवे
विशोखासखानकस्यापिभवेत्प्रसू
तः ॥ पालिकमेकवचनम् ॥ अज
न्ताष्टाप् ॥ कठिणके ॥

विशायः । पुं० उपशये । यामिनांक्र
माच्छयने ॥ यथा । उपशयेविशाय
यस्यपर्यायशयनार्थकौ ॥ विशयन
म् । शीङ्स्वप्ने । व्युपयोः श्रुते ।
पर्यायवृत्तिषञ् ॥

विशारणम् । न० मारणे ॥ वृत्तिहेम
चन्द्रः ॥

विशारदः । पुं० सर्वज्ञः । ईश्वरे ॥
वकुले ॥ मद्यगन्धे ॥ चि० पण्डिते
॥ धृष्टे ॥ प्रगल्भे ॥ प्रसिद्धे ॥ श्रेष्ठे
॥ विशिष्टोविपरीतोवाशारदः ।
प्रादयोगतेतिसमासः ॥ १५ शुभे ॥
विशारदा । स्त्री० क्षुद्रदुरात्मभायाम् ॥
विशालः । पुं० मृगप्रभेदे ॥ पक्षिवि
शेषे ॥ नृपान्तरे ॥ वृक्षविशेषे ॥ चि०
पृथुले ॥ विस्तृतार्थवृत्तेर्विशब्दात्
वे । शालच्छट्टाविति० शालच् ॥
यद्वा । विशति । विशप्रवेशने । त
विमविशिविडोत्यादिनाकालम् ॥
विस्तीर्णे ॥

विशालता । स्त्री० पाश्वर्विस्तारे ।
परिणाहे । पनहा० इ० भा० ॥

विशालाक्षी

विशालस्यभावः । तस्यभावस्त्व
तलाविततल् ॥

विशालतैलगर्भः । पुं० अक्षोठवृक्षे ॥
विशालत्वम् । न० विशालतायाम् ॥
विशालत्वक् । पुं० समपर्णवृक्षे ॥

विशालात्वगस्य । वृहत्त्वचि ॥

विशालपत्रः । पुं० कासालौ । को
कणदेशप्रसिद्धोयम् । मृदुताले ।
श्रीताले विशालानिपत्राणियस्य ॥
विशालफलिका । स्त्री० निष्पाव्या
म् ॥

विशाला । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥
अन्येन्द्रवारुणोप्रोक्ताविशालातुम-
महाफला । विशालाकफवातघ्नी
मेहकुष्ठहरासरा । उज्जयिन्याम् ॥
विशलति । शलचलने । ज्वलिती
तिथः ॥ यद्वा । विशति । वि
शः । तमिविशिविडोत्तकालम् ।
विशालशब्दात्स्त्रियामजादनष्टावि
तिटाप् ॥ उपोदक्याम् ॥ वहरि
काश्रमे ॥

विशालाक्षः । पुं० ईश्वरे । महेश्वरे
॥ ताल्ये । गरुडे ॥ चि० वि
शालनयने । सुनेत्रे ॥ विशा
लेष्वक्षणीयस्य । बहुव्रीहौसक्-
प्यक्ष्यो स्वाङ्गात्षच् ॥

विशालाक्षी । स्त्री० वरस्त्रियाम् ॥
नागदन्त्याम् ॥ देवताविशेषे ॥
बाराणस्याम् विशालाक्षीविशाला-

विशिष्टाद्वैतवादी

यामपिस्थिता ॥ योगिनीविशेषे ।
 शिखानुडीष् ।
 विशालाया । स्त्री० मोटलायाम् ॥
 विशाली । स्त्री० अजमोदायाम् ।
 वनयवान्याम् । वसुगन्धायाम् ॥
 बह्नादिभ्यश्चेतिङीष् ॥
 विशिख । पु० शरे । बाणे ॥
 तौमरे ॥ शरवृक्षे ॥ विशिष्टा
 शिखाअयमस्य ॥ चि० शिखारहि
 ते । यथा । विशिखोप्युपवीतीच
 यत्करोतिनतत्कृतमितिस्रुति ॥
 विशिखा । स्त्री० खनित्याम् ॥ र
 ध्यायाम् ॥ नलिकायाम् ॥ वि
 श्रुते ॥ शौङ् । शौङ् । किद्व
 खश्चेतिख । टोप् ॥
 विशिषम् । न० गृहे । मन्दिरे ।
 विशन्त्यच । विश० विटपविष्टप
 विशिषोलपाङ्कति० विशि० कप-
 न् । प्रत्ययोदेरित्त्वञ्च ॥
 विशिष्ट । पु० विष्णौ ॥ चि० प्र
 कृतज्ञानवति ॥ अधिके ॥ युक्ते
 ॥ विशिष्टेणशिष्टे ॥ यद्वा । वि
 शिष्यतेसर्वज्ञत्वादिभि० सर्वेभ्योऽ
 तिरिच्यते । विपूर्वात् ० शिष्य
 विशिषणइत्यत कर्मणिक्ता ॥
 विशिष्टाद्वैतवादी । चि० प्रकृतिपु
 रुषयेभिन्नत्वेपिमितयोस्तयोर्ब्रह्म
 त्ववादिनि ॥ तस्यमतयथा । पु
 रुषस्तदतिरिक्ताप्रकृति० किन्तुभ

विशुद्धम्

यमितब्रह्म । चणकद्विदलवत् । इ
 त्यंब्रह्माणएकत्वव्यवस्थितम् । चि
 त्परमाणुस्वरूपोजीव० समस्तवि
 श्वब्रह्मांशः । कृतिमाधवभा-
 ष्यादि ॥
 विशीर्ण । चि० विध्वस्ते ॥ गलि
 ते ॥ विशीर्यतेस्य । श्रुतिसाया
 म् । तत् कृतवृद्धपरः । रदा
 भ्यामितिन० । बत्वम् ॥ विशी
 र्ण । प्रारम्भोवपुःरपिजराव्याधिवि
 धुरगतदूरेविप्रसन्ननभरणवाङ्मि
 तमपि । इदानींव्यामोहादहहवि-
 परीतेहतविधौविधेयंयतुतत्वस्फुर-
 तिममनाद्यापिद्वये । कृतिशिङ्ग
 णमिश्र ॥
 विशीर्णपणः । पुं० निम्बवृक्षे ॥
 विशीर्णवाक् । चि० सुखलित व
 चने ॥
 विशुद्धम् । न० । अज्ञानतत्कार्यम
 लरहितत्वान्निष्प्रपञ्चेविदान्तप्रसि-
 द्धेब्रह्मणिषट्चक्रान्तर्गतपञ्चमच
 क्रेकण्ठस्थे । विशुद्धितनुतेय
 स्माज्जीवस्यहसलीकनात् । विशु
 द्धपद्ममाख्यातमाकाशाख्यमहा-
 इतम ॥ जीवस्यहसस्यपरमात्म
 नावलीकनाज्जीवयस्माद्विशुद्धं
 तनुते० ततैविशुद्धमित्यन्वयः ॥
 चि० लज्ज्वले । विमले । शुद्धे
 ॥ क्वले ॥ निभृते ॥ सत्ये ॥

विशेष .

विशेषेण शुद्ध ॥ विषये पराग
शून्ये ॥

विशुद्धविज्ञानम् । न० कार्यकारणो
पाधिविनिर्मुक्ते ब्रह्मणि ॥

विशुद्धात्मा । चि० निर्मलाऽन्तः क
रणे ॥ विशुद्धोरजस्तमोभ्यामकलु
षितात्माऽन्तः कारणरूपसत्त्वय
स्यसः ॥

विशुद्धिः । स्त्री० समे । शोधने ॥
सर्वकर्मण्युपादेयाविशुद्धिश्चन्द्रतार
याः ॥

विशुद्धः खलः । चि० शृङ्खलारहिते ।
अवक्षे ॥ अप्रतिहते ॥ दिगताशु
ङ्खलायस्य ॥

विशेष . । पु० तिलके ॥ प्रभेदे ॥ अ
तिशये ॥ प्रकर्षे । इतरव्यावर्तके
असाधारणधर्मे ॥ सप्तपदार्थान्तर्ग
तपदार्थभेदे ॥ विशेष निरूपयति ।
अन्त्योनिष्यद्रव्यवृत्तिर्विशेषः परि
कीर्तित इति । अन्ते अवसानवत्त
ते । इति अन्त्यः । यदपेक्षया विशि
ष्टानास्तीत्यर्थः । घटपटादीनां ह्य
णुकपर्यन्तानां तत्तदवयवभेदात्प
रस्परभेदः । परमाणूनां भेदकी
विशेष एव । स तु स्वत एव व्यावृत्तः । ते
न तत्र विशेषान्तरविज्ञानास्तीत्यर्थः
॥ इति मुक्तादली ॥ पञ्चतन्मा
त्रेभ्यो यथासङ्ख्यमाकाशादीनि
यानि पञ्चभूतानि । एतेभ्युक्ता विशि

विशेषज्ञ .

षाः कुतः शान्तावीराश्चमूढाश्च
तिसाङ्ख्याः ॥ अलङ्कारप्रभेदे ॥

यथा । विशेष ख्यातमाधारवि
नाप्याधेयवर्णनम् । गते सूर्ये पिष्टी
पस्थास्तमश्चिन्दन्ति तत्कराः ॥ १ ॥

विशेष सापिचये कवस्त्वनेकचव
र्ण्यते । अन्तर्बहिः पुरः पश्चात्
सर्वदिश्यपि सैवमे २ ॥ किञ्चिदा
रम्भतोऽशक्यवस्त्वन्तरङ्गातिश्चसः ।
त्वापश्यतामया लब्ध कल्पवृक्षनिरी
क्षणम् ॥ ३ ॥ विशिष्यते । शि-
ष्यविशेषणे । वज्र ॥ चि० शिष
शून्ये ॥

विशेषकम् । न० तमालपत्रे । लला
टकृततिलके । अयाणां श्लोकानाम
न्वये ॥ पुं० तिलकवृक्षे ॥ पुं० न०
तिलकविशेषि ॥ चि० विशेषयितरि
। विशेषाधायके प्रभेदे ॥ विशिन
ष्टि । शिष्यः । शबलः ॥

विशेषकच्छेद्यम् । न० चतुःषष्टि
कलान्तर्गतषष्ठकलायाम् । सा तु
तिलकेषु नामाविच्छेदरचनेति शेष
तन्मम ॥

विशेषगुणः । पुं० बुद्ध्यादिषट्के ।
रूपादिचतुष्टये ॥ क्लृप्ते ॥ स्वाभा
विकद्रवत्वे ॥ अदृष्टे ॥ भावनाया
म् ॥ शब्दे ॥ इति भाषापरि-
च्छेदे ॥

विशेषज्ञः । चि० सारविदि ॥

विशेषविधि :

विशेषधर्मम् । न० विशेषधर्मम् । स
तुगुणादियथा । नीलोत्पलमित्या
दि । व्यवच्छेदके ॥ ददभमापो
हृदयविशेषणकृत्यम् । विशिष्यते
येनतद्विशेषणम् । कर्तुं करण
त्वविशेषायात्यट ॥ सुवन्तद्विय
यानिकसुवन्तस्यविशेषणम् । त
यातिऊनमप्य हु स्तद्वन्तस्यविशेष
णम् । पश्यसृगे धावतीत्यादौमृग
कट्टकगमन इत्यादिवायांशब्दम् । प्र
धानताद्विशिष्टयैव ॥

विशेषणविशेष्यभाव । पुं० पदार्थ
यो । सम्बन्धविशेषि ॥ इतिविप्रती
तपदार्थकयोर्लौकिकविशेषणविशेष्यभा
वोभवताति ॥ भाष्यम् ॥ सम्बन्धव
द्बुधः । निरूपणीयत्वात् । यथासि । यदे
नदत्तवृत्तयोक्ते । सशब्दार्थतत्काल
विशिष्टदवदनस्य । अयमर्थार्थतत्का
लविशिष्टदेनदत्तस्यचान्यान्भेदव्या
वर्तकतयाविशेषणविशेष्यभाव इ
न्द्रियार्थसन्निकर्षे अभवप्रत्यक्षे ।
विशेषणविशेष्यभाव सन्निकर्षे । घ
टाभाववद्भूतनमित्त्वत् । चक्षुः सयुक्त
भुतछेदटाभावस्यविशेषणत्वात् ।
विशिष्यतः । अ० विशिष्यादित्वर्थः ॥
विशिष्यप्रतिपत्तिः । स्त्री० उत्कृष्टव
भावनायाम् ॥

विशिष्यविधिः । पुं० अल्पविषयकविधौ
॥ यथा । तथासामान्यकार्येभ्योविशि

विश्वः

षकविधिर्बली । बहुधाविषयायस्य
ससामान्योविधिर्भवेत् । अल्पः
स्याद्विषयायस्यसर्वविधिर्विधिर्मतः
॥ सामान्यविशिष्येर्मध्येविशेषवि
धिवलवान् ॥

विशेषव्याप्तिः । स्त्री० व्याप्तिभेदे ॥ त
ल्लक्षणयथा । प्रतियोगिव्यधिकरण
स्वसमानाधिकरणात्प्रतीतिभावाप्रति
योगित्वमितिचिन्तामणिः ॥

विशेषितः । वि० व्यवच्छेदने ॥

विशिष्योक्तिः । स्त्री० अलङ्कारभेदे । त
ल्लक्षणोदाहरणयथा । कार्यालनिर्वि
शिष्योक्तिः सतिपुष्कलकारणे । इ
दित्वेहलयेन भूतस्मरदौपिज्वलस्य
पौतचन्द्रालीके ॥

विशिष्यः । पु० व्यवच्छेदोऽभेदो ॥

विशोकः । पुं० वेदान्तवेदाशात्मनि
॥ विगतः शोकदृष्टादिवियोगनि
मित्तमनसः सतपीयस्य ॥ अशो
कवृत्ते ॥ वि० शोकरहिते

विशोधनम् । वि० विशुद्धिसाधने ॥

विशोधनी । स्त्री० दन्तीवृत्ते ॥ शोध
न्यायम् ॥

विशोधनीव्रीहम् । न० दन्तीव्रीहि ।
जयपाले ॥

विशोधिनौ । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

विश्वः । पुं० दौम्री ॥ गण्ड्याम् ॥ वि
च्छेदीसौ । गतौवा । यजयाचयतवि
च्छप्रच्छरदीनङ् । इत्थं प्रगुण ॥

विश्राम .

विश्रामनम् । न० विश्रामने । इ० श०
र०

विश्राम् । वि० अनुवृत्ते शान्ते ।
विश्रवस्ते ॥ अथ ॥ ग० दे ॥

विश्रामनवेठा । स्त्री० सुगन्धनवेठा
भेदे ।

विश्रामः । पु० विरतौ ॥ अश्रान्तौ ॥
विश्रम्यतेऽस्मिन्न तव्यत्यन्ताविश्रम
आधार अमापनेदे । आस्यते
चञ्ज । नोदात्तापदेशम्यमान्तस्य
नाचमेरिति वृद्धाभावः ॥

विश्रमणम् । न० विश्रामे ॥

विश्रमः । पु० विश्रवसे ॥ विश्रमण
म् । अस्माच्छ्रवसे । घञ् ॥ केलि
कलहे ॥ प्रणये

विश्रामनम् । न० विश्रामिते । दाने ।
सम्प्रेषणे । परिच्छाये ॥ अणदाने
। चुटादि । प्रायेणविपूर्वः । भावे
ल्यट् ॥

विश्रामतः वि० दत्ते ॥

विश्रान्तः । वि० विगतकामे ॥ विगत
चित्तादखेदे ॥ अमे क्तः । अनु
नासिकस्य तदोर्ध्वः ॥ आनित्यु
क्तं

विश्रान्तः स्त्री० विश्रामेतीर्थविश्र
मः ॥ विश्रामेः क्तम् ॥

विश्रामः । पु० विरतौ । विरमे
अस्मिन्वास्तु । विश्रामेवकृतस्ते
दशमकन्वाख्यादः शुभः । इ

विश्र

ति । शयनगृहे । परमात्मनि ॥

संसारसागरं जत्पिप सादवद्-
मिं भस्तरहितः ॥ अ वद्याद्यैर्वा

कृतेर्मदादभरुपक्ते शैश्वः वशो
कृतानाविश्रान्त क उन्त्यमाण ना

विश्राममेव करोतीति विश्राम प
रमात्मा ॥ विश्रमणम् । भावे घ

ञ् ॥ विश्रामद्वितित्वप णिनोय
म । नोद नापदेशस्येति वृद्धभा

वात्श्रमे शुद्धादृष जड दुर्लभ
त्वादितभावः । यादतुवुर्गान्

विश्रमयेत्यादाविव० णिङि वृद्ध
माश्रित्यणितन्तादेरच् क्रियते त-

दाहप सिद्धत्येव । अर्थस्तुभिश्च
तद्वृत्तिभावः । निवृत्तप्र षणादृघातो

प्राकृतार्थं णिजिति विवक्षा यान्तु०
नदे षड्वत्यवधेयम् ॥

विश्रामगृहम् । न० पान्यानां प
थि० । नवासीचित्तिगृहे यथा ।

जलाशयासुवृक्षासुविश्रामगृहमध्व
नि । सेतु प्रतष्ठतायेनतेनले ।

कवयाजतमितमहानिर्वाणतन्त्र-
म् ॥

विश्रमस्थानम् । न० पान्यानां
पथि नवासायस्थानविशेषः ॥

विश्रामः । पु० प्रख्यातो । अति
प्रसिद्धौ ॥ विश्रमणम् । शुश्रव

णः । विश्रमणवृत्तिघञ् ॥
विश्रामः । पु० मृत्यौ ॥

विश्व

विश्रुत . । त्रि० ख्याते । प्रसिद्धे
 ॥ व्यश्रावि । श्रु० । क्त ॥ ज्ञाते
 ॥ दृष्टे ॥ विशिष्यश्रुत ॥
 विश्रुतात्मा । प० । विष्णौ । अना
 द्यविद्यावशान्मनुष्यो ह्यज्ञाहो ह्यक
 र्ताहमेत्ताहमित्यन्ततादात्मनाप्रती
 यमानोऽप्यन्तजडदुःखात्मकीभ्योदे
 हादिभ्योऽविशिष्यवैलक्षण्येनवेदान्त
 वाक्यैः सत्यज्ञानादिलक्षण सन्
 श्रुत श्रवणादिनाऽवगतचात्माप्रतो
 विशिष्यश्रुतत्वादिश्रुतात्मा । सचक्षे
 चक्षः । क्षे चक्षश्चापिमाविद्धीतिभ
 गवद्वचनात् ॥ ब्रह्मविद्भिः । विशिष्य
 श्रुतचात्मायेन । ज्ञानीत्वात्मैव
 मेमतमितिभगवद्वचनादस्यविष्णु-
 रूपत्वं सुप्रसिद्धमेव ॥

विश्रुति । स्त्री० । कीर्तौ ॥ वि
 ख्यातौ ॥

विश्लेषः । त्रि० । शिथिले ।

विश्लिष्टः । त्रि० । शिथिले ॥

विश्लेषः । पुं० । विधुरे ॥ विद्येति
 विभागे ॥

विश्वः । पुं० । विश्वरूपभगवति ॥

व्यष्टयुपहितचैतन्ये व्यष्टिस्थूलशरी
 रोपहितस्य । विश्वशब्दाच्चत्वेहि
 तु । सूक्ष्मशरीरमपरित्यज्यस्थूलश
 रीरादिप्रविष्टत्वादिति । सूक्ष्मश
 रीरकारणशरीरम् । तदपरित्यज्य ।
 स्थूलशरीरादौ । तदपेक्षयास्थूल

विश्व

शरीरलिङ्गशरीरतदादिर्यस्यपरमस्थ
 लशरीरस्य तितद्गुणसविज्ञानोव-
 ह्वतीहि । तस्मिन्प्रविष्टत्वात् ।
 तथाहि । जीवस्यचयउपाधयः सु
 सुप्त्यादौ बुद्ध्यादिसंस्कारोपरिञ्चि
 तमज्ञानमात्रमुपाधि । स्वप्ने जा
 गृह्णामनामयलिङ्गशरीरमुपाधि ।
 जाग्रदवस्थायान्तु सूक्ष्मशरीरसंलुप्त
 स्थूलशरीरमुपाधि । तथाचपूर्वं
 पूर्वोपाधिविशिष्टस्यैवोत्तरोपाधि
 प्रवेशात्सर्वशरीरप्रविष्टत्वेनैवस्थ
 लभोगायतनाभिमानोविश्वइति
 सत्ता ॥ यद्वा । सूक्ष्मशरीरलिङ्ग
 शरीरतदपरित्यज्य । स्थूलशरीरवि
 राट व्यष्टितदादिर्यासांचक्षुरादिह
 स्तीनाः । तत्तद्विषयाकाराणां सतत्
 प्रविष्टत्वादिति हेतुयोजनोविश्वशरी
 रवर्तित्वाद्विश्वः ॥ गणदेवतावि
 श्लेषः ॥ तैयथा ॥ क्रतुर्दक्षोवसु
 सत्यः कालः कामीधृतिः कुरुः
 । पुरुषोवामाद्रवाश्चविश्वे देवा दशस्र
 ताः ॥ इष्टिश्चादधे क्रतुर्दक्षः स
 सत्त्वो नान्दीमुखेवसुः । मेमिति
 किकालकामौकाम्ये चधुरिलोचनौ
 ॥ पुरुषोवामाद्रवाश्चपावर्ण्ये समु
 दाहृतौ । तैतुः धर्माद्विष्णुर्वा
 याविश्वार्याजाताः ॥ विश्रुतिः । क
 र्मस्थितिर्विश्वः । विश्वप्रवेशने ।
 अश्रुपुष्पिलटिकाणखटिविशिष्यः

विश्व :

कन्नितिकन् ॥ ब्रह्मणि ॥ विशन्ति
 सर्वाणिभूतान्यस्मिन् • तत् । अनुप्र
 वेशश्रुत्या • विशतिसर्वमितिवा ॥
 पञ्चोक्तपञ्चमहाभूततत्कार्यात्म
 केवैरोजशरीरे ॥ भुवने । जगति ।
 सर्वस्मिन्प्रपञ्चजाले ॥ विशतिस्वका
 रणमिति निरुक्ते • । अस्वकारणस्व
 रूपादिविषयेतर्कजालनकर्तव्यमा
 यामयत्वादिष्वहकिमिदकिमस्वरू
 पकथमिदमभूदमुष्यकीर्तितु । इति
 नकदापिपिचिन्त्यचिन्त्यमायेतिधी
 मताविश्वम् ॥ दन्तिनिदारुविकारे
 दारुतिरोभवतिसोपितचैव । जग
 तितथापरमात्मापरमात्मन्यपिजग
 त्तिरोधत्ते ॥ ६४ ॥ इति । अपि
 च । मूलेच्छेदविनाकाश्चित्प्ररोह
 न्तिपुन पुन • । यथालतास्तथावि
 श्वमज्ञानप्रशमंविना । अपिचाह •
 । विश्वदर्पणदृश्यमाननगरीतुल्य
 निजान्तर्गतपश्यन्नात्मनिमाययावहि
 रिवोद्भूतंयथानिद्रया । य • साक्षा
 त्कुरुतेप्रबोधसमयेस्वात्मानमेबोह
 यतस्मैश्रीगुरुमूर्त्तयेनमद्भुदश्रीदक्षि
 णामूर्त्तये ॥ इति ॥ अपिचाहुर्गौड
 पादाचार्या । स्वप्नमायेयथादृष्टेग
 न्धर्वनगरयथा । तथाविश्वमिददृष्ट
 वेदान्तेषुविचक्षणैरिति ॥ नागरे ।
 शृण्वाम् ॥ वीले ॥ त्रयोदशाक्षे ॥
 चि • अखिले । कृतम् ॥ विशतिस्व

विश्वगन्ध :

कारणम् ॥ विश • । कर्त्तरिकन् ।
 अनन्ते ॥ विश्वशतसहस्रसर्वमद्य
 यवाचकमितिभारतम् ॥ सर्वनाम
 सञ्चोयम् ॥ आधुनिकसञ्ज्ञास्त्रिवसर्व
 नामत्त्वपर्युदासात् ॥
 विश्वकद्रु • । पुं • आखेटशुनि । मृगा
 याकुशलकुक्षुरे ॥ ध्वनौ । ध्वाने ॥
 चि • खले । पिशुने ॥ विश्वकसर्वद्र
 वति । द्रुगतौ । मितद्रवदित्वात्
 डु • ॥ यद्वा । विश्वकन्दते । कदि
 आह्वानादौ । जच्चादि ॥
 विश्वकर्मजा । स्त्री • विश्वकर्मसुतायाम् ॥
 विश्वकर्मा । पुं • सहस्रांशौ । सूर्ये ॥
 मुनिविशेषे ॥ देवशिल्पिनि । त्वष्ट
 रि । देववर्द्धकौ ॥ द्वौप्रोक्तौविश्वक
 र्माणोमयस्त्वष्टाचयोगवित् ॥ विश्व
 कर्माऽस्मादसृजति ॥
 विश्वकर्मासुता । स्त्री • सूर्यभार्याया
 म् । सन्नायाम् ॥
 विश्वका । स्त्री • गङ्गाचिन्तायाम् ॥
 विश्वकृत । पुं • देवशिल्पिनि । विश्व
 कर्मणि ॥ ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि ॥
 विश्वकरोति । डुकृञ् • । क्षिप्
 । तुक् ॥
 विश्वकीर्तु • । पुं • कामे । मदने । वि
 श्वस्मिन् • विश्वव्यापीवाक्कीर्तुर्न्यीति
 रस्य ॥ अनिरुद्धे ॥
 विश्वगः । पुं • ब्रह्मणि ॥
 विश्वगन्ध • । पुं • पलाण्डौ । न • वा

विश्वपा :

ले ॥

विश्वगन्ता । स्त्री० भूमौ ॥ चितौ ॥

विश्वस्मिन्गन्तोऽस्याः ॥

विश्वयन्त्रिः । स्त्री० हसपद्याम् ।

विश्वचक्रम् । न० महादानविशेषे ॥

विश्वचक्रात्मा । पुं० विष्णौ ॥

विश्वजनः । पुं० सर्वसाधारणवेश्यादौ

। रामजनौ० द्र० भा० प्र० ॥

विश्वजनोन् । त्रि० सर्वजनहिते ॥

विश्वज्ञासौजन्य० तस्मै हितम् । आ

त्मविश्वजनमेगोत्तरपदात् ख० ॥

विश्वजनीयः । त्रि० विश्वजनहिते ॥

विश्वसृजनः सर्वसाधारणवेश्यादि

। विश्वजनोऽस्येतिविग्रहेपि० सएवा

न्यपदार्थः । तस्मै हितम् । कर्मधा

रथादेवेष्ट्यतइतीष्टे रचनखः किन्तु

कृएव ॥ विश्वेषाजनायहितोवा ॥

विश्वजित् । पुं० सर्वस्वदक्षिणयज्ञ

विशेषे । सर्वमेधे ॥ त्रि० सर्वजेत

रि ॥ विश्वजयति । जि० क्षिप्

चेतिक्षिप् । तुक् ॥

विश्वतः । अ० सर्वतद्वत्यर्थे ॥ विश्व

स्मात् । पञ्चम्यास्तसिज् ॥

विश्वतोमुखः । त्रि० सर्वतोमुखे ॥

विश्वतोमु वान्यस्य ॥

विश्वदेवः । पुं० गणदेवताविशेषे ॥

यथा । विश्वदेवौक्रतुदक्षौसर्वास्त्रिष्टि

षुविश्रुतौ । निश्चिनान्दीमुखश्चाद्धि

वसुसखीचपैतके ॥ नवान्नालम्भ

विश्वपा :

नेदेवीकामकालीसदैवहि । अपि

कन्यागतेसूर्येशाद्धिचध्वनिचोरकौ

॥ पुरुरवामाद्रवाश्चविश्वदेवीचपर्व

णिङ्० वज्रिपु० ॥ चक्षुरादिषुप्रा

णेषु ॥ देवसंज्ञये ॥ ऋत्विगवेधु

कायाम् ॥

विश्वदेवा । स्त्री० ऋत्विगवेधुकाया

म् ॥ गौरवचाकुलिया० द्र० गौ०

दे० भा० प्र० ॥ नागवलायाम् ॥ अरु

णपुष्पदण्डोत्पले ॥

विश्वधायाः । त्रि० विश्वस्यधारके ॥

विश्वदधाति । लु० धाज् । वहि

हाधाज् भ्यश्छन्दसौत्थमुन्० णित् ।

आतोयुक् ॥ वैदिकीयम् ॥

विश्वधुक् । पुं० श्रीपतौ ॥ विश्वधू

ष्योतिस्मानैश्वर्यादिभिर्ब्रह्मादीन्

वाऽभिभवति । जिधूषा० । कि

प् । कुत्वात्पूर्वजश्वेनङ् ॥

गः । कः ॥

विश्वनाथः । पुं० विश्वेश्वरे । शि

वे ॥ विश्वेष्वांनाथः ॥

विश्वनाथनगरी । स्त्री० काश्याम् ॥

यच्चदेहपतनेनदेहिनांसुक्तिरेवभवती

तिनिश्चितम् । पूर्वपुण्यनिचयेन

लभ्यतेविश्वनाथनगरीगरीयसी ॥

विश्वपः । पुं० अग्नी ॥ विश्वपा

ति । पा० । आतानुपसर्गेकः ॥

विश्वपाः । पुं० अग्नी ॥ विधी ॥

रवी ॥ प्रजापतौ ॥ विश्वपा-

विश्वम्भर :

ति । पा० । आतीनुपसर्गकृतिके
प्राप्ते० वासरूपन्यायेन० आतीमनि
न० क्तनिप्पनिपक्षे निचेनविच् ॥
देवे ॥

विश्वप्सा । पुं० वज्रौ ॥ चन्द्रे ॥
सूर्ये ॥ समीरणे ॥ कृतान्ते ॥
विश्वंप्साति । प्साभक्षणे । श्व-
म्भुचक्षितिसाधुः ॥

विश्ववीधः । पुं० धर्मकाये । कु-
दधे ॥

विश्वभुक् । पुं० विष्णौ ॥ विश्वं
कृत्स्नजगद्भुक्तोस इतिप्रलयका
क्षेइति० भुनक्तिपालयतिस्थितिका
क्षेइतिवाभुजे परिपालनाभ्यवहा
रकर्मण० क्तिच् ॥

विश्वभू । पुं० बुद्धप्रभेदे ॥

विश्वभेषजम् । न० शुण्डाम् ॥

विश्वस्यदोषस्यभेषजम् ॥

विश्वभोजाः । पुं० इन्द्रे ॥ विश्वं
भुङ्क्तेभुनक्तिवा । भुज० । वि-
दिभुजिभ्यांविश्वे० इत्यसिप्रत्ययः ॥

विश्वमदा । स्त्री० अग्नेर्जिह्वाविश्वे-
षे ॥

विश्वम्भरः । पुं० अच्युते । वि-
ष्णौ ॥ विडौजसि । शक्ते ॥
विश्वंविभर्त्ति । ङुभुञ्ज० । सं-
ज्ञायाभृतृवृजिधारिसहितपिदमङ्क-
तिखच् । अरुद्धिषदितिसुम् ॥
अमौ ॥ विश्वम्भरणादिविश्वम्भरो

विश्ववेदा

निरितिभाष्यकाराः ॥ विसम्भ-
रा० इ० भा० प्राणिविशेषे ॥

विश्वम्भरा । स्त्री० धरायाम् । स्थि-
रायाम् । पृथिव्याम् ॥ विश्वम्भ-
रातद्धरणाञ्चानन्तानन्तरूपत ।
इतिपुराणम् ॥ विश्वस्विभर्त्ति०
ङुभुञ्जधारणपौषणयो । सज्ञाया
मित्यादिनाखच् । सुम् । टाप् ।
विश्वयानि । पुं० भगवति ॥ वि-
श्वस्ययानिः कारणम्० निमित्तो
पादानात्मकम् ॥

विश्वरूपः । पुं० विराजि । विष्णौ
॥ आदिद्ये । सूर्ये ॥ विश्वानि
बहूनिरूपायस्य ॥ विश्वानिनाना-
विधानि० रूपाण्यिष्वेतपीतादिगु-
णात्मकानियस्यस ॥ मणिविशेषे
॥ सचनानारूपोऽवभासते० उपा-
धिसन्निधानात्० नख्यतानेकरूपः ॥
न० अगुरुणि ॥

विश्वरूपकम् । न० अगुरुणि ॥

विश्वरेताः । पुं० ब्रह्मण्यविधोत-
रि ॥ विश्वस्यरेत० कारणम् ॥
विश्वं सर्वकार्यत्वेनाभिमतरेता का-
र्यस्यसविश्वरेता । परमेश्वर ॥

विश्वरोचनः । पुं० नाडीचक्षुः ॥

विश्ववेदा । पुं० अमौ ॥ सर्वज्ञे
॥ विश्वंवेत्ति० विदन्तिवा । वि-
द० । विदिभुजिभ्यांविश्वइति०
असिप्रत्ययः ॥

विश्ववाची

विश्वसनम् । न० मुनिविश्रामदेशे-
॥ मुनिविश्रामदेशोयस्तत्तुविश्वस-
नस्मृतमतिवचनात् ।

विश्वसद्वा । स्त्री० बद्धेर्जिह्वाविशेषे ।

विश्वसारम् । न० तन्त्रविशेषे ॥

विश्वसारकम् । न० बिदरवृक्षे ।

फणिमनसो० इ० गौ० भा० ।

नागयूहर० इ० भा० प्र० ॥

विश्वसितः । चि० विश्वस्ते । कृत
विश्वसि ॥

विश्वसृट्० ड् । पुं० विधौ । ब्रह्म
णि ॥ विश्व सृजति । सृज० । क्ति
प् । क्तिन्प्रत्ययस्येति कुत्वन० र
ज्जुसृङ्भ्यामिति भाष्यप्रयोगात् ।
यद्वासृजियज्यो । पदान्ते षत्ववि-
धेः कृत्वापवादत्वात् ॥

विश्वस्तः । चि० जातविश्वसि । अ
शङ्किते ॥

विश्वस्ता । स्त्री० विधवायाम् ॥ वि
फलश्रुसिति । श्रुसप्राणने । श
त्यर्थेति क्त । आगमशास्त्रस्यानित्य
त्वान्नैट् ॥

विश्वस्था । स्त्री० शतावर्याम् ॥

विश्व्या । स्त्री० अतिविषायायाम् ॥ शु
ण्ठ्याम् । शतावर्याम् ॥ विश्व
ति । विश्व० । अशुप्रुषीति क्तन् ।
टाप् ॥ पिप्पल्याम् ॥

विश्वकषायः । पु० शुठीकायै ॥

विश्ववाची । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

विश्ववसुः

विश्ववसु । पुं० परमेश्वरे । विश्व
मात्मनियस्य ॥ प्रतीचि ॥ विश्व
स्मिन्पञ्चोक्ततपश्चमहाभूततत्त्वा
र्यात्मकेष्वल्लेजगतिवैराजशरीरे०
जागरिते च० आत्माचर्हममेत्यभि
मानोऽयम् । विश्वस्यस्थोवरजहमा
त्मकस्यप्रोणिजातस्यात्माप्रत्ययूपा
वा ॥

विश्वामित्रः । पुं० ब्रह्मर्षिविशेषे ।
गाधिले । विश्वकृयाजिनि । कौ
शिके ॥ विश्वेषामित्रः । विश्व
चयेणयोमैर्भौकर्तुमिच्छति धर्मतः
। विश्वामित्रः सद्धतिभागवतेऽक्ते
॥ आत्मनि ॥ विश्वस्यमित्रं निरुपा
धिप्रसंगोचरतया प्रेरयान् । आत्मान
मेव प्रियमुपासीतेति श्रुतेः ॥ मि
त्रे चर्षाविति विश्वशब्दस्य दीर्घः ॥
चि० सकलशात्रवे ॥ विश्वेषाम
मित्रः ॥

विश्वामित्रतौर्यम् । न० तौर्यविशेषे ।

विश्वामित्रप्रियः । पुं० नारिकेली ॥

विश्वरट् । पु० विश्वस्मिन् राजमाने ॥

विश्ववसुः । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥ वि
श्ववसु यस्य स विश्ववसुवसुराटोरि
ति पूर्वपदान्तस्य दीर्घः ॥ बत्सरविशे
षे ॥ तत्फल यथा । सर्वत्र जायते च
मसर्वं शस्यमहावर्ता विश्ववावसौव
रारोहितापांसस्यमहावर्ता ॥ स्त्री०
रावौ ॥

विट्

विश्वास । पुं० विश्रम्भे । इदमित्य
मेव नान्यथेति निश्चये ॥ विश्वसन
म् । श्वस० । घञ् ॥ लाभप्रमाद
विश्वासैः पुरुषो नश्यति चिभि । त
स्मात्तोभोनकर्तव्य . प्रमादीननवि
श्वसित् ॥ साश्रौर्यानि मदकुर्यात्समु
खीकृष्यायैः श्रुत । तन्मित्र यस्य
विश्वासः पुरुष सन्नितिन्द्रियः ॥
अपिच । सौहार्दं व्यवहारांश्च प्रवृत्ति
प्रवृत्तिस्तथा ॥ सहवासेन तर्कैश्च
निदिष्ट्वा विश्वसित्ततः ॥

विश्वस्य । द्वि० श्रव्येयवचने ॥

विश्वे देवाः । पुं० अग्नी ॥ आद्यदेवे ॥
क्रतुर्दक्षेऽपसु सत्य काम काल
स्तथा धनि । राक्षसाद्रवाश्चैव
तथा चान्यः पुरुरवाः ॥ विश्वे दे
वा भवन्त्येते दशसर्वं च पूजिताः ॥

विश्वेश । पुं० परमेश्वरे ॥ विश्वेषां
सर्वेषामेशानियन्ता ॥

विश्वेशा । स्त्री० विमलेश्वरेवर्त्तमाना
या देव्याम् ॥

विश्वेश्वर । पुं० आशिस्थे शिवे । का
शीनाथे लिङ्गविशिषे ॥ विश्वेषामी
श्वरः ॥ दृष्टो विश्वेश्वरो देवः स्नात
व्यामणिकर्णिका ॥

विश्वौषधम् । न० शृण्ठ्याम् ॥ विश्वे
षामौषधम् । विश्वस्य तदौषधस्तेति
वा ॥

विट् । स्त्री० विद्यायाम् ॥ वेवेष्टि ।

विषम्

विषल्लव्याप्तौ । क्षिप् । जश्त्वच
त्वे ॥ दुहितरि ॥ विट्पतिशब्द
निर्देशात् ॥ व्यापने ॥

विषम् । न० जले । तोये ॥ बत्सनाभा
भिधि ॥ बोले ॥ सामान्यविषे ॥ पुं
न० त्वेडे । गरले । तद्दे दायथा ।
पुंसि क्लीबे च काकोलकालकूटहलाह
लाः । सौराष्ट्रिकः शौक्तिकेयात्र
ह्यपुत्रः प्रदीपनः ॥ दारदीवत्स
नाभश्च विषमेदाश्चमीनवः ॥ अपिच
। विषतुगरल्लोडस्तस्य मेदानुदाह
रेत् । बत्सनाभः सहारिद्रः सक्तु
कश्च प्रदीपनः ॥ सौराष्ट्रिकः शृङ्ग
कश्च कालकूटस्तथैव च । हालाहला
ब्रह्मपुत्रो विषमेदाश्चमीनवः ॥ ब्राह्म
ण पाण्डरस्तेषु च विषेऽलोहितप्रभ
। वैश्यः पीतोऽसितः शूद्रे विषो
क्तश्चतुर्विधः ॥ रसायने विषविप्रं
क्षत्रियदेहपुष्टये । वैश्यकुष्ठविनाशा
यश्च द्रव्याद्वधायहि ॥ अथास्य गुणा
। विष प्राणहरप्रोक्त व्यवयिचविक्षा
सिच । आग्नेयवातकफहृद्योगवाहि
मदावहम् ॥ व्यवयिः सकलकाय
गुणव्यापनपूर्वकपाकागमनशीलम्
। विकासिः ओजः शीघ्रणपूर्वकस
न्निबन्धशियलीकरणशीलम् । आ
ग्नेयम् । अधिकाग्न्यशम् । योगवाहि
० स सर्गगुणवाहकम् । मदावहम्
तमोगुणोधिकेन बुद्धिबिध्वंसकम् ॥

विषचात्री

तदेवयुक्तियुक्तानुप्राणदाधिरसाय
नम् । योगवाहिपरवातश्चेन्नक्ति
सन्निपातहत् ॥ योगवाहिचिदोषघ्न
बृंहणवीर्यवर्धनम् । येदुर्गुणाविषे
ऽशुद्धेतेषुर्हीनाविशोधनात् ॥ तस्मा
द्विषप्रयोगेषुशोधयित्वाप्रयोजयेत् ।
अथशोधनविधिः । गोमूत्रेचिदि
मस्याप्यविषतेनविशुद्धान्ति । रक्तस
र्षपतैलाक्ततथाधार्यश्चवाससि ॥
येगुणागरलेप्रोक्तातेषुर्हीनाविशोध
नात् । तस्माद्विषप्रयोगेषुशोधयि
त्वाप्रयोजयेत् ॥ स्थावरजङ्गमस्यैव
द्विविधविषमुच्यते । दशाधिष्ठान
मादान्तु । द्वितीयषोडशाश्रयम् ॥
विशेषाभावप्रकाशेद्रष्टव्य ॥ विवेष्टि
कायम् । विषल्लु । विषविप्रयोगेश्च
। इगुपधितिक ॥ हाहाहलीनैव
विषविषरमापरजनाव्यस्ययमेवम
न्वते । योगेनजागर्तिर्निपीयतशि
व । स्मरन् रमांसुद्यतिनिद्रयाह
रिः ॥

विषकण्टकिनौ । स्त्री । बन्ध्याकर्कोट
क्याम् ॥

विषकन्दः । प । नीलकन्दे ॥

विषक्तः । पि । अतिस्निष्टे । लग्ने ॥
आश्रिते ॥

विषघा । स्त्री । गुडूच्याम् ॥

विषघाती । प । शिरीषवृक्षे ॥ विष
नाशके ॥ चिः ॥

विषणः

विषघ्नः । पुं । शिरीषद्रुमे ॥ यवासे
॥ विभीतके ॥ चम्पकवृक्षे ॥ चिः
विषनाशके ॥ विषहन्ति । हनः ।
हन्तेरमनुष्यकर्तृकेषुचेतिठक् ॥ वि
षघ्नौषधानिमाख्ये १६२ ऽध्यायेद्र
ष्टव्यानि ॥

विषघ्नधूपः । पुं । धूपविशेषे ॥ तथा
। सक्तु सर्जरसीपितः सर्षपा
एलबालुके । सुवर्णातस्करतरोः
कुसुमेरर्जुनस्यतु ॥ धूपोवासगृहेह
न्तिविषस्यावरजङ्गमम् । नतचकी
टाः सविषानददुरसरौघपाः । न
क्तल्याकर्मणस्तत्रधूपोययचदह्यते ।
विषघ्ना । स्त्री । चिह्नतायोम् ॥ गुडू
च्याम् ॥

विषघ्नी । स्त्री । हिलमोचिकायाम् ।
द्रुन्दवारुण्याम् ॥ वनवर्वरिकाया
म् ॥ स्वल्पफलकायाम् ॥ भूम्याम
ल्याम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ हरि
द्रायाम् ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥ महा
कारुक्षे । हनुषायाम् ॥

विषह्नी । चिः । मिथ स्निष्टे ॥

विषनिह्नः । पुं । देवताडवृक्षे ॥

विषज्वरः । पुं । मद्भिषे ॥ विषजज्व
रे ॥

विषण्डम । न । मृणाले ॥

विषणः । चिः । विषादप्राप्ते ॥ भग्ना
त्साहे । दुः खिते ॥ विषोदतिस्म
। षट् । गत्यर्थेतिक्तः । रदा

विषपुष्पक :

भ्यामितिनत्वम् ।

विषस्यता । स्त्री० जडतायाम् ॥

विषतिन्दु । पुं० कुपीलौ ॥ कारस्क
रष्ठचे ॥

विषदम् । न० पुष्पासौसे ॥ वि० वि
षदातरि ॥ यथा । विषद० श्याव
शुष्कास्योविलक्षोवीच्यतेदिश ।
स्वेदपयुमांसत्वोभौत स्ववति
जृम्भते ॥ विषददाति । डुदाञ्० ।
आतडूतिक ॥

विषदष्टा । स्त्री० सर्पकङ्काल्याम् ॥

विषदन्तक । पुं० सर्पे ॥

विषदर्शनमृत्थुक । पुं० चकोरपक्षि
षि ॥ जीवद्धौवस्तुगुन्द्रासौविषदर्श
नमृत्थुकइतिहेमचन्द्र ॥

विषद्रुमः । पुं० कारस्करष्ठचे ॥

विषधरः । पुं० आशौविषि । सर्पे ॥

विषस्यधरः ॥

विषधर्मा । पुं० कुलजयायाम् । शू
कशिम्व्याम् ॥

विषधोत्री । स्त्री० विषहय्याम् ॥

विषनाशन । पुं० शिरीषष्ठचे ॥ वि०
विषनाशके ॥

विषनाशिनौ । स्त्री० सर्पकङ्काल्या
म् ॥ नाकुल्याम् ॥

विषनुत् । पुं० श्योनाकष्ठचे ॥

विषपुष्पः । पुं० मदनद्रुमे । मयनफलद्रु
मः ॥ न० नौलपद्ये विषयुक्तपुष्पे ॥

विषपुष्पक । पुं० मदनष्ठचे ॥ ज्वरे

विषमः

॥ विषपुष्पभक्षणजन्यरोगे ॥ विषपु
ष्पैर्जनितः । कोलप्रयोजनाद्रोगद्रु
तिकान् ॥

विषभक्षणम् । न० विषखादने ॥ अ
चमुहूर्त्तमाह । चराचरेन्द्रुलधूडु
चित्राविषः । एनेभानुकवीन्दुभौमान्
। यईइतेऽनेकविधानितावत्सका
लकूटानिसदेतिवैजा ॥

विषभिषक् । पुं० विषवैद्ये ॥

विषमः । पुं० अलङ्कारविशिष्टे ॥ यथा

। कचिद्यदतिवैधर्म्यान्नस्तेषोघटना

मियात् । कर्तुं क्रियाफलावाप्ति

नैवानर्थस्यहवेत् ॥ गुणक्रियाभ्यां

कार्यस्यकारणस्यगुणक्रिये । क्रमेण

चविरुद्धेयत्सएवविषमोमत ॥ इ

योरत्यन्तविलक्षणतयो० यदनुपपद्य

मानतयैवयोगः प्रतीयते० यच्चकि

ञ्चिदारभमाणः कर्त्ता० क्रियाया

प्रणाशान्नकीवलमभीष्टतत्फलनल

भेत्० यावदप्रार्थितमप्यनर्थविषयमा

सादयेत्० तथासत्यपिकार्यस्यकारण

रूपाऽनुकारेयत्तयोर्गुणौक्रियेचप

रस्परविरुद्धतांजनतः ॥ ससमविप

र्ययात्मा० चतूरूपाविषमः । क्रमेणो

दाहरणम् । शिरीषादपिमृहङ्गीके

यमायतलोचना । अयक्चकुक्षुला

ग्निकर्कशामदनानलः ॥ सिहिका

सुतसन्नल शशः शीताशुमाश्रि

त । जयसेसाश्रयतप्तमन्य । सि

विषम :

द्विकामुत । सद्यः करस्पर्शमवा
प्यविचरन्नेरणे यस्य कृपाय लेखा ।
तमालनीलाशरदिन्दुपाण्डुयशस्वि
लोक्ताभरणप्रसूते ॥ आनन्दमम
न्दमिमकुबलयदललोचने ददासित्व
म् । विरहस्त्वयैव जनितस्तापयति
तरांशरीरमे ॥ अत्रानन्ददानशरीर
तापेन विसृज्यते ॥ एवम् ॥ विपुलेन सा
गरशयस्य कुक्षिणा । भुवनानियस्य प
पिरेयुगक्षये । मदविभ्रमासकलया
पपे पुनः सपुरस्त्रियैकतमयैकदृशा
॥ इत्यादावपि विषमत्वमथायोगम
वगतव्यम् ॥ तालविशेषि ॥ यथा ।
चतुर्विधः परिच्छेदस्तालः कङ्कण
नामकः । पूर्णं खण्डं समश्चै
व विषमश्चैव कथ्यते ॥ सचतुष्कगणौ
पूर्णं खण्डं विन्दुद्वयगुरुः । यगण
स्तु समेच्छेद्यस्तगणौ विषममेव विदिति
॥ अयुग्मराशौ ॥ न ॥ विषमाशने ॥
बहुस्तोकमकालेचमुक्तयद्विषमहि
ततः ॥ पद्यस्य विविधवृत्तान्तर्गतवृत्त
विशेषि ॥ यथा । पद्यं चतुष्पदीतच्च
वृत्तजातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरस
ङ्ख्यातजातिर्मात्राकृता भवेत् ॥
सममर्द्धसमवृत्तविषमश्चेति ततः त्रि
धा । समसमचतुष्पादभवत्सम
पुनः ॥ आदिस्तृतीयवदस्य पादस्तु
र्थो द्वितीयवत् । भिन्नचिह्नचतुष्पा
दविषमं परिकीर्तितम् ॥ स्पष्टे ॥

विषमर्दनौ

उन्नतानते । उच्चनीचस्थाने ॥ वि०
असमाने ॥ कोपने ॥ अयुग्मे ॥ वि
गतः समः सदृशोऽस्य । सुविनि
र्दुर्भ्यं सुपिसूतिसमाद्वितिषत्त्वम् ॥
विषमच्छदः । पु० सप्तमर्थे । कृतवि
नीतिप्रसिद्धे ॥ विषमाच्छदो यस्य
सः ॥

विषमज्वरः । पु० चतुर्थकादिज्वरवि
शेषि ॥ तस्मिन्निदानाद्याह । दोषा
ल्योऽहितसम्भूतो ॥ ज्वरोत्पद्यमान
पुनः । धातुमन्यतमप्राप्य करोति वि
षमज्वरम् ॥ सन्ततरससक्तस्य स
ततरक्तधातुगः । दोषः क्रुद्धोज्वर
पुसांसोऽन्येद्युः पिशिताश्रितः
॥ मेदोगतस्तृतीयेऽङ्गिष्यमज्जग
तः पुनः । कुर्याच्चतुर्थकघोरम
न्तकरो गसङ्करम् ॥ यः स्यादनिय
तात्कालाच्छीतोष्णाभ्यां तयैव च । वि
गतश्चापि विषमेज्वरः स विषमः स्मृ
तः ॥ अस्य भेदा यथा । सन्ततः स
ततोऽन्येद्युस्तृतीयकचतुर्थका वि
ति ॥

विषमनयनः । पु० शिबे ॥ विषमो
नियनानियस्य ॥

विषमन्त्रः । पु० जाङ्गल्याम् । विष
विद्यायाम् ॥

विषमर्दनिका । } स्त्री ॥ गन्धनाकुल्या
विषमर्दनी । }
म् ॥

विषय .

विषमस्य : । त्रि० दरिद्रे ॥ विषमेतिष्ठ
ति । छो० । सुपिस्थितिकः ॥ उ
पल्लवदेशस्थे ॥

विषमाक्षः । पु० शिवे ॥ विषमाय्य
क्षीणियस्यसः ॥

विषमायुधः । पु० कामे । प-
क्षशरे ॥ विषमाय्यायुधानि-
यस्य ॥

विषमाशनम् । न० अकाले बहुचालं
वाभुक्तन्तुविषमाशनमितिलक्षिते ।
बहुस्तोकमकालेवाभुक्त तद्विषमाश-
नम् ॥

विषमित । त्रि० विषमीकृते
विषमीयम् । त्रि० विषमदेशभवे ॥
गहादिभ्यश्चेतिक् ॥

विषमुष्टिः । पु० महानिम्बे ॥ क्षुप
विशेषे । सुमुख्याम् । रणमुष्टिके ॥
विषमुष्णाति । मुष० । क्तिच् ॥

विषमृत्युः । पु० चकोरे ॥

विषमेषु । कामे ॥ विषमाङ्गवक्ष्य
स्यसः ॥

विषमोन्नत । त्रि० स्यपुटे ॥

विषयः । पु० चक्षुरादिसाक्षे रूपादौ
न्द्रियार्थे । गोचरे ॥ न्यायमतेक्षि
त्यपत्तेजोवायूनांविषया यथा । तत्र
क्षितिर्गन्धश्चेतुर्नानारूपवतीमता ।
षड्विधस्तुरसस्तत्रगन्धोपिद्विविधो
न्नतः । स्पर्शस्तस्यास्तुविज्ञेयोन्नतु
ष्णाशीतपाकजः । नित्यानित्याचसा

विषय .

वेधानित्यास्यादगुलक्षणा ॥ अनि-
त्यातुतदन्यास्यात्सैवावयवयोगिनी
साचविधाभवेद्देहइन्द्रियविषयस्त
था ॥ योनिजादिर्भवेद्देहइन्द्रियप्रा
णलक्षम् । विषयोऽव्यगुकादिश्च
ब्रह्माण्डान्तउदाहृतः ॥ वर्णं शु-
क्लो रसस्पर्शौ जलेमधुरशीतलौ । ज्ञे-
हस्तत्रद्रवत्वन्तु सासिद्धिकमुदाह-
तम् ॥ नित्यतादिप्रथमवत्किन्तुदेह-
मयोनिकम् । इन्द्रियरसनसिन्धुर्हि
मादिर्विषयोमतः ॥ स्पर्शउष्णस्ते-
जसस्तुस्याद्रपशुक्तभास्वरम् । नैमि-
त्तिकद्रवत्वन्तुनित्यतादिचपूर्ववत् ॥
इन्द्रियनयनबहनिस्त्वर्णादिर्विषयो
मतः ॥ अपाकजोऽनुष्णाशीतः ।
स्पर्शस्तुपक्षमेमतः । तिर्यग्गुणन-
वोनेषज्ञेयः स्पर्शादिलिङ्गकः ॥
पूर्ववन्नित्यताद्युक्त देहव्यापिस्त्वग्नि-
न्द्रियम् । प्राणादिस्तुमहावायुपर्य-
न्तोविषयोमतः ॥ विषिष्यन्तिवि-
षयिणमवबध्नुन्ति स्वेनरूपेणनिरूप-
णोयकुर्वन्ति । इतिविषयाः । पिञ्ज-
बन्धने । पचाद्यच् । परिनिबीतिष-
त्वम् । विषयणमत्रवा । विषिणोति
वा । पिञ्जरच् । पुसौतिघोषा ।
पचाद्यच्वा ॥ विषस्यविषयाणाञ्च
दूरमत्यन्तमन्तरम् । उपभुक्तविषह-
न्तिविषयाः स्मरणादपीतिविषया
नुसन्धानस्यनिन्दितत्वादिन्द्रियार्थेषु

विषयवित्

अस्ति विधेयेतिसतांमतम् ॥ य
थोक्तम् । दोषिणतीव्रे विषयः कृष्ण
सर्पविषादपि । विषनिहन्तिमेता
रद्रष्टारश्चक्षुषाप्ययम् ॥ अपिच ।
विषयविषधराणां दीपदष्टेऽत्कटानां
विषाक्षमविसर्पव्यक्तदुष्टेष्टिताना
म् । विरमविरमचेतः सन्निधानाद
मीषाम् सुखकथमणिहेतोः साहस
मास्मकापीः ॥ इति ॥ नियामकी
यथा । विशब्देऽहिविशेषार्थः । सि
नेतिर्वन्मुच्यते । विशेषेणसिनोती
तिविषयोऽतीनियामकः ॥ इति ॥
प्रबन्धादस्योच्चातस्तत्र ॥ यथाजीव
ब्रह्मैक्यशुद्धचैतन्यं प्रमेयवेदातानां
विषयः ॥ कुरुपञ्चालादिदेशः । अ
नपदे ॥ अत्यन्तः ॥ शुक्ले ॥ आशये
। आशये ॥ रागसाधने ॥ सर्वमेव
हि कार्यमदृष्टाधीनम् यच्च कार्यं यददृ
ष्टाधीनेतत्तदुपभोगसाक्षात्परम्पर
याजनयत्येव ॥ नहिबीजः याजना
भ्याधिनाकस्यचिदुत्पत्तिरस्ति ॥ तेन
व्याणुकादिब्रह्माण्डान्तसर्वमेवविष
योभवतीत्यर्थः ॥ इतिसिद्धान्तमु
क्तावली ॥

विषयवित् । पुं० वात्स्यायनादिमुनि
षु । तैत्तिर्यकल्पयन्ति ॥ शब्दादयोवि
षया भूयोभूयोभुज्यमानास्तत्त्वमि
ति तदेतत्कल्पनतेषांविभ्रममा
चमः । विषयविषयाणाञ्चतिविष

विषयैरिणी

यानुसन्धानस्यनिन्दितत्वात् ॥
विषयाज्ञानम् । न० तन्द्रायाम् ॥
विषयायी । पुं० रात्रिः ॥ वैषयिकज
ने ॥ इन्द्रिये ॥ कामदेवे ॥ विषया
सक्तयुक्ते ॥
विषयी । पुं० नृपतो ॥ कामदेवे ॥ वै
षयिके ॥ ध्वनौ विषयोऽस्यास्ति
। अतइति ॥ देशे ॥ यच्चादित्वा
स्मिनिर्वृद्ध्यभावः पक्षश्च निपात्यते
॥ न० इन्द्रिये ॥ चि० विषयासक्तो ॥
आरोप्यमाणे ॥
विषयेगः । पुं० तिथिवारयोर्योगवि
विशेषे ॥ यथा । षष्ठीशशाङ्केनवमी
चशुक्लेबुधेद्वितीयातपनेचतुर्थी । जी
वेष्टमी ॥ सौरिकुजेऽङ्गसप्तमीयोगावि
षाख्या । कुलनाशका स्युः ॥ बु
धवारिभद्रारूपेणसिद्धियोगस्तुसप्त
मीदादश्याश्चरितार्थी ॥ नतुद्वितीया
यामिति । अन्यथावृद्ध्यादिवाक्य
विरोधः स्यादिति ॥

विषरूपा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

विषलम् । न० विषे ॥

विषलता । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

विषविद्या । स्त्री० विषघ्नमन्त्रे ॥

विषवैद्यः । पुं० कथाप्रसङ्गे । गारुडि
के । जाङ्गुलिके ॥ विद्यामधीते ॥ वि
सिवा । तदधीतेतद्वेदेत्यण् । विष
वैद्यः ॥

विषवैरिणी । स्त्री० निर्विषायाम् ॥

विषाणी

विषशालूक . । पुं . पद्मकन्दे ॥

विषशूक . । पुं . भृङ्गरोले ॥
विषशृङ्गी .)

विषसूचक : । पुं . चकोरे ॥

विषसृक्ता । स्त्री . भृङ्गरोले ।

विषहन्ती । स्त्री . अपराजिताया
म् ॥ निर्विषायाम् ।

विषहर . । पुं . गरलनाशकौषधोदौ ।

विषहरा .) स्त्री . मनसादेव्याम् ॥
विषहरौ)

विषहा । स्त्री . देवहालीलतायाम् ॥

विषा । अ . बुद्धौ । विपूर्वात् स्यतेर्वि
षाविहेत्याप्रत्यय . ॥

विषा । स्त्री . अतिविषायाम् ॥ विषा
सायणाकटुसिक्तापाचनौदीपनौह
रेत् । कफपित्तातिसारसमविषकास
बमिक्तमौन् ॥ बुधौ ॥ वेवेष्टि । वि
षल . । विषप्रयोगेवा । इगुपधेति
क . ॥

विषाङ्कुर . । पुं . शल्यास्त्रे ॥

विषाणम् . । न . पशुशृङ्गे ॥ इभदन्ते
॥ कुष्ठनामौषधे ॥ कीले ॥ व्यस्ति
। असभुवि । आनश्वसिरक्षोप .)
उपसर्गप्रादुर्भ्यामितिषत्वम् ॥

विषाणिक्ता । स्त्री . मेघशृङ्ग्याम्
॥ संतलायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्या
म् । आवसंख्याम् ॥

विषाणी . पुं . हस्तिनि ॥ शृङ्गि
णि । कृषमनामौषधे ॥ शृङ्गा

विषायुध .

टके ॥

विषाणी . स्त्री . क्षीरकाकोल्याम् ॥

अजशृङ्ग्याम् ॥ फलस्थानशृङ्गस
दृशत्वात् । विषाणमस्त्यस्या ।
अशंवाद्यच् । गौरादि ॥ ति
न्तिङाम् ॥ कृषभौषधे ॥ वृश्चि
कोल्याम् ॥

विषाद . । पुं . अवसादे । उपता
पे । क्षेहविषयौभूतस्वजनविच्छे
दाशङ्कानिमित्तेश्च । कापरपर्यायेचि
त्तव्याकुलीभावे ॥ इष्टनाशकृतेम
नामङ्गे ॥ तदुक्तम् । विषादश्चेत
तसोभङ्गउपायाभावनशयोरिति
विषदनम् । षदल . । घञ् । सो
हे ॥ विषादात्मकस्तमोगुण . ॥

विषादनौ . स्त्री . पलाशीलतायाम् ।
विषादौ . चि . सततमसन्तुष्टस्वभा
वश्चल्लेनोनुशाचनशीले ॥

विषानन . । पुं . सर्पे ॥

विषान्तक . । पुं . शिवे ॥ चि .
विषनाशके ।

विषापह . । पुं . पाटली । मुष्कके ॥

विषापहा . स्त्री . इन्द्रवारुण्याम् ॥
निर्विषायाम् ॥ नागदमन्याम् ॥
अर्कमूलायाम् ॥ सर्पकङ्का
लिकायाम् ॥

विषाभावा . स्त्री . निर्विषायाम् ॥

विषायुध . । पुं . सर्पे । न . विष
युक्तास्त्रे ॥

विषुवत्

विषारः । पुं० सर्पे ॥
 विषाराति । पुं० कृष्णधत्तूरके ॥
 विषारि । पुं० घृतकरञ्जे ॥ महा
 चक्षुःशाली ॥
 विषास्य । पुं० अही ॥ त्रि० वि
 षयुक्तमुखे ॥
 विषास्या । स्त्री० भस्मातके ॥
 विषीदन् । त्रि० विषादकुर्वति ।
 अतिदुःखिते ॥
 विषु । अ० नानार्थे ॥ साम्ये ॥ सर्व
 तीर्थे ॥
 विषुषः । पुं० विषुवदाख्येकाले ।
 विषुवे ॥ विषुनानाचक्षन्तिइति
 विष्वश्चि । तान्यस्यसन्ति । पामा
 दिषु । विष्वगित्युत्तरलोपश्चाकृतस
 न्धेरितिगणसूत्रान्नप्रत्ययउत्तरपद
 लोपश्च । विषुवदाख्यकालस्यहिना
 नागतानिदिनानिसन्ति । दिनान्त
 राणान्यनाधिकभावस्यतन्मूलक-
 त्वात् ॥
 विषुवम् । न० समरात्रिन्दिवेकाले-
 । तुलामेषयोरर्कस्यसङ्क्रमे ॥ वि
 षुसाम्यमस्यास्ति । तुलयामेषणस
 हवेत्यर्थे । वप्रकरणे अन्येभ्योपीत्यु
 क्तौर्ब । ॥
 विषुवत् । न० विषुवे ॥ प्रथमेकृत्ति
 कोभागेयदाभास्त्रास्तदाशशी । वि
 शाखानावतुर्थेशेमुनेतिष्ठत्यसशय-
 म् ॥ विशाखायायदासूर्यश्चरत्य

विष्कम्भक

शततृतीयकम् । तदाचन्द्रविजानी
 यात्कृत्तिकाशिरसस्थितम् । तदैव
 विषुवाख्योवैकालः पुण्योविधीय
 ते । तदादानानिदेयानिदेवेभ्यः ।
 प्रयतात्मभिः ॥ इतिविष्णुपुराण
 म् ॥ विषुसाम्यमस्यास्ति । तुल
 यामेषणसहवेत्यर्थमतुप्रत्ययः ॥
 विषूचि । स्त्री० नानागतौ । पृथ
 क्फलौ ॥
 विषूचिका । स्त्री० प्रवाहिकायाम् ॥
 विषूचीनः । त्रि० सर्वतः प्रसृते ॥
 विषूषधी । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥
 विष्कः । पुं० विंशतिवर्षकीगञ्जौ ॥
 विष्कम्भः । पु० योगविशेषे ॥ तत्रो
 त्पन्नस्यफलयथा । विष्कम्भयोगाय
 दिजन्मकालेकार्येस्वतन्त्रोमनुजस्त
 दानीम् । सुहृत्कलचात्मजसौख्य
 मुद्युग्दृष्ट्यनिर्माणविधौसमर्थः ।
 विस्तारे ॥ प्रतिबन्धे । अगंला
 याम् । आगलः । इतिभाषा ॥
 योगिनावस्यभेदे ॥ विष्कम्भाति ।
 स्कम्भुः सौवोरोधनार्थः । काम
 ग्यम् । वेः स्कम्भातेरितिप्रत्वम्
 वृत्ते ॥
 विष्कम्भक । पुं० पूर्वजन्तुसङ्घेप
 पूर्वकतत्प्रतिपक्षोत्कृष्टजन्तुप्रवेशे
 ॥ यथा । वृत्तवर्तिष्यमाणानां क
 याशानान्तुसूचकः । विष्कम्भक इ
 तिख्यातोहीनपात्रप्रयोजक इति ॥

विष्ट :

विष्कम्भशैल । प० मेरोडांठ्यार्धस्थि
सैषुचतुर्षुपर्वतविशेषेषु ॥ यथा ।
विष्कम्भशैलाश्चत्वारोमेरो स्थैर्या
यवेधसा । लक्षावर्षैश्चतय . कृमा
स्तेषांपूर्वेणमन्दर ॥ श्वेतोहरिद्रा
चूर्णाभोयाम्यतो गन्धमादन । प्रती
च्याविपुलोनीन सुपाश्व' . सौम्य
तोऽरुणः ॥ सहस्रयोजनोच्छाया
स्तेषु कल्पद्रुमा स्थिता । कदम्बज
म्ब अश्वत्थन्यग्रोधीचोत्तरान्तिका ॥

विष्कम्भ । न० अर्गलायाम् ॥ वि
ष्कम्भाति० रुणवि । स्कम्भु० । आ
वश्यकीणिनि ॥

विष्कल । पु० आस्यशूकरे ॥ इ०
रा० जि० ॥

विष्किर । पु० खगे । पक्षिणि ॥
पक्षिविशेषाणागणे ॥ यथा । वर्त-
कालावविष्किरकपिञ्जलकतिसिरा
। कुलिङ्गकुट्टाद्याश्चविष्किरा स
मुदाहृता ॥ विकीर्य्यमद्यनृत्येते
यस्मात्तस्माद्विष्किरा ॥ विष्कि
रामधुरा । शीता । क्षपाया । कटु
पाकिनः । बल्याङ्गुल्यास्त्रिदोषघ्ना
पथ्यास्ते लघवः स्मृता ॥ विक्कि-
रति । कृ० । वृगुपधेतिक् । वि-
ष्किर . शकुनिर्विकिरोवेतिपक्षेसु
ट् । परिनिविभ्यङ्गतिप्रत्वम् ॥

विष्टः । चि० प्रविष्टे । सबद्धे ॥ विश
ति । विश० । क्त० ॥

विष्टर

विष्टपम् । न० पु० विष्टपे । भुवने ॥
विशन्त्यस्मिन्सुकृतिन । विशप्रदे
शने । विष्टपविष्टपविशिपोलपा
ङ्गतिविशैरीणादिक . कपन्प्रत्यय
। प्रत्ययस्यतुट् । ब्रह्मेतिप्रत्वम् ।
सूत्रेविष्टपस्यनिपिष्टपङ्गतिप्रकारादि
पाठस्तूज्ज्वलदत्तरौत्योक्तङ्गतिबोध
म् । नाययुक्त . यत्रब्रध्नुष्यविष्टपमि
त्यादौ . दन्तोष्ठादिपाठस्यदर्शनात्

विष्टब्धः । चि० विधृते ॥

विष्टम्भ । पु० प्रतिबन्धे ॥ आमयस्य
प्रभेदे । आनाहरोगे ॥ तल्लक्षणन्तु ।
आमसकृद्वा निचितक्रमेणभूयोविव
हविगुणानिस्तेन । प्रवर्तमाननयथा
स्वमेनविकारमानाहमुदाहरन्ति ॥
आमसपक्वमाहारसारम् . शकृत्पु
रौषवाक्रमेणनिचितसञ्चितम् . भू
योविगुणानिस्तेनदुष्टवायुनाविवर्ध
व्यामयोषितम्बायथास्वपूर्ववत्प्र
वर्तमानम् . एनविकारमानाहमा-
हुः ॥ उत्तरदेशगतिप्रतिबन्धे ॥
आक्रमे ॥

विष्टम्भी । चि० विष्टम्भरोगजनके ॥
विष्टम्भरोगवति ॥

विष्टर । पु० विष्टपिनि । महीरुहे ॥
दर्भसुष्ठौ ॥ पीठाद्यासने ॥ आदि
नाकुशासनादिग्रह . ॥ समध्ययन्य
दर्भासने । विष्टरलक्षणम् यथा ।
विष्टरस्तु . सार्द्धद्वितयवामावर्तवति

विष्टिः.

ताचीमुखायाचसख्यातदर्भाः ।
तथाचगृह्यसङ्ग्रहः । ऊर्ध्वकेशोभवेद्
ब्रह्मालम्बकेशस्तुविष्टर । दक्षिणा
वर्तकोब्रह्मावामवर्तस्तुविष्टरः ॥
इति ॥ दर्भसङ्ख्यानविहितावि
ष्टरास्तरणेष्वपीति ॥ विस्तीर्य
ते । स्तूत्राच्छादने । वृक्षासनयो
र्विष्टरइतिसाधु । विपूर्वात्स्तूत्रं
इत्येतस्मात् । ऋदोरप् । इत्यपि ।
पत्य निपातनादित्यर्थः ॥

विष्टरश्च । पु० विष्णो ॥ विष्टरेव
क्षेय्यते । असुन् । वृक्षस्यप्रत्ययो
भिमतः । अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां
मित्युक्तः ॥ विष्टरोदर्भमुष्टिरिवश्च
वस्तीकर्णवस्येतिवा ॥

विष्टरा । स्त्री० गुण्डासिन्याम् ॥

विष्टरुहा । स्त्री० स्वर्णकेतक्याम् ॥

विष्टिः । स्त्री० वेतनविनाडठाज्ञारी
इहनादिकेशी । आज्वा । वेठी०
वेठू० वेगारी० इतिभाषा ॥ इ
ठाद्भृतिक केशीविष्टिराजस्रकी
र्चते ॥ वेतके ॥ कर्माणि ॥ प्रे
षणे ॥ करणान्तरे । भद्रायाम्
॥ अस्त्राज्यत्तिमाह । भद्रापुरा
सयुगर्हश्चिविद्योहभूवामीवदना-
मरासुरे । लाङ्गूणिनोसप्तशयाचि-
पइतीवराटकाहग्वनचोपलब्धना
॥ वामीरोसमीतइदनमुखयस्याः ।
अनोनिविडः । कुत्सितोचोचोचोच

विष्टिः

क० कुत्सितकांश्यंतइत्स्ननः श
व्योयस्याः ॥ जातिप्रविष्टाकुणपां
शुकाभ्वराऽमरहिषामयजकाननेत
दा । परेतगाधूमनिभावलोहता
वाच्यवसाभूदतिदीर्घविद्यहा । जा
लेसमूहे । अयजकानने० पितृव
ने । परेतगा० शववाहना ॥ त
स्यास्तदाचानश्वरेऽमरारयः कलि
न्दकासीदरधामपइतिम् । अवाप
साकर्णपदकपर्दिनोवज्ज्यायुधान-
न्दवतोमरुद्रया ॥ आनश्वरे० ज
ग्मुः । वज्ज्यायुधा० अग्निश
स्त्रा । आनन्दवत० परममुखयुक्त
स्य ॥ विधेयमेवाऽग्निशिखायता
लुका० फलनसाशितवराऽन्तिमङ्गल
म् । नरैरतः स्वात्महितोपलब्धि
भिस्तदाश्रितस्वाश्रितकर्मसिद्धिजम्
श्रितवरा० शादीशात्इतः प्राप्ते
वरोयथा । अग्निशिखायतालुका०
वज्जिज्वालायवत्तालुकयस्याः ।
स्वाश्रितकर्मसिद्धिजम् । स्वयावि
ष्ट्याश्रितविहितकर्मतस्यसिद्धि-
सस्याजातम् । भद्रायाकृतकार्य-
निष्पत्तिजातम् । तदाश्रितम् ।
विष्टिवेलाप्राप्तम् । मङ्गलमुदाहा
दिकनविधेयम् । स्वात्महितोप
लब्धिभिः । स्वात्मनेनिजजीवाय०
हिता० हितकारिणी० उपलब्धि
र्बुद्धिः प्राप्तिर्ज्ञानंवायेषांतेः ।

विष्टि :

विष्टियोग्यकालमाह । शक्तेऽष्टमी
 पौर्णमास्याः पूर्वाह्णे विष्टिसम्भवः
 । एकादशीचतुर्थ्याश्च पराह्णे विष्टिरौ
 रिता ॥ दशम्याश्च तृतीयाया प
 राह्णे कृष्णपक्षके । चतुर्दश्याश्च सप्त
 म्या 'पूर्वाह्णे' विष्टिरेव हि ॥ वि
 ष्टिस्तु सर्पाकृतिरेव । आनने पञ्चद
 डाः स्युर्वक्ष्ये स्थाने चतुर्दश । म
 ध्ये चाष्टौ विजानीयो विष्टिपुच्छे च य
 स्मृताः ॥ फलतु । आनने देह
 नाश 'स्याद्वक्ष्ये' स्थाने महद्भयम् ।
 मध्ये च मध्यम विद्याविष्टिपुच्छे भुवं
 जयः ॥ प्रकारान्तरस्यापि । सुखे
 पञ्चगव्ये च कावचस्येकादशस्मृता
 । नाभौ च तस्मिन् षट् कव्यातिस्त
 पुच्छे तु नाडिका ॥ फलन्तु । सु
 खे काव्यध्वस्तिर्भवति । मरणचा
 यगलके । धनग्लानिर्वक्ष्यत्यथ कटित
 टे बुद्धिबिलयः । कलिनाडीदेशे
 विजयमथ पुच्छे च जगद्गुरुः शरीरम
 द्राया पृथगिति फलपूर्वमुच्यते ॥
 मनुष्यसुमुनि त्रिधियुगदशशिवगुण-
 सङ्ख्यासु तिथिषु पूर्वान्वयोः १४
 । ८ । ७ । १५ । ४ । १० । ११ ।
 • ३ । आयाति विष्टिरेषा पृष्ठे शुभ
 दापुरस्त्वशुभदा ॥ पूर्वान्वयो • पू
 र्वान्वयादिदिङ्मुखी भवतीत्यर्थः ॥
 विद्याविषयौ द्रोणि विष्टि सर्ववव-
 र्जयेत् । विष्टिपुच्छे चिदण्डोऽपि

विष्णु :

शिवकार्यशुभावहम् ॥ वि • कर्मकरे ॥
 विशतिकेशम् । विश • क्तिच ॥ यद्वा
 । विष्णाति । विषविप्रयोगे । क्तिच्
 ॥ यद्वा । विष्ट्यते कस्मिंश्चि । क्तिन् ।
 विष्टुति । स्त्री • सामगानां स्तुतिप्र
 कारविशेषे । तस्याविष्टुतेरुद्यती
 तिनाम । एवं परिवर्त्तिनीकुलादि
 नौतिहे विष्टुती ॥
 विष्ठा । स्त्री • उच्चारः । शमले गूथे । विषि
 पुरीषे ॥ विविधप्रकारेण तिष्ठति उद
 रे • अनयावा • पुरुष । ष्ठा • । आ
 तद्रतिक । उपसर्गादितिष ॥
 विष्ठारुहा । स्त्री • स्वर्णकेतव्याम् ॥
 विष्णु । पु • नारायणे । देशकालव
 स्तुपरिच्छेदशून्ये व्यापनशीले परमा
 त्मनिवासुदेवे । यथाविष्णुपुराणे
 । ज्यातीषि विष्णुर्भुवनानि विष्णुर्व
 नानि विष्णुर्गिरयो दिशश्च नद्यः स
 मुद्राश्च स एव सर्वो यदस्त्यत्रास्ति च वि
 प्रवर्त्येति । यथावा तच्चादिनीचे
 सुकृतानसत्त्वान्पाषाणमृदाकमया
 दिदेवान् । भजन्तिये माधवनिन्दका
 स्ते पूर्ण • सदानन्दमयो हि विष्णु
 रिति ॥ अपिच । वेदे रामायणे चैव
 पुराणे भारते तयो । आदावन्ते च म
 ध्ये च विष्णुः सर्ववर्गीयतद्रति । अ
 च जाताविकवचनं वैध्यम् ॥ द्वादशा
 दिक्षानामध्ये भगवतो वासुदेवस्य वि
 भूतो । आदिक्षानामहविष्णु रित्यु

विष्णुक्रान्ता

क्तो । वेवेष्टिव्याप्नोतिविश्वम् ।
 विष्णुव्याप्तौ । विषे किञ्चेति० नुः
 । रक्षाभ्यामितिणस्त्वम् ॥ वेषति०
 सिञ्चति० आप्यायतेविश्वम्० इति
 वा । विष्णाति० वियुङ्क्तेभक्तान्०
 मायापसारणेनससारादितिवा ।
 पूर्ववद्भु ॥ विशति० भूतेन्द्रियम
 जीजीवभावेनसर्वप्राणिन ० विश
 न्नासर्वभूतान्यचेतिवा । यस्माद्वि
 ष्टमिदसर्वतस्ययत्न्यामहात्मनः ।
 तस्मादेवोच्यतेविष्णुर्विशधातोः प्र
 वेशनात् ॥ यद्वा । रोदसीव्याप्यको
 न्तिरभ्यधिकास्थितास्येतितथा । व्या
 प्तं मेरोदसीपार्थकान्तिरभ्यधिकास्थि
 ता । विशिषेणक्रामति । क्रमु० वि
 पूर्वं ॥ अस्मात्प्राग्प्रत्ययोधातुलो
 पश्चपृष्ठादरादित्वात् क्रमणादोप्यह
 पार्थविष्णुरित्यभिधीयते । यच्चे
 वामने ॥ वेवेष्टिविभिर्विक्रमैरेवलो
 कत्रयमितितथा ॥ शुद्धे ॥ वसुदेव
 ताग्राम् ॥ बह्वौ ॥ धर्मशास्त्रकर्तृमु
 निविशिषे ॥

विष्णुचक्रम् । न० श्रवणार्च ॥

विष्णुकन्द । पु० मूलविशिषे ॥ वि
 ष्णुगुप्ते । जलवासी । वृद्धत्वान्दे ।
 दीर्घपञ्चे ॥

विष्णुक्रान्ता । स्त्री० अपरानिताया
 म् ॥ अपरानितायाअन्याच्चपजा
 तिरपिविष्णु क्रान्ता । तत्पर्याया

विष्णुपदम्

। हरिक्रान्ता० नीलपुष्पा० अपरानि
 ता० नीलक्रान्ता० सुनीला० विक्रान्ता
 ० छर्दिकेतिराजनिर्घण्टः ॥

विष्णुगुप्त । पु० कौण्डिन्यसुनौ ॥
 विष्णुगुप्तकम् । न० चाणक्यमूलके ॥
 विष्णुगृहम् । न० विष्णुमन्दिरे । स्व
 स्वपुरे ॥

विष्णुचक्रम् । न० सुदर्शनचक्रे ॥ क
 रस्थरेखामयचक्रे ॥ विष्णुचक्रंकरे
 चिह्नं सर्वेषाचक्रवर्तिनाम् । भव
 त्यव्याहृतीयस्यप्रभावस्त्रिदशैरपि ॥

विष्णुतैलम् । न० भैषज्यरत्नावल्या
 द्युक्तेषुधुवृद्धेदभिज्ञेतैलविशिषे ।

विष्णुदत्त । पु० परिचिन्नपत्नी ॥

विष्णुदेवतम् ।) चि० विष्णुधिष्ठातृ
 विष्णुदेवत्यम् ।)

देवताके ॥ श्रवणे ॥

विष्णुदेवत्या । स्त्री० एकादश्याम् ॥
 द्वादश्याम् ॥ एकादशीद्वादशीचप्रो
 क्ताश्रीचक्रपाणिनः ॥

विष्णुधर्मः । पु० शास्त्रविशिषे ॥ वि
 द्याविशिषे ॥

विष्णुधर्मोत्तरम् । न० संहिताविशि
 षे ॥ तच्चप्रश्नकर्ताजनमेजयसुतः
 ० वत्तारः श्रीनकादयः ॥

विष्णुपञ्जरम् । न० विष्णुकवचविशि
 षे ॥

विष्णुपदम् । न० वियति । आकाशे ॥
 विष्णो . पदम् ॥ आस्यदस्वरूपवा ॥

विष्णुभक्तः

अखे । विष्णो । स्थाने ॥ यथा ।
 अपुर्ययुय्ये । परमेष्ठीयाशेषार्तिहे
 तवः । यत्रगत्वानशोचन्तितद्वि
 ष्णो । परमेपदम् ॥ पुं० क्षीरोदे ॥
 विष्णुपदी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ विष्णु
 पदस्थानयस्था । सा । गौरादित्वा
 न्ङोष ॥ द्वारिकायाम् ॥ रवेः स
 ङ्क्रान्तिविशिष्टे । वृषालिघटसिद्धेषु
 विष्णुपदार्कसङ्क्रमे ॥
 विष्णुपुरम् । न० बैकुण्ठे ॥ विष्णोः
 पू० । ऋक्पूरित्यप्रत्ययः ॥
 विष्णुभक्तः । चि० वैष्णवे । विष्णु
 भक्तिविशिष्टे ॥ तल्लक्षणं यथा । म
 त्कर्मकृतमत्परमोमद्भक्तः सङ्गव-
 र्जितः । निर्बैरः सर्वभूतेषुयः स
 मोमेतिपाण्डव ॥ नचलतिनिजवर्णं
 धर्मतीयः सममतिरात्मसुहृद्विपन्न
 पक्षे नहरतिनचहन्तिकिञ्चिदुच्चै
 सितमनसतमवेहिविष्णुभक्तम् ॥
 विमलमातरमत्सरः प्रशान्तः शुचि
 चरितेऽखिलसत्त्वमिच्छभूतः । प्रिय
 हितवचनोक्तमानमायोवसतिसदा
 हृदितस्यवासुदेवः । सकलमिदमह
 च्छवासुदेवः परमपुमान्परमेश्वरः
 स एकः । इतिमतिरचलाभवच्यन
 न्तेहृदयगतेव्रजतान्विहायदूरात् ॥
 यमनियमविधूतकल्मषाणामनुदि
 नमच्युतसक्तमानसानाम् । अपगत
 मदमानमत्सराणां व्रजभट्टदूरतरेण

विष्णुवाद्य

मानवानामिति ॥
 विष्णुभक्तिः । स्त्री० भगवत्सेवाया
 म् ॥
 विष्णुमाया । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ चि
 ष्कतौ । अव्यक्तं व्यक्तरूपेणरजः स
 च्चतमेगुणैः । विभज्ययार्थं कुरुते
 विष्णुमायेतिसिञ्चते ॥ विष्णुरेव
 माया । एकैवशक्तिः परमेश्वरस्य
 भिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगेभ
 वानीपुरुषेषुविष्णुः । कीपेषुकाली
 समरेषुदुर्गा । इत्यनेनविष्णुकालि
 कयेरेकमूर्तित्वप्रतिपादनात् ॥
 विष्णुयथा । पुं० ब्रह्मयथा । पुत्रे ।
 कल्किपितरि ।
 विष्णुरथः । पुं० नागान्तके । गरुडे
 ॥ विष्णोरथइव । यद्वा । रथः
 पौरुषदेहयोरितिचिकाण्डशेषः ।
 विष्णोरथः पौरुषदेहोवा ॥ विष्
 णो स्पन्दने ॥
 विष्णुरातः । पुं० अभिमन्युसुते ।
 परीक्षितपुत्रपत्नी ॥ विष्णुनारातः ॥
 विष्णुलिङ्गी । स्त्री० वर्तिकापक्षिणि ॥
 विष्णुवक्त्रभा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ लक्ष
 म्याम् । अग्निशिखायाम् ॥
 विष्णुवाहनम् । न० अरुणावरजे ।
 गरुडे ॥ विष्णोर्वाहनम् ॥ गरुड
 शालमल्लरुणावरजोविष्णुवाहन
 इतिहेमचन्द्रः ॥
 विष्णुवाद्यः । पुं० गरुडे

विष्वक्सेनः

विष्णुस्थानम् । न० तौर्धविशिषि ।

विष्यन्दन । पु० रोचकश्चस्त्वन्तरे ।

विष्यदे ॥ यथोक्त सूदशाखे । दधि

क्षीरेसमेपक्त्वा त्वर्द्धभागावशिषिते ।

अष्टमांशक्षिपेत्तत्र तण्डुलान्निस्त्वच

क्षिलान् ॥ प्रियालपनसाम्नाणाम

ज्जामात्र समक्षिपेत् । क्षीरादूर्द्धं च

तच्चैव शर्कराश्च तथा न्यसेत् ॥ सिद्ध

स्त्रिकटुकीपितः कपूरेणाधिवासि

तः । एष विष्यन्दनो नाम देवलोके

पिदुर्लभः ॥ यस्मिन्पक्त्रोद्दिष्टतस्य

न्दते सर्वतो मुखम् । तस्मात् सूपवि

धानञ्चै विष्यन्दन इति स्मृतः ॥ वि

ष्यन्दो बृंहणो हृद्यः पित्तानिलहरो

रुहः । रुच्यो बहुतरं स्वादुर्बलशुक्र

करोद्दिप्तः ॥ इति ॥

विष्य । वि० विषयवधाचिते ॥ विविष्य

वध्यः । नौवयोधमविषिष्यादिना

यतः ॥ विषायहितोवा । उगवा

दिभ्यायत् ॥

विष्व । वि० हिंस्रः ।

विष्वक्पर्णी । स्त्री० भूम्यामलक्याम्

॥ विष्वक्षिपर्णान्यस्य ॥

विष्वक्सेन । पु० जनाहने । वि

ष्णौ ॥ विष्णुनामश्चक्षति गच्छतीति

। ऋत्विगादिना किन् । उगितश्चेति

डोप् । विष्वची सेनायस्य । गङ्गा

परत्वादेति स ज्ञायामगादिति नष

त्वम् ॥ विष्वगश्चक्षति पलायन्ते दैत्य

विसम्

सेनायद्रथोद्योगमावेष्टेति वा ॥ वि

ष्णोर्निर्माल्यधारिणि ॥ यथादृष्टम

नौ ॥

विष्वक्सेनप्रिया । स्त्री० बाराह्यामोष

धी । चामारबालू० इ० गौ० दे० भा०

। लक्ष्म्याम् ॥ विष्वक्सेनश्च प्रिया ॥

विष्वक्सेना । स्त्री० प्रियङ्ग्वी । फलि

न्याम् ॥ विष्वक्सेनोति । विष्

वन्धने । कृत्तृजृप्तौत्यादिनाम् ॥

विष्वक् । अ० पारतः । समन्तादर्थे

॥ नानाविधगती ॥ तुल्याहाराच

काले । विषुवश्चक्षति । अष्टु० । कि

न् ॥

विष्वङ् । पु० पुरुषे । आत्मनि । च

चक्षे । विविधं स्पृष्ट्वा चक्षति । अष्टु

० । किन् ॥

विष्वग्नम् । न० भोजने ॥ शब्दकर

णे ॥

विष्वद्व्यङ् । वि० सर्वतो गच्छति । वि

ष्वग्नगतिके । विष्वगश्चक्षति । ऋत्वि

गादिनाश्चे किन् । विष्वग्देवयो

रिच्यदव्यदिश । स्त्रियां विष्वद्वीची ॥

विष्वगा । पु० भक्षणे ॥

विसवाद् । पु० विप्रलम्भे । अङ्गीकृ

तासम्पादने ॥ विरुद्धसम्यग्बदन

म् । वदेर्भाविष्यञ् ॥

विसंवादि । वि० विलक्षणे ॥

विसम् । न० मृगाले । अङ्गादीनाम्

ले । विसति । विसप्रेरणे । इगु

विसर्जनम्

पधेतिकः ॥

विसकण्ठिका । स्त्री० बलाकायाम् ॥

विसकुसुमम् । न० कमले ॥

विसङ्कटः । पु० सिद्धे । मृगेन्द्रे ॥

ब्रह्मदौष्ट्ये ॥

विसतन्तु । पु० मृणालसूत्रे

विसनाभिः । पुं० पद्मिन्याम् ॥

विसपुष्पम् । न० नलिने ॥ विसस्य
पुष्पम् ॥

विसप्रसूनम् । न० अम्भोरुहे । नलि
ने । पद्मे ॥ विसस्यप्रसूनम् ॥

विसम्बादः । पुं० विप्रलम्भे । मि
थ्याख्यानेनवञ्चने । अङ्गीकृतास
म्पदने ॥

विसरः । पुं० सन्दोहे । ब्रजे । समू
हे । विसरति । स्रगती । पचाद्य
च् । प्रसरे ॥

विसर्गः । पु० दाने ॥ त्यागे ॥ ग
लनिर्गमे । पायूपमयोर्यापारे ॥

विभासीरयनभेदे ॥ विसर्जनीये ॥

यथा । शृङ्गवद्गोलवत्स्रवालि
काकुचयुग्मवत् । नेत्रवत्क्षुण्णसर्प

स्रविसर्गीयमिति स्मृतः ॥ विशेष

स्रष्टौ ॥ यथा । पुस्तकानुगृहीताना

मेतेषां वासनामयः । विसर्गीयस

मोहारे । बीजादौ ज्वराचरम् ॥ वि

सर्जनम् । स्रजः । घञ् ॥ वि

विधसृज्यतेक्षिप्यतेवा० घञ् ।

विसर्जनम् । न० दाने ॥ परित्यागे

विसारः

॥ सम्प्रेषणे ॥ सृजिर्विपूर्वाज्ञावे
ल्युट् ॥

विसर्जनीयः । पुं० विसर्गे । द्विवि
न्दुके ॥

विसर्पः । पुं० रोगविशेषे । सचि
वामये ॥ अश्वविप्रकृष्टनिदानंस

डस्थानिरुक्तिश्चाह । लवणाम्लक
टूष्णादिसेवनाद्दोषकोपतः । वि

सर्पः सप्तधाज्ञेयः सर्वतः परि
सर्पणात् ॥ आदिशब्दाच्चरकोक्तह

रितशाकशिण्डाकौप्रभृतीनामृद्वय
म् ॥ सप्तधात्वविहणोति । पृथ

कचयस्त्रिभिर्भेदैः विसर्पाद्वन्दुजा
स्त्रयः । वातिकः पित्तिकश्चैवक

फजः सान्निपातिकः । चत्वारण
तेष्वीसर्पावच्छिन्ने द्वन्दुजास्त्रयः ।

आग्नेयोवातपित्ताभ्याद्यन्यस्य
कफवातजः । यस्तुकर्दमकोचिरः

सपित्तकफसम्भवः ॥ एषालक्षणा
दिकद्यन्यान्तरादवधेयम् ॥

विसर्पणम् । न० प्रसरे । तन्तुव
न्नादेर्विसर्पणे ॥ स्रष्टृगती ।

ल्युट् ॥

विसर्पिः । पु० विषर्पे ॥

विसलम् । न० विसलये । पक्ष
वे ॥

विसारः । पुं० मत्स्ये ॥ विशिष्यसर
ति । स्रगती । व्याधिमत्स्यवले

षुचेतिवाच्यमिति घञ् ॥

विसूची

विसारिणी । स्त्री० माषपण्याम् ॥
विसारित । त्रि० प्रसारिते । विपू
र्वात्सर्त्ते क्त ॥

विसारी । त्रि० प्रसरणशीले । प्रसा
रिणि ॥ विसरणम् । सृ० । घञ्
विसारोत्थास्ति । अतद्भुनिः ॥ अ
भौक्ष्य विसरतिवा । बहुलमाभौ
क्ष्याये० द्रुतिणिनिः ॥

विसिनौ । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ सृ
णाले ॥ विसमस्त्यस्याः । पुष्करा
दिभ्यद्रुतिङ्भुनि ॥

विसूचिका । स्त्री० अजौर्णहेतुकेरा
गविशेषे । विसूच्याम् ॥

विसूची । स्त्री० विसूचिकायाम् ॥
अस्थालक्षणन्तु । मूर्च्छातिसारोवम
थु पिपासाशूलभ्रमोर्द्वष्टनजृम्भदा-
हा वै र्द्यकम्प्योद्धत्येकजस्रभव-
न्तितम्याशिरसश्चभेद ॥ अस्थाल
पद्रवायथा । नद्रानाशोऽरति
कम्पोमूलाघातोविसन्नता । अमी
उपद्रवाघोरा विसूच्या पञ्चदा
रुणाद्रुति ॥ निरुक्तियथाहु । सू
चीभिरिवगात्रोणितुदन्सन्तिष्ठतेऽ
निलः । यत्राजीर्णेचसावैद्यैर्विसू
चीतिनिगद्यते । नतापरिमिता-
हारालभन्ते बिदितागमाः । मू
ढास्तामजितात्म नालभन्तेऽशन
लालुपाः ॥ अस्थान्निक्त्वायथा ।
लशुनजीरकसैन्धवगन्धकचिकटुरा

विस्तारः

मठघूर्णमिदंसमम् । सपदिनिम्बु
रसेनविसूचिकाहरतिभेरतिभोग
विचक्षणैर्द्रुतिलोलिम्भराजः ॥

विसूरितम् । न० अनुतापे ॥ इ०
ज० ध० ॥

विसृत । चि० विसृते । विसर
तिस्म । सृ० । गत्यर्थे तिक्तः ॥
विसृत्वतः । चि० विसृते ॥

विसृत्वरः । चि० प्रसारिणि प्रमरण
शीले ॥ विसरतितच्छीलः । सृ०
। इण् नशजीतिक्वरप् । वृत्तस्येति
तुक् ॥

विसृमत्वम् । न० विसृते ॥

विसृमरः । चि० विसृत्वरे ॥ वि
सरतितच्छीलः । सृ० । घञ् दः
क्तरच् ॥

विसृष्ट । चि० निक्षिप्ते । उत्पादिते
॥ विपूर्वात्सृजि क्त ॥ सुक्ते-
॥ दत्ते ॥ विशिषेणसृष्टः ॥

विस्तः । पुं० हेम्नोर्ज्ञे । सुवर्णे ।
हेम्न षोडशसुमासेषु । अशीतिर
क्तवापरिमिते । स्वर्णे ॥ विस्त्यते ।
विसत्सर्गे । क्तः । आगमशास्त्र
स्यानिस्त्यत्वान्नेट् ॥

विस्तारः । पु० शब्दस्यविस्तारे । वा
क्प्रपञ्चे ॥ विस्तारे ॥ प्रणये ॥
विस्तारणम् । कृञ् आच्छादने ।
कृदोरप् ॥ घीठे ॥ समूहे ॥
विस्तारः । पुं० तिर्यगायतौ ।

विस्तारित :

विस्तृती । प्रसृतावयवसमूहे ॥ वि
 टपे ॥ शाखापत्रवादिसमुच्चये ॥
 खम्बे ॥ विस्तीर्णतायाम् । विग
 हे । व्यासि ॥ विस्तरणम् । स्तृञ् ।
 । प्रथमेवावयवद्वयतिघञ् ॥ विभू
 ती ॥ यथा । विस्तारः सर्वभूतस्य
 विष्णोः सर्वमिदं जगत् । द्रष्टव्य
 मात्मवत्तस्मादभेदेनविचक्षणैरि
 ति । सर्वभूतस्यसर्वात्मकस्य ॥
 विस्तारितः । चि० विस्तृते ॥ प्राप्तवि
 स्तारे ॥
 विस्तीर्णः । चि० विपुले । विग्राही ॥
 विस्तीर्यतेस्मा । स्तृञ् । क्तः ।
 -रदाभ्यामितिनः ॥
 विस्तीर्णपणः । पुं० न० मानकद्रुमे
 । महापत्रे ॥
 विस्तृत । चि० विस्तृते । तते । वि
 स्तारिते । लब्धविस्तारे ॥ विस्तार्यते
 स्मा । स्तृञ् । । गत्यर्थेतिक्त ॥
 विस्तृतिः । स्त्री० विस्तारि । विस्तार
 यम् । क्तिन् ॥
 विस्पष्टः । चि० सुव्यक्ते । सुस्पष्टे ॥
 न० प्रकटीकृतिते । प्रकटीकृते ॥
 विस्फारः । पुं० धनुषः खाने । यो
 धानाधनुर्गुणशब्दे ॥ विस्फुरणम् ।
 स्फुरस्फुरणे । घञ् । स्फुरतिस्फु
 लल्लोर्वज्जीव्यात्त्वम् ॥ स्फुरस्फुर
 णेवा ॥
 विस्फारितः । चि० निर्वीर्यविते ॥ वि

विस्मयाविष्टः

वर्त्तिते ॥ प्रकाशिते ॥ विपूर्यान्
 यन्तस्फुरतेः क्तः ॥
 विस्फुरणम् । न० सर्वत्रप्रसरणे ॥
 विस्फुरितः । चि० स्फूर्तिविशिष्टे ॥
 विस्फुल्लिङ्गः । पुं० विषप्रभेदे । अ
 ग्निकर्णे ॥
 विस्फूर्ज्यथुः । पुं० उद्वेकी ॥ ट्वितो
 युच् ॥
 विस्फूर्जितः । चि० सङ्क्षुभिते ॥
 विस्फोटः । पुं० विरुद्धस्फोटके । पि
 टके । पिटकायाम् । पिडिया० फो
 डा० इ० भा० ॥ विस्फोटति । स्फु
 टिर्बिगरणे । घञ् ॥ करणे घञ्
 वा ॥
 विस्फोटकः । पुं० त्रयविशेषे । वि
 स्फोटे ॥ विस्फोटति । स्फुटिर्
 यत्तुल् ॥
 विस्मयः । पुं० चक्षुते । आश्चर्ये । अ
 लौकिकचमत्कारविशेषे ॥ यथा ।
 विविधेषुपदार्थेषुलोकसीमातिवर्त्ति
 षु । विस्फारश्च तसीयस्तुसविस्मय
 उदाहृत ॥ गर्वे । दर्पे ॥ विस्मय
 नम् । भिङ् । ईषदसने । एरच् ॥
 सन्देहे ॥
 विस्मयान्वितः । चि० विलक्षे ॥ वि
 स्मयेनआश्चर्येणान्वितः ॥
 विस्मयाविष्टः । चि० चक्षुतदर्शनज
 न्याश्चर्येणव्याप्ते ॥ विस्मयेनआश्चर्यं
 बुद्ध्याभाविष्टाव्याप्तः ॥

विस्मृता

विस्मरणम् । न० विस्मृतौ ॥ स्मृताध्या
ने । ल्युट् ॥

विस्मयन . पुं० कुहकौ । इन्द्रजालि
॥ गन्धर्व्वनगरे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥

विस्मित । वि० विस्मयमाश्चर्य्यङ्गते ।
विस्मयान्विते ॥ घिङ् । क्तं
रित्त . ॥

विस्मृत . वि० अस्तर्गते । स्मरणा
विषये ॥ विस्मर्यतेस्म । स्मृ० ।
क्तः ॥

विस्मृति . स्त्री० विस्मरणे ॥ विस्म
रणम् । स्मृ० । क्तन् ॥

विस्मरे . वि० विस्मयशीले । विस्मय
तेतच्छीलः । नमिक्कम्पौत्वादिना
र . ॥

विस्मृ . न० आसगन्धिनि ॥

विस्मसनम् । न० अवस्मसने । अधः
पतने ॥

विस्मसमानः । वि० ध्वसमाने ॥

विस्मगन्ध . पुं० हरिताले ॥ वि० दु
र्गन्धनि ॥ विस्मगन्धोऽयम् ॥

विस्मगन्धा . स्त्री० हबुषायाम् ।

विस्मगन्धिः । पुं० हरिताले ॥

विस्मयः । वि० अनुङ्गटे ॥ गाढे ॥
विश्रुते ॥

विस्मयः । पुं० कीलिकलहे ॥ विश्रुता
सी ॥ प्रणये ॥ प्रणयः परिचयः शृ
ङ्गारप्रार्थनावेष्ट्यमरमाणा । क्रौडा
पारतन्त्र्यमिति कश्चित् ॥ अघे ॥ प

विहङ्गिका

विहङ्गै ॥ विप्रलब्धे ॥ विस्मयणम् ।
विस्मयतेऽनेनवा । स्मृ० विश्रुतासी ।

घञ् ॥

विस्मयितः । वि० विश्रुतासमाप्ति ॥

विस्मयी । वि० प्रणयिनि ॥ विश्रुतासि
नि ॥ अस्त्यर्थेऽङ्गनि . ॥

विस्मसा . स्त्री० जरायाम् । विस्मय
तेऽनया । स्मृ० सुअध . पतने । भिदा
यङ् ॥

विस्मत्त . वि० विच्युते ॥

विस्मा . स्त्री० हबुषायाम् ॥

विहङ्ग . वि० पक्षिणि ॥ अशुनेवाय
॥ गृहे ॥ विहायसा . विहायसिवा
गच्छति । गम्ल् ॥ अन्यत्रापि ह
श्यतद्धृतिङ् . । छि अविहायसो वि
हाटशात्कृत्यः ॥

विहङ्ग . वि० पक्षिणि ॥ अशुने । वा
ये ॥ पुं० चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ मेघे ॥

विहायसा . विहायसिवागच्छति ।

विहायसोविहङ्गमे . सुपौतिखच्
। खच्चडिदा ॥

विहङ्गमः । पुं० विहङ्गे । खगे ॥ वि
हायसागच्छति । गम्ल् ॥ विहा
यसोविहङ्गमे सुपौतिखच् ॥

विहङ्गमा . स्त्री० भारयष्ट्याम् ॥

विहङ्गराज . पुं० गरुडे ॥ विहङ्गा
नाराजा । टच् ॥

विहङ्गिका . स्त्री० भारयष्ट्याम् । अ
हङ्गौ . पुं० भा . विहङ्गप्रतिपत्तिः

विहाया

। इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ विहा
यसागच्छतिवा । गमयेतिखच् ।
विहायसोविहच । खञ्जवाडिदोच्य
। यावादिस्वात्कन् । टाप् ॥
विहत । चि० विनष्टे ॥ विश्लेषणहत ॥
विहननम् । न० विघ्ने ॥ हिसायाम्
॥ तूलपिञ्जले । तूलधनुषि ॥
विहरः । पुं० वियोगे ॥
विहरणम् । न० विहारे ॥ विपूर्वाङ्
ओल्युट् ॥
विहरन् । चि० क्रीडति ॥
विहर्तुम् । अ० क्राडितुमित्यर्थे ॥
विहसितम् । न० महत्त्वात्पत्वहीने
मध्यहास्ये ॥ यथःकुः । आकुक्षित
कपोलाच्च सखन निखनतथा । प्र
स्तावितात्सानुरागमाहुर्विहसितं
धाः ॥ हसिहसने । भावेक्तः ॥
विहस्तः । चि० पण्डिते ॥ विह्वले ।
व्याकुले ॥ करशूर्ध्वे ॥ विगतोवि
चिप्तोवाहस्तोऽस्य ॥
विहा । अ० स्वर्गे ॥ विश्लेषणजहाति
। ओहाक्श्यागे । विषाविह्वेत्याप्रत्य
य ॥ न्यायेनोपार्जितस्यधनादेः
सत्पार्श्वे विनियोगे ॥
विहापितम् । न० दाने ॥ विहापन
म् । ओहाक् । व्यन्तात्कः ॥
विहायाः । पुं० खगे । शकुने ॥ पुं०
न० गगने । आकाशे ॥ विश्लेषणहा
ययति० गमयति० विमानादीन् ।

विहीनः

हयगतौ । व्यन्तादसुन् ॥ विजहा
तिभुववा । ओहाक् । विह्वहाधा
ज्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् । णिदित्यस्या
नुवर्त्तेयुक् । कचिच्छान्दसाचपि
भाषायाप्रयुज्यन्तेतेनलोकिपि ।
विहायसम् । न० व्याप्ति ॥
विहायसा । अ० नभसि ॥
विहारः । पुं० क्रीडार्थपद्मांसचरणे
। परिक्रमे । भ्रमणे ॥ स्तब्धे ॥ ली
लायाम् ॥ सुगतालये ॥ विहरण
म् । हज् । घञ् ॥ यानादौ ॥
विहरन्त्यनेन । करणे घञ् । क्रीडा
स्थाने ॥ विहरन्त्यत्र । अधिकरणे
घञ् ॥ विन्दुरेखखगे ॥ चि० हार
वर्जिते ॥ विगतोहारोऽस्य ॥
विहारगृहम् । क्रीडागारे ॥
विहारवित् । पुं० श्रीकृष्णे ॥ चि० वि
हारज्ञे ॥
विहारवेदिका । स्त्री० वितर्काम् ॥
विहारस्थानम् । न० क्रीडाप्रदेशे ॥
विहारी । चि० परिक्रमिणि । विहार
कर्त्तरि ॥ मत्स्वर्थीयद्वनि ॥
विहितः । चि० सृष्टे । निर्मिते ॥ वि
धेये । विध्यागताचितकृत्ये ॥ वि
धीयतेऽस्य । डुधाज् । क्त । द
धाते ह् । अभिहिते । विपूर्वस्य
दधाते । क्रियासा मान्यवाचित्वात्
विहिति । स्त्री० विधाने ॥
विहीनः । चि० विगते । विश्लेषणहो

वीक :

ने । त्यक्ते । वच्छिंते । वेधविही
नेशोतरिवक्तुर्वाक्यं प्रयातिवैफल्यम्
। नयनविहीनेभर्त्तरिलावण्यमिव
खञ्जनालीणाम् ॥

विहृतम् । न० स्त्रीणां स्वाभाविकदशा
लङ्कारान्तर्गतालंकारविशेषः ॥ यथा
। लीलाविलासो विच्छित्तिर्विवेकाः
किलकिञ्चित्तम् । मोहायितकुट्टमि
त ललित विहृतं तथा ॥ विभ्रमश्चे
त्यलङ्कारः । स्त्रीणां स्वाभाविकाद
शेति हेमचन्द्रः ॥ तल्लक्षणं यथा ।
वक्तव्याभाषणव्याजाद्विहृतदर्शितेति
तम् ॥ विहरणम् । वृज् । भावितम् ॥

विहृतिः । स्त्री० सञ्चारे ॥ विहरणम्
। वृज् । क्लिन् । विशिष्यहरणे ॥

विहृठः । पुं० विहृठने ॥

विहृठनम् । न० हिंसायाम् ॥ मर्द्दने
॥ विडम्बने ॥ उठविवाधायाम् ।

ल्युट् ॥ दुः खे ॥

विहृडनम् । न० विहृठनार्थे ॥ वृड्
। ल्युट् ॥

विह्वलः । चि० भीत्याद्यभिभूते । स्वा
ङ्गान्यवधारयितुमशक्ते । विह्वले ॥

विह्वलति । ह्वलचलने । अच् । मू
च्छिंते ॥ विलीने ॥ विवशे ॥

वीः । पु० गमने । वेति । वीगत्या
दौ । क्तिप् ॥

वीकः । पुं० वायी । वाते ॥ पक्षिणि
। खने ॥ अजति । अज० । अजिपु

वीचिमाली

धूनीभ्यो दीर्घश्चेति कन् ॥ मनसि ॥

वीकाशः । पुं० रहसि । विजने ॥

विकाशि । प्रकाशि ॥ विकाशनम् ॥

अस्मिन्वा । काशुदीप्ती । भावे ॥

लक्षे ल्यधिकरणे वाच्यम् । कृकः

काशकृतिदीर्घः ॥ यदा । विकाश

नमचवा । काशशब्दे । पूर्ववत् ॥ घ

ञ् दीर्घौ ॥

वीक्षयम् । न० वीक्षीकने ॥ विशिष्ट
मीक्षयम् ॥

वीक्षणीयः । चि० गुरुमुखादवगत्य

विचारणीये ॥ वीक्षितुं योग्ये ॥ ई

क्ष० । अनौयर् ॥

वीक्षापन्नः । चि० विस्मयान्विते ॥ वी

क्षयम् ॥ वीक्षातामापन्नः ॥

वीक्षितः । चि० अवलोकिते । दृष्टे ।

विशिष्यवृक्षितः ॥

वीक्ष्यः । पुं० लासके ॥ वाञ्छिनि ।

घोटके । न० विस्मये । दृश्ये ॥ चि०

शंनीये ॥ *

वीड्खा । स्त्री० शूकशिख्याम् ॥ ग

तिमेदे । मत्तने ॥ अश्वगतिमेदे ।

सन्धी ॥

वीचिः । पुं० स्त्री० खलपतरङ्गे । ज

म्याम् ॥ अवकाशि । वीच० वृ० मा०

॥ सुखे ॥ वयति ॥ जयतेवा । वेज्

तन्तुसन्ताने । वेजोडिञ्चेति ॥ ईचि ।

॥ अल्पे ॥ आल्याम् ॥

वीचिमाली । पुं० समुद्रे ॥ वीचीनां

बीजम्

माला० साधस्तिषध्या० ब्रौह्मादित्वा
दिनिः ॥

बीची । स्त्री० बीचिशब्दार्थे ॥

बीचीतरङ्गः । पुं० न्यायविशेषे ॥ स

तुश्रोत्रेशब्दस्योत्पत्तिकारणरूपः ।

यथा । बीचीतरङ्गन्यायेन तदुत्पत्ति

स्तुकीर्तिता ॥ कदम्बनीलकन्याया

दुत्पत्तिः कस्यचिन्मते ॥ इ० भा०

प० ॥ ननु मृदङ्गाद्यवच्छेदेनात्यन्त्रे

शब्दे० श्रोत्रेकथमुत्पत्तिरित्यत आह

। बीचीति । आद्यशब्दस्य० बहिर्दृ

शदिगवच्छिन्नोऽन्वः शब्दस्तेनैव शब्दे

न जन्यते० तेन चापरस्तद्व्यापक एव क्र

मेण श्रोत्रोत्पत्तिगृह्यत इति । कदम्ब

इति । आद्यशब्दादृशदिचतुदशश

ब्दा उत्पद्यन्ते० तैश्चान्येदशशब्दा उत्प

द्यन्त इति भावः । अस्मिन् कल्पे गौ

रवादुक्त कस्यचिन्मत इति ॥

बीजम् । न० अङ्कुरकारणे ॥ द्विती ।

तत्त्वे ॥ आधाने ॥ शुक्ले । रीतसि

। सर्वभूतानां प्ररोहकारणं बीजं त

न्मायोपाधिकचैतन्यभगवद्भिभूतिः

॥ विशेषेण जायतेऽनेन । उपसर्गे

असंज्ञायामिति ड । अन्येषामपी

तिदौर्घं ॥ यद्वा । विशेषेण० ईजते ।

ईजगति कुत्सनधी ॥ अच्० बीज्य

तेवा । घञ् । कुत्स्वन्तुन भवति० अ

कारिष्यच निष्ठायामनिट इति भाषि

ककतापरितत्वात् । अस्त्यच निष्ठा

बीजपूरः

यासिट्त्वात् ॥ यद्वा । बीजयस्ति०

बीज्यतेऽनेन वा । बीजव्यजने । अ

च्० घञ् वा ॥ मज्जनि ॥ गणित

विशेषे० अव्यक्तगणिते ॥ मन्त्रे ॥

बीजकः । पुं० मातुलुङ्गे ॥ असनवृ

द्धे । पीतसारके । विजयसार० इ०

भा० ॥ बीजकः कुष्ठबीजसर्पश्चिन्न

मेहगुदकृमौन् । इति श्लोकास्तपि

तत्त्वत्त्वः केश्योरसायनः ॥

बीजकृत् । न० बाजीकरणे ॥

बीजकीशः । पुं० बीजकीषे ॥

बीजकीशी । स्त्री० शिम्बायाम् ॥

बीजकीषः । पुं० वराटके । कर्णिका

याम् ॥ बीजस्य कीषः पाचमाधार

इतियावत् ॥ बीजाभिधाने ॥

बीजगर्भः । पुं० पटोले ॥

बीजगुप्तिः । स्त्री० शिम्ब्याम् ॥

बीजधर्म्मिणौ । स्त्री० सर्वेषामहदादी

नां विकाराणां बीजत्वेनावस्थितायां

प्रकृतौ ॥

बीजधान्यम् । न० धान्याके ॥

बीजनम् । व्यजने ॥ कीके । अन्नवा

के । अकीरे । वस्तुनि ॥ विधूनने

॥ बीजव्यजने । चुरादि ॥ ल्युट् ॥

बीजपादपः । पुं० भस्मातके ॥

बीजपुष्पम् । न० मरुवके ॥ मदनद्वी ।

बीजपूरः । पुं० फलपूरे । मातुलु

ङ्गे । टावालेबू० इ० बगौ० दे० भा० वक्

भाषाच ॥ गुणास्तु । बीजपूरफल

बीजरुहः

स्वादुरसेन्न दीपनंलघु । रक्तपित्तह
रकण्डजिह्वाहृदयशोधनम् ॥ प्रवा
सकासारुचिहरहृदयवृण्णाहरस्मृत
म् ॥ सैन्धवाद्रेकसयुक्त बीजपूरक
मत्तियः । शाकिनौभिरिवाकृष्ट
विशत्युदरमोदनम् ॥ केशरमातु
लुङ्गस्यलघुश्लेष्मानिलापहम् । रो
चनदीपनहृदयगुल्मशूलार्शसांजये
त्तुति ॥ काथेस्यमूलग्राह्यमित्या
हुः ॥ बीजिनपूर्यते । पूरीभाप्याय
ने । द्रुगुपधितिकः । कर्मणिघञ्
वा ॥ देशभाषयाविजोराऽइतिप्र
सिद्धोयम् ।

बीजपूर्णः । पुं० बीजपूरे ॥ ह्योलङ्गे ।
बीजपेशिका । स्त्री० अण्डकोषे ॥
बीजप्रदः । पुं० पितरि । गर्भाधा
नस्यकर्त्तरि ॥

बीजफलकः । पुं० बीजपूरे ॥
बीजसूः । स्त्री० क्षितौ ।
बीजमातृका । स्त्री० प्रद्वबीजे । प
द्माक्षे ॥

बीजरुहः । पुं० माषकलाये ॥
बीजरुहः । पुं० शाल्यादौ ॥ य
था । कुरण्टाद्याभयबीजामूल-
जास्तूत्पन्नादयः । पर्वयानयद्
ज्वाद्यास्तम्भजाः ॥ शल्लकीमु
खाः ॥ शाल्यादयोबीजरुहाः स
न्मूलजास्तूत्पन्नादयः । सुर्वनस्य
तिकायस्यषड्द्वेतिमूलजातयद् ॥ हे

बीणा

मचन्द्रः ॥

बीजरेचनम् । न० जयपाले ॥
बीजवपनम् । न० क्षेत्रेबीजक्षेपणे ॥
बीजवृक्षः । पुं० असनवृक्षे ॥
बीजसञ्चयः । पुं० बीजसङ्ग्रहे ॥
बीजसन्तानः । पुं० वपने । क्षेत्रे
बीजानाधिकरणे । गर्भाधाने ॥
बीजसू । स्त्री० भूमौ । पृथ्व्याम् ॥
बीजाकृतम् । न० उत्पत्तौ । सबीज
कृष्टेक्षेत्रे ॥ बीजिनसहकृतकृष्ट
म् । कृजोद्वितीयेतिङाच् ॥

बीजाम्बुम् । न० वृक्षाम्बु ।
बीजी । पुं० पितरि ॥ त्रि० बीज
विशिष्टे ॥

बीजादकम् । न० करकायाम् ॥ बी
जाकृत्युदकम् । शाकपार्थिवादि ॥
बीजासिचक्रम् । न० बीजवपनजन्य
श्रुभाशुभज्ञानार्थसर्पाकारचक्रे ॥
बीज्यः । त्रि० कुलसम्भवे ॥ बीज्य
ते । बीजव्यजनेऽदन्तः । अचाय
त् ॥ यद्वा । बीजमस्यास्ति । अ
न्येभ्योपिदृश्यतइतियप् । बीजभ
वः साधुर्वा ॥

बीटिका । स्त्री० सुसज्जीकृतताम्बू
ले ॥ इतिकेचित् ॥

बीणा । स्त्री० तडिति । विद्युति ।
बल्लक्याम् । विपञ्च्याम् ॥ वेति
जायतेखरोस्याम् । बीगल्यादि
षु । रास्त्रासास्त्रास्थूणाबीणाइति

बीणास्य :

नम्रच्ययोणत्वंगुणाभावश्च निपाति
ब . ॥ अस्याः प्रमेदायथा । वि
प्रवावसीस्तुष्टतीतुम्बुरीस्तुकलाव
तीमहतीनारदस्यस्यात्सरस्वत्यास्तु
कच्छपी ॥ अपिच । शिवस्यबी
णानालम्बीसरस्वत्यास्तुकच्छपी ।
महतीनारदस्यस्यात्गणानाञ्चप्रभा
वती ॥ विश्वावसीस्तुष्टतीतुम्बु
रीस्तुकलावती । चण्डालानाञ्च
कण्डोलबीणाचाण्डालिकापिच ॥
तस्याचङ्गानां नामानियथा । का
यः कोलम्बजस्तस्याउपनाहेनिब
न्धनम् । दण्ड पुन प्रवालः
स्यात्ककुभस्तुप्रसेवक . मूलैवंश
शलाकास्यात्कजिकाकृणिकापि-
चेति ॥ रगणे . ५ । ५० ॥

बीणादण्ड । पुं . बीणास्थिताला
बूपरिकाष्ठे । प्रवाले । बीणाया
दण्डः ॥

बीणानुबन्ध . पुं . उपनाहे ॥

बीणाज । वि . बीणावति ॥ पुं .
नारदे ॥ बीणाचस्तिचस्य । सि
धादित्वाञ्च ॥

बीणावादः । वि . वैणिके ॥ बीणा
वादति । वदेय्यन्तात् . कर्म
शब्द ॥

बीणावादक . पुं . वैणिके ।

बीणास्य . पुं . नारदे ॥ बीणा
आस्यमिदप्रधानंयस्य ॥

बीतम्

बीतम् । न० असारगजि । युडाक्षमे
हस्तिनि ॥ असारतुरगे । युडाक्ष
मेघाटके ॥ अङ्कशकर्मणि । क
रिण . पादघातपूर्वकाङ्कशवार
णे ॥ पादकर्मयतप्रोक्तघातमङ्क
शवारणम् । उभयबीतमाख्यातमि
तिहलायुध . ॥ वेति . अजतिस्म
बा . युडादिकर्मण बीगच्छादौ .
अजगतौवा । गच्छर्थेतिक्त . ॥
अनुमानप्रमेदे । अन्वयमुखेनप्रवर्त
मानेविधायकेऽनुमानशिषि ॥ बी
तानुमोनश्चवेधा । पूर्ववत् . सा
मान्यतेदृष्टश्च । दृष्टस्वलक्षण
सामान्यविषययत्तत्पूर्ववत् । पू
र्वप्रसिद्धम् . दृष्टस्वलक्षणसामान्य
मितियावत् । तस्यस्यविषयत्वं ना
स्त्यनुमानज्ञानस्येतिपूर्ववत् । य
था धूमादङ्गित्वसामान्यविशेष
पर्वतेअनुमीयते । तस्यवङ्गित्वसामा
न्यस्यस्वलक्षणंङ्गित्वविशेषोदृष्टोरसव
त्याम् । अपरञ्चबीतसामान्यतेदृ
ष्टम् . अदृष्टस्वलक्षणसामान्यविष
यम् । यथैन्द्रयविषयमनुमानम् . अ
चङ्गिरूपादिज्ञानानांक्रियात्वेनकर
णत्वमनुमीयतेयदापिचकरणत्वसा
मान्यस्यच्छिदादीवास्यादिसलक्षण
मुपलब्धम् . तथापियज्जातीयरूपा
दिविज्ञानेकरणमनुमीयतेतज्जाती
यस्यकरणस्यनदृष्टस्वलक्षणप्रत्यक्षेण

वीतरागभयक्रोध :

इन्द्रियजातीयं हितत्करणम् • न चेन्द्रियत्वस्य सामान्यस्य स्वरूपमिन्द्रियविशेष . प्रत्यक्षगोचरो वर्णरूपशब्दशाम् • यथा वर्णत्वस्य सामान्यस्य स्वरूपमवर्णः सायपूर्ववत् . सामान्यतोऽदृष्टस्य अपि वीतत्वे न तुल्यत्वे विशेषः । अत्र च दृष्टदर्शनम् • सामान्यस्य सार्वभौमिकस्तत्सिद्धम् • अदृष्टस्वरूपस्य सामान्यस्य • दर्शनमनुमानमित्यर्थः . ॥ त्रि० शान्ते ॥ निवृत्ते ॥ आच्छादिते ॥ विरहिते ॥ विशेषेण दूतः . ॥

वीतसः । पुं० . मृगाणां पक्षिणामपि बन्धनापाये ॥ मृगाणां पक्षिणां च विप्लासहेतोः प्रावरणे ॥ वितस्त्रुते । तस्मिन् अलङ्कारे । घञ् । उपसर्गस्येति दीर्घः . ॥

वीतदम्भः । त्रि० . त्यक्तदम्भे ॥

वीतनः । पुं० . कृकपाश्वर्द्धये ॥ यथा । कृकस्तुकन्तरामध्यं कृकपाश्वर्द्धेतु वीतनी । इति हेमचन्द्रः ॥

वीतभयः । त्रि० . निर्भये ॥ वीतविगतभयं यच्छ ॥

वीतमन्युः । त्रि० . विगतरोषे ॥

वीतरागः । पुं० . वृद्धे । त्रि० . निस्पृहे । रागशून्ये ॥ विशेषेण दूतः गतः • रागः प्रीतिर्मात्सर्यं वा • यच्छ • यस्माद्वा ॥

वीतरागभयक्रोधः । त्रि० . शुद्धसत्त्वे ॥

वीथिः .

रागभयक्रोधाः • वीताः विवेकेन विगतायस्मात् ॥

वीतरागी । त्रि० . इहामुद्यार्थफलमो गरहिते ॥

वीतशोकः । पुं० . अशोकद्रुमे ॥ त्रि० . आत्मन्ने ॥ आत्मन्नेव वीतशोको भवति नानात्मन्नेः ॥ शोकहीने ॥ वीतः विशेषेण गतः शोकायस्य स्माद्वा ॥

वीतस्पृहः । विरक्ते ॥

वीतिः । पुं० . अश्वे ॥ स्त्री० . गतौ दीप्तौ ॥ प्रजने ॥ अशने ॥ धावने ॥ वेति । वीगत्यादौ । क्तिच् • भावेस्त्रिधां क्तिन्वा ॥ निष्ठत्तौ ॥

वीतिहोत्रः । पुं० . धनसूये । अग्नी ॥ वीयते । वीगतिप्रजनकान्त्यसमखादनेषु । कर्मणि क्तिन् । वीतिर्भक्ष्यपुरोडाशादिः दूयते ऽस्मिन् । हुदानादनयोः । हुयामाश्रुभसि भ्यस्त्रन् • इति चन् • वीतिरश्वो द्वाचद्वयनमस्येति वा ॥ अर्को । सूर्ये ॥

वीतः । त्रि० . विशेषेण दत्ते ॥ विदीयते स्म । डुदाञ् • । क्तः । अच उपसर्गात् इति तादेशः दत्तोति दीर्घः ॥

वीथिः । स्त्री० . वीथ्याम् । अश्वसंज्ञारस्याने ॥ ताश्च नवः । यथा । सि

बीधि :

ब मुखेनवसुबीधिषुकस्त्रिदशवल्गा
 विभागकुश्लोगमयाम्बभूवेतिमात्र
 व्याख्यानावसरेमस्तिनाथः । नव
 सुबीधिषुसञ्चारस्थानेषुगमयाम्बभू
 व० बीधयेनवाश्वानांसर्ववधारादा
 व्यार्थी । परिमिताः प्रचारदेशाः
 । तास्यतिस्त्रिदशैके । नवेत्यन्ये ।
 तत्रोत्तरपक्षमाश्रित्योक्तं कविना न
 वस्ति । यथाहभोज । बीध्य
 स्तिस्त्रे । उधधाराणांलघ्वीमध्योत्तमा
 क्रमात् । तासांस्यान्नुषांमानम
 शीतिर्नवति । शतम् ॥ अष्टमध्यो
 त्तमानान्तुवोजिनांबीधिका । स्मृ
 ता । नवानांकथिताबीध्योदुष्टा
 नाक्रमणक्रमे ॥ अन्येषामपिसर्वव
 गतिद्वयार्थमीरिता ॥ समोन्नतासा
 विषमाम्बुकीर्णांशुदानतायादयवी०
 रुदाव्या । स्थायुप्रकीर्णोपलसंप्रकी
 र्णांपाश्वीन्नतास्थानवधेतिबीध्य ॥
 सर्वबीधिषुयोवाजीदृढशिक्षासम-
 न्वितः । तेनराजारणे नित्यंमृग
 यायांमुद्वज्जिदिति ॥ अन्येतु०
 उरसाख्यादधेगतिविशेषाबीधयद्व
 त्थाहुः । उरसालीवरश्वालीपृथु
 लोमध्यनामकः । आलीढ शोभ
 नेरुहै । प्रच्छालीढस्तथापरः ॥ उ
 पधेनवउक्तसुपादचालोचसर्वगः ।
 निर्दिष्टाबीधयस्त्वतादिति ॥ विध्य
 तेनया । विद्युवाचने । इगुपधा

बीधः

तत्किदितौ । बाहुलकादौर्ध्वः ॥
 बीधिका । स्त्री० बीध्याम् ॥
 बीधी । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ गृहाङ्गे ।
 गृहपिण्डकायाम् ॥ नाव्यरूपके-
 । बत्सर्गनि ॥ विध्यतेऽनया । वि
 धृ० । घञ् । पृषादरादि । गौ
 रादिः ॥ यदा । विध्यते । इगु
 पधात्किदितौ । बाहुलकादौ-
 र्वः । कृदिकारादितिपाक्षिको
 ङीष् ।

बीध्यङ्गः । चि० नाटकमेदे ।

बीधः । पुं० अग्नौ ॥ बाधौ ॥ न०
 नभसि ॥ चि० विमले ॥ बीन्धे
 । जिह्वन्दीदीप्तौ ॥ बाविन्धेरिति०
 क्रान् ॥

बीनाह । पुं० इष्टकादिभिर्विकेक-
 पक्षम, खे ॥ विनश्यतेऽनेन० कूप
 म, खम् । गृहवन्धने । हलन्धेति
 घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

बीपा । स्त्री० विद्युति ॥

बीप्सा । स्त्री० व्याप्तुमिच्छायाम् ॥
 नानार्थकशब्दाधिकरणानांक्रिया
 गुणाभ्यांप्रयोज्युर्गपद्याप्तुमिच्छा
 बीप्सा ॥ श्रैश्वरीलेनमाणिक्यमौ-
 क्तिकनगजिगजे । देशेदेशेनविद्वांस
 खंदननवनेवने ॥

बीवधः । पुं० पर्याहारः । उभय
 तीव्रवशिक्येस्त्वन्ववाद्योकाष्टे ।
 विहङ्गिकायाम् ॥ अध्वनि । भ

वीर .

रे ॥ मोगे ॥ धान्यादिप्राप्तौ ॥ वि
विधिविधौवननगमनवाऽत्रानेनवा
। प्रादिभ्योधातुजस्ये तिसमासात्
रप्रदक्षिणौ अन्येषामपीतिदीर्घ ॥
वीरविक्र : । चि० वात्तांगि ॥ वीर
धेनहरति । एकदेशविकृतस्थान
न्यत्वात् । विभाषाविवधादितिष्ठ
न । षोडोष्यः ॥
वीरः । पुं० शूरे । विक्रान्ते ॥ वि
ष्णौ ॥ जिने ॥ शृङ्गाराद्यष्टरमा
न्तर्गतस्त्रिषिषि । उत्साहवर्द्धने
॥ उत्तमप्रकृतिवीरउत्साहस्थायि
भावकः । महेन्द्रदेवतोद्दिमवर्णो
ऽयंसमुदाहृतः ॥ ककुभद्रुमे ॥
ब्राह्मणे । भावविशिषि ॥ न०
अनौ ॥ तण्डुलीये । बराहकन्दे
॥ लताकरञ्जे ॥ करवीरे ॥ शृङ्गा
म् ॥ नखे ॥ मरिचे ॥ पुष्करमूले ।
काञ्चिके ॥ उशीरे ॥ आरुके ॥ चि०
उत्तमे । श्रेष्ठे ॥ वीराचारविशिष्टेयथा
। कुजाचाररतोवीरः कुलसक्तीसदा
भवेत् । सविदासिवनकुर्यात्सामपा
नमहेश्वरि ॥ सर्वदाकुरुतेदेविवीर
सोदतमानसः ॥ पुं० वीरयति । शूर
वीरविक्रान्तौचुरादिः । पचोद्यच् ।
यद्वा । विशिष्य० ईर्से० ईरयतिवा ।
ईरगतौ । कोऽज्वा ॥ यद्वा । अज
ति । अजगतिचपययीः । स्त्रायि
तक्षीतिरक् । अजेवी ॥ विविधानां

वीरपत्नी

शचूणामीरयितावा ॥ यद्वा । ईरण
म् । ईरगतौकम्पने च । भाविषज्
। ईरः पलायन कम्पनञ्च० तदुभये
परवीरप्रयुक्तं विगतमस्येतिवीरः ॥
वीरकः । पुं० करवीरे ॥
वीरकुलम् । न० ब्राह्मणानागणे ॥
वीरगतिः । पुं० स्वर्गे ॥
वीरजयन्तिका । स्त्री० रणेवीराणां
स्थे ॥
वीरणम् । न० उशीरस्यदृष्टे । वीरत
रे । बहुमूलके । गौडरद्वितीयाते
दृष्टे ॥ वीरण प्राचन शीतस्नानल
घुतिक्तकम् । मधुरज्वरनुद्धान्तिम
दक्षित्कफपित्तदृष्ट ॥ दृष्टासृषिष
वीसर्पकच्छदाह्रणोपहम् ॥ कुशा
दीनांगणे ॥ यथा । कुश काशश्च
दभक्षकतृण भूतस्थतया । प्रवेतदू
र्वानीलदूर्वागण्डदूर्बेतिवीरणम् ॥
विपक्षिणमीरयति । ईरमंतौकम्प
ने च । ल्युयुज्वा ॥
वीरतर । पुं० वीरश्रेष्ठे ॥ अवे ॥
न० वीरणे ॥ अतिशयितोवीरः ।
द्विषचनविभज्येतितरप् ॥
वीरतरुः । पुं० अर्जुनवृक्षे ॥ वीरश्वा
सैतरुश्च ॥ कोकिलाचवृक्षे ॥ वि
त्त्वान्तरवृक्षे ॥ भक्षातके ॥
वीरपण्यम् । न० सुरपण्ये ॥
वीरपत्नी । स्त्री० वीरभार्यायाम् ॥ वी
रः पतिवैर्याद्विद्विषि० नित्य स

वीरवत्सला

मत्स्यादिध्विति० पतिशब्दस्य नकारा
न्तादेशे० कर्त्तुं भ्यङ्गतिङौप् ॥ नहि
वीरपत्नीनामलभ्यनामकिञ्चिदस्ति ॥

वीरपत्नी । स्त्री० विजयोयाम् ॥
वीरपाणम् । न० वीराणासमयविशेषे
क्रियमाणे मद्यपाने ॥ यथा । वीरपा
नस्तु यत्पात्रं वृत्तिभाविनिवारणे ॥
वीराणां पानम् । बाभावकारणयो
रितिणत्वम् ॥

वीरपुष्पः । पुं० परैरपराजिते ॥
वीरपुष्पी । स्त्री० सिन्दूरपुष्प्याम् ॥
वीरप्रमोचः । पुं० तीर्थविशेषि ॥
वीरभद्रः । पुं० अश्वमेवाश्वे ॥ वीर
श्रेष्ठे ॥ वीरणे ॥ दक्षाध्वरध्वंसि
निशिवगणविशेषि ॥

वीरभद्रकम् । न० वीरणे ॥
वीरभार्या । स्त्री० वीरपत्न्याम् ॥
वीरस्य भार्या ॥
वीरमाता । स्त्री० वीरस्वाम् ॥ वीरस्य
माता ॥

वीररजः । न० सिन्दूरे ॥
वीररात्रिः । स्त्री० निशाविशेषि ॥ यथा
। दीपावल्याममायां वैश्वर्यं यदि
तत्र वै । वीररात्रिर्महेशानीत्याग
म् ॥

वीररेणुः । पुं० भीमसेने । नागवले ।
वीरवती । स्त्री० मासरोहिण्याम् ॥
वीरजनन्याम् ॥

वीरवत्सला । स्त्री० श्वश्रुताम् ॥

वीरा

वीरवत्सा । स्त्री० वीरजनन्याम् ॥
वीरविज्ञावकः । पुं० शूद्रद्रव्येण हेम
कर्तारि ॥ यथा । वीरविज्ञावकोजु
ह्वनैः शूद्रसमर्पितैरिति हेमच
द्रः ॥

वीरवृक्षः । पुं० भल्लोतके ॥ ककुभद्रु
मे ॥ बिल्वान्तरे ॥ देवधान्ये । अश्व
रीहरे ॥ वीरवृक्षवृक्षः दुस्पर्शत्वा
त् ॥

वीरव्रतः । पुं० दृढव्रते ॥ नैष्ठिके ॥
वीरसूः । स्त्री० वीरमातरि ॥ वीरसू
ते । षूङ्पाणिगर्भधिमोक्षने । स
त्सूक्ष्मिति क्तिप् ॥

वीरसेनः । पुं० नलाभिधभूपपित
रि ॥ न० आरूकवृक्षे ॥ आलुके ॥
वीरसेनजः । पुं० नलाभिधनृपे ॥
वीरहा । पुं० त्यक्तयन्त्राग्नौ । नष्टा
ग्नौ । प्रमादादिनायस्याग्निहोत्रि
णोऽग्निर्नष्टो निर्वीणः शान्तस्तस्मि
न् ॥ वीरोऽग्निस्तद्वन्ति । हन० ।
क्तिप् ॥ हरी ॥ बहुरान्धसुरभटा
न् ॥ हिरण्यकशिपुप्रभृतौ न्बाहन्ती
तितथा ॥

वीरा । स्त्री० सुरायाम् । मदिराया
म् ॥ वीरकाकोल्योम् ॥ तामल
क्याम् ॥ एलबालुके ॥ पतिपुत्रव
त्याम् । पत्न्यामुतेनचयुक्तायाम् ॥
रम्भायाम् ॥ विदार्याम् ॥ विदा
रीस्थाने गम्भारीति पाठान्तरम् ॥

वीरासनम्

काकोल्याम् ॥ महाशतावर्याम् ॥
 गृहकन्यायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ अ
 तिबिषायाम् ॥ शिशपावधौ ॥
 वीराध्वा । पु० शूराणां वत्सर्गिणि ॥
 वीराणांसङ्ख्यामेध्वनिवर्तिना० नी
 ब्राह्मणबालसत्याद्यर्थ० कण्टकवृद्धि
 कसर्पसिंहव्याघ्राद्यभीतानामध्वा ॥
 वीराकुकम् । न० आरुको ॥
 वीराशसनम् । न० अतिभयप्रदाया
 युद्धभूमौ ॥ सावीराशसन युद्धभू
 मिर्या तभयप्रदा ॥ वीरा शस्यन्तेऽ
 च । आङ् । शसिदृष्टायाम् ।
 ल्युट् ॥
 वीराश्रमः । पु० तीर्थविशेषे ॥ अत्र
 कार्तिकेयस्तिष्ठति ॥
 वीरासनम् । न० राक्षसखड्गहस्तस्य
 निष्ठतीजागरण्ये ॥ ऊर्ध्वावस्थाने ॥
 वीराशमासनम् । योगिनामासन
 विशेषे ॥ तदुक्त योगशास्त्रे वसिष्ठे
 न । एकपादमथैकस्मिन् विन्यसे
 दूरुस स्थितम् । इतरस्मि सथावा
 हु वीरासनमिदं स्मृतम् । इति ॥
 अपिच । एकपादमथ । कृत्वा वि
 न्यस्यो रौतथेतरम् । ऋजुकाये वि
 श्रान्त्यन्ती वीरासनमितीरितमितित
 न्नशास्त्रम् ॥ श्रीभागवतेपि । कृत्वो
 रौदधिणे सव्यपादपद्मञ्जुजानुनि ।
 बाहुपकीष्ठे चमालामासीनं तर्कसु
 द्रवेति ॥

वीर्यम्

वीरिणी । स्त्री० दक्षप्रजापतेः प
 न्याम् ॥
 वीरुत् । स्त्री० शाखापत्रप्रचयवृक्षां ल
 तायाम् । गुल्मिन्याम् । उदले
 विटपे ॥ विरुणद्धि । रुधिर० ।
 क्षिप् । अर्धपामपीति दीर्घः ।
 वीरुधा । स्त्री० वीरुधि । भागुरिम
 तेनटाप् ॥
 वीरेश्च । पु० शिवे ॥
 वीरेश्वरः । पु० सदाशिवे ॥ वीरा
 णामीश्वरः ॥
 वीरोज्जो । पु० होमाकर्त्तरि ॥ य
 था । अम्बुदिवाभिनिर्मुक्तौ वीरो
 ज्जो ननु हेतियः ॥ इति हेमच
 न्द्रः ॥
 वीरोपजीविकः । पु० जीविकार्थम्
 ग्निहोत्रिणि ॥ यथा । अग्निहोत्र
 फलाद्या आपरो वीरोपजीविक इति
 हेमचन्द्रः ॥
 वीर्यम् । न० शुक्रे । रेतसि । य
 था । हरिताल इरेर्भीर्यं लक्ष्मीवी
 र्यमन । शिला । पारद शिववीर्यं
 स्थातृगन्धकपावतीरजः ॥ इति ।
 प्रभावे ॥ तैजसि ॥ इन्द्रियसाम
 र्य्ये ॥ अतिशयशक्तिभाज्युत्साहे ।
 शक्तौ ॥ साचपृथिव्यादीनां यः सा
 रभागस्तदतिशयरूपा । सा हि वि
 धाचिन्त्याचिन्त्यक्रियाहेतुत्वेन ।
 तच्चिन्त्यक्रियाहेतुर्याद्रव्यरसादीनां

वृहण :

स्वस्वकर्मणिस्वभाषसिद्धाशक्तिः ।
 अचिन्त्यक्रियाहेतुश्चप्रभावापरपर्या
 यद्रव्यागारसादनुरूपकार्यकर
 णशक्तिः । उक्तञ्च । भूतप्रभावा
 तिथयोद्रव्यपाकेरसेस्थितः । चि
 न्त्याऽचिन्त्यक्रियाहेतुर्धीर्यधन्वन्तरे-
 र्मतमिति ॥ अस्याधिमहा । या
 मकत्ककषायवीर्यमखिलचूर्णश्चप
 चचयषणमासान्चतमोदकौसहगु
 ङीमासत्रयगुणुलो । सिद्धानार
 सभस्मनासुषिपुलवीर्यश्चवर्षत्रयम्-
 किञ्चिद्भस्मविवर्जितगुणपरतैलपुरा
 णमहदितिनारायणदासकृतापरि
 भाषा ॥ बीरे । अल्लोविसाधु । त
 चसाधुरितियत् ॥ यद्वा । वीर्यते
 ऽनेन । बीरविक्रान्तौ । अचोयत्
 ॥ अघ्न्यादिर्वा ॥ वृत्ते ॥
 वीर्यवान् । नि० मासले ॥ वीर्यम
 स्थस्यास्मिन्वा । मतुप् ।
 वीर्यवृद्धिकरम् । न० वृष्ये । वाजी
 करणे । शुक्रवृद्धिकारकौषधादौ ॥
 वीर्या । स्त्री० अतिशयशक्ती ॥
 बीसर्प्य । पुं० विसर्पे ॥
 बीहारः । पुं० बुद्धमन्दिरे । महा
 लये ।
 बुक्क । पुं० वक्कपोदपे । शिवमल्
 ल्याम् ॥ वाति । वा० बाहुल
 कात्कुक्क । कुनोकारस्थोत्त्व वा ॥
 वृहणः । पुं० यावक्काख्ये । खाद्य

वृकोदरः

भेदे ॥ सथावीवृहणोगुरु ॥ नि०
 पुष्टिकारके ॥
 वृहितम् । न० करिगर्जिते ॥ वृह
 णम् । वृद्धिध्वनौ । नपुंसके
 तित्त्वा ॥
 वृक् । की० की० ईहाभृगे । हुंढार०
 इ० भेडिया० इ० चभाषा० प्र०
 ॥ वक्ते । वृक्कादाने । इगुप
 धेतिकः ॥ यद्वा । वृणोति । वृ
 ज् । सृष्टभूशुषिमुषिभ्यः कक् ॥
 शृगाले ॥ कृत्रिमधूपे ॥
 वृकदशः । पु० कृकुरे ॥ वृकान्
 दंशयति । दश० । कर्मण्यण ॥
 वृकधूपः । पुं० नानासुगन्धिद्रव्यकृ
 तधूपविशेषे । कृत्रिमधूपे ॥ सर
 लद्रवे । वृकधूपे । श्रीवेष्टे ॥ वृक्क
 इवधूपः ॥ धूप्यतेऽनेन । धूप
 सन्तापे । घञ् । वृकनामाधूपः
 शकपार्थिवादिर्वा ॥
 वृकधूतः । पुं० शृगाले ॥
 वृका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् । पाठा
 याम् ॥
 वृकाक्षी । स्त्री० चिब्रुति ॥
 वृकारातिः । पुं० कुकुरे ।
 वृकारिः । पुं० कुकुरे ।
 वृकी । स्त्री० पाठायाम् ॥
 वृकोदरः । पुं० भीमाख्यपाण्डवे ।
 भीमसेने ॥ यस्यतौल्योवृकोनाम
 जठरेह्यवाहनः । मयोदतः स

वृक्षभेदी

धर्मात्मातेनचासौवृक्षोदरः ॥ इ०
 मल्लपु० ॥ वृक्षवदुदरयस्यस ॥
 वृक्षः । बि० छिन्ने ॥ वृक्ष्यते
 स्म । ओजस्रच्छिदने । त्त ॥
 वृक्षः । पु० महीरुह । शाखिनि ।
 बिटपिनि । पादपे ॥ पुष्पिणः फ
 लिनश्चैववृक्षास्तुभयतः स्मृताः ॥
 वृक्षतिवृक्षवरणे । पचाद्यच् । य
 दा । वृक्षत्युष्णम् । वृक्ष्यतेषा ।
 ओजस्रू० । स्त्रुवृक्षिकृत्युषिभ्यः
 क्तिदितिसः ।
 वृक्षकः । पु० कटजवृक्षे ॥ ऋस्वे
 वृक्षः । ऋस्वद्वतिका ॥
 वृक्षखण्डः । पु० वृक्षाणांसमूहे ॥
 वृक्षादिभ्यः खण्डः ॥
 वृक्षचरः । पु० वानरे ॥
 वृक्षधूपः । पु० श्रीवासे । सरल
 द्रवे ॥
 वृक्षनाथः । पु० वटवृक्षे ॥
 वृक्षपक्षकम् । न० चौरिवृक्षपक्षके ॥
 वृक्षपाकः । पु० वटद्रुमे ॥
 वृक्षभक्षा । स्त्री० वन्दायाम् ॥
 वृक्षभवनम् । न० वृक्षकोटरे ॥
 वृक्षभित्ः । स्त्री० वृक्षभेदिनि । वा
 स्याम् ॥ वृक्ष भिनत्ति । भिदिर्-
 क्तिप् ॥
 वृक्षभेदी । पु० कुठारविशेषे । वृक्षाद
 ने ॥ वृक्ष भेत्तुंशीलमस्य । भिदिर्-
 विदारणे । सुपीतिषिनि ॥

वृक्षाम्नाः

वृक्षमर्काटिका । स्त्री० रुषिद्वतिप्रसिद्धे
 पथ्यंमृगजातौ ॥
 वृक्षमार्जारः । पु० वृक्षविडालि । गि
 ल्हरी० टिछेरी० इ० भा० ॥
 वृक्षमृगू । पु० जलवेतसे ॥
 वृक्षराजः । पु० अम्लवेतसे ॥
 वृक्षरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥ वृक्षरो
 हतिरुहैर्मूलविभुजादित्वात्क् ॥
 अमृतसुवायाम् ॥
 वृक्षवाटिका । स्त्री० अमाश्वस्य० गणि
 कायास्य० गेहस्थोपवने ॥ वक्ष्यते ।
 वटवेष्टने । सज्जायामितिखुल्ल ।
 टाप । प्रत्ययस्यादितौत्वम् । वृ
 क्षाणांवाटिका ॥
 वृक्षादनः । पु० वृक्षभेदिनि० कुठार
 विशेषे ॥ वृक्षमत्ति । अद० । कृत्य
 लुटद्वतिल्युट् ॥ जलदक्षे ॥ मधुच्छ
 ने । पिशालि ॥
 वृक्षादनी । स्त्री० वन्दायाम् ॥ विदा
 रीकन्दे ॥ विदारीगन्धिकौषधी ।
 टित्वान्ङीप् ॥
 वृक्षादिरुक्कम् ।) न० पालिङ्गने ।
 वृक्षादिरुठकम् ।)
 वृक्षामयः । पु० खाद्यायाम् ॥
 वृक्षाम्नाः । पु० आन्नातके ॥ न० शा
 क्नाम्ने । तिन्निडीके । चुक्ते ॥ अ
 स्यगुणाः । वृक्षाम्नमाममन्नाण्यवा
 तघ्नं कफपित्तलम् । पक्कानुगुरुसङ्
 यादिकटुकतुवरलघु । अम्लोष्ण

वृक्षायुर्वेद :

रोचनरुच्यदौपनकफशतकृत् । त
ष्णाशीयहृषीमुखमग्नलङ्घ्रेगजनुवि
त् ॥ वृक्षस्याऽम्ब ॥ वृक्षेष्वस्यो
वा ॥

वृक्षायुर्वेदः । पुं० महोरुहाणाचिकि
त्स्यायाम् ॥ साचिक्कावाराद्यां ५३
अध्याये । यथा । तत्रादौप्रयेजनप्र
दर्शनार्थमाह । प्रातश्चायाविनि
र्मुक्तानमनोज्ञाजलाशयाः । तस्मा
दधीजलप्रान्तोष्वा रामान्बिनिविशये
त् ॥ १ ॥ तत्रभूलक्षणम् । मृ
द्भीभूः सर्ववृक्षाणांहितातस्यांति
क्षान्वपेत् । पुष्पितास्तांश्चमृदनी
यात्तत्कर्मप्रथमं भुवः ॥ प्रथम
रोप्यावृक्षाः । अरिष्टाशोकपुन्नाग
शिरीषा सप्रियङ्गवः । मङ्गल्याः
पूर्वमारामेरोपणीयागृहेषुवा ॥ ३ ॥
काण्डरोप्याणांविधानमाह । पन
साशिककदलीभस्वबकुलदाडिमा ।
द्राक्षापालीवताश्चैरबीजपूरातिसु
क्तकाः ॥ एतेद्रुमा काण्डरोप्या
मोमयेनप्रलेपिताः । मूलेच्छेदेव
वास्त्रम्वेरोपणीयास्ततः परम् ॥ ५ ॥
कालनियमार्थमाह । अजातशा
खान्शिभिरेजातशाखान्हिमागमे
। वर्षागमेवसुस्तभ्यान्यथादिक
स्थान्प्ररोपयेत् ॥ छतोशीरतिल
क्षौद्रविडङ्गक्षीरगोमयैः । आमूल
स्त्रम्बलिप्तानासङ्क्रामणविरापण

वृक्षायुर्वेद

म् ॥ ७ ॥ रोपणविधानम् । शुचि
भूत्वातरेः पूजाकृत्वास्नानानुले
पनैः । रोपयेद्दोपितश्चैवपचैस्तै
रेवज्वयते ॥ ८ ॥ रोपितानासेक
विधानम् । सायप्रातश्चधर्मर्तौशी
तकालेदिनान्तरे । वर्षासुचभुव
शिषिसेक्तव्यारोपितद्रुमाः ॥ ९ ॥
अनूपजानाह । जम्बूवेतसवानीरक
दम्बोदुम्बराज्जुनाः । धीजपूर
कमृद्वीकलकुषासश्चदाडिमा ।
वज्जुलान्तमालस्यतिलकः पनस
स्तथा । तिमिरास्मातकौचितिषोड
शानूपजा स्मृताः ॥ ११ ॥ रोपि
तानां वृक्षाणां किमग्रमाणमन्तरका
र्यमिच्छाह । उत्तमं विंशतिर्हस्ता
मध्यमं षोडशान्तरम् । स्थानात्
स्थानान्तरं कार्यं वृक्षायाश्चादशावर
म् ॥ १२ ॥ किमर्थमन्तरकार्यं त
दाह । अभ्यासजातोस्तरवः स
स्पृशन्त परस्परम् । मिश्रैर्मूल्यै
श्चनफलसम्यग्यच्छन्तिषोडिता
॥ २३ ॥ तेषारोगज्ञानमाह । शी
तवातातपैरोगे जायतेपाण्डुपच
ता । अणुद्धिश्चप्रबालानाशाखाश्री
षारसस्रुताः ॥ १४ ॥ एतेषांचि
कित्सामाह । चिकित्सितमथैतेषां
शस्त्रेणादौविशोधनम् ॥ विडङ्गवृ
तपङ्काक्तान् सेचयेत्क्षीरवारिणा ।
फलनाशिचिकित्सितमाह ॥ फलं

वृक्षायुर्वेद :

नाशेकुलत्वेष्टमापैर्मुद्गैश्चिलैश्च
 वै । शृतशीतपत्र्यैः फलपु
 ष्पसमृद्धये ॥ १६ ॥ वृद्धयर्थप्रयो
 गः । आबिकानशक्तचूर्णस्याठके
 द्वेतिलाठकम् । सक्तुप्रस्थोजलद्रा
 यो गोमासतुलयासह ॥ सप्तरात्रो
 पितैरेतैः । सेकः कार्योऽनस्यते
 । बल्लीगुल्मलतानाश्च फलपुष्पायस
 र्वदा ॥ १८ ॥ अथ गीजानावापन
 विधानम् । वासराणि दशदुग्धभा
 वितबीजमाज्ययुतहस्तयोजितम् ।
 गोमयेन वक्षुशोऽविकृतक्रौडमार्गं
 पिशितैश्च धूपितम् ॥ मांससूकर
 वसासमन्वितरोपितश्च परिकल्पि
 तावनौ । क्षीरसयुतजलावसेचि
 तजायतेकुसुमयुक्तमेव तत् ॥ २० ॥
 अथ तित्तिरीविधानम् । तित्तिरी
 क्षापिकरोति वल्लरीत्रौ हि माषतिल
 चूर्णसक्तुभिः । पूतिमाससहि
 तैश्च सैचिताधूपिता च सतत इरिद्र
 या ॥ २१ ॥ अथ कपित्थबीजरोप
 णम् । कपित्थबल्लीकरणाय मूला
 न्यास्तेऽतधा बीधवशाशिकानाम् ।
 पलाशिनोऽथेतसमूर्यवल्लीश्यामाति
 मुक्तैः सहिताः मूलौ ॥ क्षीरेऽशु
 ते चाप्यनया सुशीते तालशतस्थप्य
 कपित्थबीजम् । दिनेदिने शोषित
 मकंपादैर्मांसैर्विधिस्त्वेष्टवतीधि
 रोप्यम् ॥ हस्तावतं तद्विगुणगभी

वृक्षारोपक :

रखात्त्वाष्टं प्राक्तजलावपूर्णम् । शु
 ष्कप्रदग्धमधुसर्पिषातं प्रलेपयेद्ब्रह्म
 समन्वितेन ॥ चूर्णीकृतैर्माषति
 लैश्चैश्च प्रपूरयेन्मृत्तिकायान्तरस्थैः
 । मत्स्यामिषाम्भसहितश्च हन्या
 द्यावदघनत्वं समुपागततत् ॥
 उत्तमबीजं चतुरङ्गुलाधो मत्स्याम्भ-
 सामांसजलैश्च सितम् । बल्लीभवत्त्या
 शुशुभप्रबालाविस्मयनीमण्डपमा
 वृणोति ॥ २६ ॥ अथान्येषारोप
 णम् । शतशोऽष्टौ सन्भूतफलकत्वे
 न भावितम् । एतत्तैलेन वा बीजं
 श्लेषातकफलेन वा । वापितं कर
 कोन्मिश्रमृदितत्क्षयजम्भकम् । फ
 लभारान्विताशाखा भवतीति किम
 हृतम् ॥ २८ ॥ श्लेषातकरोपण
 म् । श्लेषातकस्य बीजानिष्फलीकृत
 त्वाभावयेत्प्राज्ञः । अङ्गोक्षविज्ज
 लाङ्गिष्ठायायांसमृत्तत्वेव ॥ साहि
 षगोमयपिष्टान्यस्य करीषे च तानि नि
 चिप्य । करकाजलमृद्योगे व्युप्तान्य
 ङ्गफलकराणि ॥ वृक्षाणारोपणन
 च्चत्राणि । ध्रुवमृदुमूलविशाखास्तु
 रुभश्च तथा शिवनहस्तम् । उक्ता
 नि दिव्यदृग्भिः । पादपसरोपणे भा
 नि ॥ ३१ ॥ इति ॥

वृक्षारुहा । स्त्री० वृक्षरुहायाम् । वृ
 क्षमारोहतीति तथा ॥

वृक्षारोपकः । त्रि० वृक्षाणामारोप

वृत्ति :

यितरि ॥

वृत्ताङ्गी । स्त्री० महाभेदायाम् ॥

वृत्तालय । पुं० खगे । पक्षिणि ॥

वृत्ताश्रयी । पुं० चन्द्रालूके ॥

वृत्तेश्वर । पुं० विष्णवे ॥ वृत्तेश्वरे ।

श्रीङ् । अधिकरणे श्वेतिरिच्छच् ।

शयवासवासिष्यकालादिष्वलुक् ॥

वृत्तोत्पन्न । पुं० कर्षिकारे ॥

वृत्तजन । पुं० केशे । न० पापे ॥ आ

काशे ॥ वृत्तज्जि० वृत्तज्जि० । वृत्तज्जि०

जने । कृपुवृत्तौत्यादिनाक्वु० ॥

वृत्तिनः । पुं० केशे । न० कल्मषे ।

अघे ॥ रक्तचर्मणि ॥ कर्मफलं ।

धर्माधर्मरूपसंसारफलकर्मणि ॥

पापवत्पुण्यस्याप्यनिष्टफलत्वात् ॥

त्रि० कुटिले । वृत्ते ॥ वृत्तये । वृ

जो० । वृजि । किञ्चेति० वृजच् ॥

वृजिनश्चित्० द् । त्रि० दुःखहन्तरि ॥

वृत्तः । त्रि० वृत्ति । व्यावृत्ते । कृत

वरणे ॥ स्वयंवरादौस्त्रीकृतवरादौ

॥ त्रियतेस्म । वृत्तवरणे । क्तः ॥

आवृत्ते ॥

वृत्तकोशा । स्त्री० देशदान्याम् ॥

वृत्तपत्रा । स्त्री० पुत्रदात्र्यामोषधी ॥

वृत्तपुत्रा । स्त्री० वृत्तपत्रायाम् ॥

वृत्तिः । स्त्री० वरणे । वृत्ते । वाटे

। बाह्यवृत्तियामीषप्रतिविषयेक

वृत्तकशाखावरणे ॥ वरणम् । वृज्

० । क्षिन् ॥ गोपने ॥

वृत्तकम्

वृत्तिकरः । पुं० विकृतवृत्ते ॥ त्रि०

वृत्तिकारके ॥

वृत्तिस्थ । पुं० सरटे ॥ त्रि० वृत्तौतिष्ठति ॥

वृत्तः । पुं० कूर्मे । पुं० न० पद्ये ॥

यथा । पद्यं वृत्तुपदौतश्च वृत्तं जा

तिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्या

तं जातिर्मात्राकृताभवेत् ॥ वृत्तौ

॥ चारित्र्ये । विद्वद्वाधिताचारस्यप

रिपालने ॥ छिन्दसि । कृतिच्छ

न्दोभेदे । यथा । वृत्तमौदश्यानुनाम

तारजौरजौरजौगुरुलघुश्च । यथा ।

चित्तवृत्तलीलयानिसगरस्यदेहक

पवित्रमेणराजमानसद्वयविलासस

म्यदाकलाकुतूहलीन । य० समं ब्र

जाङ्गनाजने । सुराङ्गनाभिः

सुखममेत्यभिष्ठाकृत्वासचित्तपद्म

कोषषट्पदः समीक्षदास्तु ॥ त्रि०

अधीते ॥ शेरध्वजमेव वृत्तमिति नि

पातितः । वृत्तव्याकरणम् । अ

धीतमित्यर्थः ॥ अतीते । अ

तिवर्त्तुले । वृत्ते । मृते । दृटे

॥ वर्त्ततेस्म । वृत्त्यतेस्मवा । वृत्तुवर

णे । गत्यर्थेति क्तः ॥ वर्त्तनम् ।

वृत्तुवर्त्तनेवरणे वा । भावितोषा ॥

वृत्तकम् । न० गद्यप्रभेदे ॥ तत्त्वचयो

दाहरणे यथा । अकलीराऽक्षरं स्वल्प

समासवृत्तकमतम् ॥ यथा । सङ्घि

अथायामेव जगतांगतिः परमपुरु

षः पुरुषोत्तमोदत्तदानवभरिणभङ्ग

वृत्तत :

राज्ञीमवनिमवलीक्यकरुणाद्रुद
यस्तस्याभारमवतारयितु रोमकृष्ण
स्वरूपेणाशतोयदुव शेषवतारयस्तुप्र
सङ्गेनापिस्मृतावागृहीतनामापुसा
ससारपारमवलीकयति ॥

वृत्तकर्कटिका । स्त्री० वृत्तकर्कट्याम् ॥

वृत्तकर्कटी । स्त्री० वृत्तोर्वारौ । षड्भु
जायाम् ॥

वृत्तगन्धि । न० गद्यप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं
यथा । भवेदुत्कलिकाप्रार्थसमासा
व्य दृढाक्षरम् । वृत्तैकदेशसम्बन्धा
द्वृत्तगन्धिपुनः स्मृतम् । तदुदा
हरणयथा । जयजयजयजनाहंनसु
कृतिमनस्तडागविकस्वरचरणपद्मप
द्मपचनयनपद्मापद्मिनीविनोदराज
हंताभभास्वरयशः पटलपरिपूरि
तभुवनकुहर । हरकमलासनादिवृ
दारकवन्दवन्दनीयपादारविन्दवन्द
वन्दनिर्मुक्तयोगीन्द्रहृदयमन्दिरावि
ष्कृतनिरञ्जनज्योतिः स्वरूपनीर
दरूपविरूपचनायनाथजगन्नाथमा
मनवधिभवदुः खव्याकुलरक्षरक्षर
क्ष ॥

वृत्तगुण्डः । पुं० वृत्तविशेषे । दीर्घ
माक्षे । जलाश्रये ॥ अयद्विधा । ल
घुस्थूलभेदात् । तत्रस्थूलोऽधिकगु
णः ॥

वृत्तगण्डुलः । पुं० यावनाले ॥

वृत्ततः । न० वृत्तेनेत्यर्थे ॥

वृत्तानन्दम्

वृत्तनिष्पावी । स्त्री० वृत्तनिष्पाविकाया
म् । नखनिष्पावे ॥

वृत्तपर्णी । स्त्री० महाशणपुष्पिकाया
म् ॥ पाठायाम् ॥

वृत्तपुष्प । पुं० कदम्बे ॥ शिरीषे ॥
बानीरे ॥ कुजके ॥ मुद्गरै ॥

वृत्तफलः । पुं० दाडिमे ॥ बदरे ॥
न० मरिचे ॥

वृत्तफला । स्त्री० आमलक्याम् ॥ वा
र्ताक्याम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥

वृत्तमणिका । स्त्री० श्वेताके ॥ मोदि
न्याम् ॥

वृत्तबीजः । पुं० भिन्डायाम् ॥

वृत्तबीजका । स्त्री० पाण्डुरकल्याम् ॥

वृत्तबीजा । स्त्री० आढक्याम् ॥

वृत्तसम्पन्नः । चि० सदाचारवति ॥

वृत्ता । स्त्री० भिन्निरिष्टायाम् ॥ प्रि
थङ्गौ । रेणुकायाम् ॥ मांसरोहि
ण्याम् ॥

वृत्ताध्ययनार्द्धिः । स्त्री० ब्रह्मवर्चसे ॥

वृत्तस्रोचारः । अध्ययनचक्रगुरुमुखा
द्देदाक्षरग्रहणम् । तयोक्तं द्विः ॥

वृत्तानन्दम् । न० माचावृत्तान्तरे ॥

तल्लक्षणोदाहरणयथा । एकादश
विश्रामि० सप्तविरामि० यदिवृत्तावृ
त्तं भवति । छटो वृत्तानन्दमिहया
नन्दकारिप्रणिन्दपतिरिति वदति ॥

यथा । मधुरस्मितनवशालियदिव
नमालिबदनकमलमवलीकये । अ

वृत्ति :

धरमुधारसधामपरमभिरामसबलमे
जीवितमये ॥

वृत्तान्त । पुं० वार्तायाम् । प्रवृ
त्तौ । उदन्ते । समाचारे ॥ यथा
। अतीतजन्मवृत्तान्तं बाल्ये प्राये
ण पश्यति । ऐहिक जीवनेऽन्ते तु त
पस्त्रीभाविबोध्यते । वार्ताजनश्रु
तिराख्यायिका चितिस्वामी ॥ प्रभेदे
। विशिषे ॥ पक्रियायाम् ॥ कात्स्न्ये
। प्रस्तावे । अवसरे ॥ वृत्तोऽनुव
र्तनीयागवेषणीयोऽन्तः । समाप्ति
र्यस्य । वृत्तोन्तोऽस्य वृत्तस्यान्तवृत्ति
वा ॥ भावे ॥

वृत्तावृत्तम् । न० माचावृत्तान्तरे
॥ तस्य लक्षणोदाहरणे यथा । इह स
प्तवतुष्कलगणनिर्मितपदचलघुवि
राम भवति यदि । नागाधिपपिङ्गल
भणितसुमङ्गलवृत्तावृत्तमिदं द्विप
दि ॥ यथा । हृदितावदनेकः स्फु
रतिविवेकस्तपसिमनोनिधत भवति
। यावन्नवहरिणीनयनातरुणीस्मि
तसुभग नविलीकयति ॥

वृत्ति । स्त्री० व्याख्यानग्रन्थविशिषे
। विवरणे ॥ चाजीवे । वर्तने ।
कृष्यादिजीवने । अनुच्छेद्यायाजी
विकायाम् ॥ कैशिक्यादौ ॥ यथा
। भारतीसात्वतौचैवकैशिक्यारभ
टीतत्रा । चतस्रोवृत्तयश्चैतायासु
नाम्यप्रतिष्ठितमिति भरतः । ऋङ्

वृत्ति .

गारेकैशिकीबीरेसात्वत्त्यारभटीपु
नः । रसैरौद्रेचबीभत्सं वृत्तिसः । वं
चभारती । चतस्रोवृत्तयोद्धेता ।
सर्वनाम्यस्यमादकाः ॥ प्रवर्तने
॥ विधृतौ ॥ व्यवहारे ॥ वर्ततेऽन
या । वृत्तवर्तने । स्त्रियां क्तिन् । प्र
माणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतिषु
पञ्चविधासु ॥ लज्जादिवृत्तौनाम
पिपञ्चस्वेवान्तर्भावः ॥ अर्थसन्निक
ष्टेन्द्रिये ॥ इन्द्रियाणां व्यापारे ।
विषयाकारवृत्तिपरिणामे ॥ वृत्तौ
नामानन्त्यादयेवृत्तांसूचयतिपत
ञ्जलिः । वृत्तयः पञ्चतस्य क्लिष्टा
अक्लिष्टावृत्तिः । वृत्तयश्चित्तस्य प
रिणामविशिषा । रागद्वेषादिके
शरूपाः । आसुरवृत्तयः क्लिष्टाः
। रागादिरहितादैववृत्तयोऽक्लि
ष्टाः । यद्यपिपञ्चस्वेवक्लिष्टानाम
क्लिष्टानामन्तर्भावः । तथापिक्लिष्टा
एवनिरोद्धव्यावृत्तिमन्दबुद्धिवारयि
तु ताभिः सहाक्लिष्टाउदाहृताः ।
नामधेयलक्षणाभ्यावृत्तौर्विशदयि
तु सूचयत्कमाह । प्रमाणविपर्यय
विकल्पनिद्रास्मृतयः । प्रत्यक्षानु
नामागमाः प्रमाण्यानि । विपर्य
योमिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् ।
अतद्रूपप्रतिष्ठम् । तस्यार्थस्य यद्रूप
नतस्मिन् रूपे प्रतिष्ठति । तस्यार्थस्य
यत्पारमार्थिकरूप नतत्प्रतिभा

वृत्तिनिरोधः .

सद्यतीति यावत् । स श्रयैष्यतद्रूप
प्रतिष्ठत्वाग्निध्याज्ञानम् • यथास्थ्या
शुर्वापुरुषोवेति । शब्दज्ञानानुयाया
तीवस्तुशून्योविकल्पः । अभावप्र
त्ययास्तस्यनावृत्तिर्निद्रा । अनुभू
तविषयाऽसम्प्रमेण स्मृतिः ॥
तत्रप्रमाणविषयं यविकल्पानायाद
बस्था • तएवयदानुभवबलात् प्रत्य
क्षायमाणा • सास्वप्नः • निद्रात्त्वस
विद्यमानविषया • स्मृतिश्चप्रमाणविष
यं यविकल्पनिद्रानिमित्तं तिव्याख्या
तावृत्तयः • कृतत्तद्वितसमासैक
शेषसनाद्यन्तधातुरूपासुपञ्चसु •
विच्छिन्नप्रतिविधाने ॥ अप्रति
बन्धे ॥

वृत्तिग्लानः । जि • वृत्ततिहीने ॥
वृत्तिज्ञानम् । न • घटाकारज्ञाने ॥
यद्यपिवृत्तिज्ञानमपिस्वरूपज्ञान
मेव • तथापि • अन्तःकरणदेः प्रैस्त
त्तथातथाभासीति ततोभेदः ॥
वृत्तिनिरोधः । पुं • वृत्तीनां प्रति
हनने ॥ तत्साधनं सूत्रयति भगवा
न् पतञ्जलिः । अभ्यासवैराग्याभ्यां
तन्निरोधः • वृत्तिः । प्रकाशप्रवृत्ति
नियमरूपाणां चित्तवृत्तीनामभ्या
सवैराग्याभ्यामप्रतिहननं सनिरोधः
यथातीव्रवेगेऽपि नदीप्रवाहं सितुं
शक्नेन निवार्य कल्याणयनेन चैवा
भिमुखं तिर्थं प्रवाहात्तरमुत्पाद्य

वृत्त्यनुप्रासः :

ते • तथा वैराग्येण चित्ततनयाविषय
प्रवाहनिवार्य • समाध्यभ्यासेन • प्र
शान्तप्रवाहः सम्पाद्यते । एतदुक्तं
भवति । तासां विनिवृत्तबोद्धाभि
निवेशानामन्तर्मुखतया स्वरूपेण एव
चित्ते शक्तिरूपतया बस्थानम् • तत्र
विषयदेः प्रदर्शनं जीनवैराग्येण • तद्वै
मुख्यमुत्पाद्यते • अभ्यासेन च मुख्यज
नकशान्तप्रत्ययप्रवाहप्रदर्शनं नद्वारेण
दृढस्थैर्यमुत्पाद्यत इत्याभ्यासवति चि
त्तवृत्तिनिरोधः ॥

वृत्तिभेदः । पुं • प्रवृत्तिनिमित्त
भेदे ॥

वृत्तिमान् । जि • वार्ते ॥ वृत्तिर
स्वास्मिन् वास्ति । मतुप् ॥

वृत्तिविषयः । पुं • व्रत्तिव्याप्ये ॥
आत्मनि ॥

वृत्तिविस्मरणम् । न • ध्यातव्ये या
कारवृत्तिशून्ये । द्वैताननुसन्धा
ने ॥

वृत्तिव्याप्यत्वम् । न • विशिष्टशब्दा
दिप्रमाणबलात् • तत्तद्विषयाकारा
धीसमुन्मेषाभिव्यक्तत्वे ॥ ब्रह्मज्ञा
ननाशाय वृत्तिव्याप्तिरपेक्षितो ॥

वृत्त्यः । जि • वरणीये ॥ वरणं • त्रिवि
तीया । वृज् वरणे । एतिशुभास्
वृहजुषः वयप् ॥

वृत्त्यनुप्रासः । पुं • शब्दालङ्कारोत्तरे
। यथा । एकस्याप्यसकृत्परः । ए

वृथादानम्,

कस्य० अपिशब्दादनेकव्यञ्जनस्य० द्वि
बहुक्त्वोवासीदृश्यं वृत्त्यनुप्रासः ।
। यथा । युधिष्ठिरद्वैतवनेवनेचरद्व
त्यव० द्वयोः स्वरव्यञ्जनसमुदाययो
रेकदैवावृत्तिः ॥

वृत्त . । पु० ध्वान्ते । अन्धकारे ॥ अ
रौ । शची ॥ त्वष्टु पुत्रेदानववि
शेषे ॥ वृजिनात्चातुमधुनायस्मा
च्छतोसिपुत्रक । तस्माद्वृत्तवृत्ति
ख्याततवनामभविष्यति ॥ घने ॥
शैलविशेषे ॥ वासवे । इन्द्रे ॥ वृ
थोति । वृज्० । बाहुलकात् च
॥ वर्त्तते । वृत्तवर्त्तने । स्फाथित
स्त्रीत्यादिनारक्त्वा ॥

वृत्तद्विट् । पु० इन्द्रे ॥ वृत्तद्वेष्टि ।
द्विषप्रतीतौ । सत्सु द्विषेत्यादिना
क्लिप् ॥

वृत्तभोजनः । पु० गण्डोरे । समष्टि
लायाम् । समठ० इ० गौ० दि० भा० ॥

वृत्तवृत्ता । पु० इन्द्रे ॥ वृत्तवृत्तवान् ।
ब्रह्मभूयवचेपुक्लिप् ॥

वृत्तारिः । पु० शक्र । इन्द्रे ॥

वृथा । अ० वन्त्ये । मुधा । अविधौ ।
निरर्थके ॥ यथा । वृथावृष्टिः समु
द्रस्यत्तस्यभोजनवृथा । वृथादान
समुद्रस्यनीचस्यमुकृतवृथा ॥ नि
ष्कारणे ॥

वृथाजन्म । न० निरर्थकेजनने ॥ *

वृथादानम् । न० परिहासनिमित्तं

वृद्धत्वम्,

पण्डादिभ्योदेये ॥ धूर्त्तबन्दिनिम
स्त्रेचकुर्वद्येकितवेष्टे । चारचार
णचौरेषुदत्त भवतिनिष्फलम् ॥

वृथामांसम् । न० देवतादिकमनुहि
ष्यक्त्वमांसे ॥ तद्वत्तन्प्रीतत्त्व भव
तीत्युक्तं बह्विपुराणे । यथा । वृथा
रेतावृथामासीवृथावादीवृथामति ।
। निन्दकोद्विजदेवानासप्रेतो जाय
तेनरद्वति ॥

वृद्ध . । पु० वृद्धदारके । न० गन्धद्रव्य
विशेषे । शैलजे । शैलये । अश्मपुष्पे
। रन्दूच० कुरीला० इत्यादिभाषाप्र
सिद्धे ॥ रुढे ॥ चि० जीर्णे । प्रवय
सि । स्थविरे । जीने । गतयौवने
॥ सप्ततिवर्षानन्तरवृद्धउच्यते । य
था । बृहोजनोदुःखशतानिभुङ्क्ते
। इ० ॥ नतेनवृद्धोभवतियेनास्यप
लितशिरः । योवैयुषाप्यधौयानस्तं
देवाः स्थविर्विदुरितमनुः । वृ
द्धस्यप्रत्युत्थायाभिवादनंकार्यम् ॥
ज्ञे । पण्डते ॥ वर्द्धतेस्म । वृधुवृ
द्धौ । गत्यर्थेतिक्त्वा । यस्यविभाषे
तिनेट् ॥

वृद्धकाकः । पु० काकिली । द्रोणका
के ।

वृद्धगङ्गा । स्त्री० कामरूपप्रीठस्थनदी
विशेषे ॥

वृद्धत्वम् । न० स्थाविरे । वार्द्धक्ये ।
वृद्धस्यभावः । तस्यभावस्त्वतलौ ।

वृद्धसङ्घः .

वृद्धदारकः । पुं० कृगलान्त्राम् ।
विधारा० इ० भा ॥ वृद्धोदारकोऽ
स्मात् ॥ वृद्धत्वदायतिवा ।
गबुल् ॥

वृद्धदारकः । न० वृद्धदारके । विधा
रा० इ० भा० प्रसिद्धे ॥ यथा । वृद्ध
दारुद्वयगौल्य पिच्छिलकफवातनु
त् । बल्यंकासामदोषघ्न द्वितीयस्त्र
ल्पशैर्यदम् ॥

वृद्धनाभिः । चि० उन्नतनाभौ । तु
गिडले ॥ वृद्धाउन्नतानाभिरस्य ॥
वृद्धप्रपितामहः । पु० प्रपितामह
स्यजनके ॥

वृद्धप्रपितामहौ । स्त्री० प्रपितामह
स्यजनन्याम् ॥

वृद्धधला । स्त्री० महासमङ्गाया
म् ॥

वृद्धवाहनः । पुं० आस्रवृद्धे ॥ सुप
क्त्रिवृद्धवाहनवृत्तिकेचित् ॥

वृद्धविभीतकः । पुं० आस्मातके ॥

वृद्धश्रवाः । पुं० सुनासीरे । इन्द्रे
॥ वृद्धेभ्यः शृणोति । श्रुश्रवणे
। अमुन् ॥ वृद्धेश्रवसौअस्येति-
वा । वृद्धेषु पण्डितेषु श्रवणश्रेय
स्येतिवा । । वृद्धात् वृहस्पते
शृणोतिवा ॥

वृद्धश्रावकः । पुं० कपालिनि ॥

वृद्धसङ्घः । पु० वार्द्धके ॥ वृद्धानां
सङ्घः ॥

वृद्धिः .

वृद्धसूचकम् । न० इन्द्रतूले । यौष्मा
हासि । मरुद्धजि । बुटियाकासू
त० इ० भा० ॥

वृद्धा । स्त्री० गतधीवनायाम् । प
लिकन्याम् । जरत्त्याम् ॥ तदवस्था
कालीयथा । अपिषडशाङ्गवेदाला-
तरुणीत्रिशतोमता । पञ्चपञ्चाश-
तः प्रौढावृद्धाभवतितत्परम् ॥
महाश्रावणिकायाम् ॥ अङ्गुष्ठे ॥

वृद्धाङ्गुलिः । स्त्री० अङ्गुष्ठे ॥

वृद्धिः स्त्री० वर्द्धने । स्फात्त्याम् ॥

विष्कम्भारिष्वेकादशेयोगे ॥ तत्र
जातस्यफलमया । प्रसूतिका लियदि
वृद्धिदेगेनगर मुमेगे विनयान्वि
तश्च । वनप्रयोगग्रहणे पुदक्षोविच
क्षण स्यात्क्रयधिक्रयाम्यामिति ॥

अष्टवर्गोषधान्तरे । योग्यायाम् ।
ऋद्धौ । सिद्धौ । लक्ष्म्याम् ॥

अस्यागुणायथा । ऋद्धिर्वृद्धिश्च
मधुरासुस्निग्धातिक्लेशौतला । क

श्चिमेधाकरीश्वेषकृष्त्रिमिहराप
रा ॥ प्रयोगेष्वनयैरेकयथालोभ

प्रयोजयेत् । यत्रयद्वातुमिष्टिः स्या
द्वयमप्यत्रयोजयेदितिराजनिर्घण्टः

॥ ऋद्धिवृद्ध्योरुत्पत्तिलक्षणना
मगुणायथा । ऋद्धिर्वृद्धिश्चकन्दै

र्द्धौभवतः कोषयामले । श्वेतलो
मान्वितः कन्देलताजातः सर

न्धकः ॥ स एव ऋद्धिवृद्धिश्चमे

वृद्धि

दमये तये।ब्रुवे । तूलयन्थिसमोक्त
 दधिर्वाभावर्तफलाचसा ॥ वृद्धि
 सुदक्षिणावर्तफलाप्रे।क्तामवर्षि-
 भि । ऋद्धिर्योग्य सिद्धिलक्ष्म्यौ
 वृद्धेरप्याह्वयाहमे ॥ ऋद्धिर्बल्य
 त्रिदोषघ्नीशुक्ललामधुरागुरु । प्रा
 यैश्वर्यकारीमूर्च्छारक्तपित्तविनाशि
 नी॥ वृद्धिर्गर्भप्रदाशीतावृंहणीमधु
 रास्मृता । वृद्ध्यापित्तास्रशमनी-
 क्षतकासचयापहा ॥ राज्ञामप्यष्ट
 वर्गस्तुयतीयमतिदुर्लभः । तस्मा
 दष्टप्रतिनिधिश्छणीयात्तद्गुणभि
 षक् ॥ मुखशब्दश्च । प्रतिनिधि ॥
 प्रतिनिधिमाह । मेदाजीवकका
 कोलीऋद्धिद्वन्द्वे पिचोसति । व
 रीविदार्यश्वगन्ध्वावाराहीसक्रमात्-
 क्षिपेत् ॥ मेदामहामेदास्थानेशता
 वरीमूलम् । जीवकपर्भकस्थाने
 विदारौमूलम् । काकोलीक्षीरका
 कोलीस्थानेऽश्वगन्ध्वामूलम् । ऋ-
 द्धिवृद्धिस्थानेशाराहीकन्दगुणै-
 स्तुल्यक्षिपेत् ॥ कलान्तरे । वृद्धौ
 । लाभे । सूद० व्याज० इ० भा०
 ॥ अभ्युदये ॥ समृद्धौ ॥ हर्षे ॥
 मुष्कवृद्धौ । कुरण्डरीगे । शै
 लेये ॥ धने ॥ समूहे ॥ नीतिवेदि
 नांचयादिचिबर्गान्तर्गतवर्गविशेषे
 ॥ ऋसाभावे ॥ वर्द्धनम् । वृधुवृ
 द्धौक्तिन् । वर्द्धतेऽनयावा ॥ उत्त

वृन्ताकम्

मर्णेनमूलधनातिरिक्तेग्राह्यधने ॥
 वृद्धिका । स्त्री० ऋद्धिनामौषधी ॥
 वृद्धिजीविका । स्त्री० अर्थप्रयोगे ।
 कुसीदे । ऋणदानजीविकायाम् ॥
 वृद्ध्याजीविका ॥
 वृद्धिजीवी । चि० कुसीदिके ॥ वृ
 द्ध्यर्थद्रव्यवृद्धि । तयाजीवितु
 शीलमस्य । शिनि ॥
 वृद्धिद । पुं० जीवके ॥ शुकरक-
 न्दे । चि० वृद्धिदायिनि ॥
 वृद्धिश्चाद्धम । न० आभ्युदधिकश्चा
 दधे ॥ नादौमुखश्चाद्धे ॥
 वृद्धाच्च । पुं० जरद्वे । वृद्धवृ-
 षे ॥ वृद्धवृष्टासुवृष्टाव । अचतुरे
 तिसाधु ॥
 वृद्ध्याजीव । चि० वृद्धिजीविनि ।
 कुसीदिके ॥ वृद्धिराजीवाजीवि
 काऽस्य ॥
 वृधसान । पुं० मनुष्ये ॥ वर्द्धते ।
 वृधु० । ऋद्धिवृमन्दिसहिभ्यः
 किदित्यसानच् ।
 वृन्तम् । न० फलपत्रादिर्येनधार्यते
 तत्र । प्रसवबन्धने । वैटा० वैंटा०
 इ० भा० ॥ वृथोति । वृज् । वा
 हुलकादक्षिधृषीतिक्तोनुम्व ॥ ध
 टीधारायाम् ॥ कुचार्पे । स्तन
 मुखे ॥
 वृन्ताकम् । न० वार्ताकौ । अस्यगु
 णायथा । वृन्ताकंकफपित्तकृत् ॥ अ

वृन्दारक :

पिच । वृन्ताकखादुतीक्ष्णोष्णकटु,
पाकमपित्तलम् । ज्वरवातबला
सघ्न दौपन शुक्रलघु ॥ तद्वलक
फपित्तघ्न वृद्धपित्तकरगुरु ॥ वृ
न्ताकपित्तलक्षिद्विद्वज्जारपरिपाचि
तम् । कफमेदेनिलामग्नमथ्यं
लघुदौपनम् । तदेवहिगुरुस्निग्ध
सतैललवणान्वितम् ॥ अपरश्वेतयु
न्ताककुक्कुटागडसम भवेत् । तदर्श
स्त्रुविशेषेणहितहीनश्चपूर्वत ॥
पूर्वत . कृष्णात् ॥ भोजनधिगवृ-
न्ताकवृन्ताकधिगवृन्तकम् । सवृन्त
धिगतैलाढ्य सतैलधिगरामठम् ॥ स
र्वासाशाकजातीनावृन्ताकंशाकना
यकम् ॥

वृन्ताकी । स्त्री० वार्ताक्यां ॥

वृन्तिका । स्त्री० वृन्तितायाम् । कटु,
क्याम् ॥

वृन्दः । पु० दशार्बुदे । शतकीटौ ।
महार्बुदे । अजे ॥ न० समूहे ॥ वृण्यते
वृणभजे । वृन्दद्यद्येतिसाधुः ॥

वृन्दा । स्त्री० तुलस्थाम् ॥ जलम्बरस्य
पत्राणाम् ॥ कीदारराजकन्यायाम-
॥ राधाषोडशनामान्तगतनामवि
शेषे ॥

वृन्दारः । द्वि० मनोज्ञे ॥

वृन्दारकः । पुं० अमरः । देवताया-
म् । सुरे । प्रशस्तं वृन्दं यस्य सः ।

शृङ्खलवृन्दाभ्यामारकन् । स्त्रियां सुत

वृश्चिकः

कापुत्रिकावृन्दारकाणावेतिवक्तव्य
मिति० वृन्दारका० वृन्दारिकेच्छुभ
यम् ॥ यूथपती ॥ यथा । वृन्दा
रकः । सुरेश्रेष्ठे मनोज्ञे यूथपातरी
तिव्याडिः ॥ चि० मनोज्ञे ॥
श्रेष्ठे ॥

वृन्दावनम् । न० खनाम्नाप्रसिद्धे
तीर्थविशेषे ॥ वृन्दावनेकेशजालमु
मानाम्नीचदेशता । भूतेशोभैरव
स्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक ॥ इ
त्यागमः ॥ वृन्दायत्रतपस्तेपेतत्त
वृन्दावन स्मृतम् । वृन्दयाचकृता
क्रीडातेनवासुनिसत्तम ॥ इतिपु
राणम् ॥ वृन्दायावनम् ॥

वृन्दावनेश्वरकः । पु० श्रीकृष्णे ॥

वृन्दावनेश्वरी । स्त्री० राधायाम् ॥

वृन्दिष्ठः । त्रि० अतिवृन्दारके ॥ अय
मेषामतिशयेनवृन्दारकः । इष्टन् ।

प्रियस्थिरेतिसाधुः ॥

वृन्द्रीयान् । त्रि० वृन्दारकतरे ॥ अय
मनयोरतिशयेनवृन्दारकः । ईयसु
नि० प्रियस्थिरेतिवृन्दारकस्यवृन्दा-
देशः ॥

वृण . । पु० आर्द्रके ॥ मूले ॥ वृणी
ति ॥ वृज् . । जनिदेत्यादिनाश
क ॥ उन्दुरौ ॥

वृशा । स्त्री० औषधीविशेषे ॥

वृश्चिकः । पुं० अली । द्रुणे । विष्कू
इ० भा० प्र० ॥ वृश्चिकविषस्यलक्षण

वृश्चिपत्नी

यथा । दहत्यग्निरिवादीचभिन-
ती । वेर्द्धमाशुच । वृश्चिकस्यविषं
यातिपश्चाद् शोऽवतिष्ठते ॥ औषध
न्तु । जीरकस्यकृतः कल्कोद्यतसै
न्धवस युतः । सुखोष्णोमधुनालेपा
द्वृश्चिकस्यविषं हरेत् ॥ गन्धमाघ्राय
मृदितसूर्यावर्तदलस्यतु । वृश्चिके
ननरोविदध क्षणाद्भवतिनिर्विष
॥ अष्टमराशौ ॥ तल्लग्नजातस्यफ
लं यथा । वृश्चिकोदयसञ्ज्ञात शौ
र्यवानतिदुष्टधी । भवेद्विज्ञानस
म्पन्नेविषहीसुभग सुधीः ॥ शु
क्लकीटः । शुयपोक्ताः । इ० भा० प्र०
॥ आषधीविशेषः । वृश्चति । आत्र
सूक्ष्मेदने । वृश्चिकृषाः । किकन् ।
ग्रहिज्योतिसम्प्रसारणम् ॥

वृश्चिकप्रिया । स्त्री० पूति कायाम् ।
वृश्चिकार्थी । स्त्री० आखु कर्णाम् ॥
वृश्चिका । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषः ।
नखपण्याम् । पिच्छलायाम् । अ
लिप्रियायाम् ॥

वृश्चिकाधिपः । पुं० मङ्गले ॥

वृश्चिकाली । स्त्री० क्षुपविशेषः ।
वृश्चिपत्याम् । विषघ्न्याम् ।
सर्पदंष्ट्रायाम् । भूरिदुग्धायाम् ।
भासुरपुण्यायाम् । विष्ठाटी० इ०
गौ० भा० ॥ वृश्चिकालीविषघ्नी
तुकासमारुतनाशिनी ॥

वृश्चिपत्नी । स्त्री० वृश्चिकाल्याम् ॥

वृषः

वृश्चीरः । पुं० श्वेतमूलपुनर्नवा-
याम् ॥

वृषः । पुं० धर्मः ॥ वर्षतिफलम् । वृ
षुश्लेसेचनेच । इगुपधितकः ॥
वर्षणात्सर्वकामानाधर्मीवृषः ।
इतिशङ्करभाष्यम् ॥ बलीवर्द्धः ।
उक्षणि । भद्रे । ऋषभे । वृषभे ।
अनङ्गुहि । सौरभेये । गवि । शि
ववाहनवृषस्यस्वरूपं यथा । शृङ्गायु
धः । शुद्धकायश्चतुष्पादसितचर
। वृहत्ककुत्क्षणापुच्छः श्यामस्क
धोवृषः स्मृतइति ॥ वृषोत्सर्गं
वृषिः । तल्लक्षणं यथा । चरणानिमु
खं पुच्छं यस्यश्वेतानिगोपते । ।
लाक्षारससवर्णश्चतनीलमितिनि
र्दिशेत् ॥ एव विधवृषाभावेऽन्यो
वृषभोयोयस्योपादेयः सीप्युक्तः ।
वर्णतस्ताम्रकपिलोव्राह्मणश्चप्रशस्य
ते । तथा । श्वेतोदरः कृष्णपृष्ठो
ब्राह्मणश्चप्रशस्यते ॥ क्षिग्धरत्तेनव
र्णेनक्षत्रियस्यप्रशस्यते ॥ काश्चना
भेनवैश्यस्यकृष्णोनाप्यन्यजन्मनः ॥
इति । वृषोत्सर्गकालश्चअशौचान्त
द्वितीयदिनम् । कार्तिकीचैशीरे
वतीयुताश्विनपूर्णिमाविति ॥ शृ
ङ्ग्याम् ॥ चतुर्विधपुरुषमध्येपुरु
षविशेषः । तल्लक्षणम् । बहुगुण
बहुबन्धः शीघ्रकामेनताडः सक
लरुचिरदेहः सत्यवादीवृषोयमि

वृषवक्रम्

ति । तावुरिसन्नेद्वितीयराशौ
एतद्राशिजातफलमथा । स्थिरम
तिसुमतिकमनीयताक, शलताहि-
न्वशामुपभोगताम् । वृषगतीहिम
शुभ्रशमादिशेतुसुकृतिन . कृति-
नसुखान्यपि ॥ तल्लग्नजातस्य फ
लन्तु । वृषलग्ने भवेज्जातो गुरुभक्त .
प्रियवद । शुषीकृतीधनीलुब्धः शु
र . सर्वजनप्रियइति ॥ उत्तरपद
स्थः श्रेष्ठे ॥ वासि । वासकी ।
चटूरुषि ॥ मूषिके ॥ शुक्ले ।
वास्तुस्थानमेदे ॥ रिपौ । कामे ॥
बलवति ॥ ऋषभनामौषधे ॥ व
र्षतिफलमधुकामादीन् । वृषु .
इशुपधितिकः ॥ वृष्यप्रयोगे ॥ औ
कृष्णे ॥ पुण्ये ॥ वत्सरविशेषे ॥
यथा । कौद्रवाः शालिमुद्गाश्च
सक्तुमाषास्तथैवच । महार्घजाव
तेसर्ववृषेचसुरवन्दिते ॥ १५ ॥ न .
जषि । पिण्डे ॥ वेतसे ॥ चि . पु
ण्यवति ॥

वृषकर्षी । स्त्री . सुदर्शनायाम् . सु
दर्शनशुलुष . इ . गौ . भा .
वृषकर्मा । पु . भगवति । वृषाध
र्मा लक्ष्यकर्माश्च ॥

वृषकीतु . पु . कर्षयपुत्रे ॥

वृषगन्धा . स्त्री . अजान्त्व्याम् ॥

वृषवक्रम् . न . कृषिकर्मीति वृषाका
रवर्त्तते ॥

वृषपर्णी

वृषय . पु . मुष्के । अण्डकोषे ।
वृषयौभवत सारौकफासृङ्मास-
मेदसाम् । वीर्यवाहिशिराधारौव
षयौपुरुषावहौ । स्थूललिङ्गेदरि
द्र . स्याद् स्थूलवृषयौभवेत्
विषमेखीचक्षुलोबैनृप . स्याद्वृष
येसमे ॥ प्रलम्बवृषयोल्पायुर्निर्द्रव्यो
मणिभिर्भवेत् ॥ वर्षति । वृषु . से
चने । बाहुलकालुल्यु . । बहुल
मन्यत्रेति युज्वा । सञ्ज्ञापूर्वकत्वा
द्गुणाभावः ॥

वृषणश्व . पु . इन्द्रस्याश्वे . उच्चै .
श्रवसि । श्वेतहये ॥

वृषण्वसु . न . इन्द्रस्यवने । नन्दने
। कन्दसारे ॥

वृषदशकः । पु . आखुभुजि । वि
डाली । वृषान्मूषिकान्दशति ।
दश . । कर्मण्यण् । स्वार्थेकन् ॥

वृषध्वजः । पु . वृषाङ्गे । शिवे ॥ व
षीध्वजश्चिह्नमस्य ॥ हिरण्ये ॥ पुण्य
कर्माणि ॥

वृषा । पु . कर्षे ॥ महेन्द्रे ॥ वृषभे
। तुरगे ॥ वर्षति । वृषु . कनिन्
युवपितृशिराजौत्यादिना . कनिन्

वृषनाशनः । पु . विडङ्गे ॥

वृषपतिः । पु . शिवे ॥ पण्डे ॥

वृषपञ्चिका । स्त्री . वस्तान्त्र्याम् । अ
जान्त्र्याम् ॥

वृषपर्णी . स्त्री . वृषविशेषे । दध्वा

वृषल .

ल्याम् । चक्राङ्ग्याम् । सुदर्शना
याम् । पुराती० इ० गौ० भा० ॥ आ
खपण्याम् ॥

वृषपर्वी । पुं० अन्धकसूदने । शम्भौ
। ईशे ॥ दैत्यप्रभेदे । शृङ्गारिणि ॥

कशेरौ ॥ वृषरूपादिपर्वण्यस्य ॥

वृषभ० । पुं० अष्टे ॥ गवि । वृषे ॥
घोषत्रीभेदे । शृङ्ग्याम् ॥ वर्षति
सूत्रेणभूमिसिञ्चति । वृषु० । ऋ
षिवृषिभ्यांकिदित्यभच् । आदिजि
ने । कर्णरन्ध्रे ॥

वृषभगतिः । पुं० ऐरिहाणे । शम्भौ
। वृषभेणगतिर्यस्य ॥

वृषभध्वजः । पुं० महेश्वरे । शिवे ।
वृषभोध्वजश्चिह्नमस्य ॥

वृषभाक्ष० । पुं० श्रीकृष्णे ॥ सर्वका
माभिवर्षकेष्विषीयस्यस० । बहु
ज्रीहावितिषव् । वृषभोधर्मादृष्टि
रस्यवा ॥

वृषभाक्षी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

वृषभानु० । पुं० सुरभानुपुत्रे । राधि
कापितरि ॥

वृषभासा । स्त्री० अमरावत्याम् ॥

वृषध० । पुं० आश्रये ॥ वृषोति । वृ
ज्बरथे । वृद्धो धुक्दुक्चिदितिक
यन्० धातोः । पुनागमश्च ॥

वृषलः । पुं० गृह्णन्ने ॥ शूद्रे । चन्द्र
शमन्यपे ॥ बाजिनि । तुरगे ॥ अधा
मिके ॥ वृष्यते० वर्षतिवा । वृषु०

वृषली

। वृषादिभ्यश्चिदितिकल । वृष
धर्मलुनातिवा । लूञ्० । अन्ये
भ्योपीतिङ् ॥ वृषलातिवा । ला०
। क० । वृषादिभगवान्धर्मस्तस्य
य कुरुतेह्यलम् । वृषलतविदुर्देवा
स्तस्माद्धर्मनलोपयेत् ॥

वृषलपति । पुं० शूद्रे० चौराणारा
जि ॥

वृषलवृत्तिः । पुं० शूद्रोपक्रमवृत्तौ ॥

वृषली । स्त्री० शूद्रायाम् ॥ जातित्वा
नृडीष् । स्त्रीमात्रे ॥ निरुक्तसकु
र्वन्ति । वृषस्यन्तीचपलवतिभर्ता
रमिति० वृषली० ब्राह्मणस्यपरिणी
ताब्राह्मण्यपिवृषलीति० आदधभुग्
वृषलीतल्पमिष्यचकुम्भकमष्ट ॥

बन्ध्यातुवृषलीज्ञेया० वृषलीतुमृत
प्रजा । अपरावृषलीज्ञेयाकुमारी-
यारजस्वला ॥ पितृगृहेष्विवाहि
तायारजस्वलायांकन्यायां ॥ यथाऽ
चिकाश्रयो । पितुर्गृहेचयाकन्या
रज० पश्यत्यसक्तता । भूयहत्या
पितृसत्याः साकन्यावृषलीस्मृता
॥ यस्तुतांरयेत्कन्यां ब्राह्मणोऽज्ञा
नदुर्बलः । अग्राह्यमपाङ्क्तये
तविद्यावृषलीपतिमिति ॥ स्वपति
परित्यज्यपरपतिगमिन्याम् । य
था । स्ववृषयापरित्यज्यपरवृषे० वृ
षायते । वृषलीसाहिविज्ञेयानशू
द्रीवृषलीभवेदिति ॥

वृषाकपायी

वृषलीपति : । पुं० सवर्णामपरिणीय
कृतशूद्राविवाहे ॥ वृषल्या पति
॥ यस्तुतावरयेत्कन्यात्राक्षणेऽज्ञा
नदुर्बलः । अथाद्येयमपाङ्गेयतवि
द्यावृषलीपतिम् ॥ यदिशूद्रां व्रजेहि
प्रोवृषलीपतिरेवस । तापितुर्ग
हेसञ्जातरजस्काम् ॥

वृषलीफेन । पुं० शूद्रायाअधररसे ॥
वृषलीचन । पुं० मूषिके ॥ वि०
वृषनयने ॥

वृषवाहनः । पुं० शिवे ॥

वृषशत्रुः । पुं० विष्णौ ॥ इ० त्रि० षः
॥ विडाले ॥

वृषसृक्षौ । पुं० भृङ्गरेले ॥

वृषस्यन्ती । स्त्री० कामुक्याम् । मैथु
नेच्छावक्ष्याम् ॥ वृषनर० शूकलवा
० इच्छत्यात्मनः । सुपप्तात्मनः
कथञ् । अश्वक्षीरवृषलवयानामा
त्मप्रीतोक्थयौतिसुक् । लट् . शट्
। उगितश्चेतिडौप् ॥

वृषा । स्त्री० मूषिकपण्याम् ॥ कपि
कच्छाम् ॥ वर्षति । वृषिरिगुपधेति
कः । टाप् ॥

वृषाकपायी । स्त्री० श्रियाम् ॥ गौर्ध्या
म् ॥ वृषाकपे स्त्रीतिपुयोगार्थे०
वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदा
तद्वत्येकारादेशीडौप्च ॥ वर्याम्
। शतावर्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ श
प्याम् ॥ स्वाहायाम् ।

वृषाकृतिः

वृषाकपिः । पु० हरे । स्मरहरे ॥
कृष्णो । वासुदेवे ॥ वर्षणात्सर्वका
मानांधर्मीवृष० । कात्तोयात्भू
मिमपादितिकपिर्वराह । वृषत्वा
त्कपिरूपत्वाच्चवृषाकपिः । कपि
र्वराहश्चेष्टश्चधर्मश्चवृषउच्यते ।
तस्माद्वृषाकपिप्राहकश्यपोमांप्रजा
पतिरितिमहाभारतम् ॥ जातवे
दसि । अग्नौ ॥ वृषधर्मनकम्प
यति । कपिर्कश्चिञ्चलने । कु
ण्डिकम्प्यानलोपष्टेति० इ० । वृ
षाद्धर्मादाकम्पयतिदुष्टानितिवा
॥ यद्वा । वर्षतिकामान् । वृषु०
। इगुपधेतिक । आकम्पयतिपा
पानि । पूर्ववदि० । वृषश्चासा
वाकपिश्च ॥ यद्वा । वृषावृन्देन
कम्पते० आकम्पतेवाऽस्मात् ॥ य
द्वा । वृषधर्मी० वृषावृन्देवा० क
पिरिववशेयस्व ॥ यद्वा । वृषरक्षकः
कपिर्वराह । शाकपार्थिवादिः
। अन्येषामपीतिदीर्घः ॥ यद्वा ।
वृषावृन्दस्य० अकम्० वृषाकम्पिय-
ति० पिगतौ । अन्तर्भाषितस्यर्थी-
वा । इन्द्रदु० खप्राप्नोति० प्रापस
तिवादेत्यान्० रक्षकत्वात् । विचि
सञ्जापूर्वकत्वाद्गुणः । किपितु
आगमशास्त्रस्यानित्यत्वाद्गुणः ॥

वृषाकरः । पुं० माषे ॥

वृषाकृतिः । पु० विष्णौ । नारायणे ।

वृषाक्षरम् :

धर्माधीनाकृतिरस्य ॥ वृषभद्वेष्टा
दृष्ट्यै ॥ आकृतिराकार . शरीरम्
। वृषाधीधर्माधीनाकृति . शरीर
मस्येति ॥

वृषाक्षः । पुं० शब्दरे ॥ साधौ ॥ वृ
षः वृषभविज्ञमस्य ॥ भक्तातके
॥ मङ्गलके ॥

वृषाक्षजः । पुं० उभयवाच्ये ॥ इ.
श. र. ली.

वृषाक्षनः । पुं० शिवे ॥ इ. वि.
षः ॥

वृषाक्षकः । पुं० महाकाले ॥ इ.
नि. ष. ॥

वृषाधिपः । पुं० शुक्रयज्ञे ॥ वृषस्य
राशिविशेषस्य अधिपः ॥

वृषान्तकः । पुं० जनाहने ॥ वि
डाले ॥

वृषायणः । पुं० चटके ॥ इ. हा.
ली. ॥

वृषासनः । पुं० शिवे ॥ वृषावली
वह्ने . आसनमस्य ॥ वृषरूपआ
सने ॥

वृषाहारः । पुं० विडाले ॥ वृषाम्
धिकआहारोऽस्य ॥ इ. हा. ली. ॥

वृषी । पुं० शब्दरे ॥ इ. श. ला. ॥

वृषी । स्त्री. यत्नीनामासने . व्रतिवि
ष्टरे । वर्धतिसुखम् । वृषु. ।

वृषपधैतिकः । गौरादिः ॥

वृषीक्षरम् : । पुं० आवादीवत्सतरी

वृष्टिभूः

चतुष्टयसहितविशुद्धचक्राङ्कितवृष
स्थाने ॥

वृष्टः । वि. सिक्ते ॥ वृषे . ततः ॥

वृष्टिः । स्त्री. वर्षे . मेघाज्जलपत
ने . वर्षयै . वर्षयम् । वृषु. ।
स्त्रियाक्तिम् ॥ भाग्याख्यायाम्
तुष्टौ ॥

वृष्टिमी । स्त्री. भक्तपथिकायाम् ।
सूक्ष्मलायाम् ॥ नि. वृष्टिना-
यके ॥

वृष्टिजीवनः । पुं० देवमातृकेदेशे .
वृष्टिजीवनं यस्य स . ॥ वृष्ट्याजीव
नययवा ॥

वृष्टिप्रमाणम् । न. मेघाज्जलपतनेयता
याम् ॥ यथा . द्रोणोपश्रुतिमितिग
र्भे . वीर्याटकानिपवनेन . पङ्क्ति
तानवाधै . क्षनितेन वा इव प्रसव . ॥
इतिवराहोक्तौ वृष्टेराटकद्रोणप्रमा
णपरिज्ञानपराशरयोः । आटका
स्यतुरीन्द्रोषमर्पाविद्यात्प्रमाणत .
धनुः प्रमाणमैदिन्याविद्याद्वीणा
भिवर्धयम् ॥ समेर्विद्याकुलाना
हाद्विचतुष्कोकुलोच्छ्रिते . भाण्डे
वर्धतिसम्पूर्णै . ज्ञेयमाटकवर्धय
म् ॥ तथाचाचार्यः । इत्यवि
शालंकुण्डकमधिकृत्याम्बुप्रमाण
मिदं शः । पञ्चाशत्पलमाटकमने
नमित्तुयाज्जलपतितमिति ॥

वृष्टिभू । पुं. भेके ॥ वृष्टौभवति ।

वृहच्चक्षुः

भू० । भुवः सन्नान्तरयोरिति-
क्षिप् ॥

वृष्णि० पुं० यादवे ॥ मेघे ॥ श्रीकृ-
ष्णे ॥ वर्षति । वृषु० । स्रवृषि
भ्यांकिदितिनि ॥ चि० पाषण्डे ॥
चण्डे ॥

वृष्णिगर्भः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ वृष्णा
योगर्भेयस्यसः ॥

वृष्यः । पुं० माघे ॥ न० बाजीकर
णे ॥ चि० शुक्रवृषिकारकौषधा
दौ ॥ वृष्यते । वृषु० । विभाषाकृत
वृषोरितिक्वप् । पक्षेय्यतितु० व
र्ष्यम् ॥ वृषायहिते ॥ वृषायका
मुकायहितम् । खलयवमाधिति-
यत् ॥

वृष्यकन्दा । स्त्री० विद्यार्थाम् ॥

वृष्यगन्धा । स्त्री० वृषद्वारके ॥

वृष्यगन्धिका । स्त्री० अतिबलायाम् ॥

वृष्यवल्गिका । स्त्री० विद्यार्थाम् ॥

वृष्या । स्त्री० वृद्धिनामौषधे ॥ यथा

वर्धाम् ॥ आमलक्याम् ॥

वृषी । स्त्री० व्रतिनामासने ॥ ब्रह्म

चार्याद्यासने ॥ ब्रुवन्तः सौदन्त्य

स्याम् ॥ पृषादरादिष्वाद्ब्रुवच्छ

ब्दस्य० वृ० आदेशः । अन्त्येष्वपौत्य

धिकरणे ङः ॥

वृहच्चक्षुः । पुं० महाचक्षुशाकेपक्षि

विशेषि । दीर्घपादे । कुलङ्ग-
भा० ॥

वेगवती

वृहच्चित्त० । पुं० बीजपुरे ॥

वृहच्छल्क । पु० चिङ्गटमत्स्ये ॥

वृहच्छुक० । पु० दार्वाघाटे । कठ
कोरवा० इतिख्यातेखगे ॥

वेकट० । पु० वैकटिके । मणिकारे ।

मणिकारा० इ० भा० प्र० मेकटी० इ०

गौ० देशभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥ यू

नि । जाततोरुस्ये ॥ विदूषके ॥

वेगः । पुं० जवे । रहसि । रये ।

स्यदे ॥ प्रवाहे । ओघे । धाराया

म् ॥ किम्पाके । महाकालफले ॥

रेतसि ॥ मूत्रादिप्रवृत्तौ ॥ यथा ।

वेगान्नधारयेज्जातुविष्णुमूत्रक्षवत्

क्षुधाम् ॥ अपिच । वेगरेधानक

त्तव्योच्चन्यत्रोद्यवेगतः ॥ पुन

श्च । स्वभावतः प्रवृत्तानामलादौ

नांजिजीविषु० । नवेगान्नधारयेद्दी

र कामादीनाञ्चधारयेदिति ।

पृथिव्यादिचतुष्टयमनावृत्तौसंस्क्रा

रे । वेजनम् । ओविजौभयचलन

योः । घञ् ॥

वेगनाशन० । पुं० श्लेष्मणि ॥

वेगवान् । पु० ईश्वरे ॥ चि० वेगि

नि ॥ वेगान्नधारयेदिति । मतुप ॥

वेगवती । स्त्री० अर्द्धसमवृत्तमेदे ॥

यथा । विषमेप्रथमाक्षरद्वौनदेश

कमेवहिवेगवतीस्यात् ॥ यथा ।

स्मरवेगवतीव्रजरासाकीशववंशरभे

रतिमुग्धा । रभसाव्रगुरुनृगव

वेणि .

नीकेलिनिकुञ्जगृहायजगाम ॥

वेगसर . । पुं . वेगिहये ॥

वेगित । चि . सञ्जातवेगे । वेगवि
शिष्टे ॥ वेगः सञ्जातोऽस्य । ता
रकादित्वादितच् ॥वेगी । पुं . श्येनपक्षिणि ॥ चि . वेग
वति । तरस्त्रिणि । जाङ्घिके ॥

अतिशयितोवेगोऽस्य । अतद्वनि ॥

वेगिहरिण . । पुं . श्रीकारौमृगे ॥

वेङ्कट । पुं . द्रविडदेशस्थेऽचलवि
शेषे ॥

वेचा । स्त्री . मूल्ये ॥ विचिर् . ।

अच् . टाप् ॥ वेचामूल्यञ्चवेत-
नमितिहलायुध . ॥

वेजानी । स्त्री . सोमराज्याम् ॥

वेजितः चि . भीते ॥

वेडम् । न . सान्द्रविष्णिन्नचन्दने ॥

वेडा ।) स्त्री . नौकायाम् ॥
वेडी ।)वेण । पुं . अज्ञात्सुनीयायामुत्पन्ने
पृथो पितरि . ॥ सत्पुत्रेणतु
जातेनवेणोपिचिदित्रययौ । पुत्रा
कोनरकात्चात . सतेनसुमहात्म
नेतिविष्णुपुराणम् ॥ वणसङ्कर
जातिविशेषे ॥ यथा । वैदेहकेन
त्वम्बष्ठामुत्पन्नेवेणउच्यतइतिम-
नुः ॥

वेणा । स्त्री . भारतवर्षेऽनदीविशेषे ॥

वेणि . । स्त्री . वेण्याम् ॥ वेति .

वेणु .

वीयतेवा । वीगतिव्याप्तिप्रजनका

न्त्यसनखादनेषु । वीज्याज्वरिभ्यो

नि । बाहुलकास्तत्त्वम् ॥ यदा

। वेणति । वेणु . । इन् ॥

वेणिवेधनी । स्त्री . जलौकायाम् ॥

वेणी । स्त्री . केशबन्धे । प्रवेण्याम् ।

प्रापितभर्तृकादिधार्यकेशरचनावि

शेषे ॥ यथा । जटानेयवेणीकृत

कचकलापिनगरलगलेकस्तूरीयशि

रसिशशिरेखानतिलकम् । इय

भूतिनाङ्गेप्रियविरहजन्माधवल्लि

मापुरारातेर्भान्त्याकुसुमशरकिमा

व्यथयसि ॥ देवताडि ॥ नद्यादेर

न्तरे ॥ सेतौ ॥ प्रवाहे ॥ मेण्या

म् ॥ नदीविशेषे ॥ वेणति । वे

णुगतिज्ञानचिन्तानिशामनयादि

चग्रहणेषु ॥ इन् । कृदिकारा

दितिडौष् ॥

वेणौर . । पुं . अरिष्टवृक्षे ॥

वेणुः । पुं . नृपविशेषे ॥ त्वक्सा

रे । वशे ॥ व शवाद्ये ॥ यथा ।

महानन्दस्तथानन्दोविजयोयजयस्त

था । चत्वारउत्तमाव शामतङ्ग-

मुनिसम्भता ॥ दशाङ्गुलीमहा-

नन्दानन्दएकादशाङ्गुल । द्वाद

शाङ्गुलमानस्तुविजय परिकीर्ति

त । चतुर्दशाङ्गुलिमितीजयइत्य

भिधीयते ॥ वेणति । वेणुगच्छा

दौ । बाहुलकादु ॥ यदा । अ

वैतस .

जति । अजिवृरीभ्यामिन्नेतिगुः ।

अजिवी ॥

वैशुकम् । न० तीचे । गजस्यतीदनद
 गड्डे । वैशुनानिष्ठं सम् । निर्वृत्ते
 घट्टादिभ्यङ्गतिठक् । इमुसुता
 मात्क । सञ्जापूर्वकस्थान्नव
 षि . ॥

वैशुककर्ः । पु० करीरवृक्षे ॥

वैशुज . । पु० वैशुयवे ॥

वैशुदारी । पु० नरकात्मजे । वाणा
 सुरात्मजे ॥

वैशुध्म । पु० वैशुधिके । व शीवाद
 के ॥ वैशुधमति । धा० । आतीनु
 पसर्गेक . ॥

वैशुपत्री । स्त्री० वंशपत्रीवृक्षे ॥

वैशुयव । पु० व शतशुलि । वंशयवे ॥

वैशुवाद । पु० वैशुके ॥

वैशुबीजम् । न० व शयवे ॥

वैशुवा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

वैशवासङ्गमः । पु० तीर्थविशेषे ॥

वैत । पु० वैत्रे ॥ इ० रा० नि० ॥

वैतनम् । न० कर्मकरस्य भृत्यो । कर्म
 ग्यायाम् । विधायाम् । भृत्यानाम्
 । निर्वेशे । कामकराङ्क० इ० भा० ॥
 औवनोपाये । आजोवे ॥ रूप्ये ॥
 वीयतेऽनेन । वीगत्यादौ । वीपति
 भ्यांतनन् ॥

वैतसः । पु० लताविशेषे । रथे । अ
 भपुष्ये । विदुले । शीते । वानीरे ।

वैत्र .

वज्रुले । वैत० इ० भा० ॥ अत्रभावप्र
 काश । वैतसीविदुलानमोवज्रु
 लोदीर्घपत्रक । नादेयौगन्धपत्र
 खल्लौकासम्भृतस्तथा ॥ नदीकूल
 प्रियस्त्वन्य सुशीतोघनपुष्पकः
 । जलजातस्योयकामोविदुलोजलवै
 तसः ॥ वैतस । शीतलोदाहृता
 यार्थीयानिसुगन्धान् । इन्तिबीस
 र्पङ्कच्छासपित्ताश्मरिकापानिलान्
 ॥ अयनम् । इ० रा० । नपुंसककृति
 क्षाः । वाघिकल्पस्य । इतञ्चान् । स्य
 ति । प्रोचन्तकर्मणि । आतीनुपेति
 काः ॥ यद्वा । जयते । वैज् । वैज
 स्तुट्चेत्यसच् । वाङ्मलकादाख्यम् ॥

वैतसाम् । पु० अम्बुवैतसे ॥

वैतसी । स्त्री० वैतसे ॥

वैतसीका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

वैतस्थान् । चि० बहुवैतसीदेशे ॥ वैत

सा . सन्त्यत्र । कुमुदनवैतसीभ्यो

ङ्मत्तुप् । मादुपधायाकृतिवः ।

वैतालः । पु० ईश्वरद्वारपाली ॥ भू

ताधिष्ठितशवे ॥ अकस्मान्नभस्या

भासमानेभूतविशेषे ॥ शिवगणाधि

पविशेषे ॥

वैत्ता । चि० विदितरि । ज्ञातरि ॥

वैत्ति । विद्० । ढक् ॥

वैत्रः । पु० वैत्रे । यागिदण्डे । सु

दण्डे । वीयते । वीगत्यादिषु ।

गुह्यगीपथिवशीत्यादिना० चः ॥ वं

वेद

श्री ॥ फलिन्याम् ॥ पुं० असुरविशेषे ॥

वेचधर . । पुं० द्वारपाले ॥

वेचधारक : । पुं० हा स्थिते ॥

वेचवान् । चि० वेचधारके ॥

वेचवती । स्त्री० नदीविशेषे ॥ सातुमा

लश्वदेशात् कालपीसमीपेयमुनावां

मिलिता ॥ वेचासुरमातरि ॥ वेचा

णिसन्त्यस्याम् । मतुप् । डौप् ॥

वेचावती । स्त्री० वेचवच्छानद्याम् ॥

वेचासनम् । न० वेचनिर्मितासने ।

आसन्द्याम् ॥ स्याद्वेचासनमासन्दी

ति । द्विमचन्द्र . ॥

वेचासुर । पुं० असुरविशेषे ॥

वेची । पुं० द्वारपाले ॥ चि० वेचयुक्ते ॥

वेद । पुं० आम्नाये । श्रुतौ । क्रमो

पगृहीतवर्णात्मन्यपौरुषेयवाक्ये ॥

वेदयतिबोधयतिआत्मानम् । विद

ज्ञाने । इत्यतोऽप्यन्तात्पचाद्यच्

॥ नार्थबुद्धावेदसृष्टि . कालिदासा

दिवाक्यवत् । किन्तुश्वासव्यायना

तस्यादतोऽपौरुषेयता ॥ यथाहुरा

र्यायामाचार्याः । वेदेऽनादितया

वायवापरमेष्ठरप्रणीततया । भवति

परमप्रमाण बोधोऽनास्तिस्वतस्त्वनपरा

वा ॥ नापेक्षतेयदन्यदपेक्षन्तेऽ

खिलानिमानानि । वाक्यतन्निग

मानां मानव्रह्माद्यतीन्द्रियावगतौ ॥

मानं प्रबोधयन्तं बोधमानेनयेबुभुक्ष

वेद .

न्ते । एधाभिरेवदहनदग्धुंवाञ्छन्ति

तेमहात्मान . ॥ ४६ ॥ वेदानादिर

मुष्यव्यञ्जकैश्च : स्वयप्रकाशात्मा ।

तदभिव्यक्तिमुदोह्यप्रोक्तोसौसूरि

भि . प्रमाणमिति ॥ रूपाणामव

लोकैश्चक्षुरिवान्यन्नकारणदृष्टम् । त

दददृष्टावगतौवेदवदन्योनवेदकीहे

तु : ॥ निगमेषुनिश्चितार्थतन्त्रेक

श्चिदादिप्रकाशयति । तदिदमनुवा

दमात्रप्रामाण्य तस्यसिद्धातिनकि

ञ्चित् ॥ अशब्दयवतिनिगमेसाधयति

द्वैतमेवैकोऽंश । अद्वैतमेववस्तुप्र

तिपादयतिप्रसिद्धमपरोऽंश ॥ ५० ॥

सचवेदामन्त्रब्राह्मणभेदाद्द्विविध .

विधिमन्त्रनामधेयनिषेधार्थवादभेदा

त्पञ्चविधसम्भवति ॥ अज्ञातज्ञा

पकोवेदइतिप्रमाणविद् . ॥ अ

तोवेदार्थज्ञानप्रशसामाहकर्मपुराण

म् । नवेदपाठमात्रेणसन्तोषका

रयेद्बुध . । पाठमात्रावसानस्तुपङ्के

गौरिवसौदति ॥ योऽधीत्यविधिव

द्विप्रेवेदार्थंनविचारयेत् । ससान्व

य शुद्धसम . पात्रतांनप्रपद्यते ॥

व्यासश्च । वेदस्याध्ययनसर्वधर्मंशा

स्त्वस्यवापियत् । अजानतार्थतत्स

र्वतुषाणाक्कण्डनयथा ॥ यथापशुर्भा

रवाहीनतस्यभजतेफलम् । हिजस्त

थार्थानभिज्ञानवेदफलमश्नुते ॥ पा

ठमात्रवतीनित्य द्विजातींश्चायं वज्जि

वेद

तान् । पशूनिवचतान्प्राज्ञोवाङ्-
मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ श्रुतहीनम-
धीतयन्नेहनामुचतज्ञवेत् । श्रुतन्तु
केवलमपिसमुद्धारायकल्पते । यो
धीतेनार्थतत्त्वज्ञस्तस्यतद्धारणादृथा
। भारवाहीसमृतक केवलज्ञेशभा-
गभवैत् ॥ तस्मादर्थपरिज्ञानेयज्ञ-
कार्योविज्ञानता । ज्ञानकर्मचसयु-
क्तयुक्तार्थकथितमया ॥ अधीतश्रुत-
सयुक्ततथाश्रेष्ठनकेवलम् । अधीत्य
यत्किञ्चिदपितदर्थमवबुध्यच । स्व-
र्गलोकात्मवाप्नोतिधर्मानुष्ठानविद्वि-
जः इति । अपिच । वेदार्थज्ञो ज-
पजपत्वातथैवाध्ययनं द्विज । कुर्व-
न्स्वर्गमवाप्नोतिनरकान्तुविपर्यये । इ-
तिचव्यासः ॥ मनुः । वेदशास्त्रा-
र्थतत्त्वज्ञोयत्रतत्राश्रमेवसेत् । इहै-
वलोकेतिष्ठन्सब्रह्मलोकायकल्पते
इति । व्यासः । समुच्चितस्लोक-
मपिश्रुताधीतविशिष्यते । चतुर्णां
मपिवेदानाकेवलाध्ययनाद्विजाः ॥
अनृचेग्रन्थिनः श्रेष्ठाग्रन्थिभ्योधा-
रिणोवराः । धारिभ्यश्चार्थतत्त्वज्ञा-
स्तेभ्योऽप्यध्यात्मचिन्तकाः ॥ पुस्त-
केवेदलिखननिषेधः पाश्चात्तरख-
ण्डे ११० ऽध्यायेयथा । वेदलिख-
नकृत्वायः पठेद्ब्रह्मवाभवेत् । पुस्त-
कवागृहेऽप्यवजपातोभवेद्भुवमि-
ति ॥ विदन्त्यनेनधर्मम् । विदज्ञा

वेदना

ने । इत्यर्थेतिघञ् ॥ वेदार्थवेदन-
हेतुत्वाद्वाकरणे ॥ व्याकरणेनहि
पदादिविभागश्चतुर्वेदादयो ज्ञाय-
न्ते ॥ अनुभवे । भाविघञ् ॥ वृत्तौ
॥ केशवे ॥ इन्द्रियादिदेवताप्रकाश-
के ॥ मौनशरीरावच्छेदेनभगवदा-
क्यमितिन्यायशास्त्रम् ॥
वेदगर्भः । पु० अजयोनौ । ब्रह्मणि
॥ ब्राह्मणे ॥ वेदोर्गर्भेयस्यसः ॥
वेदगर्भा । स्त्री० दुर्गायाम् । वेदजन-
यित्वाम् ॥ अस्यमहतोभूतस्यनिश्च-
सितमेतद्वग्वेदकृत्यादिश्रुतेः । म-
मैवाज्ञापराशक्तिर्वेदसंज्ञापुरातनी
। ऋग्यजुः । सामरूपेणसर्गादौसप्रव-
र्त्ततइतिकूर्मपुराणे द्वादशाध्यायेऽश्वी-
भगवत्पुत्रेऽस्य तथाचचत्वारोवेदाः
साक्षाः सरहस्याबहुधाभिन्नाः । ए-
कशतमध्वर्युशोखाः । सहस्रवर्त्मा
सामवेदः । एकविंशतिधावाहृच्य-
म् । नवधाथर्बणोवेदइतिमहाभाष्य-
म् ॥
वेदज्ञः । त्रि० वेदपारगे । वेदं जानाति
। ज्ञा० । आतीनुपसर्गइतिकः ॥
वेदनम् । न० अनुभूतौ । सबेदने ।
विदज्ञाने । ल्युट् चिति० ल्युटि क्लीब-
त्वम् ॥ विवाहे ॥
वेदना । स्त्री० ज्ञाने । दुःखे । पी-
डायाम् ॥ विदवेदनाज्ञाननिवा-
सिषुपुरादिः । व्यासितियुच् ॥ व

वेदमाता

दा । विद्वान्ने । षट्पिबन्दिबिदिभ्य
स्तेतिवाच्यमितियुक् ॥

वेदनास्कन्ध । पु० विषयज्ञानप्रपञ्चे ।
विज्ञानस्कन्धजन्ययो सुखदुःखयो
याप्रियाप्रियानुभयविषयस्पर्शसुख
दुःखतद्रहितविशेषावस्थाचितस्य
जायते० सवेदनास्कन्धवृत्तिवाच्यस्य
तिः । सुखादिप्रत्ययेवेदनास्कन्ध
वृत्त्यानन्दगिरि ।

वेदनिन्दकः । पु० नास्तिके । वेदनि
न्दाकरे ॥ वेदनिन्दति । णिदिक्कुत्सा
याम् । खलु ॥

वेदपारग । पु० मन्त्रब्राह्मणात्मकशा
खाध्यायिनि ॥ चि० अथगतवेदार्थ
तत्त्वे० ज्ञानिनि० सञ्ज्ञासिनि ॥
वेदस्यपारगच्छति । गम्ल० । अ-
न्तात्यन्तोतिगमेर्ङ् । ॥

वेदभागः । पु० मन्त्रब्राह्मणयो ॥
पूर्वैरुदाहृतेषुहेत्वादिवु । तैयथा ।
हेतुनिर्वचननिन्दाप्रशसासशयोवि
धि । परकृतिः पुराकल्पोवधारण
कल्पनेतिहेत्वादयः ॥

वेदमाता । स्त्री० गायत्र्याम् ॥ सर्वेशा
क्ताद्विजाः प्रोक्तज्ञानशैवान्चवैष्ण
वा । उपासतेह्यादिदेवीं गायत्रींवे
दमातरम् ॥ अपिच । योधीतेऽहन्त्य
दन्येतांसाविर्भवेदमातरम् । वि
ज्ञायाथैवब्रह्मचारोसयातिपरमांगति
मिति ॥ दुर्गाधाम् ॥

वेदवित्

वेदमार्गः । पु० वेदबोधितेपथि ॥ य
था । जलौघैर्निरभिद्यन्तसेतवोवर्ष
तीश्वरे । पाखण्डिनामसद्वादैर्बेद
मार्गा कलौयथेतिश्री० । अपिच ।
एतस्माद्वेदमार्गाद्वियदन्यदिहजाय
ते । तत्तुद्रकर्मविज्ञेयरीद्रशीच
विवर्जितमितिव० पु० ॥

वेदवती । स्त्री० कुशध्वजराजकन्याया
म् ॥ विवेकस्यप्रतीहार्याम् । वेद
विद्याभिमानिन्यादेवतायाम् ॥

वेदवदनम् । न० व्याकरणे ॥ यथा ।
योवेदवेदवदनसदनद्विसम्यग्ब्रा
ह्म्या सवेदमपिवेदकिमन्यशास्त्र
म् । यस्मादतः प्रथममेतदधौत्य
धीमान्शास्त्रान्तरस्यभवतिश्रवणे
धिकारीतिसिद्धान्तशिरोमणिः ।
योगिनोतन्त्रेऽप्यथमेवपाठः ॥

वेदवादरतः । चि० वेदेयसन्निवादाः
० अर्थवादाः ० अक्षय्यवैषातुर्मा
स्ययाजिन सुकृत भवतीत्येवमाद
यस्तेष्वेवरते । वेदार्थसत्यत्वेनैव
मेवैतद्वितिमिथ्याविश्वासेनसन्तुष्टे ॥

वेदवासः । पु० ब्राह्मणे । वेदस्यवा
सायस्मिन् ॥

वेदवित् । पु० कर्मब्रह्माख्यवेदार्थवि
दि । कर्मकाण्डोपासनाकाण्डज्ञा
नकाण्डात्मकसर्ववेदार्थविदि ।
वेदज्ञे ॥ ऋग्वेदादयोवेदाश्चत्वारस्त
त्त्वानीतिवेदविद्वदिति ॥ वेदवेदार्थ

वेदाङ्गम्

सुवेत्ति • विद्यते • विन्ने वा । विद
ज्ञाने • विदसत्तायाम् • विदविचार
ये वा । सत्स्विति • क्षिप् ॥

वेदव्यास • । पुं • शुक्रदेवस्वपितरि ।
माठरे । वैपायने । पाराशर्य्ये ।
बादरायणे ॥ वेद व्यस्यति । असु •
। अण् ॥ यथा । वेदमेकचतुर्भेदक
त्वाशाखाशतैर्विभु । करोति बहु
लभूये । वेदव्यासस्वरूपपद्यक् । हापरे
तुयुगेविष्णुर्व्यासरूपीमहामुने । वे
दमेकसबहुधाकुरुते जगतीहित ॥
यथासुकुरुते तन्वा । वेदमेकपृथक्प्रसु •
। वेदव्यासाभिधानात्तुमासामूर्त्ति^१
मंधुद्विषद्वतिविष्णुपुराणम् ॥

वेदः । न • धने ॥ विद्यते • लभ्यते ।

विदुल्लभाभे । असुन् ॥

वेदसार • । पुं • श्रीदेवीभागवते ॥
वेदमथ्यासी । पुं • वेदविहिताग्निहो
त्रादिकर्मत्याग्नि ॥

वेदस्वामी । पुं • आगमपे । आगमा
धिपतौ ॥ यथाहकालिदास • । सु
कथनाङ्गारकराजपुत्राज्ञेया • क्रमे
णागमपा • प्रवीणै • । निजागमे
शाङ्गिनिमेखलायावन्मस्तदाचारकरो
निरुक्त • ॥ इति ॥ तदाचारकरः
• तेषां विप्रादीनामाचारकृत् • उक्त
म् ॥

वेदायणी । स्त्री • सरस्वत्याम् ॥

वेदाङ्गम् । न • शिवाकल्पोव्याकरणं

वेदान्तः

निरुक्तं ऋन्दोज्योतिषमिति श्रुतिवो
धितेषुषट्सु ॥ तत्राकारादिबर्णा
नाख्यलकरणप्रयत्नवोधिकाचकुहवि
सर्जनीयानाकण्डव्यादिकाशिक्षा
। यागक्रियाणामुपदेश • कल्प • ।
साधुमद्दान्वाख्यानव्याकरणम् ।
वर्णागमोवर्णविपर्ययस्य त्यादिनानि
स्येनेनाक्त निरुक्तम् । श्रुतिऋन्दसा
प्रत्यायकऋन्द • । यज्ञादिगणन
शास्त्रज्योतिषमितिसङ्क्षेप ॥
वेदस्य अङ्गम् ॥ पुं • परमेश्वरे ॥
वेदायङ्गभूतायस्य ॥

वेदाङ्ग • न • प्रणवे ॥

वेदानुबन्धनम् । न • नित्यस्वाध्यायल
क्षणे मन्त्रब्रह्मणाध्ययने ॥ वेदस्य अ
नुबन्धनम् ॥ वेदाऽनुच्यते गुरुच्चार
णानन्तरपठ्यते इति ॥ अथवा । वे
दस्य अनुपश्चात् गुरुपासनाऽनन्तरम्
बन्धनम् • पठनम् ॥

वेदान्तः • । पुं • उपनिषदि ॥ तदुपका
रिशारीरकसूत्रादौ ॥ तथाचवेदीना
मन्तोऽवसानभागे वेदान्त इति व्युत्प
त्तियोगान्मृष्योवेदान्तशब्दो वेदवि
भागे । तत्र भेदेषूपनिषत्सु • शारीरका
दौतूपचरित इति ॥ वेदानामन्ते
निर्णये । प्रस्थानत्रयात्मकेशास्त्रे
॥ आमुषीरामृते • कालं नयेद्वेदान्त
चिन्तयेतिसत्र्यासिनीयावज्जीवाम्नि
होत्रप्रयोगवन्नित्यत्वेन विहितं श्रवणं

वेदभ्यास.

दि । गृहस्थादीनानुश्रवणादिका
न्यम् । तदुक्तम् । दिनेदिनेतुवेदा
न्तश्रवणाद्वृत्तिसंयुतात् । गुरुशुश्रू
षया लब्धात्कृच्छ्राऽशीतिफललभे-
दिति ॥ वेदेषु तिलेषु तैलवदन्तोऽ
वस्थितेयः । तैलवदं देवेदान्त उ
प्रतिष्ठित इति श्रवणात् ॥

वेदान्तकृतम् । पुं० वेदान्तार्थसम्प्रदा
यप्रवर्तके वेदभ्यासादौ ॥

वेदान्तग । चि० ब्रह्मज्ञे ॥ वेदा
न्तानामुपनिषदामर्थब्रह्मगच्छति ।
गच्छ० । उप्रत्ययः ॥

वेदान्तसार । पु० वेदान्तस्य मधि
तार्थः । वेदान्तस्य सारः ॥

वेदान्तौ । पु० ब्रह्मतत्त्वज्ञे । यत्वे
ताविद्यात्मिकाचितोष्ठसिमुपेक्ष्य
बलतदनुकूलयुक्त्यनुसन्धानकौश-
लेनैव तुष्यन्ति । ते तु नैयोगिकादिस
हशानिन्दिता एव । तदुक्तम् । वेदा
न्ता बहुतर्ककर्मश्रमतिग्रस्ताः पर
मायया० भाटाः । कर्मकलाकुला
हतधियो ह्येतेति वैशेषिकाः । अ
न्ये भेदरता विवादकलहास्ते तत्त्वतो
बद्धितास्तस्मात्सिद्धमतस्वभावाः कम
यधीरः परसमर्थेयत् । इति ॥ वे
दान्ता उपनिषदः प्रमाणमस्यास्ति
इति ॥

वेदाभ्यासः । पुं० वेदानुशीलने ॥ स
पञ्चविधोऽयथाह दक्षः । द्वितीये च

वेदिज्ञा

तथाभागे वेदाभ्यासा विधीयते । वे-
दाभ्यासा हि विप्रानां परमतपठ्य
ते । ब्रह्मयज्ञ परस्मै यः षडङ्गसहि
तश्चयः । वेदस्वीकरणपूर्वविचारो
ऽभ्यासनञ्जयः । तद्वान्तैः शिष्य
भ्यो वेदाभ्यासा हि चक्षुषा । शब्द-
शिखितौ न वेदमनभीत्या न्यावि
द्यामभोधौतान्य न वेदाङ्गस्मृतिभ्यः ।
वेदार । प्र० कृकलासे । इ० चि०
षः ॥

वेदारण्यम् । न० तुन्दयादेशासमधि
ष्ठितेषु ग्रन्थस्थाने ॥

वेदि । पु० पण्डिते । बुद्धिः । वे
त्ति । विद्० । हर्षिणिरुद्दिष्टति
विदीतिङ् । न० अस्वष्टायाम्
॥ स्त्री० परिष्कृताया भूमौ ॥ प
रिष्कृतो० दक्षार्थः । पशुबन्धना
यः यज्ञमाणासादनाय चार्चितस-
स्काराभूमौ र्भवेदुच्यते ॥ विद्यते०
शोधनेन ज्ञायते० विचार्यते० प्रा
प्यते वा । पूर्वपूर्वदेरिन् ॥ यद्वा ।
वेदयति० विद्यते वा । विदनिवा
सादौ० चुरादिः । अवङ् ॥ अ
ङ्गुलिमुद्रायाम् ॥

वेदिका । स्त्री० चतुरस्राया कर्मार्थवि
द्याम् ॥ वितर्क्याम् । प्राङ्गणादि
षु कृते० उपवेशनस्थाने । स्वा
र्थेक ॥

वेदिज्ञा । स्त्री० द्वीपग्रामः । इति हि

वेधनम्

मचन्द्र ॥
 वेदित । चि० ज्ञापिते ।
 वेदितव्य । चि० विदुरे । ज्ञातरि
 ॥ इ० इ० चन्द्र ॥
 वेदी । पु० पण्डिते ॥
 वेदी । स्त्री० सखत्वात् ॥ वेदिश
 व्दार्थे ॥
 वेदीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ।
 वेदीश । पु० दृष्टिणे । विधी । ब्र
 ह्मणि ॥
 वेदोदय । पु० रवौ । सूर्ये ॥
 वेदोदितः । चि० वेदोक्ते ।
 वेदोपकरणम् । न० शिखादिवेदाङ्गे
 ॥ वेदस्यउपकरणम् ॥
 वेदध्वजः । चि० ताडयितव्ये ।
 वेद्य । चि० वेदितव्यवस्तुनि । ज्ञे
 यः । सविद्विषयभूते ॥ वेदितुं यो
 ग्यः । विदेज्ज्ञानार्थात्कर्मणिगण्य
 त् । सचाहं कृत्यत्वेत्यर्थे । इ
 त्याहभगवान् शङ्करोभाष्ये । निः
 श्रेयसार्थिभिर्वेदनाहंत्वाद्येद्वति ।
 वेधः । पु० व्यधे । वेधने ॥ वेधन
 म् । विधविधाने । घञ् ॥ वेप
 थे ॥ गभीरतायाम् । गहरा० कृति
 भाषाप्र० ॥
 वेधकः । पु० अस्त्रवेतसे ॥ कर्पूरे ।
 न० धान्याके । चि० वेधकसंरि ।
 वेधनम् । न० वेधे । बोधना० इ०
 भा० ॥ विध० ल्युट् ॥ वेधसाध

वेन

ने ॥ विध्यतेऽनेन । करणेति
 ल्युट् ।
 वेधनिका । स्त्री० मणिशङ्खादिवेध
 नेऽपकरणे । अ० स्फोटन्याम् । भौ
 री० वर्मी० इ० भा० ॥ विध्यतेऽ
 नया । विधविधाने । ल्युट् । स्वा
 र्थेक ॥
 वेधमुख्य । पु० कर्चूरे । वेधमुख्यः ॥
 वेधमुख्यकः । पु० कर्चूरके ॥ द्रावि
 ङके । काल्यके । स्वार्थेकन् ॥
 वेधमुख्या । स्त्री० कस्तूर्याम् । वेधमुख्या ॥
 वेधा । पु० परमेष्ठिनि । धातरि ॥ वु
 धे ॥ विष्णौ । हृषीकेशे ॥ रवौ ॥
 श्वेतार्के ॥ विदधाति । डुधा
 ज् । विधाजोवेधचेतिविधादे
 शोऽसिप्रत्ययश्च ॥ विधति । विध
 विधाने । असुन्वा ॥
 वेधसम् । न० ब्रह्मतीर्थे । अङ्गुष्ठमू
 ले । इ० श० च० का० ॥
 वेधितः । क्तिद्रिते । विधे । विधा०
 बोधा० इ० भा० ॥ विध्यतेऽस्म । वि
 ध० ग्यन्तोऽनेकाथं । क्तः ॥
 वेधी । पु० अस्त्रवेतसे ॥ चि० वेधक
 संरि ॥ वेधविशिष्टे ॥
 वेधिनी । स्त्री० रक्तपाशाम् ॥ मेथि
 कायाम् ॥
 वेध्यम् । न० लक्ष्ये । चि० वेध
 नीये ॥
 वेन । पु० प्रजापतौ ॥ अजति ।

वेलम्

अज० । धापृष्ठस्यतिभ्योन ।
अजिर्वी ॥

वेम्ना । स्त्री० नद्याम् ॥ वनति । वन
शब्दे सम्भक्तौ वा । वनेरिच्छोपधाया
इति० न । लघूपधगुण ॥

वेपथु० । पुं० कम्पे ॥ वेपनम् ।
टुवेपृक्कम्पने । टितोऽण्यच् ।
वेपनम् । न० कम्पने ॥ टुवेपृ० ।
ल्युट् ॥

वेप । न० अनवद्ये ॥
वेपमान० । चि० भयेनकम्पमाने ॥
वेम० । पुं० वायदण्डे ॥ यथा । वा
यदण्डे पुंसिवेमावेमोनाविमनद्व
योरिति श० र० ङ० ली० ॥

वेमा । पु० न० वायदण्डे । तन्तुवा
यदण्डोवेयु० ङ० गौ० भा ॥ वयति०
अनेन । वेज् । वेज् सर्वत्रे
ति० द्रुमनिच् । अर्धर्चादि० । सा
मनी० वेमनी० इति ह्रस्विप्रयोगात् ॥
वेमून । चि० वेमवति ॥ वेमाऽस्या
स्ति । पामादित्वात् नः ॥

वेरम् । न० कलेवरे । शरीरे ॥ वासां
कौ । हन्ताके ॥ कुङ्कुमे । घु-
स्थे ॥

वेरकम् । न० कर्पूरे ॥

वेरट् । पु० नीचे ॥ न० वरटौफले ॥
चि० मिथीकृते ॥

वेलम् । न० आरामे । उपवने । कृ
चिमवने ॥

वेल्गन्तर

वेला । स्त्री० काले समये ॥ मर्यादा
योम् । सीमायाम् ॥ हेरायाम् ॥
यथा । चतुर्विंशतिवेलाभिरहेराच
प्रचक्षते । पश्चिमादर्धरात्राह्निहेरा
णाविद्यते क्रमद्व० बङ्गिपुरायाम् अ
ब्दे० कूले ॥ अब्देर्विकारे । अब्दा
न्वुविकृतौ ॥ अक्षिष्टमरणे ॥
रागे ॥ ईश्वरस्य भोजने ॥ बुधस्य भा
र्यायाम् । वाचि ॥ वेलाति । वेल्
गती । पचाद्यच् । वेल्गते० अनया
वा । वेलकालोपदेशे । गुरोश्च हल
इत्य् । टाप् ॥

वेलाकूलम् । न० तामलिप्रदेशे ॥

वेलायाम् । अ० कालपरिमाणे ॥

वेल्गम् । न० पुं० विडङ्गे ॥ वेल्गति ।
वेल्गचलने । पचाद्यच् ॥ अभ्यनुष्ठा
ने ॥

वेल्गजम् । न० मरिचे ॥ वेलनम् ।

वेल्ग० । घञ् ॥ वेल्ग जायते । ज

नौ० । अन्तर्भाविष्यर्थ० । अन्ये
भ्योपीतिङ् ॥

वेल्गनम् । न० भूमावश्चक्षुलुण्ठने ।

लुण्ठने । अङ्गपरिवर्त्तने ॥ बलनङ् ।

प्र० रोटिकोनिर्माणार्थकाष्ठे ॥

वेल्गनी । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥

वेल्गन्तर० । पुं० सजलदेशप्रसिद्धे वृक्षे

विशिष्टे । वीरतरौ । तथा । वेल्गन्त

रोज्जनति वीरतरुः प्रसिद्धः श्वेता

सितारुणविलासितनीलपुष्पः ।

वेशनम्

श्याञ्जातितुल्यकुसुम शमिसूक्ष्म
 पत्र स्यात्कण्टकौचजलदेशजएष
 वृक्षः ॥ वेल्लन्तरोरसेपाकेतित्तस्तु
 श्याक्कापह ॥ मूत्रोघातश्मजि
 दद्याद्द्वीयानिमूत्रानिलार्तिजिन् ॥
 वेल्लहल . । पुं० केल्लिनागरे ॥
 वेल्लि । स्त्री० लतायाम् ॥
 वेल्लिकाख्या । स्त्री० वृक्षविशेषे । मरु
 न्मालायाम् । विख्यपत्याम् ॥
 वेङ्कितम् । न० चेष्टिते ॥ गमने ॥
 वि० कुटिले ॥ विधत्ते । कम्पते ॥
 वेङ्कतिस्म । वेङ्क० । गत्यर्थेतिक्त ॥
 वेशः । पुं० वेष्ट्यागृहे ॥ गृहमात्रे ॥
 नेपथ्ये । अलङ्कारादिकृतशोभाया
 म् ॥ विशन्त्यत्र । विशप्रवेशने । इ
 ल्लेतिघञ् ॥ विशति० वेशनम्०
 विश्रुतिश । विश० । पदरुजविश
 स्तुशोचज्ज । अज्वा । पण्यस्थिया .
 भृतौ । प्रवेशे ॥
 वेशकः । पुं० गृहे ॥ वेशएव । स्त्रा
 र्थेकः ॥
 वेशजीवी । वि० वेशवति ॥
 वेशदानः । पुं० सूर्यशोभायाम् ॥
 वेशधारी । पुं० कलतपस्विनि ॥ वि०
 वेशधारके ॥
 वेशनम् । न० चणकचूर्णे । वेशण०
 इ० भा० प्र० ॥ यथा । दोलयश्चणका
 नान्मुनिस्तुषायन्वपेक्षिताः । तच्च
 र्णवेशनप्रोक्तपाकशास्त्रविशारदै ॥

वेश

वेशनमोदकः । पुं० बुद्धियाकाला
 हू० इतिख्यातेखाद्यप्रभेदे ॥ यथा
 मुक्तामोदकवत्कायांवेशनस्यचमो
 दकाः । तेवज्जालवधः शीतोः
 किञ्चिदातकरास्तथा । विष्टम्भिना
 ज्वरघ्नास्यधितरक्तकफापहाः ॥ ३
 वेशनघाटिका स्त्री० प्रकीरो० इ० प्र०
 खाद्यद्रव्ये वटिकाविधनस्यापिक्त
 शिताद्यानिमज्जिता । रुच्याविष्टम्भ
 जननीषण्यापुष्टिकरीस्मृता ॥
 वेशन्तः । पुं० पस्वले । अल्पसरसि
 ॥ विशन्त्यत्रमेकादयः । विश० ।
 लृबिशिभ्याभक्त ॥ अग्नौ ॥
 वेशरः । पुं० अश्वतरे ॥
 वेशवारः । पुं० बेगर० इ० भा० प्र० मां
 सादिसाधकद्रव्य ॥ यथा । द्रव्या
 णिवेशवारस्यनागबल्लीदलानिहि ।
 तडुलाश्लवहानिमरिचानिसमा
 सतः ॥
 वेशिः । पुं० जम्भकाक्षिसूर्याक्रान्तरा
 शिर्द्धितोयेरशौ ॥ यथा । सूर्याद्द्विती
 यमृद्धवेशिस्थानप्रकीर्तितयवभैरा
 ति ॥
 वेशीजाता । स्त्री० पुत्रदात्रीलता-
 याम् ॥
 वेश्मकलिङ्गः । पुं० चटके ॥
 वेश्मकूलः । पुं० चण्डाडायाम् ॥
 वेश्म । न० गृहे । सञ्चनि ॥ विशन्त्य
 च । विश० । मनिन् ॥

वेष्टक .

वेष्टनकुल । पुं० गन्धमूषिके ॥
वेष्टभू । स्त्री० गृहरचनावच्छिन्नभू
मौ । वास्तुनि ॥ वेष्टनोभू ।
वेष्टम् । न० वेष्टालये । वेष्टेभव ।
दिगादित्वादात् ॥

वेष्ट्या । स्त्री० वारस्त्रियाम् । गणिका
याम् । कृपाक्षीवायाम् ॥ वेष्टेननेप
थ्येनसम्प्रदाते । कर्मवेष्टादात् ॥
वेष्टेवेष्ट्यागृहेभवावा । दिगादित्वा
दात् ॥ वेष्ट प्रवेशास्त्यस्यवा । अ
न्येभ्योपीतिथत् ॥ पाठायाम् ॥

वेष्ट्यागणः । पु० वेष्ट्यावारे । वेष्ट्या
समृद्धे ॥

वेष्ट्याचार्य्य । पु० पीठमर्हे ॥

वेष्ट्याजनसमाश्रयः । पु० । गणिकागृ
हे । वेष्टे ॥ वेष्ट्याजनसमाश्रयोवा
सस्थानम् ॥

वेष्ट्यालयः । पुं० वेष्टे ॥

वेष्ट । पु० वेष्टे । प्रसाधने । अलङ्का
ररचनादिकृतशीमायाम् ॥ विवेष्टि
। विष्णुव्याप्तौ । अच् ।

वेष्टण । पु० कासमर्हे । पत्रोपस्कारे ।

वेष्टणा । स्त्री० वितुन्नके । धन्याके ॥

वेष्टः । पु० वेष्टने ॥ निर्यासि ॥ श्रीवे
ष्टे । सरलरसे । वेष्टते । वेष्टवेष्टने ।
अच् ॥

वेष्टकः । पु० कुष्माण्डे । पुष्पफले ॥

प्राचीरे । वृत्तौ ॥ न० उष्णीषे ॥

निर्यासि ॥ श्रीवेष्टे ॥ त्रि० वेष्टनका

वेसरः

रक्षे संवेष्टके ॥

वेष्टनम् । न० कर्णशष्कुल्याम् ॥ उष्णी
षे ॥ मुकुटे ॥ वृत्तौ । गुम्फालौ ॥
व्याधर्तने । वेठन० लपेटन० ॥ इ०
भा० प्र० ॥

वेष्टनकः । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ य-
था । ऊर्ध्वगपादमेकस्रभुजान्तरेर्वेष्ट
येद्यदि । कान्तकक्षाश्रितानारीव
न्ध्विवेष्टनकः स्मृतः ॥

वेष्टनवेष्टकः । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥
यथा । ऊर्ध्वपादद्वयनार्याभुजाभ्यां
वेष्टयेद्यदि । कराभ्याकस्रुठमालिङ्
ग्यबन्धोवेष्टनवेष्टकः ॥

वेष्टनिका । स्त्री० वेष्टमिकायाम् ॥

वेष्टवश्च । पु० कण्टकिले ॥

वेष्टसारः । पु० श्रीवेष्टे ॥

वेष्टितः । त्रि० बलयिते । सशीते ।
रुद्धे । आवृत्ते ॥ न० लासके ॥
स्त्रीणांकारणान्तरे ॥ विध्यर्तस्य । वि
ष्टवेष्टने । क्तः ॥

वेष्ट्यः । पु० जले । नीरे । पानीये ॥

विवेष्टि । विष्णुः । पानीविशिष्यः ।

प । इतिप ॥

वेष्ट्यः । पु० नडे । विविणक्तचिमाक्ता
रेणसम्प्रसृते ॥

वेष्ट्या । स्त्री० गणिकायाम् ॥ विवेष्टि ।

विष्णुव्याप्तौ । अघ्न्यादित्वाद्यत्

वेसनम् । न० चण्डालिचूर्णे । वेष्टने ॥

वेसरः । पुं० सङ्कराश्वे । अश्वतरि ॥

वैकल्यम्.

वैसवार । पुं० व्यञ्जनादौसस्कारार्थं
दोयमानेहिङ्गुादौ । उपस्करे ॥
द्रव्याणिवैसवारस्वनागवल्लीदलानि
हि । तण्डुलाश्चलवङ्गाणिमरिचानि
समासतः ॥ सर्वव्यञ्जनपरिभाषाया
न्तु । हिङ्गुाद्रमरिचकीरहरिद्राधा
न्यक्तया । क्रमेणहिगुणंसर्ववैसवार
मिमजगुः । स्तोकेनवारिणासर्वव
द्वितवस्त्रगालितम् । मात्रयाव्यञ्जने
देयकासमर्दचतत्सृष्टम् ॥ वैसन
म् । विसप्रेरणे । घञ् । वैसप्रेरण
वारयति० वृणोतिवा । वृञ्० ।
कर्मण्यण् ॥

वैहत् । स्त्री० गभीरपचातिन्यामृगवि ॥
विहन्तिगर्भम् । सञ्चतृपद्देहदित्य
तिप्रत्ययेनसाधु . ॥

वैहार । पुं० स्तनास्त्राख्यातेदेशविशे
षे ॥ यथा । वैहारेचैवश्रीहृष्टे कोश
लेशवकणिके । अष्टादशभुजाकार्या
माहेन्द्रेचहिमालये० इतिमत्स्यसू
क्ते ५० पटल ॥ माहृषासुरमहिं
नीतिशेषः ॥

वै । अ० हेतौ ॥ पादपूरणे ॥ सम्यो
धने ॥ विशेषे ॥ स्मरणार्थे ॥ अनुन
ये ॥ प्रसिद्धौ ॥ निश्चये ॥ वाति ।
वागतिगन्धनया । ० वीगत्यादौवा
। डे . ॥

वैगतिकः । चि० विश्रत्याक्रीते ॥

वैकल्यम् । न० तिर्यग्बद्धोत्तम्बिमा

वैकारिक .

ल्ये ॥

वैकल्यम् । न० उरस्युपजीतवृत्ति
र्यक्क्षिप्तमाल्ये ॥ विशिष्ट कक्षो
स्मात्० विकलसुरस्तत्रभवम् । तत्र
भवद्वत्यण् । स्वार्थेकन् ॥

वैकल्यतः । पु० विकल्यते ॥ विकल्य
तस्यावयवोविकारोवा । पलाशादि
त्वादञ् ॥

वैकटिकः । पु० मणिकारे ॥

वैकण्यः । पुं० वाक्ये ॥ विकण्यस्या
पत्यम् । विकण्यशुद्धच्छगलादत्सभ
रद्वाजाचिधित्वण् ॥

वैकर्ष्यः । पुं० काश्यपे ॥ विकण्यं
स्यापत्यम् । विकण्यकुपोतकात्का
श्यपइतिठक् ॥

वैकल्पिकः । चि० विकल्पेनभवे ॥

वैकल्पम् । न० विकलतायाम् ॥ अ
विवेके ॥ विकलस्यभावः । प्यञ् ॥

वैकारिकः । पु० देवानाङ्कारणसा
त्त्विकाङ्कारे ॥ देवतावर्गे ॥ बन्ध
विशेषे ॥ सचवन्धस्तेषा० येविकारा
नेवभूतेन्द्रियाङ्कारबुद्धिरूपान० पु
रुषबुद्ध्यापासते । तान्प्रतीदमुच्य
ते० दशमन्वन्तराणीहितिष्ठन्तीन्द्रिय
चिन्तकाः । भौतिकासुशतपूर्णस
हस्रत्वाभिमानिकाः ॥ बीजादशस
हस्राणितिष्ठन्तिविगतज्वराः । पुरु
षनिर्गुणप्राप्यकालसङ्ख्यानिवर्त्त
ते ॥ तेखल्वमीविदेहायेषावैकृति

वैकुण्ठ .

कोवन्ध ॥

वैकुण्ठ । पुं० विष्णो । कृष्णो । वि
ष्टरश्रवसि ॥ विकुण्ठायाचपत्यम् ।
शिवाद्यन् । यथोक्त विष्णुपुराणे ।
चाक्षुषस्यान्तरेदेवो वैकुण्ठ पुरुषो
त्तमः । विकुण्ठायामसौजस्त्रे वैकु
ण्ठे देवते सहेति ॥ अपिच । कु
ण्ठजडश्च विष्णोश्च विशिष्टश्च करोति
या । विकुण्ठां प्रकृतवेदाश्चत्वारश्च
वदन्तिताम् ॥ गुणाश्रयेण भगवान्
तस्यां जातः स्वच्छष्टये । परिपूर्णत
मतेन वैकुण्ठश्च विदुर्बुधाः ॥ विग
ताकुण्ठानां शिष्यस्य स विकुण्ठः । वि
कुण्ठस्थानज्ञानवाञ्छास्ति स्वरूपत्वेन
वाश्रयत्वेन वाऽस्या । ज्योत्स्नादि
त्वाद्वा ॥ यद्वा । विविधाकुण्ठा
मायाविद्यतेऽस्य ॥ अथ ॥ यद्वा ।
विकुण्ठानां जीवानामय नियन्ता ।
ज्ञातावा । तस्यैवमिति । शेषद्वतिवा
॥ अथ ॥ विगताकुण्ठाऽस्मात्प्रज्ञा
द्यान् ॥ श्वेतकीपाभिधेविष्णोर्धाम
विशेषे । तद्वर्णनयथा । उपरिष्ठा
त्क्षितिरष्टौ कीटयः स च्छमीरितम्
। सत्यादुपरिवैकुण्ठो योजनानां प्रमा
णतः ॥ भूर्लोकान्तात्परिसङ्ख्यात
कीटिरष्टादशप्रभो । यत्रार्त्तं श्रीप
ति साक्षात् सर्वेषामभयप्रदः ॥
वैकुण्ठादुत्तरेणैवेलोकः । षोडश
कीटयः । तिर्यगेवमहाराजकेला

वैकुण्ठ :

साख्यस्तु पर्वतः ॥ पार्वत्या सहित
शम्भुर्यत्रास्ते स्वर्गार्थवर्तः । इति
पाद्मे स्वर्गखण्डे ६ अध्यायः ॥
अपिच । अमृतशोषप्रतनित्यमनन्त
परमपदम् । हिरण्यमयमोक्षप्रदं ब्र
ह्मानन्दसुखाद्भयम् ॥ एवमादिगु
णोपेततद्विष्णोः परमपदम् । यज्ञ
त्वाननिवर्त्तन्ते तन्नाम परमहरे ॥
न हि वर्णयितुं शक्यकल्पकोटिशते
रपि । अपिद्वष्टुमशक्यन्त ब्रह्मरुद्रा
दिदेवतैः ॥ ज्ञानेन शास्त्रमार्गेण
द्रव्यतैर्योगिपुङ्गवैः । तत्स्थानमु
पभोक्तव्यमव्यक्तब्रह्मसेविनाम् ॥
श्रीशङ्खप्रभृतिसेवैकरसाभोगविब
र्जिता । महात्मानो महाभाग भ
गवत्पदसेवकाः ॥ तद्विष्णोः । प
रमधामयान्तिब्रह्मसुखप्रदम् । ना
नाजनपदाक्षीर्णं वैकुण्ठतद्वरे । प
दम् ॥ प्राकारैश्च विमानैश्च सौधैर
ब्रमयैर्युतम् । तन्मध्ये नगरौ देव्या
स योध्यति प्रकीर्तिता ॥ चतुर्द्वार
समायुक्ता हिमगोपुरसयुता । च
ण्डादिद्वारपालैस्तु कुमुदायैः सु
रक्षिता ॥ चण्डप्रचण्डौ प्राग्द्वारे
याम्येभद्रसुभद्रकौ । वारुण्याजय
विजयौ सौम्येधातुविधातरौ । कु
मुदकुमुदाचक्षुषुण्डरीकोऽथ वाम
नः । शङ्खकण्ठः । सर्वनिद्रसुसु
खः । सुप्रतिष्ठितः । तस्मिन् बन्धवि

वै कृताङ्गारः

निर्मुक्तः प्राप्य तैसु सुखं पदम् । य
प्राप्य न निवर्त्तन्नेतस्मान्मोक्ष उदाह
तः ॥ मोक्ष पर पदं लिङ्गममृतवि
ष्णुमन्दिरम् । अक्षरपरमं धाम वैकु
ण्ठं प्राञ्जल परम् ॥ निष्कलपरम
व्योम सर्वोत्कृष्टं सनातनम् । पर्या
यवाचकान्यस्य पर धामोऽव्युत्कृ-
ष्टं ॥ इति पाञ्चउत्तरखण्डे २९
ऽध्यायः ॥ विवृतश्चैतन्नामसाङ्गो
भाष्यकारैः विविधाकुण्डागतेः
प्रतिवर्त्तिर्विकुण्डाः तथा । विकु
ण्डायाः कर्त्ता वैकुण्ठः । तस्येदं
मिथ्यम् । अगदरम्भे विशिष्टानि
भूतानि परस्परसङ्गं पश्यन् तेषां ग
तिप्रतिवर्त्ताति । स्यासङ्गं पिताभू
मिरहित्वीमचवायुना । वायुसत्तेज
सासाङ्गं वैकुण्ठत्वं ततो ममेति शान्त
पर्वणीति ॥ भूमिरङ्गि । साङ्गं म
यासङ्गं पितापरस्पराधारेण स्यापि
ताः पृथिव्यादीनि भूतानि उत्तरै
र्दशगुणैर्विकुण्डायामौतिर्विकुण्डः
विकुण्ड एव वैकुण्ठः । इति । विकु
ण्डायाः कर्त्ता तिवेति शोकार्थः ॥
शक्ते । वासवे । सितार्जके ॥
वै कृतः । वि० सात्त्विके । न० वै कृ
त्त्वे । बीभत्सरसे ॥ विकृतमेव ।
प्रज्ञादाय ॥ वि० बीभत्सरसात्त्विक
नेमांसशिषितादौ । दुर्निमित्ते ॥
वै कृताङ्गारः । पु० सात्त्विकाभि

वैखरी

माने ॥

वै कृत्यम् । न० बीभत्सरसे ॥ वि०
तदालम्बने
वै कृतान्तम् । न० मणिविशेषः । तत्प
र्यायगुणीयथा । वै कृतान्तश्चैव विज्ञा
तनीचवचकुवचकम् । गीताशः
चन्द्रकुलिश जीर्णवचसुगेनसः ॥
वच्यभाविचवै कृतान्तरसवीर्यादिके स
मम् । चयकुष्ठविषमपुष्टिदं सुर
सायनम् ॥ वै कृतान्तं वच्यसाहस्यव
चवद्रसवीर्यकम् । अथाप्यभाविच
वच्यसाह्य वै कृतान्तमुत्तमम् ॥ व
च्यकारतयैव प्रसङ्गहरणाय सर्वरो
गायाम् । तद्विकृतान्ति धर्त्त तद्वै
कृतान्तं बुधैरिदं कथितम् ॥

वै कृत्यम् । न० वैवर्ष्ये ॥ व्याकुलता
याम् ॥

वैखरी । स्त्री० बुद्ध्युत्थितकण्ठगत
नादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारा
त्प्रथममुदितोयस्तुतारं पराख्यं
पञ्चात्पश्यन्त्ययद्दयमेव बुद्धियुक्तं म
ध्यमाख्यं । वक्त्रे वै खर्ययत्कदिषा
रख्यन्तोः सुषुम्णाववसन्नाहव
तिपवनग्रेरितोवर्णसङ्घः ॥ इ
त्यङ्गारकौस्तुभे प्रथमः किरणः ।
अस्यार्थः । वस्तुतादेनादोवर्णं ह
प सनाभिरुपमूलाधारात्प्रथममु
दयप्राप्तश्चेत्परद्वयाख्यासंज्ञायस्य
तथाभूतोभवति । अथानन्तरस्य

वैखानस .

वहृदयचित्तगतश्चेत्तुरादनसमये-
नासिकाद्वारायथाकथं क्षुब्धवात ।
रुक्दिषाज्जन्तोर्नासामध्यस्थितसुषु-
म्णानाङ्गाश्च । तथाचनासाद्वारै-
व यथाकथं क्षुब्धनादस्वरूपं प्रत्यक्षो-
भवतीत्यर्थः । तस्माद्देखरीदशा-
पद्माद्भादात्पवनप्रेरितोवर्णसमू-
होवहि सर्वेषां प्रत्यक्षविषयोभव-
तीत्यर्थः । परापश्यन्तीदशापद्म-
स्तुयोगिनामेवप्रत्यक्षो न तु सर्वेषां मि-
थ्यपिवोध्यमिततट्टीका ॥ हरिर-
प्याह । देखरीमध्यमायाश्चपश्य-
न्त्याश्चेतदद्भुतम् । अनेकतीर्थभे-
दायास्त्वय्यावाच । परपदमिति ।
तत्रश्रोत्रविषयादेखरीमध्यामाहृद-
यदेशस्यापदप्रत्यक्षानुपपत्त्याव्यव-
हारकारणम् । पश्यन्तीतुलोकव्य-
वहारातीतायोगिनान्तुतत्रोपिप्रकृ-
तिप्रत्ययविभागावगतिरस्ति । प-
रायान्तुमेतित्रय्याद्भ्युक्तम् । स्वरू-
प्यातिरेकान्तः । परावागनपायि-
नी । तस्यादृष्टस्वरूपायामधिको-
रोनिवर्त्ततद्भुत्युक्ते । अनेनती-
र्थभेदाया नामाख्यातादिवीणा-
वेषमुदङ्गशब्दादिरूपानेकभेदाया-
। आहृत्स्वपिचत्वारिणाक्परिमि-
तानौतिच्छब्दमन्वद्वतितद्व्याख्या-
तारः ॥

वैखानस . । पु० तपोविशिषास्त्राव्यसं

वैजयन्तिका

अत्रेतापसविशिषि । ज्ञानप्रस्थे ॥ अ-
स्त्राथोनखाप्यातः । येनखास्तेवै-
खानसाद्वतिश्रुते । यद्वा । विख-
नसमुनिप्रोक्तसूचमधिकृत्यतन्मा-
गानुसारीवैखानसः ॥

वैगुण्यम् । न० विगुण्यत्वे ।
वैचक्षण्यम् । न० विचक्षण्यत्वे ।
वैचिष्यम् । न० चविष्येके ।
वैचित्र्यम् । न० विचित्रतायाम् ॥
वैजननः । पु० सूतिमासे । विजा-
यतेऽस्मिन् । जनौ । करणेतिव्यु-
ट् । विजननएव । प्रज्ञादयम् ॥
यद्वा । विजननस्यगर्भमोचनस्या-
यम् । तस्येदमित्ययम् ॥ नवमेदश-
मेवापिप्रवर्तते सूतिमारुते ।
निस्सार्यतेवाणवजन्तुश्चद्रेथसे-
त्वरः ॥

वैजपायनः । पु० ऋष्यन्तरे ।
वैजयन्तः । पु० गुह्ये । शक्रध्वजि ॥
शक्रप्रासादे ॥ वैजयन्त्यपताका-
सन्त्यस्य चर्शपादयच् ॥

वैजयन्तिकः । पु० धृतपताके । पता-
किनि । वैजयन्त्यस्यास्ति । ब्रौह्मा-
दिभ्यश्चेतिठन् ॥ यद्वा । वैजयन्त्या-
पताकवाचरति । चरतीतिठक् ॥

वैजयन्तिका । स्त्री० पताकायाम् ॥
जयन्तीवृक्षे । जाहीतिप्रसिद्धे ॥ अ-
ग्निमन्थे ॥ विजयन्तस्थेयम् । तस्ये-
दमित्ययम् । स्वार्येकन् ॥ यद्वा ।

वैज्ञानिक :

वैजयन्तीशब्दादिवैप्रतिकृताविति
कन् ।

वैजयन्ती । स्त्री० । यत्कायोम ॥ ज
यन्तीपादपे ॥ अग्निमन्थे ॥ विज
यते । विजयति । तृभूषणोतिभक्त
विजयन्त्येयम् । तस्येदं मन्त्र
म् ॥ पञ्चदशम्याजानुपर्यन्तल
खितायामालायाम् ॥ साचाता-
विष्णुपुराणे । पञ्चलरूपायामा-
लावैजयन्तीगदाश्रुत । साभूतहे
तुसङ्घातभूतमालाचवैद्विजिति ।
पञ्चलरूपासुक्तामाशिव्यमरकतेन्द्र
नीलवस्त्रसमानवर्णाहरेयवैजयन्त्या
ख्यामाला । साभूतहेतूनापञ्चतन्मा
त्राणांसङ्घात पङ्क्ति भूत
मालाचमहाभूतपङ्क्तिश्चेतिसूक्ष्म
स्थूलभूतमयीत्यर्थः ।

वैजयि । पु० । अर्जुनात्मजे ॥ विज
यस्यापत्यम् । पूज् ॥ विजयचक्रव
र्त्तिविशिष्टे । मन्वति ।

वैजयिक । वि० । विजययनिमित्तो ।
विजययनिमित्तः । सयोग उत्पा
तीना । तस्यनिमित्तमितिठञ् ॥

वैजवाप । पु० । गृहमेदे ॥

वैजिकः । पु० । सद्योद्गुरे ॥ न० । शि-
युतेले ॥ हेतो । कारणे ॥ वि० ।
वीजसम्यक् ॥ प्रतिषिद्धमैथुनसङ्ग
त्वादिनाचपैष्टकरेतोदोषजीपापि ॥

वैज्ञानिकः । वि० । प्रवीणे । निपु

वैयवम्

णे । विहिते । कृतसुखे । कुश
ले ॥ विज्ञानजनिते ॥ विज्ञानबु
द्धिः । विज्ञानेनयुक्त । तन्नियु
क्तवृत्तिठक् । यद्वा । विज्ञानेनजय
ति । तेनदीव्यतिखनतिजयतिजि
तमितिठक् ॥

वैडाल । वि० । विडालसम्बन्धिनि ॥
वैडालव्रतम् । न० । दुष्टाचारविशिष्टे ॥
यथा । यस्यधर्मध्वजोनिख शक्तध्व
जवोच्छ्रितः । प्रच्छन्नानिचपापा
निवैडालनामतद्व्रतम् ॥

वैडालव्रतिक । पु० । छद्मतापसे । स
र्वाभिसन्धिनि ॥ यथाहमनुः । ध
र्मध्वजोसदालुव्यक्ताश्रिकोलीकद
म्भकः । वैडालव्रतिकोऽप्योदिस
सर्वाभिसन्धक । इति ॥ विडाल
व्रतेनचरतीतिवैडालव्रतिकः । वि
डालोहिप्रायेणमूर्धिकादिहिसाकृचि
तयाध्याननिष्ठव्यविविनीतः सन्नव
तिष्ठतद्वत्पुचरितोयशब्दः ॥

वैडालव्रती । पु० । भण्डतापसे ॥ वै
डालव्रतिनः । पापाः सर्वधर्मवि
नाशकाः । सद्यः पतन्तिपापेषुक
मंशस्तस्यतत्फलम् ॥

वैयवम् । न० । वैयवफले ॥ वैयो । फ
लम् । विख्यादिभ्योयविधिर्नापोलु
क् । वि० । वैयोर्विकारे-दण्डादौ
॥ वैयोर्विकारः । पूर्ववदण् । पुं० ।
राम्भे । उपनयनेवैयवदण्डे ॥

वैतथ्यम्

वैणविक . । चि . वैणुवादे । वैणुधो
॥ वैणोर्विकार . । अ . रञ् . वैणव
शिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥
वैणवी . स्त्री . यष्ट्यादौ । वशरोचना
याम् । वैणोर्विकारा । विष्वाद्यण्
। ङीप् ॥

वैणिक . चि . वीणावादे वीणा .
तक्षकणयातडादनशिल्पमस्य । शि
ल्पमितिठक् ॥

वैणुक . । पु . वैणुवादिनि ॥ न . ती
चे । गजस्थतीदनदण्डे । इस्तिवा
लनार्थलोहमुखिर्बशदण्डे ॥ वैणु
नानिष्ठं तम् । निष्ठं ते जघ्नादि
भ्यङ्गितिठक् । इमुसुक्तान्तात्कः ।
साध्यर्थे . गुडादिभ्यञ्ज् ॥

वैण्य . पु . पृथुनास्त्रधराधीश्री ॥ य
था . वैणस्यमयितेपाणौसम्बभूवमहा
मुने । वैण्योनाममहीपाक्षीय पु
थु परिकीर्त्यते ॥

वैतसिक . चि . कौटिके । मांसिके
। मांसविक्रेतरि ॥ वैतसिनमृगप
क्ष्यादिशब्दनिपायेनचरति । चरती
तिठक् ॥

वैतण्डिकः . चि . वितण्डावादिनि ।
वैतत्यम् . न . महत्त्वे ॥ विततस्यभा
वः . व्यञ्ज् ॥

वैतथ्यम् . न . वितथस्यभावे । अस
त्यत्वे ॥ वैतथ्यसर्वभावानांस्वप्नभा
वमङ्गीषण . । भाविष्यञ् ॥

वैतालिकः

वैतनिक . । चि . भृत्ये । भृतिभुजि
। वैतनेनकर्मकृति ॥ वैतनेनजीव
ति । वैतनादिभ्योजिवतीतिठक् ॥
वैतरथि . स्त्री . वैतरण्याम । इतिरुद्र
वैतरणी . स्त्री . वातुमातरि । राक्ष
सानांजनन्याम ॥ तीर्थविशेषि ॥
नरकनद्याम । विष्णुमुचपूयशोणि
तकैशनखास्थिमैदोमांसवसावाहि
न्याप्रेतनद्याम् ॥ यथा . मदीवैत
रणीनामदुर्गन्धारुधिरावहा । उष्ण
तायामहावेगापस्थिकैशतरङ्गिणीति
यमदग्निः . । विगतस्तरणिर्यच्च . त
चभवा । तचभद्वल्लण् ॥ विगता
तरणिर्नौर्यचवा । प्रज्ञाद्यण् ॥ वि
तरणेनदाग्निनलङ्घ्यते . इतिवा ।
शेषल्लण् . ङीप् ॥ यमद्वारेमहा
वीरितप्तावैतरणीनदौ । ताक्षतर्तुन्द
दाम्येनांक्षणावैतरणीस्रगामितिवै
तरणीगीदानानन्तरप्रार्थनामन्त्रः ॥

वैतस . । पु . अन्तवैतसे ।

वैतानम् . न . श्रौतकर्मणि । गा
र्हपत्यकुण्डस्थानमोन् . आहवनी
यादिकुण्डेषुवितत्यक्रियतइति ।
वैतानिक . । पु . श्रौतहोमे . अग्नि
होत्रे . गार्हपत्यकुण्डस्थानामग्नी
नामाहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डये . वि
हारोवि त नम् . तचभव । ठक्
कर्मयोगिनि ॥

वैतालिक . । पु . खिट्ठितासि ॥

वैदर्भ

त्रि० वैधकरे । मङ्गलपाठके । स्तु
त्यादिना प्रातर्जागरणकारिणि ॥
विबिधेन तालेन० शब्देन चरति ।
चरतो तिष्ठक् ॥ वैतालिकास्तुक
विभि कथ्यन्ते सौख्यशायिका०
द्वयन्यत्र ॥

वैतालीयम् । न० छन्दानेदे ॥ षड्वि
षमेऽष्टौ समेकलास्ताश्च समेष्टुर्नो नि
रन्तरा । न समानपराश्रिता कला-
वैतालीयेनैरलौगुह ॥ यथा ।
घुसृणो नमदेन चर्चिततथयन्निन्दति
राधिके कुचम् । सुदमातनुतेऽवप
क्त्रिमतद्वैतालीयफलहरे ॥

वैदग्धी । स्त्री० भङ्ग ग्याम । इभनि
मौलिकायाम् ॥ वैदग्ध्ये ॥ श्री
भायाम् ॥ विदग्धस्य भावः ।
ब्राह्मणादित्वात्० प्यञ्ज । प्रित्वा
नङ्गौष । यलोपः ॥ भर्त्तानि श्व
सितेप्यसूयति० मजोक्षिप्रः सप
त्रोगणः श्वश्रूरिङ्गितदेवतः नय
नयोरीहलिहोयातरः । तद्दूरा
दयमञ्जलिः । किमधुना दृग्भङ्गि-
भागेन ते वैदग्धीमधुरप्रबन्धसिक्-
व्यर्थोऽयमवश्यम् ॥

वैदग्ध्यम् न० विदग्धभावकर्म
योः । चातुर्ये । ब्राह्मणादित्वा
त्प्यञ्ज ॥

वैदर्भः । पु० विदर्भदेशाधिपतौ ॥
सतुष्टमयन्तोपिताभीमसेन० रुक्मिणी

वैदिक

जनकी० भीष्मकश्च ॥ दन्तरोगवि
शेषे । यथा । घृष्टं पुदनामांसे
पुसरम्भोजायते महान् । भवन्ति
दन्ताश्चपला सवैदर्भीऽभिघात
ज ॥ ८ न० वाक्यवक्रत्वे ।
चि० विदर्भसम्बन्धिनि ॥

वैदर्भी । स्त्री० काव्यरीतिभेदे ॥
यथा माधुर्यव्यञ्जकैर्वर्णैरचनाल
क्षितात्मिका । अवतिरल्पवृत्ति
र्वावैदर्भीरीतिरिष्यते ॥ उपमाग
रिकावृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥
लोपामुद्रायाम् । दमयन्त्याम् ।
रुक्मिण्याम् ॥

वैदलः । पु० पिष्टके । पूप्ते ॥ शमी
धान्ये ॥ तद्गुणायथा । वैदला
मधुरारुचा कषाया कटुपाक्षि
न । वातला कफपित्तघ्ना बद्ध
मूत्रमलाहिमा ॥ कटोमद्गमसूरा
भ्यामन्यत्वाधानकारको । मुद्ग
मसूरयोरनाधानकारित्वमन्यवैद
लापेक्षया । नचसर्वथा । एतयोर
पि किञ्चिदाधानकारित्वदर्शनात्
॥ न० भिक्षुकपात्रविशेषे । यथा
। अलावुदारुपात्रस्य मयवैदलत
था । एतानियतिपात्राणि मनुः स्त्रा
यन्मूत्रोऽब्रवीत् ॥

वैदिकः । पु० वैदक्त्रब्राह्मणे । त्रि०
श्रुत्युपनिषद्विधमादौ । वैदोक्ते ।
अथोक्तं श्रीदेवीभागवते । यथा ।

वैदिक .

शुकउवाच । सन्देहोवत्तेचित्ते
 नहिगच्छतिमेकाचित् । भवताकथि
 तयत्तच्छ्रुत्वतेमिनराधिप ॥ वेदधर्मे
 पुहिंसास्यादधर्मबहुधाहिसा । क
 थ सुक्तिप्रदोधर्माविदोक्तोवतभूपते ॥
 प्रप्यक्षेणस्वनाचार . सीसपाननरा
 धिप । पशूनाहिसनतद्वक्ष्ये च
 मिषस्यतु ॥ सौचामणौतथाप्रोक्त .
 प्रप्यक्षेणसुरायह . । द्यूतक्रीडात
 थाप्रोक्ताव्रतानिविधानिच ॥ -
 व्रतानि . ब्रह्मचारिपुंश्चल्योर्मैथुनादी
 नि - । श्रूयतेभ्यपुराज्ञासौख्यश्रि
 न्दुर्नृपोत्तम । यज्वाधर्मपरेनि
 त्त्यवदान्य सत्त्वसागर . गीता
 चधर्मसेतूनांशास्ताचित्पथगामिना
 म् । यज्ञाश्चविहितास्तोनवहविभू
 रिदक्षिणा . ॥ धर्मणांपर्वतोजाती
 विन्ध्याचलसम . पुन . । मेदाम्बुजा
 वनाज्जातानदीचर्मश्वतौशुभा ॥
 सीपिराजादिवयात : कौर्त्तिरस्या
 चलाभुवि । एवंधर्मेषुवेदेषुनमेव
 वि . प्रवर्त्तते ॥ - स्वर्गाद्यनिश्चय
 लकत्वादेोक्तस्यकर्मच - ॥ स्त्री
 सङ्गेनसदाभोगीसुखमाप्नोतिमानव
 । अलामेदु खमत्यन्तजोबन्धुक्त
 कथंभवेत् ॥ जनकउवाच । हिसा
 यज्ञेषुप्रत्यक्षासाहिसापरिकीर्त्ति
 ता । उपाधियोगतोहिंसानान्यथेति
 विनिर्णय . ॥ - अहिसेतिच्छेद :

वैदुष्यम्

अहिसन्सर्वभूतान्यन्यचतुर्थेभ्यद्व
 तिश्रुते । उपाधियोगत इति ।
 रागरूपोपाधिनाकृतातुहिसैवभव
 ति - । यथाचेन्धनसयोगादग्नीधू
 म . प्रवर्त्तते । तद्वियोगतथातस्मि
 न निर्धूमस्त्वविभातिवै ॥ अहिसा
 स्रतथाविविधेदेहानामुनिसत्तम । रा
 गिणासापिहिसैवनिस्पृहाणानसाम
 ता ॥ आर्द्रेन्धनोपाधिनाबद्धे . स
 धूमस्त्वमन्यथानिर्धूमस्त्वम् । तथा
 रागाद्युपाधिनापञ्चालम्बसाहिसा
 त्वमन्यथाहिंसात्त्वाभावइति - ॥
 अरागीणचयत्कर्मतथाहङ्कारवर्जि
 तम् । अकृतवेदविद्वांस प्रवदन्ति
 भनौप्रिण ॥ गृहस्थानान्तुहिसैव
 यायज्ञे द्विजसत्तम । - गृहस्थानांरा
 गिणामिच्छर्थ . । - । अरागीणचय
 त्कर्मतथाहङ्कारवर्जितम् ॥ साहि
 सैवमहाभागसुमुञ्ज्णाजितात्मना
 मिच्छष्टादशीध्याय . प्रथमस्कन्धे ॥
 वेदेभव । अध्यात्मादित्वाहङ् ॥
 न । वेदार्थज्ञाने ॥
 वैदिकदर्शनम् । न . वैदिकानांसिहा
 न्ति । यथा । अन्योविज्ञानमयतथा
 नन्दमयचान्तर . । अस्तीत्येवोपल
 व्यव्यवृत्तिवैदिकदर्शनमिति ।
 वैदुष्यम् । न . विद्वत्तायाम् ॥ यथा ।
 वाग्वैखरीशब्दभरीशास्त्रव्याख्या
 नकौशलम् । वैदुष्यविदुषांतद्वद्भु

वैदूर्यभूमि .

कथेनचमुक्तयेद्वति ॥ विदुषः कमं
भावेबा । ब्रह्मणादित्वात्प्यज ।
वैदूर्यम् । न० लमुनिया० इतिख्याते
कृष्णपौतवर्णमणौ । बालवायजी ।
बालसूर्ये । केतुरत्ने ॥ तच्छायाल
क्षयथा । एकवेणुपलाशकोमलरु
चामायूरकण्ठत्विषामाजरेक्षणपि
हलच्छविजुषाक्षेत्रविधाकायया ।
यद्गात्र गुरुतादधातिनितरांस्त्रिगु
न्तुदोषाज्जित्तवैदूर्यंविशदवदन्तिमु
धियः स्वच्छसुतच्छोभनम् ॥ तस्य
कुलक्षण यथा । विच्छाद्यमृच्छिलाग
र्भंलघुरुक्षसत्तन्म । सचासपरुषं
कृष्णवैदूर्यदूरतानयेत् ॥ तत्परी
क्षायथा । पृष्ठयदात्मनास्वच्छंस्व
च्छायांनिकषाश्मनि । स्फुटप्रदर्श
येदेतवैदूर्यंजाण्यमुच्यते ॥ विशिषी
गारुडे० युक्तिकल्पतरौचद्रष्टव्यः ॥
विदूरात्प्रभवति । विदूराज्जय
नन्वर्थासङ्गतिः ० बालवायाद्वासौ
प्रभवतिविदूरेतुसंस्क्रियते । सत्यम्
। बालशायस्यापि विदूरमिति संज्ञा ।
अथवा । बालवायस्य० विदूरचादेश
। अतएवभाष्ये० बालवायोविदूरश्च
प्रकृत्यन्तरमेववतिसमाहितम् ॥
वैदूर्यभूमि० । स्त्री० बालवायप्रभव
स्थाने ॥ उरगेन्द्रमूर्धन्ययत्नाद्गुरैः
सङ्घादितमेवध्वनेर्विदूरभूमिरुज्जिह्वा
द्गुराभवतीतिप्रसिद्धिः । उरगम्

वैदूर्यः

ईश्वरसन्निधानादकालेपिमेवागर्ज
न्तीतिवार्त्ता । केचित्तुयत्रैवारगर
त्न० मेघरसितम्ब० तत्रैववैदूर्यभूमि
रित्याहुः ॥
वैदेह । पु० वणिजि ॥ निमिराज
पुत्रे । जनके ॥ वैश्याद्वाह्मण्यामु
त्पन्नेसङ्करजात्यन्तरे ॥ त्रि० विदेहदे
शजाते ॥
वैदेहक । पु० वाणिजके ॥ शुद्राद्वै
श्यामुते ॥ विदेहेषुभवः । धूमादि
भ्यस्तितुज्ज् ॥ विदेग्धिवा । दि
ह० । खलु । प्रज्ञादाय ॥ वैनि
श्चित् देहउपचयीयस्योतवा । वि
देहेषुभवः । तत्रभवद्भूत्यण् वि
देहस्यापत्यवा । जनपदेत्यज् । क
स्त्वर्थे ॥
वैदेही । स्त्री० रोचनायाम् ॥ सीता
याम् । जानक्याम् ॥ वणिक्स्त्रि
याम् । वैदेहनायाम् ॥ पिप्पल्या
म् ॥ विदेहेषुभवः । अण् । डीप् ।
वैद्यः । पु० भिषजि । रोगहारिणि
। अगदहारे । चिकित्सके ॥ सचतु
र्विधः । रोगहरः १ । विषहरः
२ । शल्यहरः ३ । कृच्छाहर ४
। इतिभेदात् ॥ सञ्चयश्चप्रकीपश्चप्र
सरस्यानमेवच । दोषाणाञ्चैवयोर्वेद
सम्बन्धिषगुत्तमः ॥ व्याधेस्तत्त्वपरि
ज्ञानवेदनायाश्चनियहः । एतवैद्य
स्यवैद्यत्वनवैद्यः प्रमुरायुषः ॥

वैद्यमाता

कुचेलः कर्कशादीनः कुयामीख
वमागतः । पञ्चरैद्यानपूज्यन्ते धन्व
न्तरिसमाश्चपि ॥ सुश्रुतनश्रुतयेन
हारीतयेनहारितम् । नालीकिचर
कयेनसवैद्योवैद्यनिन्दितः ॥ हे
तौलिङ्गे प्रथमनेरोगाणामपुनर्भवे
। ज्ञानचतुर्विधस्यसराजार्होभिष
क्तम् ॥ अपिच । एकशास्त्रमधी
यानोनविद्याच्छास्त्रनिश्चयम् । त
स्माद्दुश्रुतशास्त्रविजानीयाच्चि
कित्सकः ॥ शास्त्रगुरुमुखोद्गीर्ण
मादायोपास्यचासक्तत्वं यः कर्म
कुरुतेवैद्यमवैद्योऽन्येतुतस्कराः
॥ इति सुश्रुतविद्यामधीते ।
तदधीतेतर्हदेत्यण् ॥ वासकवृक्षे
॥ पण्डिते ॥

वैद्यकम् । न० आयुर्वेदे । चिकित्सा
शास्त्रे ॥

वैद्यनाथः । पु० देशविशिषि ॥ शिवे
। महालिङ्गविशिषि ॥ यथा । भारख
खड्गवैद्यनाथोवक्त्रे श्वरस्तथैवच । वो
रभूमौसिद्धिनाथोराटेवतारकेश्वर
। भैरवविशिषि ॥ यथा । हार्दपीठ
वैद्यनाथेवैद्यनाथस्तुभैरवः । देव
ताजयदुर्गाख्यानेपालेजानुनीमम
॥ इति ॥

वैद्यवन्धुः । पु० आरग्वधवृक्षे ॥ *
वैद्यमाता । स्त्री० अष्टरूपे । वासकी ।
वैद्यस्यमातेव ॥

वैध्यतः

वैद्यसिंहो । स्त्री० वासकवृक्षे ॥
वैद्या । स्त्री० काकील्याम् ॥
वैद्यी । स्त्री० वैद्यपत्न्याम् ॥
वैधः । चि० विधिविधिते ।
वैधहिंसा । स्त्री० वैद्विधितप्राणिवधे
॥ साचाहिंसैव । यथाहमनु । या
वैद्विहिताहिसानियतास्मिंश्चराच
रे । अहिंसामेवतांविद्यार्हदावर्मा
हिनिर्वाभाविति ॥

वैधाचः । पु० सनत्कुमारे ॥ विधा
तुरपत्न्यम् । अण् ॥ चि० विधातृस
म्बन्धिनि ॥ यथाहुः । कलत्रवैधा
चकतिकतिभक्तान्तेनकवयश्चि
योदेव्या । क्रीडानभवति । ति । को
रपिधने । । महादेवहिच्चातवस
तिसतीनामचरमेकुचाभ्यामासङ्गः
कुरषकतरोरप्यमुलभइति ॥

वैधाची । स्त्री० ब्राह्म्यामोषधी ॥

वैधृतिः । पु० विष्कम्भादिषुश्लेष्मयो
ने । तत्रजातस्यफलमथवा । मैत्री
विहीनः कुटिलखलश्चमूर्खोद
रिद्रः परवञ्चकश्च । कुकर्मकर्त्ता
परदारभर्त्ताभवेन्नरोवैधृतिलब्धज
न्मा ॥

वैधेयः । चि० मूर्खे ॥ विधेयः विधा
नम् । तस्यायमधिकारी । अविद्यार्
वद्विषयत्वाच्छास्त्राणाम् । तस्येद
मिच्छण् । त्रियां० वैधेयी ।

वैध्यतः । पु० यमप्रतीकारे ॥

वैपरीत्यम्,

वैनतेयः । पुं० खगेश्वरे । गरुडे ।
पक्षिणामध्ये गरुडे भगवद्भिभूतिः ।
वैनतेयश्च पक्षिणामिष्ट्युक्ते । वि
नतायाश्चपत्यम् । स्त्रीभ्योठक् ॥
अरुणे । सूरसूते ॥

वैनयिकः । पुं० शस्त्राभ्यासरथे । यौ
ग्यरथे ॥ गुणविशेषे ॥ यथा । लोक
धीगुरुशास्त्रेभ्योभातिवैनयिके गुणः
। यस्तु सद्यथावहितलोकबुद्धेर्गुरुत
शास्त्राद्वा० समर्जितं सवैनयिकी
भाति । समर्जितोवैनयिकोमनो
वाक्त्तनुचेष्टया । योमनोवाक्त्तनुवे
ष्टयाशुद्रव्यापारेणाज्जितं सवैन
यिकोवाह्वयः ॥ त्रि० विनयान्वि
ते ॥ विनयादिभ्यश्छगितिस्त्वार्थेठक् ॥
वैनायिकः । पुं० बौद्धे ॥ सर्वक्षणिक
स्त्वत्रादिनिपूर्णवैनायिके ॥

वैनायिकाः । त्रि० क्षणिके । परतन्त्रे
। परायत्ते ॥ बौद्धे । असत्त्वादिनि
॥ पुं० ऊर्णनामे ॥ न० नाडीमक्ष
चविशेषे ॥ निधनतारायाम् ॥

वैनीतकः । पुं० न० परम्परावाहने
॥ बौद्धपरम्परया० यद्वाह्य० बह्वी
सुषानराखबहन्तः शकटशिविकादि
यथा० तद्वैनीतकम् । विनीतकाना
मिदम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा ।
विनीयतेस्मात् । क्त । सञ्ज्ञायां कन् ॥

वैपरीत्यम् । न० व्यत्योसे । विपर्या
से । विपर्यये । व्यत्यये ॥ इ० द्वे०

वैभोजम्,

न्द्र ॥ विपरीतस्य । भाष० । व्य
ञ ॥

वैपरीत्यलज्जालु । पुं० स्त्री० स्वल्प
क्षुपहृत्फलालज्जालौ ॥ यथा
। लज्जालुर्वैपरीत्यान्यास्वल्पक्षुपहृ
त्फला । वैपरीत्याचलज्जालुर्द्वा
भिधानेप्रयोजयेत् । लज्जालुर्वैपरी
त्याङ्गाः कटुरुष्ण कफापनुत ।
रसेनियामकस्यैव नानाविज्ञानकार
कः ॥ इ० रा० नि० गट् ॥

वैवधिकाः । त्रि० वाक्तावहे । कावडि
या० इ० भा० प्र० ॥ विवधेन० वीवधि
नवा० हरति । विभाषाविशधादिति
पक्षेठक् । एकदेशविकृतस्याऽनन्य
त्वात्० वीवधादपिठक् ॥

वैवोधिकाः । पुं० वैतालिके । विवि
धः शीलमस्य । शीलमितिठक् ॥

वैभवः । पुं० विभवस्वरूपे । न० ऐश्व
र्ये ॥

वैभोजिचम् । न० विभाजयितुर्धर्म्ये ॥
तद्यधर्म्यमित्यधिकारेविभाजयितु
र्णि० लि० पञ्चाञ्चत्तव्यङ्ग्यञ्णि० लि०
पञ्च ॥

वैभोजम् । न० सुराणामुद्यानविशि
षे ॥ विपुलाख्यस्याद्रेर्मूलि० वैभोजा
ख्यं नामवनमस्ति । यथा । वैभोज
वैपुलेमूलिसितोदसङ्गदोत्तमः । दे
वैर्निषेव्यतेत्यत्र । कमक्षैरशुभतम् प्र
भैः ॥

वैयाघ्रपद्यः

वैमात्रः । पुं० विमात्रजी । विमात्र
रपत्यम् । अण् ॥

वैमात्री । स्त्री० विमात्रुः कन्या-
याम् ॥

वैमात्रेय । पुं० वैमात्र । विमात्र
रपत्यम् । शुभोदिभ्यश्च तिठक्
स्त्रीभ्योऽङि ल्यच् । स्त्रीप्रत्ययान्तस्य य
च्चाङ् ॥

वैमात्रेयी । स्त्री० विमात्रुः कन्यायाम् ।
वैमानिक । चि० विमानयायिनिदे
वाद्दौ ॥ विमानेनचरतीत्यर्थे ठक् ।

वैमेयः । पुं० विनिमये ॥

वैम्वकिः । पुं० विम्वत्तमजी । विम्व
स्यजात्यन्तरस्यापत्यम् । व्यासवरु
डेत्यादिनेञ् । प्रकृतेरकडादेश

वैयाकरण । चि० व्याकरणशास्त्रा-
भिज्ञे ॥ व्याकरणमधोते । वेदवा० त
दधीतेतद्वेदेत्यञ् । ऐजागमः ॥
व्याकरणस्यव्याख्यानं व्याकरणे-
भवेनावैयाकरणः । अण् ऋगय
नादिभ्यङ् । स्त्री वैयाकरणी ॥

वैयाघ्रः । चि० व्याघ्रचर्मवृत्तस्यन्द-
ने । द्रुपे ॥ व्याघ्रस्यविकारः ।
प्राणिरक्षतादिभ्योञ् । वैयाघ्रेण
चर्मणापरिवृत्तारथः । द्रुपवैया-
घ्रादञ् ॥

वैयाघ्रपद्यः । पुं० गोश्रुती० मुनिवि
शेषे ॥ व्याघ्रपदोऽपत्यम् । आ-
ङ् । इन्द्रायाममुनी ॥ व्याघ्रपदो

वैरङ्गिकः

गोत्रापत्यत्वात् ॥ यद्वा । व्याघ्रस्ये
वपादावस्थितिवहुव्रीहौ पादस्यलोपद्व
तिलोपिगर्गादिस्वातृयजिपादः । प
दितिपङ्गावेनय्वाभ्यामित्यैच् ।

वैद्यात्यम् । न० अविनीततायाम् ॥
विरूपयातंगमनम् । चेटनयस्य ।
विद्यातस्यभावः । टडादिस्वातृ-
प्यञ् ॥

वैयासम् । न० व्यासीपत्यस्यैवच-
सि ॥ शेषद्वत्यञ् ॥

वैयासकिः । पुं० शुकदेवे । व्यासस्य
अपत्यम् । व्यासवरुडनिपादचण्डा
लविम्वानाच्चेतिवक्तव्यमितिवार्त्ति
कादिञ् । अकडादेशश्च । नय्वा-
भ्यामित्यैजागमः ॥

वैरम् । न० विरोधि ॥ तस्यसमुत्थान
पञ्चविधम् । स्त्रीकृतम् १ यथाकृत
आशिशुपालयोः । वास्तवम् २
यथाकौरवपाण्डवानाम् । वाग्ज
म् ३ यथाद्रोणद्रुपद्वयोः । साप
त्तम् ४ यथामूषिकमार्जारयोः ।
अपराधकम् ५ यथापूजनीव्रह्माद
त्तयोः ॥ वीरस्यकर्म । वैरमैथुनि
कयोरितिनिर्देशात् । युवादिस्वातृ
ण् । अतिवादांसितिक्षेतनावम
न्येवकश्चन । नचिमदेहमाश्रित्यवैर
कुर्वीतकीनचित् ।

वैरङ्गिकः । चि० विरागयोग्ये । वि
रागनित्यमर्थेति । छेदादिषु । वि

वैराग्यम्

रागविरक्तश्चेति पाठाद्वञ्चविरक्ता
देशश्च ॥

वैरञ्च पुं० सनकादिषु ॥

वैरहता । स्त्री० देव्यन्तरे ।

वैरनिर्यातनम् । न० वैरशुद्धौ । प्रती

कारे । कृतापकारस्य प्रत्यपकारे ।

वैरनिर्यातनम् । यतनिकारा

दौचुरादि । ल्युट् ॥

वैरप्रातक्रिया । स्त्री० वैरनिर्यातने ।

वैरशुद्धिः । स्त्री० वैरनिर्यातने । वैर

स्यशुद्धिः ॥

वैरस्यम् । न० विरसत्त्वे ।

वैरागौ । चि० विषयेच्छारहिते । वैरा

ग्ययुक्ते ॥ यथा । सनकस्य सनन्द

श्चतुर्थीयस्य सनातनः । सन-

तकुमारो वैरागो चतुर्थः, पुत्र ए

वच ॥

वैराग्यम् । न० विषयेषु तुल्यबुद्ध्या

रागाभावे ॥ तस्य च० यतमानस

ज्ञा० व्यतिरेकसञ्ज्ञा० एकैन्द्रिय

सञ्ज्ञा० वशीकारसञ्ज्ञेति चतस्रः

सञ्ज्ञाभवन्ति । तत्रैव द्रष्टव्यम् । वि

षयास्त्यक्तमशक्तुवतोपि सन्मानेच्छा

त्यागश्चाद्यवैराग्यम् । ततो विष

याणां मध्ये लक्षणादिव्यतिरेकेणापि

वृत्तिर्हितौयम् । तथा वृत्तावपि मन

सिरागशैथिल्येन० बाह्येन्द्रियैरेव

विषयसिक्कनं तौयम् । तत्राप्यौदा

सीन्यचतुर्थम् । यथाहुः । वैरा

वैराग्यम्

ग्यमाद्ययतमानसञ्ज्ञाच्चिरागो

व्यतिरेकसञ्ज्ञम् । एकैन्द्रियाख्य-

हृदिरागमोक्षस्तस्याप्यभावस्तु वशी

कृताख्यमिति ॥ विषयेषु च यित्वा

दिदोषदर्शनेन० वैरह्यो । तदैरा

ग्ययुक्तुपसायादर्शनश्रवणादिभिः ॥

देहादिब्रह्मपर्यन्ते च निष्कमेग्यव

स्तुनि ॥ विषयेष्वौदासीन्यभावे ॥

ब्रह्मादिस्थावरान्तोषु वैराग्यविषये

ष्वनु । यथैव काकविष्टाया वैराग्य

तदधिनिर्मलम् । त्यागेच्छायाम्

॥ दोषदृष्टिर्विहोसाच पुनर्भोगिष्वदौ

नता । हेतुस्वरूपकार्याणि वैराग्य

स्य विदुः क्रमात् ॥ परमपरश्चेति

द्विविधवैराग्यम् ॥ दृष्टेष्वानुश्र

विकेषु ॥ भोगेषु० रागविरोधि

न्यामस्य दृष्टिमिकायाम्चित्तवृत्तौ

दृष्टादृष्टविषयेषु० स्य दृष्टविरोधिचि

त्तपरिणामे ॥ वैराग्यात्प्रकृतिलयः

॥ असाक्षी० गवनीलनीरजदक्षिपा

न्नातिमृद्वीतनुल्लङ्घ्यमात्रानरिता-

मिषाद्यदिपुनर्नैव प्रजानां पतिः . .

प्रत्ययचरदक्षमिश्रपिशितयासयह

मृध्रती॥ मृध्रध्वङ्गवृक्षांस्तनौ निपत

त की॥ वाक्यवारयेत् ॥ अपि च । श्रि

योदोलाक्षोलाविषयजरसाः प्राग्भावि

रसाः विषद्वहदेहमहदपि धनभूरिनि

धनम् । दृष्टेष्कोलीक० सततमव

लाऽनर्थ० हुक्कातवाप्यस्मिन् विरेपयि

वैरोक्षार :

वतरतानात्मनिरता . ॥ विराग
एव । स्वार्थेष्वञ् ॥

वैराजम् । न० सामविशेषि ॥ पुं०
अण्डरूपेविराजोदेहे ।

वैराज्यम् । न० अणिमादिस्त्रिद्विभा
क्तौ ॥ विराजोभाष . ॥ घञ् ॥

वैराट् : । पुं० विराटतनये ॥ इन्द्र
गोपक्रीटे ॥

वैराटो । स्त्री० उत्तरोयाम् । अभिम
न्युपतन्याम् ॥ विराटस्यापत्य
स्त्री । अण् । डीप् ॥

वैरातङ्ग । पुं० अर्जुनवृक्षे ॥

वैरिष्ठः । पुं० सनकादिषु ॥ त्रि०
विरिष्ठसम्बन्धिनि ॥

वैरी । पुं० रिपौ । शत्रौ वैरमस्या
स्ति । इनि ॥ षष्ठ्यभवने ॥

वैरूपम् । न० सामविशेषि ॥

वैरूप्यम् । न० विरूपतायाम् ॥

वैरोचन . । पुं० रवेस्तनये ॥ विष्णु
पुत्रे ॥ बलिदानये ॥ सिद्धगणे
बुधे ॥ अग्निपुत्रे ॥ त्रि० सवि
तु . सम्बन्धिनि ॥ विरोचनस्याय
म् । अण् ॥

वैरोचननिकेतनम् । न० पाताले ॥

वैरोचनि । पुं० अर्कपुत्रे ॥ बलि
दैत्ये ॥ सुगते ॥ विरोचनस्याप
त्यम् । अतद्वञ् ॥

वैरोचिः । पुं० बाणासुरे ॥

वैरोक्षार . । पुं० कृतापकारस्यप्रत्यय

वैशम्पायन .

कारे । प्रतीकारे । वैरनिर्यातने ॥

वैलक्ष्यम् । न० विलक्षणत्वे ॥

वैलक्ष्यम् । न० व्यतीक्ते ॥ विलक्षण
स्यविस्मयव्यस्यभाव । घञ् ॥

वैल्वः । पुं० विल्वस्याकाण्डे । वि
ल्वविकारे ॥ विल्वस्यावयवविकार
रोवा । विल्व्यादिभ्योष् । वैल्वः
खादिरोवायूप स्यात् ॥ न० वि
ल्वशक्ते । विल्वफले ॥ त्रि० वि
ल्वसम्बन्धिनि ॥

वैवधिक . । पुं० वात्तावहे । पसो
री० इ० भा० प्र० विवधेनधान्य
तण्डुलादिनाव्यवहरति । ठक् ॥
कृषिबद्ध्यादिजीवे ॥

वैवर्ध्यम् । न० विवर्णतायाम् ॥

वैवस्वतः । पुं० श्राद्धदेवे । अस्त
क्ते । यमे ॥ सप्तमेमनौ ॥ विवस्व
तोऽपत्यम् । अण् ॥ रुद्रविशेषि ॥
अनैश्वरे ॥

वैवस्वती । स्त्री० दक्षिणस्यादिशि ।

वैवाहिकम् । न० धनविशेषि ॥ यथा
। वैवाहिकन्तुतद्विदुर्वाहार्थं धायत्
सहागतम् । भार्याप्राप्तिकालिलब्ध
मित्यर्थः ॥ त्रि० विवाहसम्बन्धि
न्यग्न्यादौविवाहेभव । अध्यात्मा
देष्टव्य इष्यते ॥

वैवाह्य . । त्रि० सम्बन्धिनि ॥

वैशम्पायन . पुं० यजुर्वेदधरे . व्या
सशिष्यमुनी । विशम्पक्षगीर्वाण

वैशारद्यम्

त्यम् । अश्वदिभ्यः कञ् ॥
 वैशसम् । न० हिंसायाम् ॥ यथा ।
 वरहुतवहज्वालापुष्पस्यान्तर्व्यवस्थि
 तिः । नशौरि चिन्ताविमुखजनसं
 वासवैशसमितिकात्यान . ॥ शौ
 रिचिन्ताविमुखिषुतन्निन्दापरेषुजनै
 शुय सवास सएववैशसहिंसात
 न्नवरमित्यर्थः ॥ नरकविशेषि ॥
 वैशस्त्रम् । न० विशसितुर्धर्म्ये ॥
 विशसितुरिड लोपश्चाज्बक्तव्यः ॥
 वैशाखः । पुं० मासविशेषि । माधवे
 । राशि ॥ वैशाखीपौर्णमास्यास्मिन्
 सास्मिन्पौर्णमासीत्यर्थः ॥ खल
 के । मन्थानदण्डे । रङ्ग० द्र०
 भा० प्र० ॥ विशाखाप्रयोजनम
 स्त्र । विशाखाषाढादित्यन् ॥ न०
 धन्विनासस्थानभेदे । वितस्त्यन्तरे
 यस्थितेपादद्वयेविशाखाख्यस्थानंभ
 वति । विशाखएव । स्वार्थेऽण् ॥
 वैशाखी । स्त्री० वैशाखपूर्णिमाया
 म् ॥ विशाखयायुक्तापौर्णमासौ-
 । नक्षत्रेणयुक्त कालद्वयम् । त
 तोडीप् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥
 वैशारदी । स्त्री० मायायाम् ॥ वि
 शारदर्शस्वरः । तत्त्वयम् । षण्
 डीप् ॥
 वैशारद्यम् । न० विशुद्धौ ॥ विश
 रदस्यभावः । दृढादिषु । विद्यातला
 भमतिमनःशारदानामितिष्यञ् ॥

वैशेषिकः

वैशिकः । पुं० विविधनायकान्तर्ग
 तनायकविशेषि ॥ बहुवैश्याभोगी
 परसिकोवैशिककृतितत्त्वचरणम् ॥
 वैशिष्ट्यम् । न० विशिष्टत्वे । स
 म्बन्धपदार्थे । विशिष्टधीनियामके ॥
 वैशेषिकः । पुं० कथादम्निकृततद
 ग्रन्थविशेषि । परमार्थतोद्भव्यादिस
 मवायान्तर्गट्पदार्थवादिनि । य
 थाचात्मनोद्रव्यभूतस्यगुणानुद्ध्या-
 दयेनव । वासनात्वेनवेदोक्ताक
 तिवैशेषिकादय बहुध्यादिधर्मि
 यमन्तः । करणमेवात्मैतिभर्मित्वा०
 चात्मगुणाएववासनात्वेन० यथा
 । महारजनमित्यादिश्रुत्योच्यतक-
 तिवदन्तकाणादाकृत्यर्थः ॥ अ
 थवैशेषिकयन्यविवरणम् । सतु
 विशिष्टपदार्थनिरूपकयन्यः । अ
 स्यमतन्यायदर्शनमततुल्यम् । अ
 न्नजगतः कारणपरमाणुपर्यन्तं
 निरूपितम् ॥ इहखलुनिखिलप्रे
 षावन्निसर्गप्रतिकूलवेदनोयतथा-
 निखिलात्मसवेदनासिद्धदुःखंजि
 हासतस्तदानीपायजिज्ञासुः पर
 मेश्वरसाक्षात्कारमुपायमाकलयति
 । यदाचर्मवदाकाशवेष्टयन्तीहमो
 नवा । तदाशिवमविज्ञायदुःख-
 स्यान्तोभविष्यतीत्यादिवचनं निच
 यप्रामाण्यात् । परमेश्वरस्यसाक्षा
 त्कारश्च० शब्दमननभावनाभिर्भा

वैशेषिक :

बनीयः । यदाह । आगमेनानुमानेन ध्यानाभ्यासबलेन च । चिदाप्रकल्पयन् प्रज्ञालभतैर्योगमुत्तममिति । तत्र मननमनुमानाधीनम् । अनुमानश्च व्याप्तिज्ञानाधीनम् । व्याप्तिज्ञानश्च पदार्थविवेकसापेक्षम् । अतः पदार्थषट्कम् ॥ अथातीतधर्मव्याख्यास्यामः । इत्यादिकायादशलक्षण्यार्थकभक्ष्यभगवताव्यवस्थायि । तत्राङ्गिकद्वयात्मके प्रथमे ध्याये । समवेता शिष्यपदार्थकथनमकारि । तत्रापि प्रथमाङ्गिके जातिमार्त्तरूपणम् द्वितीयाङ्गिके जातिविशिष्यैर्निरूपणम् । आङ्गिकद्वयात्मके द्वितीये भूतदिकाललक्षणम् । तत्रापि प्रथमाङ्गिके भूतविशिष्यलक्षणम् । द्वितीये दिक्कालप्रतिपादनम् । आङ्गिकद्वयात्मके तृतीये आत्मान्तकरणलक्षणम् । तत्राप्यात्मलक्षणप्रथमे । द्वितीयेऽन्तकरणलक्षणम् । आङ्गिकद्वययुक्ते चतुर्थे । शरीरतदुपयोगिविवेचनम् । तत्रापि प्रथमे तदुपयोगिविवेचनम् । द्वितीये शरीरविवेचनम् । आङ्गिकद्वयवर्तिपञ्चमे । कर्मप्रतिपादनम् । तत्रापि प्रथमे शरीरसम्बन्धिकर्मचिन्तनम् । आङ्गिकद्वयशालिनिषष्ठे । अतीतधर्मनिरूपणम् । तत्रापि प्रथमे दानपरिग्रहधर्म

वैश्यः

विवेकः । द्वितीये चातुराग्रम्योचितधर्मनिरूपणम् । तथा विधिसप्तमे गुणसमवायप्रतिपादनम् । तत्रापि प्रथमे बुद्धिनिरपेक्षगुणप्रतिपादनम् । द्वितीये तत्सापेक्षगुणप्रतिपादनम् । समवायप्रतिपादनश्च । अष्टमे निर्विकल्पकसविकल्पकप्रत्यक्षप्रमाणचिन्तनम् । नवमे बुद्धिविशेषप्रतिपादनम् । दशमे अनुमानप्रतिपादनम् । तत्रोद्देशालक्षणपरौक्षाच्चैतिविधिसप्तमस्तद्विप्रवृत्तिरिति वैशेषिकग्रन्थविवरणम् ॥ कथादमुनिकृतदर्शनशास्त्रवित्तरि । औलूक्ये ॥ विनयादिस्त्वोत्सार्थे ठक् । चि० विशेषविदि ॥
वैशेष्यम् । न० भागाधिक्ये ॥ भाव्यञ् ॥
वैश्यः । पु० ऊरव्ये । ऊरुकी । भूस्पृशि । तमउपसर्जनरजप्रधानतृतीयवर्णः । तस्य चतुष्टयादीनतादृशानि कर्माणि भवन्ति । तानि च वर्णाश्रमशब्दे द्रष्टव्यानि । निषिद्धानि यथा । वैश्यानां धनलोभेन मिथ्यामूल्यप्रकाशनम् । अपालनपशूनाञ्च अन्याविभवे सतीति पाशे खगं खण्डे २७ अध्याय ॥ लक्षणम् । विशस्याशुपशुभ्यश्च कृष्यादानरुचि शुचि । वेदाध्ययनसम्पन्नः स वैश्यवृत्तिसञ्ज्ञितः ॥ विशति ।

वैश्वानरः

विश्वः क्विप् । स्वार्थे ष्यञ् ॥
 वैश्वकर्म । न० कृषिगौरव्यवाणिज्यादी-
 वैश्या । स्त्री० अर्थाख्याम् । आर्यायाम् ।
 बुधशक्त्यन्तरे ॥ तारायाम् ॥
 वैश्वशय । पु० कुवेरे । विश्ववसीऽपत्यम् ।
 शिवादिषु विश्ववसी विश्ववशरवणावा-
 देशीनिपातितौ० अण्च ।
 वैश्वशालयः । पु० वैश्वशालावासी
 ॥ बटवृक्षे ॥
 वैश्वशालावासः । पु० बटवृक्षे ॥ कुवे-
 रपुर्याम् ।
 वैश्वशालोदयः । पु० बटवृक्षे ॥
 वैश्वः । पु० उत्तराषाढनक्षत्रे ।
 वैश्वदेवः । पु० अन्नसार्धं होमवलि-
 दानातिथिभोजनात्मकेसायम्प्रात-
 र्गृहस्थप्रतिविहितेकर्मविशेषे ॥
 विश्वेदेवादेवतापत्यः । सायदेवते-
 ल्यण् ॥ न० उत्तराषाढान् ॥
 वैश्वदेवो । स्त्री० आमिषायाम् ।
 जगतीकन्दः प्रमेदे ॥ तल्लक्षणादि-
 यथा । वाणाश्वैश्चित्रावैश्वदेवोम-
 मौयी । यथा । अर्चामन्येषांत्व-
 विहायामराणामहैतेनैकविष्णुमभ्य-
 र्च्यभक्ताः । तत्राग्निषात्मन्यर्चितेभा-
 विनीतेभातः सम्पन्नाराधनावैश्व-
 देवो ॥
 वैश्वदेव्यम् । न० सामविशेषः ।
 वैश्वानरः । पु० अग्नी । वज्री ॥ अ-
 न्वभिमानिन्यादेवतायाम् ॥ जाठ

वैषयम्

रान्नौ ॥ चित्रकवृक्षे । विश्वेनराप-
 स्य । नरेसञ्ज्ञायामिति विश्वशब्दस्य
 दीर्घः ॥ विश्वानरस्यापत्यम् । कृष्य-
 ण् । गोत्रापत्ये० विदादित्वादञ्
 वा । विश्वे घानरायाकर्त्तरि ॥ ब्रह्म-
 णि । जीवे ॥ विश्वनराभिमानि-
 त्वात् । स्थूलसमष्ट्युपहितेष्वेतन्ये
 ॥ विश्वेषतेनराश्च० विश्वानराः ।
 पूर्वपदस्य दीर्घः । विश्वानरान्-
 भोक्तृत्वेन व्यवस्थितान् प्रति० अनेक-
 धाधर्माधर्मकमानुसारिणः सुखदु-
 खादिप्रापणात्० अथ परमात्माकर्म-
 णांफलदाता० वैश्वानरशब्दोभवा-
 त्ति ॥ अथवा । विश्वस्यासौनरश्च०
 विश्वानरः । नरेसञ्ज्ञायाम् । वि-
 श्वानरण्व । वैश्वानरः । स्वा-
 र्थेऽण् ॥
 वैश्वानरमार्गः । पु० दहनवीथ्या-
 म् । पूर्वोत्तराषाढयोः समीपे ।
 वैश्वानरीवीथी । स्त्री० दक्षिणमार्गे
 नक्षत्रविशेषाणां सञ्ज्ञाविशेषे ॥ य-
 था । शतभिषक्तया । वैश्वानरी-
 भाद्रपदेरेवतीचैवकीर्तिता । ए-
 तास्तुवीथयस्तिस्रोदक्षिणोमार्गं उ-
 च्यतइति ॥
 वैश्वी । स्त्री० उत्तराषाढानक्षत्रे ॥
 वैषम्यम् । न० दिषमत्ये ॥ भावे० ब्रा-
 ह्मणादित्वात्प्यञ् ॥
 वैषयम् । न० विषयाणां समूहे भि

वैष्णव

आद्यम् ।

वैप्रयिक । त्रि० विषयसम्बन्धिनि ॥

वैष्टुतम् । न० हेमभस्मनि ।

वैष्टुम् । न० विष्णो ॥ विष्टपे ॥ वैवे

ष्टि । विश० भ्रसृजिगमिनमिहनि

विश्यशावृद्धिस्त्रेतिष्टन ॥ दिवि ।

वायौ ॥

वैष्णव । त्रि० विष्णुपासके । वि

ष्णुमन्त्रदीक्षिते । काष्णे । हारे ॥

तल्लक्षणमाहात्म्यादियथा । फल

सन्धानरहिताविष्णुभक्ताश्चवैष्णवा

। मत्प्रीतिभक्तिकामास्ते सर्वदास

र्वकर्मसु । गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रोयस्य

कर्णोप्रविश्यते । जीवन्मुक्तवैष्णव

तवेदा सर्वेवदन्तिच ॥ पुरुषाणां

शतपूर्वपैतृकश्चतपरम । मा-

तामहश्चशतमातरमाहमातरम्

भगिनीभातरश्चैवभागिन्यश्चमातु

लम् । श्वश्रूश्चश्वशुरश्चैवगुरुपत्नी

गुरोः सुतम् ॥ गुरुश्चज्ञानदाता

र मित्रश्चसहचारिणम् । भृत्य शि

ष्यतथाचिटीप्रजा स्थाश्रमसन्निधौ

॥ उदरेदात्मनासार्धमन्त्रग्रहणमा

चत । मन्त्रग्रहणमात्रेणजीवन्मु-

क्तोभवेन्नरः । तयसंस्पर्शमात्रेणपू

त तीर्थंभारतम् । तस्यैवपादरज

सांसद्यः पूतावसुन्धरा ॥ पादाद

कम्पुतस्थानतीर्थमेवभवेदुद्भवम् ।

इ०त्र०वै०व०पुराणम् । यैकगठल

वैसादृश्यम्

मनतुलसीभवकाष्ठमालायेडादशाङ्ग

हरिनामकृतोद्धुं पुण्ड्रा । येकृष्णा

भक्तिसुदृढाधृतशङ्खचक्रस्तवैष्ण

वाभुवनमाशुपविचयन्ति ॥ अपि-

च । पशुर्मनुष्य पक्षीवायेचवैष्ण

वसश्रया । । तेनैवतेप्रयास्यन्तितद्वि

ष्णोः परमंपदमिति ॥ अस्याचार

श्च । सर्वान्कामानपरिच्छज्यद्रष्टभ

क्तिञ्चसाधयेत् । सएववैष्णवाचार

कामसङ्कल्पवर्जित ॥ विष्णोः

यम् । अण् । न० विष्णुपुराणे ॥

यथा । अयोविशतिसाहस्रवैष्णवपर

माहुतमिति ॥

वैष्णवी । स्त्री० विष्णोः शक्ती ॥ य-

था । एषात्रिशक्तिरुद्दिष्टानयासबा

न्तगामिनी । एषाऽश्वेतापरावृष्टिः

सःस्विकीवृद्धमस्थिता ॥ एषैव

क्तारजसिवैष्णवीपरिकीर्तिता । ए

षैवकृष्णातमसिरौद्रीदेवीप्रकीर्ति

ता । अष्टादशतयाकीर्त्योवैष्णव्या

भेदउच्यते । याविष्णोराजसौशक्ति

पालनीचैववैष्णवी ॥ इतिवाराहपु

राणम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । शङ्ख

खचक्रगदाधारिविष्णुमातातथारि

हा । विष्णुरुपायवादेवैष्णवीते

नगीयते ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥ ग

ङ्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ अपराजि

तायाम् ॥ शतावधायाम् ॥

वैसादृश्यम् । न० विसदृशत्वे ॥

वोद्री

वैसारिण । पु० मत्स्ये ॥ विविधसर
ति । स० । यच्चादित्वाण्यि-
नि । ततोविसारिणोमत्स्यइति
स्वार्थेऽण ॥ सिद्धे ॥

वैहायस । पु० खेचरे ॥
वैहायसी । स्त्री० भारतवर्षस्यनयन्तरे ॥
वैहय्य । चि० परिहासेनलालनी
येऽद्यालसवध्यादौ ॥

वैहासिक । पु० वासन्तिके । कैलि
किले । बिटूषके । प्रहासिनि ॥

वैटा । स्त्री० चिन्त्याम् । दास्याम् ॥
इ० हि० न्द्र० ॥

वैड् । पु० गीनसाहौ ॥ भषा-
न्तरे ।

वैड्री । स्त्री० पणचतुर्थे । बुडि०
इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

वैठय्य । चि० बहनौये ॥

वैठु । पु० मुनिविशेषे ॥

वैठा । पु० भारिके । सूते । वैठु
भह् । बह० । अहं कृत्वा च
तितृच् । ठत्त्वधत्त्वष्टुत्त्वठलीपा ।
सहिवहीरोदवर्णं स्त्रीत्योकारः ॥
अनडुहि । ऋषभे । परिणेतारि ॥
सूढे ॥

वैद । चि० आर्द्रे ॥

वैदाल । पु० पाठीनमत्स्ये ॥

वैद्र । पु० गीनसाहौ ॥ भषा-
न्तरे ॥

वैद्री । स्त्री० पणपादे । काकिन्याम् ॥

वैला

वैरक । पु० सिखके ॥ इ० चि०-
शेष ॥

वैरट । पु० कुन्दपुर्ये ॥ इ० चि०
शेष ॥

वैरपट्टौ । स्त्री० मन्दरायाम् । माद
रौ० कट्० चटाङ्ग० इ० भा० प्र० ॥

वैरव । पु० वैरो० इ० गौ० भा० प्र०
धान्यविशेषे ॥ यथास्यगुणा । वा
रवस्तुवुधै । प्रोक्तस्त्रिदोषस्यप्रकोप
णः । मधुरश्चाक्लपाक्लव्रीहिः । पि
त्तकरोऽगुतः ॥

वैरुखान । पु० पाटलवर्णाश्वे ॥
इ० हि० न्द्र० ॥

वैलम् । न० गन्धरसे । अस्यगुणाः
। वैलरक्तहरशीतमेध्य दीपनपाच
नम् । मधुरकटुतिक्तस्रग्द्विद्वि
दोषजित् ॥ ज्वरापस्मारकुष्ठघ्न ग-
र्भाशयविशुद्धिक्तम् । अपिच । वैल
श्चकटुतिक्ताण्यक्षायरक्तदोषनुत् ।
कर्फापत्तामयान् हन्तिप्रदरादिरुजा
महम । पु० रसगन्धे ॥ वैलय-
ति । बुलमज्जने । अच् । वातिवा
। वा० । पिञ्जादित्वाटूलच् ॥

वैलक । पु० सिखके ॥

वैला । स्त्री० रीलावृत्ते ॥ यथा ।
द्विगुणितरविमितकलितकलाभिल
लितनिबद्धा । मङ्गलपिङ्गलभवि
तगणितकलयाकिशनद्धा । एकाद
शकलविरतिविदितमृदुगतिरिह-

व्यक्तदृष्टार्थः

बीला • यशसापूरितभुवनभुवनर
 सनासनबीला ॥
 बीलाह • । पुं • अश्वविशेषे • यथा
 बीलाहस्त्वयनेऽस्यात्पाण्डुकिशर-
 बालधि • ॥ इ • हे • न्द्रः • ॥
 बीहिव्यम् • न • यानपात्रे • पोते •
 लहाज • इ • भा • प्र • ॥ इ • हे •
 न्द्रः • ॥
 बीषट् • अ • देवहविर्दानमन्त्रे • स्वा
 हादेवहविर्दानिबीषट्बीषट्बीषट्स्व
 धिष्यमर • उच्चतेऽनेन • बह • ।
 बाहुलकात् • डीषट् • ॥
 व्यंशक • । पुं • पर्वते • इ • सुद्राक्षि
 तईम चन्द्र • ॥
 व्यंसक • । पुं • धूर्त्ते • ॥
 व्यसित • । चि • वसिते • ॥
 व्यक्त • । चि • स्फुटे • मनोविधि • ॥
 प्रत्यक्षे • । हेतुमदनिश्चयमव्यापिस
 क्रियमनेकमाश्रितलिङ्गम् • सावय
 वपरतन्त्र व्यक्तम् • इतिलक्षिते
 ॥ स्फु • ॥ यथा • अव्यक्तोव्यक्तका
 रणमिति • व्यज्यतेऽस्य • अक्षूव्य
 त्थादौ • क्तः • विपूर्वादिभूते
 क्तो • अक्षेर्नन्वे व्यक्तप्रतिषेधकृति
 निष्ठातस्तथाक्षीनपादानकृतिमन-
 त्वम् • ॥
 व्यक्तकालः • । पुं • स्थितिकाले • ॥
 व्यक्तदृष्टार्थः • । पुं • प्रत्यक्षिणि • ॥
 साक्षिणि • इ • चि • शेष • ॥

व्ययः

व्यक्तविशेष • । पुं • बुद्धौ • ॥
 व्यक्ति • स्त्री • पृथगात्मताम् • । प्र
 त्यक्षे • स्पष्टतायाम् • शरीरवि
 षयादिरूपायांभिगभूभौ • प्रभा
 वे • व्यक्तिर्लक्षणमाहगीतम् •
 यथा • व्यक्तिगुणविशेषाश्रयामूर्ति
 रिति • अस्यार्थः • । यद्यपिजात्या
 देरपिव्यक्तित्वात्प्रमेयत्वमेवव्यक्ति
 त्वम् • तथापिजात्याकृतिशक्तिवि
 षयव्यक्तेरिदलक्षणम् • तथाच •
 गुणविशेषिकात्याकृतिसमानाधि-
 कारणोगुण • सङ्ख्यादिभिन्नस्तदा
 श्रयः • मूर्तिर्व्यक्तिरितिसमाना
 र्यकमित्यर्थः • । परेतु • गुणारूपा
 दय • विशेषाविशेषका • उत्क्षे
 पणादयस्तेषामाश्रयोद्वयम् • तेन
 जात्याश्रयोव्यक्तिरित्याशयः • । वि
 शेषलक्षणमाहमूर्तिरिति • मूर्तिः
 संस्थानविशेषस्तद्वानित्याहुः • । अ
 चचमध्यमपदलोपीसमासकृत्याशय
 । अन्येतु • व्यक्तेर्लक्षणमूर्तिरि
 ति • सैवकेत्याह • गुणविशेषाश्रय
 इति • गुणविशेषस्य • अवच्छिन्नप
 रिमाणस्याश्रयइत्यर्थइत्याहुः •
 १३२ • व्यज्यतेऽनया • अक्षू • ।
 क्षियाक्तिन् • जने • इ • हे •
 चन्द्रः • ॥
 व्यय • चि • व्याहृते • व्याकुले • अय
 वजिर्ते • साद्यमे • व्यासक्ते • ॥

व्यञ्जनम्

विविधः । विविधैवाश्रयमस्य यद्वा ।
विरुद्धमगतिर्वा अगः । ऋच्चेन्द्रे
तिसाधु ॥

व्यङ्गट । पुं० । अद्रिप्रभेदे ॥

व्यङ्ग । पुं० । भेके ॥ मुखरोगविशेषे
॥ तल्लक्षणयथा । क्रीडायासप्रकृ-
पित्वावायुः पित्तं न सयुतः । मुख
मागम्य सहसामण्डलविस्तृत्यत ॥
नीरुजतनुकश्यावमुखे व्यङ्ग तमादि
शेत् ॥ त्रि० । हीनाङ्गे । छिन्नना-
सिकादौ ॥ विकृतानि । विगतानि
वाचकान्यस्य ॥ विकले ॥ विगतमङ्ग-
मस्य ॥

व्यङ्गक । पुं० । शैले । पर्वते इ० । त्रि०
शेषः ॥

व्यङ्गाङ्गः । त्रि० । विकलाङ्गे । व्यङ्गम-
ङ्गयस्य ॥

व्यङ्ग्यः । त्रि० । व्यञ्जनयावाध्येऽर्थे
॥ यथा । वाच्यार्थीभिधयावाध्यो-
लक्ष्योलक्षणयामतः । व्यङ्ग्यो व्य-
ञ्जनयाताः स्फुटितः । शब्दस्य
तय ॥ प्रकाशे । चान्तरे शब्दे ॥

व्यञ्जः । पुं० । तालवृन्ते । व्यञ्जन्यने-
न । अज० । गोचरसञ्चरेति च प्रत्यया-
न्तो निपातितः ॥

व्यञ्जनम् । न० । वाजे । तालवृन्ते ॥
चामरे ॥ व्यञ्जन्यनेन । अज० ।
करणे ल्युट् । बोधाविति पक्षे-
वीन ॥

व्यञ्जितः

व्यञ्जक । पुं० । अभिनये ॥ त्रि० । व्य-
क्तिकारके । प्रकाशके ॥ वैखरीरू-
पे शब्दे ॥ घटप्रत्यक्षसमये आलोकी-
व्यञ्जको यथा । व्यञ्जनया प्रतिपाद-
के ॥ इ० । सा० । द० । ण० ॥ व्यनक्ति ।
अञ्जु० । खलुल् ॥

व्यञ्जनम् । न० । निष्ठाने । तेमने । द-
धिवृतादौ । सूपशाकादौ । तीक्ष्ण-
इ० । भा० । प्र० ॥ चिह्ने ॥ स्मश्रुणि ॥
अवयवे । स्त्रीपुंसयोः शुद्धदेशे ।
सूत्रादिचिह्ने ॥ अहनि । दिने ॥
व्यज्यतेऽनेन बाल्युट् ॥ खरहीन-
वर्णे ॥ अचक्षितस्यास्योच्चारण न
भवति । अपुनरन्तरेणाच व्यञ्जन-
स्योच्चारणमपि भवतीति भाष्योक्तेः ॥

व्यञ्जना । स्त्री० । शब्दस्य वृत्तिविशेषे ॥
तस्यालक्षण यथा । विरतास्त्रिभिधा
द्यामुपयार्थीषां विध्यते परः । सावृ-
त्तिर्व्यञ्जनानामशब्दस्यार्थादिकस्य-
च ॥ शब्दबुद्धिकर्मणा विरम्य व्यापा-
राभाववृत्तिनयेनाभिधाजक्षणाता-
त्पर्याख्यामुतिसृष्टवृत्तिषु स्वस्वमर्थ-
बोधयित्त्वोपक्षोपासु । यथान्योर्थो-
विध्यते । साशब्दस्यार्थस्य प्रकृतिप्र-
त्ययादि वृत्तिर्व्यञ्जनध्वननगमन-
प्रत्यायनादिव्यपदेशविषया व्यञ्ज-
नानाम् ॥ विशेषः साहित्यदर्प-
णादौ द्रष्टव्यः ॥

व्यञ्जितः । त्रि० । प्रकटीकृते ॥

व्यतिरेक .

व्यडम्बक । पुं० एरण्डे ॥ व्यड म
लमम्बयति । अविस्त्र सने । णिच् ।
खुल् ॥

व्यडम्बनम् । न० एरण्डे ॥ व्यडमलम
म्बयति । अवि० । ल्युट्० युज्वा
॥ शुक्लैरण्डे ॥

व्यतिकार । पुं० वासने ॥ व्यतिष
ङ्गे । मिश्रणे ॥ क्षोभे ॥ स
म्बन्धे ॥

व्यतिकीर्ण० । वि० सक्तीर्णे ॥

व्यतिक्रम । पुं० व्यन्यये । अन्यथा
त्वे । क्रमविपर्यये ॥ यथा । सर्व
अप्राङ्मुखोदात्तायहीताचउड्डुमु
खः । एषएवविधिर्दानेविवाहेतु
व्यतिक्रम ॥ व्यतिक्रमणम् । क्र
मः । घञ् । नोदात्तोपदेशेतिन
वृत्तिः ॥ अन्याये ॥

व्यतिभेद । पुं० समावेशे ॥

व्यतिरिक्त । वि० व्यतिरेकविशिष्टे
। भिन्ने । अन्यस्मिन् ॥ व्यतिरि
च्यतेस्म । रिचिर्त्रिरेचने । क्त ॥

व्यतिरेकः । पुं० अभावे । विरहे ।
कारणेकार्याद्व्यावृत्तौ । कार्यव्य
तिरेकप्रयोजकव्यतिरेकप्रतियोगि
त्वे ॥ अलङ्कारविशिष्टे । यथा । व्य
तिरेकीयिशेषश्चेदुपमानोपमेययोः
शैलाङ्गवान्नताः सन्तः किन्तुप्रकृ
तिकोमला ॥ अथमुपमेयाधिक्य
पर्यवसायीव्यतिरेकः ॥ यथावा ।

व्यतिरेक्युदाहरणम्

पञ्चवत कल्पतरेरेषविशिष्ट क
रस्यतेवीर । भूषयतिकर्णमेक प
रस्तुकर्णतरस्कुसने । तन्व्यून
त्वपर्यवसायी । यथा । रक्तस्त्व नव
पञ्चवैरहमपिस्त्राघ्यै । प्रियायागुपै
स्त्वामायातिशिलोमुखा स्मरधनु
सुक्ता । सखेमामपि । कान्तापाद
तलाहतिस्तवमुदेतद्वन्ममायावयाः स
र्वतुल्यमशोककेवलमहधाचासशो
क कृत ॥ अनुभयपर्यवसायीय
था । दृढतरनिबद्धमुष्टे कोषनि
षण्णसहजमलिनस्य । कृपणस्यकृ
पाणस्यकेवलमाकारतोभेद । वि
शिष्टः । व्यतिरेकः । पृथग्भावः ॥
विपर्यये ॥

व्यतिरेकव्याप्ति । स्त्री० साध्यनिषे
धिसाधननिषेधरूपेण । प्रवृत्तायाव्या
प्तौ । यथा । यच्चवह्निर्नास्ति । तच्च
धूमेनास्तीति । यथाऋदे ।

व्यतिरेकसञ्ज्ञा । स्त्री० वैराग्यविशिष्टे ।
परिपाचनेचानुष्ठायमानेकीचित्क
षाया । पक्ता । पच्यन्तेचकीचित्
तच्चैवपूर्वापरौभविर्सतिपक्ष्यमाणे
भ्य कषायेभ्य पक्ताणांभ्य तरेके
णावधारणे । खचित्ते पूर्वविद्यमा
नदे।षाणांमध्येऽभ्यस्यमानविकेनै
तेपक्ताः एतेऽवशिष्टा इतिचिचिक्त्स
कवद्विवेचनस्वरूपे ॥

व्यतिरेक्युदाहरणम् । न० उदाहरण

व्यतीत .

विशेषे अच्योतम । तद्विपर्य
यादाविपरीतव्यतिरेक्युदाहरणमि
ति अर्थः । तद्विपर्ययात् सा
ध्यसाधनव्यतिरेकव्याप्तिप्रदर्शनात्
। तथाचसाध्यसाधनव्यतिरेकव्या
प्त्युपदर्शकोदाहरणं व्यतिरेक्युदा
हरणम् । यथाजीवच्छरीरं सात्म
कम्प्राणादिमत्त्वात् यन्नैवम् तन्नै
वम् यथाघटवृत्तिः वाकारः प्र
योगमपेक्ष्य तथाचान्वप्युदाहरणं
व्यतिरेक्युदाहरणं वाप्रयोक्तव्यमि
त्यर्थः ॥ ३६ ॥

व्यतिषक्त । चि० सम्बन्धाज्जाते । स
म्बद्धे । व्यतिषक्त्येति । षष्ठस
ङ्गः । क्तः । उपसर्गात्सुनेतीत्या
दिनापत्वम् ।

व्यतिषङ्गः । पुं० विनिमये ॥ सङ्गे ।
परस्परमेकमे ॥ व्यतिषङ्गनम् । ष
ङ्गः । घञ् ।

व्यतिहारः । पुं० विनिमये । परस्पर
रकारणे ॥ यथा० त्वमहमस्मि अहम
त्वमसीतिव्यतिहारः सचैक्यता
त्यर्थावगमाद्व्यतीतिः । व्यत्यये ।
अन्यस्मिन्नन्यावभासे ॥ व्यतिहरण
म् । ङ्ङ् । घञ् । व्यतिद्वि
तेऽनेनात्रका । घञ् । उपसर्गश्चे
तिपाक्षिकोदीर्घाभावः ॥

व्यतीत । चि० विगते । विशेषेण
अतीतः ।

व्यच्यासित .

व्यतीपातः । पुं० महीत्याते । उपद्र
वे ॥ अपयाने । पलायने । योगवि
शेषे ॥ तत्रजातस्यफलमया । कठो
रवाक्यः । पिशुनस्वभावादिगदातुरो
माद्वितीमनुष्यः । परस्परकार्यकृत
पक्षपातेयस्यप्रसूतौव्यतिपातयोगः
। व्यतिक्रम्यपतनम् । पतङ्गगतौ
। घञ् । उपसर्गश्चेतिदीर्घः ॥
अन्ययोगे ॥

व्यतीहारः । पुं० परीवर्त्ते । व्यति
हरणम् । व्यतिद्विगतेषां । ङ्ङ् ।
। घञ् । उपसर्गश्चेतिपाक्षिकोदी
र्घः ॥ परस्परमेकजातीयक्रियाक
रणे ॥

व्यत्ययः । पुं० व्यतिक्रमे । व्यत्या
से । विपर्यासे । विपर्यये । व्यत्य
यनम् । ङ्ङ् । एरच् ॥

व्यत्यस्तः । चि० व्यतिक्रमसङ्घते ॥
यथा । व्यत्यस्तपाणिनाकार्यसुपसं
यहणगुरोः । सव्येनसव्ये स्पृ
ष्टव्योदक्षिणेनचदक्षिणवृत्तिमनुः
॥ उत्तानाभ्यांहस्ताभ्यादक्षिणोपदि
भावेनव्यत्यासः शिष्टसमाचारात्
बोध्यः ॥

व्यत्यासः । पुं० व्यतिक्रमे । व्यत्य
ये ॥ व्यत्यसनम् । असुखेपथे ।
घञ् ॥

व्यच्यासितः । चि० विसादृश्यप्रापि
ते ॥ तारकादित्वादितच् ॥

व्यपेतः

व्यपेतः । चि० व्यथाकारिणि । दुःख
जनके ॥ भयङ्करे । व्यययतिव्य
यभयचलनयोः । बहुल मन्यवापी
ति कुन् ॥

व्यथा । स्त्री० पीडायाम् । दुःखे ॥

व्यध० । घटादयः धितकृतिवित्वा
दङ् । टाप् ॥

व्यथित । चि० दुःखिते । पीडिते ॥
व्यथासङ्घातात् ॥ तारकादित्वादि
तच् ॥

व्यध० । पुं० वेधे ॥ व्यधनम् । व्यधता
डने । व्यधनपीरित्वप् ॥ ताडने ॥

व्यधनम् । न० वेधने ॥

व्यध्य । पु० प्रतिकार्ये । धनुर्गुणे ॥

व्यध्य । पु० दुरध्वे । विपद्ये । निन्द
तेवर्त्मनि ॥ विरुद्धेभ्यः । प्रादये
गताद्यर्थकृतिसमासः । उपसर्गाद
ध्वनकृत्यच् ॥

व्यपगतः । चि० निवृत्ते ॥

व्यपदेशः । पु० शब्दे । नामनि ॥ क
पटि ॥ विशिष्टोऽपदेशः । वाक्यविशे
षे यथा । व्याजिनात्माभिलाषा
क्तिर्ब्यपदेशकृतीर्यतकृत्यज्ज्वलनी
लमणिः ॥

व्यपवर्गः । पुं० । व्यपवृत्तिभेदे ॥

व्यपाकृति । स्त्री० अपकृति । अ-
स्त्रीकारे ॥

व्यपाश्रयः । पुं० शरणे ॥

व्यपतः । चि० अपगते ॥

व्यभिचारी

व्यपेठः । चि० विपरीते ॥

व्यपेहः । पुं० व्यपेहने ॥

व्यपेहनम् । न० अपाकरणे ॥

व्यभिचारः । पु० कदाचारे । भट्टा
चारे ॥ परिलेपे । स्वास्तित्ये ॥
दोषविशेषे ॥ तत्कलक्षणं यथा । सा
ध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिता
काभावकृतित्वं हि व्यभिचारकृतित्वं
धिकरणधर्मावच्छिन्नाभावविन्ताम
णि ॥ सचिविधः । साधारणोसा
धारणा नुपसर्गारिमेदात् । तत्र वि
पद्यकृतित्वं साधारणत्वम् । सर्वं
सपक्षव्यावृत्तत्वमसाधारणत्वम् ।
व्याप्त्यहानुकूलैकधर्म्युपसर्गा
भावोपसर्गसर्वे त्वभिमतोऽनुपसर्गाव
॥ कृतिसर्वं व्यभिचारविन्तामणिः ॥
विशिष्टोभ्यचारः ॥ व्यभिचरणं वा
॥ चर० । घञ् ॥

व्यभिचारिणी । स्त्री० परपुरुषगामि
न्याम् । कुलटायाम् । यथा । ह
ताधिकारांमलिनांपिडमाभोपसिब
नीम् । परिभूतामधः शय्यावासये
द्यभिचारिणीम् ॥ व्यभिचारीव्य
तिक्रमेऽस्त्यस्याः । इनिः । डीप् ॥

व्यभिचारी । पुं० । चतुस्त्रिंशत्प्रकार
जृङ्गारभावविशेषे । ते यथा । निर्धे
दग्लानिशङ्काख्याख्यासुखामदश
माः । आलस्यसुखैवदेव सुचिन्तामो
हः स्मृतिवृत्तिः ॥ त्रीडावपलता

व्यय

हर्षाविमोहजडतातथा गर्वीविषाद
 औत्सुक्यनिद्रापस्मारएवच ॥ सुप्तो
 विविधाऽमर्षश्चाबहित्यसोयतामति
 । उपलम्भश्चाधिसुत्तमादेभरण त
 या ॥ चासञ्चैववितर्कश्चबिज्ञेयाव्य
 भिचारिण इति हेमचन्द्र ॥ साहित्यद
 र्पणेत्यस्तिशुद्धता । यथा । वि
 शेषादाभिमुख्येनचरन्तोव्यभिचारिण
 । स्थायिन्युन्मत्तनिर्मग्नास्त्रयस्त्रिंशश्च
 तद्विदाः ॥ स्थिरतयावर्त्तमानेहि
 रत्नादीनिर्बेदादय प्रादुर्भावतिरो
 भावाभ्यामाभिमुख्येनचरणाच्च यभि
 चारिण कथ्यन्ते । केतेः इत्या
 च । निर्बेदावेगदेव्यश्चममदजडता
 औगल्यमेहीविविध स्वप्नापस्मारग
 र्वाभरणमलसतामर्षनिद्राबहित्या -
 । औत्सुक्योन्मादशङ्काः स्मृतिम
 तिसहिताव्याधिसन्तासलज्जाहर्षासू
 याविषादाः सधृतिचपलताग्ला
 निचिन्तावितर्का इति ॥ त्रि० व्य
 भिचारविशिष्टे ॥

व्यय । पुं० अर्थापचये । वित्तस्या
 पगमे । उठाव० खरच० इ० भा० ॥
 पूर्वगृहीतदेहेन्द्रियादिवियोगे । ध
 र्मादिषुविनियोगे । ज्ञये ॥ व
 त्सरविशेषे । तत्फलतया । दुर्भि
 च जायतेघोरसर्वोपद्रवसयुतम् ।
 अनोष्ठि समाख्याताव्ययेसब्रह्म
 रेप्रिये ॥ २० ॥ न० लज्जाद्वादेशेभ

व्ययकलनम्

ने व्ययनम् । व्ययवित्तसमुत्सर्गे
 ऽदन्त । घञ्० अज्वा ॥ विपूर्वा
 दिणएरज्वा ॥

व्ययित । चि० कृतव्यये ।

व्ययी । चि० व्ययुक्ते ॥ यथा । द्रविणं
 परिमितमधिकव्ययिनजनमाकुली
 कुरुते । क्षीणांशुकमिवपीनस्तनज
 घनाया कुलीनाया ।

व्यर्थ । चि० निरर्थके । मोघे । वि
 फले ॥ यथा । भर्तानिश्चसितेऽप्य
 सूयतिमनोजिघ्रसपत्नीगण श्व
 श्रूरिङ्कितदैवतनयनयोरीहालिहो
 यातर । तद्दूरादयमञ्जलिः कि
 मधुनाहृग्भङ्गिभागेनतेबैदग्धीमधु
 रप्रवन्धरसिक्कव्यर्थोऽयमचश्रमइति
 ॥ विश्लेषणगतः अर्थोयस्मात् ॥

व्यर्थभाषणम् । न० निरर्थकेवाग्या
 पारे ॥ यथा । देशराष्ट्रप्रसङ्गाच्चपरा
 र्थपरिकल्पनात् । नमंश्चप्रसङ्गा
 चभाषणव्यर्थभाषणमितिदेवल ॥

व्यलीकः । पुं० नागरे । षिङ्गे ॥
 न० अप्रिये ॥ अकार्ये ॥ बैलक्ष्ये ॥
 पीडने ॥ व्यङ्गे । विश्लेषणअलति ।
 अलभूषणादौ । अलीकादयश्चेति
 साधु ॥ विगतानृते । विगतम
 लीकम् । विपर्ययेपीतिस्वामी ॥

व्ययकलनम् । न० वियोगे । जीने ॥
 अङ्गस्यांतरकरणे । वाकिकाटा०
 इ० गौ० दे० भा० ॥

व्यवसायात्मिका

व्यवकलितः । चि० कृतव्यवकलने ।

विधायिते । न० व्यवकलने ।

व्यवच्छिन्नः । चि० भिन्ने । विशेषिते

व्यवच्छेदः । पुं० पृथक्त्वे । बाणमुक्तौ ।

व्यवच्छेदकम् । न० विशेषणम् ।

व्यवच्छेदम् । चि० विशेष्यम् ।

व्यवधानम् । स्त्री० अन्तर्भाव्याम् । तिरोधानम् । व्यवधानम् । लुधाञ् । आतस्योपसर्गद्वयम् ॥

व्यवधानम् । न० अन्तर्भाव्याम् । तिरोधानम् । बस्त्वत्तरकृतेऽवच्छेदे । खड्गादे । कोषादिबद्धावरणे ॥ व्यवपूर्यहाञ्छुट् ॥

व्यवधायकम् । चि० व्यवधानकर्तारि ॥

व्यवधि । पुं० विधानम् । व्यवधानम् ॥

व्यवधानम् । लुधाञ् । उपसर्गोच्चा । कि० ॥

व्यवसर्गः । पुं० दानम् ॥ व्यवसर्ज्यञ् । घञ् ॥

व्यवसायः । पुं० उपजीविकायाम् ॥

उद्यमे । फलाव्यभिचार्युद्यमे ॥

यथा । व्यवसायिनाव्यवसायः फलाव्यभिचार्युद्यमोभगवद्भिभूतिरिति । निश्चये ॥

व्यवसायात्मिका । स्त्री० निश्चयात्मिकायां बुद्धौ ॥ व्यवसाये निश्चयः चा

व्यवस्थितिः

त्मायसा ॥

व्यवसायी । चि० कृतनिश्चये ॥ सोद्यमे ॥ व्यवसायविशिष्टे ॥ वाणिज्यकारके ॥ अनुष्ठातरि ॥

व्यवसितः । चि० निश्चये ॥ प्रतारिते ॥ अनुष्ठिते ॥ विशिष्टमवस्थितिसम्भवसीयतैस्मिन् । पोष्यन्तकर्मणि । क्त० । द्यतिस्यतीतीत्वम् ॥

व्यवस्था । स्त्री० सस्यायाम् । सविषयकत्वनिर्धारणे ॥ विशिष्टावस्थायाम् ॥ शास्त्रनिरूपितविधौ । रचनानियमे ॥ व्यवतिष्ठतेऽनया । ष्टा० । आतस्योपसर्गद्वयम् । टाप् ॥ व्यवस्थानम् ॥

व्यवस्थानम् । पुं० श्रौहरी । यस्मिन् व्यवस्थितिः सर्वस्यस्य । जातिवर्णाश्रमतर्मादिकान् विभज्यकरोतिवा । कृत्वा ल्युट् । बहुलमिति । बहुलयहणात्कर्त्तरि ल्युट् । व्यवतिष्ठते सर्वजगदसाङ्ख्येणात्र । अधिकारणे ल्युट्वा । न० व्यवस्थितौ ॥

व्यवस्थापकः । पुं० व्यवस्थादातरि ॥

व्यवस्थापितः । चि० निश्चिते ॥

व्यवस्थितः । चि० अप्रचलिते । तत्तदुद्योगेनावस्थिते । प्रतिष्ठिते ॥ विशेषेण व्यवस्थितः ॥ व्यवस्थाप्राप्ते ॥ इतच् ॥

व्यवस्थितिः । स्त्री० अवस्थानम् । व्यवस्थानम् ॥

व्यवहारपदम्

व्यवस्था । अ० निश्चिन्त्येत्यर्थे ॥

वावहरणम् । न० व्यवहारे ॥

वावहर्ता । पुं० व्यवहारकर्त्तरि ॥

प्राड्विवाके ॥

वावहारः । पुं० शास्त्रीयलौकिकादि
व्यवहरणे । व्यौहारः इ० भा० ॥

यथाहुः । अहमिदमिति चमति

भ्यासततव्यवहरतिसर्वलोकीनापि ।

प्रथमाप्रतीचिचरमानिवसतिवपु-

रिन्द्रियादिवाद्यार्थे ॥ इति ॥ द्रुम

प्रसेदे । न्यासे ॥ पथे ॥ स्थितौ

व्युत्पत्तौ ॥ विवादे । कृषादाना

टिविषयवस्तुभाष्याये ॥ कृषादाना

द्यष्टादशविषयो । विरुद्धान्यार्थप्र-

क्षयिवाक्यजनितसन्देहहारौवि-

चारणव्यवहारः । यथाहकाशो

यन । विनानार्थेऽवसन्देहहरण

हारउच्यते । नानासन्देहहरणा

व्यवहारइतिस्मृतइति ॥

वावहारज्ञः । पुं० प्राप्तवावहारे ॥

सतुषोडशवर्षानन्तरंभवति । यथा

। बालाषोडशावर्षात्पौमण्डोपि

निगद्यते । परतोव्यवहारज्ञ स्वतन्त्रः

पितरावृतेइति ॥ चि० व्यवहार

ज्ञातरि ॥

व्यवहारदर्शनम् । न० न्यायदर्शने ।

विचारकरणे ॥

व्यवहारपदम् । न० वादिनाराज्जिनि

वेदने ॥ यथाहवाक्त्रवलक्य । स्मृ

व्यवहारः

व्याचारव्यपेतेन० मार्गेणाधर्षितः ।

परैः । आवेदयतिचेद्वाञ्छिग्रवशा

रपदहितदित ॥

व्यवहारपादः । पुं० व्यवहाराग्निः ॥ य

था । पूर्वपक्षः स्मृतः । पादोहि

पादस्रोतरः स्मृतः । क्रियाया

दस्तथाचान्यस्यतुर्थोनिर्णयः स्मृत

इति ॥

व्यवहारमाहवा । स्त्री० व्यवहारोप

योगिक्रियायाम् । साचमिताऽव

रातेनुसन्धेया ॥

वावहारमार्गः । पुं० व्यवहारविषये

। व्यवहारपदे ॥

वावहारविधिः । पुं० धर्मशास्त्रे ।

व्यवहारस्यविधाने ॥

वावहारविषयः । पुं० व्यवहार-

पदे ॥

व्यवहारिका स्त्री० लोकायाभायाम् ॥

वर्धन्याम् । सम्भाष्यन्याम् ॥ इड्

शुटे ॥

वावहारी । चि० व्यवहारविशिष्टे ।

वावहार्यः । चि० व्यवहरणीये । व्य

वहर्त्तव्ये । व्यवहारयोग्ये ॥

वावहितः । चि० दूरेस्थिते ॥ व्यवधान

विशिष्टे । साकारे । भित्वाद्यन्तरि

ते ॥ तिरोहिते ॥

वावहतः । चि० कृतव्यवहारे ॥

वावहतिः । स्त्री० व्यवहारी ॥

वावायः । पुं० सुरते । वाव्यधर्मे ।

व्यसनम्

मैयुने ॥ अन्तर्ही । व्यसधाने
 ॥ शुद्धावितिधरणिः ॥ न० ते
 जसि ॥ व्यवायनम् । कुण्ठगती०
 अयगतौवा । एरच्० घञ्वा ॥
 व्यवायी । यु० स्त्री० कामुके ॥ वि०
 द्रव्यविशेषि ॥ व्यवायीस्यास्मिन्वा
 ऽस्ति । इति ॥
 व्यश्रवानः । वि० व्याप्नुवति । अश्रो
 तेर्लट् । शानजादेश ॥
 व्यष्टि । स्त्री० व्यस्तवयापिनि ॥
 विशिषे ॥ अध्यात्मादिविभागेनव्या
 म्निर्व्यष्टिरितोरिता ॥
 व्यसनम् । न० अश्रुमे ॥ सक्तौ । दै
 वानिष्टफले । असे ॥ पापे ॥ विप
 क्षौ । निष्फलोद्यमे ॥ स्त्रीपानमृ
 गयादिष्वष्टादशविधेषु ॥ यथाक्तम
 नुना । मृगयाद्योदिवास्त्रप्र । परि
 वाद । स्त्रियोमद० । तौर्व्यधिकव
 याव्याचकामजीदशकीगणः ॥ पै
 शुन्यसाहसद्रोहर्षध्यासूयार्थदूषण
 म् । वाग्दण्डजघ्नपाक्य क्रोधजी
 पिगणोष्टक० ॥ कामजीषुप्रसक्तोहि
 व्यसनेषुमहीपति । विद्युज्यतेर्यध
 र्माभ्याक्रोधजीष्वात्मनैवतु ॥ द्वयार
 येतयोर्मूलयसर्वकवयोविदुः ।
 तयत्तेनजयेत्तोभंतज्यावितानुभौग
 णौ ॥ पानमक्षा । स्त्रियस्यैवमृगया
 चयथाक्रमम् । एतत्कष्टतमविद्याञ्च
 तुष्ककामजीगण्ये ॥ दण्डस्यपातन

व्यसनम्

चैववाक्पाक्यार्थदूषणे । क्रोधजी
 पिगण्ये विद्यात्कष्टमेतत्त्रिकसदा
 ॥ सप्तकस्यास्यवर्गस्यसर्वचैवानुष
 ण्णः । पूर्वपूर्वगुरुतरविद्याश्चसन
 मोक्षवान् ॥ तथाहि द्यूतात्पानक
 ष्टतरम् । मदापानेनमतस्यसञ्जाप्रणा
 शात् । यथेष्टचेष्टयादेहधनादिविरोध
 इत्यादयोदिषाः । द्यूतेतुपाक्षिक्रीध
 नावाप्तिरप्यस्ति । स्त्रीव्यसनात् ।
 द्यूतकष्टम् । द्यूतेहिर्वैरोक्षवादयोनी
 तिशास्त्रोक्तादिषाः । मूचपुरीषवेग
 धारणाच्चव्याध्वत्पत्तिः । स्त्रीव्यस
 नेषुनरपत्नोत्पत्त्यादिगुणयोगीप्यस्ति
 । मृगयास्त्रीव्यसनयोः स्त्रीव्यसनदु
 ष्टम् । तत्रादर्शनकार्याणांकालोतिपा
 तेनधर्मलोपादयोदिषाः । मृगया
 यातुव्यायामेनारोग्यादिगुणयोगी
 प्यस्तीत्येव कामजचतुष्कस्यपूर्वपूर्व
 गुरुदोषम् ॥ क्रोधजीष्वापिचिषु । वा
 कपाक्यत् । दण्डपाक्यदुष्टम् । अ
 ङ्गच्छेदादेरशक्यसमाधानत्वात् । वा
 कपाक्येतु । कोपाजलो । दानमानपा
 नोयसिकौ शक्य शमयितुम् । अ
 र्थदूषणात् । वाक्पाक्यदोषवन्म
 र्मपीडाकरम् । वाक्पाक्यस्यदुश्चि
 किष्यत्वात् । एवंपूर्वपूर्वदुष्टत
 रंत्यजिद्विषयः । यतोव्यसनासक्ति
 रनर्थावहा ॥ व्यसनस्यचमृच्छीच
 व्यसनकष्टमुच्यते । व्यसनविधिः ॥

व्याकरणम्

व्रजसिखर्याव्यसनीमृत . ॥ इ
ति ॥ अन्यत्रापि । एकैकव्यसना
सक्ता सर्वेष्ट्युवशगता . । य .
पुन सहतान्सेवेष्ट्युवशगता . । य .
नर . । सपतिगृहद्वैष्ट्युवशगता . । य .
इष्टममृत ॥ त्रीण्येष्ट्युवशनान्यद्य
कामजानिभवन्त्युत । मिथ्यावाक्य
परमकृतस्माद्गुरुतरावुभौ ॥ परदा
राभिगमनश्रितारैश्चरौद्रतेतिरामा
यणम् ॥ व्यस्यते । असुखेपणे । भा
वकर्मकरणादील्युट् ॥ सर्वथैतत्
सम्पादयिष्यामीत्याद्यहोव्यसनम् ॥
वासनधारक । पु . राजर्षिविशेषि
व्यसानात्त . । चि . उपरक्ते । दैवमा
नुषान्यतरपीडायुक्ते ॥ व्यस्यतिश्रे
यामार्गात् . व्यसनम् . तेनात्त . ॥
वासनी । चि . व्यसनग्रस्ते । प्रसृभ
द्रे ॥ व्यसनमस्यास्ति . अस्मिन्वा ।
इति ॥

व्यस्तः । चि . व्याकुले । व्याप्ते ॥
प्रत्येकम् । पृथक्पृथगर्थे ॥
विपरीते ॥ व्यस्यतेस्म । असुखेप
णे । क्त . ॥ विभक्ते ॥ विचि
प्ते ॥ *

वास्तपदम् । न . कृत्वादीनाभिधेगेप
दान्तरेणोत्तरे ॥ यथा ॥ सुवर्णं
ताभिधेगे . अनेनाहताडितइति ॥

व्यस्तारम् । न . हस्तिनामदप्रयोगे ॥

व्याकरणम् । न . वेदस्थाननेशब्द

व्याकुलात्मा

शास्त्रे ॥ विशिष्येणप्राप्तिर्यन्तेव्युत्पा
द्यन्तेशब्दाद्यनेन । डुकुञ् .
ल्युट् । प्रादिसमास ॥ अष्टार
भोग्यैर्यथा । नयेष्ट्युवशगता
प्रारम्भकालकृतौशिशुषीशिशुनावि
हिनेषु । चलच्चिप्रमैचोडुशैवाश्रिते
पुत्रत्वोपधर्मशास्त्रादिकारव्यकालमि
ति । अचोक्तमहाभाष्ये । पुराक
ल्पएतदासीत् । सस्कारकालोत्त
रत्रात्म्याव्याकरणस्याधीयते . ते
भ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदा
निज्ञेभ्योवैदिका शब्दाउपदिश्यन्ते .
तदद्यत्वेनतथा . वेदमधीत्यत्वरिता
वक्तारोभवन्तीति । त्वरिताविवा
हादावितिकैयट् . । स स्कारउपन
यनम् । करणमाभ्यन्तरप्रयत्न .
अनुप्रदाननादादिवाद्य . प्रयत्न .
। तेनअधीतव्याकरणशिक्षेभ्यइत्य
र्थइतिविवरणम् ॥

व्याकार । पु . व्याकरणे ॥ कृञी
घञ् ॥

व्याकोण . । चि . विकीर्ण . विचि
प्ते ॥ *

व्याकुलः । चि . शाकादिभिरितिक
र्तव्यतापरिज्ञानशून्ये ॥ विह्वले ॥
व्याकूलति । कुलसंस्थानेवन्मु
च । इगुपधेतिक . ॥ उपदुते ॥
सम्प्राप्ते ॥

व्याकुलात्मा । चि . शाकादिभिरितिक

व्याख्यानम्

व्याकृतः । पुं० कार्यब्रह्मणि । स
भूतौ । हिरण्यगर्भे ॥

व्याकृति । स्त्री० भङ्ग्या ॥ व्यु-
त्पत्तौ ॥ व्याकरणम् । डुकृञ्०
। क्तिन् ॥ विशिष्टाव्याकृतिर्वा ॥
व्यञ्जने ॥

व्याकीर्णः । चि० व्याकीर्षे । विक-
सिते ॥ व्यावृत्तः कीर्णः सङ्को-
चाऽस्मात् । प्रादिसमासः ॥

व्याकीर्षः । पुं० प्रफुल्ले । उत्फु-
ल्ले । विकसिते ॥ व्यावृत्तः की-
र्णः सङ्कोचाऽस्मात् । प्रादिभ्यो
धातुजस्येति समासः ॥

व्याक्षेपः । पुं० अन्तरये ॥ अस्या-
क्षेपोऽभिषिष्यन्त्या कार्यसिद्धेर्हित-
क्षणम् ॥

व्याख्या । स्त्री० विवरणे ॥ व्याख्या-
नम् । स्था० । आतश्चापसर्ग-
द्वयम् । टापः ॥

व्याख्यागम्यम् । न० उत्तराभासभेदे
॥ यथा अस्तव्यस्तपदव्यापिनिमू-
ढार्थतथाकुलम् । व्याख्यागम्यम-
सारश्चोत्तरशब्दतेषुधौ ॥ व्या-
ख्यागम्यनेजायतेयतः गम्यम् ॥
पौरदुषधादितयत् ॥ *

व्याख्यातः । चि० विवृते । कथिते
। विस्पष्टमाख्याते ॥

व्याख्याता । चि० विवरणकर्त्तरि ॥

व्याख्यानम् । न० व्याख्यायाम् ॥

व्याघ्रः

यथाखलक्षणम् । पदच्छेदः प-
दार्थोक्तिर्विशिष्टावाक्ययोजना । आ-
क्षेपस्यसमाधानव्यख्यानपञ्चलक्ष-
णम् ॥ व्याख्यानसाधने ॥ व्याख्या-
यतेऽनेन । स्था० । करणल्युट् ॥

व्याघातः । पुं० विष्कम्भादियोगा-
न्तर्गतयोगभेदे ॥ अत्रजातस्यफल-
यथा । व्याघातकर्त्ताचसतानिता-
न्तव्याघातजन्मामनुजः कठोरः ।

असत्त्वभाषौक्तपथाविहीनोमन्देक्ष-
णोदीर्घतनुः कृशाङ्गः ॥ अन्तरा-
ये । विघ्ने ॥ घाते । प्रहारे ॥ विशि-
ष्टाघातः ॥ अलङ्कारविशेषे ॥

तखलक्षणयथा । तद्यथसाधित-
कीनाप्यपरेष्वतदन्यथा । तथैवयदि
धीयेतसव्याघातइतिस्मृतः । ये-
नोपायेनयदेकीनोपकल्पितः । त-
स्यान्येनजिगौषुतयातदुपायकमे-
वयदन्यथाकरणः । सखसाधितव-
स्तुव्याहतिहेतुत्वात् । व्याघातः ॥

उदाहरणम् । दृशादधमनसिज-
जीवयन्तिदृशैवया । विरूपाक्ष-
स्यध्विनीस्ताः सुवेवामलोचना ॥

व्याघ्रः । पुं० शार्ङ्गले । द्वौपिनि ।
रक्तैरङ्गैः ॥ करञ्जे ॥ नराद्युत्तर-
स्य श्रेष्ठे ॥ यथानरव्याघ्रः ।
व्याजिघ्रति । घ्रा० । यथाजिघ्रति
अजातचित्तिकः । यथाघातश्चा-
पसर्गइतिक् । पात्राध्याघेददृशः ॥

व्याघ्रास्य :

शङ्कतिशान । प्र . सन्नायानेतिनि
षेधात् ॥

व्याघ्रदल । पुं . एरण्डे ।

व्याघ्रनख । पुं . क्षुद्रौष्ठ ॥ व्या
लनखे । व्यस्रफले ॥ वयाघ्रस्यनखे
॥ न . नखीनामनिगन्धद्रव्ये ।
व्याडायुधे । करजे । चक्रकारके
कन्दविशेषे ॥ नखक्षतविशेषे ॥
व्याघ्रस्यनखमिव ॥

व्याघ्रनखकाम् । न . नखक्षते ॥

व्याघ्रनायकः । पुं . शृगाले । इ .
रा . खट्वा ॥

व्याघ्रपात् । पुं . विकङ्कते , यन्त्रि
ले ॥ व्याघ्रस्यपादावपादमूला-
न्यस्य ॥ मुनिविशेषे ॥ त्रि .
वयाघ्रतुल्यचरणे ॥

व्याघ्रपादः । पुं . विकङ्कतवृक्षे ॥
विकण्टकवृक्षे ॥ मुनिविशेषे ॥
रक्षैरण्डे ॥

व्याघ्रपुच्छः । पुं . एरण्डमात्रे ॥ व्या
घ्रपुच्छमिवपुच्छमस्य ॥

व्याघ्राट् . पुं . भरद्वाजपक्षिणि ॥

व्याघ्रमटति । अट् . कर्मण्यण् ।

वयाघ्रद्वयमटतिवा । अच् .

व्याघ्रादनो । स्त्री . चिह्नतायाम् ॥

व्याघ्रायुधम् । न . नखाख्यगन्धद्र
व्ये ॥

वयाघ्रास्यः । पं . विडाले ॥ न .
व्याघ्रमुखे ॥

व्याजनिन्दा

वयाघ्री । स्त्री . निदिग्धिकायाम् ।

कण्टकार्याम् ॥ व्याजिप्रति ।

प्रां . व्याघ्रादिभिरितिलिङ्गादा

तश्चोपसर्गवृत्तिक . नतुष . गौ

रादि ॥ धूस्रवर्णायाम् वराटिका

याम् ॥ व्याघ्रस्त्रियाम् ॥ यथा

। व्याघ्रीवाक्तेजराचायुर्यातिभि

न्नघटास्वभत् । निघ्नान्तरिपुबद्रो

गास्तस्माच्छ्रेय समाचरेत् ॥ इ .

कुलार्णवः ॥

व्याङ्गि . पुं . व्यङ्गसुते ॥ अपत्ये

इज् । स्वागतादीनाञ्चेतिवृद्धिनि

षेधऐजागमशचन ॥

व्याचिख्यासित । त्रि . व्याख्यातु

मिष्टे ॥

व्याचिख्यासुः । त्रि . व्याख्यातु

मिच्छौ ॥

वयाज . पुं . शठ्ये । कुसुतौ ॥

स्वरूपाच्छादने । अपदेशे । मिषे ॥

व्यजन्ति . क्षिपन्त्यनेन । अज .

। हलश्चेतिघञ् । निष्ठायासेट्

स्वान्नकुत्त्वम् ॥

व्याजनिन्दा । स्त्री . अलङ्कारविशेषे ॥

यथा . निन्दोयानिन्दयाव्यक्ति

व्याजनिन्देतिगीयते । विधेस

निन्दोयस्तेप्रागेकमेवाङ्करश्चिरः ॥

अत्रहरनिन्दया . विषमविपाकं स

सारप्रवर्तयतोविधेनिन्दाव्यङ्

ग्या . व्याजनिन्दा ॥ यथावा । वि

व्याजिक्ति :

धिरिवविशेषगर्हणीय करटत्त्वरट
कस्तवापराध । सहकारतरौचकार
योसौसहवाससरलेनकीचिलेन ॥ अ
न्यस्तुत्या • अन्यस्तुत्यभिव्यक्तिरिति
पञ्चमप्रकारव्याजस्तुतिप्रतबन्दः ॥

व्याजनिन्दा ॥ कपटकुत्सायाम् ॥
व्याजस्तुति । स्त्री • अलङ्कारविशेषि
॥ यथा । उक्तिव्याजस्तुतिर्निन्दा
स्तुतिभ्यास्तुतिनिन्दया । । क स्व
धुनिविवेकस्तेपापिनोनयसेदिवम्
॥ साधुदूतिपुन । साधुकर्तव्य
किमत परम । यन्मदर्थेविलू
नासिदनौरपिनखैरपि ॥ निन्दया
स्तुते • • स्तुत्यानिन्दयावा • अथग
मन व्याजस्तुति • । क • स्वधुनी
च्युदाहरणे • विवेकीनास्तीतिनिन्दा
व्याजिन • गङ्गामुक्तातिवदेव • महा
पातकनोपि • स्वर्गनयतीतिव्याज
रूपयानिन्दयातत्प्रभावातिशयस्तु
ति • । साधुदूतीच्युदाहरणे • म
दर्थमियन्त क्लेशमनुभूतवश्यसीति
व्याजरूपयास्तुत्या • मदर्थनगतासि
• किन्तुरन्तुमेवगतासि • धिक्त्वादू
तिकाधर्मविरुद्धकोरिणीमितिनि
न्दावगम्यते ॥ कपटप्रशसायाम् ॥
व्याजिक्ति । स्त्री • कलदाक्ष्ये ॥ अ
लङ्कारविशेषि ॥ यथा । व्याजी
क्तिरन्यहेतुत्वायदोकारस्यगोपनम् ।
सखिपश्यगृहारामपरागैरस्मिधूस

व्याख्युची

रा ॥ अत्रचौयैरसकृतसङ्केतभूपृष्ठ
सुगठनसम्नधूलिजालस्यगोपनम् ॥
कस्यवानभवेद्रोष प्रियाया • स
ब्रणेधरे । सभङ्गपद्ममाधुमीवैरि
तापिमयाधुना ॥ उपपत्तिनाख
ण्डिताधरायानाथिकाया • सका
शमागच्छन्तप्रियमपश्यन्त्येवसस्या
नायिकाप्रतिहितापदेशवयाजिनत
म्प्रति • नायिकापराधगोपनच्छेका
पङ्क्तैरस्यासायंविशेष । यत्तत्स्थाव
चनस्यान्यथानयनेनापङ्क्तव । अस्या
माकारस्यहेत्वन्तरवर्णनेन • गोपन
मिति • लक्षण • लक्ष्यनाम्नचित्तिथ
हणमाकारस्यगोपनार्थहेत्वन्तरप्रत्या
यकव्यापारमात्रेणलक्षणम् ॥

व्याड । पु • हि सपथौ ॥ मांसा
दिपथौ ॥ सपे ॥ व्याडति । अ
डउद्यमे । व्याडपूर्वः । पचाद्य
च ॥ खले । वृक्षके ॥ इन्द्रे ।
व्याडायुधम् । न • व्याघ्रनखाख्यगन्धद्र
वये ॥ व्याडस्यव्याघ्रस्यायुधमिव ॥
व्याडिः । पुं • मुनिभेदे । विन्ध्यस्थे
नन्दिनीमुते । मेधाविनि ॥ व्यड
स्यापत्यम् । इज् । स्वागतादित्वा
इविनिषिधयेजागमश्चन ॥

व्याप्तः । चि • विवृते । वाया • इ •
भा • प्र • । यथाव्याप्ताननः ॥
व्याख्युची । स्त्री • रसिकजनानाम
न्योन्यजलक्रीडने । करपात्रे । क

व्याधि :

लज्जीडायाम् । करपत्रिकायाम् ।
 कीटाखिलना • इ • कीटाकीटीसेखिल
 ना • इ • च • भा • ॥ वयतिहारेण उ
 णक्षम् • परस्पराम्युक्षणम् । उचसीच
 ने । कर्मव्यतिहारेण च स्त्रियामि
 तिणच प्रत्यय । णच. स्त्रियामञ् ।
 टिड्ढाणजित्वादिना डीप् ॥
 व्यादितः । चि • प्रसारिते ।
 व्यादिष्टः । चि • सन्दर्शिते ॥ व्या
 ड् पूर्वार्द्धिनेः क्त • ॥
 व्याधः । पुं • मृगवधाजीवि । मृ
 गयी । लुब्धके । अयसर्वस्त्रिभा
 यीयाञ्चित्रियाज्जात । यथीतां ब्रह्म
 वैवर्त्ते । नापितादुगोपकन्यायास
 वंस्त्री • तदुयोषिति । च्वाहभू
 वव्याधस्रवणवान्मृगहिसकङ्कति
 ॥ दुष्टे ॥ तारामयेखे ॥ भेदने ॥
 विध्यति । व्रधताडने । श्याह्य
 धेतिण • ॥

व्याधभीतः । पुं • मृगे ।

व्याधामः । पुं • वज्रे ॥ इ • हे
 न्द्रः ॥

व्याधिः । स्त्री • कुष्ठौषधौ ॥ रोगे
 । धातुवैषम्यनिमित्तं • ज्वराती-
 सारादिरूपेविकारे । चिकित्सा
 शास्त्रे • प्रसूतमहाभूतशरीरसमवा
 यः पुरुषद्वयुच्यते । तस्मिन्क्रियासी
 ऽधिष्ठानम् • कस्याङ्गो कस्यैविव्या
 त् । लोकीहितिविधः स्यादरोज

व्याधितः

ज्जमस्र । द्विविधात्मक एवाम्नेय
 सौम्यश्च • तद्भूयस्त्वात् । पञ्चा
 त्मकोवा । तत्रचतुर्विधीभूतया
 म । खेदजाण्डकीदभिज्जजर
 युजसज्जः । तत्रपुरुषप्रधानम् ।
 तस्मिपकरणमन्यत् । तस्मात्पुरु
 षाधिष्ठानम् । तद्दुःखसयोगा
 व्याधयद्वयुच्यन्ते । तत्रचतुर्विधा •
 आगन्तव्य • शरीरा • मानसा •
 स्वाभाविकाश्चेति । तेषामागन्त
 वाभिघातनिमित्ता • शरीरास्त्व
 ज्ञपद्ममूलावातपित्तकफशोणित
 सन्निपातवैषम्यनिमित्ता • मान
 सास्तु • क्रोधशोकभयदृष्टिबिषादे
 र्प्याभ्यसूयादेन्यमात्सर्यकामलोभप्र
 भृतयद्वच्छादेषभेदैर्भवन्ति । स्वा
 भाविका • क्षुत्पिपासाज्वरामृत्यु-
 निद्राप्रभृतय • तएतेमनः शरीरा
 धिष्ठानाः ॥ तेषांसंशोधनसमम
 नाहाराचारा • सम्यक्प्रयुक्तानिय
 ङ्कितव • इत्यादिसुश्रुतेप्रथमाध्या-
 यः • विगतवाधिरनेन ॥ विवि
 धावाधयेस्माद्वा ॥ व्याधानवा ।
 उपसर्गेषो • किः ॥

व्याधिघातः । पुं • चारग्वधि ॥ व्या
 धीन्हन्ति । हन • कर्मण्यच् ।
 हनस्तोचिच्युत्तोः ।

व्याधितः । चि • व्याधियुक्ते । आस
 याविनि । आतुरे ॥ व्याधः सञ्ज्ञा

व्यापक

तोस्य । तदस्यसङ्घाततारकादिभ्य
इतच् ॥

व्याधिहता । पुं० वाराहोक्तन्दे ॥
त्रि० व्याधिर्घातकी ॥

व्याधूतः । त्रि० कम्पिते ॥ विशिष्य
आसमन्ताद्भूत ॥

व्याधान । पुं० त्रिविध्यगमनबलखिल
शरीरवर्तिनिदेहस्यपञ्चवाय्वन्तर्ग
तानिखविशेषि ॥ प्राणापानयोर्नि
यमनकर्माभिरव्यामन्युत्पादनादिधी
यैवत्कर्महेतुत्वाद्खिलशरीरवर्ती
व्यानइत्यर्थः ॥ व्यानाधिनामय
त्वेऽव्याने व्याधिप्रकीर्णः । प्रति
दानतथाकाण्डादव्यापनादव्यानउ
च्यते ॥ व्याप्त्याऽनित्यनेनहलस्ये
तिघञ् ॥

व्यानतम् । न० रतिवन्मान्तरे ॥
यथा । स्वेच्छयाभमतिबलमेपियाये
प्रिदाचरतिबलभाषितम् । व्यानत
रतमिदयदिप्रियास्यादधोमुखचतु
ष्पदाकृतिः ॥

व्यानहः । त्रि० विशिष्यवर्धे ॥

व्यापकः । त्रि० अपरच्छिन्ने ।
अन्यूनदेशकालवृत्तौ ॥ विष्णौ ॥
स्वसत्ताप्रकाशाभ्यां नामरूपेऽव्याप्नो
ति । आप्लव्याप्तौ । खलुत्वा
वितिखलुक् ॥ तद्विघ्नहात्यन्ताभा
वाऽप्रतियोगिनि । यथा । साध्य
स्यव्यापकीयस्तुहेतोरव्यापकस्तथा ।

व्यापिका

सउपाधिभवेत्तत्तन्निष्कर्षीयप्रदर्श
ते ॥ इ० भा० प० ॥ आच्छादकी ॥
यथा । पक्षस्यव्यापकसारमसन्दि
ग्धमनाकुक्षम् । अव्याख्यागम्यमि
त्येवमुत्तरतद्विदोविदुः ॥ पक्षस्य०
भाषार्थस्य० व्यापकमाच्छादकम्०
अभिव्योगाप्रतिकूलमिति यावत् ।
इतिव्यवहारतत्त्वम् ॥ लिगिनि ॥
येनचप्रतिबद्धतद्व्यापकम् ॥ वा
द्ये ॥

व्यापकता । स्त्री० व्यापकत्वे ॥

व्यापत्तिः । स्त्री० व्याधी । मरणे ॥

व्यापद् । स्त्री० आपदि ॥ मृत्यौ ॥

व्याङ्पूर्वात्पदे क्षिप् ॥ विशि
ष्टाभापह ॥

व्यापनम् । न० आच्छादने ॥ व्याप्तौ ॥

व्यापन्नः । त्रि० मृते ॥

व्यापादः । पुं० द्रोहविक्रान्ते ॥ व्या
पादनम् । व्याङ्पूर्वकपदधातो
र्यन्ताङ्गाविघञ् ॥

व्यापादनम् । न० मारणे ॥ व्याङ्
पूर्वात्पदधातोर्ग्रन्ताल्ल्यट् ॥

व्यापादितः । त्रि० मारिते ॥

व्यापारः । पुं० कर्मणि । क्रियाया
म् ॥ दयमभवने ॥

व्यापारितः । त्रि० निशुक्ते ॥

व्यापारी । त्रि० व्यापारविशिष्टे

व्यवसायिनि ॥

व्यापिका । स्त्री० व्यापिन्यामाव्या॥

व्याप्यम्

प्रोति । आप्ल० खलु । टाप् ।
इत्त्वम् ॥

व्यापी । चि० विभी । व्यापकी-
। आत्मनि । पूर्णे ॥ सकलव
स्तुव्यापनशीले । व्याप्तुशीलमस्य
आप्ल० । सुप्यजातावितिणिनि ॥
व्यापिनौ स्त्री० व्यापिकायाम् ॥
व्यापृश्वान् । चि० व्यापप्रथमाणे ॥
व्यापृतः । पु० कर्मसचिबे । आयुक्ते
॥ चि० व्यापारयुक्ते ॥

व्यापृतिः । स्त्री० व्यापारे ॥
व्याप्तः । चि० ख्याते । समाक्रान्ते
। यथा । यदात्कार्यकारणेनव्याप्त
मन्तर्बहिस्तेति । कारणत्वेनसर्व
कार्याणाव्यापनाद्व्याप्त । परमात्मा
। पूर्णे ॥ व्याप्यतेस्म ॥ आप्ल० ।
गच्छार्थकर्मकीतिक्त ॥ कात्स्थनस
म्बहे तत् । सर्वकार्यमुपादान
त्वेनव्याप्नोति । विपूर्वादाप्नोते ।
पूर्वेषकत्तरिक्त ॥

व्याप्तिः । स्त्री० व्यापने ॥ रम्भे ।
इतिमेदिनौ ॥ लम्भने । इतिहेम
चन्द्र ॥ यच्चधूसस्तचानिरितिसा
हचर्यनियमे ॥ व्यापनम् । आप्ल०
० । तित्नावादिभ्यइतिक्तिन् ॥ आ
प्तौ ॥

व्याप्यम् । न० लिङ्गे । साधने ॥ अ
धिकदेशकालनियमव्याप्यम् ॥ व्या
पकाभावेव्याप्याभावेन्याप्यः ॥

व्याप्यत्वासिद्धिः

व्याप्यते । आप्ल० । षट्श्लोख्यत् ॥
कुष्ठौषधी । पालके । व्याधी । उ
त्पत्ते ॥ चि० व्याप्तिविशिष्टे ।
व्याप्तिकर्मणि ॥ आकारे ॥ शक्ति
तसमारोपितोपाधिनिराकरणेन
चस्वभावप्रतिबन्धव्याप्यमितिसाङ्
ख्या । अन्वयः । स गययु
क्तः शक्तिः । विपर्यययुक्तः स
मारोपितः । उपाधिर्विशेषणम्
स्वभावेति । भावः । सत्ता । तथाप्र
तिबन्धमित्यर्थः ॥ प्रत्यङ्गुहोत
म् । तेनलिङ्गिसत्ताभावेनाऽनुमानं
सिद्ध्यतिभावः ॥

व्याप्यत्वासिद्धिः । प्र० । सीपाधिके ॥
साध्यव्यापकत्वसतिसाधनाव्याप
कत्वमुपाधिः । साध्यसमानाधि
कारणत्वंताभावाप्रतियोगित्वसा
ध्यव्यापकत्वम् । स धनवन्निष्ठा
त्यन्ताभावप्रतियोगित्वसाधनाव्या
पकत्वम् । पर्वतोधूमवानूवज्जि
त्वादित्यत्राद्रेःस्थनसंयोगउपाधिः
। यच्चधूमस्तत्राद्रेःस्थनसंयोगइति
साध्यव्यापकता । यच्चवज्जिस्तत्राद्रे
स्थनसंयोगेनास्ति । अयोगेनास्ती
त्वाद्रेःस्थनाभावादितिसाधनाव्याप
कत्वम् । एवंसाध्यव्यापकत्वस
तिसाधनाव्यापकत्वाद्रेःस्थनसंयोग
उपाधिः । सीपाधिकत्वाद्बहिः
स्वव्याप्यत्वासिद्धिरेवाभासः ॥

व्यायाम .

अव्यभिचारितसामानाधिकरणस्या
भावे ॥

व्याम. । पुं० वाह्यो सकरयोस्ततयो
स्तिर्यगन्तरे । स्वेस्वेपार्श्वेप्रसारित
योर्वाह्योर्मध्ये । व्यायामे । न्ययो
धे ॥ विशिष्येणअस्यहेऽनेन । अमग
तौ । इत्यस्येतिवच् ॥

व्यामनम् । न० व्यामे ॥

व्यामिश्र । चि० सङ्कीर्णं ॥

व्यामृष । चि० प्रमृष्टे ॥

व्यामोहः । पुं० मोहे । विपरोतज्ञा
ने ॥

व्यायच्छमान । चि० व्यायामकुर्व
ति ॥

व्यायतः । चि० व्यापृते ॥ दीर्घं ॥

दृढे ॥ अतिशये ॥ विशिष्येणायत ॥

व्यायामः । पुं० व्यामे ॥ दुर्गसञ्च
रे ॥ शरीरायासजनकेपौरुषेयमे ।

मल्लक्रीडायाम् ॥ अस्यागणायथा ।

व्यामोहिसदापथ्योबलिनां क्लेश

भोजिनाम् । सचशीतेवसन्तेवर्षा

पथ्यतम स्मृत । सर्वेष्वृतुषुस

र्वे हि शूरैरात्महितार्थिभिः । श

क्त्यर्धेनतुक्तव्योव्यायामोहन्यते

व्ययाम् ॥ कुक्षौललाटेयौवायांय

दाचर्मं प्रवर्तते । शक्त्यर्धं तबिजा

नीयादायतेऽष्टासमेवच ॥ लाघव

कर्मसामर्थ्यस्यैर्यक्ते शसहिष्णुता ।

दोषक्षयोमिहविश्वव्यायामादुपजा

व्यायोग .

यते ॥ व्यायामकुर्वते निश्चयविरु

द्धमपिभोजनम् । बिद्गधमवदग्ध

वानिर्दीर्घ परिपच्यते ॥ नचव्या

यामसदृशमन्यत्स्थौर्न्यापकर्षणम्

। अचव्यायामिन मध्यैसदयन्त्यर

योबलात् ॥ नचैन सहसाक्रम्यज

रासमधिगच्छति । व्यायामक्षुषा

गाचक्षपङ्गासुदृत्तितल्लव ॥ व्या

धयोनापसर्पन्ति नैतेयमिवारग

॥ रक्तपित्तीक्ष्णशोषीकासीश्वासी

क्षतातुर । भुक्तवान्स्त्रीषुचक्षीणो

व्यायामपरिवर्जयेत् ॥ वातपित्ता

मयोबालोद्धृष्टाजीर्णचसन्त्यजेत् ॥

अतिव्यायामतः कासीरक्तपित्त

प्रजायते । अम क्लम क्षयस्तृणा

ज्वरश्छर्दिश्चजायते ॥ इतिराजवक्त

भ ॥ व्यामे ॥ इतिहेमचन्द्रः ।

व्यायामवान् । चि० व्यायामनि

व्यायामोऽस्यस्या बलादित्वात्पक्षे

मतुप् तदभावेऽङ्नि ॥ व्यायामी ॥

व्यायसः । पुं० परिश्रमे ॥ विशिष्ट

आयासः ॥

व्यायोगः । पुं० दशविधरूपकान्तर्गत

रूपकविशेषे ॥ यथा । स्यान्नाटक

प्रकरणभण प्रहसनंङिम । व्या

योग समवाकारोविध्यङ्गहामृगा

इति । अभिनेयप्रकाराः सुभाषाः

षट्संस्कृतादिक्ताः ॥ इतिहेमच

न्द्र ॥

व्यालायुधम्

व्याल . । पुं . दुष्टगजैः । सपैः ॥
 प्रवापदे ॥ सि हे । चि . खलि . श
 ठे ॥ व्याडति । अडउद्यमेव्या
 ड्पूर्व . । पचाद्यच् . डलयेरेक
 त्वस्मरणाद्व्यालः यडा । विरुद्धमास
 मन्तादलति . अडतिवाचल . अड .
 । डलयेरेकत्वम् । पचाद्य
 च् ॥

वयालक . । पुं . दुष्टगजैः । गम्भी
 रवेदिनि ॥ इ . चि . शेष . ॥
 व्यालखड्गः . । पु . व्यालनखे ॥
 व्यालगम्वा । स्त्री . नाकुल्याम् ।
 राक्षायाम् ॥

व्यालयह . । पुं . वयालग्राहिणि ॥
 व्यालग्राही . । पु . आहितुण्डके ॥
 व्यालगृह्णाति । नन्दियहीति-
 णिनिः ॥

व्यालजिह्वा । स्त्री . महासमङ्गा-
 याम् ॥

व्यालदंष्ट्रः . । पुं . गोज्जुरे ॥
 व्यालनख . । पुं . गन्धद्रव्यविशेषे
 । व्याघ्रनखे ॥

व्यालपचा . स्त्री . एषारौ ॥
 व्यालबल . । पुं . व्यालनखे ॥
 व्यालमाल . । पु . शिवे ॥ व्याला .
 सर्पाएवमालायस्य ॥

व्यालमृग . । पुं . चित्रव्याघ्रे ॥
 व्यालम्बः . । पु . रक्तैरण्डे ॥
 व्यालायुधम् । न . व्याडायुधे ॥ व्या

व्यावहारिकः

लक्ष्यसिद्धयश्चायुधमिव ॥
 व्याली . चि . व्यालवति ॥
 व्याली . स्त्री . दुष्टायाम् ॥
 व्यालीडनम् । न . विमर्दनम् ॥
 व्यालीलित . । चि . विलुलिते ॥
 व्यावक्रोशौ . । पुं . परम्पराक्रोश
 ने

व्यावर्तः . । पुं . रागभेदे ॥ विशि
 ष्टवार्त्ते ॥

व्यावर्तकः . । चि . भेदके ॥
 व्यावर्तनम् . । न . इतरैतरवियोग
 स्थाने ॥ वेष्टने । वेठन . इ .
 भा .

व्यावर्तयितुम् . । च . बाधितुमि-
 त्त्यर्थे

व्यावर्तिका . स्त्री . बाधिकायाम्
 प्रतिबन्धिकायाम् ॥ यथा । बी
 भत्साप्रतिभान्तिकिन्नविषया कि
 न्तुस्पृहायुष्मती . देहस्यापचयाम
 तौनिविशतेगाढोऽष्टेषुग्रहः ।
 ब्रह्मोपाश्रयमितिस्फुरत्यपिहृदिव्या
 वर्तिकावासना . कानामेयमत-
 क्यमेहगहनादैबीसतांयातना ॥

व्यावर्तित . । चि . बाधिते । परा
 ड्मु खौकते ॥

व्यावहारिक . चि . व्यवहारसि
 द्धे ॥ व्यवहारेणचरति । चरती
 तिठक् । स्वागतादिः ॥ विन
 यादित्वात्स्वार्थेवाठक् ॥

व्यास

व्यावृत्तः । वि० निवृत्ते ॥ वृत्ते ।
 व्यावृत्तिः । स्त्री० व्यतिरिक्ते । निर-
 सने ॥ खण्डने ॥ अवृत्तौ ॥ यथा
 सर्वसपक्षव्यावृत्तिरेवदोषाः । नविप-
 क्षव्यावृत्तिरपितस्याननुगुणत्वात् ॥
 व्याश्रयः । वि० विभिन्नाश्रये । ना-
 नापक्षसमाश्रये ॥ विभिन्नआश्र-
 यः ॥

व्यासः । पुं० मुनिविशेषः । बादरा-
 यणे । पाराशर्य्ये । भगवति०
 कृष्णदेपायने । मुनीनामध्यभग-
 वतोविभूतौ । येन० ऋग्वेदादि
 विभागेन० चतुर्धावेदाव्यस्ताः ।
 तत्रर्वेदएकविंशतिधाकृतं यजु-
 र्नवाधिक्षतधाकृतं । सामवेद-
 सहस्रधाकृतं अथर्वण पञ्चाशच्छा-
 खाभेदेनकृतं । एवविभागेनचतु-
 र्धावेदाव्यस्ताः । अन्यानिचपुरा-
 णानि० व्यस्तान्यनेनेतिव्यासः ।
 तवेदशास्त्रपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धि-
 चर्मास्वरसुरमुनौन्द्रनुतकवीन्द्रम्-
 । कृष्णत्विषकनकपिङ्गजटाकला-
 पव्यासनमामिश्रस्रातिखकमुनी-
 नाम् ॥ व्यवस्यतिविभजतिविस्तार-
 यतिविपूर्वादस्यतेर्वाहुल्यकात्कर्त्त-
 रिघञ् । वेदविस्तारकरणाद्यासना-
 माभवन्मुनिरितिभागवतम् ॥ पाठ-
 कब्राह्मणे ॥ यथा । विस्पष्टमद्रुत-
 शान्त स्पष्टाक्षरपदन्तथा । कलस्वर

व्याहरणम्

समायुक्तं रसभावसमन्वितम् ॥ बु-
 द्ध्यमानः । सदर्शयैयन्यार्थकृत्क्ष-
 शिनृपः । ब्राह्मणादिषुसर्वेषुग्रन्थार्थज्ञा-
 र्पयेनृपः । यएववाचयेद्वद्वत्तन्सवि-
 प्रोव्यासउच्यते ॥ विस्तृते । प्रपञ्चे
 । विस्तारे ॥ मानभेदे ॥ गोलस्य
 मध्यरेखायाम् ॥ व्यसनम् । असु-
 क्षेपणे । घञ् ॥

व्यासक्तः । वि० व्यापृते । विशिष्टे
 णासक्ते । सलग्ने ॥ व्यासक्त-
 कार्यान्तरविस्मरतीहेत्यसावधानो-
 क्तिः ॥

व्यासङ्गः । पुं० विक्षेपे ॥ विशिष्टा-
 सङ्गे ॥ विशिष्टेणआसङ्गः । । अ-
 भ्यासि ॥

व्यासमाता । स्त्री० सत्यवत्याम् ।
 वासव्याम् ।

व्यासिद्धः । वि० निषिद्धे ॥

व्यासिधः । पुं० प्रतिषेधे । ब्रासिध-
 म् । ब्राह्मपूजात्सेधतेर्घञ् ॥

व्याहतः । वि० बाधिते ॥ विधूनिते
 ॥ क्षयनीते ॥ विशिष्टेणआहतः ॥
 वार्य्ये ॥

व्याहतिः । स्त्री० ब्राघाते ॥

व्याहृत्यमानः । वि० प्रतिषिद्ध्यमा-
 ने ॥

व्याहरणम् । न० ब्राह्मारे । यथा ।
 स्नातुस्तुवरुणस्तेजो जुव्हतेऽग्नि-
 श्रियहरेत् । भुञ्जानं यमस्त्वायुस्तु

व्युत्पन्नम्

स्मान्नवयाहरत्त्रिधितिभविष्योत्तरपुराणम् ॥

व्याहरन् । चि० शब्दयति ॥

व्योहार । पुं० उक्तौ । लपिते ।

वचसि ॥ व्यहरणम् । वयाङ्

पूर्वात् । हजोभावेघञ् ॥

व्याहृतम् । चि० उक्ते ॥ सन्दिष्टे ॥

व्याहृति । स्त्री० भूरादिषु ॥ व्या

हरतिभूरादिसप्तलोकान् । हृज्०

। वयाङ्पूर्वस्ततः । क्तिन् । वया

हारे ॥

व्युच्छिन्न । चि० विमुक्ते ॥ विशेषे

षोच्छिन्ने ॥

व्युत्त । चि० स्यूते ॥ द्र० द्वि० को

ष ॥

व्युत्ति । स्त्री० व्यूतौङ् । द्वि० वी

ष ॥

व्युत्क्रम । पुं० क्रमविपर्यये । व्यति

क्रमे । उत्क्रमे । अक्रमे । विशिष्टउ

त्क्रम ॥

व्युत्क्रमणम् । न० पृथगवस्थाने ॥

व्युत्पूर्वात्क्रमेर्लुट् ॥

व्युत्थानम् । न० स्वातन्त्र्यकृत्ये ॥ चि

प्रमूढविचिन्तास्थभूमित्रये । समो

धिपारणे ॥ विरुद्धमुत्थानम् । प्रा

दयोगतेतिसमासः ॥ वैपरीत्येनो

त्थानवा ॥ विरोधाचरणे । न्याय्यां

वृत्ति समुल्लङ्घ्यतविरुद्धतयास्थि

ति । व्युत्थानमुदितराज्ञः साम

व्युष्टिः

न्तोव्युत्थितोयथा ॥ एषणानुगुणत

यास्थितिमतिक्रम्यतत्प्रतिकूलत्वेन

•यास्थिति सा० व्युत्थानमित्यु

दितमहङ्गिरितिशेषः । तत्रप्रसि

द्धिप्रमाणयति । राज्ञश्चतः ॥ प्र

तिरोधने । नृत्त्यभेदे ॥ विशेषेणो

त्थाने ॥

व्युत्थापनम् । न० बाधने ॥

व्युत्पत्ति । स्त्री० सम्यग्ज्ञाने ॥

संस्कारे ॥ विशेषेणोत्पत्तिः ॥ वि

विधावोत्पत्तिः ॥ शक्तिज्ञाने ॥

व्युत्पन्न । चि० व्युत्पत्तियुक्ते ॥ स

म्यग्ज्ञानवति ॥ संस्कृते ॥ विशेषे

णात्त्यन्तम् । उत्पन्न परिचित ॥

व्युत्पादकः । पुं० व्युत्पत्तिजनके ॥

व्युदसनम् । न० निरसने ॥

व्युदस्तः । चि० प्रतिषिद्धे ॥

व्युदामः । पुं० प्रतिषिद्धे ॥

व्युषितः । चि० पर्युषिते । बुसा० द्र

तिभाषाप्रसिद्धे ॥ व्युष्यनेष्ठा । उ

षः । क्त ॥ देशान्तरङ्गते ॥

व्युष्टम् । न० कल्पे । प्रभाते । कालः

द्वि० भा० ॥ फले ॥ दिने ॥ चि०

उषिते । पर्युषिते ॥

व्युष्टिः । स्त्री० फले ॥ समृद्धौ ॥

स्तुतौ ॥ व्युच्छनम् । व्युच्छतेवा । उ

च्छीविवासे ॥ स्त्रियां क्तिन् ॥ स्वक

रणसवेद्यविश्रुतत्वे । अपरीक्ष्यता

तौ ॥

व्यूहभेदः

व्यूह । चि० विन्यस्ते । व्यूहरचनया
स्थिति ॥ सहते ॥ पृथुले । विशि
षणोद्यतेस्म । बह्वप्रापणे । क्तः ॥
व्यूहकङ्कट चि० सन्नद्धे । बन्धिते ।
सज्जे । दशिते । धृतसन्नाहे ॥ गू
ढोधृत । कङ्कट सन्नाहयेन ॥
व्यूढि । स्त्री० व्यूहि ॥ विन्यासे ॥
स हतौ ॥ पृथुलतायाम् ॥
व्यूत । चि० जते । तन्तुसन्तते ॥
व्यूति । स्त्री० बस्त्रादिवानेवाणौ ॥
विशिष्टाकृतः । विज् । कृतिपू
तौष्ठादिनाक्तनिनिपातित ॥
व्यूह । पुं० निर्माणे ॥ वृन्दे । समू
हे । विभागे ॥ तर्को ॥ देहे । वि
स्तारे ॥ बलविन्यासे । युद्धार्थसिना
रचनायाम् । युद्धार्थसैन्यस्यदेशवि
शेषविभज्यदुर्लङ्घ्यस्वनिमित्तस्था
पने ॥ व्यूहते । कङ्कटितर्को । द्रुगु
पधेतिकः ॥ व्यूह्यतेवा । घञ् ॥
विशिष्टकहेवा ।

व्यूहनम् । न० सैन्यसंस्थाने ।

व्यूहपाष्णिः । पुं० वयूहपृष्ठे ।
प्रस्थासारे । सैन्यस्य पृष्ठे धनुः । श
तद्वयान्तरेस्थितसैन्ये ॥ व्यूहस्य
पाष्णिः पृष्ठभागः ॥

व्यूहभेदः । पु० बलविन्यासस्य प्रभे
दे । व्यूहस्य भेदो विशेषः । यथा
ह । समग्रस्य तु सैन्यस्य विन्यास
स्थानभेदतः । सव्य इद्वतिविध्या

व्यामधूमः

तौयुषेषु पृथिवीभुक्त्याम् ॥ व्यूहभे
दास्तु चत्वारो दण्डोभोगो मण्डल
म् । अस इतश्च निर्णीतानीतिसारा
दिसम्भता । अन्येऽपि प्रकृतिव्यू
हा । क्रौञ्चचक्रादयः क्वचित् । त
च । तिर्यग्गतिस्तु दण्डः स्यात्क्रौ
गोन्वावृत्तिरेव च । मण्डलं सर्वती
वृत्तिः पृथग्गतिरस इतः ॥ इ
ति ॥ दण्डवदवस्थानं दण्डः । अ
न्योन्यानुगतावृत्तिर्भीयः । सर्पश्च
रौरवदवस्थानं मण्डलम् । गजा
दीनाविजातीयैरभिधितानां स्थानम्
संहत । शकटमकरपताकासर्वती
भद्रदुर्जयादयोऽन्येऽपि बहवः स
न्ति तेऽप्यलक्षणं भारतादिषु द्रष्टव्यम् ॥

व्या । अ० लोहे ॥

व्योकारः । पुं० लोहकारके ॥ व्यो
हृत्य व्ययलोहवाचीति श्रीभोजः ।
व्योकरेति । डुकृज् । कर्मण्यण् ॥

व्यामः । पु० मयसु पुत्रे ॥

व्यामकेशः । पुं० शिवे ॥ वयोमन्त्रिके
शायः गङ्गाधारणाय व्यामव्यापि
न केशाय स्तेति वा ॥

व्यामचारी । पु० देवतायाम् ॥ वि
हमे । ग्रहे ॥ चिरजीविनि ।
चि० व्योमचरैः ॥

व्यामचारिपुरम् । न० देवानापुरे ॥

व्यामचारिणापुरम् । शौभे ॥

व्यामधूमः । पु० मेघे ॥

वृज

व्योम । न० । परिणि ॥ आकाशे ॥
भास्करस्य जनायये ॥ व्ययति ।
व्यज्मन्तरणे । नामन्तोमन्वयो
सत्त्वादिनामन्त नपातितम् ॥
यद्वा । व्ययति । निम्बतीर्म्
निन् । ज्वलत्वरत्नम् । सवय दौ
र्घ्य । सार्वधातु तेषुणः । अथके
॥ लग्नदशमभवने ॥

व्योमनासिका । स्त्री० । पक्षिप्रशेषे ।
भारत्याम् । गरुडोधिनि ॥

व्योममञ्जरम् । न० । पताकायाम् ।

व्योममण्डलम् । न० । आकाशे ॥

व्योमसुद्धर । पु० । निर्घाते ॥

व्योमयानम् । न० । बिमाने ॥ व्योम्नि
यान्यनेन । करणं ल्युट् । व्योम
यात कृत्त्यल्युटि बहुलमिति क्त
रिल्युट्वा ॥

व्योमसद् । पु० । गन्तव्ये ॥

व्योमस्थनी । स्त्री० । भूमौ ॥

व्योमाशः । पु० । दुग्धे ॥

व्योमोदकम् । न० । दिवयोदके ॥

व्योम । पु० । करिबशेषे ॥ न० । चि
कटुद्रव्ये । पिशिरं शब्देन । उष
दाह । पचाद्यच् ॥

व्रज । पु० । गोष्ठे । गोकुले । गवांस्था
ने ॥ अश्वान् । अयने ॥ वृन्दे । स
ङ्गये ॥ व्रजति । व्रजगतीपचाद्यच्
व्रजन्यमनघा । गोचरसञ्चरवद्ब्रज
त्यादिनाच क्त । साधु ॥

वृणक्त

व्रजक । पु० । तपस्विनि ॥

व्रजकिशोर । पु० । ललिताग्रामाधि
वनाविपेशीकृष्णदेवे ॥

व्रजनाथ । पु० । श्रीकृष्णे ॥

व्रजभू । पु० । सत्कदम्बे ॥ स्त्री० । ब्र
जभूमौ ॥

व्रजमण्डलम् । न० । व्रजभूमौ ॥

व्रजमोहन । पु० । आकृष्णे ॥

व्रजवर । पु० । जात्रवटाधिवनाविपेशी
कृष्णदेवे ॥

व्रजवृक्षम् । पु० । श्रीकृष्णे

व्रजाङ्गना । स्त्री० । गोप्याम् ॥

व्रजेश्वरौ । स्त्री० । व्रजाधिष्ठातृदेव्याम्
॥ यशोदायाम् ॥ *

व्रज्यो । स्त्री० । अट्वाद्यायाम् । पर्यटने
॥ प्रस्थाने । जिगोषा । प्रयाणे ॥

गमने ॥ वर्गे ॥ व्रजनम् । व्रज० ।
व्रजयजीर्भावेव्य । ॥

व्रण० । पु० । न० । क्षते । ईर्मे । अरु
षि ॥ व्रणोपिधापरिच्छेयोदोषजा

गन्तुमेदतः । दाषडी दुष्टदोषे
स्यादन्य । शस्त्रादिसम्भव ॥ कर्म

योग्यस्तु । आयराक्षप्रशालस्वसुवि
भक्तीनिराशय । प्राप्तकालकृतस्या

पित्रया कर्मणिशस्यते ॥ व्रणति ।

व्रणशब्दे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । व्रण

यति । व्रणगार्वाच्यैर्गर्भेऽदन्तः ।
अच् ॥ *

व्रणकृत् । पु० । भङ्गातके ॥ व्रणं करी

वृषारि :

ति । छुक्कञ् । क्तिप् । तुक् ॥

त्रि० क्षतकारके ॥

व्रणकेतुघ्नौ । स्त्री० दुग्धफेन्याम् ।

गोजापय्याम् ॥

व्रणाहट् । पुं० ब्रह्मण्यष्टिकायाम् ।

। त्रि० व्रणवेषके ॥

व्रणशोधनम् । न० व्रणपरिष्कारणे

यथा । व्रणस्यत्त्वविशुद्धयक्राय शु

द्धिकार पर । पटोलनिम्बवचस्य

सर्वं चैव प्रयुज्यते । वातिकेदण्मू

लानां क्षौरणापैतिके व्रणे । आर

म्वधादे कफजकषाय शोधनहि

तम ॥

व्रणह । पु० एरण्डवृक्षे ॥ त्रि० व्रण

घातके ॥

वृणहा । स्त्री० गुडूच्याम् ।

वृणहत् । पु० कालिकारीवृक्षे ॥

वृषारि । पु० विले ॥ अगस्त्यवृक्षे ॥

वृतम् । न० पु० अशने । भक्षणे

॥ द्रव्यणादिकोषः ॥ पुण्यजनकी

पवासादौ । नियमे । शास्त्रविहिते

नियमानुष्ठाने । मधुमांसवर्जनादि

नियमे ॥ तथाचवेदे० पयोव्रतौ ब्रा

ह्मणोश्च वागव्रतौ राजन्य० आमिद्या

व्रतौ वैश्वदृश्य च्यते । व्रतघ्ननाम अ

भ्यवहारार्थं सुपादीयते । शक्यस्या

नेन शालिमांसादीन् यपिव्रतयितुम्

। तत्र नियमः । क्रियते० इति भाष्य

म् । सव्यामर्थितायां पय एव व्रतय

वृतवन्धः ।

तीति नयमे यनतु विधिरिति कैयट

॥ उपनयने ॥ विग्रहे । वृज्० वृड

वा । पृषिरञ्जिभ्यां किदि च तण् ।

बाहुलकाद्वापि । किच्चाद्गुण

॥ यण् । वृजन्त्यनेन स्वर्गम् । गोव

रसञ्चरेति च । पृषादरादि । क

न्यासङ्क्त्वाद्दौ स्त्रीणां व्रतनिषेध

य त कालिदसि यथा । वर्षिणीनां

व्रतोपासननाहितकुम्भतो र्योदये व

र्षिणीस्थे हरौ । देवतासुप्तकालेऽथ

मासि धिके पूर्वदेवेभ्य देवेभ्यो रस्तके

॥ कुम्भतो र्योदये० कुम्भे घटे० तीर्थयो

निरुत्पत्तिर्यश्मस० कुम्भतीर्थं

० अगस्ति तस्योदये । मयेदकर्त्तव्य

मिदनकर्त्तव्यमित्येव विधेः सङ्कल्पवि

शेषः ॥

वृतति । स्त्री० विस्तारे ॥ बल्ल्या

म् । वृजन्तो ततिर्विसृतिरस्या ।

। पृषादरादि ॥ यद्वा । प्रतनी

ति । तनुवस्तारे । क्लिप्तौ च स

ञ्जायाम् । पृषादरादित्वात् यस्य

वः । व्रतमिच्छति । व्रतश

ब्दात् । तत्करोतीति यन्ताद्वाहुल

काडङ्तिर्वा ॥

वृतती । स्त्री० बल्ल्याम् ॥ विस्तारे

। इ० विरूपकोषः ॥

वृतवन्धः । पुं० उपनयने । व्रताना

श्चास्त्रीयाणामनियमानावन्धो यन्धन-

यस्मिन्स ॥

व्रातीनः

व्रतयज्ञः । पुं० संश्रितव्रते ॥
 व्रतसङ्ग्रहः । पुं० दीक्षायाम् ॥
 व्रतस्थः । पुं० ब्रह्मचारिणि ॥
 व्रतादेशः । पुं० उपनयने ॥
 व्रती । पुं० यजमाने ॥ साधके ॥
 ब्रह्मचारिणि ॥ चान्द्रायणादिव्रत
 कारिणि ॥ व्रतमेवाजिनादिधा
 रणं भोजनादिनियमो वा स्यास्ति ।
 इति । यद्वा । व्रतयति । व्रताङ्गो
 जनतन्निष्ठत्वारितरिणिच् । व्रतेक
 तिणिनि । ॥

व्रतीपनयनम् । न० व्रतस्थोद्यापने ॥
 व्रतीपायनम् । न० वायने ॥
 व्रतघ्नः । पुं० स्वर्णादिच्छेदनद्रव्ये
 । पञ्चपरशौ । छिनी० इ० भा०
 व्रतघ्नेऽनेन । अत्रावृत्तौ । कर
 णेति ल्युट् । न० छिदने ॥

व्राजः । स्त्री० बाधौ ॥ बातास्त्री
 ॥ व्रजति । व्रजगतौ । वसिष्ठपी
 त्यादिना० इञ् ॥

व्रातः । पुं० सङ्घे । नानाजाती
 यानामनियतव्रतीनामुत्सृज्यजीवि
 नांसङ्घे ॥ न० तेषाकर्मणि ॥
 व्रत्यते० नियम्यते० मुण्डमिश्रे
 तिण्यन्तात् व्रतशब्दात् । घञ् ।
 व्रातच्छफोरितिलिङ्गाद्बृद्धिः ॥

पुं० समूहमात्रे ॥ व्याधाटौ ॥
 व्रातीनः । वि० सङ्घजीविनौ ॥
 शरीरायासजीविनि ॥ व्रासेनशरी

व्रीहिः

रायासेनजीवति० नतुबृद्धिर्भवे
 न । व्रातेनजीवतीति खञ् ॥
 व्रीह्यः । पुं० षोडशादिष्वर्पयन्त
 मप्यसंस्कृतेभ्यश्च गायत्रीकेविप्रादौ ।
 संस्कारहीने ॥ यथाहमनु । आ
 षोडशाद्वाह्मण्यसावित्रीनातिव
 र्त्तते । आहावि शातृक्षत्रवन्द्योराच
 तुर्विंशतेर्विंश । अतजर्ध्वं च यो
 प्येत्यथाकालमसंस्कृता सावित्री
 पतिता ब्राह्म्या भवन्त्यार्यविगर्हिता
 ॥ नैतैरपूतैर्विधिबद्धापद्यपि हि क
 र्हिषित् । वृह्णान्यौनांश्चसम्बन्धा
 नाचरेद्ब्रह्मण सहेति । शरीरा
 यासजीवीव याधादिव्रातः० सङ्घव
 । शाखादिभ्योय । ॥ यद्वा ।
 व्रातमर्हति । दण्डादिभ्यश्च इति यत्
 । उपनयनादिसंस्कारहीने ॥

व्रीह्यस्तीम । पुं० यज्ञविशेषे ॥
 व्रीडः । पुं० लज्जायाम् ॥ भावे
 घञ् ॥

व्रीडनम् । न० लज्जायाम् ॥
 व्रीडा । स्त्री० लज्जायाम् । अपोयाम्
 ॥ गुरीश्चेच्च । टाप् ॥

व्रीडाकरवात । पुं० गुदरवे । पर्दे ॥
 व्रीडितः । वि० लज्जिते ॥ भा
 वेक्तः ॥

व्रीहिः । पुं० धान्यमात्रे ॥ अशु
 धान्ये ॥ वर्हति० उपचयगच्छ
 ति । वृहद्बद्धौ । इगुपधात्कि

ब्रीहिमयः

दितौन् । पृषोदरादि ॥ ब्रीयते ।
ब्रीङ्गत्थाम् । बाहुलकादिक्वा ॥
ब्रीहि फलवा • ब्रीहि । विल्वादि
भ्योऽण् । फलपाकशुषामिति • लु
पि • युक्तबद्वावः ॥

ब्रीहिक • । पुं • धान्यविशिष्टे ॥
ठन् ॥

ब्रीहिकाञ्चनः । पुं • मसूरे
ब्रीही । वि • ब्रीहियुक्तञ्चेनादौ ॥
ब्रीह्यादिभ्यश्चेतिङ्नि ।

ब्रीहिपर्णी । स्त्री • शालपण्याम् ॥

ब्रीहिमय । पुं • पुरोडाशे, ब्रीहेवि
द्वत्वादि गौडकुलीत्यन्ना डीचबालं

ब्रीहियम्

कारः पुरोडाशः । ब्रीहिः पुरोडा
शद्वृत्तिमयट् ॥

ब्रीहिराजक • । पुं • कामलिकाया
म् । कङ्क, धान्ये । चीनकधान्ये ॥

ब्रीहिश्रेष्ठ • । पुं • शालिधान्ये ॥

ब्रीह्यगारम् । न • कुसूले । धान्य
गृहे ॥

ब्रीह । वि • ब्रीहिनिर्मिते ॥

ब्रीहियम् । न • ब्रीहिभूष्यले । धान्यसा
मान्यश्चकलमादेशोत्पत्तियोग्ये
चे ॥ ब्रीहीणाभवनञ्चिचम् । ब्री
हिशाल्योऽठक्

प्रधाने पनाम तुलाराम मिश्रात्मज

श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राज

काचार्य श्री मन्वरिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्राह्मावधूत श्री

सुखानन्दनाथ परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ यवर्ग .

समाप्तिकृत

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्रा परनाम ब्राह्मावधूत

श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामै . , श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव

तस महोमहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरे मेदपाटदेशाधीशै. पंखल

भूपाल मौलिमणिभि • श्री १०८ आयुत सज्जनसिद्धैः सख्यापिते

उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास

प्रेरणया पण्डितबाजपेयि बभ्रीधरेण अकिञ्चनाजितदेव शर्मणाचश्रीधितः

हैडजोवनराम शम्भूनाथ गुलावराम लक्ष्मीनाथ प्राणनाथ लालसिंह

प्रभृतिभिर्दिजे • कथंक्रमेणदभित सदांरवेग यवनेन गौरीशङ्करेणच

मार्गशीर्षशुक्ला चतुर्दश्या सोमवासरे शब्दार्थ-

चिन्तामणिकौशल्या यवर्गोमुद्रित

एकोनविंशत्येकाधिकचत्वारिंशत्तमे १८४१ वैक्रमाब्दे राजधा
न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर
कोशधनव्ययात् बाळपेयिवशीधरस्य
प्रबन्धतोमुद्रित .

शब्दगुणप्रारम्भः

शंस्ता

शं । पुं० शिवे ॥ शस्त्रे ॥ शकारे ॥
 शयु । चि० शुभान्विते ॥ शमस्य
 स्य । क शंभ्यावभयुस्तितुतयसः
 इतियुस् । सकार पदत्वार्थः ॥
 पक्षेऽनुस्वारस्य परसवर्णेऽनुनासि-
 कोऽयः शय्यं ॥

शं व । पुं० सुप्रलापस्य लौहमण्डल-
 के ॥ वच्चे ॥ चि० शुभान्विते ।
 शान्त्यर्थे ॥ अन्तर्भाषितस्यार्था-
 न्वमेव ॥ शशुभमस्यास्य स्यामेव
 त्वादिति वा । क शमभ्यामिति व
 । पक्षद्वयेऽपि दन्त्योष्ठा । अनुस्वा-
 रस्यैकलिपिके परसवर्णेऽनुनासि-
 कोऽयः शय्यं ॥

शब्दः । अन्तःकरणे ॥ आभिमुख्ये ॥

शसनं । चि० कथयति ॥

शसनम् । न० शसायाम् ॥ सूचने ॥

कथने ॥ शमुस्तौ । ल्युट् ॥

शसा । स्त्री० वचसि । वचने ॥ वा

व्यायाम् ॥ प्रशसायाम् ॥

शमितः । चि० निश्चिते ॥ हिंसि

ते ॥ स्तुते ॥ अनुष्ठिते । शंसि क्त ॥

शसितव्रतः । चि० अनुष्ठितव्रते ॥

शस्ता । पुं० स्तोत्रि । ॥ होत्रि ॥

शसति । शंसु० । दन्तचौशसि

चदादिभ्यः सञ्ज्ञायाश्चानिटादि-

तिट् ॥ नपचादियहण्यनियमा

यत्स्वान्नदीर्घः । शस्तरौ० शस्तर

शककारक

इत्यादि ॥

शंखः । चि० स्तुत्ये ॥

शकः । पुं० स्त्रीच्छजातिप्रभेदे । श

कदेशि । श्वेपुरस्तात्क्षत्रिये० पञ्चाहि

हितक्रियालोपादिनाशुद्रत्वमापन्नं

॥ यथाहमनु । शनकैस्तुक्रिया

लोपादिमाक्षत्रियजातयः । धृष

लत्वगतालोकीत्राक्षणादर्शनेन च ॥

पौण्ड्रकाक्षौद्रविडा कश्चिजा

यवनाः शकाः । पारदाः पञ्च

वासीनाः किरातादरदा खशो

। इति ॥ अथसत्ययुगेसगरेणम

स्तकार्धमुण्डयित्वावेशान्यत्वेवेद

वाह्यत्वञ्चाऽकारि । अर्थे शिर

शकानान्तुमुण्डयामासभूपतिरिति

पाद्मेस्वर्गखण्डेनिरूपितम् ॥ रु

मद्रुतिप्रसिद्धदेशे । तत्तथा । स

र्वेशकपदवाच्याः ॥ शालिवाहन

नाम्नाप्रसिद्धेनृपतिलके । तस्यम

रणदिनावधिवत्सरगणनाङ्कः श

काब्दः इति सञ्ज्ञातिविषयेव्यवहि

यते ॥

शककारकः । पुं० शकप्रभृतिकर्त्त-

रिनृपतिवर्गे ॥ यथाहकालिदासः ।

। निहन्ति योभूतलमण्डलेशकान्स

पञ्चकोट्यजदलप्रमान् ५५०००-

०००० ककौ । सराजपुत्रः श

ककारकौभवेन्नृपाधिराजौ । श्रुत-

शककाटं ह । अथ शतकोटिस्त

शकटव्यूहः ;

स्याप्यष्टात्केटि ॥ कलौषट्श
ककारकानाह । युधिष्ठिरोऽविक्रम
शालिवाहनौनराधिनार्थौविजया-
भिनन्दन । इमेनुनागार्जुनमेदि
नीविभुर्बलि क्रमात्षट्शककार
का कलौ ॥ एषामन्तरालवर्षाण्या
ह । युधिष्ठिराद्वैद्युगास्वराग्नय
३०४४ ॥ कलस्वरविश्वे १३५
ऽभखखाष्टभूमय १८००० इहायु
त १०००० लक्षचतुष्टय४०००००
क्रमाममहा इनागा ८२१ इति
शाकशस्त्ररा ॥ एषालक्षभूमि
माह ॥ युधिष्ठिरोऽभूत्तुविहस्तिना
पुरे । तथेऽर्जुन्याप रिविक्रमा
ह्वय । शालिवाधाराभृतिशालिवा
हन सुचिचकूटेविजयाभिनन्दन
॥ नागार्जुनोऽरिहृतकेक्षितौबलि
भं'वप्यतीन्द्रोभृशुकच्छपत्तने । क
तप्रवृत्तिसदनन्तरभवेत्तदाभवि-
ष्यन्त्यवनीभृतोऽर्कत ॥

शकट । पुं० न० अनति । छक्
डा० इ० भा० ॥ गन्व्याम् । गा
डी० इ० भा० ॥ शक्नोतिभार-
वाटुः क्रीडयितुं वा । शक्नूयक्तौ
। शक्नादिभ्योऽटन् ॥ तिनिशब्
धे ॥

शकटव्यूहः । पुं० शकटाकारेणलवि
न्यासि । सूच्याकाराय पश्चात्
पृथुतः शकटव्यूहोभवति । तेन

शकारि .

पृष्ठतोभयेसतियातव्यंमार्गं गच्छे
त् ॥

शकटहा । पु० श्रीकृष्णे ॥ वि०
शकटनोशके ॥

शकटाह्वा । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रे ॥

शकटिका । स्त्री० गन्व्याम् ॥

शकटी । स्त्री० मुनीनावाहनविशेषे
॥ बद्धादित्वान् ङीप् ॥

शकव्या । स्त्री० शकटसङ्घे ॥ शक
टानांसमूह । पाशादिभ्यायः ॥

शकल । पु० न० खण्डे एक
देशे ॥ न० रोहितादमत्स्याना
त्वचि ॥ रोगवस्तुनि ॥ बल्कले ॥
पुं० ऋष्यन्तरे ॥ शक्यते० शक्नो
तिवा । शक्नूयक्तौ । शक्तिशब्दो
र्निर्दि'तकलः ॥

शकली । पु० मत्स्ये ॥ शकल० शल्क
मस्यास्ति । अतइति ॥

शकलीकृतः । वि० खण्डीकृते ॥

शका । स्त्री० भाषान्तरे ॥ शक्नोतीत्य
र्थेपचादच्

शकान्तकः । पु० विक्रमादित्ये ॥

शकारः । पुं० राज्ञोऽनूठायाः स्त्रि
याभातरि ॥ यथा । मदमूर्खताभि
मानोदुष्कृतैश्चर्यसयुक्त । सीय
मनूठाभताराज्ञः श्यामः शकार
इत्युक्तः ।

शकारि । पु० विक्रमादित्ये । माह
साङ्गे ॥

शकुन .

शकुन . । पुं . पक्षिमात्रे ॥ पक्षिष्वि
 शेषे । गृध्रे ॥ विप्रप्रभेदे । उत्स
 वादिषुमङ्गलायंगेयैर्गौतविशेषैः न .
 शुभाशुभशसिनिमित्तैः । शुभा
 शुभञ्जाननिर्णयहेतौ ॥ यथा । श
 कुनकथ्यतेतत्तु यच्छुभाशुभसूचक
 म् । तथाहि । विप्राश्चेभफलाद्गदु
 ग्धदधिगीसिद्धार्थपद्मास्वरविश्यावा
 द्यमयूरचापनकुला बह्वैकपञ्चामि
 षम् । सहाक्यकुसुमेक्षु पूर्णकलशच्छ
 चाणिमृत्कन्यकारत्वेऽप्यौषसितोच्च
 मद्यसमुतास्त्रीदौमवैश्वानराः ॥
 आदर्शाञ्जनधौतबस्त्ररजक्रीमीनाम्य
 सिद्धासनशावरोदनबज्जितध्वजम
 धुच्छागास्त्रगोरोचनम् । भोरहाज
 न्दयानवेदनिनदामाङ्गल्यगीताङ्कुशा
 दृष्टा . सत्फलदाः प्रयाणसमये
 रिक्तोघटः खानुग . ॥ नरोनिह
 प . सितवाससाब्जौवाचप्रशस्ताम
 धुरासृजल्पन् । एषंविधायापिद
 पिप्रयाणे प्रवेशकालीकुरुतेऽर्थसिद्धि
 म् ॥ पृथ्वीपतिर्वाह्यणहर्षयुक्तोवे
 श्याकुमारोमुहद . सुवेशा . । ना
 योनरा . श्वेतवृषाऽधिकृष्टा . शु
 भायदृष्टा सकलाद्यमेषु । श्वेता
 स्वरश्वेतविलिपनाब्जाश्वेतासृज
 मूर्धनिधारयन्ती । दृष्टोप्रदृष्टायदि
 गौरवर्णामारीनरैः स्थाततदभीष्ट
 सिद्धौ ॥ धृतातपत्र . शुचिशुक्लवा

शकुन .

सा पुण्याऽर्चितसन्दनचर्चिता
 ह . । नि आवयुक्त कृतमोज
 नावाविप्र पठन्यच्छतिसर्वसिद्धि
 म् अभ्युपगच्छतियस्ययियासी
 स्त्रोपुरुषाऽप्ययवाफलहस्त । सर्व
 समीहितसिद्धिरवश्यतस्तनरस्यभव
 त्थचिरेण ॥ आदायरिक्तकलशज
 लार्थीयदिव्रजित्कीर्तिपसहाध्वगेन ।
 पूर्णसमादायनिवर्ततेसौयधाकृ
 तार्थं पथिकस्तथैव ॥ गोधाजाह
 कसूकरादिशशकानांकीर्तनशीभ
 नन्नाशब्दो नविलोकनव . कपिकृ
 चाणाशुनोव्यत्यय । नद्युत्तारभ
 यप्रवेशसमरेनष्टार्थसंश्लेषे व्यत्य
 स्ता . शकुनान्दपिचणविधौयाज्ञो दे
 त . शोभनाः ॥ वामार्हकोकिला
 पक्षीपीतकीशुकरौबला । पिङ्गला
 ह्नुच्छुकाश्चेष्टाशिवापुरुषसन्निता
 छिन्नर . पिप्यकोभास श्रीकण्ठो
 वानरोरुह . । स्त्रीसंज्ञका . काक
 कृच्छश्वान ख्युर्दक्षिणेशुभा ॥
 प्रदक्षिणगता श्रेष्ठा . यात्रायांमृ
 गपक्षिण . । शोकाभृगावृजन्तीति
 धन्यावामेखरस्त्रन . ॥ श्यामाशि
 वापिङ्गलिकान्यपुष्टापक्षीबलाशुक्
 रिक्तातथैव । ह्नुच्छुन्दरीवापिशु
 भायवामेपुद्गामधिया . शकुनाश्च
 सर्वे । श्रीकण्ठछिन्नारुरुस्त्रवहा
 श्रीकण्ठभासीभयकीमयूर । श्वे

शकुनोत्तरः

न समः पिप्पकयाप्रशस्ताः श्री
नामधेयाश्चपिदक्षिणेन ॥ दुष्टेश
कुनेजातिवत्कर्त्तव्यं तदाह । प्रा
यायामांस्तत्रपञ्चस्मरद्वायायादाम्
शकुनेवैविरुद्धे । तिग्मान्कृत्वै
बहिर्तीयद्वितीयेष्वप्रख्यान्नेष्वतुर्थे-
गमः स्यात् ॥ चक्षुःप्रख्यान्निष्ठ
तुल्यान्निग्मान्तीक्ष्णान्प्रोप्येत्य
र्थः शक्नोति । शक्नुः शक्नोतीत्यन्तो
न्युनयद्व्युनयप्रत्ययः ॥

शकुनज्ञः । वि० शकुनज्ञातरि ॥

शकुनज्ञा । स्त्री० ज्येष्ठ्याम् । प
ल्ल्याम् ॥

शकुनाहतः । पुं० शालिविशेषे ॥

शकुनिः । पुं० विहगे । पक्षिणि ॥

सौवले । दुर्गोधनस्यमातुले ॥ क

रणान्तरे ॥ तत्रजातस्यफलं यथा ।

परजनधनवृत्तावसक्तः क्रूरचेष्टः

करधृतकरवालोव्याहतः स्वामिप

क्षः । अतिशयपरदारासक्तचित्त

सरोषाभवतिशकुनिजन्मामानवः

शौचकर्माः शक्नोतीत्यर्थः । शक्नो

नोन्तोन्त्युनयद्व्युनिः ॥

शकुनिकः । वि० शकुनौकुशले ॥

आकर्षादित्वात्कन् ॥

शकुनिप्रपा । स्त्री० पक्षिणां पानीय

शान्नायाम् । ग्रीयहे ॥

शकुनी । स्त्री० श्यामाव्यविहगे ॥

शकुनोत्तरः । पुं० गरुडे ॥

शकुलादनी

शकुलः । पुं० कौटविशेषे । भा
सपक्षिणि ॥ विहङ्गमाधे ॥ श
क्नोति । शक्नोतीत्यन्तोन्त्युनयद्व्युतिः
उन्त ॥

शकुलान्ना । स्त्री० दुष्यन्तपत्न्या
भरतमातरि ॥ निर्जनेतुवनेयस्मा
त् । शकुलैः परिरक्षिता । शकु
ललेतिनामाऽस्याः कृतश्चापिततो
मया ॥ कालिदासविरचितेना-
टके ॥

शकुललात्मजः । पुं० भरते ॥ य
न्नास्माभारतीवर्षः सुप्रसिद्धो धरा
तले ॥

शकुन्तिः । पुं० पक्षिमाधे ॥ शक्नो
ति । शक्नोतीत्यन्तोन्त्युनयद्व्युतिः शक्नो
रुन्तिः ॥

शकुन्दः । पुं० करवीरे ॥

शकुलः । पुं० मत्स्यविशेषे । कल
के । शउल् । इ० गौ० दे० भा०
प्र० ॥ शक्नोतिगन्तुं वेगेन । बाहु
लकाच्छकैरुलच् ॥

शकुलगण्डः । पुं० शालमत्स्ये ॥

शकुलाक्षकः । पुं० श्वेतदूर्वायाम् ।
गोलाभ्याम् ॥ शकुलस्यमत्स्यस्येवा
क्षियस्याः । अक्षोऽदर्शनादित्यच्
। स्वार्थेकन् ॥

शकुलाक्षी । स्त्री० गण्डदूर्वायाम् ॥

शकुलादनी । स्त्री० कृष्णमेयाम् । क
टुक्याम् ॥ कञ्चटशके । जलपिप्प

शक्तः

ल्याम् । काचडादाम् इति गौ ।
भा० प्र० ॥ माध्याम् ॥ किष्कु
लिकायाम् ॥ शकुलैरयते ॥ अद
० । कर्मणि ल्युट् ॥ डीप् ॥ ग
जीषणायाम् ॥ कट् फले ।

शकुलाभं क । पु० गडकमत्स्ये ॥ श
कुलसमत्सरविशेषश्च भं क ।
शकुली । स्त्री० मत्सरविशेषे । सौ
री० इ० दे० भा० प्र० । मृगाल् इ०
गौड० दे० भा० ॥ शकुलीयाहिणी
इयामधुरातुवरास्मृतेति भावप्रका
शः ॥ शकुलीरोहिताकाराभूमौ
प्रायश्चरसौ ॥ शुर्वीपाके च मधु
राभेदिकादेः षकोपर्थे तिराजबल्ल
भ ॥

शक्तत् । न० विष्टायाम् ॥ शक्तोति०
शक्यतेवानिश्चर्तुंवानिश्चारयितुं वा
। शक्तेर्त्तित् ॥

शक्तत्करि । पु० वत्से ॥ शक्तत्करो
ति । स्वाम् शक्ततेरिन् ॥

शक्तद्वारम् । न० गुदे । पाथौ ॥ श
क्ततोद्वारम् ॥

शक्कर । पु० वृषे ॥ इ० हि० चन्द्र ॥

शक्करि । पुं० इ० चि० शेष ॥

शक्करी । स्त्री० चतुर्दशाक्षरायां वृत्तौ
। शर्क्याम् ॥ नदीप्रभेदे ॥ मेख
लायाम् ॥

शक्तः । चि० शक्तिविशिष्टे । समर्थे ।
शक्त० । कर्मणि क्त ॥ शक्तानां

शक्तिः

भूषणक्षमा ॥

शक्ति । स्त्री० अस्त्रविशेषे । सेल इ०
भा० प्र० ॥ गौर्याम् । दुर्गायाम्
॥ यदेवोत्तरं भूतेषु शक्तिरूपेण स
स्थिता ॥ चैतन्यरूपायाम् । चि
च्छक्तौ । निर्विषयकसंविदि ॥ सा
चसर्ववैकरूपा ॥ यथा । एकैव
शक्तिः परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्धा
व्यवहारकाले । भोगे भवानीपुरुषे
षु बिम्बु कौपेषुकालीसमेषु दुर्गा ॥
अपि च । एकमूर्तिरपि भिन्नरूपि
णी या जगज्जननपालनक्षये । काच्यु
तेश्वरतया विवर्त्तते ब्रह्मशक्तिमह-
मानतोऽस्मितामिति ॥ तथा हि दे
वीभागवते । निर्गुणायासदानि
त्याव्यापिकाऽविकृताश्चिन्ता । या-
गगम्याखिलाधारातुरीयाया च सस्थि
ता ॥ तस्यास्तु सात्त्विकी शक्तीराज-
सीतामसीतया । महालक्ष्मी स
रस्वती महाकालीतिता स्त्रिय
॥ तासां तिसृणां शक्तीनां देहाङ्गी
कारलक्षणः । सृष्ट्यर्थसमाख्या
त सगः । शास्त्रविशारदैरिति ॥
सा च सच्चिदानन्दब्रह्मरूपिणी । त
स्याया सात्त्विकी शक्तिस्तथोराजसी-
तया तामसी च या शक्तिस्तत्तच्छक्ति
विशिष्टं यत्परम्ब्रह्मेत्यर्थः । त
न्महालक्ष्मादयोऽपि प्रसिद्धा चि
यस्ता स्त्रियो भवन्ति । साम्यावस्था

शक्ति

रूपकब्रह्मरूपिणीमूलदेवतातत्तदे
 कैकगुणविशिष्टब्रह्मरूपिणीमहाल
 क्ष्मादेवोदेवताकृतिभाव अतए
 वश्रुत्यागमपुराणादिष्वासासच्चिदा
 नन्दरूपत्वमुक्तं नतुकेवलजडशक्ति-
 रूपत्वमष्टार्थजगत्सर्वाभाययक्षा-
 सातिसृष्ट्याशक्तीनां देहाङ्गीकारोदे
 हधारणतत्त्वचणोय . सर्गं सीऽ
 षशस्त्रविशारदै . पण्डितैः सर्गं
 शब्देन समाख्यात इत्यर्थः . अपि
 च . श्रीगुरु बहिप्रमाणानि पठितो
 निसु पण्डितैः । प्रत्यक्षश्चानुमा
 नश्च शब्दश्चैव तृतीयकम् । चत्वा
 र्येवेतरे प्राहुः रूपमानयुतानि च ॥ इ
 तरेनैवायकैकदेशिनः । अथापि-
 त्तियुतान्यन्ये पञ्च प्राहुर्महाधिय
 ॥ सप्तपौराणिकाश्चैव प्रवदन्ति मनी
 षिणः । पूर्वोक्तानि पञ्च साक्षिरूप
 षष्ठम् . ऐतच्च सप्तममिति सप्तप्रमा
 णानि . एतैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयं य
 द्ब्रह्म परमं च तत् . एतैरनेकधा
 भेदभिन्ने . प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयं यत्परब्रह्म
 तदेव परममुख्यं जगत्कारणमस्ती-
 ति वेदान्ताच्चाहुरिति शेषः । एव
 मेतानि सर्वमन्तानि वेदे . एव सन्ति ।
 तच्च किमतमुख्यमिति चिन्मर्शो दुर्वट
 एव । तथापि यच्च श्रुतं वाक्यानां पर
 स्परविरोधस्तत्रोपक्रमेण स हारादि
 लिङ्गे श्रुततात्पर्यं न चोपपत्तयः

शक्ति

वतौ श्रुति प्रवलेति सिद्धान्त उत्तर
 मीमासायामुक्तः । ननु तेन सिद्धो
 न्तेन ब्रह्मेव जगत्कारणमिति सिद्धाती
 ति चेत्तच्चानुमानेनागमेन श्रुतिवा
 क्येन च . यद्ब्रह्म किं सशक्तिकं जगत्का
 रणमुत शक्तिरहितमिति विचारः .
 कर्तव्य इत्याह वितर्क इति । वित
 र्कश्चात्र कर्तव्यो बुद्ध्या चैवागमेन च ।
 निश्चयात्मिकया युक्त्या विचार्ये च पु
 न पुनः । वितर्कोऽनुमानमिष्य
 यः । बुद्ध्या चैव स्थानी निश्चयात्मि
 कया युक्त्येति । प्रत्यक्षतस्तु विज्ञान
 चिन्त्यमतिमता सदा । दृष्टान्तेना
 पिसततं शिष्टसागानुसारिणा ॥
 किञ्च मतिमता प्रत्यक्षतोऽपि विज्ञान .
 तदपि चिन्त्ययाश्चम . प्रमाणत्वेने
 त्यर्थः । शिष्टमर्गं . शिष्टाचारस्त
 दनुसारिणा दृष्टान्तेन . व्याप्तिग्राहके
 णापिसततमनुमेयमिति शेषः ॥ तमे
 व दृष्टान्तमाह । विद्वांसोपीति । वि
 द्वांसोऽपि बद्धव्येव पुराणैः परिगोयते ।
 दुर्हितं सृष्टिशक्तिश्च हरौ प्रालम्बशक्ति
 ता ॥ हरेरस्य हारशक्तिश्च सूर्ये शक्ति
 प्रकाशिका । धराधरणशक्तिश्च शेषे
 कुर्मैतथैव च । साक्षात्शक्तिः . परि
 णतासर्वस्मिन् या प्रतिष्ठिता । दाह
 शक्तिस्तथावङ्गीसमीरे प्रेरणात्मिका ॥
 साद्येति । या सर्वस्मिन् . साक्षात्श
 क्तिरस्ति साशक्तिः . परिणता . तत्तच्च

शक्ति :

क्लिरूपेणैव ॥ शिवोपि शक्ततां
यातिकुण्डलिन्याविवर्जित । श
क्तिहीनस्तु य काश्चिदसमर्थः । स्मृ
तोबुधैः ॥ एव सर्ववर्तमानेषु स्याव
रेषु चरेषु च । ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्त
वृक्षाण्डेस्मिन्महातपा ॥ शक्ति
हीनस्तु निन्द्यास्तुमाचचराचर-
म् । अशक्तः शब्दविजयेगमनेभो
जनेतथा ॥ तथाविहासोषदन्तीत्य
न्वयः ॥ एव सर्वगताशक्ति सा
ब्रह्मेतिविविच्यते । सीपास्यावि-
बुधैः सम्यक् विचार्य सुधियासदा
॥ एवमिति । यथाचसर्वपदार्थ
त्वावच्छेदेन शक्तिमत्त्वव्याप्तिर्गृहीता ।
तथाब्रह्मणोपि पदार्थत्वावच्छिन्नत्वे
न शक्तिरस्ति । साचशक्ति साम
र्थ्यरूपा । नखाश्रयाक्षिन्नत्वेनभा
सते । अग्निशक्त्यादाबदृष्टत्वात् ।
। किन्त्वभिज्ञैव । तदेव दर्शयितुमे
व सर्वगताशक्तिः साब्रह्मेतिविवि
च्यते । इत्यनेनखाश्रयाद्देवैः शक्त
तथाचश्रुतिप्रतिपाद्य ब्रह्म । मा-
याएषानारसि हीतनतस्वकार्यक
रणञ्चविद्यते । पराश्रयशक्तिर्विविधै
वश्रूयते । इत्यादिश्रुतिभिरनुमाना
दिभिश्चसशक्तिकमेवजगत्कारणमि
तितदेवोपास्यमितिभावः । एतेन
काशक्तिरित्यस्योत्तर ब्रह्मसामर्थ्यरू
पाशक्तिरस्तौतिबोधितम् । सीयास्ते

शक्ति :

ति । यतोब्रह्मभिन्नानशक्तिस्ततस्त
स्याभजने । अग्निशक्त्याहोमेऽग्नौ
हिमस्यार्थसिद्धत्ववद्ब्रह्मणोपासनं
जातमेवेतिसर्वकारणभूतासैव
शक्तिः । स म्यावस्थात्मकोपास्येत्य
र्थः । विष्णोचसात्त्विकीशक्तिसया
होनाप्यकर्मकृत् । दृष्टिगोराजसी
शक्तियर्थाहोनाद्यष्टकृत । शि
वेचतामसीशक्तिसयासहारकरक
। इत्युच्चमनसामर्षविचार्यचपुनः
पुनः ॥ ब्रह्मविष्णुरुद्रादिषुप्रामद्वि
ष्यन्वयव्यतिरेकदर्शयस्तेषामेकैक
गुणवत्तयान्मूर्त्तत्वेन । नोपासार्हत्वं
श्रीभगवदपेक्षयितुदर्शयति वि
ष्णोचेति ॥ शक्तः करोतिब्रह्माण्ड
सावैपालयतेऽखिलम् । इच्छयास
हरत्येषाजदेगतचराचरम् । नविष्णु
नहर शक्तो नब्रह्मानचपावक । न
सूर्योऽरुण शक्त्या स्वेष्टेकार्यैक
यश्चन ॥ तयायुक्ताहिकुर्वन्तिस्त्वानि
कार्याणि ते सुरा । सैवकारणकार्ये
षुप्रत्यक्षेणोवगम्यते ॥ सगुणानिर्गु
णासातुद्विधाप्रोक्तामनौषिभिः ।
सगुणारागिभिः । सेव्यानिर्गुणातु
विरागिभिः ॥ सगुणाः एकोकगुण
विशिष्टाः निर्गुणासाम्यावस्थोपाधि
कब्रह्मरूपेत्यर्थः ॥ धर्मायकाममो
क्षायास्वामिनीसानिराकुला । ददा
तिशक्तितान्कामान्पूजिताबाध

शक्तिः .

पूर्वकम् । गजानन्तिजनामूढास्तां
सदासाययावता . । जानन्तोपिन
रा । किञ्चिन्मोहयन्तिपरानपि ॥ प
ण्डिता स्तोदराथैवापाखण्डानि
पृथक् पृथक् । प्रवर्तयन्तिकक्षिना
प्रेरितामन्दचेतसः ॥ कलावस्मिन्
महाभागानानाभेदसमुत्थिता . ।
नान्येयुगेतथाधर्मादिदेवाद्याकथञ्चन
॥ विष्णुश्चरत्यसावुयतपोवर्षाग्यने
कथः । ब्रह्माश्चरत्येदेवाध्यायनाः
कमपिभ्रुवम् ॥ कामयानाः सदा
काम तेभ्यः सर्वदैवहि । यजन्ति
यज्ञान विविधान्ब्रह्मविष्णुमहेश्व
रा . ॥ यदिब्रह्मादयोमुख्यास्तर्हि ते
ऽन्ये किमितिभजियुः . भजन्ति च .
तस्मान्न ते मुख्या . किन्तुपराशक्ति
रेवेतिभाष . । तैवैशक्ति परादेवी
ब्रह्माख्यापरमात्मिकाम् . ध्याय
न्तिमनसानित्यनित्यामत्वासनात
नीम् ॥ परब्रह्मैवतस्यारूपनान्य
मस्तौत्वाभिप्रायेण . ब्रह्मात्मिकाम
त्यक्तम् . स्पष्टीकृतचैतदस्माभिरु
पोद्घातैः ॥ तस्माच्छक्तिः सदासि
व्याविद्विज्ज्ञैः कृतनिश्चयैः । निश्च
यः सर्वशास्त्राणाञ्चातव्योमुनिस
त्तमा . कृष्णाच्छ्रुतमयाचैतत्ते
नञ्चातन्तुनारदात् । पितुः सका
शात्तैनापित्रह्मणाविष्णुवाक्यतः ॥
नञ्चोक्तव्यं नमस्तव्यं नन्येषावचनद-

शक्तिः :

धै . । शक्तिरेवसदासिन्याविद्विज्ज्ञैः
कृतनिश्चयैः ॥ यथागजशरीरेप्र-
विष्टस्त्रैतन्वक्ष्यगजवृत्तिव्यवहारः .
तथाप्रथमसोमायाशरीरेप्रविष्टस्त्रै
तन्वक्ष्यमायाशक्तिरितिव्यवहारस्त
दनन्तरगुणोत्पादादिकैकगुणवि
शिष्टमायाश्रवणब्रह्मव्यवहारवि-
ष्णुरुद्रव्यादिव्यवहारः . तथाच
सर्वकारव्यवहारमायाशक्तिसहितमेव
भवतीतिमायाशक्तिदेवीभगवतोत्था
दिमुख्यगन्दैरेवोपास्यत्वाद् . श
क्तिरेवेति ॥ प्रत्यक्षमपिदृष्टव्यमश
क्तस्त्रैविष्टितम . अतः सर्वेषुभू
तेषुज्ञातव्याशक्तिरेवहि ॥ इति
श्रीदेवीभागवतेप्रथमस्कन्धेचष्टमो-
ध्यायः . ॥ याशक्तिः परमात्मा
सौम्यासौसापरमात्मता . अन्तरंने
तया . कीपिसूक्ष्मवेदचनारदिति
द्वतीयस्कन्धे ७५ध्यायः . ॥ इति ॥
उत्साहादौ . नीतिवेदिनाप्रभाषी
त्साहमन्त्रजासुतिसृष्टुः ॥ तत्रप्रभु
त्वेसाधकत्वात्कीशदण्डौप्रभुशक्
तिः . विक्रमेणस्त्वशक्त्याविस्तृत-
णमुत्साहशक्तिः . सन्ध्यादीनांसा
मादोनाञ्चयथावस्थानमन्त्रशक्तिः
॥ बलिः सहस्रिः शौर्यः . परा
क्रमे ॥ बुद्धिसामर्थ्ये ॥ स्त्रिया
म् . योषितिः . नास्तीम् ॥ प्रक
तौ ॥ ब्रह्मणाम् . ब्रह्मावपदा

शक्तिवयम्

यमर्थोविदधव्यद्वतौश्वरसङ्गेते ।
 शक्त्यतजितुमनयावा । शक्तृशक्तौ
 । स्त्रियांशक्तिन् । कास्त्राम् । शब्
 तास्त्रे ॥ पु० । अशिष्टमुनेर्ह्येष्टपुत्रे ।
 शक्तियह । पु० । शिवे । कार्तिके
 ये ॥ शब्दशक्तिज्ञाने ॥ अस्मात्प
 दादयमर्थोविदधव्यद्वतौश्वरसङ्गेते । शक्
 तिरितितार्किका । तजज्ञानन्तु
 व्याकरणादिभ्यः । अतएव । शक्ति
 यह व्याकरणोपमानकोषप्रशक्या
 इवहारतश्च । वाक्यस्यशेषाद्विद्यते
 र्बदन्तिसाम्प्रध्यत । सिद्धपदस्यवशा
 ॥ इतिप्राञ्च ॥

शक्तियहक । पु० । व्याकरणोपमा
 नादौ ॥ चि० शक्तियहोतरि ॥

शक्तिवयम् । न० । ज्ञानेच्छाक्रियाख्य
 शक्त्यत्रये ॥ यथा । इच्छाक्रियात
 याज्ञानगौरौव्राह्मीतुवेण्यवी । चि
 धाशक्तौ स्थितायचतत्परज्यो
 तिरामिति ॥ राज्ञाप्रभुमन्त्रोत्साहा
 ख्यासु । शक्तुविजयार्थंराज्ञाशक्ति
 चयसादरमादरणीयनतुहापनीयम्
 । चिशक्तयोयथा । एषाचिशक्ति
 रुहिष्टानयसिद्धान्तगामिति । एषा
 श्वेतापरासृष्टिः सान्त्विकीव्रजस
 स्थिता ॥ एषैवरक्तारक्षसिवैणवी
 परिकीर्तिता । एषैवकृष्णात्मसि
 रौद्रीदेवीतुकीर्तिता । परमात्माय
 यादेवएकएवविधास्थितः । प्रयोज

शक्य

नवशास्त्रकतिरेकैवचिविधः । शवेदि
 तिवाराहपुराणम् ॥ शक्तौनाचय
 म् ॥

शक्तिधरः । पु० । कार्तिकेये । स्क
 न्दे । चि० शक्तिभृति । शक्तैर्ध
 र ॥

शक्तिपथः । पु० । सप्तपथैर्बुधैः ॥

शक्तिपाणि । पु० । कार्तिकेये ॥ चि०
 शक्तिधारिणि । शक्ति पाणौयस्य
 स ॥

शक्तिवन्धनम् । न० । प्रजननसामर्थ्ये ।
 शक्तिसम्बन्धे ॥

शक्तिभृत् । पु० । कार्तिकेये ॥ चि०
 शक्तिधारकी ॥

शक्तिमान् । चि० शक्ते ॥

शक्तिहेति । चि० शक्तिधरे ॥

शक्तिहेतिक । चि० शक्त्यधधारिणि
 । शाक्तीके ॥

शक्तौ । स्त्री० । शस्त्रान्तरे । शक्तौ । व
 द्वादिषुशक्ति शस्त्रइतिपाठात्प
 लोकीषः ॥

शक्त्यर्धः । पु० । अमहाराकुक्षिललाट
 ग्रौवासूत्यन्नेघर्मेदीर्घनि श्वासे
 च ॥ यथा । कुक्षीललाटेग्रौवायाय
 दाघर्मं प्रवर्तते । शक्त्यर्धः । तवि
 ज्ञानीयादावतीच्छासमेवच ॥

शक्य । चि० शक्तिविषये । शक्त्या
 त्रये । वाच्ये ॥ यथा । शक्त्यर्थोऽ
 भिधयाज्ञेय लक्ष्योत्पन्नप्रयामतः ॥

शक्रानन्दन

। व्यङ्गीजनयाज्ञेयस्तिष्ठ शब्दस्तु
 तयइति । ईश्वरसङ्केत . शक्तिस्त
 याऽर्थबोधकपदवाचकम् । यथागो
 स्वादिशिशिष्टविधवागवादिपद . त
 होध्वोर्योगवाद्वाच्य स एवमुच्य
 र्थवृत्तुच्यते । समर्थे ॥ शक्र० । श
 क्रिसहोर्ध्वतियत्सध्ये । शक्रनीये
 शक्यतावच्छेदकम् । न० शक्या
 शिभासमानार्थे ॥

शक्र . पु० इन्द्रे . देवराजि ॥ कुटजवृक्षे
 ॥ शक्रुनपादपे ॥ शक्रोतिदैत्यान्
 नाशितुम् । शक्र० । स्फायितश्चौ
 तिरक् ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥

शक्रक्रीडाक्ष ॥ पु० सुमेरुपर्वते ॥
 शक्रगोप . पु० इन्द्रगोपक्रीटे ॥
 शक्रज . पु० काकी । आशके । गूढ
 मैथुने ॥ इन्द्रपुत्रे ॥ शक्राज्यात
 । जनी० । छ . ॥

शक्राजित् । पु० इन्द्रजिति । रावणपु
 त्रे । शक्रमजैषोत् । जि० । सत्सू
 द्विषित्वादिनाक्लिप् ॥

शक्रधनुः । न० शक्रायुधे शक्रस्यधनुः ॥
 शक्रध्वज . पु० इन्द्रध्वजि । उत्सववि
 शेषे ॥ चतुरस्रध्वजाकारराजद्वारेप्र
 तिष्ठितम् । आहुः शक्रध्वजनाम
 पौरलोकासुखावहम् ॥ विश्वेष्टादेवी
 पुराणे . वाराहोक्त हितादिषुषद्रष्ट
 व्य . ॥ शक्रध्वजद्वय ॥

शक्रानन्दनः । पु० जयन्ते । अर्जुने

शक्रशरासनम्

वाल्लिनि ॥ कोकी ॥ शक्रश्चनन्दन
 शक्रपर्याय । पु० कुटजवृक्षे ॥ शक्र
 पर्यायोऽस्य

शक्रपादप । पु० देवदारुवृक्षौ शक्र
 स्यपादप ॥ कुटजी ॥

शक्रपुष्पका । स्त्री० शक्रपुष्पाम् ॥
 शक्रपुष्पो । स्त्री० अग्निशिखावृक्षे ॥
 शक्रोऽर्जुनतरु पुष्पमस्या । शक्र
 शब्दस्तत्पुष्पेलाक्षयिकः । पाक
 कर्णेतिङ्गीष् ॥

शक्रभवनम् । न० स्वर्गे ॥
 शक्रभित् . द् . पु० इन्द्रजिति । रा
 वणौ ॥ शक्रमभैक्षीत् । भिदर .
 । क्लिप् ॥

शक्रभुवनम् । न० नाकि । सुरलोकि ॥
 शक्रस्रभुवनम् ॥

शक्रभूभवा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥
 शक्रमाता । स्त्री० भाग्याम् ॥ इन्द्र
 जनन्याम् ॥

शक्रमातृका । स्त्री० इन्द्रध्वजाश्चयष्टिव
 शेषे ॥

शक्रमूर्धा । पु० शक्त्यौकी ॥ इ० चि०
 शेष ॥

शक्रवल्ली । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥
 शक्रवारुणी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥
 शक्रवाहन . पु० मैत्रे ॥

शक्रवीजम् । न० इन्द्रयवे ॥ शक्रस
 ज्ञकवीजम् ॥

शक्रशरासनम् । न० इन्द्रधनुषि ॥

शक्रायुधम्

शक्रशाखी । पुं० कुटजवृक्षे ॥ शक्रा
ख्य शाखी ॥

शक्रशाला । } स्त्री० प्रतिशये । स
शक्रशालिका । }
भायाम् ॥

शक्रशिर । न० बज्जीके ॥ इन्द्रम
स्तके ॥

शक्रसारथिः । पुं० मातलौ ॥

शक्रसुत । पुं० जयन्ते ॥ बालिवान
रे ॥ अज्जुने ॥ काकौ ॥ शक्रसु
त ॥

शक्रमुधा । स्त्री० कुन्दुरौ ।

शक्रसृष्टा । स्त्री० हरीतक्योम् ॥

शक्राख्य । पुं० पेरुके ॥ त्रि० इन्द्र
नामके ॥

शक्राणी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥ शक्र
मणतिकीर्त्तयति । अणशब्दे । क
र्मण्यण । टिट्ठेतिङोप् ॥

शक्रायुधम् । न० इन्द्रायुधे ॥ अस्य स
म्भवादिकथयावाराध्याम् । सूर्यस्य
विविधवर्णाः । पवनैर्नविघटिता
कराः साभे । वियतिधनुस्त्रा स्या
नायेदृश्यतेतदिन्द्रधनुः ॥ केचिद
नक्तकुलीरगनिः श्वासीद्भूतमा
हुराचोर्याः । तद्यायिनानृपाणाम
भिमुखमजयावहभवति ॥ अस्त्रिन्न
मयनिगाढद्युतिमत्स्निग्धघनविवि
धवर्णम् । द्विरुषितमनुलोमसप्रश
स्तमम्भः प्रयच्छति च ॥ विदिरुद्रत

शक्रा

दिकपतिनाशचव्यभजमरकाकारि ।
पाटकपीतकनीक्षैः शस्त्राग्निचुत्क
तादोषा ॥ जलमध्येऽनावृष्टिभुं
विसंख्यबधस्तरोस्थितेव्याधि । ब
ज्जीकेशस्रभयनिशिसचिववधायधनु
रैन्द्रम् ॥ वृष्टि कर्मात्त्ववृष्ट्यावृष्ट्यावृ
ष्टि निवारयत्यैन्द्र्याम् । पश्चात्सदै
ववृष्टि कुलिशभृतद्यापमाचष्टे ॥ चा
पमद्योनः कुरुतेनिशायामाखण्ड
लायादिशिशूभूपपीडाम् । याम्याप
रोदकप्रभवनिहत्यात्सेनापतिनाय
कमन्त्रिणीव ॥ निशिसुरचापसित
वर्णाव्य जनयतिपीडाद्विजपूर्वाणा
म् । भवतिचयस्यादिशितदृश्यनरप
तिमुख्य नचिराद्व्यात् ॥ इति ॥

शक्राशन । पुं० कुटजवृक्षे ॥ न० भ
ज्जीयाम् । विजयायाम् । सविदि ॥
अस्ययुणोयथा । शक्राशनन्तुतीक्ष्णो
ष्णमोहकतत्कुष्टमाशनम् । बलमेधा
ग्निकतत्क्षेपदोषहारिरसायनम् ॥

शक्राह्वः । पुं० इन्द्रयवे ॥

शक्रोत्थानम् । न० शक्रध्वजात्सवे ॥

शक्रोत्सवः । पुं० ध्वजात्थाने । इन्द्र
स्योत्सवे ॥

शक्रः । त्रि० प्रियवदे ॥ शक्रोति । श
क्रः । मूशक्यम्बिभ्यः क् ॥

शक्रा । पुं० इस्तिनि ॥ शक्ते ॥ श
क्रोति । शक्रः । क्षामदिपद्य
र्त्तिपृश्निभ्योर्बानिप् ॥

शङ्खः । पुं० सङ्ख्याविशेषे ॥
मन्त्राणां १..... ॥
अस्त्रप्रभेदे । दीर्घायुधे । कुक्षौ ।
शल्ये ॥ यादोभेदे । अङ्गोचमस्ये
॥ कौक्षी ॥ दीपसूर्ययोश्चायापरि-
माणार्थकाष्ठादिनिमित्तैकमेणसू-
त्रमाये द्वादशाङ्गुलपरिमितेकीलके
। ईशे । शम्भौ ॥ मेढ्रे ॥ ककुषे ॥
राक्षसे ॥ नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ द्वा-
दशाङ्गुलपरिमाणे ॥ स्थाणौ । प्रा-

शङ्खः

खापचहरिततरो ॥ पर्वनाले ॥
 पचशिरानाले ॥ शङ्खतेऽस्मात् ।
 शकि० । खरुशङ्ख, पौयुनिलङ्ख, लि
 म्वितिकुप्रव्ययान्त साधु० ॥
 शङ्खकर्ण० । पु० गर्वमे ॥ सिद्धस्या
 नविशे ॥ शङ्खकर्णेध्वनिः प्रो
 क्तेतिदेवीगीता ॥
 शङ्खकर्णी । स्त्री० औषधिप्रभेदे । पा
 ककर्णेत्यादिवाङ्मौष ॥
 शङ्खचिः पु० शङ्खमत्स्ये ॥
 शङ्खतुरु । पु० शालवृक्षे ॥
 शङ्खकुरः त्रि० भयदे ॥ चासदाधि
 नि ।
 शङ्खला । स्त्री० उत्पलपत्रिकायाम् ।
 पूमकत्तन्याम् । सरोता० इ० भा०
 प्र० ॥ शङ्खतेऽस्मात् । शकि० । वा
 हुलकादुलच् । टाप् ॥
 शङ्खवृक्षः । पु० शाखवृक्षे ॥
 शङ्खशिरा । पु० दानवविशेषे ।
 शङ्खश्रुतिः । पु० पातालधिपतिदे
 व्यविशेषे ॥
 शङ्खोच । पु० शङ्खकुम्भस्ये । शङ्को
 च० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥
 शङ्खोचिः । पु० शङ्खकोचमस्ये ॥
 शङ्खख । पु० अलिकासृष्टि । भा
 लाऽस्यनि ॥ कुविरस्यनिधिप्रभेदे ॥
 नखीनामनिगम्यद्रव्ये । शृङ्गौ ।
 कोकदले ॥ कर्णसमीपास्यनि ॥
 अष्टनागनायकान्तर्गतनागविशेषे ॥

शङ्खः

हस्तिदन्तमध्ये ॥ दशनिखर्भसङ्ख्या
 याम् । लक्षकोटी ॥ धर्मशास्त्रप्रये ।
 अकमुदिविशेषे ॥ रणवाद्यविशेषे ।
 माचामाचे० । ० ॥ पु० न० कम्बौ ॥
 अर्णीभवे । पावनध्वनौ । अन्त०
 कुटिले । महानादे ॥ अस्योत्प
 त्यादिरुक्ताश्रीदेवीभागवतेब्रह्मवैव
 र्तेचयथा । अस्थिभि शखचूडस्यश
 ङ्खजातिर्बभूवह । नानाप्रकाररु
 पेशशङ्खत्पूतासुरार्चने ॥ प्रशस्तश
 ङ्खतोयस्त्वदेवानांप्रोतिदम्परम् । ती
 र्थतोयस्वरूपस्त्वविविश्वशमुनाविना
 ॥ शङ्खशब्देभवेद्यत्तत्तलक्ष्मी । सु
 सस्थिरा । सन्नात । सर्वतोर्थेषु
 य० स्नात शङ्खवारिणा ॥ शस्त्री
 हरेरधिष्ठानयत शखस्ततोहरिः
 । तत्रैववसतेलक्ष्मीदूरीभूतममङ्ग
 लम् ॥ स्त्रीषास्त्वशखध्वनिभिः शु
 द्धाषास्त्वविशेषत । भौताकृष्टाया
 तिलक्ष्मीः स्थगमन्यत्स्थलान्तल
 इति ॥ मूतायङ्कारात्मकेषास्त्वज
 न्ये । यथा ॥ भूतादिमिन्द्रिया
 दिसृष्टिधाहृद्धारमौश्वर । विभ
 र्त्तिशङ्खरूपेणशङ्खरूपेणचस्थितमि
 तिबिष्णुपुराणम् ॥ शङ्खनति० जन
 यति । खनुषवहारणे । अन्येभ्यो
 पौलिङः ॥ शङ्खखस्येतिवा ॥ शा
 स्यतिअलक्ष्मीषा । शमु० । अन्त
 भात्रितय्यर्थः । शमेः खः ॥

शङ्खचूर्णम्

शाम्यत्यनेनवा ॥ असुरविशेषे ॥
 शङ्खकः । पुं० शिरोरोगविशेषे । त
 स्यलक्षणादियथा । पित्तरक्तानिला
 दुष्टा । शङ्खदेशेविमूर्च्छिता । ती
 व्ररुग्दाहरोगहिशायकुर्वन्तिदारुण
 म् ॥ सशिरोविषवद्गोत्रिस्तृध्याशु
 गलतथा । चिराच्चाक्षीषितवृन्ति
 शङ्खकीनामनामत । व्यङ्गाज्जीव
 वतिभेषज्यं प्रत्याख्येयस्यकारयेत् ।
 पित्तरक्तानिला० अथकफोपियो
 ज्य । कृतानुताप कफपित्तर
 क्तेरितिसुश्रुतवचनात् । विमूर्च्छि
 ता । प्रवदधाः । चिराधात्चिरा
 चिमध्येमारयति । अथचिकित्सा
 शिरोरोगेभावप्रकाशिद्रष्टव्या । न०
 वलये ॥ पु० न० वाम्बौ ॥
 शङ्खकोर । पु० शुद्रागर्भेविश्वकर्म्मो
 रसजाते० वर्णसङ्करजातौ । शा
 ङ्खिके । शाखारी० इतिभा० ॥ श
 ङ्खङ्करोति । डुक्तञ्० कर्मण्यण् ॥
 शङ्खचरो । स्त्री० ललाटिकायाम् ॥
 शङ्खेचरति । चर० । पचादौचर
 डित्युक्तेडोप् ॥
 शङ्खचर्त्री । स्त्री० ललाटिकायाम् ॥
 शङ्खचिह्नः । पुं० कम्बातायिनि ।
 शङ्खचूड । पुं० दैत्यविशेषे ॥
 शङ्खचूर्णम् । न० शङ्खातचूर्णे ॥
 शङ्खचूर्णकटुचारमुष्णक्रिमिहरं
 परम् ॥

शङ्खपुष्पी

शङ्खज । पुं० कपोतडिम्बवद्दृष्टम्
 क्तायाम् ॥ त्रि० शङ्खजातवस्तु
 नि ॥
 शङ्खद्रावी । पुं० अम्बवेतसे ।
 शङ्खधरा । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥
 शङ्खधारी । पुं० छन्देविशेषे ॥ ध्व
 जानन्दकर्णा षडेवाचवर्णाः ।
 बुधानन्दकारोभवेच्छ खधारी ॥ य
 था । स्फुरद्गोपमारीपरीरम्भकारी
 । हरि पातुहन्दावनाभ्यर्णचारी ॥
 शङ्खधाम् । पु० शङ्खवादके । शाङ्ख
 के ॥
 शङ्खधाम् । पु० शाङ्खिके ॥
 शङ्खनख । पु० क्षुद्रशङ्खे ॥ शङ्ख
 स्यनखद्वय ॥ शङ्खनतिवा । बह
 वमन्यत्रापीतियुचस्युड्वा । स्वा
 र्थेक । पृषादरादि । नखीनाम
 गन्धद्रव्ये । वृहन्नस्याम् ॥
 शङ्खनखा । स्त्री० शङ्खनस्याम् ॥ हि
 धाशङ्खनखास्यऽन्याश्रुत्याख्यावद
 रीछद ॥ इतिरत्नमाला ॥
 शङ्खपुष्पी । स्त्री० मङ्गल्यकुसुमावाम्
 ॥ शङ्खपुष्पीतुशङ्खाव्हामङ्गल्यकुसु
 मापिच । शङ्खपुष्पीसरामेध्यापुष्पा
 मानसरोगहृत् । रसायनीकषायो
 ष्यास्मृतिकातिबलाग्निदा ॥ दोषा
 पक्षारभूतासृक्कुष्ठकृमिविषप्रणु
 त् । इतिभावप्रकाशः ॥ पाकक
 र्त्तेतिङीष् ॥

शङ्खिनी

शङ्खप्रस्थ . । पुं० चन्द्रसचिह्ने ॥
 शङ्खभृत् . । पुं० विष्णौ ॥ भूता
 दहकारात्मक पाञ्चजन्याख्य शङ्ख
 विभक्तिः । कुम्भज्० ॥ क्षिप् .
 तुक् ।

शङ्खमुखः . । पुं० कुम्भीरे ॥
 शङ्खमूलम् . । न० मूलके ।
 शङ्खसञ्ज्ञा । स्त्री० याचायोगान्त
 रे । यथा । खाशस स्थिबुधेलन्ने
 शुक्ले वादेव पूजिते । शङ्खस ज्ञा
 ज्ञयोगायोगायातु . कीर्तिप्रद .
 सदा ॥

शङ्खसेन . । पुं० चिचगुप्तात्मजका
 यस्थविशिषे ॥

शङ्खस्थ . । पुं० वृहन्नस्याम् ॥
 शङ्खालुकम् . । न० श्वेततायुक्ते क
 न्दविशिषे

शङ्खाङ्गा । स्त्री० शङ्खपुष्पाम् ॥
 शङ्खिका । स्त्री० तृणविशिषे , चि
 रायाम् . । चारवङ्गुली . इ० गौ .
 भा० ॥

शङ्खी . । पुं० हरो ॥ समुद्रे ॥
 चि० शङ्खवति ॥

शङ्खिनी . । स्त्री० चारपुष्पाम् ,
 क्षिप्रिन्याम् । शाखाङ्गुली . इ०
 भाषा ॥ श्वेतचुक्रायाम् । बधूमे
 दे । चवलाप्रमेदे ॥ तीर्थविशिषे
 ॥ बुधशक्तिविशिषे ॥ श्वेतपुञ्जागे ॥
 यवतिक्तायाम् ॥ श्वेतवृन्दायाम् ॥

शचीश

शङ्खवत्याम् ॥ चतुर्विधस्त्रीमध्ये
 स्त्रीविशिषे ॥ तल्लक्षण यथा । दी
 र्घासुदौर्घनयनावरसुन्दरीयाकामो
 पभोगरसिकागुणशीलयुक्ता । रे
 खाचयेणचविभूषितकण्ठदेशासम्भो
 गकीलिरसिकोक्लिशशङ्खशीसा ॥
 शशकपद्मिनीतुष्टाचिचिनीरमतेमृ
 गम् । वृषभ शङ्खिनीतुष्टाहस्ति
 नीरमतेहयम् ॥ पद्मिनीपद्मगन्धा
 चमीनगन्धाचिचिणी । शङ्खिनी
 चारगन्धास्यान्मदगन्धाचहस्तिनी ॥
 नाडौविशिषे ॥ गान्धार्याससरस्व
 त्या स्थितामध्येचशङ्खिनी ॥ श
 शङ्खा . सन्ध्याया शङ्खाका
 रपुष्पत्वात् । अतइति . ॥

शङ्खिनीफल . । पुं० शिरीषवृक्षे ॥
 शङ्खिनीवास . । पुं० शाखाट-
 वृक्षे ॥

शचि . स्त्री० शच्याम् । इन्द्राण्याम्
 ॥ शचति । शचव्यक्तायांवाचि । स
 र्वधातुभ्यङ् ॥ स्त्रीकरणान्तरे ॥
 शची . स्त्री० पुलिामजायाम् । पौलो
 म्याम् । इन्द्राण्याम् । शचति .
 व्यक्तवदति । शच० । इन्नन्तात् .
 कृदिकारादितिङीष् ॥ शतावर्या
 म् ॥

शचीपति . । पुं० इन्द्रे ॥ शच्याः
 पतिः ॥

शचीश . । पुं० इन्द्रे ॥

शठ .

शठ १. देशान्तरे । शठेरच्
। च. चम्ने ।

शठा । स्त्री. जटायाम् ॥ शठति । श
ठकृत्वाविशरणगत्यवसादनेषु । अ
च् । टाप ॥

शटि . । पुं. शव्याम् । गन्धपला
श्याम् । शठ. । दून् ।

शटिका । स्त्री. शटीप्रभेदे । गन्ध
पत्रायाम् ॥

शटी । स्त्री. गन्धशव्याम् । गन्धमू
ल्याम् । षड्ग्रन्थिकायाम् । कर्बू
रे । पलाशे । गन्धपलाश्याम् ।
कचूर. इ. दे. भा. । वनञ्जादा. इ.
गी. दे. भा. ॥ गन्धपलाशीसुगन्ध
द्रव्य काश्मीरेप्रसिद्धम् । शठति ।
शठ. । अच् । गौरादि . ॥

शट्ट . पु. शट्टके ॥

शट्टकम् । न. शट्टे । साटा. इ. भा.
प्र. ॥ शालिचूर्णघृततैयमिश्रित
शट्टकवदेत् ॥

शठ . । पु. मध्यस्थपुरुषे ॥ धूसूरे
॥ धूसरे । परवस्त्रनाथ. मन्यथाजा
नन्नप्यन्यथावादिनि । गूढविप्रियकृ
ति । यथाज्ञातविश्वपराणे । प्रियव
त्तिपुरोऽन्यत्रविप्रियकृतेभृशम् ।
व्यक्तापराधचेष्टशठोऽयकथितोबु
धैरिति ॥ अपिच । परकार्यविमुखे
। यथा । मनसावचसायसदृश्यते
कार्यतत्पर . । कामण्याविपरीतश्च

शणपुष्पो

सशठ . सङ्गिरुच्यते ॥ अतुर्विधप
त्यन्तर्गतपतिविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा
। कामिनीविषयकपटपटुरिति ॥
शठति. वञ्चयति । शठकैतवे । प
चाद्यच् ॥ न. तगरे । कुङ्कुमे ॥
तौच्छायसी ।

शठता । स्त्री. कुसुतौ । निक्षुतौ ।
मायोयाम् । शठ्य ॥ भावकर्म
शोस्तल ॥

शठाम्बा । स्त्री. अम्बुष्ठायाम् । छिन्न
पल्याम् ॥

शण . पु. स्वनाम्नाप्रसिद्धेषु पे ।
माख्यपुष्पे । कटुतिक्तके । त्वकसा
रे । दौर्घपल्लवे ॥ न. भङ्गायाम् ।
मातुलान्याम् ॥

शणघण्टिका । स्त्री. शणपुष्पयाम् ।
शणपत्रम् । न. शणवल्कलनिर्मितेप
त्रे । कागद. इ. प्र. ॥

शणपर्णी । स्त्री. अशनपण्यामि । श
ण पर्णमस्या । शणशब्द शण
पर्णसदृशेवाक्षयिक । पाककर्णे
तिङोष् ॥

शणपुष्पम् । न. शणके ॥

शणपुष्पिका । स्त्री. वण्टारवायामो
षधी ॥ शणा. पुष्पयस्या . । स्वा
र्थेकन ॥

शणपुष्पो । स्त्री. वण्टारवायाम् ।
वण्टेतिख्यातौषधी ॥ शणा ; पुष्प
यस्या । शणशब्दस्तत्पुष्पसदृशेवा

शण्ड .

क्षणिक . । पाककर्णेतिडोष ॥
अस्मागुणी . । शण्पुष्पोकटु सित्ता
वामिनीकफपित्तजित् ॥ आढक्या
म् ।

शणसूचम् । न० शण्डमांशसूचम् ।
पवित्रके ॥ शणोति । शणगतौ ।
पचाद्यच् । शणस्यसूचम् ।

शणालु । } पु० चारैवते । चारग्व
शणालुकः । }

षे ॥ इ० श० र० ली० ॥

शणिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

शणौरम । न० शोणमध्यस्थपुलिने
॥ ददर्शितटे ॥ इ० मेदिनिकर ।

शण्डम् । न० शण्डे । अज्जादिसमूहे
॥ पु० असुरपुरोहिते ॥ शण्डतै ।
शण्डिजायांसङ्घातिच । अस्मात्
पचाद्यच् ॥

शण्डिक । पुं० देशविशेषि ।

शण्डिल . । पु० मुनिविशेषि ॥ शण्ड
ते । शण्डि . । सलिकल्यनिमहिभ
डिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभू
म्यङ्गलच् ॥

शण्ड । पुं० गीपतौ । सांड० इ०
भा० ॥ आकृष्टाण्डे ॥ वर्षावरे ।
अन्तमं हल्लिके । अभ्यन्तरस्त्रौरच
के ॥ तृतीयप्रकृतौ । स्त्रीवि ॥
शान्यतिशयिणाभावात् । शमउप
शमे । शमेठः ॥ वन्धापुरुषे ।
उन्मत्ते

शतघ्नो

शतम । न० दशगुणितदशसङ्ख्या
याम् । दशतौ । १००० दशदशत
परिमाणमस्य । पङ्क्तिविशतीतिनि
पातनात् । प्रकृते शभाव . त
सप्रत्ययः ॥ सङ्ख्येये ॥

शतक । चि० शतसङ्ख्याविशि
ष्टे सङ्के ॥ शतपरिमाणमस्य । स
ङ्ख्यायाञ्जतिशदन्ताया . कान् ॥
शतेनक्रीतीवा ॥

शतकीर्त्ति . । पु० भाव्यहृद्विशेषि ॥

शतकुन्द . । पु० कारवीरे ॥

शतकुम्भ . । पु० पर्वतविशेषि । श्वेत
कारवीरे ।

शतकीटि । पुं० वज्रे ॥ शतकी
टधोधारा . कीणलक्षणा यस्य स
॥ दशार्बुदे । अङ्गे । पद्म ॥ -

शतक्रतु . । पुं० इन्द्रे ॥ शतक्रत
वीयस्यसः ॥

शतखण्डम् । न० सुवर्णे ॥ चि० श
तभागे ॥

शतयन्त्रि . । स्त्री० दूर्वायासु ॥

शतघ्नौ । स्त्री० शिल्पविद्याप्रसिद्धे
शस्त्रविशेषि ॥ प्राकाररक्षार्थनि-
मित्तयन्त्रविशेषि ॥ शतहन्ति ।
हन० । अमनुष्यकटुकेवेतिटक् ॥
छीप् ॥ लोहकण्टकसङ्घनाशतघ्नौ
महतीशिलेति . विजयरक्षित ॥
वृश्चिकाल्याम् ॥ करञ्जके ॥ शल
रोगविशेषि ॥

शतपत्र .

शतच्छन्दः । पुं० काष्ठकुट्टखने ।
 दार्वाघाटे । शतच्छदाचस्य ॥
 शततम । त्रि० शतस्यपूरणे । नि
 त्यशतादिमासार्द्धमाससवत्सराच्चे
 तिष्ठत्समङ्गोगमः ॥
 शततारा । स्त्री० शतभिषायाम् ॥
 शतदन्तिका स्त्री० नागदन्त्याम् ॥
 शतद्रु । स्त्री० सरिद्विशिष्टे । शतु
 द्रौ । अस्याजलगुणायथा । शत
 द्रोर्विपाशायुजः सिन्धुनद्याः सु
 शीतलघुस्त्रादुसर्वाभयघ्नम् । जल
 निर्मलदीपनपाचनश्चप्रदत्तेबलबु
 धिमेधायुषश्च । शतधाद्रवति ।
 द्रुगतौ । हरिमितयोर्दुर्ब शते
 चेति कु । मितद्वादित्वाद्भुवां ॥

शतधा ।) स्त्री० शतप्रकारे ॥ दूर्वा
 शतधा ।) याम् ॥

शतधामा । पुं० विष्णौ । शतमन
 नानिधामान्दस्य ॥

शतधारम् । न० पर्वी । वक्त्रे ॥ श
 तधारा कोणलक्षणावस्थस त्रि०
 शतधाराविशिष्टे ॥

शतधृतिः । पुं० इन्द्रे । शक्ते ॥ पर
 मेष्ठिनि । स्मृष्टिः ॥ दिवि । स्वर्गे ॥

शतपत्र . । पुं० मयूरे ॥ दार्वाघा-
 टे । सारसे ॥ राजकीरे ॥ नू
 रीतीता । इ० भा० न० कमले
 शतपत्रायस्य ॥

शतपदचक्रम्

शतपत्रक . । पु० दार्वाघाटे । काष्ठ
 कुट्टखने ॥ शतपत्रायस्य ॥

शतपत्रनिवास । पुं० ब्रह्मणि ।
 त्रि० पद्मस्थौ ॥

शतपत्रिका । स्त्री० शतपत्र्याम् । सी
 वन्त्याम् ॥

शतपत्रौ । स्त्री० सीवन्त्याम् । सीवती०
 इ० भा० ॥ पाटलवर्णासौ गुलाब
 इ० प्रसिद्धास्त्री० उभयो पर्यायाव
 था । शतपत्रीतरुयुक्ताकार्षिका
 चारुकीशरा । सहाकुमारीगन्धाव्या
 लाक्षापुष्पातिमङ्गुला ॥ शतपत्री
 हिमाद्र्याद्याहिणीशुक्लालघुः
 दोषत्रयास्तजिह्वार्यातिक्ताकटौचपा
 चनी ॥

शतपथ . । पु० वेदैकदेशे ।

शतपथिक . । त्रि० शतपथाध्येतरि
 ॥ शतपथमधीतेवेदवा । इकन्
 पदेत्तरपदात् । शतपथे । पिकन्
 पथ इतिपिकन् ॥ पित्वात् ।
 स्त्री० शतपथिकी ॥

शतपदचक्रम् । न० नामानवचक्रा
 नार्थचक्रे ॥ तद्यथा । चक्रं शत
 पदवक्ष्ये । चक्राणाञ्चरसम्भवम्
 । नामादिवर्णतीक्ष्णोयाचक्रराश्यां
 शकास्तथा ॥ तिर्यग्भुङ्गतरिखा
 रुद्रसङ्ख्यालिखिहुधः ॥ जायते
 कोष्ठकानाञ्चयतेकनोचसमयः ॥
 य० व० क० इ० उ० ऐशास्यां ॥

शतपदचक्रम्

म० ट० प० र० ता० हरिति०
 चाम्नेय्याम् । न० य० म० ज०
 स्वा० नैकल्या० ग० स० द० च०
 का० भायव्याम् ॥ पञ्चपञ्चक्रमेयैववि
 श्ववर्णान्प्रयोजयेत् । पञ्चस्वरसमा-
 योनि एकैकपञ्चधाकुरु ॥ चवर्णाद्या
 स्त्रियाच्चेवा० सव्यस्वरयुतास्तथा ।
 सजातीयैक्यमाख्यायपञ्चस्वरविनिर्ण-
 यः । ऋदृलृतीरप्यकारेष० श्रेण
 सस्यपरिग्रहः । कु० या० कु० पु० मु०
 दु० ख्यानेषीषिषीय्यक्षराणिच ।
 कु० घ० ङ० छ० भवेत्स्तम्भे रौ-
 द्रेत्वीशानगीचरे । पु० ष० य०
 ठा० भवेत्स्तम्भे हर्षा चामेयसन्न-
 के ॥ भु० ध० फ० ठा० भवेत्स्तम्भे पू-
 र्वाषाठे चनैकते । दु० य० भ०
 ज० भवेत्स्तम्भे वायव्ये भाद्रपदतरे
 एवस्तम्भचतुष्कस्य ज्ञातव्य स्वरवेदि
 भिः । धिष्ण्यानिक्तात्तत्कादौ निप्रत्ये
 कचतुरक्षरे । साभिजित्य शका
 स्तत्रशतैकं द्वादशाधिकम् । यद्वर्णा
 शकधीष्टस्य क्रूर सौम्योपि वा
 यद्वः । तत्रस्थो वेधयेत्सम्यक् पुं
 सीनामादिमाचरम् । सौम्यैर्विध
 शुभर्त्त यमशुभपापखेचरे । मि
 श्रैर्मिश्रफलतत्रनिर्वेधेन शुभाशुभम
 । यदाद्य सर्वतोऽभद्रे यद्विपयमहेद
 तः । शुभाशुभफलसर्वतदिहापि
 विचिन्तयेत् ॥ पञ्चस्वरा० च०

शतपदचक्रम्

इ० उ० ए० ओकारास्तैर्योभिधि-
 ष्यस्यानिनक्षत्राणि । श्ववचतुर्भि-
 र्वर्णैरेकनक्षत्रयथा । अ० इ० उ०
 ष० कृत्तिका । ओ० व० वि०
 वु० रोहिणी । वे० वा० क०
 कि० मृगशिरः । कु० घ० ङ०
 छ० आर्द्रा । के० की० ह० हि०
 पुनर्वसू । इ० ई० हो० ङ० पु
 ष्य । डि० ङु० डे० डो० श्रृषा
 । म० मि० मु० मे० मघा । मो०
 टा० टि० टु० पूर्वाफाल्गुनी ।
 टे० टी० प० पि० उत्तराफाल्गु-
 नी । पु० ष० य० ठ० हस्त । पि०
 पो० र० रि० चित्रा । रु० रे०
 रो० त० स्वाति । ति० तु० ती०
 तो० विशाखा । न० नि० नु० ने०
 अनुराधा । नो० य० यि० यु० ज्ये-
 ष्ठा । ये० यो० भ० भि० मूलम ।
 भु० ध० फ० ठ० पूर्वाषाढा । भे०
 भो० ज० जि० उत्तराषाढा । जु०
 जी० जी० ख अभिजित् । खि०
 खू० खे० खो० श्रवण । ग० गि०
 गु० गे० धनिष्ठा । गो० श० शि०
 शु० शतभिषा । शि० शो० द० दि०
 पूर्वभाद्रपदा । दु० य० भ० ज०
 उत्तरभाद्रपदा । दे० दो० च०
 धि० रेवती । चु० चे० चो० ल०
 अश्लिषी । लि० लु० ले० लो० भर-
 णी । ऋदृलृतीर अकारयुक्तेन च

शतपादिका

य । ऋक्षेनदीर्घोच्चेय । ताल
८८ शकारेणदन्त्यसकारोच्चेय ॥ इ
तिशतपदचक्रम् ॥

शतपदी । स्त्री० कर्णजलीकायाम् ॥

शतपादायस्या । कुम्भपदीषुचे
तिसाधु ॥ शतावध्याम् ॥

शतपद्मम् । न० श्वेतकमले । पुण्ड
रीके ॥

शतपर्वा । पुं० वशे । त्वक्सारि ।

शतपर्वायस्य ॥ इक्षुविशेषे । शत
पारकी ॥ यथा । शतपर्वाभवेत्
किञ्चित्कीषकारगुणान्वित । वि
शेषात्किञ्चिदुष्णसञ्चार पवना
पह ॥

शतपर्णी । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ वचा
याम् ॥ भार्गवभार्यायाम् ॥ काजा
गरपूर्णमायाम् ॥ कटुकोयाम् ॥
शतपर्वायस्याः । पाक्षिक . कव
भावः ॥

शतपर्निका । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ वचा
याम् ॥ शतपर्वायस्याः । शिषा
दितिकम् ॥ यथा । शतपर्निति ।
पर्वपूरणे । गबुल् ॥ यवे ।

शतपर्वेश । पुं० शुक्रयष्टे ॥ शत
पर्वायार्केशः ॥

शतपात्०द् । स्त्री० शतपद्याम् ॥ श
तपादायस्याः । सङ्ख्यासुपूर्व
स्वेतिसाधुः ॥

शतपादिका । स्त्री० शतपद्याम् ॥ का

शतभिषक्

कोल्याम् ।

शतपादौ । स्त्री० शतपादिकायाम् ॥

शतपुष्पा । स्त्री० सितच्छवायाम् ।

अतिच्छवायाम् । मधुरायाम् ।

सौफ । धानसीषा० इ० भा० प्र० ॥

अस्यागुणायथा । शतपुष्पाक्षुस्तीक्ष्ण

पित्तकृद्दीपनीकटु । उष्णज्वरानि

लम्बेष्वावणशूनाक्षिरेगह्वत् ॥ मिश्रे

यातद्गुणाप्रोक्ताविशेषादीनिशूलनु

त् । अग्निमान्द्यहरीकृदावहविट्क

मिशुक्रह्वत् ॥ रूक्षोष्णापाचनीका

सर्वमिश्रेष्मानिलान्हरत् ॥ अपि

च । एकेवाहवहुरसास्वदासेनैव

वासिताः शतपुष्पावदत्येव क्वचदत्त्वा

जिगीषया । शतपुष्पायस्याः ।

सदृक्काण्डेतिटाम् ॥

शतपुष्पिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

शतपारक । पुं० शतपर्वायस्यइक्षु

विशेषे ॥

शतप्रसूना । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

शतप्रास । पुं० करवीरवृक्षे ॥ श

तप्रासद्वयपत्रायस्य ॥ शतपुष्पा

यिप्रास्यतिवा । असुक्ष्मेपणे । कम्भ

यस्य ॥

शतबलिः । पु० कपोनांयथपतेवि

शेषे ॥

शतभिषक् । स्त्री० शतभिषानचत्रे

॥ चि० शतभिषजिजाते । बत्तशा

स्वेतिजातायस्यवालुक् । पक्षे शा

शतमूली

तमिवजः । शतभिषोपि ॥

शतभिषा । स्त्री० अश्विन्यादिषु चतु
र्विंशेमे ॥ तत्रजातस्य फलं यथा ।
श्रीतभीतिरतिसाहस्रीसदानिष्ठुरा
हिचतुरीनरोभवेत् । वैरिणामति
शयोहिदारुणोवारुणोऽयदियस्यस
म्भवे ॥

शतभीरु । स्त्री० मल्लिकायाम् ।
विला० विली० रायविल० इ० च० भा०
प्र० पुष्पे ॥ शत बहुविधविशेषिणी
भीरविऽश्वा ।

शतमख । पुं० इन्द्रे । शचीपती ॥
शतमखाश्च ॥

शतमन्यु । पुं० दिवस्यतौ ॥ इन्द्रे ॥
शतमन्यविद्यागाश्च ॥ शतेषु दै
त्येषु मन्यु क्रोधीऽस्येति वा । शत
मन्यवे दैन्यान्यस्य वा । दैत्यैः प
राजित्वात् ॥

शतमान पु० दशरूपधरणेषु । वि
शत्यधिकरक्तिकाशतत्रयपरिमाणे
इत्यर्थः ॥ धरणादिदशज्ञेय श
तमानसुराजतद्वतिमनु ॥

शतमाष्य । पु० अक्षकारके ॥ इ०
कश्चित् ।

शतमूला । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ वचा
याम् ॥

शतमूलिका स्त्री० द्रवण्याम् । मूषि
कपर्ण्याम् ॥

शतमूली । स्त्री० बहुमुतायाम् ।

शतसहस्रकम्

शतावयाम् ॥ शतमूलान्यस्या
। पाककर्णोतडौष् ॥

शतयष्टिक । पु० शतस्रतिकहारे ।
दे० ऋन्दे ॥

शतरुद्रियम् । न० हविरादौ ॥ श
तरुद्रादेशताश्च ॥ शतरुद्राद्व
स्येति च ॥

शतरुद्रीयम् । न० शतरुद्रिये ॥ श
तरुद्राद्वस्येति चकाराच्छः शत
शब्दोऽनन्तश्च न ॥

शतरूपा । स्त्री० स्वायम्भुवमना
पत्न्याम् ॥ ब्रह्मण कन्यायाम्
पत्न्यास्येति मात्स्ये तृतीयाध्याय ॥

शतलुम्प ।) पु० किरातार्जुनीय
शतलुम्पक ।) पु० किरातार्जुनीय
काव्यकर्त्तरिभारविकधी ॥

शतवीर्या । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥
शतवीर्यायस्या ॥ कपिलद्राचा
याम् ॥ शतावयाम् ॥

शतवेधी । पु० अस्त्रवेतसे ॥ शत
वेदितुशीलमस्य । विधिविधाने ।
सुपीतिणिनि ॥

शतवेधिनी । स्त्री० चुक्तिकायाम् ।
चूकास्यशके ॥

शतव्रज । पुं० अनन्तगतौ । अप
रिमितगतौ ॥

शतसहस्रम् । न० शतगुणितसहस्र
। लक्षे ॥

शतसहस्रकम् । न० तीर्थविशेषि ॥

शतानन्द

शतक्रदा । स्त्री० वच्चे ॥ विद्युति ।
 सौदामिन्याम् ॥ शतक्रदा० अ
 र्चो वि० अगाधजलाशयावासन्यस्या
 । अच् ॥ शतक्रदायस्यावृत्तिर्वा
 । पृषोदरादित्वाङ्गुस्त्व ॥

शताश । वि० शततमेभागे ॥ स
 ङ्ख्याशब्दस्यवृत्तिविषयेपूरणार्थत्वं
 म । यथा । तस्यादिषोडशशिनया
 गङ्गासुरपूजिता । शतांशिनैवतुल
 सीतेनविष्णो प्रियासदेतिमृत्युञ्ज
 यतन्त्रम् । तस्या सुरायावृत्तिस
 स्त्वस्त्व ॥

शताक्षी स्त्री० पार्वत्याम् ॥ शत
 पुष्पायाम् ॥ रात्र्याम् ॥ शतम
 श्लोयस्याः । बहुव्रीहौ० वच् ।
 ङीष् ॥

शताङ्गः । पुं० युद्धार्थरथे । स्रन्दने
 ॥ शतमङ्गान्यवयवायस्यसः । ति
 निशद्गुमे ॥

शतानकम् । न० रुद्राक्रीडे । स्म
 शाने ॥

शतानन्द । पुं० मुनिविशेषे ।
 गौतमस्यसुतेदेवकीनन्दने ॥ गौत
 ममुनौ ॥ जनकपुराहिते ॥ ब्र
 ह्मणि । विष्णुरथे । शतमानन्दा
 अस्य एकएवपरानन्दउपाधिमेदा
 ष्यतधाभिद्यते ॥ शतमनेके० अस्त
 करणवृत्तिविशेषेषूपधिष्वभिव्यज्य
 मानाश्चानन्दाश्चपरमानन्दसिन्धो

शताङ्ग .

ब्रह्मणवृत्तिर्वा ॥

शतानीक । पु० व्यासशिष्ये० मुनि
 विश्वे ॥ वृद्धे ॥ नृपविश्वे । जन
 मेजयपुत्रे ॥

शतायु । वि० शतवर्षवयसि ॥ श
 तवर्षाणामायुर्यस्यसः ॥

शतारम् । न० वच्चे ॥

शतारुघो । स्त्री० कुष्ठभेदे ॥ रक्तश्यावं
 शतारु । न० कुष्ठभेदे ॥ रक्तश्यावं

सदावृत्तिर्वा शतारु स्यादङ्गुलम् ॥

शतावरी । स्त्री० शतमूल्याम् । इन्द्री
 वर्याम् ॥ अस्यागुणा । शतावरी
 गुरु । शीतातिक्तास्वाजीरसायनी ।
 मेधाग्निपुष्टिदास्निग्धानेत्यागुल्मा
 तिसारजित् । शक्रस्तन्यकरोवल्या
 वातपित्तास्रश्लेष्मिजिदिति ॥ अस्या
 घाकोयथा । शतावरीमूलकल्ककल्का
 त्त्वोरवतुर्गुणम् । चौरतुर्यवृतग
 ष्वंसितयाकल्कतुल्यया ॥ घृतशे
 षंपचेत्तन्तुपलार्द्धं लेहयेत्सदा । र
 क्तपित्तघ्नपित्तघ्नयश्वासस्रुनाशये
 त्त्वृत्तिजघ्नशतावरीपाक् ॥ शध्या
 म् । इन्द्राय्याम् ॥ शतेनावृणोति
 । वृज् । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

शतावर्त्त । पु० विष्णौ ॥ शतभाव
 र्त्ता प्रादुर्भावाच्च ॥

शतावर्त्ती । पु० विष्णौ ॥

शतास्त्रि । पुं० शतकोटी ॥ वच्चे ॥

शताङ्गा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ।

शत्रु .

शत्रूणां । इ० गौ० भा० ॥ मधु
रिकायाम् । अतिच्छन्नोयाम् ॥
शतिकः । चि० शत्र्ये ॥ शतेनक्री
त० शतव्यविकारेऽप्यवोवा ।
शतस्थानिमित्तं स योगउत्पादोवा-
॥ क्रीतवत्परिमाणादित्यतिदेशा
त् । शताच्चठन्यतावशतवृत्तिठन् ॥
शतेरः पु० शत्रौ ॥ हिसायाम् ॥
श्रीयते । शदृष्टशतने । शदेस्तचे
त्येकम् ॥
शत्र्यः । चि० शतिके ॥ शतिकव
दतिदेशाद्यत् ॥
शत्रिः । प० कुक्षरे । हस्तिनिःश्रीय
ते । शदृष्टः । राशदिभ्याञ्चिप् ॥
शत्रुः । पु० । स्वविषयान्तरोवनिमे
॥ विषयानन्तरोराजित्यमरः ॥ नि
पातकारिणि । रिपौ । वैरिणि ।
सपत्ने । अरौ । अभिघातिनि ॥
शत्रुर्द्धिधा । आभ्यन्तरोवाह्यश्च ।
आभ्यन्तरः कामक्रोधादिरूपः ।
वाह्यवृष्टविघातादिकर्ता । अत्रा
हुः । एकः । शत्रुर्न द्वितीयोस्ति
शत्रुरन्तान्तुल्यः पुरुषस्तराजन् ।
येनाविष्टः कुरुतेकार्यं तेवधेराणि
कर्मणि सुदारुणानीति ॥ लम्नात्
षष्ठस्थाने ॥ शतयति । शदृष्टः
। ययन्तः । रुशतिभ्यांक्रुन् । व
हुलमन्यत्रापीतिचिलुकः । प्रज्ञा
दिपाठाद्वाङ्मसः ॥ शतयितारः ।

शत्रुहा

हन्तरि ॥ यथा । इन्द्रशत्रुः ।
इन्द्रस्यशत्रुर्हन्ता । इन्द्रः शत्रु
हन्तायस्येतिवहुव्रीहिर्वा ॥
शत्रुघ्नः । पु० सुमित्रातनये । श
त्रुमर्हने । श्रीरामभ्रातरि ॥ श
त्रुन्हतवान् । हन० । मूलवि
मुखादिस्त्रोक्तः ॥ यद्वा । शत्रून्
हन्ति । अमनुष्यकर्तृकेपिचैत्यपि
शब्दात् । कृतघ्नशत्रुघ्नादयः सिद्धा
वृत्तिदुर्गसिद्धः । घाणिनीयेपि०
वहुलमहयाद्ययेष्टसिद्धिः । कृत्य
ल्लुटिबहुलम् ॥ चि० अरिघ्ने ॥
शत्रुघ्नजननी । स्त्री० सुमित्रायाम् ॥
शत्रुजितः । पु० भूपविशेषः । कुव
लयाश्रयपतिरिति ॥ त्रि० वैरिजय
कारिणि ॥ शत्रून्जयतिअभिभव
ति । जि० । क्रिप्० तुक् ॥
शत्रुञ्जयः । पु० विमलाद्री ॥ हस्ति
निः । शत्रुजयति जि० । सञ्जाया
भृतृवृज्जीतिखच् ॥ शत्रुजितरि ॥
शत्रुता । स्त्री० शत्रुत्वे । वैरिभावे
। तल् ॥
शत्रुन्तपः । चि० वैरितापकृतिः ॥
शत्रुमर्दनः । पु० शत्रुघ्ने । चि० वैरि
घ्ने ॥
शत्रुबलः । चि० शत्रुर्मातः । शत्रु
रस्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यतइति
बलच् । असञ्जात्वाहलइतिनदीर्घं
शत्रुहा । पु० क्रूरकर्मणिवह्नौ ॥

शने :

शत्वरी । स्त्री० निशायाम् ॥
 शद । पु० फलमूलादौ ॥ शदेरच् ॥
 शद्रि । पु० अम्भीधरे । मेघे ॥
 जिष्णौ ॥ हस्तिनि ॥ खण्डे ॥
 स्त्री० तडिति ॥ शीयतेऽयतेवा ।
 शद्लृ० । अदिशदौतिक्लिन् ॥
 शनकायनि । स्त्री० मन्त्रपिप्यक्तमम् ॥
 शनकौ । अ० अत्वरायाम् । शनैरेव
 । अव्ययसर्वनाम्नामकत्वात् प्राक् टेरित्य
 कच् ॥ सम्भमेत्येत्थर्थे ॥
 शनपर्णी । स्त्री० असनपण्याम् ॥
 कटुक्याम् ॥
 शनि० । पुं० सप्तमयष्टे । सौरी ।
 शनैश्चरे । नीलवाससि । मन्दे ।
 ह्यायात्मके ॥ कुङ्कुरे ॥
 शनिगृहम् । न० मकरराशौ ॥ कुम्भ
 राशौ ॥ शनैर्गृहम् ॥
 शनिग्रसू । स्त्री० शायायाम् । सूर्य
 पत्न्याम् ॥
 शनिप्रियम् । न० नीलमशौ ॥
 शनिप्रार । पु० शनिभोग्यसाकनादि
 ने ॥ तत्पु० उदयकालादोदयका
 लः ॥
 शनैश्चर । पुं० शनियष्टे । शनैश्च
 रति० पङ्क्तुत्वात् । चर० । अच् ॥
 चि० मन्दगामिनि ॥
 शने : । अ० क्रियमान्यो । स्त्रीरे ॥
 अत्वरायाम् । अदुते । शनैश्चरे ।
 शनयति० । शानयतिक् । शनदा

शफरी

ने० शानतेजनेवा । ऐसुप्रत्यय । पु०
 शिदरादित्वात् । अस्म्यन ऋत्वोवा
 शन्तनुः । पु० प्रतीपभूपतनये । म
 हाभिषि ॥
 शप० । पुं० शपथे । निर्भक्तने ।
 शपथ । पुं० कारे ॥ आक्रोशे ॥
 दिक् । समये । सुतादिभिः शपने
 ॥ शपन्ति शपआक्रोशे । शीघ्र
 प्रिरुगमीत्यादिनाऽयप्रत्ययः ॥
 शपनम् । न० शपथे । शप० । ल्यु
 ट् ॥
 शपमान० । चि० क्रोशति ॥ स्वरि
 तेत्वादात्मनेपदम् ॥
 शप्त० । चि० शपयते । शप्यतेऽस्मा
 । शप० । ऋः । पुं० उल् । इ०
 गौ० भा० प्र० टचविप्रिषि ॥
 शफ० । पुं० सुगन्धिद्रव्यविशेषे । न
 खे । क्षीतदक्षि ॥ न० तद्वर्णा
 मूखे ॥ गवादीनांखुरे ॥ शफच
 ति । फणगतौ । अन्येभ्योपोति
 ङः । पृथीदरादिः ॥
 शफर० । पुं० मत्स्यविशेषे । प्रोषट्वा
 म् । झंटी० इ० गौ० दे० भा०
 प्र० शफराति । रा० । आतीनु
 पेतिकः ॥
 शफराधिप० । पुं० इक्षिषि० मन्त्रे
 । वारिकर्पूरे ॥ शफरायामधिपः ॥
 शफरी स्त्री० शफरे । प्रोषट्वा
 ॥ आतीदितिङीष् ॥

शब्द

शब्द । पु० एते । कर्बुरे । वि
 चे । किमीरे । शपति० अ क्रोश
 तिवर्णान् । शप० शपेवँश्चेतिक
 लप्रत्ययोऽवत्वञ्च । ओष्ठ्यमध्य० ।
 ति० तद्वति ।

शब्द । पु० अक्षरे । यशसि ॥
 गीतौ । वाक्ये । लि । श्रवणे
 । ध्वनौ । इतिहेमचन्द्र ॥ श्रो
 त्र्याह्वं गुणपदार्थविशेषि । अस्म
 पर्यायायथा । शब्दे० निनादनि
 नदध्वनिध्वानरवस्वना । स्वाननि
 र्ध्वनिर्झादनादनिस्वाननिस्वनाः
 । आरवारावसरावविरावाः । इ
 त्यमरः ॥ प्रयोगेषाभिज्वलितया
 काशदेश शब्दः । सहिविधः
 ध्वन्यात्मको० वर्णात्मकश्चेतिभे
 दात् । तथाहि । शब्दोऽध्वनिश्च
 र्वाँश्चमृदङ्गादिभोऽध्वनिः । कण्ठ
 सयोगादिजन्यावर्णास्तेकादयोऽम-
 ताः ॥ सर्वं शब्दोऽनभोवृत्ति
 श्रोत्रोत्पन्नस्तुगृह्यते । बीचीतरङ्ग
 न्यायेनतदुत्पत्तिस्तुकीर्तिता । क
 दम्बगोलकन्यायादुत्पत्ति कस्य
 चिन्मते । उत्पन्न केविनष्ट क
 इतिबुद्धेरनिच्छता ॥ सोऽयकइति
 बुद्धिस्तुसाजात्यमवलम्बते । तदेवौ
 षधमित्यादौसजातीयोऽपिदर्शना-
 त् । इ० भा० प० शब्द निरूप
 यति । शब्दइति । नभोवृत्तिरा

शब्द .

काशममवेतः । दूरस्थशब्दस्या
 ऽग्रहणादाह । श्रोत्रोत्पन्नइति ।
 ननुमृदङ्गाद्यवच्छेदेनोत्पन्नेशब्दे०
 श्रोत्रेकथमुत्पत्तिरतथाह । बीचीतर
 रङ्गन्यायेनेति । आद्यशब्दस्यावच्छेदं
 शदिगच्छिन्नोऽन्य शब्दस्तो नैव
 शब्देनजन्यते० तेनचापरस्तद्व्याप
 क एव क्रमेणश्रोत्रोत्पन्नोऽगृह्यतइ
 ति कदम्बगोलकन्यायादिति ।
 आद्यशब्दादृशदिक्षु० दृशशब्द उत्प
 द्यन्ते । ततश्चान्ये दृशशब्दा उत्पद्य
 न्ते० इतिभावः । अस्मिन्कल्पे
 गौरवादुक्त कस्यचिन्मतइति । ननु
 शब्दस्यनित्यात्वादुत्पत्ति कथम
 त० आह । उत्पन्न कइति । शब्दा
 नामुत्पादविनाशप्रत्ययशालित्वा
 दनित्यत्वमित्यर्थः । ननुसएवा
 य ककारइत्यादिप्रत्यभिज्ञानाच्छब्दा
 नानित्यत्वम् । इत्यचेत्पादविना
 शबुद्धिर्भ्रमरूपाचेत्यतथाह । सोऽय
 कइतिबुद्धिस्तुसाजात्यमवलम्बतेइ
 त्यादि । तच्चप्रत्यभिज्ञानतत्स
 जातीयत्वविषयः ॥ ननुतद्व्यक्त
 भेदोविषयः । उक्तप्रतीतिविरोधा
 त् । इत्युच्यतेयोरपिबुद्ध्योर्नभमत्व
 मिति । ननुसजातीयत्वसोऽयमिति
 प्रत्यभिज्ञायांभाषते० इतिबुद्धेष्ट
 मित्यतथाह । तदेवेति । यदौषध
 मयाकृततदेवान्येनापि कृतमित्या

शब्द

दिदर्शनं दितिभाव इतिमुक्ता
बली ॥ अत्रवाक्ये । आप्तश्रुतिरा
प्रवचनत्वितिसाङ्ख्या । अत्राप
वचनमितिलक्ष्यनिर्देश । प्रथम
क्षणम् । आप्ताप्राप्तयुक्तोतिबावत् ।
अत्राप्तसौश्रुतश्च । आप्तश्रुति
श्रुतिर्वचनजनितवाक्यार्थविज्ञान
म् । तच्च स्वतः प्रमाणम् । अपौरुषेय
वेदजनितत्वे नचसकलदोषाः । अत्रावि
निर्गुणयुक्तमवति । एव वेदमूल
स्मृतौतिह सपुराणवाक्यजनितम
पिज्ञानयुक्तम् । आदिबिदुषश्चकल्प
दौ । कल्पान्तराधीतश्रुतिस्मरणसम्भ
व । • सुप्रसन्नबुद्धस्यैव । पूर्वदुरव
गतानामर्थानामन्येद्यु । तथाचा
वच्यजैगौषव्ययी । सशदे । भगवा
न्जैगौषव्ये । दशमहाकल्पवर्तिज
न्मस्मरणमात्मनउवाच । दशसु
महाकल्पेषुपरिवर्तमानेनमयेत्य
दिनार्यन्त्यसन्दर्भेण । आप्तग्रह
णं नच । अयुक्ता । शक्यभिक्तुक
निर्यन्त्यकस सारमोचकादीनामा
गमाभासा पराकृताभवन्ति । अयुक्त
त्वञ्चैतेषांविगानाद्विच्छिन्नमूलत्वात्
प्रमाणविरुद्धार्थाभिधानात् । कैश्चि
देवस्तेष्वादिभिः पुरुषोपसद्वै
पशुप्रायै । परिग्रहाद्बोध्यम् । तु
शब्देनानुमानाद्यवच्छिनत्ति । वा
क्यार्थाहिप्रमेय । नचतद्धर्मीवा

शब्द .

व्ययेनततलिङ्ग भवेत् । नचवाक्य
वाक्यार्थबोधयत्सम्बन्धग्रहणम
पेक्ष्यते । अत्रभनवकविरचितस्यवा
क्यसादृष्टपूर्वस्याननुभूतचरवाक्या
र्थबोधकत्वादिति । अध्ययनकार्यं
शब्द । शब्दइतिशब्दजनितमर्थं
स्वरूपज्ञानमुपलक्ष्यार्थकार्यकारणो
पचारात् । साहितीयासिद्धि सु
तारमुच्यते । तदिदं द्विधाश्रवणम् ।
अन्येनापचक्षते । यम्यसाङ्ख्यशास्त्र
पाठमन्यदीयमाकर्ण्यतत्त्वज्ञानमुत्
पद्यतेसासिद्धि शब्द । शब्दपाठा
नन्तरभावात् । इतिमाङ्गगा ॥
आप्तोपदेश शब्द इतिगीतमसू
त्रम् । अत्रार्थ । शब्दइतिलक्ष्य
कथनसदर्थ । प्रमाणशब्दइति ।
अप्तोपदेशइतिलक्षणम् । आप्त
प्रकृतवाक्यार्थयथार्थज्ञानवान् ।
तस्योपदेशइत्यर्थ । प्रकृतवाक्या
र्थ । यथार्थज्ञानप्रयुक्तः शब्दइति
फलितार्थ । अथवा । आप्तोय
थार्थोपदेश । शब्दबोधायस्मात्त
त् । शब्दत्वञ्चजातिविशेष । • त
थाच । यथार्थशब्दज्ञानकरणत्वम
र्थ । अत्रचविशेष्यादृश्यप्रकारक
त्वतद्वतितत्प्रकारकत्वादिप्रमाण
क्षणानामेकम् । लक्षणपरश्चलक्ष्य
तावच्छेदकीनिवेशनीयमतानामेद
॥ ७ ॥ विभजते । सविधिदृष्टा

शब्द :

दृष्टार्थत्वात् । सप्रमाणशब्द शब्दतदुपजीविप्रमाणातिरिक्तप्रमाणगम्यार्थकोदृष्टार्थक । शब्दतदुपजीविप्रमाणमात्रगम्यार्थकोऽदृष्टार्थक
 • तथाचदृष्टार्थकत्वादृष्टार्थकत्वभेदात् प्रमाणशब्दस्यैवविध्यमित्यर्थः ॥ ८ ॥ शप्यते । शपयत्क्रोशे । शाशपिभ्याददनावितिदन ॥ शास्त्रेशब्दस्तुवाचकइति । शास्त्रे • व्याकरणादिशास्त्रे • योवाचक • साधुशब्द • सएवनिरुपपदेनशब्दशब्देनव्यवहियतीनध्वनिर्नचापभश । सहिविधौलौकिकवैदिकभेदात् । तत्रगौरश्वः पुरुषोहस्तीशकुनिर्मृगावाक्शब्दइतिलौकिकः । शन्नोदेवीरभीष्टये • ईषेस्वीर्जेत्वा । अग्निमीलेपुरे । इतम् • अन्नभायाहिबीतयइतिवैदिकइत्यर्थः ॥ वाक्यसन्दर्भे ॥ अस्यप्रयोगविषयोयथा । महाङ्कुलशब्दप्रयोगविषय । सप्तद्वीपावसुमतीचबोलाकाशत्वारोविदास्त्राङ्गास्तरहस्यावहुधोभिन्ना । । एकशतमध्युशाखा । सहस्रवत्सामवेदः । एकविंशतिधावाङ्मध्यम् । नवधायवर्णवेदः । वाकोवाक्यम् । इतिहासः । पुराणम् । वैद्यकमित्येतावच्छब्दप्रयोगविषयः । एतावन्तंशब्दप्रयोगविषयमननुनिशम्यसन्धप्रयुक्ताइतिवचनकोष

शब्दभावना

लंसाहसमेव । एतस्मिन्नातिमहतिशब्दस्यप्रयोगविषयेतेतेशब्दास्तत्रचचनियतविषयादृश्यन्ते । तद्यथा । शवतिर्गतिकर्माकम्बोजीष्वाभाषितोभवति । विकारएवैनमार्याभाषन्ते शवइति । हस्मति । सुराष्ट्रेषु रहति । प्राच्यमध्यमेषु । गमिमेवत्वार्थाः प्रयुज्यन्ते । दातिर्लवनाथे प्राच्येषु • दाचमुदीच्येषु । इतिमहाभाष्यम् । जीवतोमृतावस्थाविकारस्तत्रेत्यर्थः ॥ इतिकैयटः ॥ शब्दस्तुर्विधः । जातिगुणक्रियायदृक्काशब्दभेदात् । तत्रजातिशब्दोयथागौरश्वः पुरुषोहस्तीशकुनिर्वाङ्मणइत्यादि । गुणशब्दोनीलोहरितइत्यादि । क्रियाशब्दः पचतिपठतिगच्छतीत्यादि । यदृक्काशब्दोडित्योडवित्यन्तात्त्वज्ञोवात्त्वज्ञश्चेत्यादिः ॥

शब्दकोषः । पुं • शब्दसमूहः ॥ शब्दानांकोषोऽयं समूहः शब्दकोषः ॥ शब्दग्रहः । पुं • कर्त्तुः ॥ शब्दोऽप्यस्तीनेन । ग्रहणनिश्चिगमस्येत्यप् ॥ शब्दनः । चि • शब्दकारको । रवर्थः ॥ शब्दयतितच्छीलः । शब्दशब्दक्रियायाम् । चलनशब्दार्थादितियुच् ॥ शब्दब्रह्म । न • वेदे ॥

शब्दभावना । स्त्री • शाब्दीभावनायाम् ॥ शब्दस्यभावना ॥ प्रेरणाधर्मक

शब्दवृत्ति .

शब्दव्यापारः स्वज्ञानकरणकः स्तु
 त्यादिज्ञानितकर्तव्यताकः परुष-
 प्रयत्नभावनिष्ठः शब्दभावनाच्यते ॥
 शब्दभेदोऽपुं० चर्जुने । तृतीयेपाण्डवे ॥ भे-
 दनभेदः । सोऽस्याऽस्तः भेदोऽशब्दस्य
 भेदोऽबाणविशेषः । इ० रामायणम् ॥
 शब्दयन् । चि० व्याहरति ॥ शब्दध्वन्द्वो
 त् । तत्करोतीति ख्यन्ताऽल्लटः शतृ
 प्रत्ययः । स्त्री० ङीप् ।
 शब्दयानि । पुं० भूधस्पर्धादिधातुषु
 ॥ शब्दस्यनाम्नोयेनि ॥
 शब्दवृत्तिः । स्त्री० शब्दप्रवृत्तौ ॥ सा
 चचतुर्विधा यथा । तत्स्थितवर्तता
 भ्यः । तत्समीपतयापि च । तत्साह-
 चर्याच्छब्दानावृत्तिरुक्ता चतुर्विधा ॥
 सा च । मुख्यलक्षणागुणभेदेन । चि-
 धा । मुख्यापिरुठियोगभेदेन द्वि-
 धा । रुठिश्च स्वरूपेण जात्यागुणेन वा-
 निर्देशार्हेव स्त्रुणि० सञ्ज्ञासञ्ज्ञिसङ्के-
 तेन प्रवर्तते । यथा० डित्यः । डवि-
 त्यः ० गौः श्रुतइति । लक्षणा च
 तेनेव सङ्केतेनाभिहितार्थसम्बन्धिनि
 । यथागङ्गायां प्रोषइति । गौणी च०
 अभिहितार्थलक्षितगुणयुक्ते तत्सदृ-
 शे । यथा० सिद्धो देवदत्तइति ।
 योगवृत्तिस्तु० एतत्त्रिविधवृत्तिः
 प्रतिपादितपदार्थयोः प्रकृतिप्रत्य-
 यार्थयोर्गोचरे । यथा० पङ्कजम्०
 औपगवः ० पाचकइत्यादि ॥

शमः

शब्दबन्धी । पुं० चर्जुने ॥ दशरथे ॥
 शब्दस्मृतिः । स्त्री० व्याकरणे ॥
 शब्दहेतुः । पुं० यष्ट्यादिषु । यथा ।
 यष्टोगुणक्रियाजातिकूटयः शब्दहे-
 तवः । गोमात्रीलिप्यलक्ष्यैव पाच-
 को घटएव च ॥ आकाशइति शब्दाना-
 तत्तदर्थप्रवर्तकाः ॥
 शब्दाधिष्ठानम् । न० कर्णे ॥
 शब्दानुशासनम् । न० प्रकृत्यादिविभा-
 गेन शब्दव्युत्पादने ॥ उक्तञ्च यथा ।
 विविक्ताः साधवः शब्दाः प्रकृत्या
 दिविभागतः । ज्ञाप्यन्ते येन तच्छास्त्र-
 मत्र शब्दानुशासनमिति । व्याकरण-
 स्येदमन्वर्थनाम शब्दानुशासनमिति ॥
 शब्दार्थः । पुं० शब्दजन्यज्ञानविषये ।
 वस्त्वाकृतौ ॥ शब्दस्य अर्थः ॥ यत्
 परः शब्दः स शब्दार्थ इति मीमांस-
 काः । सयोगो विप्रयोगश्च साहच-
 र्यविरोधिता । अर्थः प्रकरणलिङ्गं
 शब्दध्यानस्य सन्निधिः । सामर्थ्यं
 मौचित्योद्देशः । कालोऽप्यक्तिः । स्वरा-
 दयः । शब्दार्थव्यापारश्चेदेविशेष-
 स्मृतिहेतवः ॥
 शब्दितम् । चि० भाषिते ॥ गीते ।
 प्रतिपादिते ॥ शब्दस्य शब्दनेचो-
 रादिकः । कर्मणि क्त ॥
 शम् । च० कल्याणे ॥ सुखे ० शास्त्रे
 शमः । पुं० शान्तौ । विषयेभ्यश्चान्द्रि-
 योपरतौ ॥ मोक्षे ॥ अनारिन्द्रियनिम्ब

शमनीषद्

हे । अन्तःकरणोपरमे ॥ मनोने
 खल्ये ॥ मनःप्रसादे । अन्तःक
 रणग्रन्थिष्येभ्यो निवृत्तौ ॥ अवस्था
 दिव्यतिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निव
 र्तने ॥ उपशान्तौ ॥ सर्वकर्मसंन्या
 से ॥ सदैववासनात्यागः शमो यमि
 ति शब्दितः ॥ शमनम् । शम
 उपशान्ते । भाविष्यत् ॥ निदात्ताप
 देशेतिबुद्ध्यभावः ॥ शान्तिरसि ॥
 शान्त्यतेऽनेनेति व्याख्यानात् ॥ पा
 यौ । शये । हस्ते ॥ शान्त्यतिकण्डू
 मंलोबानेन । हलस्येति घञ् ॥ उप
 चारे । चिकित्सायाम् ॥

शमकः । चि० शान्तिकारके ॥

शमथः । चि० शान्तौ । मन्त्रिणि ॥
 शमनम् । शमः । शमादिभ्यो यच्
 ॥ शान्त्यतिषा । बाहुलकाद्वायप्रत्य
 यः ॥

शमनः । पु० यमराजि । यमे । आ
 हृदेवे । अन्तर्के । पितृपत्नी । मृग
 विशेषे ॥ कलापे ॥ न० शान्तौ ।
 वधे । हिसायाम् ॥ परम्पराके ।
 प्रोक्षणे । यज्ञार्थप्रशुहनने ॥ चर्व
 णे ॥ शमयति । शमः । पिजन्ता
 लल्यु । भावेत्युद्धा ॥

शमनखसा । स्त्री० कालिन्द्याम् । य
 मुनायाम् ॥ शमनसखसा ॥

शमनी । स्त्री० उन्मूलिन्याम् ॥

शमनीषद् । पु० निश्वाचरे । राक्ष

शमी

से ॥

शमपरा । स्त्री० तीर्थप्रभेदे ॥

शमयिता । चि० विनायके ॥

शमलः । पु० अपराधे ॥ न० विष्टा
 याम् ॥ शस्यते । शान्त्यतिषा ।

शमः । शक्तिशस्यानिर्दिष्टिकलः ॥

शमसुखम् । न० शान्त्यानन्दे ॥

शमादिषट्कम् । न० शमदमोपरति
 तितित्वासमोधानश्रवास्तु ॥ शमा
 दीनाषट्कम् ॥

शमान्तकः । पु० कामदेवे ॥ इ०
 चि० शेषः ॥

शमि । स्त्री० शिम्बायाम् ॥ शान्त्य
 ति । शमः । सर्वधातुभ्यङ् ॥

शमितः । चि० शान्ते । शीतोष्णस
 हने ॥ शस्यते ॥ शमः । क्तः ।
 वादान्तशान्तः । लप्ते साधुः ॥ वि
 नाश्रिते ॥ निर्वापिते ॥

शमी । चि० शान्ते ॥

शमिरः । पु० शमौष्ठे ॥

शमी । स्त्री० सक्तुफलायाम् । शिवा
 याम् । कौंकरा० जाटी० इ० भा० प्र०
 वृक्षे ॥ अस्याः गुणायथा । शमी
 तित्ताकटुः शीताकषायारेचनीक
 शुः । कम्पकासज्वरश्वासकुष्ठार्श
 कृमिजित्स्मृता ॥ शिम्बिकाया
 म् ॥ बलुल्याम् ॥ शान्त्यति
 शमः । अच् । गौरादिः । यद्वा
 । शमयतिरोगान् । शमेरजन्तान्डी

शम्पाक .

प. ॥

शमीक . । पुं . मुनिविशेषे ॥ शस्यति

। शम . । अलीक।दित्वादीकन ॥

शमीगर्भ . । पुं . ब्राह्मणे ॥ अग्नौ ॥

शमीज . । पुं . शमीधान्ये ॥

शमीधान्यम् . । न . बैदले । माषादौ ।

यथा । मुद्गे।माषीराजमाष . कुलत्प

खणकस्तिल : । काकाण्डाचीवरद्व

तिशमीधान्यगण . स्मृत . ॥ शम्पा

धान्यम् ॥

शमीपत्रा . स्त्री . खदिरियाम् । लज्जा

लौ । शमीपत्रसदृशानिपत्राण्यस्या

सा ॥

शमीफलम् . । न . शम्पा : फले । सां

गर . सैगर . इ . भा . प्र . । यथा । श

मीफलकौमलबीजसंस्मृततमोदके

स्वेदितमीवकीबलम् । प्रलेहयोगेवि

धिनाविपाचितसराजिकबादधिसै

न्धवान्वितम् ॥ शमीफलखण्डादु

कुष्ठार्शः कफहृतसरम् । सुकच्यमि

तलरुक्षमेध्यपापविनाशनम् ॥

शमीर . । पुं . अल्पायांशस्याम् । ह्र

स्वाशमीत्यर्थ . कुटीशमीशुण्डाभ्या

र . ॥

शम्पा . स्त्री . शतहृदायाम् । विद्युति

॥ भयङ्करत्वात् . शसुखपिबति ।

पा . । आतीनुपेतिक . । टाप . ॥

शम्पाक : । पु . आरम्बधे । चतुरक्त

ले ॥ शङ्खल्याणपाकीस्य ॥ विपाके

शम्बरविद्या

॥ पावके ॥

शम्पात : । पुं . आरम्बधे ॥

शम्ब . । पु . शबे । मुसलायस्थलीह

मण्डलके ॥ लोहकाञ्चयाम् । प

वी ॥ शम्बसम्बन्धने . चुरादि । श

म्बर्यातिसम्बन्धातिशयचून इतिविग्रहे

पवर्गद्वितीय . । अच् ॥ प्रतिलोमे

। द्वितीयकर्षणे ॥ मथा । शम्बाक

राति . अनुलोमं कृष्ट्वे च प्रतिलोमं

कर्षतीत्यर्थ . ॥ कृजोद्वितीयेतिडा

च् ॥ बि . शुभान्विते ॥ शमस्या

स्ति । कशम्भ्यामिबिब ॥ यदा ।

शाम्यति . शम . । शमेर्वन् ॥ द

न्त्याद्य . ओष्ठ्यवानपि ॥

शम्बर : । पुं . शवयान्मृदतिमृगविशे

षे । सावर . इ . भा . प्र . ॥ अस्यमा

सगुणा । शम्बरस्यपलज्जग्धशीत

लशुक्लस्मृतम् । रसेपाकेचमधुर

कफदरक्तपित्तहृत् । दैत्यविशेषे ॥

मत्स्यप्रभेदे ॥ गिरिविशेषे ॥ शङ्खयो

ति । वृज . । पचाद्यच् ॥ शवस

वरणरातिवा । क : ॥ शवयति ।

वाहुलकादरत्नतिवा । शमिधातोः

सञ्जायामिज्जा ॥ न . सलिले ।

जले ॥ चित्रे ॥ वीहव्रतविशेषे ॥

शम्बरकन्द . । पुं . बाराहीकन्दे ॥

शम्बरचन्दनम् । न . चन्दनविशेषे ।

कौरातेवहुलगन्धे ॥

शम्बरविद्या . स्त्री . मायायाम् । श

शम्भु .

शम्भुस्यदैत्यविशेषस्यविद्या ॥

शम्भुरसूदन . । पुं० । मदने । कामदेवे
॥ शम्भुरदैत्यविशेषः । सूदितवान् .
सूदयति वा । सूद . । नन्द्यादित्वा
क्तुः ॥

शम्भुरारि . । पुं० । मनसिजे । कामे
॥ शम्भुरदैत्यविशेषस्य . व्रतविशे
स्य वा . अरि . शत्रु ॥

शम्भुरी . स्त्री . आखुपण्याम् ॥ माया
याम् ॥ शठयोति । वृज् . । शमि
धातीरित्यच् . गौरादि . ।

शम्भुल . । पुं० . न . कूले । तटे ॥
पोथिये ॥ मत्सरे . शम्भुयति ।
शम्भु . । बाहुलकात् काल . ॥

शम्भुली . स्त्री . कुट्टन्याम् ॥ शसु
ख . बलते . बलति वा । बलसवर
णे . बलप्राप्तये वा । पचाद्यच् .
गौरादि .

शम्भुक्ततम् . चि . द्विभारकृष्टत्वे च ।
द्वितीयाकृते ॥ शमस्यास्ति । क
शम्भुर्मातिव . । शशशब्दोद्विती
यकपर्णवर्त्तते । शङ्खकृतम्
। कृजोद्वितीयतृतीयशबबौजात
कृष्णावितिङाच् ॥ यद्वा । शंभु
शब्द प्रतिलोमे । अनुलोमेनकृ
ष्टत्वे च पुन . प्रतिलोमेनकृष्टमित्य
र्थः ॥

शम्भु . पुं० . शम्भुके ॥ यथा । श
म्भुकः शम्भुकीज्ञेय . पूव का

शम्भु

न्तस्तुसर्वदा । ककारेणविनाशेष्टा
दृश्यतेग्रन्थविस्तरे ॥ इतिहृष्टचन्द्र ।

शम्भुक . पुं० . शम्भुके ॥ शमेर्वाहु
लकादुक्तप्रत्यये । वुगागमश्च ॥ श
म्भुकमपिशम्भुकमितिद्विरूपको
श ॥

शम्भुक . पुं० . जलशुक्तौ ॥

शम्भुका . पुं० . गजकुम्भान्ते । जल
शुक्तिकायाम् ॥ शुद्रतापसे ॥ ज
लजन्तुविशेषे ॥ दैत्यविशेषे ॥
शङ्खे ॥ शाम्यति । शम . । उ
ल्लाकादयश्चेत्युक्तावुक्च ॥ लुद्र
शखे ॥

शम्भुकपुष्पो . स्त्री . शङ्खपुष्पाम् ॥

शम्भुका . स्त्री . जलशुक्तौ ॥

शम्भुल . पुं० . ग्रामविशेषे ॥ तत्रष
ष्टितीर्थानिसन्ति . कल्कीचाविर्भूय
सहस्रसमा स्थास्यति ॥

शम्भुली . स्त्री . कुट्टन्याम् ॥ शसु
ख भलते । भलपरिभाषणे । प
चाद्यच् . गौरादि ॥

शम्भु . । पुं० . महादेवे । ईशे । शि
वे ॥ परमेष्ठिन । ब्रह्मणि ॥
विष्णौ ॥ सिद्धे ॥ अर्हति ॥
श्वेताकर्पादपे ॥ शसुखभवति .
भावयति भू . । मितद्रादिस्वा
ङ्ङु ॥ यद्वा । शभवत्यस्मात् .
भूसत्तायाम् । भूप्राप्तौ वा । वा
हुलकादपादानेपि . मितद्रादि .

शम्या

त्वाङ् । । यणं वृत्तविशेषे ॥ यथा ।
 कुरुपायिकङ्कणयुग्मालङ्कृतमयेरत्न
 चारत्वम् । चरण सन्नपूरस युक्तकु
 रकर्ण राजत्ताटङ्कम् । रसनामा
 योजयमस्त्रीरद्वयमेव शम्भुसदृत्तम्
 • भुविकान्त गौरिचिरसम्भावयतन्ना
 गाधीशिनोक्तम् । यथा । जयमायामा
 नवमूर्त्ते दानवव शध्व सव्यापारौ •
 बलमायोद्रावणहत्याकारणलङ्का
 लक्ष्मीसंहारी । कृतक सध्व सनध
 र्माश सनगोगोपीगोपानन्दी • वलि
 लक्ष्मीशसनलौलावामनदैत्यश्रे
 षीनिष्कन्दी ॥

शम्भुतनयः । पुं • कार्त्तिकेये ॥ ग
 णेशे ॥

शम्भुतिथिः । स्त्री • चतुर्दश्याम् ॥

शम्भुनन्दनः । पुं • कार्त्तिकेये ॥
 गणेशे ॥ श भो नन्दन • ॥

शम्भुप्रिया । स्त्री • गौर्याम् ॥ चाम
 लक्याम् । शम्भो प्रियो ॥

शम्भुवल्लभम् । न • श्वेतकमले ॥
 चि • शिवप्रिये ॥

शम्या । स्त्री • युगकीलके ॥ शम्य
 तेऽनया । शम • । अघ्न्यादि ॥
 यच्चाङ्गभूतेशूलाकारेकाष्टविशेषे ॥
 दक्षिणहस्तगृहीततालविशेषे ॥ य
 छ्याम् ॥ यथा । धनुः शतपरी
 हारोयामलस्यसात्समन्ततः । श
 म्यापाताम्रयोवापि • त्रिगुणो नग

शयनम्

रस्यतु ॥ अत्रशम्यायष्टिरितिकुसु
 कभट्टः ॥

शम्याक्षेपः । पुं • भमितक्षिप्तयष्टि
 प्राप्तयावत्भूप्रदेशे । शम्यापाते ॥
 शम्यापातः । पुं • शम्याक्षेपे ॥ य
 था । भ्रामयित्वावहुगुणयष्टि क्षि
 प्तसमाप्नुयात् । भुव प्रदेश याव
 न्तशम्यापातः सञ्च्यते ।

शम्याप्राशः । पुं • व्यासाश्रमे • य
 था । ब्रह्मनदासरस्वत्यामाश्रमः
 पश्चिमेतटे । शम्याप्राशद्वितीया
 ऋषीणासत्रवर्द्धनद्विति ॥

शय । पुं • शय्यायाम् ॥ पञ्चशा
 खे । पाणी । श्रितेऽस्मिन्सर्वम् ।
 शीङ्खले । पुंसोतिव • ॥ अष्टौ
 ॥ निद्रायाम् ॥ पश्ये ॥

शयण्डः । पुं • निद्रालौ । शयालौ ।
 शयथ • । पुं • अजगरे ॥ निद्रालौ •
 मरणे ॥ श्रिते । शीङ् शपिरुग
 मिश्रिज्जीविप्राणिभ्योऽथः । म-
 ल्ये ॥ वराहे ॥

शयनम् । न • शय्यायाम् ॥ निद्रा
 याम् । करणानामुपश्रमे ॥ सुर
 ते । मैथुने ॥ शीङोभावेत्युट्
 ॥ शय्यतेऽच । अधिकरेणल्युङ्
 ॥ शयनेविशेषायथा । श्वासान
 छीसम, तानस्तान्द्वि • १६ पाश्वे
 चदक्षिणे । ततस्तुष्टिगुणान् ३२
 वामे • पञ्चात्स्वप्याद्यामुखम् वा •

शयित

मदिशायामनलोनामेरुर्द्धोस्तिजन्तू
नाम् । तस्मात्तु वामपार्श्वे शयौ
तभुक्तप्रपाकार्थम् ॥

शयनासनम् । न० शयनगृहे । आस्य
तेऽस्मिन् । आस० । करणाधिक
रणयोरितिल्युट् । शयनस्य आस
नम् ॥

शयनीयम् । न० शय्यायाम् ॥ श्रुतेः
शय्यतेऽच्वा । कृत्यल्युट् कृत्यधिक
रणे शौडोऽनौयर् । चि० शयनयो
ग्ये ॥

शयनीयकम् । न० शय्यायोम् ॥
शयान । चि० शय्यानिहिताङ्गे ।
शय्यायांसुप्ते । शयाना भुञ्जतेयव
ना । भुजिक्रियाया शयनलक्ष
णम् । लक्षणहेत्वी क्रियायाद्वति
लट् : शानच् ॥ निद्राङ्गते ॥ शया
ननप्रबोधयेत् ॥ विश्रान्ते ॥

शयानक० । पुं० अजगरे ॥ ककलासि
॥ श्रुते । आनक० शौड्भिष ॥
शयोलु । पुं० बाहसे । अजगरे ॥ कु
कुरे । शुनि । मृतकान्तके । शृगाले
। सियाल० सयाल० इ० भा० प्र०
चि० निद्रालौ । खप्रजि । निद्रा
क० इ० भा० प्र० । शयनशीलः । शी
डोवाच्यद्वयलुब्धः ॥

शयितः । पुं० शिलौ । श्लोभाक्तके ।
वसन्तकुसुमे । चि० निद्रिते । नि
द्राणे । श्रुतेः । शौड० । अकर्म

शरट् .

कत्वात्कर्त्तरिक्त । निष्ठाः शौडि
तिनक्त्वम् । स्थिते ॥

शयितवान् । चि० निद्रिते ॥ श्रुतेः
। शौडोऽकर्मकर्त्तरिक्तवतु । निष्ठा
शौड स्विदिमिदिस्विदिधुषद्वतिन
क्त्वम् ॥

शयिता । चि० शयनकर्त्तरि ।

शयु । पुं० बाहसे । अजगरे ॥ श्रुते
। मृ० मृ० शी० तृ० चरि० तनि० धनि०
मि० मसृजिभ्यङ् ॥

शयुनः । पुं० अजगरे ॥ श्रुतेऽत्यर्थ
म् । अजि० यमि० शौड्भ्यश्च तिशौ
डङनम् ॥

शय्या । स्त्री० शयनीये । तूलिकाद्या
स्तरणविशेषे ॥ शय्यतेऽच् । श्रुतेः
वा । सन्नार्थासमजतिशौडः क्य
प् । अथङ् यिक्ङितीति शौडोपङादे
श् । खट्वादौ । गुम्फने । शब्दगुम्फे ।

शय्याजन्तु । पुं० मत्कुणो ॥

शर । पुं० तेजनके । गुन्दे ॥
वाणे । काण्डे ॥ दध्यगे । दधिसा
रे ॥ न० सलिले । नौरे । जले
॥ शृणाति० अनेनवा । शृङ्घिसा
याम् । अच्० कटोरव्या ॥

शरजम् । न० हैयङ्गीने ॥

शरजन्मा । पु० षडानने । स्वान्दे
॥ शरषुजन्मास्य ॥

शरट् : । पुं० सरटे ॥ शृणाति०
शकादित्वादटन् ॥ कुसुमशकी ॥

शरणापकः

शरणम् । न० गृहे । रक्षितरि । व
 धे ॥ रक्षणे ॥ शीर्यतेदु खम
 स्मिन्नितिव्युत्पत्त्याप्रपन्नानामात्ति
 हति । यथा । शरणनहिममजन
 नीनपितानमुतानसीदरानान्ये ।
 परमशरणमिदमेवचरणममूर्द्धं दे
 शिकन्यस्तमिति ॥ आश्रये ॥ वा
 तके ॥ शृणाति । शृङ्गिंसायाम् ।
 ल्युट्० भाविवा ॥

शरणद । पुं० स्वज्ञानदातरि० ई
 श्वरे ॥ चि० शरणदातरि ॥

शरणा । स्त्री० प्रसारण्याम् ।

शरणागत । चि० आश्रिते ॥ शर
 णापन्ने । शरणार्थिनि ॥ शरणे
 आगत ॥ शास्त्रे पुनिष्कृतिर्दृष्टा
 महापातकिनामपि । शरणागत
 हातुस्तुनदृष्टानिष्कृति क्वचित् ॥
 शरणागतमात्तं श्रुयोजहातिनराध
 म । सएव नरकयातियादहूतस
 म्भवम् ॥

शरणागति० । स्त्री० शरणागमने ।
 साषड्विधायथा । आनुकूल्यस्यस
 कल्प । प्रातिकूलस्यवर्जनम् ।
 रक्षयिष्यतिविश्रवासीगोमृत्यवरण
 तथा ॥ आत्मनिर्दोषकापण्येष
 ड्विधाशरणागतिः ॥

शरणार्थी । चि० शरणागते । अनु
 गते ॥

शरणापक । पुं० शरणापन्ने । स

शरत्पुष्पम्

श्वारजीविनि ॥

शरणि० । स्त्री० पथि ॥ श्रु० । वा
 हुलकादनि ॥ आबली ॥ शर
 णिहिमामितिवेदभाष्यम् ॥ पृथ्
 व्याम् ॥

शरणी । स्त्री० पथि ॥ प्रसारण्याम्
 ॥ जयत्याम् । जयावृत्ते ॥

शरण्ड । पु० धूर्त्त ॥ शरटे० भू
 षणान्तरे ॥ पक्षिणि ॥ कामुके ॥
 चतुष्पदे ॥

शरण्य । चि० आर्त्तस्थरक्षितरि ।
 आतरि ॥ शरणेरक्षणेमाधु ।
 तत्रसाधु रतियत् ॥ शृणातिभय
 वा । श्रु० । श्रुर्म्योश्चेत्यन्य ॥ श
 रणमिववा । शाखादिभ्योय ॥

शरण्या । स्त्री० शरणार्हायाम् । दुर्गा
 याम् ॥ यथा । विषाग्निभयघारे
 पुशरण्यास्मरणाद्यत । शरण्याते
 नसादेवीमुनिभि परिकीर्त्तिता ॥

शरण्यु । पु० वारिदे । वाते ॥

शरत्पुष्पम् । न० इक्षुप्रभेदे ॥

शरत्कामौ । पुं० कुक्कुरे ॥

शरत्पद्मम् । न० सितस्वजे ॥

शरत्पर्व । न० दुर्गात्सर्वे । कीजा
 गरे ॥

शरत्पुष्पम् । न० आहुल्ये । क्षुपे ।
 हलराख्ये । तगरे । शम्बीफले ।
 सुपुष्पे । पीतपुष्पे । काश्मीरेतरव
 टनाम्नाप्रसिद्धे ॥ शरदपुष्पमात्रे ॥

शरपुङ्ख .

शरत्०द् स्त्री० हायने । सवत्सरं ।
वर्षे ॥ शृणातिभाषान् । शृङ्घ्रि
सायाम् । शृङ्गभसेऽदि ॥ ऋतु
विशेषे । आश्विनकार्तिकयोः ।
वर्षावसाने ॥ शौर्यन्तेऽस्यापाक्नी
षधयः । पूर्व० वददि ॥ तत्रजात
स्यफलधया । नर शरत्सञ्जकल
व्यजन्माभवेत्सुकर्मानुजस्तरस्त्री ।
शुचि सुशीलो गुणवान् सुमानीध
नान्वितो राजकुलप्रपन्नः ॥

शरदः । वि० शरवर्षिणि ॥ शरददा
ति । ङुदाज् । आतद्धतिक ॥
शरदन्तः । पुं० हेमन्ते ॥ शरदान्तोऽ
स्मिन् ॥

शरदा । स्त्री० सवत्सरे ॥ शरदतौ ॥
शरदाभागुरिमतेटाप् ॥

शरदिकः । वि० शरत्कालजाते ॥
शरदुदाश्रयम् । न० शरत्कालिके म
रोवरे ॥

शरधि । पु० तूष्णे । तूष्णीरे ॥ अरा
धीयन्तेऽस्मिन् । ङुधाज् ।
उपसर्गे धे । कि । कित्वादाकार
लोपः ॥

शरपथी । स्त्री० ओषधिविशेषे ॥

शरपुङ्ख । पुं० श्लोहशर्बौ । सरफो
का० द्र० भा० प्र० ओषधौ । अस्त्रगु
णायथा । शरपुङ्खीयकृतश्लोहगुल्मत्र
याविषापहः । तिक्तः कषाय
कोसास्रज्वरश्लेष्मसहरोलघुः ॥

शरभूमिज

शरभ । पु० मृगेन्द्रविशेषे । महामृ
गे । अष्टापदे । महासिंहे । पर्वता
श्रये ॥ अष्टलक्षणं यथामहाभारते
। अष्टपादूर्ध्वनयनजर्द्धपादचतुष्टय
। सिंहहन्तु समायाति शरभो वनगो
चर इति । शृणाति । शृ० । कृशृ
शालकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ करभे
उष्ट्रे । वानरविशेषे ॥ हरौ । विष्णो
॥ शौर्यन्त इति । शरा शरीराणि०
शौर्यमाणत्वात् । तेषु प्रत्यगात्मतया
भाति । भादीप्तौ । आतद्धतिक ।
॥ पतङ्गे ॥ वर्णवृत्तविशेषे ॥ यथा
। द्विजवरतिलककलितमिहसगण
कलयश्वरभमिदमति सुखकरणम् ।
कविवरसकलहृदयकृतहरणं फणि
वरनरपतिवदनविहरणम् ॥ अथ द्वि
जवरभन्दस्रतुष्कलगणपञ्चमरूपवा
चकस्तद्रूपमचतुर्लघुतेषां तल्लकेन
चितयेन कलितं द्वादशलघुभिर्विलि
यावत् ॥ यथा । सकलकमलद
लरुचिधरनयन अधिजलनिधि
फणिपतिफणशयन । दनुजवि
जयसुरपतिनतिमुदिसौहरिरपहर
तुदुरितततिमुदितः ॥

शरभङ्गः । पु० गीतमवधजी । रामा
यणप्रसिद्धे । सुनिविशेषे ॥

शरभङ्गाश्रमः । पु० शौर्यविशेषे ॥

शरभू । पु० पौर्वतीनन्दने । स्तुन्दे ॥

शरभूमिज । पु० गन्धके ॥

शरानि .

शरमय । वि० शरनिर्मिते ॥

शरमल्ल । पु० खमविशेषे । गूथ
लक्ष्णे ॥

शरलकम् । न० लक्ष्णे ॥

शरवनीह्व । पु० स्तब्धे ॥

शरवाणि । पु० शरमुखे । शरली
विनि ॥ वदात्तौ ॥

शरवीलम् । न० चातुके । वीटुका
स्थे ॥

शरव्यम् । न० लक्ष्णे । शरवेहिस्ता
ग्रहितम् । उगवादिभ्योयत् ॥ य
हो । शरान्वययति । व्यञ्ज सवर
यो । सम्प्रसारिणिभ्योड ॥

शराघात । पु० प्रचलाके । नाणा
घाते ॥

शराटि । } स्त्री० शरारिविहगे ॥
शराडि । }

शरातिः । स्त्री० शरारौ । आडि
विहगे ॥ शरनीरमर्तति । अतः
अज्यतिभ्यास्तेतौण् ॥

शराभ्यासः । पु० उपासने । शर
शिक्षायाम् ॥ शरश्चशरमेवत्यत्र
भ्यासः ॥

शरारि । स्त्री० सुरगार्ह । इ० भा०
प्र० ॥ पक्षिविशेषे । चाटौ । शर
नीरमृच्छति । ऋगतौअचङ् ॥

शराकः । वि० हिस्ते ॥ शृणाति ।
शृ० । शृवन्त्योराकः ॥

शरालिः । स्त्री० शरारिपक्षिणि ॥

शराबाह्वम्

शरनीरमृच्छति । ऋ० । अचङ् ।
कपिलकादिस्वाङ्गत्वम् ॥

शरास्तिका । } स्त्री० शरालिविहगे ॥
शराली }

शराव । पु० कुडवहयपरिमाणे
चतु षष्टितोले । सेर० इ०
भा० प्र० । माणिकायाम् ॥ मृत्पा
त्रविशेषे । वर्धमानके । सरावा०
इ० भा० प्र० शरणम् । शृ० ।
ऋदोरप् । शृणातिवा । अच् ॥
शरशरादृवा० अवति । अवरणणा
दौ । अण० अज्वा ॥

शरावती । स्त्री० रामात्मजस्यलवस्य
राजधान्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ इव
क्षीत्तरपूर्वाभिमुखी० अस्यादक्षि
णपूर्वस्यांव्यवस्थितोदेशः प्राग्दे-
श उत्तरापरस्यांव्यवस्थितउदग्दे-
शः । तथाचोक्तम् । प्राग्दक्षौ
विभक्ततेहसः क्षीरोदकयथा । वि
दुषांशब्दसिद्ध्यर्थसानः पातुशराव
तीति ॥ शरा० सन्वयाम् । मतु
प् । शरादौनाच्चेतिदीर्घः ॥

शरावर । पु० कवचे ॥ तूणीरे
॥ यथा । शरावरीशरे० पूर्णौ
विध्वंसीपश्यालक्षणेतिरामायणम् ।

शरावाप । पु० धनुषि ॥

शराबाह्वम् । न० कुडवपरिमाणे ।
दृवात्रिंशत्तोले । आधसेरइ०
भा० प्र० परिमाणे ॥

शरीरम्

शराश्रय । पुं० तूणी ॥
 शरासनम् । न० कौदण्डे । चापे
 धनुषि ॥ शराश्रयन्तेऽनेन । अ
 सुखं पथे । करणे ल्युट् ॥
 शरासम् । न० धनुषि ॥
 शरि० । पु० हिस्ते ॥ शूले ॥ शृणा
 ति । शृ० । इन् ॥
 शरिमा । पु० प्रसवे ॥ शृणाति
 यौवनम् । शृ० । इभृष्टृस्तृभृभ्य
 इमनिच् ॥
 शरी । स्त्री० गुन्द्रायाम् । एरका
 त्वणे । गौरादित्वान्ङीप् ॥
 शरीरम् । न० कलेश्वरे । गात्रे ।
 वपुषि । स हनने । वष्पणि ।
 विग्रहे । समयेन्द्रियकलापे । दे
 वपितृमनुष्यादौनादेहे । जरायुजा
 गडजाङ्गिज्वाह्यभेदभिन्ने । पादा
 दिशिरोन्ते शीर्यते । तत्त्वज्ञाना
 दिनश्यतीति शरीरम् ॥ शरीरलक्ष
 णयथा । चेष्टेन्द्रियार्थाश्रयः श
 रीरमिति गौतम ॥ अचचेष्टादिमि
 लिताश्रयत्वनलक्षणम् । वैयर्थ्यात्
 । अपितु । आश्रयपदस्य प्रत्येकमन्व
 यच्चेष्टाश्रयत्वादिलक्षणत्रयेतात्पर्यं
 म् । चेष्टात्वञ्च । प्रयत्नजन्यताव
 च्छेदकोजातिविशेषः । नचशरी
 रावयवेऽतिव्याप्तिः । अन्त्यावयवित्वे
 नविशेषणात् । नचनिष्क्रियशरीरे
 ऽव्याप्तिः । तादृशेमानामावात् ।

शरीरज

अतएवाह । इन्द्रियाश्रयइति । इ
 न्द्रियाश्रयत्वञ्च । अचच्छेदकताख्य
 स्वरूपसम्बन्धविशेषेण । चक्षुष्मान्दे
 वदशोयमित्यादिप्रतीते । अर्थाश्र
 यत्वमित्यन्वार्थशब्दोनरूपादिपर ।
 तदाश्रयत्वञ्च चेष्टादावतिव्याप्तिः ।
 किन्तुसुखदुःखान्यतरपर । अतए
 वभाष्य । यस्मिन्नायतनेसुखदुःख
 यो प्रतिसवेदनप्रवर्तते । स एषा
 माश्रयस्तच्छरीरमिति । वस्तुतस्त्वं
 न्यतराश्रयत्वमपितल्लक्षणम् । कि
 न्तु । सुखाश्रयत्वदुःखाश्रयत्वचेति
 लक्षणद्वयेतात्पर्यम् । शरीरस्यत
 दाश्रयत्वमचच्छेदकतासम्बन्धेनह-
 स्तादेरलक्ष्यत्वे त्वन्त्यावयवित्वेनवि
 शेषणीयम् । स्वर्गिशरीरेनारक्षिश-
 रीरेवृक्षादीसुखदुःखस्वीकारान्नाव्या
 प्तिः । नचतच्छून्यखञ्जशरीरेऽव्या
 प्तिः । सुखाद्याश्रयवृत्तिद्रव्यत्वव्या
 प्यजातिमत्त्वस्यविवक्षितत्वात् । तादृ
 शजातिश्चमनुष्यत्वचैवत्वादि ।
 कल्पभेदेननरसिंहशरीराणाभेदा
 न्तरसिंहत्वजातिमादायनरसिंहश
 रीरेलक्षणसमन्वयइति ॥ १ ॥ शृ
 णाति । शीर्यतेरोमादिनावा ।
 शृ० । कृशृपृकटीतीरन् ॥ अर्द्ध
 चादि ॥

शरीरज । पुं० रोगे ॥ कामे ॥
 पुत्रे । चि० देहजाते ॥ शरीरा

शर्करा

प्लातै । जनी० । पञ्चम्यामिति
ड ॥

शरीरभाक् । त्रि० देहभाजि । भजी
शिव ।

शरीरभृत् । पु० प्राणिनि ॥ शरीर
विभक्तिं । भृज क्षिप् ॥ वि
ष्णौ । श्रीहरी ॥ शरीरिणांश
रीराणिभद्ररूपेणपिषयन् । प्राण
रूपेणवाधारयन्० शरीरभृत् । ख
माययाशरीराणिविभक्तिंवा । ड
भृज्० । क्षिपचेतक्षिपतुक् ॥

शरीरयात्रा । स्त्री० वपुषस्थितौ ॥

शरीरावरणम् । न० त्वचि । चर्म
णि ॥ कायवेष्टने ॥

शरीरौ । पु० जीवे । प्राणिनि ।
शरीरमस्तीति । अतद्वनिठनावि-
तौनि । ॥ चोचो ॥

शरु । पु० क्षीपे । क्रोधि ॥ वच्चे
॥ शरे । वाणे ॥ आयुधि ॥
शृणाति । शृ० । शृष्टृक्षिही
त्य् ॥

शरेष्ट । पु० आस्ते ॥

शर्करक । पु० मधुजम्बीरे ॥

शर्करका । स्त्री० सिताखण्डे ।

शर्करा । स्त्री० खण्डविकृतौ । सि
तायाम् । शुक्लायाम् । बूरा०
डू० भा० प्र० ॥ मौनाण्डास ।
सितापलायाम् । चीनी० डू०
भा० प्र० ॥ उपलायाम् । अश्मरु

शर्करिल

पायामृदि ॥ मृत्तिकाभिश्च शुचुद्र
पाषाणेषु ॥ कर्पराणि ॥ मृत्क
पालखण्डे ॥ शर्करान्वितदेशे ।
शक्ले ॥ रोगप्रभेदे ॥ यथा । प
च्यमानाशरीरपित्ताक्षीप्यमाणाच
वायुना । विमुक्तकफसम्भानाश्चरन्ती
शर्करामता ॥ शृणाति० श्रीयंतेवा
शृ० । श्र० करन् । शर्कराऽस्य
च । देशेलुबिलचौचेतिमत्वर्थीय
स्याणोलुप ॥

शर्कराचल । पु० दानार्थकचिमे
शर्करामयेगिरिविशेषे ॥

शर्कराघ्रेनु । स्त्री० दानार्थशर्करा-
निर्मितायांघिनौ ॥

शर्करापुष्प । पु० शर्करादुमे ॥

शर्कराप्रभा । स्त्री० जिनाजांजरक
विशेषे ॥ यथा । रतशर्कराबालु
कापङ्कधूमतमप्रभा । महत्तमप्र
भावेत्यधिधोजरकभूमय इतिहेम० ॥

शर्करावान् । त्रि० सशर्करदेशे ॥ श
र्करायाम् । शर्करिले । शर्करे
शर्करास्यत्यत्र । देशेलुबिलचौचे
तिचान्मतुप ॥

शर्करावती । स्त्री० नदीविशेषे ॥

शर्करासप्तमौ । स्त्री० बैशाखशुक्लस
प्तम्याम् ॥

शर्करासव । पु० शर्करयाकृतेश्च
सवविशेषे ॥

शर्करिल । त्रि० शर्करावतिदेशे ॥

शर्वा

शर्करायाम् । शकरे । शर्कराऽस्य
 च । देग्रेलुविलचीचेतीलच् ॥
 शर्करौ । स्त्री० शर्करायाम् ।
 शर्करोदकम् । न० शर्करान्वितपानी
 ये । रस० रसवत० द्र० भा० प्र० । यथा
 । जलेनगीतलेनैवचीलिताशुभशर्क
 रा । एलालवङ्गकरपुमरिचैद्यसमन्वि
 ता ॥ शर्करोदकनाम्नी तत्प्रसिद्ध वि
 दुषांसुखे । शर्करोदकमाख्यातशुक्ल
 लंशिशिवसरम् ॥ कृत्यरुच्यलघुस्वा
 द्वातपिपासनाशम् । मूर्च्छादि
 तपादाहज्वरशान्तिकरपरम् ॥
 शर्द्ध । पुं० अपानशब्दे ॥ शर्द्धनम्
 । शृधुशब्दकुत्सायाम् । घञ् ॥
 शर्द्धञ्जह । पुं० मोषि ॥ शर्द्धमपान
 शब्दजहाति । श्रीहाक्० । वात
 शुनीतलशर्द्धेध्वतिखश् । अरु
 द्विषदितिसुम् । जहातिरचान्त
 भावितय्यर्थः ।
 शर्द्धनम् । न० शुद्धशब्दे । पङ्क्तिः ।
 शर्मा । पुं० ब्राह्मणस्योपपदे ॥ न०
 सुखे । चि० तद्वति । शृवात्यशुभ
 म् । शृ० । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥
 शर्मारः । पुं० वस्त्रविशेषि ॥
 शर्मार । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ।
 शर्मिष्ठा । स्त्री० दानवेन्द्रस्यपुत्रपर्व
 षोदुहितरि ॥
 शर्या । स्त्री० राशौ ॥ इ० वाचस्पति
 क्षीपः ॥

शर्शरीक

शर्याति । पुं० वैवस्वतमनो पुत्रे ॥
 शर्ष । पुं० ईश्वरे । ईशाने । शि
 वे ॥ शृणाति० सर्वा प्रजा सह
 रतिप्रलयसहारयतिवा । शृणात्य
 सुरान्० भक्तानांपापवा । शृ० ।
 कृगृगृहृभ्योव ॥
 शर्षरी । स्त्री० निशायाम् । यामि
 न्याम् ॥ क्षियाम् ॥ शृणातिषिष्टा
 । शृ० । कृगृगृहृञ्चतिभ्य छ
 रच् । पित्तान्० हौष । वनिपितु
 ० वनारचितीहौषी ॥ हरिद्रायाम्
 ॥ वत्सरविशेषे । तत्फलयथा । क
 चिदूर्ध्वतिपर्जन्योदेशिसंक्षिप्तमण्ड
 ल । दुर्भिक्षशर्वरीवर्षेव्यवहारो
 विपर्ययः ॥ ३४ ॥
 शर्षरीश । पुं० निशापतौ । चन्द्रे ॥
 शर्षला । स्त्री० तीमरास्त्रे । गण्डासा
 ० सत्रली० द्र० भा० प्र० ॥ इत्यक्षेप्ये
 सशल्यदण्डे । रायवांस० द्र० गौ०
 भा० ॥
 शर्षाणी । स्त्री० उमायाम् । कात्याय
 न्याम् । गौर्याम् ॥ शर्षास्त्री ।
 इन्द्रवरुणभयशर्वेत्यादिना० हौषा
 नुक्ती । शर्षाणीमध्यमाभिधे । म
 ध्यमेश्वरस्थानइत्यर्थः ॥
 शर्शरीक । पुं० हिस्से ॥ खले ॥ शृ
 णाति । शृ० । शृगृहृञांदेरुक् चो
 भ्यासस्येति० ईकन्० हित्वमभ्यास
 स्यचरुक् ॥

शलाका

शल पुं० भृङ्गिणि ॥ क्षेपप्रमेदे ॥
विधौ । व्रज्याणि ॥ दीर्घायुधे । कु
न्तो । विषाङ्कुरे ॥ उष्ट्रे ॥ शल्या
स्थान्दमे ॥ न० श्लाविस्त्रोम्नि । शल
ल्याम् । शलले ॥ शलति । शल
चलने । पचाद्यच् ॥

शलक । पुं० मकटं लूतायाम् ।
मकडौ० मकडा० इ० भा० प्र० ॥
शलङ्गः । पु० लोकपाले ॥ लवणवि
शेषे ॥
शलभः । पुं० कौटविशेषे ॥ पत
ङ्गे । ईतिविशेषे । टिङ्गी० टी
ङ्गी० इ० दे० भा० ॥ शलति ।
शल० । कृशशलिकलिगर्दिभ्योऽ
भच् ॥

शललम् । न० शले । श्लाविस्त्रोम्नि
॥ शलते । शलचलनसंवरणयोः
॥ वृषादित्वात्कलञ्चित् ॥
शलली । पु० श्लाविधि ॥ शलल
मस्यास्ति । इनि० ॥
शलली । स्त्री० शलले ॥ गीरादि
त्वाज्जातित्वादाडौष ॥

शलाका । स्त्री० शल्ये ॥ मदन
द्रुमे ॥ शारिकायाम् ॥ शलक्याम्
क्षपपञ्चरादिकाभ्याम् ॥ तिलि
ङ्ग० भाषा० शरे ॥ अलिख्यकूचिं
कायाम् ॥ शलते । शल० । व
लाकादयश्चेतिसाधुः ॥ धातु
मय्यामञ्जनकलिकायाम् । सला

शल्लली

ईङ्ग० भा० ॥

शलाकापुरुष । पुं० वीहानादैव
पुरुषेषु ॥ तेष्विषष्टिसङ्ख्यापरि
मिता ॥ तत्रहादशक्रचवर्तिनं
। चतुर्विंशतिर्जिना । नववासु
देवाः । नववल्गदेवाः । नवप्रति
वासुदेवाः । इति ॥

शलाटः । पुं० शकटपरिमाणे ॥
शलाटुः । पु० बिल्वे ॥ मूलवि
शेषे ॥ चि० आमेफले ॥ शलते
। शलचलनसंवरणयोः । पचाद्य
च् । अटति । अटगतौ । मृग
यादित्वात्कु । शलखासावटुश्च ॥
शलाभोलि । पु० उष्ट्रे । इ० ई० न्द्र ॥
शलालु । न० सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥
शलौ । स्त्री० श्लाविधिः ॥
शल्लम् । न० त्ववि । वल्कले ॥ शक
ले । खण्डे ॥ मत्स्यत्वचि ॥ शल
ति । शलचलने । इण्भीकेति
कच् ॥ शल्लैः काष्ठखण्डैरिति
वेदभाष्यम् ॥

शल्लली । पु० मल्ले । मीने ॥
शल्लौ । पुं० मीने ॥
शल्लमलि । स्त्री० शाल्लमलितरौ ॥
शल्लते । शल० । क्षिप् । मल्लते ।
मल्लधारणे । सर्वधातुभ्यङ् ।
शल्लचासौमलिश्च ॥ इ० दि०
षः ॥

शल्लली । स्त्री० शाल्लमलिटुमे ॥

शल्य

शल्य । पुं० मदनद्रुमे ॥ श्वाविधि ॥
 नृपविशेषे । युधिष्ठिरमातुले ॥
 सौमित्र ॥ शलाकायाम् ॥ बिल्व
 वृक्षे ॥ मत्स्यविशेषे ॥ न० क्षु
 डे ॥ इषौ । शरे । तीमरे । कु
 न्ते ॥ वशकम्बिकायाम् ॥ पा
 पे ॥ दु० सहे ॥ दुर्वाक्ये ॥
 अस्थि ॥ आयुर्वेदस्याङ्गविशेषे ॥
 यथाहमुच्यते । तत्रशल्य नामविविध
 हणकाष्ठपाषाणपाशुलोहलोष्टास्थि
 बालनखपूयास्त्रावाभ्रगर्भशल्योदर
 गार्थयन्त्रश्चक्षुराग्निप्रणिधानव्रण
 दिनिस्यथार्थस्तेति ॥ पुं० न० शल्यौ
 । तीमरे । सेन इ० भा० ॥ शल
 यि । जलगतौ । अघ्न्यादित्वाद्य
 त् ॥ यद्वा । सानसिबर्णसौत्या
 दिनाशलेर्यं ॥

शल्यक । पु० मदनद्रुमे । राटे
 ॥ श्वाचित्सदृशेऽस्थूललीमवतिप्रा
 णिविशेषे ॥ तन्मासगुणास्तु । श
 ल्यक श्वासकासास्रश्लेष्मदोषच-
 यापह ॥ इति ॥

शल्यकण्टक । पुं० शल्यके ।
 शल्यलीम । न० शल्याम् ॥
 शल्यहत् । वि० व्रणचिकित्सके ।
 शल्यहर्त्तरि ।
 शल्यारि । पुं० धर्मपुत्रे । युधि
 ष्ठिरे ॥

शल्यः । पुं० भेके ॥ न० त्वचि ॥

शवपादपः

शल्यक । पुं० शीणवृक्षे ॥ न० त्वचि ॥
 शल्यकौ । स्त्री० श्वाविधि ॥ शल्य
 मृगे । अस्त्रमांसगुणायथा । श
 ल्यमास गुस्त्रिग्धशीतल कफपित्त
 जिदित ॥ द्रुमविशेषे । गजभ
 द्यायाम् । सुवहायाम् । अस्त्रा
 गुणास्तु । शल्यकोतुवराशीतापित्त
 श्लेष्मातिसारजित् । रक्तपित्तव्रण
 हरीपुष्टिकृत्समुदीरितेति ॥ सल
 ति । पलगतौ । क न् । पृथोद
 रादि । गौरादि ॥ सत्कृत्यल
 क्यते । लक्यास्त्रादने । क्षुन् ।

शल्यकौद्रव । पु० सिंहलके ॥

शल्यः । पुं० सालदेशे ॥

शव । पु० कुण्डमे । मृतशरीरे ॥
 न० तीये जले ॥ शवगतौ ।
 पचाद्यच् ॥

शवकाम्य । पुं० कुकुरे ॥

शवयानम् । न० काष्ठमञ्जे । शवव
 हनार्थं खट्वायाम् ॥

शवर । पुं० अरण्यचरेऽस्त्रेच्छविशेषे ।
 अस्तु । पानीये ॥ शङ्करे । शा
 स्त्रविशेषे ॥ हस्ते ॥ न० जले ॥
 चित्रे ॥ वीरानां व्रतविशेषे ॥
 शवति । शव० बाहुलकादर ॥
 शवरातिवा रा० । क० ॥

शवरथ । पु० शवयाने । अरथी०
 इ० भा० ॥

शवपादपः । पुं० लोभे ॥

शश

शवरलोभ । पुं० श्वेतलोभे ॥
 शवरालय । पुं० पक्षणे । भिक्षया
 मे । शवरगृहे । शवरान्तौतिश
 ददा । तेषामालय ॥
 शवगावास । पुं० शवरालये । शव
 राणाभावास ॥
 शवरी । स्त्री० शवरभार्यायांश्च ॥
 शल । पुं० शस्त्रे विभक्ते । कर्बु
 र्वैर्वा ॥ त्रि० तद्वर्णयुक्ते ॥ प
 श्योष्ठमध्यम ॥
 शाक्षिमा । पुं० विषिव्रतायाम् ।
 शशलक्ष्यभावः । पृथ्वादित्वादिम
 निच् ॥ वर्णवाचकत्वात् । वर्णं
 दृढादिभ्यङ्गतिवा । इमनिच् ॥
 शवली । स्त्री० शवलवर्णायागवि ॥
 शवलयोगादन्यतीढीष्
 शव । न० शले । प्रवयति । टु
 ओष्ठिन् । प्रवेः संप्रसारणश्चेत्य
 मुन् । शवसी । शर्वासि । इत्यादि
 बोध्यम् ॥
 शवसान । पुं० पथि ॥ शवति०
 श्रूयतीवा । श्रुगतौ । कन्दस्रसान
 च्छुलभ्याम् ॥
 शव्यम् । न० शवकर्मणि ॥
 शश । पुं० बाले ॥ लोभे ॥ प
 शुविशेषि । शशके । लोभकर्णे ।
 बजाखी । सखा । इ० भा० ॥
 शशमांसगुणायथा । शशः शीता
 लघुर्वाहीरुज स्वादुः सदाहितः ।

शशधरः

। वज्रकृतकपिप्लोवातसाधार
 य स्मृत ॥ ज्वरातीसारशोषा
 स प्रलामायहरस्यस । अपिच
 । निरस्यकृतपलमेवशाशसङ्घिना
 ज्येनकृतमुपाकम् । ससैन्वबधूल
 नदत्तवास करीतिकोष्ठान्निमतिप्र
 काश ॥ शशादिमासानिविष्यवेप्र
 दियानोत्थाह । मार्गमास तथा
 प्लहाशशाशसमन्युज्यते । एतानि
 हिप्रियाणिष्यु प्रथीयानिवसुम्भ
 रे । इत्येकादशोत्तमम् ॥ चतुर्वि
 धपुरुषात्तर्गतपुरुषविशेषे । तत्र
 क्षणयथा । मृदुगन्धसुशील क्षी
 मलाह । सुशेष । सकलगुणविधो
 न सत्यवादीशशायमिति । चन्द्र
 चिन्हे ॥ शशति । शशप्रतयती
 । अच
 शशकः । पुं० बजाखी । शशी ॥
 शशघातक । पुं० श्येने । बाजइ०
 भा० प्र० ॥
 शशही । स्त्री० शकुन्याम् । शशह
 ग्नि । अमनुष्यकर्तृकइतिहस्तह
 क । डीप् ॥
 शशधर । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥
 यथा । बिलोक्त्ववदनश्चिव शशधरी
 क्रियापागङ्गुरः कुचौकमलकैरकः
 स्फुटतिवक्षसासाप्रतम् । रुदन्ति
 तुङ्घनच्छलाग्रवदलानिदन्तच्छद
 प्रियेकथयजायतांसपदितन्विमूकः ।

शशाङ्गुली

पिक्कः ॥ शशसुधरोधारकः क
पूरे ॥

शशपानतीर्थम् । न० तीर्थविशेषि ॥
शशप्रतकम् । न० स्तनादिस्थनखा
घाते ॥

शशभृत् । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥ शश
विभक्तिः । ङुभृज् । क्लिप् ॥
शशलोम । न० शशीर्णे ॥ शशस्यलो
म ॥

शशविन्दु । पुं० वासुदेवि ॥ राजा
नरे । चिचरयपुत्रे ॥ चन्द्रे ॥ श
शश्विन्दुस्त्वन्लक्ष्यमस्य ॥

शशशिविका । स्त्री० जीवन्त्याम् ।
शशस्यलो । स्त्री० गङ्गायमुनयोर्मध्य
देशे । चन्तर्बेद्याम् । इ० सुद्रित
चि० शेष ॥

शशाङ्ग । पुं० चन्द्रमसि । कपूरे ॥
शशाङ्गमूर्तिः । पुं० चन्द्रे ॥ शशा
ङ्गामूर्तिर्यस्या ॥

शशाङ्गुली । स्त्री० कर्कटीप्रभेदे ।
बहुफलायाम् । तण्डुल्याम् । अ
स्याः पर्यायायथा । शशाङ्गुलीब
हुफलातण्डुली च सम्भवा । ङु
द्रोक्तालीमशफलाधूस्त्रावत्तफलात
या ॥ अस्या गुणाः । शशाङ्गुली
तिक्तकटुसुकीमलाकडुमयुक्तामधु
राकफापहा । पाकितुसाम्नामधु
राविदाहकृत्कर्फं तुशष्कारुचिक
चदौपनी ।

शशी

शशादः । पुं० विकुक्षिसञ्ज्ञके० राज
विश्विषि ॥ श्येने ॥

शशादन । पुं० श्येनपक्षिणि ॥ श
शमत्ति । अद० ॥ ल्यु . . ल्यु
ट्० युज्वा ॥

शशिकला । स्त्री० अतिशर्कारो १५ छ
न्दोविशेषि ॥ तल्लक्ष्यन्तु गुरुनिध
नममुलघुरिहशशिकला । यथा ।
मलयजतिलकसमुद्रितशशिकला०
ब्रजयुवतिलसदलिकगगनगता स
रसिजनयनहृदबसलिलनिधिर्व्यत
नुतविततरभसपरितरलम् ॥ शशि
न षोडशांशे ॥

शशिकान्त । पुं० चन्द्रकान्तमणौ ॥
न० कुमुदे । कङ्कारे । कौरवे ॥ चि०
चन्द्रसमे ॥

शशिदेव । पुं० रन्तिदेवे ॥

शशिध्वज । पुं० भङ्गाटपुरन्दरे ॥ क
ल्किपुराणस्य २५ अध्यायप्रसिद्धे ॥

शशी । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे । नक्ष
त्रे श्चे ॥ नक्षत्राणामध्येशशीविण्यो
विभूतिः ॥ सचजलमयः । यथा
। सलिलमयेशशिनिरवेदीधितयो
मूर्च्छितास्तमोनेशम् । क्षपयन्तिद
पङ्गोदरनिहिताद्भवमन्दिरस्यान्तद्भ
ति ॥ वर्षावत्तप्रभेदे । नरेन्द्रोयदि
स्यात् । शशीकथ्यतेतत् ॥ यथा ।
जनानन्दकन्द प्रियस्ताम्कुन्द
॥ षण्माचम्यदितोयप्रभेदे ॥ ५५०

शशिशम्

॥ अर्हद्भुजविशेषे ॥

शशिशम् । न० मुक्तायाम् ॥ कुमुदे

॥ त्रि० चन्द्रसमदोमित्युक्ते ॥

शशिशम् । स्त्री० ज्योत्स्नायाम् ॥

शशिशम् । पु० चन्द्रशेखरे । शिवे ॥

शशिलेखा । स्त्री० चन्द्रमस कला

याम् । इन्दुलेखायाम् ॥ गुडू

च्याम् ॥ वाकुच्याम् । सीमराज्याम्

॥ चन्द्रलेखाभिधेवृत्ते । रसालाया

प्रभेदे ॥ यथा । शर्कराशुभयुक्तेन

शृतदुग्धधृतेनच पटपूताशिश्वरि

ण्योशशिलेखेति कौत्सिता ॥ शशि

लेखाहिमाबल्यारुच्यापुष्टिप्रदालघु

। वातपित्तहराश्चेष्टमहादाघविना

शिनो ॥

शशिलेखिका । स्त्री० शशिलेखाया

म् ॥

शशिवदना । स्त्री० गायत्रीछन्द इ

प्रभेदे ॥ शशिवदनान्धौ ॥ यथा ।

शशिवदनानां ब्रजतरुणीनाम् । अ

धरसुधीर्ममधुरिपुरैश्चत् ॥ चन्द्र

सममुखायां शिषिति ॥

शशिवाटिका । स्त्री० पुनर्नवायाम् ॥

शशिशेखरः । पुं० ईश्वरे । चन्द्रमौ

लीसदाशिवे ॥ बुद्धभेदै । चक्रसवरि

। वज्रकपालिनि । वज्रटोके ॥

शशिशम् । न० शशिलामनि ॥ शश

स्यजर्णाः शशिशम् । शशिशकार

णंकरणमिति चन्द्रगोमिलिङ्गानुशा

शस्तकेशकः

सनात् । क्लीबत्वम् ॥

शस्तत् । अ० आत्मप्रश्ने ॥ मङ्गले ॥

पुराकल्पे ॥ सदार्थे । नित्ये । नि

रन्तरे ॥ आभीक्ष्णे ॥ पुनरर्थे ॥ शश

तिशयन वा । शश० । बाहुलकात् ।

वत् ॥ सहार्थे ॥

शष्कुल । पुं० छिन्ती । करञ्जे ॥

शष्कुली । स्त्री० पिष्टविशेषे । सीहाली

तिख्याते ॥ यथा । समिताया घृता

क्ताया लीप्यैकत्वाच्चवेत्येत् । आ

ज्यताभवेत्येत् । सदाशष्कुलीफेनिका

गुणा । कर्णरम्भे ॥ यथाकर्णशष्कु

ल्यवाच्छन्नं न भवत्येवमिति ॥ सौ

री० इ० भा० प्र० मत्स्ये ॥ तद्गुणाय

था । शष्कुलीयाहिणीहृदयामधुरा

तुषरास्मृता । गौरादित्वान्डीव ।

शष्पम् । न० नवीनदण्डे । बालदण्डे

॥ पु० प्रतिमाहानी ॥ शष्पते । शु

ष्यति वा । शसुहि सायाम् । शुष

शिष्ये वा । खण्डशिल्पशष्पे तिप्पो

निपातनात् । पत्वञ्च ॥

शसनम् । न० परम्पराके । यज्ञार्थं

पशुहनने । शसु० । भावेच्छुट् ॥

शस्तम् । न० श्वः श्रेयसे । शिवे ।

क्षेमे । त्रि० कल्याणयुक्ते ॥ सुते

॥ प्रशस्ते ॥ शस्यते स्म । शंसुस्तौ

। कर्मणिक्तः ॥

शस्तकम् । न० बहुलिङ्गाय ॥

शस्तकेशकः । त्रि० प्रशस्तकेशवात्

शस्त्रकोशतः :

शस्त्राङ्गः । चि० रस्यतनौ ॥ शस्त्रान्य
ज्ञान्यस्य ॥ पुं० अतीतकल्पार्द्धे
दे ॥

शस्त्रम् । न० लोहे ॥ तीक्ष्णायसे । अ
स्त्रे । आयुधे ॥ शस्त्राच्च बहुधासु
क्तैरित्यादौ शस्त्रास्त्रयोर्भेदः ॥
तथाहि । येन करधृतेन हन्वतीतच्छ
स्त्र अस्यादि । येन प्रक्षिप्तेन हन्यते
तदस्त्र काण्डादिभूत्यनयोर्भेदः ।
अपिच । अस्त्र मन्त्राभिमन्त्रितम् ।
शस्त्र तदितरदिति ॥ शस्त्रेऽनेन ।
शसुहि सायाम् । दाक्षीतिष्टुन् ।
सर्वधातुभ्यङ्गतिवा ॥ अमिचिमि
दिशसिभ्यः क्त्वोवा ॥ अप्रगौतच्छ
गजाते ॥ होवादिनाशस्त्रमानङ्ग
त्यर्थः ॥ अप्रगौतमन्त्रसाध्यायास्तु
तौ ॥ अप्रगौतमन्त्रसाध्यगुणनिष्ठगु
णाभिधानं शस्त्रमिति याजकानां व्य
वहारः ॥ पु० खड्गे । तरवारौ ।
शस्त्रकम् । न० अयसि । लोहे ॥ श
स्यतेनेन । शसे । ष्टुन् । स्वार्थे
कः ॥

शस्त्रकर्म । न० वैद्यानां प्रधानकर्म
विशेषः । तदष्टविधमवति । यथा
। कृद्य० भेद्य० लेख्य० वैध्य० मेध्यमा
हार्य० विस्त्राय्य० सौव्यमिति भेदे
दात् ॥

शस्त्रकोशतः । पुं० महापिण्डोत्
तौ ॥

शस्यम्

शस्त्रजीवी । पुं० शस्त्राजीवे ॥
शस्त्रधारणजीवकः । पु० शस्त्राजीवे ॥
शस्त्रपाणिः । पु० अस्त्रादिशस्त्रहस्ते
॥ आततायिविशेषः ॥

शस्त्रभृत् । पु० शस्त्रधारिणि ॥
शस्त्रमार्जः । पुं० असिधावके ।
शाणाजीवे ॥ शस्त्रमार्ष्टि । मृजुशु
द्धौ । कर्मण्यण् ॥

शस्त्रशास्त्रम् । न० अथर्ववेदस्योपवे
दे ॥

शस्त्रहतः । चि० शस्त्राघातेन मृते ॥

शस्त्रहस्तः । चि० शस्त्रपाणौ ॥

शस्त्राजीवः । चि० काण्डपृष्ठे । आ
युधीये । आयुधिके ॥ शस्त्रमाजी
वति । उपजीवति । जीवः । कर्म
ण्यण् ॥

शस्त्राभ्यासः । पुं० शस्त्रशिक्षायाम् ॥

शस्त्रायसम् । न० पिण्डायसे । इस्
पात् इ० भा० ॥

शस्त्री । चि० शस्त्रविशिष्टे ॥

शस्त्री । स्त्री० कुरिकायाम् ॥ ष्टुन् ।
षित्वान्ङीष् ॥

शस्यम् । न० वृक्षादिफलैः ॥ शस्यते ।

शसुः । तत्किं शसिचतौ तयत् ॥

तालव्या अपिदन्यासशस्यशुकरपां

शवः ॥ क्षेपधान्ये ॥ यथा । शस्य

क्षेपगतप्राहुः सतुषधान्यमुच्यते

। आमवितुषमित्युक्तं खिन्नमन्नमु

दाहृतमितिस्यूतिः ॥

शाक .

शस्यध्वसी । पुं० तुन्नवृक्षे । नन्दीदृ
मे ॥ त्रि० शस्यनाशके ॥

शस्यमञ्जरी । स्त्री० काण्णिशे । अभिन
वनिर्गतधान्यादिशीर्षके ॥ शस्य
समञ्जरी ॥

शस्यशुकम् । न० यवाद्ययोः । किं शा
रौ ॥ शस्यस्यशुकम् ॥

शस्यसवरः । पुं० अप्रवक्तृर्णे । साल
वृक्षे ॥ शस्यै सत्रियते । वृञ्० ।
अप् ॥

शस्यसवरणः । पुं० दीर्घपण्ये । अ
प्रवक्तृर्णे । जरणद्रुमे ॥

शस्यातः । त्रि० शस्यभक्षके ॥

शस्याकः । पुं० शमीरे । अल्पशमीवृक्षे ॥

शांशपः । पुं० चमसे । शिशपायावि
कारः । अञ्ज । देविकामिशयेत्या
त्वम् ॥

शांशपायनः । पुं० सुनिविशेषे ॥

शाकः । पुं० द्वीपविशेषे । शाकेशाक

द्रुमस्तुङ्गः । शाकसञ्ज्ञानिवन्धनद्रुत्यु

क्ते ॥ कर्कशपत्रं महतिद्रुमे । क

कचपत्रे । जरपत्रे । श्रेष्ठकाष्ठे ।

स्थिरसारे ॥ शक्तौ ॥ नृपविशेषे ॥

युधिष्ठिरविक्रमादित्यशालिवाहना

दिशकनरपतीनामतीताब्दे ॥ बवं

रे । गोयानाख्ये ॥ पुं० न० हरि

तके । शाकभाक्ते ॥ मण्डूकपथी

पालङ्क्याचिल्लिकाचाप्यपीदका ।

चाङ्गेरीहिलमेवाचकलम्बीशाकजा

शाक .

तयः । वास्तुके । पत्रपुष्पादिषु ॥

तत्रपत्रनिम्बादे । पुष्पकोविदा

रादे । आदिपदातफलवार्त्ताका

दे । मूलमूलकादे । कन्दः ।

शूरणादे । अङ्गुरीवशादे । आ

हच । मूलपत्रकरीरागफलकन्दा

धिरूठकम् । त्वक् पुष्पकवक्क्षेत्र

शार्कदशविधस्मृतम अधिरूठक

तालवीजाङ्गुरास्थिमज्जादीतिगौ

डाः । अन्येतुजोद्योतस्यफलम्

खादे स्वेदान्नवोद्भिन्नानङ्गुरान्मन्य

न्ते ॥ शक्वते । शक्तीत्यनेनवाभोक्तु

म् । शक्नु० । घञ् ॥ यद्वा । श्य

ति । शीतनूकरणे । बाहुलकात्

कन् ॥ भावप्रकाशितुः षड्विधशाक

मुक्तम् । यथा । पत्रपुष्पफलना

लकन्दसखेदकतथा । शाक षड्वि

धमुद्दिष्टगुरुविद्याद्यथोत्तरम् ॥ अ

थैतेषामुणाः । प्रायः शोकाणिस

र्वाणिविष्टम्भोनिगुरुणिव । रुद्धा

णिवहुवर्चासिस्पृष्टविण्माकृतानिव

॥ शाकभिनत्तिवपुरस्थनिहन्तिने

च वर्यविनाशयतिरक्तमथापिशुक्र

म । प्रज्ञाद्यप्रकुरुतेपलितश्चनून

हन्तिस्मृतिगतिमितिप्रवदन्तितज्

ज्ञाः ॥ शाकेषुसर्वेषुवसन्तिरीगा

स्तेहेतवेदेहविनाशमाय । तस्मादु

धः शाकविवर्जनञ्चकुर्यात्तथा

क्तेषुसपदेशः । अपिच । सामा

शाक .

न्यायेववाध्यानिशाकनिन्दावर्त्ता
सिद्धि । विशिषस्तत्रतेषान्तुतत्रतत्र
भिरूपित . ॥ शाकपाकविधियं
था । हिङ्गुजौरयुतेतैलेक्षिपेष्ठाक
सुखण्डितम् । लवणस्राष्ट्रं चूर्णा
दिसिद्धे हिङ्गुदकं क्षिपेत् ॥ इत्ये
व सर्वं शाकानासाधनेभिहितैवि
धि ॥ बास्तूकाकाकमाचीक्षतशु
लीय पुनर्नवा । केचुका नास्ति
कापाठातल्यन्तेऽस्तेनतदुधै . का
समदीयमेधीचपुत्राटचणकीकवम्
। रसाद्रन्वस्तरहितपक्कसम्यक्
चक्षयै । एववार्त्ताककूष्माण्ड
पटालादिफलेष्वपि । तलनेविधि
रुद्दिष्टोविशेषाय . सकथ्यते ॥ त
मेतैलेक्षिपेष्ठाक बास्तूकादिसुख
ण्डितम् । लवण तौयमस्त्रक्षि
प्तसिद्धेऽर्धमात्रकम् ॥ सधान्यवेश
नेतक्रेगालित कथित क्षिपेत् ॥ त
त शुण्ठीजौरकक्षिपेक्षिङ्गुदक
क्षिपेत् ॥ इत्येवैवापरस्यापिबर्णं
स्वरूपेयदि । तत्सर्वे स्वेच्छयादे
यवर्णकृतप्रथमस्मृतम् । एव
यत्कथित शाक कपाय कटुतिक्तक
म् । तदुष्णनाम्बुनापूर्वतक्रेणतद
नन्तरम् । तप्ततैलेविनि क्षिप्य
रभ्येक्ष्ययथेच्छया । वर्णस्वरूपेदे
यंकुङ्कुमरंरक्तचन्दनम् । ताम्बूल य
वयद्युक्त तत्रतत्रप्रयोजयेत् ॥

शाकम्भरीयम्

शाकचुक्रिका । स्त्री . विद्यायाम् ।
शाकट । पुं . शकटवीठरि ॥ स्त्री
प्रातके । बहुवारके ॥ चि . श
कटस्तेदमित्यर्थे । शकटेपकरणे
॥ शकटवहति । शकटादण् ॥
शकटवाहभारे ॥ शकटेनउच्यते
। शेषइत्यण् ॥

शाकटाख्यः । पु . धवज्वजे ॥
शाकटायन . । पु . मुनिविशेषे ॥
शाकटिक । चि . शकटेनयमनक
त्तरि ॥ शकटेनचरति . गच्छति
। चरतीति ठक्

शाकटीन . । पु . विश्रितितुलाप
रिमाणे । भारे । आचिते । श
लाटे ॥

शाकतरु . । पुं . शाकवृक्षे । सा
गौ न . इ . भा . ॥ शाकाख्य
स्तुतः ॥

शाकपत्रक . । पुं . शिष्यौ ॥

शाकम्भरी । स्त्री . चण्डायाम् । दु
र्गायाम् ॥ शाकैर्भरणात्पोषणा
त् । तस्या स्थानहिमाद्रे . प्र
त्यन्तपर्वतेप्रसिद्धम् ॥ तीर्थवि
शेषे ॥

शाकम्भरीयम् । न . सांभर . इ .
भा . प्र . लवणविशेषे । अक्षप
यशिशुणावथा । शाकम्भरीयकथि
तगडाख्यरोमकतथा । गडाख्य
लघुवातघ्नमत्युष्णमेदिपित्तलम् ।

शाकश्रेष्ठा

तौष्ण्यव्यवायिसूक्ष्मज्ञाभिप्यन्दिक
टुपाकिच ॥

शाकयोग्यम् । न० धान्याके ॥

शाकराट् । पुं० वास्तूके ॥

शाकराज । पु० वास्तूके

शाकराण्ड । पु० ग्रन्थिफले ॥

शाकल । पुं० उद्दीच्यागमे ॥ वा
होकरागमे ॥

शाकाल्य । पु० ऋषिविशेषे ॥ श
कनस्यगोचापत्यम् । गर्गादित्वा
द्यज ॥

शाकालिय । पु० ब्रह्मयष्ट्याम् ॥

शाकवित्त्व ।) पु० वात्ताकी ।
शाकवित्त्वक ।)

शाकवीर । पुं० जीवशाके ॥ पुन
र्नवाया ॥

शाकवृक्षः । पु० शाके । खरप
त्रे । अर्ज्जुनापमे । क्रकचपत्रे ॥

शाकशाकटम् । न० शाकवृक्षे ॥

शाकानाभवनङ्क्षेत्रम् । भवने
क्षेत्रे शाकटशाकिनावितिशाक-
ट ॥

शाकशाकिनम् । न० शाकशाकटे ॥

शाकानामभवनङ्क्षेत्रम् । भवने
क्षेत्रे शाकटशाकिनावितिशाकि
नः ॥

शाकश्रेष्ठ । पुं० न० वास्तूकशाके ॥

शाकश्रेष्ठा । स्त्री० जीवन्त्याम् । वा
त्ताकी ॥ ङाङीक्षुपे ॥

शाकिनौ

शाकाख्यम् । न० पत्रपुष्पादौ । य
था मूलपत्रकरीराग्रफलकन्दा
धिरूढकम् । त्वक्पुष्पकवकश्चे
तिशाकदशविधस्मृतम् ॥ पुं०
शाकवृक्षे । अतिपत्रे । श्रेष्ठका
ष्ठे । स्थिरसारे । गृहद्रुमे । सा
गान्द्रु० गौ० भा० ।

शाकाङ्गम् । न० मरिचे ॥

शाकास्त्रम् । न० वृक्षास्त्रे ॥

शाकास्त्रमेदनम् । न० चुक्रे । का
ञ्चिकप्रभेदे ॥

शाकालाङ्गु । स्त्री० राजतुस्वाम् ॥

शाकिनम् । न० महच्छाकवृत्ति ।
महच्छाकशाकी० तद्वति ॥ मत्व
र्थेपामादित्वाङ्गः । शाकौपलालो
दद्रूणाङ्गस्त्वष्ट्र ॥

शाकिनौ । स्त्री० दुर्गायाश्चतुर्वरौवि
शेषे ॥ शाकयुक्तायाभूमौ ॥ यथा
। शकट शाकिनीगावोवातमस्य
न्दनवनम् । अनूपपर्वतोराराजादु
र्भिक्षेनवृक्षतय । शकटीधान्या
दिशहनदारेणोपजीव्य । पत्रपुष्प
फलादिषड्विधशाकयोगात् । शा-
किनौ । गृहवाटिका० शाकाद्या
हरणेन । गावो । दुग्धादिना ।
जालं । मत्स्याद्याहरणेनअस्यन्द
नस्वस्थानाऽत्याग । कृषादिलभेन०
व्यवाधिक्यनिवृत्त्याच । वनफलपु
ष्पाद्याहरणेन । अनूपवृद्धकदे

शाक्त

श • समृद्धालशालूकाद्याहरणे
न । पर्वतोर्गैरिकमृदाद्याहरणे न ।
राजाभैजादिनेत्यर्थः ॥

शाकौ । पु० महच्छक्ति

शाकुनः । पु० न० पशुपत्त्यादिरूप
शकुनद्वारामनुष्यशुभाशुभनिश्चाय
कथयत्ये । वसन्तराजादौ ॥

शाकुनि । वि० पक्षिजीविनि ॥

शाकुनिकः । पु० जीवान्तके । पक्षि
हन्तारि । शकुनान् हन्ति । पक्षिम
व्ये । त्यत्रपर्यायस्यापिग्रहणाद्वक ॥

शाकुनेयः । पु० डुण्डुलि । पिङ्गलि ।
क्षुद्रपेचके । शकुनेरपत्यम् । शुभा
दित्वाडठक् ॥

शाकुन्तलेयः । पु० भरते । शकुन्तला
याचपत्यम् । स्त्रौस्य ठक् ॥

शाकुलिकः । पु० मातृस्त्रिकविशेषे
शकुलान् हन्ति । पक्षिमत्स्येति
ठक् ॥

शाक्तरः । पु० अनडुहि ॥

शाक्तः । वि० सर्वदेवमय्या शक्तेरु
पासके ॥ शक्तिर्देवतास्य । सास्यदे
वतेत्यर्थः ॥ यथा । शाक्तएवद्विजा
सर्वेनशैवानचवैष्णवाः । उपासते
यतोदेवीं गायत्रीपरमाक्षरीम् ॥ श
क्त्युपासनानन्तरं मन्योपासननिषि
ध्यथा । अस्यास्याराधनकृतत्वानान्य
स्याराधनंचरेत् । अन्यस्यस्मरणा
हेवियोगिनीशापमालमेतिदितिग

शाक्यमुनिः

वन्धतन्त्रम् ॥ देवीभक्तापराधदुःख
दातृत्वमुक्तं मुण्डमालातन्त्रे ।

शाक्तान् हि सन्ति गजं न्ति निन्दन्ति
बहुत्रलपका । छिनत्ति तेषां देवे
शीशिरासिहरवत्समेति ॥ गजं-
निः । कुप्यन्ति युध्यन्ति वेत्यर्थः ॥

शाक्तिकः । वि० शक्त्युपजीविनि ॥
शक्त्याजीवति । वेतनादित्वाटठ
ञ ॥

शाक्तीकः । वि० शक्तिहेतिके । श
क्तियोधिनि ॥ शक्ति प्रहरणम
स्य । शक्तियष्टयोरौकक् ॥

शाक्यः । पु० बुधे ॥ शकौऽभिज
नोस्य । शण्डिकादिभ्योज्य ॥
शाक्यमुनी ॥ भीमवत् ॥

शाक्यमुनिः । पु० शौद्धोदनौ ।
मायादेवीसुते ॥ शकौऽभिजनो
ऽस्य । शण्डिकाभ्योज्य ॥ य
हा । शाक्यवृक्षप्रतिच्छन्नं वासयस्मा
च्चक्रिरे । तस्मादिच्छाकुवशास्ते
शाक्या इति भुवि स्मृता इति सुन्द
रानन्दचरितागमे ॥ अयमर्थः ।
कीचनेच्छाकुवश्या राजपुत्राः पि
त्रावनवासाय दत्ताज्ञाः । गौतमवश
स्य कपिलस्याग्रमे । शाक्यवृक्षे वस
ति कृतवन्त इति हेतोस्ते शाक्याः ।
शाकीभवाः । दिगादित्वाद्यत् । त
ह शावतीर्षीमुनिः । शाक्यस्या
सौमुनिश्चेति । शाक्यमुनिः ॥

शाखानगरम्

शाक्यसिंह । पुं० सर्वार्थसिन्धे ।
 शाक्यमुनौ ॥ शाक्य सिंहद्वय ।
 उपमितव्याघ्रे तिसमास . ॥
 शाक्री । स्त्री० दुर्गायाम् .
 शाख । पुं० छित्तौ । करञ्जं ॥
 शाखा । स्त्री० पञ्चान्तरे ॥ बाह्यौ ॥
 ग्रन्थभेदे ॥ अन्तिके ॥ दुर्मात्रे ।
 लतायाम् ॥ वेदभागे ऋग्वेदादिक्र
 मेण वेदोच्यत्वात् । तत्रैकविंशति
 शाखाऋच । नवाधिकशतशाखा
 यजुष । सप्तस्रशाखा साम् ।
 पञ्चाशच्छाखा अथर्वण्य । अत्रोक्त
 छन्दोगपरिशिष्टे । स्वशाशाश्रय
 मुत्सृज्य परशाखाश्रयश्चय . । कर्त्तुं
 मिच्छति दुर्मेधामेधं तत्तत्स्ययत्कृत
 म् । यज्ञाज्ञातस्वशाखायां पारक्य
 मविरोधयत् । ब्रह्मज्ञस्तदनुष्ठेय
 मग्निहोत्रादिकर्मवदिति ॥ ब्रह्म
 रूपं वा खगल्लोक्त यस्ययत्कर्मकीर्त्ति
 तम् । तस्य तावतिशास्त्रार्थे कर्त्तैस
 र्बैकृतमवेदिततत्रापि विशेष . ॥
 शाखति । शाखुव्याप्तौ । पचादा
 च् । टाप् । यद्वा । श्रुतेऽस्माप
 लौ । शीङोऽस्वश्चेत्यत्र . वृक्षावयव
 अचेति दशपाद्यनुसारिण ॥
 शाखाकण्ट . । पुं० जुहोवृक्षे ॥
 शाखानगरम् । न० यन्मूलनगरादन्य
 त्पुर . तस्मिन् । मुख्यपुराभ्यर्थं पु
 रे । अभिष्यन्दिरमणे ॥ यथा ।

शाखि

आरभ्यमूलनगरादपरनगरह्रियत् ।
 तदभिष्यन्दिरमण शाखानगरमित्य
 पीतिशब्दरत्नावली ॥ तरुस्थानी
 यस्यमूलनगरस्यशाखिवननगरम् ॥
 शाखापित्तम् । न० पाणिपादासमूल
 दाहे ॥
 शाखापुरम् । न० शाखानगरे ॥ शा
 खिवपुर ॥
 शाखामृग । पुं० कपो । वलीमुखे
 । वानरे ॥ शाखाचरीमृगः पशु
 । शाकपार्थिशादिः ॥
 शाखामृगाधिप । पुं० सुयीवे । शा
 खामृगाणामधिपः ॥
 शाखाम्ना । स्त्री० वृक्षाम्नायाम् ॥
 शाखारण्ड . । पुं० स्वशाखापरित्य
 ज्यशाखान्तराध्ययनकर्त्तरि । अ-
 न्यशाखके । स्ववेदशाखामुत्सृज्या
 परशाखाश्रयकर्मकार्वाणे ॥
 शाखारथ्या । स्त्री० षोडशहस्तप्रस्थे
 पार्थि । यथा । धनूषिचैव चत्वारि
 रिशाखारथ्यास्तुनिर्मिता । वि
 काराश्चोपरथ्यास्तु द्विकराप्युपरथ्य
 का ॥ इति देशीपुराणम् ॥
 शाखाल । पुं० वानौरवृक्षे ॥
 शाखाशिखा । स्त्री० मूलादारभ्या
 यथावद् . गतायां लतायाम् । अ
 वरेष्टे ॥
 शाखि . । पुं० तुरष्के । तुरकस्ता
 न् . इ . भा . प्र . देशे ॥ शा

शाङ्करी

खृ० । इन् ॥

शाखी । पु० । पादपे ॥ वेदे । तुरु
ष्काख्यजने ॥ राजभेदे ॥ शाखा
ऽस्रास्ति । ब्रीह्यादित्वादिनि ।
यद्वा । अवश्य शाखति । शाखृ०
। आवश्यकेतिणिनि . .

शाखाट० । पुं० । सहीडा इ० भो०
प्र० हर्षे । पीतफले । यथासंपर्या
यगुणा । शाखाट पीतफलको
भूतावास स्वरच्छद । शाखा
टारक्तपित्तार्शोवातश्चेष्वातिसारजि
दिति ॥

शाखाटका । पुं० । शाखाटे ॥

शाङ्कर० । पु० । बलौबर्हे ॥ न० । छन्दो
भेदे ॥ चि० । शङ्करसम्बन्धिनि । मा
हेश्वरे । शङ्करप्रोक्ते ॥ यथा । आ
गमेतत्विधिहित्वाय शङ्क कुरुते
नर . . । आहतद्विफलसीपिपिटभि
र्नरकव्रजेत् ॥ तत्तथाशेषाणितसम
पिण्डोमलमयोभवेत् । तस्मान्मर्त्यं
पथवेनशाङ्करमतमाश्रयेत् ॥ शङ्क
रस्यायम् । शङ्करेणप्रोक्त वा । अ
ण् ॥

शाङ्करि । पु० । स्कन्दे । गणेशे ॥

शाङ्करी । स्त्री० । देवीविशेषे । श्रीगि
रीशाङ्करीस्मृतेतिदेवीशाङ्करीतुम
हाकाले । इतिचदेवीगौता । अथ
शङ्करीशाङ्करीर्व्यत्ययेनपाठोगौता
यांवाच्यः ॥

शाठ्यम्

शाङ्कचौ । स्त्री० । शङ्कयादसि ॥

शाङ्किक । पु० । काम्बविके । शङ्कव
लयादिकर्त्तरिजातविशेषे ॥ शङ्क
शिल्पमस्य । शिल्पमितिठक ॥

शाङ्कृष्टा । स्त्री० । गुञ्जायाम् ॥ इ० र०
माला ॥

शाट० । पुं० । वस्त्रविशेषे । शाटके ॥
शटैकर्मणिघञ् ॥

शाटक । पुं० । न० पटप्रभेदे । यथा
आजानुलम्बितमलीमसशाटकानां
मिचादपिप्रथमयाचितभाटकानां
म् । पुचादपिप्रथमतैकवराटकानां
वज्रदिब पततुमूर्द्ध्विकराटकानां
म् ॥ स्वार्थेकः ॥

शाटिका । स्त्री० । शाठ्याम् ॥

शाटी । स्त्री० । शाटके । स्त्रीपरिधेयव
स्त्रे । साडी० इ० भा० प्र० ॥ शाठ्य
ते । शटशाघायाचुरादि । सर्व
धातुभ्यङ् । कृदिकारादितिङी
ष् ॥

शाठ्यायन० । पुं० । सुनिविशेषे । न०
प्रकृतकर्मवैगुण्यप्रथमनार्थे हेमि ॥
नायहेमः । समसम्मतः । निर्मूल
त्वात् । समूलत्वे शाखान्तरीयत्व
मितिगौडा . ॥

शाठ्यम् । न० । कुसुतौ । कपटे । व्या
जि । निष्कतौ । शठतायाम् ॥ शठ
ति । शठकैतवे । पचाद्यच् । शठ
य्यकर्म । ब्राह्मणादित्वात्प्यञ् ॥

शाण्डी

यथा । शठनम् । ऋहलोऽर्थम् ॥
 शाण । पु० माषचतुष्टये । निष्के ।
 टङ्के ॥ खङ्गादितीक्ष्णीकरणयन्त्रे
 निकषे । कषे । कसौटी० इ०
 भा० प्र० पाषाणे ॥ शय्यते । श
 युदाने । अकसरीतिघञ् ॥ श्य
 तिवा । शीतनकरथे । बाहुलका
 य ॥ न० शयनिर्मितवस्त्रे ॥
 शाणकम् । न० शयपुष्पे ॥ तच्छो
 कप्रकारोयथा । सुखिन्न शाणकपु
 ष्यंतक्रोतेलेविपाचितम् । हिङ्गुना
 वासितवस्त्रजघूर्णेनावचूर्णितम् ।
 शयपुष्पसंरंज्यमसृकप्रदरनाशन
 म् । मधुरं रुचिरपाकीर्णविष्टि
 भकारकम् ॥
 शाणजीव । पु० असिधावके । श
 स्त्रमार्जे ॥
 शाण्डिः । पु० पट्टवर्धे ॥
 शाणित । चि० तेजिते । निशिते ॥
 शाण्डी । स्त्री० प्रावरणान्तरे ॥ शय
 सूचमय्यापट्टिकायाम् ॥ यथा ।
 शाण्डीप्रोयाणिवस्त्राणिशमीप्रायाम
 जीरुहा । शुद्धप्रायास्तथावर्णाभ
 विष्यन्तिकनौयुगे । इ० वि०
 पु० शाण्डी० शयसूचमयीपट्टिका
 तत्तुल्यानिवस्त्राण्यीतितट्टीका ॥
 छिद्रवस्त्रे ॥ हस्तकटाक्षोदिसूचना
 याम् । सैन० इ० भा० ॥ शयस्य
 विकारः । तस्यविकारवृत्त्यण् । टि

शातकौशम्

ट्टेतिङ्गीप ॥
 शाण्डकौ । स्त्री० मण्डलेशस्थानस्था
 यादेवतायाम् ॥
 शाण्डिल्य । पु० गीर्वाणभक्तिसूच्यो
 कत्तरिमुनिविशेषे ॥ शाण्डिल्यो
 मुनिवन्द्येषुमान्योतीवप्रकीर्तित ॥
 पावकविशेषे ॥ मालूरे । बिल्व
 वृक्षे ॥ शण्डते । शण्डिरुजायास
 क्वातेच । सलिलकस्थनिमहिमहि
 भण्डिशण्डपिण्डतुण्डकुकिभू-
 भ्यङ्गलच् । शण्डिलक्ष्यम् । मेर्गीचा
 पत्यम् । गर्गादिभ्योऽञ् ॥ शा
 ण्डिल्यकृवमान्यत्वाद्वा ॥
 शाण्डिल्यविद्या । स्त्री० मनोमयात्म
 नउपासनायाम् ॥ शाण्डिल्ये न
 मुनिनाट्टाविद्या ॥
 शातम् । न० सुखे ॥ चि० दुर्ब
 ले । निशिते ॥ सुखान्विते ॥ शा
 यतेस्म । शो० । क्तः । शाण्डी
 रन्यतरणामितिपक्षे इत्याभावः ॥
 श्यतिदुःखवा । शयतेवाबाहुलका
 त्तत्तन् ॥
 शातकण्ठिः । पु० मुनिविशेषे ॥
 शातकुम्भ । पु० अश्वमारके । कर
 धीरे ॥ न० काष्ठने ॥ शतकुम्भ
 पर्वतेभवम् । अच् ॥
 शातकौशम् । न० काष्ठने । स्वर्णे ।
 शतकुम्भेपर्वतेभवम् । तच्चभवद्व
 त्यण् । अनुशतिकादीनाञ्चत्युभय

शात्रव.

पदवृद्धिरितिस्वामी ॥

शातकौन्भाम्बरम् । न० मुवथरसाक्ते
वक्त्रे ॥

शातनम । न० काश्ये ॥ विशीर्षनि
। यथा । वमन्ते सर्वसंस्थानाज्जाय
ते पञ्चशातनम् । मोदमानाश्चति
हन्ति यथा । कश्चिद्यशास्त्रिनः ॥ श
दृष्टशातने । पिच्छ । शटेरगता
वितितत्वेऽप्युट् ॥

शातपत्र । पु० शातपत्रके ॥ शत
पत्रमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

शातपत्रकः । पु० चन्द्रिकायाम् ।
ज्योत्स्नायाम् । प्रकाशे ॥ स्वार्थे स
च्चायां वा । ककनी ॥ इ० श०
च० का ॥

शातभोरु । पु० मल्लिकाग्रभेदे ॥
शातामनम् । चि० शतमानेनक्रीते ॥
शातयिता । चि० हन्तरि ॥

शातला । स्त्री० चर्मकषायाम् ।
सौहुण्डप्रभेदे ॥ शातसुखलाति
। ला० । क० ॥ शातलाकटुका
पाकैवातलाभीतलालघुः । ति
क्ताशिशककानाहपित्तोदावर्त्तरक्त
जित् ॥

शातकदम् । न० विद्युत्सम्बन्धिनि
ज्योतिषि ॥

शातित । चि० छिन्ने ॥

शात्रवः । पु० द्विषि । शत्रौ । स्वा
येऽण् ॥ न० शत्रुसंहर्ता ॥ श

शान्त

चुत्वे ॥ अण् ॥

शाद । पु० कर्दमे । अम्बाक्षि ॥ श
क्ने ॥ शीयन्तेऽस्मिन्ननेनवा । श
दृष्ट० । घञ् ॥ यद्वा । शीयते० न
श्र्यति । ज्वलितिकसन्तेभ्योणः ॥
यद्वा । श्र्यति । शि० । शाशपिभ्या
ददनावितिदः ॥ श्र्यतेऽनेनवा ।
शदृष्ट० । हलश्च तिभावेनाघञ् ॥

शादहरित । चि० नवदृक्प्रयादेष्टे
। शाहले । शादैर्वालटथैर्हरितः ॥
शाहरः । चि० शाहले ॥ रलयोरभे
दः ॥

शादलः । चि० शादहरिते ॥ शादो
वालटथमस्मिन् । नडशादाड्डु
लच । शप्पवाचिनएवशादाड्डु
लच् । नतुपङ्गवाचिनोऽनभिधाना
त् ।

शानपाद । पु० पारिपाचयैले ॥
चन्दनघर्षणपाषाणे ॥

शान्त । पु० अभियुक्ते । ज्ञानिनि
॥ रसविशेषे ॥ नयचदुःखनमुख
मचिन्तानवेषरागौनचकाचिदिच्छा
। रसः सशान्त कथितोऽमुनीन्द्रै
सर्वेषुभावेषुसमप्रमाणः ॥ चि०
शमान्विते । शमिते । सयतान्त
करणे । अन्तरिन्द्रियनिग्रहकर्त्त
रि । प्रशान्तचित्ते । दान्ते ॥ उ
पल्लवरहिते । सर्वानर्थोपशमरूपे
जात्यादिरहिते । अविह्वले । निरस्त

शान्ता

समस्तोपाधित्वादि चोपादिविकार
शून्ये • आत्मनि ॥ रागादिदोषरहि
ते । निर्वृत्तिवृत्तयानिरुद्धेन्द्रियव्या
पारे • संस्कारमात्रशेषे • चित्तविवे
परहितेयतौ चतुष्टयारहिते ॥
सर्वविशेषप्रत्यक्षमितरूपे • अविक्रि
ये • सर्वान्तरे • सर्वबुद्धिप्रत्ययसाक्षि
णि • सुखभात्मनि ॥ आकाशादि
मुख्यलक्षणसत्त्वप्रधानतया • केचिद्विशि
ष्टा शान्ता • सुखा • प्रकाशका •
लघवस्ते शान्ता कथ्यन्ते ॥ शान्त्य
तेस्तु । शमः । गच्छन्ते । तत् ।
वादान्तशान्तेतिसाधु • ॥ निवृत्ते
॥ यथा • शान्तोरोग • ॥

शान्तनव • पु • भीष्मे ॥ शन्त
नारपत्न्यम् • अण् • ॥

शान्तनु • पु • कुरुवशजेन्द्रपविशेषे ।
प्रातीये । प्रतीपभूषतनये ॥ यो
यगङ्गायाभीष्टजनयामास • अय
कराभ्यास्पृशतिजीर्णयौवनमेप्यति
। शान्तिमाप्नोतिचैवाग्राकर्मणा
तेनशान्तनु ॥ ललितिकातीर्थे •

शान्तम् • अ • वारणे ॥

शान्तमाना • चि • नियतचित्ते ।
वशीकृतमनसि ॥

शान्ता • स्त्री • दुर्गायाम् • ॥ सात्त्व
क्यामनसावृत्तौ • आमलक्याम् •
शमीप्रभेदे । शुभायाम् • भद्रा
याम् • अपराजितायाम् • श

शान्ति :

मीवदद्यागुणा • ॥

शान्तावृत्तः पु • जयायाम् • ॥

शान्ति • पु • वृत्तादिशेषे ॥

जिनचक्रवर्त्तिविशेषे ॥ दशमम
न्वन्तरोयेद्वन्द्वे ॥

शान्ति • स्त्री • मङ्गले । भद्रे ॥

सम्युज्ज्वलानां कुलपालकानां वतौ-
न्द्रयोगीन्द्रतपोधनानाम् । देशस्य
राष्ट्रभक्तकुलस्य राज्ञः करोतु शान्ति
भगवान्कुलेश ॥ विषयेभ्य इन्द्रि
योपरतौ । शमये । शमे । तृष्णा
क्षये ॥ तत्त्वज्ञानायया । यत्किञ्चि
दस्तुसम्प्राप्यस्वल्पं वायदिवावहुः ।

यातुष्टिर्जायतेचित्ते शान्तिः साग
द्यतेबुधैरिति ॥ सुशीलस्यभार्ये
यम् । यथा । शान्तिर्लज्जाचभा
र्येदेसुशीलस्यचपूजिते । याभ्यां
विनाजगत्सर्वम्मुक्तमिवनारदे
ति ॥ कामक्रोधाद्यभावे ॥ सर्व
संसारोपरतौ । मुक्तौ । सहेतुक
स्यससारस्योपशमे । सर्ववृत्त्युपर
तौ ॥ विषयभोगस्पृहानिवृत्तौ ।
शान्त • करणस्योपशमे ॥ सकार्या
विद्यानिवृत्तिरूपायावेदान्तवाक्य
जन्याया • ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्-
कृतौ ॥ सर्वलौकिकालौकिकक
र्मविशेषनिवृत्तौ ॥ बाधितानुबृ
त्त्याऽविद्याकार्यनिवृत्तौ । अविद्या
तत्कार्यनिवृत्तिरूपायामुक्तौ ॥

शाफरिका :

दुर्गायाम् ॥ यथा । उत्पत्तिस्थिति
नाशिपुरज्जादिगुणामता । सर्वज्ञा
सर्ववेदत्वाच्छान्तिवाञ्छान्तिरुच्य
ते । गोपीविशिषे ॥ अनर्थनिवृत्तौ
॥ धर्महारोपहृदौ स्यादुः स्वप्नादि
सूचिते हिक्कानिष्टैतुदुरितनिवृत्तौ
॥ यथाशस्त्रप्रहारणाकवचविनि
वारकम् । तथाद्वैवोपघातानां शा
न्तिर्भवतिवारणम् ॥ अपिच । रो
गकृत्वायहादीनां निरासः शान्ति
रीरतेति ॥ शमनम् । शम० ।
स्त्रियां क्तिन् । अनुनासिकेति दीर्घः ॥
शान्तिकामः । वि० शान्त्यभिलाषि
णि ॥ श्रीकाम । शान्तिकामो वाय
हयज्ञ समाचरेत् । छत्रायुः पुष्टि
कामो वातथैवाभिरुद्रपि ॥
शान्तियज्ञम् । न० यज्ञान्तेशान्त्या
लये । शान्तिकुम्भजलैर्नञ्जानगृहे ॥
आथर्वणे । इ० इ० इन्द्र० : ॥
शान्तिमार्गः । पुं० दुस्तर्कादिरहिते
वत्सर्गिणि ॥
शापः । पुं० आक्रोशे । ब्रह्मनिष्ठमे
षामस्त्वित्येवरूपे अभिशापे ॥ शा
पदानात्तपः क्षयः ॥ दिव्ये । श
पथे ॥ शपनम् । शप० । घञ् ॥
निन्दायाम् । मिथ्याभिप्रायसने ॥
अनिष्टाचरणे ॥

शापास्तः । पुं० सुनौ ॥

शाफरिकाः । वि० भास्विकविशिषे ॥

शाब्दीभावना

शफरान् इति । पक्षिमख्ये तिठक् ॥
शाब्दः । वि० शब्दजन्ये ॥ शब्दसम्ब
न्धिनि ॥ शब्दे जातः ० शब्दे भवः
० शब्दस्त्रायवा । अण् ॥
शाब्दबोधः । पुं० शब्दार्थज्ञाने ॥
न्यायमते० पदार्थज्ञानजन्यज्ञाने ॥
तस्य कारणं पदज्ञान । तस्य कारण
पदशक्तिज्ञानम् । कदाचिद्वक्ष्या
ज्ञानम् । एवमाकाङ्क्षाया ग्यता
सत्तितात्पर्यज्ञानञ्च ॥ यथा । पद
ज्ञानानुकारणद्वारतत्पदार्थधीः ।
शाब्दबोधः फलतत्त्वशक्तिः धीः
सङ्कारिणीति० भा० प० ॥ सं
सारमोहनाशायशाब्दबोधो न हि क्ष
म । न निवर्त्तते ततिमिरकदाचिद्भी
षवात्तयेति कुलार्थवे १ उल्लासः ॥
शाब्दिकः । पुं० वैयाकरणे ॥ शब्द
करोति० प्रकृतिप्रत्ययविभागेनात्पा
दयति० अत्रैवार्थे० शब्ददुर्गकरो
तीतिठक्० अभिधानस्याभाव्यात्
। तेनेह न । शब्दकरोतिवर्बरः ॥
आदिशाब्दिकायथाकविकल्पद्रुमे
। इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्नापिश
लीशाकटायनः । पाणिन्यमरजैने
न्द्राजयन्त्यष्टादिशाब्दिकाः ॥ इ
ति ॥

शाब्दीभावना । स्त्री० पुरुषप्रवृत्त्यनुक
लिप्यापारविशिषे ॥ यथा । यजेत०
इत्येवास्त्वग्रहयम्० यजिधातु प्र

शाब्दीभावना

त्ययश्च । तत्रप्रत्ययेप्यस्य शब्दयम् ।
 आख्यातत्वं लिङ् त्वञ्च । तत्रा
 ख्यातत्वं दशलकारेषु विद्यते । लिङ्
 त्वञ्चकेवलिङ्गेषु । तत्राख्यातत्वं
 लिङ् त्वाभ्याभावनैवोच्यते । साहि
 द्विधा । शाब्दीभावना । आर्थीभा
 वनाचेति । तत्रशाब्दीभावनालि
 ङ् त्वाशेनोच्यते । लिङ् श्रवणे । अ
 यमांप्रवर्त्तयति । मत्पुष्ट्यनुकूलव्या
 पारवानयमिति नियमेन प्रतीयमा
 नत्वात् । यच्चयस्मात् प्रतीयते । त
 त् । तस्यवाच्यम् । यथागेत्वम् ।
 । सचप्रवृत्त्यनुकूलो व्यापारविशिष्टा
 लोकेपुरुषनिष्ठोभिप्रायविशेषः ।
 वेदेतुपुरुषाभावालिङ्गादिशब्दनिष्ठ
 एवशाब्दीभावनेत्युपदिश्यते । सा
 चशाब्दीभावना । अशचयमपेक्षते ।
 साध्य । साधन । मितिकर्त्तव्यताश्च
 । साध्यं स्वर्गादि । साधनलिङ्गादिज्ञा
 नश्रुत्करणत्वेनान्वयत्वम् । इतिकर्त्त
 व्यताप्राशस्त्यज्ञानमितिकर्त्तव्यता
 त्वेनान्वीयते । यथोवर्मभाएतत् ।
 यज्ञश्रुतिप्रत्ययतत्त्वं प्रयाजानुयाजाद्व
 तिप्रयाजादिश्रुतिज्ञानम् । तथा
 हि । भाव्याकाङ्क्षायाः किंभाव
 येत् । स्वर्गभावयेत् । कारणाका
 ङ्क्षायां किंभावयेत् । यागेनभाव
 येत् । कथम्भावाकाङ्क्षायायत्
 सन्निधौपठितमश्रूयमाणफलञ्चक्रि

शाम्भव

याजातंतदेवोपकार्याकाङ्क्षामामि
 तिकर्त्तव्यतात्वेनान्वयमनुभवितुं
 योग्यम् । तथाच । प्रयाजानुयाज
 सहकृतेनदर्शपौर्णमासिमन्त्रगोभा
 व्यः । इति ॥

शामनी । स्त्री । अवाच्यादिशि ॥

शामिता । त्रि । बधकर्त्तरि ॥

शामिचम् । न । बधरूपेशमितुः कर्म
 णि ॥

शामितकर्म । न । पशुहिसने । शमि
 तुरिदशामितम् । तच्चतत्कर्मचेति ॥

शामीलम् । न । भस्मनि । शमीभस्म
 नि । शम्याविकार । शम्या । प्ल
 लज् । पित्वान् । डीप् । शामीली
 स्तुक् ॥

शाम्वरी । स्त्री । मायायाम् । इन्द्रजा
 लादौ ॥ शम्बररुदैवविशेषस्त्रेय
 म् । तस्येदमित्यण् । डीप् ॥

शाम्भवः । पुं । गुग्गुली ॥ कपूर्णे ॥

शिवमज्ज्याम् । विषप्रभेदे ॥ शम्भु

पुत्रे ॥ न । देवदारुणि ॥ त्रि । श

म्भुसम्बन्धिनि ॥ कौलिके । माहि

श्वरे ॥ पुं । शम्भुप्रोक्तआचारे ।

कुलाचारे ॥ यथा । अशम्भवेनमा

र्गेणदेवतास्थापनचरेत् । नसान्नि

द्यंभवेत्तददेवतायाः कथञ्चन ॥

ब्रह्मासुत्रफलनास्तिकायकेशोधनञ्च

यः ॥ आगमोक्तविधिं हित्वायः

आश्वकुर्वतेनरः । आश्वतथुविफलं

शारद :

सीपिपित्तिभिर्नरकं व्रजेत् ॥ ततो
 यशोयितसकपिण्डो मलमयी भवेत्
 । तस्मान्मर्त्यं प्रयत्नेन शङ्करमत
 माश्रयेत् ॥ बहुना त्वक्सुक्तेन सत्य
 सत्यं मयोच्यते । अशास्त्रकृतकर्म
 सधर्मे देवि निरर्थकम् ॥ असुताव
 त्परो धर्मः । पूर्वधर्मोऽपि नश्यति
 । शास्त्राचारहीनस्य नरकाग्नेयनि
 ष्कृतिः ॥ शम्भोरयम् • शम्भो
 रागत • शम्भुना प्रोक्तवा ॥ अण् ॥
 शम्भवी । स्त्री • पार्श्व्याम् ॥ कुली
 नायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥
 शायिका । स्त्री • शयने ॥ शीङ्गीधा
 त्वर्थं निर्देशेऽप्युल् । इत्वम् ॥
 शार • । पुं • समीरणे । वाति ॥ अ
 क्षीपकरणे ॥ त्रि • शबले । कर्बु
 र् ॥ पीते ॥ शीर्यतेऽनेन शृणाति वा
 । शृङ्गसायाम् । शृङ्गायुवणं निवृ
 त्तिष्विति घञ् ॥ शृङ्गवन्त्यनेन द्यूत
 काराः परस्परम् । बाहुलकादघञ्
 ॥ शारोवणं । चित्रीकरणमिह
 धात्वर्थः ॥

शारङ्गः । पुं • सारङ्गविहगे ॥ शारय
 ति • शीर्यते वातपादिना । शृ • ।
 तरत्यादिभ्यश्चैत्यङ् ॥ शबले ।
 हरिणे ॥

शारङ्गी । स्त्री • बाद्ययन्त्रविशेषे ॥

शारदः । पुं • अर्द्धे । बत्सरे ॥ का
 शि ॥ वकुले ॥ पीतमुद्गे ॥ हरिन्मु

शारदीयः

ज्ञे ॥ रोगे ॥ न • सखे ॥ श्वेतप
 ङ्कजे ॥ वि • शरज्जाति ॥ नवे । नू
 तने ॥ अप्रतिभे ॥ शालीने ॥ शृणा
 ति । शृ • । शृङ्गभसोऽदिरिति • अ
 दि • । प्रज्ञायण् ॥ शरदिभवेः ।
 सन्धिवेलादीत्यण् ॥ शरदिपुष्प्यति
 कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्वित्य
 ण् ॥ शरदिपच्यन्ते शारदाः शाल
 यः ॥

शारदकाः । पुं • भू • दर्भं विशेषे ॥
 मुद्गविशेषे । शरदिजाताः । सन्ना
 यां शरदीबुज् ॥

शारदा । स्त्री • सरस्वत्याम् । दुर्गाया
 म् ॥ शरत्काले पुरायस्मात्प्रवम्याषो
 धितासुरैः । शारदासासमाख्याता
 पीठेलोकीच नामतः ॥ ब्राह्म्याम् ॥
 शारिवायाम् । शृणाति जीडाम् ।
 शृ • अदि । अण् । टाप् ॥

शारदिकः । पुं • रोगे । शारदे ॥ वि
 भाषारोगातपक्षरिति ठक् । पक्षे
 • शारदारोगात्पातपोषा ॥ न • श
 रदिभवे • शब्दे ॥ शब्दे शरद्वृत्ति
 ठञ् ॥

शारदी । स्त्री • तीर्थपिप्पल्याम् ॥ की
 जागरपूणिमायाम् ॥ शरदिभवा
 । सन्धिवेलेत्यण् । डीप् ॥ सप्तप
 र्णे ॥ शरदिपुष्प्यति । कालात्सा
 धुपुष्प्यदित्यण् । डीप् ॥

शारदीयः । पुं • दुर्गोत्सवे ॥ यथा ।

शारिवा

अदूरेजगदम्बायाः शारदीयामहोत्स-
वः ॥

शारदीयमहापूजा । स्त्री० शरत्कालि
कदुर्गामहापूजायाम् ॥

शारद्वतः । पुं० कृपे ॥

शारि । पु० अक्षीपकारणे । द्यूत
साधने । खेलन्याम् । शारे । गु
टिका० गोठ० सारि० द्र० भा०
प्र० ॥ स्त्री० शकुनिकाप्रभेदे ॥ यु
द्धार्थं गजपर्याणं ॥ व्यवहारान्तरे ॥
शृणाति । शृ० । अ. शकुनादिति
• द्र० ॥ कपटे ॥ बद्धादित्वात्प
क्षेडीषि० शारी ॥

शारिका । स्त्री० खगान्तरे । पीतपा
दायाम् । गौराभ्याम् । मैना० द्र०
भा० ॥ शृणातिदु० खविरहिणीना
म् । शृ० । खलुल् । प्रत्ययस्थादि
तीत्वम् ॥ बीषायादनदण्डं ॥ द्र०
हे०न्द्रः ॥

शारीफलम् । न० अष्टापदे । शारिखे
लनाधारे । शारीणांखिलनाधरपट्टे
। चौपडं द्र० भा० शारीणाफल
म्० पट्टः ॥

शारिफलकः । पुं० न० शारिफले ।
अक्षपीठिकायाम् ॥

शारिवा । स्त्री० गोप्याम् । श्यामा
याम् । अनन्तायाम् । उत्पलश्री
रिवायाम् ॥ अस्त्रागुणाः । श्वेत
कृष्णप्रभेदेन शारिवाडिविधास्मृताः

शरीर .

॥ शारिवायुगलस्वादुस्निग्धशुक्रकरं
युव । अग्निमान्द्वारुचिश्चामकोसा
मविषनाशनम् । दोषत्रयासुप्रदर
ज्वरातीसारनाशनम् ॥ अपिच ।
एकं वा शारिवा मूलसर्द्धत्रयविशीध
नमिति ॥ शरणम् । शृ० । कृमृद्
त्यादिना० द्र० । शारिरस्थस्या
। अन्येभ्योपीतिषः ॥

शारिशृङ्खला । स्त्री० पाशकविशि
ष्टे । पञ्चम्याम् ॥ यथा । चुष्ट्ररी
तिन्तिडीद्यूत० पञ्चमीशारिशृङ्
खला । नयपीठौचाष्टकाङ्गो नयः
स्याज्जयपुत्रकः ॥ एतेपाशकभेदाः
स्युः जंघकीलाहलीपिच । इति
शब्दरत्नावली ॥

शारी । स्त्री० शारिपदार्थे ॥ कुशाया
म् ॥

शारीरः । पुं० जीवे । न० वृषे ॥ चि०
देहजे ॥ शरीरभवः शरीरेजातो
वा । चण् ॥ कर्मविशेषे । शरीर
स्थितिमात्रप्रयोजने० क्रीपीनाम्ना
दनादियहणभिच्छाटनादिरूपेयति
स्मृतिशाम्नाभ्यनुज्ञाते ॥ शारीरके
बलकर्मकुर्वन्नाप्नोति किंस्विन्नमिति
भगवदुक्तेः ॥ शरीरप्रधानैः कर्चा
दिभिः साध्ये च कर्मणि न तु केषले
न शरीरेण० पञ्चैते तस्यैतव इत्यु
क्तेः ॥ शरीरमात्रसाध्ये च कर्मणि
॥ तयोविशेषे ॥ यथा । देवद्विजगु

शार्ङ्गः

सप्राज्ञपूजनं शौचमाजं वम् । ब्रह्म
चर्यं महि साध शरीर तप उच्यते ॥
शारीरकः । पुं० जीवे ॥ शरीरमेव
शरीरकम् । तत्रभवः । अथ
॥ शारीरकं भाष्यमिति त्वभेदोपचा
रात् ॥

शारीरकसूत्रम् । न० उत्तरमीमांसा
याम् । अथातो ब्रह्मविज्ञासं त्वा
दिव्यासप्रणीतेषु० जीवयायात्स्य
वादिषु वेदान्तार्थसङ्ग्रहवाक्येषु ॥
शारीरको जीवः ससूच्यते आशातय्ये
न निरूप्यते स्तानीति व्याख्यानात् ॥
शारीरकोयः । पुं० ग्रन्थविशेषे ॥
शारीरकमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः । अ
धिकृत्य कृतो ग्रन्थ इत्यर्थे ० उदाहृत्य ॥

शारकः । चि० हि सके ॥

शार्ङ्गः । पुं० शर्करायाम् ॥

शार्ङ्गकः । पुं० दुग्धफले ॥ शर्करा
रापिण्डे ॥

शर्करः । पुं० दुग्धफले ॥ शर्करेव
। शर्करादिभ्योष् ॥ शर्करान्वित
देशे । शर्करायाम् । शर्करिके ॥
शर्कराख्येव । देशे लुक्लिङ्गौ चेति
आदय् ॥ चि० शर्करासम्बन्धि
नि ॥

शर्कराख्यः । पुं० जनाख्यौ ॥

शर्कराचक्ष्मापलम् । नीचपत्ये०
शर्गादित्यञ् ॥

शार्ङ्गः । पुं० न० विष्णोर्धनुषि ।

शार्ङ्गलसितम्

कामुक्कमाधे ॥ शृङ्गस्य विकारः ।
अनुदात्तादेशे त्यञ् ॥ पुं० पक्षि
यि ॥ शृणाति । शृ० । गणेश
कुलाविति गण० तस्यनुट् । अर्था
ञ्चित्तीति धातोर्ह्रिः । चि०
शृङ्गसम्बन्धिनि ॥ न० शार्ङ्गके ॥
शार्ङ्गधन्वा । पुं० विष्णौ ॥ इन्द्रि
याद्यह्वारात्मकं० शार्ङ्गनामधनु
र्यस्य । धनुषश्चेत्यनञ् ॥ यथा
। भूतादिमिन्द्रियादिष्वविधाह्वार
मोक्षरः । विभक्तिशङ्करूपेण शार्ङ्गं
रूपेण च स्थितिमिति चि० पु० ॥
शार्ङ्गपाणिः । पु० विष्णौ ॥ शार्
ङ्गपाणौ यस्य सः । प्रहरणार्थेभ्यः
परेनिष्ठासप्तम्याविति पाणेः परनि
पातः ॥

शार्ङ्गी । पुं० विष्णौ ॥ शार्ङ्गमस्या
स्ति । अत इति ठनाविति० इनिः
॥ धन्विमाधे ॥

शार्ङ्गलः । पुं० व्याघ्रे ॥ पशुविशे
षे ॥ राजसे । उत्तरस्थितः स
त्तमे ॥ यथा० राजशार्ङ्गलः ॥
अग्नेः । चिचके ॥ शारयति । शृ०
स्वार्थेपिच । क्तिप् । दूयते । दूङ्
परितापे । अन्तर्भाषितव्यर्थः ।
बाहुलकाक्षकः । शार्ङ्गासौ दूलक्षः ।
यदा । शृणाति । पिक्वादित्वदूल
क्षः । बाहुलकाद्दुक् । इतिः ॥

शार्ङ्गलसितम् । न० धृति १८

शाल .

कुन्दः प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा ।
म . सीज . मतसादिनेशक्तुभिः
शादूँललसितमयथा । कृत्वाकस
मृगेपराक्रमविधिं शादूँललसितयश्च
क्रोद्धितिभारकारिषुसुरारातिष्वति
दरम । सन्तोषपरमन्तुदेवनिवहै
चैलोक्यशरणं श्रीयोन सतनोत्वपा
रमहिमालक्ष्मीप्रियतम . ॥

शादूँलवाहन . । पुं . पञ्चविंशति
पूर्वजिनान्तर्गतजिने ॥

शादूँलविक्रीडितम् . । न . अतिधृति
१६ वृत्तप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा ।
सुर्वायैर्मसजस्तताः सगुरव शा
शादूँलविक्रीडितम् . यथा । गो
विन्द प्रणमेत्तमाङ्गरसनेत्वापवा
हनिं शम्पाणीपूजयतमनः स्मर
पदेतस्मालयगच्छतम् . एव च
तुक्कृताखिलममहितशीर्षाद्व्यस्तद्
ध्रुवमन्प्रेक्षेभवतां कृते भवमहाशा
दूँलविक्रीडितम् ॥

शाव्वरम् . । न . अमृतमसे । ध्वा
न्ते ॥ चि . वातुकी शर्वर्याभवम् ।
तत्रभवद्व्यण् . काणाट्ठञ्जुचि
त . ॥ शर्वरीसम्बन्धिनि ॥

शाव्वरी । स्त्री . शर्वर्याम् । रा
चौ ॥

शावी . स्त्री . ऐशान्यादिशि ॥

शाल . पुं . मत्स्यत्रिशेषि । गज
के । गजाड . इ . प्र . ॥ शालि

शालग्रामः

वाहननृपे ॥ नद्विशेषि ॥ शाल
वृक्षे ॥ शाड्यते । शाडूँलवाया
म् । कर्मणि . घञ् . डलया
रेक्यम् ॥ श्रुति । शीतनूकर
ण्ये । बाहुलकात्कालन्वा ॥

शालग्रामः . । पुं . हरिश्चित्रे । ग
ण्डकोशिलाग्राम . विष्णुवादि
दैवानांप्रतिविम्बरूपेपाषाणविशेषि
गण्डक्याश्चैकदेशेचशालग्रामस्थलं
स्मृतम् . पाषाणतद्भवतत्तच्छा
लग्राममिति स्मृतम् ॥ शालवृक्षी
पलक्षितोद्यम . शालग्राम . शाल
ग्रामेभवः । अण् . अपिपापसमा
चारेऽत्रल्लङ्घयत्युतोपिवा । शाल
ग्रामशिलातीयापीत्यायोतिपरंग-
तिम् ॥ तुलसीचन्दनचक्रशङ्खो
घण्टाचक्रकम् . शिलाताम्रश्च
पाचन्तुविष्णोर्नामपदं स्मृतम् ॥ प
दास्तुनवभिः पापराशिप्रदाहक
म् । वदन्तिमुनयः शान्ता . स
सर्वसास्त्रार्थकोविदः ॥ सर्वती
र्थपरिज्ञानात्सर्वकृतसमर्चनात्
पुण्यभवतियद्राजन्विन्दौबिन्दौतद
ज्ञतम् . शालग्रामशिलायचपू
ज्यतेपुष्पात्तमे . तत्रयोजनमा
चन्तुतीर्थकीटिसमन्वितम् ॥ शा
लग्रामा . समाः पूज्या . समेषु
दितयनहि । विषमाएवपूज्यावै
विषमेषु चयनहि ॥ वराहतीभ

शालपर्णी

व चक्रतथा वै गरुडकी भवम् । उभ
याः सङ्गमोयचतवगङ्गासमुद्रगा ॥
शालग्रामो हरेर्मुक्तिं जगन्नाथसभा
रतम् । कलिर्द्वयहस्मान्त यद्युत्थ
त्वाहरेः पदम् ॥ विप्रश्चात्रियवै
श्यानां शालग्रामशिला चर्चने च
धिकारी न शुद्धार्थाहरे रर्चा चर्चने त-
था ॥

शालग्रामगिरि . । पुं . शालग्रामोत्
पादकपर्वते ॥

शालङ्कटङ्कट . । पुं . मुक्तीनि निराक्ष
से ॥

शालङ्कायनः . । पुं . मुनिविशेषः ॥ न
न्दिनि । शिवद्वारपाले ॥

शालङ्कायनक . । पुं . शालङ्कायनान
विषये देशे । राजन्यादिभ्यो हुञ् ॥

शालङ्कायनजीवसू . । स्त्री . व्यासमा
तरि ॥

शालङ्किः . । पुं . मुनिविशेषः । पाणि
नी ॥

शालजः . । पुं . गर्जकभवे । शालि ॥

शालनिर्यासः . । पुं . धूनके । सजं र
से ॥

शालपर्चिका . । स्त्री . शालपर्ण्याम् ॥

शालपर्णी . । स्त्री . ओषधिविशेषः । वि
दारिगन्धायाम् । अशुभत्वयाम् ।
स्थिरायाम् । शालपाणी . इ . गौ .
भा . ॥ अस्त्रागुणायथाः शालपर्णी
गरुडदिंज्वरश्वासातिसारजित् ।

शालाक्यम्

श्रीषट्पादचयहरीष्टं हृद्युत्तारसायनी
॥ तिक्ताविषहरीखादु . क्षतकास
कृमिप्रणुत् ॥ पाककर्षेति ह्रीष् ॥
शालभञ्जिका . । स्त्री . शालभञ्ज्या
म् ॥

शालभञ्जी . । स्त्री . पञ्चालिकायाम् ।
दन्तकाष्ठादिनिर्मितपुत्रिकायाम् ।
वेष्ट्यादां ॥

शालव . । पुं . क्षौद्रे ॥

शालवेष्ट . । पुं . धूनके । शालस्यवे
ष्टीनिर्यामः ॥

शालसार . । पुं . तरौ । दुमे ॥ हिङ्
नि ॥

शाला . । स्त्री . गृहे । गेहैकप्रदेशे ।
द्रुमस्कन्धशाखायाम् । स्कन्धात्प्र
थमोत्पन्नप्रधानशाखायाम् ॥ शल
न्ध्व . । शलगती . इलक्षेति . घ
ञ् ॥ यद्वा . शलति . शलचलने
। ज्वलितीति च . ॥ श्यति . शो .
। बाहुलकात् . कालन्वा ॥

शालाकटुकम् . । न . चाणक्यमूलके ॥

शालाकी . । पुं . अस्त्रवैद्ये ॥ नापि ते
॥ शिलधारिणि ॥ कृतिकक्षित् ॥

शालाक्यम् . । न . आयुर्वेदस्याङ्गविशि
ष्टे ॥ यथाहमुशुत . । तच्च . शाला
क्यं नाम . लङ्घ्यं लङ्घ्यगताङ्गारिगा
णां . अवयवयनवदनप्राणादिसं
श्रितानां व्याधीनामुपशमनार्थमि
ति ॥

शालि :

शालान्नि : । पुं० आवसय्यानी ॥

शालाक्षी । स्त्री० पुत्तलिकायाम् ।

पञ्चालिकायाम् ॥ इ० श० र०
ली ॥

शालाजिरः । पुं० न० शरावे ॥

शालाघ्निः । स्त्री० शकविशेषे । शा
लिघ्ने ॥शालातुरीयः । पुं० पाणिनीयमुनी
॥ शलातुरोभिज्जनास्य । तूदीशलातु
रेतिष्ठण् ॥

शालानी । विदार्याम् ॥

शालामृगः । शृगाले ॥

शालारम् । न० इस्तिनखे । पुरदार
स्यमृचये ॥ सीपाने ॥ पक्षिपञ्च
रे ॥शालावकः । पु० शृगाले ॥ सारमे
ये ॥ वलीमुखे । मर्कटे । नानरे ॥
शालावणोति । वृज्० । स्रवभूशु
षिभ्यः कक् ॥ बिडाक्षे ॥शालि । पुं० गन्धीतौ । गन्धमार्जा
रे ॥ कलमादिधान्ये ॥ आदिश
ब्दात्प्राजशाल्याद्यावोद्ध्याः ।
देयथा । राजान्नघट्टकसिततररक्त
मुण्डस्य लालगन्धतिरियादिकशा
लिसन्ना । त्रौहिस्तयेतिदशभाभु
विशालयस्युक्ते प्राक्त्रमेणगुणनामग
णं व्रवीमि ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥
शाडते । शाडुप्राप्ताव्ये । उल्लया
रेक्यम् ॥ इन् ॥ शाल्यतेवा । शल

शालि :

चलने । य्यन्तः । अचट्टः ॥

यदा । शृणाति । शृ० । बाहुल
कादिज्शारिः । कपिलकादित्वा
स्त्यम् ॥ शालयोद्विविधा । प्रोक्ताजलजाः स्थलजास्तथा । तत्र ।
कण्डनेनविनाशुक्ता हैमना शा
लयः स्मृताः ॥ शालीनानामान्याह । रक्तशालि । सकलमः पा
ण्डुक । शकुनाद्धतः । सुगन्धकः
कर्मकोमहाशालिष्ठदूषकः ॥ पुष्पाण्डक । पुण्डरीकज्जयामहिषम
स्तकः । दीर्घशूक । काचनकोडा
यनोक्षोभपुष्पकः ॥ इत्याद्याशालय सन्निवहवोवहुदेशजा ।
यन्यविस्तरभौरीस्तेसमस्तानावभाषिताः ॥ अथगुणा । शालयोमधुरा
जिग्धावस्थावशात्पवर्चसः । क-षायालववोरुच्याः स्वर्गावप्यास्रव
हणाः ॥ अल्पानिलकफा । शीताः
पित्तघ्नामूत्रलास्तथा । शालयोदग्धमृज्जाता । कषायालघुपाकिनः ॥
स्रष्टमूचपुरीषाश्चरुचाः स्रष्टाप
कर्षणाः । केदारावातपित्तघ्नागुरवः कफशुक्रला । कषायाअल्प
वर्चस्त्वामधुरास्वलावहाः ॥ के
दाराः कृष्टश्च लजाडभाः ॥ स्थलजाः स्वादवः पित्तकफघ्नावातव
ज्जिदाः । किञ्चित्तित्ताः कषाया

सविपाकिकटुकाप्रपि ॥ स्थलजाः

शाली

अकृष्टभूमिजाः स्वयजाताः ॥ वा
पितामधुरावृष्यावृष्या पित्तप्र
णाशनाः । अंशलाचल्पवर्चस्काः
कषायागुरवोहिमाः ॥ वापिताः
कृष्टचेचः । अकृष्टचेचबाः ॥ वा
पित्तेश्वरगुणैः किञ्चिन्नौमाः प्रो
क्तत्वापिताः । कृष्टचेचः । अकृ
ष्टचेचबाः । रोपितास्तुनवावृष्या
पुराणालवः स्मृतः ॥ रोपिता
रोपिताभूय शीघ्रपाकगुणाध
काः ॥ किञ्चिच्छुद्धिमाकृष्टावृष्या
पित्तकफापहाः ॥ वचविट्का
कषायाश्चलवः स्वाल्पपित्तकाः ॥
रक्तशालिर्वर्णं पुष्कल्योऽप्यस्तिदो
षजित् । चक्षुष्योऽमूलल स्वयं
शुक्लस्तुट्ज्वरापहः ॥ श्वित्रण
श्वासकासदाहनुद्विष्टदः ।
तस्मादल्पान्तरगुणाः शालयोमह
दादयः । रक्तशालि दौदखानीः
इतिमगधदेशेयस्यप्रसिद्धिः ॥ इ
तिभावप्रकाशः ॥

शालिकरः । पुं० षण्मातृशब्धे
दशेप्रभेदे ०४॥॥०

शालिका । स्त्री० विदार्याम् ॥

शालिष्ठ । पुं० शाकविशेषः । दौपने

शाली । वि० शीभायमाने ॥ शाल
ते । शालकत्यने । तच्छील ।

शानि । पदान्तेयुक्तवाचकीय

इथा । स्मितशाली ॥

शालूकम्

शालिनी । स्त्री० त्रिष्टुप् ११ कण्ठो
भेदे ॥ तल्लक्षणयथा । माज्जीगी
चेच्छालिनीवेदलोके ॥ यथा ।
अहेहन्तिज्ञानवृद्धिविधत्तेवर्मपत्ते
काममर्षश्चसूते । मुक्तिदत्ते सर्वं
दोषास्यमानापसांशहाशालिनीवि
ष्णुभक्तिः । आघायाः ॥

शालिगीकरणम् । न० न्यगभाषने ।

तिरस्कारद्वयतयावत् । इ० त्रि० शेषः ॥

शालि० शीं । स्त्री० माषपस्याम् ॥

शालिपिष्टम् । न० स्त्रो टकेपले ।

धौतशिले ॥

शालिबाहनः । पुं० वर्त्तमानशक
कर्त्तरिजृग्विशेषे

शालिहोत्रः । पुं० अश्वे । सुहभु

जि । घोटके ॥ मुनिविशेषः ।

शाली । स्त्री० कृष्णजीरके ।

शालीनः । वि० अवृष्टे । सलज्जे ।

शालाप्रवेशमर्हति ॥ शालीनकौ
पीनेअधुष्टाकार्ययोरितिसाधुः ॥

शीभमाने ॥ यथा । वनहरिण

शालीननयनाद्व्याचार्या ॥

शालिना । स्त्री० मिश्रेयायाम् ॥

शालीयः । वि० शालाशान्भवे ॥

शालुः । पुं० कषायद्रव्ये ॥ चौर

काव्यौषधी । मण्डूके । भेके ॥

न० शालूके ॥

शालुकम् । न० पञ्चशूरथे । शालूके ।

शालुकम् । न० सौगन्धिकादीना

शाल्मल :

कन्दे । पङ्कशूरणे ॥ शालूकंश्री
तलवृष्यपित्तदाहःसनुद्गुरु ! दुर्ज
रत्नादुपाकञ्चस्तन्या । निलकफप्रदम्
॥ सङ्गाहिमधुररुचि भिस्त्राण्डम-
पित्तद्गुणम् ॥ जातीफल ॥ शल्य
ते । शलतिवा । शलचलनसं-
रणयो । शलिमण्डिभ्यामूकण-
हृदधिष्ठ ॥

शालूकनी । स्त्री० धामविशेषि ॥
शालूकानिसन्त्यस्या देशे । पुष्क
रादिभ्योदेशङ्गित० द्वान् ॥ ती
र्थविशेषि ॥

शालूर . । पु० ज्वे । ददुरे ॥ शा
उते । शाङ्गतौ । खर्जपिप्प्लादि
भ्यजरोलचाबित्थूर . । डलयोरैक्य
म् ॥ शालतेवा । शालकत्यने ॥
पूर्ववदूर . ॥

शालेय । पु० मिसौ । मधुरायाम्
॥ त्रि० शाल्युद्गवेक्षे ॥ धान्यसा
मान्यस्त्रकलमादेशोत्पत्तियोग्येक्षे
॥ शालीनांभवनक्षेत्रम् । ब्री
हिशाल्योर्ठक् । तदस्यास्ति । अ
र्थभाद्यच् ॥

शालेयधाराभृत् । पुं० गिरिविशेषि ।
शालिरमौ . इ० भा० प्र० । शालि
वाहनजन्मस्थाने ॥

शालेया । स्त्री० मिश्रं यायाम् ॥

शाल्मल : । पुं० शाल्मलिद्रुमे ॥ शा
ल्मलिदीपे ॥

शाल्मलीकन्द :

शाल्मलि । पुं० स्त्री० पिच्छलाया
म् । पूरण्याम् । मोचायाम् । स्थि
रायुषि । सैमल . सैमर . इ० भा०
। अष्टिवर्षसहस्राणिवनेतिष्ठतिशा
ल्मलि ॥ अस्त्रागुणायथा । शाल्म
लि . शीतलास्त्रादीरसेपाकीरसाय
नी । श्लेष्मलास्त्रिगुधबीजाचक्षु हणी
रक्तपित्तजित् ॥ इति ॥ शालयति
। शलचलनेषिजन्त । क्षिप् . म
लते । मलधारणे । सर्वधातुभ्यङ्
न् । शाल्चासौमलिश्च ॥ क्षीपविशे
षे ॥ सहस्रयोजनोन्नत सूर्यद्युति
शाल्मलिष्ठश्च । शाल्मलिदीपेति ।
यथा । शाल्मलेशाल्मलीवक्षोहैमः
साहस्रिकोर्कभाः । प्रियोमराणां
तत्केतुं सतदास्यानिवन्धनइति ॥

शाल्मलिक . । पुं० रोहितकवर्च
। कूटशाल्मली ॥

शाल्मली । पुं० गरुडे ॥ इ० हा० जो ॥

शाल्मलिनिर्वास . । पुं० मोचरसे ॥

शाल्मलिनी । स्त्री० शाल्मलीवक्षे ॥

शाल्मलिपत्रक । पु० सप्तच्छदवक्षे ॥

शाल्मलिष्ठ . । पु० गरुडे । शाल्म
लिदीपस्यशाल्मलिष्ठेतिष्ठति ।
छा० । क० ॥

शाल्मली । स्त्री० शाल्मलिष्ठे ॥ क्षा
दिकारादितिङोप् ॥

शाल्मलीकन्द : । पुं० शाल्मलिष्ठश्च
मूले । विजुले । मल्ले ॥

श्रावरोत्सवः

शाल्मलीपुष्पम् । न० पिच्छिलाकुसु
मे ॥ तच्छाकगुणा । शाल्मलीपु
ष्पशोकात्तुष्टतसैश्वरसाधितम् ।
प्रदरनाशयत्येवमु साध्यञ्चनस
श्रव ॥ रसेपाकेचमधुरकषायशो
तलगुरु । कफपित्तास्रजिदृग्राहिश
तलक्षप्रकोत्तितम् ॥

शाल्मलीफल । पु० तीजः फलह
र्षे ।

शाल्मलीवेष्ट । पु० पिच्छायाम् ।
मोचरसे । मोचसावे सैभरगौद
कृतिख्याते ॥ शाल्मल्यावेष्ट ॥

श्राव । पु० अभर्षी । शिशौ । त्रि०
श्रवसम्बन्धिनि । श्रव्यते । श्रवग
तौ । घञ् । श्रवध्यायम् । अण् ॥

श्रावक । पु० शिशौ । बाले । श्रव्य
ते । श्रव० । घञ् । स्वार्थेकन् ॥

श्रावर० । पु० पापि ॥ अपराधि ॥
श्रुतेतलोघ्रे । गालवे ॥ शवराणा
मयम् । तच्छेदमित्यण् ॥ शवर
स्वामित्ततभाष्ये ॥ न० तन्त्रविशि
षि ॥ मन्त्रविशिषि ॥ त्रि० शवरस
म्बन्धिनि ।

श्रावरभेदाख्यम् । न० तान्त्रे ॥

श्रावरी । स्त्री० शूकरशिख्याम् ॥

डौप् ॥

श्रावरोत्सवः । पु० स्त्रेच्छकृतीत्स
वे ॥ वया । पूजयित्वा महाष्टम्यां न
वम्यां बलिभिस्तथा । रिसर्जयेद्दश

श्रावकुलिकम्

स्यान्तुश्रवणेश्रावरोत्सवैरेत्यादिका
स्तिकापुराणम् ॥

श्रावतः । पु० वेदव्यसि । त्रि०
नित्ये० अनाद्यनन्ते० सदैकरूपे०
परमात्मनि ॥ श्रावतस्वर्दाभव
ति० नापक्षीयतेनापक्षीयतेचयोह्य
श्रावता सेऽपक्षीयतेऽपक्षीयतेच०
अयन्तुनतथा ॥ सतते । अना
रते । सापेक्षनित्ये ॥ श्रावतः ।
तत्रभवद्वत्यण् । अनित्योऽव्ययानां
टिलीपिबहिषष्टिलीपिबिधानाज्ज्ञा
पकात् ॥ पारिभाषिकश्रावत
यथागारुडे । श्रावत देवपूजादि
० विप्रदानश्चश्रावतम् । श्राव
तीसगुणाविद्या० मुहूर्तमित्रश्चश्राव
तमिति ॥

श्रावतिकाः । त्रि० नित्ये ॥ श्राव
तः । अव्यात्मादित्वादृञ् । श्रा
वतिकाकृतिनिर्देशान्नकादेश ॥

श्रावकलः । त्रि० कामिषाशनि ॥ श
वकुलीमांसीपलक्षणम् । तामति ।
श्रिषद्वत्यण् । पृषादरोदि ॥

श्रावकुलि । त्रि० मांसाशनि ॥ शवकु
लीमांसीपलक्षणम् । तामति ।
श्रिषद्वत्यण् ॥

श्रावकुलिकम् । न० शवकुलीमुन्दे ।

शवकुलीनासमूहः । अचित्तहस्ति
चेनेष्टक ॥ त्रि० शवकुलिप्रिये ॥ श
वकुल्योभक्तिरह्य अचित्ताददेशका

शास्ता

लाट्टक् ॥ शष्कुलीसदृशे ॥ श
 ष्कुलीम् । अङ्गुल्यादिभ्यश्च ॥
 शासकः । त्रि० शासनकृति । उ
 पदेष्टरि । शास्तरि ॥ शास्ति ।
 शासु० शब्दः ॥
 शासनम् । न० राजदत्तोर्व्याम् ॥
 खेले । लिपौ । लिखायाम् ॥
 आज्ञायाम् । प्रवर्तनायाम् ॥
 शास्त्रे ॥ शास्तौ ॥ पत्रे ॥ श्रुति
 रूपिप्रवराज्ञावले ॥ शामुचनुशिष्टौ
 । ल्युट् ॥ ॥ त्रि० । शासयि
 तरि ॥ शिजन्ताच्छासिन्यादि
 त्वात्ता ॥
 शासनहरः । पुं० राजदूते ॥ आज्ञा
 वाहके ॥
 शासितः । त्रि० कृतशासने ॥
 शासिता । त्रि० शासनकृति । उ
 पदेष्टरि । शास्तरि ॥ ब्रह्मादिस्त
 स्वपर्यन्तस्य० चेतनचेतनस्य० ज
 गतीनियन्तयन्तर्यामिणिपरमात्मनि
 ॥ आयमन्यादीनामौष्णादिनिय
 मेयस्यादित्यादीनां भ्रमणादिनिय
 मेयश्चकर्मणां फलप्रतिनियतमेतत्
 सर्वपरमात्माधीनमस्ति ।
 शास्ति । स्त्री० आज्ञायाम् ॥ रा
 जदण्डे । श सु० । बाहलकमत
 । तप्रत्ययः इत्याभावश्च ।
 शास्ता । पुं० उपाध्याये ॥ पितरि ॥
 राजनि ॥ उच्चे ॥ समन्तभद्रे ।

शास्त्रम्

जिने ॥ त्रि० शासको । देशके ।
 शासितरि ॥ शास्तिविनेयान्०
 इति० शास्ता । तन्मूढौ शासिद्य
 दादिभ्य सञ्ज्ञायाश्चानिटाविति
 तन्० तज्वा । नमुदिग्रहच्यु
 त्यसिपक्षे नियमार्थत्वाद्गदीर्घः ।
 पितृवत्० शास्तृणञ् ॥ द्योधाता
 चावधाताचपौराणौजगतः पतौ
 धौ शास्तारौ त्रिलोके स्मृन्धर्माधर्मौ
 प्रकीर्त्तिताविति ऋषपुराणे तुल्य
 ज्ञत्वावितितज्ज्वीध्य ॥ प्रशासि
 तरि । ईश्वरे ॥ सर्वेषां विषयांश्चमा
 णां तत्रतत्रकर्मण्यधिकृतानां श्रुत
 स्मृत्यादिभरनुशिष्टिकरोतीति तथा
 । शासिर्यद्यपि सिट्कस्तथापि बहुत
 रप्रयोगानुरोधादित्यमागमशासन
 मिति न्यायात्० शासितस्त्वभितेत्या
 दिक्कन्दसिनिपातनाद्वैडभावः ॥
 शास्त्रम् । न० । आज्ञायाम् । नि
 देशे । आगमे । वेदे । शिष्यते०
 अनुशिष्यतेऽपूर्वोर्ध्वोर्वाध्यतेऽनेनेति
 शास्त्रवेदएव ॥ वेदोपजीविषु० स्मृ
 तिपुराणागमादिषु ॥ एकप्रयोज
 नापनिबद्धेऽभिप्रायप्रतिपादके ॥
 कन्दोव्याकरणाभिधानके षष्कलाच
 तुर्गंगजतुरगखङ्गादिलक्षणान्या
 शास्त्राणि भवन्ति ॥ प्रवृत्तिर्गानिष्ठ
 त्तिर्गानित्येन कृतकीनवा । पुंसाये
 नोपदिश्येततच्छास्त्रमभिधीयते ॥

शास्त्रम्

तच्छास्त्रं विविधप्रोक्तं सात्त्विकादि
विभेदतः । यथोक्तदेवीभागवते
। सात्त्विकतत्रवेदान्तमौमांसारा
जसमतम् । तामस न्यायशास्त्र
सृष्टेत्तुवादाभियन्तमिति ॥ त
त्राध्यात्मशास्त्रातिरिक्तशास्त्रनिन्दा
यथाकुलार्थवे । षड्दर्शनमहा
कूपेपतिताः पञ्च प्रिये । पर
मार्थं न जानन्ति पशुपाशनिन्दिता
॥ वेदशास्त्रार्थवेधैरेड्यमाना इत
स्ततः । षड्दर्शनं निग्रहयस्तास्ति
ष्ठन्ति हि कुतश्चिन्ता ॥ वेदागम
पुराणज्ञः परमार्थं न वेत्ति यः ।
विडम्बकस्य तस्य तत्सर्वकाकभा
षितम् ॥ इदञ्ज्ञानमिदञ्ज्ञेयमिति
चिन्ता समाकुला । पठत्यहर्निशं
देवि परतत्त्वपराङ्मुखा ॥ वाक्य
कन्दो निबन्धनकाव्यालङ्कारशो
भिताः । चिन्तयादु खिताम्
ठास्तिष्ठन्ति व्याकुलेन्द्रियाः ॥ अ
न्यथा परमतत्त्वजनाः क्लिश्यन्ति
चान्यथा । अन्यथा शास्त्रमहावीर्या
ख्याकुर्वन्ति चान्यथा ॥ कथयन्त्यु
न्मनीभावस्य नानुभवन्ति च । अ
हङ्काररक्ता केचिदुपदेशादिबर्जि
ताः ॥ पठन्ति वेदशास्त्राणि वेधय
न्ति परस्परम् । न जानन्ति परतत्त्व
दर्शी पाकरस यथा । शिरो वहति
पुष्पाणि गन्धजानाति नासिका ।

शास्त्रम्

पठन्ति वेदशास्त्राणि दुर्लभोभाववे
धकाः ॥ तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा मू
ढः शास्त्रेषु मुञ्चति । गोप क
क्षगतेष्वागेकूपपश्यति दुर्मतिः ॥
ससारमोहनाशाय शाब्दबोधानहि
क्षमः । न निवर्त्ततति मिरकदा
चिद्दीपवार्त्तया । प्रज्ञाहीनस्य पठ
नमन्वस्य दर्पणयथा । देवी प्रज्ञा
वतः शास्त्रतत्त्वज्ञानस्य साधनम्
अयत्त पृष्ठतः केचित् पार्श्वं यो
रितिकेचन । तत्त्वमीदृक्तादृगि
ति विवदन्ति परस्परम् ॥ सद्विद्या
दानशौर्यादिगुणैर्विख्यातमानवः
। ईदृशस्तादृशश्चेति दूरस्थं कथ्यते
जनः ॥ प्रत्यक्षग्रहणं नास्ति वास्त
वाग्रहणप्रिये । एवमेषां शास्त्रसम्भू
ठास्ति दूरस्थानसंशयः ॥ इदञ्ज्ञा
नमिदञ्ज्ञेयं सर्वतच्छ्रोतुमिच्छति ।
दिव्यवर्षसहस्रायुः शास्त्रान्तं नैव
गच्छति ॥ वेदान्तैकशास्त्राणि
चाख्यायुर्विघ्नकोटयः । तस्मात्
सारविजानीयात् क्षीरहसद्वाम्भ-
सः ॥ अभ्यस्य सर्वं शास्त्राणितत्त्वं
ज्ञात्वा यवदधिमान् । मलालमिव
धान्यार्थी सर्वं शास्त्राणिसन्त्यजित् ॥
यथाऽमृतेन तप्तमनाहारेण प्रयेज्जन
म् । तत्त्वज्ञस्य तथादेवि न शास्त्रे
ण प्रयेज्जनम् । न वेदाध्ययनाम्भु
क्लिन्नं शास्त्रपठनादपि । ज्ञानादेव

शास्त्रम्

हिमुक्तिः स्यान्नान्यथावीरवन्दिते
॥ नागमा कारणमुक्तोर्दंशना
निनकारणम् । तथैव सर्वकर्म
विज्ञानमेव विचारणम् ॥ मुक्ति
दागुरुवागीका • विद्या • सर्वावि
डम्बना : । काष्ठभारसहस्रं पृ •
एकसङ्घीवनपरम् ॥ अद्वैतहिशि
वप्रोक्तं क्रियायासविबर्जितम् ।
गुरुवर्त्तयलभ्येतनाधोतागमकौटि
भिः ॥ आगमेत्य विवेकीत्य द्वि
धाज्ञानप्रचक्षते । शब्दब्रह्मागम
मयपरब्रह्मविवेकजम् ॥ अद्वैतकी
चिदिच्छन्तिद्वैतमिच्छन्तिचापरे ।
सम तत्त्व न जानन्तिद्वैताद्वैतविब-
र्जितम् ॥ इपदेवत्वमेवाय
निर्ममेतिममेतिव । ममेतिबध्य
तेजन्तुनिर्ममेतिविमुच्यते ॥ तत्
कर्मयन्नवन्वायसाविद्यायाविमुक्ति
दा । आयासायापरकर्मविद्यान्याशि
ल्पनैयुषम् ॥ यावत्कर्माणिदी
प्यन्ते यावत्स सारवासना । यावदि
न्द्रियचापल्यतावत्तत्त्वकथाकुत
॥ यावत्प्रयत्नवेगीस्ति यावत्-
सङ्कल्पकल्पना । यावन्नमनस
स्थैर्यं तावत्तत्त्वकथाकुत : ॥
यावद्देशाभिमानममतायावदेव
हि । यावद्गुरुकारुण्यं तावत्
तत्त्वकथाकुत : ॥ तावत्तपो
व्रतं तीर्थजपहोमाचनानादिकम् ।

शास्त्रम्

वेदशास्त्रागमकथायोवत्तत्त्व न वि
न्दति ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्ने न सर्वा
वस्थामुसर्वदा । तत्त्वनिष्ठो भवेद्दे
वियदौच्छेन्मोक्षमात्मनः ॥ धर्म
ज्ञानमुपुष्पस्तुर्गमोगफलकृत् ।
तापवयात्तिसन्तप्तश्चायामोक्षतरो
अयेत् ॥ इति ॥ बह्निपुराणे पि ।
पुराण भारत वेदो धर्मशास्त्राणि या
निच । आयुषः क्षपणायैव धर्मत
स्तेन चाचरेत् ॥ पुत्रदारादिस सा
र • पु सांसम्पूढचेतसाम् । विदु
षां शास्त्रस सार • संयोगाभ्यासवि
प्रकृतः इदं ज्ञयमिदं ज्ञेयम् •
सर्वज्ञातुमिच्छति । अपिबर्षंशते
नापि शास्त्रान्त नाधिगच्छति ॥ वि
ज्ञायाचरतन्मात्र जीवितश्चापि चक्षु
लम् । विज्ञायशास्त्रजालानि पारलौ
किकमाचरेत् । पण्डितोऽपि हिमू
खी सौशक्तियुक्तोऽप्यशक्तिकः ॥ यः
स साराज्ञचात्मानं समुत्तारयितुं क्ष
मः ॥ इति ॥ शैवपाशुपतादिशा
स्त्रोत्पत्तिर्यथागन्धर्वतन्त्रे ॥ प्रथम
हिमयाप्रोक्तं शैव पाशुपतादिकम् ।
मच्छक्यावेशितैर्विप्रैः मम्मोक्ता
निततः परम् ॥ कणादेन च सम्प्रो
क्तं शास्त्र वैशेषिकमहत् । गौतमेन
तथान्यायसाङ्ख्यन्तुकपिलेन हि ॥
धिषणेन तथाप्रोक्तं धार्वाकमतिगर्हि
तम् । दैत्यानां नाशनाथार्यायिणा